د یوه پاچا بېرته راتګ

د افغانستان له پاره جګړه

لیکوال

ویلیم ډلرېمپل William Dalrymple

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

بلومزبريBloomsbury

لندن ډهلي نيويارک سيډني

لمړی په ۲۰۱۳ کال په لندن کې چاپ شو

د کاپي حق © ۲۰۱۳ د ویلیم ډلرېمپل

نقشې او د ځېرکو انځورونه : اولېویه فرېزر

قومي شجرې: ایم ال دیزاین

د لیکوال معنوي حقونه خوندي دي.

پرته د خپرونکي له لیکلې اجازې د دغه کتاب له هرې برخې په هره بڼه کار اخیستنه یا بیا چاپونه منع ده. په کره کتنو کې د کتاب له منځپانګې لنډ نقل قول مستثنی دی.

په هره مناسبه توګه هڅه شوې چې د هغه څېزونو د چاپ حق څښتن وموندل شي چې په دغه کتاب کې بیا خپاره شوي. خو که په تېروتنه چا ته پام نه وي شوی، د کتاب خپروونکی به خوښ شي چې دوی اړیکې ورسره ونیسي. له حقوقي اړخه، په ف پاڼه کې کورودانی د چاپ د حق یوه برخه جوړوي.

د بلومزبري مطبعه

Bloomsbury Publishing PIC

50 Bedford Square

London

WC1B 3DP

د بلومزبري مطبعه لندن، ډهلي، نیویارک، سیډني

د دغه کتاب اخځلیک په برتېش کتابتون British Library کې ثبت شوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما ګران ادم

او څلورو هغو کسانو ته چې له تاريخ سره يې زما مينه وزېږوله:

ورانيکه ټلفر Veronica Telfer

ايډوارډ کاربورلډ Fr. Edward Corbould OSB

لوسي وورک Lucy Warrack

او

ايلسي ګيبس Elsie Gibbs

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژباړن يادښت

د *يوه پاچا بېرته راتګ* ليکوال، ويليم ډلرېمپل، يو وتلی تاريخپوه دی چې کتابونه يې په تېره بيا په لوېديځ کې د ډېرو خلکو خوښ دي. دغه کتاب د افغان-انګليس د لمړۍ جګړې په هکله دی چې د جګړې د پيل لامل، د لوبې لوبې پيل، د اشغال بهير، د انګرېزانو پر ضد پاڅون، د دوی ماته او د جګړې په اړه ډېرې نورې پېښې په ډېر تفصيل او مستنده بڼه په کې بيان شوې دي. سربېره پر دې، په جګړه کې د ښکېلو خواوو مشـــران په پوره تفصـــيل انځور شـــوي او دا په کې ځرګندېږي چې د بېلګې په توګه په افغان لوري کې څوک د هېواد پالنې له کبله په جګړه کې ښکېل وو، څوک د پيسـو وږي او څوک د واک تږي وو. ليکوال د دې کتاب د ليکلو په موخه ډېرې پلټنې نه يوازې په انګلنډ بلکې په افغانســتان، پاکســتان، روســيه او هند کې ترســره کړې دي او داســې سرچينې يې موندلې چې تر اوسه راسپړل شوې نه وې.

ډېرى هغه کتابونه چې تراوســـه په انګلســـتان کې د افغان-انګليس جګړو په اړه ليکل شـــوي، يو اړخيزه دي، پېښـې د انګرېزانو په ګټه بيانوي او افغانانو ته په کې د تنګ نظرو او معتصـبو په سـترګه کتل شـوي. د *يوه پاچا بېرته راتګ* ليکوال يوازې په انګرېزي سـرچينو بسـنه نه کوي او له افغان سـرچينو سـربېره له ډېرو نورو سـرچينو څخه په کار اخيسـتنې يې په ډېره مفصـله او ناپيلې توګه پېښـې بيان کړې دي او دا يې لوسـتونکو ته جوته کړې چې افغانان هغســې نه دي لکه په نورو انګرېزي تاريخونو کې چې ياد شـــوي. په دې اړه ليکوال په خپل يادښـت کې ليکلي: «بله ډېره مهمه خبره دا ده چې د افغان سـرچينو په برکت د افغان مقاومت مشـران ناڅاپه داسې سم سړي ځرګند شول چې له خپلو ټولو حواسو سره ښه انسانان وو چې خپل انفرادي اندونه او انګېزې يې درلودې، خو انګرېزي سـرچينو په ټوليزه توګه يوازې د ږيرورو تنګ نظرو او متعصـبو په سـترګه ورته کتلي.»

ســـربېره پر دې، په دې کتاب کې د افغان-انګليس لمړۍ جګړې بېلابېل اړخونه په افغانســـتان کې د اوســـنۍ جګړې سـره پرتله شـوي او په حيرانوونکې توګه د دوی ورته والی جوت شـوی. ليکوال په خپل يادښـت کې دغه وړاندوينه کړې او داســې يې ليکلي: «...دا يقيني برېښــي چې په دغه هېواد کې د لوېديځ څلورمه جګړه به له دومره لږو سـياسـي ګټو سـره پای ته ورسـېږي لکه مخکنۍ درې جګړې (د افغان-انګليس درې تېرې جګړې) او لکه همدغه تېرې جګړې، وروســـته له شـــرموونکې ماتې څخه به په ســـپکاوي ځواکونه ترې وايســـتل شـــي، افغانسـتان به يو ځل بيا په قومي ګډوډيو کې پرېښـودل شـي او دا به ډېره شـونې شـي چې هغه څوک بيا واک ترلاسه کړي چې د پرځولو په موخه يې جګړه پيل شوه.» په حيرانوونکې توګه، داسې ښکاري چې د ليکوال دغه وړاندوينه اوس په پېښېدو ده. زه چې همدا اوس دغه يادښت ليکم، د افغان-انګليس د لمړۍ جګړې د بهير يوه برخه اوســنيو هغو پېښــو ته کټ مټ ورته ده چې په دې ورځو کې په افغانســـتان کې تکرارېږي. هغه وخت انګرېزانو د امير دوست محمد واکمني ړنګه کړه او پر ځای يې خپل لاسپوڅی شاه شجاع پر تخت کښېناوه، خو کله چې انګرېزان له ماتې سره مخ کېدل، شاه شجاع ته يې شا واړوله او بېرته يې د دوست محمد واکمنۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته لاره هواره کړه. په اوسني پېر کې امريکايانو د طالبانو واکمني ړنګه کړه او پر ځای يې د خپلې خوښې حکومت جوړ کړ. اوس چې د ماتې په مورګه کې دي، هغه حکومت ته يې شا کړه چې دوی يې ملاتړ کولو او د هغه چا واک ته د رسولو هڅې کوي چې واکمني يې دوی پرځولې وه.

دا کتاب ما ته ډېر په زړه پورې ښکاره شو او دا هيله راته پيدا شوه چې افغانان هم دې ته لاس رسی ولري. لکه څنګه چې اوس د خدای ج په فضل ډېر کتابونه په پښتو ژبه خپرېږي، دا پوښتنه راته پيدا شوه چې دغه کتاب به ژباړل شوی وي او که نه. کله چې پوه شوم چې تراوسه نه دی ژباړل شوی، نو که څه هم مسلکي ژباړن نه يم، ما يې د ژباړې تکل وکړ او دا دی له څه باندې يو کال وروسته خپرېدو ته چمتو شو.

ما هڅه وکړه چې په ژباړه کې له سوچه پښتو کليمو څخه کار واخلم، خو دا کار راته ډېر ستونزمن شو؛ نو په دې هڅه کې بريالی نه شوم. ستونزه دا وه چې د ځينو انګرېزي کليمو سيالې کليمې مې په پښتو ژبه نشوای موندلی او کله يې چې په موندلو بريالی کېدم، ډېری يې دومره نااشنا او عجيبه راته برېښېدې چې ما يې کارولو ته زړه نه شوای ښه کولی؛ نو دې ته اړ کېدم چې د يوې انګرېزي کليمې د سم مفهوم له پاره يوه بشپړه غونډله وليکم او يا د بلې ژبې کليمې وکاروم. دا ډېر د خواشينۍ ځای دی چې سره له دې چې په پښتو کې د ډېرو څېزونو له پاره سمې کليمې شته، خو زموږ د ليکوالانو او قلم خاوندانو له وجې چې په خپلو ليکنو او خبرو کې له پرديو کليمو څخه کار اخلي او همدې ته ورته د هغه پښتنو له وجې چې زموږ د دري ژبو وطنوالو په سيمو کې مېشت دي او د دري ژبې اغېز پرې کړی، اوس پردی کليمې د بې شمېره پښتو کليمو ځای نيولی او دغسې پښتو کليمې اوس دومره نااشنا شوې دي چې په ليکلو او ويلو کې ډېرې عجيبې ښکاري. د بېلګې په توګه، په پښتو کې وېه شته خو پر ځای يې اقتصاد کارول کېږي، پخلنځی شته، خو اشپزخانه، اکاړ شته خو مستبد، پاځکی شته خو مفتخور کارول کېږي. که دا کار دوام وکړي، پښتو ژبه به هسې د نورو ژبو يوه ګډوله شي. هيله من يم چې هر پښتون په دې اړه د مسوليت احساس وکړي او د پرديو کليمو له کارولو ډډه وکړي. د دې کتاب په ژباړه کې هغه کليمې چې ما ته څه ناڅه نااشنا ښکاره شوې، د پاڼې په حاشيه کې مې په ګډوډه پښتو مانا ورته ليکلې چې د کتاب په لوستلو او پوهاوي کې اسانتيا راشي.

په دې کتاب کې د خوشحال خان او رحمن بابا له څو بيتونو سربېره له اکبرنامې، جنګ نامې او شجاع له ژوند ليک څخه ځينې شعرونه په انګليسي ژبه ژباړل شوي. ما هڅه وکړه چې د دغه شعرونو اصلي متن پيدا کړم ځکه چې له انګليسي څخه يې بېرته ژباړه به بې وزنه او بې قافيې وي. د رحمن بابا بيتونه مې زده وو او د خوشحال خان بيتونه مې د دوستانو په مرسته وموندل، خو د نورو شعرونو په موندلو بريالی نه شوم که څه هم حتی د دغه کتاب د ليکوال سره مې اړيکه ونيوه. هغه راته وويل چې د شعرونو اصلي متنونه د ژباړن سره په هند کې دي او دی به هڅه وکړي چې زه لاس رسی ورته پيدا کړم، خو دې هڅې څه پايله ونه زېږوله؛ نو زه دې ته اړ شوم چې ويې ژباړم. ژباړه يې اصلي مفهوم افاده کوي، خو د شعر په څېر وزن او قافيه نه لري.

بل دا چې په انګليسي ژبه کې تره او ماما ته يوه کليمه کارول کېږي. همدې ته ورته، ښينې او وربنداري، وراره او خورېړ، ورېره او خورځه، امی او ترورۍ ته. چېرته چې زه په ژباړه کې له داسې کليمو سره مخ شوی يم، دواړه ماناوې مې څنګ تر څنګ ليکلې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پای کې د دغه کتاب په ژباړه کې غواړم له لاندی کسانو څخه د زړه له کومې مننه وکړم ښاغلی ویلیم ډلرېمپل چې په لیکلې بڼه یې د ژباړې اجازه راکړه.

- ښاغلی عبدالحبیب صالح چې څه نا څه درې میاشتې کابو هر ماخوستن لږترلږه یو ساعت یې د تیلفون په وسیله د ژباړې د سمون او د مناسبه پښتو کلیمو د کارولو په هکله له ماسره مرسته وکړه.
- ښاغلی هېواد رفعت چې ما به د هر څپرکي ژباړه څو ځلي ولوسته او اصلاح به مې کړه، خو کله به مې چې ده ته ورولېږه، په خپلو څکو سترګو او بشپړه ځیرکتیا به یې بیا هم ډېرې تېروتنې په کې پیدا کړې.
- ښاغلی عبدالمالک بېکسیار چې په ورین تندي یې زما غوښتنه ومنله چې د ژباړې وروستۍ کتنه یې په غاړه واخیسته او ډېرې تېروتنې یې اصلاح کړې.

د دغه کتاب ژباړه خپل کرېدلي ولس ته ډالۍ کوم.

په درناوی

عبدالکریم رحیمزی

(c) ketabton.com: The Digital Library

لویو شاهانو تل د خپل سلطنت پېښې ثبت کړې دي. ځینو ته چې خدای استعداد ورکړی، په خپله یې د خپل سلطنت په دوران کې پېښې لیکلې، خو ډېرو دغه دنده لیکوالانو او تاریخ پوهانو ته سپارلې ده چې دغسې ټولګې د تاریخ په حافظه کې پاتې شي.
نو د مهربان خدای په دربار کې دغه عاجز بنده، سلطان شجاع الملک شجاع دراني، هوډ وکړ چې د خپل سلطنت د دورې جګړې او پېښې ولیکي څو د خراسان تاریخ پوهان د دغه پېښو او جګړو په رښتیني تفصیل پوه وي او مفکر لوستونکي له دغو بېلګو څخه درس واخلي.

شاه شجاع، د شاه شجاع واقعیت

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکلړ

نقشې...ب
د شخصیتونو نوملړ...ث
افغانان...ث
سدوزي...ث
بارکزي...ح
د مقاومت نور مشران...د
انګرېزان...ر
نور کسان...ض
سدوزي او بارکرزي...ع
کورودانی...ف
د حاکمیت له پاره اسانه ځای نه دی...۱
یو نارامه ذهن...۲۱
د لوېې لوبې پیل...۵۱
د دوزخ خوله...۹۹
د جهاد جنډه...۱۵۰
مور د خپلې نادانۍ له امله ناکامېږو...۱۸۷
ټول نظم په ختمېدو دی...۲۱۳
د بېګلو کوکې...۲۶۸
د یوه پاچا مړینه...۲۹۱
د ناښنده موخې له پاره یوه جګړه...۳۱۶
د لیکوال یادښت...۳۶۰
اخځلیک...۳۷۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

نقشې

پر افغانستان باندې يرغل ۱۸۳۹ - ۱۸۴۲

کابل ۱۸۳۹ - ۱۸۴۲

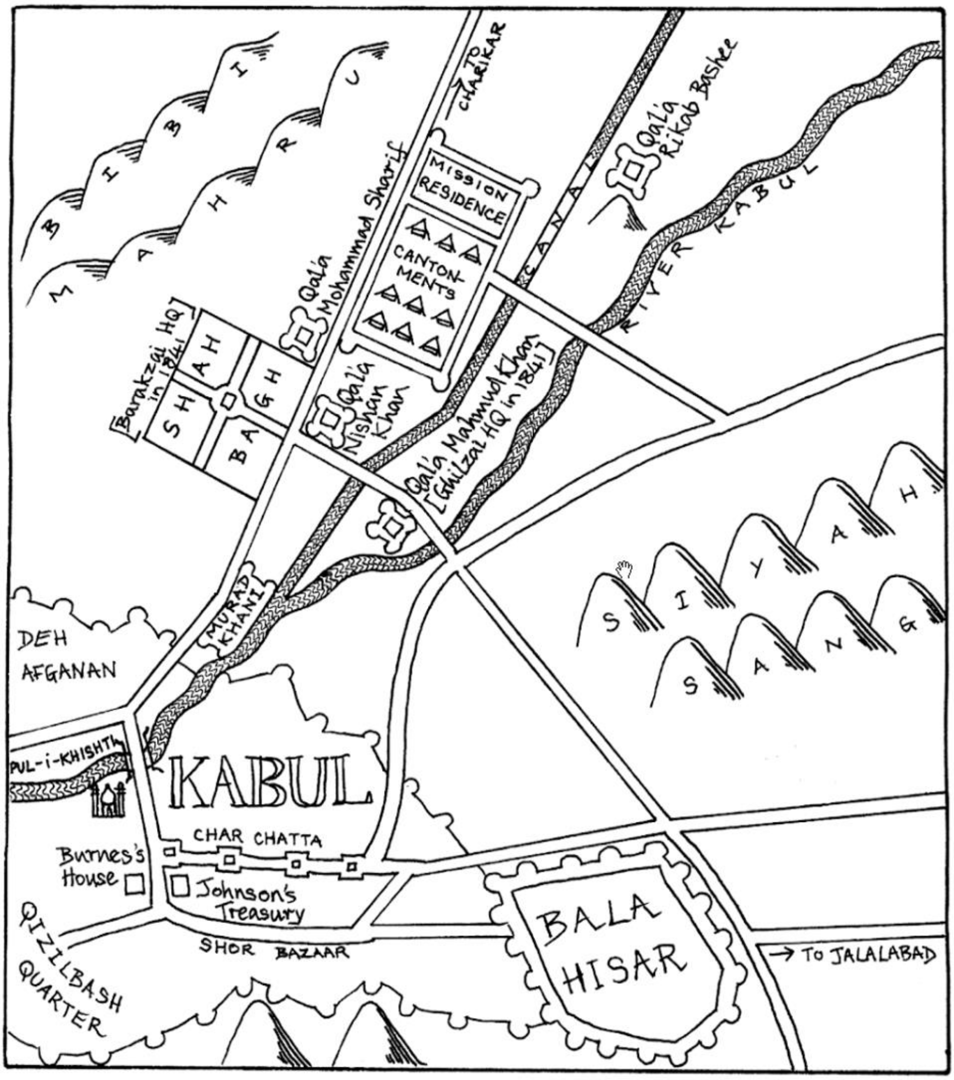

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شاتګ تګ لوري ۱۸۴۲

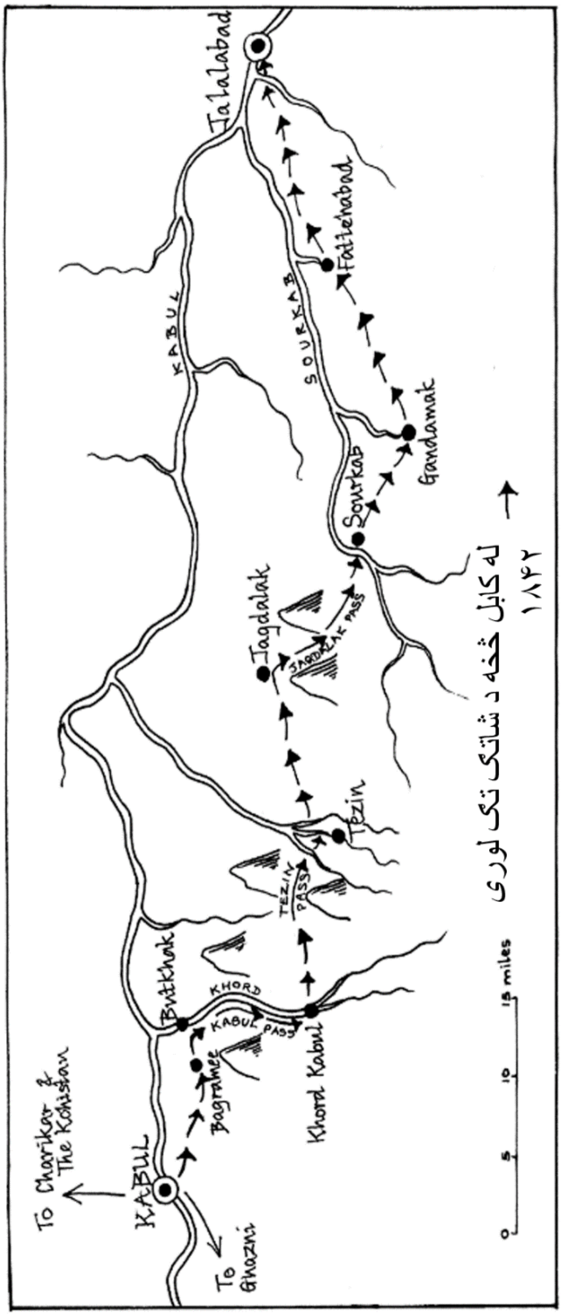

له کابل څخه د شاتګ تګ لوري ۱۸۴۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شخصيتونو نوملړ

افغانان

سدوزي

احمدشاه ابدالي (۱۷۲۲-۱۷۷۲): په ملتان کې زېږدلی او د پارس جنګسالار نادرشاه په چوپړ کې يې واک تر لاسه کړ. د نادرشاه له مرګ څخه وروسته احمد شاه د کوه نور د الماس په ګډون، د شاه د مغولي ګانو صندوق خپل کړ او له دې څخه يې د خراسان، کابل او لاهور د فتحې د تمويل له پاره کار واخيست، بيا يې په هند کې يو شمېر ګټور يرغلونه ترسره کړل. د دراني (د ملغلرو ملغلره) لقب په ترلاسه کولو، احمدشاه دراني شمال ته د ازبکانو، سوېل ته د مغلو او لوېديځ ته د پارس د صفويانو له درې رنګو امپراتوريو څخه يوه امپراتوري جوړه کړه. دغه امپراتورۍ په خپل اوج کې د اوسني ايران له نيشاپوره تر افغانستان، پنجاب او له سند څخه تر کشميره او د مغول ډهلي تر لمنې وغزېده. احمدشاه ابدالي وروسته له دې چې يو تومور يې پزه له منځه يوړه او مغزو ته يې سرايت وکړ مړ شو.

تيمورشاه (۱۷۷۲-۱۷۹۳): د احمدشاه ابدالي زوی او د شاه محمود، شاه زمان او شاه شجاع پلار و. تيمور شاه چې پلار يې د درانيو امپراتوري ورته پرېښې وه، په برياليتوب سره افغان خاوره وساتله، خو د پارس او هند پولې يې له لاسه ورکړې. تيمورشاه پلازمېنه له کندهاره کابل ته يوړه چې په دې توګه د پښتني سيمو له اړودوړ نه په امان کې وي. وروسته له مړينې يې د ۲۴ زامنو تر منځ په وراثت داسې ترخې شخړې جوړې شوې چې د دراني امپراتوري يې په کورنۍ جګړو واړوله.

شاه زمان (سلطنت ۱۷۹۳-۱۸۰۰، مړينه ۱۸۴۴): د خپل پلار، تيمور شاه ځای ناستی شو او هڅه يې وکړه چې د خپل نيکه دراني امپراتوري له ړنګېدو وژغوري خو بريا يې محدوده وه. په ۱۷۹۶ کال کې کله چې په هندوستان باندې د يرغل په هڅه کې پاتې راغی، د خپلې واکمنۍ کنترول يې له لاسه ورکړ او د ۱۸۰۰ کال په ژمي کې د غبرګو دښمنانو، د بارکزي قبيلې او ميرني ورور شاه محمود، له خوا اسير او ړوند کړل شو. کله چې شاه شجاع په ۱۸۰۳ کال کې واک ته ورسېد، شاه زمان يې له بند څخه ازاد کړ. ده په کابل کې ژوند کاوه، خو په ۱۸۰۹ کال د نيملې Nimla له ماتې وروسته هندوستان ته په تېښته اړ شو. په ۱۸۴۱ کال کې بېرته کابل ته راغی او د لنډې مودې له پاره د شاه شجاع سره د کابل د پاځون په بهير کې يو ځای شو. يو کال وروسته کله چې ورور يې ووژل شو، شاه زمان د تل له پاره افغانستان پرېښود او په لوديانه Ludhiana کې يې د تبعيد ژوند پيل کړ. دی په ۱۸۴۴ کال کې مړ او د سرهند Sirhind په صوفي زيارت Sufi Shrine کې خښ کړل شو.

شاه شجاع (۱۷۸۶-۱۸۴۲): شاه شجاع هغه وخت نومور شو چې مشر ورور يې شاه زمان په ۱۸۰۰م کال دښمنانو اسير او ړوند کړ. شاه شجاع د نيول کېدو له وېرې غرونو ته وتښتېد او پټ ژوند يې کولو. کله چې په ۱۸۰۳ کال په کابل کې فرقه ييزه بلوا روانه وه، دی کابل ته لاړ او هلته يې واک خپل کړ. د ده واکمني بيا هغه وخت پای ته ورسېده چې په ۱۸۰۹ کال کې بارکزيو او ميرني ورور يې د نيملې په جګړه کې ماته ورکړه. دی څو کاله د هند په شمال کې د فراري په څېر ګرځېده، شتمني يې ترې واخيستل شوه او په ۱۸۱۳ کال کې تر ټولو ګرانبيه شتمني (د کوه نور الماس) هم ترې واخيستل شو. په ۱۸۱۶ کال کې د ختيځ هند برتانيوي کمپنۍ په لوديانه کې پناه ورکړه. شاه شجاع درې ناکامې هڅې وکړې چې د پاچاهۍ تاج بيا پر سر کړي. په څلورمه هڅه کې بريالی شو، خو دا ځلې د ختيځ هند برتانوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کمپنۍ خپلو ستراتيژيکي موخو ته د رسېدو له پاره، دی د ګوډاګي په څېر واک ته ورساوه. کله چې شاه شجاع د يوې ازادۍ واکمنۍ هڅه وکړه، انګرېزانو سمدلاسه سپک او څنډې ته کړ. د ۱۸۴۱ کال د نومبر په مياشت کې کله چې په کابل کې پاڅون مخ په پيلېدو و، شاه شجاع ته د پاڅون د مشرۍ وړانديز وشو، خو ده رد کړ او د انګرېزانو برعکس چې د خپلو اډو په ساتلو کې بريالي نه شول، شاه شجاع په بالاحصار کې خپله اډه په برياليتوب وساتله. د ۱۸۴۲ کال د فبرورۍ په مياشت کې، کله چې انګرېزانو شاه شجاع يوازې پرېښود او دوی د خپلې تباهۍ په لور روان شول، داسې انګېرنه کېده چې شاه شجاع به له بېلابېلو مخالفو ګروپونو سره د معاملو په وسيله خپل تخت وساتلی شي، خو د اپرېل په پنځمه، نوموړی هغه چا ووژاه چې ده زوی بللی و. د شاه شجاع له مړينې سره د سدوزيو واکمني پای ته ورسېده او د بارکزيو حکومت پيل شو.

شاه محمود (سلطنت ۱۸۰۰-۱۸۰۳، ۱۸۰۹-۱۸۱۸؛ مړينه ۱۸۲۹): شاه محمود وورسته له دې چې خپل ميړنی ورور، شاه زمان اسير او بيا ړوند کړ، په ۱۸۰۰ کال کې يې کابل تر خپل واک لاندې راوست. د شاه محمود سلطنت د ده بل ميړني ورور شاه شجاع په ۱۸۰۳ کال کې نسکور کړ. شاه شجاع ونه غوښتل چې شاه محمود ړوند کړي؛ نو يوازې يې بندي کړ. شاه محمود په ۱۸۰۸ کال کې له بالاحصار څخه وتښتېد او د خپل ورور بارکزي سيالانو سره يو ځای شو. ده د شاه شجاع پر ضد په برياليتوب د مخالفينو مشري وکړه او په ۱۸۰۹ کال کې يې وکولای شول چې شاه شجاع ته د نيملې په جګړه کې ماته ورکړي. نوموړي د دراني امپراتورۍ په پاتې سيمو تر ۱۸۱۸ کال پورې واکمني وکړه. کله چې ده خپل واکمن وزير فتح خان شکنجه، ړوند او بيا ووژاه، د فتح خان ځاځمنو• ورونو دی له کابله وشاړه. شاه محمود په هرات کې خپله واکمني تر خپل مرګه وساتله او په ۱۸۲۹ کال کې مړ شو. ځای ناستی يې خپل زوی شهزاده کامران شاه سدوزی شو چې تر ۱۸۴۲ کال پورې يې واکمني وکړه. شهزاده کامران د خپل ځواکمن وزير، يارمحمد الکوزي (د واکمنۍ کلونه ۱۸۴۲-۱۸۵۱) له لوري له واک څخه ګوښه او ورپسې په ۱۸۴۲ کال کې پانسي شو.

شهزاده تيمور، شهزاده فتح جنګ، شهزاده شاپور او شهزاده صفدرجنګ: دا ټول د شاه شجاع زامن وو چې لمړني درې يې له وفا بېګم څخه وو. له دوی څخه يوه هم د پلار د واک تنده او يا د مور ځيرکتيا نه درلوده. شهزاده تيمور په بې خونده مزاج کې نوم درلود. د شهزاده فتح جنګ نوم يوازې په همنوري• او په کندهار کې د خپلې چونۍ پر غړو په جنسي تېري يادېده. ده د شاه شجاع له مرګ نه وروسته په کابل کې پنځه مياشتې حکومت وکړ، خو کله چې پوه شو چې انګرېزان د ده د واک ساتلو له پاره نه پاتې کېږي، واک يې خپل ورور، شهزاده شاپور ته په ۱۸۴۲ کال کې پرېښود. د شهزاده شاپور واکمني له يوې مياشتې څخه لږ دوام وکړ او د وزير اکبر خان په غوښتنه د خپلو اشرافيانو په وسيله له واک څخه وشړل شو. د شاه شجاع توربخون ښايسته زوی صفدر جنګ چې د لودياڼې له يوې بازينګرې څخه زېږدلی و، دومره اغېزمن نه و. څلور واړه شهزادګانو چې ونه شو کړای د انګرېزانو له تګ وروسته د پادشاهۍ تاج وساتي، په لودياڼې کې په تبعيد کې مړه شول.

• ځاځ: غوسه

ځاځمن: په غوسه

• همنوري: هم جنسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

بارکزي

حاجي جمال خان (مړینه ۱۷۷۱): لمړی د احمدشاه ابدالي سیال او وروسته یې توپچي باشي یا د توپچي قوماندان و. د نادر افشار له مرګ وروسته یې د احمدشاه مشرۍ هغه وخت ومنله چې علماوو د احمدشاه مشري تایید کړه او ده خپل ملاتړ له احمدشاه ابدالي څخه په پوځ کې د قوماندانۍ د څوکۍ په بدل کې څرګند کړ.

پاینده خان (واکمني ۱۷۷۴-۱۷۹۹): د حاجي جمال خان زوی او د تیمور خان په دربار کې تر ټولو واکمن اشـــرافي و. دا پاینده خان و چې په ملاتړ یې شاه زمان وکولای شـول قدرت ته ورسېږي. دوی دواړه هغه وخت بدوردي• شـول چې شـــاه زمان هڅه وکړه د میراثي اشـــرافیت واک محدود کړي او کله چې پاینده خان د شـــاه زمان پر ضـــد د کودتا هڅه وکړه. شـاه زمان په ۱۷۹۹ کال پاینده خان اعدام کړ. د دې پر ځای چې د بارکزیو واک پای ته ورسـوي، دغه اعدام د شـاه زمان د نسکورېدو او د پاینده خان د ۲۱ زامنو د واکمنۍ لامل شـو، په ځانګړې توګه د پاینده خان د مشـر زوی وزیر فتح خان او د ده کشـــر ورور او متحد، دوســـت محمد خان. د پاینده خان وژنې د ســـدوزیو او بارګزیو تر منځ داسې د وینې دښمني پیل کړه چې تر نیمې پېړۍ یې خپل سیوری په سیمه اچولی و.

وزیرفتح خان (۱۷۷۸-۱۸۱۸): د پاینده خان تر ټولو مشـر زوی و. د پلار له اعدام وروسـته، فتح خان وکولای شـول ایران ته وتښـتي. ده په راتلونکو کلونو کې له سـدوزیو څخه خپل غچ واخیسـت. لمړی یې د شاه زمان د میرني ورور شاه محمود په وسیله د شـاه زمان واکمني نسکوره کړه او شـاه زمان یې ړوند کړ او بیا یې شـاه شـجاع ته د نیملې په جګړه کې ماته ورکړه. فتح خان ترهغه وخته د شـــاه محمود تر ټولو واکمن وزیر و چې په هرات کې د ده په مرســـته په ۱۸۱۷ کال کې د سـدوزیو په حرم تېری وشـو. ورپسې شـاه محمود هغه ړوند کړ، د سـر پوسـتکی یې ترې واېسـته، شـکنجه یې کړ او په ۱۸۱۸ کال کې یې اعدام کړ. دغه اکاړې• وژنې بیا د سـدوزیو او بارکزیو تر منځ دښـمني تازه کړه او سـیمه له افغانستان څخه د وروستي سدوزي تر شړلو وېشلې پاتې شوه.

دوسـت محمد خان (۱۷۹۲-۱۸۶۳): دوسـت محمد خان د پاینده خان اتلسـم زوی و چې له یوې ټیټ پوړې قزلباشـې ښـځې څخه یې زېږېدلی و. دی په لمړي ځل د خپل مشـر ورور وزیر فتح خان په وسیله واک ته ورسـېد او د فتح خان له مرګ څخه وروســـته د ده خپلې بېرحمه چالاکۍ او اغېزمنتیا دی واک ته ورســـولو. دوســـت محمد له ۱۸۱۸ کال څخه واک ته تر رسېدو یعنې ۱۸۲۶ کال پورې کرار کرار خپل واک مضبوط کړ او په ۱۸۳۵ کال یې د سـکانو پر ضد جهاد اعلان او خپل ځان یې په رســـمي توګه امیر اعلان کړ. دی د الکســـاندر برنز Alexander Burnes ډېر خوښ و او په خپلو راپورونو کې به یې تل د دوســت محمد خان د عدالت او ګرانښـت سـتاینه کوله، خو د الکسـاندر برنز له هڅو ســره ســره، کلکتې په دوامداره توګه ده ته د برتانیې د ګټو د دښــمن په ســترګه کتل. کله چې دوســت محمد د روســې اســـتازی، ایوان ویتکېویچ Ivan Vitkevitch په ۱۸۳۸ کال کې خپل حضـــور ته ومنلو، لارډ اکلنډ Lord Auckland پرېکړه وکړه چې د دوست محمد اصلي سدوزی سیال، شاه شجاع د ده ځای ناستی کړي. کله چې انګرېزانو کابل ونیو، دوست محمد اتلس میاشتې په تېښته تېرې کړې مخکې له دې چې د ۱۸۴۰ کال د نومبر په څلورمه سېر ویلیم مېکناټن

• بدورده کېدل: مخالف کېدل

• اکاړ: ظالم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته تسلیم شي. له تسلیمۍ وروسته دوست محمد هند ته تبعید شو. د شاه شجاع له وژل کېدلو او ورپسې په ۱۸۴۲ کال کې له افغانستان څخه د انګرېزانو له وتلو وروسته، دوست محمد ازاد شو او اجازه ورکړل شوه چې بېرته کابل ته لاړ شي. د خپلې واکمنۍ په راتلونکو ۲۱ کلونو کې په دې بریالی شو چې خپله واکمني د هېواد تر اوسنیو پولو وغځوي. دوست محمد د هرات له فتحه کولو څخه لږ وخت وروسته په ۱۸۶۳ کال کې مړ شو.

نواب جبارخان (۱۸۵۴-۱۸۸۲): د پاینده خان اووم زوی او د خپل کشر ورور، دوست محمد خان نږدې متحد و چې له انګلستان سره یې خاصه مینه درلوده. که څه هم له لوېدیځې ژوند او ډېرو انګرېزي مامورینو سره یې ناتې• درلود، نواب جبار خان خپل ورور دوست محمد خان ته وفادار و. هغه د ۱۸۳۸ کال د انګرېزي یرغل په وړاندی ودرېد او د دوی پر ضد مقاومت کې یې نوم درلود.

وفا بېګم (مېرینه ۱۸۳۸): د پاینده خان لور او د فتح خان او دوست محمد خان میرنۍ خور وه چې له شاه شجاع سره یې هغه وخت واده وکړ کله چې نوموړي د ۱۸۰۳ کال څخه لږ وروسته د خپلې پاچاهۍ په لمړۍ دوره کې د سدوزیو او بارکزیو په منځ کې د دښمنۍ د نرمښت هڅه کوله. لکه څنګه چې انګرېزانو د هغې د ارامه طبیعت او زړورتیا ستاینه کوله، وفا بېګم په دې وتوانېده چې په ۱۸۱۳ کال کې رنجیت سېنګ ته د کوه نور الماس په بدل کې خپل مېړه، شاه شجاع په کشمیر کې له بند څخه ازاد کړي او د ځینې سرچینو پر بنسټ، وفا بېګم په ۱۸۱۵ کال کې د شاه شجاع سره له لاهور څخه په دویم ځل تېښته کې مرسته وکړه. کله چې لودیانې ته ورسېده، وفا بېګم انګرېزان په دې قانع کړل چې هغې ته پناه ورکړي او په دې توګه یې سدوزیو ته یوه داسې اډه جوړه کړه له کومې څخه چې دوی به یو وخت بېرته د پاچاهۍ تخت ترلاسه کړي. وفابېګم په ۱۸۳۸ کال کې مړه شوه او له مرګ څخه یې وروسته ځینې خلک د شاه شجاع د پالیسو د ناکامۍ وجه، د وفابېګم د ښو مشورو نه شتون ګڼي.

وزیرمحمد اکبرخان (۱۸۱۶-۱۸۴۷): د دوست محمد خان څلورم او تر ټولو وړ زوی چې له پوپلزۍ ښځې څخه یې زېږدلی و. وزیر محمد اکبر خان د یو پیچلي او پوه کرکټر خاوند و او په کابل کې ورته د مقامت تر ټولو زړور او بې باکه مشر په سترګه کتل کېدل. په اکبر نامه کې په تفصیل د ده د واده د تخت خوند تشریح شوی. وزیر محمد اکبرخان ته هغه وخت د خلکو پام شو چې ده په ۱۸۳۷ کال کې د جمرود په جګړه کې د سیک جنرال هري سېنګ Hari Singh په ماته کې مرسته وکړه. د ځینې سرچینو پر بنسټ، وزیر اکبر خان په خپله سېک جنرال مړ او اندامونه یې ټوټې ټوټې کړل. کله چې د ده پلار په ۱۸۴۰ کې انګرېزانو ته تسلیم شو او دی په خپله د بخارا له بند څخه ازاد شو، د انګرېزانو پر ضد یې په هندوکش کې د مقاومت په جوړلو پیل وکړ. وزیر اکبر خان د ۱۸۴۱ کال د نومبر په پنځه ویشتمه کابل ته ورسېد او د انګرېزانو پر ضد پاڅون ته یې بدلون ورکړ. نوموړي د انګرېزانو د وتلو په اړه له انګرېزانو سره د خبرو اترو مشري کوله. د ۱۸۴۱ کال د ډسمبر په درویشتمه د کابل رود غاړې ته خېرمه د خبرو اترو په ترځ کې، شخصاً په خپله وزیر اکبر خان د انګرېزانو استازی سېر ویلیم مېکناټن ووژه. ورپسې ده د جلال اباد د کلابندۍ مشري وکړه. د ۱۸۴۲ کال د سپتمبر په دیارلسمه کله چې پالک Pollock د کابل د بېرته نیولو هڅه وکړه، نوموړي د هغه افغان ځواکونو قومانده هم کوله چې د دغه هڅې مخنیوی یې کاوه. د انګرېزانو له وتلو وروسته، وزیر اکبر خان بیا پلازمېنه ونیوله او د خپل پلار دوست محمد خان تر بېرته راتګ ، د ۱۸۴۳ کال د اپریل تر میاشتې پورې،

• ناتې: علاقه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر ټولو واکمن کس و. وزیر اکبر خان څلور کاله وروسته مړ شو. ځیني وایي چې ده ته دوست محمد خان زهر ورکړل څکه چې هغه یې خپلې واکمنۍ ته ممکنه ګواښ ګاڼه.

نواب محمد زمان خان بارکزی: د دوست محمد خان وراره او نږدې سلاکار و. دی د دوست محمد خان په دوره کې له ۱۸۰۹ کال څخه تر ۱۸۳۴ کال پورې د جلال اباد والي و او له دوست محمد خان سره په ۱۸۳۹ کال کې له کابل څخه وتښتېد، خو موهن لال کشمیري Mohan Lal Kashmiri له تبعید څخه د هغه د بېرته راتګ لاره هواره کړه او په ۱۸۴۰ کال کې د شاه شجاع په دربار کې ومنل شو. د پاخون په پیل کې یې له انګرېزانو څخه د ملاتړ نښې نښانې وښودې، خو ډېر ژر دې ته قانع کړل شو چې د پاخون مشري په غاړه واخلي. که څه هم دی په شتمن کوچي نومور و او د یو اطرافي په سترګه ورته کتل کېدل، د سپتمبر په میاشت کې ده ته د امیر لقب ورکړل شو، خو کله یې چې د تره زوی ، وزیر اکبر خان د ۱۸۴۱ کال په نومبر میاشت کې کابل ته راغی، هغه یې څنډې ته کړ. د ۱۸۴۲ کال په فبرورۍ کې، نواب محمد زمان خان بارکزي د شاه شجاع سره ائتلاف وکړ او د وزیر دنده یې واخیسته، خو له نایب امین الله خان لوګري سره د ده د سیالۍ له کبله او د زمان خان د زوی په پرتله د لوګري پر زوی، نصرالله باندې د شاه شجاع د پام او مهربانۍ له امله دغه ائتلاف مات شو. د زمان خان زوی، شجاع الدوله بارکزی خپل پلار ګڼلی، شاه شجاع وواژو.

د مقاومت نور مشران

نایب امین لله خان لوګري: امین الله خان یو یوسفزی پښتون Pathan او له یوې متواضع کورنۍ څخه و. د تیمور شاه په دوران کې د امین الله خان پلار د کشمیر د والي معاون و او ده د خپلې ورتیا او سدوزیو ته د وفادارۍ له امله پرمختګ وکړ. په ۱۸۳۹ کال کې، که څه هم هغه ډېر زوړ و، خو د خپلې ملېشې د قوماندانۍ سربېره، د ډېرو مالي سرچینو او له ستراتیژیکي پلوه د زیاتو مهمو ځمکو اداره هم د ده په لاس کې وه. امین الله خان که څه هم د سدوزیو شاهي کورنۍ ته کلک وفادار و، خو په خپله خاوره کې یې د انګرېزي ملحدینو په شتون سخته نیوکه کوله او کله چې یو ټیټ پوړي انګرېز افسر، کپتاین ټرور Captain Trevor هغه ته سپکاوی وکړ او د اوچتې شوې مالیې د نه ورکولو له امله یې ځمکه له لاسه ورکړه، نوموړی له عبدالله خان اڅکزي سره یو ځای د مقاومت د مشرۍ یو مهم مرکز وګرځېد. په خرد کابل کې د انګرېزانو له ټولو څخه وروسته، امین الله خان بېرته د شاه شجاع چوپړ ته لاړ او د شاه شجاع له مرګ وروسته، بېرته بارکزیو ته ورغی. کله چې دوست محمد بیا واک تر لاسه کړ، نوموړی اږودوږ ته د سوله منو خلکو د پارولو په تور بندي شو او د بالاحصار په تل خونې زندان کې مړ شو.

عبدالله خان اڅکزی (مړینه ۱۸۴۱): عبدالله خان اڅکزی یو اشرافي جنګیالی او په سیمه کې له یوې ډېرې واکمنې او عزتمنې کورنۍ څخه و. د درانیو د امپراتورۍ په لړیو کې د هغه نیکه د دوست محمد خان د نیکه سیال و او اڅکزي هیڅ کله د بارکزیو مینه وال نه وو. عبدالله خان اڅکزی هم لکه ملګری یې، نایب امین الله خان لوګري په څېر په افغانستان کې د انګرېزي پوځ د شتون سخت مخالف و او کله چې الکساندر برنز د ده معشوقه جنسي عمل ته لېشه• کړه او کله چې ده د هغې د بېرته راوستلو هڅه وکړه او په ده ملنډې ووهل شوې، د انګرېزانو پر ضد یې

• لېشه: (جنسي) ترغیب

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقاومت ته مخ کړ او د مقاومت له دوو مهمو او اصلي مشرانو څخه يو دی شو. په ۱۸۴۱ کال د جګړې په پيل کې ، عبدالله خان اڅکزی د انګرېزانو پر ضد د جګړې عمومي قوماندان وګمارل شو او تر مرګه د انګرېزي ځواکونو د ماتو اصلی طراح و. نوموړی د نومبر په درويشتمه د بي بي مهرو د غونډۍ په جګړه کې مړ شو. يو قاتل ادعا وکړه چې عبدالله خان اڅکزی يې د شا له خوا په ډزو وويشت څو هغه انعام تر لاسه کړي چې موهن لال کشميري د مخالفينو مشرانو د وژلو په سر اېښی و.

محمد شاه خان غلجی: د وزير محمد اکبر خان خسر او د لغمان د غلجيو د ببرک خيلو ځواکمن مشر و. کله چې شاه شجاع په ۱۸۳۹ کال کې بېرته راوګرځېد، محمد شاه خان غلجی دې ته قانع کړل شو چې د شاه شجاع په محکمه کې کار وکړي او د شاه د جلات مشر اعزازي څوکۍ ورکړل شوه. په ۱۸۴۱ کال د اکتوبر په مياشت کې کله چې سېر ويليم مېکناټن پر غلزيو اعانه بنده کړه، هغه د انګرېزانو پر ضد مقاومت سره يوځای شو. هر پاچا د لارې او هند ته د روان پوځي او سوداګريزو لښکرو د ساتنې په بدل کې غلزيو ته پيسې (راه داري) ورکولې، خو مېکناټن غلزي مشرانو ته خبر ورکړ چې دغه هوکړه لغوه کوي. په ۱۸۴۱ کال کې کله چې اکبر خان بېرته راوګرځېد، محمد شاه خان د انګرېزانو د شاتګ په وخت کې د دوی د ستړولو مشري کوله، خو په ۱۸۴۳ کال کې د دوست محمد خان بيا واک ته له رسېدو سره، محمد شاه خان غلزی هم لکه د مخالفينو نور مشران څنډې ته کړل شو او په تبعيد کې د کافرانو په منځ، نورستان کې مړ شو.

مير مسجدي (مړينه ۱۸۴۱) او مير حاجي: د کوهستان دغه دوه ځواکمن او درانه ورونه د نقشبنديه ميراثي شېخان وو. مير مسجدي په پل خشتي جومات کې د جمعې د لمانځه ميراثي امام، د کابل د علماوو مشر او د عاشقان او عارفان زيارت د شېخانو مشر هم و. وېډ Wade په ۱۸۳۹ کال کې دغه دوه ورونو ته د لوی رشوت ژمنه وکړه؛ نو دوی د دوست محمد خان پر ضد د خپلو تاجکو توکموالو مشري وکړه او د شاه شجاع پر تخت کښېنولو کې يې مهم رول ولوباوه، خو يو کال وروسته هم دوی ته له ژمنې سره سم پيسې ورنه کړل شوې؛ نو دوی د شاه شجاع او د هغه د انګرېزي ملاترو پر ضد پورته شول. مير مسجدي نږدې و چې انګرېزانو ته تسليم شي، خو د ټولو خبرو برعکس، انګرېزانو د ده پر کلا يرغل وکړ او د ده کورنی يې ووژله او ځمکه يې د دښمنانو په منځ کې ووېشل شوه. له دغې پېښې وروسته، دواړه ورونه د انګرېزانو نه پخلاکېدونکي دښمنان شول او د سدوزي ـ انګرېزي رژيم پر ضد يې لمړی د نجراو په دره کې او ورپسې په چاريکار او کابل کې د کوهستان د تاجکو مشري وکړه. د نومبر په درويشتمه مير مسجدي د بي بي مهرو په غونډۍ کې ووژل شو، خو مير حاجي د انګرېزانو پر ضد د کابل د اوسېدونکو پارولو ته دوام ورکړ. دا د انګرېزانو پر ضد په جلال اباد کې د مير حاجي د جهاد ناره وه چې شاه شجاع يې بلاخره په ۱۸۴۲ کال د اپريل په پنځمه له بالاحصار څخه په وتلو او مرګ ته د ورتګ په لور اړ کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

انګرېزان

مونټیسټورټ الفنسټون (۱۷۷۹-۱۸۵۹) Mountstuart Elphinstone. د لولند Lowland (کوز سکاټلنډ.ژباړن) د سیمې سکاټلنډی روڼ اندی و چې لارډ مینټو Lord Monto په افغانستان کې د لمړني پلاوي د مشرۍ له پاره په ۱۸۰۹ کال کې غوره کړ. که څه هم په پېښور کې یې د شاه شجاع تر کلا وړاندې تګ ته زړه ښه نه کړ، ده د افغانستان په هکله یو خارق العاده او نومور کتاب، د کابل د سلطنت بیان (An Acount of the Kingdom of Caubul) چاپ کړ چې د څو نسلونو له پاره په انګرېزي ژبه د سیمې په هکله د پوهې سرچینه وګرځېد.

تورن جنرال ویلیم الفنسټون (۱۷۸۲-۱۸۴۲) Major- General William Elphinstone د مونټیسټورټ مشر د تره زوی او مخکې له دې چې په کابل کې د خپل عمر په اته پنځوس کلنۍ د عمومي قوماندان دنده ترسره کړي، په واټرلو Waterloo کې د ۳۳ پلي غونډ قوماندان و. ویلیم الفنسټون په پنځه پنځوس کلنۍ کې وروسته له دې چې په کلونو یې په نیمايې تنخوا ژوند وکړ، په ۱۸۳۷ کال کې بېرته پوره چوپړ ته وګرځېد چې خپل زیاتېدونکی پور خلاص کړي. د ده د ملګرو لکه لارډ اکلنډ Lord Auckland په اند، ویلیم الفنسټون جذاب شخصیت درلود، خو د هند یا هندي عسکرو د مشري کولو دومره مینه وال نه و او خپل سپاهیان یې توران Negroes ګڼل (Negro تور پوستي سړي یا ښځې ته وایي، خو د دوی په دغه نوم یادول دوی ته سپکاوی دی .ژباړن). نوموړی هغه وخت کابل ته ورسېد چې د روماتیزم په ناروغۍ اخته و او حالت یې په چټکۍ سره په خرابېدو و. جنرال ناټ Nott نوموړی یو «وړ» سړی نه بللو. د ناټ دغه ارزونه هغه وخت بیخي سمه ثابته شوه کله چې ویلیم الفنسټون د پاڅون په پیل کې هېڅ اقدام ونه کړ او ورپسې یې په خپګان کې د نه پټېدنې حالت ته مخه کړه. هغه له کابل څخه د شاتګ په بهیر کې ټپي شو او له درېیو میاشتو وروسته د ۱۸۴۲ کال د اپریل په درویشتمه د خپلو ټپونو، روحي خپګان او اسهال له وجې مړ شو.

سېرویلیم هې مېکناټن (۱۷۹۳-۱۸۴۱) Sir William Hay Macnaghte : مېکناټن د السټر Ulster یو په کتاب مین روڼ اندی، ژبپوه او پخوانی قاضي و چې له محکمې څخه یې د کمپنۍ د اداري چارو مشرۍ ته وده وکړه. ا یملي ایډن Eden Emily مېکناټن داسې تشریح کړی و: «زموږ لارډ پامرسټن Lord Palmerston یو وچ او معقول سړی دی چې ډېرې غټې چشمې په سترګو کوي.» نوموړي ته د هغه د هوښیارۍ په وجه ډېر درناوی کېده، خو ډېرو د ده خانتماتوب نه خوښېده او ځینې نورو به د والي د سترسلاکار څوکۍ ته د دغه «اداري کارکونکي یا د مېز شاته تل ناست سړي» وړتیا تر پوښتنې لاندې راوسته. دا مېکناټن و چې لارډ اکلنډ ته یې وویل چې دوست محمد خان ته د برتانوي ګټو د دښمن په سترګو وګوري. هغه د کلاډ وېډ Claude Wade سره په همکارۍ په کابل کې د رژیم د بدلولو کار پیل کړ چې شاه شجاع بېرته په تخت کښېنوي. د یرغل د پالیسۍ له جوړلو څخه وروسته، مېکناټن کابل ته د لېږلو غوښتنه وکړه چې دغه پالیسي هلته عملي کړي، خو اداره یې په کابل کې بریالۍ نه وه او په خپله دې ته اړ شو چې لارډ اکلنډ ته په افغانستان کې د دروغو خوشبینانه او د پوره ارامۍ پیغامونه ولېږي په داسې حال کې چې د افغانستان له بېلابېلو برخو څخه د نوموړي مامورینو له اندېښنو څخه ډک راپورونه ورلېږل. د ۱۸۴۱ کال د نومبر د میاشتې د پاڅون په ترڅ کې مېکناټن خپلو جنرالانو ته د یوه کارنده عمل په لارښوونه کې پاتې راغی. نوموړی د ۱۸۴۱ کال د ډسمبر په درویشتمه له اډې څخه بهر د خبرو اترو په ترڅ کې د اکبر خان په لاس ووژل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جګړن کلاډ وېډ (۱۷۹۴-۱۸۶۱) Major Claude Wade: په بنګال کې زېږېدلی، یو پارس پوه و چې په لودیانه کې د برتانوي اجنټ په توګه یې دنده ترسره کوله. د نوموړي دنده یوازې د رنجیت سېنګ د دربار سره د اړیکو ساتل وو، خو دغه ځوکۍ یې په یوه داسې ځارګرې شبکې واړوله چې تر همالیا او منځنۍ اسیا غزېدلې وه. په دغه توګه نوموړی په دې وتوانېد چې په اغېزمنه توګه د لویې لوبې The Great Game د ځارګرې اداري لمړنی مشر شي. دا وېډ و چې له شاه شجاع څخه په کار اخیستنې یې په کابل کې د رژیم بدلولو وړاندیز وکړ او تر یوې کچې یې له الکساندر برنز سره چې له دوست محمد سره د ائتلاف پلوی و د سیالۍ له کبله هغه پالیسي پر مخ بېوله چې د سدوزیو پاچاهۍ د بېرته اعاده کولو له پاره ترې کار اخیستل کېده. د ۱۸۳۹ کال د یرغل په بهیر کې د خیبر د نیولو په موخه پلان داسې و چې وېډ به د کمپنۍ د عسکرو او د رنجیت سېنګ د پنجابي مسلمانانو د یوې ګډې قوې مشري وکړي، خو په دې بریالی نه شو چې له ځو پنجابیانو پرته، پنجابي مسلمانان راټول کړي، بیا هم هغه وکړای شول چې د جولای په درویشتمه خیبر ونیسي. کله چې رنجیت سېنګ مړ شو، وېډ د سېک خالصانو Khalsa سره په نانددریو شو؛ نو سېکانو له اکلنډ څخه وغوښتل چې نوموړی بدل کړي او بل ځوک یې پر ځای وګماري. مخکې له دې چې تقاعد شي او د وېټ په ټاپو کې Isle of Wight هستوګن شي، وېډ د خپل ماموریت وروستي کلونه د اېنډور په هستوګنځي Resident in Indore کې په لږ حساسه موقفونو کې تېر کړل.

سېر الکساندر برنز(۱۸۰۵-۱۸۴۱) Sir Alexander Burnes : د های لند Highlands (بر سکاټلند .ژباړن) تکړه، نوښتګر او د لوړې روحیې ځوان سکاټلندی و چې د ژبې وړتیا یې په چټکه وده کې ورسره مرسته وکړه. له ۱۸۳۰ کال څخه تر ۱۸۳۲ کال او بیا له ۱۸۳۶ کال څخه تر ۱۸۳۸ کال پورې نوموړي افغانستان او منځنۍ اسیا ته د دوه څېړنیزو یونو مشري وکړه. دغه یونونه په نامه سوداګریز خو په حقیقت کې سیاسي او کمپنۍ ته د ځارګرېزه مالوماتو راټولول وو. په خپل دویم یون کې الکساندر برنز خبر شو چې په کابل کې روسي پلاوی هم د کابل دوست محمد خان ته نږدې کېدل غواړي. هغه کلکتې ته ټینګار وکړ چې له دوست محمد سره د دوستۍ ترون لاسلیک کړي، خو مشورې ته یې چا پام ونه کړ او لارډ اکلنډ دغه مشورې ته د پام پر ځای پرېکړه وکړه چې نرم خویه شاه شجاع د دوست محمد ځای ناستی کړي. برنز د دغه تګ لوري سخت مخالفت وکړ، خو کله چې هغه ته د بارونټ Baronet لقب د ورکولو او د انګرېزي استازي، سېر ویلیم مېکناټن، د مرستیال ځوکۍ وړاندیز وشو، له دغه پرېکړې څخه یې خپل ملاتړ ځرګند کړ. لکه څنګه چې مېکناټن په کابل کې د اداري ټول کنټرول په خپل لاس کې واخیست، د برنز استعداد هسې ضایع شو او په پایله کې یې د افغانستان په ښځو پسې د ګرځېدو لاره خپله کړه. له همدې کبله نوموړي تر نن پورې خپل ځان افغانانو ته د کرکې ځېره وګرځولو او د افغانانو د بیان پر بنسټ، د برنز همدغه کړنې په کابل کې وروستۍ خونړۍ پاځون پیل کړ او د نومبر پر دویمه د نوموړي د بېرحمانه وژنې لامل شو.

چارلس مسون (۱۸۰۰-۱۸۵۳) Charles Masson : په ۱۸۲۶ کال د بهارتپور د کلابندۍ پر وخت کې یې چې کله ځان مړ واچاوه او له غونډ څخه وتښتید، نوموړی له اباسین څخه تېر او افغانستان ته یې په پښو یون وکړ. هغه لمړنی لوېدیځوال و چې د افغانستان په لرغونپوهنه کې یې پلټنې وکړې او د لوی باختري ښار پاتې شونې یې په بګرام کې وموندې او بودایي زیارت یې له خاورو څخه را وسپړو. کلاد وېډ څه نا څه د مسون په اصلي هویت او له عسکرۍ څخه یې په تېښته خبر شو او لږ وخت وروسته یې د بربنډولو په ګواښ جاسوسۍ ته اړ کړ؛ نو په دغه وسیله کلاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

وېډ کره راپورونه په منظمه توګه له افغانستان څخه تر لاسه کول. په ۱۸۳۷ او ۱۸۳۸ کلونو کې مسون له برنز سره مرسته وکړه چې له دوست محمد سره خبرې وکړي، خو د دې سره سره چې د ټولو انګرېزانو په پرتله د افغانستان په هکله د مسون پوهه ډېره وه، د برنز برعکس، هغه ونه شو کړی چې د وروستني یرغل او اشغال پر وخت کومه څوکۍ تر لاســه کړي. په پای کې نوموړی بېرته انګلنډ ته لاړ او په ۱۸۵۳ کال کې د یوې نامالومې مغزي ناروغۍ له کبله د بېوزلۍ په حال کې په پاټرز بار Potters Bar کې مړ شو.

د څلورڅلوېښــتمې پلې فرقې برید جنرال جان شــلټن (مړینه ۱۸۴۴) Brigadier General John Shelton: یو قهرجن، لړاک• او بې نزاکته سړی و چې خپل ښی لاس یې د پېنېسلر وور Peninsular War (د ټاپووزمې په جګړه کې. ژباړن) له لاســه ورکړی و. هغه یو کلک انضــباطي او پر خپلې فرقې باندې په ظلم نوموړ و. کله چې کابل ته راغی، سمدلاسه یې ځان ته په اډه کې کرکه پیدا کړه او له نرم خویه تورن جنرال الفنسټون سره یې هم اړیکې خرابې شوې. تورن جنرال وروســته لیکي: «د راتګ له لمړۍ ورځې څخه، جان شــلټن د بې اطاعتۍ چلند درلود. هغه هېڅ کله ما ته مالومات او یا کومه مشــوره نه راکوله، خو په هر څه کې یې عیب پیدا کولو.» د قوماندانانو دغه ناکاره جوړې ونه کړای شول چې د ۱۸۴۱ کال د نومبر میاشتې پاڅون له پاره په یوه ستراتیژۍ هوکړې ته ورسېږي، خو په پای کې جنرال جان شلټن خپل مطلب ترلاسه کړ او د هغه په وړاندیز د کابل انګرېزي پوځ د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په شپږمه له خپلې اډې څخه په واورینو درو کې د خپلې تباهۍ په لور ووت. شلټن اسیر شو او وروسته ورباندې پوځي محکمه جوړه شوه خو په عزت برائت ورکړل شــو. کله چې نوموړی په ۱۸۴۴ کال له خپل اس څخه ولوېد او مړ شــو، د ده لاس لاندو په خوشحالۍ یوه لیکه جوړه او بیا یې د مارش په حالت کې د خوښۍ درې نارې وکړې.

کالن مکنزي (۱۸۰۶-۱۸۸۱) Colin MacKenzie : په اصل کې د پردشیر Perthshire و او په هندي پوځ کې تر ټولو ښایسته ځوان افسر پېژندل کېده. په پېښور کې د سیاسي اجنټ د مرستیال په توګه نوموړی په ۱۸۴۱ کال کې کابل ته لاړ او هلته په پاڅون کې بند پاتې شــو. دی یو له هغه څو انګرېزي افســرانو څخه و چې د جګړې په وخت کې یې خپله هوښــیاري او زړورتیا وښــوده. په پای کې اکبر خان نوموړی یرغمل ونیو، له جګړې څخه ژوندی ووت او په سرحد کې یې د سېکانو یو غونډ جوړ او د هغه قومانده یې پر غاړه واخیسته.

جورج لارنس (۱۸۰۴-۱۸۸۴) George Lawrence : د دوه خورا نومورو څېرو، هېنري او جان لارنس مشــر ورور و. دوی دواړو وروسته د راج Raj د اتلانو په توګه نومیالتوب ترلاسه کړ. جورج د السټر Ulster یو هوښیار ځوان و چې مېکناټن د چټکې ارتقا په ورکولو سره خپل پوځي سکرتر کړ. نوموړي د ۱۸۳۹ کال په یرغل کې او همدا راز د دوست محمد په لټون کې برخه اخیستې وه او د ۱۸۴۰ کال د نومبر په څلورمه د دوست محمد په تسلیمۍ کې حاضر و. هغه درې ځله له حتمي مرګ څخه بچ شو: د ۱۸۴۱ کال د نومبر په پاڅون کې، د دسمبر په درویشتمه د مېکناټن د وژنې په وخت او له کابل څخه د شاتګ په بهیر کې کله چې نوموړی یرغمل ونیول شو. هغه له دغې جګړې څخه ژوندی ووت او وروسته په ۱۸۴۶ کال کې د سېک او انګرېزانو په جګړه کې اسیر شو.

• لړاک: بې ادبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

الډرېډ پاټېنګر (۱۸۱۱-۱۸۴۳) Eldred Pottinger : پاټېنګر د بوج Bhuj د څارګرې ادارې د مشر او د برنز د پخواني رېس، سېر هنري پاټېنګر Sir Henry Pottinger وراره/ خورېږ و. د پارسیانو له خوا د هرات د کلابندی په وخت کې ۱۸۳۷-۱۸۳۸ په بدله څېره په هرات کې د پاټېنګر شتون خورا تصادفي و او انګرېزانو ته یې د اړتیا وړ مالوماتو سلسله برابره کړې وه. د انګرېزي لیکنو پر بنسټ، پاټېنګر د هراتیانو د هوډ په ټینګښت کې چې له هرات څخه دفاع وکړي، پوره برخه درلوده، خو د افغانانو او پارسیانو په ډېرو لیکنو او د کلابندۍ د پېښو په بیان کې داسې څه نه لیدل کېږي چې د پورتنۍ خبرې پخلی وکړي. د ۱۸۴۱ کال د نومبر د میاشتې د پاڅون په پیل کې پاټېنګر د دویم ځل له پاره د کابل په شمال، چاریکار کې کلابند شو او نږدې له ټولې چونۍ څخه یوازې نوموړي وکولای شول چې د کابل اډې ته ځان ژوندی ورسوي. کله چې د هغه د مشورې برعکس، پاڅون کوونکو ته تسلیمي پیل شوه، نوموړی د نورو اسیرانو په ګډون د اکبر خان اسیر شو او نهه میاشتې یې په بند کې تر هغه وخته تېرې کړې چې جنرال پالک د ۱۸۴۲ کال د سپټمبر په میاشت کې کابل بېرته ونیو. وروسته پرنوموړی باندې پوځي محکمه جوړه شوه. که څه هم په بشپړ ډول په محکمه کې برات ورکړل شو، خو په افغانستان کې یې د خپل چوپړ په بدل کې کوم انعام ترلاسه نه کړ او په کمپنۍ کې یې له خپل کار څخه استعفا وکړه. الډرېډ د خپل تره/ ماما سره د اوسېدو له پاره هانکانګ ته لاړ او هلته په ۱۸۴۳ کال کې مړ شو.

جنرال ویلیم ناټ (۱۷۸۲-۱۸۴۵) :General William Nott : یو سپین ګویه او د ولش Welsh د پولې د یو بزګر زوی و چې په ۱۸۸۰ کال کې هند ته ورسېد. نوموړي په تدریج ځان د کمپنۍ تر ټولو لوړې جنرالي رتبې ته ورسولو. یو ځیرک کس و چې خپلو سپاهیانو- تکړه زړورو عسکرو ته تل وفادار او له دوی سره یې ډېره مینه درلوده - خو هغه له خپلو امرینو سره په چلند کې دومره استعداد نه درلود. د لارډ اکلنډ په اند نوموړی نازک طبیعته، ناخوښ او د یو ښاغلي له شخصیت څخه ډېر لیرې کس و. له همدې کبله هغه ته څو ځله په کابل کې د اعلی سرقوماندان څوکۍ ور نه کړل شوه. بلاخره هغه ته د کندهار قوماندانۍ ورکړل شوه او په داسې حال کې چې په ټول افغانستان کې پاڅونونه کېدل، نوموړي وکړای شول چې کندهار ارامه وساتي. ناټ په انګرېزي پوځي قوماندانانو کې تر ټولو اغېزمن ثابت شو او د ۱۸۴۲ کال د اګسټ په میاشت کې یې د افغانستان له یوه سره تر بله پوري مارش وکړ او ټول هغه ځواکونه یې مات کړل چې د نوموړي پر ضد لېږل شوي وو او د سپټمبر په اولسمه، دوه ورځې وروسته چې جنرال پالک د کابل ښار بیا ونیو، کابل ته ورسېد. هغه د جلال اباد له لارې بېرته هند ته لاړ او په افغانستان کې د چوپړ په پار، په هند کې د برتانیې د استازي څوکۍ د انعام په توګه ورکړل شوه.

دویم بریدمن هنري رالېنسن (۱۸۱۰-۱۸۹۵) Lieutenant Henry Rawlinson : یو با استعداده د منځني ختیځ او سوېلي اسیا پېژندونکی و چې د لرغوني پارس د میخي نسخو په پوهاوي کې یې مرسته وکړه. په پارس کې د انګرېزي پوځي ماموریت د یوې برخې په توګه، دا رالېنسن و چې انګرېزان یې د روسي ماموریت په هکله چې ویتکېویچ یې مشري کوله خبر کړل. نوموړي، ویتکېویچ او ورسره مل قزاقان د پارس او افغانستان ترمنځ په نانډریزه سیمه کې تصادفي ولیدل. هغه وروسته کندهار ته بدل شو او له جنرال ناټ سره یې د سیاسي اجنټ په توګه دنده ترسره کوله. نوموړي او ناټ په شریکه وکولای شول چې په سیمه کې ډېره کارنده اداره جوړه کړي. د ۱۸۴۲ کال د اګسټ په میاشت کې له ناټ سره په ټول افغانستان کې په مارش یا لښکرایستنه کې مل و او په کابل او استالف کې یې د انګرېزي عسکرو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

جنګي جرمونو په لیدلو سخت ټکان وخوړ. هغه د خیبر له لارې بېرته هند ته لاړ، خو خپل پاتې کاري ژوند یې په پارس او عربي نړۍ کې تېر کړ.

سېر رابرټ سېل (۱۷۸۲-۱۸۴۵) :Sir Robert Sale : د کمپنۍ جنګ لیدلی و چې خپلو افرادو یې د جګړمار باب په نامه پېژنده ځکه نوموړي نه غوښتل چې د لیکو تر شا پاتي شي او تل به په شدیده تن په تن جګړو کې ښکېل کېدو. سېل د غزني په جګړه کې برخه واخیسته او په ۱۸۴۰ کال کې کوهستان ته د نوموړي د جزاوو او له تاوتریخوالي ځخه ډک عملیات تر ډېرې کچې د دې لامل شول چې تاجکان د سدوزي - انګرېزي رژیم پر ضد متحد کړي. د ۱۸۴۱ کال د اکتوبر په پای کې نوموړی بېرته ډهلي ته وغوښتل شو او په لاره کې یې غلزیو ته د دوی د مقامت له امله د جزا هوډ درلود، خو کله چې د هغه ځواکونه د خرد کابل او تیزین په غاښیو کې پر مخ روان وو، دوی له یو لړ بریالیو غلچکي بریدونو سره مخامخ شول. داسې باور کېده چې دغه عملیات به قومي خلکو ته جزا ورکړي، خو په تنګو درو کې دغه عملیات د بل ډول قربانیانو په لرلو پای ته ورسېدل. ښکاریانو په داسې حالت کې ځان وموند چې دوی په خپله ښکار کېدل. سېل له خپلو پاتې ځواکونو سره چې له غلچکي بریدونو څخه ژوندي ووتل، د نومبر په دولسمه جلال اباد ته ورسېد. هلته د نوموړي غونډ تر هغه وخته په کلابندۍ کې پاتې شو تر څو چې د ۱۸۴۲ کال د اپریل په اوومه د نوموړي ځواکونو کلابندي ماته او همدا راز اکبر خان ته یې ماته ورکړه. نهه ورځې وروسته د پالک کساتي• ځواکونو د سېل د ځواکونو ځای ونیو او ورپسې هغوی د پالک د ځواکونو سره یو ځای کابل ته لاړل. سېل د سپتمبر په اتلسمه له خپلې تکړه مېرمنې، فلورنسیه مېرمن سېل Florentia Lady Sale سره یو ځای شو. دغه مېرمن له کابل څخه د انګرېزانو له شاتګ څخه ژوندۍ ووته او بیا نهه میاشتې د اکبر خان سره یرغمل پاتې وه. درې کاله وروسته په ۱۸۴۵ کال کې جګړه مار باب د انګرېزانو او سېکانو په جګړه کې ووژل شو. کونډې مېرمن سېل سوېلي افریقا ته مهاجرت وکړ او په ۱۸۵۳ کال کې په کېپ ټون Cape Town کې مړه شوه.

سېر جورج پالک (۱۷۸۶-۱۸۷۲) Sir George Pollock : د کمپنۍ یو دقیق، بې رحمه او په اغېزمنتوب کې استقامت لرونکي جنرال و. نوموړي په هند کې له دېرشو کلونو څخه ډېر وخت تېر کړی و کله چې په جلاداباد کې له کلابندۍ انګرېزي چونۍ سره د مرستې امر ورکړل شو. پالک په محتاط پلان جوړولو او په دقیق لوجیستیک کې نوم درلود او هېڅ کله یې بې وخته عمل نه کولو. کله یې چې په ډېر پام په پېښور کې خپل اکمالات پوره کړل، له خپل کساتي پوځ سره خیبر ته ننوت او بلاخره د اپریل په شپاړسمه د جلال اباد مرستې ته ورسېد. هلته بیا د مهماتو او د ترانسپورتي اکمالاتو د پوره کولو له وقفې څخه وروسته، نوموړي خپل پرمختګ ته دوام ورکړ او اکبر خان ته یې د تیزین په غاښي کې ماته ورکړه او د سپتمبر په شپاړسم یې کابل بېرته ونیو. وروسته له دې څخه چې استالف یې وران او د کابل ډېرې برخې یې وسوځولې، نوموړی له افغانستان څخه ووت او د ۱۸۴۲ کال د ډسمبر په نولسمه لارډ اېلېنبوره Lord Ellenborough په فېروزپور کې ښه راغلاست ورته ووېل.

• کسات: غچ .... کساتي: غچ اخیستونکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

لارډ اکلنډ (۱۷۸۴-۱۸۴۹) :Lord Auckland : جورج ایډن لارډ اکلنډ یو هوښـــیار خو ځان راضـــي وېګ* Whig اشـرافي و. نوموړی ۵۱ کلن جره و چې کلکتې ته ورسـېد، خو د هند د تاریخ او تمدن په هکله یې دومره مالومات نه لرل او نه یې په دې هکله د پوهې هڅه وکړه. هغه د افغانســـتان په هکله لا دومره پوهه نه درلوده چې په ۱۸۳۸ کال کې د هغه جګړه غوښتونکو سلاکارانو نوموړی یو بشپړ غیر ضروري یرغل ته وهڅولو چې شاه شجاع د امیر دوست محمد خان ځای ناســـتی کړي. که څه هم دغه د کرکې وړ اشـــغال ته یې اړینې ســـرچینې نه برابرولې، خو نوموړی راتلونکې انګرېزي ماتې ته هېڅ چمتو نه و. لکه څنګه چې ایملي ایډن یاده کړې، د کابل پوځ بشـپړې تباهۍ غریب جورج په لسـو ســـاعتونو کې لس کاله زوړ کړ او داســې ښـکارېده چې هغه کوم ډول ســکتې یا فلج وهلی وي. کله چې لارډ اېلېنبوره د نوموړي ځای ناستی شـو، هغه په څه نا څه نیمه سـپکاوي کې په کېنزنګټن کې Kensington ژوند تېر کړ او په ۱۸۴۹ کال کې په څلورشپېته کلنۍ مړ شو.

لارډ اېلېنبوره (۱۷۹۹-۱۸۷۱) : Lord Ellenborough : د وارن هېسـتنګز Warren Hastings د دفاعي وکیل زوی او یو مســـتعد خو ســـخت بدرنګه کس و. د هغه فزیکي څېره دومره بې خونده وه چې داسـې ویل کېږي چې څلورم جورج George IV به په اړه ویلی وو چې د اېلېنبوره څېرې ته کتل یې ناروغه کوي. اېلېنبوره خپل مســـلک ته په روس - کرکه Russofobia کې وده ورکړه او تر ډېرې کچې د لویې لوبې پلار و - د روس او انګرېز د امپریالیسـتي سیالۍ، جاسـوسۍ او فتوحاتو لوبه چې روسان او انګرېزان په اسیا کې د خپلو امپراتوریو تر رنګېدو پورې په کې ښکېل و. هغه د ۱۸۴۱ کال د اکتوبر په میاشـــت کې د لوی والي په توګه د اکلنډ ځای ناســـتی شـــو او هند ته په داســـې شـــه وخت کې ورســـېد چې نوموړي وکولای شـول د کساتي پوځ بریا په خپل نامه کړي - هغه بریا چې انګرېزي پوځ وکړی شـول له افغانستان څخه پرته له دې چې تر یوې کچې د دوی پوځي نومیالتوب زیانمن شي، ووځي. یو کټونکي لیکي چې اېلېنبوره په نورو چارو کې بې پروا او له اداري څخه وتلی کس و، خو د ټولو پوځي چارو ســـخت کازمن• و او خپل پام او ناټ یې پر همدغه چارو متمرکز کړی و.

نور کسان

کونټ وســیلي الېکســیویچ پېروفســکي (۱۷۹۴-۱۸۵۷) Count Vasily Alekseevich Perovsky : په اورنبورګ Orenburg کې د روسـي پوله ییزې شــاکۍ Russion Steppe Frontier د چونۍ والي او د کلاډ وېډ روسـي سـیال و چې غوښـتل یې په منځنۍ اسـیا کې د روسـي ځارګریز عملیاتو کچه د انګرېزانو د ځارګریز فعالیتونو له کچې سـره برابره کړي. نوموړي دا هیله درلوده چې ایون و یتکېویچ به په افغانســـتان کې د «الکســـاندر برنز رول ولوبوي». وروســـته له دې چې دا خبره ښکاره شـوه چې انګرېزان پر افغانسـتان یرغل کوي، په سیمه کې د روسي پرسـتیژ د بیا اعاده کولو په هوډ پېروفسکي د ترکمن خانات خېوې Turkman Khanate Khiva د اشغال له پاره د ملاتړ پیدا کولو سمدستي هڅې پیل کړې. پر خانات خېوې باندې د روسانو یرغل په داسې تباهۍ پای ته ورسېد لکه له کابل څخه د انګرېزانو شاتګ.

---

* Whig په ۱۶۸۰ - ۱۸۵۰ کلونو کې په برتانیې کې د یو سیاسي ګوند نوم و چې وروسته په نولسمه پېړۍ کې په لېبرال ګوند بدل شو. (ژباړن)

• کازمن: شایق

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېروفسکي خپل نيمايي اوښــان او نږدې نيمايي پوځيان له لاســه ورکړل. دغه ماتې د يو نســل له پاره د روســې موخې بېرته تر پوله ييزه شاګۍ پورې محدودې کړې. خېوه تر ۱۸۸۲ کال پورې د روسي پوځ تر کنټرول لاندې رانغله.

ايون ويتکېويچ (۱۸۰۶-۱۸۳۹) Ivan Vitkevitch: يو کاتوليک پولنډی اشــرافي چې په ولنيس Vilnius کې چې اوس د لېتوانيا پلازمېنه ده زېږدلی او اصلي نوم يې ين پراسپر ويتکېويچ Jan Prosper Witkiewicz و. ين د يوې پټې ټولنې چې نوم يې «تور ورونه» و، په جوړولو کې مرسته وکړه. دا يو ملي انقلابي د مقاومت خوځښت و چې پولنډي زده کوونکو د روســې له لوري د دوی د هېواد د اشــغال پر ضــد د جګړې په نيت جوړ کړی و. روســانو ين او د دغه کړۍ پنځه نور مشــران ونيول، له دوی څخه يې تحقيقات وکړل، اشــرافي رتبې او القاب يې ترې واخيســتل او د قزاق په شــاګۍ کې يې بېلابېلو پوځي اډو ته ولېږل. له نيولو څخه لږ وخت مخکې، ويتکېويچ د خپلې زوکړې ځوارلســـمه کليزه نمانځلې وه. هغه خپل قسمت ته ځان تسليم کړ او هوډ يې وکړ چې له خپل اوسني حالت څخه ګټه پورته کړي؛ نو قزاقي او ترکي چاګتای ژبې يې زده کړې او د خپل نوم د داسې بدلولو هوکړه يې وکړه چې روســي نومونو ته ورته و، ايون وېکتورويچ ويتکېويچ Ivan Viktorovitch Vitkevitch. نوموړي دومره وده وکړه چې په لويه لوبه کې د روســانو لمړنی لوبغاړی شــو. ين دوه ځلې بخارا ته پلټنيز يونونه وکړل او ورپسې کابل ته ولېږل شو چې له دوست محمد سره ائتلاف جوړ کړي. دلته نوموړی له خپل انګرېزي ســيال الکســاندر برنز څخه مخکې شــو، خو کله چې د ين مشــرانو دغه ائتلاف لغوه کړ او انګرېزانو پر افغانســـتان يرغل وکړ، هغه ســـن پيټرزبورګ ته لاړ او هلته د ۱۸۳۹ کال د مې مياشـــتې په اتمه په يوه هوټل کې مړ وموندل شو، ظاهراً ځان وژنه يې کړې وه.

محمد شــاه دويم قاجار (۱۸۰۸ -۱۸۴۸): د پارس قاجاري حاکم و چې د روســانو په پلوۍ يې ائتلاف ته غېږه خلاصــه کړه او هڅه يې کوله چې افغان پوله ييز لانجمن ښــار، هرات بېرته ونيســي. د نوموړي دغه کړنې انګرېزانو تـه يو خبرداری و او انګرېزان يې دې ته ولمسول چې پر ۱۸۳۹ کال کې پر افغانستان يرغل وکړي.

مهراجا رنجيت سېنګ (۱۷۸۰-۱۸۳۹) Maharaja Ranjit Sing : يو مستعد او چالاک سېک حاکم و چې په پنجاب کې يې يوه ځواکمنه، منظمه او د ښــې واکمنۍ پاچاهي جوړه کړه. په ۱۷۷۹ کال د افغانانو د بېرته تګ د اړودوړ په ترڅ کې، رنجيت ســېنګ له شــاه زمان ســره د هغه توپونو په خلاصــون کې مرســته وکړه چې د جيلم د ســيند په ختو کې بند پاتې وو. که څه هم هغه يوازې نولس کلن و، شــاه زمان د پنجاب د ډېرو برخو مســوليت وروســپاره. رنجيت ســېنګ له خپل پخواني بادار څخه په ځو راتلونکو کلونو کې، کرار کرار د دراني امپراتورۍ ګټور ولايتونه ونيول او په پنجاب کې يې د يو واکمن ځواک په توګه د هغه ځای ونيو. په ۱۸۱۳ کال کې يې له شاه شجاع څخه کوه نور واخيست او په کور کې يې نظر بند کړ، خو شاه شجاع يو کال وروسته په تېښته بريالی شــو. رنجيت ســېنګ له ســر ويليم مېکناټن ســره د خبرو په ترڅ کې په خپله چالاکۍ وکړای شــول هغه پلان چې سېکان به افغانســتان ته د انګرېزانو په ګټه ځي، په داسې پلان بدل کړ په کوم کې چې انګرېزانو د ســـېکانو په ګټه پر افغانســـتان يرغل وکړ. کله چې انګرېزان د هغه د لوی دښمن، دوست محمد پر خاوره د يرغل په نيمايي که وو، نوموړی په ۱۸۳۹ کال کې مړ شو.

موهن لال کشــميري (۱۸۱۲-۱۸۷۷) Mohan Lal Kashmiri : د برنز ارزښتمن منشي يا سکرتر او نږدې سلاکار و. شل کاله مخکې د هغه پلار هم د الفنسټون په ماموريت کې منشي و. کله چې له ماموريت څخه بېرته راوګرځېد، موهن لال يې د نوي ډهلي په کالج کې شــامل کړ چې د انګرېزي درســي نصــاب پر بنســټ تدريس په کې کېده. موهن لال يو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

څو هلکانو نه و چې په شــمالي هند کې يې په لمړي ځل په نوموړي کالج کې زده کړې وکړې. دی يو هوښــيار او هوډمن کس و او په انګرېزي، اردو، کشميري او پارسي ژبو يې په فصاحت خبرې کولې. هغه له برنز سره د بخارا په يون کې مل و او له دغه يون څخه يې وروســته، څه وخت په کندهار کې د جاســوس په توګه وېډ ته کار وکړ. نوموړي برنز ته د ممکنه پېښــېدونکي پاڅون په هکله خبرداری ورکړ، خو برنز هغه ته غوږ ونه نيو او دا کار يې نېغ د مرګ لامل شــو. د پاڅون او کلابندۍ په بهير کې موهن لال د مېکناټن په ګټه په خپل نوم لوی پورونه واخيســتل او په ۱۸۴۲ کال کې يې نور پور د يرغملو د ازادولو له پاره بيا واخيست، خو نوموړي ته دغه د پور پيسې چې په ټوله کې ۷۹۴۹۶ روپۍ کېدې بېرته ورنه کړل شــوې او ټول عمر پوروړی پاتې شـــو. هغه د خپل حق د ترلاســـه کولو له پاره برتانيې ته لاړ او هلته د کمپنۍ له مشرانو سره د کتنو سربېره، سکاټلنډ ته لاړ او په مانټروز Montrose کې يې د برنز ژورنالونه د هغه کورنۍ ته وروسپارل. کله چې په برتانيه کې و، موهن لال منځنۍ اسيا ته له برنز سره د خپلو يونو يادښتونه خپاره کړل او د دوســـت محمد خان ژوند ليک يې په يو لوی نهه ســـوه مخيزه دوه ټوکه کتاب کې خپور کړ. نوموړي حتی د ملکې وکتوريا Queen Victoria ســره هم ليدنه وکړه، خو افغان جګړې تل دردولو او په عملي توګه يې د ده کاري ژوند ته د پای ټکي کېښود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سدوزي او بارکرزي

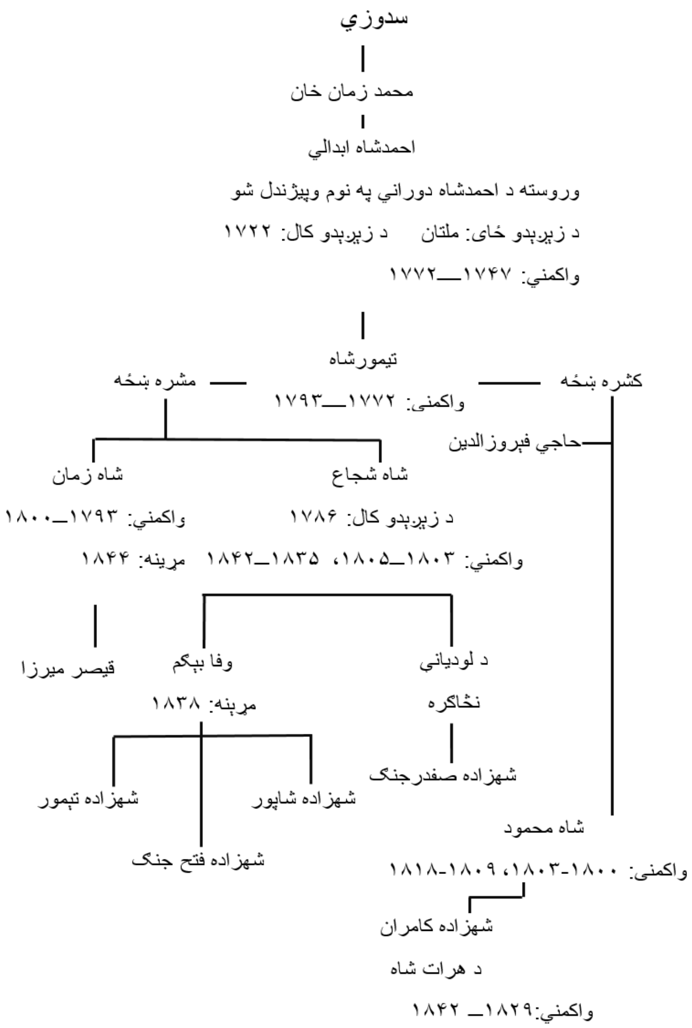

(c) ketabton.com: The Digital Library

بارکزي

حاجي جمال خان

مړینه: ۱۷۷۱

د احمدشاه ابدالي توپچي باشي

پاینده خان

د تیمورشاه وزیر ۱۷۷۴ ــ ۱۷۹۹

له بېلابېلو ښځو څخه یې ۲۵ زامن او د وفابیګم په ګډون دېرې لورانې لرلې

- د تیتې کچې کورنۍ له قزلباشې ښځې
  - دوست محمد خان
  - د لاندې زامنو په ګډو ۳۱ زامن او لږترلږ ۱۲ لوراني
    - شېرعلي ۱۸۲۳ ــ ۱۸۷۹
    - غلام حیدر ۱۸۱۹ ــ ۱۸۷۹
    - محمد اعظم ۱۸۱۸ ــ ۱۸۶۹
    - محمد اکبر ۱۸۱۶ ــ ۱۸۴۷
      ورروسته له ۱۸۴۲ په وزیر اکبرخان مشهور شو
    - محمد افضل ۱۸۱۱ ــ ۱۸۶۷
- له الکوزۍ ښځې
  - څلور محمده
  - د پېښور خانان
  - عطا محمد خان
  - یار محمد خان
  - سلطان محمد خان
  - سید محمد خان
- له ایدوخیل هوتک ښځې
  - د کندهار ۵ دل خانان
  - پردل خان
  - شېردل خان
  - کوهان دل خان
  - رحم دل خان
  - میردل خان
- له کوهستاني ښځې
  - نواب جبارخان ۱۷۸۲ ــ ۱۸۵۴
- له بارکزۍ ښځې
  - وزیر فتح خان ۱۷۷۸ ــ ۱۸۱۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورودانی

کېدای شي د تاریخ د یو کتاب د څېړنې له پاره د افغانستان او پاکستان په پرتله اسانه ځایونه پیدا شي، خو دغسې ځایونه به لږ د تمې خلاف د لیکونو، متنونو او نسخو د لټون په تګ لوري کې بدلون راولي. په دې لاره کې زه د یو شمېر ملګرو د لوی احسان پوروړی شوم. دوی د دغه کتاب له پاره د اومو موادو د راټولولو په بهیر کې زه له فزیکي او رواني اړخه خوندي وساتلم.

په افغانستان کې: رای ستیورټ Roy Stewart په کابل کې ما ته په خپله کلا کې د هستوګنې له پاره ځای راکړ چېرته چې د فېروزکوه په بنسټ کې هر یوه زما درنه پالنه وکړه - شوشانه کوبرن کلارک Shoshana Coburn Clark، تلایه کېنیډي Thalia Kennedy، ویل Will او لوسي بهرل Lucy Beharel. سیري ټرنګ خلسه Siri Trang Khalsa د یوې اونۍ په پای کې د استالف او چاریکار لیدو ته بوتلم او هغې په کندهار کې د وطن Watan سره په اړیکه کې کړم. مېچ کرایټس Mitch Crites مې ډاډمنه ملتیا وکړه او د شوني او ناشوني په هکله یې عالمانه مشورې راکړې. په همدې توګه د برتانیې په قونسولګرۍ کې د پاول سمېټ Poul Smith له مشورو څخه برخمن شوم. دا هرکله نه پیښېږي چې د څارګرې ادارې یو مشر ستا اثار په خېر لوستي وي. زه د کرزي د هغه وخت له ملي امنیت مشر امرالله صالح نه منندوی یم چې په وروستي مغول The Last Mughul یې کلکه ګوتنیونه وکړه (د هغه په اند ظفر یو کرغېړن کمزوری کس و چې د هېواد پالنې مینه یې نه لرله؛ نو هېڅ د خواخوږۍ ارزښت نه لري) او په خاصه توګه دا چې زه یې جګدلک ته وروپېژندم. د جګدلک تر ساتنې لاندې ما وکړای شول چې د شاتګ تګ لوری تعقیب کړم. انورخان خپل ژوند په خطر کې واچولو او خپل کلی یې ماته وښود. زه تر ابده د هغه منندوی یم.

همدا راز د نجیب الله رزاق د احسان ډېر پوروړی یم چې ماسره جګدلک، جلال اباد او هرات ته لاړ. کله به چې هلته د ناخاپې سره مخ شوو، هغه ما ته د ارامه لارښونې خزانه و. زه به هېڅ کله دا هېر نه کړم کله چې موږ دواړه یوځای په هرات کې ښکته شوو موږ ته جوته شوه چې د ۱۹۵۰ کلونو د هوایي ډګر ترمینل کولپ دی ځکه د چا سره چې کلی وه، د ماسپښین لمانځه له پاره تللی و. له دې څخه مخکې، د کابل په هوایي ډګر کې د حاضري ورکولو check in په وخت کې ما ته د کابل - ریاض سپړلۍ کارت Boarding pass راکړل شو. کله چې ما وویل زه خو هرات ته ځم، د هوایي شرکت مامور راته وویل پروا نه کوي، دوی به په هر حال تا ته په الوتکه کې اجازه درکړي. کله چې په هرات کې یو زوړ تراکتور راورسېد او زموږ بکسونه یې د ترمینل په څنډه کې واچول، د لاس ګاډي په نه شتون کې نجیب الله سمدستي دوه کوچني هلکان چې کراچۍ ورسره وې پیدا کړل او زموږ بکسونه یې پر چرو د لګېدلو ګاډو لیکي ته ورسول. له دغه ګاډو څخه د هرات د ټکسیانو په توګه کار اخیستل کېده. نجیب الله د هرات په جهاد موزیم کې هم یو ښه لارښود و.

په دغه موزیم کې د بېلابېلو څیزونو یوه ټولګه وه چې له هغه بهرنیانو څخه پاتې وو چې په ځبنتوب• یې د افغانستان د اشغال هڅې کړې وې. د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې له انګرېزي توپونو څخه نیولې تر روسي ټانکونو، جبټ الوتکو او جنګي هلېکوپټرو پورې په دغه موزیم کې وې. سږې په ډاډ ویلی شي چې ډېر وخت به تېر نه شي چې دغه ټولګې ته امریکایي هموي او انګرېزي لندرور ور زیات شي.

•ځبنتوب: حماقت..... ځبن: احمق

(c) ketabton.com: The Digital Library

سېر شررډ کوپر کولز Sir Sherard Cowper-Coles د برتانيې ځانګړی استازی، د خپلې مخه ښې مېلې له پاره پنجشیر ته بوتلم چېرته چې موږ په نري باران کې د سیند پر غاړه د ولو لاندې پر قالینو ناست او د بادرنګ ساندویچ او په پلاستیکي پیالو کې د واین سره عجیبه انګرېزي غرمنۍ وکړه. که سړی د هغه د ساتونکو ځک ډله، د دوی د لاسي مخابرو شغاری او ډزو ته چمتو ټوپک او همدا راز د روسيې ویجاړ زرهپوشه او لوېدلې جنګي هلیکوپټرې په پام کې ونه نیسي، دغه ځای کاتسوډس Cotswolds ته ورته و. هلته شررډ د سیاسي وضعیت په هکله او همدا راز افغان لمړۍ جګړې ته د دغه وضعیت د ورته والي په هکله لنډ مالومات راکړل. هغه ما ته په مفصل ډول امنيتي مشوره راکړه او یوه کوچنۍ د لوړې تکنالوژۍ د ځرک اله يې هم د احتیاط له پاره راکړه چې که ګندمک ته د تګ په لاره کې وتښتول شم، له هغې کار واخلم. که زه د دغه الې د خطر تنۍ ووهم؛ نو زما موقعیت به ښکاره کړي او زما غبر به چې زه باید تښتونکي په کې په ګوته کړم د څو ثانیو له پاره ثبت کړي. اله مې ځان سره واخیسته، خو خوښ شوم چې اړتیا ورته پیدا نه شوه او بېرته مې ورکړه.
برید جنرال سایمون لوي Simon Levey د شاتګ د تګ لوري یوه ډېره کارنده د ستلایت نقشه راکړه. جاینت پره ساد Jayant Prasad او ګوتم موکوپتیایو Gautam Mukhopadhaya دواړه د هند په سفارت کې بې کچې مېلمه پال وو. سعد محسني Saad Muhseni او تامس روټیګ Thomas Ruttig دواړو ګټورې مشورې راکړې او له کارنده خلکو سره يې زما اړیکې ټینګې کړې. د یان لي اندرسن Jon Lee Anderson، یان بون Jon Boone، حیات الله حبیبي، اېکرت شیویک Eckart Schiewek، او سمر کواېش Summer Coish په ګډون، زه له ډېرو ملګرو چې په کابل کې مو يو بل سره وپېژندل ډېر مننډوی یم.
ډاکتر اشرف غني یو پوه تاریخپوه او د مالیې پخوانی وزیر د پارسي او افغان سرچینو په موندلو کې ارزښتمنه مرسته راسره وکړه. جوان شېر راسخ د کابل د کتاب پلورنځیو بازار، جوی شیر ته بوتلم چېرته چې ما ډېرې سرچینې ومونډې. د یونسکو اندي مېلر Andy Miller بالاحصار ته د تګ په اجازه کې راسره مرسته وکړه او د پلټنې په ترځ کې يې له روسي مینونو څخه د ځان ساتنې لارښوونه راته کوله. سید مخدوم رهین او ډاکتر عمر سلطان د کابل ارشیف ته بوتلم او غلام سخي منیر په ارشیف کې د ننه مرسته راسره وکړه. د فرانسې د لرغونپوهنې د ماموریت بې کچې ښه سړی، فېلیپ مارکي Philip Marquis خپل کتابتون ته پرېښودم او ګالیکي Gallic ښه خندا، پنیر او په افغانستان کې تر ټولو ښه سره واین يې رالېږل.
جولاین لېسلي Jolyon Leslie په خپله پوهه او تجربه کې سخي و او زه يې د تیمورشاه مقبرې او په هرات کې د اختیارالدین کلا ته بوتلم. دواړه، د تیمورشاه مقبره او نوموړې کلا يې د اغاخان په مالي مرسته ښایسته بیا رغولې وې. د خاورې د لېږد له پاره يې دومره ډېر خلک ګمارلي وو چې شمېر يې په انجیلي فلمونو کې له خواري کښو څخه ډېر ښکارېده او په پایله کې يې د تیموریانو ښایسته زینتي کاشي چې په پېړیو تر خاورو لاندې وو راسپړلي وو. د دغه بیا رغونې په ترځ کې، جولاین ډېر غیر فعاله د روسي توپونو او دافع هوا وسلو د نصب ځایونه لیرې کړي وو او سیمه يې له هغه بې ضرره څیز ته ورته بمونو څخه پاکه کړې وه چې روسانو د تګ په وخت کې هرات ته د مخه ښې ډالۍ پرېښې وو. د ژوندیو ګولیو یو جال د دیارلسمې پېړۍ د یوه مسدس برج پر سر د ټانګ د یوې زړې بطرۍ سره نښلول شوی و؛ له دغو برجونو څخه چې لمړۍ د منګولي لښکرو پر وړاندې د هرات د دفاع له پاره جوړ شوي وو څه د پاسه دوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لسـیزي مـخـکـې روسـانـو د مـجـاهـدینـو پـر وړانـدې د دفـاع لـه پـاره کـار واخـیسـت.
مهربانه او زړه ورې ننسي هچ دوپري Nancy Hatch Dupree د کابل اډې او د بي بي مهرو غونډۍ ته بوتلم او نوره ډېره مرسته یې راسره وکړه. څلور څلوېښت کلنه ننسي په دوه کورونو کې چې یو په پېښور او بل کابل کې دی ژوند کوي. کله ناکله په ګاډي کې چې په خپله یې چلوي او کله بیا د سره صلیب په الوتکه کې دغه دوو کورونو ته تګ راتګ کوي. کله چې په تېر نږدې وخت کې د کابل په هوایي ډګر کې ورسره مخ شوم، هغې راته وویل: «زه ډېرى وخت په دغه الوتکه کې سفر کوم». کابل ته زما د څېړنې په لمړي سفر کې زما یوه ډېره ښه خاطره په ګندمک هستوګنځي کې ننسي ته د ماښامنۍ له پاره بلنه ورکول وو. د ننوتنې د دهلېز په منځنۍ برخه کې ناڅاپه د ماشینګنو د ډزو غږ پورته شو، ټول خلک چې سرسخته ګڼل کېدل سمدلاسه د مېزونو لاندې پټ شول. یوازې ننسي په خپل ځای ناسته پاتې شوه او ویې ویل چې د خپلو چپسو خوراک ته به دوام ورکوي.
په کندهار کې حضرت نور کرزي زما پالنه وکړه، الېکس سټرېک فان لېنشوتن Alex Strick Von Linschoten تلیفوني او حبیب ظاهوري مخامخ مشورې راکړې. د وطن د خطر ادارې Watan Risk Management کارکونکو ، مارک اکټن Mark Acton ، ویلیم جیفس William Jeaves او ډېو برون Dave Brown زما امنیتي ساتنه وکړه او په سخاوتمندۍ یې ما ته د دغې ادارې په بنګله کې هستوګنځای راکړ. چا به دا حدس وهولو چې له پخوانیو سکاټلنډي ساتونکو څخه ډکه بنګله به په ترینګلي وضعیت کې په اونیو له شرابو څخه ډډه وکړي، خو زه یې ډېر مننوی یم. کندهار داسې ځای نه دی چې څوک یې پرته له لږ مرستې لیدنه وکړي.
په پاکستان کې: له په زړه پورې احمد رشید سره د خبرو او د هغه له لوی کتابتون څخه زما د لیدنې په ترڅ کې زه پوه شوم چې اوسنی وضعیت د ۱۸۲۹-۱۸۴۲ کلنو حالاتو ته څومره ډېر ورته دی. کله چې ما په لاهور کې څېړنې کولې، محسن او زهره حمید راته د پاتې کېدو له پاره ټینګ شول او خوندور پنجابي ماښامنۍ او ساعتیرۍ یې راته برابر کړل. د محسن له پلار څخه په ځانګړې توګه مننه کوم چې خپله د مطالعې کوټه یې زما د خوب له پاره خوشې کړه. په لاهور کې زما د هستوګنې په وخت کې عجازالدین، علي سیتي، شعیب حسین شېرزي او د پنجاب په ارشیف کې ښاغلي عباس په سخاوتمندۍ مشورې راکړې او ما ته یې د اسنادو او نویو اردو او پارسي سرچینو لاسرسی برابر کړ. فرخ حسین د مبارک حویلۍ په پیدا کولو کې مرسته راسره وکړه او د تای خانې په هکله یې مالومات راکړل. د نوموړي نیکونو له تای خانې څخه د شاه شجاع سره په تېښته کې مرسته کړې وه.
په هند کې: زما ګاونډۍ ژا مري لفنت Jean Marie Lafont د سېکانو تاریخ او په فوج خاص Fouj-e-Khas کې د فرانسوي جنرالانو ونډه راته تشریح کړه. مایکل اکسواردي Michael Axworthy د قاجاریانو په اړه درس راکړ او جېمز استېل James Astill ارزښتمنه افغانانو ته وروپېژندم. دروند پروفیسر بي این ګاسوامي B N Goswamy په چندیګار کې د پام وړ انځورونه پیدا کړل او د چاپ له اجازې وروسته یې ما ته په جې پي جي فارمټ کې ولېږل. رضا حسیني په ډېر سخاوت ما ته په ملي ارشیف کې د خپلې ارزښتمنې موندنې په هکله وویل چې د محاربه کابل و کندهار Mubaraba Kabul wa Kandaha د پارسي قلمي نسخې یوه کاپي وه او بل دا چې ما ته یې د ۱۸۵۱ کال د کنپور Kanpur یوه چاپي ګڼه راوړه. فضل الرحمن او سچېن مولجي Suchin Mulji دواړو په زړه پورې مواد په ملي ارشیف کې وموندل. پیام یزدانجو د جنګنامې په ژباړه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرسته راسره وکړه. لوسي ډېوسن Lucy Davison په کشمیر باندې د پیر پنجال د لوړو غاښیو له لارې د شاه شجاع له مصیبت څخه ډکو یرغلیزه هڅو د تګ لوري د څېړنې له پاره د سفر لوجستیکي مواد راته برابر کړل.

په انګلستان کې: ډېوېډ لاین David Loyn، جمیزفرګسن James Furguson، فېل ګوډوېن Phil Goodwin او زما دترور/تره زوی انتوني فیټزربرټ Anthony Fitzherbert ټولو په اوسني افغانستان کې د ګرځېدنې په هکله مشورې راکړې. چارلس الن Charles Allen، جان کې John Leat، بېن مکېنټایر Ben Macintyre ، بېل وډبرن Bill Woodburn او سول ډېوېډ Saul Devid د افغانستان د تاریخ په هکله ارزښتمن مالومات راکړل او په دې یې وتوانولم چې نوې سرچینې پیدا کړم. د سېلک روډ له کتابتون څخه فرخ حسین د وېکتوري دورې له خوا د جګړې د شرحې په هکله پرله پسې پارسلونه راولېږل او د پام وړ مواد یې د شاهي جغرافیایي ټولنې په ارشیف او د ملی پوځ په موزیم کې وموندل او لیکلې بڼې ته یې واړول. پیټر Peter او کت هاپکرک Kath Hopkirk هغه څوک چې د لوبې لوبی په اړه د دوی افسانوي اثر زه او زما د نسل ډېر خلک له افغان انګلیس جګړې سره اشنا کړل، د الکساندر برنز په هکله یې مرسته راسره وکړه. د برنز په هکله د هغه د ژوند لیک لیکونکي ګرېګ مري Graig Murray چې راتلونکی اثر یې د دغه ترټولو عجیبه څېرې د بیا ارزونې په هکله دی، هم مالومات راکړل. سارا ولېنګټن Sara Wallington او مریم فېلپاټ Maryam Philpot په برتېش کتابتون کې British Library او پېپ ډاډ Pip Dodd په ملي پوځ موزیم کې ګټورې سرچینې وموندې. سو سټرانګ Sue Stronge په V&A کې او په برتېش کتابتون کې جان فلکونر John Falconer زیار وایست چې خپلو هنري اثارو ته زما لاسرسی برابر کړي. زه یو ماسپښین له الېزابت ارېنګټن Elizabeth Errington سره هغه خوښې خاطرې لرم کله چې موږ د برتېش موزیم په ساتنخونو کې د افغانستان په هکله د چارلس مسون Charles Massing په څېر کټلاک شوې او په ښایسته بکسونو کې اېښودل شوې موندنې څېړلې.

په مسکو کې ډاکتر الکساندر مورېسن Alexander Morrison او اولګا بېرنارډ Olga Bernard په بریالیتوب د اېون ویتکېویچ وروستي ورک ځارګریز راپورونه راته وموندل. یو شمېر پوهانو د اردو او پارسي سرچینو سره زما د ستونزو په حل کې مرسته راسره وکړه. بروس ونل Bruce Wannel څو اونۍ په ډهلي کې زما په باغچه کې په یوه کېږدۍ کې تېرې کړې چې ماسره په واقعیت شاه شجاع، محاربه کابل و قندهار او نواېِ معرکه Naway Ma'arak کار وکړي. عالیه نکوي Aliyah Naqvi د اکبر د دربار په هکله خپل تېزس ته وقفه ورکړه او له ما سره یې د یو بل اکبر په اړه مرسته وکړه. نوموړې د مولانا حمید کشمیري د اکبرنامې په اړه هم راسره مرسته وکړه. ټامي وایډ Tommy Wide په جنګ نامه او عین الوقایع کار وکړ او له ما سره یې د تیمورشاه د مقبرې د ننه او په شاوخوا کې د ببلاببلو سدوزیو د قبرونو د پېژندنې په بیا پخلي کې مرسته وکړه. دانش حسین او مور یې استاده سیده بلقیس فاطمه حسیني، دواړو په ګډه په تاریخ سلطاني او د امین الله خان لوګري په لیکونو کار وکړ. زه په ځانګړې توګه د رابرټ مکچسزني Robert McChesney مننداوی یم چې په خپل سخاوت یې ماته د سراج التواریخ ژباړه راولېږه. یو شمېر ملګرو د کتاب څو ببلاببلې برخې ولوستې او ګټورې کره کتنې یې وړاندې کړې، له دوی څخه لاندې ملګري د یادونې وړ دي: کرېس بېلي Chris Bayly، عایشه جلال، بېن هاپکېن Ben Hopkins, ، رابرټ نېکولز Robert Nichols الکساندر مورېسن Allexander Morrison، اشرف غني، انتوني فیټزربرټ Anthony Fitzherbert، چیکي سرکار Chili Sarkar او نانديني مهتا- په پینګوین اینډیا Penguin India کې ذکي او مستعد ټیم - اکاش کپور، فلوخ ژېویر Fleur Xavier، ډېوېډ ګارنر David Farmstead مونیشا راجېش Monisha Rajesh، جېمز کرون James Caring، جوان شېر راسخ، مه یه جزنوف Maya Jasanoff، جونو والټرز Jono Walters، سم مېلر Sam Miller، جولاین لسلي Jolyon Leslie، جیاني ډوبیني Gianni Dubbini، سلوي دومینیک Sylvia Dominique، پېپ ډاډ

(c) ketabton.com: The Digital Library

Pip Dodd، ټامي وایډ Tommy Wide، نایل ګرین Nile Green، کریستین نوول Christine Noelle، مایکل سېمپل Michael Semple او شاه محمود حنیفي. لي Lee په اونیو په ډېر ځیر د دغه کتاب لمړني جوړښت ته یادښتونه، نظرېږ او تبصرې ور زیاتې کړې او زه یې د پاڅون په پېچلي محرکاتو چې له ما څخه پاتي وو پوه کړم. یوه له څو په زړه پورې او ګټورو ورځو څخه چې ما د دغه کتاب په لیکلو کې لرله، په نیوزیلاند کې له لي سره زما لیدنه وه چې د اکلنډ په شمال کې د ژمي په موسم کې د توپاني سمندر په غاړه د ګام وهلو په ترڅ کې نوموړي د افغان قومي پېچلتیا تاریخ راته تشریح کړ.

زه نیک بخته یم چې د تل په څېر بېساری اجنټ لکه ډېوېډ ګاډوین David Godwin لرم او همدا راز په بلومزبري Bloomsbury کې زما د اثارو اصلي خپروونکي مایکل فیشویک Michael Fishwick، الکساندره پرېنګل Alexandra Pringle، نایجل نیوټن Nigel Newton، رېچرد چارکېن Richard Charkin، فېلېپ بېرسفرډ Philip Beresford ، کېټي بانډ Katie Bond، لورا بروک Brooke Laura، ټرم ای ډون Tram Anh Doan، ډېوېډ من David Mann، پاول نش Paul Nash، امنده شېپ Amenda Shipp، انه سېمسن Anna Simpson، الېکسه فن هېرسبرګ Alexa Von Hirschberg اېکس اې شا Xa Shaw او دیبا حازره Diya Hazra ټولو په ډېر ناټ او زیاته انرژۍ په دغه پروژه کار وکړ. همدا راز د پیټر جېمیز Peter James، کترینه بېسټ Catherine Best، ماټین براینټ Martin Bryant، کرسټوفر فېپس Christopher Phipps نه هم مننه کوم. په ناف Knopf کې د سوني مهېتا Sonny Mehta، ډایینه کولیینیسي Diana Coglianese، اېرین بي هارټمن Erinn B Hartman څخه او په بوچېټ چېسټل Buchet Chastel کې د وېره میخلسکي Vera Michalski او په اېټالیا کې د بې اندېوله روبرټو کله سو RobertoCalasso په اډلفي Adelphi کې مننه کوم. زه له رېچارډ فارمن Richard Foreman څخه د ټولو هغه څه له پاره مننه کوم چې د وروستي مغول راهیسې یې زما کتابونو ته کړي.

یو لیکوال له هر څه ډېر د خپلې کورنۍ په مینې او حوصلې متکي دی. الېو Olive، ایبي Ibby، سم Sam او ادم Adam په داسې حال کې ډېر خواږه وو چې د مېړه او پلار ټول حواس یې د کتاب په لیکلو متمرکز وو او په هندوکش کې لالهانده ګرځېده، خو کله چې بېرته کورته راغی، بیا یې هم د باغچې په وروستي سر کې د کمپیوټر تنۍ وهلې او روحاً له خپلې کورنۍ او ژوندانه څخه لیرې او د ۱۸۴۰ مو کلونو په ستونزو او کړکېچونو کې ډوب و. بښنه او مننه.

دغه کتاب زموږ ګران وروستي او کشر زوی ادم ته چې تر اوسه په ډهلي کې اوسېږي، ډالۍ کوم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱

د حاکمیت له پاره اسانه ځای نه دی

د شاه شجاع الملک له پاره ۱۸۰۹ کال په نېکمرغۍ پیل شو. د مارچ میاشت وه او افغان لنډ پسرلی په پیلېدو و. د یخجنې منظرې رګونو ته چې تر ملا پورې په واوره کې پټه وه، ورو ورو نبض بېرته راګرځېده. اوس د استالف د زنبق خوشبویه ګلانو خپله لاره په یخ وهلې ځمکه کې ایستله، د خوشبویه ګلانو پر ډنډرونو پرته پرخه پر ویلې کېدو وه او غلزي کوچیانو خپل لمور پسونه له ژمني شپولونو خوشي کول، خپلې د سنیو کېږدۍ یې ټولولې او رمې یې د پسرلي لمرني لېږد ته د لوړو شنو څرځایونو په لور تیارولې. دا ټیک هغه وخت و، هغه د نرمۍ او خوښۍ وخت چې شاه شجاع دوه ښه خبرونه ترلاسه کړل - داسې خبرونه چې د نوموړي د ستونزمنې واکمنۍ په دوران کې یې ډېره قحطي وه.[1]

لمړی خبر د هغه د کورنۍ د ورکې شوې شتمنۍ موندنه وه. په نړۍ کې تر ټولو لوی الماس، کوه نور یا د رڼا غر له څه باندې لسو کلونو راهیسې ورک و، خو د وخت کړکېچن حالات داسې وو چې د موندلو له پاره یې هېڅ هڅه نه وه شوې. د شاه زمان په هکله چې د شاه شجاع مشر ورور او د افغانستان پخوانی پاچا و، ویل کېدل چې لږ وخت مخکې له دې چې د خپلو دښمنانو له لوري اسیر او بیا ړوند کړل شي، نوموړي دغه الماس چېرته پټ ایښی و. په همدغه وخت کې د فخراج په نوم یو بل لوی هندي یاقوت هم ورک شوی و؛ نو شاه شجاع خپل ړوند ورور راوغوښت او له هغه څخه یې د خپل پلار د تر ټولو نومورو کاڼو په هکله وپوښتل: «ایا دا رښتیا ده چې ته پوهېږې دغه کاڼي چېرته دي؟» شاه زمان وویل مخکې له دې چې نهه کاله مخکې اسیر شي، فخراج یې د خیبر غاښي ته څېرمه په یوه ویاله کې تر یوه کمر لاندې کېښود. لږ وخت وروسته یې کوه نور د کلا د هغې کوټې د دېوال په چاک کې واچاوه، په کومه کې چې هغه ونیول او وتړل شو. وروسته د دربار یوه تاریخپوه لیکلي: «شاه سمدلاسه خپل څو تر ټولو اعتباري خلک د دغه ګران بیه کاڼو د موندلو له پاره ولېږل او ورته وې ویل چې په هر صورت چې کېږي دغه کاڼي به پیدا کوي. دوی کوه نور له یوه شینواري شېخ سره ووموند چې په بې خبرۍ یې د خپلو رسمي کاغذونو له پاره د کاغذ وزن (هغه ډېره یا کوم بل څیز چې د کاغذونو پر سر ایښودل کېږي.) په څېر ترې کار اخیسته او فخراج یې له یوه طالب سره چې په یوه ویاله کې یې د خپلو جامو د مینځلو په وخت کې موندلی و، پیدا کړ. هغوی دواړه کاڼي ضبط کړل او پاچا ته یې راوړل.»[2]

دویم خبر د یو مخکني دښمن ګاونډي د پلاوي د راتګ په هکله و چې پاچا ته په عملي توګه بالقوه ګټور برېښېده. شاه شجاع اوس یوازې په څلورویشت کلنۍ کې د خپلې واکمنۍ په اووم کال کې و.. نوموړی فطرتاً یو متفکر، د جګړې او کمپاین په پرتله د لوست، پوهې او شاعرۍ ډېر شوقي و. دا به د نوموړي په برخلیک کې وو چې په زلمیتوب کې ورته د دراني پراخه امپراتوري په میراث پاتې شي. د هغه نیکه، احمدشاه دراني دغه امپراتوري له درېیو ړنګو امپراتوریو څخه جوړه کړې وه، شمال ته د ازبکانو، سوېل ته د مغلو او لوېدیځ ته د پارس د صفویانو. دغه امپراتوري په پیل کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوسني ایران له نیشاپوره تر افغانستان، بلوچستان، پنجاب او له سند څخه تر کشمیره او د مغول ډهلي تر لمنې غځېدلې وه، خو اوس د خپل نیکه له مړینې یوازې دېرش کاله وروسته، پخپله د دراني امپراتورۍ مخ په نړېدو وه.

دا په حقیقت کې د حیرانتیا خبره نه وه. که د افغانستان یا خراسان چې د تېرو شلو پېړیو راپه دېخوا افغانانو د دغه سیمې خاوره بللې ده، لرغوني تاریخ ته وګورو، دغه هېواد ډېر لږ وخت سیاسي او اداري یووالی درلود[۳] او ډېری وخت د دوه متضادو ځایونو په منځ کې و- د نانډریزه غرونو ماتې لړۍ، تیټې پرتې سیلاب وهلې هوارې ځمکې او دښتې دغه هېواد له خپلو ګاونډیانو چې ډېر منظم دي، جلا کوي. ولایتونو یې ځینې وخت د سیالیو او په نښتو کې د ښکېلو امپراتوریو د جګړو وروستۍ پولې جوړولې. ډېر لږ داسې پېښ شوي چې د دغه هېواد ټوټې سره راټولې شي او د خپل حق درلودونکی یو منظم او یو موټی هېواد شي.

هر څه د دغه هېواد د اوچتېدلو پر ضد په هر وخت کې په توطیه بدل شوي: د دې جغرافیه، توپوګرافي او په ځانګړې توګه د هندوکش لوی ډبرینه اسکلېټ، چې د تورو تیږو شپونده شېلې یې د یخ وهلو شوډیارو او واورینو څوکو مختـه پرتې دي، هېواد داسې وېشلی لکه د سیني د قفس پښتۍ. په همدې توګه، بېلابېل قومي، توکمیز او ژبني درزونو افغان ټولنه ټوټه ټوټه کړې: د تاجک، ازبک، هزاره او دراني او غلزي پښتنو تر منځ سیالي، د شیعه او سوني تر منځ بېلتون او په ځانګړې توګه پخپله د قومونو او قبیلو د ننه د کورنیو تر منځ د وینې دښمنۍ چې له بدنیتۍ سره له یو نسل څخه بل نسل ته پاتې کېږي، د هېواد د عدلي سیستم د ناکارۍ سمبول ښيي. په ډېرو ځایو کې دښمني نږدې په داسې ملي سرګرمۍ بدله شوې لکه د برتانوي ښارګوټو د کرکټ لوبې افغان معادل. دغه دښمنۍ ډېری د سختو وژنو لامل ګرځي. یوه کتونکي لیکلي چې د شاه شجاع یو جګپوړي مشر د پخلاینې په پلمه خپلو شاوخوا شپېتو تربرونو ته د ماښامنۍ بلنه ورکړې وه. لکه څنګه چې د مخه یې د کوټې لاندې د باروتو کڅوړې پر ځای کړې وې، د ډوډۍ خوړلو پر وخت نوموړی په یوه پلمه بهر ووت او ورپسې یې دوی ټول په باروتو والوزول؛ نو په دغسې هېواد کې کېدای شي یوازې په مهارت، ستراتیژۍ او ډکه خزانه حکومت وکړل شي.

نو د ۱۸۰۹ کال په پیل کې کله چې شاه شجاع ته له پنجابه داسې خبرونه رارسېدل چې د ډهلي له شمال څخه د ختیځ هند کمپنۍ یو پلاوی را روان دی او له ده سره ژر تر ژره د یو ائتلاف جوړول غواړي، نوموړی ډېر خوښ و. دغه کمپنۍ درانیو ته پخوا لوی سرخوږی وه ځکه چې د ښه دسپلین د سپاهیانو پوځ یې پر هندوستان باندې هغه ګټور یرغلونه ناشوني کړي وو چې په پېړیو د افغانستان د عاید اصلي سرچینې وو. اوس داسې برېښېدل چې کمپنۍ له افغانانو څخه د کومې مرستې په تمه وه. د شاه خبر لیکونکو نوموړي ته ولیکل چې پلاوی له اباسین څخه تېر شو او د پېښور په لور چې د شاه ژمنۍ پلازمېنه وه، روان دی. دغه نه یوازې پاچا ته له معمولي کلابندیو، نیونو او ترټونکو عملیاتو څخه دمه ورکوله، بلکې نوموړي ته یې یو داسې بالقوه ځواکمن متحد هم ورپه برخه کاوه چې سخته اړتیا یې ورته لرله. له دې څخه مخکې، افغانستان ته هېڅ کله کوم انګرېز پلاوی نه و تللی او دغه دوه ملتونه یو بل ته کابو نا اشنا وو؛ نو دا چې دا لمړی ځل و چې انګرېزي پلاوی افغانستان ته ځي، شاه شجاع یې ښه مېلمه پالنه وکړه. هغه په خپل یادښت کتاب Memoir کې لیکلي: «موږ د شاهي دربار چوپړیالان چې په چلند او ښه والي کې یې نوم درلود، د دوی د لیدو او مېلمه پالنې له پاره وګمارل او ورته وویل شول چې له دوی سره په ادب، پام او هوښیارۍ چلند وکړي.»[۴] کوم راپورونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې شاه شجاع ته راتلل له ډېرو ډاليو سره د انګرېزانو د راتګ څرګندوی وو: «پيلان له طلايي زينونو سره، يوه ډولۍ د جګې چترۍ سره، په سرو زرو ښکلې شوي ټوپک، داسې ښايسته او تخليقي اوه ډزې تومانچې چې هېڅ کله مخکې نه وې ليدل شوې، ديوالي يا ميزي ساعتونه، لرکوتونه، ښايسته ښيښې چې نړۍ يې هماغسې ښودله لکه څرنګه چې وه، په الماسو ښکلي شوي څراغونه، په چين او ايټاليا کې جوړ شوي لوښي او ګلدانۍ چې له سرو زرو څخه په کې کار اخيستل شوی و، ونې ته ورته شمع دانۍ او نورې داسې ګران بيه او ښايسته ډالۍ چې ظرافت يې تصور نه شو څرګندولای».[۵] کلونه وروسته شاه شجاع يوه ډالۍ ياده کړه چې ډېر ورته خوشحاله و: «يو لوی بکس چې غږ ته ورته شور يې کولو، داسې سازونه او نغمې يې غږولې چې په غوږ ډېرې ښې لګېدی».[۶] دغه ماموريت افغانستان ته خپل لمړنی ارګان (د ساز اله) راوړ.

شاه شجاع په خپل ژوندليک کې په دې اړه څه نه دي ويلي چې ايا هغه ته د دغه انګرېزي ډاليو په اړه کوم اړنګ* پيدا شو، خو کله چې نوموړي د خپل عمر په وروستۍ نيمايي کې په دې هکله څه وليکل، هغه پوه شوی و چې له انګرېزانو سره دغه ائتلاف د نوموړي د ژوند بهير او په دې توګه د افغانستان هم د تل له پاره بدل کړ.

افغانستان ته د برتانيې د لمړني پلاوي لېږلو اصلي وجه د هند او هندوکش له غاښيو څخه ډېره ليرې پرته وه. د دې ريښه د شاه شجاع ، د دراني امپراتورۍ او حتی د هندوستان له ستر او پېچلي سياست سره هېڅ تړاو نه درلود. د دغه پلاوي د لېږلو د موخې اصلي ريښه د شمال ختيځ پروشا Prussia او د نيمن سيند River Nieman تر منځ له يوې جالې څخه رامنځته شوې وه.

دلته، اتلس مياشتې وړاندې، ناپليون چې د خپل قدرت په اوج کې و، له روسي امپراتور، دويم الکساندر Alexander II سره د سولې د تړون په هکله د خبرو له پاره وکتل. دغه ليدنه د روسانو له هغه ماتې څخه وروسته ترسره شوه چې د ۱۸۰۷ کال د جون په څورلسمه د ناپليون توپچي ځواکونو ۲۵۰۰۰ روسان د فريدلند Friedland جګړې په ډګر کې ووژل. دا روسانو ته يوه لويه ضايعه وه، خو دوی وتوانېدل چې خپلو پولو ته په ښه نظم شاتګ وکړي. اوس دغه دوه پوځونه د نيمن د سيند د کړلېچونو او ګرداونو په دواړو خواوو کې سره مخامخ شوي وو په داسې حال کې چې روسي پوځ په دوه نورو فرقو غښتلی شوی و او ۲۰۰۰۰۰ ملېشې يې دغه سيمې ته څېرمه د بالتيک په اوبغاړو کې تم وې.

رکود هغه وخت مات شو کله چه روسانو ته وويل شول چې ناپليون نه يوازې د سولې بلکې د ائتلاف هيله هم کوي. د جولای په اوومه دغه دوه امپراتورانو د سپين کلاسيکه چتر لاندې چې لوی N پرې ليکل شوی و په يوه جاله کې مخامخ د سولې د تړون په هکله چې وروسته د تېلسټ تړون په نوم وپېژندل شو، د خبرو له پاره يو له بل سره وکتل.[۷] د تړون ډېری فقرې د جګړې او سولې په هکله وې - د ټولستای Tolstoy د خورا غوره ناول لمړی ټوک، چې «له تېلسټ نه مخکې Before Tilsit» نوم ورکړل شوی و، هسې بې ځايه نه و. - د خبرو ډېره برخه د فرانسې تر اشغال لاندې

* اړنګ: شک...... بې اړنګه: يقيناً، بې شکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اروپا د برخلیک په اړه وه، په ځانګړې توګه د پره شا په هکله چې پاچا یې په خبرو کې له ګډون څخه محروم شوی و او په اندېښنو یې د سیند په غاړه ښکته پورته ګامونه اخیستل. نوموړی تم و چې د غونډې په پای کې به خپله پاچاهي ولري او کنه.

خو د تړون د ټولو عامه مادو په منځ کې، ناپلیون څو پټو فقرو ته هم ځای ورکړې و چې هغه وخت یې بربنډې نه کړې؛ نو دې پر هند باندې چې ناپلیون د برتانیې د شتمنۍ سرچینه ګڼلو، د فرانسې او روسیې د ګډ یرغل بنسټ کېښود. هند بې اړنګه د هغه د دښمن تر ټولو غني ملکیت و. د هند اشغال، چې ناپلیون د برتانیې د کمزورۍ او د وټه یېزه• ودې او غښتلتیا د ماتې وسیله ګانه، د نوموړي او د څو نورو مخکنیو ستراتیژستانو له پخوا څخه لوی هوس و. کابو نهه کاله مخکې، د ۱۷۹۸ کال د جولای په لمړۍ نېټه ناپلیون خپل عسکر په الکساندریه کې ښکته کړل او د قاهرې په لور مخته لاړ. ناپلیون لیکلي: «موږ به د مصر له لارې پر هند برید وکړو او د سوس Suez زوږ تګ لوری به بیا جوړ کړو.» ناپلیون د مې سور Maysore ټیپو سلطان Tipu Sultan د لیک په ځواب کې چې د انګرېزانو پر ضد یې د مرستی سوال په کې کړی و، نوموړي ته له قاهرې څخه ولیکل: «ته به اوس خبر وې چې زه له یو نه ماتېدونکي پوځ سره په دې ارمان چې تا له اوسپنیز انګرېزي غږ څخه ازاد کړم، د سره سمندر څنډو ته ورسېدم. خدای دې ستا ځواک ډېر او دښمنان دې تباه کړي.»[8]

خو د اګست په لمړۍ نېټه د نیل په جګړه کې د سمندري ځواکونو لوی قوماندان نېلسن Admiral Nelson نږدې ټولې فرانسوي بېړۍ ډوبې کړې او په دې توګه یې د ناپلیون لمړنی پلان شنډ کړ چې له مصر څخه به د یوې خوندي اډې په څېر کار واخلي او له همدې ځایه به پر هند برید وکړي. ناپلیون اړ شو چې خپله ستراتیژي بدله کړي، خو هېڅ کله یې پر هند باندې چې د برتانیې د وټه یېز ځواک د سرچینې په سترګه یې ورته کتل، خپل د یرغل هوډ بدل نه کړ. هند برتانیې ته داسې و لکه یو وخت هسپانیا ته د لاتین امریکا د انکه او ازټېک Inca and Aztec سره زر چې وو.

نو دا ځل ناپلیون د افغانستان او پارس له لارې پر هند باندې د یرغل پلان جوړ کړ. د پارس له سفیر سره لا د مخه په یوه تړون هوکړه شوې وه چې داسې په کې لیکل شوې وو: «که چېرې اعلحضرت د فرانسې امپراتور وغواړي خپل پوځ د ځمکې له لارې په هند کې د برتانیې په مستعمرو د یرغل له پاره ولېږي، اعلحضرت د پارس امپراتور به د یو ښه او وفادار متحد په توګه لاره ورکړي.»

د تېلسټ په پټو فقرو کې په مفصله توګه دغه پلان څرګند شوی و. ناپلیون به له لوی الکساندر سره په اندېول د ستر فرانسوي پوځ پنځوس زره عسکر د پارس له لارې پر هند باندې د یرغل له پاره وخوځوي او روسیه به د سوېل په لور د افغانستان له لارې روانه شي. جنرال ګارډېن Gardane پارس ته د شاه سره د ګډ کار او همدا راز هلته د یرغل تګ لوري ته د نقشې جوړولو له پاره ولېږل شو* او دا دنده هم ورکړل شوه چې دا جوته کړي چې کوم بندر د شل زره عسکرو له پاره د اوبو او نورو اکمالاتو ځای برابرولی شي. په عین حال کې، جنرال کولن

• وټه: اقتصاد... وټه یېز: اقتصادي

*د ناپلیون په هغه بکس کې چې له مسکو څخه د نوموړي د شاتګ په وخت کې ونیول شو، یوه داسې دوسیه وه چې له راپورونو، نقشو او هغه تګ لورو څخه ډکه وه چې جنرال ګارډېن د ناپلیون په غوښتنه پر هند باندې د یرغل له پاره کارلي وو، ناپلیون د روسانو له تابع کولو وروسته هم د دغه پلان د عملي کولو نیت درلود. NIA،Foreign، Secret Consultation، 19 August 1825، nod 3-4.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورټ Caulaincourt ته چې په سن پيټرزبورګ St Petersburg کې د ناپليون سفير و، دستور ورکړل شو چې له روسانو سره د دغه نظر په هکله وغږېږي. ناپليون ورته ليکلي وو: «هر څومره چې دغه نظر تخليقي وبرېښي، همدومره به يې د اجرا د هڅو دېرښت انګرېزان وډار کړي، په هند کې به وېره او په لندن کې به مغشوشتيا خپره کړي (فرانسه او روسيه په ګډه څه نه شي کولای؟). څلوېښت زره فرانسويان به، چې پارس به د کانستن تينوپل له لارې د تېرېدو اجازه ورکړي، د قفقاز له لارې د راروانو څلوېښت زره روسانو سره يو ځای شي. په ډاډمنه توګه دغه پوځ بس دی چې اسيا په ډار کې واچوي او فتح يې کړي.»[۹]
خو انګرېزان له دې څخه بې خبره پاتې نه شول. ځارګرې ادارې هلته خپل يو جاسوس چې يو ناهيلی اشرافي روسی و، ساتلی و. نوموړي د کښتۍ لاندې په يخنۍ کې په داسې حال کې چې ښنګري يې په اوبو کې ځړېدل وتوانېد چې ټولې خبرې واوري او ژر تر ژره لندن د دغه پلان له مهمو ټکو خبر کړي. بيا يوازې شپږ اونۍ وروسته انګرېزي ځارګرې ادارې وکولای شول چې د پټو فقرو ټول متن ترلاسه کړي. دغه متن يې په چټکۍ هند ته ولېږه او ورسره يې د هند لوی والي لارډ مېنټو Lord Minto ته دستور ورکړ چې د هند او پارس په منځ کې ټولو هېوادونو ته له دغه خطر څخه خبرداری ورکړي او له دوی سره پر هند باندې د فرانسې او يا روسيې او فرانسې د يرغل پر ضد د ائتلاف په جوړولو خبرې وکړي. بېلابېلو انګرېزي سفارتونو ته هم دستور ورکړل شو چې په سيمه کې ستراتېژيک او ځارګرېز مالومات راټول کړي چې انګرېزان وکړای شي په سيمه کې د انګرېزي نقشې تشې ډکې کړي. په عين وخت کې به په انګلنډ کې تقويتي پوځ د تيارسۍ په حالت کې وساتل شي چې که له فرانسوي بندرونو څخه د پوځ د خوځښت نښې وليدل شي، دغه تقويتي قوه به هند ته ولېږل شي.[۱۰]
لارډ مېنټو د ناپليون دغه پلان خيالي ونه ګاڼه: «هغه انرژي او استقامت ته په کتو سره چې د فرانسې اوسنی حاکم له نورو څخه بېلوي، د پارس له لارې پر هند باندې يرغل له کچې څخه وتلې خبره نه ده.» نوموړي دغه خبره هغه وخت وليکله چې په پارس کې يې د هغه فرانسوي فعاله پاليسۍ پر ضد د ځوابي عمل پلان بشپړ کړ چې په ځيرکۍ د هندوستان تر درباره د توطيې د وسيلو په لټون کې وه.[۱۱]
په پای کې مېنټو څلور جلا پلاوي وګمارل چې له خورا ډېرو ډاليو سره هغه واکمنيو ته لاړ شي چې د ناپليون په لاره پرتې وې څو دوی ته خبرداری ورکړي او همدا راز د دوی ملاتړ تر لاسه کړي. يو پلاوی تهران ته ولېږل شو چې د پارس قاجار فتح علی شاه د خپل نوي متحد د بې وفايۍ او مکارۍ په هکله پوه کړي. دويم پلاوی له رنجيت سينګ او سېکانو سره د ائتلاف په موخه لاهور ته او دريم د سند اميرانو ته ولېږل شو. د شاه شجاع او افغانانو د خپلولو دنده د کمپنۍ په چوپړ کې يو پرمختګ کوونکي ځوان ستوري، مونټسټورټ الفنسټون ته ورکړل شوه.
الفنسټون د کوز سکاټلنډ و چې په ځوانۍ کې يې له فرانسې سره د پام وړ مينه پيدا کړې وه. هغه د اېډنبوره Edinburgh په مانۍ کې، چېرته يې چې پلار والي و، د فرانسوي جنګي بنديانو په څنګ کې لوی شوی و او همدلته يې د دوی انقلابي سندرې زده کړې وې او له خپلو ايډيالانو سره د همدردۍ له کبله يې خپل تاو او طلايي وېښته د جاکوبېن Jocobin په ډول تر ملا پورې پرېښي وو.[۱۲] نوموړی په ډېر کم عمر يعنې څورلس کلنۍ هند ته ولېږل شو څو بې لارې نه شي. هلته يې پارسي، سانسکريت او هندوستاني ژبې زده کړې او ژر په يو هڅاند ډيپلومات، لېوال پوهاند او تاريخپوه بدل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې الفنستېون د خپل لمړني ماموریت له پاره د پونې Pune په لور روان شـو، یو پیل یوازې د نوموړي کتابونو ته بېل کړل شـو. د پارسي شاعرانو د یو شمېر ټوکونو سربېره، د نورو لیکوالانو او شاعرانو کتابونه هم ورسره وو لکه هومر Homer، حـارس Horace، هرادتس Herodatus، تیاکرټس Theocritus، سـفو Sappho، اپلاتون Plato، بیيووالف Beowulf، مکیولي Machiavelli، ولتېر Voltaire، حـارس والپول Horace Walpole، ډرایډن Dryden، بېکن Bacon، بازوېل Boswell او تامس جفرسن Thomas Jefferson.[١٣] الفستېون له همغه وخت څخه له ارتېر ولزلي سـره Arthur Wellesley چې د ولېنګټن راتلونکی ډیوک* و ، خوا په خوا په منځني هند کې د مهاراتا په جګړو کې وجنګېد او ډېر د وخته له خپل ایډیال اند څخه چې د بشري مساواتو غوښتنه وه، تېر شوی و. نوموړي لیکلي: «لکه څنګه چې د کابل دربار خانتما و، پربکړه وشـوه چې کابل ته زموږ ماموریت باید په ډېر پرتمین ډول وي چې کېدای شي په دې وسیله د اروپايي ملتونو ځان غوښتونکی نظر ومني.»

په افغانسـتان کې د لوېدیځ قدرتونو لمړنی پلاوی د کمپنۍ له ډهلي اډې څخه د ۱۸۰۸ کال د اکتوبر په دیارلسـمه د افغانستان په لور روان شـو. له سـفیر سره په دغه ماموریت کې ۲۰۰ اسوال او ۴۰۰۰ پلي عسکر، دوولس پیلان او لږ تر لږه ۶۰۰ اوښـان مل وو. دا لوی حیرانوونکی ماموریت و، خو له دغې هڅې څخه په وضـاحت ښـکاره کېدل چې انګرېزانو غوښـتل افغانان په دې پوه کړي چې دوی د ځان په خاطر د شـاه شـجاع د ملګرتیا خپلولو ته نه وو راغلي بلکې د دوی یوازینۍ موخه د خپل امپریالیسـتي سـیال د پلان شـنډول وو. د لوېدیځ په دیپلوماسـۍ کې افغانانو ته د سـطرنج دانو په سـترګه کتل کېدل. چې هر وخت وغواړي، ښـکېل او یا قرباني یې کړي. دا یوه داسې کړنه وه چې په راتلونکو کلونو او لسیزو کې ډېرو نورو قدرتونو تکرار کړه او هر ځل افغانانو وښـوده چې دوی پخپله له خپلې خاورې څخه په داسې اغېزمنه توګه دفاع کولی شي چې د دوی (ممکنه) دوکه بازانو یې تصور نه شو کولای.

معمولاً داسې ګڼل کېږي چې د شـاه شجاع نیکه، احمد شـاه ابدالي په ۱۷۴۷ کال کې د مدرن افغانستان د بنسټ تیږه کېښوده. د هغه کورنۍ د پنجاب له ملتان څخه راغلې وه او له مغولو سره یې د چوپړ اوږده سابقه درلوده؛ نو له دې کبله دا مناسـبه وه چې د نادرشـاه له وژل کېدو څخه یوازې یو سـاعت وروسـته، احمد شـاه د مغولو هغه له غمیو څخه ډکه خزانه تر خپل واک لاندې راولې چې د نادرشـاه لوټمارانو شـپیته کاله مخکې د ډهلي له سـرې کلا څخه چور کړې وه.* هغه له دغې خزانې څخه د خپل پوځ په غښـتلتیا کې کار واخیسـت؛ نو هېڅ کله یې کومه جګړه ونه بایلله، خو نوموړي ته په پای کې یو داسې دښمن ماته ورکړه چې د هر بل پوځ په پرتله جګړه ورسره خورا سخته وه. ده خپل مخ د داسې یوه مرض له امله له لاسه ورکړ چې ځینې افغان سرچینې یې خسـمار بولي، کېدای شي دا جزام او یا کوم

Duke * پخوا په اروپا کې د یو کوچني ازاد هېواد مشر ته ویل کېدل او اوس په انګلستان کې یو اعزازي لقب دی. (ژباړن)

*د نادرشـاه له لوټ څخه چې څه پاتې دي، د ایران د ملي بانک په سـاتنخونه کې سـاتل شـوي. په دې کې د دریای نور یا د رڼاوو سـیند، چې د کوه نور خور بلل کېږي، هم شامل دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډول ســرطان و. احمد شــاه د خپل قدرت په اوج کې، وروســته له دې چې د لوېديځ هند پر هوارو يې اته پرله پســي يرغلونه وکړل، په پای کې وتوانېد چې د موراتز Marathas لويو لښــکرونو ته په ۱۷۶۱ کال کې د پانيپت په جګړه کې ماته ورکړي. په دغه وخت کې د نوموړي پزه مرض پوره خوړلې وه او پر ځای يې يوه جوړه شـوې پزه چې د الماسـو غمي په کې ايښـودل شـوي وو، ايښـودله. په داسې حال کې چې د هغه د پوځ شمېر ۱۲۰۰۰۰ کسانو ته ورسېد او امپراتوري يې پراخه کېدله، د هغه تومور هم مخ په غځېدو و چې له امله يې مغز ته زيان ورساوه، د بدن غړي يې له کاره ولوېدل او مرض يې سينې او ستوني ته ورسېد.[۱۴] دی د شفا له پاره په زيارتونو وګرځېد، خو يو يې هم هغه شفا چې د نوموړي هيله وه، ده ته ور نه کړه. په ۱۷۷۲ کال کې په داسې حال کې چې له رغېدو څخه ناهيلی شوی و، احمد شـاه خپل کټ ته لاړ او يو افغان ليکوال په دې هکله داسـې ليکلي: «د هغه د خرما د ونې پاڼې او مېوه په ځمکه وغورځېدې او له کوم ځای څخه چې راغلی و، بېرته هلته لاړ.»[۱۵]

د دراني امپراتورۍ لويه غميزه دا وه چې بنســټ ايښــودونکی يې مخکې له دې چې د خپل هېواد پولې جوتې کړي يا يوه کارنده اداره جوړه کړي او يا خپلې نوې فتحې مضبوطه کړي، مړ شو.

تيمور شاه، چې په جسه کې د احمد شاه کوچنی زوی و، وکولای شـول چې له پلار څخه ورته د پاتې امپراتورۍ اساسي برخې وســاتي. نوموړي پلازمېنه له کندهار څخه کابل ته ولېږدوله چې د پښـتني اصلي سـيمو له جنجالونو څخه يې په امان کې وساتي او له قزلباشـو څخه يې خپل شـاهي ګارد جوړ کړ- قزلباش هغه کډوال وو چې په لمړي ځل د نادر شـاه له پوځ سـره يو ځای له پارس څخه افغانسـتان ته لاړل - د سـدوزيو واکمنه کورنۍ لکه قزلباش پاړسـي ژبې او د کلتور له اړخه پارسي شـوې وه. لکه څنګه چې رابرټ بايرن Robert Byron تيموري شـاهان ختيځ ميډيچي Oriental Medici نوملي، تيمور شـــاه د خپلو کلتوري ماډلونو له پاره تيموري شـــاهانو ته مخ کړی و. ده په دې اړه په خپل ناټ وياړ کولو. نوموړي د بالاحصار په کلا کې رسـمي باغونه چې په لمړي ځل د شاه جهان په پېر کې د کابل والي، علی مردان خان جوړ کړي وو، بيا ورغول او په دې هکله يې د خپلې مشـرې ښـځې له نکلونو الهام اخيسـتی و. نوموړی د مغولو يوه شهزادګۍ وه او د هند په سره کلا کې چې حويلۍ يې تيندکې• او د سيوري له پاره مېوه لرونکې ونې لرلې، لويه شوې وه. لکه مغول خسـرخيل يې، تيمورشـاه په پرتم ښـودنه کې اسـتعداد درلود. هغه خپل حکومت د لويو واکمنانو په څېر جوړ کړی و. د دربار په ورسـتني تاريخ *سـراج التواريخ* کې ليکل شـوي: «تيمور شـاه به يو داسـې ګل په خپل دسـتار کې ټومبلی و چې د الماسـو غمي په کې ايښـودل شـوي وو، په ګانو پټ دسـمال به يې په اوږه و او په ګران بيه تيرو ښـکلی شـوی کوټ به يې په تن و. کوه نور به يې په ښـي مړوند او فخراج ياقوت به يې په کيڼ مړوند کې اچولی و. اعلحضـرت تيمورشـاه به د خپل اس په ټنډه هم د ګانو يو ګل ځړولو. لکه څنګه چې هغه په ونه ټيټ و، پر اس باندې د سـپرېدو له پاره په ګانو يو ښکلې شوی پاټکی هم ورته جوړ شوی و.»[۱۶]

که څه هم تيمورشـاه د خپل پلار د امپراتورۍ پارسـي سـيمې له لاسـه ورکړې، خو هغه وکولای شـول چې په سـختو جګړو د امپراتورۍ افغان هسـته وسـاتي: په ۱۷۷۸-۱۷۷۹مو کلونو کې هغه وکولای شـول چې د خپل پلار د زوکړې

• تيندکه: فواره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځای، د پنجابي ملتان یاغي ښار بېرته ونیسي او په اوښانو بار د څو زره یاغي سېکانو له سرونو سره بېرته راوګرځي. وروسته د بریا د نښې په څېر دغه سرونه ننداریې ته کېښودل شول.[۱۷]
تیمورشاه څلورویشت زامن لرل. د هغه له مړینې وروسته، د ورونو تر منځ د واکمنۍ پر سر شخړې را منځ ته شوې. دغه شخړې تر دې کچې ورسېدې چې د واکمنۍ مدعیانو په خورا قوت د یو بل په نیولو، وژلو او عیبي کولو لاس پورې کړ او په دې توګه یې د دراني واکمنۍ د کمزورتیا بهیر پیل کړ. د تیمورشاه د ورستي ځای ناستي، شاه زمان په دوره کې دراني امپراتوري ړنګه شوه. په ۱۷۹۷ کال کې، شاه زمان لکه پلار او نیکه یې د خپلې شتمنۍ د ډېرولو او د خزانې د بیا ډکولو له پاره پرهندوستان د لوی یرغل امر وکړ- دا د پیسو د بحران د حل له پاره زوړ افغاني دود و - نوموړی د ټیپو سلطان بلنې وهڅاوه چې د خیبر له هسکو ټیټو څخه ښکته د لاهور زړې او د دوبي باران وهلې کلا په لور ستون شي او د لوېدیځ هند په شتمنو هوارو د برید پلان جوړ کړي، خو په ۱۷۹۷ کال کې سیمې ته یو وېروونکی اجنبي ننوتلی و. دا د ختیځ هند کمپنۍ وه چې اوس یې هند تر خپلې ولکې لاندې راوستی و. د غورخاوڼ لوی والي، لارډ ولزلي Lord Wellesley د ولېنګټن د راتلونکي ډیوک مشر ورور تر مشرۍ لاندې، کمپنۍ له خپلو ساحلي فابریکو څخه په وچه کې د ننه په چټکۍ په پراخېدو وه او سیمې یې تر خپلې ولکې لاندې راوستې. په پای کې د ولزلي هندي کمپاین د ناپلیون د اروپايي ټولو فتوحو په پرتله ډېره خاوره ونیوه. هند نور د افغانانو له پاره د پخوا په څېر د لوټ اسانه سرچینه نه و او ولزلي په ځانګړې توګه یو مکار دښمن و.
هغه پرېکړه وکړه چې د شاه زمان مخه ونیسي، خو په مخامخ جګړه نه، بلکې په ډیپلوماتیک چل. په ۱۷۹۸ کال کې یې یو ډیپلوماتیکې پلاوی پارس ته ولېږه. پارس ته یې د وسلو او روزنې د ورکړې وړاندیز وکړ او وېې هڅاوه چې د شاه زمان پر بې دفاع سیمو یرغل وکړي. شاه زمان اړ شو چې بېرته راوګرځي او په دې ترڅ کې یې د لاهور ولایتي چارې یو تکړه او قدرت ته هوسي سېک ځوان، رنجیت سېنګ ته ورکړې. د افغانانو د بېرته تګ د اړودوړ په ترڅ کې، رنجیت سېنګ له شاه زمان سره د هغه توپونو په خلاصون کې مرسته وکړه چې د جیلم د سیند په ختو کې بند پاتې وو. نوموړي په خپل اغېزمنتوب د شاه پام ځان ته واړاوه؛ نو که څه هم هغه یوازې نولس کلن و، د پنجاب د ډېرو برخو مسولیت یې وروسپاره.[۱۸] په څو راتلونکو کلونو کې، په داسې حال کې چې شاه زمان د خپلې ټوټې ټوټې امپراتورۍ د ساتلو له پاره په لښکرکشۍ او د هغه پر ضد د نورو لښکرکشیو پر وړاندې په جګړه بوخت و، رنجیت سېنګ له خپل پخواني بادار څخه کرار کرار د دراني امپراتورۍ ګټور ختیځ ولایتونه واخیستل او په پنجاب کې یې د یو واکمن قوت په توګه د هغه ځای ونیو.
میرزا عطا محمد چې د شاه شجاع د وخت یو تر ټولو هوښمنو لیکوالانو څخه و، لیکلي: «د خراسان افغانان په یو شي کې پخوانی نوم لري، هر کله چې د قدرت څراغ روښانه بل وي، دوی لکه بوراګانې پرې ټولېږي او هر کله چې دسترخوان ډک وي، دوی لکه مچان پرې غونډ شي.»[۱۹] خو د دغه خبرو معکوس هم رښتیا وو. کله چې د هند له لوټولو څخه د شاه زمان مخه ونیول شوه او بېرته راوګرځېد او سېکانو، انګرېزانو او پارسیانو ساحه پرې تنګه کړه، سلطه یې ورو ورو په کمېدو شوه. د ده خپلوان، اشرافیان او حتی میرني ورونه یې یو په بل پسې د هغه پر ضد ودرېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شاه زمان د واکمنۍ پای هغه وخت راورسېد چې د ۱۸۰۰ کال په ساړه ژمي کې، ده ته کابلیانو د کابل دروازه خلاصه نه کړه. نوموړي د ژمي په یوه سړه شپه کې، په داسې حال کې چې بښو یې نرمه واوره نیولې وه، له توپاني واورې څخه د جلال اباد او خیبر تر منځ یوې کلا ته پناه یوړه. شینواري کوربه یې دی بندي کړ، د کلا دروازې یې کولپ کړې، ساتونکي یې ووژل او وروسته یې په سره ستن ړوند کړ. میرزا عطا لیکلي: «د ستنې څوکې یې سمدلاسه د لید شراب د هغه د سترګو له پیالو توی کړل.»[۲۰]

ویاړمن او په کتاب مین شاه شجاع یوازې څورلس کلن و چې مشر ورور یې ړوند او له واکه وغورځول شو. دی په دوامداره توګه په هر وخت کې د شاه زمان د لاړې مل و. د کودتا په ترڅ کې په ده پسې عسکر ولېږل شول چې دی ونیسي، خو نوموړي وکولای شول چې له دوی څخه ځان پټ کړي. وروسته له خپلو څو ملګرو سره په لیرې پرتو لارو، له سپېدار، نانګه او څېړیو نه ډکو شېلو څخه نیولې، د واورې تر بلوري کرښو پورې په لوړو درو او غرونو کې لالهانده ګرځېده. ورځ یې سرګردانه او خوب یې په بېدیا کې، ده د خپل بخت د بیا ویښېدو په تمه شپې او ورځې تېرولې. شاه شجاع یو هوښیار، نرم خویه او لوستی زلمی و. له تاوتریخوالي څخه بې، چې تر ده چاپېره وه، کرکه لرله او په سختو وختو کې یې په شاعرۍ کې راحت مونده. په دغه وخت کې یې داسې لیکلي: «کله چې له ستونزو سره مخ شوې، مه ناهیلی کېږه.» په داسې حال کې چې د خپلو وفاداره قومي کسانو تر ساتنې لاندې یې د غره په لمنو کې، کله په یوه کلي او کله په بل کې شپې او ورځې تېرولې،«توري وربخې پرته له خنډه ړنه باران ته لاره ورکړه.»[۲۱]

د مغلو لمړني امپراتور بابر په څېر، شاه شجاع هم خپل ژوندلیک ډېر ښایسته لیکلی او د هغه ورځو په هکله یې لیکلي چې دی بې کوره د سپین غر په لمنو کې لالهانده ګرځېده، د شین غر او فیروز کوه د لوړو پرتو چوپ او کرارو ډنډونو په غاړه یې کښانده ګامونه اخیستل او د خپل ذاتي حق د بېرته تر لاسه کولو په موخه، د ښه فرصت له پاره تم و او پلانونه یې جوړول. هغه لیکلي: «په دغه وخت کې قسمت موږ ډېر وکړولو، خو موږ د توفیق دعا کوله څکه چې د بریا او پاچاهۍ ډالۍ یوازې له خدای سره ده. د خدای په فضل، دغه زموږ نیت و چې له هغه شیبې څخه چې پر تخت کښېناستو، موږ به پر خپل رعیت په عدالت او مهربانۍ حکومت کوو او دوی به زموږ د خوندي وزرو لاندې په خوښۍ ژوند کوي څکه چې د پاچاهۍ موخه په خلکو پام او له ظلم څخه د کمزورو خلاصول دي.»[۲۲]

درې کاله وروسته په ۱۸۰۳ کال کې هغه فرصت چې شاه شجاع یې په تمه و، هغه وخت راورسېد چې فرقه ییزه بلوا پیل شوه: شاه شجاع لیکلي: «د کابل خلکو زما د ورور، زمان نرم او سخي حکومت په یاد و او د لړاک زورواکي او د هغه له ډانګه یې عسکرو سره یې پرتله کړ. دوی ته نور زغم نه و پاتې؛ نو د یو بدلون راوستلو له پاره یې مذهبي شخړو ته مخ کړ. د سني او شیعه تر منځ اخ او ډب بیا پیل شو او سمدستي د کابل په واټونو کې بلوا پیل شوه.»[۲۳] د یوې افغان سني سرچینې پر بنسټ، جګړه د شیعه قزلباشو او د دوی سني ګاونډیانو تر منځ پیل شوه.

یو لوچک قزلباش یو سني هلک چې په کابل کې یې ژوند کولو بې لارې کړ او خپل کور ته یې بوت. دغه قزلباش څو نورو چوربازانو• ته هم بلنه ورکړې وه چې په دې ناوړې کړنه کې برخه واخلي. دوی پر دغه بې وسه هلک جنسي تېری وکړ. څو ورځې وروروسته په داسې حال کې چې هغه ته یې په دوامداره توګه مخدره مواد او شراب ورکړي وو، نوموړی یې په سړک کې واچاوه. دغه هلک کور ته لاړ او خپل پلار یې د پېښې په هکله خبر کړ. پلار یې د عدالت غوښتنه وکړه ... د هلک کورنۍ د جمعې په ورځ په لوڅ سر او پښو په داسې

• چورباز: بچه باز

(c) ketabton.com: The Digital Library

حال کې چې د جامو جېبونه یې چپه را اېستلي وو د پل خشتي جومات سره راټول شول. دوی هلک د منبر لاندې ودراوه او پر مشر امام یې غږ وکړ چې د دغه کرکجن عمل جبران ورکړي. ورپسې امام د قزلباشو پر ضد د جګړې اعلان وکړ.[۲۴]

د افغانانو کلکې دښمنۍ ډېری د هغو خلکو تر منځ دي چې یو بل سره یې وینه ګډه وي. په دغه قضیه کې زورواکی د شاه شجاع پردی شوی میړنی ورور، شاه محمود و. کله چې شاه محمود د زورورو قزلباشو چې د نوموړي د ساتونکو او اداري نخبه ګانو پوړ ترې جوړ و، مجازات رد کړل، ځاځمن سني قومي خلک له شاوخوا غونډیو څخه پر کابل راښکته شول او د قزلباشو دېوال محاطه هستونګنځي یې کلابند کړل. په دغه اړودوړ کې شاه شجاع له پېښور څخه لکه د سنیانو اتل کابل ته ورسېد، یو ورور یې، شاه زمان له بند څخه ازاد او بل یې، شاه محمود د هغه پر ځای بندي کړ. د شینواري قبیلې له هغه مشر څخه پرته چې شاه زمان یې ړوند کړی و، شاه شجاع ټول هغه خلک وبښل چې د ده د ورور پر ضد یې بغاوت کړی و. افسرانو دغه مجرم او د هغه ملاتړي ونیول او کلا یې ورته له خاورو سره برابره کړه. د دوی هر څه یې لوټ کړل او دغه کس یې د شاه شجاع دربار ته حاضر کړ. بیا یې د نوموړي خوله له باروتو څخه ډکه کړه او سړی یې د باروتو په چولو مړ کړ. د نوموړي ملاتړي یې زندان ته واچول او سخته بېرحمه شنکجه یې ورکړه چې هغو خلکو ته چې د زړورتیا او سختې جزا د زغملو د توان ادعا کوي، یو درس پاتي شي.[۲۵] د محمد خان دراني د وینا پر بنسټ، په پای کې دوی د مجرم ښځه او بچیان د شاه شجاع پر توپ وتړل او بیا یې والوزول.[۲۶]

د کورنیو او په کورنیو کې د خپلمنځي جګړو په ترڅ کې، دراني افغانستان په چټکۍ د انارشۍ لور ته لاړ. په دغه پېر کې ځینې مغلو افغانستان د هند په پرتله خورا متمدن ګڼلو، خو اوس چې د خپل مدرن تاریخ په زیاته برخه کې د زده کړې او هنر یو پرمختللي مرکز و، په چټکۍ سره په یو مات، جګړه ځپلي او شاته پاتې هېواد مخ په بدلېدو شو.

د شاه شجاع سلطنت لا هماغه وخت د هغه واکمنۍ یو نیمګړی انځور و چې یو وخت یې پلار درلوده. په هرات کې ستر کالجونه لکه د ګوهر شاد بېګم کالج، د کمیت او نوموړتوب له اړخه مخ په کمښت وو. شاعرانو، هنرمندانو، خطاطانو، میناتورانو، مهندسانو او کاشي جوړوونکو، چې د تیموریانو په وخت کې یې خراسان ته لوی نوم ورکړی و، د سوېل-ختیځ په لور لاهور، ملتان او د هندوستان ښارونو او د لوېدیځ په لور پارس ته مهاجرت ته دوام ورکړ. افغانانو لا هماغه وخت هم ځانونه د هنر او پوهې خاوندان ګڼل. میرزا عطا، د هغه وخت یو فصیح لیکوال، کله چې د افغانستان په هکله په ویاړ غږېږي، د بابر په څېر ښکاري، هغه وایي: «افغانستان د سند په پرتله چېرته چې څوک علمي خبرې او سپینه ډوډۍ نه پېژني، ډېر مهذب او متمدن دی.» بل ځای د خپل هېواد په هکله داسې وایي: «داسې هېواد چې څلورځلوېښت ډوله انګور لري او نورې مېوې لکه مڼې، انار، ناک، رواشې، توت، خوږې هندوانې، موشکي ختکي، خوباني، شفتالو او ډېر نور ډولونه په کې پیدا کېږي او داسې سړې اوبه لري چې د هند په هوارو کې نه شته. هندوستانیان، نه د ډوډۍ په خوراک پوهېږي او نه په دې پوهېږي چې څرنګه جامې واغوندي.- خدای دې ما د دوی د دال له اوره او بې خونده چپاتي څخه وساتي.»[۲۷]

خو حقیقت داسې و چې د تیموریانو د لوی کلتور او پارسي د تهذب ورځې په چټکۍ مخ په ورکېدو وې. په افغانستان کې په دغه پېر کې کابو ټولې میناتورۍ او نقاشۍ روغې پاتې نه شوې، خو برعکس په پنجاب کې د ټول هند ځینې تر ټولو ښایسته هنري شاهکارونه جوړ شول. د هرات لوی او ښایسته ښار اوس په چټلۍ او مردارۍ کې ډوب و. داسې ښار چې څو ځله کولرا وځپلو او په ژوندي تاریخ کې یې د هستوګنو شمېر له سل زرو څخه څه کم څلوېښت زرو ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټيټ شو.[۲۸] د دراني امپراتوري چې له سخت اداري کمزورۍ سره مخ وه، زوال ته نږدې کېده. د شاه شجاع واکمني په ډېرى ځايونو کې له هغه تاړو څخه چې د نوموړي د ملاتړو کوچنيو ډلو درلودې، د يوې ورځې مزل وړاندې ځايونو ته نه غځېدله. دغه ګډوډۍ او بې ثباتۍ قافلو ته ورځ تر بلې ډېرې ستونزې رامنځ ته کړې. د مرکزي واکمنۍ په نه شتون کې به د قبيلو مشرانو له منځنۍ اسيا څخه تلونکو او راتلونکو لويو کاروانونو څخه پخپله خوښه ماليه او حق العبور اخيستل او يا به يې لوټول. دغه به په خپل وار هغه رګونه بندول په کوم کې چې د هېواد د ژوند وينه بهېده او د افغانستان سياسي وټه يې تر کلک ګواښ لاندې راوسته، خو افغانستان تر اوسه هم دا توان درلود چې ټولې سيمې ته درې ګټور محصولات (مېوه، څرمن او اسونه) ورکړي. په اسيا کې د کشمېر د اوبدلو کارخانو تر ټولو ښه شالونه توليدول او د زعفرانو له بوټيو يې د ښه کيفيت زعفران حاصل کېدل. ملتان د رنګينه ټوکر په توليد کې نوم درلود. په ښو کلونو کې به د هغه سوداګريزو کاروانو څخه ماليه اخيستل کېده چې د افغانستان په لاره يې له منځنۍ اسيا څخه هند ته ورېښم، د دېګ مساله او اوښان او له هند څخه منځنۍ اسيا ته مېوه، چاى، نيل، تمباکو، چرس او ترياک وړل، خو ډېرو لږو قافله چيانو د شاه زمان او شاه شجاع د سياسي ناکراريو له کبله دې ته زړه ښه کولو چې د افغانستان له خطرناکې لارې خپل مال ولېږدوي.[۲۹] افغانانو د تېرو نسلونو برعکس، کتل چې خپل هېواد يې د بېوزلۍ په لور روان دى. څه موده وروسته د شاه شجاع ځاى ناستي د افغانستان په هکله داسې وويل: «يو داسې هېواد چې له سړيو او تيږو پرته يې نور توليدات خورا لږ دي.»[۳۰]

دا چې د ماليې او حق العبور له لارې عايد ډېر لږ شوى و، د شاه شجاع يوازېنۍ رښتينې شتمني د هغه د وفادار ړوند ورور، شاه زمان او د خپلې ښځې، وفا بيګم چې ځينو د تخت اصلي واکداره ګڼله، مشورې وې. د کورنۍ بله شتمني چې په چټکۍ مخ په کمښت وه د مغولي غميو خزانه وه.

نو د شاه شجاع له پاره د انګرېزي کمپنۍ سره ائتلاف ډېر ارزښت درلود. نوموړى په دې هيله و چې دغه ائتلاف به له ده سره د داسې سرچينو په لاسته راوړنه کې مرسته وکړي چې په وسيله يې خپله ماته امپرتوري بيا متحده کړي.

په پاى کې انګرېزانو په رښتيا وکولاى شول چې افغانان د يو حاکم تر واکمنۍ لاندې متحد کړي، خو د افغانانو د يووالي دغه ډول له هغه بڼې څخه چې د شاه شجاع په پلان کې وه، توپير درلود.

د ۱۸۰۸ کال د اکتوبر په پاى کې، الفنسټون له سفارتي کاروان سره د شخاوټي Shekjawti له لارې د بيکانېر Bikaner په لور روان و. د کمپنۍ دغه دوه ميله اوږد د اسونو، اوښانو او پيلانو کتار د کمپنۍ تر واکمنۍ لاندې سيمو څخه د تار د دښتې Thar Desert باد ځپلو سيمو په لور چې برتانيې ته نا اشنا وې،«د رېګ پرله پسې داسې غونډيو ته ورسېد لکه د سمندر څپې او باد د غونډيو ځمکه داسې کړې وه لکه باد وړې واوره... د سمې لارې په نه شتون کې، زموږ اسونه تر زنګنو پورې په رېګ کې ډوب شول.»[۳۱] «د بې سارو شاړو دښتو له لارې، له دوه اونيو سخت مزل وروسته د بيکانر ښار برجونه او دېوالونه زموږ تر سترګو شول. دغه ښار د دښتې په منځ کې يو ښايسته ښار دى.»[۳۲]

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بیکانر څخه وړاندې د شاه شجاع تر واکمنۍ لاندې د دراني امپراتورۍ پاتې سیمې پرتې وې. دومره وخت تېر نه و چې د الفنستون ډلې په لمړي ځل افغانان ولیدل. «په خالي بېدیا کې، پراوښانو سپره د عسکرو یوسل او پنځوس کسیزه ډله د دوی په لور خوځېدله». «پرهراوښ دوه کسه سپاره وو او هر یو یې اوږد ځلانده چقمقي ټوپک درلود.»[۳۳] کله چې الفنستون او ورسره مل ډله د درانیو له دېره اسمعیل خان اډې څخه تېر شول، الفنستون ته د شاه شجاع له لوري یو د ښه راغلاست لیک او یوه جوړه اعزازي جامې ورکړل شوې. شاه شجاع د دوی مخې ته د اسوال عسکرو سل کسیزه ډله چې د پارسیانو په څېر رنګه جامې یې په تن، موزې یې په پښو او ټیټې قره قلۍ یې پر سر وې ولېږله. د ۱۸۰۸ کال د فبرورۍ میاشتې په وروستیو کې دغه پلاوی له کوهاټ څخه تېر شو او په لیرې واټن کې یې د سپین غر په واورو پټې څوکې ولیدې. په ټیټو غونډیو کې د کلاو په شاوخوا کې د الفنستون ډېرو لوټمارانو ته پام شو «... خو زموږ د اسبابو ښه ساتنه کېده او لوټول یې د دوی له توان څخه وتلی کار و؛ نو دوی اړ شول چې په خپل ځای کرار کښېني او زموږ ننداره وکړي. دوی د تېرېدونکو اوښانو کتار ته په حسرت کتل.»

دلته درې داسې لوړانده او بلندویه وې لکه غونډۍ چې ځنګلي او سرکښه وې. پلاوي په اوږده نېغه لاره خپل مزل وهلو. داسې لاره چې د چنار او توت ونې یې پر غاړه ولاړې او د اوبو ویالې ترې تېرې راتېرې وې او داسې پلونو نښلولې چې کمانونه یې له مغولي نرۍ خښتو څخه جوړ او په کاشي پټ وو. کله کله به یې د ښکاریانو یوه ډله ولیده چې د سرېو په لاس کې به بازان او له پښو سره یې ښکاري سپي وو او کله به یې د سرېو یوه بله ډله ولیده چې مرغۍ یا زرکان به یې نیول. لږ وخت وروسته دغه پلاوی له یوې داسې سیمې څخه تېرېده چې له باغونو څخه یې دېوالونه چاپېر وو او ونې او بوټي یې اشنا ښکارېدل، د ځنګلي شاتوت او تورتوت بوټي ... د الو، شفتالو او سپېدار ونو، د جړاند ولو او حتی مرغانو یې پلاوي ته د خپل وطن یادونه ژوندي کړل. د پلاوي ځینې ښاغلو فکر کاوه چې دوی چټکی او توره تورانۍ ولیدل او غړونه یې واورېدل.»[۳۴]

پېښور په هغه وخت کې لوی، ګڼ مېشته او موږ و او نه یوازې د دراني افغانستان ژمنۍ پلازمېنه بلکه د پښتون کلتور یو لوی مرکزهم و.[۳۵] د تېرې پېړۍ په ترځ کې، پېښور د دوه تر ټولو لوی پښتون شاعرانو ټاټوبی و. الفنستون د دواړو اثار لوستي وو. رحمن بابا د پښتو ژبې یو لوی صوفي شاعر و او د سرحد رومي بلل کېږي. هغه لیکلي: «کر د ګلو کړه چې سیمه د ګلزار شي، اغزي مه کره چې پښو کې به دې لاړ شي. ادم زاد په معنا واړه یو صورت دي، څوک چې بل ازاروي هغه ازار شي.» خو د الفنستون منطقي زړه ته، خوشحال خان چې لږ ډېر دنیوي و، نږدې و. خوشحال خان یو قومي مشر و چې د مغول امپراتور اورنګزېب پر ضد یې پاڅون وکړ. د اورنګزېب پوځ په خوشحال خان پسې د هندوکش په درو کې ګرځېده خو په نیولو یې بریالی نه شو. الفنستون نوموړی له ویلیم ولېس William Wallace سره چې د منځنیو پېړیو سکاټلندی ازادي غوښتونکی جنګیالی و، پرتله کړی: کله کله به د شاهي پوځ په تباه کولو کې بریالی شو او کله کله به یوازې په غرونو کې ګرځېده، خو د ولېس برعکس، خوشحال خان یو تکړه شاعر هم و:

ادم خېلې اپرېدۍ دي سرې او سپينې
په کې شته ښايسته په رنګ رنګينې
که د باز غوندې مې ګشت په غرونو کېږي
ښکار مې هم شوې ښايسته زرکې ثمينې

(c) ketabton.com: The Digital Library

مینه واړه کار د اور لري خوشحاله
که لمبه یې پټوې لوګی یې وینې ۳۶
او یا داسې یې باکه:
د سیند په هغه غاړه یو هلک دی، کونه یې لکه شفتالو
خو افسوس چې لامبو مې زده نه ده ۳۷
(دغه له انګرېزي بیت څخه نېغه ژباړه ده. په ۳۷ اخځلیک کې لیکوال لیکلي چې که څه هم دغه بیت خوشـحال خان ته منسوبېږي، خو ډېر پوهان د دې پر رښتیاوالي شک څرګندوي. ژباړن)

پلاوی له ډهلي نه د حرکت څخه شپږ میاشـتې وروسـته پېښـور ته ورسـېد او له اصـلي بازار څخه وتلې په یوه لویه حویلۍ کې یې واړول. کله چې له شـاه شـجاع سـره د الفنسـټون د لیدنې وخت راورسـېد، په کومه بڼه یې چې دنیوي زده کړې هغه ته د افغان شـاعرۍ په وړاندې د غبرګون لاره ښـودلې وه، په همدغه بڼه یې له خپل هغه تصـور څخه کار واخیسـت چې د درانیو واکمنۍ په هکله یې له خپلو مطالعاتو څخه جوړ کړی و. کله چې د پېښـور په لور روان و، الفنسـټون له رومې امپراتورۍ سره د جرمني قومونو د مخامخ کېدو په هکله د تسېټس Tacitus کتاب په لوستلو کې ډوب و او په یادلیکچه diary کې یې دغه کرښه خپل اوسني حالت ته بدله کړه. هغه داسې تصور کاوه چې افغانان به د جرمني وحشي قبیلو په څېر وي او برعکس «عیاش پارسیان» به نرم او بې لارې رومیان وي، خو کله چې الفنسـټون د شـاه شـجاع حضـور ته ومنل شـو، دی هک پک شـو چې د ده د تمې خلاف، چې شـاه به یو ځاځمن ځنګلي مشـر وي، شاه شجاع ځومره با کلتوره و. الفنسټون لیکلي: «د کابل پاچا یو ښیالی سړی و.»

شاه غنمرنګه و او توره ګڼه ږیره یې درلوده. د معظمه او فرحت ښـونکي ونګې او صاف غږ ځېښتن او خطاب یې شاهانه و. موږ لمړی فکر وکړ چې شاه شجاع د ګاڼو زغره په تن کړې، خو چې لږ نږدې ورته ځیر شوو، پوه شوو چې دا د هغه رښتینې جامې دي چې د سرو زرو لوی ګلونه او غمي پرې ټومبل شوي وو. له دوی څخه پاس یو لوی له الماسـو جوړ د سینې ډال و چې د دوه هوارو نښـانونو بڼه یې درلوده. همدغه ته ورته یوه ګاڼه یې پر هر ورون او د زمردو لوی وښې یې پر مټو او ډېرې نورې ګاڼې یې پر ببلابېلو ځایو کې وې. په یوه وښي کې یې کوه نور اېښـودل شـوی و... دا به څوک ډېر لږ باور وکړي چې یو ختیځي سلطان، په داسې حال کې چې د مېلمنو د خوښۍ اندېښنه ورسره وه، ځومره ډېر د یو ښاغلي چلند درلود او ځومره ښه یې خپل عزت او درنښت ساتلی و.۳۸

خو د انګرېزانو او افغانانو د لمړنۍ لیدنې تر ټولو ښـه او بې اړنګه بشـپړ یادښـت الفنسـټون نه، بلکې د هغه یو ټیټ پوړي مامور لیکلی. ویلیم فرېزر William Fraser د اینورنېس Inverness یو پارس پوه و چې په بر سـکاټلند کې یې خپل مور او پلار ته په استولي لیک کې د شـاه له لوري د دوی په ښـه راغلاسـت یې حیرانتیا څرګنده کړې وه. په دغه لیک کې نوموړي د شاه شجاع چې د خپل قدرت په اوج کې و، یو واضح او په بشپړه توګه محسوس انځور بیان کړی دی. فرېزر یوه پرتمینه تشـریفاتي ډله چې د چرمو شـاواړد کوټونه یې پر تن وو، یادوي چې انګرېزان یې د پېښـور په واټونو کې بدرګه کړل او نارینه افغانان چې چپنې یې په تن او تورې قره قلۍ یې پر سـر وې او ښـځې چې د مخ لوڅو کلیوالي بزګرو ښځو برعکس، اوږدې سپینې بورقې یې اغوستې وې، د واټونو په غاړه ورته ولاړ وو.
انګرېزان د پېښـور له لویې کلا چې (لکه په کابل کې) بالاحصـار نومېږي د بهرنې انګړ له لارې غونډ کړل شـول. دوی د پاچا د پیل او پړانګ له څنګ څخه چې کېدای شي د مانۍ د انګړ تر ټولو ښه ځیز وبلل شي، تېر کړل شول او د کلا په

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصلي انګړ کې د نندارچیانو د تالار مخې ته لاره وروښودل شوه. د انګړ په منځنۍ برخه کې درې تینډکې وې چې په درېیو بېلابېلو پوړونو کې یې اوبه د نري ګرد په ډول خورا اوچتې شیندلې. د انګړ په وروستۍ برخه کې یوه دوه پوړیزه ودانۍ وه چې سروه ونې پرې انځور شوې وې. پورتنۍ پوړ یې پرانیستی او په ستنو ولاړ و چې په منځنۍ برخه کې یې د ګومبزې غرفه وه او د زرینه ګومبزې لاندې، شاه پر یو کثیرالاضلاع اوچت تخت ناست و. دوه حاضرباشو د اس له لکۍ څخه جوړ مچ شړونې په لاس کې نیولې وو، چې د اسیایي پاچاهیو سمبول و. فرېزر لیکي: «حالت داسې و لکه ذهن چې د ښاپیریو او یا فولکلوري کیسو د لوستلو په لړ کې انځور مجسم کړي. کله چې ننوتلو، موږ د اړینه درناوي له پاره درې ځلې له سر نه خولۍ لیرې کړې او وروسته مو لاسونه داسې لپه کړل لکه اوبه چې سړی په کې نیسي او بیا مو مخامخ د مخ ښکتنۍ برخې ته ونېول او شونډې مو داسې وښورولې لکه دعا چې کوو. په پای کې مو لاسونه پر ږیره تېر کړل.» نیمایي وسلوال عسکرو ته د تګ امر وشو چې په انګړ کې په دوه مخامخ لیکو کې درېدلي وو. دوی په لنډو ګامو او سوکه منډه په داسې حال کې انګړ پرېښود چې د سینې او اوږو زغرې یې یو له بل سره لګېدې. د تګ په بهیر کې دوی چې څومره کولای شول همدومره یې د سینې او اوږو د زغرو کړنګاری او د کلکو ګامو ترپاری اوچت کړ. کله چې دوی لاړل، د دربار مامور د الفنستون مخ ته ودرېد او په داسې حال کې چې پاچا ته یې کتل په لوړغږ یې وویل: «دا ښاغلی الفنستون بهادر فرنګی، استازی دی. خدای د خیر ورکړي.» ورپسې د ستربچي Strachey مخ ته ودرید او غږ یې کړ: «دا استراچي بهادر ...» په همدې ډول یې په کتار کې ولاړ د پلاوي غړي یو په بل پسې معرفي کړل، خو نوموړي زموږ د عجیبه نومونو لکه کنینګهم Cunnighame مکارټني McCartney، فیټزجرلډ Fitzgerald په اخیستلو کې سخته ستونزه درلوده او کله چې د لیکې پای ته نږدې شو، کابو د هر نوم په اخیستلو کې یې تېروتنه کوله.

کله چې د نوم اخیستنې لړۍ خلاصه شوه، دیپلوماتان یوه دقیقه په بشپړه چوپتیا درېدلي وو تر څو چې شاه شجاع په صاف غږ له پاسه غږ کړ: «خوش آمدید» (ښه راغلاست). ورپسې شاه شجاع له خپل اوچت زرین تخت څخه جګ شو او د دوه خواجه ګانو په مرسته له تخت څخه ښکته شو او د تالار په ګوټ کې یو ټیټ تخت ته لاړ. کله چې شاه کښېناست، دیپلوماتان په داسې لاره چې دواړو خواوو ته یې د سروو ونې وې، په ګومبزې پټ د ننداچیانو تالار ته ننوتل. «د ننوتلو په ترڅ کې موږ د ودانۍ په اوږده اړخ کې لیکه شوو. د ودانۍ غولۍ په بهترینو قالینو فرش و.» چوپتیا هغه وخت ماته شوه چې شاه د انګرېزي اعلحضرت، د انګرېزستان پاچا او د هغه د ملت د احوال په هکله وپوښتل او ویې ویل چې برتانیه او ملت یې تل په ښه وضعیت کې دي او باور لري چې په راتلونکې کې به هم همداسې وي. الفنستون په ځواب کې وویل: «که د خدای رضا وه.»

ورپسې شجاع ته د لوی والي لیک ورکړل شو. الفنستون د خپل ماموریت وجه او موخه بیان کړه. پاچا په خوښۍ الفنستون ته له سخاوت او ستاینې څخه ډک ډاډ ورکړ. وروسته انګرېزي مېلمنو ته اعزازي چپنې ورکړل شوې او دوی په همدغه چپنو کې بېرته د کور په لور ستانه شول.

په همدغه شپه فرېزر خپل مور او پلار ته د شاه شجاع په هکله خپله انګېرنه داسې لیکلې: «په خاصه توګه د هغه د بڼې درنښت او ښایسته ختیځې وقار او شخصیت پر ما اغېز وکړ.» فرېزر خپل لیک ته داسې دوام ورکوي:

> پاچا پرته له تکیې نېغ او په زنګنو ناست و. دواړه لاسونه یې په ورنو ایښي وو او څنګلې یې مخ ته را ایستلې وې. دا د ناستې هغه بڼه ده چې معمولاً ازاد او پر ځان باورمن خلک یې نیسي. دوی پر څوکۍ کښېني، مخې ته تکیه کوي او په خپلو ټینګاریزه اصولي خبرو

(c) ketabton.com: The Digital Library

حاضــرین تر خپل اغېز لاندې راولي. په ولســي جرګه کې ما [چارلس جېمز فاکس Charles James Fox] لیدلی دی چې له خپل ځای څخه د جګېدو په حال کې پر فاسدو وزیرانو د سختې ګوت نیونې تیاري نیسي. په کوم ځای کې چې موږ درېدلي وو، هغه ځای و چېرته چې د شاه بیعت د هغه حضور ته د عاجزۍ او تعظیم سر ټیټوي، چېرته چې د هغه عامه غوښتنې عملي کېږي او چېرته چې عدالت د هغه منظوري اخلي، خو چېرته چې ښایي استبداد په چټکۍ اطاعت تر لاسه کوي ... ما سترګې ښکته ځمکې ته نیولې وې: په ځمکه د وینو داغ و.

کله چې شاه شجاع له تخت څخه ښکته شو او د ننداره‌چیانو د تالار په لور روان شو، فرېزر د هغه ونه د پنځه فوټه او شپږ انچه په شاوخوا کې وارزوله او د مخ بڼه یې داسې بیان کړه: «په پوست غنم رنګه خو ځلا او سرخي یې نه درلوده، ږیره یې تکه توره او په بیاتي لږ لنده شوې، وروځې یې اوچتې خو سیخې او لږ پورته یې رېونده ارغاړی• درلود خو په ګوټ کې بېرته تاو شوې وې. بانه او د جېزمې• څنډې یې په رانجو تورې وې، وروځې او ږیره یې هم په سینګار تور شوي وو.» فرېزر د شاه غږ اوچت او درونـد بیان کړی.
د هغه جامې اعلی، تاج یې عجیبه او په غمیو ښکلی شوی و. زه فکر کوم چې تاج یې شپږ ګوټه و او په هر ګوټ کې یې د ډینګ د بڼکو یوه ګڼه ګېډۍ اېښودل شوې وه... دا د خپلواکۍ نښان او په ځمکه کې د خدای غوره کړل شوي نښه ده. د تاج چوکاټ به د تور بخمل و، خو بڼکو او سرو زرو داسې پټ کړی و چې ما ټول ګران بیه غمي په کې ونه پېژندل، خو یاقوت، زمرد او مرغلرې په کې له ورایه ښکارېدل چې په ښایست او جسه کې بې ساري وو.[۳۹]

د شاه شجاع او انګرېزانو تر منځ د ائتلاف په هکله خبرو څو اونۍ دوام وکړ. شاه شجاع له کمپنۍ سره د ائتلاف لېوال و او د خپل هېواد په ساتنه کې چې ناپلیون پارسیانو ته وعده ورکړې وه، د انګرېزانو د مرستې هیله من و، خو پېښور ته له هر لوري د بدو خبرونو رارسېدنې د هغه پام بلې خواته اړولو. د شاه شجاع د دربار د عظمت برعکس، د نوموړي واکمنې په هغه کچه چې انګرېزانو فکر کاوه خورا ډېره کمزورې وه. الفنستون او فرېزر دواړو ته ژر په دې هکله اړنګ پیدا شو. د شاه شجاع د خپل دربار له برم څخه ډک دغه تیاتر تر یوې کچې د نوموړي هغه هڅه وه چې غوښتل یې خپل کمزوری موقف پټ کړي.
د شاه شجاع ستونزې تر یوې کچې له خپل نیت څخه زېږېدلې وې چې غوښتل یې افغان سیاست ته یو نوی حرمت ورکړي. کله یې چې په ۱۸۰۳ کال کې واک تر لاسه او شاه زمان یې له بند څخه ازاد کړ، هغه ونه غوښتل چې د معمول په څېر خپل مغلوب میړنی ورور(شاه محمود) ړوند کړي. شاه شجاع پخپله یادلیکچه کې لیکلي: «موږ د غچ په پرتله په بښنه کې ډېر خواره مومو؛ نو د بښنې په هکله د پاک قران د ارشاداتو پر بنا او زموږ د بښونکي او نرم مزاج په

• ارغاړی: مخ پر ښکته ځای
• جېزمه: د سترګې هغه برخه چې بانه په کې دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوښتنه او همدا راز د دغه پوهاوي پر بنسټ چې انسان د تېروتنو او بې پامۍ يو ترکيب دی، موږ په عدل د هغه عذر او بهانو ته غوږ ونيو او په دې باور مو وباښه چې بيا به داسې بې وفا کار نه تکراروي.»[٤٠]

نو شاه محمود بې د بالاحصار پر سر په ماڼۍ کې نظر بند کړ. د دغې پاليسۍ بده اغېزه هغه وخت څرګنده شوه چې شاه محمود په تېښته بريالی شو او د شاه شجاع له سخت دښمن (بارکزيو قبيلې) سره يې لاس يو کړ. د بارکزيو او سدوزيو تر منځ دښمني لا د مخه ترخه او خونړۍ وه او اوس دغه دښمنۍ ژر داسې کړکېچ رامنځ ته کړ چې هېواد يې ويجاړ کړ، قومونه يې وويشل او ګاونډ هېوادو ته يې د لاس وهنې فرصت برابر کړ. دغه کړکېچ د نولسمې پېړۍ په لمړيو کې بې ځنډه د افغانستان په اساسي شخړې بدل شو.

د بارکزيو مشر پاينده خان د شاه شجاع د پلار(تيمور شاه) اعلی وزير و. کله چې تيمور شاه په ١٧٩٣ کال کې مړ شو، پاينده خان، شاه زمان پر تخت کښېناوه. په لمړيو کې پاينده خان يو وفادار وزير و، خو شېږ کاله وروسته د دغه دواړو تر منځ سخت اختلاف پيدا شو.[٤١] څو مياشتې وروسته شاه زمان خبر شو چې پاينده خان په ماڼۍ کې د کودتا پلان جوړوي څو د زړو اشرافيانو ګټې خوندي وساتي. وروسته، د شاه زمان تېروتنه دا وه چې نه يوازې وزير پاينده خان چې دی يې پر تخت کښېنولی و، ووژلو بلکې د کودتا په پلان کې ټول ښکېل کسان چې ډېری يې قومي مخور سپين ږيري وو هم تر تېغ تېر کړل. د شاه بله تېروتنه دا وه چې د پاينده خان يوويشت زامن يې بندي نه کړل؛ نو په دې توګه، شاه زمان د بارکزيو ګواښ په شنډولو کې پاتې راغی او عملاً يې يو پېچلي وضعيت ته لاره هواره کړه او د دوه مهمو افغان کورنيو تر منځ يې د دښمنۍ په پيلولو د افغانستان په سياسي پوړ کې داسې درز رامنځ ته کړ چې ډېر ژر د کورنۍ جګړې کندې ته پراخه شو.

د پاينده خان مشر زوی فتح خان د بارکزيو د مشر په توګه د پلار ځای ناستی شو، خو ورو ورو دا څرګنده شوه چې د بارکزيو د دغه کورنۍ په هلکانو کې تر ټولو ګواښوونکی او هوډمن کس د فتح خان کشر ورور، دوست محمد خان و چې له قزلباشې مور زېږدلی و. دوست محمد خان يوازې اووه کلن و چې د وزير د چای باشي دنده يې درلوده او په دربار کې يې د خپل پلار اعدام په خپلو سترګو وليد. داسې ښکارېدل چې دغه هيبتناکه پېښې نوموړی د تل له پاره اغېزمن کړ.[٤٢] دی د شاه شجاع تر ټولو خطرناک دښمن شو او په ١٨٠٩ کال کې چې نوموړی اوولس کلن و تر ټولو ځيرک جنګيالی او همدا راز د ماهر او سنجوونکي ستراتيژست په توګه پېژندل کېده.

کله چې شاه شجاع په لمړي ځل په ١٨٠٣ کال کې واک ته ورسېد، هڅه يې وکړه چې له بارکزيو سره دښمني ختمه کړي او دوی ته بېرته په دربار کې برخه ورکړي. بارکزي ورونه وبښل شول او دربار ته لاره ورکړل شوه. شاه شجاع د دغه نوي اتحاد د ټينګښت له پاره، د دوی له خور، وفا بېګم سره واده وکړ. په لمړيو کې حالات ښه برېښېدل، خو بارکزي يوازې يو فرصت ته په تمه وو چې د خپل پلار غچ واخلي. له بالاحصار څخه د شاه محمود له تېښتې وروسته، فتح خان او دوست محمد خان سمدلاسه د هغه په ملاتړ له مخالفينو سره يوځای شول.

پېښور ته د الفنسټون د ډلې له رسېدلو څخه لږ وخت وروسته، شاه محمود او بارکزيو مخالفينو د افغانستان سوېلي پلازمېنه کندهار فتح کړ. يوه مياشت وروسته د ١٨٠٩ کال د اپريل په اوولسمه، ټيک هغه وخت چې شاه شجاع له الفنسټون سره د تړون په متن وروستۍ خبرې کولې، مخالفينو کابل هم تر خپل واک لاندې راوست. ورپسې يې په پېښور کې پر شاه شجاع باندې د يرغل تياري پيل کړه. وضعيت ډېر نازک شو ځکه چې د شاه شجاع د پوځ لويه

(c) ketabton.com: The Digital Library

برخه په کشمیر کې د یو بل پاڅون سره په جګړه بوخته وه او د مخالفینو له لوري د کابل د فتحې له خبر سره سم، د کشمیر د جګړې په هکله هم بد خبرونه رارسېدل: هغه دوه اشرافیان چې د جګړې د ادارې دنده ورکړل شوې وه، یو یې د یوې خپلمنځي شخړې په پایله کې مخالفینو ته اوښتی و.

لکه څنګه چې د پاچا پام دغه پېښو ته اړول شوی و، الفنسټون خپلې موخې ته خوشی و او د ځارګریزو مالوماتو په ټولولو یې پیل وکړ. دوی به د افغانستان په ګوټ ګوټ کې له سوداګرو او عالمانو څخه د افغانستان د جغرافیې، تجارت او د قومونو د دود په هکله پوښتنې کولې او د پیسو په بدل کې به یې خلک بېلابېلو سیمو ته د مالوماتو راټولونې له پاره لېږل. د بېلګې په توګه، د ملا نجیب په نوم یو کس ته یې پنځوس روپۍ ورکړې چې په کافرستان کې، چې ویل کېږي د لوی الکساندر د یوناني پوځ له اولادې څخه دي، د سیاه پوش په هکله مالومات ټول کړي. الفنسټون ته د شاه شجاع منشي یا سکرتر د مالوماتو یوه بډایه سرچینه برېښېده. هغه لیکلي دي: «یو داسې کس چې د کوټه ناستی او مطالعې عادت یې درلود او په رښتیا یو نابغه و چې د پوهې ستره تنده یې لرله، خو په میټافیزیک او په هېواد کې د پېژندل شوو اخلاقي علومو په هکله یې پوهه ډېره ښه وه. هغه له ریاضي سره مینه لرله او د سانسکرېټ په زده کړه هم په دې موخه بوخت و چې وکولای شي د هندي پوهې خزانه وسپړي.» په دربار کې نور مفکران او روڼ اندي هم وو چې د هېواد په هکله یې ډېره پوهه درلوده... ملایان، ځینې یې پوهاند، ځینې دنیوي، ځینې د ربوبیت پلویان، ځینې په کلکه د محمد پلویان او ځینې د صوفیت د باطني عقیدې په پوهه کې بې ساري وو.[۴۳]

الفنسټون او ډلې ته یې شاه اجازه ورکړې وه چې له تفریحي بڼ څخه کار واخلي. دوی به وختي پاڅېدل چې خپلې پلټنې وکړي او له غرمې وروسته به یې د شاه زمان په بڼ کې دمه کوله. «په بڼ کې د مېوې ونې دومره ګڼې ابښودل شوې وې چې د لمر وړانګې ځمکې ته نه رسېدې او د دمې له پاره یې سوړ ځای برابرولو... له غرمې وروسته به موږ یوې غرفې ته چې پر قالینو فرش وه لاړو. دلته مو خپل وخت د هغه ګڼ شمېر بیتونو په لوستلو تېرولو چې پر دېوال لیکل شوي وو: ډېری بیتونو د بخت بې ثباتۍ ته اشاره کوله، ځینې بیتونو د شاه له اوسني حالت سره ډېر سمون درلود.»[۴۴]

دلته به الفنسټون ناست و، په یاد لیکچه کې یې په لیکنه هڅه کوله چې له تناقضاتو څخه ډک په افغان کرکټر باندې ځان پوه کړي. هغه لیکلي: «د دوی عیبونه غچ، کینه، بې ساری حرص او سرتمبګي دي، خو له بلې خوا دوی د ازادۍ مینوال، خپلو ملګرو ته وفادار، په خپلو لاس لاندو مهربان، مېلمه پال، زړور، زغمن، صرفه کوونکي، خواریکښ او هوښیار خلک دي.[۴۵] الفنسټون دومره ځیرک و چې دلته په دې پوه شوی و چې په افغانستان کې د جګړې بریا په مخامخ جګړه کې په دومره کچه نه ترلاسه کېږي لکه په بریالۍ توګه په قومونو کې د بدلېدونکي بیعت او ملاتړ په جوړښت کې چې لاره پیدا کړي. الفنسټون لیکلي: «په جګړه کې بریا معمولاً هغه وخت تر لاسه کېږي چې کوم مشر د دښمن لوري ته واوړي او ورپسې د پوځ لویه برخه یا د دغه مشر په پله لاړه شي او یا تېښتې ته مخه کړي.»[۴۶] *

شاه شجاع اوس د خپل نظام د پایښت له پاره په خبرو بوخت و. هغه لیک چې ویلیم فرېزر له پېښور څخه کور ته لېږلی، ښیي چې څومره ژر د پلاوي خوشبیني په اندېښنه بدله شوه. فرېزر په ۲۲ د اپریل داسې لیکلي: «نني خبرونه زموږ د خوار ملګري، شاه شجاع الملک له پاره خورا بد دي. ویل کېږي چې مخالفینو کابل او غزنی دواړه نیولي او پوځ

* په هند کې هم ډېری وخت دغه حالت و. په پلسي Plassey او بوکسر Buxar کې د کلایف Clive بریاوې د انګرېزي بانکرانو او هندي متنفذینو تر منځ د خبرو پایلې وې، نه هغه څه چې وروسته امپریالیستي پروپاګند په جګړو کې د زړورتیا او کارنامو پایلې بللې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کشمیر کې مخ په ماتېدو دی. دا په ښار کې اوازې دي، خو پخلی یې په عمومي توګه شوې دی او زه هم وېرېږم چې رښتیا دي؛ نو دا سړی نور پاچا نه دی، یا باید وتښتي او یا خپل هر څه په یوه وروستۍ جګړه وتړي.»[۴۷]

انګرېزان ورو ورو په دې پوهېدل چې افغانستان د حاکمیت له پاره اسانه ځای نه دی. دلته په تېرو دوه زره کلونو کې یوازې څو لنډې مودې وې چې ټولو قومونو یوازې د یوه حاکم حاکمیت منلی و او یو ځواکمن حکومت شته و. همدا راز ټولې هغه شېبې ډېرې لنډې وې چې هېواد یې د یو واحد سیاسي سیستم په لور خوځولو. افغانستان د دولت په پرتله له قومي سیالیو څخه جوړه د حکومتونو یوه بدلېدونکې ټولګه وه چې د ملکانو او وکیلانو له لوري اداره کېده. دغه حکومتونه چې بیعت او وفاداري په کې یوازې شخص ته وه، باید د خبرو له لارې راخپل شوي وای او له پام څخه نه وای غورځول شوي. د قومونو دودونه په مساواتو ولاړ او ازاده وو او دوی یوازې د خپلو شرطونو په منلو یو واک ته بیعت کولو. مالي ډالیو د دوی همکاري خپلوله، خو هېڅ کله یې وفاداري نه شوی تضمین کولی. یو عسکر تر ټولو وړاندې خپل سیمه ییز مشر ته چې هغه ته یې ارتقا او پیسې ورکولې، وفادار و، نه یو درانې پاچا ته چې لیرې به په کابل یا پېښور کې ناست و. حتی کله کله پخپله قومي مشرانو ته اطاعت نه کېده ځکه چې د دوی صلاحیت ډېر ګونګ و. لکه څنګه چې ویل کېدل: «د هرې وړې غونډۍ شاته یو امپراتور ناست دی او یا هر سړی خان دی.»[۴۸]

په داسې نړۍ کې، حکومت هېڅ کله په واک انحصار نه درلود او پخپله حکومت یو له هغه شمېر څخه و چې د بیعت په ادعاو کې یې سیالي کوله. یو متل و چې ویل یې: «یو افغان امیر د مېږیانو په ډومبسکه• خوب کوي.»[۴۹] په داسې حال کې چې د شاه شجاع واکمني مخ په نړېدو وه، الفنسټون په دغه حالت پوه شو. هغه لیکلي: «د قومونو کورنی دولت له خپله اړخه دومره ښه بسیا دی چې د شاهي دولت ستره ګډوډي هم د دوی په کارونو کې خنډ کېدای نه شي او نه هم د خلکو په ژوند کې مزاحمت جوړوي.»[۵۰] دا د تعجب ځای نه دی چې افغانانو خپل غرونه په ویاړ یاغستان نومول.[۵۱]

ګن شمېر قومونو په پېړیو ګاونډ امپراتوریو ته د خپل چوپړ د سیاسي معادل پیسو په بدل کې همکاري کړې: د بېلګې په توګه، حتی د مغول امپراتورۍ په اوج کې، په ډهلي او اګره Agra کې امپراتوران پوهېدل چې له افغان قومونو څخه د مالیې اخیستنې په هکله د یوې هڅې حتی فکر کول هم بې مانا وو؛ نو پرځای یې، یوازېنۍ لاره چې دوی وکولای شي د مغلو له پلرنې هېوادونو سره په منځنۍ اسیا کې خپلې اړیکې وساتي، قومونو ته د لویې کلنۍ اعانې ورکړه وه. د اورنګزېب د واکمنۍ پر وخت، د مغلو خزانه دار په کال کې ۶۰۰۰۰۰ روپۍ افغان قومي مشرانو ته د دوی د وفادارۍ د تضمین په موخه ورکولې، ۱۲۵۰۰۰ روپۍ یوازې افریدي قوم ته ورکول کېدی، خو سربېره پر دې، حتی د مغلو په ښو حالاتو کې، پر افغانستان باندې د دوی کنټرول وقفه یې و. حتی بریمن نادرشاه چې په ۱۷۳۹ کال کې د ډهلي له لوټ څخه تازه راغلی و، قومي مشرانو ته یې د خیبر له لارې د تګ او راتګ د اجازې د ورکړې په بدل کې ډېرې پیسې ورکړې،[۵۲]* خو دلته نور بدیلونه هم وو: کېدای شوی نادرشاه افغانان د لوټ او غنیمت د یوې څلورمې برخې د ورکړې په بدل کې د یوه مشر حاکمیت منلو ته هڅولي وای لکه څنګه چې دواړو، احمد شاه ابدالي او تیمورشاه دغه

• ډومبسکه: راټوله شوې خاوره چې یوه کوچنۍ غونډۍ غونډې ښکاري

*انګرېزانو وروسته د مغلو لاره تعقیب کړه. د یوه بې خونده امپریالیستي سند پر بنسټ، دغه د انګرېزانو پالیسي شوه چې: «سندیان څپه، له بلوڅانو سره ملګرتیا جوړه کړه، خو پټان ته پیسې ورکړه.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

کار کړی و،[۵۳] خو د یوې ډکې خزانې له حاکم څخه پرته او یا د ذيعلاقه ګروپونو د یووالي له پاره د لوټ له تمې پرته، افغانستان نږدې تل ټوټه کېدو ته ګروهنه• درلوده. که په هېواد کې کوم وخت لنډ مهالی یووالی و، هغه د پوځ د برياوو له کبله و، نه د اداري برياوو له امله.

د شاه شجاع او د هغه د نیکه د پاتې امپراتورۍ حالات هم بې اړنګه همداسې وو. د ۱۸۰۹ کال د مې په میاشت کې چې د الفنسټون له راتګ څخه دوه میاشتې تېرې وې، د هغه ناورین بشپړه کچه څرګندېده چې شاه شجاع ورسره مخ و. فرېزر لیکلي: «لارې بې ثباته دي. ټولو قبیلو او مشـرانو هغه لړ کنټرول چې درلود له لاســه ورکړی او یو له بل ســره شخړې، جګړې او لوټول کوي.»

په کشمیر کې د شاه پوځ په بشپړ ډول له منځه لاړ. له ۱۵۰۰۰ کسانو څخه یې یوازې ۳۰۰۰ بېرته راغلل، پاتې یې یا ووژل شول او یا دښمن ته واوښتل.... په عین وخت کې، شاه شجاع له بریده زیاته هڅه کوله چې له هرې ممکنه لارې څخه پیسې ټولې کړي، له ځینو څخه په ستاینه او له ځینو څخه په نرمښـت قانع کولو او له نورو څخه په ژمنو. نوموړي د بل لوري له ســردارانو یا قوماندانانو سره هم په پټه د معاملو هڅه وکړه او د یو اندېښمن او زړور پاچا په څېر یې د ویاړمنو او ازادو اشرافیانو سره په تشه خزانه او په مات او خواره پوځ هر څه وکړل او هره قرباني یې ورکړه.[۵۴]

شاه له ډېرې ناهیلۍ او وارخطايۍ نه د خیبر له قبیلو څخه یو بل پوځ جوړ کړ او د مې میاشت یې هر څومره چې کولی شــول هغومره یې پوځ ته د خلکو په جلب کې تېره کړه. له کشـمیر څخه د مات پوځ د لږ شـمېر عسـکرو پلې لړۍ خلع ســلاح، د سـپرلۍ اسـانتیاوې ترې اخیسـتل شـوې او څه نا څه په لوڅ تن را رسـېده.[۵۵] په پېښـور کې اوازه شــوه چې د انګرېزي پلاوي ډله له مخالفینو سـره په اړیکه کې ده او شــاه د دوی د لوټولو امر کړی دی. ترینګلتیا دومره ډېره شــوه چې د خلکو یوه ځانګړې او پارېدلې ډله د انګرېزي پلاوي د هســتونګځي مخ ته راټوله شــوه.[۵۶] لکه څنګه چې د پلاوي خوندیتوب په خطر کې و او لارې هم ورځ تر بلې خطرناکه کېدې، د جون په دوولسمه دغه پلاوي له شاه سره خدای په اماني وکړه او د سوېل-ختیځ په لور ډهلي او کلکتې ته روان شو.

شاه شجاع د مقاومت له پاره تیاري نیوه. د تاریخ سـلطاني په کتاب کې سـلطان محمود دراني لیکلي: «که څه هم شـاه شجاع ته له هر لوري بد خبرونه راتلل او په بې وسۍ یې کتل چې بد قسـمت یې پر اداري سـیورۍ غوړوي، اسـتقامت یې له لاســه ورنه کړ، وېره یې پرېنښــوده چې پر ده برلاسـې شـي او پر ځای یې د شــاه محمود د برید مقابلې ته لښـکر وایسته.»[۵۷]

له یوې اونۍ څخه لږ وخت وروسـته، انګرېزان په اټک کې د اباسـین کېڼې غاړې ته د اکبرخان د کلا دېوال څنګ ته تم شـول. دلته دوی یو په دوړو پټ شاهي کاروان د سیند په شمالي غاړه کې ولید چې له سیند څخه د تېرېدو تیاري نیسي. دا د ړانده شــاه زمان او وفابېګم کاروان و چې د ســدوزیو حرم یې خوندي ځای ته لېږدولو. فرېزر لیکلي: «که زموږ پر ذهن باندې د دغه لیدنې د خپګان اغېزه درته بیان کړم، موږ ډېرو کسانو خپلې اوښکې نه شـوای پټولای. ړوند شاه پر یو ټیټ کټ ناسـت و... په لږ منځني واټن کې داسې نه ښـکارېدل چې سـترګې یې څه عیب ولري، یوازې داسې ښـکارېدې لکه چې په هره یوه کې یې یو خال وي او سطحې یې لږ غیر منظمې وې. کله چې موږ کښېناستو، هغه د معمول په توګه

• ګروهنه: تمایل

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ ته ښه راغلاست ووېل او یوازې دومره یې ووېل چې د شاه شجاع په اوسني قسمت خپه دی او که د خدای رضا وه بیا به ده ته هر څه سم شي.»[۵۸]

شاه زمان د یو بد خبر سره راغلی و. د شاه شجاع ماته حتمي شوې وه. د شاه شجاع پوځ له جلال اباد څخه د کابل په لور حرکت کړی و او د پوځ مخکښه برخه یې چې ځنګه په نیمله کې د مغولي بڼ سروو ته ورسېده، د شاه په ستړي او اندېښمنو ځواکونو غلچکی برید وشو. په نېزو او خیبري چړو سمبال، په اس سپاره د دښمن جنګیالي د شاه شجاع پر ځواکونو چې تر اوسه په لاره لیکه روان وو راپورته شول او په شور او غوغا یې د چړو، نېزو او ټوپکو په کنداغونو، په وهلو پیل وکړ. د شاه په چړو غوځ او په نېزو سوري عسکر پرله پسې په ځمکه غورځېدل. ورپسې د دښمن جنګیالي ښکته شول او د مړیو د بدن د غړو په را ایستلو او د دوی د تنو په سپکاوي یې پیل وکړ. دوی به د مړیو د بدن تناسلي غړي غوځ او په خوله کې به یې ورکړل. د څو دقیقو په ترڅ کې د شاه جنرال ووژل شو او د پوځ نویو جلب شوو عسکرو تېښتې ته مخه کړه. د اشرافیانو ډېره برخه چې فتح خان بارکزي رشوت ورکړی و، له دښمن سره یو ځای شول.[۵۹] شاه شجاع چې د کاروان په وروستۍ برخه کې و، له غلچکي برید څخه داسې وخت خبر شو چې هر څه پای ته رسېدلي وو. د شاه نوی پوځ منحل شوی و او د بېړنۍ تېښتې په اړودوړ کې پاچا له خپلو ساتونکو څخه بېل شو. وروسته د شاه مات پوځ په تندریز ماښام کې له توپان سره مخ شو. د ستړو اسونو له سپېرو کوښو څخه د اوبو لاندې غبر راپورته کېده. په تاریخ سلطاني کې لیکل شوي: «د اسمان غضب په سیندونو کې باران په سیلاب بدل کړ او له سیند څخه تېرېدل نږدې ناشوني وو، خو شاه شجاع په خدای توکل وکړ او پر اس سیند ته ور ګډ شو. لمړی د تېریدو په بهیر کې د اس سینې اوبه ببلولې او پښې یې د کابل سیند په شګلن تل لګېدې، خو شجاع د سیند تر نیمایي تللی و چې یوه څپه پرې راغله او له اس څخه ولوېد. په پای کې شاه او اس یې په ډېره سختۍ وکړای شول چې د سیند بلې غاړې ته په لامبو ورسېږي، خو پوځیانو یې نه غوښتل چې له سیند څخه تېر شي. په دې توګه شاه خپلو درباریانو او چوپړیالانو یوازې پرېښود چې هلته شپه تېره کړي.[۶۰] شاه شجاع پخپله په دې هکله په ډېر صراحت لیکلي: «لکه په اډانه• کې یو ګران بیه غمی، موږ یوازې بې ساتندویانو پرېښودل شوو.»[۶۱]

پاچا چې کال یې ډېر بختور پیل شوی و او یوازې څو اونۍ مخکې یې د غوڅ واک یوه پرتمینه ننداره جوړه کړې وه، یو ځل بیا لکه په زلمیتوب کې یوازې فراري شو او لکه ړوند د افغان ولایتونو په تورو شپو کې پر اس سپور ګرځېده.

• اډانه: په ګانه کې هغه ځای چې غمی په کې ایښی وي، چوکاټ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲

یو نارامه ذهن

شاه شجاع د نیملې له ماتې وروسته، د تحقیر او تبعید اوږده موده تېره کړه. لکه څنګه چې هغه له ځان سره د نړۍ تر ټولو ارزښتمن کاڼی ګرځولو، لالهانده ګرځېدل یې نور هم خطرناک وو. شاه شجاع څو میاشتې د خپلو متحدینو له درباره لیدنه کوله او له دوی څخه یې غوښتل چې د شاه محمود او د بارکزیو د ګوښه کولو او بېرته د ده واک ته د رسېدو په موخه یو کمپاین په لاره واچوي. یوه شپه یوه پخوانی درباري، عطا بلنه ورکړه چې د اټک په هغه لویه کلا کې پاتی شي چې د اباسین له سیند څخه د تېریدنې اصلي لاره یې ساتله. میرزا عطا په دې اړه داسې ویلي:

هغوی شاه شجاع ته بلنه ورکړه چې په یوه ځانګړې مېلمستیا کې برخه واخلي. دوی خوړې هندوانې وخوړې او وروسته یې په ساتېري د هندوانو پر پوټکیو یو بل ویشتل، خو دغه ساتېري ورو ورو په سپین سترګۍ او سپکاوۍ بدله شوه او سمدلاسه یې شاه شجاع ونیولو. لمړی یې په اټک کې وساتلو، وروسته یې له کلکې څارنې لاندی کشمیر ته ولېږدولو او هلته یې په یوه کلا کې بندي کړ. د هغه سترګو ته په وار وار نشتر ونیول شو. یو ځل یوه ساتونکي لاس تړلی د اباسین سیند ته بوت او په سملاسي مرګ یې وګواښه که چېري تر ټولو مشهور الماس ورنه کړي.[1]

په عین حال کې وفا بېګم د شاه شجاع د خلاصون له پاره په وفادارۍ کار کولو. د خپل مېړه له ماتې وروسته لاهور ته لاړه او هلته یې د سېک سرچینو پر بنسټ، پخپله د سېک مهاراجا رنجیت سېنګ سره د خپل مېړه د خلاصون له پاره خبرې وکړې او رنجیت سېنګ ته یې د کوه نور د ورکړې ژمنه وکړه که چېرې هغه له زندان څخه د شاه شجاع په ازادولو کې مرسته وکړي.[2] رنجیت سېنګ یې شرط ومنلو او د ۱۸۱۳ کال په پسرلي کې یې یو لښکر کشمیر ته ولېږه. د ده لښکر هغه والي ته ماته ورکړه چې شاه شجاع یې د یوې کلا په تل خونه کې بندي کړی و. بیا یې شاه شجاع ازاد کړ او لاهور ته یې راوست. رنجیت سېنګ شاه شجاع له خپل حرم څخه بېل نظر بند کړ او ورته وېې ویل چې د خپلې ښځې ژمنه د کوه نور په ورکړې پوره کړي. شاه شجاع په خپل یادښت کتاب کې لیکلي: «زموږ د حرم ښځینه یې په یو بل کور کې مېشت کړې او په ډېرې خواشینۍ سره موږ ته د ورتګ اجازه نه راکول کېده. ډوډۍ او د اوبو ځیره به لږ او پرته له کوم دلیل څخه راباندې بنده شوه. زموږ چوپړیالانو ته به ښار ته د تګ اجازه کله ورکړل شوه او کله نه.» شاه شجاع دغه د مېلمه پالنې له قانون څخه سرغړونه وګڼله اود خپل یو سترګي اسیر نیوونکي په غندنه یې داسې لیکلي: «دا په ځبنه توګه د بد چلند ښودنه وه، سوډریزه او ظالمانه او همدا راز بد رنګه او خسیسه.»[3]

رنجیت سېنګ کرار کرار په شاه زور ډېر کړ. شاه شجاع هغه وخت د خپل بخت د نزول وروستنۍ ټیټې کچې ته ورسېد چې په یو قفس کې واچول شو. په خپله د شاه شجاع د بیان پر بنسټ، د هغه مشر زوی شهزاده تیمور ته یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شاه شجاع په مخ کې تر هغه وخته شکنجه ورکړه شو چې نوموړي د خپلې تر ټولو ارزښتمنې شتمنۍ ورکړه ومنله.[۴] د ۱۸۱۳ کال د جون په لمړۍ نېټه رنجيت سـېنګ په خپله ښـار ته چې دېوالونه ترې چاپېر وو، راغی او له خپلو څو چوپړيالانو سره د مبارک په حويلي Mubarak Haveli کې چې د ښار په زړه کې پرته وه، شجاع ته تم شـو.* شجاع په ډېر درنښت ستړي مشي ورکړل:

دواړه کښېناسـتل او ورپسې داسې يوه وقفه او بشپړه چوپتيا راغله چې نږدې يو ساعت يې دوام وکړ. رنجيت چې بې حوصلې شـو، د خپل يو چوپړيال په غوږ کې وپسـېد چې شـاه ته د الماس يادونه وکړي. شـاه ځواب ورنه کړ، خو يو خواجه (خسـي) ته يې په سـترګو اشـاره وکړه. ورپسـې خواجه لاړ او بېرته له يوه کوچني رول سـره راغی او پر قالينه يې داسـې ځای کېښـود چې شـاه او رنجيت ته يې مسـاوي واټن درلود. رنجيت سـېنګ خپل خواجه تـه وويـل چې رول پرانيزي. کلـه چې الماس ښـکاره او وپېژندل شـو، رنجيت سېنګ واخيست او لاړ.[۵]

شـاه په هغه ژمنه او هوکړه چې وفابېګم کړې وه، وفا وکړه او په دغه شـېبه کې هغه څه چې رنجيت سـېنګ غوښـتل ترلاسه يې کړل، خو له ژمنې سره سم يې شاه خوشې نه کړ. رنجيت سېنګ ته د شـاه د الماس سربېره پخپله شـاه يوه بالقوه ارزښـتمنه شـتمني و؛ نو دغه مهاراجا، شـاه په کور کې نظر بند وساتو، خو کله کله يې تر کلکې څارنې لاندې د شـاليمار په بڼ کې د مېلې اجازه ورکوله. شـجاع ليکلي: «زموږ تر منځ د هوکړې يا تړون په نبغ ټکر کې، اوس داسـې ښـکارېدل چې هر کله موږ د هواخورۍ له پاره بڼ او يا زيارت ته تللو، جاسـوسـان به په پټه هر ځای په موږ پسې وو، خو موږ په خپل وقار دوی ته هېڅ پام نه اړولو.»[۶]
شـجاع ته لږترلږه دغه اجازه ورکړل شـوې وه چې د لاهور شـاعران راټول او د ده سـات تېر کړي. د وخت يوه پېژندل شـوي شـاعر، رکن الدين لاهوري مکمل، په خپل يادښـت کتاب کې ليکلي چې شجاع ده ته د مبارک حويلۍ ته د ورتګ بلنه ورکړه. کله چې د نوموړي د شـعر يوې مصـرعې شـجاع ته تېر يادونه ور په ياد کړل، شـجاع له ډېرې ژړا نه خپلې اوښکې نه شـوای درولی. هغه مصرع دا ده: «اې باده، تا زما د معشوقې په زلفو څه وکړل؟» شجاع په ځواب کې په عين نظم داسې وويل:

تا زما د زړه سکون واخيست
د زړه مرغه مې د وطن د يادونو ويرکوي
دغه بلبل له خپل بڼ نه د جدايي وير کوي[۷]

رنجيت سېنګ څو مياشـتې وروسـته له شـاه شـجاع څخه د هغه څه د اخيسـتلو پرېکړه وکړه چې په خزانه کې يې پاتې وو. شجاع ته بلنه ورکړل شـوه چې پر پېښـور باندې د سېکانو په يو يرغل کې برخه واخلي، چېرته چې د هغه پردی شوی

*مبارک حويلی تر اوسـه د لاهور په زاړه ښـار کې شـته او په انارکلي کې، چېرته چې د دغه کتاب له پاره تر ټولو ډېرې پلټنې تر سـره شـوې، د پنجاب له موزيم څخه د پنځو دقيقو د پښو مزل لري او تر اوسه همغسې پاتې ده لکه د شاه شجاع په وخت کې چې وه. دغه حويلۍ د يو شمېر نورو څنګ تر څنګ حويليو سـره چې حکاکي شـوې د لرګي ارګې (پنجرې) او برنډې لري د اسـتوګنې تر کورونو رسـېږي. د افغان لمړۍ جګړې وروسـته، انګرېزانو دغه حويلۍ د کابل تبعيد شـوو قزلباش مشـرانو ته ورکړه چې تر اوسـه د شيعه ګانو د فعاليتونو مرکز دی او په وروسـتي انګړ کې خپله ځانګړې عاشـورخانه لري. کله چې زه په وروسـتي ځل هلته وم د حويلۍ څخه بهر هغه وخت بم چاودنه وشـوه چې د شـيعه محرم لاريون له حويلۍ ووت. اوس دغه حويلي د پوليسـو تر کلکې ساتنې لاندې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوښی، فتح خان بارکزی د خپلې واکمنۍ په مضبوطولو بوخت و. شاه شجاع لیکلي: «که څه هم زه د ستوني په سخت درد اخته وم، مور، خپلې ښځینه د شالیمار بڼ په کمپ کې پرېښودې او له سپک لښکر سره مو د جبري یوځای کېدو له پاره حرکت وکړ.» کله چې شجاع په دغه پلمه له لاهور څخه وایستل شو، یرغل په مرموزه توګه لغوه شو، ظاهراً له دې کبله چې فتح خان بېرته کابل ته شـــاتګ کړی. کله چې شـــجاع بېرته لاهور ته روان و، په نیمه شـــپه کې یوې لوټماري ډلې د ده پر کمپ یرغل وکړ او شـاهي کېږدۍ یې لوټ کړې. د شـاه یو افغان سـاتونکي یو لوټمار ژوندی ونیو. هغه اقرار وکړ چې د رنجیت سېنګ له پاره کار کوي. شاه شجاع لیکلي: «مور، د دغه جاهل او بې وقوفو سېک سپیانو په بې احسـاسـه او بې شـعوره خیانت هک پک شـوو.» بیا یې رنجیت سـېنګ ته ولیکل: «دا څه ډول چلند دی؟ هرې هغه کړنې ته چې ته دسـیسـې جوړوې، بهتره ده چې په ښـکاره یې وکړې - خو دغه مکار او غیرعادلانه څورول بس کړه. دا شرم دی.»په راتلونکي ماښام، غلا شوي بکسونه بېرته کمپ ته راوړل شول. شجاع په ډېر خپګان وویل:

په ډېر شـورماشـور، زمور، سـېک بدرګه کوونکو، بکسـونه، د قالینو کڅوړې او د خزانې صـندوقونه زمور، شـاهي حضـور ته بېرته راوړل. له څو جوړو بې ارزښـته زړو جامو پرته، هر څه لاړل. له ځلېدونکو مرغلرو څخه ډک صـندوق، د طلايي لیکو لرونکي عثماني او سـندي ټوپک، ظریفه پارسـي توري، په ګاڼو پټې زرینې تومانچې، د سـپینو او سـرو زرو له سـکو څخه ډک صـندوقونه، ښـایسـته کشمیري او د وربښمو شالونه، دا ټول لاړل او دا منحوس بیا د راتګ جرات کوي او وایي: «دغه دی مور، ستاسې مال، چې مور، په ټول توان له لوټمارانو څخه وژغوره، راوړ! اعلحضـرت دې دغه مال معاینه کړي څو ډاډه شـي چې څه شـی کم نه دي! داسـې بې شـرمه لوټماري! او بیا داسې سپین سترګې د وفاداری ښودنه! دا ټولې کړنې د کرکې وړ دي. خدای د مور، له داسې کړنو وساتي.»

شـجاع پوهېده چې د دغه لوټ تر شـا رنجیت سـېنګ و، هغه لیکلي: «مور، روحاً دغه ټول غلا شـوي مالونه لکه یو خیال یا بد خوب له خپل ذهن څخه وایسـتل... په وار وار له خیانتونو وروسـته ، له مور، سـره د دغه بلاوو له خوا د مرسـتې هیله نه وه پاتې، خو دا چې زمور، ښـځینه او زمور، ناموس په لاهور کې یرغمل نیول شـوي وو، د سـختې کرکې سـره سـره، مور، اړ وو چې غاړه کېږدو او راتلونکې پنځه میاشـتې مو د کلکې څارنې لاندې تېرې کړې چې داسـې بې کچې ځورونکې وې لکه په سره ګرمۍ کې ډېرې تنګې جامې. د استقامت پښـو خپلې ګوتې د ستم په کاڼي خوږولې، خو مور، به یوازې خپله سینه وهله چې د خپل زړه درد پرې ارام کړو.»[۸]
خو شاه شجاع داسی سړی نه و چې څومره د چا خوښه وي، هغومره یې بندي وساتي؛ نو په کم وخت کې یې د تېښـتې یو پلان جوړ کړ. لکه له ماتې وروسـته، د شـاه لمړنۍ کړنه د خپلو ښـځینه خوندي سـاتل وو؛ نو له خپلې تېښـتې څخه مخکې یې پرېکړه وکړه چې خپل حرم په قاچاقي ډول له لاهور څخه وباسي. شجاع دغه کار د یو پښتون اس پلورونکي او یو داسې لاهوري پلورونکي په مرسته وکړ چې د شاه پر حرم یې د ورځنیو اړتیاوو توکي خرڅول. په سراج التواریخ کې د لیکنو پر بنسټ:

شـاه د هغه هندي ښـځو په وسـیله څو د اس واکونونه پېرودل چې له دوی سـره یې هغه وخت لیدلي وو کله چې د ده کور ته د توکو د خرڅلاو له پاره راتلې. په څلور ځله سـفر کې چې په هر ځل کې لس ښـځې وې، قاچاقبرو ټولې ښـځې لودیانه ته د کمپنۍ د واک د پولې د ننه چېرته چې شـاه ویلي وو ورسـولې. د تګ په وخت کې به ښـځو هندي جامې په تن کړې وې او داسې به ښـکارېدې چې دوی سـیند ته لکه د هندوانو چې دود دی، د لامبو له پاره ځي او یا د ښار اطراف ته د چکر له پاره رواني دي.[۹]

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې رنجیت سـېنګ د وفابېګم او نورو ښځو په تېښـته خبر شـو،«د حیرانتیا ګوته یې د افسـوس په غاښـو ټینګه ونیوه» او د ساتونکو شمېر یې څلور زره کسانو ته اوچت کړ. ساتونکي یې د ښار په ټولو دروازو کې «په هره کوڅه، په هره حویلۍ حتی په پخلنځي او تشناب کې او زمونږ د خوب خونو سره ودرول. ساتونکو به تېل ګرم کړل او مونږ به یې په شـکنجه ګواښـلو. دوی به مونږ ته ویل: «ګانې مو مونږ ته راکړئ او کنه د دغه اېشـېدونکو تېلو سـوی به درته ښـکاره شي.»» هر کله به یې چې زړه و، شاه شجاع به یې په انګړ کې د وسپنې په یو قفس کې واچولو. «هر چېرته به چې زه تلم حتی د اودس له پاره، دوی به زما څارنه کوله. نړۍ ما ته او په کور کې زما کسـانو ته ورځ تر بلې تنګېده او مونږ نور د دغه لړاکو او کم اصله سېکانو د کړنو له کتو څخه ستړي وو». شـاه او کسـانو یې د قران دغه ایت لوستلو ته مخه کړه: «مونږ له ظالم قوم نه خلاص کړه.»

زمونږ د نیمو شپو نهیلو چیغو په ځواب کې دغه نظر د هدایت په څېر راته پیدا شـو: زمونږ د خوب د کوټې لاندې د شـاهي کالیو الماری او د وفادار چوپړیالانو د هستوګنې ځای و. مونږ دوی ته هدایت ورکړ چې د لاندینۍ کوټې په چت کې زما د کټ لاندې یو سوری وباسي چې ساتونکي یې ونه ویني او د خاورو په کیندلو او د دېوالونو په سوري کولو له لاندینۍ کوټې څخه یو تونل د هغه اوو څنګ تر څنګ کورونو لاندې وکیندي چې مونږ کرایه کړې وو. د درېیو میاشـتو په بهیر کې دوی اوه دېوالونه سـوري کړل څو چې تونل بازار ته څېرمه د یوه اړخ لښتي ته ورسېد. *

د شـاه په کټ کې یې یو وفادار پلوی پرېوت او پخپله شـاه ملنګ ته ورته جامې واغوسـتې: «ما خپل ځان او مخ په ایرو وموښــه او وېښـــته مې د ملنګانو په څېر غټ غټ کوڅې او تور پټکی می پر ســـر کړ.» شــجاع د تونل له لارې له دوه مرستیالانو سـره وتښـتید. بیا د ښـار په منځ کې د «کافر سـاتونکو او بدنیتو کسـانو له څنګ څخه چې خدای کانه او رانده کړل، تېر شـوو.»

بلاخره مونږ د کلا د تخلیې اصلي لښـتي ته ورسـېدو چې په دغه موسـم کې وچ و. دا تنګ، تیاره و او تېریدل په کې خورا سـخت وو، خو مونږ هوډمن وو چې ووځو؛ نو ځانونه مو خدای ته وسـپارل. په تېریدو کې مو د بدن ببلابېلې برخې وګرېدې او وینې شــوې. بلاخره مونږ هغه سـیند غاړې ته ورسـېدو چېرته چې زمونږ چوپړیالان له مناسـبو جامو سـره مونږ ته تم وو. دوی تر مخه مانوګانو ته د دوی او د کښـتۍ له پاره پیسې ورکړې وې؛ نو سـمدلاسـه مو حرکت وکړ او لیرې د سیند بلې غاړې ته واوښـتلو. مونږ کله سـواره او کله په پښـو، یوه شیبه هم د لارې د ربړو او خطر په فکر کې نه وو او نه مو لوږه او یا تنده په فکر کې وه.

نو په دې توګه مونږ له لاهوره وتښـتېدو*، خو زمونږ سـره هېڅ شـی، پیسـې او اکمالاتي توکي نه وو او له دې کبله زمونږ حالت ژر ناهیلۍ ته نږدې شو.[١٠]

---

*مبارک حویلي یوه لویه د ځمکې لاندې سـړه خونه لري چې ظاهراً د همغه وخت ده. کېدای شي دغه خونې د دوی تېښـته چې لمړی سخته ښکارېده، ډېره شونې کړې وي.

*د افغان جګړې انځورګر د خپل مشهور افغان لېتوګراف lithograph په نوټ کې ادعا کوي چې شاه شجاع نه، بلکې وفا بېګم خپل او د شجاع د تېښتې پلان جوړ کړ او نوموړې د هغې دغه کړنې په سـختو حالاتو کې «د ارامتیا او زړورتیا بېلګې» بللې دي. دا احتمالي نه برېښـي چې وفا بېګم به حتی د تونل او د کښـتۍ پلان د کمپنۍ د پولې په بله غاړه په لودیانه کې جوړ کړی وي، خو دا د وفابېګم د افســانو د پراختیاوو کچه ښـيي چې دغه خبره د هغې له مړینې دېرش کاله وروسته رټرې Rattray ته وویل شوه. دغه وګورئ James Rattray، The costumes of the Various Tribes، Portraits of Ladies of Ranks، Celebrated Princes and Chiefs، Views of the Principal Fortress and Cities and Interior of the Cities and Temples of Afghanistan، London، 1884، p.29

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاه شجاع له خپلې تېښتې څو میاشتې وروسته، د خپل تخت د بیا نیولو له پاره لمړنۍ هڅه وکړه. ده د پنجاب په غونډیو کې له ناراضه راجاګانو سره چې د رنجیت سېنګ دښمنان وو همغږې جوړه کړه او پلان یې درلود چې یو کوچنی لښکر جوړ او پر کشمیر یو نابېره یرغل وکړي څو د کشمیر دره تر خپل واک لاندې راولي. دا یو هوښیار حرکت و او کېدای شـــول چې د خپلې پاچاهۍ د بېرته نیولو له پاره یې دغه ځای یوه ښـــه اډه وای ځکه لکه څنګه چې وېلیم فرېزر لیکلي: «شجاع تر اوسه هم د یو پاچا په څېر د خپل نرمښت، مهربانۍ او لېبرالتوب په وجه ګرانښت درلود.»[۱۱] سربېره پر دې، د یرغل له پاره وخت هم ډېر مناسب و: وروسته له دې چې رنجیت سېنګ د شجاع د ازادولو په موخه پر کشمیر یرغل وکړ، دغه دره د یو واضح حاکم تر واکمنۍ لاندې نه وه بلکې بېلابېلو واکمنانو پرې دعوا درلوده، خو یو شی چې شاه شجاع په دوامداره توګه په خپل پرځنګ• کې نه درلود هغه څه و چې ناپلیون د یوه جنرال له پاره ډېر مهم ګڼل او هغه بخت و.

د شـاه شـجاع لمړنی ناورین هغه وخت پېښ شـو کله یې چې غوښـتل د یرغل مالي اړتیا پوره کړي. ده یو کس لاهور ته ولېږه چې هغه ۱۵۰۰۰۰ روپۍ راوړي چې له یوه سیمه ییز صراف سره یې ایښې وې. رنجیت سېنګ د خپلو جاسوسانو په وســیله له دغه پلان څخه خبر شــو، د ســړي لاره یې ونیوه، پیســې یې ترې واخیســتې او په خپله خزانه کې یې کېښودې.[۱۲] د نورو پیسو پیدا کول د ځنډ وجه شوه او په دې توګه د کشمیر والي ډېر وخت درلود چې خپلې چونۍ او نورې تولې هغه ممکنه لارې مضبوطې کړي چې شاه به د یرغل له پاره کارولې وای. کله چې شـاه شـجاع د هغه ګاڼو په بدل کې چې وفابېګم په پټه له لاهور څخه لودیانه ته وړې وې، د خپل لښـکر د تمویل له پاره پوره پیسـې پیدا کړې او بیا یې لښــکر ته د خلکو جلب او د هغوی جنګي روزنه وکړه، راز بربنډ شــوی او د جګړې موســم هم تېر شــوی و. خو شجاع دغه مشورې ته چې تر پسرلیه صبر وکړي پام ونه کړ او له نوي جوړ شوي لښکر سره د جاټ Jot د غاښې له لارې د چمبه Chamba درې ته تیک هغه وخت لاړ چې د همالیا د غرونو څوکې د ژمي لمړنۍ واورې ګردجنې کړې وې. شـاه شـجاع په دې نیت چې په داسـې لار کشـمیر ته لاړ شي، چې مقابل لوري یې تمه نه کوله او مضـبوطه کړې یې نه وي، پرېکړه وکړه چې خپل لښکر د پیر پنجال د لوړو په لور ستون کړي. دلته په بربنډه او د خوشبویه ځنګله له تورو څوکو څخه په اوچتو غونډیو کې چې سرینګر ته یوازې د څو ورځو مزل پاتې و، دوی د واورې له توپان سره مخ شـول. د شجاع لښکر د غاښې له سر نه لړ لاندې په سړه هوا کې واورو بند پاتې کړ. شجاع وروسته لیکلي: «هلته د پرمختګ او یا شـاتګ لاره نه وه او اوبه او ډوډۍ مو مخ په خلاصېدو وو. هندوسـتاني عسـکر چې له یخنۍ او واورې سـره بلد نه وو، له یخنۍ مړه کېدل.» لږ وخت تېر نه و چې دا کوچنی لښــکر نږدې ټول تباه شــو. یوازې شــاه شــجاع او څو نورو کسـانو وکړای شـول چې د غاښـې سـر ته او بېرته هوارو ته ښـکته شي.[۱۳] کله چې د برتانیې یو لیکوال دغه خبر واورېد، هغه ولیکل: «داسې ښکاري چې بد بخت د دغه شهزاده په پله روان دی، هغه له بل څه سـره نه، یوازې له خپل بخت سـره په جګړه دی ځکه چې په وار وار یې ډېرې داسـې سـتونزې زغملې دي چې ډېر کم خلک ورسـره مخامخ کېږي.»[۱۴]

• پرځنګ: مبارزه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس شجاع له ناهیلۍ څخه ډک او په بد حالت کې و. ده یو ځل بیا په بدله ځېره له خپلو څو تنو چوپړیالانو سره په پیچلې او اوږده غرنیزه لاره مزل وکړ تر څو بلاخره د ۱۸۱۶ کال په پشکال• کې په سوباتو Subbathu کې انګرېزي پوله ییزې تانې ته ورسېد. هلته یوې کوچنۍ ډلې بدرګه کړ او ورپسې لودیانې ته ستون شو چېرته چې د ده حرم په یوه د منځنۍ کچې حویلۍ کې اصلي بازار ته څېرمه اوسېده. شجاع لیکلي: «اوس موږ د خپل ځان د خوندیتوب په هکله اندېښنه هېره کړه. د خدای شکر مې وکړ چې موږ یې د دښمنانو له منګلو خلاص کړو او په واوره کې یې موږ ته د دوستانو په لور لارښوونه وکړه. موږ د لمړي ځل له پاره پرته له وېرې په راحت شپه تېره کړه.»[۱۵]

په ۱۸۱۶ کال کې لودیانه د کمپنۍ په شمال لوېدیځ پوله کې د انګرېزانو د چاونۍ ښارګوټی و، چېرته چې د برتانوي والي د هستوګنځي د بیرغ له لکۍ څخه وروستنۍ برتانوي بیرغ د برتانیې د هندي ملکېت او په سن پیترزبرګ کې د برتانیې د سفارت ترمنځ رپېده.
د شاه شجاع له راتګ څخه مخکې، لودیانه پر انسان باندې د سوداګرۍ په مرکز نوموره وه. د پنجاب د غونډیو د ایالت او د کشمیر ښځې چې په سیمه کې یې د ښایست نوم درلود، د وینځو په څېر خرڅېدې او د سپکانو تر کنټرول لاندې به پنجاب او هندوستان ته لېږل کېدې.[۱۶] د شاه شجاع او د هغه د دربار له راتګ سره سم، لودیانې د مرییتوب له مرکز څخه د سیاسي دسیسو او د جاسوسۍ په مرکز د بدلون پړاو پیل کړ. په راتلونکو لسیزو کې لودیانه په پنجاب، همالیا او منځنۍ اسیا کې د برتانیې ځارګریز مرکز وګرځېده: داسې ځای چې له دوکه بازانو، ناراضه جلا شوو، اجیرو پوځیانو او جاسوسانو څخه ډک و او د دسیسه جوړونکو او د افغانستان، د رنجیت سېنګ تر واکمنۍ لاندې د پنجاب، د کشمیر نااندریزه درې او د کمپنۍ تر تسلط لاندې د مخالفانو د مجلسونو ځای شو.[۱۷]
په بوستان Boston کې زېږېدلی، چلمي او پای جامه اغوستونکی سپر ډېوډ اکټلوني Sir David Ochterlony په لودیانه کې لمړنۍ انګرېزي اجنټ و. ده په لودیانه کې له رنجیت سېنګ سره د کمپنۍ دقیقې پولې مشخصې کړې. له دغې پولې څخه د اسونو یوې غیر رسمي لوا ساتنه کوله چې د اکټلوني د ملګري جېمز سکېنر James Skinne ملکېت وه. سکېنر یو تکړه راجپوتي سکاټلنډی جنګسالار و چې په هنسي Hansi او د لودیانې په خپلو دوه غبرګو اډو کې، کمپنۍ د ده له ژېړرنګه کسانو څخه د شمال لوېدیځ پولو لمړنۍ ځواک جوړ کړ چې د هر هغه څه په وړاندې چې د خیبر او سوتلېج Sutlej له لوري راتلل لمړنۍ دفاعي لیکه شي.[۱۸] د یوه کتونکي د لیکنې پر بنسټ، د سکېنر دغه کسان چې سرې لونګۍ یې پر سر، د نقره یي ځنډو کمربندونه یې په ملا او روښانه ژېړ ختونه یې په ځان کې وو، له تورو او ډالونو سره تر تولو رنګینه او جذابه سپره پوځي ډله ښکارېده.
کله چې په ۱۸۱۲کال کې وفا بېګم مخکې له مخکې خپل یو خواجه د پناه غوښتنې له پاره انګرېزانو ته ولېږو، د

• پشکال: د اوړي باراني موسم

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکټلوني او همکارانو تر منځ یې د چپه شوې پاچاهۍ د پاچا کورنۍ ته د پناه ورکولو په هکله د نظر مخالفت و. د ډهلي والي چارلس مېټکف Charles Metcalfe په کلکه د پناه ورکونې پر ضد و. نوموړی هغه انګرېز و چې له رنجیت سېنګ سره یې هغه وخت د لمړني تړون په هکله خبرې کړې وې کله چې ناپلیون پر هند د یرغل پلان درلود. هغه ویل چې دا کار به کمپنۍ ته دومره ګټور نه وي او د دوی اړیکې به له یو مهم متحد سره خرابې کړي. مېټکف لیکلي: «داسې یوه کړنه چې له ناراحتۍ، شرمېدنې او ممکنه مالي لګښت څخه ډکه وي، په لویه کچه بهتره ده چې ترسره نه شي. د هغې مقام او بد بخت ته دې درناوی په پام کې ونیول شي، خو په هره ممکنه وسیله باید د دغه کار مخنیوی وشي.»[۱۹]
اکټلوني له دغسې اعتراضونو څخه یو هم نه درلود. هغه د خپلې شخصي تجربې پر بنسټ پوهېده چې یو مات کړل شوی مهاجر په څه حالت کې وي. د نوموړي پلار د برسکاټلنډ و چې مسېچوسېټس Massachusetts ته کډه شوی او د امریکایي انقلاب په وخت کې یې د برتانیا په پلوۍ جګړه کوله. کله چې د واشنګټن وطنپالو، انګرېزانو ته ماته ورکړه، د اکټلوني کورنۍ په کانادا کې مهاجرت ته اړ ایستل شوه. اکټلوني له کانادا څخه د برتانیې له لارې په ۱۷۷۷ کال کې د کمپنۍ پوځ ته ورغی. هغه د خپلو هم پېرو په پرتله د مسلمانو ښځو د ساتنې په ادابو ډېر پوهېده. په ډهلي کې د اوازو پر بنسټ، نوموړي لږترلږه دیارلس هندي ښځې لرلې. کله چې په ډهلي که استوګن و، هغه به هر ماښام ټولې ښځې چې هره یوه به پر یو ځانګړي پیل سپره وه، د سرې کلا د دېوالونو او سیندغاړې تر منځ په چکر بوولې.[۲۰]
نو ښځو ته د ده د معمول درناوي سره، اکټلوني د وفابېګم موضوع په خپله غاړه واخیسته او مېټکف یې د ړنګې پاچاهۍ ملکې ته د اجازې په نه ورکولو په بې رحمۍ تورن کړ. هغه لیکلي: «بېګم په یو بدمرغه او بې وسه حالت کې وه... یوه بهرنۍ، پردۍ او په اصیله کورنۍ کې زېږدلې ښځه چې له خواشیني کوونکي حالت سره مخ ده، له داسې دولت څخه د ساتنې او پناه غوښتنه کوي چې په بشردوستۍ او سخاوت کې نوم لري. د دغه دولت د یو اجنټ په توګه، زه ډېر لېوال یم چې عدالت په ښه بڼه ترسره کړم.» هغه بیا په صراحت یاده کړې: «انګلنډ له ډېر وخت راهیسې د شهزادګانو د ساتنې او پناه ورکولو توان لرلی او ډېرو نابېره انقلابونو دوی بېرته په داسې حالاتو کې په تخت کښېنولي چې د شاه شجاع په پرتله د پاچاهۍ اعاده کېدل یې ډېر ناشوني ښکارېدل چې په پایله کې یې د شهزادګانو منندویي عادي خبره نه وه. کېدای شي د برتانوي دولت مېلمه پالنه موږ ته په داسې سیمه کې یو ملګری راکړي چې یوه ورځ به موږ ورته اړتیا ولرو.»[۲۱] د اکټلوني دلیلونو د هند لوی والي قانع کړ چې بېګم ته پناه ورکړي. د ۱۸۱۴ کال د ډسمبر په دویمه، بېګم او ورسره مل ښځې له لاهور څخه لودیانې ته ونګوښېدې. په دغه ورځ په ښار کې یو انګرېز افسر د دوی د ګډ وډ او په دوړو پټ راتګ په اړه راپور ورکړ او داسې یې لیکلي: «دوی چې پاسپورټ نه درلود، په اندېښنه کې وو چې له پولې څخه د تېرېدو اجازه به ورکړل شي او که نه. ما فکر وکړ چې په دې هکله به زه د دوی اړنګ او اندېښنه په څو خبرو لیرې کړم؛ نو دوی ته مې وویل چې امنیت یې دلته خوندي دی او اندېښنه دې نه کوي. زه ښنه غواړم چې تاسو ته مې د استوګنې له پاره له دغه خېمې څخه پرته، ښه ځای برابر نه شو کړی. دوی د مهربانه ښه راغلاست په اړه خپل کورودانی څرګند کړ او هیله یې وکړه چې زه د دوی له پاره نور ځان په عذاب نه کړم او ویې ویل چې له برتانوي دولت څخه د دوی یوازینۍ غوښتنه د پناه ورکړه وه.»[۲۲]
د څو میاشتو په بهیر کې چې د هغې د راتګ خبر هرې خواته خپور شو، په بېګم پورې د اړوند کسانو شمېر ۹۶ ته اوچت شو او نوموړې یوې نیمه ړنګې حویلۍ ته چې اکټلوني ورته پیدا کړې وه، کډه وکړه. لکه څنګه چې د تمویل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کومه وسیله یې نه لرله، اکټلوني په لمړیو کې له خپل جیب څخه د هغې د خرڅ پیسې ورکولې، خو وروسته یې وکړای شول چې له دولت څخه د یو کوچني کلني خرڅ له پاره پیسې ورته واخلي.

شاه شجاع دوه کاله وروسته له وفابېګم سره د یوځای کېدو نیت اعلان کړ. د اعلان په یوه برخه کې یې داسې لیکلي وو: «د خپلې ملکې د مینې او خپلو معززو انګرېز ملګرو د لیدلو هوس لرم.» دلته د اکټلوني د سخاوت او ستراتیژیکي بصیرت ترکیب یو ځل بیا د مېتکف احتیاط تر پښو لاندې کړ او خپل مرستیال، وېلیم فرېزر یې د شاه د ښه راغلاست له پاره پولې ته ولېږه.[۲۳]

فرېزر په چټکۍ هغه بدلون چې د دوي له لمړنۍ لیدنې راهیسې په شاه کې راغلی و حس کړ. پر شاه باندې د ماتې، تحقیر، شنکجې او زندان اوو کلونو خپل اغېز اېښی و او دا واضح ښکارېدل چې دی زیانمن، نه قانع کېدونکی او په روحي خپګان اخته شوی و. هغه نږدې لکه ناروغ، نیت درلود چې د خپل شاهي دربځ بنه وساتي حال دا چې اوس، لکه څنګه چې اکټلوني ویلي وو، پرته له یو معزز فراري څخه بل څه نه و او یوازې یو مهاجر و چې د خپل پخواني متحد په خیرات یې ډډه وهلې وه، خو که فرېزر دا فکر کولو چې شاه اوس یو مات او ناهیلی سړی و؛ نو په دې هکله به په خپله تېروتنه ژر پوه شوی وي. فرېزر، اکټلوني ته ولیکل: «شاه په خپلو غوښتنو او تمو کې بې کچې شاهانه دی. لکه څنګه چې اعلحضرت ته دا یوه دودیزه کړنه وه، ده ستا سکرتر ور وغوښت او ورته وېې ویل چې د سیمې خلک باید له ده څخه خپل نیم کلیومتر واټن وساتي.» لکه مخکني مغول، کله چې امپراتوري یې له لاسه ورکړه، د ده دربار د ځان غوښتنې او ځان پالنې مرکز شو. څومره یې چې واک کمېده، هغومره یې له خلکو څخه د خپل شاهي دربځ منل غوښتل، خو له ټولو ادعاوو سره سره، د هغه رښتینی وضعیت له ناهیلی ډک و.

نوموړی اوس پنځوس وسلوال چوپړیالان نه لري. هغه د تېر ځل راهیسې چې موږ ورسره ولیدل، خورا ډېر بدل شوی دی. په جسه ډېر غټ شوی او بې روحه څېره یې خپله کړې. ډېر هغه کسان ترې لاړل چې له ده سره راغلي وو او ما یو له څو چوپړیالانو څخه چې تر اوسه ورسره پاتې دي ونه پېژانده چې د کابل ماموریت په ترڅ کې زما پام ورته اړول شوی وي او یا می مخکې لیدلی وي. ما ته دغه صحنه دردوونکې وه. د بخت چپه کېدل، پرته له دې چې احسان دې خلک هېر کړي او یوازې پرېښودل شې، بل څه نه دي چې پایله یې بې اړنګه یوه خواشینوونکې صحنه ده. بخت هغه څه دی چې ټول یې غواړي او تمه یې کوي، خو د چپه بخت دردوونکی فطرت به حتی تر ټولو ښه فلسفه له بنسته ولړزوي.[۲۴]

شجاع له خپلو ښځو څخه نږدې دوه کاله وروسته د ۱۸۱۶ کال د سپتمبر په پای کې لودیانې ته ورسېد. ده له پیل څخه په واضح توګه دا څرګنده کړه چې کوم هستوګنځی چې ده ته برابر شوی و، د ده اړتیاوې یې نه پوره کولې. هغه د یو پاچا او په ترون باندې د یو متعهد په توګه له انګرېزي دولت څخه غوښتنه کوله چې ده ته د پناه او خرڅ د ورکړې سربېره نور څه هم برابر کړي: هغه ته باید د اوچتو دېوالونو یو مستور کور ورکړل شي څو کوم خلک چې په پیلانو سپاره د کور تر څنګ په لاره تېرېږي، د ده ښځینه ونه لیدی شي. شجاع دا هم څرګنده کړه چې نه غواړي په ښار کې د ډېر وخت له پاره پاتې شي او په دې هلکه یې په یو لیک کې اکټلوني ته لیکلي وو: «زما دلته د پاتې کېدو څه ګټه

(c) ketabton.com: The Digital Library

شـته؟»[۲۵] شـاه ډېر عیبونه لرل، خو په هغه کې هېڅ کله پر ځان نه باور او د انرژي نشـتوالی نه وو. د شـاه ماتو د ده مخنیوی ونه شـو کړای او د تبعید له لمړۍ میاشـتې یې د یو نوي لښـکر د جوړولو په پلان کار پیل کړ څو خپل تخت بېرته ونیسي. ده لیکلي: «د خراسان د سلطنت د بیا ترلاسه کولو خواږه خوبونه وینم.» همدارنګه شجاع په خپل کتاب کې لیکلي چې څنګه یې د نورو هغه شـاهانو له بیلګو راحت موندلو چې سـلطنت یې له لاسـه ورکړی و او وروسـته یې بېرته واک تر لاسه کړ. شجاع لیکلي: «په معاصرو شاهانو کې، امیر تیمور [لنګ] دولس ځله له سمرقنده وشړل شـو او په لرغونو شاهانو کې، افراسیاب له کیخسرو سره په جګړو کې اویا ځله په وار وار مات کړل شـو، خو هېڅ کله یې هوډ بدل نه کړ. په همدغه بنه، [د مغول امپراتور] همایون ته د هند ولایتونه په میراث پاتې شول، خو شېرشاه تېښتې ته اړ کړ او په ایران کې یې له شـاه عباس صـفوي څخه د مرسـتې غوښـتنه وکړه. په حقیقت کې، که خدای ونه غواړي هېڅ شی به بریالي نه شي، خو که خدای غوښتل موږ به بې اړنګه بریالي شـو.»[۲۶]

په دغه وخت کې د شاه طبیعت په چټکۍ له خوښۍ نه خپګان او خیالي حالت ته بدلېده. یوه ورځ به یې لکه څنګه چې اکټلوني ویلي، «له بصـیرت څخه ډک» د پلانونو خوب لیده چې د واورینو غرونو او تبت Thibet له لارې افغانسـتان ته لاړ شي او په خپلو دښمنانو نابېره یرغل وکړي.[۲۷] بله ورځ به چې پوه شـو چې دغسې کار عملاً ناشونی دی، د خپګان حالت ته به لاړ. د لودیانې یو افسـر لیکلي: «د شـاه شـجاع ذهن په نارامه او ناکراره حالت کې دی. زه ډېر وخت ګورم چې بوختیا ته د ده لېوالتیا او اوسنی نه فعالتوب د نوموړي له ترخې بېوسۍ سره سمون نه لري.» دغه افسر زیاتوي:

دا زما دنده وه او دنده به مې وي څو هر څومره چې کولای شـم د شـاه نارامه سـینه مالش کړم. زه له هر هغه څه نه چې ما ته قانع کوونکی دلیل برېښي کار اخلم چې شاه له غیرعملي خیالونو څخه واړوم، لکه د خپل تخت په بیا نیونه کې له انګرېزانو څخه د مرستې غوښتنه، کلکتې ته د تګ هیله او یا د انګرېزي واکمنۍ د ننه، په بله سیمه کې د اوسېدو لوی هوس. ما حتی د شاه سلاکارانو ته اشاره وکړه چې د شاه ذهن به پرته له کابله، بل هېڅ ځای چې د شاه هیلې پوره کړای شي ارامتیا ونه لري.[۲۸]

خو شـجاع له راتګ څخه یو کال وروسـته خپل عملي پلانونه بشپړ کړل او له شـاه سره د خدمت له پاره لودیانې ته پر اسـونو د سپرو ډلو لړۍ د رارسـېدو په هکله کلکتې ته اندېښـمن راپورونه رسـېدل. حکومت له اکټلوني بیړنۍ غوښـتنې وکړې چې اعلحضـرت وهڅوي څو په ارامۍ له خپلې کورنۍ سـره په هغه اسـانتیاوو چې دوی ته برابرې شـوې، ژوند ته دوام ورکړي.[۲۹] خو هر چا ته واضح وو چې شجاع به دا ونه مني.

په کشـمیر باندې د ژمني برید له ناکامه هڅې وروسـته، شـاه دا ځل په پوره پاملرنه وخت غوره کړ. په ۱۸۱۷ کال کې د سـدوزیو او بارکزیو د دوه لویو کورنیو تر منځ بیا د دښـمنۍ اور بل شـو چې وجه یې د سـدوزیو یوې شـهزادګۍ ته د بارکزیو سپکاوی و. شاه محمود او د هغه زوی شهزاده کامران سـدوزی، د بارکزیو دوه مخکښ ورونه، وزیر فتح خان او دوست محمد د یو ماموریت سرته رسولو له پاره د افغانستان په لوېدیځ کې تر ټولو ښایسته ښار، هرات ته ولېږل. دوی ته دنده ورکړل شـوې وه چې په نابېره یرغل د اختیارالدین لویه کلا له یو یاغي والي چې پارسـیانو ته یې د کلا د سـپارلو دسـیسـه جوړوله، بېرته ونیسـي. دوی دا کار وکړ، خو د کلا له بېرته نیولو څخه وروسـته، د لوټ په بهیر کې دوسـت محمد او د هغه پلویانو د حرم په لوټولو پیل وکړ چې په ترڅ کې یې د یاغي والي د ښـځې په ګاټو ښـکلې شـوی پرتوګاښ هم واخیسـت.[۳۰] هغه څه چې دوی ورته پام نه و کړی دا وو چې دغه شـهزادګۍ د شـاه محمود خورځه/وریره وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شهزاده کامران یوه اونۍ وروسته هرات ته لاړ او هلته له حرم څخه یو پلاوی ورته راغی چې د خپل عزت د بېرته اعاده کولو غوښتنه وکړي. کامران هم د شاه زمان په څېر، د بارکزیو په ډېرېدونکي واک لا ترمخه اندېښمن و؛ نو د سدوزیو دغه د حرم سپکاوی یې یو فرصت وګڼلو.
دغه شهزاده هرات ته له خپل راتګ وروسته، له کلا څخه بهر په شاهي بڼ کې د یوې مېلمستیا اعلان وکړ او فتح خان او وروڼو ته یې بلنه ورکړه چې له ده سره د دوی د هرات فتحه ولمانځي. میرزا عطا لیکلي: «نڅاګر او سازنده د مېوې د ونو په منځ کې راټول شوي وو، د کباب لوی غوري، له سرو واینو څخه ډکې د ښیښې صراحۍ اېښودل شوې وې او د ناچ (یو ډول نڅا. ژباړن) nautch مېلمستیا ورو ورو ګرمېدله.»

کله چې وزیر او د هغه وروڼه بڼ ته ننوتل، دوی پرله پسې جامونه څښل، کباب یې خوړلو او خپل ځانونه یې د هرات ښایسته بازینګرو د نڅا او ساز په تعجب کې ورک کړل. دومره وخت تېر نه و چې دوی له کچې وتلي دومره ډېر نېشه شول چې د وزیر له مغزو د حواسو مرغۍ الوتلې وه او بې حسه پروت و. کامران د مخه ټول تیاری نیولی و؛ نو په یوه اشاره د مېلمستیا ټولو ګډون کوونکو وزیر ونیولو، لاس او پښې یې وتړل او ورپسې یې د هغه په ړوندولو پیل وکړ، د خنجر څوکه یې پرسترګو کېکاږله؛ نو د وزیر د سترګو رڼې اوبه د ړوندوالي په توره ځمکه وبهېدې.[۳۱]

وروسته د فتح خان د ککرۍ پوستکی وایستل شو او په بېرحمۍ شنکنجه شو. کله کله به په داسې حال کې چې وینې ترې بهېدې، یوې خېمې ته چې دښمنان یې په کې ناست وو یوړل شو. فتح خان ته به وویل شول چې په یو لیک کې پر دوست محمد د تسلیمي غږ وکړي. کله به چې فتح خان وویل؛ هغه یو ناتوانه او بې واکه ړوند اسیر دی، شکنجه کوونکي به پرې راټول شول. یو اشرافي، عطامحمد چې شاه شجاع یې بندي او د اباسین په سیند کې یې په ډوبولو ګواښلی و او پلار یې فتح خان په توطیه تورن او ورپسې اعدام کړی و، په داسې حال کې چې د پلار وژنه یې یادوله، د فتح خان غوږ یې غوڅ کړ. یو بل کس د خپل شکایت په یادولو، د فتح خان بل غوږ غوڅ کړ، درېیم کس یې پزه غوڅه کړه. یو لاس او ورپسې بل لاس یې غوڅ کړل شول. له فتح خان څخه وینې بهېدې او هر یو اشرافي به چې د ده بدن په چاړه غوڅولو، دغه غوڅونې ته به یې د خپل غچ نوم ورکړ؛ نو«په دې توګه یې فتح خان له هغه لوړې روحي ډاډګېرنې څخه محروم کړ چې تر شکنجې لاندې یې سړی په ذهن کې لري - او هغه له تېرې څخه پاک وجدان دی».
وزیر پرته له شکایته شکنجه وزغمله، خو چې ریره یې پرې غوڅه شوه، په ژړا شو. کله چې د فتح خان دواړه پښې قطع کړل شوې، عطا محمد خان یې په پای کې په ستوني چاړه کش کړه.[۳۲]
مخکې شاه زمان یوازې د فتح خان پلار پاینده خان مړ کړی و، خو د بارکزیو د مشر وژنه یو څه دي او د ټولې ډلې راټولول بیخي بل څه دي. د فتح خان څو وروڼه په بڼ کې له مېلمستیا څخه په تېښته بریالي شول او په جګړو یې له هرات څخه ځانونه واېستل. دوو نورو وروڼو یې چې په حمام کې عشرت کولو، «له خبرېدو سره سم له بخار خونې څخه په چټکۍ ووتل او وتښتېدل. دوی په پټ بازار کې د سوداګرو پر دوو اسونو سپاره او د کندهار په لور ستانه شول، د وزیر له مور سره د نادعلي په کلا کې یوځای شول او د خپل ورور د غچ اخیستنې هوډ یې وکړ».[۳۳] فتح خان خو ووژل شو، خو پاتې ډلې د شاه محمود او شهزاده کامران پر ضد د جګړې اعلان وکړ او د واکمنۍ په سیمو کې یې خلک پاڅون ته وهڅول. کله چې بغاوت پراخه شو، د قومي مشرانو له خوا شاه شجاع ته په لودیانه کې بلنې رارسېدلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې خپل تخت بېرته ترلاسه کړي او هېواد ته نظم راولي. دا هغه شېبه وه چې شاه شجاع ورته په تمه و. شاه شجاع د وفابېګم په مرسته وسلې پېرودې او د امریکایي «جنرال» جوسایه هارلن Josiah Harlan په ګډون یې ګډوډ اجیر عسکر راټول کړل، خو په ټوله لار کې یو انګرېزي جاسوس کپتان راس Captain Ross او د هغه دوه مرستیالان د قرغزانو په جامه کې په پټه په دوی پسې وو. شجاع د سند بانکي مرکز شکارپور ته ورسېد.[۳۴] هلته یې د هندي پور ورکوونکو څخه پیسې پور* کړې.

ده په چټکۍ یې یو لښکر جوړ او د شمال په لور وخوځېد. د څو اونیو په ترڅ کې یې خپله د پېښور پخوانۍ اډه بېرته ونیوله.

خو د ده بریا لنډ مهاله وه. د شجاع څانمن• چلند او پر زړو دستورونو او ادابو ټینګار د سیمې قومي مشران ناراضه کړل؛ نو«د ده بې وخته شاهانه برم او په شاهي دودیزه ادابو ټینګار، د شجاع او د هغه د بلونکو تر منځ جګړه رامنځ ته کړه».[۳۵] په دغه کړکېچن وخت کې د شاه د باروتو په زېرمه یوه مرمۍ ولګېده او یوه لویه چاودنه یې رامنځ ته کړه چې د شاه ګڼ شمېر عسکر یې ووژل. شجاع لیکلي: «د لوګي یوه لویه لړه اسمان ته پورته شوه او پښې، لاسونه، لېچې، او تنې په هر لوري کې خواره شول. دښمن پر خپل یرغل زور واچولو؛ نو موږ د خیبر غره ته پناه یوړه.»[۳۶]

یو ځل بیا شجاع شاتګ ته اړ شو. بارکزي څواکمنو وروڼو دی په شا وتمبولو او اوس نوموړي پرته له دې چې بېرته د کمپنۍ تر واکمنۍ لاندې سیمو ته لاړ شي، بله چاره نه لرله. په سره دوبي کې د بېرته تګ په بهیر کې، شجاع د شکارپور او جایسلمېر تر منځ په شګلنه دښته کې له ریګي توپان سره مخ شو او نورعسکر یې دلته له لاسه ورکړل. ده د سند بانکرانو ته پور بېرته ادا نه شو کړای او دغه بانکرانو قسم وکړ چې بیا به ده ته پور ور نه کړي څکه چې د میرزا د یو پارسي متل په بنا: «مار چیچلی له رسۍ نه هم وېرېږي.»[۳۷]

د ۱۸۱۸ کال په اکتوبر کې وروسته له دې چې په اجمیر کې د صوفي زیارت ته لاړ او په ډهلي کې یې د مغول امپراتور، دویم اکبرشاه سره ولیدل، شاه لودیاني ته لاړ چې د خپل راتلونکي اقدام پلان جوړ کړي.

شجاع د اوږده تبعید له منلو پرته بله چاره نه لرله او اړ شو چې په لودیانې کې د خپل دربار جوړولو ته غاړه کېږدي. خو بیا یې هم په تشریفاتي او د دربار په برم او پرتم کې جوړجاړی نه غوښت. په حیرانوونکي ډول، اکټلوني په دغه موضوع کې بیا ځان ښکېل کړ؛ نو کمپنۍ دغه د تیاتر ننداره ومنله او د تمویل له پاره یې په کال کې ۵۰۰۰۰ روپیو ته حاضره شوه. شاه او ورسره مل کسانو یې یو لوی هستوګنځي ته کډه وکړه او د ده دغه د تیاتر اسرافي ننداره د لودیانې ګردجن بازار ته د راغلو خلکو په نصیب کېده. امریکایي اجیرعسکر جوسایه هارلن لیکلي: «اعلحضرت به

*د سند شکارپوري د پور ورکړې کمپنۍ له ډېره وخته د جګړو په تمویل او د وسلې په سوداګرۍ کې تخصص درلود او دغه دود تراوسه شته: په دغه سوداګرۍ کې نن ورځ په شکارپور کې تر ټولو وتلې د هندوجا وروڼو کمپنۍ ده چې د ډېرو نورو معاملو سربېره، ویل کېږي چې په ۱۹۸۰ کلونو کې د راجف ګاندي حکومت ته د بوفرس Bofors وسلو د ورکړې په ناندریزه معامله کې ښکېله وه.

• څانمن: مغرور، کبرجن

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابو هره ورځ لودیانې ته نږدې په شاهي برم اوپرتم کې لیدل کېده. یو ګڼ مارش به په بې روحه باد او بې خلکو لارو کې د شاه د راتګ داسې چیغې وهلې لکه چې شاه د خپل بیعت د لوېې ګڼې ګوڼې په منځ کې وي. د ځان ښودنې درنې او ژورې چیغې چېرته چې د اطاعت هېڅوک نه وو.»[38]

د شړل شوي شاه یو عجیب دربار و. ملا شکور اسحاقزی د دربار مشر و. هارلن لیکلي: «ملا شکور په ونه ټیټ او چاغ سړی و چې لوېې لونګۍ یې د خپل موقف د ځانګړتیاوو ځرګندویه وه او هغه یې په بنه پوره ګرد ښودلو. له لونګۍ یې لوېې ولول سپینې تورې ځنې په اوږو پرتې وې.» ځنې یې د یوې ځانګړې موخې له پاره پرېښې وې: چې د خپلو غوږونو نشتوالی پټ کړي. نوموړي ته د شاه شجاع په امر په یوه جګړه کې د نه زړورتیا له وجې د غوږونو په غوڅولو جزا ورکړل شوې وه، خو د هارلن د لیکنو پر بنسټ، ملا دلته یوازې نه و ځکه چې دا د شاه عادت ګرځېدلی و چې د دربار یو کارکوونکی به چې په کوم کار کې پاتې راغی، شاه به د هغه د بدن یو غړی غوڅولو. د شجاع ډېر چوپړیالان په بېلابېلو وختو کې له غوږونو، ژبو، پزو او تناسلي غړو محروم شوي وو چې په پایله کې د پخواني پاچا په چوپړ کې د ګونګیانو او خسي شوو یوه د بې غوږو خلکو ټولګه جوړه شوې وه.

ویل کېږي چې یو بدبخته خواجه [خسي شوی] مشر، خواجه مېکه Mika چې یو افریقایي مسلمان و هغه وخت خپل نارینتوب له لاسه ورکړ چې د وفا بېګم او د شجاع د نورو ښځو د ستر له پاره پرده، د باد یوې ناڅاپې سیلۍ یوړه، خو هارلن لیکلي: «خسې کوونکی په زړه نرم سړی و او د خواجه مېکه د تناسلې غړي په لاندې برخو یې غرض ونه کړ.» له دغه وروسته نوموړي خپل غوږونه هم له لاسه ورکړل، خو خواجه مېکه ته دا یوه وړه ضایعه وه. برعکس د ملا شکور، نوموړی به په خرېیلي سر ګرځېده او په دې توګه یې له وېرې پرته د شاه دغه نیکي خلکو ته ښودله.[39]

هغه چا چې د شاه سره لیدنه کوله، د شاه جذابیت، چلند او درنښت به اغېزمن کړل. د بېلګې په توګه، په سوېلي اسیا کې مخکښ یونی، ګاډفري وینې Godfrey Vigne لیکلي: «شجاع د ښه طبیعت لرونکی او ... داسې نه ښکارېده لکه یو سلطان چې خپل سلطنت له لاسه ورکړی وي بلکې لکه یو ښاغلی چې څه جایداد یې له لاسه ورکړی وي.»[40]

سربېره پر دې، شجاع خپلو اړوندو کسانو ته له خپل عصر نه مخکې ښوونځي جوړ کړي وو: په ۱۸۳۶ کال کې شاوخوا درې زره هلکانو په ښوونځیو کې زده کړې کولې،[41] خو د لودیانې ایجنسی اسناد چې تر اوسه په بشپړ ډول د لاهور په ارشیف کې ساتل شوي، د هارلن د اشارتي ارزونې پخلی کوي چې شجاع په نورو برخو کې د خپل اړوند کسانو له پاره په پنجاب کې دومره روڼ اندی نه و: د بېلګې په توګه، د هغه وینځې په وار وار تښتېدلې وې، ښایي د شاه له جزا څخه د خلاصون په وجه، خو کله کله دوی د لودیانې په ښارګوټي کې د انګرېزي چوڼۍ ښایسته افسرانو ته هم د ساتنې له پاره تښتېدلې چې بې اړنګه د شاه او د انګرېزانو تر منځ به یې دیپلوماتیکي شخړې رامنځ ته کړې.[42]

د اکټلوني له مړینې وروسته په ۱۸۲۵ کال کې، هغه کس چې د داسې شخړو په هکله باید اقدام وکړي، د لودیانې اجنټ کپتان کلاډ مارټین وېډ Captain Claude Martin Wade و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وېډ په بنګال کې زېږېدلی، پارس پوه او د فرانسوي پوځي اجير کلاډ مارټين Claude Martin زوی بللی و، هغه څوک چې د کلاډ بې وزله پلار ته يې پيسې پور ورکړې وې او کلاډ د هغه په نوم نومول شوی و؛ نو همدغه د کلاډ فرانسوي اړيکې وې چې نوموړی يې د سېک دربار ته هغه وخت ورسولو چې رنجيت سينګ يو د پام وړ ۸۵۰۰۰ کسيزه له سېک خالصانو څخه جوړ پوځ درلود. د رنجيت سينګ پوځ ته پخوانيو فرانسوي او ايټالوي ناپليوني افسرانو روزنه ورکوله. دغه ټولو په سيمه کې ودونه کړي وو او لوېې نيمه پنجابي کورنۍ يې جوړې کړې وې. دغه پخواني ناپليوني افسران د کلاډ په وسيله انګرېزانو ته د منځنۍ اسيا په هکله د مالوماتو ارزښتمنه سرچينه وګرځېدل.* وېډ هڅه کوله چې له دوی سره ملګرتيا ولري. يو منندوی فرانسوي يونی د ده په هکله داسې ويلي: «د پولې پاچا او يو ډېر ښه ملګری... يو هوښيار او پوه کس چې ملګري يې هم په همدغه کچه ګټوره او خونده وره ده.»[۴۳] خو د ده خپلو مامورينو د نوموړي يو پېچلی انځور کاږلی و: بې اړنګه وېډ خوش خلقه و، خو رند، وچ، پرېکنده او بدګمانه هم و. که چېرې ورسره هم انده نه وې، هغه نازک طبيعته، د خپل حريم ساتندوی او د هرې هڅې پر وړاندې چې د سېکانو او افغانانو سره د انګرېزانو د اړيکو په کنټرول کې د نوموړي انحصار مات کړي، کلک مقاومت کوونکی و.

وېډ ښار ته د خپل راتګ راهيسې، په ۱۸۲۳ کال کې د هغه پراخه خبر ليکنو او څارګرو شبکو په بيا را ژوندي کولو کار وکړ چې الفنسټون له پېښور څخه د خپل راتګ وروسته پرېښې وو. کله چې د ناپليون د يرغل ګواښ تېر شو، دغه شبکې له پامه غورځېدلې وې؛ نو وېډ خپله يوه د خبريالانو شبکه جوړه کړه چې تر پنجاب، افغانستان او د پنجاب او افغانستان له لارې تر خېوې، بخارا او نوره هم وړاندې غځېدلې وه چې «د سيمه ييز جاسوسانو، په ځانګړې توګه له لېږل شوو سيمه ييز جاسوسانو څخه يې مالومات راټولول».[۴۴] دغه مالومات به راغونډ، چاڼ او وشنل شول او بيا به وېډ خپل مشر ته په کلکته کې ولېږل. په دغه وخت کې د خبريالانو «څارګرو» او رسمي جاسوسانو تر منځ پوله ډېره نرۍ وه، وېډ عملاً د هغه دورې يو له دوه څارګرو مشرانو څخه و چې راتلونکو نسلونو د لوېې لوبې نوم ورکړ. لويه لوبه د دوه امپراتوريو د لوېې سيالۍ، جاسوسۍ او فتحو هغه پېر يادېږي چې لمړني خوځښتونه يې په همدغه وخت کې پيل شول او برتانيه او روسيه په دې لوبو کې تر هغه وخته ښکېل وې څو چې د دوی اسيايي امپراتورۍ ړنګې شوې.[۴۵]

په دغه کار کې د وېډ لوی سيال يو ايرلنډی - انګرېز سرتمبه سړی، د سېر هېنري پاټېنګر په نوم و چې د بمبيي Bombay رياست په استازيتوب يې په کوچ Kutch کې له يو ګجراتي ښار، بوج Bhuj څخه څارګريز عمليات ترسره کول او پر سند، اباسين دلتا، بلوچستان او سيستان يې ځانګړی تمرکز درلود. پاټېنګر په ځلمېتوب کې پارس او هند ته د يو مسلمان سوداګر په جامه کې سفر کړی و او نه يوازې په سيمه کې بلد و بلکې د کمپنۍ له مامورينو سره يې هم بلدتيا درلوده. نوموړی د کلاډ وېډ په څېر د خپل صلاحيت د حريم کلک ساتندوی و.

دا چې وېډ د شجاع په نمايشي دربار کې د خپل رول لوبولو ستونزې درلودې؛ نو په دغه وخت کې يې د خپلو ډېرېدونکو جاسوسانو د مالوماتو او اوازو له معماو څخه د حل ټوټې راټولولې: نوموړي هندي کاتبان، سوداګر، ګرځنده اجير نظاميان او انګرېزانو ته خواخوږي اشرافيان د مالوماتو او د بازار ګپ شپ د راټولولو له پاره ګمارلي وو. ښايي وېډ

---

*د ۱۸۲۰ کلونو په بهير کې، د ختيځ هند انګرېزي کمپنۍ ډېرې پيسې، ۵۰۰۰ روپۍ ولګولې چې د يو افسر، جنرال کلاډ اګست کورټ General Claude August Court هغه ژورنال وپېري چې په افغانستان کې يې د خپل يون په هکله ليکلی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته د مالومات ورکولو تر ټولو ګټوره سرچینه یو د پام وړ انګرېز، جېمز لېویس James Lewis و. نوموړی یو پوځي و چې په کمپنۍ کې له خدمت څخه کابل ته تښتېدلی و او هلته یې د چارلس مسون په نوم ژوند کولو.

چارلس مسون یو کازمن تجسسي لندنی و چې په ۱۸۲۶ کال د بهارتپور د کلابندۍ پر وخت یې ځان مړ واچولو او له غونډ څخه وتښتېد. نوموړی د شمالي هند له لارې له اباسین څخه تېر او افغانستان ته یې په پښو یون وکړ او هلته یې د یو لالهاند ملنګ په څېر ژوند کولو. د لوی الکساندر اریایي ژوند Arrian's Life of Alexander the Great د کتاب یوه کاپي په لاس کې او د الکساندر په پله روان، دی لمړنی لوېدیځوال و چې د افغانستان په لرغونپوهنه کې یې پلټنې وکړې او د لوی باختري یوناني ښار پاتې شونې یې په بګرام کې وموندې او په نورو سیمو کې یې په مېتودیکي ډول بودايي زیارت او د کوشانیانو مانۍ له خاورو نه را وسپړل. هغه خپل مسولیت ته په پام سره، د خپلو موندنو ارزښتمنې برخې په ډهلي کې نوې اسیايي ټولنې ته لېږلې. کلاد وېډ څه نا څه د مسون په اصلي هویت او د عسکرۍ څخه یې له تېښتې خبر شو؛ نو نوموړی یې لږ وخت وروسته د برښنډولو او اعدام په ګواښ او یا د بښنې په ژمنو جاسوسۍ ته اړ کړ؛ نو په دغه وسیله کلاد وېډ په لمړي ځل په منظمه توګه له افغانستان څخه کره راپورونه تر لاسه کول.

ځارګره پراخېدونکې شبکه د جیوپولېټیک د ګرندي بدلون په وخت کې جوړه شوه. اوس د ناپلیون ګواښ نه و، خو پر ځای یې په ۱۸۲۰مو کلونو کې روسیې پر خپل ځمکني پرمختګ کمپنۍ اندېښمنه کړې وه.

روسیې د ناپلېون له ماتولو وروسته، په ۱۸۱۲ کال کې خپله پوله د ختیځ او سوېل په لور په داسې چټکۍ غځوله لکه وېلزلي چې د شمال او لوېدیځ په لور خپله د کنټرول ساحه پراخوله؛ نو په لندن کې ناست ستراتیژستانو ته ورو ورو دا جوتېده چې- دغه دوه امپراتورۍ به د سوېلي اسیا په کوم ځای کې ټکر وکړي. د کمپنۍ د کنټرول بورډ مشر او د برتانیې په کابینه کې د هندي چارو وزیر لارډ اېلېنبوره لمړنی کس و چې دغه ډېرېدونکې اندېښنه یې په حکومتي عامه پالیسۍ واړوله. هغه په خپل یادښت کتاب کې لیکلي: «په اسیا کې زموږ پالیسي باید یوازې یو تګ لورۍ ولري او هغه د روسیې د واک محدودول دي.» نوموړي وروسته بیا لیکلي: «که دښمن له خېوې حرکت وکړي، څلور میاشتې وروسته به په کابل کې وي. په دې هکله مشران په وېره کې دي، خو زه داډمن یم چې موږ به په اباسین کې د روسانو پر ضد جګړه وکړو او زما په زړه کې له ډېر وخت راهیسې داسې ګرځي چې زه به هلته له دوی سره مخامخ شم او یوه لویه جګړه به وګټم.»[۴۶]

اېلېنبوره د وارن هېستنګز Warren Hasting د دفاعي وکیل زوی او یو مستعد خو نه قانع کېدونکی او په څېره بدرنګه کس و. یوه کتونکي هغه وېروونکی ګرېې لاک* Grey Lock بللی و. د هغه فزیکي څېره دومره بې خونده وه چې ویل کېږي څلورم جورج یې په اړه ویلي وو چې د اېلېنبوره څېرې ته کتل یې ناروغه کوي. نوموړی هغه وخت له سخت تحقېر سره

*ګرېې لاک چې یوه بې خونده څېره یې لرله، په ۱۶۷۰ کال کې زېږېدلی، د امریکا اصلي استوګن او د انګرېزي ښکېلاک پر ضد د جنګالیو مشر و. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخ شو کله چې ښایسته خو ځېرسترګې ښځې یې (جېن ډېګبي Jane Digby) پرېښود او بیا یې له پرله پسې مینانو سره وخت تېر کړ. لمړی له اطریشي شهزاده شوارزنبېرګ Schwarzenberg سره چې الېنبوره په یو ډوول* Dual کې ورسره جنګېدلی و. ورپسې په لنډه موده کې د بوېریا Bavaria او یونان د پاچاهانو او البانیوي جنرال سره او وروسته یې د یو کوچي شېخ سره په پالمایرا Palmyra کې واده او د خوښۍ ژوند تېر کړ. دغه سپکاوي د الېنبوره په کرکټر کې د تل له پاره خپل اغېز پرېښود او د غرور او هوډمنو هیلو په لور یې سیخ کړ، خو نوموړی که خانتما هم و، د ډېرې انرژۍ خاوند او هوښیار سړی هم و او لمړنی انګرېز سیاستوال و چې خپل مسلک ته یې د روسي امپریالېزم په مخالفت کې وده ورکړه.[۴۷]

الېنبوره د انګرېزانو تر کنټرول لاندې هندي سیمو ته د روسي ګواښ په هکله مبالغه کړې وه. دا رښتیا وو چې روسانو د عثماني ترکیې او قاجاري ایران پر وړاندې کلک تعرضي چلند کولو، خو سن پیټرزبورګ په حقیقت کې هلته پر انګرېزانو د یرغل هېڅ پلان نه درلود. د ناپلیون له شاتګه یو کال وروسته، په ۱۸۱۲ کال کې له مسکو څخه د روسانو توپچي ځواکونو د فتح علي شاه قاجاري پارسي پوځ سټ کړ او د سوېلي ارمنستان او ګرجستان عېسویانو ازادي یې اعلان کړه. وروسته روسانو د اوسني ارمنستان او اذربایجان لوېې برخې چې په قفقاز کې د پارسي امپراتورۍ سیمې وې، له ځان سره مدغم کړې. په تهران کې د برتانیې سفیر په دې هکله لیکلي: «پارس لاس او پښې تړلی، د سن پیټرزبورګ دربار ته وسپارل شو.»[۴۸]

دا د عثمانیانو او پارسیانو د ماتو د اوږدې لړۍ پیل و چې د سوېل په لور د روسانو د بې رحمه پرمختګ څرګندونه یې کوله.[۴۹] دا چې انګرېزان د خپل پارسي متحد په مرسته کې پاتې راغلل او پارسیان یې له روسانو سره په جګړه کې یوازې پرېښودل، وضعیت نور هم ترینګلی شو. په ۱۸۲۶-۱۸۲۷ کلونو کې پارسیان له روسانو سره په یو لړ جګړو کې له ستوونکو ماتو سره مخ شول او د قفقاز د پارسي امپراتورۍ ټولې پاتې برخې، د ټولو هغه غاښیو په ګډون چې اذاربایجان ته یې لاره کنټرولوله، له لاسه ورکړې.[۵۰]

که روسان له عثمانیانو سره په جګړو بوخت نه وی؛ نو د تسلیمۍ شرطونه به نور هم سخت وو، خو روسانو په عین وخت کې ترکانو ته داسې ویجاړوونکې ماتې ورکولې چې د برتانیې صدراعظم باور درلود چې «دغه ماتې عثماني امپراتورۍ ته مرګونی ګوزار او د عثماني واک د نابودۍ پیلامه دي».[۵۱] د ۱۸۲۰ لسیزې په پای کې داسې برېښېدل چې روسانو ته د تهران او قسطنطنیې نیول او د تزاریانو تر ساتنې او کنټرول لاندې د پارس او ترکیې راوستل یوازې د لږ وخت خبره وه. په چېچنیا او داغستان کې روسي جزایي لښکرې په عامه وژنو، د کلیو په لوټولو، د ښځو او ماشومانو په وژنه، د ځنګلونو په وهلو او د حاصلاتو په سوځولو بوختې وې.[۵۲] وړاندې سوېل ته په بیت المقدس کې یو انګرېز قونسل د «روسي اجنټانو» د ډېروالي راپور ورکړ چې «د مقدسې ځمکې اشغال» ته تیاری نیسي؛ نو د روسانو یاد شوی نیت چې دوی به د عثماني امپراتورۍ له ړنګو څخه د بېزن ټاین Byzantine زړه امپراتوري بیا جوړوي، لړترلړه د بهرنیو چارو جګړه پالو پالیسي جوړوونکو ته ډېر شونی ښکارېده.[۵۳]

*د دوو کسانو تر منځ مخامخ جګړه. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د روسانو پرله پسې او چابکې بریاوې او په هغه هېوادونو کې چې تر واک لاندې یې وو، د دوی ظلمونو، په لندن کې هغه سیاستوال ولړزول چې د ناپلیون له مړینې وروسته یې د هند خوندیتوب د برتانوي نړیوال قدرت د موقف له پاره حیاتي ګڼلو. کله چې په ۱۸۲۳ کال کې د همالیا پلټونکي ویلیم مورکرافټ William Moorcroft رنجیت سېنګ ته د روسې د بهرنیو چارو وزیر کونټ نېسل روډ Count Nesselrode لیک کشف کړ، داسې برېښېدل چې دغه لیک د هغه څه پخلی وکړ چې پالیسي جوړوونکو ورڅخه وېره لرله. دغه وېرې او ورڅخه زېږېدلې سیاسي وسوسې د برتانیې او برتانوي هند په مطبوعاتو کې یو لړ روس‌کرکه رامنځ ته کړه چې روسان یې په کې ځناور، مستبد او ازادۍ او تمدن ته ګواښ بلل.

د ډګروال ډي لسي ایون De Lacy Evan یو پېچلی مغرضانه کتاب «پر برتانوي هند د یرغل شونتیا» دغه وېرې ته نور تحرک ورکړ. په دغه کتاب کې یوه داسې سناریو انځور شوې وه چې ۶۰۰۰۰ روسي عسکر به پر هندوکش مارش وکړي، هرات به ونیسي او بیا به د خیبر د غاښي لاندې راښکاره شي او هرڅه چې په لاره مخې ته ورځي، له ځمکې سره به یې هوار ي. په حقیقت کې دا په هغه وخت کې یوه داسې خیالي سناریو وه لکه د شاه شجاع پلان چې د تبت له لارې به پر کابل یرغل کوي. په دغه کتاب کې د روسي یرغل د ګواښ په اړه لویه مبالغه شوې وه. کابل خو پرېږده، په منځنۍ اسیا کې یوازې لږ شمېر روسان وو، هغه هم له بخارا څخه ۱۰۰۰ میله لیرې، خو د لندن په سیاسي کړیو کې دغه کتاب په پراخه کچه لوستل کېده او که څه هم دغه ډګروال هېڅ کله هند او حتی دغه سیمې ته نه و تللی، کتاب یې د یو روس‌کرکي نسل له پاره د انجیل ارزښت پیدا کړ.[۵۴] په ځانګړې توګه د الینبوره دغه کتاب ډېر خوښ و ځکه چې د ده د اوسنۍ بدګمانۍ پخلی یې کولو.

په هغه ماښام چې الینبوره د کتاب لوستل خلاص کړل، نوموړی د خپلې مطالعې کوټې ته لاړ او د لندن صدراعظم ته یې ولیکل چې اباسین ته د رسېدو په موخه به روسیه په یرغل او یا په خپل نفوذ پارس خپل کړي. الینبوره په راتلونکې ورځ د دغه کتاب کاپي تهران او بمبيي ته ولېږله او په کتاب کې یې هغه مشوره یادښت کړه چې یو اجنټ دې په بخارا کې وګمارل شي څو د روسي یرغل په هکله ترمخه خبرداری راولېږي. هغه په خپل یادښت کتاب کې لیکلي: «موږ باید له کابل، بخارا او خیوې څخه بشپړ مالومات ولرو.»[۵۵]

په راتلونکو اونیو کې اېلېنبوره د روسې د نور پرمختګ د مخنیوي له پاره مخکې له مخکې پلانونه جوړ کړل. هغه د هند لوی والي ته ولیکل: «موږ د روسي له رښتیني یرغل څخه دومره وېره نه لرو لکه:»

شمالي هند ته د روسانو نږدې کېدل به زموږ د بیعت او شهزاده متحدینو په مورال اغېز وکړي. دا زموږ دنده ده چې د روسانو له اوسنیو پولو څخه د دوی د خوځښت د مخنیوي له پاره اقدام وکړو، خو د دغه اقدام اغېزمنتوب به یې په چټک ترسره کولو پورې اړه ولري او تاسې ته به د هر هغه څه په هکله خبر درکول کېږي چې له روسي پولې څخه تېرېږي.[۵۶]

د الینبوره د څارګریز ماموریت لېږنې پراخه پایلې وزیږولې، خو په دغه پړاو کې د ګواښ ډېره برخه چې د شنډولو هڅه یې کېده، له بې کچې تودو انګرېزي خیالونو څخه پرته بل څه نه وو. په منځنۍ اسیا کې د یو لوی څارګریز پروګرام جوړونې، لوبې لوبې ته ډېر تحرک ورکړ- روسانو وروسته پر دغه لوبه د «سیورو تورنمنټ» نوم کېښود.- او د روسانو او انګرېزانو تر منځ یې په همالیه کې سیالي رامنځته کړه، چېرته چې یوه هم مخکې شتون نه درلود. دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پروګرام وېد، پاتېنګر او د پولو ســاتونکو ته لوېي ســرچینې په واک کې ورکړې؛ نو ځوان پوځي افســران او ســیاســي اجنټان به کله په بله جامه او کله د ښکار د رخصتۍ په پلمه پر له پسې همالیا، هندوکش او پامیر ته لېږل کېدل چې ژبه او قبیلوي دودونه زده کړي، د سیندونو او غاښیو نقشې وکاږي او په غرونو او دښتو کې د لارې ارزونه وکړي.[۵۷]
په راتلونکو کلونو کې امپریالیستي سیالي د لوبې په پرتله په خورا جدي ځېز بدله شوه چې پایلې یې په لوړه کچه مړینې، جګړې، یرغلونه او د مستعمرو جوړونې شوې او د افغانستان او منځنۍ اسیا د زرګونو اوسېدونکو ژوند یې په ژوره توګه بدل کړ. دغه وضعیت په ډېره چټکۍ انګرېزانو ته د شاه شجاع ارزښت ډېر کړ. نور انګرېزانو ته پخوانی پاچا د خپلو خیالي نظریو سره د یوه ګوښه شوي متحد په څېر نه و چې دوی د وجیبې له مخې ځای او خرڅ ورکړي. انګرېزانو ته نوموړی ناڅاپه د روسانو د تېري پر وړاندې او د دوی د هغه هیلې کلی شو چې په افغانستان کې یو متحد واکمن ولري؛ نو په دې توګه انګرېزانو ته شجاع یوه ستراتیژیکه شتمني وګرځېد. د الېنبوره د څارګریزه ماموریت د لېږنې په پایله کې دوه پټې څارګرې عملیاتي ډلې وګمارل شوې.
د تورن ارتر کانولي Arthur Conolly په مشری یوه ډله وګمارل شوه چې له مسکو څخه برتانوي هند ته د پلي تګ شونتیا وازمويي . کانولي په اورنبورګ کې د روسانو پولې ته لاړ او له هغه ځای څخه په بدله څېره د بخارا او افغانستان له لارې هرات او اباسین ته لاړ. دغه یون وښوده چې د برتانوي هند پولو ته تګ په بشپړه توګه شونی دی - لږترلږه یوه هوډمن سړي ته - او د هغه څه په پرتله چې کانولي یې تصور کړی و، په کراره تګ یې له یو کال څخه لږ وخت ونیو او ډېر اسانه و.
دویمې ډلې ته له دقت او تفصیل څخه ډکه او په بدله څېره دنده ورکړل شوه. دغه ډله به په مخالف لوري ځي او د اباسین سیند په هکله به مالومات راټولوي. الېنبوره باور درلود چې لکه د ګنګا سیند چې انګرېزي سوداګری ته یې د هند زړه خلاص کړی و، اباسین به هم منځنۍ اسیا ته د دوی ترانسپورتي تګ لوری شي.
الېنبوره هم لکه د خپل نسل ګټپالان، د سوداګرۍ پر تمدني طبیعت کلک باور درلود: «د سوداګرۍ هره بسته چې زموږ له بندرونو څخه لېږدول کېږي، دوی له ځان سره د لږ شاته پاتې ټولنو غړو ته ذکاوت او ګټور فکرونه وړي.»[۵۸]
هغه دا تصور درلود چې انګرېزي تولیدات به د روسې د پرمختګ پر وړاندې د دفاع لمړی کرښه وي - سکاټلنډي سنۍ او د مانچستر د پنبې بستې به له البیین Albion څخه د پوهې په خپرولو کې مرسته وکړي او تر یوې کچې به د سن پیټرزبورګ د تزاري استبداد پر وړاندې د افغانانو د مقاومت تکل ټینګ کړي؛ نو نوموړي وړاندیز وکړ چې یوه کښتۍ چې په بدله بڼه کارټوګرافر او د تخنیکي رسم او سمندري او پوځي سروې کارپوهان په کې وي اباسین ته ولېږل شي چې د سیند غاړې نقشه وکاږي، د سیند ژوروالی جوت کړي او په اباسین کې د انګرېزي انکوټ* د چلېدو شونتیا وارزوي. ایلېنبوره هیله درلوده چې په دغه وسیله به د منځنۍ اسیا په سوداګرۍ د برتانوي تسخیر پیل برابر کړي، خو د اصلي موخې د پټولو له پاره، باید کښتۍ پوښ کړل شي او په رسمي توګه وویل شي چې په کښتۍ کې رنجیت سېنګ ته داسې نفیسې سیاسي ډالۍ دي چې لېږد یې له وچې لارې خوندي ونه ګڼل شو.

* انکوټ: بخاري بېړۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې مهاراجا له ښو اسونو سره کابو لېونی مینه لرله، اېلنبوره دغه چل ته هوکړه وکړه چې له سفک Suffolk څخه د بګۍ او باربرۍ غټو اسونو یوه ډله چې داسې نسل مخکې په هند کې هېڅ کله لیدل شوی نه و، راولېږل شي. یوازې له دې امله چې که رنجیت سینګ امر وکړي چې اسونه دې د ځمکې له لارې ورولېږل شي، ډالیو ته یوه درنه زرینه بګۍ هم ور زیاته شوه. وروسته هوکړه وشوه چې دغه ماموریت پراخه کړل شي، هغه دا چې د سوداګر په بڼه دې یو انګرېز څارګر افسر د افغانستان له لارې بخارا ته لاړ شي او په منځنۍ اسیا کې دې د انګرېزي محصولاتو د ورپېژندنې شونتیا وارزوي او دغه افسر به د لارې په اوږدو کې پټ نوټ اخلي، نقشې به کاږي، د منځنۍ اسیا په ارامه ښارونو کې به د روسانو نفوذ ارزوي او له امو څخه د قزاقي عسکرو د تېرېدنې او بیا د افغانستان له لارې هند ته د دوی د رسېدنې په اسانتیا به راپور جوړوي.[۵۹]

د دغه ډلې د مشرۍ له پاره چې باید یو تکړه او محتاط افسر وي، د الېنبوره لمړی خوښه د ویلیم فرېزر ورور بېلي فرېزر Baillie Fraser و چې یو ارټست، لیکوال او جاسوس و. نوموړی لسیزې مخکې په پراخه کچه په پارس کې ګرځېدلی و، له شاه سره یې ملګرتیا جوړه کړې وه او پارسي ژبه یې ښه زده وه،[۶۰] خو فرېزر په هغه وخت کې په اېنورنېس کې د خپل ملکیت په ژغورنه بوخت و. هغه خپل کور ډېر پراخه کړی و چې پارسي شهزادګان ورسره شپې وکړي؛ نو الېنبوره یو بل ناپېژندل شوی خو د پرمختګ لېوال ځوان وېشت کلن ژېوه او د پاڼېنګر لاس لاندې زده کړیال الکساندر برنز د دغه ډلې د مشرۍ له پاره خوښ کړ. د الکساندر ډالرېمپل Alexander Dalrymple د ۱۷۸۳ کال د مشهور چارت راهیسې، الکساندر برنز د اباسین د خولې لمړنۍ نقشه کاږی و او د دې له پاره انعام هم ورکړل شو.

د شېږو میاشتو سمندري یون څخه وروسته د ۱۸۳۰ کال په دوبي کې، پنځه سپین خاله-خړ رنګه د بګۍ اسونه د بمبيي بندر ته ورسېدل. له شپږو اسونو څخه یوه اسپه د سمندر په لاره کې مړه شوه. پاتې پنځه، وروسته له دې چې د ماله بار Malabar د غونډیو په څرځایونو کې یې خپل سبک ببرته واخیست، دوی بیا د یوې لویې بګۍ په ګډون د لېږد له پاره د اباسین د خولې په لور په کښتۍ کې روان کړل شول. بندر ته د ننوتلو د اجازې اخیستلو په انتظار کې، یوې توپاني سیلۍ کښتیو ته سختې جټکې ورکړې چې د دوه کښتیو ستنې یې بې ځایه کړې او د دریمې کښتۍ چې برنز په کې ناست و بادوان یې دوه ټوټې کړ. اسونو چې اوس له څپو سره بلد شوي و، څه زیان نه و لیدلی، خو بګۍ سخته زیانمنه شوې وه او له بیا جوړېدو وروسته هېڅ کله خپل لمړني حالت ته رانغله.[۶۱] دغه سمندري یون دوه ځله ستون شو، خو د سند امیرانو به د تېرېدو اجازه نه ورکوله؛ نو دوی به بېرته راوګرځېدل. وروسته له دې چې رنجیت سینګ د سندي امیرانو پر ضد د انګرېزانو له خوا وپارول شو او ده امیرانو ته ځانمن ګواښ وکړ، بلاخره کښتیو ته اړینه اجازه ورکړل شوه او د لاهور په لور ستنې شوې چې له دغه ځای څخه یې ۷۰۰ میله واټن درلود. د لارې په اوږدو کې به برنز په پټه د اوبغارو او شاوخوا سیمو مفصل انځورونه کاږل او د سیمو د خلکو او سیاست په هکله یې نوټونه اخیستل. په عین وخت کې د برنز ملګرو په احتیاط د غریزه الو په وسیله د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سېند د ژوروالي او د قوې یا وزن پر وړاندې د توان اندازه اخیستله، د اوبو سرعت یې اندازه کولو، په تفصیل یې د بهانده اوبو چارت جوړولو او نقشې یې کارلې. د تمې خلاف د سیند د ژوروالي کچې وښوده چې سیند دومره ژور نه و چې لکه په ګنګا کې له انګوټونو څخه په کې کار واخیستل شي؛ نو په دې هکله د الینبوره نظریه له شونتیا څخه لیرې وبرېښېده، خو دغه یون وښوده چې په اباسین سیند کې هغه کښتۍ چې هوار تل ولري کولای شي تر لاهور پورې لاړې شي؛ نو غټې جالې کولای شي انګرېزي محصولات د سبک تر پلازمېنې ورسوي. وروسته به دغه مالونه د ځمکې له لارې افغانستان او منځنۍ اسیا ته ولېږدول شي، خو دلته یوازې سیاسي خنډونه وو.

الکساندر برنز چې د دغه ماموریت د مشر په توګه ګمارل شوی و، یو کلک، د لوی مورال خاوند او مخور برسکاټلنډی و. دی د مانټروز Montrose د ښاري شورا د مشر څلورم زوی و او پلن مخ، لوړه تنده، غټې ژورې سترګې او تجسسي خوله یې لرله چې د ده د پلټونکي او ظریف مزاج څرګندونه یې کوله. نوموړی په دغه ځانګړتیاوو کې خپل د تره زوی رابي برنز Robbie Burnes ته ورته و.[۶۲]
د مانټروز په اکاډمۍ کې چېرته چې برنز او ورور یې زده کړې کړې وې، برنز په زړوره او بې باکه سرښندنه کې نوم درلود، خو له علمي اړخه یې کومه لاسته راوړنه نه لرله. نوموړي په کلاسیکه زده کړه کې له لوی الکساندر سره ډېره مینه درلوده او همدغې مینې افغانستان او اباسین ته وهڅولو.[۶۳]
برنز له خپل مشر ورور جېمز سره په شپاړس کلنۍ کې هند ته لاړ او اوس په شپږویشت کلنۍ یې یوه لسیزه په هند کې تېره کړې وه او په ډاډمنه توګه یې په پارسي او هندي ژبو خبرې کولې. ده په نثر کې هم یوه واضح او ژوندۍ بنه خپله کړې وه او په تاریخ کې یې خپلې مینې ته وده ورکړې وه. د ده لمړنۍ لیکنه چې د «په اباسین کې On the Indus» تر سرلیک لاندې وه، د بمبيي جغرافیوي ټولنې په خپرونه ' Transaction of the Bombay Geographical Society ' کې چاپ شوه چې د وخت د سیاست په پرتله، ډېره د یوناني تاریخ په هکله وه.
لکه له ده څخه وروسته د لوېې لوبې ډېر نور لوبغاړي، د برنز ځیرکتیا او په ژبه کې وړتیا ده ته په چټکۍ وده ورکړه. که څه هم دی د سکاټلنډ په لیرې پرته برخه کې د څه نا څه منځني شالید څخه و، خو د خپلو بډایو او د ډېرو اړیکو درلودونکو هم پېرو په پرتله یې په لږ وخت کې لوړې رتبې تر لاسه کړې. له ده سره د ورور سپارښتنو او د دوی دواړو پراخه اړیکو چې په فري مېسنس Freemasons کې یې د خپل نومیالیتوب له وجې ټینګې کړې وې، هم مرسته وکړه.*
ډنګر خو غښتلی او په ونه اته فوټه او نهه اینچه برنز، یو د پرمختګ لېوال او هوډمن سړی و چې په بېړني حالاتو کې د ارامه فکر خاوند و. د برنز ملګرو د ده خیالي انځور او فکري چټکتیا خوښېده: یو ملګري یې لیکلي: «برنز پرېکنده،

*دا یو کتاب دی چې جېمز برنز James Burnes لیکلی «د مقدساتو اسوالو ساتونکو د تاریخ لنډه شرح (۱۸۴۰) (1840) A Sketch of the History of the Knight's templars»
چې په لمړي ځل د فري مېسن تړاو د دغه ساتونکو او الینبوره ته څېرمه د روزلن کلیسا سره ښيي. دغه کتاب د عامه شوو اپلتو لکه «مقدسې وینې Holy Blood، مقدسه پیاله Holy Grail او دا وینچي کود The Vinci Code» د مردارۍ پلار دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چابک، چټک پرېکړه کوونکی، واضح او د بصیرت خاوند و.» په دغه یون کې نوموړي له خپلې ځیرکتیا او ټوکو څخه د کار اخیستنې لوی فرصت درلود، په ځانګړې توګه کله چې د پنجاب له پولې تېر شو او د ده باروړونکو اسونو د رنجیت سېنګ د مامورینو په منځ کې یوه هنګامه جوړه کړه. برنز لیکلي: «د لمړي ځل له پاره له باروړونکي اس څخه د منډې او چارګام او د ټولو هغه ځانګړتیاوو تمه وشوه ، چې یو ګړندی څاروی یې لري.»

برنز او ملګرو ته یې د ۱۸۳۱ کال د جولای په اتلسمه په ښه توګه هرکلی وویل شو. پر اسونو سپره د تشریفاتو یوه ډله او یوه پلې لوا د دوی د ښه راغلاست له پاره لېږل شوې وه. برنز لیکلي: «له موږ څخه مخکې روان ګاډی ښایسته ښکارېده او د بار وړونکو اسونو شاته موږ پر پیلانو سواره وو او د مهاراجا د افسر سره تر هغه روان وو تر څو چې د ښار له دېوالونو څخه تېر او لاهور ته د مانۍ له دروازې څخه ننوتو. د لارې په غاړه پر اسونو سپاره عسکر، توپچي او پلې ځواکونه، کتار ولاړ وو او کله یې چې له څنګه تېرېدو، موږ ته به یې سلامي یا رسم تعظیم وکړ. د خلکو ګڼه ګونه ډېره زیاته وه. دوی د کورونو په بالکونو کې په درناوي چوپ او ارامه ناست وو.» انګرېزي ډلې ته د مغول زړې کلا د باندني انګړ له لارې، د ښه راغلاست کوټې یا دیوان خاص ته چې دروازې یې د مرمر طاق درلود لارښوونه وشوه. برنز بیا لیکلي: «زه ټیټ شوم چې خپل بوټ وباسم، ناڅاپه یو کوچني زاړه سړي کلک په غېږ کې ونیوم.»[٦٤]

دا د پنجاب زمری رنجیت سېنګ و. وروسته رنجیت سېنګ له برنز سره لاس په لاس دربار ته ننوت او ټول اعلحضرت ته مخامخ د سپینو زرو په څوکیو کښېناستل. رنجیت سېنګ دېرش کاله مخکې واک ته رسېدلی و. دا هغه وخت و چې له شاه زمان سره یې د هغه توپونو په خلاصون کې مرسته وکړه چې د جیلم د سیند په ختو کې بند پاتې وو او اوس د رنجیت سېنګ له جبري مېلمستیا څخه د ښار د لښتیو له لارې د شاه شجاع له تېښتې دیارلس کاله تېر شوي وو. د همغه وخت راهیسې رنجیت سېنګ د افغان کورنۍ جګړې له فرصت څخه په کار اخیستنې، د اباسین سوبل ته د داراني امپراتورۍ ډېرې سیمې تر خپل واک لاندې راوستې او پر ځای یې یو شتمن، ځواکمن، مرکزي او د ښې ادارې دولت جوړ کړ. سربېره پر دې چې نوموړي خپل پوځ ته روزنه ورکړه، خپله بېروکراسي یې هم عصري کړه او یوه غښتلې څارګره شبکه یې جوړه کړه چې کله به یې په لودیانه کې له وېښ سره راپورونه شریکول.

د انګرېزانو اړیکې په عمومي توګه له رنجیت سېنګ سره ښې پیل شوې وې، خو دوی هېڅ کله هېر نه کړل چې په هند کې وروستی ځواک چې کېدای شي له کمپنۍ سره جګړه پیل کړي، د رنجنیت سېنګ پوځ دی: د ۱۸۳۰ لسېزې په بهیر کې انګرېزانو د بنګال پوځ کابو نیمه برخه چې شمېر یې ۳۰۰۰۰ کسانو ته رسېدو، د پنجاب په پوله کې ځای پرځای کړې وه؛[٦٥] نو دا ډېره مهمه وه چې برنز له رنجیت سېنګ سره ښې اړیکې ټینګې کړي.

لاهور ته د برنز له رسېدو څخه یوازې څو میاشتې مخکې، فرانسوي ګرځندوی وېکټور جخه مون Victor Jacquemont د رنجیت سېنګ په هکله په زړه پورې خبرې کړې وې. هغه رنجیت سېنګ یو هوښیار او جذاب تېراېستونکی انځور کړی - څومره چې رنجیت سېنګ په خپلو خصوصي کړنو کې د کرکې وړ دی، همدومره په عامه کړنو کې د کرانښت وړ دی. وېکټور لیکلي: «رنجیت سېنګ یو زوړ ګیدړ دی، که چېرې زه خپل تر ټولو دوکه باز دیپلومات ورسره پرتله کړم؛ نو زموږ دغه دیپلومات راته ډېر بې ګناه برېښي. له ده سره مجلس یو افت دی. هغه نږدې لمړنی هندي کنجکاو دی چې زه ورسره مخ شوی یم، خو د نوموړي دغه تجسس له ده سره د ټول ملت د بې پروایۍ جبران دی. هغه له ما څخه سل زره پوښتنې وکړې، د هند په هکله، د اروپا، د انګرېزانو، د ناپلیون او ټولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنۍ په هکله او په عمومي توګه د ټولې نړۍ په هکله او بلې خواته د دوزخ او جنت، د روح، خدای، شـیطان او په زرګونو نورو څیزونو په هکله...» رنجیت سـینګ خپه و چې اوس ده ته ښـځې دومره خوند نه شـي ورکولای لکه د بڼ ګلونه یې چې ورکوي.

رنجیت سـینګ پرون غوښـتل د خپل خپګان وجه راته وښـيي. موږ د ټولو درباریانو تر منځ یا په بل عبارت په خلاص انګړ کې چې څو زره عسـکر رانه چاپېر وو، پر قالینه د پښـو په سـر ناسـت وو چې ناڅاپه دغه عشـقي بوډا هک او پک کړم. ده له حرم څخه پنځه ځواني نجونې راوغوښتې او ورته وې ویل چې ما ته مخامخ کښېني. بیا یې په خندا راڅخه وپوښتل چې زه د دوی په هکله څه فکر کوم. ما په پوره صداقت ورته وویل چې زما په اند دوی ډېرې ښایسته دي خو زما دغه خبرې زما د رښتیني اند یوې لسمې ته هم نه رسېدې.

له اس سـره د رنجیت سـینګ نږدې لېونۍ مینې ته د جڅه مون هم پام شـوی و. په ګاونډ ایالتونو کې رنجیت سـینګ ګرانې او خونړۍ جګړې د هغه اسـونو د لاسـته راوړنې له پاره کړې وې چې د ده خوښ وو خو څښـتنو یې نه غوښـتل چې خرڅ یې کړي... هغه یو بې شـرمه تېراېسـتونکی هم دی چې د خپلو ناولو کړنو داسې غوړې کوي لکه زموږ په هېواد کې چې دربیم هېنري Henri III کولې... رنجیت په وار وار د خپل ښه لاهوري رعیت په وړاندې له یوې مسلمانې فاحشې سره پر پیل سپور او بې حیایي به یې ورسره کوله...[۶۶]

برنز ته د جڅه مون په څېر رنجیت سینګ هم په زړه پورې وبرېښېد او دوی دواړه په لږ وخت کې کلک ملګري شول.

برنز لیکلي: «هېڅکوک د مهاراجا ښې طبعې ته نه شي رسېدی. هغه زموږ سره په یونیم ساعته مرکه کې مجلس پرته له وقفې ګرم وساته: ده په ځانګړې توګه د اباسین سیند د ژوروالي او په کې د بېړۍ چلولو د شونتیا په هکله وپوښتل.» ورپسې یې د بارېرۍ اسونو او بګۍ کتنه وکړه. د اسونو ننداره یې تعجب وپارولو او د دوی غټ والی او رنګ یې ډېر خوښ شو. کله یې چې اسونه یو پر بل پسې له مخې تېرېدل، رنجیت سینګ وویل چې دوی واړه پیلان دي او نورو سردارانو او افسرانو ته یې غږ کړ چې خپله خوښي ورسره شریکه کړي.[۶۷] دی دغه ډالیو او د اېلېنبوره لیک ته دومره خوشحاله و چې د توپچي ځواک شپیته توپونه یې ډزو ته چمتو او په هر توپ یې شل ځله ډزې وکړې چې د لاهور خلکو ته د خپل نوي متحد په هکله خپله خوښي څرګنده کړي.

رنجیت سینګ د دوو میاشتو له پاره برنز ته بېلابېلې سرګرمۍ برابرې کړې، د بازینګرو ګډا، پوځي تطبیقات، د هوسیو ښکار، د یادګاري ځلو لیدنه او مېلمستیاوې. برنز حتی د رنجیت سینګ د اومو الکولو ترخه کورني شراب وڅښل چې تریاک، د مرغلرو پوډر، مشک، غورمه او مسالې په کې ګډ کړل شوي وو. د دغه شرابو دوه پیالو تر ټولو لوی برتانوي شرابي چپه کولو، خو رنجیت سینګ برنز ته د ده د اسهال د علاج له پاره د دغه شرابو سپارښتنه کوله.

برنز او رنجیت سینګ، یو سکاټلنډی او بل سیک پوه شول چې دوی د قوي شرابو په څښلو کې ګډه وجه لرله. برنز لیکلي: «رنجیت سینګ له هره اړخه یو فوق العاده سړی دی. ما واورېدل چې فرانسویانو ویلي رنجیت سینګ له قسطنطنیې څخه نیولې تر هند پورې ساری نه لري.»[۶۸]

رنجیت سینګ په وروستۍ ماښامنۍ کې برنز ته کوه نور وښود. برنز لیکلي: «سړی د دغه اعلی کاڼي په پرتله د بهتره څیز تصور نه شي کولی. بشپړ خالص الماس چې د نیمې هګۍ په اندازه غټ او درې نیمې روپۍ درووند دی. ما ته وویل شـول چې دغه الماس درې نیم میلیونه ارزښت لري.»[۶۹]

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته رنجیت سېنګ برنز ته دوه بشپړ جړاو• اسونه ډالۍ کړل. پر اسونو ګران بیه کشمیري شالونه پراته وو، په غاړو کې یې د عقیقو غاړۍ وې او د ډېنګ بنګې یې له تندي څخه پاس درولې وې. په داسې وخت کې چې برنز له رنجیت سېنګ څخه مننه کوله، د باربرۍ یو اس چې د چرمو زرین جالوغ• پرې اچول شوی او د پیل زین پرې اېښودل شوی و د رنجیټ سېنګ د معاینې له پاره د دوی له مخې تېر کړل شو.[۷۰]

برنز هم لکه رنجیت سینګ ډېر جذابیت درلود چې په وار وار یې ډېر ترینګلي حالات بېرته سم کړي وو. رنجیت سېنګ چې معمولا هر چا ته یې د شک په سترګه کتل، له برنز سره د مخه ښې په ورځ یې لوی والي ته ولیکل: «د ارزښتمنو او مناسبو خبرو دغه مرغۍ له خوندور مجلس څخه او د فصاحت او بلاغت د بڼ بلبل سره مې له لیدو او ناستې ولاړې ډېر خوند واخیست.» وروسته له دې چې لوی والي برنز ته صلاحیت ورکړ چې افغانستان ته لاړ شي، افغانان هم د برنز په لیدو خوښ وو: کله چې برنز د اباسین سیند د افغان پولې پر رودغاړه کې پښه کېښوده، لمړني افغان قومي مشر چې دی ورسره مخ شو، ورته وویل چې نوموړی او ملګري یې دې هلته ځان داسې خوندي احساس کړي لکه هګۍ چې له چرګې لاندې خوندي وي. یوه میاشت وروسته برنز هم دغه مهربانۍ ته د خوب په اړه خپلې مور ته په مانېزروز کې ولیکل: «ما د کابل له لیدو څخه مخکې فکر کولو چې پېښور خوندور ځای و خو کابل په رښتیا جنت دی... زه دوی ته د انګوټونو، پوځونو، کښتیو، دارو او په اروپا کې د ټولو عجایبو په هکله خبرې کوم او دوی په بدل کې زما ذهن د خپل هېواد د دودونو، تاریخ، دولتي ارګانونو، سوداګرۍ او ...په اړه روښانه کوي.»[۷۱] برنز له دغو خلکو سره «چې مهربانه او مېلمه پال دي، د رښتینې مینې احساس وکړ. دوی نه د عیسویانو او نه زموږ د ملت پر وړاندې تعصب درلود. کله به چې دوی له ما څخه پوښتنه وکړه چې ایا زه د خنځیر غوښه خورم، زه به په رښتیا ولړزېدم او ورته وبه مې ویل چې یوازې کم اصله خلک دغه کرکجن کار کوي. خدای د ما ته ښښنه وکړي ځکه زما بېکن* ډېر خوښېږي او کله چې زه دغه کلیمه لیکم، خوله مې اوبه کوي.»

د برنز کابل خوښ و، د کابل خلک یې خوښ وو، د دوی له شاعرۍ او د کابل له منظرو څخه یې خوند اخیست او واکمنو ته یې په درنه سترګه کتل. ده خپل بارکزی کوربه، دوست محمد خان چې د ده یې تود هرکلی کړی و، د کابل په واکمنۍ کې د رفعت پر لور روان تر ټولو ګړندی بللی او په ډېره رښتینولۍ یې په خبرو اترو کې د هغه د ځلانده ذکاوت په اړه خبرې او په بالاحصار کې د هغه د مانۍ بڼ او مېوه لرونکو ونو د ښایست یادونې کړې دي؛[۷۲] نو که برنز، دوست محمد او افغانان ځان ته جذب کړل، دوی هم برنز ځان ته جذب کړی و.

• جړاو: په ګاڼو سمبال

•جالوغ: د اس د زین لاندې لمڅۍ

*د خنزیر د ملا او یا څنګونو نیمه وچه یا مالګینه او یا په لوګي وهل شوې غوښه. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو پر يو كس چې د برنز جذابيت اثر نه كولو، د شاه شجاع ساتونكى او د لودياني د څارګرې ادارې مشر كلاډ وېډ و چې هېڅ كله يې څوک د خپل صلاحيت په حريم كې نه خوښېدل او دغه حريم يې داسې ساتلو لكه د كوچيانو سپى چې خپله كاسه ساتي. وېډ دا نه شو زغملى چې لوړ موقف ته د رسېدو يو ځوويشت كلن ځوان له ده څخه مخكې شي او د افغانستان په اړه د لوى والي غوره سلاكار شي. كه څه هم د الېنبوره مكتوب د وېډ واک زيات كړ او په هماليا كې يې د څارګريزو مالوماتو د راټولولو له پاره نور اجنټان او سرچينې ورزياتې كړې، خو نومورې د وېډ د مسوليت په سيمه كې هم د داسې عملياتو امر وركړ چې نه يوازې وېډ پرې هېڅ كنټرول نه درلود بلكې په بوج كې د ده د سيال، پاټېنګر پر ايجنسى تړلي وو او له سيال ولايت، بمبيي څخه رهبري كېدل. وېډ پوه شو چې برنز د ده موقف ته يو لوى ګواښ دى او كله چې له كابل څخه د برنز د راپورونو شمېر زياتېده او څرنګوالي يې ښه كېده، مخكې له دې چې دغه راپورونه د لودياني له لارې اړونده ادارو ته وليږل شي، وېډ به لوستل او ملنډيزه او امرانه تبصرې به يې پرې كولې. كه به يې په راپورونو كې كومه تېروتنه ترستركو شوه، ده به په ډېره خوښۍ په ګوتو كوله.[۷۳]

وېډ پوهېده چې دى يوازې د مېز تر شاه افغانستان پوه دى او افغانستان يې هېڅ كله نه دى ليدلى، خو كله چې د انګرېزي ګټو په هكله د نومورې د ايجنسى موندنې د ده د ځيرک او ځوان سيال، برنز له پايلو سره توپير درلود، زړه يې نور هم وېرېسېد. وېډ رنجيت سېنګ ته تل په شمالي هند كې د كمپنۍ د اصلي متحد په ستركه كتل او په كلكه يې باور درلود چې سېكان په سيمه كې تر ټولو ځواكمن پوځ لري. وېډ د ۱۸۲۰ مې لسيزې په بهير كې ډېر وخت د سېكانو په دربار كې تېر كړى و؛ نو په حقيقت كې نږدې و چې د دوى د داعيې پلوى شي. په دې هكله د نومورې مشران پوه او اندېښمن وو. نومورې له افغانستان سره دومره ناټ نه درلود. له هغه څه نه يې كركه درلوده چې د دوست محمد په هكله يې اورېدل او په لوديانه كې يې خپل ګاونډى او ملګرى، شاه شجاع كه چېرې اړتيا ورته پيدا شوه، په كابل كې د انګرېزانو د بالقوه ګوډاګي په څېر په خپل ذهن كې انځورولو.

خو د وېډ اند له بدلېدونكو حقايقو شاته پاتې و. د تخت د بېرته نيولو له پاره د شاه شجاع د ورستۍ ناكامې هڅې راهيسې، شاه محمود مړ شوى و او افغانستان كابو په بشپړه توګه د باركزي ورونو تر واكمنۍ لاندې راغلى و. يوازې په هرات كې د شاه محمود زوى، شهزاده كامران د سدوزيو مورچل ساتلو، خو وېډ د شاه شجاع په څېر باركرزيو ته د ځاني‌اله او بې اصوله زورواكانو په ستركه كتل. برنز چې په تازه ستركو دغه موضوعګانو ته كتل، بل نظر درلود. له رنجيت سېنګ سره له مخه ښې وروسته او مخكې له دې چې افغانستان ته لاړ شي، برنز لودياني ته د لوى والي د ليدو له پاره لاړ او هلته يې د شاه شجاع له دربار څخه هم ليدنه وكړه، خو د شاه شجاع په ليدنه دومره مثبت اغېزمن نه شو، كه څه هم نومورې ورته ويلي وو:«كه ما په افغانستان كې خپله پاچاهي درلودى، زه به په كابل كې د يو انګرېز په ليدو ډېر خوښ واى او د كابل او هند تر منځ به مې لاره جوړه كړې واى.» خو برنز قناعت ونه كړ او په يو ليک كې يې ليكلي وو: «زه باور نه لرم چې شجاع تخت ته د رسېدو پوره وس ولري او كه خپل تخت ترلاسه هم كړي، هغه دومره وړتيا نه لري چې د داسې سختو حالاتو تر عهدې ووځي.» برنز په خپل ډېر خرڅ شوي كتاب «په بخارا كې يونونه» چې خپل راپورونه يې په كې په يون ليک اړولي وو، بيا په عين موضوع كې داسې ليكلي: «په شجاع الملک كې د پاچاهۍ وړتيا هر وخت شكمنه ښكارېده.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هغه چلند او خبرې په رښـتیا ډېرې سـیقل شـوي دي، خو قضـاوت یې له منځنۍ کچې څخه اوچت نه دی. که دغه خبره برعکس وای، مخکې له دې چې پنځوس کلن شـي، اوس به یې پرته له کومې هیلې چې په تخت به بیا کښېني، له شـلو کلونو راهیسـې له خپل هېواد او خپل تخت څخه لیرې په تبعید کې ژوند نه کولای... د دغه کورنۍ بشـپړ زوال د وروسـتیو پاچاهانو د بې ځایه ویاړ او غرور له کبله دی چې اوس افغانان د دوی په زوال هېڅ خواخوږي نه ښـيي. شـجاع به بې له دې پرته کله خپل تخت بیا ترلاسـه کړی وای، خو مخکې له دې چې خپل واک مضـبوط کړي، په بیړه یې د یو ځواکمن پاچا له کړنو او صـلاحیتونو څخه کار واخیسـت. افغانان د یو واکمن کس پر وړاندې خپل د حسـد احسـاس نه شـي پټولی: په تېرو دېرشـو کلونو کې څوک په خپل مرګ مړه شـوي دي؟ دوی هغه وخت خوشحاله دي چې د یو مطلق واکمن تر واکمنۍ لاندې ژوند وکړي او یا په ډېرو جمهوریتونو ووېشل شي.[۷۴]

برنز په کابل کې یو مطلق واکمن وموند. هغـه د خپل یون په بهیر کې ټول بـارکزي ورونـه ولیـدل، خو ده تـه بې له دې چې دوست محمد خان تر ټولو اغېزمن ښکاره شو. دوست محمد اوس د کابل او غزني مطلق واکمن و او د خپل کم عمر او د وروڼو د حسـادت برعکس، د خپلې کورنۍ د مشـر په توګه د پېژندنې په درشـل کې و. برنز په وضـاحت د دوسـت محمد خان سـتاینه کړې: هغه په خپل یون لیک کې لیکلي: «یوه یوني ته د دوست محمد نومیالیتوب مخکې له دې چې هېواد ته یې د ننه شي څرګند شو.»

هېڅوک د داسـې کرکټر لیاقت نه لري چې دوسـت محمد خپل کړی. هغه ورځنیو چارو ته په بشـپړ ډول پاملرنه کوي او هره ورځ په قضایي او اداري ودانۍ کې حاضر وي...دغسې کړنې د خلکو ډېرې خوښیږي. نوموړی سوداګري ډېره هڅوي او ټولې پرکړې د ده د عدل سـتاینه کوي: بزګران د اسـتبداد له نه شـتون څخه خوند اخلي، وګړي د خپلو کورونو د خوندیتوب په هکله اندېښـنه نه لري، سوداګر د پرېکړو په مساواتو او د دوی د شتمنیو له ساتنې څخه خوښ او عسکر د منظمې او پر وخت تنخوا په ترلاسه کولو راضي دي. له دې نه زیاته د یو واکمن سـتاینه نه شي کېدای. دوسـت محمد تر اوسـه څلوېښت کلن نه دی. مور یې [قزلباشه] پارسـیوانه وه او همدغه خلکو روزنه ورکړې چې پوهه او درک یې د نورو ورونو په پرتله تېز شـو. سـړی د نوموړي د پوهې، ځیرکتیا او کنجکاوۍ او همدا راز د هغه له چلند او خبرو څخه اغېزمن کېږي. دی بې له دې چې په افغانسـتان کې تر ټولو ځواکمن مشـر دی او په داسې وړتیا او توان چې دی یې لري، کېدای شي په خپل هېواد کې لا زیات پرمختګ وکړي.[۷۵]

برنز لیکلي چې ده اورېدلي دوست محمد په ځلمیتوب کې وحشي او عیاش و، خو کله چې د واک څښتن شـو، خپل ځان یې اصلاح کړ. د شراب څښل یې پرېښـودل، لوست او لیک یې زده کړل او پرهېزګاري او په جامه او چلند کې یې ساده ګي خپله کړه. هر چا کولای شـول چې له ده سـره وګوري او د عدالت غوښـتنه وکړي. برنز نه یوازې له دوسـت څخه کلک اغېزمن شـوی و، بلکې نوموړی یې په افغانسـتان کې د انګرېزانو د نفوذ تر ټولو ښـه شـونی بدیل ګڼلو. د هغه په اند د سـدوزیو وخت نور تېر و او دا چې دوسـت محمد د انګرېزانو خوا ته ګروهنه درلوده؛ نو پرته له دې چې له عامه بودیجې څخه لوی لګښت وشي، له ده سره د یو ائتلاف جوړول شـوني وو.[۷۶] دغه سـتراتیژۍ په رادیکاله توګه له هغه سـتراتیژۍ څخه توپیر درلود چې وېډ کلکتې ته وړاندې کړې وه. اوس وېډ دوه خوښـې درلودې، لمړی دا چې د دغه ځوان نظر ومني، چې په سـیمه کې یې لږ وخت تېر کړی و خو د ده برعکس، کابل یې لیدلی و او دویم دا چې د سـیمې په اړه د شل کلنې پوهې د خاوند په توګه په خپل دریځ ولاړ پاتې شي او په سیمه کې د انګرېزانو تر ټولو ښې شتمنۍ په توګه، د شاه شـجاع ملاتړ ته دوام ورکړي. وېډ دویمه خوښـه غوره کړه او په داسـې حال کې چې برنز لا په کابل کې و، د ۱۸۳۲ کال د مې په میاشـت کې یې داسـې ولیکل: «خلک له جګړې او ډلو څخه سـتړي دي. دوی د پخوانۍ [سـدوزي] واکمنۍ د بیا جوړونې هیله کوي او دا د ارامۍ یوازېنۍ لاره ګڼي.»[۷۷] دغه خبرو د برنز له راپورونو سـره چې له کابل څخه یې لېږل

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمون نه درلود. وېښ خپله قضیه جوړه کړه او په دې ډاډمن شو چې دلایل به یې په کلکته کې ومنل شي، خو مخکې له دې چې د دغه قضیې پر وړاندې کولو پیل وکړي، ده تر هغه وخته صبر وکړ تر څو چې له کابل څخه د شمال په لور پر هندوکش د تېرېدو لارې له پوځي اړخه وڅېړي.

د افغانستان په لوېدیځ کې پېښو له وېښ سره مرسته وکړه. پارسیانو د سدوزیو د ورستي پاتې مورچل هرات، کلابندي نږدې بشپړه کړې وه. لکه څنګه چې انګرېزانو په ۱۸۲۶- ۱۸۲۷ مو کلنو کې له پارسیانو سره د روسانو پر ضد جګړه کې مرسته ونه کړه او وېې نه غوښتل چې له روسانو سره په مخامخ جګړه کې د ایران په ګټه ښکېل شي، پارسیانو دا بهتره وګڼله چې روسانو ته غېږه خلاصه کړي. اوس پارسیانو د هرات د بیا نیولو پلان درلود او په کلکته کې ستراتیژي جوړوونکو ګمان کولو چې دا په اصل کې د پارس په نوم د روسانو نوښت دی او د تزاري هغه پلان یوه برخه ده چې غوښتل یې له افغانستان څخه د خپل پرمختګ له پاره د اډې په څېر کار واخلي: پنځه کاله مخکې د ترون یوې مادې سن پیټرزبورګ ته حق ورکولو چې که پارس کوم وخت هرات تر خپل واک لاندې راولي، روسان کولی شي خپله قونسولګري هلته پرانیزي، خو په حقیقت کې د انګرېزانو دغه وېره بېځایه وه - په ۱۸۳۲ کال کې روسانو حتی هڅه وکړه چې د پارس شهزاده عباس میرزا قانع کړي چې پر هرات یرغل ونه کړي، خو وېښ له دغه وېرې څخه په کار اخیستنې لوی والي ته ولیکل چې د خلکو باور پر داسې نظریه چې په دې کار کې روسان لاس لري مخ په زیاتېدو دی ... [78] که چېرې په دې هکله څه ونه شي او شجاع بېرته پر تخت کښېنول نه شي، روسیه به هرات ونیسي او له هغه څخه به د خپلې اډې په څېر کار واخلي چې پر هند یرغل وکړي. د لیک سربېره، وېښ د شاه شجاع په لاس یو لیکلی سند چې شجاع په کې له انګرېزانو څخه په افغانستان کې د روسانو د لاسوهنې پر وړاندې مرسته غوښتې وه، لوی والي ته ولېږه. شاه شجاع ورته لیکلي وو چې اوس یې له رنجیت سېنګ سره کینه له زړه ایستلې ده او حاضر دی چې د پارس او روس د ګواښ پر ضد په افغانستان کې د مقاومت مشري وکړي. رنجیت سېنګ به پر پېښور یو انحرافي یرغل وکړي او په عین وخت کې به د ده خپل ځواکونه د سوېل له لارې کندهار کلابند کړي. شجاع د خپلې لیکنې په دوام کې داسې لیکلي وو: «زما د هېواد فتحه یو اسانه کار دی. زه ډاډه یم چې زه به په افغانستان کې په شپږ لکه روپیو بیا واک تر لاسه کړم... افغانان زما د راتګ هیله کوي، پر ما به راټول شي او بل هېڅ مشر به ونه مني... او بارکزي داسې خلک نه دي چې افغانان یې تر شا ودرېږي... که زه حتی دوه درې لکه پور پیدا کړم، زه باور لرم چې زه به خپلې موخې ته ورسېږم[79]».

وېلیم فرېزر د ۱۸۳۲ کال د ډسمبر په لمړی نېټه چې لږ موده مخکې د انګرېزانو په ډهلي نمایندګۍ کې ګمارل شوی و، د خپلو اجنټانو له خوا راپورونه تر لاسه کړل چې افغانان په ښار کې په لویه پیمانه وسلې او مهمات پېري. دا څرګنده نه وه چې دغه پېرودنه مشروع او د څه له پاره وه؛ نو فرېزر پېرودونکي ونیول او څه یې چې پېرودلي وو ورڅخه ضبط کړل. وروسته یې کلکتې ته ولیکل چې له دوی سره څه وکړي.[80]

(c) ketabton.com: The Digital Library

فریزر ته له لوی والي لارډ بېن ټېنګ Lord Bentinck څخه نېغ ځواب راغی چې دغه پېرودونکي د شــاه شــجاع اجنټان دي. دوی ډهلي ته لېږل شــوي چې دان پور ټوپک، مهمات، یونیفورم، بکری•، نښــانونه، او د کارتوســو کڅوړې وپېري چې خپله پاچاهي بېرته ونیسي. دا ټول د لوی والي په پټه خوښه او مرسته ترسره شول او شجاع د بېن ټېنګ په پټه خو نېغه منظوری د یرغل له پاره تابیا پیل کړه.

د ۱۸۲۸ کال په وروســتیو کې لوی والي له شــاه شـجاع ســره حتی د لیدو غوښــتنې رد کړې وې، خو اوس هرات ته د پارســیانو ګواښ او د روســانو پر وړاندې د الهنبوره د مقاومت هوډ ســیاســي ارزونې بدلې کړې وې. بېن ټېنګ امر وکړ چې د انګرېزانو رســمي دریځ به ناپېیلتوب وي، خو له شــاه شـجاع ســره به په پټه مرســته کېږي او د څلورو میاشــتو میاشتنی خرڅ دې چې په ټوله کې ۱۶۰۰۰۰ روپۍ کېږي مخکې له مخکې ورکړل شي.[۸۱]

په عین میاشت کې او په داسې حال کې چې بېن ټېنګ دوستانه لیکونه دوست محمد ته لېږل او نه یوازې له هغه څخه یې د برنز د مېلمه پالنې له پاره مننه کوله بلکې د دغه دولتونو تر منځ یې د ملګرتیا او اتحاد د جوړونې په هکله خپله ژوره هیله څرګندوله، د بېن ټېنګ نوي سکرتر، ویلیم مېکناټن په پټه فرېزر ته دستور ورکړ چې نه یوازې د شاه شجاع د وسلو پېرودونکي له زندان څخه ازاد کړي بلکې په ډهلي کې د دوی ټول پېرودي توکي د ګمرک له تعروفو څخه معاف کړي؛ نو په دې توګه به د بارکزي دولت پر ضد د سدوزي انقلاب سره مرسته وشي.[۸۲]

مېکناټن چې د دغه پټو عملیاتو تر شــا و، د الســټر Ulster یو په کتاب مین روڼ اندی، ختیځپوه او پخوانی قاضــي و چې له محکمې څخه یې د کمپنۍ د بیروکراســۍ مشــرتابه ته وده کړې وه. په پیل کې مېکناټن د هنري رســل Henry Russell د سکرتر په توګه کار کولو. هنري رسل په حیدراباد کې د انګرېزانو یو ښوی او ځانپال مشر و. مېکناټن ته د ده د هوښــیارۍ په وجه ډېر درناوی کېده، خو ډېرو د ده د خانتما لېونتوب نه خوښــېدو او نورو به د دغه «اداري کارکوونکي یا تل د مېزشاته ناست سړي» د والي سکرتر او ستر سلاکار څوکۍ ته ورتیا تر پوښتنې لاندې راوستله، خو مېکناټن په خپلو ورتیاوو کې هېڅ اړنګ نه درلود او د سیاسي توطیو او دسیسو جوړولو د استعداد خیالونه یې پالل. هغه د افغانستان په هکله دومره پوهه نه درلوده لکه څومره یې چې باور درلود که څه هم د دغه سیمې څېرمو ځایونو ته هم نه و تللی. د ده ټولو مالوماتو د وېډ د اجنټانو د راپورونو له لوســتلو څخه ســرچینه اخیســته. کېدای شــي مېکناټن هم لکه وېډ د برنز په چټکه وده حسادت کولو. لکه یو زېربېدلی بیوروکرات، د مېکناټن هر وخت دا غوښتنه وه چې هر څه بايد پروتوکول ته په پام سره ترسره شي او د برنز دغه ورتیا یې نه خوښېده چې خپل غږ په نېغه د لوی والي غوږ او د لندن کابینې ته پرته د معموله چینلونو ورسوي. ده وېډ هم له ډېرو کلونو راهیسې پېژندلو او لکه وېډ په خپل قضاوت یې باور درلود او د خپل فکر او کار دودیزه بڼه یې خوښېده.

په دې توګه په خطرناک ډول د افغانســتان له پاره د انګرېزانو یوه متناقضــه او دوه مخې پالیســي وزېږېده. برنز له دوست محمد او بارکزیو سره د دوستۍ پیلامه جوړوله، خو د دولت یو بل مټ په پټه د دوی پر ضد د یو پاڅون ملاتړ کولو. لکه څنګه چې وخت وښوده دغه تګلاره نه یوازې دوه مخې او غولوونکې وه بلکې د داسې مصیبت لاړښونه وه چې د پېښېدو سیلۍ یې ډېر ژر د هر ښکېل کس په مخ ولګېده.

• بکری: یو ډول تېره چې له بلې تېزې سره په موښولو سپرغۍ بادوي او اور پرې لګول کېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

شـاه شـجاع له خپلې مخكنۍ هڅې څخه لس كاله وروسـته، خپل خلک د ډهلي په نويو وسـلو سـمبال کړل او د ۱۸۳۳ كال د جنورۍ په اته ويشتمه، د يوې ورې اسوالي قوې په سر كې له لوديانې څخه ستون شو. هغه د خراسان تخت د بيا ترلاســه كولو له پاره د خپلې دريېمې هڅې په بريا ډاډمن و او په خپل يادښــت كتاب كې يې ليكلي: «ما هېڅ كله د ستونزو او سختيو په زغملو کې د خپل سلطنت د بيا ترلاسه كولو له پاره اړنګ ونه کړ.»

د درد يوه خزانه انعام دی

خو د دغه خزانې کلی له الله سره ده

تر هغه وخته چې ژوند او اس شته، پرې سپور شه اې شجاع

هېڅ كله هيله له لاسه مه وركوه چې اس ملونی• کړې

که د سل ځله زړه مات شي

بيا هم دوام ورکړه اې شجاع

د خداي په مهربانۍ او عظمت سپور شه

ځکه چې خدای ته هېڅ شی ناشوني نه دي[۸۳]

شاه شجاع د وېليم كمبل William Campbell په نوم يو تکړه او هوډمن انګرېز اصله هندي وګماره چې د ده عسكرو ته روزنه وركړي او مشري يې وكړي. د شجاع لمړی منزل بيا د پنجاب او سند په پوله د شكارپور مالي مركز و. انګرېزانو شجاع ته يوازې د هغه پيسـو يوه كوچنۍ برخه وركړې وه چې ده ورته د جګړې له پاره اړتيا لرله. دا ځل هغه هوډمن و چې دومره بې رحمه به وي لكه څومره چې ورته اړتيا وي چې بيا ناكام نه شـي؛ نو څنګه چې د انګرېزانو له خاورې ووت، خپل دغـه نيت يې ثـابت کړ. هغـه د يو تجـارتي كاروان مخـه ونيوه چې د ســنـد پـه لور روان و او مـالونـه يې ترې واخيستل.[۸۴] اوس چې شاه شجاع پيسې پيدا کړې، ملاتړي يې په چټکۍ په ډېرېدو شول.

وېډ چې د شجاع په لښكر پسې له ليرې روان و، د شـاه شـجاع د پرمختګ په هكله يې خوشـبينه راپورونه لېږل. هغه ليكلي وو: «شـجاع اوس د معززو خلكو ۳۰۰۰ كسـه راټول كړي، څلور خوځنده سـپاره توپونه لري او دوه لكه روپۍ يې په خزانه كې دي.» وېډ باور درلود چې دا ځل د شـاه په بريا كې اړنګ ډېر لږ دی او پرته له دې چې د چا نوم ياد کړي، ده د برنز پر هغه اند چې باركزي په افغانانو كې ګرانښــت لري، مسـخرې کولې. نوموړي ليكلي: «هغه اروپايان چې په دې وروســتيو كې يې په افغانســتان كې يونونه كړي، په دې اند دي چې افغانان د خپل پخواني پاچا د بيا راتګ په اړه، كه مخالف نه دي، لږترلږه بې پروا خو دي، خو دا بايد په پام كې ونيول شــي چې دغه مســافر د واكمنې كورنۍ [باركزي] مېلمانه او اشنايان دي او واكمنه كورنۍ هم د دوی په خوښ ساتلو غوارې د دوی اند د ځان په ګټه بدل کړي.»[۸۵]

شجاع د مې مياشتې په نيمايي كې له اباسين څخه تېر شـو او پرته له كوم مخالفت څخه شكارپور ته ننوت. ورپسې يې د شكارپور له بانكرانو څخه ماليه ټوله كړه، خپل صندوقونه يې د دوی له پيسـو څخه ډک کړل او د عسكرو روزنه يې

• ملونه:قيزه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیل کړه. شپږ میاشتې وروسته د ۱۸۳۴ کال د جنوری په نهمه د کمبل عسکرو د بلوڅانو یو یرغل شاته وتمباوه. د بلوڅانو دغه لښکر د سند امیر لېږلی و چې شاه شجاع ونیسي. میرزا عطا په دې هکله لیکلي: «د بلوڅانو یوې ډلې د تورې سره په نڅا جګړه پیل کړه.»

دوی په خپلو تورو د شاهي پوځ ډېر سرونه غوڅ کړل او د جګړې نغارې یې تر خپلې وژنې پورې وهلې، خو افسوس د دوی تکتیکي ناپوهی ته! دوی د جګړې په منځ کې له خپلو اسونو څخه ښکته شول او په داسې حال کې چې تورې یې ګډولې او پېریانو غوندې چیغې یې وهلې، په پښو یې غونډۍ ته په منډه پیل وکړ. مخکې له دې چې د غونډۍ سر ته ورسېږي، د دښمن ګولیو به په ځمکه وغورځول؛ نو په دې توګه ډېر پیاوړي او کمزوري بلوڅان مړه شول او د ژوند درمند یې د نابودي باد یووړ.
کله چې شاه شجاع د دوی له ماتې خبر شو، امر یې وکړ چې هېڅوک باید پرې نه ښودل شي چې له سیند څخه تېر شي او ټولې کښتۍ یې باید ضبط شي؛ نو بلوڅان چې د اور او اوبو تر منځ بند پاتې شول، وار یې خطا شو. هغوی چې قوماندان ته یې د بېرته ورتګ جرات نه درلود، ځانونه یې سیند ته واچول، ډېرو یې د ډوبېدو په حال کې مانو ګانو ته د ژغورنې چیغې وهلې او نورو یې خپل اسونه تر لکۍ نیولي و تر هغه چې دوی له اسونو سره یو ځای اوبو یووړل.[۸۶]

شاه شجاع ته اوس بریا، بریا زېږوله. کله چې یوه میاشت وروسته د شمال په لور ستون شو، د نوموړي د پوځ شمېر دېرش زره کسانو ته ورسېد او شجاع هم ښه روحیه درلوده. هغه په خپل یادښت کتاب کې لیکلي: «کله چې د خپل پوځ ګڼ شمېر ته ګورم؛ نو دا پوښتنه راته پیدا شي چې کوم پاچا به داسې لوی پوځ کوم وخت تر خپل توغ لاندې درلود؟ او که یې درلود؛ نو داسې څوک به وو چې د هغه پر وړاندې ودرېږي؟»[۸۷] شاه شجاع د سند امیر ته چې تر اوسه یې د ده پر ضد د نوي پوځ د جوړولو هڅه کوله، یوه ځانباوره ننګونه ولېږه: «لعنتي سپیانو، ان شاءالله زه به داسې سبق درکړم چې ټولې نړۍ ته یوه بېلګه پاتې شي. د لېوني سپي سره یوازېنی چلند د هغه په غاړه کې د رسۍ اچول دي. که غواړې چې پر موږ برید وکړې؛ نو د ټول ځواک سره دې راځه. زه له تا وېره نه لرم. هر څه د خدای په رضا کېږي. ملک به د فاتح په نصیب شي.»[۸۸]
د اپریل په میاشت کې شجاع خپل لښکر د بولان د غاښي په لور روان کړ او له هوکړې سره سم، رنجیت سېنګ له خپل خالصه پوځ سره له لاهور څخه د شمال لوېدیځ په لور روان شو چې په اټک کې له اباسین څخه تېر او پر پېښور انحرافي برید وکړي. د بارکزیو عسکر چې اوس په دوه جبهو ووېشل شول، په یوه جبهه کې یې هم اغېزمن مقاومت نه شو کولای. بلاخره اوس شاه شجاع ته هر څه له پلان سره سم روان وو. هغه د بریا په ژبه چې خپله خوشحالي یې نه شوی پټولی او د سند د امیر په هکله یې ملنډې وهلې، وېې ته ولیکل: «دغه لنډورو• خلکو هېر کړي چې زه د خدای له ځانګړې ساتنې لاندې یم.» او خوشبیني یې څرګنده کړه چې د بارکزیو پر ضد یې بریا نږدې ده: «د خدای په خوښه، بریا به زما پر مخ خپلو دروازو پرانیستلو ته دوام ورکړي.»[۸۹]
خو د ۱۸۳۴ کال د مې په میاشت کې کله چې د شجاع پوځ بلاخره د کندهار رغیانو• ته ورسېد، د ده بخت بیا په چپه کېدو شو. بارکزیو د شجاع د برید پر وړاندې د تیاري له پاره ډېر وخت درلود. کله چې د هغه پوځ د ښار دېوالونو ته ورسېد، بارکزیو خپل اکمالات پوره کړي وو او د ښار دفاعي پوځ د یوې اوږدې کلابندۍ پر وړاندې د مقاومت له پاره

• لنډور: لنډ فکر

• رغیانه: په دښته کې هغه ځای چې څو ونې او اوبه ولري

(c) ketabton.com: The Digital Library

چمتو و. سـربېره پر دې، د شـجاع پوځ په جنګي کلابندۍ کې لږ تجربه لرله او دوی نه یوازې دومره روږل شـوي نه وو بلکې پوره توپچي ځواک او نور وســـایل يې نه درلودل چې د ښـــار پر دېوالونو وروخېږي. میرزا عطا لیکلي: «کلابند کوونکو ځواکونو پر ښار باندې د ډېرو مرګ ژوبلو په زغملو یو ناکامه برید وکړ.»

دوی هڅه وکړه چې په زینه پر دېوالونه وروخېژي؛ نو په پټه او بشـپړه چوپتیا یې زینې په تیاره کې د دېوالونو تر بېخه ورسـولې او تم وو چې څارونکي ویده شـي څو دوی یې خلع سـلاح کړي او بیا به پر کلا یرغل وکړي. خو خوب لمرۍ په شـاهي کلابند کوونکو لاس برى شـو...شـاه تر لمر خاته پورې ناکراره د یرغل د پیل خبر ته تم و، خو چې له کلا څخه یې د چیغو او هیاهوی غږ تر غوږ نه شـو؛ نو د ویښـېدنې توپ د ډز له پاره یې امر وکړ. کلابند کوونکي ناڅاپه له خوب څخه ویښ شـول او ګوري چې لمر په ختو دی. د کلا سـاتونکي له خوب څخه ویښ شـوي وو او د خطر زنګ یې ووهلو، خو د اعلحضـرت له ډاره کلابند کوونکو یرغل ته مخ کړ، زینې یې پر دېوالو ودرولې او پر دېوال ختل یې پیل کړل. پر دوی باندې سـمدلاسـه د ډزو داسـې باران پیل شـو چې دوی یې د ژوند له زینې څخه د مرګ لښتي ته غورځول.[۹۰]

دوه میاشتې وروسته چې کلابندي له بندښت سره مخ شوه او دواړه لوري په خپلو ځایونو کې کلک ولاړ وو، د دوسـت محمد په هکله خبر راورسـېد چې له شـل زره بارکزیو سـره راروان دی چې د خپل میرني ورور سـره د کلابندۍ په ماتولو کې مرسته وکړي. که څه هم د پوځ د شمېر له پلوه شجاع برلاسی و- ځینې اټکلونه د نوموړي د پوځ شمېر اتیا زره ښيي - ده اندېښـنه لرله چې دوسـت محمد به د ده پر پوځ اوبه بندې کړي؛ نو نوموړي خپل پوځ د ښـار دېوال ته مخامخ له خوندي موضع څخه شمال سوېل ته وخوځولو او د ارغنداب په سیندغاړه باغونو کې چېرته چې اوبه پرېمانه وې ځای پر ځای شـو. دوسـت محمد چې دا خبر واورېد، یوازې په اس سـپور شـو څو په خپله د دغه خبرې پخلی وکړي. میرزا عطا په دې هکله لیکلي: «کله چې پر دوسـت باندې د دغه شـاتګ باد ولګېد، له خپل ښـه بخت څخه خوښ شـو او په بدله څېره ستون شو څو په خپله د دغه اوازې پخلی وکړي.»

دی چې هلته ورسـېد، ګوري چې شـاهي عسکر په دې فکر چې د کابل لښـکر تر اوسـه په میلونو لیرې دی، له سـیوري لاندې پراته دي؛ نو بیا دوسـت محمد یوازې خپل درې زره تکړه عسـکر ځان سـره په چټکۍ بېرته راوسـتل او په باغونو کې خپاره شـاهي عسـکر یې تر برید لاندې ونیول. د سختې جګړې په بهیر کې شـیخ شـاه اغاسي چې د دوست محمد په دستور څو ورځې مخکې شـاه شجاع ته اوښـتی و، چیغه ګډه کړه: «پاچا وتښـتېد، پاچا وتښـتېد.» او ورپسې یې له دغې جوړې کړې سربدالۍ څخه په کار اخیستنې، د شـاهي پوځ د ننه په برېد پیل وکړ. د شجاع عسکر د ماتې د چیغې په اورېدو او د شېخ د لوټماري په لیدو هک پک شـول. په داسې حال کې چې د توپونو او ټوپکو لوګی اسـمان ته جګېدلو، کمبل او بلوک یې په تېښته له خپلو مورچلونو څخه دفاع کوله، خو د کابل ځوانانو هېڅ وېره نه درلوده... او د توپ پر موضـع یې ورمنډه کړې، کمبل یې ټپي کړ او بیا یې ژوندی ونیو او ټوله توپخانه یې تر خپل واک لاندې راوسـتله. د شجاع پوځ اوس وارخطا شو. هر چا تېښتې ته مخ کړ. پوځ هرې خواته په دښـتو او غونډیو کې ورک شو. شجاع چې دغه حال ولید، پرته له تېښـتې یې بله چاره نه لرله او دی هم وتښـتېد.[۹۱]

یوځل بیا شـجاع شـاتګ ته اړ شـو. د کندهار په باغونو کې هرې خواته د پرتو توکو په منځ کې چې د دوسـت محمد د پوځ لاس ته ورغلي وو، د وېډ داسـې ملاتړلیکونه هم وو چې په دغه ناکامه کودتا کې یې د انګرېزانو لاس ثبوتولو. وېډ هڅه کوله چې دغه پایلې ته یوه ښـه وجه پیدا کړي او ویل یې چې د دغسې پایلې هېڅچا وړاندوینه نه شـوای کولای، خو اوس ډېر داسـې برېښـیدل چې د بارګزیو د ګرانښـت او اغېزمنتیا په هکله د برنز خبرو حقیقت درلود او وېډ له ډېر وخت راهیسې د یو پرله پسې بایلونکي ملاتړ کولو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کې د انګرېزي پالیسۍ د ماتې د شننې په اړه د لوی والي په دستور د جوړ شوي راپور په پایله کې په واضح او لنډو کلیمو لیکل شوي وو: «شاه شجاع په یو شمېر بد قسمته هڅو کې د خپل تخت د بیا ترلاسه کولو له پاره ښکېل و.» په پایله کې د نوموړي څلور لوېې ماتې یادې شوې وې: لمړۍ ماته یې د نیملې په مغولي باغونو کې د ده پر پوځ غلچکي برید، دویمه یې د کشمیر په واورو کې د ده د پوځ یخنۍ وهنه، درېیمه یې په پېښور کې د نوموړي د باروتو د زېرمې چاودنه او اوس څلورمه یې د کندهار په باغونو کې د هغه پر پوځ نابېره برید. «شاه شجاع د یرغل په تیاري او ترسره کولو کې لویه سېکمنتیا او زوړورتیا او په ماته کې لوې زغم له ځانه ښودلی دی، خو د بد بخت له کبله، د ده زړه په کړکېچنو چارو کې هر وخت مات شوی.»[92]

اوس حتی وېډ منلې وه چې زده کړیال یې له کاره وتلی او وخت یې تېر شوی، خو له جنګي اجېر جوسایه هارلن سره په شخصي خبرو کې وېډ ویلي وو چې یو شی کېدای شي شجاع بېرته صحنې ته راولي: «شاه شجاع یوازې هغه وخت بل فرصت لري چې د کابل په هکله د روسانو ظاهراً رښتیا پالیسي بربنډه شي.»[93]

که روسان د بارکزیو په مرسته نبغ په افغانستان کې ښکېل شي، شاه شجاع به بیا د انګرېزانو د ځانپالنې له پاره اړین ارزښت پیدا کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳

د لوېې لوبې پیل

د ایران او افغانستان د نانندریزه پولې په شنډو تېتو پرتو غونډیو کې دې څوک په شپه کې نه ورکېږي. حتی اوس هم دا سیمه یوه شاړه بېدیا ده چې یوازې تېوسان یې په هوا کې الوتنې کوي، د ژمي لېوان یې پر ځمکه ګرځي او د تریاکو قاچاقبر یې د کاروانونو پر زاړه تګ لوري تېرېږي. په دغه پراخه لمر سېځلې منظره کې ځېرې وړې او سوکه خوځېږي. دوه سوه کاله مخکې دا داسې سیمه وه چې مسافرو به حتی د ورځې په کې یون ته زړه نه ښه کولو. په جګړه کې د ښکېلو پاچاهیو تر منځ د دغه نانندریزه سیمې درې او غابنې د شوکمارانو کارځایونه او پټنځایونه وو. د ۱۸۳۷ کال د اکتوبر ګرمې ورځې وې او د دویم بریدمن هنري رالېنسن له پاره د یوې اوږدې اونۍ پای و. نوموړي له درېیو کلونو راهیسې په لوېدیځ پارس کې، کرمانشاه ته څېرمه په لیرې پرتو بارکونو کې د پارسي پوځ یوې نوې لوا ته روزنه ورکوله. په دغه موده کې نوموړی د هغه درې ژبې نسخو سخت مینوال شو چې د هخامنشیانو پاچا داریوش په امر په بهستان کې حجاري شوې وې؛ نو رالېنسن چې په دغه لرغوني پارسي روزېته تیږې• Rosette Stone مین و، هر ماښام به په خورا سختۍ د کابو عمودي کمر پر مخ وختلو او بیا به یې بېرته ځان د کالیو ټوکرۍ ته ور ټیټ کړ چې د نسخې چاپونه واخلي. وروسته به خپلې کېږدۍ ته لاړ او په خپلو بېسارو بریالیو هڅو به یې دغه مبهمې نسخې بې رمزه کولې،[1] خو کله چې د یو بیړني ماموریت له پاره د پارس شمال سوېل ته ولېږل شو، د ده شننې ودرېدې او له هغه وخت راهیسې چې ده په تهران کې د انګرېزي سفیر له مرستیال څخه د دغه ماموریت د ترسره کولو امر ترلاسه کړ، په شپږو ورځو کې یې پر اس ۷۰۰ میله مزل وکړ. په نورماله توګه له تهرانه تر مشهد پورې، چې افغان پولې ته څېرمه د زیارتونو ښار دی د پوځي لارې په اوږدو کې په پرتو کاروانسرایونو کې ډېر کرایي اسونه د مسافرو له پاره شته وو، خو د پارس شاه د هرات د کلابندۍ په لور روان و؛ نو دربار ته او له درباره د استونو شمېر دومره ډېر و چې رالېنسن نور اسونه پیدا نه کړل او اړ شو چې یوازې پر یو اس دومره مزل وکړي.

د رالېنسن سره مل کسان او اسونه سخت ستومانه وو او په توره تیاره کې کله وېښ او کله ویده، دوی لاره ورکه کړه. په دغه شېبه کې، ټیک کله چې سپېدې د شاه جهان د غرونو په غاښورو څنډو کې وچاودې، رالېنسن د سپېدو د رڼا په څرک کې پر اسونو یوه بله سپره ډله ولیده چې دوی ته نږدې کېده. نوموړي وروسته لیکلي : «ما له دوی سره د

• روزېته تیږه په ۱۷۹۹ کال په منف کې وموندل شوه چې په ۱۹۶ کاله له میلاد څخه مخکې د وخت د پاچا یو فرمان په درېیو ژبو ورباندې لیکل شوی (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبرو وېره نه لرله، خو کله چې د دوی له څنګه په ډګ ډګ تېرېدم، په حيرانتيا مې داسې سړي چې قزاقي جامې يې په تن وې وليدل او زما يو مرستيال د روسي ماموريت يو چوپړيال وپېژانده.»[۲]

رالېنسن سمدلاسه پوه شو چې دلته څه خبره وه. د قزاقو يوه وسله واله ډله چې له داسې ليرې بيديايي لارې د افغانستان د پولې په لور ستنه وه، بې دليله نه شي کېدای او په تېره بيا په دغسې ځانګړې شېبه کې د انګرېزي څارګرې اداري يو کارکوونکي د افغانستان په پوله کې هر راز روسي فعاليت ته د شک په سترګه کتل. لارېنسن په هند کې له خپلې لوا څخه په نوې څارګره څانګه کې ګمارل شوی و او په ځانګړې توګه د روسي نفوذ د مخنيوي له پاره ايران ته لېږل شوی و. نوموړي په ايران کې درې کاله تېر کړي وو او د يوې سنجولې ستراتيژۍ د يوې برخې په توګه چې ايران بېرته د برتانې غېږې ته راولي، پارسي پوځ ته يې ګڼ شمېر وسلې ورکړې او دوی ته يې روزنه ورکوله. پارس ته له راتګ څخه څو مياشتې وروسته، رالېنسن پوه شو چې هغه او ملګري يې د روسانو له کلکې څارنې لاندې دي. د ۱۸۳۴ کال د اکتوبر په مياشت کې يې په خپل راپور کې ليکلي و: «يو روسي افسر چې د برَن فون روزن Baron Von Rosen [په قفقاز کې روسي نايب] ځانګړی مرستيال و، نن کمپ ته راورسېد. هغه د خپل جنرال له خوا رالېږل شوی چې د امير ليدنه وکړي، خو اصلي موخه يې په پوځ کې زموږ د موقف، د پارسي پوځ د وضعيت او نور د داسې څه جوتول دي چې پر روسي ګټو اغېزه لري.»[۳]

په ۱۸۳۰ مو کلونو کې د برتانې او روسې تر منځ په سره جګړه کې پارس په ځانګړې توګه انګرېزانو ته نور هم هغه وخت سوړ شو کله چې د ۱۸۳۳ کال د مارچ په مياشت کې تهران ته په ځان باورمن کونټ ايون سيمونېچ Count Ivan Simonitch ورسېد. لکه فرانسوي افسران چې د رنجيت سېنګ دربار ته تللي وو او هغه ته يې کار کولو، سيمونېچ هم د ناپليون پخوانی افسر و چې د واټرلو له ماتې او د ناپليون له تبعيد څخه وروسته يې غوښتل نوي فرصتونه ومومي. نوموړی په اصل کې د زاره Zara و چې د اوسنۍ کرويشاه Croatia د سمندرغاړې ټرايسته Trieste ښار سوېل ته پروت دی. دی پر روسې باندې له يرغل څخه لږ وخت مخکې د ناپليون لوی پوځ ته ورغلی و او لکه د ناپليون ګڼ شمېر نور پوځيان، له مسکو څخه د ژمي په نيمايي کې د مصيبت ځپلې شاتګ په بهير کې تزاري ځواکونو اسير ونيو. کله چې دی له بنده ازاد شو، د ده هېواد په اطريشي-هنګري امپراتورۍ کې منحل شوی و؛ نو ده پرېکړه وکړه چې روسانو ته واوړي او هلته له روسي پوځ سره يوځای شو. ده ته د جګړن رتبه ورکړل شوه او په ګرجستان کې ځانګړې يرغليزه لوا ته ولېږل شو. نوموړي د روس او پارس په جګړو کې په زړورتيا برخه واخيسته. وروسته له دې چې د پارس پر ضد د ټوپکو او برچو په يو مخامخ يرغل کې سخت ټپي شو، نوموړي ته د ده د زړورتيا او په کلکه د خپل سنګر د ساتلو په وياړ د تورن جنرالې رتبه ورکړل شوه او لږ وخت وروسته يې په ګرجستان کې له يوې اتلس کلنې تر ټولو ښايسته کونډې شهزادګۍ، اوبيلاني Obeliani سره واده وکړ او په کمه موده کې په تبليسي کې د روسي ادارې يوه مخکښه څېره وګرځېد.[۴] کله چې تهران ته د سفير په توګه بدل شو، سيمونېچ په کلکه هڅه کوله چې له خپل انګرېزي سيال سېر جان مکنېل Sir John McNeil څخه مخکښ وي. سېر مکنېل له روسانو څخه دومره کرکه درلوده لکه څومره چې سيمونېچ په ډېره سرتمبګۍ د انګرېزانو پر ضد و.

د رالېنسن او د هغه د پوځي ماموريت د راتګ راهيسې، سيمونيچ وتوانېد چې د شاه باور خپل کړي او د مکنېل په پرتله يې ډېر لاس رسی او نفوذ ترلاسه کړ. مکنېل چې په اصل کې د هبرېډيز Hebrides له يوې څنډې و او پخوا يې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سفير د ډاکټر دنده درلوده، يو ارامه کس و چې د ستراتېژۍ او پوهې له اړخه د سيمونيچ کچې ته نه رسېده. په ۱۸۳۷ کال کې سيمونيچ د نوي پر تخت ناست شاه په هڅولو کې مرسته وکړه چې په انګرېزي وسلو سمبال، له خپل پوځ څخه پر نانندريزه ښار، هرات باندې د يرغل له پاره کار واخلي او شاه ته يې ترغيبي د سرو زرو پنځوس زره تومنو د ورکړې او د پور بښلو ورانديز د هغه ژمنې په بدل کې وکړ چې کله يې هرات فتح کړ، شاه به روسانو ته په هرات کې د سفارت جوړولو اجازه ورکوي. دا يو هوښيار ګوزار و. د شاه ځانپالنه يې په داسې بنه پاروله چې په هند کې يې د انګرېزانو ګټې ګواښلې او انګرېزي روزل او وسلواله شوې لوا يې نېغه د خپلو مربيانو او د وسلو مرسته کوونکو د ګټو پر ضد واړوله. په دغه وسيله، سيمونېچ هيله درلوده چې شاه د تزار په ګټه وکاروي، خو په حقيقت کې نوی شاه، دويم محمد Mohammed II له پخوا څخه د هرات د بيا نيولو تلوسه درلوده - نوموړي دغه يادونه حتی د پاچا په توګه په خپله لمړنۍ وينا کې د شاهي تاج پر سر اېښودلو نمانځنه کې کړې وه؛ نو د هرات د بيا نيولو له پاره يې دومره روسي لمسون ته اړتيا نه درلوده.[۵]

سيمونيچ د شاه او په کندهار کې د دوست محمد د مېرنيو ورونو تر منځ له يو بل څخه د دفاع له يو وړانديز شوي تړون روسي ضمانت هم وکړ. هغه پوهېده چې دغه به د انګرېزانو پر وهم څومره اغېزه ولري. څلور کاله وروسته په ۱۸۴۱ کال کې نوموړي د خپلې دغه بريا په هکله په خپل يادښت کتاب کې غورې کړې چې له پارس څخه داسې يوه اروا جوړه شوه چې د لندن له کابينې څخه يې خوب تښتولی و ځکه چې دوی پوهېدل چې روسان به له هرات څخه په اسانۍ يرغل وکړي او په هندوستان کې به اور بل کړي. هغه ليکلي: «روسانو هند ته د اور اچولو له پاره پرته له نيت څخه هر څه درلودل.»[۶]

مکنېل پرته له دې چې په تهران کې ناست وي او يو اعتراضي کتاب وليکي بله چاره نه درلوده. نوموړي دغه کتاب «په سوېل کې د روسيې پرمختګ او اوسنی موقف» بې نومه خپور کړ. د کتاب په يوه برخه کې يې ليکلي: «په اروپا کې يوازينۍ ملت چې د خپلو ګاونډيانو په بيه د ځان پياوړي کولو هڅې کوي، روسيه ده. يوازې روسيه د تختونو د چپه کولو، د امپراتوريو د کمزورولو او د ازادو هېوادونو ځانته د مطيع کولو ګواښونه کوي... د پارس بشپړتيا او خپلواکي د هند او اروپا امنيت ته اړينه ده او هره هغه هڅه چې يو کمزوری کوي، بل ته يو ګوزار دی - او د انګلنډ پر وړاندې د دښمنۍ يوه ښکاره کړنه ده.» دغه زورور لفظي يرغل هغه څرګند حقيقت له پامه غورځولی و چې په هند کې برتانوي ښکېلاک د نولسمې پېړۍ په ټوله لمړۍ نيمايي کې پرته له کومې وقفې مخ په پراختيا و او برتانيې په لوی حرص د روسيې د ټولو لاسته راوړنو په پرتله ډېر تختونه چپه کړي وو، خو دغه کتاب په لندن کې ډېر لوستونکي پيدا کړل او د وېسټ مېنسټر Westminister (د برتانيې ملي شورا. ژباړن) زياتېدونکی باور يې چې په پارس او افغانستان کې د روسيې او برتانيې تر منځ يو لوی ټکر په پېښېدو دی، نور هم ډېر کړ.[۷]

خو په دې هکله د مکنېل خبره سمه وه ځکه چې په سن پيټرزبورګ کې تزار نېکولس Nicholas او وزيرانو يې که هر څومره محتاطې نظريې لرلې، سيمونيچ بې اړنګه ستراتيژيکي هيلې درلودې. د نوموړي يوه هيله چې د ده د ټولو هيلو هسته يې جوړوله، په هرات کې د روسيې د اډې جوړول وو چې په لوديانې کې له برتانوي پولې څخه يې د شپږو اونيو مزل درلود. په وروستيو وختو کې د مکنېل جاسوسانو په تهران کې د روسي سفارت په هکله مغشوشونکې راپورونه ورکول - د يو مسکوي شهزاده په هکله مبتذلې کيسې - د نوموړي په هکله ويل کېدل چې د يوې ۱۰۰۰۰ کسيزې ډلې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشرۍ د پارس پوليې ته ستون شوی چې د هرات په کلابندۍ کې له پارسیانو سره مرسته وکړي. د دغسې څارګریزو مالوماتو تفصیل شکمن برېښېده، خو دغه مالوماتو د پارس په وسیله پر افغانستان باندې د ځینې روسي خوځښتونو شتون ته اشاره هم کوله. لارېنسن پوه شو چې هغه ژېړ وېښته افسر چې د یوې قزاقي ډلې مشري یې کوله او دی یې تر څنګ تېر شو «کېدای شي همغه کس وي چې یادونه یې کېږي... بې ارنګه زما کنجکاوي وپارول شوه. دغسې وضعیت چې د هرات له کلابندۍ څخه مخکې و، حتی یو روسي ښاغلي ته چې په خراسان کې یې یون کولو د شک په سترګه کتل کېدل، خو په دغه بل حالت کې په وضاحت د پټ ساتنې نیت شته و او ما دا خپله دنده ګڼله چې دغه رمز وسپړم.»[۹]

نو رالېنسن له خپلې ډلې سره بېرته وګرځېد: «موږ د لوړې لارې په اوږدو کې په دوی پسې وو او په یو څه واټن کې مو دوی تعقیبول. لږ وخت وروسته دوی په غونډېیو کې یو تنګي ته ننوتل. هلته زه له دغې ډلې سره چې د یوې رڼې چینې پرغاړه د سباناري له پاره ناست وو، مخ شوم. دا کس چې د افسر څېره یې لرله، په تن کوچنی او په رنګ ډېر سپین، روښانه سترګې او ډېر سېکمن ښکارېده.» رالېنسن زیاتوي:

زه پر اس سپور دوی ته ورنږدې شوم، روسي جګ شو او ما ته یې د تعظیم سر ټیټ کړ. ما په فرانسوي خبرې ورسره پیل کړې - په سوېل کې د اروپایانو تر منځ فرانسوي عامه ژبه وه - خو روسي سر وخوځاوه چې نه پوهېږي. بیا ما په انګرېزي ژبه خبرې وکړې او ده په روسي ژبه ځواب راکړ. کله چې ما په پارسي خبرې وکړې، هغه داسې ښکاره شو چې حتی یوه کلیمه هم پوه نه شو. بلاخره هغه زړه نا زړه په ترکمني یا ازبکي - ترکي خبرې وکړې. زه په دغه ژبه دومره پوهېدم چې د یوې ساده محاورې ترعهدې وتلم، خو کنجکاوي مې په کې نه شوای کولی او دا هغه څه وو چې دغه افسر غوښتل. کله چې دی پوه شو چې زه په چغتایي ژبه کې تکړه نه یم، په ترکي ژبه یې چې څومره کولی شول دومره ډېر ګړندی وغږېد. زه یوازې دومره پوه شوم چې نوموړی په رښتیا یو روسي افسر و چې د روسي [امپراتور] ډالۍ یې د پارس[امپراتور] محمد شاه ته وړلې. هغه له دې څخه زیات څه ونه ویل. وروسته له دې چې یو بل پیپ مې ورسره وڅکولو، زه په خپل اس سپور شوم او ترې لاړم.[۹]

د لوبې لوبې کېم Kim،The Great Game په نوم د راډیرډ کیپلېنګ Rudyard Kipling په ناول کې یوه نوموړه صحنه کاږل شوې چې د راج د څارګرې ادارې مشر ډګروال کرایټن Creighton کېم ته روزنه ورکوي چې د لوبې جزیات په یاد وساتې، کومه چې وروسته د کېم لوبه ونومول شوه. نوموړي ته به لږ وخت ورکړل شو چې په یو پتنوس کې بېلابېل څیزونه په یاد وساتي. بیا به یې برېښنا ورته مره کړه، پتنوس به یې ترې لیرې کړ او ورته وبه ویل شول چې د څیزونو بشپړ نوملړ له ټولو جزیاتو سره ولیکي. دا به هېڅ کله څرګنده نه شي چې رالېنسن به کله داسې روزنه لیدلې وي، خو نوموړي د دغه مرموز افسر په اړه د پام وړ او مفصل توضیحات لیکلي وو او وروسته یې کلکتې ته ولېږل او ورسره ویې لیکل: «که کچېرې په بدله جامه کې دغسې څوک هند ته د ننوتو هڅه وکړي؛ نو دا به همغه افسر وي چې زه ورسره مخ شوم.»

دغه افسر منځنی تنه، ټیټه غاړه، جګې او پراخې اوږې او نرۍ ملا لري. په رنګ بیخي ډېر سپین دی او باڼخو یې هېڅ رنګ نه لري. نوموړی پراخ تندی، ځلانده سترګې چې له یوبل څخه ډېرې جلا دي، ښه جوړه پزه، لنډه پاسنۍ شونډه او خوشحاله خوله لري. ږیره او بربت یې پرېښې او خامه نصواري رنګ لري. برېتونه یې لنډ او څوکې یې پورته تاو کړې، خو لنډې او ګڼې ږیرې یې د باڼخو لاندینۍ برخې او ټوله زنه پټه کړې ده... د هغه پر سر سپینه قزاقي خولۍ ایښې وه، تیاره زرغون ګرجستانی کوټ یې اغوستی و او په سینه یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نرۍ سپینه زرینه کتاروزمه تړلې وه چې په کینه خوا کې یې د ګرجستانیانو په ډول کارتوس تومبل شوي وو. په پولادي تیکي کې پرته توره یې له تور کمربند څخه چې ساده سپین زرین سګک یې درلود، ځړېده. ده تیاره خړ شلوار اغوستی او ښې جوړې شوې روسي موزې یې په پښو وې. نوموړي دوه ښایسته لوی خړ اسونه لرل چې پر یوه یې سپور او بل یې په لمړني اس پسې تړلی و. په ساده ایراني زین ناست و چې توره تومبه او لنډ تور جالوغ وربانديې پروت و. د تومانچې پارسي کاش یې درلود او لاستی یې چې ترکي برېښېده د ابنوس له لرګي څخه و چې سپین زر په کې کارول شوي و. ده فصیح پارسي خبرې کولې خو لنډ او تېره بهرنی ګړدود یې درلود او هېڅ کله یې (a) داسې بشپړ او پراخه نه شوای ویلی لکه پارسیان یې چې وایي او په چغتایي ترکي ژبه یې پوره حاکمیت درلود خو د قسطنطنیې او پارسي لهجه په کې نه وه.[۱۰]

راليېنسن له نیشاپور څخه وړاندې په تیاره کې د پارسیانو کمپ ته ورسېد او له شاه سره یې د یوې سملاسي مرکې غوښتنه وکړه. شاه نوموړی خپلې کېږدۍ ته ومنلو او ده د هغه روسانو کیسه ورته وکړه چې په لاره کې ورسره مخ شوی و. راليېنسن هغه دلیل چې روسي ده ته د خپل ماموریت په هکله ویلی و، شاه ته تکرار کړ. شاه په حیرانتیا وویل: «ما ته ډالۍ راوړي! زما له هغه سره هېڅ کار نه شته. دی د [روسیې] امپراتور له خوا په کابل کې دوست محمد ته نېغ لېږل شوی او له ما څخه یوازې غوښتنه وشوه چې له دوی سره په یون کې مرسته وکړم.»[۱۱]
راليېنسن سمدلاسه د شاه د خبرو په ارزښت پوه شو: دا د هغه څه لمړنی ثبوت و چې انګرېزانو له اوږدې مودې راهیسې ورڅخه وېره درلوده: روسان هڅه کوي چې له دوست محمد او بارکزیو سره د ائتلاف جوړولو په وسیله په افغانستان کې ځان ته ځای پیدا کړي او له دوی او پارسیانو سره په هرات کې د شاه شجاع د سدوزي کورنۍ د وروستي سنګر په ماتولو کې مرسته وکړي. راليېنسن په دې هم پوه شو چې له دغو مالوماتو سره په چټکۍ بېرته تهران ته لاړ شي.
روسان له لږ ځنډ وروروسته په خپله د پارسیانو کمپ ته ورسېدل. روسي افسر د پوځ عادي پارسیانو ته ځان سني مسلمان وروپېژانده او خپل مسلمان نوم یې عمر بېک وښود. هېچا په کمپ کې د ده په مسلمانۍ شک ونه کړ. هغه خبر نه و چې راليېنسن د دوی د ماموریت په اصلي موخه خبر دی. اوس یې خپل نوم «کپتان ویتکېویچ وښود ... او زما سره یې ناڅاپه په ښه فرانسوي خبرې پیل کړې او زموږ مخکنۍ لیدنې ته په اشارې، هغې یوازې دومره په موسکا وویل: «له پردي سره په بېدیا کې ډېره اشنایي ښه نه ده.»»[۱۲]
وروسته راليېنسن په دوه ځیزونو نومیالی شو. لمړی د میخي خط په بې رمزه کولو کې او دویم د ارتر کانولي Arthur Conolly په ګډون د «لویې لوبې The Great Game» د اصطلاح په موندلو کې، خو اوس په اس ځغلولو کې د هغه وړتیا ډېره ګټوره ثابته شوه. د نوموړي پلار د ځغاستې اسونو نسل اخیستنه او روزنه کوله او راليېنسن له زین او اسونو سره ستر شوی و؛ نو دغه وړتیا یې باید درلودی. دی له فزیکي اړخه هم ډېر پیاوړی و. شپږ فوټه یې ونه وه او پراخه اوږې، غښتلی اندام، ښې عضلې او وژې یې لرلې.[۱۳]
راليېنسن په همدغه شپه بېرته نېغ د تهران په لور روان شو. ۸۰۰ میله مزل یې په ریکارډ وخت کې وکړ او د ۱۸۳۸ کال د نومبر په لمړۍ نېټه یې مکنېل ته د افغانستان له پاره د روسي پلاوي د شتون خبر ورکړ. مکنېل په خپل وار سمدلاسه یو چابک ځړی•، لارډ پامرسټن ته په لندن کې او بل په کلکته کې د هند نوي لوی والي، لارډ اکلنډ ته ولېږه.

•ځړی: قاصد

(c) ketabton.com: The Digital Library

مکنېل لیکلي وو: «روسانو په رسمي توګه له کابل سره دیپلوماتیکې اړیکې پرانیستې. ما ته خبر راکړل شوی چې کپتان وېکوویچ یا بیکوویچ چې د عمر بېک په نوم هم یادېږي او د روسیې سني محمدي دی، د شارژدافیر په توګه د امیر دوست محمد خان له پاره ګمارل شوی.» په دغه لیک کې مکنېل د یاد افسر په اړه د رالېنس مفصل توضېحات او همدا رنګه لږ نور توضیحات چې د ده استازي په کمپ کې راټول کړي وو، اضافه کړل: «هغه وویل چې د امپراتور ځانګړی سکرتر دی، خو زه پوه شوم چې هغه په حقیقت کې په اورنبورګ کې د والي پوځي سکرتر و. نوموړي دوه کاله مخکې د روسي دولت رسمي مامور په توګه څه وخت په بخارا کې تېر کړ او چغتایي ترکي او پاړسي ژبې یې په بخارا او اورنبورګ کې زده کړې.»[۱۴]

داسې برېښېدل چې د ویتکېویچ په هکله د رالېنسن کتنې د هغه د مشرانو بې ساري وېره توجیه کوله. مکنېل، لارډ الینبوره او نورو انګرېزي پالیسي جوړوونکو له ډېر وخت راهیسې وېره درلوده چې روسان به افغانستان ونیسي او د اډې په څېر به کار ترې واخلي چې پر انګرېزي هند یرغل وکړي. د ویتکېویچ په اړه د رالېنسن څرګندونې سمدلاسه انګرېزي څارګرو مامورینو ته په پېښور، خیبر درې او نورو هغه ځایونو ته ولېږل شوې چې هند ته د اوښتو په لارو کې پرتې وې څو که چېرې نوموړی هند ته د اوښتو او یا رنجیت سینګ ته د خبرو له پاره د تګ هڅه وکړي، انګرېزي څارګر مامورین به یې وپېژني.

خو دغه مرموز افسر هند ته نه و روان . د هغه ماموریت د تزار او دوست محمد تر منځ د ائتلاف جوړول او په افغانستان کې د انګرېزي ګټو کمزوري کول وو.

د دغه افسر په هکله د رالېنسن یوه یا دوې انګېرنې سمې وې، خو ډېرې نورې یې تېروتنې وې. هغه نه مسلمان او نه روسی و، د اورنبورګ د پوځ په اډه کې د والي پوځي سکرتر نه و او نه یې نوم بیکویچ یا وېتکویچ و. نوموړی په حقیقت کې د ین پراسپر ویتکېویچ په نوم یو کاتولیک پولنډی اشرافي و چې په ولنیس کې چې اوس د لېتوانیا پلازمېنه ده زېږدلی و. کله چې ین په ښوونځي کې زده کړه کوله، هغه د یوې پټې ټولنې چې نوم یې «تور ورونه» و، په جوړولو کې مرسته وکړه. دا د مقاومت یو ملي انقلابي خوځښت و چې پولنډي او لېتوانیایي زده کوونکو د روسیې له لوري د دوی د هېوادونو د اشغال پر وړاندې د جګړې په نیت جوړ کړی و. په ۱۸۲۳ کال کې کله چې دغې ډلې د ښوونځي مدیر او ښوونکو ته روسي ضد لیکونه واستول او د ښار پر نوموړو عامه ځایونو او ودانیو یې انقلابي شعارونه ونښلول، دوی روسانو ته بربنډ شول. روسانو ین او د دغه کړۍ پنځه نور مشران ونیول، له دوی څخه یې تحقیقات وکړل او د ۱۸۲۴ کال د فبرورۍ په شپږمه، د دې له پاره چې نور پولنډي زده کوونکي د دموکراسۍ هیلې او غوښتنې په سر کې ونه پالي، درې کسه یې په مرګ محکوم کړل او پاتې درې یې په دورو وهلو او ورپسې په شاګۍ کې په دایمي تبعید محکوم کړل. ویتکېویچ په هغه وخت کې، مخکې له دې چې ونیول شي، د خپلې زوکړې یوازې څورلسمه کلیزه لمانځلې وه.

په وروستیو شېبو کې د پولنډ نایب الحکمه ګرنډ ډیوک پاولوویچ Grand Duke Pavlovitch په مداخلې، د مرګ سزا دایمي بند او د بابرووېسک په کلا Bobruisk Fortress کې سخت جبري کار ته ټیټه شوه چېرته چې یو له دغه هلکانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه لېونی او ورپسې مړ شو. له ویتکېویچ او دوه نورو څخه یې خپلې اشرافي رتبې او القاب واخیستل او دوی یې د قزاق په شاګیو کې بېلابېلو کلاوو ته د عادي عسکرو په څېر ولېږل. د ترفیع حق یې نه درلود، تر لسو کالو یې له خپلو کورنیو سره اړیکې نه شوای نیولی او ځنځیرونه یې په پښو، په اوږده مزل سوېل ته پلي ولېږل شول.[۱۵] ین له رسېدو څخه وروسته، له خپل «تور ورونه» ملګري الایزي پېسلي اک Aloizy Peslyak سره د تېښتې یو پلان جوړ کړ او غوښتل یې د هندوکش له لارې هند ته وتښتي، خو دغه پلان بربنډ شو او دوی ته سخته سزا ورکړل شوه.[۱۶] په راتلونکو کلونو کې د ین یوه ملګري ځان وژنه وکړه او پېسلي اک هم نږدې ځان ویشتلی و، خو ویتکېویچ خپل قسمت ته ځان تسلیم کړ او هوډ یې وکړ چې له خپل اوسني حالت څخه ګټه پورته کړي؛ نو قزاقي او چغتایي ترکي ژبې یې زده کړې او د خپل نوم د داسې بدلولو هوکړه یې وکړه چې روسي نومونو ته ورته و یعنی ایون وېکتورویچ ویتکېویچ. د ویتکېویچ یوه وروستي پالونکي وروسته لیکلي:

کله چې د اورنبورګ د پولې یوې لیرې پوځي چاونۍ ته تبعید شو، ویتکېویچ لس کاله د یو عسکر دنده د شرابي او عیاشو افسرانو ترلاس لاندې ترسره کړه. هغه وتوانېد چې نه یوازې خپله پاکي او شرافت وساتي بلکې زده کړې یې وکړې او ځان ته یې د پوهې له پلوه وده ورکړه. ده سوېلي ژبې زده کړې او له سیمې سره دومره اشنا شو چې سړی په ډاډ ویلی شي چې د اورنبورګ له جوړښت راهیسې داسې څوک نه شته چې د ویتکېویچ په پرتله د قزاقو په اړه ډېره پوهه ولري... ټول قزاق د ده صداقت، زغم او سرسخت توب ته درناوی لري چې په وار وار یې د قزاق په شاګیو کې د یون پر مهال له ځانه ښودلي.[۱۷]

دومره وخت نه و تېر چې ویتکېویچ ټول قران حفظ کړ. نوموړي به قزاقي کوچي مشرانو ته بلنه ورکوله، دوی ته یې چای، پلو، او د پسه غوښه پخوله او له دوی څخه یې د دوی د دود، د ژوندانه ډول او د دوی د ژبې غني اصطلاح ګانې زده کولې. هغه به په ځانګړې توګه د سیمې او د یونو په هکله کتابونه لوستل او همدغه پوهه په روسي پوځ کې د ده د ودې وجه شوه.

له ادبیاتو سره د ویتکېویچ مینې د یورال Ural له سیند سره د اورسک Orsk د اډې قوماندان پام ځانته واړولو او ویتکېویچ ته یې بلنه ورکړه چې د هغه بچیانو ته سبق ورکړي. په ۱۸۳۰ کال کې دغه قوماندان یو نومیالي جرمن ګرځندوی کشاف الکساندر فون هومبولټ Alexander Von Humboldt ته مېلمستیا کړې وه. کله چې هومبولټ خپل وروستی کتاب Tableaux de la Natur چې په لاتینه امریکا کې د ده د یون په هکله و، د میز پر سر ولید، په حیرانتیا یې وپوښتل چې دا کتاب هلته څه کوي. قوماندان د ځوان پولنډي په اړه ورته وویل او زیاته یې کړه چې هغه د لویو ګرځندویانو د کتابونو یوه ټولګه لري. هومبولټ یې د لیدنې غوښتنه وکړه؛ نو دی یې ورته راوست:

سربېره پر دې چې ځوان ویتکېویچ شډل عسکري کوټ اغوستی و، د ده په زړه پورې بڼې، دروند چلند او پوهې دغه نومیالی پوهاند اغېزمن کړ. کله چې هومبولټ د سایبریا له یون څخه بېرته اورنبورګ ته راغی، سمدلاسه یې د ویتکېویچ د رېږوونکي حالت په هکله والي کونټ پاوېل سوختلېن Count Pavel Suhktelen ته وویل او ترې وېې غوښتل چې د دغه ځوان پېټی سپک کړي. کونټ، ویتکېویچ راوغوښت، افسرۍ ته یې ارتقاع ورکړه، د خپلو امرونو اجرایوي مشر یې وټاکلو، او قزاقي اورنبورګ ته یې بدل کړ. وروسته ویتکېویچ د قرغز په څانګه کې وګمارل شو.[۱۸]

دومره وخت نه و تېر چې له نوموړي څخه د ژباړن کار اخیستل کېده او وروسته په قزاقي سیمو کې په بېلابېلو ماموریتونو ولېږل شو. ویتکېویچ کار او شغل پیدا کړ خو له روسي امپریالستي ماشین سره د یو ځای کېدو په بیه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه ماشین چې دی یې په کرکه کې ستر شوی و او وروسته یې په ایمانداری د داسې دولت چوپړ وکړ چې د ده ژوند یې تباه کړی و او داسې انګېرنه کېده چې ده په دې اړه ترخه احساسات په زړه کې ساتل. هومبولټ، ویتکېویچ ته د پرمختګ لاره پرانیسته، خو هغه څوک چې تر ټولو زیات یې نوموړي ته په لاشعوري توګه د پرمختګ لاره هواروله، الکساندر برنز و. کله چې برنز له بخارا څخه بېرته راغی، ده یو کتاب د «په بخارا کې یون» په نوم ولیکه چې برنز یې خورا نومیالی کړ. نوموړي ته بلنه ورکړل شوه چې لندن ته لاړ شي او د لارډ الېنبوره او پاچا سره لیدنه وکړي. د بېلابېلو ټولنیزو مېلمستیاوو کوربه والو له نوموړي څخه زمری او نومیالی جوړ کړ. ده شاهي جغرافیایي ټولنې ته لکچرونه ورکړل. د ګېوونوالو شمېر به دومره ډېر و چې د څوکیو د کمښت له وجې به خلکو په ولاړه غوږ ورته نیولی و او دغه ټولنې ده ته د سرو زرو مډال ورکړ. کله چې د ده کتاب په فرانسوي ژبه خپور شو، دغه کتاب بیا تر ټولو ډېر خرڅ شو او دی فرانسې ته د نورو مډالونو او انعامونو له پاره وروغوښتل شو. د دغه کتاب فرانسوي ژباړې د روسانو پام د برنز یون ته واړولو. د برنز د یون موخه په بخارا او افغانستان کې د ۱۸۳۰ مو کلونو په پیل کې د روسي فعالیتونو په اړه د مالوماتو راټولول په داسې وخت کې وو چې په حقیقت کې دغه دواړو سیمو ته د روسې هېڅ پام نه و او ټوله پاملرنه یې پر قفقاز او پارس متمرکزه وه، خو اوس برعکس داسې برېښېدل چې د برنز دغه کتاب د روسانو پام افغانستان، بخارا او روسي پولو ته نږدې د انګرېزانو د دسیسو مخنیوي ته واړولو. لکه څنګه چې ډېر وخت په نړیوالو چارو کې له لیرې ممکنه ګواښونو څخه د پالیسي جوړوونکو وېره کټ مټ داسې یوه بلا جوړه کړي چې وېره ورڅخه کېږي، د اورنبورګ په شاګیو کې د روسې د پوله ییزه چاونۍ والي، وي اې پېروفسکي د لوی درستېز د څرګندونو پر بنسټ، سن پیټرزبورګ له منځنۍ اسیا څخه د څارګریزو مالوماتو د کمښت په اړه دومره نارامه و لکه لندن چې د نارامۍ احساس کولو. نوموړي هم انګرېزي انګېرنو ته انعکاس ورکړی او لیکلي یې دي: «کوم مالومات چې روسانو تر لاسه کول، مبهم او ډېر لږ و او داسې اسیایانو دغه مالومات برابرول چې یا د ناپوهۍ او یا د وېرې له وجې یې د ګټورو مالوماتو د راټولولو توان نه درلود.»

موږ کره مالومات درلودل چې د ختیځ هند انګرېزي کمپنۍ اجنټان په دوامداره توګه په خېوه او یا بخارا کې ښکاره کېدل. موږ په دې هم خبر وو چې دغه کمپنۍ خورا ډېرې سرچینې په خپل واک کې درلودې او هڅه یې کوله چې نه یوازې خپل سوداګریز نفوذ په ټوله اسیا کې خپور کړي بلکې په اسیا کې خپلې مستعمرې هم زیاتې کړي... نو په دې اساس په ۱۸۳۵ کال کې پرېکړه وشوه چې روسي اجنټان منځنۍ اسیا ته ولېږل شي چې د انګرېزي اجنټانو څارنه او د دوی هڅې شنډې کړي. په دې موخه دویم برېدمن ویتکېویچ منځنۍ اسیا ته د اجنټ په څېر ولېږل شو...[۱۹]

ویتکېویچ دوه ځله بخارا ته ولېږل شو. لمړی ځل یې له قرغزي سوداګرو سره په بدله جامه کې اوه لس ورځې په ډېرو واورو کې او په یخ وهلې امو سیند باندې مزل وکړ. هغه یوه میاشت هلته پاتې شو، خو لکه څنګه چې برنز «د ختیځ د عجایبو کور» نومولی و، ویتکېویچ ته دغه ځای دومره په زړه پورې ښکاره نه شو. هغه بېرته اورنبورګ ته ولیکل: «زه باید یادونه وکړم چې برنز په خپل چاپ شوي کتاب کې کومې کیسې چې د بخارا په اړه کړې دي، له هغه څه څخه چې ما یې د لیدو فرصت درلود ډېر توپیر لري. نوموړي هر څه ته د شان او شوکت په سترګه کتلي، خو هغه څه چې زه یې وینم یوازې او یوازې بدرنګه، د کرکې وړ، ربړن او یا مضحک دي. برنز یا په لوی لاس د بخارا د په زړه پورې توب په اړه مبالغه کړې او یا دا چې هغه مخکې له لیدو څخه د دغې سیمې په هکله خپل قضاوت انځور کړی و.»[۲۰] خو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویتکېویچ له کرکې سره سره، هغه په پټه د ښار د نقشو خاکې وکاږلې. د ویتکېویچ په اړه یې یو مینوال لیکلي: «هېڅ‌ چا، حتی د بخارا سخت دریځو ونه شو کړای چې په قرغزي جامو کې یو اروپایي عیسوي، چې په قزاقي یې خبرې کولې او قزاقي دود او چلند یې خپل کړی و، وپېژني. سربېره پر دې، هغه په ښایسته تورو سترګو، ږیرې او لنډو وېښتانو داسې ښکارېدلو لکه یو اسیایي او یو مسلمان.»[۲۱]

په دویم ځل ویتکېویچ بخارا ته په ښکاره ډول د یو روسي افسر په توګه لاړ چې د هغه روسي سوداګرو د خلاصون غوښتنه وکړي کوم چې د بخارا امیر بندیان کړي وو. د کاروانونو ښار ته له رسېدو سره سم له ده څخه وپوښتل شول: «ته اسکندر پېژنې؟ ما فکر وکړ چې د دوی مطلب لوی الکساندر دی خو په حقیقت کې د دوی مطلب الکساندر برنز و.» د انګرېزي نفوذ دغه لمړنیو نښو ویتکېویچ سمدلاسه وهڅاوه چې مخنیوی یې وکړي او په څو اونیو کې وتوانېد چې د جاسوسی هغه شبکه چې برنز هند ته د مالوماتو د لېږلو له پاره جوړه کړې وه برښنډه کړي. نوموړي سن پیټرزبورګ ته لیکلي:

انګرېزان په بخارا کې خپل کس لري. هغه د نظام الدین په نوم یو کشمیري دی چې د څلورو کلونو راهیسې د سوداګرۍ په پلمه په بخارا کې ژوند کوي... نوموړی یو هوښیار سړی دی، له هر چا سره اړیکه نیسي او د بخارا اشرافیانو ته مېلمستیاوې کوي. دی لړترلړه په اونۍ که یو ځل په کابل کې د مسون په نوم یو انګرېز ته د ځري په وسیله لیک لېږي او هغه یې په خپل وار اړونده ځای ته استوي، خو په زړه پورې خبره دا ده چې دوست محمد د مسون په کاروبار خبر دی. خان حتی د مسون لیکونه ګېر کړل، خو جاسوس یې له لیکونو سره بېرته پرېښود او ویې ویل: یو کس ما ته زیان نه شي رسولی. ظاهراً دوست محمد په عمومي توګه اروپایانو ته د درناوي له مخې نه غواړي دوی خپه کړي او مسون ته هم غبر نه کوي. دغه کس په کابل کې د لرغونو سکو د موندنې په پلمه ژوند کوي. نظام الدین په بخارا کې یو خپلوان لري چې ده ته ټول کاغذي کارونه کوي. دوی په سیمه ییزه کچه د کوچبیګي په کاروان سرای کې برمناک ژوند کوي او اشرافیانو ته مېلمستیاوي کوي. نظام ښایسته جامې اغوندي خو په رنګ دومره ښایسته نه دی. د هغه ملګری ډېر هوښیار دی او له چلند څخه یې داسې برېښي چې د ده ترلاس لاندې دی، خو په وضاحت ښکاري چې ټولې چارې دی مخته وړي. دوی خپلې پیسې له هندي بانکرانو څخه ترلاسه کوي. کله چې زه راورسیدم، نظام الدین سمدلاسه زما لیدنې ته راغی او له ما څخه یې ډېرې پوښتنې وکړې، د نووالکساندروسک Novo Alexandrovsk او نیولاین New Line په اړه او همدا راز له خېوې سره زموږ د اړیکو په هکله. لکه څنګه چې زه له مخکې خبر کړل شوی وم، ما ده ته واضح ځوابونه ور نه کړل او نوموړي د دغې ورځې په سبا کابل ته یو لیک ولېږه.[۲۲]

د ویتکېویچ دویم یون نوموړي ته د لوی پرمختګ دروازه خلاصه کړه. له بخارا څخه د نوموړي لیدنې په تصادفي توګه بخارا ته د افغان استازي له رسېدنې سره سمون وموند. میرزا حسین علي د دوست محمد خان له خوا تزار نېکولاس ته په یو ماموریت لېږل شوی و. کله یې چې شاه شجاع ته په ۱۸۳۴ کال کې له کندهار څخه بهر ماته ورکړه، دوست محمد د وېډ لیکونه وموندل چې افغان مشران یې د شاه شجاع په مشرۍ د سدوزي سلطنت د بیا اعادې ملاتړ ته هڅول. له شاه شجاع سره د انګرېزانو مرستې دوست محمد ته ټکان ورکړ ځکه چې دی په دې باور و چې له انګرېز لوی والي سره ښې اړیکې لري؛ نو په ځواب کې نوموړي له روسانو څخه د دیپلوماتیک تضمین غوښتنه وکړه که چېرې انګرېزان په افغانستان کې نوره لاسوهنه وکړي. هغه تزار ته لیکلي وو: «د برتانوي واکمنۍ پراختیا د افغانستان خپلواکې ګواښي او دغه پراختیا روسي سوداګرۍ ته په منځنۍ اسیا کې او سوېل ته یې پرتو هېوادونو ته هم ګواښ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی. که چېرې افغانسـتان ته د انګرېزانو پر ضـد په يوازې جګړه کې ماته ورکړل شي؛ نو دا به له بخارا سـره د روسـي سوداګرۍ د پای په مانا وي.»[٢٣]

ويتکېويچ له ميرزا حسـين سـره هغه وخت مخ شـو چې دوی دواړو په يوه کاروانسـرای کې هسـتوګنه غوره کړه. هغه ځانته دغه ښـه فرصـت وګڼلو؛ نو ميرزا حسـين ته يې وړانديز وکړ چې دی به يې په خپله لمړی تر اورنبورګ پورې او بيا تر سـن پيټرزبورګ پورې بدرګه کړي. ويتکېويچ په خپل راپور کې په خوښـۍ وليکل: «دوسـت محمد، د کابلسـتان حاکم د روسـې ملاتړ غواړي او زموږ هرې غوښـتنې ته چمتو دی.» خو ويتکېويچ لمړی بايد له بخارا څخه ځان وباسـي ځکه چې امير ناڅاپه د ده په هستوګنځي عسکر چاپېر ودرول، د ده اوښـان يې ضبط کړل او ده ته يې د وتلو اجازه نه ورکوله. ويتکېويچ وروسته ليکلي وو:

ما خپلو تومانچو ته لاس کړ او تر کمربند لاندې مې تېرې کړې. کوټ مې په اوږو واچولو، د يون پښـمي خولۍ مې پر سـر کړه او د کوشـبيګي په لور مې منډه کړه. کله چې زه د ننه لاړم، که څه هم ما سـم غوږ ونه نيولو، خو زه پوه شـوم چې دوی زما او زما د تګ په هکله خبرې کولې. ما په نېغه کوټې ته منډه وکړه...[او و مې ويل:] «زه د وروسـتي ځل له پاره بيا درته وايم چې که زه خپل ژوند د لاسـه هم ورکړم، زه دلته نه پاتې کېږم. که هر څوک زما مخه نيسي او زما د تګ په هکله پوښـتنه کوي، لکه څنګه چې ما تا ته او په سلګونو نورو ته چې ما په دې هکله ځوروي وويل، هر څوک چې زما مخې ته درېږي؛ نو دغه ځواب به تر لاسـه کوي.» دلته ما د خپل کوټ څنډه پورته کړه او تومانچو ته مې ګوته ونيوه. کوشـبيګي داسې هک پک و چې نه پوهېده څه ووايي. ما له هغه څخه وغوښـتل چې ما ته د سـفر جواز چې د ده ټاپه پرې لګېدلې وي راکړي چې څوک مې د درولو جرات ونه کړي، خو هغه ماته دغه جواز رانه کړ او راته ويې ويل چې لاړ شـم. ما له ده سـره مخه ښـه وکړه او ووتم او يو ځل بيا مې وويل چې که هر چا زما مخه ونيوله، زما ځواب به مرمۍ وي. کوشبيګي خپله د ځاځ ښکارونه ونه شوی ساتلی او راته ويې ويل: «ګورو به» خو هغه زما په وتلو خوښ ښکارېده.[٢۴]

ويتکېويچ او حسـين علي په راتلونکو مياشـتو کې کرار کرار د شـاګۍ له لارې اورنبورګ ته ورسـېدل او بيا سـن پيټرزبورګ ته روان شـول. حسـين علي په لاره کې د پېچ په مرض اخته شـو، خو ويتکېويچ يې پالنه وکړه او ده ته يې تسليت ورکولو. د ناروغۍ د اوږدې مودې د دمې او ارامتيا پر مهال، ويتکېويچ له حسـين علي څخه په فصاحت د درې ژبه زده کړه. دوی دواړه بلاخره د ١٨٣٧ کال د مارچ په مياشـت کې پلازمېنې ته ورسـېدل. ويتکېويچ څلور کاله مخکې په ځنځيرونو تړلی بندي له اروپا څخه ايسـتل شـوی و. خو دا ځل په خپله تزار نېکولاس ښـار ته د رارسـېدو مبارکي ورولېږلـه او د لمړي بريـدمن ترفيع يې ورکړه. نوموړی نېغ د بهرنيو چـارو وزير او د چـانسـلر مرسـتيـال، کونټ نېسلروډ Count Nesselrode دفتر ته بدرګه شو.

د ميرزا حسـين علي د ماموريت خبر ټول هغه روسي مامورين چې په راتلونکې لوبې لوبې کې ښـکېل وو خوشحاله کړل. کونټ سيمونيچ په تهران کې له روسي سفارت څخه وليکل: «دغه فرصت بايد ضايع نه شي. په پارس کې انګرېزي نفوذ مخ په کمېدو دی او اوس د دې وخت رارسېدلی چې روسيه له پارس او کابلستان سره يو درې ګونی ائتلاف جوړ کړي؛ نو په دغه وسـيله به له کابل څخه تر تبريزه د روسـي نفوذ يوه ليندۍ ته ورته کرښـه جوړه شي. په افغانسـتان کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

روسيې برلاسی به برتانيه شـاتګ ته اړ باسـې او په اباسـين کې به د خپل موقف د سـاتنې هڅې وکړي. بيا به دوی د دې فرصت ونه لري چې د روسي طبيعي نفوذ په سيمو کې سرخوږی جوړ کړي. سربېره پر دې، په افغانستان کې د روسيې سياسي نفوذ به د روسي محصـولاتو له پاره افغان ماركيټ پرانيزي.»[٢٥] د اورنبورګ والي له سيمونيچ سره په دې اړه همغږی و. هغه ليکلي:

دا بيخي اړينه ده چې د کابل مشـر [دوسـت محمد خان] ملاتړ وکړو څکه که چېری شـجاع چې انګرېزان يې ملاتړ کوي واک ترلاسـه کړي، افغانسـتان به د انګرېزي نفوذ لاندې شـي؛ نو بيا به انګرېزان د يو ګام په اخيسـتلو بخارا ته ورسـېږي. ټوله منځنۍ اسـيا به د انګرېزي نفوذ لاندې راشي او له اسيا سره به زموږ سوداګري په ټپه ودرېږي. انګرېزان به اسيايي ګاونډ هېوادونه څواکمن کړي، دوی ته به پيسې، وسلې او مهمات ورکړي او زموږ پر ضد به کار ترې واخلي. که روسيه د دوست محمد ملاتړ وکړي، هغه به ځان زموږ د احسان پوروړی وګڼي او بې اړنګه به له موږ سره ښه ملګری او د انګرېزانو به دښمن شي. دی به منځنۍ اسيا د انګرېزانو پر مخ وتړي او د دوی د سـوداګرۍ څواک ته به خنډ جوړ کړي.[٢٦]

والي دا هم وويل چې ويتکېويچ دې افغان اسـتازی بېرته تر کابله بدرګه کړي څکه چې دی يو کارنده او هوښـيار سـړی دی، په خپله دنده پوهېږي، په طبعه د عمل سړی دی، د ليکلو او خبرو په پرتله يې عمل او کړنې خوښېږي، په شاګې کې بلد دی او هستوګن يې د هر مړي او ژوندي په پرتله ډېر پېژني.[٢٧] په سن پيټرزبورګ کې د دوست محمد ليک په څېر وڅېړل شـو او جوته شـوه چې په ليک کې هر څه د دوی له هيلې سـره سـم وو. دوسـت محمد ليکلي وو چې انګرېزان د ټول هند اشغال ته نږدې شـوي او که کچېرې ده ته د پيسـو او وسـلو داسې مرسـته وشي لکه له پارس سره چې کېږي، دی کولای شي چې په يوازېتوب د دوی پرمختګ ودروي: «موږ هيله من يو چې په هغه بېسارې کچه چې تاسو د سخاوت باران پر پارس جوړ کړی، په افغان دولت او زموږ د کورنۍ په سـلطنت به هم دغسـې باران جوړ کړئ چې سـتاسـې د لـويـې امـپـراتـورۍ پـه سـخـاوت بـه بـېـرتـه خـپـل پـخـوانـي مـطـلـوب حـالـت تـه اوچـت شـي.»[٢٨] نو نېسلرود، افغانسـتان ته د يو سـوداګريز او ديپلوماتيک پلاوي د لېږلو سپارښتنه تزار ته وکړه. هغه ليکلي وو: «که هر څومره دغه هېوادونه [افغانسـتان او هند] زموږ څخه ليرې دي او که هر څومره زموږ پوهه او مالومات د دوی په هکله لږ دي، خو له دې څخه انکار نه شـي کېدی چې د سـوداګريزه اړيکو هر راز پراختيا به موږ ته ګټوره وي.»[٢٩] خو يوازېنۍ سـتونزه د ميرزا حسـين علي نه رغېدنه وه؛ نو وروسـته له ډېرو غونډو پرېکړه وشـوه چې ويتکېويچ به له افغان اسـتازي څخه مخکې لاړ شـي څکه چې ميرزا حسـين علي دومره ناروغه و چې د تګ توان يې نه درلود او لږ تر لږه يوې مياشتې ارامتيا ته يې اړتيا درلوده.

د ١٨٣٧ کال د مې مياشـتې په څورلسـمه ويتکېويچ ته په ليکلې بڼه يو شـمېر حکمونه له دوسـت محمد سـره د سوداګريزو اړيکو د پرانيستلو په هکله ورکړل شول. د يوې روسي سرچينې پر بنسټ، ويتکېويچ ته يو شمېر پټ ګړني حکمونه هم ورکړل شـوي وو او هغه دا چې له روسانو څخه د دوست محمد د بشپړ ملاتړ په بدل کې به له ده سره د دوو ميليونو روبلو مالي مرسـته وشـي چې دی به د رنجيت سـېنګ پر ضـد ترې کار واخلي او همدا راز د پوځي اکمالاتو ژمنه دې هم ورسـره وشـي چې خپله ژمنۍ پلازمېنه، پېښـور بېرته تر خپل واک لاندې راولي چې په ١٨٣٤ کال د شـاه شجاع له ناکامې هڅې راهيسې له لاسه وتلې وه.[٣٠] ويتکېويچ دې سربېره پر دې هڅه وکړي چې په کندهار کې د دوست محمد ميرني ورونه هم په دغه نوي ائتلاف کې ګډ کړي او په کابل کې له خپل ورور دوست محمد سره د دوی په يووالي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټینګار وکړي. ده ته وویل شول چې دا بیخي اړینه ده چې د افغان واکمنانو تر منځ سوله راولي... او دوی د یووالي او ښو اړیکو په ګټه پوه کړي، نه یوازې شخصاً دوی ته د یووالي په ګټو بلکې تر خپل واک لاندې سیمو ګټې چې دوی به د بهرني یرغل پر وړاندې ترې ښه دفاع وکړای شي او د کورني اړدوړ په ارامه کولو کې به اغېزمن وي. ویتکېویچ به د خپلې لیدنې په ترڅ کې مفصل نوټونه اخلي او له بېرته راتګ سره به د افغانستان د اوسني وضعیت په اړه، د سوداګرۍ، پوځ، مالي حالت او د انګرېزانو په هکله د افغان واکمنانو د اند په اړه یو بشپړ راپور لیکي.[۳۱]

ویتکېویچ د قفقاز له لارې یون وکړ. له ده سره کپتان ایون بلرمبرګ Ivan Blaramberg هم مل و. نوموړی په تهران کې د سیمونویچ د اداري مرستیال په توګه نوی ګمارل شوی و.[۳۲] په تبلیسي کې له دمې وروسته، دوی باید په بدله جامه او په پټه او ډېر پام د تهران په لور روان شي. ویتکېویچ ته وویل شول: «کله چې تهران ته ورسېدی، ته به د سیمونویچ تر لاس لاندې وې او هغه ته به راپور ورکوې. افغانستان ته ستا د تګ او د نه تګ پرېکړه به دی کوي. که د سیمونویچ په اند، د پارس اوسني سیاسي وضعیت ته په پام سره، ستا تګ افغانستان ته مناسب نه وي او یا د کوم بل دلیل له وجې ستا تګ هلته شونی نه وي؛ نو هغه به افغانستان ته ستا تګ لغوه کړي. سیمونویچ به د افغان استازي میرزا حسین علي د بعدي یون د تیارۍ په اړه هم پرېکړه کوي.»[۳۳] د لیکلي حکمونو په پای کې کونټ نېسلروډ، ویتکېویچ ته لیکلي وو: «اړینه نه ده چې موږ یې تا ته یاده کړو چې ټول پورتني حکمونه په کلکه محرم دي او په تهران کې زموږ له پلاوي، سیمونویچ او برون فن روزن Baron Von Rosen څخه پرته، نور هېڅوک باید د دغه حکمونو په اړه پوه نه شي. احتیاط دا غوښتنه هم کوي چې کله افغانستان ته تللې، ته باید ټول حکمونه له سیمونویچ سره پرېږدې. دا څکه چې که چېرته په لاره کې څه پېښ شي؛ نو هېڅوک به ستا د ماموریت په اړه په څه پوه نه شي.» نېسلروډ دا ټینګار هم وکړ چې په ځانګړې توګه دا اړین دي چې انګرېزان له دغه پلان څخه خبر نه شي او نوموړي ته په ضمني ډول وویل شول چې که انګرېزان د ده په هکله خبر شي، روسیه به د روسي افسر په توګه د ده له شتون څخه انکار وکړي.

د ویتکېویچ له مرموزې مړینې څخه وروسته، د نوموړي د یون نوټونه ټول وسوځول شول خو د کپتان بلرمبرګ یون لیک پاتې دی. هغه لیکلي: «کله مې چې دوه میاشتې په سن پیټرزبورګ کې تېرې کړې او ټولې لارښوونې راکړل شوې، ما د تګ له پاره تیارۍ پیل کړې، خو له دې څخه مخکې مې د لارې ملګري، لمړی بریدمن ویتکېویچ سره لیدنه وشوه. هغه یو اته ویشت کلن په زړه پورې پولنډی ځوان او د ښې پوهې خاوند او سپکمن کس وخوت... دی ټولې هغه اړینې ځانګړتیاوې لري چې په اسیا کې د الکساندر برنز رول ولوبوي.»[۳۴]

دغه دواړو د سوېل په لور خپل یون پیل کړ. دوی د پارس او افغان مامورینو له پاره د ډالیو او رشوتونو څخه یوه ګاډۍ ډکه کړې وه. کله چې تبلیسي ته ورسېدل، دوی له سر قوماندان برون فن روزن سره وکتل او د کونټېس سیمونویچ (د سیمونویچ میرمن. ژباړن) سره یې هم لیدنه وکړه. نوموړې به ډېره هلته تلله او د هغې ښایسته لورانې خپلې حیرانوونکې مور ته ډېرې ورته وې.

دوی چې هر څومره د سوېل په لورې تلل، همدومره منظرې ښایسته کېدې. دغه دوه مسافر به تر ستورو لاندې ویده کېدل او له کوچیانو سره به یې شپې تېرولې. بلرمبرګ لیکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

مور د جولای په يولسمه د يرېوان Yerivan ولايت له پولې څخه تېر شوو او ډېرې ګرمۍ مور اړ ايستو چې يوه نږدې جومات ته لاړ شو. دا هغه ځای و چې مور په لمړي ځل د ارارت Ararat ښايسته غر وليد چې په ځلانده واورو غبرګو پټو څوکو يې په سوېل کې له هوارو څخه سر اوچت کړی و. په ديارلسم مور د غره په وروستۍ موږه وختلو او د ارس Aras درې ته ښکته شوو. ورځ ډېره ښايسته وه او اسمان تک شين و. مور له ونو لاندې په سيوري کې د يوه بهانده لښتي ترڅنګ کښېناستو او د ښايسته ارارت Ararat له ننداره مو خوند اخيست. زمور ارمني چوپړيال خوندور پلو راته پوخ کړ او مور چې ساعت مو تېر و، يو بوتل مدېرا* مو تش کړ.۳۵

کله چې دوی د پارس له پولې تېر شول، د ويتکېويچ ژربدلېدونکی مزاج خراب شو. بلرمبرګ ليکلي: «په پارس کې زمور د يون په بهير کې به ويتکېويچ ډېر وخت د خپګان حالت درلود او ويل به يې چې له ژوند څخه يې زړه تور دی.» يوازې کله چې دوی تهران ته ورسېدل، د ويتکېويچ مزاج بېرته سم شو. ځکه چې سيمونويچ دی له دوه ځارګريزه مالوماتو څخه چې دغه پولنډی يې په اورېدو ډېر کازمن شو، خبر کړ. لمړی خبر چې وروسته دروغ وخوت دا و چې انګرېزي استخبارات د ميرزا حسين علي په ماموريت شکمن شوي وو او دوی له کابل څخه په دغه دوو مسافرو پسې وو او د دوی ځار يې کولو چې اوس له دې وجې کېدای شي ويتکېويچ د انګرېزانو د دسيسو او پارونې ښه وګرځي، خو دې خبرې هم حقيقت نه درلود - انګرېزان په دغه مهال کې تزار ته د افغان ماموريت د تګ په هکله هېڅ خبر نه وو- د روسي ماموريت د خوندي ساتلو له پاره په تهران کې روسي سفارت، ويتکېويچ ته قزاقي ساتونکي ورکړل چې د نيشاپور له لارې په هرات کې د شاه تر کمپه يې بدرګه کړي؛ نو دغه بدرګه وه چې انګرېزي استخبارات يې ځک کړل - رالېنسن دوی ته د ويتکېويچ د ماموريت شتون بربنډ کړ.

دويم خبر ويتکېويچ ته ډېر په زړه پورې و. په افغانستان کې د سيمونويچ جاسوسانو نوموړي ته خبر ورکړ چې ويتکېويچ به په کابل کې يوازې نه وي ځکه چې الکساندر برنز منځنۍ اسيا ته په خپل دويم ماموريت هم په همغه لور ستون و. ده ته هم د ويتکېويچ غوندې ځانګړي حکمونه ورکړل شوي وو چې د دوست محمد خان ملاتړ خپل کړي. ويتکېويچ چې برنز يې له نږدې څارلو او تر يوې کچې يې د هغه موډل له ځان څخه جوړ کړی و، اوس يې له ده سره منزل او ماموريت کټ مټ يو ډول و. دغو دوو کسانو په رښتيا ډېرې ګډې وجې درلودې. دوی څه نا څه همزولي وو، دواړه د خپلو امپراتوريو له ليرې پرتو ولايتونو څخه وو، دواړو له ممتاز پوړ سره تړاو نه درلود، اسيا ته دواړه د څو مياشتو په درشل کې لاړل او دواړو په خپله زړورتيا او لياقت او په ځانګړې توګه په ژبو کې د وړتيا له وجې اوچت مقام ترلاسه کړی و. اوس به دوی په کابل کې يو بل سره مخامخ کېږي او د دوی د سيالۍ پايله به نه يوازې د افغانستان بلکې د منځنۍ اسيا نږدې راتلونکې تعريف کړي. لويه لوبه پيل شوه.

---

* په مدېرا Medeira کې جوړ شوي واين. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

الکسـاندر برنز د ۱۸۳۷ کال د اکتوبر په میاشـت کې پېښـور ته ورسـېد. له پېښـور څخه د نوموړي له وروستۍ لیدنې راهیسـې کوم بدلون چې په پېښــور کې راغلی و پر ده باندې ښــه اغېز ونه کړ. کله چې شــاه شـجاع په ۱۸۳۴ کال پر کندهار یرغل وکړ، رنجیت ســېنګ پېښــور فتح کړ. هغه د دریېو کلونو په ترڅ کې د خپل پوځ نیمه برخه پېښــور ته لېږدولې وه او د درانیو دغه ژمنۍ پلازمېنه یې په لویو پنجابي بارکونو بدله کړې وه. د بالاحصــار پر نندارځایونو او د ښایسته باغ پر ځای یې، چېرته چې په ۱۸۰۹ کال کې شاه شجاع الفنسټون ته ښه راغلاست ویلي وو، د خښتو لویه کلا جوړه کړې وه او د خیبر په خوله، جمرود کې یې یوه بله لویه کلا چې له توپونو څخه ډکه وه جوړه کړې وه. برنز لیکلي وو: «د رنجیت ســنګ یو افســر، پاولو اویتبېلې Paolo Avitabile چې پخوانی ناپلیوني افســر دی، اوس پېښــور اداره کوي. سېکانو هر څه بدل کړي: په ښار کې ډېر ښایسته باغونه په عسکري قشلو بدل شوي، ونې وهل شوې او ټوله سیمه یو لوی کمپ ته ورته ده. د مسلمانانو دود او دستور ورک شـوی. د ساز او ګډا غږ هر وخت له هر ځای څخه اورېدل کېږي.»[۳۶]

برنز دا هم لیکلي وو چې په پېښــور کې د رنجیت ســېنګ له لوی اشــغالي پوځ ســره ســره، دوی ته د ســیمې پښــتون مخالفینو سـختې سـتونزې جوړې کړې وې او د دوی پر ضـد دومره ډېر قومي پاڅونونه، وژنې او بلواوې کېدې چې د پېښــور اشــغال د ســېکانو د ســرچینو د لګښــت لویه برخه جوړوله. برنز پوه شــو چې په حقیقت کې دا د نوموړي د ماموریت له پاره ښــه خبر دی ځکه چې دغه وضــعیت به رنجیت ســېنګ په دې راضــي کړي چې د پېښــور د راتلونکې په اړه له دوسـت محمد سـره جوړجاړی وکړي او که چېرې له برنز سـره بخت یاري وکړه، دوی دواړه به پخلا او د برتانیې متحدین کړي.

کابل ته د برنز د لېږلو پرېکړه نوي لوی والي کړې وه. نوموړی د مکنېل هغه راپور وهڅولو په کوم کې چې په پارس کې د روسي فعالیت د ډېرښت او د هرات او پاتې افغانستان په هکله د روسانو د ناټ ادعا شوې وه. په دغه مهال کې اکلنډ نوی کلکتې ته راغلی و او د ســیمې په هکله یې دومره پوهه نه لرله، خو دوه کاله مخکې نوموړي په یوه مېلمســتیا کې برنز چې د خپل بریالي کتاب په هکله په دوره بوخت و، په بووډ Bowood کې لیدلی و؛ نو نوموړی یې د دغه ماموریت له پاره مناسـب وګڼلو او برنز د دویم ځل له پاره د اباسـین په لور ولېږل شـو چې لمړی د اباسـین هر اړخیزه څېړنه وکړي او په اوبو او ځمکه کې د بېړۍ چلونې شـناختې، نښې او ځلي کېږدي او بیا به افغانسـتان ته ځي چې د افغان او پارس د واکمنانو د نویو اړیکو په هکله، د روســانو او په ســیمه کې د دوی د فعالیت په اړه د افغانانو د ذهنیت او په منځنۍ اسیا کې د سـوداګرۍ د پراختیا له پاره د روسـي د اقداماتو په هکله څارګریز مالومات ټول کړي - د برنز دغه دنده، د نېســلروډ لــه خــوا ویــتــکــېــویــچ تــه ورکــړل شـــوې دنــدې تــه ډېــره ورتــه وه.[۳۷]

په عین حال کې، په کابل کې د بارکزي حاکمانو ناڅرګند ذهنیت ته په پام او د کلکتې رســـمي نظر ته په کتو ســـره چې بارکزیو په زور د افغانستان د رښتیني پاچا، شاه شجاع په تخت خېته اچولې، د اکلنډ سیاسي سکرتر ویلیم مېکناټن چې تل له پروتوکول سـره سـم د کړنو غم ورسـره و، امر وکړ چې د ماموریت وټې ته کلکه پاملرنه وشي او ډېر لګښـت دې نه کېږي؛ نو دا ځل د برنز ماموریت د الفنسـټون د ماموریت په پرتله ډېر بې دبدبې او له خورا لږو ډالیو سـره و. هغه ته په حقیقت کې یوازې یوه تومانچه او یو تلسـکوپ د دوسـت محمد له پاره ډالۍ ورکړل شـول. د الفنسـټون د ماموریت شـان اوشـوکت او د بې شـمېره ډالیو په اړه د افغانانو قوي حافظې ته په کتو سـره، د برنز د دغه ماموریت

(c) ketabton.com: The Digital Library

بريا دومره شونې نه برېښېده او له بلې خوا په داسې وخت کې چې برنز خيبر ته چې د جګړې لمړۍ کرښه وه ستون و، د افغـانـانو او ســپکـانو تر منځ د ســختې جګړې د پيـل خبر د دغـه مـاموريت بريـا تـه ښـــه زېرى نـه و. د ۱۸۳۷ کال د اپرېل په دېرشـمه، د رنجيت سـېنګ له لوري د پېښـور د اشـغال پر سـر د جمرود جګړه د افغانانو او سېکانو تر منځ د درېيو کلونو د شخړو او تاوتريخوالي ثمره وه. په ۱۸۳۴ کال کې وروسته له دې چې د شاه شجاع يرغل يې له ماتې ســره مخ کړ، دوســت محمد ســمدلاســه خپل پام د افغان ژمنې پلازمېنې ازادولو ته واړولو. د تقوا، يا د ســتراتېژۍ له مخې او يا د دواړو له مخې، د کابل علماوو د ۱۸۳۵ کال د فبرورۍ په مياشــت کې دوســت محمد ته د اميرالمومنين لقب ورکړ. مير وزير چې تر ټولو مشـر سـني عالم و، د کابل ښـار په څنډه، عيدګاه کې د دوسـت محمد په لونګۍ کې د وربشـو تازه وږي کېښـودل.* دا د هغه مراسـمو ازانګه وه په کومو کې چې يو بزرګ صـوفي، احمدشـاه ابدالي، د شاه شجاع نيکه ته د ۱۷۴۷ کال د جنورۍ په مياشت کې تقدس ورکړ. لکه څنګه چې په سراج ته التواريخ کې ياد شوي:

دوسـت محمد د شـاوخوا سـيمو خلک کابل ته وغوښـتل او د جهاد اعلان يې وکړ چې پنجاب، پېښـور او نورې سـيمې به بېرته نيسـي. مذهبي پوهانو چې جهاد فرض ګڼلو، او د دين په لار کې يې وژل او وژل کېدل د ښـه ژوند وسيله بلل، په خوښۍ راټول شـول او اعلان يې وکړ: «د جهاد ناره د امير په شتون او د امارت په جوړېدلو ترلې ده. هر څوک چې د هغه فرمان او نهې نه مني، دا په دې مانا دي چې هغه د خداى او رسـول احکام نه مني. دا په مطلق ډول اړينه ده چې خلک د ده اطاعت وکړي او هغه چا ته چې د ده له امر څخه سـرغړونه کوي جزا ورکړي.» دغه اعلان له دوسـت محمد سـره د خپل امارت په بنسـټ ايښـودلو کې مرسـته وکړه او په لنډ وخت کې يې هر څه برابر کړل. نوموړى په تخت کښـيناسـت، سـکه د ده په نوم جوړه شـوه او د جمعې خطبه د ده په نوم کېده. په سـکه کې دغه بيت ليکل شوى و.

امير دوست محمد د جهاد هوډ وکړ
او چې سکه جوړه کړي - خداى دې بريا ورکړي

کله چې دوسـت محمد په تخت کښـيناسـت، هغه د جهاد هوډ وکړ او له ۶۰۰۰۰ کسـيز پوځ سـره چې له شـاهي سـپرو، پلي او قومي ځواکونو څخه جوړ و، د پېښور په لور روان شو.[38]

د سېکانو پر ضد د جهاد اعلان د دوسـت محمد واک ته مشـروعيت ورکړ. نوموړي هېڅ کله د سـدوزيو د شـاهي لقب ادعا ته زړه نه و ښـه کړى او تر دغه مهال پورې د نوموړي مشـروعيت په قدرت او عدالت کې د ده په نوميالتوب کې پروت و، خو اوس هغه لوړې قراني مرجع ته په رجوع او د يو ښـه مسلمان په څېر د کفارو پر ضد د جهاد د وجيبې په ادا کولو يې مشـروعيت ترلاسـه کړ- او په تيورۍ کې- په پرهېزګارۍ او دين دارۍ کې يې يوه بله زرينه اسـلامي دوره په دغه زريزه (۱۰۰۰ کاله. ژباړن) کې پيل کړه. په عين وخت کې دوسـت محمد د جهاد له مشـرۍ څخه ولس مشـرۍ ته د رسـېدو له پاره کار واخيسـت، هغه لوى والي ته وليکل: «دغه خلک زما د ملت قومونه دي او له دوى څخه ملاتړ او د دوى سـاتنه پر ما فرض او زما دنده ده. سـوچ وکړه او دا ارزونه وکړه چې افغانان به ظلم او اسـتبداد ته پرته له کوم

---

*دغـې لقب د طالبانو ملا عمر هم ترلاسـه کړ. نوموړي په ۱۹۹۶ کال کې له دوسـت محمد څخه په الهام اخيسـتنې د افغانسـتان اسـلامي امارت جوړ کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقاومت څخه چوپه خوله پاتې شي؟ تر هغه وخته چې زما په ځان کې سا چلیږي، زه له خپل ملت څخه او ملت له ما څخه جلا کېدای نه شي.»[۳۹]

دوست محمد د همدغه میاشتې په پای کې پر پېښور خپل لمړنی ناکام برید وکړ. نوموړي د جهادیانو رنګ رنګ ډلې راغونډې کړې وې. جوسایه په دې هکله لیکلي: «له لیرې پرتو غرونو څخه اکاړان چې ډېری یې څورب• او غښتلي وو او په ګډو وډو وسلو لکه تورو، ډالونو، غشو او لندیو، ټوپکو، تومانچو او نېزو سمبال وو، د خدای او رسول په رضا د پنجاب بې علمه کفارو د وژلو، چور او تباهۍ له پاره چمتو وو.» دغه ګډ وډ پوځ د سېکانو له ښه روزل شوي او با دسپلینه خالصه پوځ سره نه شوی پرتله کېدی او پرته له دې چې په پېښور کې د ځانمنو سېکانو له خوا د مسلمانانو عامه وژنه وپاروي، کومه د پام وړ لاسته راوړنه یې نه درلوده، خو دغه برید دوست محمد ته فرصت ورکړ چې په ارامۍ، وردګ او غزني چې کابل یې د خیبر او سېکانو له پولې بېلولو، په خپله واکمنۍ کې مدغم کړي؛ نو د هغه وخت په پرتله چې یوولس کاله مخکې دوست محمد په کابل کې واک تر لاسه کړ، اوس یې له مالیې څخه عواید پنځه برابره ډېر شول او بې اړنګه په هېواد کې تر ټولو پیاوړی واکمن شوی و. د ۱۸۳۷ کال د فبرورۍ له پای وروسته، امیر یو ځل بیا له سېکانو سره شخړه راپورته کړه. هغه د رنجیت سېنګ جنرال او په پېښور کې د سېکانو د پوځي ځواکونو مشر، هري سېنګ ته ولیکل: «ستاسې له لوري د جمرود اشغال چې د خیبر په پوله پروت دی او زما د رعیت، خیبریانوملکیت دی، خلک ډېر په غوسه کړي او دوی به هرهغه څه ترسره کړي چې له وسه یې پوره وي څو د دغه اشغال مخنیوی وکړي. زما زوی، اکبرخان هم له دوی سره د مرستې له پاره هر څه ته چمتو دی ... که ته هڅه وکړې چې مهاراجا سره خبرې وکړې چې پېښور ماته وسپاري، زه به هغه ته د دغه سیمې اسونه او نورې ډالۍ ورولېږم. که چېرې ته په دغه پرېکړه اغېز کولی شې، زه به ستا هره غوښتنه ومنم او که داسې ونه شي، بیا خو ته زما په ځواب پوهېږې.»[۴۰]

سېکانو دغه لیک ته پام ونه کړ او دوه میاشتې وروسته کله چې رنجیت سېنګ له پېښور څخه اروپايي روزل شوی ځواک لاهور ته وروغوښته چې د شاهي کورنۍ په واده کې د تشریفاتي پوځ دنده ترسره کړي، شل زره افغان سپره قوه پر خیبر ښکته شوه او وتوانېده چې د جمرود نوې کلا ته څېرمه هري سېنګ کلابند کړي. په دې اړه په سراج التواریخ کې لیکل شوي: «اکبرخان او هري سېنګ د سختې جګړې په ترڅ کې یو له بل سره مخ شول. دوی پرته له دې چې یو بل وپېژني، پر یو بل یې تر هغه وخت پورې ګوزارونه کول تر څو چې اکبر خان برلاسی شو او هري سېنګ یې پر ځمکه چپه او مړ کړ. دا چې قوماندان یې ووژل شو او د اسلام لښکر د دوی په لور لکه د سېلاب څپې روان و، سېکانو د جګړې ډګر پرېښود. سرداران تر هغه وخته په دوی پسې وو تر څو چې سېکان د جمرود کلا ته ننوتل او هره لاره یې په ځان پسې وتړله.»[۴۱] د سېکانو ځانګړی پوځ بېرته په چټکۍ راوګرځید او د دوو اونیو په ترڅ کې یې افغانان شاتګ ته اړ کړل، خو دې د دوست محمد حیثیت ډېر اوچت کړ او دا د اکبر لمړنی بریا وه او ده وښودله چې څومره یې د خپل پلار د جګړې وړتیا خپله کړې وه. له دغه وخت څخه د اکبرخان نه تر ټولو پیاوړی قوماندان جوړ شو.

برنز اباسین ته تر نیمې لارې رسېدلی و کله یې چې د جګړې خبر واورېد. تر یو وخت پورې دا څرګنده نه وه چې دغه

• څورب: د غټې تنې څېښتن

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاوتریخوالي به افغانستان ته د نوموړي د تګ مخنیوی وکړي او ماموریت به یې لغوه شي، خو هر څه چې کېدل، دغه جګړې برتانیه په یو بېخونده موقف کې واچوله په داسې حال کې چې برتانیې هڅه کوله د جګړې له دواړو خواوو سره متحده پاتې شي، خو کله چې برنز پېښور ته ورسېد او په خپلو سترګو یې ولیدل چې سېکان د پېښور په ساتلو کې له څومره ستونزو سره مخ دي او سېکانو ته دا ناشونې وه چې په سیمه کې نظم راولي، دی په دې پوه شو چې سېکانو ته دغه اشغال دومره ستونزمن او ګران بیه دی چې ده ته د شخړې د حل له پاره د خبرو اترو ځای شته. برنز په تهران کې مکنېل ته په یو لیک کې خپله نظریه یاده کړې وه او هغه دا چې پېښور به د رنجیت سېنګ تر مړینې د سېکانو تر واک لاندې وي او بیا به افغانستان ته وسپارل شي.[٤٢]

کله چې برنز د اګست په دېرشمه د خیبر درې په لور روان شو او له هغه سیمې تېر شو چې د دواړو خواوو تر واک لاندې سیمو تر منځ پرته وه، نوموړي باوري هیله درلوده چې دی به د افغانانو او سېکانو تر منځ یوه جوړه روغه راوستی شي. برنز لیکلي:

موږ له پېښور څخه روان شوو او اویتبېلې تر جمروده پخپله ګاډي کې ورسولو. جمرود د افغانانو او سېکانو تر منځ د وروستۍ جګړې ډګر و ... وضعیت په هېڅ ډول سم نه برېښېده. هغه ډله چې موږ یې تر خیبره باید بدرګه کړي وای، تر اوسه نه وه رارسېدلې او که څه هم له جګړې څخه څو میاشتې تېرې شوې وې، د مړو له جسدونو، سرېو او اسونو څخه تورم• خوا ګرځن و. د اوښانو څو ساتونکي چې زموږ د راتګ په ورځ د څو عسکرو په بدرګه روان شوي وو، د افریدي غروالو تر برید لاندې راغلل. افریدیانو اوښان وشړل او د دوو کسانو سرونه یې غوڅ کړل. د دوی غوڅې تنې بېرته کمپ ته راوړل شوې... [خیبر ته د لارې په نیمایي کې] سړک ته څېرمه، دوی بې شمېره وړې غونډۍ موږ ته وښودلې چې د خپلې وروستۍ بریا په ترڅ کې یې د سېکانو سرونه په کې خښ کړي وو. په څېنو دغه غونډیو کې د دوی وښته تر اوسه ښکارېدل.

برنز او ورسره مل کسان به چې د هر قوم له پولې څخه تېرېدل، دوی به په لویه او وړه لاره کې ودرول شول. دغه پلاوی کرار کرار د دوست محمد تر واک لاندې سیمې ته ورسېد. څو ورځې وروسته، کله چې برنز په نیمله کې (چیرته چې دوست محمد، شاه شجاع ته په ۱۸۰۹ کال کې ماته ورکړې وه) د شاه جهان لوی مغولي بڼ له لوړو چنارو او سروو څخه تېر شو، نوموړی له دوو داسې کسانو سره مخ شو چې د ده په راتلونکي ژوند کې یې مهم رول لوبولی.

د دغه دوو کسانو لمړنی کس چې د برنز کمپ ته لاړ، له پوځي چوپړ څخه تښتېدلی او په جاسوس بدل شوی یو انګرېز او لرغونپوه، چارلس مسون و. نوموړي د کابل او جلال اباد په شاوخوا کې د باختري یونانیانو او کوشاني بودایانو ځایونه راسپړلي وو او له دې کبله یې په هندوستان کې لوی نوم موندلی و. برنز له مسون سره په لیدنې خوښ شو او له هغه څخه یې په خپل یادښت کتاب کې د لرغون توکو یو تکره او نومیالي انځورګر په توګه یادونه کړې او په لیکوالۍ که یې د ده د برباوو، په افغانستان کې د هغه د اوږدې اوسېدنې او د خلکو او پېښو په هکله د نوموړي د پوهې ستاینه کړې ده.[٤٣] خو مسون چې افغانستان له ډېر وخت څخه له نږدې پېژانده او د دوست محمد باور یې خپل کړی و، د پرمختګ لېوال او ځانپال نومیالي مېلمه ته دومره خوشحاله نه و. د نورو په څېر، د مسون هم بخارا ته په یوازې یو یون د برنز تر لاسه کړی نومیالتوب نه خوښېده او د هغه په ډیپلوماتیکه وړتیا او د جغرافیې له اړخه د نوموړي په پوهه ډېر شکمن و. مسون وروسته لیکلي و: «زه منم چې د برنز چلند او اند ته په کتنې، ما د نوموړي د ماموریت د

• تورم: بد بوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

بریا په اړه ډېر ګونګ استدلال وکړ، خوهغه فکر کوي چې له افغانانو سره د ماشومانو چلند کېدای شي.»[۴۴] خو په یوه موضوع دوی دواړه همغږي وو: سېکانو ته د پېښور اشغال یو مالي مصیبت او د رنجیت سېنګ له پاره د خطر زنګ یوه دوامداره او د روحي نارامۍ سرچینه دی. اوس د دې وخت رارسېدلی چې سېکان، افغانان او کمپنۍ په یو ائتلاف کې راوستل شي چې د روسي او پارسي دسیسو مخنیوی وکړي. مسون دې پایلې ته رسېدلی و چې افغان چارو ته د حل لاره شته او اوس د شخړې حل د دوی په واک کې دی.[۴۵]

دویم کس چې د برنز کمپ ته لاړ، یو د برم ښتن چې پر پیل سپوراو تر شا یې یوه منظمه افغان اسواله پوځي ډله وه، په ماښام کې کمپ ته ورسېد. دا د دوست محمد څلورم زوی محمد اکبر خان و چې په چټکۍ د ډېر واک خاوند کېده او نومیالیتوب ته یې لاره هغه وخت پرانیستل شوه چې هري سېنګ یې دوه میاشتې مخکې وواژه. اکبر خان په ځان پیاوړی، په تنه مظبوط ځوان او مخ یې د باز په څېر و. هغه په زړورتیا، جذابیت، د زړه په کلکوالي او په ستراتیژیکي وړتیا کې خپل پلار ته ورته و. نوموړی له ټولو دغه ځانګړتیاوو سره د یو اتل په څېر په افغان حماسي سندرو او شعرونو کې داسې ستایل شوی چې د شاه ارتر King Arthur، اکیلیس Achilles او رولند Roland ټولې ځانګړتیاوې راټولې شي او په دري حماسي شعرونو کې یوازې د اکبر په ستاینه کې یادې شي.[۴۶]

کله چې زړور اکبر، د تورې استاد
د غلیم قواوې وځپې او کړل یې دوی مات
کله یې چې په تونده له دښمن سره جګړه کړه
تنکی ځوان و خو جرأت یې و د سهراب
هغه یو ځواکمن اتل شو او ډېر مېړنی
په ټوله خاوره کې شهرت یې لکه پیاوړی رستم
کله یې چې موسم د ځوانۍ راغی
ښایسته او په ونه لوړ لکه سرو
عالم شو په هر علم کې
تکړه شو په هر کسب کې
ځلانده ونګه• یې روښانه کړې د الهي نور
دی لایق دی د تاج او تخت
ټول جهان کتل د ده مخ ته
ټولې سترګې وې ده ته اوښتې[۴۷]

بې اړنګه، د اکبر دومره ښایست و چې په ۱۸۳۰ مو کلونو کې په کابل کې د مینې سمبول وګرځېد. د اکبرنامې لیکوال او د اکبرخان په ستاینه کې د لمړني حماسي شعر لیکونکي مولانا حمید کشمیري څو پاڼې د اکبرخان د واده د شپې په اړه او د خپلې ښایسته ناوې، د محمدشاه غلزي لور سره د هغه د وصال په هکله لیکلې دي:

• ونګه: صورت، بڼه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه حوره د جنت، داسې رڼا لکه لمر
چې د اسمان ستوري او سپوږمۍ ورنه شرمېږي.
هیله او هوس د دواړو پارېدلي
احساسات په لمبه شول چې دواړه یو بل ته نږدې شول
د حجب او حیا پرده دواړو لیرې کړه له مخه
د جامو پرده دواړو لیرې کړه له ځانه
دواړه دومره نږدې شول یو بل ته
لکه عطر ګلاب ته، لکه رنګ غاټول ته
یو بل سره پراته وو په خوند او خوشحالۍ
ځان پرځان، مخ پر مخ، شونډې پر شونډې
ګوتې به ولګېدې پر سپوږمۍ او زومبک ستورو کله کله
لاس به اوږد شو د مینې مشک ته کله کله
خوږو مچو یې دی ډېر کړ پارولی
دواړو غبرګې کړې خپلې هڅې انعام ته
پرله پسې غمي ځلېدل، ده وکرل تخمونه
یوې مرغلرې وشنل د بدخشان یاقوت[۴۸]

اکبر په وضاحت د ټول دغه شان او شوکت درلودلو سربېره، یو پېچلی او هوښیار سړی او د پلار په پرتله لږ ډېر احساساتي و. نوموړی په ښکلا او ظرافت کې هم حساس و. مسون او اکبر له یو بل سره ښه پېژندګلوي درلوده او حتی اکبر نوموړی تر خپلې ساتنې لاندې راوستی و. د نورو افغانانو په پرتله، اکبر له هغه یوناني ګندهاري بوداېي مجسمو سره ډېر ناټ درلود چې مسون په جلال اباد کې د کوشانیانو له عبادت ځایونه څخه راسپړلې وې. مسون په خپل یادښت کتاب کې لیکلي:

د اکبر دوه د ښځو سرونه ډېر خوښ شول او افسوس یې کولو چې د مجسمو دغسې ښایست په ژوندیو کې نه شي موندل کېدای. له دغه مهال څخه زموږ تر منځ اشنایي پیل شوه. دغه ځوان سردار به هر وخت په ما پسې سړی رالېږل او زه به په وار وار د هغه د چای مېلمه کېدم. ما له اکبر خان څخه یو امر واخیست چې یو شمېر ملکانو ته په کې لیکل شوي وو چې زما سره په هر راز پلټنو کې مرسته وکړي. زه په هغه کچه چې د ده منندوی شوم هغومره حیران هم شوم چې دغه ځوان سردار څومره ښه زما د پلټنو په ارزښت پوهېږي. نوموړي هغه چا ته چې ویل یې زه کېدای شي په خزانو پسې ګرځم وویل چې زما موخه یوازې د علم پرمختګ دی. کله چې زه بېرته خپل هېواد ته لاړ شم؛ نو له دې وچې به ماته هلته درناوی وشي. اکبر دغه یادونه هم وکړه چې په درانیو کې جنګیالیو ته درناوی کېږي، خو په اروپا کې د علم خاوندانو ته.[۴۹]

یو بل اروپایي ګرځندوی، ګاډفري وینې Godfrey Vigne هم په اشرافیانو کې اکبر خان تر ټولو مترقي، ځیرک او هوښیار بللی و. هغه له وینې څخه د خوګ د غوښې چې په مسلمانانو کې یې خوړل منع دي، د خوند په اړه پوښتنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې وه او له تنګ نظرۍ څخه دومره لېرې و چې څو ځلې يې نوموړي ته له خپلې پياليې څخه اوبه ورکړې وې. دا داسې وخت و چې ډېرو افغانانو نه غوښتل له عيسويانو سره يو ځای ډوډۍ وخوري او يا اوبه وڅښي.[۵۰]

اکبر خان د دغه ورځې پر سبا، برنز پر پيل سپور کابل ته راوست. په دې اړه برنز ليکلي: «موږ ته په ډېر برم او پرتم ښه راغلاست وويل شو. اکبر ما ته دومره عزت راوښلو چې زه يې پر هغه پيل کښېنولم پر کوم چې دی راغلی و. زه يې د خپل پلار دربار ته بوتلم او هغه هم له ما څخه تود هرکلی وکړ. د کابل په بالاحصــار کې، مانۍ ته څېرمه په يو لوی بڼ کې موږ ته هستوګنځای برابر شوی و.»[۵۱]

د راتلونکې ورځې پر سهار، برنز ته د خپل پخواني ملګري، دوست محمد له خوا په ډک دربار کې ښه راغلاست وويل شو. د پخوا په څېر، د برنز جاذبې بيا د دوست محمد پام خپل کړ. که څه هم دوست محمد له شاه شجاع سره د انګرېزانو د مرستې او د رنجيت سېنګ له خوا د پېښــور د اشــغال د پلان په اړه د دوی د مخکنۍ خبرتيا له کبله انګرېزان په دوه مخې تورن کړل، خو هغه دا پرېښودل چې د ده او برنز تر منځ د ملګرتيا خنډ وګرځي. سربېره پر دې، دوست محمد دا ارزونه کړې وه چې پر رنجيت سېنګ باندې د برلاسي تر ټولو ښه لاره له انګرېزانو سره د ډيپلوماتيکو اړيکو پرانيستل وو. دومره موده نه وه تېره چې د دوی ملګرتيا د پخوا په څېر بيا توده شـوه. برنز چې د خپل کوربه همغسې ستايندوی و لکه په ۱۸۳۱ کال کې، د دوست محمد په اړه يې بيا ليکلي: «واک ډېرى خلک له لارې باسي، خو داسې ښکاري چې نه د واک ډېرښت او نه د امير نوي لقب دوست محمد زيانمن کړی دی او برعکس اوس د تېر ځل په پرتله چې ما ليدلی و ډېر څک او ځيرک دی.» کله چې برنز د دوست محمد کتنخونې ته بېول شـو او نوموړي په رسمي توګه خپل اعتبارليک او نېلې کوونکې ډالۍ وړاندې کړې، دوست محمد په درناوي ومنلې. برنز دغه ليدنې ته وروسته داسې انعکاس ورکړی:

ما وويل چې اعلحضرت ته مې د اروپا لړمونده ډالۍ راوړي دي. هغه سمدلاسه په ځواب کې وويل چې تاسې پخپله لړمونده ياست او د ډاليو په ليدو خوشحاله شو.[۵۲] د دوست محمد پوهاوی ډېر چټک دی، د کرکټر په هکله ډېره پوهه لري او اوږدمهاله دوکه کېدای نه شي. دی هر عارض ته په داسې لوی صبر او پراخه حوصله غوږ نيسي چې په دې اړه يې د انصاف او عدالت په پرتله ډېره ستاينه کېږي...تر اوسه دا څرګنده نه ده چې د نوموړي مذهبي جګړې د هغه له کلکې عقيدې څخه سرچينه اخلي او يا له ځان پالنې څخه... [په افغانستان کې] حکومتولې بدلون نه دی کړی. که حکومت د سدوزيو او يا بارکزيو وي، پايښت يې پر دې تړلی چې د قبايلو حقوق خوندي وي او دوی پرېښودل شي چې له خپل دود سره سم خپلې چارې ترسره کړي.[۵۳]

د دوست محمد او برنز به يو له بل سره جوړه وه، خو له يو شمېر افغان سرچينو څخه داسې شواهد موندل شوي چې حتی له پيل څخه ځينې درباريانو، اشـرافيانو او مشــرانو له خپل امير ســره د پرنګي کافر ډېرېدونکې ملګرتيا نه خوښېده. ځينې په عقيده ټينګ کسان د دغه ائتلاف په هکله اندېښمن وو او پوښتنه ورته پيدا کېده چې د اسلام د دښمنانو پر ضد د امير د جهاد اعلان له دغسې ائتلاف سره څرنګه سمون درلودای شي.

په افغان سرچينو کې برنز د يوې شيطاني جاذبې څښتن، يو ټګماره دوکه باز، په زرنګۍ يو غوړه مال او خاين کس ياد شـوی. عجيبه دا ده چې همدغه څه د چالاکه ختيځوالو په اړه انګرېزي کليشې وې. په نوای معرکه Naway Ma'areka کې ميرزا عطا د برنز په اړه داسې ليکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

برنز د سـند او خراسـان د وضـعیت په اړه د څارګریزو مالوماتو په راټولولو کې د خپلې افلاطوني هوښـیارۍ پر مټ بریالی و. برنز پوه شـو چې د سیمې دولتونه په لړزانده بنسټ جوړ شـوي او یوازې یوه سیلۍ یې نسکورولی شي. کله چې خلک غونډ شـول چې بهرنیانو ته په ځیر وګوري، دی له خپلې کېږدۍ راووت او په ټوکه یې وویل: «راشئ زما لکۍ او ښکر وګورئ.» ټولو وخندل او یو چا غږ کړ: «ستا لکۍ تر انګلنډ پورې غځېدلې او ښکر به دې ډېر ژر په خراسان کې ښکاره شي.»[۵۴]

په ۱۸۴۴ کال کې مولانا کشـمیري په اکبر نامه کې د برنز انځور په لاندې ډول کاږلی دی. په دغه شـعر کې د اکبر سخت دښمن، برنز د ټولو دوه مخو صلیبي خیانتونو او دوکه بازیو بیا راژوندی شـوی شیطاني کرښـمه دی.

د پرنګیانو یو د لوړ موقف اشرافي
نوم یې برنز و او سکندر ورته ویل کېدل
د سوداګرۍ ټول اړین څیزونه یې راټول کړل
او د سوداګر په څېره کې روان شو
کله چې په ډېره بیړه د کابل ښار ته ورسېد
له نومیالیو خلکو سره د اشنایي په لټون شو
له ډېرو ډالیو سره او د ښکنو په څرګنده ښودنه
نو د هر چا په زړه کې یې ځان ته ځای جوړ کړ او هر یو یې په سحر خپل اسیر کړ
امیر په خپله مهرباني او ذاتي درنښت
له ده سره یې لکه تر ټولو دروند مېلمه چلند وکړ
دی یې تر ټولو ډېر اوچت کړ
او هره نښه د عزت یې ده ته ورکړه
خو برنز په شاتو کې زهر ګډ کړل
له لندن څخه یې د سپینو او سرو زرو غوښتنه وکړه
په تور جادو او تېر ایستلو یې یوه کنده وکینده
ډېر سړي تر ستوني ونیول او ور وغورځول شول

کله چې برنز، خانان د سـرو زرو په ځنځیر کې بند کړل، دوی ټولو ده ته د وفادارۍ سـوګند وکړ. بلاخره یو چا امیر ته خبرداری ورکړ:

اې زمری وژونکیه د لوی نوم څښتنه!
د پارونې د تخم کروند ګر برنز- ستا دښمن دی
په ظاهر کې سړی ښکاري، خو په باطن کې سم شیطان دی
د دغه شیطان په اړه ځان خبر ساته – چې دښمني خپروي
د سعدي نصیحت دې په یاد نه دی؟
ښه ده چې له بېګانه څخه ځان لیرې وساتې
څکه دښمن د دوست په جامه کې پیاوړی دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته شپه او ورځ دغه دښمن پالې
ورځخه لیرې شه مخکې له دې چې خیانت درسره وکړي[55]

د یو شمېر افغان سرچینو پرېنسټ، د ایران قاجاري شاه، محمد شاه، دوست محمد ته په یو لیک کې د برنز شیطاني پلانونو په هکله خبرداری ورکړی و. دغه لیک په سراج التواریخ کې یاد شوی او په هکله یې داسې لیکل شوي: «د ملګرتیا او دوستانه اړیکو په هکله خبرې لا نه وې پیل شوې چې د محمد شاه یو استازی له یوه لیک سره راورسېد. په لیک کې د ایران شاه د الکساندر برنز د دوه رنګی په اړه خبرې کړې وې او په صداقت یې لیکلي وو چې تر هغه وخته به سوله رانه شي تر څو چې دغه دوه مخی غولوونکی رسوا نه شي.»[56] د دغه لیک په اړه مولانا حمید کشمیري پوره شرح ورکړې:

یوه ورځ دغه مصیبت غوښتونکی، مغرور او نېشه ناست و
لکه څنګه یې چې عادت ګرځېدلی و د دربار په معتبر ځای کې
د ښه بخت نېکمرغه امیر
د ده په لاس کې یې یو زرین لیک ورکړ
ورته وې ویل چې پرته له ځنډه یې په اوچت غږ ولولې
برنز لیک پرانیست او لوستل یې پیل کړل
وروسته د شاه د ډېرې مینې له څرګندونې
په لیک کې یو خبرداری و، ما اورېدلي اې لوی حاکمه
چې د افت کروندګر شیطان برنز
راغلی او ستا په دربار کې شپه او ورځ ناست وي
د مینې په سلو نښو دې ده ته زوی وویل
او د یو معزز مېلمه په څېر دې لوړ ځای ورکړ
پوه شه چې دی په پرنګیانو کې بېساری دی
که زیان رسونه، مکاري، غولونه او یا بې وفایي ده
د ده په پټ لاس ډېر خلک وژل شوي دي
ډېر زړونه ټپي شوي په هغه غېښي چې د ده له لیندۍ خوشي شوی دی
ولې دې پر ده د سرو زرو باران جوړ کړی د دې پر ځای چې وینې یې توې کړې؟
پوه شه او د ده له جنجال څخه وېره وکړه
دی مړي بغاوت ته پارولی شي
دغه پرنګی حتی د ګور په ارامتیا برید کوي
په پرنګیانو کې ننګ او وفاداري نه شته
دوی پرته له غولونې او تېرایستنې بل ایډیال نه لري

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما خبرو ته غوږ ونیسه او په دغه ګوتنیونو ښه سوچ وکړه
زما نصیحت واوره، څک اوسه، څک اوسه

مولانا کشمیري دې ته هم اشاره کړې چې برنز نه یوازې د نارینه بلکې د کابل د ښځو بې لارې کولو ته هم ناټ پیدا کړی و. په دې څو بیتونو کې، برنز ښیي چې د پرنګیانو پاچا ته غړېږي:

په ښایست کې د کابل خلک
لکه د جنت حورې او غلمان دي
د هغه هېواد ښځې
د ډېرې زړه وړونکې ښکلا درلودونکې دي
سل پرنګیان یې وژل کېږي
د دوی د کونتیو په قوت باندې[۵۷]

د برنز په اړه دغسې خیالونه ظاهراً یوازې د مولانا کشمیري نه وو. مسون هم دې ته ورته اندېښنه څرګنده کړې وه چې برنز د کابل ښځو ته دومره ناټ ښود چې یو معتبر دیپلومات ته نه ښایېدل. مسون لیکلي وو چې امیر د برنز د «عیاشۍ» په اړه (د مولانا کشمیري په خوله د کابل د ښایسته حورو سره د عیاشۍ په اړه) خبر ساتل کېده او نوموړی داسې ښکارېده لکه چې د هغه دنده او ماموریت پرته له سیاسي ماهیت څخه بل هر څه کېدای شوای. د برنز د دغسې اشتها له کبله، دومره وخت نه و تېر چې د دوست محمد وزیر، میرزا سمع خان د مسون لیدو ته لاړ او هغه ته یې وړاندیز وکړ چې د خپل نامي مشر په پله لاړ شي او خپل کور له تور سترګو پېغلو څخه ډک کړي. مسون لیکلي: «ما ورته وویل چې زما کور دومره لوی نه دی، خو په هر صورت، زه به دا پېغلې له کومه کړم؟ هغه په ځواب کې راته وویل چې زه په هر چا کولای شم لاس کېږدم او راوستل یې بیا په هغه دي. ما ورته وویل چې هر څومره چې ستا د پېرزوینې ستاینه وکړم، بیا هم کمه ده، خو زما په همدغه زړه لار په چوپتیا تګ ښه دی.»[۵۸]
خو د مسون دا یوازېنۍ اندېښنه نه وه. د برنز په چلند کې د داسې اخلاقو چې د برتانوي ماموریت سره ښایېدل د نشتوالي سربېره، مسون د برنز پر دیپلوماتیکي شعور هم اندېښمن و ځکه چې د ده په اند نوموړی امیر ته له برید څخه وتلی تابع و او په غوړمالۍ یې د امیر هره خبره پر داسې کلیمو ور ګرځوله لکه *اې غریب نوازه* او *زه ستاسې عاجز چوپړیال یم*.[۵۹] مسون دا اندېښنه هم لرله چې برنز د انګرېزانو د منځګړیتوب له لارې امیر ته په بشپړ ډول د پېښور د ورسپارلو هیله ډېروله په داسې حال کې چې دا څرګنده نه وه چې رنجیت سېنګ به دغه کار ته غاړه کېږدي او یا کلکته حاضره ده چې په دې اړه پر رنجیت سېنګ زور واچوي او بل دا چې ایا دغه ځوان استازي ته د روغې جوړې له پاره د خبرو اترو واک ورکړل شوی او کنه.
برنز کابل ته له رسېدو څخه یوازې لس ورځې وروسته، د اطراف په لور یوې چټکې تفریح ته مخه کړه. نوموړی د خپل ماموریت په اړه ډېر خوشبین و او لوړه روحیه یې درلوده. هغه د خپلې خوښې په منظرو کې بیا ګرځېدنې خورا مست او خوشحاله کړی و او د دغه ورځې په سبا یې د شمالي له هوارو څخه په خوښۍ لیکلي و: «د باغونو ښایسته منظرې د څلوېښت میلو په اوږدو کې پرتې دي او په هندوکش چې څوکې یې پر واورو پټې دي ختمېږي. د هرې غونډۍ په سوېلي اړخ کې انګور باغونه لیدل کېږي.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

برنز ته د ښایسته منظرو او په استالف کې د مغولو امپراتور، بابر د خوښې په باغ کې د یوې اونۍ دمې په پرتله لا ډېر خوشحاله کوونکی د نوموړي دغه باور و چې اوس یې د روسانو ضد ائتلاف تر ګوتو کړی دی. ده له استالف څخه خپل اوښې ته داسې لیکلي وو:

زموږ له ټولو نظریو سره د دوست محمد خوښه ده. زما په اند اوس وضعیت دا ښيي چې موږ له رنجیت سېنګ سره د خبرو اترو په درشل کې شو. د خبرو بنسټ به له پېښور څخه د رنجیت سېنګ د ځواکونو وتل جوړوي او همدا راز پېښور به د لاهور له خوا بارکزیو ته د ډالۍ په توګه سپارل کېږي. د کابل مشر به خپل زوی د ښنې له پاره ولېږي. اه! د دوست محمد په اړه په خپلو ادعاوو باندې [د وېډ او مېکناټن] ټینګار ته اوس ته څه وایې! زه ډاډه یم چې رنجیت به دغه پلان ومني. ما د دولت په استازولۍ ومنله چې د دوی تر منځ منځګړیتوب وکړم. دوست محمد هم له پارس او روسيې سره خپلې ټولې اړیکې وشلولې او د شاه استازی یې چې اوس په کندهار کې دی خپل حضور ته ونه منلو.[۶۰]

برنز خبر نه و چې حتی د پورتني لیک د لیکلو پر مهال، سوېل ته د سلګونو میلو په واټن کې د نوموړي د ماموریت د شنډولو له پاره داسې هڅې روانې وې چې په جګړه کې د دغه دوو ښکېلو خواوو تر منځ جوړجاړی هېڅ شونتیا ونه لري او ده خو هېڅ دا ګمان نه کولو چې هغه کس چې د دغه ماموریت په ناکامۍ پسې یې لستوني بډ وهلي وو، هغه څوک و چې برنز یې د دغه ماموریت د ترسره کولو له پاره لېږلی و، نوی لوی والي لارډ اکلنډ.

په عین وخت کې چې برنز له استالف څخه له خوښۍ ډک د بریا لیک لیکلو او ویتکېویچ او ورسره قزاقان د هرات په سوېل کې د افغان له پولې په ډګ ډګ تېرېدل، په کلکته کې د لوی والي د ودانۍ او د هغه زینو تر منځ چې څپانده سیند ته ورښکته کېدې، پر اس سپرو تشریفاتي عسکرو په هوګلي Hooghly کې یوه سره لیکه جوړه کړې وه.

لارډ اکلنډ له بنګال څخه بهر په خپل لمړني یون له کلکتې څخه په وتلو و. د ده د امپریالستي پرمختګ جوړ شوي پلان ده ته د دې فرصت ورکړی و چې په هندوستان کې د هغه لوږې او قحطۍ وهلو سیمو کتنه وکړي کومې چې د اواد Avadh د سلطنت او د برتانیې تر واک لاندې ولایتونو تر منځ پرتې وې. نوموړی د لوی والي په ځانګړې جاله کې چې پر انګوټ پسې تړل شوې وه تر بنارس پورې لاړ او له هغه ځای څخه په ګاډي، ډولۍ او پیل باندې د پنجاب له لارې په شېمله Simla کې د غونډۍ پر سر نوې جوړې شوې اډې ته ورسېد.

جورج ایډن لارډ اکلنډ یو هوښیار او تکړه خو په ځان قانع او یو بې علاقې وېګي اشرافي و. دی په ځان ډنګر یو ۵۱ کلن بکر و خو لس کاله ځوان ښکارېده او د هلکانو غوندې مخ، نرۍ شونډې او اوږدې او ښایسته ګوتې یې لرلې. نوموړي له بورژوازي ملکي چوپړیالانو څخه خپله ناخوښي او له مجبوریته له هندي بې کچې تابع او غوړه مالو راجا ګانو سره له ناستې ولاړې څخه خپله ستړیا نه پټوله. اکلنډ چې د انګرېزي سیاست په اړه د ناپوهۍ له وجې پر ځان بې باوره او یو بد ویناوال و، د لوی والي څوکۍ یې ځکه ومنله چې بله اداري څوکۍ ده ته نه شته وه که څه هم د هندي تاریخ او تمدن په اړه یې پوهه او ناټ نه درلود او هند ته له تګ وروسته یې هم په دې اړه ځان پوه نه کړ. په سمندري

(c) ketabton.com: The Digital Library

اداره کې، چېرته يې چې مخکې دنده لرله، دی پر خپلو کارکوونکو باندې د ډېر وهلو له امله نوم درلود، خو کله چې هند ته لاړ، دغه ډېره وهنه يې سخته زيانمنه تمامه شوه. هغه د حکومتولۍ له پاره لېږل شوی و، خو په دې هکله په هېڅ نه و خبر؛ نو نوموړی د يوې هوښيارې خو بې تجربې جګړه مارې او روس کرکجنې سلاکارې ډلې لاس ته ولوېد - د ډلې مشر مېکناټن و- هغه څوک چې په ۱۸۳۴ کال کې يې په پټه له شاه شجاع سره په جګړه کې مرسته کوله - او په ډله کې دوه نور کسان هنري ټورېنز Henry Torrens او جان کالوېن John Colvin د اکلنډ اداري سکرتر وو. لکه څنګه چې د هغه د شورا يو غړي، توبي پرېنسېپ Thoby Prinsep ليکلي: «اکلنډ يو ښه اداري سړی و، په بشپړ پام به يې ټول کاغذونه په ځير لوستل او مسودې يې په ډېر احتياط منظورولې، خو دی په چټکو پرېکړو کې ډېر سست و او له مسووليت څخه يې خورا زياته وېره درلوده چې له کبله يې کوم حکمونه چې هغه صادرول دومره بې خونده وو چې د نوموړي اجنټان به اړ شول چې په سختو حالاتو کې د کړنې پرېکړې په خپله وکړي. هغه خپل اداري سکرتر، جان کالوېن ته ډېره غاړه ايښې وه. کله به چې اکلنډ د شورا غړي د مشورې له پاره راټول کړل، ټولې خبرې به کالوېن کولې او لارډ اکلنډ به په څوکۍ ناست و، سر به يې په لاسونو شاته تکيه کړی و او غوږ به يې ورته نيولی و. نوموړي کالوين ته دومره د چارو واکې ورکړې وې چې اداري کارکوونکو هغه ته د لارډ کالوېن ستاينوم ورکړی و.»[۶۱] د چکر پر دغه يون کې، له اکلنډ سره يې دوه ژبورې خو ګلالۍ خويندې، ايملي او فني ايډن Fanny Eden هم مل وې. په دغه چکر کې د نوموړي خانتما او ستونزغاړی سياسي سکرتر، مېکناټن او د اداري ګن شمېر نور مامورين، استازي، ښځې، بچيان او په حکمرانۍ او نه رضايت نوموره د مېکناټن ښځه، فرنسېز او د هغې پارسي پيشو، ګلابي طوطي او پنځه وينځې هم وې.

د تګ په سهار هوا پاکه او تازه وه. د مېکناټن ملګری، تامس ببېنګټن مکولي Thomas Babington Macaulay، سهار وخته پاڅېد چې له دوی سره مخه ښه وکړي. ايملي ايډن په خپل يون ليک کې چې وروسته د هغه وخت خورا نوميالی يون ليک شو ليکلي: «کارکوونکو د مخه ښې ښه تشريفات جوړ کړي وو. د لوی والي له ودانۍ څخه د سيند تر غاړې پورې د عسکرو ليکې جوړې وې.»[۶۲] ايملي وروسته په ماښام کې له لوی والي سره د مل کسانو د شمېر په حيرانوونکې کچه پوه شوه. هغې خپلې بلې خور ته چې په انګلنډ کې وه ليکلي: «موږ په پيلانو سپاره شوو او ښکته لاړو چې د کمپ د مخکښو ساتونکو تېرېدل وګورو. په رنګ سور ختيځه اسمان و، د سيندغاړه سوروره او رېګجنه وه او سيند پر ووړو کښتيو پوښلی و. د سيند د غاړې په اوږدو کې کېږدۍ، اوښان، د ځايي اوسېدونکو د پخلي له پاره بل نغري وو او ۸۵۰ اوښان، ۱۴۰ پيلان، په سلګونو اسونه، د ساتونکو يوه لوا او نور مل کسان د دوی له پاره تم وو چې په ټوله کې په دغه چکر کې ۱۲۰۰۰ کسانو برخه اخيستې.»[۶۳]

د لوی والي د اداري دغه کچې د اکلنډ د موقف عجيب ارزښت څرګندولو. لکه څنګه چې د هغه وراره/ خورېړ او پوځي سکرتر کپتان ويليم اسبورن Captain William Osborne يادونه کړې وه: «د برتانوي هند د لوی والي ژوند، د انساني ژوند له هره اړخه تر ټولو ځلانده او مستثنی ژوند دی. يو ځانګړی ښاغلی انګرېز او د يوې ګډې سهامي کمپنۍ [د انګرېزانو د ختيځ هند کمپنۍ] چوپړيال د خپلې لنډې حکمرانۍ پر مهال، په نړۍ کې د لويې امپراتورۍ ګمارل شوی واکمن و. دی د ۱۰۰ ميليونه سړيو حکمران و چې په تاريخ کې دغه موقف ته ورته څه نه شته.»[۶۴] خو له ټولو دغه شان او دبدبې، بېشمېره چوپړيالانو، د ګنګا ښايست او د پشکال پر باران مينځل شوو بنګالي سيمو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره سره، دا يوه خوشحاله ډله نه وه. ايملي له پيل څخه نه غوښتل چې هند ته لاړه شي. کله چې په کښتۍ کې کښېناسته، د سختې نهيلۍ احساس يې وکړ او له هغې ورځې څخه يې خپل نوی کور خوښ نه و کله چې د نومورې کښتۍ د بنګال له ابنا څخه هوګلي ته ننوتله او هلته د باد د نه شتون له کبله درېدلې پاتې وه. هغې حتی کلکتې ته مخکې له رسېدو څخه په غوسه ليکلي وو: «ما فکر کولو چې دا ځل به موږ له ښه بخت سره کور ته راځو، خو ... بلاخره د ډېر صبر او ډېر لږ باد په مرسته کور ته ورسېدو. زموږ چاپېر کښتۍ له تورو خلکو سره ولاړې وې او دغه خلکو په عجيبه تېروتنې هېر کړي وو چې جامې واغوندي.»[٦٥] وروروسته نومورې د لوی والي د کور تشريفاتي او رسمي چلند او همدا راز د چوپړيالانو ګڼ شمېر، چې د هغې چوپړ يې کولو، حيرانه کړې وه. هغې ليکلي وو: «زه په بشپړه توګه په سربداله حالاتو کې ژوند کوم· [ما ته داسې ښکاري] چې زما چاپېريال د تياتر دوامداره ننداړو نېولی وي.»[٦٦]

په عين وخت کې فني، مېکناټن په غوسه کړې وه. حتی د برتانوي هند دولت ستندرډ ته په کتو سره، هغې د خپل ورور سياسي عينکي سکرتر يو تروش او په جزياتو او قاعدو مين سړی ياد کړی. کله چې په بوکسر کې اکلنډ د کښتۍ د درېدو غوښتنه وکړه چې د هغه جګړې ډګر وګوري چېرته چې انګرايزانو په لمړي ځل مغولو ته ماته ورکړې وه، ايملي داسې ليکلي: «مېکناټن ځانمن شو او له ډېرې غصې د کښتۍ پر غولي پورته پورته غورځېده او ويل يې چې دغه کار د پروتوکول د ماتولو په مانا دی.»[٦٧] او په دې هکله فني ليکلي: «ښاغلی تورېنز او ښاغلی مېکناټن نږدې بېخوده شوي وو ځکه چې جورج پرته له مخکني پلان له کښتۍ څخه وچې ته ووت.» د دغې ورځې په سبا په غازي پور کې د ايډن کورنی مېکناټن ته بيا هغه وخت يو بل تکان ورکړ کله چې دوی پرته له کوم سکرتر او پرته د لوی والي له بل مامور څخه وچې ته ووتل. فني ليکلي: «کله چې موږ کمپ ته ورسېږو، بيا به ځان سم اصلاح کړو او سم چلند به کوو، خو ما ته اوس داسې ښکاري چې د طاووس د بنکو د ورېځو، له زرينو چترېو او ساتونکو سره زموږ د کښتۍ يون بې پايه دی.»[٦٨] خو له ټول خانتماتوب او باريک بينۍ سره سره، ايملي منلې وه چې مېکناټن يو هوښيار مرستيال و او له هغه څخه يې داسې يادونه کړې وه: «زموږ لارډ پامېلستن، يو وچ حساس سړی دی، لوېې شنې عينکې پر سترګو کوي... هغه د انګليسي په پرتله په پارسي ژبه په ډېر فصاحت خبرې کوي، عربي يې تر پارسي ښه ده، خو په اشنا خبرو اترو کې په سانسکرېت خبرې غوره ګڼي.»[٦٩]

په عين وخت کې اغلې مېکناټن په دې هڅه بوخته وه چې پارسي پيشو يې طوطي ونه خوري - يوه وينځه يې يوازې د طوطي د ساتنې او پالنې له پاره ګمارلې وه - نومورې له دې څخه هم وېره درلوده چې پلې غله به په شپه کې د دوی کښتۍ ته په پټه ورپورته شي او له دوی څخه به هر څه غلا کړي - تېر کال د اغلې مېکناټن کېږدۍ ته غله ننوتلي وو او د هغې ټولې جامې يې پټې کړې وې؛ نو مېکناټن هغې ته له کمپلې څخه خت جوړ کړ چې بنارس ته يې د نويو جامو د پېرودلو له پاره بوځي.[٧٠] په رسمي مېلمستياوو کې چې د سيند په غاړه به کله کله نيول کېدې، فني، مېکناټن او د ده مېرمن نه زغملېدونکي بللې:

د دغه چارو يوازېنۍ په زړه پورې برخه د مېکناټن د خبرو په هره کليمه کې افراطي جديت او ټينګار دی په داسې حال کې چې د هغه د نه خوځېدونکي مخ حتی يوه عضله هم نه خوځېږي. هغه وايي: «زما عاليقدره، تاسې عاليقدر زما پلار، زما مور، زما تره، زما ترور، تاسې زما شپه او ورځ ياستۍ، زه پرته له تاسې بله تکيه نه لرم چې ډېډه پرې ولګوم.» دی ټولې مېلمستياوي په يو ډول درناوي او جديت ترسره کوي. دغه سړی دغسې چارو ته زيږېدلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروروسته، د يوې زړې هندي ملکې د ليدنې په ترڅ کې «مېکناټن په ډېره پرتمينه او درنه بڼه په ځواب کې داسې وويل: «عاليقدره، ملکه وايي چې دا په بشپړه توګه ناشونې ده چې خپله له تصور څخه وتلې خوښي د هغې کور ته ستاسې عاليقدر په راتګ څرګندونه کړي او نوموړې د پيل په حضور کې د ملخ احساس کوي...» اغلې مېکناټن چې په حقيقت کې په داسې ژبه نه پوهېده، [فني او ما ته يې] د ژباړن رول لوبولو. اه ګرانې، دا څرنګه ښځه ده، دا به ما مړه کړي.»[۷۱] که څه هم دوی ته هسې ساتېری و، خو له پيل څخه لارډ اکلنډ، د ده خويندې او مېلمنانه له بېسېکه کوونکې امپرياليستي زړه تنګي څخه ځورېدل، داسې زړه تنګي چې پرهغه ليرې پرتې مستعمرې باندې چې دوی په کې روان وو، له خانتما مهرباني او سپکاوي څخه زېږېدلې وه. ايملي په دې اړه ليکلي: «د يون په دويمه ورځ زموږ ټول اشرافي مېلمانه موږ غوندې ذهناً دومره ستومانه شوي وو چې په اتو بجو کټ ته لاړل. دغه ستوماني جورج تر مرګه رسولی.» ايملي يوه اونۍ وروسته بيا ليکلي: «جورج له ډېرې کرکې تک ژېړ شي.»[۷۲] په دې هکله فني هم له ايملي سره همغږې وه: «موږ د اټکل خلاف ډېر سوکه روان وو. جورج چې له خپلو کاغذونو، دفتر او د شورا له غړو څخه ليرې شوی، اوس د يو معزول شوي لوی والي احساس کوي او دې ډېر بې حوصلې کړی دی. د کېږدۍ ژوند يې ورځ تر بلې په غوسه کوي او هر سهار مې ښکنځې ځکه چې منظرې ښايسته نه دي.»[۷۳] خو څو راتلونکو مېلمستياوو ته تمې او هيلې، دغه دوه خويندې خوشحاله کولې. فني بيا ليکلي: «بريد جنرال رېچرډز Richards موږ ته د نڅا مېلمستيا بلنليک رالېږلی. زما خيال دی چې دا به تر هماليا پورې د دوامداره نڅا پيل وي... زما په اند دا به مناسبه وي چې جورج هم له مېنيوېټ دې له کوېور Minuet De la court نڅا زده کړي. زه او ايملي به په وار د ستېښن له مشر جنرال سره نڅا کوو.» په عين وخت کې د اعاشې په ځانګه کې څه ستونزه پيدا شوې وه: «نن ماښام جنرال کېسمېنټ Casement او مېکناټن کښتۍ ته راوختل. زموږ په اند د منې په جبلې کې چې دوی سهار خوړلې وه څه خرابی و. مېکناټن په دې اړه يوه مرموزه اشاره وکړه، خو جنرال کېسمېنټ سمدلاسه غلی کړ.»[۷۴]

نو د دغسې انديښنو پر مهال لارډ اکلنډ اړ کړل شو چې خپل پام افغانستان ته واړوي. افغانستان يو داسې هېواد و چې اکلنډ يې په اړه حتی د هند په پرتله لږ پوهه درلوده او لږ ارزښت يې ورکولو. نوموړي له پيل څخه د دغه هېواد تر ټولو ځواکمن حاکم، دوست محمد خان سره خپله ښکاره دښمني وښوده. برعکس، دوست محمد هڅه وکړه چې د نوي لوی والي ملاتړ خپل کړي. هغه په يو ليک کې اکلنډ ته ليکلي: «زما د هيلو بڼ چې مخکې ژمنۍ سيلۍ وهلی و، ستاسې عاليقدر د خوشحاله راتګ سره اوس د جنت بڼ ورسره رخه• کوي... زه هيله من يم چې تاسې عاليقدر ما او زما هېواد خپل وګڼئ.»[۷۵] دوست محمد بيا اصلي موضوع ته راګرځېدلی و. نوموړي له اکلنډ څخه غوښتنه کړې وه چې د ده په استازيتوب له رنجيت سېنګ سره خبرې وکړي او له خپل نفوذ څخه په کار اخيستنې پېښور بېرته افغانستان ته وسپاري؛ نو په دې وسيله به سيمې ته سوله راشي.

• رخه: کينه

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو مېکناټن په چټکۍ لارډ اکلنډ وډومارلو• چې له امیر سره د هر راز تړون مخالفت وکړي. اکلنډ وروسته له دې چې د امیر لیک یې ترلاسه کړ، سمدلاسه په یو یادښت لیک کې ولیکل: «له دوست محمد سره د ممکنه ائتلاف پایله به د نورو قدرتونو د سپکاوي او بدنیتۍ له پاروني پرته بل څه نه وي.»[۷۶] هغه د دوست محمد لیک ته څو میاشتې ځواب ورنه کړ، خو کله یې چې ځواب ورکړ، لیک یې دوستانه خو نهیلی کوونکی و. هغه لیکلي چې دی خوشحاله دی چې امیر له کمپنۍ سره د ښو اړیکو غوښتونکی دی، خو خپه دی چې دی نه شي کولای د ده او رنجیت سېنګ تر منځ په شخړه کې لاس وهنه وکړي او هیله من دی چې دوی دغه لانجه په خپل منځ کې په خپله حل کړي. هغه د افغانستان له پاره د پرمختګ او یو متحد ملت او له پراخې سوداګرۍ څخه د ګټې هیله څرګنده کړې وه. اکلنډ خپل لیک ته په داسې کلیمو پای ورکړ چې ډېر ژر دروغ وختې: «ملګریه، ته پوهېږې چې د خپلواکو ملتونو په چارو کې لاسوهنه د برتانوي حکومت کار او پالیسي نه ده او بل دا چې زه نه پوهېږم چې زما حکومت به ولې ستا په ګټه چېرته لاسوهنه وکړي.»[۷۷]

د دغه بندښت ریښې په ځانګه یېزه سیاست او بدنیتۍ کې پرتې وې. اکلنډ ته ټول مالومات د مېکناټن او وېډ له خوا ورکول کېدل چې له دوی څخه یوه هم هېڅ کله افغانستان نه و لیدلی. د برنز مشورو او له کابل څخه د ده استونو به په هېواد کې د واک د ریښتیني انډول په اړه کره ارزوني وړاندې کولې، خو اکلنډ ته به هغه وخت ورسېدې چې لمړی به په ځیر د مېکناټن د عینکو د دوه ځلې کړو شوو غبرګو ښیښو له چاڼ څخه تېرې شوې او ورپسې به وېډ ملنډیزه تبصرې ورباندې وکړې. دغه دواړو غوښتل چې د برنز وړاندیزونه کمزوري وښيي. کومې لمړنۍ استونې چې برنز له کابل څخه کړې وې، په یوه کې یې د امیر د واکمنۍ د ثبات او پیاوړتیا ستاینه کړې وه، وېډ له دغې استونې سره یوه لنډیز پاڼه مل کړه چې په سپکه بڼه یې داسې په کې لیکلي وو: «د دوست محمد واکمني په واقعیت کې په ډاډمنو ستنو نه ده ولاړه. کله کله هلته عامه اړدوړ پیل شي چې دوست محمد یې له بیا ارامولو سره ستونزې لري... زما د مالوماتو سرچینې ما په دې باور کوي چې د امیر واکمني په هېڅ وجه د رعیت خوښه نه ده... د هغه د سرتېرو لویه برخه ناراضه او سرغړوونکې ده. دوی که څه هم په وسلو ښه سمبال دي، خو په دوی کې په عمومي ډول د هغه ځانګړتیاوو کمښت شته چې یو ښه سرتېری یې باید ولري.»[۷۸]

په دغه توګه به وېډ او مېکناټن، لارډ اکلنډ ته د دې باور ورکولو چې د دوست محمد په هکله د برنز ارزوني ناسمې دي: دوی به ټینګار کولو چې امیر په ولس کې ګرانښت نه لري او د واک ناروا غاصب دی چې په خورا کمزورو منګولو یې د ساتنې هڅه کوي. د هغه څه برعکس چې د برنز په استونو کې لیکل شوي وو، دوی په خپله ادعا ټینګ ولاړ وو چې دوست محمد د افغانستان په حاکمانو کې تر ټولو کمزوری دی، په کندهار کې د خپلو میرني ورونو په پرتله یې نفوذ لږ دی او همدا راز په هرات کې د «تر ټولو دروند او معزز حاکم» کامران شاه سدوزي په پرتله چې د شاه شجاع کمزوری د تره زوی و لږ نفوذ لري. په واقعیت کې دا یوه خبره هم ریښتیا نه وه او په تېره بیا په اوس مهال کې یې هېڅ حقیقت نه درلود. - دوست محمد له هندوکش څخه تر خیبر پورې واکمني درلوده او وروسته له دې چې خپل میرني ورونه یې د شاه شجاع له کلابندۍ څخه خلاص کړل، دوی هم د هغه مشري منلې وه. بل دا چې اوس دوست محمد ته د امیر لقب ورکړل شوی و او د افغان جهاد مشر نومول شوی و. د برنز خبرې ریښتیا وې: په افغانستان کې دوست

• ډومارل: (په استدلال) هڅول

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد برلاسی حاکم و او که کلکتې یوازې خپله لاره بدله کړې وای او هغه ته یې غېږ خلاصه کړې وای، دوست محمد به د برتانیې د کمپنۍ شمال ته یو بالقوه ځواکمن متحد وای.

برنز خپله په سیمه کې و؛ نو د هر بل برتانوي مامور په پرتله یې له نږدې د بېلابېلو واکمنیو د ځواک په اړه کره ارزونه کولای شوی، خو د مېکناټن دغه د پرمختګ لېوال ځوان سـکاټلنډی هېڅ کله نه خوښـېده او په دې باور و چې هغه ساده او بې تجربې دی او نوموړي ته د خپلې وړتیا په پرتله اوچت مقام ورکړل شوی دی؛ نو ځکه یې اکلنډ هڅولو چې د برنز پر ځای د لودیانې د څارګرې ادارې پر کارپوه مشــر، وېډ باور ولري. مېکناټن اکلنډ ته لیکلي وو: «چېرته چې د دوی د نظریو تر منځ توپیر وي، زه به د کپتان وېډ نظر غوره وګڼم ځکه چې د ده اســتدلال او پایلې پر حقایقو ولاړې دي. داسې برېښي چې د برنز استدلال د نورو کسانو په نظریو ولاړ دی او یا د نوموړي پایلې له لیدلي وضعیت څخه په خپل ذهن کې له جوړ شـوي انځور څخه سـرچینه اخلي چې په واقعیت کې به دغه وضـعیت دومره غیرمعمولي نه وي چې له حالاتو څخه د ده انګېرنې ته حقانیت ورکړل شي.»[۷۹]

په عین وخت کې، وېډ د تېر په څېر اکلنډ هڅولو چې شــاه شـجاع بېرته لوبې ته د ننه کړي. نوموړي اکلنډ ته دغه مشوره ورکړه: «که چېرې شاه شجاع ته د خپل سلطنت په بیا اعاده کولو کې اسانتیاوې برابرې شي، د خلکو ذهنیت او له نورو واکمنیو ســره به زموږ اړیکي دومره زیانمنې نه شــي لکه د امیر واکمنۍ ته د افغانانو په اړ اېســتلو کې. له رنجیت سـېنګ سـره له وروسـتۍ نښـتې وروسـته، په کابل کې د ډلو تر منځ ترینګلتیا دومره ډېره شـوې وه چې که شـاه شجاع په هېواد کې ښکاره شوی وای، زما د مالوماتو پر بنسټ، هغه به په دوو میاشتو کې کابل او کندهار خپل کړی وای.»[۸۰]

له دغو تحریفونو سربېره، داسې ښکارېدل چې نه مېکناټن او نه وېډ د پېښـور په اړه لارډ اکلنډ ته مالومات ورکړي وو چې رنجیت سېنګ پېښـور څرنګه اشغال کړ او افغانانو ته چې پېښـور یې خپله دویمه پلازمېنه ګڼله، دغه ځای څومره ارزښت درلود؛ نو له دې وچې اکلنډ د ناسمو مالوماتو پر بنسټ داسې دریځ خپل کړ چې پېښـور بې اړنګه د سېکانو د واکمنۍ ســیمه ده او دوســت محمد ناښــنده• او تېریګر دی چې بېرته یې غواړي؛ نو نوموړي په دوامداره توګه برنز هڅولو چې د اوسني وضعیت د بدلون له پاره کومه هڅه ونه کړي.

د دې پرځای چې له دوســت محمد ســره د واک پر مضــبوطولو کې مرســته وکړي او د خپل یو متحد په څېر یې ومني، اکلنډ هم د وېډ اند خپل کړی و چې د افغانسـتان ټوټې ټوټې پاتې کېدل د رنجیت سـېنګ او په دې توګه د انګرېزانو په ګټه دي. هغه لندن ته لیکلي: «زموږ په پوله کې د یو پیاوړي محمدي هېواد شـتون به د دوامداره پارونې او حتی د لوی خطر سـرچینه وي، خو له بل پلوه، ملوک الطوایفي به په خپل منځ کې انډول ســاتلی وي. دوی به وضــعیت او د خپل موقف د ســاتنې لېوالتیا دې ته وهڅوي چې زموږ د ملګرتیا له پاره تلوسـمن شـي. دغسـې ګاونډې به موږ ته ګواښ نه پېښـوي او موږ یې غوره ګڼو.» له ټولو شـواهدو سـره سـره، لارډ اکلنډ باور نه درلود چې د پارسـیانو له لوري هرات په خطر کې دی او بارکزي به د پارس له شاه سره ائتلاف جوړ کړي. هغه لیکلي وو: «دغه افغانان له پارسي حکومت سره کومه ذاتي خواخوږي نه لري او که په خپلو اوسنیو واکمنییو کې خوندي پاتې شي، دوی به له پارس سره نږدې اړیکې

• ناښنده: نامناسبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونه پالي.»[۸۱] دا د وضعیت یوه بشپړه ناسمه ارزونه وه. لارډ اکلنډ او د هغه جگړه پالو مشاورینو د دوست محمد واک کمزوری وگڼلو. دوی په افغانستان کې د هندوکش سوېل ته د دوست محمد د واک د پراخېدو په اړه او همدا راز د افغانانو او رنجیت سېنګ تر منځ د واک د بدلېدونکي انډول په هکله ناسم پوهاوی درلود. همدارنگه دوی د دې اټکل هم کم کړی و چې سیمونویچ په څومره ځیرکۍ له مسکو څخه د ورکړل شوو احکامو په پرتله ډېرې کړنې سرته رسولې او په ډېره هوښیارۍ د روسانو تر مشرۍ لاندې په ټوله سیمه کې د انګرېزانو پر ضد د داسې یو ائتلاف په جوړولو بوخت و چې نه یوازې افغانستان او پارس به په کې ګډون ولري بلکې بخارا او خېوه به یې هم غړي وي.[۸۲] دغه تېروتنو په خپل وار ناسمو قضاوتونو ته لاره پرانیسته.

د برنز بله ستونزه دا وه چې لارډ اکلنډ د بیړې احساس نه کولو. اکلنډ خپل ډېر پام خپلې یونلارې او په هندوستان کې هغه قحطۍ او لوږې ته اړولی و چې قربانیان یې هر سهار د ګنګا پر بل لوري د هغه د کښتۍ له څنګه تېرېدل. یوازې برنز په کابل کې وپوهېد چې د اکلنډ بې پروايي به یو لوی ډیپلوماتیکي ناورین وزېږوي. هغه په حقیقت کې پوهېده چې که انګرېزان د بارکزیو د ملګرتیا د لاسته راوړلو له پاره چټک عمل ونه کړي؛ نو بیا به روسان او پارسیان دا کار وکړي. که داسې وشي، برتانیه به دا فرصت له لاسه ورکړي چې افغانستان تر خپل نفوذ لاندې راولي او خپلو سیالانو ته به تیاره مړۍ په خوله کې ورکړي؛ نو ځکه هغه په نه باورۍ او حیرانتیا د اکلنډ پر له پسې لیکونه لوستل چې ده ته یې امر ورکولو چې دوست محمد ته د څه شي ژمنه ورنه کړی او د پېښور په اړه د منځګړیتوب رول ونه مني.

برنز په یوه هڅه کې چې د اکلنډ اند بدل کړي، د نومبر په پای کې کلکتې ته د «کابل سیاسي وضعیت» په اړه یو اوږد راپور ولېږلو. په دغه راپور کې نوموړي په ډېرې توګه د دوست محمد د واک ټینګولو او پراخولو له پاره استدلال کړی و او دا یې له افغانستان څخه د روسانو د لیرې ساتلو تر ټولو ډاډمنه لاره بللې وه. هغه بیا ټینګار کړی و چې اړینه نه ده چې برتانیه د خپل متحد په توګه د کمپنۍ له اوږدمهاله متحد، رنجیت سېنګ او دوست محمد څخه یوازې یو خوښ کړي: د پېښور په اړه به په لږ نوښت او چټک عمل انګرېزانو ته دا شونې شي چې له دواړو لوریو سره ملګرتیا جوړه کړي، خو برنز نه پوهېده چې مېکناټن په عین وخت کې په کلکته کې وېښ ته د خپلې مخالفې پالیسۍ په اړه لیک لېږلو. داسې لیک چې په ځانګړي ډول د رنجیت سېنګ په پلوۍ و. په لیک کې یې پېښور د رنجیت سېنګ ملکیت بللی و او د پېښور شمال ته یې د یو وېشلي ګاونډي په اړه پلان جوړولو. همدا راز یې په لیک کې لیکلي و چې په کابل کې به د امیر پر ځای، کمزوری شاه شجاع پر تخت کښېنوي.[۸۳]

له بلې خوا اکلنډ ورځ تر بلې د دوست محمد په اړه د دښمنۍ عجیبه افراطي دریځ خپلولو. هغه لندن ته لیکلي: «دوست محمد باید خوشحاله وي چې ارامه پرېښودل شوی او له رښتیني یرغل څخه ژغورل شوی، خو نوموړی یو بې پروا او عجیب په زړه پورې سړی دی. د ده چوپ ساتل به سخت کار وي...دا د ډیپلوماسۍ او دسیسو یو پېچلې حالت دی... »[۸۴]

(c) ketabton.com: The Digital Library

په داسې حال کې چې افغان ژمي د ډسمبر په پیل کې لمړنۍ واورې ورولې، کابل ته داسې بد خبرونه رسېدل چې برنز يې سخت اندېښمن کړی و.

داســې راپورونه ورکول کېدل چې پارســیان په خپل ټول ځواک په خوځېدو دي چې په هرات کې د تیموریانو له کلکو دېوالونو سره خپل زور وازمايي. د دې تمه کېده: پارسیانو له پخوا څخه د هرات دعوا درلوده. هرات يې په ۱۸۰۵ کال کې اشغال کړی و او په ۱۸۳۲ کال کې يې پر هرات د یو بل يرغل دسیسه جوړه کړې وه. دغه وروستی پارسي يرغل له څو کلونو راهیســې په پلان کې و او په حقیقت کې يې د روســې فشــار او یا هڅونې ته اړتیا نه درلوده، خو د لوېديځ افغانستان د پلازمېنې د نیولو په موخه، د پارسي لښکر غټ والي - دېرش زره کسه - او په لښکر کې د ګڼ شمېر روسي سلاکارانو شتون برنز ته ټکان ورکړ.

د دې دلیل چې برنز ولې په هرات کې د پېښــو په اړه ډېر مالومات درلودل دا و چې په دغه مهال کې یو ځوان انګرېز افسر او د لوېې لوبې یو لوبغاړی، لمړی بریدمن ایلدرېډ پاټېنګر تصادفاً په هرات کې اوسېدلو. دی لمړی د اسونو د یو مسلمان سوداګر او وروسته د یو سید په جامه کې هلته مېشت و. نوموړی د بوج څارګرې ادارې د مشر او د برنز د پخواني مشر، سېر هېنري پاټېنګر وراره/ خوریې و. کېدای شي په هرات کې د ده شتون ډېر تصادفي و، خو انګرېزانو ته يې د هرات د کلابندۍ په اړه د مالوماتو ډېره اړینه لړۍ برابره کړې وه. په برتانوي روایتونو کې «د هرات اتل» ونوه (چې پاټېنګر، د موډ ډایور Maud Diver په وطنپاله ناول کې نومول شــوی و) د هراتیانو د هوډ په ټینګښــت کې چې له هرات څخه دفاع وکړي ډېره ارزښتمنه بللی ده او وایي چې هغه تر یوې کچې په یوازيتوب وکړای شول چې پارسیان له هرات څخه لیرې وســاتي، خو د دغو روایتونو پخلی د پارســیانو او افغانانو په پېښــلیکونو کې نه کېږي. دلته دغه کلابندي د دوه ملتونو، شـیعه او سـني، تر منځ یو لوی پرځنګ بلل شـوی او د هراتي مدافعینو زړورتیا چې له سختې لوږې او نورو محرومیتونو ســره مخ وو د افغانانو د زړورتیا او مقاومت یوه بېلګه انځور شــوې. د وخت دوو مهمو افغان تاریخ لیکونکو، چې په هغه وخت کې يې ژوند کولو، د هرات د کلابندۍ په اړه دومره پانې بېلې کړې وې لکه چې دوی د انګرېزانو راتلونکي يرغل ته بېلې کړې. دغه دواړو پېښــو ته د خراســان خپلواکۍ ته د ګواښ په ســترګه کتل کېدل.

د افغان سرچینو پر بنسټ، کله چې د هرات په لور د پارسیانو د حرکت خبر هرات ته ورسېد، شاه کامران سمدلاسه امر وکړ چې غله او واښه د ننه راوړل شي او له دېوالونو څخه بهر باغونو د مېوې ټولې ونې دې ووهل شي. له سدوزي، ازبک او هزاره متحد قومونو څخه جنګیالي غونډ کړل شول او د ښار د ختیو لوی دېوالونه ورغول او نور هم مظبوط کړل شــول. همدا راز د اختیارالدین د لوېې کلا دېوالونه هم ورغول شــول چې د هرات د ښــار د دوه پر درېیمې اندازې ســیمه يې نیولې وه.[۸۵] د نومبر په دیارلســمه د پارســي پوځ مخکښــه ډله د غوریانو پوله ییزې کلا ته ورســېدل. هراتي پېښـلیکونکي، ریاضي Riyazi په عین الوقایع کې لیکلي چې څرنګه پارسیانو د خپلې برتانوي روزل شـوې توپچي قوې په مرسته دغه لویه کلا د دوولسو ساعتو په ترڅ کې ونیوه: «د غوریانو کلا په دومره ډېرو توپونو وویشتل شوه چې درې خواوې يې په بشپړ ډول ورانې شوې. په دغه وسیله د جګړې پلټې ته اورلګیت ووهل شو او په پارسي پوځ کې پر هرات باندې د یو لوی يرغل تابیا پیل شوه.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

څو ورځې وروســـته د دېرش زره كســـيز پارســـي پوځ لمړنی فرقې د هري رود د درې له لارې د هرات د دېوالونو په لور وخوځېدې او په اسـانۍ يې د اسـوالو جنګيالو هغې ډلې شـاته وتمبولې چې د دوی پر ضـد د جګړې له پاره لېږل شـوې وې. فيض محمد ليكلي: «نښـته پيل شـوه او ډېر سـري مړه شـول، خو كله چې ګڼ شـمېره پارسي پوځ تر سـترګو شـو، هراتيان ونه توانېدل چې جګړې ته دوام وركړي؛ نو ښـــار ته يې شـــاتګ وكړ... دا چې د جګړې په غورېدلي ډګر كې د پارسـيانو پر ضـد مقاومت شـونی نه و، كامران خپلې ټولې هڅې په دفاعي چارو متمركزې كړې. د شـاه ځواكونه لكه د سمندر څپې پر ښار له څلورو خواوو راتاو شول.»[۸۶]

دوه ورځې وروسـته دغه بد خبر د ډسـمبر په نولسـمه د سې شـنبې په سـهار كابل ته ورسـېد. برنز او مرسـتيالان يې په خپل بالاحصـار هسـتوګنځي كې له هرات څخه ځري ته سـترګې په لار وو چې د هرات په هكله وروسـتي خبرونه راوړي. برنز هيله درلوده چې وروســـته له دې چې اكلنډ د ده اوږد راپور ولولي، نوموړی به د افغانســـان په اړه خپل دريځ بدل كړي. هغه په ډېره تلوسـه غوښـتل دوست محمد ته يو ښـه خبر وركړي. د هرات د كلابندۍ له خبر راهيسـې، د برنز د دښـمن يا د نوي رارسـېدلي پارسـي پلاوي نفوذ ورځ تر بلې په ډېرېدو و او برنز پوهېدو چې دی د برتانيې د ګرانښـت او پرستيژ لوړولو ته سخته اړتيا لري او دا كار كېدای شي يوازې په دې شونی وي چې افغانانو ته د پېښـور په بېرته وركړه كې انګرېزان منځګړيتوب وكړي.

خو پر ځای يې د دوســـت محمد له خوا برنز ته پيغام وركړل شـــو چې له هغه ســـره ليدنه وكړي. امير نوموړي ته په رسـمي دربار كې تر ټولو بد خبر وركړ. د تزار له خوا يو روسی اجنټ چې غواړي له افغانسـتان سـره ديپلوماتيكي اړيكې پرانيزي، غزني ته رارسيدلی او تمه كېږي چې په همدغه اونۍ كې كابل ته راورسېږي. د دغه اجنټ نوم لمړی بريدمن ايون ويتكېويچ و.[۸۷]

برنز لږ وخت وروسـته خپل اوښـي جګړن هالند ته وليكل: «موږ دلته په ګډ او وډ حالت كې يو. هرات كلابند شـوی او ښـايي سـقوط وكړي. د روسـې امپراتور كابل ته يو پلاوی رالېږلی چې دوسـت محمد ته د پيسـو د وركړې وړانديز وكړي چې د رنجيت سـېنګ پر ضـد جګړه كې يې ولګوي. زه په خپلو سـترګو او غوږو هېڅ باور نه كوم. دغه اجنټ چې نوم يې ويتكېويچ دی له تاوده او درې فوټه اوږد ليک سـره رالېږل شـوی او سـمدلاسـه يې زما د ليدو غوښـتنه وكړه. ما طبعاً ومنله او د ماښامنۍ بلنه مې وركړه.»[۸۸]

دغه دواړو سـرسـخته سيالانو د ۱۸۳۷ كال د كرېسـمس په ورځ يو ځای ماښـامنۍ وكړه - دا د لوېې لوبې په تاريخ كې د سيالو لمړنی ليدنه وه - دغه دوه اجنټانو چې اوس اسـتازي وو يو له بل سـره وليدل. د دوی تر منځ دغه ليدنه ښـه تېره شـوه او يو بل يې خوښ شـول. دوی يو له بل سـره ډېرې ګډې وچې درلودې، خو په تفصـيل په دې اړه ډېر لږ مالومات لرو چې دوې د څه په هكله خبرې وكړې، څه يې اغوسـتي وو، څه يې وخوړل او يا ويتكېويچ څومره د خپل رېږن پخواني ژوند په هكله خبرې وكړې. برنز يوازې دغه ليكلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه پولنډی ښاغلی خوش طبعه سړی و. نوموړی شاوخوا دېرش کلن و او په فرانسوي، ترکي او پارسي یې په فصاحت خبرې کولې. هغه د قزاقي افسر جامې په تن وې چې په کابل کې اشرافي ښکارېدې. نوموړی بخارا ته تللی و؛ نو موږ د خبرو له پاره ګډه موضوع درلوده او په سیاست کې هېڅ ونه غړېدو. هغه هوښیار سړی و، د شمالي اسیا په اړه یې ډېر مالومات درلودل او په صداقت یې وویل چې دا د روسیې دود نه دی چې د خپلو څېړنو پایلې نړۍ ته خپرې کړي لکه څنګه یې چې فرانسه او انګلنډ کوي.

برنز ورپسې لیکلي وو: «بیا مې ویتکېویچ هېڅ ونه لید، که څه هم موږ یو بل ته له درنښت څخه ډک بېلابېل پیغامونه ولېږل، خو زه په خواشینۍ وایم لکه څنګه چې زما دولتي دندې د کلکې څارنې غوښتنه کوله، ما ونه شو کړای چې د هغه په اړه زما د شخصي ملګرتیا د احساس اصولو ته پام وکړم.»[89] دا ربښتیا وه، ځکه چې برنز څو ځلې له سن پیټرزبورګ څخه پارس ته او له پارس څخه سن پیټرزبورګ ته د خپلې ماښامنۍ ملګري لیکونه کشف کړل.
برنز په راتلونکو اونیو کې هڅه کوله چې خپل ډېرېدونکی نارامه وضعیت دومره بد ونه ګڼي. هغه پوهېدو چې ماموریت یې بربادۍ ته ډېر نږدې دی ځکه چې تر اوسه په ځانګړې توګه داسې نښې نه لیدل کېدې چې لارډ اکلنډ به کابل کې د پېښو په جدیت پوه شوی وي او یا په دې پوه وي چې هغه نږدې دی چې افغانستان او پارس روسانو ته بایلي. لکه څنګه چې ښکاره وه، برنز د ویتکېویچ له ډالیو سره چې پر دوست محمد یې وروړلې، سیالي نه شوای کولی. برنز د ۱۸۳۸ کال د فبرورۍ په اتلسمه داسې لیکلي: «کپتان ویتکېویچ امیر ته خبر ورکړ چې هغه ته د امپراتور استول شوې ډالۍ د شپېتو زرو روبلو په ارزښت دي. او مخالفې ډلې دا له هغه څو ډالیو سره په زغرده پرتله کولې چې ما امیر ته وړاندې کړې وې او دا یې د داسې یو ملت د بې پروایۍ ثبوت یادولو چې په سخاوت کې نوم لري... دغه ټولو حالاتو ته په کتو سره، دا طبیعي ده چې زه څومره په اندېښنې سره د لوی والي دستور ته په تمه یم چې زما لارښوونه وکړي.»[90]
خو کلکتې ته د لیک رسېدل له دریو تر څلورو اونیو وخت نیولو او د برنز د لیکونو په ځواب کې د کلکتې پاتې راتلل او همدا راز برنز له هرات څخه د بدو خبرونو د رارسېدلو له کبله پرېکړه وکړه چې په خپل نوښت یو عمل وکړي. هغه د کندهار بارکزیو ته د ۳۰۰۰۰ روپیو ژمنه وکړه چې که هرات سقوط وکړي او د شاه پوځ د افغانستان په لور وخوځېږي، له دوی سره به دغه پیسې د پارسیانو پر وړاندې د کندهار په دفاع کې مرسته وکړي.
هغه دا پرېکړه هم وکړه چې پروتوکول مات کړي او له وېډ او مېکناټن څخه پرته، یو له ژورو احساساتو څخه ډک لیک نېغ لارډ اکلنډ ته ولېږي او هغه ته عذر وکړي چې په حالاتو ځان پوه کړي چې څه په خطر کې دي. هغه دا هم ورته ولیکل چې تر اوسه د داسې یوې معاملې شونتیا شته چې پرته له ډېر لګښت څخه د برتانیې ټولې ګټې تضمین کړي او د روسانو او پارسیانو د پلانونو مخنیوی وکړي. نوموړي سکان په تېري، د پېښور په اشغال او په جمرود کې د کلا په جوړولو ګرم کړل او ټینګار یې وکړ چې که څه هم د دوست محمد غوښتنې څو ځله په سپکه توګه رد شوې، هغه تر اوسه له انګرېزانو سره د ائتلاف هیله لري. برنز دا یادونه هم وکړه چې د سکانو له خوا د پېښور اشغال، دوست محمد دې ته اړ کړ چې نورو ځایونو ته د ائتلاف له پاره مخ واړوي. ده په سملاسي خطر چې ویتکېویچ جوړ کړی و او د پېښور پر ناحل شوې موضوع زور واچولو چې که دغه حالت دوام وکړي، دا به د انګرېزانو دروازو ته تاوتریخوالی راولي او که دغه موضوع حل نه شي، انګرېزانو ته به د ځریو پر ځای دښمنان ورشي. برنز خپل لیک ته داسې پای ورکړی: «د هغه کړنو په پرتله چې حکومت یې هیله او یا تصور کوي او یا یې تراوسه سرته رسولې، په دغه سیمه کې د روس او پارس د توطیو د شنډولو له پاره خورا پیاوړو کړنو ته اړتیا ده. دا بې اړنګه درسته ده چې رنجیت سېنګ زموږ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانی او وفاداره متحد دی، خو دغسې ائتلاف نه شي کولای چې لوی قدرتونه له موږ څخه ليرې وساتي او موږ ته د ائتلافونو پايله چې زموږ په هېواد او پولو کې سوله او نېکمرغي ده، تر لاسه کړي.»[۹۱]
برنز تر اوسه هم د قطعي تر ټولو ښه پر په لاس کې درلود. دوست محمد په وضاحت ويلي وو چې هغه د روسيې په پرتله له برتانيې سره ائتلاف غوره ګڼي او دا خبره يې ثابته هم کړه. ويتکېويچ يې تر اوسه د نظر بند په څېر د خپل وزير، ميرزا سمع خان په حويلۍ کې ساتلی و چې د برنز د هستوګنځي په پرتله دومره مجلله نه وه او تر اوسه يې خپل حضور ته نه و منلی. ټولې خبرې د دوی دواړو تر منځ د وزير په وسيله کېدې او ويتکېويچ يې له دوامداره څارنې لاندې نيولی و. ويتکېويچ په يو ليک کې سيمونيچ ته ليکلي وو چې دوست محمد له ده سره ډېر سوړ چلند کوي او برنز په دې اړه خپل يو محرم ته داسې ليکلي وو:

امير نېغ ما ته راغی او ويې ويل چې هر څه چې زما زړه غواړي، هغه کولای شم – زه کولای شم دی [ويتکېويچ] وشړم او يا بل هر څه مې چې زړه وي هغه وکړم. ما ورته وويل چې داسې کار ونه کړئ، خو هغه ليکونه چې دغه اجنټ له ځان سره تا ته راوړي، ما ته راکړه. امير سمدلاسه ټول ما ته تسليم کړل. ما يو بېړنی محرم ليک په خپله لوی والي ته ولېږه. په ليک کې مې وليکل چې ګوره، مخکنيو لوبو واليانو پر تا څه حال راوستی او ورته ومې ويل چې وروسته له دې زه نه پوهېږم چې څه به پېښ شي او اوس په دې لوبه کې روسان زموږ کچې ته رارسېدلي دي.[۹۲]

د برنز د پرله پسې زاريو په ځواب کې هغه حيرانووکی او غير ډيپلوماتيکي ليک چې لارډ اکلنډ برنز ته لېږلی و د جنورۍ په يوويشتمه ليکل شوی و او کابل ته ټيک يوه مياشت وروسته ورسېد. لارډ اکلنډ په يو وار د برنز ټولې کارنتياوې او هيلې له خاورو سره برابرې کړې . مېکناټن د ليک په لنډيزپانه کې د برنز ټولې اندېښنې رد کړې وې او ليکلي يې وو چې باور نه کوي چې هرات د روسانو او يا پارسيانو له خوا په رښتيا په خطر کې وي. مېکناټن په حيراوونکي ډول ليکلي و چې عاليقدر لارډ اکلنډ روسي ماموريت ته دومره ارزښت نه ورکوي. برنز ته دا هم ليکل شوي وو چې نوموړی د دې صلاحيت نه لري چې د بارکزيو کندهار ته د پيسو او يا ائتلاف وړانديز وکړي او د دوی د ملاتړ د خپلولو په اړه د نوموړي نوښت انګرېزان خپل نه ګڼي او فسخ دی.
اکلنډ په ځانګړې توګه په دوامداره توګه له کابل سره د ائتلاف د جوړولو په هکله مينه نه ښودله او نوموړي، امير ته په خپل ليک کې ليکلي وو چې هغه بايد پېښور هېر کړي او په دغه سيمه باندې د واکمنۍ له نظريې تېر شي. امير بايد له پارس، روسيې او ترکمنستان سره هر ډول کړنې ودروي او په بدل کې به برتانيه، چې د اکلنډ په اند عادلانه کړنه وه، له سيکانو څخه هيله وکړي چې پر افغانستان يرغل ونه کړي او په دې توګه به امير له يوې وړانوونکې جګړې څخه وژغورل شي. اکلنډ د خپل ليک په دوام کې داسې ليکلي وو: «رنجيت سېنګ په خپل وار په مهربانۍ زما غوښتنه د اخ‌اوډب د درونې په هکله ومنله که چېرې ته له هغه سره بل ډول چلند ونه کړې. تا ته اړينه ده چې د هغه کړنې په پايلو ژور فکر وکړې په کومه کې چې ته له داسې پياوړي شهزاده سره د پخلاينې سرغړونه وکړې. له دغه شهزاده سره زما ملت د ملګرتيا د نېغو اړيکو په وسيله متحد دی او داسې هيلې پرېږده چې عملي کېدل يې ناشوني وي.» په پای کې يې يو ګواښ هم ليکلی و: که چېرې دوست محمد خپلې بې لارۍ ته دوام ورکړي او له پارس او روسيې سره خپلې اړيکې وساتي، هندي دولت به د افغانستان په لور د سيکانو د واکمنۍ د پراختيا څخه ملاتړ وکړي او کپتان برنز ... به له کابل څخه راوغوښتل شي ځکه چې په هغه وخت کې به په کابل کې د نوموړي شتون څه ګټه ونه لري.[۹۳] په دغه ليک

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د دوست محمد مشروع اندېښنو او هيلو ته د جوړې هېڅ اشاره نه وه شوې. اکلنډ په حقيقت کې د امير پر ضد خپل دريځ نور هم ټينګ کړ. هغه امير ته وويل چې د برتانيې له اجازې پرته له روسيې او پارس سره اړيکې نه شي نيولی او د پېښور او کشمېر په اړه بايد له خپلو ټولو ادعاوو څخه تېر شي او تر ټولو نه منونکې او ترخه خبر يې دا وه چې امير بايد له رنجيت سينګ څخه ښنه وغواړي.

برنز ته سخته وه چې له دغسې ځان زيانمنو احکامو څخه څه شی وژغوري، په ځانګړې توګه په داسې وخت کې چې روسيه د ډېر څه ورکړې ته چمتو وه: نه يوازې ملګرتيا او ملاتړ ته بلکې دوه ميليونو نغدو روبلو ته چې دوست محمد يې د سېکانو پر ضد د لښکر په جوړولو کې وکاروي - دا ټول هغه څه وو چې دوست محمد يې هيله کوله. اکلنډ ظاهراً د خپلې بې پامۍ له امله په يو وار يوه لويه تراډه، له پارس څخه نېولې تر منځنۍ اسيا او افغانستان پورې روسانو ته وروسپارله. دا هغه څه وو چې ويتکېويچ هم وروسته له دې چې د دغه ليکونو د منځپانګې په اړه يې واورېدل، سمدلاسه ورباندې پوه شوی و. هغه ليکلي وو: «انګرېزان له ډېر وخت راهيسې په دغه سيمه کې د نفوذ د بيا ترلاسه کولو هيلې بايلوي.»[۹۴]

برنز برباد شوی و. د هغه ټولې نظريې له پامه غورځول شوې وې. لکه څنګه چې مسون ليکلي وو: «برنز د يو وخت له پاره ځان ناهيلی ته سپارلی و. هغه به خپل سر پر لانده لاسپاک وتړلو او بوين بوتل به يې راواخيستل. د داسې صحنې او د دغسې ليونتوب ليدل ډېر د شرم ځای و.»[۹۵] خو برنز څو اونۍ وروسته بېرته په حال راغی او يوه زړوره دفاعي جګړه يې پيل کړه. هغه د خپلو هداياتو منځپانګه راوسپړله چې کومه تشه يا ګونکتيا په کې پيدا کړي څو په وسيله يې ويتکېويچ ليرې وساتي.

برنز له برتانوي پلوه اشرافيانو سره خبرې وکړې چې که دوی دوست محمد وډوماري چې د انګرېزانو له خوا يوازې د دفاع يا ساتنې ژمنه ومني. داسې ښکاري چې د دغه خبرې د ملاتړ له پاره نوموړي پيسې هم شيندلې وې. دا هغه څه دي چې په ټولو افغان سرچينو کې يې يادونه شوې ده. ميرزا عطا ليکلي: «برنز د لويو اشرافيانو او د کابل د مشرانو په ليدو پيل وکړ. دغه ټولو يوازې يوه لويه مينه درلوده، د پيسو مينه او د سرو زرو د سکو د کړنګاري مينه؛ نو هغه په چټکۍ وکړای شول دغه خلک په رشوت بې لارې او د دوی ملاتړ تر لاسه کړي.»[۹۶] خو د دې پايلې تر اوسه بې ثمره وې.

د دوست محمد انګرېز دوسته ورور چې خپل زوی يې لودياني ته لېږلی و چې د وېډ له خوا تعليم ورکړل شي هڅه وکړه چې دغه دوه لوري سره نږدې کړي، خو د اکلنډ د ليکونو سپکې او خانتما بڼې او په همدې ډول د ليکونو منځپانګې يوه جوړه ناشونې کړې وه. لکه څنګه چې امير ويلي وو، يو شی چې هغه يې هېڅ کله له پامه نه شي غورځولی، عزت دی. هغه برنز ته وويل: «دا اکلنډ دی چې افغانان يې پرېښودل، ما انګرېزان نه دي پرېښي.»[۹۷]

په هرات کې پېښو د روسانو لاس پياوړی کړی و، خو په عين وخت کې انګرېزانو خپل دريځ په خپله کمزوری کولو. د ښار کلابندي مخ په تنګېدو وه. ايلډرېډ پاټينګر برنز ته لاندې راپور ورکړی:

د راتلونکي کال له پاره د اطراف سيمې په بشپړه توګه ورانې دي. هلته اوس د کرلو له پاره نه تخم شته او نه غوايه چې تخم پرې وکرل شي. زه په رښتيا وېره لرم چې [په ښار کې] شيعه ګان به په ډلو ډلو د مريتوب له پاره خرڅ شي... د ښار خلک ډېر اندېښمن او خپه دي ځکه چې دوی فکر کولو چې کلابندي به يو څو اونۍ دوام وکړي... په ښار کې اوس پسونه نږدې هېڅ نه شته او د اوبو رسونه درېدلې ده. د اوبو عامه زيرمتونونه او ذخيرې دومره بوينې شوې چې د کار اخيستنې نه دي.[۹۸]

(c) ketabton.com: The Digital Library

ها خوا کونټ سیمونیچ اوس د شاه کمپ ته رسېدلی و او د ښار د کلابندۍ د عملیاتو په لارښوونه کې یې ډېرېدونکې کارنده برخه اخیستله. لکه څنګه چې مکنېل راپور ورکړی و: «برتانوي ګټو ته د زیان په موخه د روسانو او پارسیانو تر منځ د همغږۍ شواهد سم روښانه دي او زما په ارزونې د دغه ښر کچه چې موږ پرې ګواښول کېږو ډېره ستره ده.»[۹۹]

د دوست محمد وزیر، میرزا سمع خان د مارچ په شلمه د نوروز په مېلمستیا کې ویتکېویچ ته د اعزازي مېلمه بلنه ورکړه. برنز ته په لوی لاس هغه وخت بلنه ورکړل شوه کله چې مېلمستیا لږ وخت مخکې پیل شوې وه. ده مېلمستیا ته له تګ څخه ډډه وکړه، خو نوموړي له خپل هندي مرستیال، موهن لال کشمیري څخه غوښتنه وکړه چې د ده پر ځای لاړ شي. موهن لال د اوو کلونو راهیسې د برنز ارزښتمن منشي او سلاکار و. دوی په ۱۸۳۱ کال کې په ډهلي کې له یو بل سره په لمړي ځل لیدلي وو کله چې موهن لال یوازې شل کلن و. شل کاله مخکې د نوموړي پلار د الفنسټون په ماموریت کې د منشي دنده درلوده او کله چې بېرته له ماموریت څخه راوګرځید، موهن لال یې د نوي ډهلي په کالج کې شامل کړ چې د انګرېزي درسي نصاب پر بنسټ تدریس په کې کېده. موهن لال یو له څو هلکانو څخه و چې په شمالي هند کې یې په لمړي ځل په نوموړي کالج کې زده کړې وکړې. نوموړی یو هوښیار او هوډمن کس و او په انګرېزي، اردو، کشمیري او پارسي ژبو یې په فصاحت خبرې کولې. هغه له برنز سره د بخارا په یون کې مل و او له دغه یون څخه وروسته یې څه وخت په کندهار کې د جاسوس په توګه وېډ ته کار وکړ. دی ډېری له مسون سره په اړیکه کې و چې په کابل کې یې د منشي دنده لرله. برنز پر نوموړي پوره باور درلود او په خپل کار کې یې پر ده باندې تکیه کوله. د ۱۸۳۴ کال د ډسمبر په میاشت کې د نوموړي کشمیري پنډېټ ټولنې، دی په مذهب کې د شک په اړه په ښکاره ویناوو او د طبقاتي ټولنې له اصولو څخه په وار وار د سرغړونو په تور له ټولنې څخه شړلی و. اوس یې اجازه نه درلوده چې د دوی په پیالو کې له دوی سره چای یا اوبه وڅښي «... دوی زه له خپلې ټولنې څخه وشړلم... اوس زه په خپله پلرنۍ سیمه، ډهلي کې نه ملګري لرم او نه د هستوګنې ځای.»[۱۰۰]

موهن لال وروسته د خپل یون په اړه په انګرېزي ژبه یو د پام وړ کتاب ولیکه او په دوه ټوکو کې یې په علمي بنه د دوست محمد ژوند لیک هم ولیکه. په وروستي یاد شوي کتاب کې نوموړي د نوروز په مېلمستیا کې د ویتکېویچ سره د لیدنې په اړه لیکلي:

کله چې میلمستیا ته ننوتم، ګورم چې وزیر او ویتکېویچ د نورو په پرتله په لږ اوچت ځای کې ناست دي. وزیر په دغه کړنه غوښتل ویتکېویچ ته قدر او درناوی ورکړي... زه د روسي استازي تر څنګ کښېناستم. ساز چالان و او وزیر به کله له ویتکېویچ او کله له ما سره په سیاست کې غږېده. هغه زما څخه په لودیانې کې د انګرېز عسکرو د شمېر په اړه او په کرنال Kurnal میروټ Meerut او کنپور Kanpur کې د پوځي فرقو تر منځ د واټن په اړه پوښتنه وکړه. همدا راز ده وپوښتل چې د پوځ لویه برخه محمدیان جوړوي او یا راجپوتیان او ځایي هندیان، د لوی تېمور [مغلو] ورستېدونکي کور په اړه څه احساس کوم. په کومه بڼه چې له ما څخه دغه پوښتنې کېدلې، زه پوه شوم چې هره پوښتنه په هغه توګه راڅخه وپوښتل شوه په کومه چې مېلمستیا ته زما له راتګ څخه مخکې جوړه شوې وه...

خبرې اترې وروسته د روسیې او کشمیر تر منځ مخ پر ودې سوداګرۍ ته واوښتې. دلته ویتکېویچ له افغانانو سره د مرستې هیله څرګنده کړه چې دوی له رنجیت سېنګ څخه کشمیر بېرته ونیسي. نوموړي دا ادعا هم وکړه چې ده ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

صلاحیت ورکړل شـوی چې مهاراجا رنجیت سـېنګ ته ووايي چې که له افغانانو سـره دوسـتانه چلند ونه کړي، روسـیه به کابل ته بې اړنګه ... پیسـې ولېږي چې د سـېکانو پر ضـد لښـکرې جوړې کړي او خپله خاوره بېرته تر خپلې واکمنۍ لاندې راولي. هغه زیاته کړه چې له روسـي پوځي فرقو څخه پنځوس زره پوځیان چمتو دي چې اسـتراباد Astarabad ته ښکته شي... او بیا د پنجاب په لور مارش وکړي. دغسې خوځښـت به د هند ناراضي مشـران د پاڅون له پاره وهڅوي او انګرېزان چې په اصل کې سرتېري نه بلکې سـوداګر دي، پوهېږي چې د روسـې جګړه مار ملت د افغانانو ملاتړ کوي؛ نو دوی به له رنجیت سره مرستې ته زړه ښه نه کړي.[۱۰۱]

ویتکېویچ د کابل په سیالۍ کې د بریا په مورګه• و. دوسـت محمد د مارچ په درویشـتمه د وروسـتۍ لیدنې له پاره برنز ته ورغی. هغه هیله له لاســه ورکړې وه او خپل ملګري ته یې وویل: «زه له انګرېزانو پرته د بل چا د ملاتړ هیله نه کوم، خو تاسـي هېڅ راز ژمنې ته حاضــر نه یاســت او هېڅ شــی زما له پاره نه کوئ.»[۱۰۲] په عین وخت کې دا انګېرنې مخ په ډېرېدو وې چې پارسـیان او د دوی روسـي متحدین به ژر هرات ونیسـي او د افغانسـتان په لور به مارش وکړي. له بلې خوا د کابل په واټونو کې پارس توکمي شـیعه قزلباشـان په بریمنه او ډاډمنه توګه کرځېدل. برنز لیکلي: «یوه پېښـه چې زړو هستوګنو ته به بیخي نوې وي، مذهبي اړودوړ به رامنځته کړي.»[۱۰۳]

بلاخره یوه میاشـت وروسـته د اپریل په یوویشـتمه دوسـت محمد، ویتکېویچ وروغوښـت او د نوموړي پوځي اسـوالې ډلې هغه د کابل په واټونو کې بدرګه کړ. دوسـت محمد په بالاحصار کې نوموړی په بشپړو تشریفاتو خپل حضور ته ومانه. په داسـې حال کې چې برنز د بالاحصـار په بل اړخ کې یوازې په خپله کوټه کې ناسـت و. ویتکېویچ په رسـمي غونډه کې دوسـت محمد ته وویل چې روسـیه د سېکانو له خوا د افغان خاورې اشـغال په رسـمیت نه پېژني او د روسـې په اند، پېښـور، ملتان او کشـمیر تر نن پورې د افغانسـتان خاوره ده. هغه وویل: روسـیه د یو پیاوړي او متحد افغانسـتان د لیدو هیله کوي چې روســیه به یې په منځنۍ اسـیا کې د برتانیې د پراختیا په لار کې د یو نه ماتېدونکي خنډ په څېر دیپلوماتیکي سـاتنه وکړي. هغه دا ومنله چې روسـیه ډېره لیرې پرته ده چې په لنډه خبرتیا د پوځ اسـتونه ترسـره کړي، خو روسیه ژمنه کوي چې د رنجیت سېنګ پر ضد دوست محمد ته د جګړې له پاره پیسې ولېږي. د موهن لال په قول، ویتکېویچ د انګرېزانو په اړه پرته له سـتاینې نور هر څه دوسـت محمد ته وویل. په ځواب کې دوسـت محمد وویل چې هغه به خپل زوی، محمد اعظم خان له هرات څخه وتلي د پارســیانو کمپ ته ولېږي چې له کونټ ســیمونیچ ســره وګوري او هغه ته مخامخ له روسې سره د تل پاتې دوستانه اړیکو په هکله د امیر نیت تصدیق کړي.

د برنز له پاره هر څه پای ته ورســېدل: ویتکېویچ وګټله. اوس په کابل کې د دغه ســکاټلنډي له پاره د پاتې کېدو څه دلیل نه و پاتې. هغه او دوسـت محمد د اپریل په ۲۵ یو بل ته د مخه ښې خواشـیني یادښـتونه ورکړل او سـبا ته برنز، موهن لال او مسـون له کابل څخه سـتانه شـول. مسـون لیکلي وو چې له کابل څخه د دوی ناڅاپي تګ، تېښـتې ته ورته و او مولانا حمید کشمیري په اکبر نامه کې برنز د خپل ژوند له پاره په تېښته یاد کړی.

د ده غومبوري ژېړ لکه زعفران وو

په باطن کې د خپل ژوند څخه تېر و

• مورګه: ژۍ

د بریا په مورګه: بریا ته نږدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر وویل: «جګ شه او ورځه! له دغه ځای څخه وځه»
یون دې په بیړه پیل کړه
د پیسو او خزانې له پاره ستا له حرص څخه وېره په کار ده
زه به تا وربړوم او جزا به درکړم
زه له خپلو اصولو څخه دا ډېر لیرې ګڼم
چې چا ښېګڼه راته څرګنده کړې وي او بیا یې ووژنم
زه نه غواړم د پیسو په بدل کې خپل عزت بایلم
چې زه خپل یو مېلمه بل ته په لاس ورکړم
سکندر [برنز] چې د ژوند هیله یې نه درلوده
د داسې خبرو تصور یې نه کولو
هغه له کابل څخه د هند په لور روان شو
لکه یو پسه چې له غورهارن زمري څخه تښتي
هر ګام یې چې پر لاره اخیسته، شا ته یې کتل
له دې وېرې چې بیا یې باز ګیر نه کړي[۱۰۴]

خو په حقیقت کې له کابل څخه د برنز تګ دومره بد هم نه و لکه افغانانو یې چې یادونه کړې. د امیر کشر زوی، غلام حیدر خان دغه انګرېزان د ښار تر پولې بدرګه کړل او د شخصي ملګرتیا د وروستۍ نښې په توګه، دوست محمد د میرزا سمیع خان په وسیله درې اسونه ورولېږل. نوموړي د برنز ډلې ته په بت خاک کې چې له کابل څخه ۱۲ میله لیرې دی ورسېد او اسونه یې وروسپارل. برنز او دوست محمد درې کاله له یو بل سره ونه لیدل خو کله یې چې بیا سره ولیدل، حالاتو بیخي ډېر توپیر درلود.
له جلال اباد څخه مخکې، برنز په جاله کې د کابل سیند له لارې پېښور ته لاړ. په دغه مهال کې ویتکېویچ د کندهار په لور روان و. دا د نوموړي د ماموریت دویم پړاو و چې د دوست محمد میرنې ورونو سره یو تړون لاسلیک کړي. دوی چې انګرېزانو رد کړي وو، اوس له دوست محمد، پارسیانو او روسانو سره د ائتلاف او د هرات په کلابندۍ کې هوکړه وکړه. په افغانستان کې هرات د ویتکېویچ وروستۍ منزل و او د نوموړي ملتیا د کابل او کندهار بارکزي شهزادګانو کوله. سیمونیچ د جون په نهمه د پارسیانو په کمپ کې نوموړي ته په بریمنه توګه ښه راغلاست وویل. ویتکېویچ روسیې ته داسې لاسته راوړنې ور په برخه کړې چې مشرانو یې حتی د هیلې جرات هم نه کولو.[۱۰۵] د پارس شاه لږ وخت وروسته نوموړي ته د زمري او لمر Order of the Lion and the Sun اعزازي نښان ورکړ.[۱۰۶]
برنز دغه مهال په پېښور کې نورو احکامو ته تم و او په عین وخت کې یې خپل زړه جګړن هالند ته تشولو. هغه نوموړي ته لیکلي وو: «خبره خلاصه ده. روسانو وروستۍ ګوزار راکړ او زه نور په کابل کې پاتې کېدای نه شوای؛ نو اوس مې په پېښور کې اړولي دي. زموږ حکومت هېڅ ونه کړل. روسي استازي په زغرده د مرستې او پیسو د ورکړې ژمنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کولې، خو ما دا صــلاحیت نه درلود چې د هغه د ژمنو پر وړاندې، دې ته ورته څه وړاندې کړم؛ نو زه طبعاً شــاته شوم.»[۱۰۷]

خو برنز شېملې ته په خپلو لیکونو کې ډېر دیپلوماتیک و. دی پوه شو چې د نوموړي د ماموریت ناکامي برعکس په دې مانا هم ده چې اوس تر ټولو ډېر یو افغان پوه ته اړتیا پېښــېږي. هغه په دې هم پوهېده چې اوس کېدای شي او یا حتی امکان لري چې له کابل ســره جګړه پېښــه شــي. د برتانيې د پالیســۍ په اړه د نوموړي له ټولو اړنګونو ســره ســره، د پرمختګ لېوال برنز بیا هم غوښتل چې د هر هغه څه په سر کې وي چې اکلنډ په پلان کې نیولي وو.

برنز پېښــور ته لا نه و رســېدلی چې د کمپنۍ د ماشــینونو څرخونه د دوســت محمد د بدنامولو او د اکلنډ په انګېرنې د هغه د ضــدیت له امله د جزا له پاره په څرخېدو وو. اکلنډ په بشــړه غلطه توګه لندن ته لیکلي وو: «دوســت محمد وښــوده چې دومره ناخوښ او ځانپاله دی چې موږ د قناعت وړ اړیکي نه شــو ورســره جوړولی.»[۱۰۸] که امیر د اکلنډ د غوښــتنو پر بنســټ عمل ونه کړي، بیا نو باید شــاه شــجاع د هغه ځای ناســتی شــي، هغه څوک چې د اکلنډ په باور معقول کس و او هغه څه یې کول چې ورته ویل کېدل، خو اکلنډ تر اوســه پرېکړه نه وه کړې چې دغه کار به څرنګه او په کومه بڼه سرته ورسوي.

اوس اکلنډ او خویندې یې شــېملې ته رســېدلې او هندي یون یې پای ته رســېدلی و. شــېمله په هند کې لمړنی ځای و چې د دوی خوښ شــو. ایملي د دغه ســیمې په اړه لیکلي وو: «د دغه ځای هوا مســتانه او د برتانيې اقلیم ته ورته ده. ډېر ښــایســته ځای دی او په دې ټولو ســتړیاوو ارزي. په لوېدیځ اړخ کې د رســامۍ له کوټې ژورې درې او د خوړنځي پلو ته، چېرته چې زما کوټه هم ده د غرونو په واورو پټې څوکې ښکاري.»[۱۰۹]

په دغه پېر کې په خپله د شــېملې شــتون په هند کې د انګرېزانو د ځانمنۍ او بې پروايۍ څرګندونه کوله. کمپنۍ به په کال کې اووه میاشــتې د نړۍ یوه پر پنځمه برخه وګړي له یوه همالیایي کلي څخه اداره کول چې د تبت پوله لاندې ترې ښــکارېده. دغه کلي ته یو نری ســړک تېر شــوی و چې له څړه لارې• څخه لږ ســورور و. دلته د څه باندې دوو لسیزو راهیسې کله چې کپتان چارلس کېنیدي Charles Kennedy دغه ســیمه کشــف کړې وه، کمپنۍ په یوه اوږده او نرۍ غونډۍ کې د خیالونو کوچنی انګلنډ جوړ کړی و. دې تـه یې د خپلو خیـالونو یو ډول وېکتوریـایي بڼـه ورکړې وه او ګوتیکي Gothic* کلیساوې، نیمه له چارتراشو څخه جوړې شوې جونګړې او سکاټلنډي اشرافي مانۍ یې په کې ودانې کړې وې. شېملې په وطن پسې خپګان او یادېدنه په سړې هېرول. دا له سړې ګرمۍ څخه د پناه او په ضمني توګه له هند څخه د تېښتې ځای و. لکه څنګه چې یو مامور په غندنې ویلي وو: «د هند په نورو ځایونو کې به پارونې، بلواوې او

• څړه لار: د پلیو لاره، پیاده رو

*ګوتیک د مهندسۍ یوه بڼه ده چې په دولسمه میلادي پېړۍ کې د فرانسې په شمال کې رامنځته شوه او تر شپاړسمې پېړۍ په ټوله شمالي اروپا کې خوره شوه. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

حتی وژونکي بغاوتونه روان وي، خو په شېمله کې به د پولو Polo او اس ځغاستې د پايلو او د کرکېټ د تورنمنټونو په اړه تودې خبرې کېږي.»

د ټول تېر وخت په پرتله بلاخره اکلنډ دلته اوس د افغانسـتان پېښـو ته ډېر پام واړولو. نوموړي په تېرو دوو مياشـتو کې په جدي توګه د ويتکېويچ او روسـانو له خوا جوړ شـوی ګواښ کم ګڼلی و. اوس يې چې له هرات او پېښـور څخه ځارګريز راپورونه ولوسـتل، دی په يو ناوخته انديښـمن وضـعيت کې ډوب شـو او د يو لوی منفي غبرګون خواته يې زنګېدل پيل کړل. د دې يو لامل دا و چې ده د مکنېل له خوا د راپورونو يوه ويجاړوونکې لړۍ تر لاسـه کوله. مکنېل له هرات څخه بهر د پارسـيانو په کمپ کې و او د اعتراض په ډول له کمپ څخه په وتلو و ځکه چې شـاه نوموړی او کارکوونکي يې له پامه غورځولي او سپک کړي وو. له دې څخه سيمونيچ ډېر خوند اخيست. مخکې له دې چې له پارس سـره ديپلوماتيکې اړيکې وشـلوي او عثماني ترکيې ته لاړ شـي، مکنېل پر اکلنډ د جګړې غږ وکړ: «لارډ اکلنډ بايد اوس يوه پرېکنده لاره غوره کړي او بايد اعلان وکړي چې هر هغه څوک چې له موږ سره متحد نه دي، زموږ پر ضد دي او د دښـمن چلند به ورسـره وشي. که شـاه هرات ونيسي، موږ بايد يوه شېبه هم له لاسـه ورنه کړو او زما په اند هېڅ کله زموږ دومره ګټې په خطر کې نه وې لکه اوس چې دي... موږ بايد افغانستان خپل کړو.»[110]

لارډ اکلنډ د لمړنی کړنې په توګه، د بېړيو يوې وړې قوې ته امر وکړ چې له بمبيي څخه د پارس خليج ته لاړه شـي او د شـيراز سـوېل لوېديځ ته د خارګ ټاپو اشـغال کړي څو شـاه ته دا يو خبرداری شـي. وروسـته په داسې حال کې چې د رسـامۍ د کوټې په يو ګوټ کې ايملي اماتوري ډرامې جوړولې - «شـېږو کسـانو په دې کې د هغه خلکو په ګټه برخه اخيستې وه چې په اګره کې له لوږې سره مخ وو»- لارډ اکلنډ د کوټې په بل ګوټ کې خپل پام په افغانستان کې د واکمنۍ بدلولو ته اړولی و.

د نوموړي لمړۍ هيله دا وه چې شـاه شـجاع او رنجيت سـېنګ به دغه جنجالي امير ليرې کړای شي او دی به په خپله د دغه عمل له اجرا څخه خلاص شي. لکه څنګه چې ايملي خپلې خور ته چې په انګلنډ کې وه ليکلي وو: «که موږ وغواړو، د يو ګاونډی د ويرولو له پاره بېلابېل خلک ګمارلی شـو چې ښـه چلند ته اړ کړل شـي. د ځېنو سـترګې ايسـتل شـوې، د ځينو بچيان يرغمل دي او د ځينو په خپله غاصـبين د دوی خپل ورونه دي او يا دوی د بېلابېلو محروميتونو لاندې ژوند کوي، خو دوی بيا هم د خير د کار له پاره چمتو دي. موږ يو شـاه شـجاع لرو چې پر دوست محمد به ورټوپ کړي که چېرې هغه په لاره سـم لاړ نه شـي او رنجيت سـېنګ چمتو دی چې په داسې کړنو کې زموږ ملتيا وکړي ...»[111] اکلنډ په لږ ډېره ديپلوماتيکي او رسـمي بڼه دغه خبره په يو ليک کې خپلو مشـرانو ته په لندن کې وليکله: «د يو داسـې اند ارزونه کوم چې موږ له شـاه شـجاع سـره په ختيځ افغانسـتان کې د خپلې واکمنۍ په بېرته ترلاسـه کولو کې د رنجيت سېنګ په خوښه په داسې بڼه مرسته وکړو چې د سېک حاکم غوسه پای ته ورسېږي او پر تخت کښېنول شوی پاچا زموږ د ګټو ساتلو ته ژمن کړل شي.»[112]

نو مېکناټن د مې په لسمه، د لارډ اکلنډ له وراره/خورېږ او پوځي سکرتر، کېپټان ويليم اسبورن سره يو ځای لاهور ته ولېږل شو چې د پنجاب د زمري اند مالوم کړي. دوی چې له تېرې تجربې درس اخيستی و، دا ځل يې په ډاليو صرفه ونه کړه او له ځان سره يې په سخاوت ډېرې ډالۍ يوورې - «يوه توره چې په ډېر ښه استعداد جوړه شوې ده، دوه د پېژندلې انګرېزي نسل د ځغاستې اسونه، او دې ته مې دوه تومانچې ور زياتې کړې چې اعلی سـرقوماندان خوښې کړې او هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویل چې ستاسې عالیقدر به خوښې شي.» سربېره پر دې، اکلنډ د شرابو شوقي مهاراجا ته په څو اوښانو بار شراب ولېږل. د ایملي په قول: «نوموړي له اکلنډ څخه غوښتي وو چې د خپل هر راز واین نمونې هغه ته ور ولېږي او اکلنډ دا کار وکړ. اکلنډ چې د رنجیت سېنګ د شرابو په عادت پوهېده، د احتیاط له پاره یې ویسکي او د سرکیو برندي هم ورولېږل. د نوموړي ویسکي ډېر خوښ شول او مېکناټن ته یې وویل په دې نه پوهېږي چې ولې لوی والي د واین په اووه یا اته پیالو څښلو ځان ستړی کوي حال دا چې د ویسکي یوازې یوه پیاله عین کار کوي.»[۱۱۳] په لاره کې پنجابي غلو د شرابو څو کرېټونه او په ډله کې د مرستیال رنځورپوه له بکس څخه بېلابېل څېزونه غلا کړي وو: کله چې د غلا په اړه ایملي واورېدل، داسې یې ولیکل: «غلو د ګېډې پمپ ټوټې ټوټې کړی و- دا پر درباریانو باندې د غلو مهرباني وه ځکه چې رنجیت سېنګ پر خپلو درباریانو راز راز طبي تجربې کوي. چې په دې به یې درباریان څرنګه پمپ کول!»[۱۱۴]

د مې په شلمه مېکناټن د رنجیت سېنګ تر واک لاندې سېمې ته ننوت. رنجیت سېنګ له خپل دود سره سم په ادینګر Adinagar کې د خپلې خوښې په ماڼۍ کې دغه پلاوي ته ښه راغلاست وویل. اسبوړن دوی ته د رنجیت سېنګ د ښه راغلاست په اړه داسې لیکلي:

په زرینه څوکۍ کې ناست، یوه پښه یې پر بله اېښې وه. ساده سپینې جامې یې اغوستې او پرته د لویو ملغلرو له یو مزي څخه چې تر ملا یې تاو کړی و، نورې ګاڼې یې په تن نه وې. نوموړ کوه نور یې پر مټ بند کړی و. دغه ګاڼې په روښانتیا کې د اور د هغه سپرغیو سره سیالي کوله چې د نوموړي له یوازېنۍ ستړګې څخه ورېدلې چې په ناکرارۍ شاوخوا غړېده. د رنجیت لوړپوړي کسان د هغه تر څوکۍ تاو په ګونډو ناست وو او د هغه مشر زوی، دیین سېنګ Dheean Singh یې شاته دربدلی و. که څه هم نوموړی پخپله ښایسته څېره نه لري، خو داسې برېښېدل چې پر دې ویاړ کوي چې ښایسته خلک ترې تاو دي. زه باور نه کوم چې په اروپايي او یا ختیځې دربارونو کې داسې ښایسته خلک وي لکه د شاه اصلي سرداران چې دي.

لکه څنګه چې د رنجیت عادت و، هغه له خپلو مېلمنو څخه پلټنې پیل کړې. اسبورن په دې هکله لیکلي:

زموږ وخت په لویه کچه د رنجیت سېنګ د بې شمېره پوښتنو په ځوابونو کې تېر شو، خو د نوموړي د کنجکاوۍ تنده ماته نه شوه. دا سخته ده چې د ده د بې پایه پوښتنو بهیر او یا یې د بې کچې بېلابېلو څېزونو په اړه د پوښتنو بشپړ انځور جوړ کړم: تاسې واین څښئ؟ څومره؟ د هغه واینو مزه مو وڅکه چې ما پرون درولېږل؟ څومره مو وڅښل؟ کوم توپونه مو ځان سره راوړي؟ مرمۍ مو هم ورسره راوړي؟ څومره؟ د اس سپرلۍ د خوښېږي؟ د کوم هېواد اسونه دې خوښېږي؟ ته په پوځ کې یې؟ کوم یو دې ډېر خوښېږي، پلې که سپاره؟ لارډ اکلنډ واین څښي؟ څو پیالې؟ واین د سهاره څښي؟ د کمپنۍ د پوځ قوت په څه کې دی؟ دوی ښه دسپلین لري؟» له څه باندې یو ساعت خبرو څخه وروسته، رنجیت سېنګ له دود سره سم ولاړ شو، موږ ته یې غېږ راکړه چې نږدې یې د چندړ لرګي د غوړیو له بوی څخه زموږ نفس ایستلی و. بیا یې موږ ته د تګ اجازه راکړه.[۱۱۵]

رنجیت سېنګ له یو شي سره چې ډېر ناټ درلود، د انګرېزانو خصوصي ژوند و. کله چې په اصلي موضوع خبرې اترې پیل شوې، ښایسته اسبورن به کله نا کله د رنجیت سېنګ د جنسي ترجیحاتو د پوښتنو له باران لاندې راغئ:

«زما کشمیري نجونې دې لیدلې دي؟ خوښې دې شوې؟ دوی د هندوستاني ښځو په پرتله ښایسته دي؟ دوی د انګرېزي ښځو په څېر ښایسته دي؟ ستا کومه یوه خوښه شوه؟» ما ورته وویل چې دوی ټولې زما ډېرې خوښې شوې او د دوو نجونو نوم مې واخیست چې زما په اند ښایسته وې. هغه وویل: «هو، دوی ښایسته دي، خو زه نورې هم لرم چې تر دوی ډېرې ښایسته دي او زه به یې نن ماښام درولېږم. ته کولای شي چې کومې د خوښې شوې، ځان سره یې پاتې کړې.» ما د هغه له دغه بې کچې سخاوت څخه مننه وکړه؛ بیا یې په ځواب کې راته وویل: «زه ډېرې نورې لرم.» بیا یې د خبرو موضوع اسونو ته واړوله.[۱۱۶]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د رنجيت سينګ له کنجکاوۍ څخه د لارډ اکلنډ طبيعت هم خلاص نه و:

«لارډ اکلنډ واده کړی؟

- نه

- څه! هغه هيڅ ښځې نه لري؟

- نه، يوه هم نه لري.

- ولې واده نه کوي؟

- زه نه پوهېږم.

- ته ولې واده نه کوې؟

- زه يې وس نه لرم.

- ولې؟ انګرېزي ښځې ډېرې ګران بيه دي؟

- هو، ډېرې.

ما هم ځانته څه موده مخکې يوه وغوښتله او ستاسې دولت ته مې په دې هکله وليکل، خو دوی راونه لېږله.»[۱۱۷]

د رنجيت سينګ د دغسې مسخرو موخه تر يوې کچې د انګرېزانو نرمول او همدا راز په مذاکراتو کې په خپل سياسي ذکاوت د پردې اچول وو. اسبورن په دغه پردې پوه شوی و: «په رنګ داسې ژېړ ښکاري لکه هرومرو چې ناروغه وي. د رنجيت سينګ د مخ ونګه هر سړی د يو خارق العاده سړي په فکر کې اچوي... د ډېرې هوښياری په لرلو او د هغه ناکراره او هرې خوا ته لالهانده او اور غوندې سره سترګه تا دې ته هڅوي څو په دې باور شې چې په نوموړي کې عقل او جديت هيڅ وده نه ده کړې.»

د رنجيت سينګ د مذاکراتو ورتياوو ژر ځان ځرګند کړ او دومره وخت نه و تېر چې د سېکانو دغه سيانه• مشر له نبغ مېکناټن څخه کړی تاو کړه. يو همکار يې په دې اړه داسې ليکلي: «خوارکی مېکناټن بايد خپل د سکرتريت دفتر نه وای پرېښی. هغه د خلکو په هکله ناخبره دی، حتی د عادي خلکو په هکله. دی په بشپړه توګه په اداري چارو کې ناتوانه دی. ښايي قضايي چارې ده ته مناسب شغل وي، هغه هم يوازې د استيناف په محکمه کې د ليکل شوو شواهدو قضايي چارې.»[۱۱۸]

په لمړيو کې اکلنډ فکر نه کولو چې انګرېزي عسکر د دوست محمد په پرځولو کې ښکېل کړي. ده هيله درلوده چې جګړه به رنجيت سينګ او شاه شجاع پر مخ بيايي او لکه د شاه شجاع په وروستۍ هڅه کې، انګرېزان به دوی ته مورال، پيسې او وسايل ورکوي او ډيپلوماتيکي ملاتړ به يې کوي، خو دې ته په کتو سره چې رنجيت په پېښور کې د خپلې واکمنۍ په ټينګولو کې ستونزې لرلې، نوموړی د اکلنډ بلنې ته چې پر کابل يرغل وکړي دومره خوښ نه و؛ نو دا چې له دوست محمد څخه د ځان خلاصولو او همدا راز په دغه بهير کې د خپلې شتمنۍ د ډېرولو تلوسمن و، خو نه يې غوښتل چې د افغانستان په جنجال کې ځان بند کړي، ده په ډېره زرنګۍ خپل رول ولوبولو. مېکناټن د جون په پيل کې په نهيلۍ راپور ورکړ چې رنجيت «پر کابل باندې د يرغل خيال نه لري.»[۱۱۹] خو مهاراجا کرار

•سيانه: چالاکه او خودغرض

(c) ketabton.com: The Digital Library

کرار هوکړې ته تیاری څرګند کړ. هغه په رموز څرګندنه کړه چې که ده ته د شکارپور مالي مرکز، خیبر او جلال اباد ورکړل شي، د نوموړي ځواکونه به له جزایي لکښر سره یو ځای شي چې خپل پخوانی افغان دښمن وځپي او له واک څخه یې لیرې کړي. مېکناټن دغه خبره ونه منله او د دوه اونیو له پاره په خبرو اترو کې هېڅ پرمختګ ونه شو. په واقیعت کې، ښایي رنجیت سېنګ دغه غوښتنې یوازې د چنې وهلو له پاره کړې وي ځکه کله چې د دوست محمد پر ضد جګړې ته حاضر شو، وېې ویل چې یوازې غواړي د پېښور او کشمیرتل پاتې ښتن وپېژندل شي، انګرېزان دې ۲۰۰۰۰ پوندېه ورکړي او د سند امیران دې هم یو لوی شمېر نغدې پیسې ورکړي. سربېره پر دې، شاه شجاع به له کلني باج سربېره، پنځوس د ښه نسل او د منل شوي رنګ او ځغاستې اسونه، د څو اوښانو بار مشکي او خوږې خربوزې او ۱۰۱ پارسي غالۍ هم ورکوي. مېکناټن سمدلاسه دغه غوښتنې ومنلې او ژمنه یې وکړه چې پر شاه شجاع او امیرانو به دغه غوښتنې ومني. خبرې اترې ورو ورو پر مخ روانې وې. لمړی داسې پلان و چې د سېکانو یرغل به د انګرېزانو په ګټه وکارول شي، خو د څو اونیو خبرو اترو په ترڅ کې د خبرو اصلي ټکي ورو ورو د سېکانو په ګټه د انګرېزانو په یرغل بدل شو.

کله چې د جون په پای کې خبرې اترې لاهور ته ولېږدول شوې او وروسته له دې چې مسون او برنز له انګرېزي پلاوي سره یو ځای شول، د دې پخلی وشو چې رنجیت حاضر دی چې له انګرېزي پوځ سره چې د ځواک لویه برخه یې جوړوله، یو ځای شي څو شاه شجاع پر تخت کښېنوي. مېکناټن رنجیت ته وویل: «تاسې اعلحضرت څه موده مخکې [په ۱۸۳۴ کې] له شاه شجاع الملک سره یو تړون کړی و. تاسې فکر کوئ چې دا به تر اوسه ستاسې په ګټه وي چې د تړون دوام اعتبار ولري او ستاسې خوښه ده چې برتانیه هم د دغه تړون یوه برخه شي؟»

رنجیت سېنګ په ځواب کې وویل: «دا به شیدو ته د بورې اچولو په څېر وي.»[۱۲۰]

تر دغه وخت پورې هېچا دا فکر نه و کړی چې شاه شجاع ته خبر ورکړي چې ډېر ژر به ببرته په تخت کښېنول شي او مېکناټن چې له ډېر وخت راهیسې یې د شاه شجاع بیا واک ته د رسولو هلې ځلې کولې، حتی تر اوسه شاه شجاع لیدلی هم نه و.

شجاع اوس په لودیانې کې د تبعید دېرش کاله تېر کړي وو، خو هېڅ کله یې حتی د یوې دقیقې له پاره هم خپل هېواد ته د ببرته ستنېدو او د خپلې واکمنۍ د بیا ترلاسه کولو هیله نه وه هېره کړې. دی په دې اند و چې پر دغه هېواد باندې واکمني خدای ورکړې وه. څه موده مخکې یې خپله د پام وړ ښځه، نه ماتېدونکې وفا بېګم له لاسه ورکړې وه او درد یې هغه وخت نور هم زیات شو چې افراطي اکالي Akali سېکانو د نوموړې مقبرې ته له جوړېدو څخه وروسته چې شاه شجاع په سېرهېند کې د درګاه په زیارت کې ورته جوړه کړې وه، سمدلاسه سپکاوی وکړ.[۱۲۱] مېکناټن د ۱۸۳۸ کال د جولای په څورلسمه لودیانې ته لاړ او خوښ و چې بالاخره له رنجیت سېنګ سره یوې هوکړې ته ورسېد. شاه شجاع ته د خپلو جاسوسانو او ځرو له خوا خبر ورکول کېده او ښه پوهېده چې د یوه ګوډاګي چلند ورسره کېږي - یا د افغانانو په خبره، د مولۍ چلند. نوموړي ته په ځانګړې توګه دا لوی سپکاوی و چې د هغه څه په

(c) ketabton.com: The Digital Library

اړه چې نوموړی د دربيو لســيزو راپه دېخوا ورته تم و، د ده په غياب کې ورته تابيا نيول کېږي او له ده څخه حتی يوه پوښتنه هم نه کېږي چې دا کار به څرنګه ترسره شي. که څه هم په تړون کې د باج پر ځای اعانه ليکل شوې وه، شجاع په دې خوښ نه و چې رنجيت ته به باج ورکوي. داســې چا ته چې د هغه زوی يې شــکنجه کړی و او د نوموړي تر ټولو ارزښتناکه شتمني يې اخيستې وه.

په جنګ نامه کې چې د انګرېزانو د يرغل په اړه لمړني حماسي شعرونه ليکل شـوي، د انګرېزانو او شـاه شجاع تر منځ ناسـته داسـې انځور شـوې چې مېکناټن (چې ناپاک او له لوګي څخه ډک زړه لري) او برنز (منافق سـړی) له خپلو شـيطاني غوږه ماليو او جذابيت څخه کار واخيسـت چې د يو ګوډاګي په څېر افغانسـتان ته د بېرته تګ په اړه د شـاه (پست شجاع) اړنګ ليرې کړي:

دوی وويل، اې شجاع، موږ ستا چوپړيالان يو!
موږ په تواضع ستا حکم ته سر ټيټوو
کله چې شاه د دوی خبرو ته غوږ ونيو
د خبرو د کولپ کلی را ښکاره شوه
ده ورته وويل: اې زما ملګرو!
راځئ چې د امير په سلطنت کې ستونزې جوړې کړو
زه به د ده هېواد او تاج ونيسم
زه به يې په غاړه کې د پانسی کړۍ واچوم
زما د تورې له سپرغۍ څخه به چېرته تښتي
دی به بې اړنګه ما ته خپل تخت راکړي
بيا به د کابل سلطنت سمدلاسه
ستاسې، بهرني صاحبانو ملکيت شي
دغه لت [لارډ يعنی مېکناټن]، دغه هوښيار او مکار سړي
چې دغه خبرې واورېدې
احساساتي شو او وې ويل،
اې شاه! په بخت دې برکت شه
که دا دې خوښه وي
ځېزونه دې راواخله چې ځو کابل ته
زما يوازينۍ وېره دا ده چې د کابل خلکو ته
به زما شربت تريخ ښکاره شي
خو اوس د تعقيب وخت دی
بيا به څه وخت داسې ښکار درته پيدا شي؟[۱۲۲]

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو حقیقت لېږ بل ډول و. د مېکناټن د څه د پاسه شپېته کلن شجاع وقار خوښ شو او «د دغه زاړه مدعي له برم او پرتم څخه ډکې بڼې او په ځانګړې توګه د ده پر سـینه پرتې اوږدې تورې ږیرې وربانديې اثر وکړ... چې خپل برخلیک ته چې بیا به یې په تخت کښېنوي په زغم، تم ناست و.»[۱۲۳] خو شاه شجاع نه غوښتل چې د سدوزیو حساسیتونه یې پلان وځنډوي او سدوزي په داسې دریځ کې هم نه وو چې لکه رنجیت سېنګ چنې ووهي. شجاع ته په لړاکي د دغه پلان په هکله په لنډه توګه خبر ورکړل شـو او د هغه محدودیتونو په اړه ورته وویل شـول چې نوموړي ته به د څه ناڅه سکنېل شوي او ټوټې کړل شوي افغانستان د واکمنۍ اجازه ورکړي. انګرېزانو ده ته څه ډاډ هم ورکړ چې دوی به پرته د ده له اجازې څخه د نوموړي په کورنۍ او کورنیو چارو کې لاسـوهنه نه کوي او وروسـته له فتحې څخه به له هغه سره د افغانستان د بیا رغونې او د ده د واکمنۍ د ټینګولو له پاره مالي مرسته وکړي. په لودیانه کې د وینځو د تېښتې په اړه تل پاتې ستونزې ته په کتو سره، د مذاکراتو په هکله په خپله د شاه شجاع د بیان پر بنسټ، ده غوښتنه وکړه چې په تړون کې دې یوه فقره ور زیاته شي څو د دې تضمین وکړي چې «هغه وینځې چې له یوه هېواد څخه بل هېواد ته تښتي باید تبادله او بېرته ورکړل شي.»[۱۲۴] دا ناشوني ده چې یو پاچا پرته له وینځو څخه ویاړ او حرمت ولري. نوموړي ته دا ډاډ هم ورکړل شـو چې انګرېزان به د ده له لښـکر څخه وروسـته روان وي او هغه به د خپل لښـکر په سـر کې افغانسـتان ته په هغه لاره ننوځي په کومه چې په ۱۸۳۳-۱۸۳۴ کلونو کې هلته ته تللی و، نه داسـې چې هغه به د انګرېزي فرقو شـاته روان وي او پر تخت کښېنول شـي. شـاه شـجاع ته د اضافي بسـپنې ژمنه وشـوه څو لکه په تېرو جګړو کې خپل پوځ ته روزنه ورکړي.
شـاه شـجاع یوازې ۴۸ سـاعته وروسـته چې له مېکناټن سـره یې لمړنی لیدنه وشـوه، د جولای په شـپاړسـمه، دغه تړون لاسلیک کړ چې وروسته د درې ګوني ائتلاف په نوم پېژندل کېده.

د ایملي په اند د شـېملې موسـم ډېر ښـه پیل شـوی و. هغې په لندن کې خپلې خور ته په خوشـحالۍ لیکلي: «موږ د ماښـامنۍ له پاره راز راز مېلمسـتیاوې او کله کله د نڅا محفلونه جوړوو او داسـې څه مو وموندل چې د خلکو ډېر خوښېږي. زموږ د سـاز ډله په اونۍ کې یو ځل په یوه غونډۍ کې سـازونه غږوي او موږ اورېدونکو ته یخ او عصـریه ورلېږو. دا په لږ زحمت یوه ښه بیا راغونډېدنه ده.» د هغې یوازېنۍ سرټکونه له انګوټ، سمېرېمېس Semiramis څخه وه چې باید د هغې لیکونه یې لندن ته وړي وای، خو پر ځای یې دغه بېړۍ په خلیج کې د خارګ ټاپو په لور ولېږل شـوه چې سـمندري پوځي ځواک هلته ورسـوي او اوس د هغې لیکونه په بمبیي کې بند پاتې وو. ایملي بیا لیکلي: «موږ هر راز هڅې وکړې. یو انګوټ پشـکال له کاره غورځولی او دا بل له ټولو هغه لیکونو سـره چې موږ په خوښـۍ فکر کولو چې اوس به په لندن کې وي بېرته دلته را روان دی. بیا موږ د یوې عربي بېړۍ په وسـیله د لیکونو د لېږلو هڅه وکړه، خو زه باور لرم چې دغه بېړۍ به لالهانده روانه وي او مانوګان به یې د کافي په څښلو او د نورو بېړیو په شکولو اخته وي.»

په عين وخت کې، د هغې ورور په خپل همالیايي هســتوګنځي کې پر افغانســتان باندي د انګرېزي پراخه او هر اړخيز يرغل پلانونه بشپړول، خو تر اوسه زړه نا زړه و او وسوسو ځورولو. له بلې خوا نوموړی هغه نيوکېزه ليکونو هم ابتر او اندېښــمن کړی و چې له زاړه هند څخه يې تر لاســه کول. چارلس مېټکف Charles Metcalfe چې د اکلنډ تر راتګ پورې سرپرست لوی والي و او د ډېرو په اند بايد د اکلنډ پر ځای هغه ته د لوی والي څوکۍ ورکړل شوې وای، د اکلنډ افغان پاليسيو په هکله يې داسې ليکلي: «موږ په بې پروايي او غير ضروري توګه په داسې ستونزو او شرمونو کې ځان واچولو چې هېڅ کله به ځان ترې خلاص نه شــو کړای مګر دا چې په بې حرمتۍ شــاتګ وکړو. زموږ اصــلي موخه د روسانو د نفوذ پر ضد مقاومت دی، خو زموږ کړنې به بې اړنګه دغه نفوذ ته لاره هواره کړي. حتی له لمړنۍ بشپړې بريا ســره ســره، يــوازېنۍ حــتمي پــايلــه بــه تــلــپــاتې شـــرم او ســيــاســي او وتــه يــيزې ســتــونــزې وي ...»
مخکښ انګرېز افغانپوه، مونټ ســټيورټ الفنســټون هم په همدې کچه شــکمن و: «که ته د بولان له لارې ۲۷۰۰۰ عسکر د کندهار (زما د مالوماتو پر بنســټ لکه څنګه چې پلان دی) په لور وخوځوې او اعاشــه ورکړای شې، زه هېڅ اړنګ نه لرم چې کندهار او کابل به ونيســې او شــاه شــجاع به پر تخت کښــېنوې، خو زه په زغرده وايم چې په يو بې وزله، سرسخته او پياوړي هېواد کې او د داسې توپاني وګړو په منځ کې لکه افغانان، د نوموړي ساتنه ناشونی کار دی. که ته بريالی هم شــې، زه وېره لرم چې خپل دريځ به د روســـانو پر وړاندې کمزوری کړې. افغانان بې پلوه وو او د تېرې کوونکو پر وړاندې به يې ســتا د مرســتې هر کلی کړی وای. دوی به اوس په غوســه شي او له هر تېري کوونکي ســره به ستا د شړلو له پاره لاس يو کړي.»[۱۲۷]
د کمپنۍ ســيمه ييزو متحدينو هم باور نه درلود چې دغه يرغل به اســانه کار وي. د بهاولپور نواب خپله ژوره اندېښــنه څرګنده کړې وه. دغه اندېښنه د نوموړي درباريانو هم انګرېزي مامورينو ته ښودلې وه. يو له دغه مامورينو څخه چې نواب خان ته د خبرو اترو له پاره تللی و چې انګرېزي لښــکر ته د نوموړي له واکمنۍ لاندې ســيمې څخه د تېرېدو اجازه واخلي، داسې ليکلي:

دوی په دغه هېواد باندې د يرغل په ســتونزو او د ســختو لارو او غاښــيو په اړه زموږ د بې خبرۍ په هکله خبرې وکړې. دوی وويل، داســې ښــکاري چې دغه يرغل انګرېزي دولت اســانه ګڼلی، خو په ډېر وهم يې له يرغل ســره د غير معمولي او ســختو ســتونزو د تړاو يادونه وکړه. د شــاه شــجاع په هکله يې هم ښــه نظر نه درلود. د دوســت محمد خان په هکله عمومي نظر دا و چې هغه به هېڅ کله د چا غوښتنو او شرطونو ته تر هغه وخته تابع نه شي تر څو چې ټولو يوازې نه وي پرېښی او ټولې دروازې يې پر مخ نه وي تړل شوې.[۱۲۸]

برنز د جولای په شلمه په شېمله کې د لوی والي کارځای ته د مشورې له پاره وغوښتل شو. هغه ته تر مخې وويل شول چې اکلنډ ســربداله نه کړي او د هغه د اند د بدلولو هڅه ونه کړي. مســون په دې هکله وېلي: «کله چې برنز شــېملې ته ورســېد، ټورنز او کالوين په منډه ورغلل او په زارېو يې ترې غوښــتنه وکړه چې داســې څه ونه وايي چې د لوی والي ذهن مغشــوش کړي ځکه چې دوی په ډېر زحمت دغه کار ته راضــي کړی او حتی اوس هم په يوه پلمه پســې ګرځي چې يرغل فســخ کړي.»[۱۲۹] اکـلـنـډ تـر اګـســـت پـورې د پـلانـونـو تـر مـنـځ زنـګـېـده او بـېـلابـېـلې لارې چـارې يـې څـېړلې. خو کرار کرار د پلان ټولې برخې په بشــپړېدو وې. د لوی والي لـه اندېښــنـو او اړنګونو ســره ســره، مېکناټن او نورو جنګپالانو په دغه اداره کې په چټکۍ د يرغل پلان پر مخ وړلو.[۱۳۰] هره ورځ به د يرغل کچه او په يرغل کې د انګرېزانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونډه ورو ورو ډېرېدله. په پای کې پر ۲۰۰۰۰ انګرېزي عسکرو پرېکړه وشوه چې په یرغل کې به برخه اخلي: دا په دوه لسیزو کې د کمپنۍ تر ټولو لوی پوځي عملیات وو او څلوېښت کاله مخکې د ټیپو سلطان له ماتې راهیسې لمړنی لویه شخړه وه.

د سپټمبر په لسمه د سفر برۍ امر ورکړل شو: لارډ اکلنډ په رسمي ډول له خپل سرقوماندان څخه غوښتنه وکړه چې د یرغل له پاره یو لښکر غونډ کړي. په ټول هند کې ویدې پوځي اډې په خوځېدو شوې. په لنډر Landour کې کپتان ویلیم ډني William Dannie په خپل یادښت کتاب کې داسې لیکلي: «موږ د یو خورا مهم او برخلیک ټاکونکي څیز په مورګه کې یو. دوی وایي چې موږ به د روسانو او یا پارسیانو پر ضد جګړه وکړو.»[۱۳۱] برنز په همدغه ورځ ولېږل شو چې د سند له لارې لښکر ته د تګ لاره برابره کړي. نوموړي هالنډ ته ولیکل: «شل زره عسکرو ته امر ورکړل شو چې هغه څه تر لاسه کړي چې په یوه کلیمه لاسته راوړل کېدای شوای او په میلیونو روپۍ به هم په هغه څه خاورې شي چې ما یې د کړنې له پاره یوازې دوه لکه غوښتې وې.»[۱۳۲] خو برنز خپه نه و: هغه ته په یو پاکټ کې اعزاز لیک راغی چې سېر الکساندر برنز پرې لیکل شوي وو. ده لمړی فکر وکړ چې تېروتنه شوې. کله یې چې پاکټ خلاص کړ، پوه شو چې د نایټهوډ Knighthood اعزازي لقب ورکړل شوی دی. که برنز خپل ماموریت ناکامه ګڼلو او که مېکناټن ته د دغه پوځي عملیاتو سیاسي څوکۍ ورکړل شوه چې برنز یې هیله کوله، خو مشرانو یې د ده قدرداني وکړه ځکه چې ده په خپله خوښه په ښکاره د داسې پالیسۍ ملاتړ وکړ چې د هغه د خوښې او مېلمه پال واکمن پر ضد وه او ده یې تل مخالفت کولو او بل دا چې مخکې له دې چې د ملي شورا د کلني راپورنو په شنه کتاب* The Blue Book کې چاپ شي، نوموړی له کابل څخه د خپلو هغه استونو په اړه چوپ پاتې شو چې په داسې ډول به تحریف شوې وې چې په هغوی کې به یې د شاه شجاع د بیا پرتخت کښېنولو په اړه د نوموړي همېشنی ملاتړ څرګندولو. برنز د څو میاشتو په بهیر کې له ډېرې نهیلۍ څخه د ستومانۍ سره سره، چوپ پاتې شوی و، اوس د دغه چوپتیا له پاره انعام ورکړل شو او ستوری یې لا په ختو و.

اکلنډ د اکتوبر په لمړۍ نېټه یوه اعلامیه چې د شېملې اعلامیه یادېږي خپره کړه. په دغه اعلامیه کې نوموړي په رسمي توګه د جګړې اعلان وکړ او څرګنده یې کړه چې برتانیه به شاه شجاع په زور پر افغان تخت کښېنوي. ایملي خپل تره/ ماما، پخواني لوی والي لارډ مېنټو ته چې الفنستون یې لمړی افغانستان ته لېږلی و، ولیکل: «په طبیعت ارامه خوارکي جورج جګړه پیل کړه. دغه کړنه د هغه له کرکټر سره نېغه په ټکر کې ده.»[۱۳۳]

د اکلنډ اعلامیه تر لږ او ډېرې کچې سوچه پروپاګند وه- د څارګړیزو مالوماتو په لوی لاس یو ښکاره تحریف - او سمدلاسه هندي رسنیو دغه اعلامیې ته «د حقایقو تر ټولو غیرعادلانه تحریف» نوم ورکړ. په دې اړه یو هندي ملکي مامور یادونه کړې وه چې په اعلامیه کې له «عدالت»، «اړتیا» او «پولې» کلیمو څخه کار اخیستل شوی و او د شاهي برتانیې مستعمرو ته د «امنیت» او «ملي دفاع» خبرې په داسې بڼه لیکل شوې وې چې له نېکه مرغه په انګرېزي ژبه کې یې ببلګې نه وې.

---

*له ملي شورا څخه د جګړې د منظورۍ د ترلاسه کولو په موخه د برنز د استونو له تحریفولو وروسته یوه لویه رسوایي جوړه شوه. دا د هغه وخت یوه «بې اعتباره او انحرافي دوسیه» وه . نور مالومات دلته لوستی شئ:

pp. 229-259، no. 3، vol. XV،G. R . Alder.' The Garbled Blue Book of 1839' Historical Journal

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکلنډ په اعلاميه کې دوست محمد پر دغه کړنو تورن کړی و: «دوست محمد په ناښنده پلمو ټينګار کوي او په ښکاره د خپل واک د پراختيا او خپلو هيلو د تر سره کولو داسې نقشې جوړوي چې د هند پوله ييزو سيمو د امنيت له پاره زيانمنې دي» او د دغه نقشـو د پلې کولو په بهير کې «ده په وضـاحت ګواښ وکړ... چې په خپل توان به له هر بهرني هېواد څخه مرسـته وغواړي» او نوموړي «پرته له کومې پاروني زموږ پر تل پاتې متحد، مهاراجا رنجيت سـينګ بريد وکړ». دوست محمد يې پر دې هم تورن کړ چې «په ښکاره د پارسيانو د پلانونو ... ملاتړ کوي څو د دوی د نفوذ سيمه د اباسـين تر غاړې او حتی وړاندې وغځوي». اکلنډ ادعا کړې وه چې د دغه جګړې موخه «زموږ په شـمال لوېديځ پولو باندې د يرغل پر وړاندې د تل پاتې خنډونو جوړول دي». دغه ټولې ادعاوې بې اړنګه دروغ او د حقايقو پر تحريف ولاړې وې، خو اوس د اکلنډ له پاره ډېر نا وخته و چې خپل دريځ بدل کړي حتی که هغه غوښـتي هم وای څکه چې تر نوموړي جګړه پاله خلک چاپېر وو او اوس پېښو په خپل خوځښت کې قوت اخيستی و.

د اعلامې په دوام کې ليکل شـوي وو چې د شـاه شـجاع نوميالتوب «ټولو د نظر خاوندانو عاليقدر لارډ اکلنډ ته په قوت تاييد کړی» نو برتانيه به د کابل مشروع حاکم سره مرسته وکړي چې له خپلو عسکرو سره بېرته افغانستان ته لاړ شي. دا خبره هم له حقيقت څخه ليرې وه. وروسته له دېرش کاله اسوده ژوند څخه، څه کم شپېته کلن شاه اوس په خپله څلورمه هڅه غوښـتل خپل تخت بيا ترلاسـه کړي، خو دا ځل نوموړی د برتانوي هندي پوځ په سـر کې د برتانې د کټو له پاره ستون شو او انګرېزي مامورينو به له نږدې څارلو.

دا په هېڅ وجه هېواد ته داسـې بېرته تګ نه و چې نوموړي يې په لسـيزو خوبونه ليدل، خو په دغه عمر کې يې شـاه شـجاع پروا نه لرله. د شـاه شـجاع او د هغه د درباريانو په اند، پر يو خپلواک هېواد د انګرېزانو دغه يرغل غير ضروري، نا حقه، پرته له کومې پاروني او غيرعادلانه نه و بلکې دا د يو پاچا بېرته راتګ و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴
د دوزخ خوله

د خپل تخت د بېرته نیولو له پاره د شـــاه شـــجاع څلورمه هڅه چې انګرېزي تاریخ پوهان یې د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې پیل بولي، داسې په ګډوډۍ او بې نظمۍ پیل شوه لکه د هغه مخکنۍ هڅې.

د یرغل پلان په اصـولو کې سـم و. لمړی به د پنجاب په فېروزپور کې د مخه ښـې تشـریفاتي غونډه جوړېږي چې د درې ګوني ائتلاف لاسـلیکوونکي به یې ګډونوال وي. بیا به لکه پنځه کاله مخکې چې شـاه شـجاع یرغل وکړ، پر افغانسـتان به له دوو خواوو برید وشي. یو لښـکر به د شـاه شـجاع د زوی، ولیعهد شـهزاده تیمور تر مشـرۍ لاندې او د ډګروال وېډ او رنجیت سېنګ د پنجابي مسلماني فرقې په مرسته شمال ته د پېښور او خیبر د درې له لارې د جلال اباد په لور خوځېږي. د لمړني لښکر په پرتله به دویم لښکر ډېر لوی او تش په نامه د شاه شجاع تر مشرۍ لاندې وي. مېکناټن به یې څارنه کوي او د کمپنۍ د بنګال او بمبیي پوځونه به ورسره مرسته کوي. لکه څنګه چې رنجیت سېنګ انګرېزي پوځ منع کړی و چې د نوموړي تر واکمنۍ لاندې خاورې له لارې د سـوېل په لور مارش وکړي، دویم لښـــکر به د ســـوېلي پنجاب په خوا کې مارش کوي او مخکې له دې چې غزني ته ورسېږي، د بولان د درې له لارې به له کندهار څخه ښـکته پر سوېلي افغانسـتان یرغل کوي. وروسته به دواړه لښکرې په کابل کې یو ځای شي چې شاه شجاع بېرته په بالاحصار کې پر تخت کښېنوي. په عین وخت کې به په افغانسـتان کې د شـاه شـجاع لېوال متحدین د هغه په ګټه پاڅون وکړي او د واک «غاصب» دوست محمد به وشړي. وېډ، اکلنډ ته ډاډ ورکړی و چې: «مخکې له دې چې شاه شجاع افغانستان ته ننوځي، نږدې هر مخور مشر به هغه ته خپله وفاداري څرګنده کړي.»[1]

خو له پیل څخه نږدې هر څه له پلان سره سم مخته لاړ نه شول. د شېملې په اعلامیه کې په صراحت لیکل شـوي وو چې شـاه شجاع به له «خپلو عسکرو سره» افغانستان ته ننوځي. ستونزه دا وه چې شـاه شجاع په دغه وخت کې هېڅ عسکر نه لرل پرته د ګوتو په شمار له څو هغو درباري معیوبو چوپړیالانو څخه چې د بدن یو یا بل غړی یې یا غوږ او یا ژبانمن شـوی و؛ نو لمړی باید شـاه شـجاع ته له نویو جلبیانو څخه یو پوځ جوړ شـوی وای. د ۱۸۳۸ کال د اوړي په اوږدو کې لودیانې ته جلبیان رارسېدل. له دوی څخه یې ځینې د روهېلایي نسب هندي افغانان وو چې نیکونو یې د ګنګا ژورې ته په اتلســمه پېړۍ کې هجرت کړی و، خو د جلبیانو لویه برخه ســیمه ییزو هندوانو ... او د کمپنۍ د پوځي اډو ملکي کارکوونکو جوړوله. دغه جلبیان دومره خام، ځبن، او بې نظمه وو چې پرېکړه وشـــوه په فېروزپور کې د جګړې د پیل په پرتمینه نمانځغونډه کې د دوی پرېښ مناسـب نه و.[2] لکه څنګه چې یو برتانوي افسـر په یوه لیک کې لیکلي، بله

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستونزه دا وه چې دغه په ښکاره یو«خیال دی چې «شاه به له خپلو عسکرو سره یو ځای افغانستان ته ننوځي» حال دا چې د دغه حقیقت پټول ناشوني دي چې له دوی سره حتی یو رعیت او یا افغان هم نه شته.»[۳]

نو شاه شجاع د اګسټ په پای کی له خپلې پوځې ډلګۍ سره یو ځای په کراره د فېروزپور له لارې شکارپور ته روان شو چې هلته خپلې ډلې ته چټکه پوځې روزنه پیل کړي، خو دومره وخت تېر نه و چې دغه ډله له خپلې اصلي موخې څخه واوښته او لړکانه* Larkana یې لوټ کړه.[۴] دغه کړنې په سند کې د هغه تاوتریخوالي او نارواوو یاد بیا ژوندی کړ چې د شجاع په وروستۍ هڅه کې د نوموړي پوځ د اباسین په اوږدو کې جوړې کړې وې او د سند د امیرانو ګروهنه یې د پخوا په پرتله لږ کړه چې له هغه سره مرسته وکړي. وضعیت هغه وخت لا ډېر پېچلی شو چې د بمبیې لمړني عسکر د اوبو له لارې کراچۍ ته نږدې شول. په دې وخت کې سندیانو د سمندرغاړې له څراغ برج څخه د سلامۍ له پاره د توپ یو ډز وکړ، خو د بمبیې عسکرو خیال وکړ چې پر دوی باندی برید پیل شو؛ نو په ځوابي ډزو یې د هغه سندیانو د اوبغاړې اصلي کلا له خاورو سره برابره کړه چې دوی خپل متحدین ګڼل.

دا یوازینۍ ستونزه نه وه. له بده مرغه د شاه شجاع سر ته د بخت ویښېدنې لاره موندلې وه؛ نو نوموړي چې ښه مزاج یې د اوږد مهاله بدمرغۍ دوړو وهلی و، په لږ وخت کې یې له برتانوي افسرانو سره خپلې اړیکې خرابې کړې. دوی یې په خپل خانتما او حاکمانه چلند له ځان څخه لیرې کړل او له دوی څخه یې غوښتل چې د هغه په شتون کې باید ولاړ پاتې شي.[۵] همدا راز نوموړي خپلو انګرېزي پالونکو ته هغه وخت ټکان ورکړ چې خپل راتلونکی ټول رعیت، افغانان یې د سپیو یوه ډله وبلل.[۶] په غوسه شوي مېکناټن په دې هکله وویل: «موږ باید هڅه وکړو چې کرار کرار د شاه اند د خپل رعیت په اړه نرم کړو.» ها خوا، شهزاده تیمور لا تر اوسه له لودیانې څخه حرکت نه و کړی. پلار یې له شکارپوره وېره ته په لودیانه کې د خپلو لیکونو د لړۍ په یو ځاځمن لیک کې ولیکل: «دغه شهزاده دومره بېړا دی چې تر اوسه له لودیانې څخه حتی یو انچ هم نه دی خوځېدلی.»[۷]

نو د اکلنډ د جګړې له پاره د مخه ښې تشریفاتي غونډه د هغه چا او یا د هغه د کورنۍ په نه شتون کې ترسره شوه د چا په نوم چې لښکرې لېږل کېدې. د سدوزیو پر ځای د ایډنز کورنۍ له شیملې څخه د پشکال په موسم کې حرکت وکړ. ایملي د خپل همالیایي استوګنځي په پرېښودلو هېڅ خوشحاله نه وه. وروسته له ستنېدو څخه کله چې هوارو ته ورسېده، هغې سمدلاسه ولیکل: «ناشونې ده چې په کمپ کې د یوې مردارې باراني ورځې رېړې بیان کړم.»

چوپړیالان لانده خیشته او په بدحال دي. د دوی د پخلي دېګونه له مخکني کمپ څخه را ونه رسېدل. کېږدۍ مو له هرې خوا څڅېږي، چېرته چې چاک دی، هلته سېلاب دی... اوښان ښکته ښویږي او مري، بګۍ په سیند کې بندېږي. هوساینه هېڅ نه شته! د هرې کېږدۍ شاوخوا ورې ویالې بهیږي او سرې هر وخت په ختو کې ښویږي... زه له چترۍ لاندې له خپلې کېږدۍ څخه د جورج کېږدۍ ته ځم. موږ په ډولۍ کې د ډوډۍ کېږدۍ ته له یوې خوا وړل کېږو او له بلې خوا ډوډۍ په ډولۍ کې د ډوډۍ کېږدۍ ته راوړل کېږي.[۸]

په لاره کې، دوی په لودیانه کې ودرېدل چې له شهزاده تیمور سره چې تر اوسه پېښور ته نه و ستون شوی لیدنه وکړي. فني لیکلي: «موږ د جګړن وېډ په هستوګنځي کې لویه ماښامنۍ وکړه او ټول ښار په ځایي بڼه د کوچنیو څراغونو په کتارونو روښانه کړل شوی و. د شجاع زوی ته هم بلنه ورکړل شوې وه. هغه نه پیل او نه شاهي تخت درلود؛ نو د

---

*د راتلونکې بوټو کورنۍ ټاټوبی

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوستلو له پاره يې زما پيل ورولېږل شو.»[۹] په عين وخت کې مېکناټن د تګ په اړدوړ کې خپل قابونه، کاشوغې او پنجې ورکې کړې وې. دا په ټولنيزو ادابو مين مېکناټن ته د سرخوړۍ لويه وجه وه. فني بيا ليکلي: «له دې کبله دلته په کمپ کې سخته وېره خپره ده. که هلته مېکناټن په دې اړه ناکراره او وارخطا وي؛ نو شاه شجاع چې په ګوتو ډوډۍ خوري، د هغه په هکله به څه فکر کوي.»[۱۰]

د پشکال په موسم کې د لوی والي دغه لوند يون په ټول شمالي او لوېديځ هند کې د يو لوی لښکرکوټ يوه برخه و. پوځې فرقې د بمبيې په باران کې د اوبغاړې په لور روانې وې چې له هغه ځای څخه په کښتيو کې د توپاني سمندر له لارې کراچۍ، ټهټه Thatta او د اباسين په خوله کې نورو اوبغاړو ته ورسول شي. له ډهلي مورې څخه ښکته په پوځې اډو کې نوي ازمويښتي روزل شوي ګرځنده پوځې واحدونه چې په اوښانو بار د هاوان او د کانګرېو Congreve راکټونو ګرځنده سيستمونه يې اداره کول د سرتمبه اوښانو د ملونې کولو په جنجال کې وو. په هنسي Hansi کې ډګروال جېمز سکېنر هڅه کوله چې احتياطي قوه د هاريانا Haryana له سېلاب وهلو څرځايونو څخه راوغواړي او خدمتي ساتونکو د پوځيانو د اوسپنې زنګ وهلې خولۍ او زغرې پالش کولې. په داسې حال کې چې په مېروت Meerut او روړکي Roorkee کې اډې په ختو کې پټې وې، سپاهيانو خپلې سفربرۍ چمتو او د ګرنډ ټرنک Grand Trank په لاره د کرنال Karnal او فېروز پور په لور روان وو او د دوی باران وهلې او په ختو ککړې ښځې او معشوقې په خوړګه• کې ورپسې روانې وې.

وېليم ناټ د پشکال په ختو کې د يوې روانې فرقې مشري کوله. دی يو سپين ګويه د وېلش په پوله کې د يو بزګر زوی و چې څلوېښت کاله مخکې هند ته تللی و. نوموړی چې تازه له کرنرون Caernarvon څخه راغلی و په تدريج يې ځان د کمپنۍ تر ټولو لوړې جنرالي رتبې ته ورسولو. دی له خپلو سپاهيانو سره - تکړه زړور عسکر چې په ده ګران وو - له ډهلي اډې څخه کرنال ته ستون شو چېرته چې لنډه موده مخکې يې خپله ګرانه د شلو کالو ښځه، لټيشيه Letitia خښه کړې وه. هغه ليکلي: «لاره پر خزانې، عسکرو، ټوپکو، د ګرځنده وسلو په بګيو او مهماتو پټه وه. سړيو او اسونو بايد د زغم په ګاللو د بګيو او د جګړې د اکمالاتو په منځ کې خپله کړه وړه لاره ايستلې وای.» که څوانو پوځيانو هيله درلوده چې جګړه به دوی ته عظمت، ترفيع او لوټماري ور په برخه کړي، خو د ناټ يوازينۍ هيله د تېرو وختونو هېرونه وه. نوموړي د هغه ورځې په شپه چې کرنال ته ورسېد، خپلو لورانو ته وليکل: «د تېرو وختونو او پر ما باندې د ګرانو خلکو په يادونو مې بده ورځ تېره کړه.» وروسته يې بيا ليکلي وو: «عجيبه ده، د جګړې په هکله سوچ مې پام غلط کړ او لږ ارامتيا يې راکړه.» خو په جګړې سخت خواشينی و او د پاڼې په حاشيه کې يې ليکلي: «څه وخت به يو انسان د بل تباهي بس کړي؟»[۱۱] نوموړی هغه وخت لږ ارامه شو کله يې چې بلاخره تورن جنرالي ته ترفيع وکړه. که يې د قدرت خاوندانو ته سپينې خبرې نه کولای هغه ته بايد دغه ترفيع ډېر د مخه ورکړل شوې وای. هغه داسې سړی نه و چې د هر راز محسوس سپکاوي پر وړاندې چوپ پاتې شي. دا يې اوس هم ځانته

• خوړګه: پسته ځمکه چې تګ په کې سخت وي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سـپکاوی ګڼلو چې په هند کې د برتانوي پوځ نوي اعلی سـرقوماندان ته لمړيتوب او ترجيح ورکړل شـوه. که څه هم دغسې خلک چې بډای وو او د کمپنۍ د نورو افسرانو په پرتله يې ډېرې اړيکې درلودې، هندوستاني خبرې يې نه شوای کولای او په هند کې يې د جګړې تجربه نه درلوده. ناڅ داسـې اوازې اورېدلې وې چې اعلی سـرقوماندان، سـېر جان کين Sir John Kaene د کمپنۍ څو سـپاهي فرقې د جنرالانو له کنټرول څخه اخلي؛ نو نوموړي بيا د دغه موضـوع په اړه نااندريو ته ځان چمتو کولو. هغه خپلو لورانو ته وليکل: «په حقيقت کې اعلی سـرقوماندان د ملکې جنرال دی او زه د کمپنۍ جنرال يم. زه کلک باور لرم چې د ملکې يو داسې جنرال که هر څومره استعداد هم ولري، د کمپنۍ د پوځ د قوماندې له پاره وړتيا نه لري.»

دغه پوځ چې د «اباسـين پوځ» باعظمته نوم ورکړل شـوی و، کله چې د نومبر په پيل کې د فېروزپور په هوارو کې راغونډ کړل شو، د باران درېدنه د هر چا د خوښۍ وجه وګرځېده. رنجيت سېنګ ۶۰۰ باغوانان کمپ ته ورولېږل چې پرته له مخکني پلان څخه د افسرانو د کېږديو شاوخوا ته د ګلاب ګلونه کښېنوي چې د کمپ فضا ژوندۍ او خوشحاله کړي، خو اوس د راغونډ کړل شوي پوځ مخې ته يو لوی خنډ پيدا شو چې د اکلنډ د شرم وجه هم وګرځېد. د يرغل له پاره د ټولو تياريو په منځ کې داسې خبرونه راورسېدل چې د انګرېزي سمندري پوځ له خوا د خارګ ټاپو له اشغالولو سره پارسيانو د خطر احساس وکړ او په ناڅاپه توګه يې د هرات کلابندي پرېښوده او مشهد ته يې شاتګ وکړ. لږ وخت وروسـته د دې پخلی هم وشـو چې په سـن پيټرزبورګ کې کونټ نسـلروډ د برتانيې د بهرنيو چارو وزيرلارډ پامرسټن، ديپلوماتيکي فشار ته غاړه کېښوده. کونټ سيمونيچ چې په افغانستان او پارس کې پر انګرېزانو د برلاسۍ په موخه د ديپلوماتيکي کمپاين طراح و، د دغه غاړې ايښـودنې قرباني شـو او په پارس کې د روسې د سـفير له دندې ګوښـه کړل شـو ځکه چې نوموړي له ورکړل شـوو هداياتو څخه زياتی کړی و.* ويتکبويچ چې په کندهار کې د روسانو او بارکزيو د ائتلاف په ټينګښـت او د دوسـت محمد ميرني وروڼو ته د انګرېزانو د ممکنه يرغل پر وړاندې د پوځي مرسـتو په ژمنو بوخت و، هم له کندهار څخه سن پيټرزبورګ ته ورغوښتل شو.

اوس مهال د اکلنډ د جګړې لمړنۍ دواړه پلمې له منځه لاړې. روسـان او پارسـيان دواړه بېرته شـاته شـول؛ نو که د برتانوي هند له پاره کوم وخت ګواښ شـتون درلود، اوس له منځه لاړ. اوس تر ټولو ښـه وخت و چې له دوسـت محمد سره خبرې اترې بيا پيل کړل شوې وای او په دې وسيله به پرته له کوم ډز څخه د جګړې ټولې موخې ترلاسه شوې وای. او بل دا چې په شمالي هند که لا تراوسه سخته قحطي وه او په لس ګونو زره او حتی ډېره شونې وه چې په سلګونو زره خلک له لوږې مړه شوي وي - په دې اړه رسمي احصايې نه شته - دغه وضعيت په لويه کچه د انګرېزانو هغه هڅونې نور هم خراب کړ چې د غلې پر ځای دې کوکنار وکرل شي. د دې شـونتيا هم وه چې اکلنډ به د کوکنارو د ځمکو پر سر چې يو وخت د غلې لوی حاصلات ترې اخيسـتل کېدل، د تيري دويمه نامشـروع جګړه په يوه بله جبهه کې - دا ځل له چين سـره - پيل کړي چې د کمپنۍ دترياکو ګټوره سـوداګري خوندي وسـاتي. له بلې خوا په افغانسـتان کې د شـاه

*لږ تر لږه دا هغه څه دي چې نېسلروډ، پامرسټن ته ويلي وو. په حقيقت کې دا څرګنده وه چې سـيمونيچ چمتو و چې بېرته د خپل ښـايسـته شـهزادګۍ اوربلياي او د دوی لسـو ماشـومانو سـره په تفلس کې يو ځای شـي. په ايران کې د مخکني روسـي اسـتازي ګريبايدوف Griboyedov له وژل کېدو را په دېخوا، په تهران کې د اسـتازي مېرمن او ماشـومان خوندي نه ګڼل کېدل لکه اوس چې د امريکا او برتانيا د سـفارت د کارکوونکو کورنۍ خوندي نه ګڼل کېږي. ګرجستان ته د سيمونيچ له تګ څخه وروسته د نوموړي ځای ناستي دوهمل Duhamel سيمونيچ ته ورته ديپلوماتيکي لاره تعقيب کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شجاع د هرکلي په اړه هم ابهام شتون درلود او دغه پوښتنې ته چې انګرېزان به نوموړی په کابل کې پر تخت وساتلی شي، لا تراوسه ځواب نه و، خو په ډېره حيرانتيا، داسې نه برېښېدل چې په فېروزپور کې به چا له دوست محمد سره د خبرو اترو د بيا پيلولو په اړه يوه شېبه هم سوچ کړی وي او پر ځای يې، اوس چې په افغانستان کې د قزاقي او يا پارسي امپراتورۍ له پوځ سره د انګرېزي پوځ د مخامخ کېدو خطر له منځه تللی و، اعلان وشو چې د اباسين له پوځ څخه به ځو فرقې کمې شي او يو کوچنی ځواک به د جګړې له پاره ولېږل شي. اکلنډ په کلکه يوه اعلاميه خپره کړه چې اوسنی پلان به په بشپړ قوت ترسره کوي. هغه ټينګار کړی و چې «د دغې تګلارې د عملي کولو په مشروعيت کې هېڅ مناسب اړنګ نه شته. زموږ خونديتوب دا غوښتنه کوي چې موږ د افغانستان له قانوني واکمن سره د خپل تخت په بيا ترلاسه کولو کې مرسته وکړو.» شاه شجاع به درې ګوني ترون ته په درناوي سره، د خپلو «نيکونو پر تخت» بيا کښېنول شي.

بلاخره د نومبر په ۲۷ د سېکانو او انګرېزانو پوځونه د فېروزپور په هوارو کې سره راغونډ شول. د لارډ اکلنډ خودغرضه پوځي سکرتر وېليم اسبورن د دغه غونډې کچې ته حيران پاتې شو. هغه يادونه کړې: «لارډ اکلنډ له هندي ځواک سره په بشپړ عظمت رابښکاره شو. که څه هم د برتانيې د لوی والي په يونيفورم کې يې برم او پرتم د سېک د سردارانو ګاڼو او زغرو پيکه کړی و، خو د لوی والي خورا لوی مل پلاوي او د ۱۵۰۰۰ کسيز پوځ بدرګې يې د پنجاب د سلطان سره انډول برابرولو.»[12] ايملي هم په غير معمولي ډول دغه ننداري ته حيرانه وه: «زموږ تر شا د پيلانو د سرخلاصې تياتر په ډول زموږ خپله لويه صحنه وه. دوی ته مخامخ د رنجيت سېنګ په زرګونو ملاتړي په ژېړو او سرو ساټن جامو کې ولاړ وو او په همدغه کچه اسونه چې زرين او سپين زر رنګه جالوغونه يې لرل، له دوی سره ولاړ وو او ټول په ګاڼو کې ځلېدل. ما هېڅ کله دغسې يوه صحنه نه وه ليدلې. درې يا څلور دغسې سېکان به داسې ښکاره شي لکه له استلي Astley سرکس څخه چې څه شی خوښي شي، خو د دوی دغسې لويه کچه د احساساتي ډرامو له ورته والي څخه د دوی عظمت سپموي.»[13] خو نورو کسانو ته يې دومره خوند نه و ورکړی. د افغان جګړې راتلونکی تاريخ پوه سېر جان کې Sir John Kaye چې په هغه مهال د توپچي ځوان افسر و، د لارډ اکلنډ او رنجيت سېنګ لمړنۍ ليدنه يې يوه له «بيان څخه وتلې د سربدالۍ او ګډوډۍ صحنه» ياده کړې. په رښتيا، د جار وهونکو پيلانو د دوو ليکو د ټکر په ترڅ کې او ورپسې هغه ګڼه ګوڼې چې په دواړو مشرانو پسې يې د دربار کېږدۍ ته د تګ هڅه کوله لوی ګړبړ جوړ کړ. سېک پوځيان شکمن شول چې انګرېزانو د دوی د ګران مشر پر ضد کومه توطيه جوړه کړې او غواړي له منځه يې يوسي؛ نو دوی [اورلګيتونه راوايستل او خپلې وسلې يې ډزو ته تيارې کړې او] خپلو وسلو ته يې د بې باورۍ او ځاځ په ګډه فضا کې لاس کړ.[14] لارډ اکلنډ چې دغې لويې ګڼې ګوڼې احساساتي کړی و د رنجيت سېنګ د ښه راغلاست وينا ته يې له پرتم څخه ډک ځواب ورکړ او ويې ويل: «دغه دوه متحد پوځونه به نړۍ فتح کړي». فني خپلې خور ته په انګلنډ کې وليکل: «زما په ګمان ته به يې په ليدو سخته حيرانه شې چې دوی دواړه لاس په لاس مارش وکړي او ماټکوم Motcombe ونيسي.»[15]

د دغه شپې په مېلمستيا کې فني د رنجيت سېنګ څنګ ته ناسته وه. نوموړي ته رنجيت سېنګ په زړه پورې ښکاره شو او د هغه په اړه يې ناټ وپارېد. رنجيت سېنګ په سپينه پای جامه او کرتۍ کې مېلمستيا ته لاړ. يوازې يوې ګاڼې (کوه نور) يې پر مټ ځلا کوله. که دې ته پام وشي چې هغه کوه نور څرنګه ترلاسه کړی و، نو ښايي په داسې موقع کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

یې ښکاره کول ناښنده وو. ده د ماښامنۍ ډېر وخت پر فني تېر کړ چې د خپل کورني شرابو څښلو ته یې رضا کړي. فني وروسته لیکلي: «هغه څه ته چې ده واین ویل، د سره اور په څېر او د برندي په پرتله ډېر ترخه وو.»

لمړی دی خوښ و چې جورج او سېر ویلیم کاټن Sir W Cotton د ده شراب څښي. بیا یې ما ته ټینګار پیل کړ چې زه یې شراب چې زرینه پیاله ترې ډکه وه وڅښم. یو څه وخت مې ځان ښه ترې خلاص کړی و. ما به داسې وښودل چې شراب مې وڅښل، خو ډکه پیاله به مې بېرته ساقي ته ورکړه. وروسته شکمن شو، پیاله یې راواخیسته، خپلې یوې سترګې ته یې پورته کړه، په ځیر یې په کې وکتل او سر یې وخوځولو او بیا یې پیاله بېرته ما ته راکړه. وروسته یې پیاله راواخیسته او یوه ګوته یې په کې کړه چې پوه شي ما څومره وڅښل. ما له جګړن وېډ څخه وغوښتل چې ورته ووایي چې په انګلنډ کې ښځې دومره ډېر شراب نه څښي. رنجیت تر هغه وخته صبر وکړ تر څو چې جورج مخ بلې خواته واړولو، بیا یې تر خپل مرووند لاندې ما ته بله پیاله راکړه. هغه فکر کولو چې جورج دومره ظالم دی چې ما له شراب څښلو څخه منع کوي.[۱۶]

په عین وخت کې جورج هڅه کوله چې د رنجیت د دوامداره پوښتنو له ځواب څخه ځان تېر کړي. هغه پوښتل چې جورج ولې حتی یوه ښځه هم نه لري. ایملي لیکلي: «جورج په ځواب کې ورته وویل چې په انګلنډ کې یوازې د یوې ښځې درلودل اجازه شته او که چېرې هغه ښځه بده وخېژي، بیا نو ځان ترې خلاصول ډېر سخت کار دی. رنجیت وویل چې دا ډېر بد دود دی. سېکان د ۲۵ ښځو اجازه لري او دوی د بدې جرات نه شي کولای ځکه که دوی بدې شي، هغه به یې ووهي. جورج ځواب ورکړ چې دا خو تر ټولو ښه دود دی او کله چې انګلنډ ته لاړ، هڅه به وکړي چې هلته هم دغسې دود خپور کړي.»
سبا ته سېکانو د خپلو پوځي روزنو یوه ننداره جوړه کړه. دوی خپل متحدین په خپل ښه دسپلین اغېزمن کړل او په ځانګړې توګه یې وښودل چې دوی د توپچي نښو په ویشتلو کې څومره وړتیا لري. وروسته د انګرېزانو وار راغی. جان کې لیکلي: «انګرېزي قوماندان خپله پوره وړتیا پر یو خیالي دښمن باندې په یو یرغل کې وښوده او همدا راز په همدغه وړتیا او پوره زړورتوب یې دښمن ته ماته ورکړه. هغه بې اړنګه په هوارو کې ډېر ښه وجنګېد او یوازې دا یې غوښتل چې د ده مخ ته یو بل پوځ دربدلی وای چې ده ته یې یوه بشپړه او رښتیني بریا ور په برخه کړې وای.»[۱۷]

له پوځي ننداړو، ویناوو او څو نورو مېلمستیاوو څخه دوه ورځې وروسته، پوځ بلاخره د جګړې په لور روان شو. د پلې او سپرو فرقو د کتارونو په سر کې اسوال نېزه لرونکي پوځیان وو چې تکې سرې چپنې یې پر تن او ګردې او اوچتې خولۍ یې پر سر وې چې بنګې پرې نېغې ټومبل شوې وې. دوی د شکارپور په لور، چېرته چې د بمبي له پوځ او د شاه شجاع له ډلې سره یو ځای کېدل مارش وکړ. سېکانو په عین وخت کې د شمال په لور لاهور ته حرکت وکړ.
د شاه شجاع له ۶۰۰۰ جیره خورو پوځیانو څخه پرته، د اباسین پوځ له شاوخوا ۱۰۰۰ اروپایانو او د سوېلي هند د کمپنۍ له ۱۴۰۰۰ سپاهیانو څخه جوړ و او له دوی سره لږ تر لږه ۳۸۰۰۰ په کمپ پورې تړلي ملکیان مل وو. د دغه کسانو بکسونو ته ۳۰۰۰۰ اوښان ګمارل شوي وو چې د همدغه موخې له پاره د بیکانېر Bikaner جاسلمېر Jaisslmir او د هاریانا په کلا Haryana Hisar کې د کمپنۍ د اوښانو له روزنتون څخه راټول شوي وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هېڅ‌چا د سپک تګ پلان نه درلود. یو جنرال د خپلو څېزونو د لېږد له پاره پنځوس اوښانو ته د اړتیا ادعا کړې وه. جنرال ناټ ۲۶۰ اوښان خپل ځانته بېل کړي وو او ۳۰۰ اوښان د واین ساتنځونو د لېږد له پاره بېل شوي وو. حتی د ټیټې رتبې افسرانو تر څلوېښتو چوپړیالان - له اشپز څخه نېولې تر جارو کښو او سقاو پورې له ځان سره اخیستي وو.[18] تورن جنرال ناټ خپل پوځي موقف ته پرته د چا له ملاتړ، اړیکو او یا پیســو څخه وده ورکړې وه او د ملکي د فرقې ځوانو افســرانو ته یې د ځاځ په ســترګه کتل. د نوموړي د خبرې پر بنســټ دغه پوځ مناســب جدیت نه پلی کولو. د ټیټې رتبې ډېری افسرانو پر جګړې داسې خیال کولو لکه دوی چې د ښکار ساتېرې ته ستانه وو. یوې فرقې د ګیډر د ښکار سپي له ځان سره جبهې ته راوستلي وو. ناټ لیکلي: «که چېرې دوی د لږ بار لېږد ته اړ کړل شوي وای، ډېرو ځوانو افسرانو به د خپل عطر، وینډســر Windsor صــابون، کولنیا او کالیو بکس پر ځای د خپلو تورو او دوه میله تومانچو پر پرېښودو فکر کړی وای. یوې فرقې پر دوو اوښانو تر ټولو ښه د منېلا Manila سیګار لېږدول او پر نورو اوښانو مربا، اچار، بې فلتره سګرټ، له هوا څخه عایق شوې غوښه، کوفته شوي پاخه کبان، قابونه، ګیلاسونه، د پخلي سامان، شمعې، دسترخوانونه او داسې نور بار وو.»[19]

نه یوازې دغه وضــعیت بلکې د اباســین پوځ د بېلابېلو ډلو تر منځ د اړیکو نه شــتون د جنګي قوې اغېزمنتیا ته ښــه علامه نه وه. اوس باید الکساندر برنز د سند له امیرانو سره خبرې اترې بشپړې او له دوی څخه یې اجازه ترلاسه کړې وای چې پوځ له ســیند څخه تېر شــي او د دوی تر واکمنۍ لاندې خاورې له لارې مخ ته لاړ شــي، خو حتی مخکې له دې چې د دوســت محمد پر ضــد جګړه پیل شي، د لړکانې لوټ او همدا راز پر کراچۍ برید د انګرېزانو او ســندیانو تر منځ نږدې یوه بله جګړه پیل کړې وه. سندیانو نه غوښتل چې انګرېزي پوځ د دوی د خاورې په منځ کې تېر شي - چې تر ډېرې کچې د پوهاوي وړ کړنه وه؛ نو دوی د اجازې په ورکولو کې ناغېړي کوله او ویې نه منل چې د بمبيي عســکرو ته اوښــان او نور باروړونکي څاروي برابر کړي. دغه عسکر د اباسین په ملاریاجنې دلتا کې وچې ته شوي وو او همله‌ته بند پاتې وو. وضــعیت مخکې له دې چې ښــه شــي ډېر خراب شــو. په راتلونکې اونۍ کې مېکناټن هڅه کوله چې بېرته پوځ ته ځان ورسوي. نوموړي تر لاهوره د سپک مشر ملتیا کړې وه چېرته چې ایملي او فني هم د رنجیت سینګ له «یو شمېر غوره شــوو ښــځو» ســره لیدنه وکړه. په لاره کې مېکنــاټن یو ټکان ورکوونکی خبر واورېد. جنرال ســېر وېلبي کاټن Sir Willoughby Cotton پرته له دې چې امر ورته وشــي، د غونډېدو له ځای څخه چې مخکې پرې هوکړه شــوې وه، له افغانســتان څخه لیرې د ســوېل په لور ســتون شــوی و او نږدې و چې پر ســندي پلازمېنې، حیدراباد یو غیرقانوني یرغل وکړي. مېکناټن له ناچارۍ شــېملې ته ولیکل: «بې اړنګه، کاټن لاره ورکه کړې ده. داســې برېښــي چې هغه په داســې تګ لوري روان دی چې هېڅ لاره نه لري. زه وېره لرم چې هغه به ژر چېرته په ځنګله کې ورک شي. که وضعیت داسې وي؛ نو زموږ د افغان عملیاتو برخلیک به څنګه وي؟» میرزا عطا چې ښــکاري د شــاه شــجاع له ډلې ســره مل و، په ســدوزي کمپ کې یې د یوې اوازې یادونه وکړه او هغه دا چې کاټن داسې لاره ورکه کړې چې یوازې یوه معجزه به یې بېرته لارې ته سم کړي. هغه لیکلي: «له پوځ څخه د بوټیو په ځنګله کې لاره ورکه شوې وه او ډېر وخت سربداله او وارخطا لالهانده ګرځېدل تر څو چې لکه خضر پیغمبر یو د سپیني ږیرې بوډا سړی پیدا شو او دوی ته یې د سیند پر غاړه د کمپ لاره وښوده.»[20]

(c) ketabton.com: The Digital Library

مېکناټن په نهيلی کاټن ته د چټکو اوښـــانو په وســيله يو لړ پر له پســې ليکونه ولېږل او له هغه څخه يې په ټينګه غوښــتنه کوله چې بريد ونه کړي. دغه جنرال زړه نا زړه يوازې څو ساعته مخکې له پلان شـوي وخت څخه بريد فسخ کړ خو يوازې هغه وخت چې اميران په بشپړه ډول ورته تسليم شول. ميرزا عطا په دې هکله داسې ليکلي: «دغه اميران د بداخلاقو او مخربو يوه ډلګۍ ده او هر وخت جګړې ته لېوال دي. کله چې دوی لکه د ســمندر پرله پســې څپې او يا لکه د جوړېدونکي توپان تورې وريځې د انګرېزي عســکرو پر له پســې څپې وليدې چې د اوبو او وچې له لارې دوی ته نږدې کېږي، وډار شول او د تسليمۍ سرونه يې ټيټ کړل.»[۲۱] خو په دغه پېښه کې عسکرو ته د جنرال مخ پاتې نه شو څکه چې عســکرو يې د دغــه ښـــار د لوټولو هيلــه درلوده چې پــه غــالــب ګمــان ډېره شـــتمني پــه کې وه.

د مېکناټن او د ده د يوه مهم جنرال بيا ليدنه له خوښۍ څخه ډېره ليرې شــېبه وه. مېکناټن، کالوېن ته شــکايت وکړ: «سېر وېلبي په ښکاره ما او اعلحضرت ته د بې واکه کسانو په سترګه ګوري. زما د هرې مشورې پر وړاندې چې زه يې په هر څومره ارامۍ او درناوي ورکوم، له ښــاخ• او لاســبرۍ څخه ډک چلند کوي. ما ته يې په وضــاحت وويل چې زه هڅه کوم د پوځ قومانده په خپل لاس کې واخلم او زياته يې کړه چې هغه پرته له اعلی سرقوماندان سېر جان کې څخه بل امر نه پېژني او نه غواړي چې په کار کې يې څوک لاســوهنه وکړي. دا ټولې خبرې هغه وخت راپورته شـــوې چې ما د شجاع او د ده د پوځ له پاره د ۱۰۰۰ اوښـــانو غوښــتنه وکړه.»[۲۲] دغه غوښــتنه د بار وړنکو څارويو په اړه زياتېدونکې ستونزې ته يوه اشاره وه. ستونزه هغه وخت نوره هم ډېره شوه کله چې د شاه شجاع نيمايي اوښان د يو ډول سندي زهري ګياه چې پېروتې ته ورته يو ګل و د خوړلو له کبله مړه شـــول؛ نو لکه د پوځ هغه برخه چې د اباســين په توده او مرطوبه هوا کې بنده پاتې وه، شاه شجاع هم د څارويو د نشتوالي له امله چېرته نه شوای خوځېدی.

د شجاع او مېکناټن تر منځ اړيکو هم ښه پيل نه درلود. مېکناټن ليکلي: «په خواشـينۍ سـره غواړم ووايم چې هر څل کله چې له هغه ســره کتنه کوم، دی په بې عقلۍ ما ته وايي چې د ده تر واکمنۍ لاندې خاوره به ډېره محدوده وي او په وار وار وايي چې په لوديانې کې يې پاتي کېدل ډېر غوره وو. که يې دا څل په دې اړه خبره ياده کړه، زه به د سعدي شعر ور په ياد کړم: «که يو پاچا اووه سـيمې فتح کړي، بيا به هم د يوې بلې سـيمې فتحې ته لېوال وي.»» مېکناټن بيا زياته کړي: «خو له بده مرغه، په راتلونکې کې به د شــاه شــجاع د خرڅ له پاره د مياشــتې ۵۰۰۰۰ روپۍ بســنه ونه کړي.»[۲۳]

د مېکناټن او برنز تر منځ هم د تل په څېر ترينګلتيا وه او بې اړينګه نوره هم هغه وخت ډېره شـــوه کله چې مېکناټن ته داسې څوګۍ ورکړل شـوه چې برنز غوښـتله او برنز ته هغه اعزازي لقب ورکړل شـو کوم چې خانتما مېکناټن يې لېوال و؛ نو مېکناټن به هر وخت له برنز ســره چې د ده په اند له وړتيا څخه يې لوړه رتبه درلوده، داســې چلند کولو چې په ظاهر کې مهربانه خو په باطن کې ســپکاوی برېښــېده په داسې حال کې چې برنز، مېکناټن ته د «بې تجربې» په ســترګه کتل او د ده په اند له «ځايي خلکو ســره د چلند وړتيا نه لري. هغه د پلانونو په جوړولو او بيا يې په پرېښـــودلو کې خورا چټک دی.»[۲۴]

نو له دې کبله د يرغل له پلان شــوي پيل څخه پوره درې مياشــتې وروســته، دغه ناراضــه او بې اتفاقه پوځ بلاخره په شـــکارپور کې د ۱۸۳۹ کال د فبرورۍ په پای کې غونډ شـــو. يوازېنی خلک چې له اباســين پوځ څخه اغېزمن شـــوي وو،

• ښاخ: غرور

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانان وو، خو دوی د پوځ له دسپلین، همغږۍ او مخکني پلان د نه شتون او یا د قوماندانانو تر منځ له شخړو خبر نه وو. افغانانو یوازې د انګرېزي پوځ د لوېې کچې او ستر ځواک په هکله مبالغوي کیسې اورېدلې وې چې د دوی په لور روان وو. په کندهار کې د دوست محمد میرني بارکزي وروڼو په ځانګړې توګه د زیانمنېدونکو احساس کولو: دوی به د بولان له لارې لکه په ۱۸۳۴ کال کې پر افغانستان د یرغل لمړنۍ نښه وي او اوس چې ویتکېویچ شاته شو او د روسېې پوځې ژمنې فسخه شوې، دوی ښه پوهېدل چې د مړرنه، ښه روزل شوي او ښه سمبال شوي ښکېلاکي پوځ پر وړاندې پوره چمتوالی نه لري. کلونه وروسته، د هېواد حماسي شاعرانو د هغه اوازو یادونه کړې چې لوی انګرېزي یرغلګر لښکر د دوی د غرونو او درو په لور روان وو:

په تاکل شوې ورځ، په تاکل شوي ساعت
ښه سمبال او د لوی شمېر پوځ د کابل په لور روان شو
کله چې دغه لویه ډله له هغه سیمې په خوځېدو شوه
ځمکه له خپل بنسټ څخه په لړزېدو شوه
د شاه ملتیا یې د سند له لارې کوله
یو لک او پنځوس زره یو یو غوره شوي عسکر وو
په بله لاره تیمور، وېډ او ډاکټر لارډ
له پنځه زره نورو عسکرو سره را روان وو
دوه ځاځمن سیندونه، له دوو لورو
له لودیانې څخه د کابل په لور په بهېدو وو
د هرې سیمې او هر ولایت حاکمان
شاه ته داسې تابع وو لکه موم چې د مهر د ګوتې له پاره وي
اسونه په ترپاري د سند غرونو ته ورسېدل
او د هند دښتو ته ننوتل
خولې او دروند باره اوښان
د غرونو په لاره لکه سیلاب روان وو
توپونه او پیلان یو ځای په مارش وو
لکه غرونه له خپل ځای څخه د نیل سیند د قوت په څېر روان وو.[۲۵]

کله چې په شکارپور کې کمپ او ساتنځی جوړ شو، د نورو اوښانو د نه شتون له کبله د جګړې اکمالات، مهمات او خوراکي توکي په چټکه راغوښتل شوو جالو کې په اباسین کې ښکته ولېږدول شول. د پلې قوې یو ځوان افسر، تامس

(c) ketabton.com: The Digital Library

سيټن Thomas Seaton چې د جالو د يو اکمالاتي کاروان قومانده يې په غاړه وه، وېلې: «د جالو تل هوار او ډېر ژور و. شــاتنۍ برخې يې د مخې په پرتله ســوروړې وې او پاســنۍ څوکې يې له اوبو څخه شــاوخوا څلور متره اوچتې وې. د دغه عجيبه کاروان شاوخوا ټولې پنځوس جالې يو ډول وې. په هره جاله کې يوه د پوزي دوه کوټه يېزه کوډخه جوړه وه. دغه کاروان په سـيند کې داسې ښکارېده لکه يو بهانده کلی.»[۲۶] د فبروري په پای کې ټول مهمات شکارپور ته ورسېدل او د بمبيي وروستي عسکر هم راغلل.

اوس يوازې يو پله ته اړتيا وه. سـيند له ۹۰۰ مترو څخه ډېر سـورور و او اوبه يې داسـې چټکې بهېدې لکه د ژرندې د ويالې. په پيل کې انجنيرانو يوازې اته کښتۍ لرلې او دوی ته څرمه، پرته له يو کوچني کلي بل څه نه وو... ارکېډي جېمز براډفوټ Orcadian James Brodfoot چې د پل د جوړولو مشري کوله، وېلې:

لمړی مو په ډېر زيار ۱۲۰ کښتۍ قبضـه کړې. بيا مو ډېرې ونې ووهلې او دسـتک مو ترې جوړ کړل. رسۍ نه وې، خو موږ له يو ډول عجيبه وښـو څخه چې له دغه ځای څخه په سـل ميله لېرې سـيمه کې شـنه کېږي، پنځه سـوه کېبل جوړ کړل. وړې ونې مو له يو بل سـره وتړلې او پنځه سـوه کيلو ګرامه تيږې مو په کې واچولې چې د لنګرونو کار ترې واخلو. سـمدلاسـه مو په همدغه ځای کې مېخونه جوړ کړل. وروسـته مو په سـيند کې کښـتۍ په يوه ليکه داسـې لنګر کړې چې د هرې يوې تر منځ دوولس فوټه واټن و. بيا مو قوي دسـتک په کښـتيو او د کښـتيو ترمنځ کېښـودل او د دسـتکو پر سـر مو تختې مېخ کړې؛ نو په يوولس ورځو کې مو پل بشـپړ کړ. تر اوسه هېڅ کله دومره لوی پوځي پل نه و جوړ شوی. اوس په خپله فکر وکړئ چې موږ به په يوولس ورځو کې څومره خواري کړې وي[۲۷]

يرغلګر لښـکر بلاخره له اباسـين څخه د فبرورۍ په وروسـتۍ ورځ تېر شـو. مېرزا عطا د پل په جوړولو سخت اغېزمن شـوی و: «د انګرېزي پوځ حيرانوونکې تخنيکي وړتيا ته به سـقراط او اپلاتون شـرمېدلي وای. په يقين سـره هر څوک چې دغه پل ووينې، هک پک به شي.»[۲۸] خو د انګرېزي وړتيا کچه په راتلونکو ورځو کې ښـه واضح شـوه. وروسـته له دې چې له اباسـين څخه تېر شـول او د شـکارپور او بولان د درې تر منځ يوسـل او پنځوس ميله خاره او مالګينه سـيمې ته ننوتل، مېکناټن او د هغه جنرالانو ته جوته شـوه چې دوی په رښـتيا څه شی په غاړه اخيسـتي: داسې يو کمپاين چې د دوی له خپلې خاورې څخه ډېر لېرې ترسـره کېدو او د خورا لږ او کمزورو اړيکو سـره په ناوړه، وچ او بې نقشـې ځای کې چې له هرې خوا بې باوره او بې ګروهنې متحدين ترې تاو وو.

د ځنډ له کبله اوړی رانږدې کېده او دښـته په چټکۍ په تودېدو وه؛ نو په دغه بيديا کې به دوی د شـپې مزل کولو. مخکې له ټاکل شـوي تګ لوري څخه، د اوبو او نورو اکمالاتو د نيمګړې سـروې له کبله هېڅوک نه پوهېدل چې څومره خوراکي توکو او اوبو ته اړتيا وه او نه هم چا داسې ګرمۍ ته تابيا درلوده. سيټن ته له پيل څخه هر څه له زغم څخه وتلي ښکاره شـول. له شکارپوره له ستنېدو څخه يې دوه ورځې وروروسـته ليکلي: «موږ به مزل په لمړلوېدو کې پيل کړ. وروروسـته له دې چې موږ دښـتې ته ننوتو، سـمدلاسـه باد پيل شـو. لمړی نرم و، خو وروسـته تود او تېز شـو. د پوډر په څېر دوړې په هر څه کې ننوتلې او په داسې حال کې چې ګرمي له ځمکې څخه لا تر اوسـه اوچتېده، د نه زغملو تنده يې رامنځ کړه.» هغه زياتوي:

په دغه مارش کې سـپاهيانو درونډ بار درلود. هر سـپاهي يو درونډ ټوپک، شـپېته مرمۍ، جامې، د اړتيا وړ توکو څخه ډکه چانته، د اوبو پټک او نور ضروري څېزونه ځان سره لېږدول. د دوی د کتان تنګ يونيفورم له دغسې درانده بار سره د دوی رېړه نوره هم زياته کړې وه. په دغسې وضعيت کې د هر يو حالت د زړه سوانډی وړ و او هره دقيقه يې ځورېدنه ډېرېده. په پټکو کې يې اوبه په خلاصېدو

(c) ketabton.com: The Digital Library

وې. د شپې په نیمايي کې سخت ستړي شول. وروسته یې په زګېروي پیل وکړ. بیا چېغې پیل شوې، «اوبه - اوبه!» د دوی ډېری نیمه اله ګوپي کوله... یو سـپاهي په داسـې بد وضـعیت کې و چې ما کله خبرې ورسـره وکړې، ځواب یې نه شـو راکولای. په خوله کې یې ژبې ګرنجاری کولو او د ده ټول مخ له ډېرې ربړې څخه کوږ شوی و.

یوازې د سپاهیانو دغسې ربړن وضعیت نه و:

د لښــکر خوارکي ملکیان چې دراننده بارونه ورســره وو او ځینو یې خپل ماشــومان هم لېږدول، لا په ډېر بد حالت کې وو. د کوچنیو ماشــومانو چیغې زړه دردوونکې وې. تکړه خلک چې درنو بارونو سـخت سـتړي کړي وو په ځمکه خواره پراته وو، زګېروي یې کول او خپل تېتر یې وهل... په کمپ کې له یوه ځایي افسـر سـره خپله یوازېنۍ کوچنۍ لور وه. مور یې مړه شـوې وه. هغه یوه ښـایسـته، خوش خویه او شـوخه شـېږ کلنه نجلۍ وه او په هر چا ډېره ګرانه وه. ما به هر کله لیدله، له پلار سـره یې ما مجلسـونه کول، د اور په بلولو او ډوډۍ پخولو کې به مې مرسته ورسره کوله او په عین وخت کې د دغه ښایسته کوچنۍ نجلۍ خبرو او چلند ډېره خوښي رابښله. ما نوموړې په لسـو بجو جوړه روغه ولیده، خو په دریو بجو مړه پرته وه او د ښـخولو له پاره یې تیاروله... [کله چې دوی په ړمرخاته کې کمپ ته ورسېدل]، له هغه دوه دېرشـو ځاه ګانو څخه چې په یوه تنګي کې کیندل شوي وو، یوازې شپږو یې اوبه لرلې. په یو ځا کې چې یو ځاروی لوېدلی و، اوبه زهرجنې شوې وې. په نورو پاتې پنځو ځاه ګانو کې اوبه داسې ترخې او تروې وې چې سړیو وویل د دوی پتکونه [چې له ژېړو څخه جوړ وو] دغه اوبو تک تور کړل.[۲۹]

له بلې خوا د بلوڅ لوټمارانو بریدونه مخ په ډېرېدو وو. د نیمګړې دیپلوماسـۍ، د زورواکۍ او برلاسـۍ احسـاس او له سیمه ییزو مشرانو سره د نه همغږۍ له کبله، د سیمې قبیلو پر انګرېزي ژبانمنوونکو کتارونو باندې بریدونه مناسب ګڼل. په عمومي توګه، په عســکرو باندی چا غرض ونه کړ، خو د کمپ بې دفاع ملکي خلک هره ورځ لوټ او وژل کېدل.

نوېل چمبرلېن Neville Chamberlain چې د اسـوالو ځواکونو یو ځوان افسـر و، د شـکارپوره له سـتنېدو څخه یوه اونۍ وروسـته د یوه ډنډ تر څنګ خپلې ړمرنۍ مرګ ژوبلې ولیدې: «یوه ښځه - خوارکۍ بنده - د اوبو پر څنډه پرته وه. د هغې تور اوږده وېښـته د اوبو څپو ښـکته پورته کول». سـتونی یې له یو غوږ څخه تر بل پورې غوڅ شـوی و. ورپسـې نورې مرګ ژوبلې هم پېښـې شـوې. «مړي په لاره کې پرېښـودل شـول او مخ په خوسـا کېدو وو. په هغه رڼا کې چې سـپوږمۍ کوله، نه یوه ونه، نه یو بوټی او نه د وښـو یو تار لیدل کېده. سـر تر پایه رېګ و او په دغه دښـته کې یوه مرغۍ هم نه وه او حتی شـغال هم نه و- دا ځکه وایم چې موږ له اوښـانو سـره په ډېرو سـختو ځایونو کې مزل کړی او چېرته به چې شـغالان وو، اوښـان به یې خامخا پیدا کول. زموږ اوښـانو د خوراک له پاره څو ورځې هېڅ نه لرل او له هغوی څخه ۴۵ یوازې په یوه شپه کې له لوږې مړه شول. »[۳۰]

د مزل دغسې ګرمې او په سپوږمۍ رڼا شپې وې چې عسکرو - د ډېرو له پاره په ړمرې ځل - هغه کس ولید چې دوی یې له پاره خپل ژوند په خطر کې اچولی و. چمبرلېن لیکلي: «شاه شجاع یو زوړ سړی دی، شاوخوا شپېته کاله عمر لري. ږیره یې تر تېتر پورې رسـېږي او سـپینه ده، خو چې خپل ځان ځوان وښـیي، هغې ته تور رنګ ورکوي. نوموړی په یو ډول سرخلاصې ډولۍ کې ناست وي چې دوولس کسه یې لېږدوي او په اس سپاره، پلي، اوښان، اسونه او سل سپاهیان یې په چوپړ کې دي.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

شـجاع ظاهراً د مارش ربړن وضـعیت دومره بد نه ګڼلو، خو د نورو په څېر هغه هم د پلان د نه شـتون، د بلوڅ شوکمارانو د ډېرېدونکو ستونزو او د بار وړونکو اوښانو د مړینې په هکله اندېښمن و. نوموړی په دې هم اندېښمن و چې له خپل راتلونکي رعیت څخه یې د خپلې هغه غوښتنې په اړه سوړ ځواب ترلاسه کړ چې د ده ملاتړ وکړي. له هغه ورځې څخه چې مېکناټن نوموړي ته واک ته د رسولو خبر ورکړ، په ټول قوت یې په خپله زړه واکمنۍ کې بېلابېلو قومي مشـرانو ته لیکونه واسـتول او «د خپلې کورنۍ د دود پر بنسـټ یې دوی ته بلنه ورکوله چې راپورته شي او ده ته بیعت وکړي او خپل پخواني حقوق او ځمکې د تل له پاره خوندي کړي»، خو د ده لیکونو ته ځواب یوه کنبوونکې چوپتیا وه. یوازې د غلزیو او خیبر یو شمېر مشرانو په ځواب کې پیسې ترې وغوښتې.[۳۱]

د هغو مشـرانو چوپتیا هم د اندېښـنې وړ وه چې سـیمو ته یې انګرېزان ور روان وو.- لکه د قلات محراب خان. پخوا محراب خان تر ډېرې کچې د شـاه شـجاع پلوی و او ده ته یې پنځه کاله وړاندې کله چې نوموړی په کندهار کې له ماتې څخه وروسـته په تېښـته و، پناه ورکړې وه، خو محراب خان په کلکه د انګرېزانو د لاسـپوڅي په توګه د شـاه شـجاع واک ته رسېدل نه خوښېدل.

کله چې برنز محراب خان ته ولېږل شـو چې د ده ملاتړ خپل کړي او له ده څخه د عسکرو له پاره ۱۰۰۰ پسـونه وپېري چې اوس د ځیرې نیمایي برخه ورکول کېده، محراب خان په صـداقت څرګنده کړه چې دی دغې پالیسـۍ ته د بې فکرۍ او بې پلانۍ په سـترګه ګوري او دغه پالیسـي له سـتراتیژیکي اړخه په غلطه لاره روانه ده. برنز ویلي: «محراب خان په بشپړ صداقت د هغه څه په اړه وضاحت ورکړ چې موږ په ذمه اخیستي او وېې ویل چې دا خورا لویه مړۍ ده او تېرول یې اسانه کار نه دی.»

هغه وویل د دې پر ځای چې پر افغانانو ډډې ولګوي، زموږ حکومت دوی څنګ ته ووهل او هېواد مو په بهرني عسـکرو ډک کړ. که زموږ موخه دا وي چې په افغانسـتان کې ځان ته ځای پیدا کړو او شـاه شـجاع ته هسې په نامه د کابل او کندهار واکمني ورکړو؛ نو موږ پر غلطه لاره روان یو. ټول افغانان له شـاه شـجاع څخه ناراضـه دي او د لښـکرو په تېرېدنه ټول محمدیان خګ او پارول شـوي دي. که چېرې د شاه شجاع خپلې غلطۍ ور په ګوته نه کړو موږ به په بد حالت کې ځان ومومو او د کابل مشر(دوست محمد) د توان او استعداد څښتن دی. که څه هم موږ کولی شـو حتی په خپل اوسني پلان، شاه شجاع د هغه ځای ناستی کړو، خو موږ به هېڅ کله پر افغان ملت بریالي نه شـو.[۳۲]

دا یوه هوښـیاره مشـوره وه. برنز ونه کړای شـول چې د پوځ د اړتیا وړ څه وپېري او یا د محراب خان یوه کوچنۍ ذره ملاتړ خپل کړي. په داسـې حال کې چې هغه د تګ له پاره چمتو کېده، د ده کوربه په خپل بصـیرت هغه ته وروسـتی

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبرداری ورکړ. هغه وویل: «تاسې دغه هېواد ته خپل پوځ د ننه کړ، خو په دې مو فکر کړی چې بېرته به يې څنګه وباسی؟*»۳۳

د دادور Dadur له مالګينو او سپينو ړندوونکو دلدلونو• څخه، د هوارې دښتې ځلانده تاوده خوپ• کرار کرار د غونديو شېونده ځمنو ته لاره وکړه او دې په خپل وار د سوېلي افغانستان د لويو غرونو په لېرې پرتو موږو کې سپينو زرينو کرښو ته لاره اېستلې وه چې د دوبي د توپان له دوړو جوړې شوې وې. سيمه او شاوخوا يې همدغسې سپېره وو. رنګ يې د اېرو په شان و او د مخکنيو سيمو په څېر وچه وه، خو پېچومي يې ورو ورو تر هغه وخته ستوغ او شېونده کېدل تر څو چې ناڅاپه د عسکرو مخې ته د بولان غاښې توره خلاصه خوله ښکاره شوه. د اويا ميلو په اوږدو کې د ځلورو ځمريو غاښيو لاره دومره تنګه وه چې يوازې به يو اوښ په کې تېرېدی شوی. اوس چې اسونو په سختۍ په داسې لاره ګامونه اېښودل چې تيږې به لاندې ورڅخه د وچ سيند تل ته غورځېدې، د قوماندانانو غلطيو د مرګ ژوبلې شمېر څو برابره کړ. د دوبي په هوا کې په ستغه لاره د ختلو له پاره د پلي ځواکونو ساه تنګوونکی د ژمي يونيفورم له کچې وتلی ګرم و او که څه هم جګو ګړنګونو سپاهيان د لمر له وړانګو څخه ساتل خو له کمرونو څخه د تودوخې انعکاس د دوی پر مخ داسې لګېدو لکه د تنور تاو. د کېږدۍ په دوېجنه هوا کې ترماميتر د تودوخې درجه ۱۱۹ درجې ښوده (د سانتي ګرېټ ۴۸،۳۳ درجې. ژباړن).

سرکونه سم نه وو سروې شوي او نه هم پوځي انجنيرانو څه ښه والی په کې راوستی و؛ نو د توپونو لېږد نږدې ناشونی و. په ځمريو کې به اته اسونه پر يو توپ پسې وتړل شول او د سپاهيانو څو ليکو به په رسۍ له اسونو سره يو ځای کش کول، خو کله چې لاره نوره هم ستغه او ډېرينه شوه، توپونه به پرزه پرزه شول او په لاس کې به لېږدول کېدل. جګړن ويليم هو William Hough ليکلي: «نه يوازې هر توپ، بلکې هره کراچۍ، هره بګۍ او داسې نور پرزه پرزه شول او لاس په لاس به لېږدول کېدل. لاره دومره ستغه شوه چې ځينو نه غوښتل چې سپاره لاړ شي. يو څو اوښان چې ولوېدل، شاته يې نور کرار ودرېدل... د غاښي په سر کې [بلوڅانو] په پوره قوت زموږ پر بار بريد وکړ. په ۴۹ اوښانو بار غله يې راڅخه يوړه. شاتني عسکرو په لاره کې د کمپ د ملکيانو توټې توټې مړي وموندل.»۳۴

---

*دا يوه مهمه جمله وګرځېده او حتی تر نن پورې په پراخه کچه په ياد پاتې ده. په ۲۰۰۳ کال کې ماته همدغه جمله جاويد پراچه تکرار کړه. دی يو تکړه وکيل دی چې په بريالېتوب يې د پېښور په ستره محکمه کې د القاعدې له شکمنو څخه دفاع وکړه. په کوهاټ کې چېرته چې ازادې قبايلي سيمې د پاکستان او افغانستان تر منځ د ډال کمربند جوړوي، نوموړي په خپل کلا ورته مضبوط کور کې تېې طالب جنګياليو - او د دوی يخ وهلو ښځو او موشومانو ته چې په توره بوره کې د امريکا له ۱۵۰۰۰ پونډه Daisy Cutter بمونو څخه په غرونو کې تښتېدلي وو، پناه ورکړې وه او دوه ځله د دېرې اسمعيل خان په بدنامه زندان کې بندي شوی و. دی ادعا کوي چې د سي ای اې مستنطقينو شنکجه ورکړې. که څه هم د غربي وسلو له توان او ورتيا څخه له نږدې خبر و، په خپل تاريخ پوهېده او هېڅکله په دې باور نه و چې ناټو به د افغانستان په اشغال کې بريالی شي. وروسته له دې چې کرزی د جمهور رئيس په توګه واک ته ورسول شو، زه ژر له ده سره د مرکې له پاره کوهاټ ته لاړم. د يو بل پوپلزي واک ته د رسولو د هڅو د ناکامۍ په اړه، ده همدغه د محراب خان خبره د ثبوت له پاره راته وکړه.

• دلدل: اوبجنه ځمکه

• خوپ: ګرد، غبار

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شپې له خوا به د اوښانو او په کمپ کې د ملکیانو د زګېروېو او ځانکدن شورماشور و: ډېر سپاهیان به چپه شول. نرۍ، وچه او ګرمه هوا به یې زبېښله او اوبه به یې غوښتې، خو دوی ته به په خوب کې ویل کېدل چې اوبه نه شته. سربېره پر دې، سیټن لیکلي: «د مړو اوښانو تورېم د زغملو نه و. زه نه شم کولای د ګرمۍ، دوړو، د دښتې باد او د مچانو د ګلې عذاب بیان کړم. د ټول کمپ داسې بوی لګېده لکه د مړستون. په هرو درې ګامو کې به یو سړی او یا یو خاروی مړ پروت و.»[۳۵]

د خوراکي توکو د کمښت له امله، ځیره له نیمایې څخه یو پرځلورمې برخې ته کمه کړل شوه. د کمپنۍ ملکیانو«په غوړو کې سره شوې د پسه څرمن، د خارویو ټینګې ختې شوې وینې او د بوټیو ریښې چه هلته موندل کېدې خوړلې».[۳۶] د اکاړ تاوتریخوالي ناځاپه پېښو په دوامداره توګه هر یو په وېره کې اچولی و. ویلیم هو د اپرېل په درېیم په خپل یادښت کتاب کې لیکلي: «د توپچي ډلګۍ دوه مشرانو په داسې حال کې چې د پرزې نصوار یې کول، په سرونو کې یې مرمۍ غار جوړ کړ او ورپسې ټوټې ټوټې کړل شول.»[۳۷] هغه اسونه چې له ډېرې کمزورۍ څخه نور د تګ نه وو په ګڼ شمېر وویشتل شول او له کبله یې ډېر بارونه وسوځول شول چې د بلوڅانو لاس ته ور نه شي.[۳۸] سپاهي سیتارام ویلي:

دا د دوزخ خوله وه. اوبه ترخې وې. هر څه، حتی د سوڼ لرګي باید په اوښانو لېږدول شوي وای. اوس بلوڅانو د شپې له خوا پر موږ بریدونه کول او د اوښانو اوږده کتارونه به یې له ځان سره وړل. د ګرمۍ له امله ډېر مړه شول. په یوه ورځ کې پنځه ډېرش کسه د ګرمۍ قرباني شول. په دې وخت کې د کمپنۍ د پوځ سپاهیان نږدې ټبرته هند ته تللي وو او په ډېرو فرقو کې د بلوا او پاڅون نښې لیدل کېدې، خو د شاه شجاع لوېې سخاوتمنې ژمنې له یوې خوا او له بلوڅانو څخه وېرې له بلې خوا چې شمېر یې ورځ تر بلې ډېرېده، پوځ خپل مارش ته دوام ورکړ. ډېر خلک د دغه قبیلې د خلکو له لاسه ووژل شول. هر وخت چه دوی ته فرصت برابرېده، په وژنه به یې لاس پورې کړ او لوی لوی کمرونه به یې له غره څخه لاندې راخوشي کړل.[۳۹]

میرزا عطا لیکلي چې د شاه شجاع ډلې ځان نېک بخته ګڼلو چې د بلوڅانو په غلچکي بریدونو کې د مرمیو له باران څخه ژوندي پاتې شول. کله به چې د دوی پر کتار ډزې پیل شوې، دوی به د کمرونو په چولو کې او د کمرونو شاته پټ شول. میرزا عطا زیاتوي:

پوځ د بولان غاښې تنګي ته ننوت. غاښې ډېرین او ډېر هسک او ټیټ و. د غرونو هسکې څوکې ترې چاپېر وې. پوځ په وېره ځک ځک کتل او د بلوڅي قبیلې غرني خلکو له پټو ځایونو څخه په ډزو او لوټ کې ځنډ نه کولو. په زرګونو د بار خاروي لکه اوښان، اسونه او پیلان له بار سره ورک شول. له غاښې څخه تېرېدنه بې کچې سخته وه. انګرېزانو دوه میاشتې وړاندې دوه توپونه او په زرګونو پر خرو بار باروت غاښې ته لېږلي وو چې لاره وساتي. توپونه یې جلا جلا په رسیو پورته کش کړي وو. نور اکمالات هم په همدغه توګه د ډېرو اوښانو، اسونو او غویو د مړینې په بیه ډېر په سختۍ ولېږدول شول. ګڼ شمېر عسکر له لوږې او تندې مړه او ډېر پوځي وسایل لوټ شول. دوی په دغه دوزخ ته ورته او بې اوبو تنګي کې درې ورځې او شپې تېرې کړې. خوراکي توکې دومره لږ وو چې نیم من اوړه حتی د سرو زرو په یوه روپۍ نه پیدا کېدل.[۴۰]

له غاښې څخه شجاع، وېډ ته ولیکل چې دی به «په مناسب وخت کې» د دغه سیمې د قبیلې سریو ته د «دوی د جنایتکاره چلند» له کبله جزا ورکړي. نوموړي خپله دا اندېښنه هم ورته لیکلې وه چې د واک غاصبین به د پوهانو او علماوو په وسیله خلک د ده پر ضد وپاروي او اړودوړ به جوړ کړي.[۴۱] د شجاع دغه اندېښنه د توجه وړ وه: له کافرو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرنګیانو سره د ده تړاو د نوموړي تر ټولو زیانمنېدونکی ټکی و. مذهبي تعصب د ده د بارکزي رقیبانو په وسله تون کې تر ټولو غښتلې وسله وه.

له بولان څخه بر کوټه پرته وه چې په هغه وخت کې یوازې یو خوار ۵۰۰ کوره کلی و. له دې څخه وروسته یو بل سخت غاښی، خوجک Khojak و چې د بولان په پرتله لنډ او لږ ستغ خو ډېر وچ و. میرزا عطا لیکلي: «دوی شپه په تنده کې تېره کړه. چېرته به چې اوبه وموندل شوې، چټلې او خوسا به وې. مړه څاروي به په کې پراته وو. چا به چې دغه اوبه وڅښلې، سمدلاسه به یې په ګېډه درد شو او د لمنې به شول. دوی د اوبو له نشتوالي څخه دومره وځورېدل چې دوه ورځې انسانان او څاروي داسې لړزېدل لکه ولې.»[42] د کمپ ملکیانو سره ډوډۍ نږدې په بشپړه توګه خلاصه شوې وه. یو افسر په خپل راپور کې لیکلي: «داسې کسان ولیدل شول چې د مړو څارویو په خوسا غوښه کې یې ګوتې خښې کړې وې او د څارویو له خوشایو څخه یې د جوارو دانې راټولولې. ما یوه ورځ د لارې پر غاړه یو مړی ولید چې کله یې د مړه غویي وژې پر خوله شکولې، مړ شوی و.»[43] پوځ مخکې له دې چې یوازې له یو افغان سره جګړه وکړي، سخت زیانمن شوی و.

خو لږ وړاندې یې د ارامۍ سا وکښله. یرغلګر پوځ د خوجک په لیرې اړخ کې داسې څړځایونو ته ورسېد چېرته چې ځای ځای د ځېږي ونې هم ولاړې وې. کله کله به د کوچیانو د لمړو پسونو او بېرو نصواري وزو رمې ولیدل شوې چې په ونه جګو سرېیو به پوولې. د دوی به سپینې لونګۍ پر سر او بانجاني جامې په تن وې . له دوی سره به د کوچیانو یو لوی سپی هم و. سیمه تر اوسه وچه وه او تود باد هم لګېده، خو چېرته به چې اوبه وې، هلته به د سپېدارو سوړ سیوری هم و چې له ځینو څخه به پېروتې تاو وې.*

اوس دغه پوځ د بلوڅانو د خاورې له نامالومې پولې څخه تېر شوی او د پښتنو خاورې ته ننوتی و. له غلچکي بلوڅي شوکمارانو څخه وروسته، د اڅکزي قوم د اړوند کسانو زړورتیا پر ناټ اغېزه وکړه. دوی په ډېر ویاړ د دغه خاورې د څښتن په توګه د انګرېزانو کمپ ته ګامونه واخیستل او خپل ممکنه راتلونکي ښکېلاکیان یې تر پوښتنو لاندې ونیول. ناټ خپلې لور ته لیکلي: «دوی بې اړنګه ډېر ښه ښکارېدل، سم لکه د ښاغلو په څېر.» کله چې یو افغان له ده څخه پوښتنه وکړه چې انګرېزان ولې راغلي، ناټ ځواب ورکړ چې شاه شجاع بېرته راغلی چې خپل مشروع میراث ترلاسه کړي او دوست محمد د تخت حق نه لري. افغان په ترخه بڼه په ځواب کې ورته وویل: «تاسې د بنارس او ډهلي څه حق لرئ؟ ولې، همدغسې دوست محمد د کابل حق لري او هغه به خپل حق خوندي وساتي.» له دغه خبرو څخه وروسته، ناټ د شاه شجاع د راتګ په اړه د خلکو د غبرګون په هکله ډېر اړنګ درلود: «زه د حکومت او نورو سره همغږی نه یم او زه په رښتیا باور لرم چې د افغانستان خلک به پرته له جګړې خپل هېواد له لاسه ورنه کړي. زه پوهېږم، څکه چې که زه د دوی پرځای وای، ما به هم همدغسې کړي وای.»[44]

نورو افسرانو یو بل سره دې ته ورته خبرې کولې. د تورن تامس ګیسفورډ Thomas Gaisford له یو هندي چوپړیال

*اوس دغه سیمه چې د کندهار سوبل ته د غرونو له لمنې، سپین بولدک څخه غځېدلې، دومره وچه ده چې نږدې په یوه دښته بدله شوې. هلته د پسرلي څړځایونه او د ځېږي ونې یوازې د غره په ارغاړو کې محدودې دي، خو لکه نوم یې، چمن چې اوس د افغانستان او پاکستان تر منځ پوله ده، د اباسین د پوځیانو څرګندونې دغه سیمه شنه بیانوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه یو پښتون وپوښتل: «تاسې په رښتیا دغه پرنګیانو ته صاحب وایئ؟»[۴۵] هغه دغه پوښتنه په داسې بڼه وکړه لکه د ده په اند «د یو کافر سپی» یادونه به دوی ته یوه مناسبه کلیمه وه. یو تکړه افسر، جورج لارنس چې لږ مخکې مېکناټن ورته د خپل سکرتر ترفیع ورکړې وه، لیکلي: «په ښو جامو پټ او پر اس سپور یو افغان زموږ مخې ته راغی. هغه چې زموږ کمپ او زموږ عسکر ولیدل، ما ته یې په ډېر سپکاي وویل: «تاسې د کېږدیو او د اوښانو پوځ یاست. زموږ پوځ له اسونو او سرپو څخه جوړ دی.» هغه زیاته کړه: «تاسې څه شي هڅولي یاست! چې زموږ غوندې یو داسې ډبرین او بې وزله هېواد ته چې اوبه او داسې نور څه نه لري، په خپل راتګ سره په کروړونو روپۍ ضایع کوئ چې د پاچا په توګه یو بدبخته سړی پر موږ وتپئ؟ داسې یو پاچا چې څنګه ستاسې ورته شا شوه، زموږ خپل پاچا، دوست محمد به یې بېرته را وپرځوي.»»[۴۶] د وخت په تېرېدو سره به د دغه افغان ورانددوینه بیخي سمه وخېژي او کله چې پاڅون پیل کېږي، د همدغه افغان د سیمې اڅکزي به د پاڅون په سر کې وي. افغانانو پر ناټ باندې اغېز وکړ، خو هغه له خپلو همکارانو څخه دومره خوښ نه و. په دغه مهال اعلی سر قوماندان سېر جان کې کمپ ته رارسېدلی و او د ناټ پر ځای، چې مشر او د تجربې خاوند و، د «ملکي افسر» جنرال ویلشر Willshire ته یې د ټولې کمپنۍ د بمبیي د پلي سپاهیانو قومانده په لاس ورکړه. که څه هم ده له پخوا څخه انګېزل چې دې ته ورته څه به پیښ شي، خو اوس دغه کړنې په دې وځورولو چې د ده د نسب له وجې او د انګرېزي منظم پوځ په پرتله د کمپنۍ د فرقې د پرستیژ د نه شتون له مخې هغه له پامه وغورځول شو؛ نو نوموړی سخت ځاځمن و. دی سمدلاسه له اعلی سرقوماندان سره د خبرو له پاره د هغه کېږدۍ ته لاړ. دغه مرکه ډېره لنډه او ډېره بده پای ته ورسېده.

ناټ وویل: «زه پوهېږم چې له دې امله قرباني شوم چې زه تصادفاً د ملکي د افسرانو په پرتله جګپوړی یم.»

جان کین په ځواب کې وویل: «بې خونده نظر! ته زما صلاحیت او پرېکړې ته په ټیټه سترګه ګورې. زه چې تر څو ژوندی یم، تا به په دغه چلند هېڅ کله ونه بښم.» ناټ ځواب ورکړ: «عالي جنابه، چې داسې ده؛ نو تا ته ښه شپه غواړم.»[۴۷]

دغه شخړه ناټ ته ډېره ګرانبیه تمامه شوه. که څه هم د اباسین په پوځ کې هغه تر ټولو وړ، نوموړ او د اوږدې تجربې جنرال و، له دې څخه وروسته یې له خپلو مشرانو سره د تند مزاجۍ نوم پیدا کړ او اوس اکلنډ او جان کین دواړه په دې باور وو چې نوموړی د ډېرې ستونزغاړۍ او بې ډیپلوماتیکۍ له امله د بشپړې قوماندانۍ له پاره وړ کس نه و. دغه اند د یو شمېر خورا بدو ګمارنو سبب شو په کومو کې چې ناټ په وار وار د لږ وړ کسانو په ګټه له پامه وغورځول شو او لږ وخت وروسته یې د اشغال له پاره ډېرې مرګونې پایلې درلودې.

د اباسین پوځ اوس خپلې لمړنۍ جدي ننګونې ته چې د کندهار نیول وو نږدې کېده. داسې ګنګوسې وې چې د بارکزیو اسواله ځواک په نږدې سیمو کې له پوځ څخه راتاو شوې او برید ته چمتو دی. یوه شپه د یو غلط راپور له مخې چې برید پېښېدونکی دی، عسکر په کېږدیو کې له خوب څخه ویښ کړل شول او پوځ په بیړه دفاعي لیکې جوړې کړې. دوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر ملر ختو پورې ګوته په ماشـــه ویښ پاتې شـــول. په ســـیمه کې په مرموزه توګه د مېکناټن د دوه پیلانو ورکېدل او همدارنګه د شپې له خوا د هغه ویالې د اوبو بل لور ته اړول چې کمپ ته یې اوبه ورکولې، داسې شـک رامنځته کړ چې یوه پټه دښمنه قوا دلته شته او د یرغل له پاره ښه فرصت ته تم ده.
د پوځ له پاره دا ډېر ښـه وشـول چې افغانانو په خپل بشـپړ قوت پر دوی یرغل ونه کړ ځکه چې په غاښـیو کې اوږده مزل، پوځ څه نا څه له سېکه ایستلی و. تامس ګیسفورډ لیکلي: «موږ په دغه مهال کې هېڅ د جګړې وړتیا نه لرله. هر سړي د بیا سېک اخیستنې له پاره دمی ته اړتیا درلوده او اسونه هم نور د تګ نه وو. د کمپ ملکیان له لوږې سره مخ وو او په اکمالاتو کې هم نږدې څه نه وو پاتې. موږ په رښتیا د یو لښکر د برید پر وړاندې ناتوانه او عاجز وو.»[۴۸]
د اپرېل په شـلمه د سـهار شـاوخوا لس بجې وې چې د اباسـین پوځ خپله رښـتینې لمړنۍ لاسـته راوړنه ومونده. د برنز د ځارګرې ځانګې مشر، موهن لال کشـمیري کېږدۍ ته یو ځړی راغی او ویې ویل چې د دوست محمد یو مخور اشرافي له کمپ څخه لږ وړاندې له ۲۰۰ ملاترو سره ولاړ دی او غواړي چې شاه شجاع ته بیعت وکړي.[۴۹] بلاخره د شاه شجاع له لېږلو لیکونو څخه یوه یې پایله وزېږوله.[۵۰] موهن لال د دغه اشـرافي د بدرګې له پاره ولېږل شـو چې د شـاه کېږدۍ ته یې بدرګه کړي.
حاجي خان کاکړ حتی په نولسمه پېړۍ کې د افغاني سیاست د معیار پر بنسټ، یوه ښویه، ځانپاله او بې اصوله څېره و. د هغه نیکونو د پخوا راهیسي په سیمه کې د واک په وېشلو او پاچا جوړولو کې رول لوبولی و. نوموړی چې د دوست محمد په چوپړ کې لمړی د بامیانو والي وګمارل شـو او وروسـته د دوسـت محمد د ځانګړې اسـوالي قوې د قوماندان دنده ورکړل شوې وه، دوه ځله یې دوست محمد یوازې پرېښی و، په وروستي ځل په ۱۹۳۷ کال د جمرود په جګړه کې، خو ده به تل خپله د قطعې پره ښـه لوبوله. هغه وتوانېد چې د لوري بدلولو له پاره ځان ته مناسـب وخت وټاکي او د پرله پسې خیانت په وسـیله په واک او ارزښـت کې اوچت مقام ترلاسـه کړي. مولانا حمید کشـمیري په اکبر نامه کې نوموړی «پردی، خاین او د درغلۍ اسـتاد» بللی چې «زهر به یې له شـکرې سـره ګډول» او په غوړه مالۍ او درغلۍ به یې خپلې سیانه موخې ترلاسـه کولې. اوس په داسې مهم پړاو کې پر انګرېزي پوځ باندې د یرغل په پلمه نوموړي له فرصت څخه په کار اخیسـتنې له خپلو ملاترو سـره یوځای خپل پلو په دې هیله بدل کړ چې له شـتمنو او سـاده انګرېزانو څخه ګټه ترلاسـه کړي او د شـجاع د لیکلي وړاندیز پر بنسـټ په حکومت کې لوړه څوکۍ خپله کړي. په دغه پړاو کې نوموړي د اوښتنې بهیر پیل کړ او د کندهار د دفاعیانو نیمګړی مورال یې مات کړ.
د یرغلګر پوځ د لوږې او وران وضـعیت څخه ناخبره کندهاري اشـرافیان په راتلونکو څلورو ورځو کې په ډېرېدونکي شـمېر شـاه شـجاع ته واوښـتل او راتلونکي پاچا ته یې خپله وفاداري بېرته څرګنده کړه. د شـجاع له پاره دا یوه داسې معجزه وه چې ده یې نږدې هېڅ هیله نه درلوده. د دوسـت محمد دوه میرني وروڼو پرته له دې چې په نهیلۍ د ډېرېدونکو اوښتنو ننداره وکړي، بل څه نه شوی کولای:

په سربدالۍ کې لکه لېوني پیلان
دوی بې کچې ځاځ سخت په عذاب کړي وو

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه دوه ځاځمنو زمریانو یوازې دا غوښتل
چې د غچ او دښمنۍ توري له تېکیو• راوباسي
خو دوی ملګري نه لرل او پوځ یې کوچنی و
وروسته د حاجي کاکړ له خیانت څخه
دوی د کلا د کلوپې دروازې شاته ناست وو
د دغه بخت له چپه کېدو څخه یې زړونه مات وو
کله چې دوی په خپلو لیکو کې بېلتون ولید
په خاصه توګه د شاه په پوپلزي قبیله کې
نو دوی بله لار و نه مونده
پرته له دې چې بل هېواد ته لاړ شي
په شپه کې یې خپلوان او عزیزان ټول کړل
او د ایران په لور روان شول[51]
په عین وخت کې د شیطان حاجي په لیدو د شاه شجاع زړه خوښ و
او د دښمن له وېرې څخه یې ځان خلاص ولید
هغه پر کرغېړن حاجي د شتمنیو باران جوړ کړ
او داسې برېښېدل چې هغه یې د سرو زرو په تېرو ویشته

پنځه ورځې وروسته د ۱۸۳۹ کال د اپرېل په ۲۵مه کله چې شاه شجاع په اس سپور د غنمو او وربشو په پټیو او همدارنګه د کندهار په څنډو کې له باغونو او باغچو څخه په بریا تېرېده، حاجي خان یې کیڼې خوا ته روان و. په لاره کې د نوموړي مخې ته د ښار بېلابېل پلاوي راغلي وو چې ده ته ښه راغلاست ووایي. برنز لیکلي: «خوارکیو، د ده شاوخوا ته ګڼه ګوڼه جوړه کړې وه، ګلان یې ورکول او د شاه په لاره یې شیندل. هر سړي، جګ او ټیټ، هڅه کوله چې څنګه خپل اخلاص او خوښي د سدوزیو بیا واک ته په رسېدو وښيي.»[52] شاه شجاع چې د خپلو نږدې ملاتړو یوې وړې ډلې بدرګه کولو او شا ته یې مېکناټن او برنز روان وو، پرته له ساتندویانو د کندهار په واټونو کې روان او له خلاصو دروازو څخه تېرېده. کندهار هغه ښار و چې یوازې پنځه کاله مخکې یې په بریالیتوب د ده پر ضد مقاومت کړی و.

لرغونی کندهار د شاه شجاع نیکه، احمد شاه ابدالي بیا رغولی و. هغه نوی ښار وروسته له دې اباد کړ چې زوړ ښار په ۱۷۳۸ کال کې نادرشاه وسوځولو او ویجاړ یې کړ. نوموړي خپل قبر په یوه ظریفه مقبره کې خوښ کړی و چې د همدغه ښار په زړه کې له مغولي ودانیو څخه په الهام جوړه شوې ده. شجاع تر هر څه لمړی د همدغه مقبرې بڼ ته لاړ، خپلې د سپړلۍ موزې یې له پښو وایستلې او یوازې د ګومبزې کوټې ته ننوت. وروسته له دې چې هلته یې لمونځ وکړ او له خپل نیکه څخه یې د برکت دعا وغوښته، څېرمه ودانۍ ته لاړ، هغه ودانۍ ته چې ابدالي د افغانستان تر ټولو

•تېکی: د توري پوښ

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپېڅلي توکي ته جوړه کړې وه - د وړیو خرقه چې ویل کېږي د پیغمبر محمد وه. شجاع په دواړو لاسونو راواخیسته او په داسې حال کې چې اوښکې یې تر سترګو روانې وې، په خپل ټټر کې یې ونیوه او غېږ یې ترې چاپېره کړه. درې کاله مخکې دوست محمد دلته راغلی و چې د سېکانو پر ضد جهاد اعلان کړي او د امیرالمومنین لقب ترلاسه کړي. یوسل او پنځوس کاله وروسته په ۱۹۹۶ کال کې ملا عمر هم دغه ځای ته راغی چې پښتانه علما همدغه لقب ورکړي او هغه همدلته ځان د محمد په خرقه کې راونغښت چې مذهبي صلاحیت ورکړل شي څو د افغانستان خلک د طالبانو تر واکمنۍ لاندې راولي. اوس شاه شجاع په همدغه جامه کې ځان ونغښت چې د خپل ورور، پلار او نیکه خانداني تخت ته د پاچا په توګه خپل بېرته راتګ ته مشروعیت ورکړي. دی څه باندې دېرش کاله مخکې کله چې د نیملې په جګړه کې ماته ورکړل شوه دغه تخت له لاسه ورکړی و، خو هېڅ کله نهیلی نه شو که څه هم څلور هڅې یې وکړې چې د پاچاهۍ تخت بېرته ترلاسه کړي. اوس خپل هېواد ته بېرته راغلی و او د خپل اوږدمهاله بارکزي دښمنانو د ماتې په مورګه کې و.

تامس ګیسفورډ یوه اونۍ وروسته په یوه لیک کې داسې لیکلي وو:

دا ډېر خوشحالوونکی ځای دی. منظرې ډېرې عاشقانه دي. هوا ښه ده او مېوه په څرنګوالي کې دومره ښه، پرېمانه او ارزانه ده چې ته به یې تصور هم ونه شې کړی. تر ټولو ښه شفتالو، چې ګرد نه نیم تر لس نیم انچه اندازه لري، په شپږ پولۍ penny پېرودل کېږي، ګلابي مڼې په نیم پولۍ. وچ شفتالو، خوبانی، ممیز، الو او توت پرېمانه دي. یخ شربت، کباب، ډوډۍ، پتاسې او نور په زړه پورې خواړه په هر ګوټ کې بیخي ارزانه پلورل کېږي. یوه وړې لښکر ته هېڅ کله د مرښت له پاره داسې ځای نه و لکه دغه ځای چې دی، خو څه نه وو چې موږ دغه ځای ته د راتګ له پاره ونه زغمل! کندهار ته زموږ دوه درې سوه میله مزل کېدای شي پرته له مسکو څخه د فرانسویانو له شاتګ سره، له بل هېڅ شي سره پرتله نه شي.[53]

له ډېرو ستونزو سره سره، د اباسین پوځ تر کندهاره ورسېد. د دوی ښه بخت او د شمېر او ځواک په هکله له مبالغې څخه د ډکو راپورونو له کبله چې دښمنان یې وارخطا کړل، دوی وکړای شول چې د سوېلي افغانستان لرغونې پلازمېنه پرته له کوم ډز ونیسي. اوس په ځانګړې توګه مېکناټن ډېر خوشحاله و. هغه خپل ګوتنیوونکي مات کړل او د ده په اند شاه شجاع ته د خلکو له خوا ښه راغلاست د نوموړي د ګرانښت مانا درلوده. مېکناټن له پنځو کالو راهیسي کله چې له لوی والي سره یې کار پیل کړ د شاه شجاع پلوي کوله. هغه باور درلود چې دی له پیل څخه پر سمه لار روان و او برنز برعکس تل پرغلطه. شاه شجاع مشروع او ګران پاچا و او بارکزي د کرکې وړ غاصبین وو. د کندهار له مانۍ څخه یې د بریا له احساس څخه ډک لیک اکلنډ ته ولېږه او څرګنده یې کړه چې کندهار ته تګ داسې و لکه چې پوځ ناڅاپه «جنت ته ننوځي... زه په خوښۍ راپور درکوم چې د کندهار ښار او سیمه په بشپړ ډول په یو ارامه او هوسا وضعیت کې دي. دا د خوښۍ ځای دی چې په داسې ګڼ مېشته ښار کې کوم جدي اړودوړ پېښ نه شو. د شاه شجاع واکمني کرار کرار په ټول هېواد کې ټینګېږي.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

مېکناټن زیاته کړې چې شاه شجاع اوس لږ نرم شوی او چلند یې هم ارامه او ډېر حاکمانه او خانتما نه دی. «زه اوس په خوښـی دا هم وایم چې له شـاه شـجاع سـره زما د تېرو څلورو یا پنځو میاشـتو تجربې زه په دې باور کړم چې اعلحضرت د ښه کرکټر خاوند دی.»

د خپلې پاچاهۍ په بیا تر لاسه کولو کې کومې ماتې چې اعلحضرت وزغملې خلک دې انګېرنې ته وهڅول چې د ده داعیه محبوبیت نه لري او یا دی په روحیه او توان کې بشپړ نه دی، خو داسې خلک هغه سخت او ستونزمن وضعیت ته پام نه کوي په کوم کې چې دغه هڅې وشوې. ډېرو لږو خلکو به په دغسې وضعیت کې داسې هڅو ته زړه ښه کړی وای کومې چې ده وکړې... شاه لږترلږه په هوډ او توان کې کمښت نه لري. زما په اند هغه د نرم، انساني، هوښیار، عادل او ټینګ کرکټر خاوند دی. تشې یې ښاخ او سوګټي دي. د نومووړي ښاخ په ښکاره د هغه بارکزي غاصبینو له چلند سره په ټکر کې دی کوم چې د واک ساتلو په موخه یې خپل چلند د خپلو پلویانو له کچې سره برابر کړی.

مېکناټن وویل داسې وجه شته چې نوموړی په دې هیله من کوي چې «د اعلحضرت ښاځمن چلند به کرار کرار لږ شي او یا به یې رعیت د خپل پاچا له تشریفاتي او سوړ چلند سره عادت شي». سوګټي یې «په اوسني کړکېچ کې بېځایه دهٔ، خو د دې د دفاع له پاره ډېر دلیلونه شته. د هغه مالي سرچینې ډېرې محدودې دي او سخاوت یې ډېرو خلکو ته ښکاره دی».[۵۴]

لس ورځې وروسته د مې په اتمه کله چې د پوځ شاتنی د بمبیي لښکر له ښار څخه بهر کمپ ته ورسېد، مېکناټن شاه شجاع ته یو پرتمین دربار په دې نیت جوړ کړ چې د شاه شجاع واک ته بیا رسېدنه اعلان کړي او د کندهار خلکو ته فرصت ورکړي چې په رسمي توګه ده ته بیعت وکړي. د ښار له دېوالونو بهر په عیدګاه کې یې یو شاندار چترلرونکی تخت ورته جوړ کړ او له ختو څخه پر جوړ ستېج یې کېښود. د تخت مخ سرپوزې ته و چېرته چې د چل زینې او د بابر د دالان لاندې د زاړه ښـار رنګې پرتې وې - دا پنځه کاله مخکې ټیک د شـاه د ماتې ځای و. شـاه په کلا کې د مانۍ له تیموري طاقونو څخه مېکناټن بدرګه کړ. مېکناټن له فرصت څخه په کار اخیسـتې په لمړي ځل خپلې نوې د نایب الحکومه جامې واغوستې. یو افسر ویلي: «د مېکناټن په بشپړه توګه درباري جامې پر تن وې، ټیک هغسې جامې چې په انګلنډ کې له ملکې سره د لیدنې پر مهال د مامورینو پر تن وي.»

سېر الکساندر برنز په ساده دریشي کې په دوی پسې روان و. د ده شاوخوا ته نور افغان مشران هم روان وو او داسې ښکارېدل چې له دوی سره په تودو او دوستانه خبرو اترو لګیا وو. نوموړي په خپله خندا او مودبه چلند تر یوې کچې د دوی پام ځانته داسې خپل کړ چې هېڅ بل اروپایي به یې ونه شـي کړی... کومې د برم او دبدبې جامې چې د مشـرانو پر تن وې، بېسـارې وې. د دوی په لونګیو او ټوپکو کې ګرانبیه غمي ټومبل او اېښودل شوي وو او پر ښایسته او بې عیبه اسونو سپاره وو.[۵۵]

د حاجي خان کاکړ او نورو هغه مشـرانو شـاته چې شـجاع ته یې خپل ملاتړ څرګند کړی و، کین، کاټن، ناټ او نور بېلابېل انګرېزي قوماندانان روان وو. دوی د هرات له دراوزې او د لارې په دواړو غاړو کې د شجاع د شېلو عسکرو له کتار څخه تېر شول. د شپېلیو او بېګلو په غږ سره، چې انګرېزي ترانه یې - خدای د پاچا وساتي - غږوله، شاه شجاع په تشریفاتو د افغانسـتان د پاچا په توګه پر تخت کښېنول شـو. د خلکو وړې ګڼې ګوڼې ته چې د دغه ننداره د لیدو له پاره راغلې وو سـلامي وکړل شـوه او د دوې په منځ کې د هندي پیسـو کڅوړې وشـیندل شـوې. د هرات یو سـوداګر،

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد حسین چې د شجاع یو مینه وال ملاتړی و او د شاه له مرګه وروسته یې د نوموړي لمړنی بیوګرافي لیکلې، داسې لیکلي:

هر سړی بډای شو. اعلحضرت امر وکړ چې دوه لکه روپۍ دې بې وزلو ته وویشل شي. هغه خلکو چې د بارکزیو په وخت کې خر نه درلود، اوس یې د اسونو او اوښانو د ښایسته زینونو توان درلود. د دوی کځوړې د سپینو زرو له سکو څخه ډکې شوې. زړونو یې اندېښنې نه لرلې. پیسې دومره پرېمانه وې چې ماشومانو به په کوڅو کې د سرو او سپینو زرو له سکو سره لوبې کولې؛ نو اعلحضرت او انګرېزان پر عسکرو او کروندګرو داسې مهربان وو.[۵۶]

خو د شاه د ملاتړو له ټولو خوشبینیو سره سره، له دربار جوړونې څخه وروسته سمدلاسه یوه پېښه وشوه چې په انګرېزي سرچینو کې هېڅ یاده شوې نه ده. د ټولو افغان سرچینو پر بنسټ، دغه پېښې د شاه د نوي رعیت تر منځ د ده د بدنامی په پیلامه کې بنسټیز رول درلود. محمد حسین هراتي د دغه پېښې لمړني او بشپړ توضیحات ورکړي.هغه لیکلی:

په دغه وخت کې یوه بدمرغه پېښه وشوه. کله چې د یوې ښې کورنۍ یوه نجلۍ په خپل کار پسې وتلې وه، یو نېشه بهرني عسکر یې لاره ونیوه، لاس یې ور واچولو، څېرمه ویالې څنګ ته یې کش کړله او د هغې بکارت یې مات کړ. د نجلۍ چیغې د لارویو تر غوږ شوې او دوی په منډه د هغې کورنۍ خبره کړه. د سیدانو او ملایانو په ګډون ډېر خلک راغوند شول او ټول په ګډه اعلحضرت ته د عدالت غوښتنې له پاره لاړل. که څه هم ښې وغوښتل او خواشینۍ څرګندې شوې، افغانان چې د ناموس په دغسې ټکو کې ډېر حساس دي، په زړه کې سخت په غوسه وو. دوی ویل :«که د دغه اشغال په پیل کې داسې کرغېړنه کړنه د یوې شریفې کورنۍ پر نجلۍ شونې وي او که اوسنی وضعیت همداسې دوام وکړي؛ نو بیا د هېچا عزت او ناموس خوندي نه دی! دا اوس جوته کېږي چې اعلحضرت یو ګوډاګی او هسې په نوم پاچا دی.»

هراتي زیاتوي:

د کندهار خلک تل په خپله زړورتیا او د خپل عزت په ساتلو ویاړي او دغه پېښه یې یوازې په ښځه هېره نه بلله. که څه هم انګرېزانو د خپل څواک په ښودنه د نجلۍ کورنۍ او ملاتړي چوپتیا ته اړ ایستل، د درانیو کورنۍ له غوسې څخه په جوش وې څکه چې د دوی په عزت تېری شوی و او وینې یې په رګونو کې اېشېدې. شرم او سپکاوی یې په مخونو کې له ورایه ښکارېده. حتی د شاه وفاداره دراني خانان لکه حاجي خان کاکړ وښوده چې دغه سپکاوی دوی دردوي او که څه هم دوی خپله غوسه کابو کوله، ناراضتیا یې په چلند کې ښکاره کېده.[۵۷]

په سراج التواریخ کې دغه پېښه لنډه خو واضح بیان شوې: «د غچ تخم د غیرتي افغانانو په ناموس پاله سینو کې وکرل شو او دغه تخم سونځ• حاصل ورکړ. قومي مشران په دې اند شول چې پاچا پرته له دې چې خپل ښه نوم وساتي، یوازې د زورورو له پیالې واین څښي. دغه پېښې دراني خانان له شاه څخه پردي کړل او په پټه یې د یو ښه فرصت تر راتګ پورې خپل ګرج• پاللو.»[۵۸]

یو له دغه خانانو څخه یو مخکښ د ځمکو خاوند، امین الله خان لوګری و. نوموړی د یوسفزیو یو څه نا څه ټیټ

• سونځ: وېروونکی

• ګرج: کینه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نسبي سپينږيری پښتون و. د هغه پلار د تيمورشاه په وخت کی د کشمير د والي مرستيال و- او ده د سدوزيو په چوپړ کې وده کړې وه. په کندهار کې د ډېرو نورو خلکو په څېر، ده هم د شـاه په بېرته راتګ کوم اعتراض نه درلود، خو په دې سخت خوابدی و چې هغه د بهرني کافر لښکر په مټ راغلی و. د جنسي تېري له پېښې وروسته، امين الله خان کابل ته لاړ او په نواب باغ کې مېشت شو. نوموړی هلته د هم انده کسانو د يو اتحاد جوړولو په «فرصت پسې ګرځېده چې انګرېزان له هېواد څخه وشړي».[۵۹]

د انګرېزانو پر ضد د مقاومت لمړنی کړنې لږ وخت وروسته پيل شوې. د سپرې نېزه لرونکې شپاړسمې ډلې دوه افسران د ارغنداب رودغاړې ته د کب نيونې له پاره تللي وو. د بېرته راتګ پر مهال پر دوی باندې د درانيو يوې ډلې بريد وکړ، يو يې په چاړه ووهل شو او وروسته مړ شو. د خواجک غاښې د لارې په اوږدو کې پر انګرېزي پوځيانو باندې يرغلونه مخ په ډېرېدو او همدارنګه د دوی پر څرو او ډاګيانو باندې هم بريدونه زيات شول. د کمپ دوه سوه ملکي کارکوونکي چې بېرته هند ته روان وو، په لاره کې وغولول شـول، بې وسـلې کړل شـول او ورپسـې ووژل شـول. د خزانې، مهماتو او اکمالاتو کاروانونـه بـه پـه هر غـاښـي کې لـه جګړې سـره مخ شـول او ځـاني او مـالي زيـانونـه بـه يې ګالل.[۶۰]

د سپاهي سيتارام په اند، په دوو مياشتو کې چې انګرېزانو په کندهار کې دمه کوله، وضعيت بدل شوی و. هغه ليکي:

پـه لمړيو کې خلک د پاچا په بېرته راتګ خوښ ښکارېدل، خو داسې ويل کېدل چې دوی په خپلو زړونو کې له ده څخه کرکه لرله او له انګرېزانو سره يې راتګ ځان ته سپکاوی ګڼلو. دوی به ويل چې نوموړي د دوی د هېواد لاره انګرېزانو ته وښوده او دومره وخت به تېر نه وي چې انګرېزان به يې هېواد تر خپلې سـلطې لاندې راولي. بيا به د هندوسـتان په څېر کار ترې واخلي او خپل کرکجن قانون او قاعدې به پلې کړي؛ نو له دې امله دوی په غوسه وو او ويل يې چې که شاه يوازې د خپل لښکر سره راغلی وای، هر څه به سم وای، خو کله چې دوی پوه شـول چې انګرېزان بېرته نه ځي، غوسـه يې نوره هم زياته شـوه... که څه هم دوی ته په وار وار وويل شـول چې انګرېزان د دوی د هېواد د نيولو له پاره نه دي راغلي، دوی د هندوستان کيسه نه هېروله.[۶۱]

دومره وخت نه و تېر چې انګرېزي عسکرو او سپاهيانو ته «پرته له دې چې ډله ييز او په وسلو ښه سمبال» وي، له کمپ څخه د نه وتلو امر وشـو.[۶۲] له ټولو هغه ادعاوو سره سره چې دوی د سـولې د راوسـتلو له پاره افغانسـتان ته راغلي او د هېواد د مشروع پاچا په بلنه هلته مېشت دي، انګرېزان ښه پوهېدل چې له دوی څخه کرکه کېږي او که چېرې له خپلې اډې څخه بهر ګام کېږدي، همغه شېبه به يې په ستوني چاړه تېره شي.

وروسـته له دې چې شـاه شـجاع پر تخت کښـېنول شـو، د دغسـې ډېرېدونکو بريدونو په ځواب کې، لارډ اکلنډ په افغانسـتان کې د انګرېزي پوځ د پاتې کېدو مرګونې پرېکړه وکړه. هغه لندن ته وليکل: «موږ بايد د يوې مودې له پاره دې ته چمتو وو چې د شاه ملاتړ، چېرته مو چې واک ته رسولی، وکړو.»[۶۳]

کله چې شاه په کندهار کې پر تخت کښېنول کېده، په پېښور کې وېډ او شهزاده تيمور ډېر لږ پرمختګ کړی و. که څه هم وېډ څه باندې ۵۰۰۰۰ روپۍ په رشـوت ولګولې، خو داسـې نښـې نه ليدل کېدې چې د خيبر قومونه به د شـاه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځواکونو ته د تېرېدو اجازه ورکړي. دوی دې ته هم نه وو حاضر چې د وېښ په وړاندېز له دوکي څخه په کار اخیستنې د خیبر غاښې لاندې د علي مسجد کلا ونیسي او یا «پر جلال اباد یرغل وکړي او هلته د بارکزیو شتمنۍ او ملکیتونه چور او ویجاړ کړي».[۶۴] یو مشر رټ ځواب ورکړ چې لکه څنګه چې اوس شاه د کافرانو ملګری شو، «حتی که ټول بارکزي ووژل شي، دی به د خپل دین په خاطر جګړې ته مخ کړي».[۶۵]

لکه د کلات محراب خان، افریدي او د پولې نور قومونه د شاه شجاع وفاداره ملاتړي وو او کله چې نوموړي د خپل ژوند سختې ورځې شېږې تېرولې، دوی یې په وار وار ساتنه کړې وه. لړترلړه یو کس، د ملک الدین خېل د قبیلې خان بهادر خان له شاه شجاع سره نږدې خپښې لرله، خو ټول له کافرو انګرېزانو او سېکانو سره د هغه په اتحاد کې شکمن وو. دا هغه څه وو چې دوست محمد ښه ګټه ترې واخیسته او هر یوه ته یې پیغام ولېږه چې «که ته نورې پیسې غواړې، راته ووایه، خو په یاد ولره چې ته یو افغان او مسلمان یې او اوس شاه د کافرانو غلام دی».[۶۶] که چېرې د افغانیت او اسلامیت دغه نارې پوره اغېز ونه کړي، دوست محمد د احتیاط له پاره په ټولو سرکښه ملکانو پورې تړلي خلک په کابل کې په پاملرنه تر خپل څنګ یرغمل وساتل چې د دوی ملاتړ تضمین کړي.

شهزاده تیمور یو جذاب او کرزماتیک کس نه و. د وارخطا او بې اغېزې ولیعهد شهزاده د لېږنې موخه دا وه چې د خیبر مشرانو ته تمه پیدا شي، خو تیمور یو طبیعي مشر نه و- د هغه د مخ انځور ښې چې یو نری او د اندېښمنې څېرې څښتن و.- وېښ ده ته یو دربار جوړ کړ چې دی په پېښور کې ور وپېژني، خو په دربار کې د ده نابلدتیا او تېروتنې هم ښه شاګوم نه درلود. یو کتونکي لیکلي: «کله چې د دربار کېږدۍ ته ننوتلو، خوارکی شهزاده چې په هغه شاهي چلند چې باید کړی یې وای، بلد نه و، د درناوي له پاره ولاړ شو... د جګړن وېښ په یو حرکت ده سمدلاسه خپله تېروتنه په خورا ډېر ناټ سمه کړه او پر خپل تخت په شاهي ځوکۍ کښېناست.» خو ده ژر له دغسې تشریفاتو سره مینه له لاسه ورکړه او «خپل دریځ ته په بې‌شمېره بې پامۍ او شاوخوا ته یې له هر څه سره په بې پروایۍ چلند کولو... په دې وروستیو کې د نسبي ورکنومۍ څخه را ایستل شوی او د پردیو له څېر سره د نه بلدتیا له امله به په عامه ناستو ولاړو کې د خپل عظمت په ښکارونه کې له ورایه نارامه برېښېدلو».[۶۷]

له بلې خوا تر اوسه د سېک پوځ چې رنجیت سېنګ یې د یرغل له پاره ژمنه کړې وه، کومې نښې نه لیدل کېدې. د تېرو دوو میاشتو راهیسې دا ښکاره شوه چې وروسته له دې چې لارډ اکلنډ ببرته شېملې ته ستون شو، سیانه مهاراجا سمدلاسه تر خپلې وسې هڅه کوله چې خپلې پښې له هغه ژمنې څخه وباسي چې ده د عسکرو او تدارکاتو د برابرولو په اړه کړې وه. وېښ د ۱۸۳۹ کال د مارچ په ۱۹مه مهاراجا ته په خواشینۍ ولیکل چې د مسلمان پوځ او یو مسلمان قوماندان ګمارنه تر اوسه نه ده ترسره شوې» او له ده یې وغوښتل چې «دغه موضوع ته سملاسي خپل پام واړوي».[۶۸] وېښ دوه ورځې وروسته بیا مهاراجا ته ولیکل چې اوس څلور میاشتې کیږي چې د اباسین پوځ له فېروزپور څخه حرکت کړی، خو تر اوسه یوازې د رنجیت سېنګ د دوو اشرافیانو کورني عسکر د دندې له پاره راغلي.[۶۹]

کله چې پسرلی په ګرم دوبي بدل شو، د سرتکونو لړۍ پیل شوه: سېک مامورینو په اټک کې همکاري نه کوله چې د شهزاده تیمور ځواکونه له اباسین څخه په جالو کې تېر کړي. نور مامورین د عسکرو، هستوګنځي، خوراکه توکو او وښو په برابرولو کې پاتې راغلل. عسکر لا تراوسه نه وو رارسېدلي. وېښ په وار وار ولیکل: «د مسلمان عسکرو چوپړ ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

سملاسي اړتیا ده.» یوه میاشت وروسته یې بیا سر وتکاوه چې «کوم پوځ چې په پېښور کې ګمارل شوی، لویې ستونزې لري ځکه چې د عسکرو تنخوا لا تر اوسه نه ده ورکړل شوې».[۷۰]

بلاخره د اپرېل په پای کې، په پېښور کې د رنجیت والي جنرال اویتبېلې ته امر وشو چې له ځایي مسلمانانو څخه یوه فرقه جوړه کړي چې په یرغل کې مرسته وکړي.[۷۱] د مې په نیمایي کې کله چې شاه شجاع او د پوځ اصلي برخې د کندهار په شفتالو، خوبانیو او منو خېټې پړسولې، یوازې د غیر منظمه سپرو یو ۶۵۰ کسیز کنډک پېښور ته راغلی و.[۷۲] د مې په ټوله میاشت کې، د خیبر مشرانو د پېشکي پیسو او ډالیو غوښتنې کولې. یو مشر لیکلي وو: «ما د خپلې غونډۍ خلک قانع کړل او اوس ۲۰۰۰۰ روپیو ته اړتیا ده.» په همدې وخت کې رنجیت سېنګ، وارخطا وېډ ته یو پیغام ولېږه چې بیړې ته اړتیا نه شته او ایا کولای شي لاهور ته د پلان شوي یرغل په اړه د خبرو اترو له پاره ورشي؟[۷۳]

وېډ یوه میاشت وروسته تراوسه تر ټولو بد خبر ترلاسه کړ. رنجیت سېنګ له ناڅاپي بې هوښۍ څخه وروسته اوس په کټ کې پروت دی. نوموړی په ۵۸ کلنۍ د جون په ۲۷ مړ شو. د هغه وروستنۍ کړنه د یو شمېر لویو صدقو وېشنه وه. ویلیم اسبورن په راپور کې لیکلي: «له مرګ څخه دوه ساعته مخکې، هغه خپلې ټولې ګاڼې ور وغوښتې او خپل نومور الماس یې چې د ړڼا غر نومېده، یو معبد ته، د ملغلرو ښایسته غاړکۍ بل ته، او د هغه د خوښې ټول اسونه له ټولو زینتي توکو سره درېیم معبد ته ورکړل. د هغه څلورو ښایسته ښځو او پنځو کشمیرۍ وینځو د ده له مړي سره سم ځانونه وسوځول... ډېرې هڅې وشوې چې د دې مخنیوی وکړي خو څه پایله یې ورنه کړه.»[۷۴]

ایملي دغه مهال د کندهار فتح لمانځله - زموږ د نڅا مېلمستیا به ډېره له خوښۍ څخه ډکه وي. ما همدا اوس نورو رڼاوو ته مخامخ یو لوی «کندهار» سرېښ کړ.- دې د رنجیت سېنګ ښځې څو میاشتې مخکې لیدلې وې او اوس د دوی پر برخلیک باندې سخته په لړېکه[•] شوه. هغې لیکلي: «دوی ډېرې ښایسته او خوشحاله وې. د دغه خوارکیو مړینه ډېره خواشینوونکې ده. دوی یو خوشحاله مخلوق و او په بېساري زړورتیا مړې شوې. داسې ښکاري چې د یوې ښځې د لرلو په پرتله د «سلو ښځو» د درلودلو سیستم ښه دی. دوی ډېرې مینه ناکې او وفاداره وې.»[۷۵]

وېډ سمدلاسه پر افغانستان باندې د یرغل په جدي پایلو پوه شو. د رنجیت سېنګ په ژوند کې وېډ ته دا ډېره سخته وه چې له ژمنې سره سم له هغه څخه یو لښکر ترلاسه کړي. اوس چې هغه مړ شو، دغه کار نږدې ناشونی برېښېده. د رنجیت سېنګ یوازې څو اشرافیان له انګرایزانو سره د ائتلاف په اړه له ده سره همغږي وو او اوس به د ده د ځای ناستي پر سر د شخړې او د کورنۍ جګړې د ممکنه پیل له وجې ډېر وخت ونیسي چې انګرېزي ډیپلوماسي د مړه مهاراجا پر ځای ناستي وتپل شي.

بله لویه ستونزه د اباسین پوځ ته د خوراکه توکو او تدارکاتو رسونه وه: په داسې حال کې چې په هغه پنجابي هوارو کې د اړودوړ پیل نږدې حتمي ښکاره کېده کومې چې یرغلګر پوځ یې په برتانوي هند کې له خپلې اکمالاتي اډې څخه بېلولو؛ نو افغانستان ته د خوراکه توکو، وسلو، پیسو او تازه دمو ځواکونو د لېږلو له پاره به کوم فرصتونه وو؟ د اباسین پوځ چې همدا اوس په تجرید کې و، د پنجاب د لارې په بندېدو سره نور هم یوازې برېښېده. په عین وخت کې، دغه پوځ د منځنۍ اسیا په غرونو کې نور هم د ننه روان و چې تدارکاتي تګ لوری یې لا اوږد، حساس او زیانمنوونکی

• لړېکه: اندېښنه، لړزه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېده او پرته له مرستې، د هېڅ کار سم پرمختګ شونی نه و نو یو سخت یرغل، چې بریا یې نامالومه وه، نور هم سخت شو.

د ۱۸۳۹ کال د جون په ۲۷ مه ، کومه ورځ چې رنجیت سینګ د مرګ په حالت کې و، د اباسین پوځ له کندهار څخه د کابل په لور وخوځید. دغه ځواک اوس په درې برخو وویشل شو او په ثابته توګه یې د ورځې شاوخو ۱۵ میله مزل کولو. دغه مارش د مخکني په پرتله لږ چټک و ځکه چې جان کین پرېکړه وکړه چې د کلابندۍ درنې وسلې چې په مخکني مارش کې یې ډېرې ستونزې رامنځته کړې وې، په کندهار کې پرېږدي. ده دغه پرېکړه د هغه مشورو پر بنسټ وکړه چې د غزني او کابل استحکامات دومره غښتلي نه دي او شجاع ده ته ډاډ ورکړی و چې پوپلزي به د پوځ له رارسېدو سره سم واک په خپل لاس کې واخلي او د غزني دروازې به پوځ ته خلاصې کړي. په کندهار کې یوه ۳۰۰۰ کسیزه چونۍ د شجاع د یو کشر زوی، شهزاده فتح خان د تش په نامه واکمنۍ لاندې پاتې شوه، خو په حقیقت کې دغه چونۍ د تورن جنرال ناټ تر قوماندې لاندې وه. د درانیو ډېری اشرافیان چې شجاع ته یې بیعت کړی و، هم په کندهار کې پاتې شول. یوازې حاجي خان چې د لوړ مقام هیله یې درلوده، له پوځ سره مل شو.

په کندهار کې دوه میاشتنۍ دمه وروسته له دې پای ته ورسېده چې په لوېدیځ کې له هرات څخه او په ختیځ کې له غزني څخه اندېښمنوونکي ځارګریز راپورونه راورسېدل. په هرات کې وزیر یارمحمد الکوزي ځان د هغه احسان پوروړی نه ګڼلو کوم چې انګرېزانو یې پرهرات باندې د پارسي ویجاړوونکي یرغل د پای ته رسولو په بدل کې تمه کوله او پر ځای یې، د پارسي پوځ له شاتګه یوازې څو اونۍ وروسته، نوموړي له انګرېزي استازي اېلډرېډ پاټېنګر سره چې لږ موده مخکې یې ۳۰۰۰۰ پونډه د خیرېې په توګه په ښار کې لګولي وو، شخړه وکړه، د هغه د یو چوپړیال لاس یې غوڅ کړ او په خپله یې د پاټېنګر د وژلو هڅه وکړه. وروسته دغه وزیر د پارس له محمد شاه سره چې پوځ یې تر دې وروستیو پورې د ده د ښار مخې ته کمپ جوړ کړی و، په پټه خبرې اترې پیل کړې او څرګنده یې کړه: «زه په خدای قسم کوم چې زه د شاهانو شاه [د پارس شاه] غضب د یو میلیون انګرېزانو د مهربانۍ په پرتله غوره بولم.»[۷۶]
مېکناټن ډاډه نه و چې د اړیکو د شلېدو پړه پر یار محمد وه او یا د ډېرې تجربې پر خاوند، پاټېنګر؛ نو ده پرېکړه وکړه چې یو پلاوی هرات ته ولېږي چې هرات بېرته خپل کړي. مېکناټن له برنز څخه وغوښتل چې د دغه پلاوي مشري وکړي، خو نوموړي په هوښیارۍ دغه غوښتنه ونه منله ځکه چې ده غوښتل چې په کابل کې وي او هلته کله چې مېکناټن بېرته لاړ شي، د هغه ځای ناستی شي او بل دا چې، لکه څنګه چې وروسته څرګنده شوه، د دغه پلاوي د ماموریت بریا ناشونې برېښېده؛ نو مېکناټن د ده پر ځای ډارسي ټاډ D 'Arcy Tidd چې پارسي یې خبرې کولای شوې او په تهران کې د برتانیې په پوځي ماموریت کې د هېنري لارنسن همکار و، هرات ته ولېږه. برنز خپل یو ملګري ته ولیکل: «ځوان پاټېنګر غواړي چې د وژنې د ګواښ له امله بښنه ترې وغوښتل شي. تورن ټاډ سبا ته د هرات په لور ستنېږي او زه له وړاندې وایم چې هېڅ به ونه شي کړی ځکه چې له دوی سره هېڅ نه شي کولای.»[۷۷]

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټاډ ته ورکړل شوی دستور ساده و: یار محمد دې خپل ملګری کړي، د ایران په پوله پروت هرات دې د انګرېزانو متحد کړي او د شاه شجاع د واکمنۍ پوله دې ورسره مالومه کړي، خو دومره وخت نه و تېر چې ټاډ په وېرجنه بڼه د یارمحمد په هکله یو لیک ولېږه او لیکلي یې وو چې یارمحمد ته به چې هر څوک په لاس ورغلل، په زور او جبر به یې په ظالمانه توګه پیسې ترې اخیستې چې د هرات خزانه پرې بېرته جوړه کړي:

کوم سړی چې غوره شوی و، په عامه توګه یو خان و چې خلکو به ډالۍ ورکولې؛ نو له دې کبله داسې انګېرل کېدل چې شتمن به و او یا د مرګ د سزا یو ترسره کوونکی و چې د خپلې دندې په نه ترسره کولو د شتمنۍ په ټولولو تورن شوی و. وروسته دغه تورن تر شکنجې لاندې راوستل شو. د شکنجې تر ټولو عامه بڼه په کرار اور باندې په اوبو کې د تورن ایشول او یا وریتول او پخول وو. په دغسې وخت کې له کومو ډاروونکو نابغوي جزاوو څخه چې کار اخیستل کېده دومره کرکجنې وې چې هېڅ د یادولو وړ نه دي. له ډېر درد څخه تاو راتاو سړي کرار کرار خپله شتمني بربنډه کړه او مخکې له دې چې مړ شي، هغه پوه شو چې ښځې او لورانې یې په ترکمنانو خرڅې شوې او یا د ده د وږونکو د چوپړیالانو او جاروکوونکو تر منځ ووېشل شوې. له دوو وروستني قربانیانو څخه یو یې نیم کباب او بیا په ډېرو وړو ټوټو غوڅ کړل شو، دویم یې په جوش اوبو کې خوړین او وروسته پوخ کړل شو.[۷۸]

هرات انګرېزانو ته یوه داسې معضله پیدا کړه چې دوی د اشغال په پېر کې ښه ورسره بلد شول او وروسته نور ښکېلاکي ځواکونه هم ورسره مخ شول. لکه څنګه چې ټاډ په یو لیک کې مېکناټن ته لیکلي وو: ایا باید هڅه وشي چې «د انسانیت ګټو ته وده ورکړل شي». د ټولنیزو اصلاحاتو ملاتړ وشي او داسې دودونه منع کړل شي لکه د زناکارو ښځو سنګسار؟. په ځارګره ځانګه کې یوازې وېړ، کله چې له دغې پوښتنې سره مخ شو، په وضاحت وویل چې دوی د ملت جوړونې او یا د ښځې او نر د حقوقو د اصلاحاتو له پاره هلته نه دي تللي. هغه لیکلي: «زموږ د بنسټونو د فضیلت په اړه له هغه اوچت باور څخه پرته چې موږ ورسره اشنا یو او په یوه نوې او نه ازموېل شوې خاوره کې د دوی په پلې کولو کې زموږ د اندېښنې له څرګندونې څخه پرته، بل هېڅ داسې څه نه شته چې وېره ترې وشي او یا له هغوی څخه خوندي وساتل شي. دغسې لاسوهنه، که له تاوتریخوالي څخه ډک غبرګون نه زېږوي؛ نو لږ تر لږه به تل ترخې شخړې رامنځ ته کړي.»[۷۹]

په عین وخت کې په کابل او غزني کې د وېړ ځارګرو د دوست محمد په اړه راپورونه ورکول چې په اغېزمنه توګه او په بشپړه سېکمنتیا د انګرېزي پوځ د پرمختګ پر ضد خپل پوځ جوړوي او دفاعي کرښې بیا رغوي. هغه د کابل سیند له لارې جلال اباد ته په لویه کچه اکمالات وکړل او د کابل له علماوو څخه یې د شاه شجاع پر ضد د جهاد فتوا ترلاسه کړه. نوموړي په یوه هڅه کې ایران ته هم ولیکل چې محمد شاه وډوماري چې د جګړې ډګر ته لاړ شي، «اعلحضرت ته یې ټینګار وکړ چې پرته له ځنډه د ده سره مرسته وکړي» او څرګنده یې کړه چې اوس به دا د ده وروستی فرصت وي مخکې له دې څخه چې انګرېزان په افغانستان کې ځان ته ځای پیدا کړي. هغه لیکلي وو: «د یوې چینې خوله پر یوه ستن هم بندېدی شي، خو چې یو ځل یې اوبو سر وکړ، بیا یې پیل هم مخه نه شي نیولای.»[۸۰] د دوست محمد د ټولو کړنو په هکله ځارګریزه راپورونه انګرېزي کمپ ته د جون په ۲۰ مه ورسېدل او پرېکړه وشوه چې هر څومره ژر پر دوست محمد برید وشي همدومره به ښې پایلې ولري.

له کندهار څخه تر غزني پورې د انګرېزي پوځ د ۲۰۰ میلو مزل په اوږدو کې، دوی لمړی د ارغنداب له حاصل خېزه

(c) ketabton.com: The Digital Library

درې څخه تېر شـــول چې خړې اوبه په کې بهېدې او ســـپين‌زر رنګه ولې په کې ولاړې وې او د پنې• وياڵې د انار، انګور او ســـرو توتو د باغونو له ليکې څخه چې د ختې دېوالونه ترې چاپېر وو بهېدې، خو له دې څخه وړاندې، څومره چې پوځ د ارغنداب له غاړې او د پنې وياڵو له شـــبکې چې د درې تر لمنې د خټکو تر پټيو غځېدلې وه، لېرې کېده، همدومره به وچې سيمې ته ننوت. د قلات غلزی Qalat e-Ghizai شـاوخوا سـپينې ځمکې چې سـپين واښـه يې باد رپول، کرار کرار ډبرينو غونډيو ته لار خلاصـوله. دغه سـيمې يوه ګوښـه د پرښـو او بکرو منظره جوړوله چې ځای ځای به د سـپينو کوکنارو پټي او بانجاني څخ• په کې ليدل کېدل. انګرېزي لښکر اوس د غلزيو سيمې ته ننوت. ويليم تېلر ليکلي:

دا يوه وچه، غرنيزه او طبيعي سـيمه وه. لارې يې ډېرې سـختې او کله کله تګ پرې نږدې ناشـونی و. غلزي زمونږ په ليدو سـره د ختو بې‌شـمېره کلاوو ته، چېرته چې ډېرې غونډۍ دي، وتښـتېدل. دوی زمونږ لارې نيولو ته هېڅ زړه ښـه نه کړ. په هسـتوګنځايونو کې چې دوی پرېښـي وو، مونږ يو څو بدرنګه زړې ښـځې او سـپي وليدل. دوی دواړو مونږ ته يو شـانته په غوراري ښـه راغلاسـت وکړ... مونږ نېکبخته وو چې د غلې او وښـو زېرمې مو وموندې. ځايي خلکو زمونږ د راتګ په اورېدو غلې خښـې کړې وې. د اوبو کمښـت مو هم نه درلود ځکه چې په سـيمه کې له هر لوري وياڵې او سـيندونه تېر وو، خو د دغه ښـېګنو انډول د ملخو ځوروونکو ګلو برابر کړی و. د دوی دومره ډېرې ګلې وې چې اسـمان يې سـم تياره کړی و او په دوامداره توګه يې زمونږ په غوږونو کې بنګاری جوړ کړی و. داسـې ښـکارېدل چې ملخ د سـيمه ييزو خلکو په زړه پورې خوراک و. دوی به ملخ په کرار اوړ داړه کړل او په ناڅ به يې په چټکۍ وخوړل، خو مونږ ونه شو کړای چې دغه خوراک ته زړه ښه کړو که څه هم زمونږ ځېره دومره خوندوره او ډېر ډوله نه وه.[۸۱]

کين د جولای په ۱۸مه دوه ځارګريز خبرونه تر لاسـه کړل. لمړی، د پوپلزيو دسـيسـه چې د ښـار دروازې به پرانيزي برېښېده شوې او د شاه شجاع د وفادارو پر ځای غلزي چې بارکزيو ته وفاداره وو ګمارل شوي وو او دويم خبر، د غزني په شاوخوا کې بارکزي د کلک مقاومت له پاره تابيا نيسي. محتاط کين پرېکړه وکړه چې تر هغه وخته تم شي چې د شاه شجاع په مشری د پوځ منځنۍ برخه او د وېلشر په مشری د پوځ وروستنۍ برخه ور ورسېږي.[۸۲] کله چې ټول ځواکونه غونډ شـول، دوی په داسـې حال کې چې پوځي ډلې يو بل ته نږدې روانې وې، مخ پر وړاندې مارش پيل کړ. د جولای په ۲۰مه د لمر ختو پر مهال د غزني منارونه د بوټيو پر سر ښکاره شـول او له دوی څخه وړاندې داسـې يوه لويه کلا تر سترګو شـوه چې په مرکزي اسيا کې يوه تر ټولو لويه او نه ماتېدونکې کلا وه. کين ليکلي: «د راپوروانو پر بنسـټ، د دې پر ځـای چې دغـه کلا ډېره کمزورې او د مقاومت توان ونه لري، يو دويم جبرل الطارق مو مخې تـه څرګند شـو. يو اوچت او سم رغول شوی دېوال چې د يوې ستوغې غونډۍ پر سر جوړ شوی و او په هر لوري کې يې بې‌شمېره برجونه درلودل. ګرد را ګرد يې ښـه پاټکې او د اوبو خندقونه جوړ وو. چې لنډه يې ووايم، مونږ هک پک شـوو.»[۸۳] د دغسـې نه ماتېدونکو دفاعي کلاوو شـتون د انګرېزي ځارګرې ادارې ناکامي ښـودله او اوس مالومه نه وه چې څه بايد وشـي. د کلابندۍ درنې وسلې ۲۰۰ ميله شاته له ناڅ سره په کندهار کې پرتې وې. يرغلګرو ته وړاندې تګ شونی نه و ځکه چې که غزني همداسې پرېږدي، د دوی د اړيکو لړۍ به وګوابنـي او د پوره تدارکاتو د نه شـتون له امله، دوی نه شـا ته تګ کړلی شوای او نه يې اوږد مهاله کلابندي جوړولی شوای.

لکه څنګه چې وېره کېده، د انګرېزانو په نږدې کېدو سره افغانانو په کلکه مقاومت پيل وکړ. د دوی اسواڵې ډلې د

• پنه: اوبونه، خړوبونه

•څخ: يو ډول اغزن سارايي بوټی دی چې بانجاني رنګ او تار ته ورته ګل پاڼې لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپاهیانو مخکې لیکې تر بریدونو لاندې ونیولې او کله چې یرغلګرو هڅه وکړه چې د کلا شاوخوا ته سنګر ونیسي، دوی د کلا له دېوالونو څخه پر دغه یرغلګرو د مرمیو باران جوړ کړ او پرې برلاسي شول. سیتا رام لیکي: «دښمن په ډېر قوت را ښکاره شو او سختې ډزې پیل شوې. افغانانو د دغه کلا په قوت باور درلود. دېوالونه ډېر اوچت وو او ختل پرې شوني نه وو او زموږ پر اس باندې ایښو سپکو توپچي وسلو پر دوی هېڅ اغېز نه درلود. افغانستان ته له راتګ راهیسې، دا لمړی ځل و چې موږ له جګړې سره مخ شوو.»[۸۴]
دلته افغانانو هم په لمړي ځل د خپل اوږد میله تور ټوپکو کره توب وښوت، د ۱۹ پېړۍ لیرنښې ټوپک. کله چې نښه وېشتونکو انګرېزي پوځیان د خپلو ټوپکو د اعظمي واټن د ننه ومونډل، دوی به ډز وکړ او په دې توګه یې ګڼ شمېر سپاهیان چپه کړل. میرزا عطا لیکلي: «هره مرمۍ به چې له کلا څخه فیر شوه، پر انګرېزي عسکرو به لکه د الهي جزا په څېر ولګېده. عسکر وړي پاتې شول او ځاروي له اوږده مزل څخه ستړي وو او تر ماښام پورې یې بارونه تر هغه وخت پورې پر شا پاتې وو تر څو چې د لنډمهاله سنګرونو او مورچلونو تر شا کمپ جوړ شو. له کلا څخه د یو لوی توپ چې زبرزن نومېده ډز وشو او اوښان، عسکر او اسونه داسې په هوا شول لکه کاغذ باد.»[۸۵]

په دغه شپه، انګرېزانو له کلا څخه د شنو رڼاوو اشارې ولیدې او دوی ته د سوېل په غرونو کې په نورو رڼاوو ځواب ورکړل شو. د دغه اشارو موخه انګرېزانو ته تر هغه وخته څرګنده نه شوه تر څو چې سهار وختي پر دوی باندې له شا څخه یوې اسوالې ۲۰۰۰ کسیزه د ځانځمن سترګو غازیانو ډلې برید وکړ. وروسته له دې چې سپېدې وچاودې، دوی سمدلاسه د کمپ شاته د جهاد له شنو جنډو سره په لوړو ځمکو ښکاره شول. کله چې د خطر بېګل وغږول شو، د جهادیانو مخکښې برخې وکړی شول چې د دفاعي خندقونو څخه تېر او نېغ د شاه شجاع د کمپ منځ ته ورسېږي په داسې حال کې چې د الله اکبر نارې یې وهلې او د ځان وژنې په زړورتیا یې تر هغه وخت جګړه وکړه تر څو چې کلابند شول.
په پای کې یوازې ۵۰ کسه تسلیمۍ ته حاضر شول او حتی دوی کله چې شجاع ته کش کړل شول، ده ته یې په سپکاوي «په زړه کې کافر او د کافرانو ملګری» وویل.[۸۶] په داسې وخت کې چې شجاع د غوسې پزه کش کوله، یو غازي په پټه یو خنجر راوایست او د شاه د وهلو هڅه یې وکړه. وروسته له دې چې دغه کس په ډېرو کسانو کابو او ووژل شو، د شجاع ساتونکو سمدلاسه د دغه اسیرانو له ټولې ډلې څخه سرونه غوڅ کړل چې مېکناټن ته یې سخته لړیکه ورکړه. داسې راپور ورکړل شوی چې د شجاع کسانو په خندا او ټوکو دغه کم بخته خوارکي «په چړو او تورو ټوټې ټوټې کول». لکه څنګه چې بندیان پراته او لاسونه یې تر شا تړلي وو، موهن لال لیکلي: «انګرېزي کمپ ته څېرمه د بېشمېره بندیانو وژنې، زموږ په کړنو یوه بې خونده رڼا واچوله. په یقین سره، هېڅ هېواد به په بې کچې ظالمانه او وحشیانه توګه د ۵۰ کسانو وژنه د یو کس د سپکاوي په بدل کې ونه مني او نه به یې منظور کړي؟»[۸۷]
په راتلونکو ساعتونو کې موهن لال د انګرېزانو په ژغورنه کې له هغه انجړ بنجړ څخه چې دوی په خپله ځان ته جوړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې و، اړین رول ولوبولو. یوه ورځ مخکې کله چې انګرېزان کلا ته نږدې کېدل، د بارکزیو یو مشر شهزاده او د دوست محمد سیال، عبدالرشید خان د جګړې له کرښې تېر او موهن لال ته یې ځان تسلیم کړ. نوموړي موهن لال د منشي توب له وخته پېژنده کله یې چې په ۱۸۳۰ مو کلونو کې له وېښ سره د ځارګر په څېر په کندهار کې کار کولو. عبدالرشید د موهن لال په کېږدۍ کې ده ته وویل چې دغه کلا یوه لویه نیمګړتیا لري. د انګرېزانو په نږدې کېدو سره د کلا ډېرې دروازې په خښتو پټې شوې وې، خو د کابل دروازه پرانیستې پاتې شوه چې له دوست محمد سره دوامداره اړیکې وساتل شي. کله چې برنز دغه مالومات کین ته ورکړل، اعلی سر قوماندان پرېکړه وکړه چې پرته له دې چې همغه شپه برید وکړي، بله چاره نه لري او هیله من و چې دغه نابېره برید به د پلان او ځارګرېزو مالوماتو د نه شتون تلافي وکړي.
یو پلان په چټکۍ جوړ شو. د توپچي پرله پسې ډزې او پر سوېل باندې یو انحرافي برید به انجنیرانو ته مهلت ورکړي چې د کابل دروازې ته وښښېږي او هلته چاودنیز توکي کېږدي څو دروازه والوزوي. پر دې پسې به یو ډله یېز یرغل چې توپک به په برچو سمبال وي پیل شي. هنري ډیورنډ چې په خپله خوښه د چاودنې ډلې مشرۍ ته حاضر شو، لیکلي: «دغسې عملیات له خطر څخه ډک وو او حتی بریا یوازې د ډېرې مرګ ژوبلې په زغملو اتکل کېدای شوی.» کله چې ډیورنډ دغه خبره له کین سره مطرح کړه، اعلی سر قوماندان ځواب ورکړ چې بله چاره نه شته ځکه چې یوازې د دوه یا درې ورځو له پاره په زېرمتون کې ډوډۍ پاتې ده.[88]
پاتې ورځ په ځار تېره شوه. کین او انجنیران پر اسونو د کلا د بهرني دېوالونو شاوخوا د خوبانیو او چارمغزو د باغونو د دېوالونو تر شا چې د کلا په تیرکشو کې له تورتوپکو نښې ویشتونکو څخه په امان وو، وګرځېدل. له نیمې شپې څخه لږ مخکې، امر ورکړل شو چې عسکر باید په څلورو بجو راغونډ شي او د خپلو خولیو سپین پوښونه لیرې کړي چې له کلا څخه په اسانۍ ونه لیدل شي. مېکناټن د شپې په دوو بجو شجاع یوې غونډۍ ته بوتلو چې د کابل دروازې ته مخامخ او اوچته پرته وه. د هغه د بیوګرافي لیکونکي، محمد حسین هراتي د خبرو پر بنسټ: «مېکناټن ته دا عزت په برخه شو چې شاهي حضور ته لاړ شي او اعلحضرت ته بلنه ورکړي چې د هوښیار صوفي بهلول د زیارت غونډۍ ته لاړ شي چې له هغه ځای څخه د غزني پر کلا د یرغل لیدنه وکړي. وروسته له دې چې اعلحضرت پر خپل ځای کښېناست، سمدلاسه د توپونو اورجنې ډزې پیل شوې.» (۸۹) شاه شجاع په خپل برېښ موقعیت کې له کلا څخه د سختو ډزو لاندې راغی، خو له دښمنۍ څخه په خپله ډکه زړورتیا له ځایه ونه خوځېد. نوموړي په دې کار خپل انګرېزي پالونکي اغېزمن کړل چې د ده په هکله د درواغو کیسې ورته ویل شوې وې چې د جګړې له ډګره له وخت څخه مخکې وځي.
سیتا رام د انحرافي قوې یوه برخه و. هغه لیکلي: «امر راکړل شو چې سور اور بل کړو چې د غازیانو پام بلې خوا ته واړوو. په دغه شپه ډېر باد لګېده او له دوړو څخه جوړو وربځو هر څه د معمول په پرتله تیاره کړي وو. کله چې ډزې پیل شوې، موږ غازیان ولیدل چې له مشالونو سره یې منډې وهلې او سمدلاسه ټول ځای داسې ښکارېده لکه دېوالي پوجا Diwali puja.»[90]
په سوېل کې د ډزو د درزاري برعکس، د کلا په شمالي اړخ کې چوپه چوپتیا وه کله چې ډیورنډ او نورو انجنیرانو په تیاره کې د دېوال په لور ښښېدل پیل کړل. دوی اندېښمن وو ځکه چې بریا د محرمیت په ساتلو تړلې وه او مېکناټن د شجاع کارکوونکو ته د یرغل پلان ښودلی او د جګړې په ټولو طرحو د شجاع کمپ خبر شوی و، خو دغه پلان د مدافعینو غوږو ته نه و رسېدلی. د سپېدو له چاودو مخکې، ډیورنډ د کلا د دروازې تر ۱۳۷ متره وښښېد چې ناڅاپه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو پیره دار له خوا وننګول شــو. هغه وروســته لیکلي: «یو ډز او یوې چیغې وویل چې ډله ولیدل شــوه، ســمدلاســه افغانان ځک شــول، ټوپکوالو له دېوال څخه په چټکۍ د خطر زنګ وواهه او ناڅاپه په کلا کې د مورچلونو له پاســه شــنه رڼا خپره شــوه او دروازې ته نږدې ځایونه یې ښــه رڼا کړل. د کلا له لاندنۍ برخې څخه په لنډ واټن کې زموږ د لیکې پر اوږدو باندې ډزو به ټول انجنیران او نور کسـان هلاک کړي وای، خو په تعجب سره د کلا له هر تیرکش څخه ډزې روانې وې، خو زموږ لیکــه پرتــه لــه دې چې د کلا لــه لانــدینۍ برخې څخــه حتی یو ډز پرې وشــي، تېره شــوه.» د باروتو کڅوړې کېښودل شوې او پلتې ته اور ولګول شو. په داسې حال کې چې دفاعیان له تیرکش څخه د لید او ډزو د محدویت څخه په تنګ شــول، دوی به پر دېوال ودرېدل، ښـکته د دېوال بېخ ته به یې په ډزو د تیږو او خښــتو ټوټې والوزولې او بېرته به د دېوال شاته شول. کله چې یوه لویه چاودنه وشوه، انجنیرانو د خندق په اوبو کې غوټه ووهله او بلې خواته سـمدلاسـه د پرمختګ بېګل ووهل شـو.^۹۱ د دروازې په لور د عسـکرو مشـري ویلیم ډني William Dennie کوله او په دوی پسې له لږ ځنډ وروسته، د جنرال رابرټ سېل په مشرۍ یوه ډله روانه وه. رابرټ سېل د خپلو کسانو په منځ کې جګړه مار باب نومېده ځکه چې ده نه غوښـــتل د کتار په شـــا کې پاتې شــي او تل به په تن په تن جګړو کې ښکېل و.

محمد حسـین هراتي د شـاه شـجاع ترځنګ د غونډۍ له سـر څخه ننداره کوله. هغه لیکلي: «د کلا دروازې والوزول شــوې او انګرېزانو تن په تن جګړې ته منډه کړه. دوی تر هغه وخته وجنګېدل تر څو چې د تسـلیمۍ چیغې اسـمان ته اوچتې شــوې. «ال امن، موږ مه وژنئ» او افغان عســکرو خپلې وسـلې پر ځمکه واچولې. د هغه چا چې اجل پوره و، ووژل شـول. ځینې نور، ښـځې او نارینه، اسیر ونیول شـول او د دوی مال، شـتمني او څاروي شـوکمارۍ ته پرېښـودل شول.»^۹۲ میرزا عطا د دفاعیانو په اړه خپله ژوره خواخوږي ښودلې. ده لیکلي:

کله چې دوی باروتو ته پلتې ولګولې، دروازه له ډېرو سوریو څخه په غلبیل بدله شوه او پر ځمکه ولوېده. چاودنې هوا د دوړو له توپان څخه ډکه کړه او هېڅ شـی نه ښـکاره کېدل. د شـاه عسـکرو په منډه پر کلا یرغل وکړ او د ۳۰۰ غازیانو یا د خپل ایمان له پاره له جنګیالیو سـره مخامخ شـول. غازیانو خپلې تورې را وایسـتلې چې د خپل دین د دفاع له پاره وجنګېږي او درې ځلې یې انګرېزان له دروازې څخه بهر شـاته وتمبول. عسـکر دې ته اړ شـول چې شـاتګ وکړي او د زر فوټه په واټن کې یې ډزې کولې، خو جنرال سـېل او اعلی سـر قوماندان بیا عسـکر راغونډ کړل. دوی کلا ته ننوتل او غازیان یې له پښـو وغورځول. د بنګال پوځ یو ځل بیا پر کلا یرغل وکړ او د کلا قوماندان، نواب غلام حیدر خان [د دوسـت محمد زوی چې یو کال مخکې یې برنز له کابل څخه د وتلو پر مهال بدرګه کړی و] خپلو خاینو ملګرو یوازې پرېښـود چې خپل ځانونه وژغوري او چټل انګرېزي سـره زر تر لاسـه کړي. دوی انګرېزي رشـوت ومانه، مخونه یې په خیانت تور شول او له جګړې څخه وتښتېدل. پاتې غازیان د جنت له ویالو څخه د شهادت جام تر څښلو پورې وجنګېدل او د جنت بڼ ته چې لاندې یې سـیندونه بهېږي یوړل شـول. خدای دې د دوی پر روح رحمت و اوروي. یوازې د غازیانو له مړینې وروسته، انګرېزانو د غزني کلا ونیوله او بریا یې ترلاسه کړه.^۹۳

په داسـې حال کې چې د کلا په ښـکتنۍ برخه کې لوټماري روانه وه، پورته د کلا په پاسـنۍ برخه کې مقاومت په زړوتیا روان و. جورج لارنس لیکلي: «افغانانو په باتورۍ په تورو جګړه کوله، حتی هغه وخت یې هم زموږ یو شـمېر خلک ټپي کړل چې دوی زموږ د ټوپکو په برچو سـوري شــوي وو.»^۹۴ د ده د ملګري، نوېل چېمبرلېن د انګرېزي عسـکرو چلند خوښ نه شــو. وژنې او بې رحمۍ اوس ټول ځایونه نیولي وو. نوېل لیکلي: «عسـکر به د لوټمارۍ په موخه کورونو ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ننوتل، په دغه توګه ډېر خلک ووژل شــول...زه نه غواړم هغه ظلم او وحشــت درته بیان کړم کوم چې ما په هغه ورځ ولید ځکه چې زه ډاډه یم چې ستا به له بشـریت څخه کرکه وشي: خو زه خوشـحاله یم چې ډېر لږ ښځې او ماشـومان مړه شــول او دا هم د حیرانتیا ځای دی ځکه چې لـه هرې کوټې څخـه بـه چې د چـا د خوځېدو غږ واورېـدل شـــو، سـمدلاسـه به لس، دوولس ډزې پر کوټه وشـوې او له دې وچې ډېر بې‌ګناه خلک ووژل شـول.»[۹۵] د سـپېدو له چاودو سره، د دفاعیانو تېښته پیل شوه. تامس ګیسفورډ لیکلي:

یو شمېر دښمنان ولیدل شول چې له کلا څخه په پرېو ښکته کېږي. ځینې یې په ښکته کېدو کې وویشتل شول او ځینې چې په ښکته کېدو بریالي شـول، په پټیو کې سـپرو عسـکرو په تورو ووهل. وروسـته له دې چې ټوله کلا زموږ لاس ته راغله، هغه ډلو چې په کورونو کې یې دروازې پر ځانونو پسې تړلې وې لا تر اوسـه په عسـکرو ډزې کولې. هغه کسـان چې تسـلیم شـول، یو ځای به وسـاتل شـول، خو مشـران او نور هغه کسـان چې زموږ ډېر سـرې یې د کلا له نیولو څخه ډېر وخت وروسـته ووژل، ځای په ځای به وویشـتل شـول. هر څه چې په کرار شـول، له یو کور څخه یوه ډله راووتله چې ځان ته د تېښتې لاره پیدا کړي، په دغه هڅه کې یې ډېر سـرې ټپیان کړل.

ګیسفورډ زیاتوي:

دغه ګڼ شمېر ظالمانه وژنې ډېرې ویروونکې وې. په یوه دهلیز کې، چې زینې ورڅخه د کلا سر ته ختلې وې، دېرش، څلوېښت مړي پراته وو او ډېری یې نیمه سوځېدلي او اور پرې بل و... ځینې اغېز کوونکې صحنې د مړیو په ایستلو کې رامنځته شوې. یوې ډلې چې یو مړی یې له یوه کور څخه وایست، ګوري چې مړی بېرته شاته کش کړل شـو، کله چې دوی شـاته وکتل، یوه ښځه او یو ماشـوم همدغه مړي ته په ژړا ناسـت وو. هر کور او هره هټۍ لوټ او زیانمنه شـوه او داسې کور نه موندل کېده چې پر هغه به د وینو داغونه نه وو. ۵۰۰ تر ۶۰۰ مړي په کنده کې وشـمېرل شـول او ښـایي په ټوله کې لږترلږه ۱۰۰۰ کسـه وژل شـوي وي. ټپیان په بد حالت کې وو او په ښـار کې زموږ تر شـــتون پورې یې پالنه کېده... ځینې ســـوځېدلي، ځینې په مرمۍ یا برچې ټپیان، د نورو د بدن غړي ټوټې ټوټې او حتی دیارلس کسه د توپ په یوه چاودنه کې الوتي وو.

د کلا حاکم، د دوست محمد زوی حیدر خان د یوې دروازې پر سر په یو برج کې وموندل شو او وروسته له دې چې د ژوند تضمین یې وشو، خپله توره یې تسلیم کړه.[۹۶]

د سهار په ۹ بجو، مقاومت پای ته ورسېد او اوس د غنیمت وېش کارکوونکي په سیستماتیک ډول د لوټ شوو مالونو په راټولولو لګیا شـول چې د عسـکرو ترمنځ یې ووېشي. دغه کار پنځه ورځې ونیوې چې ټول لوټ شـوی مال راوباسي. د میرزا عطا د لیکنو پر بنسټ: «دوی خپل ساتنځای ته ۳۰۰۰ د ترکي، عربي او ایراني نسل اسونه؛ ۲۰۰۰ کابلي، بلخي، بخاري او بغدادي اوښـان بوتلل او اصـفهاني او تهراني د تورو لاسـتي، په سـلګونو د پشـمینې کشـمیري شـالونه، په زرګونو د ممیزو، بادامو، مالګینې پسـتو، کوچو، وریجو او اوړو ډېری او په زرګونو تومانچې یې راټولې کړې وې.» روښ اندی میرزا عطا د غنیمت په څېزونو کې له یو څېز سـره چې د انګرېزانو ورته پام شـوی نه و، مینه درلوده: د کندهار مانۍ کتابتون - «په پارســي او عربي ژبه څو زره ګټور او بې جوړې کتابونه چې د ټولو علمونو، منطق، ادبي نقد، د قانون تیوري، فلسفې، نحوې او پښوېې* په اړه وو.»[۹۷]

دا یوه لویه بریا وه: انګرېزانو د غزني نه ماتېدونکې کلا له لمړي ځل لیدو څخه ۷۲ ساعته وروسـته تر خپل واک لاندې

---

* پښوېې: ګرامر

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوسته. همدا راز ۱۰۰۰ کسه یې ووژل، شاوخوا ۳۰۰ افغانان ټپي شول او ۱۵۰۰ کسه اسیر ونیول شول. برعکس، د انګرېزانو تلفات یوازې ۱۷ کسه وو او شاوخوا ۶۵ کسه ټپي شوي وو.[۹۸]
لکه څنګه چې وروسته ډیورنډ ورته اشاره کړې، دغه بریا یوازې د ښه بخت له وجې وه. په کندهار کې د کلابندۍ توپونو په پرېښودو او پرته له پوره اکمالاتو څخه د غزني په لور په ستنېدو سره، کین «لویه پوځي تېروتنه وکړه، خو لکه د انسان په پاملرنه او بصیرت باندې د ملنډو په توګه، جګړې کله کله داسې بېلګې رامنځته کوي په کومو کې چې تېروتنې په توکلي توګه د په زړه پورې او حیرانوونکې بریا وجه ګرځي. او دغه تېروتنې پورتنۍ خبره ثبوت کړه».[۹۹]
که انګرېزان له ټولو نیمګړتیاوو سره سره بریالي شول، خو افغانانو هم ځان و نه شرمولو. دوی خپله جنګي وړتیا وښوده او د دفاعیانو زړورتیا حتی په هغه وخت کې چې هر څه یې له لاسه تللي وو افسانې جوړې کړې چې سمدلاسه یې وده وکړه. میرزا عطا چې د نورو افغانو په څېر د وفادارۍ د اوښتنې احساس وکړ لیکلي چې ډېر خلک په دې باور وو چې وژل شوو ته پرښتې راغلې. ده لیکلي:

لکه د کربلا شهیدان، مړه غازیان پرته له قبر او کفن څخه د جګړې په ډګر کې پرېښودل شول او سره له دې چې پرهېزګاره مسلمانانو په مناسبه توګه د دوی د ښخولو غوښتنه په عاجزۍ وکړه، انګرېزانو اجازه ورنه کړه، خو د لوی خدای څخه شکر، د شپې په بهیر کې د شهیدانو ټول مړي تري تام شول او حتی د دوی د وینو یو ځاځکی په ځمکه کې پاتې نه و. یوه بله عجیبه کیسه د یو غازي وه چې د کلا په یو برج کې درېږ ورځې پاتې شوی و او هر څوک چې نږدې ورتلل، غوځول او وژل به یې - د کمپنۍ ۷۰ عسکر یې ووژل، بیا ناڅاپه ورک شو- او هېڅوک پوه نه شول چې چېرته لاړ. د غزني کلا د ننه، د ځمکې لاندې ډېر تونلونه دي او انګرېزان څو میاشتې تر هغه وخته وربانديې خبر نه وو چې ویل کېږي شاوخوا ۸۰۰ بکرې نجونې او ماشومان، ۳۰۰ اسونه او ۵۰۰ نارینه افغانان ناڅاپه راښکاره شول او له کلا څخه لاړل. د یرغلګرو حتی یو عسکر هم هڅه ونه کړه چې دوی ودروي او یا وننګوي؛ نو بیا انګرېزي واکمنی پر غزني خوره شوه.[۱۰۰]

دوست محمد ته په کابل کې د ۴۸ ساعتو څخه په لږ وخت کې د غزني د سقوط خبر ورسېد. ده ۳ میاشتې په هېواد کې د تر ټولو لوېې کلا په بیا رغونې او ټینګولو کې تېرې کړې وې، خو په ۳ ساعتو کې د کافرانو لاسته ولوېده. په راتلونکو څو ورځو کې دوست محمد ته نور بد خبرونه هم ورسېدل چې نه یوازې د ده باور یې زیانمن کړ بلکې د ده د ملاتړو هوډ یې هم کمزوری کړ.
لمړی او تر ټولو زیانمنوونکی خبر د ده ګران او تر ټولو اغېزمن زوی اکبر خان په اړه و. اکبرخان چې د خیبر د ساتنې او د وېښ او شهزاده تیمور د پرمختګ د درولو له پاره دوست محمد ګمارلی و، ناڅاپه ناروغ شوی و. داسې ګنګوسې وې چې زهر ورکړل شوي وو. هغه دوه ورځې د مرګ په مورګه کې پروت و. د افغان سرچینو پر بنسټ، دغه خبر تر هر څه ډېر د دوست محمد په روحیه اغېز وکړ: «کله یې چې خپل زوی، چې د ځیګر ټوټه یې وه، ولید، د غم درد یې زړه ټوټې ټوټې کړ او خپل سر یې د ناچارۍ پر لاسونو ووهلو».[۱۰۱]
د اکبر خان ناروغۍ بلاخره وېښ ته هغه فرصت ورکړ چې دی ورته سترګې په لار و. په دغه سربدالۍ کې ده پرېکړه وکړه چې پر خیبر د یو برید خطر په ځان ومني که څه هم دی وتوانېد چې یوازې له ۵۰۰۰ کسانو څخه لږ عسکر راټول

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي او هغه هم داسې خلک چې د عسکرۍ وړتیا یې نه درلوده. د برید پر وړاندې نه یوازې ځایي افریدیو بلکې د محمد شاه خان قومي خلکو، د ببرک خیل غلزیو سخت مقاومت وکړ. محمد شاه خان د اکبر خان د ناوې چې په ښایست کې یې نوم درلود پلار و، خو د جولای په ۲۶مه وېښ د خیبر د غاښې لاندې علي مسجد ونیو او لږ وخت وروسته یې د جلال اباد په لور، له کوم ځای څخه چې بې سېکه اکبر خان په بیړه په کټ کې بل ځای ته یوړل شو، مارش پیل کړ. په ۴۸ ساعتونو کې د غزني او علي مسجد سقوط نور ناراضه قومي خلک وهڅول. له کابل څخه ۳۵ میله بر په استالف کې تاجک کوهستانیان د دوی د مذهبي مشر، نقشبندي پیر او د پل خشتي جمات میراثي امام میر حاجي تر مشرۍ لاندې د بارکزیو پر ضد ودرېدل او خپل بارکزی والي، د دوست محمد مشر زوی سردار شېرعلي خان یې وشړلو. دوی په نوموړي پسې تر چاریکاره، چېرته چې هغه خپلې ودانۍ ته چې د ختو دېوالونه ترې چاپېر وو راغلل او دی یې هلته کلابند کړ، «د پانسي کړۍ یې په غاړه کې ورتنګوله ».[۱۰۲] په ځوانۍ کې کله چې دوست محمد د خپل مشر میرني ورور، فتح خان له پاره سیمه اداره کوله، ده دېر کوهستاني ملکان وژلي وو. کله چې وېښ، میرحاجي ته د پیسو وړاندیز وکړ، میرحاجي خپل خلک د پاڅون له پاره وهڅول او د هغه غچ اخیستلو غږ یې پرې وکړ چې دوی شل کاله ورته تم وو.[۱۰۳]

دا چې له یوې خوا د غزني له لوري یو لښکر د کابل په لور د پرمختګ په حال کې و او له بلې خوا د جلال اباد له لوري بل لښکر او ها خوا کوهستانیانو پاڅون کړی و، د دوست محمد غوراوي په چټکۍ مخ په کمښت وو؛ نو د ده لمړنی غبرګون، د ماتې پر وړاندې د پښتون دودېزه ځواب، خبرې اترې و. د کابل په اشرافیانو کې نواب جبار خان تر ټولو دېر انګرېز پلوی و: هغه د برنز کوربه توب او د چارلس مسون د لرغون کیندنې مالي تضمین کړی و. همدارنګه، نوموړي خپل زوی لودیانې ته لېږلی و چې د وېښ په ښوونځي کې په انګرېزي سیستم زده کړې وکړي. سربېره پر دې، د ویتکېویچ د لیدنې په بهیر کې ده هڅه وکړه چې خپل ورور د انګرېزي داعیې په ګټه وډوماري؛ نو جبار خان غزني ته له یوه وړاندیز سره ولېږل شو- شاه شجاع تخت ته بېرته راګرځېدی شي، خو په دې شرط چې د سدوزیو په پاچاهۍ کې دوست محمد د وزیر دنده ولري، هغه دنده چې د وراثت ادعا یې د لرلو حق ورکوي. هغه دا چې د ده میرنی ورور، فتح خان د شاه زمان وزیر و او پلار یې، پاینده خان د شجاع د پلار، تیمورشاه وزیر و. د پښتون په اند، دا د ستونزې یوه دودیزه او واضح د حل لاره وه، خو د انګرېزانو له خوا په حاکمانه ډول د دغه وړاندیز ردونې جبار خان ګڅ ګول کړ. دی د خپل دویم وړاندیز په ردونې هم هک پک شو: «د خپلې خورځې/ وربرې ورسپارل، د حیدر خان ښځه». لکه څنګه چې د یوه ځوان انګرېزي افسر ورته پام شو: «جبار خان له بریده وتلې د غوسې احساس وکړ.»[۱۰۴] خو یوازې موهن لال چې د پټ په اړه یې د افغانانو د مفکورې او انګېزې په هکله اورده تجربه درلوده، پوه شو چې دغه ردونه څومره لوی سپکاوی و. ده لیکلي:

دا هېڅ اړینه نه وه چې په داسې مهم وخت داسې ارزښتمن ملګری لکه جبار خان له لاسه ورکړل شي. ده په رښتیا هیله او پر موږ باندې باور له لاسه ورکړ. د خبرو اترو په ترڅ کې چې موږ درلودې، کله چې موضوع د شاه شجاع الملک په اړه شوه چې موږ یې نوم په ډېر درناوي واخیست، ده موسکا وکړه او استازي ته یې وویل: «که شاه شجاع رښتیا پاچا دی او د خپلو نیکونو سلطنت ته راغلی؛ نو ستاسې پوځ دلته څه کوي؟ هغه تاسې د خپل پوځ او پیسو په وسیله افغانستان ته راوست او تاسې له ده سره له هر اړخه دوستانه او لېبرال چلند کړی دی. اوس یې موږ افغانانو ته پرېږدئ او دی پرېږدئ چې که کولی شي پر موږ د واکمني وکړي.» موږ ته داسې سپينې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبرې خوندورې نه وې... او ښــه نواب خان چې زمونږ په ترخه چلند ناهيلی او خپه شــوی و، زمونږ له کمپ څخه د جولای په ۲۹مه د غرمې په شاوخوا کې لاړ. ما ته وويل شـول چې زه نومونړی تر خپل حريم پورې بدرګه کړم. په لاره مو د څو ښځو چيغې واورېدې چې د غزني په کلا کې نيول شـوې وې، نواب خان ماته مخ کړ او ســر يې وښــورولو... د بېرته تګ په وخت کې، زمونږ ســره د نواب د خبرو بڼه ترخه وه[۱۰۵]

لکه څنګه چې خبرې اترې ناکامه شــوې، دوســت محمد ته يوازې يوه بله لاره پاتې وه: نومونړي خپل ملاتړي په هغه بڼ کې را غونډ کړل چې د تيمورشاه له نابشپړې مقبرې څخه چاپېر و. هلته يې يوه احساساتي وينا وکړه چې څو برخې يې تر اوســه شــته. هغه خپلو ملاتړو ته وويل: «تاسـې تېر ديارلس کاله زما نمک وخوړ، زما د اوږد مهاله مهربانۍ، ســولې او نېکمرغۍ په بدل کې له ما سره يوازې يوه نيکي وکړئ. ما ته د وياړلې مړينې توان راکړئ. د فتح خان له ورور سره ودرېږئ چې د پرنګي سـپيانو پر سـپاره لښـکر خپل وروســتنی ګوزار وکړي. که چېرې په جګړه کې زه مړ شـوم، بيا تاسې په خپله خوښه چې له شاه شجاع سره څه کوئ هغه وکړئ.»[۱۰۶] دغه غوښـتنه له بشـپړې چوپتيا سـره مخ شـوه. مولانا حميد کشـميري په اکبر نامه کې د دې پوره بيان ليکلی دی چېرته چې دوســت محمد د خپل مشـروعيت په اړه له خپلو ملاتړو سره خبرې اترې کولې. امير ادعا کړې چې د اسلامي قانون او عدالت اسـتازيتوب کوي، خو د ده پلويانو چې درنې تلې ته يې ســترګې وې، ځواب ورکړ چې يو مشـروع پاچا چې په ســر يې د پاچاهۍ تاج وي لمړی د وفادارۍ حق لري، نه امير؛ نو په دغه دليل يې د دوســت محمد هغه خبره رد کړه چې له پرنګي کافرانو ســره د اتحاد له وجې شــاه شـجاع خپل قانوني خونديتوب له لاسه ورکړی. دوست محمد پوښـتنه وکړه: «دا زمانه اوس څرنګه بدله شوه؟»

چې په سل ملګرو کې يو ملګری پاتې نه شو
چې نارينه د ښځينه په پرتله بې ايمانه شول
نو بيا د ښځو ايمان ولې په بد نوم يادېږي
زه وېرېږم چې هېواد به د پرنګيانو لاسته ولوېږي
او بيا به دوی خپل قانون، دين او مذهب دلته پلی کړي
د هېچا پت به بيا خوندي نه وي
نه به د چا په ربړه د رحم په سترګه کتل کېږي
دوی په ځواب کې ورته وويل: «اې د دغه غونډې مشره
مونږ په دغه جګړه کې ستا مرستندويه نه يوو
ځکه چې د پاچا پر ضد پاځون خدای منع کړی دی
د امير او پاچا تر منځ ډېر توپير شته
مونږ د ده پر ضد د تورې ايستلو ته زړه نه کوو
پرېږده، هر څه چې پېښېږي، پېښ دې شي »
امير ځواب ورکړ: «د پاچا اطاعت حق دی
که پاچا د شرعيت پر سمه لار روان وي

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه داسې پاچا چې بې ایمانه شو
د ده اکاړې به په هېواد کې مصیبت جوړ کړي
اوس د کافرانو په مرسته
هغه له لوی پوځ سره ځان چمتو کړ
د احادیثو پر بنسټ، د کافرانو مرستندویان
نجس، بدکاره او کافرېږي
د دغسې نجس پاچا وژل برحق دي
له ده سره مرسته ناحقه او ناسمه ده»

دوست محمد ته د قزلباشو مشر، خان شرین خان ځواب ورکړ. دوست محمد قزلباشه مور درلوده او هیله من و چې دوی به د ده تر څنګ ودرېږي او د ده په پلوی به جګړه وکړي، خو لکه نورو خلکو دوی هم درنې تلې ته کتل.

چوپ شه [شرین خان ځواب ورکړ] دومره سپکې سپورې مه وایه
ځکه چې نورهېڅ نه وي، مور د پاچا نمک خوړلی
خپل بې ځایه ښاخ پرېږده، ستا د پلمو وخت تېر دی
ستا د غرور او لېونتوب وخت اوس تېر دی
کله چې شپه شوه، په ډېره ښاځمنۍ او ډېرې بدوردۍ
قزلباشان او نور چې د پانسي ور وو
لکه بې ډاره غله، دوی خزانه چور کړله
ډېره شتمني یې په لوټ ځان سره یوړه
بیا د یوې شپې په ترڅ کې لکه باد
والوتل چې له پرنګیانو سره یو ځای شي
د امیر، چې خپلو ځواکونو خیانت ورسره وکړ، زړه مات شو.
د ده ټول ملګري ده ته پردي شول
او خپلې داعیې ته په اندېښنو کې ډوب شو
لکه څنګه چې سعدي وايي: هرکله د چې ملګري درسره بد شول
له ډګر څخه د تېښته خپله بریا بوله
نو ده له خپل زړه څخه د جګړې ټول سوچونه وایستل
د وسلو، مهماتو څخه او هر څه چې ورته ګران وو
دومره یې واخیستل چې ځان سره یې وړلای شوی
بیا یې د تګ ډول ووهو او جنډه یې پورته کړه
دی د خپل قوم له ۱۵۰۰ کسانو سره ستون شو
د بامیانو له لارې خلم ته[۱۰۷]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دوست محمد د تګ خبر انګرېزي کمپ ته د ۱۸۳۹ کال د اګسـت پـه ۳مه ورسـېد. درې ورځې وروسـته انګرېزي پوځ کابل ته خپل ځو ميله پاتې مارش وکړ. له فبروز پوره له حرکت څخه ۸ مياشـتې وروسـته، د اګسـت پـه ۷مه انګرېزي پوځ چې شاه شجاع يې په سر کې و، بلاخره کابل ته ننوت. د شاه شجاع «ځلانده تاج پر سر، په غميو پټ کمربند يې پر ملا او وښي يې پر لاسو وو». مېکناټن هم له شجاع څخه کم نه و. د ده پر سر انګرېزي «خولۍ وه چې د اوښـمرغه په بڼکو ښکلې شوې وه او د ځنګ دواړه ژۍ يې پورته اړول شوې وې. شـين دوه ټټريزه کوټ يې په تن و چې اوچته تنۍ يې درلودې، وړغندی[•] او لستوڼي يې ګڼ ګلدوزي شوې وو او د اوږو پر سر نښانونه يې په پرتم کې له مارشال څخه کم نه وو. د ده د پرتوګ څنډو اوږده او سوروره زرينه فيته درلوده». دېرش کاله کېدل چې شاه شجاع د بالا حصار چې د کابل نږدې يو پر ځلورمه برخه يې نيولې وه، پر لوی کمر باندې خپله پرتمينه تيموري مانۍ نه وه ليدلې. د کابل واټونه په چوپه ګڼه ګوڼې ډک وو. کله چې شـاه د دوی له مخې تېرېده، دوی به ودرېدل او کله به چې په شـاه پسې انګرېزي مامورين دوی ته ور ورسېدل، بېرته به کښېناستل، خو د خوشالۍ چيغې نه وې. د جورج لارنس د خبرو پر بنسټ، کابليانو [د شاه په راتګ] «خپله بشپړه بې پروايي وښوده او شاه ته يې د ښه راغلاست هيڅ کومه اشاره ونه کړه او نه يې د ده بيا واک ته په رسېدو کومه خوښـي څرګنده کړه. د دوی زړونه او مينه په ښـکاره له خپل مخکني واکمن سره وه چې اوس د هندوکش هاخوا لالهاند ګرځېده.»[۱۰۸] يو بل ځوان افسر ويلي: «په پلازمېنه کې خپل تخت ته د يو شاه بيا راتګ د جنازې د بدرګې په څېر و.»[۱۰۹]

يوازې شاه خپله خوښي او احساسات څرګند کړل. جګړن هو ليکلي: «اعلحضرت مخکې او نور ورپسې مانۍ او بڼ ته ننوتل. په تيرو دېرشو کلونو کې مانۍ دومره زړه او خرابه شوې وه چې سپينږيري شاه په ژړا خپلو ملسيانو او کورنۍ ته د دغه مانۍ پخوانۍ ښکلا او پرتمين توب بيانولو.» په داسې حال کې چې د مانۍ لوړ پوړ ته په اشـنا زينو کې ختلو، لاندې يې وليدل چې کابل خپور پروت دی. دا چې د نوموړي خپل دېرش کلن خوب بلاخره رښتيا شو، روحيه يې جګه شوه: «کله به چې په ښايسته زينو کې پورته شو، دی به لکه ماشوم د مانۍ د شاهي استوګنځي له يو دالان څخه بل دالان ته په منډه شو او په اوچت غږ به يې له مانۍ سره بې پروايي او ورته اوښتي زيانونه چې هر ځای ليدل کېدل، غندل. ده پـه ځـانګړې توګـه لـه شـش محـل څخـه د هينـدارو پـه ليرې کولو خپـل خپګـان څرګنـد کړ».[۱۱۰] خو له ټولو دغه سرټکونو سره سره، شاه خوشحاله و. هغه بلاخره خپل کور ته راغلی و.

• وړغندی: چپه ګردن

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاه شجاع د احمد شاه ابدالي لمسی او د سدوزي قبيلې مشر د خپل نيکه پر پاتې امپراتوري يې په ۱۸۰۳ کال کې واکمني پيل کړه. نومورې ليکلي: «دغه زمور نيت و چې له هغه شيبې څخه چې په تخت کښيناستو، مور به پر خپل رعيت په عدالت او مهرباني حکومت کوو او دوی به زمور د خوندي وزرو لاندې په خوښۍ ژوند کوي.» د ده له واکمنۍ شپږ کاله تېر شوي نه وو چې بارکزي دښمنانو يې ماته ورکړه او تېښتې او بيا په هند کې تبعيد ته اړ شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوست محمد خان د پلار
اتلسم زوی و چې له یوې
تیټ پوړې ښځې څخه یې
زېږېدلی و. دا د ده خپله
بېرحمه چالاکي او اغېزمنتیا
وه چې دی یې واک ته
ورسولو. دوست محمد کرار
کرار خپل واک تر هغه
وخت پورې مضبوط کړ چې
په ۱۸۳۵ کال کې یې د
سېکانو پر ضد جهاد اعلان
او خپل ځان یې په رسمي
توګه امیر اعلان کړ

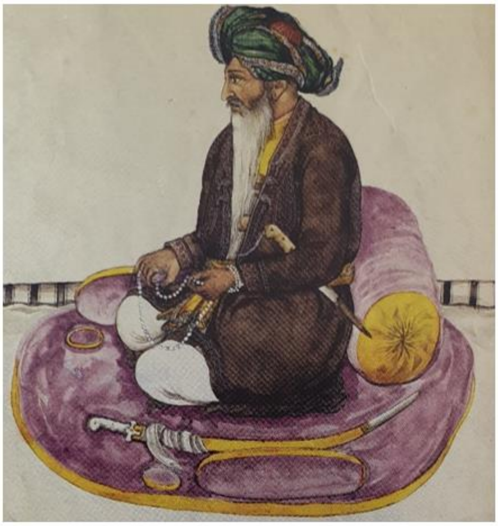

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکبرخان (پورته او ښی خوا
ته) د دوست محمد (لاندې
انځور) په زامنو کې تر
ټولو هوښیار او اغېزمن و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کافرستان یوه کورنۍ (کیڼ پورتنی انځور)، یو خروټی غلزی (ښی پورتنی انځور) او (لاندې) د اسونو پښتانه سوداګر. افغانستان یو داسې هېواد و چې په قومي، توکمي او ژبني ژورو درزونو وېشلی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دري افغان درباري اسوال
چې په ۱۸۰۹ کال کې د
الفنستون په ماموريت کې يو
ارتېست انځور کړي دي.

يو دراني ښاغلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

رنجيت سېنګ، سېک ټول واک او د دوست محمد سخت دښمن چې په پنجاب کې
يې يوه ځواکمنه پاچاهي جوړه کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

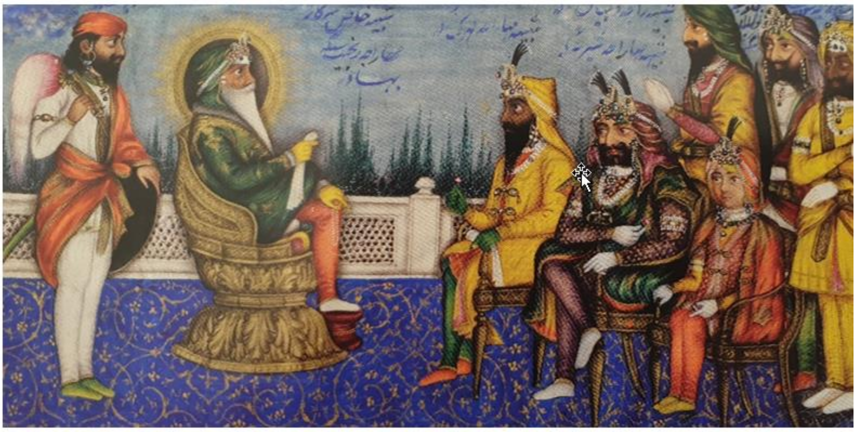

رنجیت سېنګ، «د پنجاب زمری» او د ده اشرافیان

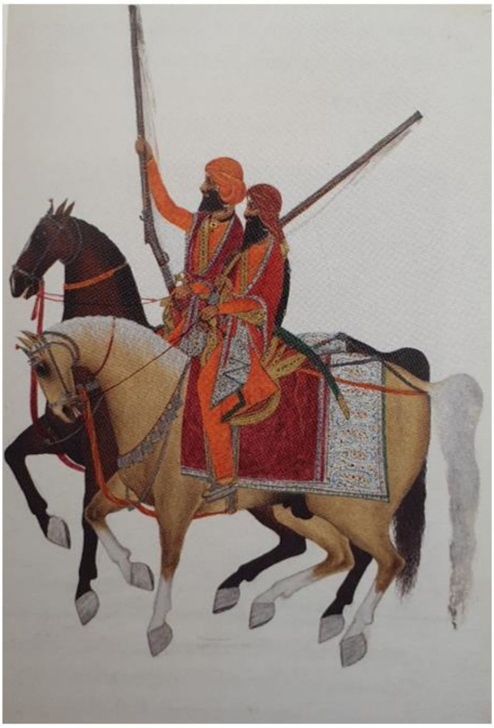

سیک اسوال

د رنجیت سېنګ د مدرن فوج خاص د
لوا دوه پلي عسکر. دغه لوا د ناپلیون
پخوانیو افسرانو روزلې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لويې لوبې لوبغاړي

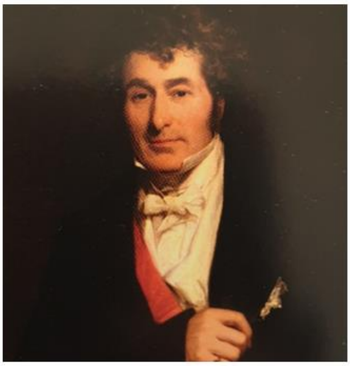

اډوارډ لارډ الېنبوره لمړی اېرل (اېرل اعزازي لقب دی. ژباړن) لمړنی کس وو چې د روسيې په هکله يې انديښني په عامه پاليسۍ بدلې کړې. ده په خپله يادليکچه کې ليکلي: « په اسيا کې زموږ پاليسي بايد يوازې يو تګ لوری ولري او هغه د روسيې د واک محدودول دي.»

سېر کلاډ وېډ په بنګال کې زېږېدلی يو پارس پوه او د لويې لوبې يو له لمړنيو او اصلي څارګرو مشرانو څخه و. لويه لوبه د امپراتوريو د جاسوسۍ او فتحو هغه لويه سيالي وه چې برتانيې او روسيې په دغه پېر کې پيل کړه او تر هغه وخت پورې په کې ښکېل وې تر څو چې د دوی اسيايي امپراتورۍ ونړېدې.

مکنېل په ايران کې د برتانيې روس کرکجن سفير و چې دغه استونې يې « روسيې په رسمي توګه د کابل سره ديپلوماتيکي اړيکي پرانيستي» انګرېزان دې ته قانع کړل چې دوست محمد بايد له واک څخه ليرې او پر ځای يې بل څوک کښېنول شي. نوموړي د مشورې په توګه داسې ليکلي: « لارډ اکلنډ بايد يو پټېيلی تګ لوری ونيسي او اعلان وکړي چې هر هغه څوک چې زموږ سره نه دي، نو زموږ پر ضد دي. موږ بايد افغانستان خپل کړو.»

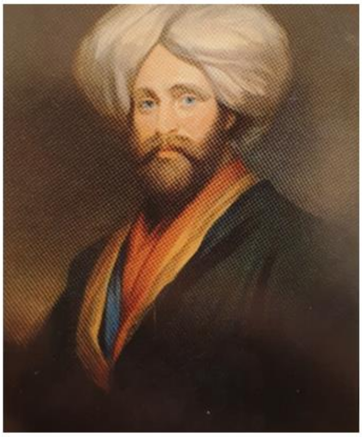

جګړن الدرېډ پاټېنګر د وېډ لوی سيال هنري پاټېنګر وراره/خورېږ و چې د مسلمان او د اسونو د سوداګر په جامه کې هغه وخت په هرات کې و کله چې د قاجار پارسي لښکر پر هرات يرغل وکړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

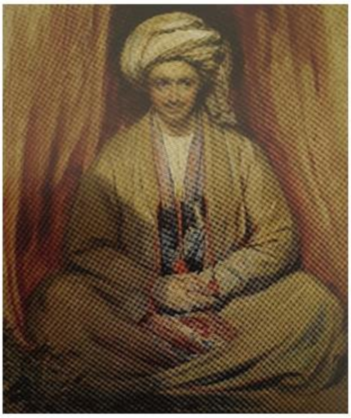

د لویې لوبې سکاټلندی اجنټ الکساندر برنز
په دغه انځور کې یې په افغانستان کې افغاني
جامې اغوستې دي. ده تل سرټکاوه چې دغه
نوموړ انځور هېڅ ده ته ورته نه دي

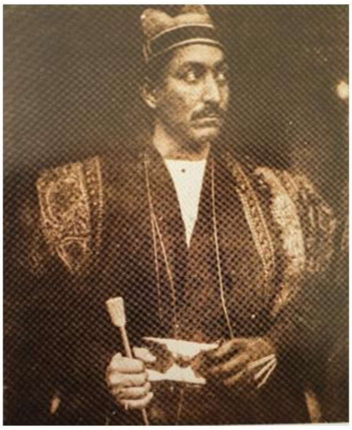

موهن لال کشمیري د الکساندر برنز نامتو
هندي مرستیال او د څارګرې اداري مشر و
چې د هر انګرېز په پرتله د افغانستان په
هکله ډېر پوهېده. تر هغه وخت پورې چې
انګرېزانو د ده مشورو ته غوږ نیوه، هر څه
سم مخته روان وو.

ایون ویتکېویچ یو ځوان پولندی اشرافي و چې
د قزاق په شاګیو کې د خپل تبعیدي ژوند په
بهیر کې د هغه ترکیک کلتور سره مینه پیدا
کړه چې سیمه یې اوس د ازبکستان، قزاقستان
او تاجکستان په هېوادونو وېشل شوې. دی تر
ټولو وړ څارګر و او د دې توان یې درلود
چې برنز وننګوي. دغه جوړې وروسته له
دې چې ډېره موده د یو او بل په پله روان
وو، د ۱۸۳۸ کال د کرېسمس په ماښامنۍ کې
یې په کابل کې سره ولیدل

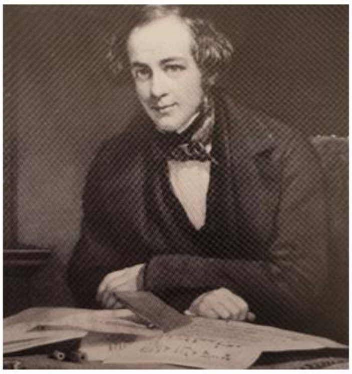

هنري لارنسن د سپېدو په نیمه رڼا کې
تصادفي د ویتکېویچ له قزاقانو سره هغه
وخت مخ شو چې د پارس او افغانستان په
پوله کې یې لاره ورکه کړې وه. له مشهد
څخه تهران ته پر اس باندې نوموړي په
ریکارډ ماتوونکي مزل وکړی شول چې
افغانستان ته د روسي پټ ماموریت خبر
ورسوي. لارنسن د انګرېزي اشغال په بهیر
کې په کندهار کې سیاسي اجنټ و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الکساندر برنز یو تکړه سکاټلنډی څارګر افسر و. دی ختیځ ته ولېږل شو
چې د یو داسې ګواښ په هکله مالومات راټول کړي چې هېڅ نه شته و. کله
چې ختیځ ته د خپل یون په اړه لیکلی کتاب یې نومور شو، روسان چې د
دغه کتاب فرانسوي ژباړه یې ولوسته وهڅېدل چې دوی هم د څاګریزه
مالوماتو په راټولولو پیل وکړي؛ نو ویتکېویچ یې لمړی بخارا او بیا کابل ته
ولېږه چې له امله یې په لندن کې د جګړه پالو بدګمانۍ هغه ګواښ رامنځته
کړ چې ډېره وېره ترې کېده؛ نو په دې توګه لویه لوبه وزېږېده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته سېر ویلیم هې مېکناټن د خپلو نومورو کمرنګه شنو عینکو سره لیدل کېږي. دی د السټر Ulster یو په کتاب مین پخوانی قاضي و چې له محکمې څخه یې د کمپنۍ د اداري چارو مشرۍ ته وده وکړه. نوموړی د اکلنډ یو روس کرکجن او په پروتوکول مین سیاسي سکرتر شو. د برنز د چټکې ودې سره حسادت دې ته وهڅاوه چې د هغه نظریې ملاتړ وکړي چې شاه شجاع یې د دوست محمد ځای ناستی کولو. دا هغه نظریه وه چې برنز یې په کلکه مخالفت کولو. دغه دوه کسان چې هېڅ کله یو بل سره جوړ نه شول، په افغانستان کې د یوې ناکاره اداري مرکزي برخه وګرځېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ایډن کورنۍ

ایملي ایډن د لارډ اکلنډ یوه بکره خور وه. نوموړې په هند کې د انګرېزي واکمنۍ د ځینو ټوکماره او بوږنوونکو لیکونو لیکواله هم وه.

جورج ایډن لارډ اکلنډ د انګرېزي هند لوی والي یو هوښیار خو ځان راضي سړی و چې د هند په هکله یې لږ پوهه درلوده.

لارډ اکلنډ د مېکناټن او وېډ په چاڼ شوو څارکرېزه راپورونو ډېره ووهله؛ نو په دې کې پاتې راغی چې له سیمې څخه د برنز سمو او رښتیا استونو ته پام واړوي او دې ته قانع کړل شو چې دوست محمد د انګرېزانو ضد دریځ لري. د نوموړي خور ایملي لیکلي: «ګران او خوارکی سوله من جورج په جګړه کې ځان ښکېل کړ. دا د ده د کرکټر سره په ټکر کې دی.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ۱۸۳۸ کال د جولای په میاشت کی مېکناټن په لودیانی کي د شاه شجاع دربار ته لاړ او د ده سره بی ولیدل. شاه شجاع ته یې په لنډه توګه خبر ورکړ چې له ډېرش کلن تبعید وروسته به دی د انګرېزانو په مرسته بیا پر تخت کښېنول شي.

په تبعید کي د شاه شجاع دربار. له کیڼي خوا څخه ښي لوري ته: شهزاده تیمور، شاه شجاع، شهزاده صفدرجنګ او ملاشکور اسحاقزی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جګړې ته تیاری

د باجوړ یو تورټوپکوال

د بنګال بومي پلې قوا دوه سپاهیان

د کابل پلې پوځیان

(c) ketabton.com: The Digital Library

انګرېز-هندي د اباسين پوځ د ختيځ په لور روان دی

د سکېنرز هارس اسواله قوا جګړې ته ستنه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵

د جهاد جنډه

د ۱۸۳۹ کال د مې د اتمې په سهار چې شاه په بریا د کندهار له دروازو تېرېده، د پاکارۍ یوې مېرمنې یو څه د پاسه دېرش کلن سړی مړ وموند. دغه مړی د سن پیټرزبورګ په ورانو فرعي واټونو کې د پاریس مېلمستون د پاسني پوړ په یوه کوټه کې شوی و. داسې برېښېدل چې دغه سړي په ځان پسې ور کولپ کړی و او بیا یې خپل ماغزه په ډز باد کړي وو.

د پېښې لنډ او له احساساتو ځخه تش یو نوټ د مړي تر څنګ پر یو مېز پروت و چې داسې په کې لیکل شوي وو:

داسې ښکاري چې زما د برخلیک پروا ولري؛ نو ما ته د دې ویل بسنه کوي چې زه په خپله خوښه خپل ژوند پای ته رسوم. لکه څنګه چې زه اوس مهال د بهرنیو چارو د وزارت په اسیايي څانګه کې مامور یم، زه په عاجزۍ له نوموړې څانګې څخه بېړنۍ غوښتنه کوم چې د ارنبورګ له غونډ ځخه زما دوه کلنۍ تنخوا په لاندې توګه ووېشي: ۱. د افسرانو د یونیفورم د توکو د پارچې ادا کول چې په ټوله کې شاوخو ۳۰۰ روبله کېږي؛ ۲. ۵۰۰ روبله، درزي مارکوویچ Markevitch ته د هغه کمیس له پاره ورکړئ چې ما فرمایش ورکړ خو وا مې نه خیست؛ ۳. زما چوپړیال دیمتري Dmitry ته اجازه ورکړئ چې له هر هغه څه څخه چې زه یې اوس لرم کار واخلي. ما د خپل مخکني یون ټول کاغذونه وسوځول؛ نو د دوی د موندنې له پاره د لټون ټولې هڅې به بېځایه وي. ما د پاریس مېلمستون له څښتن سره حساب د مې تر اووم پرې کړی، خو که هغه کومه بله غوښتنه ولري، زه له څانګې څخه په عاجزۍ هیله کوم چې له پورتنیو پیسو څخه یې غوښتنه پوره کړي. د ۱۸۳۹ کال د مې ۸ سهار درې بجې.. ویتکېویچ.[1]

د ایون وېکتورویچ ویتکېویچ د داوستویفسکي* Dostoyevskian مرګ په هکله هېڅ کومه خبره نه شوی توجیه کېدای او کابو له هغه شېبې وروسته چې مړی یې وموندل شو، د روسانو د لوبې لوبې د لمړني اجنټ د مرموزه مړینې په هکله ګنګوسې پیل شوې. انګرېزانو دا د تزاري مطلقه واکمنۍ د هغه استبداد او بې رحمۍ ګواهي بلله چې دوی ترې وېره درلوده. ویتکېویچ په وحشیانه توګه له خپل پلرني هېواد څخه په ۱۴ کلنۍ په جزايي توګه په شاګۍ کې لیرې پرتې اډې ته ولېږل شو. بیا، کله چې د ډېرو سختیو له ګاللو سره سره، ده خپل ځان ته وده ورکړه، یو تکړه ځارګر ترې جوړ شو، پر خپل سیال، برنز برلاسی شو او بارکزي یې خپل کړل، روسي مشرانو یې په بې رحمۍ له ده سره د تړاو څخه انکار وکړ او ویې شړلو.

په سن پیټرزبورګ کې انګرېزي سفیر، پامرسټن ته ولیکل: «ویل کېږي چې د ویتکېویچ د مړینې وجه دا وه چې د دې پر ځای چې انعام او ترفیع ورکړل شي لکه څنګه چې ده یې تمه درلوده، روسي دولت په افغانستان کې د ده له بېسارو

---

*داوستویفسکي یو روسي لیکوال و. دلته د ویتکېویچ مړینه داسې ښودل شوې لکه هغه مرموزې مړینې چې د داوستویفسکي په داستانونو کې راغلې. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړنو څخه انکار وکړ.»[۲] د روسېې د مهاجرینو او جلاوطنۍ د ادارې پر بنسټ چې سېر جان کې Sir John Kaye د ۱۸۴۰مو کلونو په پای کې په دې اړه اریکه ورسره ونیوه، ویتکېویچ پلازمېنې ته «راورسېد او په ښه توګه د ورسپارل شوې دندې د ترسره کولو په بدل کې یې ډېرې هیلې درلودې». خو کونټ نېسلروډ د ده له لیدو څخه انکار وکړ او کله یې چې ځان وزارت ته ور وپېژندو، ده ته د ننوتو اجازه ورنه کړل شوه. وروسته کونټ یو پیغام ولېږه چې «پرته له یو ګرځندوی څخه چې نوم یې ویتکېویچ و، په دغه نوم بل څوک نه پېژني او د راپورونو پر بنسټ، دغه ګرځندوی پرته له دې چې صلاحیت ورکړل شي، په خپل سر په کابل او کندهار کې په ځینو دسیسو کې ښکېل و». ویتکېویچ «سمدلاسه د دغه پیغام په خورا ناوړه مانا پوه شو ځکه چې نوموړی د خپل دولت په کرکټر ښه پوهېده». لکه څنګه چې هغه پوهېده چې پر افغانستان باندې د انګرېزانو په ظاهراً بریالي یرغل کې، برنز نوموړی چک او مات کړی و، اوس «په وضاحت پوه شو» چې سربېره پر پورتنۍ ماتې، دی هغه سیاستوالو«قرباني کړ» چې ده یې په پوره ایمانداری او اغېزمنتوب چوپړ کړی و.[۳]

په بخارا کې انګرېزي اجنټ او خبر لیکونکی، نظیر خان الله، په جلا او ازاده توګه د پورتنۍ څرګندونې پخلی له منځنۍ اسیا څخه په یوې پټې استونې کې کړی دی. ویتکېویچ دا احساس وکړ چې مشرانو یې خیانت ورسره وکړ. دوی له بارکزیو سره د پوځي مرستې په ژمنه کې پاتې راغلل او بارکزي یې انګرېزانو ته یوازې پرېښودل. نظیر خان خپل مدیر، برنز ته لیکلي: «یو روسي اجنټ چې زما اشنا دی ووېل، کله چې ویتکېویچ له کابل څخه روسېې ته راغی، روسي اړوند ادارو ته یې ووېل چې دوی ته یې ګڼ شمېر داسې لیکونه ولېږل چې د پوځي او مالي مرستې غوښتنې یې په کې کړې وې، خو دوی هېڅ ځواب ور ونه لېږه چې له کبله یې د ده کار وځنډېد او دی یې په کابل او کندهار کې دروغجن وښود؛ نو ځکه یې د بې عزتۍ احساس وکړ او کله یې چې له سن پیټرزبرګ څخه ځواب ترلاسه کړ، خپل ځان یې وواژه.»[۴]

خو د ډېرو روسي کتونکو په اند، د ویتکېویچ پر مرموز مرګ او د افغانستان په اړه د ده د اسنادو پر مشکوکه ورکېدنه د انګرېزانو د ناولې لوبې ټاپې لګېدلې او دا څرګنده وه چې د ویتکېویچ په کاغذونو کې په منځنۍ اسیا کې د انګرېزي څارګرو او خبري شبکو په اړه چې نوموړی په بریا ورننوتلی و، په تفصیل مالومات نغښتي وو. د اسیایي څانګې مدیر، ایل جي سینیاوین L G Sinyavin په دې اړه لیکلي:

د دې پر ځای چې اسناد موږ ته وسپاري، ویتکېویچ ټول وسوځول. په دغه اسنادو کې ډېرې داسې کتنې وې چې له ده سره یې د افغانستان د وضعیت په اړه د راپور په جوړولو کې مرسته کړې وه او همدا راز له ده سره په افغانستان کې بېلابېلو کسانو ته د انګرېزي اجنټانو د استونو کاپي وې. د نوموړي د پام وړ استعداد ته او په څار او کتنو کې یې وړتیا ته په کتو سره، موږ پوره باور لرو چې دا ټول اسناد به اوس موږ ته ډېر ارزښتمن او کټور مالومات وای. هغه څه چې ده په شخصي توګه ما ته بیان کړي، څرګند دي.[۶]

ټولو پورتنیو څرګندونو دغه ګنګوسې ته لاره خلاصه کړه چې د ویتکېویچ وژنه د انګرېزي استخباراتو د اجنټانو یوه پټه کړنه وه. ځکه چې د ویتکېویچ د ځان وژنې له پاره هېڅ دلیل نه و- په دې هکله د روسېې د رسمي څرګندونو پر بنسټ - ده ته په عزت ښه راغلاست وشو، ورته وویل شول چې مډال به ورکړل شي او د مړینې په سهار یې د تزار نیکولس ۱ Tsar Nicholas I سره د لیدنې وخت درلود؛ نو د خپل ژوند د جلال په شپه کې به ولې یو سړی ځان وژني؟ سینیاوین هک پک و. نوموړي په ارنبورګ کې د ویتکېویچ ملاتړي، پېرافسکي Perovsky ته ولیکل: «ویتکېویچ یوازې اته ورځې مخکې سن پیټرزبورګ ته راورسېد. وزارت په ډېره ښه بڼه ده ته ښه راغلاست ووېل او د مړینې په شپه یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو راپور راورسېد چې ګارد ته دې بدل کړل شي. سربېره پر دې، ترفېع، اعزاز او پیسو ته هم نومول شوی و.» سینیاوین دوام ورکوي:

له ده سره زما د لیدنې په ترڅ کې، ما ستا یادونه وکړه چې څومره پرې پام کوې. کله چې تاسې واورېدل چې دی خبوې ته تللی و او هلته ووژل شـو [چې درواغ وو] تاسې څومره غمجن وی او مخکې له دې چې لاړ شي، د داسې ستونزمن یون په بدل کې تاسې په ځانګړې توګه ما ته سـپارښـتنه وکړه چې یو مناسب انعام ورته برابر کړم. هغه ډېر راضـي او خوښ ښـکارېده او له مړینې څخه یې یوه ورځ مخکې ما په تیاتر کې ولید چې ټول ماښام یې له شهزاده سالټیکوف Prince Saltykov سره بنډار کولو. د همغې ورځې په نیمایي کې چې شپې ته یې مړ شو، دوی بیا نوموړی خوشحاله ولید. ماښام ته یې له کونټ سیمونیچ سره وکتل... دا ډېره عجیبه ده.[۶]

د همدغه روســي څرګندونو پر بنســټ، ویتکېویچ ســن پیټرزبورګ ته د خپل ټول یون په بهیر کې خوشـــحاله و. په ارنبورګ کې د ویتکېویچ ملګری، کې بک K Bukh وېلي چې څرنګه هغه سهار دوی سره یو ځای شـول او «په ټاپو کې پر اس چکر ته لاړل»، بیا یې د کمېنوسـټروسـکي په تیاتر کې یوه ننداره ولیده. بک لیکلي: «په ویتکېویچ کې د خپګان هېڅ نښې نه لیدل کېدې. د غمجنې مړینې په شـپه یې زه د لیدو له پاره ورغلم. دی د جرمني په یوه خبرپاڼه کې د کومې مقالې په اړه چې له ده څخه په کې یادونه شوې وه، ډېر خوشحاله و. ما ته یې د ژوند شتمني، خپل ټوپک او تومانچې وښودې چې په ختیځ کې یې پېرودلې وې. هوټل ته د تګ پر وخت خوشـــحاله و او غوښـــتنه یې وکړه چې په نهو بجو ویښ کړل شي.»

د ځان وژنې عجیبه لنډ او وچ وصیت یې هم ګونګوسې وزېږولې: ولې په وصیت کې یې د مور، ورور او یا د کوم ملګري یا همکار یادونه نه وه شوې؟ لمړنی کس چې خپل شک یې په لیکلي بڼه ښکاره کړ، تزار پوځي تاریخپوه ایم اې ټرنټییوف M. A. Terntyev و. هغه لیکلي: «پلټنې هېڅ پایله نه درلوده، خو په دې باور ګران دی چې یو سړی چې ډېر زیار یې وایست چې په خپل رسـمي ژوند کې وده وکړي، د خپلو لېوالو هیلو له ترسـره کېدو څخه یوازې یوه شـپه مخکې هر څه ته نه ووایي... ډېرو په دې مرموزه پېښه کې د انګرېزانو په ښکېلتیا شک کولو... له انګرېزانو څخه پرته بل چا د ویتکېویچ له اسـنادو سـره ناټ درلود؟ له انګرېزانو څخه پرته د برنز په ناکامۍ څوک زیانمن شـول او څوک پر ویتکېویچ په غوسـه وو؟ د ویتکېویچ مړینې موږ د افغانســـتان په اړه له مهمو ځارګرېزو مالوماتو څخه بې برخې کړو. کوم ټرون چې ده له دوســت محمد ســره لاســلیک کړی و هم ورک شـــو.» د پېښـــو دغه څرګندونې د ســـړې جګړې په پېر کې د لوېې لوېې تاریخپوه، ان اې خالفین N. A. Khalfin، بې اړنګه خوښـــېدې. هغه پوښـــتلي: «نو بل به څه و؟ یوه وژنه، چې د ســـن پیټرزبورګ په زړه کې د یوه بهرني قدرت په دستور ترسره شوه؟»[۷]

خو د پاریس په مېلمســـتون کې د پېښـــو په اړه دربېمه څرګندونه هم شـــته چې د ویتکېویچ په پلرني هېواد کې په ټولیز ډول باور ورباندې کېږي او ښـایي ډېره رښـتیا وبرېښي ځکه چې په ارنبورګ کې د ویتکېویچ د یو همکار د وینا پر بنسـټ، له مړینې څخه یوه شـــپه مخکې ویتکېویچ - یا جان پراســـېر ویتکېویچ - چې پولنډي ملګرو یې په دغه نوم پېژانده، په تیاتر کې د ویلنیس Vilnius له یوه پخواني ملګري، توشـکویچ Tyshkevitch سـره مخ شـو. دغه ملګري یې دی په ځاځ تر نیوکې لاندې ونیو او ورته ویې ویل چې دی یو وخت د خپل پلرني هېواد له پاره د ځان قربانۍ ته حاضـر و، خو اوس یې خپـل ټول ابـډیـالونـه هېر کړي او د ځـان‌غوښـــتنې پـه پـار یې خپـل تر ټولو ګران اصـــول پرېښـــي دي. د دغه ســـرچینو تر ټولو لمړني نوټونه د ډګروال پي ای ســـنګوروف P. I. Sungurov دي. نوموړي په ارنبورګ کې دېرش

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاله چوپړ کړی و او ويتکېويچ يې ښه پېژانده. د سنګوروف د ليکنې پر بنسټ، له تياتر څخه وروسته ويتکېويچ بېرته مېلمستون ته لاړ چې خپل کاغذ او بېلابېل نوټونه سره راټول کړي او له تزار سره سبا ته د ليدنې تياري ونيسي. د شپې ناوخته توشکويچ د ويتکېويچ کوټې ته د ده د ليدنې له پاره لاړ. د کوټې ور يې وټکولو، ويتکېويچ په خپله کوټه کې ناست او ژورنالونه او کاغذ يې شاوخوا پراته وو. د خپلو يونو، روسانو ته د خپل لوی چوپړ او همدارنګه د خپل راتلونکي ځوبمن• رسمي ژوند په اړه د ويتکېويچ خبرو د توشکويچ ځانځمن ځواب وپارولو: «ته وشرمېږه، پن ويتکېويچ... ته د خپل ماموريت په اړه داسې خبرې کوې لکه چې يوه سپېڅلې لاسته راوړنه وي.. ته چې له غلامۍ څخه د خپل پلرني هېواد د ازادولو له پاره د خپل ژوند، شتمنۍ او موقف قرباني ته حاضر وې... اوس غلامۍ ته د خپلواکو ملتونو په اړ ايستلو کې مرسته کوې. تا چې له جاسوسانو او خاينانو څخه کرکه درلوده، اوس په خپله له دوی څخه يو شوې...» توشکويچ چې خپل ملګري ته له سبق ورکولو څخه خلاص شو، ويتکېويچ پريوتو، غونج، ګروم او خپه شو او له ځان سره يې په پس پسې ووېل: «خاين، هو، خاين. بلا دې په ټولو پسې شي.» وروسته له دې چې توشکويچ لاړ، پښېمانه ويتکېويچ سمدلاسه اور بل کړ، خپل کاغذونه يې وسوځول، د کوټې په غولي کې يې له بکس څخه تومانچه راواخېسته په خوله کې يې ونيوه او ورپسې يې ماشه کش کړه.[۸]

روحي خپګان يا د وېکټورياپانو خبره ماليخوليا چې شرم او د ګناه احساس وزېږوله او د ويتکېويچ د مرګ وجه شوه، همغه څرګندونه وه چې د ويتکېويچ يون ملګري، ايون بلرمبرګ Ivan Blaramberg سمه بلله. نوموړی له ويتکېويچ سره وروستۍ څو مياشتې يو ځای و. ده په خپل يادښت کتاب کې ليکلي:

د اپرېل په مياشت کې موږ د خپل ملګري د ځان وژنې خواشينوونکی خبر ترلاسه کړ. دا د داسې ځوان له پاره د ژوند غمجن پای و چې ښايي زموږ د حکومت له پاره نور هم ګټور وای ځکه چې ده يې توان، استعداد او ټولې هغه اړينې ورتياوې درلودې چې په اسيا کې يې د الکساندر برنز په رول کې ولوبوي. پارس ته زموږ د يون او استوګنې په بهير کې به د ده ډېر وخت طبيعت خراب و او ويل به يې چې له ژوند څخه يې زړه تور دی. يو ځل يې جاغورلرونکې بېرټرنی Bertran تومانچې ته اشاره وکړه او ويې ويل: «په دغه تومانچه به زه يوه ورځ خپل ماغزه والوزوم.» ده همداسې وکړل او په همدغه تومانچه يې د ژور خپګان په شېبو کې ځان وويشت.[۹]

د ويتکېويچ ځان وژنه، افغانستان ته د شاه شجاع د بېرته راتګ يوازې يوه له ډېرو پراخو او ناوړه پايلو څخه وه. په ارنبورګ کې د ويتکېويچ اتل، کونټ پېرافسکي هوډ درلود چې په منځنۍ اسيا کې به روسان د انګرېزي دسيسو په وسيله له صحنې څخه نه ايستل کېږي. وروسته له دې چې پر افغانستان باندې د انګرېزانو د يرغل هوډ څرګند شو، پېرافسکي سمدلاسه د ترکمني خاناتې خېوې د اشغال په هکله د ملاتړ خپلولو له پاره هڅې پيل کړې چې د روسې پرستيژ بيا ژوندی کړي. دا هغه څه وو چې نوموړي له ۱۸۳۵ کال راهيسې پرې ټينګار کولو. د خېوې خلکو به هغه مزدور بزګران له ډېرو کلونو راهيسې پېرودل چې قزاقانو د روسې له پولې تښتول او مريتوب ته يې اړ ايستل. په

• ځوبمن:له هيلو، لېوالتيا او ناټ څخه ډک

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځنۍ اسیا کې انګرېزي پرمختګ، پېرافسکي ته هغه پلمه جوړه کړه چې ده يې د خپل يرغل پلان د عملي کولو له پاره هیله کوله. نو په سـن پیټرزبورګ کې یوه کمېټه جوړه شـوه چې د نوموړي وړانديز وڅېړي. دوی پرېکړه وکړه چې دغه یرغل به «په منځنۍ اسیا کې د روسیې نفوذ مضبوط کړي، د خېويانو له جزا څخه پخوانی معافیت به کمزوری کړي او په ځانګړې توګه، په سیمه کې به د انګرېزي دولت د هغه هڅو ثبات مات کړي، چې زموږ د صنعت او سوداګرۍ په زیان خپله برلاسي پراخه کوي. نو دغه ټکو ته په کتو سره، کمیټه په بشپړه توګه د وړانديز پلي کول اړين بولي».[۱۰]
په عین وخت کې، په لندن کې خوښي وه چې د ملکې ویکتوریا د پېر لمړني پوځي عملیات پرته له ډېرو هڅو په بریالۍ توګه ترسره شـول. د لندن په ټولنه کې یوې نوې چابکې نڅا ته د «غزني يرغل» نوم ورکړل شـو او د دغه موسـم ډولي نڅا وګرځېده.[۱۱] ځواني ملکې ته يې سـياسـتوالو داډ ورکړ چې اوس څوک د ختيځ څښـتن دي، روسـيه که برتانيه؛ نو نوموړې په خپل يادښـت کتاب کې وليکل چې دغه يرغل «پر منځنۍ اسـيا باندې د واکمنۍ له پاره يو ګام و». له هغه ورځې څخه چې شـاه شـجاع بالاحصـار ته بېرته راوګرځېد، د برتانيې صـدراعظم د افغانسـتان اصـلي پاچا مېکناټن ګڼلو[۱۲] او حکومـت هـم مېکنـاټن، وېډ او کين د بـارونيـټ Baronet او اکلنـډ د اېرل Earl پـه لقـب ونـازول. ها خوا، د جګړې د بهیر ښه ترسره کېدل شېملې ته سکون وروباښه. اېملي ايډن ليکلي: «د بريا د لمانځنې په وياړ د لوی والي مېلمستيا په برياليتوب ترسره شـوه، په شـېمله کې چې څوک مېشـت وو، ټول راغلي وو. په رڼو پلاسـتيکونو د غزني د نيونې انځورونه کښـل شــوي وو او اکلنډ په هر لوري کې د ګلانو طاقونه او په ګلانو پوښ برنډې جوړې کړې وې. عالي جناب ته د قطعو يو مېز هم اېښودل شوی و.»[۱۳]
په کابل کې هم لمانځنې وې، لږ تر لږه د سـدوزيو د شـاهي ملاتړو او د هغه چا په منځ کې چې له اشـغال څخه يې ګټه پورته کوله او ترفيع يې کوله. شـاه شـجاع په بالاحصـار کې مېشـت شـو او خپل زوړ دربار يې بېرته جوړ کړ. په لوديانه کې خپل وفادار مرسـتيال، ملا شـکور ته يې د اداري د رياسـت څوکۍ ورکړه او خپل اوږد مهاله اتل، وېډ يې راوغوښـت چې يوه ځانګړې اعزازي چپنه ورکړي. په ناسـته کې راټول شـوو اشـرافيانو ته يې د افغانسـتان له پاره د يو نوي او تازه پيل اعلان وکړ: دی به خپل دښـمنان وبښــي او له انګرېزانو سـره به د خپلو ژمنو درناوی وکړي. انګرېزانو په داسـې وخت کې د ده پالنه وکړه چې ده هر څه له لاسه ورکړي وو.د نوموړي وفاداره ژوند ليک ليکونکي په دې اړه ليکلي:

اعلحضرت به ډېر ځلې ويل چې دی د انګرېزانو دېرش کاله مېلمه و او له دوی څخه يې پرته له مهربانۍ او درناوي بل څه نه دي ليدلي؛ نو دا د دې غوښتنه کوي چې نه يوازې دی بلکې د ده وارثان او راتلونکي نسلونه دوی ته په بشپړه توګه وفاداره وي. ده خپله قضيه له امپراتور همايون سره پرتله کوله. نوموړي په ايران کې د صفويانو دربار ته پناه وړې وه او د خپلې پاچاهۍ په بېرته ترلاسه کولو کې يې مرسته ترلاسه کړې وه. شجاع په دربار کې له عامه خلکو سره په ليدنه کې په زغرده وويل چې هغه بارکزي خانان به وبښل شي او مال به يې بېرته ورکړل شي کوم چې خپل کورونه يې پرېښي او تښتېدلي که چېرې دوی بېرته کابل ته راشي: ځينې داسې خلک لکه نواب زمان خان، زامن، ورونه او ټول خپلوان او تېروال يې لـه دغـه بيا پخلاينې وړانـديز څخـه ګټـه پورتـه کـړه او دوی تـه بېرتـه خپل پخواني موقفونه ورکړل شول.[۱۴]

په عين حال کې انګرېزي عسـکر او سـپاهيان په خوښـۍ د مانۍ چاپېر په پانړېژه بنونو او د کابل په باغونو کې چې له مېوو څخه ډک وو ګرځېدل او نور به «ډله ډله کله دلته، کله هلته پر اسـونو سـپاره تلل چې د هغه عجايبو ليدنه وکړي چې دوی ته يې په هکله توضـېحات ورکړل شـوي وو».[۱۵] دوی له دوسـت محمد څخه کابل داسـې وخت ونيو چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښار د ښېرازۍ په اوج کې و او ۷۰۰۰۰ خلک په کې مېشت وو. په ۱۸۳۹ کال کې کابل ښایي په ټوله منځنۍ اسیا کې تر ټولو لوی د سوداګرۍ بندر او د سیمې د کاروانیزه سوداګرۍ مرکز و. کوم امنیت چې دوست محمد په خپله واکمنۍ کې راوستی و او کوم نرمښت چې ده د مذهبي لږکیو پر وړاندې ښودلو، دې ته لاره هواره کړې وه چې کابل د سندي هندو سوداګرو په ټېره بیا د سندي بانکونو د پلازمېنې، شکارپور د سوداګرو په مرکز بدل شي. همدا راز په کابل کې د یهودي، ګرجستاني او ارمني سوداګرو مخ په وده ټولنې هم وې.[۱۶]

تنګو واټونو د بډای سوداګرو د ختو کورونو ته او د قومي مشرانو او زمیندارو ځو پوړیزه او ځنګ پر ځنګ کورونو ته لاره ایستله او له لارې څخه به ښایسته حکاکي شوې دروازې او د بالاخانو حکاکي کړکۍ او ارګنې ښکارېدې. د کورونو له دېوالونو څخه به د توت ونو سر پورته کړی و. که چېرې به د کوم کور ور پرانیسی و؛ نو د لاروي به په لوی انګړ سترګې ولګېدې چې د برنډې په منځ کې به د اوبو تیندکو دارې وهلې او شاوخوا به یې قالینې غوړېدلې، بالښتونه به پرې ایښي وو او د مېوې ونو به سېوری پرې جوړ کړی و. محراب ته ورته د طاقچو نني دېوالونه په ښایسته او ډېره پېچلې توګه سیم ګل شوي وو. دلته به د ماښامه مشرانو د چیلې لاندې ډډې وهلې وې، چلم به یې څکول او ربابیانو او یا شاعرانو ته به غوږ وو چې ښایسته حماسي شعرونه به یې ویل.

د لویو کورونو ترمنځ د څو میلو په اوږدو کې له ګڼې ګوڼې څخه ډک بازارونه غځېدلي وو چې هر څه بېل بازار درلود. د شالونو سوداګر په یوه کوڅه کې، د دیګ مسالې او د ګلابو د اوبو سوداګر په بله کې. همدې ته ورته، د بخارا ورېښمن، روسي چای، لکنهوي نیل، تاتاري پوست، چیني لوښي او د اصفهان نومور خنجر ځان ته د سوداګرۍ کوڅې درلودې. یو ځوان افسر، جېمز رټرې James Rattray چې وروسته یې د کابل ښایسته انځورونه کاږلي، لیکلي:

د هټیو کړکۍ پرانیستې او تر ځمکې رسېږي. ډېر توکي لکه میوه، مرغان او سارایي ځاروي، زغرې، کاچوغې، پنجې او چاړې داسې پرېمانه ننداړې ته ایښودل شوې وې چې بیان یې ناشونی دی. دغه توکي په فوق العاده توګه منظم ایښودل شوي او له غولي څخه تر چت پورې انبار دي. د هرې هټۍ مخې ته یو کسبګر ناست وي او د پرېمانه توکو له منځ څخه پېرودونکو ته سر راپورته کړي. واټونه دومره تنګ دي چې د بار اوښانو یو کتار ساعتونه وخت نیسي چې د داسې دوامداره خوځېدونکي او بدلېدونکي ګڼې ګوڼې په منځ کې تېر شي چې ټوله ورځ واټونه ترې ډک وي... ښځې، چې کفن ته ورته حجاب یې پر تن وي، پر اس سپرې د اسانه لارې په لټه کې خپله لار په ګڼه ګوڼه کې وباسي... د پلي عسکرو له خوا د خلکو ګڼه ګوڼه ناڅاپه ځنګ ته پورې وهل شي. دغه عسکر د کوم لوی مشر مخکښ ساتونکي وي. مشر په ډېر ویاړ پر اس سپور تېرېږي او سپاره عسکر چې ځلانده ګلدوزي چپنې او جامې یې پر تن وي په داسې حال کې پسې روان وي چې خپل ټوپک او نېزې یو خوا بل خوا خوځوي... بیا د شاه پیلان په لنډو ګامو کاږه واږه راروان وي او له بامونو څخه راوتلي د اوبو نلونه مات کړي او یا د یخ یا د مېوې هټۍ په لوري شا ته حرکت وکړي.[۱۷]

د شور ماشور او ګڼې ګوڼې له منځه به د ژېړو پیالې او د اوبو له مشک سره د اوبه پلورونکي چیغه واورېدل شوه «اوبه! اوبه!»، د ړندو سوالګرو له لیکو څخه به د خیرات ناره پورته شوه او د ډوبې په پای کې به، د پښۍ پلورونکو د«شاباش پښۍ» نارې وهلې.

د ډېرو سختیو له کالو څخه وروسته، انګرېزي عسکر خوشحاله او حتی لږ هک پک شوي هم وو: میرزا عطا د انګرېزانو په اړه هغه په ګومبزې پټ مارکېټ ته په اشارې سره لیکلي چې د شاه جهان والي، علي مردان خان په ۱۶۴۰مو کلونو کې هغه وخت چې تاج (تاج محل. ژباړن) جوړېده، جوړ کړی و:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی د پټ بازار په لیدو ګوته په غاښ شول او د لامبو د حوضونو او د اوبو د مخزنونو ښایسته سنګاري، جنت ته ورته باغونه، د پلازمېنې ښایسته ودانۍ او ډکې هټۍ یې خوښې شوې... انګرېزي عسکر، چې لکه د سمندر څپې ګڼ شمېره وو، د خراسان پر لاره ډېرې سختۍ وزغملې. اوس په کابل کې دمه جوړوي او غوښې، وريجې، د بادام حلوا، فالوده، تندوري او کباب او رنګارنګ مېوې لکه د صاحبي او خليلي انګورو ډولونه، او تر ټولو ښه يې، د خايي غلامان khaya-e-ghulaman خوري. وروسته له دې چې په بېخونده هندي مرچو، دال او چپاتي نيم ګېډي هم نه وو، اوس دوی مميز دانه دانه خولې ته اچوي او چاغ شوي. لکه څنګه چې عسکر په بې کچې توګه د خپل شهوت پر اس شپه او ورځ کښېناستل، هغه متل چې «د کابل ټولې ښځې وينده لري» داسې په چټکۍ په ثبوت ورسېد لکه «د پېښور د غنمو اوړو سره د جوارو د اوړو ګډول».[۱۸]

کله چې د لوا د کليساګۍ خوش طبيعته ملا، ج. ر. ګليګ G. R. Gleig د هغه نارينه کړنو په هکله په خپل يادښت کتاب کې خبرې کړې، کومې چې انګرېزي عسکر يې په کابل کې بوخت ساتلي وو، نوموړي په پورتنۍ څرګندونې پرده اچولې. ده ليکلي:

هر چېرته به چې انګرېزان تلل، دوی به څه ژر او يا څه وروسته خلکو ته راز راز نارينه سپورتي لوبې ورپېژندلې. دواړه، د اس ځغاستې او د کرېکټ لوبې کابل ته څېرمه پيل شوې او مشرانو او خلکو ورسره مينه پيدا کړه. په خپله شاه شجاع يوه ګرانبيه توره د جايزې په توګه کښښوده چې جګړن ډېلي Daly د څلورمې سپکې سپرۍ ډلګۍ غړي وګټله. دغه لوبه دومره په زړه پورې وه چې ځايي ښاغلو هم په کې ګډون کولو، خو د کرېکټ لوبه افغانانو ته دومره خوندوره نه وه. دوی چې په خپله بڼه لوی جوارګر دي، د انګرېزي لوبغاړو توپ او ډنډه وهلو ته يې په حيرانتيا کتل، خو داسې نه برېښېدل چې دوی به دې ته وهڅول شي چې خپل څادر او لوی دستارونه يوې خوا ته کېږدي او لوبې ته د سيالۍ له پاره ور د ننه شي. مګر برعکس، زموږ وطنوال د دوی د چرګانو، مرزو او نورو ژوو جنګ ته ورتلل، شرطونه يې وهل، او روپۍ به يې په ډېره په زړه پورې توګه ګټلې او يا بايللې.[۱۹]

تر ټولو د حيرانتيا وړ د افغانانو په اړه د ګليګ دغه ادعا ده چې افغانانو د اماتوري تياتر سره مينه پيدا کړې وه. ده بيا ليکلي:

انګرېزي افسرانو څو ډرامې جوړې کړې. د تياتر يوه ودانۍ جوړه کړل شوه، سټېژ جوړ شو، جامې جوړې شوې او ډېرې ښې ډلګۍ لوبې ته حاضرې وې. په ټوله کې، خوښې کړل شوې ډرامې کميډي وې، لکه «ايرلنډي سفير» او دې ته ورته داسې نورې. د نندارچيانو ډرامې ډېرې خوښې شوې ځکه چې د ډرامو پر مهال برنز ژباړه کوله او د لوبغاړو او د دفترونو نومونه داسې بدل شوي وو چې افغانان پرې پوه شي. افغانان خوشحاله خلک دي او له مسخرو او طنزونو څخه خوند اخلي. لکه څنګه چې ژباړن په سمه توګه د لوبغاړو ټوکې ژباړلې، نندارچيانو به خپله خوښي د خندا په کرسازي ښودله.[۲۰]

د دوبي پای په مني بدل شو او شپې اوږدې او سړې کېدې؛ نو عسکرو ته د پسه د څرمن جامې، تاوده لاس ماغو او برېستنې ورکړل شوې. اوس دغه وخت د ښکار موسم ګڼل کېده. هغه ښکاري سپي چې د بولان د غاښي او لوړې څخه ژوندي پاتې شوې وو او د کمپ خلکو نه وو خوړلي، اوس يې د شغال د ښکار له پاره ايستل. د چينچلغزي او هيلۍ ښکار او همدا راز لږ وخت وروسته لخشک skating او د واورې سړيو جوړول مشهوره مشغولتيا وګرځېده. تامس سيټن ليکلي: «موږ د لخشک بوټونه چې موږ پخپله جوړ کړي و په پښو کړل او په يخ مو لخشک ووهلو. د کابل خلکو چې داسې ننداره هېڅ کله نه وه ليدلې، په منډو راغونډ شول چې زموږ ننداره وکړي. دوی ته يې ډېر خوند ورکړ او سات يې تېر شو. موږ له ژمي څخه دومره خوند واخيست څومره چې حالاتو اجازه ورکوله - ښکار، د واورې توپ ويشتنه، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

واورې سرې جوړونه او ډنډ ته د مېلې له پاره تګ، ځکه چې هوا ډېر وخت خوندوره وه. ځومره صاف، ځومره شين او ځومره له ورېځو څخه پاک اسمان و!»

په عين وخت کې شجاع د بالاحصار په بيا رغولو بوخت و. ده هڅه کوله چې بالاحصار ته بيا داسې جلال ورکړي لکه څنګه چې د ده په ځوانۍ کې يې درلود او داسې يوه ماڼۍ ترې جوړه کړي چې د ده د پاچاهۍ له لوړو خيالونو سره سمون ولري. اوچت دېوالونه او برجونه چې له لوی کمر څخه تاو شوي وو، په ښه وضعيت کې وو، خو د ماڼۍ د هغه ودانيو ميده کاري يې په طبعه برابره نه وه چې برنډې ته ځېرمه وې؛ نو ده د دربار له سالون څخه کار پيل کړ. نوی يې فرش کړ، پلستر يې له سره رنګ کړ، کتارې او طاقونه يې ورغول. په مغول باغ کې نوې ونې کېښودل شوې او يو حرمسرای له بنسټ څخه نوی ډيزاين شو او له لودياني څخه د ده د ښځينه له راتګ څخه مخکې جوړ شو. په عين وخت کې د دربار تشريفاتي اصول د سدوزيو د دربار ډېرې رسمې بڼې ته چې بارکزيو پرېښې وو، بېرته بدل کړل شول. د دولت پخواني دفترونه بېرته فعال کړل شول او يو داسې پېچلی او په پام جوړ يونيفورم ته رسميت ورکړل شو چې انګرېزي کتونکي ورته هک حيران شول. انځورګر جېمز رټرې ليکلي: «د دربار مامورينو ته دې د څو سل کسيزه ډلې په څېر وکتل شي. سرې ګلابي رنګه کورتۍ يې پر تن، له هره اړخه ډېرې په زړه پورې او اوچتې خولۍ يې پر سر. پر ځينو يې اوږده غوړونه لکه د خره او يا نېښونه لکه د شکنه ګنډل شوي وو او ځينو نورو يې د وزې او ګاومېښې د ښکر بڼې درلودې. د خوليو ډېری يې د مخروط، فنر او يا د ګونګړې بڼې درلودې چې ټولې يې لږ يا ډېرې په انځورونو او نورو ځېزونو ښکلې شوې وې. ځينو يې د نېزو ځوکې لرلې چې د لوړې رتبې نښه وه.»[21] په رسمي دربار کې په خپله شجاع هم د پام وړ جامې اغوستې. يوه اوږده چپنه به يې په اوږو پرته وه چې ژۍ يې په ګاڼو ښکلې شوې وې او ايټالوي والي ته ورته خولۍ يې د بخمل ځنډې درلودې چې ګاڼې په کې ټومبل شوې وې. هغه به له عارضينو سره د کټو پر مهال پر خپل اتځنده او له سپين مرمر څخه جوړ تخت ناست و او يوازې به تر ټولو لوړ پوړه انګرېزي مامورينو ته ودرېد. په دغسې موکه کې به يې د هوسۍ پر يوه اوږده او کاږه واږه ښکر تکيه کړې وه، «د مخ بڼه يې مدبره خو له انديښنو څخه ستومانه ښکارېده».

کله چې ژمي خپلې منګولې خښې کړې، ورځې لا نورې سړې شوې. له واورو څخه ډکې درنې او تيږې ورېځې نه ورېدې. په دې وخت کې شجاع پرېکړه وکړه چې ځينې ځانګړو افسرانو ته په خپل نوښت جوړ شوی مډال ورکړي. دا د دراني امپراتورۍ مډال و چې بڼه او جوړښت يې د فري مېسن Freemason مډال ته ورته و. د فري مېسن مډال درلودونکي د ګولفين Guelphian اعزازي مقام ته رسېدل. الکساندر برنز ته هم له بخارا څخه د بېرته راتګ وروسته دغه مډال ورکړل شوی و.[22] کله چې د انګرېزانو لمړنی لوا مخکې له دې چې د ژمي لمړنی بادورېې د واورو انبارونه جوړ او لارې بندې کړي، بېرته هند ته ستنه شي، د دغه مډالونو د لمړنی ورکړې بهير پيل شو. لکه څنګه چې د مېکناټن ځوان سکرتر، جورج لارنس يادونه کړې: «مډالونه يوازې انګرېزي افسرانو ته ورکړل شول ځکه چې شجاع له خپلو مامورينو څخه هېڅوک د دغه مډال لايق نه وو ګڼلي.»[23]

د نومبر په پای کې بېرته ستنېدونکې لمړنی لوا شېملې ته ورسېده. ايملي لېکلي: «دوی ډېر تندرست ښکاري او اوس د خپل هغه ربړن حالت ښکارندويي نه شي کولی چې په هکله يې ليکنې شوې دي. دوی ډېرې ستونزې او ناخوالې زغملې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو په غیر معموله توګه ټول ډېر چاغ ښکاري. د لارډ اکلنډ ساتونکی، کپتان ډاکېنز Dawkins خو بېرته داسې راغی چې حتی له فالستیف Falstaff څخه هم ډېر چاغ برېښي.»[۲۴]

په داسې حال کې چې شاه شجاع په بالاحصار کې پر تخت کښېنول کېده، د دغه ځای مخکنی اوسېدونکی، دوست محمد خان د شمال په لوري په چټکۍ په تېښته و. دېرش کاله مخکې، د نیملې له جګړې څخه وروسته د شاه شجاع په څېر، د واک بایلل دوست محمد ته سمدلاسه هر څه بدل کړل او ده ته یې یو لړ سپکاوي رامنځته کړل چې نږدې یې د تباهۍ او مرګ لامل شوي وو.

بارکزي په سختۍ په کنګلي درو کې له هغه انګرېزي ځارونکو څخه په تېښته کې و چې د دوی د نیولو له پاره استول شوي وو په داسې حال کې چې دوست محمد په پوره چټکۍ تګ نه شو کولای ځکه چې له ده سره یې «خپلې مېرمنې، کوچني ماشومان، وروڼه، زامن او چوپړیالان مل وو».[۲۵] سربېره پر دې، د ده وارث، اکبر خان چې ظاهراً په خیبر کې او ښايي د وبې په امر زهر ورکړل شوي وو، لا تر اوسه پوره روغ شوی نه و. لکه څنګه چې نوموړي پر اس د سپرلۍ توان نه درلود؛ نو په کټ کې وړل کېدو. د دوست محمد تېښته حماسي شاعرانو په دومره خواخوږۍ یاده کړې ده لکه سکاټلنډي شاعرانو چې د کولاډېن Culloden له ماتې څخه وروسته باني پرېنس چارلي Bonnei Price Charlie افسانوي کړی دی. په جنګ نامه کې غلام کوهستاني لیکلي:

نو زړور سلطان مخ پر وړاندې روان و
او زرکسیزه زړوره سپره ډله ورسره وه
له خپل زاړه دود سره سم
خپل حرم یې تر شا روان و
ورپسې یې خپل مال او زر وو
او څک سرتېري یې ښه بیدار وو
د دوی پر پله، په ګامونو لکه برېښنا
غچ غوښتونکي پسې روان وو
شپه او ورځ دوی سپاره روان وو
لکه وریځې چې په اسمان کې په بیړه وي[۲۶]

د تعقیبوونکې ډلې مشري جېمز اوټرم James Outram او جورج لارنس دوو سرسختو او هوښیارو ځوانو افسرانو کوله. د دوی د لارښوونې او ساتنې له پاره حاجي خان کاکړ او د شجاع پوځي زرکسیزه سپره ډله ګمارل شوې وه. په خپل چټک تګ سره دوی ته سخته نه وه چې د بارکزیو سوکه کاروان ته ځان ورسوي، خو د دوی له هڅو سره سره، د اوټرم ډله د امیر په نیولو کې هېڅ کله بریالۍ نه شوه او دا ژر څرګنده شوه چې حاجي خان د معمول په ډول دوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخېزه لوبه پیل کړې وه. نوموړي په لوی لاس انګرېزان په غلطه لاره بېول او تر خپلې وسې یې د دوی پرمختګ سوکه کولو.

دوه اونۍ وروسته د بارکزیو بوی د لټون ډلې تر سرېمو شو. دوی د دوست محمد د ساتونکې ډلې له څو تښتېدلو سره مخ شول او ورته وویل شول چې د دوی او دوست محمد تر منځ یوازې د یوې ورځې واټن دی. سټرې لارنس لیکلي:

د حاجي له اعتراض سره سره، چې په ستوغه او خطرناکه لاره کې د شپې له خوا د مزل د ناښندي په پلمه یې نه غوښتل مخ ته لاړ شي، موږ د سهار په پنځو بجو خپل مزل پیل کړ.* دا ښه څرګنده وه چې دغه عملیاتو ته د نوموړي زړه نه و. د ده اعتراضونو ته غوږ ونه نیول شو او موږ په خورا بده لاره په جګو غونډیو او د غرونو په وچو ویالو کې لس میله مخ ته لاړو او بیا مو د خپلو اسونو تر څنګ دمه وکړه. له پنځوسو څخه لږ افغانان زموږ سره یو ځای دغه ځای ته ورسېدل او پاتې یې د ورځې په بهیر کې راورسېدل. دلته موږ ته څارګریز راپور راغی چې دوست محمد د یوک Youk په نوم یو ځای کې دی چې یوازې یو مزل لیرې پروت دی. حاجي خان یو ځل بیا په وړاندې تګ کې خپل زړه نازړه توب وښود او اوټرم ته یې زاری کولې چې هملته تم شي څکه چې دوست محمد دوه زره کسیزه سپره ډله لري، خو اوټرم ډلې ته امر وکړ چې د مازیګر په څلورو بجو حرکت وکړي او کله چې افغانان راغونډ کړل شول، د دوی شمېر یوازې ۳۵۰ کسانو ته ورسېد او خورا بد تجهیز شوي وو.[۲۷]

په راتلونکو ورځو کې دغه ځنډوونکو تکتیکونو دوام وکړ. حاجي ټینګار کولو چې دوی باید تقویتي قوا ته تم شي، خو کله چې اوټرم د شپې له خوا مزل پیل کړ «د تېروتنې او یا چل له امله، موږ څلور میله مخته نه وو تللي چې زموږ لارښوونکي، چې د حاجي خان د کسانو تر امر لاندې وو، وتښتېدل. دغه مهال تور تم و او موږ د داسې بې پایه درو په منځ کې یوازې پرېښودل شوو چې حتی یوه نرۍ لاره هم په کې نه تر سترګو کېده؛ نو موږ پرته له دې چې تر سهاره تم شو بله چاره نه لرله».[۲۸] راتلونکی ماښام کله چې انګرېزانو په تګ ټینګار کولو، حاجي خان اوټرم تر مټ ونیو او«په جګ غږ یې ماته عذر وکړ چې مخ ته لاړ نه شم او بیا یې ګواښ راته وکړ چې په زور به مې ونیسي، خو د څرګندې تباهۍ په لور تګ ته به اجازه رانه کړي». او ده یې اړنګه اوټرم ته په رښتیا ډرکه• ورکړه:

که ته له دوست محمد سره مخامخ شوې، هېڅ افغان به د هغه پر ضد توره را ونه باسي او زه به د دې مسوول هم نه وم چې په جګړه کې دوی ستاسې پر ضد ودرېږي... کله چې زموږ د هوډ په کمزوري کولو کې پاتې راغی، حاجي خان زما له کېږدۍ څخه څو متره لیرې کښېناست او په تیاره کې یې له خپلو درېیو یا څلورو مشرانو سره له یو ساعت څخه زیات په ټیټ غږ خبرې کولې. دغه کسانو حاجي خان له پرنګیانو سره په مرسته کې چې د دوست محمد ونیسي، ګرم کړ او ترې ویې پوښتل چې امیر څه بد ورسره کړي... او حاجي خان په ټولو هغه څه اعتراف وکړ چې دوی ورته یاد کړل.[۲۹]

سبا ته یې په داسې حال کې چې واوره ورېدل پیل شول، افغان ډله په ډېرېدونکې توګه بغاوتي کېده. اوټرم لیکلي: «موږ پوه شوو چې زموږ افغانان خاینان دي او هېڅ باور نه شي پرې کېدای.» نو اوټرم او لارنس پرېکړه وکړه چې په داسې ماموریت لاړ شي چې نږدې ځان وژنې ته ورته و. دوی له یوازې دیارلس انګرېزي افسرانو سره د واورې په توپان کې د

---

*په حقیقت کې حاجي رښتیا ویل. د حاجي ګک غاښی حتی په دوبي کې او د ورځې له خوا هم ډېر ګران دی. سربېره پر دې، نوموړي د احتیاط له پاره ښه دلیل درلود څکه چې دغه غاښـی د هزاره ګانو تر واک لاندې و. ده څو کاله مخکې دغه هزاره ګان ځپلي وو او په دې کې یې اړنګ نه درلود چې دوی به له دغه فرصت څخه په کار اخیستنې له خپل پخواني ځپونکي څخه غچ واخلي.

•ډرکه: ګواښ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوست محمد د نیولو له پاره لاړل. په دغه شپه اوتړم په پلنه واوره کې ویده شو. دی پوهېده چې ښايي سبا ته به مړ وي، خو کلک هوډ يې درلود چې تر خپل وس پورې به هڅه کوي چې امير يا ژوندی ونيسي او يا يې ووژني. وروسته د ده ياد ته ورغلل چې «سهار ته د يوې پرتمينې هڅې په تمه، دی هېڅ کله دومره خوشحاله نه و لکه په هغه شپه چې و»، خو دغه هڅه هېڅ کله بريالۍ نه شوه. اوتړم او کسان يې په چارګام د باميان درې ته ښکته شول، خو دوست محمد همدغه سهار د هندوکش شمال، له سيغان څخه وړاندې، تاشقرغان ته تښتېدلی و چېرته چې د خپلواک ازبک مشر، ميرعلي «چې له شجاع سره يې دښمني لرله»، واکمني وه. اوتړم اوس بله چاره نه درلوده پرته له دې چې مېکناټن ته وليکي چې «په دغسې وضعيت کې اوس هېڅ داسې هيله نه شته چې فراري په داسې سيمو کې ونيسو چې د شجاع تر واکمنۍ لاندې دي او زموږ ماموريت په کې محدود دی. زموږ سپاره افسران وايي چې اسونه يې د لوږې او ستړيا له کبله د دې توان نه لري چې اوس سمدلاسه بل مزل وکړي؛ نو موږ اړ شوو چې د دوی تعقيب پرېږدو».[۳۰] په همغه شپه دوست محمد او ملاتړي يې په خوندي توګه د خامرد Khamard پناه ځای، د مير ولي د مريیانو د سوداګرۍ کلا ته ورسېدل. ميرزا عطا ليکلي:

امير دوه مياشتې د ازبکانو د ځانګړي مېلمه په توګه تېرې کړې او له هغه ځای څخه بلخ ته لاړ. د بلخ والي د يو ښايسته بڼ په مېلمستون کې ځای ورکړ. دلته د بخارا حاکم، نصرالله خان له خوا امير ته د اوښ ډاګي په وسيله يو ليک راورسېد. نوموړي امير ته بلنه ورکړې وه چې د ده دربار ته په خپل ورتګ عزت وروبښي. امير خپله کورنۍ او نور په ده پورې تړلي کسان په بلخ کې پرېښودل او له خپل وارث، اکبرخان سره يو ځای بخارا ته ستون شو. په بخارا کې چې د اسلامي علومو ښار و امير ته شاهي ښه راغلاست وويل شو، د استوګنې له پاره يوه ځانګړې ماڼۍ ورکړل شوه او د ورځني لګښت له پاره کوچنۍ خرڅ هم ورته حواله شو.[۳۱]

دا په بشپړه توګه څرګنده نه ده چې په بخارا کې څه پېښ شول، خو څو اونۍ وروسته دوست محمد له خپل کوربه سره بدورده شو: ميرزا عطا وايي چې وجه يې د دوست محمد د تند خويه زوی، اکبر خان څو سپکې څرګندونې وې. د دې وجه د دوست محمد مخکنۍ هڅې هم کېداې شي چې غوښتل يې د پولې نانندريزه ښار، بلخ ونيسي. ښايي د بخارا حاکم د امير په دغه کړنو ناراضه و ځکه چې د امير په څېر ده هم پر بلخ باندې د واکمنۍ ادعا درلوده او اوس يې د امير پر پلان اعتراض درلود چې د ده په استازيتوب د بخارا علما د جهاد اعلان وکړي، خو له يوې او يا له بلې وجې د دوی تر منځ ترخې خبرې تبادله شوې او بارکزيو ښار پرېښود. دا نصرالله خان ته لوی سپکاوی و. بيا د بخارا مکار، بې رحمه (او ښايي څرښنده روحي ناروغ) حاکم د دوست محمد د وژلو هڅه وکړه. فيض محمد په سراج التواريخ کې ليکلي:

د بخارا امير خپلو کسانو ته چې دوست محمد يې بدرګه کولو په پټه دستور ورکړ چې کله له امو سيند څخه تېرېږي، دوی دې هغه کښتۍ ډوبه کړي په کومه کې چې دوست محمد او شهزاده سپاره دي څو په سيند کې دوی ډوب شي؛ نو په دې توګه افغانان د ساتونکو تر نظر لاندې د امو تر غاړې ولېږدول او په کښتۍ کې کښېنول شول. هغه کوچنۍ کښتۍ چې امير په کې کښېناست په پټه سورۍ کړل شوه. کله چې کښتۍ حرکت وکړ د بخارا د امير يو کس چې له دغه دسيسې خبر نه و هم په دې کښتۍ کې ناست و. نوموړي غوښتل چې دوست محمد د سيند تر بلې غاړې بدرګه کړي او بيا بېرته راوګرځي. يو بل کس چې له دسيسې خبر و، له ده سره يې په ترکي خبرې وکړې او ورته وېې ويل چې له کښتۍ څخه ښکته شي چې د امير سره يو ځای ډوب نه شي، خو دوست محمد په ترکي ژبه پوهېده ځکه چې مور يې ترکۍ او د کابل د يو مشر قزلباش لور وه. کله چې امير دغه خبرې واورېدې، له کښتۍ څخه ښکته شو او نه يې غوښتل چې له سيند څخه تېر شي. د بخارا د امير کسانو چې هر څومره هڅه وکړه چې دی په کښتۍ کې له سيند څخه تېرېدو ته

وډوماري، ده ونه منله او خپلو ملګرو ته يې وويل: «دا بهتره ده چې په خپلو وينو کې ولامبم خو نه چې په سـيند کې له ډوبېدو څخه مړ شم ځکه چې د تورې په ژۍ زما مړينه به د بخارا د امير د نه انکارېدونکې بې عدالتۍ بېلګه پاتې شي، خو که زه ډوب شم، هېڅوک به د هغه بد چلند په اړه چې ده زما سره وکړ چې ميلمه يې وم، خبرې ونه کړي.»*

امير له خپلې ډلې سـره د بخارا په لور د سـاتونکو تر څارنې لاندې روان شـو «خو په لاره داسـې سخت د واورې توپان پيل شـو چې ټول يې د مرګ مورګې ته ورسـول. ډېرو کوچنيو شـهزاده ګانو له ډېرې يخنۍ څخه حتى خبرې هم نه شـوې کولای. امير خپلو شخصي چوپړيالانو ته امر وکړ چې هر چوپړيال يو شـهزاده راواخلي او خپله ژوره توده ساه پر دوی کوف کړي چې تاوده شي» او له مرګه وژغورل شي.

لنډه دا چې دوی بخارا ته په ډېره سـختۍ ونګوښـېدل. اوس د بخارا امير هغه لږ خرڅ چې دوی ته ورکول کېده هم پرې ودراوه. له دوی څخه شاوخوا ۷۰ کسه وتښتېدل ... کله چې نصرالله خان خبر شو، يوه اووه زره کسيزه سپره ډله يې په دوی پسې ولېږله چې د تېښتې مخه يې ونيسـي او امر يې ورته وکړ چې که چېرې سـردارانو جګړې ته مخ کړ؛ نو وينې يې دې توېې کړي او که جګړه يې ونه کړه، بيا يې دې په ځنځيرونو تړلي بېرته راولي. دوی په چراغچي Chiraghchi کې له سـردارانو سره مخ شـول، کلابند يې کړل او يرغل يې پرې وکړ. تر څو چې مرمۍ او باروت وو، افغانانو، بخارايان نږدې پرېښـودل او د ډېرو وينې يې توېې کړې، خو په پای کې کله چې د دوی مهمات خلاص شـول، بخارايانو پر دوی رامنډه کړه او يرغمل يې ونيول. افضـل خان او اکبرخان دواړه په جګړه کې ټپي شـوي وو، څو نور کسان مړه او له پاتې کسانو څخه ډېری يې سخت ټپي شوي وو. بخارايانو دوست محمد او ورسره مل کسان يې بېرته ښار ته يوړل او د بخارا د امير په امر يې، ټول په تياره تلخونه کې واچول.[۳۲]

د ۱۸۳۹ کال د نومبر په دويمه کله چې د کابل بازار ډنډونه کنګل شـول او د کابل سـيندغاړې په ولو کې پربنې ځلېدې، شـاه شجاع له بالاحصـار څخه جلال اباد ته د ژمي د تېرولو له پاره لاړ. اوس يې چې پېښـور په واک کې نه و، جلال اباد يې خپله ژمنۍ پلازمېنه ونوموله. مېکناټن هم ورسـره لاړ. دی له شـجاع څخه مخکې ورسـېد ځکه چې شـاه په نيمله کې وځنډېد چې يو کوچنی شـهزاده د نيملې د باغ د سپېدارو په منځ کې خښ کړي. مېکناټن ځان ته د ښـار په تر ټولو ښـه مېنه کې هسـتوګنځی پيدا کړ او شـجاع يې پرېښـود چې په داسـې ځای کې هسـتوګن شـي چې يو انګرېزي کتونکي د «کوډخې» نوم ورکړ.[۳۳]
ملا شکور ته په کابل کې د چارو واک وسپارل شـو او برنز د مېکناټن ځای ونيو. د کال په وروستۍ شپه چې د ژمي يخني خورا ډېره وه، برنز د نوي کال د شپې Hogmanay مېلمستيا جوړه کړه. سکاټلنډي لمن يې اغوستې، د پوستکي کڅوړه يې تر ملا تړلې وه او په خپله يې د مېلمستيا کوربه توب کولو. نوېل چېمبرلېن چې له کندهاره راغلی و په دغه مېلمستيا کې مېلمه و. ده ليکلي:

* د دوسـت محمد دغه خبره ډېره په زړه پورې وه. نوموړي به په خپل وخت کې يو شـمېر خپل دښـمنان وروسـته له دې ووژل چې له دوی سـره به يې د خوندي چلند ژمنه کړې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ يوه له خوښۍ ډکه مېلمستيا درلوده، خو پرته له برندي او جين مو بل څه د څښاک له پاره نه لرل. شاوخوا د سهار په دوو بجو خوړنځي ته لاړو او د ريلز reels نڅا مو پيل کړه. کپتان سېنکلير Sinclair چې د برسکاټلنډ جامې اغوستې وې، پر مېز ولاړ او بين باجه يې غږوله. برنز له موږ سره ډېر په ادب چلند وکړ. دی د هر چا خوښېږي ځکه چې برعکس د ډېرو مامورينو، په ده کې سياسي چل او تېرايستنه نه شته... [بې اړنګه، دی] په ټوليزه توګه د ټولو خوښ دی او رښتيا همداسې ښه سړی دی. زما په اند، دی تر ټولو صادق، په زړه پورې، ساتېره او يو ښه ښاغلی دی چې زه نيک بخته وم چې پېژندګلوي مې ورسره پيدا کړه.[۳۴]

کومې نمانځنې چې د ژمي په بهير کې دوام درلود د هر چا په طبعه نه وې. مخکې له دې چې بلاخره افغانستان په کرجنه توګه پرېږدي، امريکايي جنرال، جوسايه هارلن چې په برياليتوب يې د ختيځ هند کمپنۍ، شاه شجاع، سېکانو او وروسته دوست محمد ته جګړې وکړې او يوه لنډه موده يې په خپله ځان د غور شاه اعلان کړی و، انګرېزانو ته د ډېربدونکې غوسې په سترګه کتل. وروسته له دې چې برنز له هند څخه د نابللي پردي په توګه وشړلو، ده کور ته په لاره کې په انګوټ کې وليکل: «په هغه ورځو کې کابل، د زرو بنونو ښار، يو جنت و. ما دغه هېواد ليدلی چې د سپېڅلي خلوت سمونتيا ته مقدس و، خو د بېګانه او بې احساسه لړاکانو سپين سترګې ورتګ ناولی کړ. په عاداتو کې اړام•، په بده سليقه کې نومور، د بيباکه اشغال په خونړيو يرغلونو کې اکاړ مشران چې ناپرانده• زړونه يې مات کړل، د خوښۍ، خوشحالۍ او ساتېرۍ خوشحاله غږ يې چوپ کړ...» نوموړي دغه وړاندوينه هم وکړه: «د پوځي قوې په وسېله د يو ملت د خلکو رټل او ځپل، د ټول ملت د حبس د هڅې مانا لري په داسې حال کې چې ټول د خپلواکۍ په هوډ کې همغږي دي: د داسې پروژو عمر لنډ او پايله يې له مصيبت څخه ډکه وي.»[۳۵]

خو د اشغال په لمړني ژمي کې د هارلن وړاندوينې پرته له دې چې دی يو داسې ناراضه او ځاځمن افغان برخه وال وښيي چې خپلې د عظمت شېبې يې تېرې کړې وې، بل څه ونه ښودل. برعکس، ډېرو ته د حيرانتيا وړ دا وه چې د کابل اشرافيان دومره ناراضه نه ښکارېدل. ر. ج. ر ګليګ په خپل تصور کې چې د افغانانو په شخصي توګه انګرېزي افسران په انفرادي ډول خوښېږي، يوازې نه و، خو ده د يو افغان مشر خبره داسې نقل قول کړې ده: «کاشکې چې تاسې موږ ته د ملګرو په څېر راغلي واى، نه د دښمنانو په څېر ځکه تاسې په جلا جلا ډول ښه خلک ياست، خو کله چې تاسې ته د يو واحد په سترګو وګورو، بيا له تاسې څخه کرکه کوو.»[۳۶]

د دوست محمد مطلقې واکمنۍ او پر خپلو خلکو د لويو ماليو وضع کول او همدارنګه د ډېرو شتمنيو ضبطول چې خپله د جهاد پروژه ورباندې تمويل کړي، له شاه شجاع سره مرسته وکړه چې خپله واکمني څه ناڅه پرته له ستونزو پيل کړي. په پيل کې ډېر کابليان او د درانيو ممتاز پوړ حاضر وو چې د بيا پر تخت کښېنولي حاکم په اړه خپل اړنګ ته پام ونه کړي او وګوري چې دی څه کوي. ميرزا عطا ليکلي: «د کابل د اشغال په لمړنيو مياشتو کې انګرېزانو ډېری مشران او همدارنګه کابل او شاوخوا يې ځان ته تسليم اومطيع کړل. لږ شمېر خلک چې د دوی اطاعت يې نه کولو، بنديان شول او کلاوې او شتمنۍ يې د کمپنۍ حکومت ضبط کړې.»[۳۷] سربېره پر دې، مېکناټن له سخاوت څخه يوې ډکې سياسي حل لارې ته مخ کړ. په سوبل کې يې مخور دراني اشرافيان په پيسو واخيستل او په ختيځ کې يې غلزي مشرانو او همدا راز علماوو ته په لويه کچه بسپنې حواله کړې. دا د هند خزانې ته يو دروند لګښت و او ډېر ژر

• اړام: سپين سترګی

• ناپراند: ډېر کمزوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځرګنده شـوه چې د افغانسـتان اشـغال ارزانه نه دی، خو دغه سـتراتیژۍ په لمړني مني او ژمي کې وکولای شـول چې د شاه شجاع په واکمنۍ کې سـوله وساتي.[۳۸] په دې توګه اکلنډ وتوانېد چې په خوښۍ لندن ته راپور ورکړي: «ویل کېږي چې دغه هېواد ارامه دی، لارې خوندي دي، سوداګري مخ په ښه کېدو ده او شاهي نظام او د حکومت بدلون تر اوسه محبوبیت لري... ډګرمن رابرټ Robert لیکي: «ما له ډېرو مشـرانو سـره اشـنایي پیدا کړه. دوی په ټولیزه توګه له صاحب لوجې Sahib Loge سره د اشنایۍ مینه وال دي او کله چې زه بېرته کابل ته لاړ شـم، زما د کور ور به د دوی پر مخ خلاص وي. دوی زموږ سـره په خوښـۍ ډوډۍ خوري او کورونو ته یې زموږ په ورتګ خوشـحاله کېږي.»»[۳۹]

دغه د رضایت روښـانه فضا هغه اړنګ لږ پیکه کړې وه چې ایا بېرته راغلي بارکزي به په رښـتیا د شـاه شـجاع د سـولې وړاندیز ومني او هغه دښـمنۍ ته به د پای ټکی کېږدي چې دوه نسـله په ډېره پاملرنه وپالل شـوه، محمد حسـین لیکلي: «ډېری سـدوزي اشـرافیانو د شـاه شـجاع د پخلاینې پالیسـي بې خونده بلله. دوی به د یون په ترڅ کې او یا کله به چې په دربار کې وو، په ځاځمنه بڼه یو بل ته سـرټکولو او داسـې به یې ویل: «دا چې اوس د بارکزیو قبیلې ته دومره په درنه سـترګه کتل کېږي او ټول پخواني امتیازونه یې بیا ورکړل شـول، دومره وخت به تېر نه شي چې د ناراضتیا ناولې لمبې به پورته اوچتې شـي. انګرېزان، چې د پوهې، منطق او سـیاسـي تجربې ادعا کوي، څه فکر کوي چې د خپل ملګري د دښمنانو د ښې پالنې پایله به څه وي؟ د دې پایله به غمجنې او پښېماني وي!»»

یو مسافر چې له پېښـور څخه لږ وخت مخکې را رسېدلی و، ویلي:

کله چې د پېښـور والي، اویتېبلې د کابل د وضـعیت په اړه پوښـتنه وکړه او ورته وویل شـول چې د بارکزیو په ګډون ټولو ډلو سـره ښـه چلند کېږي، نوموړي خپلو کسـانو ته مخ واړاوه، اوسـېلې یې وایسـت او ویې ویل: «خدای دې له شـاه شـجاع سـره مرسـته وکړي او خدای د عفوه ورته وکړي.» حاضر کسان په دغه دعا حیران شول ځکه په عامه توګه دغسې دعا مړو ته کېده، نو ویې پوښتل: «شاه ژوندی نه دی؟» اویتابیلی په ځواب کې وویل: «هر څوک چې خپل سخت دښمن ته ځای ورکوي او د اعتبار غېږ ورته خلاصوي، اوږد ژوند به ونه لري، فردوسي په دې اړه وایي:

تا یو پلار وواژه او د غچ تخم دې وشینده
نو دغه یتیم به څه وخت سکون ولري
تا یو مار وواژه خو بچې یې روزې
دا څه ځېن توب دی؟

یو وخت به د دغه دښمنیو مېوه پخه شي. تاسې به ډېر ژر واورئ چې همدغه بارکزیو شاه شجاع مړ کړ.»[۴۰]

د کابل پر ماحول نور سـیوري هم پراته وو. یوه لوا چې بېرته هند ته روانه وه، وروسـتۍ سـاتونکې ډله یې د خیبر په دره کې تر غلچکي برید لاندې راغله چې ۱۵۰ اوښـان یې له بار سـره له لاسـه ورکړل. وروسـته له دې د علي مسـجد چونۍ سـمدلاسـه پېښـور ته تخلیه کړل شـوه.[۴۱] په عین وخت کې، د افغانانو یوې ډلې یو جګپوړی انګرېز افسـر، ډګرمن هرینګ Herring چې په چکر وتلی و، په وردګو کې وواژه. نوموړی له امر څخه په سـرغړونې، له سـرک څخه وړاندې تللی و چې په یوه غونډۍ کې له څو افغانانو سـره مجلس وکړي. دوی ټوټې ټوټې کړ. تـامس سـیټن لیکلي: «زموږ په برخلیک کې به لوی خپګان و چې د ده مړی مو ولید. دا یوه ناوړه صـحنه وه. په ډېره وېرونکې بڼه وهل شـوی او ټوټې ټوټې شـوی و. له لستونو څخه پرته، جامې یې ټوکل شـوې او څیرې وې. تنه یې په خېټه کې نردې دوه ټوټې وه او سـینه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او پوښتې یې په چاره وهل شوې وې. په تنه کې یې شپاړس اوولس داسې زخمونه وو چې هر یو یې د مرګ لامل کېده.»[۴۲]
خو په ټوله کې، هېواد ارامه و. کله چې غلزیو له مېکناټن څخه اعانه ترلاســه کړه، دوی هم د معاملې خپله برخه ترسره کړه. په تاریخ سلطاني کې لیکل شوي: «د کابل او خیبر لاره له شوکمارانو او لاروهونکو څخه ډکه وه. دوی ټول مســافر تر ګواښ لاندې نیولي وو، خو کله چې د غلزي خانانو د لارې اداره په لاس کې ونیوه، دغه ګواښــونه له منځه لاړل او ټول ژمی سوله واکمنه وه.»[۴۳]
خو په بخارا کې د نظیر خان له خوا را رســېدونکي ځارګریز راپورونه د ډېرې اندېښــنې وړ وو او هغه دا چې روســان د خپلې تیارۍ په وروستي پړاو کې دي چې پر خېوه یرغل وکړي. نوموړي لیکلي: «دوی د کسپین بحیرې پرغاړه ډېر شمېر اوښــان، ګاډي، او کښتۍ راغونډ کړي دي او پرېکړه یې کړې چې خپل پوځ او اکمالات د کسپین د بحیرې له لارې، کیر Kir ته ځېرمه، چې تر خېوې پورې درې ورځې مزل لري، ولېږدوي.»[۴۴] مېکناټن چې په بخارا کې د دوســت محمد له بندیتوب څخه خبر نه و، وېرېده چې روسان به بیا له امیر سره څه دسیسه جوړه کړي او پلان به جوړوي چې په هرات کې به چې اوس «څه نا څه په بې دفاع حالت کې دی» دی پر تخت کښېنوي.[۴۵]
داسې برېښــدل چې یوازې برنز پوهېده چې د روسانو دغه کړنه پر افغانســتان باندې د انګرېزانو د تیرې پر وړاندې نیغ ځواب و. نوموړي خپل ملګري کپتان ج. الف. جېکب Jacob ته لیکلي: «روسانو خپل ځواکونه زموږ د پالیسۍ پر ضد رامخ‌ته کړل. کابل ته په ننوتو ســره موږ لوی کړکېچ رامنځ‌ته کړ.» حتی په دغه پړاو کې، برنز پوهېده چې د انګلنډ یا روســې واکمنې به پر داســې ازاد او خپلواکه خلکو لکه افغانانو باندې څومره لنډ مهاله وي. ده وړاندوینه کړې چې: «انګلنډ او روســیه به اســیا په خپل منځ کې ووېشــي او دغه دوه امپراتورۍ به په اوبو کې د کړۍ په څېر تر هغه وخته غټې شي تر څو چې په نه شتون کې ورکې شي او راتلونکي نسلونه به دوی دواړه په دغه سیمو کې داسې لټوي لکه اوس چې موږ د الکساندر او د هغه د یونانیانو پاتې شوني لټوو.»[۴۶] *
دغســې ریالېزم د ۱۳۳۹-۱۳۴۹ په ژمي کې خورا لږ موندل کېده. همدغه وخت په پټه د تل له پاره د افغانســتان د ضمیمه کولو خبرې کېدې. حتی دا خبرې هم کېدې چې د راج د دوبي پلازمېنه دې د همالیې له موږې، شېملې څخه د حاصلخېزه باغونو درلودونکې درې، کابل ته ولېږدول شي، کټ مټ هغسې چې یو وخت به مغولو د مې په میاشت کې له ډهلي او اګرې څخه کشــمیر او جلال اباد ته ځېرمه د نیملې ښــایســته باغونو ته لېږدېدل.[۴۷] په ځان باندې دومره لوی باور یو لږ لویو ســتراتیژیکي تېروتنو ته لاره پرانیســتله. لمړی، د دې پر ځای چې د شــاه شــجاع د نازکې واکمنۍ ټینګولو ته پام واړوي او د اشــغال د خوندیتوب او بریا له پاره اړینې ســرچینې برابرې کړي، اکلنډ هم د وروســتنیو یرغلګرو په څېر، له وخت څخه وړاندې په دې اند و چې اشغال بشپړ شوی او پام یې یو بل جګړه ییز تېري ته په یو بل تیاتر کې واړولو. په دغه وخت کې ایملي پرته له سنجونې او په ښکاره په سپکه توګه لیکلي: «چینایانو د خندا وړ کړنې

---

* پر خېوه باندې د روسانو برید داسې په مصیبت پای ته ورسېد لکه له کابل څخه د انګرېزانو شاتګ چې پای ته ورسېد. پېراسفکي خپل نیمایي اوښان او نږدې نیمایي سـړي د منځنۍ اسیا د واورو ژمني توپان ته له لاسه ورکړل. دغه پایلې د شاګ په هکله د روسانو هیلې یو نسل شاته واچولې: خېوه تر ۱۸۷۲ پورې د روســانو لاســته و نه لوېده او دې ته ورته انګرېزان هم شــاوخوا تر څلوېښــتو کلونو بیا افغانســتان ته بېرته و نه ګرځېدل. دغه وګورئ:
Twin Imperial Disasters: The Invasion of Khiva and Afghanistan in the Russion and British Official Mind, 1839-1842(راتلونکی دی)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پيل کړې دي. دوی ځان وسلوال کوي، ملامتيا په کوچنيو بې ګناه امريکايي کښتيو اچوي او د جګړې بېړۍ را غونډوي. زما په اند دوی دومره خانتما دي چې په کوم عجيبه چل سـره به زموږ ټولې ۷۴ماډله بېړۍ په شـنو او سـرو لمبو والوزوي، زموږ ټول سـرتيري او ماڼوګان به اسـير کړي او دوی ته به له عاج څخه د منځ تشـو مردکيو د جوړولو زده کړه ورکړي.»[۴۸] له افغانستان څخه د بمبيي د پوځ لويه برخه ايستل او خپلې نوې د ترياکو جګړې ته د هغه ډېرو اړينو سـرچينو په راګرځولو سره چې په افغانسـتان کې د اشـغال د ټينګښـت له پاره بېلې شـوې وې، اکلنډ، مېکناټن ته دا ناشونې کړه چې پوره عسکر او پيسې د شاه شجاع د واکمنۍ د بريا له پاره ولري.

د هغه کوچنۍ بودجې چې شاه شجاع او مېکناټن هېواد وربانديې اداره کړی وای، يوه نېغه پايله هغه وخت ښکاره شوه چې اکلنډ د اعلی سرقوماندان هغه غوښتنې رد کړې چې په کابل کې يوه لويه کلا چې خپل ښارګوټی ولري او په کندهار کې يوه دفاعي کلا جوړه کړي. اکلنډ ويلي: «مخکې له دې چې زه د کلاوو په جوړولو لوی لګښتونه وکړم، د اوس په پرتله زه غواړم سم پوه شـم چې د افغانسـتان وروستی بنه به څرنګه وي.»[۴۹] دغه کړنې پوځ له داسې يوه وضـعيت سـره مخ کړ چې په دې اړه يې هره پرېکړه سـتونزمنه برېښـېده. په داسـې حال کې چې په کابل کې ژمي د يخنۍ منګولې خښـولې، ځينې عسکر په بالاحصار کې ځای پر ځای شـول او ځينو ته د کلا له دېوالونو د ننه هاخوا دېخوا ځای ورکړل شو او پاتې نور په کمپ کې د کوهســتان واټ تر څنګ په خېمو کې لړزېدل. ســربېره پر دې، شــاه شــجاع پر مېکناټن زور واچولو چې له بالاحصار څخه چې په اسانۍ دفاع ترې کېدای شي خپل عسکر لېرې کړي. شاه شجاع ويل چې دی به افغانانو ته سخت بې عزته شي چې د انګرېزي عسکرو په شتون کې د ده حرم له لودياڼې څخه دلته راشي. لکه څنګه چې اکلنډ د مناســبې نوې کلا جوړول منع کړي وو، جنرالانو بله چاره نه درلوده پرته له دې چې داســې ســپکه دفاعي پوځي اډه او بارکونه د عسکرو د اوسېدو له پاره جوړ کړي لکه دوی چې د سوله من بنګال د وريجو په پټيو کې وي، نه د افغانستان د بدورده غرونو په منځ کې.

دا څرګنده نه ده چې چا په حاصل خېزه ځمکه کې د پوځي اډې د جوړلو پرېکړه وکړه. په داسې ځمکه کې چې شـاوخوا يې وياله او په دېوالونو محاط باغونه چاپېر او له پاســه يې د يو شــمېر افغان اشــرافيانو دفاعي کلاوې پرتې وې. لکه څنګه چې په دې اړه يو کتونکي يادونه کړې: «دا به د تل له پاره د حيرانتيا ځای وي چې يو دولت، يو افســر او يا د افسـرانو يوه ډله چې په دې مسلک کې پوهه او يا تجربه ولري، خپل ځواکونه په يوه نيمه اشـغال هېواد کې په داسې عجيبه او له تعقل څخه لېرې ځای کې واچوي.» حتی ګليګ - چې تکتيکي پوهه يې نه درلوده - سـمدلاسـه پوه شـو چې د دغسې ځای دفاع خورا ګرانه ده. ده ليکلي:

> دا د اســتحکاماتو له پاره يو حيرانوونکی ځای و. کلاوې او برجونه داســې ځای وو چې يو او يا ډېرو ته يې کړۍ ته ورته بارکونه چې د انګرېزانو دفاعي ليکه يې جوړوله، لاندې پراته وو... داسې برېښـدل چې دوی خلک په دې قانع کوي چې انګرېزان له دوی څخه وېره نه لري او نه په دوی کوم شـک کوي ځکه تدارکاتي او د مهماتو زېرمې په خپله د پوځي اډې د ننه نه وې جوړې شـوې بلکې دغه زېرمې چې پر امنيت يې د پوځ پايښــت تړلی و، په يوه زړه کلا کې چې دفاع يې خورا ناشــونې او له بالاحصــار او پوځي اډې څخه لېرې پرته وه، جوړې شوې وې او د امنيت له پاره يې يوازې سل سپاهيان د يو دويم بريدمن تر قوماندې لاندې پوره ګڼل شوي وو. داسې يوه پوځي اډه چې لوړې ترې چاپېر وي او د برجونو تر اغېز لاندې وي هېڅ شی تر خپلې اغېزې لاندې نه شي راوستی او داسې ځای پرته ده چې سيند يې له ښار څخه بېلوي؛ نو په ښار کې د نظم د ساتلو له پاره په بشپړه توګه بې ارزښته ده.[۵۰]

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو يوازې دا نه و چې پوځي اډې ته تر ټولو بد ځای غوره شـوی و. اډه د خورا بد ډيزاين پر بنسـټ جوړه شـوې وه. دا ګليک ته له ورايه ځرګنده شــوې وه چې په بيړه د ودان شــوو بارکونو په هداونه کې لويه نيمګړتيا وه. له بارکونو څخه چاپېر ديوال نږدې دوه ميله اوږد و چې په اغېزمنه توګه ســاتل يې ناشــوني و او د دفاع له پاره يې يوازې يو نری خندق او داسې ټيټ دفاعي ديوالونه جوړ شوي وو چې ختل پرې ډېر اسانه وو.۵۱

خو که څه هم د شغال ښکار او د تياتر لمړنيو لوبو د دوی پام بل لوري ته اړولی و، د يو څو افسرانو عين نيمګړتياوې تر ســترګو شــوې وې. د ســېکنر Skinner اســوالي لوا افســر او ځوان انګرېز- هندوســتانی کپتان جېمز ســکېنر چې د اعاشې او اباتې چارواکی و، ويلي وو چې زېرمې بايد د اډې له ديوالونو د ننه راوړل شي خو سېر ولېبي کاټن Willoughby Cotton بې خونده ځواب ورکړ چې «ده ته داسې ځای نه شي ورکولی څکه چې دوی د عسکرو د بارکونو په جوړولو کې دومره بوخت دی چې د زېرمو په اړه فکر ته هېڅ وخت نه لري». يو بل کس چې د اډې ډيزاين يې تر پوښــتنې لاندې راوســت، ډګرمن ابرهم رابرټز Abraham Roberts د شـاه شـجاع د سـاتونکې ډلې قوماندان و. کله چې د اډې جوړېدل پيل شـول، دی پوه شـو چې نه يوازې موقيعت، د اډې دفاع کمزورې کړې بلکې د بارکونو پر ديوالونو د ټکلارې ډيزاين، چې تيرکش او داسې ســوري يې نه درلودل چې له پاســه پر دښــمنانو لوېې ډبري او يا جوش تېل واچول شی، د بريد په صــورت کې د اډې دفاع لږ يا ډېره ناشــونې کړې وه. نوموړي په يو ليک کې دغه نيمګړتياوې تورن جان ســټرټ John Sturt ته چې د بنګال د انجينری ډلې غړی او د اډې ډيزاين کوونکی و، په ګوته کړې، خو هغه په ســپک او لنډ ځواب کې ورته وويل چې هېڅ به ونه کړي او ويې ويل: «تا ډېر ناوخته دغه سپارښتنې وکړې څکه نيمايي بنسټ ايښودل شوی دی. زه نه پوهېږم چې څه مناسب دي او څه نه دي. ما نقشه سېر مېکناټن ته ورکړه. زه نه پوهېږم چې نوموړي له پوځي مشاورينو څخه پرته بل چا ته ښودلې او که نه، خو چې له ده څخه ما څه وا نه اورېدل؛ نو چوپتيا يې ما د ده رضايت وګڼله او په کار مې پيل وکړ. اوس له دې څخه سم کار واخلئ او د کارنتيا په اړه يې پوښتنې بې ګټې دي.»۵۲

حالت هغه وخت نور هم خراب شـو چې انګرېزي عسـکرو په ډېرېدونکې توګه له افغان ښځو سـره د اړيکو په پيلولو د افغانانو عزت ته سپکاوی وکړ. ښايي تر ټولو نوموړه يې د دوست محمد له ښايسته وريرې/ خورځې، شاه جهان بېګم ســره د کپټان رابرټ وربرټن Robert Warburton واده و چې برنز او تورن ســټرټ يې شــاهدان وو.* په همدې کچه حساس، يو بل واده و چې د سيمه ييز غلزي مشر، ولو خان شمالزي د ښايسته خور او د قلات سياسي اجنټ، تورن لېنچ Lynch سره ترسره شو، خو تر ټولو ځرګنده کرنې په کابل کې وې چېرې چې مخ په ودې د فحاشۍ شور او غږ په ښــار کې د جره عســکرو چوپېړ ته ور ودانګل.۵۳ په دې اړه ميرزا عطا ليکلي: «انګرېزانو د بې شــرمه بد اخلاقۍ واين وڅښل او دا يې هېره کړې وه چې هره کړنه ثواب او عذاب لري؛ نو لږ موده وروسته د شاه رژيم د پسرلي بڼونه د دغه ناوړه پېښـو مني ککړ کړل... اشـرافيانو يو بل ته سـرونه ټکول: «هره ورځ موږ د انګرېزانو د درواغو، تېر ايسـتنې او بې شرمۍ سره مخ کېږو. دومره وخت به تېر نه وي چې د کابل ښځې به دوه رګه بيزوګانې وزېږوي - دا يو سپکاوی دی!» خو په دې اړه هېڅ و نه کړل شول.»۵۴

---

*ډګروال ســېر رابرټ وربرټن چې د وربرټن په کورنۍ کې زېږېدلی و، له خپل ګډ دوه ګوني دود او ژبو څخه يې په ښــه کار اخيســتنه، په خيبر کې ۱۸۷۹-۱۸۹۸ د سرحدي قوا قومانده په لاس کې درلوده او د خيبر ملېشه Khyber Riffles يې جوړه کړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

له هغه خلکو څخه چې په کابل کې یې له دغه فرصت څخه پوره ګټه اخیسته، په خپله الکساندر برنز و چې اوس د ښار په منځ کې په خپل پخواني استوګنځي کې اوسېده. ده هر څه په برم او پرتم کې کول. نوموړي په بازار کې روسی هنداري پېرودې، له هغه به یې سیماب وګرول او د خپل کور په کړکۍ کې یې کېښودې. دا په کابل کې لمړنی کور و چې د ښیښــې کړکۍ یې درلودې. لکه څنګه چې مېکناټن په جلال اباد کې ورځ تر بلې د حکومت ډېرې چارې په لاس کې اخیستې، برنز ته ډېر تش او بخت یې مل و. ده خپل یو ملګري ته لیکلي:

زه په کاغذ باندې دوی ته خپل نظر ورکوم، خو هېڅ کله یې په جزیاتو او تفصیل کې برخه نه اخلم... دغه زما موخې دي: چوپ اوسه، خپله تنخواه دې اخله، هېڅ داسې کار مه کوه چې امر یې درته نه وي شوی. په دغه توګه ډېر رضایت تر لاسه کوم... خو زه ډېر په زړه پورې ژوند لرم. که چاغي او خوشحالي د ښې روغتیا ثبوت وي، نو زه یې لرم. عسکري ډوډۍ مې ډېر وخت نه ده خوړلې. د اوو کسانو له پاره د ډوډۍ مېز جوړوم. شپږ افسران چې لړمونډي سکاټلنډي سهارنۍ ته یې زړه وشي، ما کره راشي او لوګي وهلي کبان، د سرو شویو کبانو کباب، مساله لرونکي خواړه او جلي وخوري او تر لسو بجو پورې خپل سګار پو کوي... په اونۍ کې یو ځل اته کسانو ته مېلمستیا کوم. اباسین د عشرت او سوداګرۍ سیند دی. زه پر خپلو ملګرو بېلابېل توکي د بمبیي د نرخ په پرتله یو پر درېیمه ارزانه پلورم، شمپاین، د پنډۍ غوښه، مدېرا واین، هسپانوي، پرتګالي او فرانسوي واین، او حتی له ابردین Aberdeen څخه د سرو کبانو سرغوچ کوټي او پرېمانه نور توکي دوی ته موندلی شم او په خدای چې ډېر ښه ... ۵۵

که افغاني ګنګوسو ته پام وکړل شي، د برنز عیش او عشرت یوازې په ښه خوراک او څښاک محدود نه و. د ده تل وفادار موهن لال په وضاحت ویلي چې برنز په خپل چوپړ کې کشمیري ښځې درلودې او له افغان ښځو سره یې کار نه لرلو، خو د کابل اوازو بل څه ویل.۵۶ مېرزا عطا ویلي: «برنز په ځانګړې توګه بې شرمه و. ده به په خپل شخصي استوګنځي کې له خپلې افغانې رنډۍ سره د خوند او شهوت تاوده غسلونه کول او د بې سده خوند په کیسه او د عشق په پوډر به یې یو بل موښل. دوه انګرېزي معشوقې به یې هم ورسره یو ځای شوې.»۵۷
دغسې ګنګوسو د کابل د خلکو او اشغالګر پوځ ښې اړیکې په چټکۍ تروې کړې. کابل د انګرېزانو له راتګ څخه مخکې هم یوه پټه د فحشا سیمه د بالاحصار دېوالونو ته څېرمه په یوه مېنه کې درلوده چې هندي سازنده او نڅاګرې په کې اوسېدې، خو هلته دومره رنډۍ نه وې چې د ۴۵۰۰ سپاهیانو او ۱۵۵۰۰ د کمپ د ملکیانو اړتیا پوره کړي او داسې برېښېدل چې د افغان ښځو یو ډېرېدونکي شمېر په لنډ وخت کې د ډېرې ګټې له پاره اډې ته ورتللې. دغه کړنې دومره ډېرې شوې چې انګرېزانو، افغان ښځو ته د لاس رسۍ په اړه یو شعر جوړ کړ:

د کابل ښځې په چادرۍ کې
له چا سره وي خامخا په عاشقۍ کې ۵۸

محمد حسین هراتي لیکلي:

اعلحضرت ته د ښه نیت له مخې راپور ورکړل شو چې یو مخ پر ودې د رنډیو بازار شته چې فحاشې پرته له وېرې او پرته له دې چې څوک څه ورته ووایي شپه او ورځ د انګرېزانو کمپ ته پر اس وړل او راوړل کېږي. دوی ښې جامې او ګاڼې پر تن او ښه په سینګار تګ راتګ کوي چې څوک یې ونه پېژني چې دا د کومې اشرافي کورنۍ غړې او یا فحاشې دي. دغه کړنو عامه اخلاق اغېزمن او د دولت بنسټونه یې کمزوري کړي. دا د بارکزیو دوه مخې ډله وه چې لمړی یې دغه ناولتوب ته لاره هواره کړه او بیا یې په دې هیله چې د عوامو کرکه وپاروي، پړه پر اعلحضرت واچوله. اعلحضرت دغه خبره له مېکناټن سره چې د دغه خلکو د خیانت او اخلاقي اصولو په اړه یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تجربه نه درلوده، مطرح کړه. مېکناټن یوازې داسې ځواب ورکړ: «که موږ د دغه خوارکیو د جنسي نړدېوالي مخنیوی وکړو، دوی به ناروغه شي.» اعلحضرت ځواب ورکړ: «سمه ده، خو په دغه پاچاهۍ کې به دا لړترلږه ښه وي چې عسکرو ته دسپلین ورکړل شي او د اخلاقو د باندنی ونګې درناوی وکړي.»[۵۹]

فیض محمد وروسته په سراج التواریخ کې لیکلي چې افغان ننګ او عزت ته دغه ډېرېدونکي سپکاوي له خپل حکومت څخه د خلکو د ناراضتیا لوی لامل شو.

د شاه خیرخوا چې د محمدي شرعیت پلویان وو او پوهېدل چې دغه بې شرمه کاروبار د مذهبي سپېڅلتیا او درنښت پرده څیرې کړې ... شاه ته یې سرټکونه وکړه. شاه مېکناټن ته وویل چې «دی باید د دغه کړنو مخه په جزا ورکولو ونیسي. او که نه، دغه ناوړې ونه به د بد اخلاقۍ ناوړه مېوه وکړي»، خو مېکناټن د شـاه خبرو ته پام ونه کړ او په دې اړه یې هر څه هېر کړل... تر دغه وخته خلکو ته څرګنده نه وه چې د دولت په چارو او هغه موضـوعګانو کې شـاه هېڅ واک نه لري چې پر پوځ اغېز اچوي. اوس بارکزیو د حقیقت په بربنډولو پیل وکړ او ویل یې: «شاه یوازې په نوم شـاه دی او د دولت په چارو کې هېڅ واک نه لري.» سـربېره پر دې، د خپلو موخو له پاره به دوی د انګرېزانو د واک ډېره یادونه کوله او پر خپلو ګاونډیو یې مسخرې کولې او ویل یې: «حتی ستاسې ښځې اوس ستاسې نه دي.»[۶۰]

د ۱۸۴۰ کال د مارچ په میاشت کې، شاه له خپلې ژمنۍ مېنې څخه بېرته کابل ته لاړ او دربار د بالاحصار د سرپټو برنډو په منځ کې راغونډ شـو. اوس چې دوسـت محمد خان په تل خونه کې بندي و، شـاه شـجاع او ملاتړو یې د خپلې واکمنۍ ټینګښـت ته ښـه فرصـت درلود، خو د پسـرلي واورې ویلېدنې دوه سـیالې ادارې ولیدې. د واک له پاره انګرابزانو او سـدوزیو له یو بل سره سیالي پیل کړه. په همدغه وخت کې د خلکو تر منځ ډېرېدونکې انګېرنه مخ په پراخېدو وه چې د نوي رژیم د واک چارې د مېکناټن په لاس کې دي، نه د شاه شجاع.
د مخالفت وجه د شخصـیتونو ټکر نه و: شـاه شـجاع اوس هم لکه تل په مېکناټن ګران و: کله چې مېکناټن له جلال اباد څخه بېرته کابل ته لاړ، اکلنډ ته یې داسې ولیکل:

د اعلحضـرت د کرکټر په اړه زما تجربه ما په بشـپړه توګه قانع کوي چې د هغه د واکمنۍ په ټوله سـیمه کې د ده په پرتله بل وړ کس نه شته. له پنج شنبې څخه پرته، اعلحضرت هره ورځ دوه ساعته په دربار کې په ډېره حوصله خپلو مشرانو استازو ته غوږ نیسي. یوه ورځ یې د ټولو هغه خلکو سـرټکونو ته بېله کړې چې چارواکو یې د عریضـو په اړه اقدام نه وي کړی. د عدالت په پلي کولو کې ډېر رټ دی. یوه بېلګه یې د یوه قاتل جزا وه چې د نوموړي د ښـلو په پار له ډېرو سـپارښـتنو سره سره، شـاه عدالت پلی کړ، خو له بلې خوا اعلحضرت مهربان او بې کچې ډېر په زړه نرم دی. که د یو سلطان شخصي ځانګړتیاوې د هغه نومیالتوب تضمینوي؛ نو شاه شجاع به هرومرو ګرانښت ترلاسه کوي.[۶۱]

خو د پالیسـۍ په هکله یو لړ موضـوعګانو او همدا راز د واک د وېش سـاده حقیقت کرار کرار شـاه له خپل انګرېز ملاتړو څخه بېلاوه. لکه څنګه چې موهن لال لیکلي: «نه موږ د واک چارې په خپل لاس کې واخیستې او نه مو په بشپړه توګه شاه شجاع الملک ته ورکړې. له شجاع سره د هوکړې د شرطونو برعکس، موږ نه یوازې په باطن کې بلکې په پټه په ټولو چارو کې لاس وهنه کوله، خو په ظاهر کې موږ د بې پلوۍ نقاب پر مخ اېښـی و.» داسـې حالتونو شـجاع

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځورولو. موهن لال بيا ليکلي: «شاه زمور په واک په غوسه شو، هغه نفوذ ناراضه کړی چې د ده په اند مور ورځ تر بلې د خپلو ګټو له پاره ترلاسه کولو او هغه شک خپه کړی و چې ټول خلک انګرېزانو ته د هېواد د واکدارانو په سترګه ګوري.»[۶۲]

د بېلتون لمړنی ټکی د پوځ په اړه مخالفت و. اکلنډ اوس له افغانستان څخه د دفاع په لوړه بيه پوه و او همدا راز خبر و چې دې د سوبلي هند د کمپنۍ کوچنۍ ګټه په لوی تاوان بدله کړې. نوموړي ته له لندن څخه په کلکه دستور ورکړل شوی و چې د شاه شجاع له پاره يو اغېزمن افغان ملي پوځ ته روزنه ورکړي څو دی په خپله په خوندي توګه له ځان څخه د دفاع ورتيا پيدا کړي او انګرېزان به بيا په دې وتوانېږي چې له افغانستان څخه ووځي. لوی والي په دې اړه ليکلي: «ما مېکناټن ته په کلکه ټينګار وکړ چې خپل ټول توان د شاه شجاع د حکومت په ټينګولو، د ده د پوځ په اغېزمنتيا او د ده د ګرانښت په پيدا کولو ولګوي [ځکه چې] زمور منظم عسکر له دغه موسم څخه ډېر نه شي پاتې کېدای.»[۶۳] اکلنډ په همدې کچه شاه شجاع ته سپين وويل: «زه تر اوسه حاضر وم چې تر هغه وخته به انګرېز عسکر په افغانستان کې پاتې کېږي تر څو چې څوک تاسې ته د زيان رسولو ګواښ برېښي، خو تاسې اعلحضرت د انګرېزي عسکرو په اړه زما په هيله پوهېږئ چې ستاسې له خونديتوب سره سم يې له افغانستان څخه وباسم او ستاسې اعلحضرت پوځ به داسې تنظيم شي چې تاسې په بشپړه توګه د افغان مشروع پاچاهۍ په ساتلو کې تکيه پرې وکړئ.»[۶۴]
کېدای شي په شېمله کې دغه پلان سم برېښېده، خو شاه شجاع د مېکناټن په ستراتيژۍ پوره پوهېده چې د قومي سپرو عسکرو مالي سرچينې د يو مسلکي پلي پوځ جوړونې ته په راګرځولو سره به هغه وسيلې له منځه لاړې شي چې دی يې د قومي مشرانو د ملاتړ ساتلو له پاره کاروي. شاه شجاع مکلف و چې د سپرو جنګي ډلو په بدل کې اشرافيانو ته پيسې، ځمکه او جايداد ورکړي. دغه سيستم له فساد څخه ډک و: قومي مشرانو به د تنخواوو په لېست کې د رښتيني شمېر په پرتله ډېر لوی شمېر نومونه ورکړي وو او په دې توګه به يې ډېرې پيسې ترلاسه کولې، خو همدغه پيسو په مرکز کې رژيم ته د ځايي او سيمه ييزه قومي مشرانو وفاداري ساتلې وه. د قومي مشرانو په بيه، د يو مېړن او ښه روزل شوي ځواک په جوړولو سره مېکناټن له شاه شجاع څخه هغه يوازينۍ فرصت واخيست چې اشرافيانو ته د دوی د وفادارۍ په بدل کې انعام ورکړي او همدا راز د نوموړي د تر ټولو ارزښتمنو ملاتړو واک او شتمني کمزورې کړي.

خو مېکناټن د اصلاحاتو په پلي کولو ټينګار کولو او ويل يې چې د خطر په پرتله يې، سپما او ګټې ډېرې دي؛ نو لکه څنګه چې تمه يې کېده، قومي مشرانو ته د پيسو ورکړه يو پر څلورمه لږ شوه. په ۱۸۳۹ کال کې د ۳،۱ ميليونو روپيو څخه دوه کاله وروسته يو ميليون روپيو ته ټيټه شوه. تر ټولو ډېرې پيسې په سوبلي غلزي قبيلو چې د کابل خيبر حياتي لاره يې ساتله، کمې شوې په داسې حال کې چې قومي مشرانو طبعاً تمه درلوده چې بدای پرنګيان به د دوی خرڅ ډېر کړي. د دغه لوېې تمې برعکس کړنې دوی ته دا احساس ورکړ چې له دوی سره دوکه او خيانت شوی دی، په ځانګړې توګه هغه وخت چې د ازبک، جانباز او هزاره، حاضر باش نوېو لواوو داسې جلبيان لرل چې د موهن لال په خبره له اشرافيت څخه ډېر ليرې او «د ټيټې کچې او کم ارزښته خلک و».

کله چې قومي مشرانو په دې اړه سرټکونه وکړه، د برنز تر روزنې لاندې بې باکه او نه خوښېدونکی کپتان ر. س. ټرور R S Trevor چې مېکناټن د اصلاحاتو چارې ور سپارلې وې، ورته وليکل چې «په دوو کالو کې به ټول مشران چې په پوځي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چارو کې ښکېل دي، د ده [د شاه] له چوپړ څخه به ګوښه شي او کومې پیسې چې دوی په دغه دوو کالو کې تر لاسه کوي، د خیرات په څېر یې دې وګڼي». دا یوه جدي موضوع وه ځکه چې دغه کار ټول دودیز نظم ته ګواښ و او د قومي مشرانو عاید یې بندولو. په دې توګه مېکناټن د شاه شجاع طبیعي ملاتړي چې تر اوسه د سدوزیو په راتګ ډېر خوښ وو، ناراضه کړل؛ نو بې اړنګه دا هغه پالیسي نه وه چې شاه شجاع د داسې خلکو په منځ کې ګران کړي چې د نوموړي واکمني یې ګډوډه کولی شوای.[65]

دوه کلک شاهي پلوه اشرافیان د انګرېزانو په دې کړنه چې دوی د خپلو دودیزه حقونو توړل ګڼل، ډېر په ځاځ وو. د دغه دوه کسانو شالید له یو بل څخه توپیر درلود. عبدالله خان اڅکزی چې یو ځوان میراثي اشرافي جنګیالی و، په سیمه کې له تر ټولو واکمنې او پېژندل شوې کورنۍ څخه و. د درانیو د امپراتورۍ په لمړیو کې، د احمدشاه ابدالي په سلطنت کې د نوموړي نیکه د وزیر څوکۍ په لاسته راوړلو کې د دوست محمد د نیکه سیال و او اڅکزیو هېڅ کله د بارکزیو په اړه دومره ناټ نه درلود. عبدالله خان اڅکزي د کندهار په سوبل کې له نه تسخیرېدونکې کلا څخه د سیمې لویه برخه په واک کې لرله. دوست محمد تل د ده د ملاتړ په خپلولو کې پام کولو. د اڅکزي په پرتله، سپینږیری امین الله خان لوګری څه نا څه په خپل مټ لوی مقام ترلاسه کړی و. د تیمورشاه په وخت کې د نوموړي پلار د کشمیر د والي یو لوی اداري مامور و. دی سدوزیو ته د شاه زمان، شاه محمود او بلاخره د شاه شجاع په واکمنۍ کې د وفادارۍ په وسیله د کابل سوېل ته د لوګر مهمو ستراتېژکو سیمو لویه برخه، د کابل شمال ته کوهستان او همدارنګه د خرد کابل حیاتي دره چې د سوېل له لوري یې د کابل لاره تر اغېز لاندې درلوده، تر خپل واک لاندې لرله. دی اوس ډېر سپینږیری و، خو تر اوسه یې هم ډېر واک درلود او د خپلې شخصي ملېشې سربېره یې ډېره پانګه په واک کې لرله.

دوی دواړه ژمن سدوزي پلوه شاهي غوښتونکي وو چې طبعاً د دوست محمد د واکمنۍ په پرتله یې د شاه شجاع حکومت غوره ګڼلو، خو دوی په خپل هېواد کې د کافر انګرېزانو په شتون کلک اعتراض درلود او هوډمن وو چې د کافرانو هېڅ نوښت به دوی د خپل سلطان له چوپړ څخه او یا خپلو ملاتړو ته د بسپنې له ورکړې څخه محروم نه کړي. کله چې دوی کپتان ټرور ته د خپلو معاشونو د کمښت په اړه د سرټکونې له پاره ورغلل، د موهن لال د خبرو پر بنسټ، ټرور دوی سپک کړل او وېې شړل.[66]

د دغسې لوړې رتبې او لوړ پوړي اشرافیانو عزت ته د داسې ټیټې کچې کس چلند د منلو وړ نه و. دوی شاه ته سر وټکاوه. نوموړي له دوی سره خواخوږي څرګنده کړه او مېکناټن ته یې ولېږل، خو مېکناټن ورسره مرسته ونه کړه. لنډه موده وروسته، له امین الله څخه «غوښتنه وشوه چې د خپلې سیمې مشري پرېږدي او یا دې ډېره مالیه ورکړي».[67] امین الله دغه غوښتنه ونه منله؛ نو لږ وخت وروسته د سیمې واک ورڅخه واخیستل شو.[68] له دغه شېبې څخه وروسته، عبدالله خان اڅکزی او امین الله خان لوګری په کابل کې د انګرېزانو د مخالفت تر ټولو فعال مرکزونه وګرځېدل او د داسې فرصت له پاره یې پلانونه جوړول چې د غچ اخیستلو له پاره ورته تم وو.

د مېکناټن نوي افغان ملي پوځ د جوړښت په اړه شاه شجاع د خپلو اندېښنو له پاره دلایل لرل. دی په ځانګړې توګه ډاډه نه و چې داسې انګرېزي روزل شوی پوځ به د ده اطاعت وکړي چې انګرېز افسران ولري. لکه څنګه چې ده اکلنډ ته یاده کړې وه، د شاه شجاع د ساتونکو انګرېزي ډلې د نوموړي د خبرو اطاعت ته دومره ګروهنه نه ښوده. هغه لیکلي: «زه په شخصي توګه له ډېرو افسرانو سره اشنایي نه لرم او نه په دې پوهېږم چې د دوی دنده څه ده. داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکاري چې دوی حتی په دې نه پوهېږي چې دوی زما عسکر دي. زه هيله لرم چې دغه افسران او کنډکونه چې تاسې په خپله مهرباني زما د چوپړ له پاره راکړي په دې پوه شي چې دوی زما مستخدمان دي؛ نو د دغه هېواد اتباع به پوه شي چې پر ما باندي تړلي خلک زما چوپړيالان دي. نه ويشت کاله کېږي چې دغه هېواد له شاهي واکمنۍ څخه محروم و او پايله يې بغاوتونه وو. اوس هره کورنۍ د خپل ځان باداره ده... نو زه هيله لرم چې ټول افســران او کنډکونه زما تر امر لاندې وي چې دا به د دوی په منځ کې او همدا راز د دوی او د دې هېواد د خلکو ترمنځ ښه احساس رامنځته کړي او د خلکو ټول بد اړنګونه به ليرې کړي.»[۶۹]

د خپل پوځ په کنټرول کې کمزورتيا، شـــاه شـــجاع ته پرته له بې وســـۍ بل څه رامنځته نه کړل. همدغه مهال و چې نومورۍ په ژور خپګان اخته شـو. ډيورنډ ليکلي: «دی به ډېر کله د مانۍ په کړکۍ کې ناسـت و او خپل وخت به يې په ښار او د ښـار په هوارو کې بېلابېلو ځيزونو ته پر کتلو تېرولو. يو ځل، وروسـته له اوږدې چوپتيا څخه شـاه شـجاع وويل چې «ده ته هر څه غونج، کوچني او خوار ښـــکاري او د خپل زوړتوب کابل يې له هېڅ پلوه د خپلې ځوانۍ د کابل يادونو ته ورته نه دی».»[۷۰] حتی د تل بې احساسه مېکناټن دې ته پام شو چې «اعلحضرت په دې ورستيو کې له روحي خپګان سره مخ دی».[۷۱]

که شـاه شـجاع هر څومره غوښـتل چې نوې لواوې په خپل واک کې ولري، خو دی په کړوونکې توګه پوهېده چې پرته د انګرېزانو له مالي مرستې څخه نه شي کولای يو څه نا څه لوی پوځ ولري. د هر وخت په څېر، د داسې بې وزله، وېشلي او نه کنټرولېدونکي هېواد د ساتلو په موخه د يو لوی پوځ د درلودلو له پاره د پيسو موندل ډېر ربړن کار و. د درانيو د زرې امپراتورۍ پوځ د باج ورکوونکو بډايه سـيمو لکه سـند او کشـمير په ماليو جوړ شـوی و. کله چې دغې سـيمې د افغان واکمنانو له لاسـه ووتلې، دوی پرته له دې چې د نه منلو وړ ماليې په څه نا څه شـنډو او کم حاصـله ځمکو چې ورته پاتې وې، وضع کړي، د پوځ په ساتلو کې يې لويه ستونزه لرله. شجاع، اکلنډ ته ليکلي:

د سـدوزيو په دوران کې، په هره کورنۍ او قبيله کې يو درونډ مشـر و چې د سـپرو نظاميانو لګښـت يې د ترلاس لاندې سـيمو لکه پنجاب، سند، کشمير، ملتان او د خراسان د يوې برخې له عايداتو څخه ورکول کېده. اوس له هرې کورنۍ څخه لس، شل کسه د مشرۍ ادعا او د لګښت د ورکړې غوښتنې کوي. زه بله چاره نه لرم مګر دا چې ستاسې د دوستانه مرستې غوښتنه وکړم.

دوست محمد چې د شوکې، غصب او استبدادي عادتونو څخه يې لاس نه شوای اخيستی، ونه شو کړی چې له خپلو عايداتو څخه خرڅ پوره کړي، په يو کال کې يې خپلو خلکو ته شپږ مياشتې پيسې ورنه کړې او د معاش په بدل کې يې د کتان جامې ورکړې؛ نو خلک ترې خپه شـول او ورڅخه لاړل. که د شـمېر له پلوه داسـې پوځ جوړ کړم چې د دوسـت محمد له پوځ سـره برابر وي؛ نو بيا زما او د دوست محمد تر منځ توپير نه شته او که زه داسې لوی پوځ جوړ کړم چې د هېواد عايدات يې خرڅ پوره نه شي کړی؛ نو زه به د دوی د اعاشې له پاره پوره څه ونه لرم او که چېرې د دوست محمد د پوځ په پرتله، زما پوځ کوچنی وي؛ نو خلک به چې ورځ تر بلې په لوی شمېر زما په چوپړ کې د ګمارنې غوښـتنه کوي، له ما څخه ناهيلي شي. زه له دې وجې په سـتونزو اخته يم او شـپه او ورځ په اندېښـنو کې ډوب يم. کله چې زه د عسـکرو د تنخوا په اړه سـوچ کوم، زه هېڅ چاره نه شـم موندلی پرته له دې چې سـتاسـې عاليقدر په مرسـته تکيه وکړم.[۷۲]

له يوې خوا په پوځ کې د اصـلاحاتو په اړه د شـــاه شـجاع او مېکناټن تر منځ مخالفت و او له بلې خوا د شـــاه اداري رييس، ملا شکور د برنز او مېکناټن د نظرياتو پر وړاندې په ډېرېدونکې توګه ټينګ درېده. موهن لال ليکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده چې ټولې پیسې د دولتي او غیر دولتي لارو ترلاسه کولې، د شاه شجاع د پیسو په صندوق کې به یې کېښودې. نوموړی شاه ته ډېر نږدې و، خو دی خورا ډېر بوډا او د لوړې څوکۍ وړ نه و. حافظه یې دومره کمزورې شوې وه چې خپل ښه اشنا خلک یې نه پېژندل، حتی که یوه ورځ مخکې یې هم لیدلي وو، خو له شاه سره زموږ په ترون په بشپړه توګه پوه و او د همدغه ترون پر بنسټ پوهېده چې موږ د هېواد د ادارې حق نه لرو.[۷۳]

ډېره موده مخکې له دې چې شاه شجاع په خپلو کورنیو چارو کې د مېکناټن او برنز د لاسوهنې په اړه خپل زغم بایلي، ملا شکور هڅه کوله چې د هېواد په ورځنیو چارو کې د انګرېزانو د لاسوهنې مخه ونیسي او په ټولو چارو کې شجاع واکمن وښیي. محمد حسین هراتي په دې هکله لیکلي:

که څه هم ټول په حقیقت پوهېدل، خو تر څو به چې ملا شکور په دفتر کې و، وضعیت ته به داسې بڼه ورکړل شوې وه لکه اعلحضرت چې د سلطنت او پوځ په چارو کې واک درلود. د بېلګې په توګه، که اوږو ته به یوه ټاکلې بیه کېښودل شوه او کوم سوداګر به له دې څخه سرغړونه وکړه؛ نو ملا شکور به د کابل د مرستیال والي په توګه ده ته جزا ورکوله، خو کله به چې برنز هغه ته خپل چېړاسي د اعتراض له پاره ورولېږه چې نیول شوی کس د ده له کسانو څخه دی، بیا به یې خوشي کړ. په دې توګه به ملا شکور هڅه کوله چې حکومت ته د مشروعیت ونګه ورکړي، خو برنز او مېکناټن نه غوښتل چې په هېڅ وجه له دوی سره څوک په ټکر کې شي او نه یې د حکومت پیچلتیا ته پام کولو. دوی ورځ تر بلې له ملا شکور سره بدورده کېدل.[۷۴]

په ۱۸۴۰ کال کې کله چې پسرلی په اوړي بدل شو، دا یوازې هغه څه نه وو چې د شجاع د حکومت ګرانښت او اغېزمنتیا یې کمزورې کړې وه. خلکو د شاه په اړه هم سرټکونې کولې چې ده ته لاس رسی نه لري او له خلکو څخه ځان لیرې ساتي. د شاه دغه چلند د دوست محمد د هغه چلند سره برعکس و چې په لوی لاس یې د انساني حقونو د مساواتو پر بنسټ د خپلو خلکو سره اړیکې ساتلې. د پخوا راهیسې، هر څومره به چې شاه شجاع خپل واک کمزوری احساسولو، هغومره به یې ځان خلکو ته په شان او دبدبې ښکاره کولو. په ۱۸۴۰ کال کې هم څنګه چې نوموړی پوه شو چې واک یې له لاسه تلونکی دی، سمدلاسه داسې راپورونه ورکول کېدل چې شاه له خپلو درباریانو سره په کابل او څېرمه سیمو کې شانداره یوندودونه کوي. کله چې په دې وخت کې انځورګر جېمز رټري له دوی سره مخ شو، نوموړي لیکلي: «د شجاع پرتمینه او له شوکت څخه ډکه بدرګه له بیان څخه وتلې خبره ده. په سر کې په هسکه غاړه سینګار شوي او په ځوندیو پټ په سلګونو شاهي اسونه په تعلیم قدم روان وو» . ډېر توپونه په زرغون او روښانه سره رنګه جنډو سینګار شوي وو او اوښبونو به وخت نا وخت په دغه توپونو هوایي ډزې کولې: «د لوګیو لړې اوچتېدې او نښه ویشتونکي په وېروونکې توګه عجیبه ښکارېدل. د دوی زړې له توپ څخه د ډزو د اور لمبو سوځولې او دوی به ورته خوشحالېدل.» کله چې د اوښانو کنوونکې توپخانه تېره شوه، د شاهي نسلي اسونو ډله راوړسېده چې «په زرینه ټوټو او ګانو پټ وو».

ورپسې د دربار افسران روان وو، اعدام کوونکي، نېزه وهونکي، تورزن، ډولچي او د بیرغ وړونکي چې ښکر لرونکي د اوږدو څوکو زرغون او روښانه سرې خولۍ یې پر سر وې. دوی به لاره پرانیستله، خو په خپله کنه ګونه به یې بنده کړه او د نظم په راوستلو کې به یې بې نظمي جوړه کړه. ورپسې سر تر پښو وسلوال او سینګار شوې د اسونو یوه ډله په دوی پسې روانه وه، ډولچیان، چې په ستارو ښکلي شوو ډولونو یې شرنګاری جوړ کړی و، زموږ له مخې څخه تېرېدل او ډولونه یې وهل. وروسته ګڼ شمېر پښې لوڅي او څنور اس پالونکي راغلل. بیا په شنو او سپینزر رنګه جامو کې د استازي د ساتونکو یوه ډلګۍ په توپونو راغله او ورپسې په خپله اعلحضرت راورسېد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاه په ډېره دبدبه نيغ ناست و. سم د پاچا په شان ښکاره کېده. امپراتوريزه د بخمل تاج يې پر سر و چې له پاسنۍ برخې څخه يې د زمرودو د پانو هار ځړېده او تر اوچتې وروځې يې چې په ګرانبيه ګاڼو کې ځلېده، چاپېر و. چسپ د چوڼيا ساټن کميس يې اغوستی و چې سره زر او نور ګرانبيه غمي په کې ګنډل شوي وو او له اوږو څخه تر مچ پورې يې مټ بندونونه او ونبې اچولي وو. د تېرو څوکو او اوچتو پوندو د څرمنې موزې يې په پښو وې. يو تخته او پلن کشميري کمربند يې تړلی و چې يو ښايسته اصفهاني خنجر ترې ځړېده. شاه د ډېر ښايست څښتن و او داسې ښېره يې درلوده چې هېڅ يې د عمر اټکل نه شوی کولای. د ږنې کرکټ يې له خپګان سره ګډ له بريده وتلی خانتما و، د ږنې داسې کرکټ چې وروځو، اوږدو تورو سترګو او تک تورې ږېرې يې لس ځله ډېر کړی و.

رټري هک پک شو او وې ليدل چې د کابل خلک بې علاقې نه ښکارېدل: «کله چې شاهي کتار د کابل په تنګو او کږو وږو واټونو کې تېرېده، هره کړکۍ، دروازه او بام له نندارچيانو څخه ډک وو». خو دوی د شاه «د پرنګيانو شاه» په ستاينه کې هېڅ چيغه ونه وهله او نه يې د «خوښۍ او يا وفادارۍ» نښه نښانه وښوده، خو يوازې «بې حرکته کرار ولاړ وو، لاسونه يې يو تر بل تاو او په سينه ايښي، خپلې تسبيح يې اړولې او په دوامداره چوپه خوله يې ننداره کوله. دغه چوپتيا له يوې خوا د يو عارض پر چيغه ماته شوه چې غوښتل يې خپل غږ شاه ته ورسوي، خو بېرته شاته وتمبول شو او له بلې خوا د سپرې پوځې ډلې په ترپاري او د افسرانو پر چيغو چې د شاهانو شاه او د دراني کورنۍ د مرغلرې د واک او فضيلت ادعا يې کوله». يو بل افسر، لاکير وېليس هارټ Lockyer Willis Hart زياته کړې: «دغسې بنه او مراسم چې افغانانو ورڅخه ډېره کرکه لرله، د شاه د کمزورۍ او عيب څرګندوی وو او کله کله به د لېونتوب تر کچې ترسره کېدل».[۷۵]

د شاه شجاع له ولس څخه ليرې افراطي شاهي بڼې نه يوازې عادي خلکو ته بلکې مشرانو ته هم د سپکاوي احساس ورکړی و. د ډګرمن وېډ منشي شاه همت علي ليکلي: «د مخکني واکمن په دوره کې له اشرافيانو سره په ډېر پام او کابو په مساوي توګه چلند کېده او د ډېر نفوذ څښتن وو، خو اوس ... په ډېره سختۍ له شاه سره د ليدو وخت ترلاسه کوي او څوک چې د دربار کارکوونکو ته په غوره مالۍ وخت تر لاسه کړي، دې ته اړ ايستل کېږي چې له شاه څخه په مناسب واټن کې په ډېره تواضع ودرېږي. ډېر داسې پېښ شوي چې دغه خلک پرته له دې چې له شاه سره حتی د يوې خبرې اجازه ورکړل شي، له دربار څخه وتلو ته اړ شوي.»[۷۶]

همدغه چلند د شجاع د ساتونکې ډلې انګرېزي افسرانو په زړه کې هم سخته کرکه د خپل تش په نامه ګمارونکي پر وړاندې پيدا کړې وه. برنز هڅه وکړه چې شاه ته ووايي: «که چېرې د اونۍ په يوه ځانګړې ورځ کې انګرېزانو ته ستاسې د ليدو وخت ورکړل شي، دوی به په دربار کې ډېر نه ترسترګو کېږي ځکه چې اوس دوی ډېر کله راځي او له تاسې سره د کتنې له پاره ډېر وخت تم وي او کله کله له ډېر انتظار وروسته پرته له کتنې بېرته لاړ شي.»[۷۷]

خو تر ټولو لويه ستونزه چې مېکناټن هم ورباندې پوه و، د شاه شجاع په ګرانښت کې هغه زياتېدونکی داغ و چې له کافر انګرېزانو سره د ده دوامداره تړاو رامنځته کړی و. د خلکو په منځ کې دغه پراخېدونکی اند هم چې نوموړی د انګرېزانو لاسپوڅی دی، د ده شهرت زيانمن کړی و. مېکناټن، اکلنډ ته ليکلي:

اعلحضرت له عجيبه او پېچلو ستونزو سره لاس او ګرېوان دی. تر ټولو لويه ستونزه يې له موږ سره تړاو دی. موږ پر تخت کښېناوه، خو زموږ د دغه کړنې د انګېزې په اړه پوهېدنه به څه وخت ونيسي. ډېر خلک شته چې زموږ دغه کړنه په لوی لاس بده تلقين کوي. زموږ د اديانو توپير بې اړنګه د خلکو د کرکې لويه وجه ده. افغان يو سخت دريزه ملت دی. دوی ته نه يوازې زموږ دين

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلکې زموږ دودونه هم د زغملو وړ نه دي؛ نو موږ باید دلته د نوښـــتونو په هره هڅه کې ډېر پام وکړو او باید هېڅ کله هېر نه کړو چې یو سیستم، که هر څومره ښه وي، کېدای شي په دغه هېواد کې یې پلي کول ښه نه وي او نه به له هرکلي سره مخ شي. ډېر پام په کار دی چې له یوې خوا د خلکو تعصب ونه پاروول شي او له بلې خوا دولت په هغه بنه پرېنښودل شي په کومه چې موږ ترلاسه کړ.[۷۸]

مېکناټن همدې ته ورته موضوع کالوېن ته وړاندې کړه: «ستاسې ارزونه سمه ده چې بارکزي تر ټولو پاروونکي توکي په لاس کې لري. له ټولو اخلاقي څرنګتیاوو څخه حرص، خوش باوري او تعصـــب تر ټولو پاروونکي دي او افغانان دغه درې واړه په بشــپړ ډول لري.» که څه هم مېکناټن د ادیانو توپېر ته ســمه اشـــاره کړې وه چې پر نوي رژیم باندې د افغانانو د اعتراضونو زړه یې جوړ کړی و او مسلمان علما په چټکۍ سره د شجاع پر وړاندې د مخالفت په مرکزونو بدلېدل، خو د افغانانو مخالفت ته یې د تعصب رنګ ورکول ناسم وو. په پیل کې د سدوزیو او انګرېزانو رژیم ملایان خپل کړي وو او له پیل څخه یې هغه ملایانو ته چې «د رژیم ملاتړ یې وکړ» تنخواوې ورکولې، خو د وخت په تېرېدو، ملایانو کرار کرار د داسې رژیم د مخالفت له پاره دلایل پیدا کول چې یوازې کله نا کله به یې د دوی له بنسـتونو سـره او د جوماتونو په بیا رغونه کې مرســته کوله او رژیم د خپلو عایداتو د مظبوطولو له پاره په مذهبي ځایونو ډېره بســپنه ودروله. لویه کرکه هغه وخت رامنځته شــوه چې «انګرېزان تر دې کچې لاړل چې حتی د صــوفیانو لوی زیارت، عاشـقان او عارفان د بسـپنې کنټرول یې په لاس کې واخیسـت حال دا چې له پخوا څخه پخوانیو حاکمانو اعانه ورته ځانګړې کوله». دا ډېره بې کفایته کړنه وه ځکه چې دغه زیارت چې پخوا د بودایانو عبادت‌ځای و، د زاړه کابل تر ټولو مهم او پخوانی د مذهبي ټولنې مرکز و او د څو نسلونو راهیسې په کې د بارکزیو هدیره وه. سربېره پر دې، دغه ځای د دوه تر ټولو ځواکمنو او مخورو کوهستاني میراثي شېخانو، میرمسجدي او ورور یې میرحاجي تر کنټرول لاندې و. میر مسـجدي په کابل کې د پل خشــتي میراثي امام او همدارنګه د کابل د علماوو مشــر هم و.[۷۹] دوی ډېر نفوذ درلود او د انګرېز- ســدوزیو حکومت باید تر خپله وســه هڅه کړې وای چې د دوی ملاتړ خپل کړي، خو داســې برېښــېدل چې حکومت د دغسې کړنو د ترسره کولو په هڅو کې لېوال و چې دوی یې پردي کول.

د ملایانو د عدالت د ادارې په چارو کې د انګرېزانو لاس وهنې وضعیت نور هم خراب کړ. د ملایانو نه خوښېدل (دا د پوهاوي وړ وه) چې په شــریعت کې د کلانکار مېکناټن له خوا لکچر ورکړل شــي. مېکناټن بیا لیکلي: «زه پر ملایانو په بشپړ ډول بریالی شوم او دوی ومنله چې په محمدي قانون کې زما پوهه د دوی په پرتله ډېره ده.»[۸۰] خو د خپل ښار په ناولتوب او فســاد ډوبولو کې دوی له دغه عیاش کافرانو څخه ډېره کرکه درلوده او په کلکه یې د شــرابي انګرېزي او هندي ډلو په اړه اعتراضونه کول چې په ښکاره یې په واټونو کې شراب څښل او په فحشاوو کې ښکېل وو.

د انګرېزانو د شـــتون پر ضـــد په محافظه کاره اعتراضـــونو کې اشـــرافیان هم شـــریک وو. د ۱۸۴۰ کال په دوبي کې انګرېزانو ته د یو لوړپوري بارکزي مشـر، سـلطان محمد خان لیک په لاس ورغی چې د پېښـور پخوانی والي و. نوموړي خپل میرني ورور دوسـت محمد ته په سـر ټکونه لیکلي وو: «زه نه شـم کولای هغه اکاړي چې انګرېزان یې کوي درته بیان کړم، ځینې خلک په ښـکاره توګه عیسـویان شـول او نورو فحشـاوو ته مخ کړ. غله ډېره ګرانه شـوې. خدای دې دغه لعنتیان زموږ له هېواد څخه وباسي ځکه چې د دوی راتګ نه یوازې دین بلکې حیا هم له منځه یوړه.»[۸۱]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ۱۸۴۰ کال په جولای کې ټولې دغسې ناراضـتیاوې او اعتراضـونه هغه وخت خپل کړکېچن پړاو ته ورسـېدل چې د میرحاجي په لمسـون د جمعې لمانځه په خطبه کې علماوو د شـاه نوم نه اخیسـته او دلیل یې دا و چې د هېواد اصـلي واکمن کافران دي. د برنز له قوله، شاه شجاع سمدلاسه میرحاجي بالاحصار ته ور وغوښت. میرحاجي، شاه ته وویل:

په ښار کې شپه او ورځ ملایان او نور خلک چې اوسنی وضعیت ګوري، ده ته په غوسه دي او وایي چې دغه پاچاهي به هر څه وي خو محمدي سلطنت نه دی. خلک له ده څخه پوښتي، که چېرې شاه هم په همدې اند وي، نو د انګرېزانو پر ضد یو پاڅون به په ډېره اسـانی رامنځته کړل شـي. اعلحضـرت وویل، ما بې ارزګه هڅه کړې چې د دغه خلکو تېروتلی اند په ډاډ ورکولو سـم کړم چې زه او انګرېزان لکه دوه زړونه په یو وجود کې یو، خو په داسې حال کې چې په پلازمېنه کې زما خپل عسکر نه شته او د دوی په کړنو زه هېڅ نه خبرېږم... اعلحضـرت یاده کړه چې دا هسې یوه ښکاره افسانه ده چې هغه خلک او افسـران چې لوی والي د ده په واک کې ورکړي، خپل عسـکر وبولي. یو یې حتی ده ته ورنږدې شـوی هم نه دی او نه یې داسـې ښـودلې چې دوی د ده لاس لاندې دي؛ نو دا د حیرانتیا خبره نه ده چې د ده رعیت دی هسې یوه مولی بولي او دی په خپل هېواد کې عزت او درناوی نه لري... [82]

همدغه وخت و چې په افغانستان کې ځینې با درکه انګرېزان د خپل موقف په نازک حالت او د خپل کښېنولي رژیم په کمزورتیا پوه شول. ابراهم رابرټس د اړیکو په پراخه کرښو، د انګرېزي چونۍ وړه شوې کچه او په مهمو اطرافي سیمو کې د انګرېزي کوچنیو تانو په اړه چې د پاڅون پر وړاندې بې وسه وې، په اندېښـنه کې و. نوموړي سـمدسـتي اکلنډ ته ولیکل او خپله اندېښـنه یې د «هغه بې شـمېره انګرېزي پوځي ډلو په اړه ورته څرګنده کړه چې په هېواد کې خورې ورې پرتې وې. نوموړي زیاته کړې وه چې دغه پوځې ډلې له پوځي کنټرول څخه وتلې او د داسـې سـیاسـي ځانګې له خوا اداره کېږي چې له پوځي اړخه یې تجربه او ارزونه خورا لږ ده».[83] په عین وخت کې جنرال ناټ په کندهار کې مېکناټن ګرم وګانه. نوموړي خپل لور ته سر وټکاوه او ویې ویل:

دوی خپل فرانسـوي واین څښـي، لوېې تنخواوې اخلي، هاخوا دېخوا ګرځي او لویه ګټه ګوټه یې په ځان پسـې جوړه کړې وې. جان بول John Bull ټولو ته ښې پیسې ورکوي، یا که رښتیا وویل شي د هندوستان د مظلومو کروندګرو پیسې دوی ورکول کېږي. د کلکتې خزانه له پیسـو څخه تشـه شـوې او مهربانه اکلنډ هر څه ورته منظوروي، خو په عین وخت کې دلته هر څه بد روان دي. خلک له موږ څخه کرکه لري... خلک په واسـطه ګمارل کېږي. ګڼ شـمېر سـیاسـتوالو زموږ انګېزه ورانه کړه او په دغه هېواد کې یې د هر اروپایي غاړه د کسـاتي افغانانو چړو او تورو ته لوڅه کړې ده او که چېرې یو شـمېر غونډونه په چټکۍ را ونه لېږل شـي، هېڅوک به ژوندي پاتې نه شي. پرته له زور څخه به هېڅ شی افغانان شاه شجاع ته تابع نه کړي.[84]

حتی په معموله توګه خوشـبین برنز هم ټپرا• و. ده په خصـوصـي توګه خپل ملګري، جېکب ته سـرټکولی: «داسـې دوه ورځې نه شـته چې یو واحد هدف په کې وي. د راتلونکي کورنۍ او یا بهرنۍ پالیسـی له پاره هېڅ پلان نه شـته چې سـړی حتی یوه اونۍ تکیه پرې وکړي. کوچني سیستمونو حاکم دي او هېڅ جامع سیستم تر غور لاندې نه نیول کېږي... او زه په خپله په دې اند یم چې وېډ [چې اوس بېرته په لودیانې کې اوسـېږي] زموږ ټولو په پرتله بختور دی ځکه چې دی به د زوال پر وخت نه وي او که چېرې بدلون رانه شي، موږ به خامخا له زوال سره مخ کېږو.»[85]

•ټپرا: وېرې اخیستی، ډار شوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د يو متمرکز وسلوال مقاوت لمړنۍ نښې د ۱۸۴۰ کال د مې په مياشت کې هغه وخت ښکاره شوې چې ۲۰۰۰ غلزي اس والو پر يو کتار چې له کندهار څخه غزني ته روان و بريد وکړ. غلزي په لږ وخت کې شا ته وتمبول شول او دوه سوه مړي ترې پاتې شول، خو دوی دغه درس واخيست چې په هواره کې پر انګرېزانو باندې بريد د جګړې سمه لاره نه ده. بيا، د اګست په نيمايي کې چې کابل ته په برياليتوب د شاه شجاع له ننوتلو څخه لا يو کال پوره شوی نه و، کابل ته هغه خبر راورسېد چې انګرېزانو ترې ډېره وېره درلوده او هغه دا چې دوست محمد په بخارا کې له زندان څخه تښتېدلی. ميرزا عطا ليکي: «کله چې له بخارا څخه د دوست محمد د تېښتې خبر راورسېد، په کابل کې انګرېزان د خوند او لذت په غېږ کې پراته وو. له دوست محمد سره يو سوداګر په تېښته کې مرسته کړې وه. نوموړي د هغه تلخونې پيره دار ته رشوت ورکړ چې دوست محمد په کې بندي و. ويل کېږي چې رشوت لس زره روپۍ و.» داسې راپورونه راتلل چې دوست محمد د افغانستان شمال ته راغلی او د جهاد جنډه يې پورته کړې. د کندز د مېرولي په سرحدي پوله، سيغان کې چېرته چې دره په هوارو ختمېږي، د انګرېزانو يوه وړه تانه اړ شوه چې يو بهتره دفاعي ځای ته د باميانو په لور شل ميله شا ته شي. تر دې بده پېښه د هغه پوځي ډلې بغاوت او له پاڅون کوونکو سره يو ځای کېدل وو چې شاه شجاع پر دوست محمد باندې د بريد له پاره لېږلې وه. په همدغه مهال، په کوهستان کې چې له کابل څخه يوازې د څو ساعتو په مزل کې پروت و، د بل جلا پاڅون خبرونه راورسېدل. هلته تاجکان په دې ناراضه وو چې په ۱۸۳۹ کال کې د کابل په نيولو کې له شاه شجاع سره د دوی د مرستې په بدل کې مناسب انعام نه دی ورکړل شوی او شجاع په ټولو هغه ژمنو کې پاتې راغلی چې له دوی سره يې کړې وې.*

يوازې يو کال تېر شوی و چې افغانانو پاڅون وکړ او د انګرېزانو پر ضد جهاد اوس پيل شو.

حماسي شاعرانو له بخارا څخه د امير تېښته په بشپړه توګه بيان کړې. مولانا حميد ګرديزي ليکلي چې څنګه د کابل يو پېژندل شوي سوداګر، خان کبير له خپل کاروان سره بخارا ته ورسېد او خبر شو چې امير په يو ډوغل• کې اچول شوی. دا چې دی د دوست محمد د احسانونو پوروړی و،

خپل زړه او ځان يې کړ د امير ازادولو ته ځانګړی
شپه او ورځ يې د خلاصون له پاره ورته سوچ کړی
د امير په مرسته کې يې د سخا موتی خلاص کړی
سره زر يې شيندل چې بندي کوونکی يې شي د ده زنداني شوی

*ويړ کوهستانيان د پاڅون له پاره وهڅول او د دوی پيرانو، ميرمسجدي او د نوموړي ورور ته يې د پاڅون په بدل کې په کال کې د ۵۰۰ تومنو وعده ورکړه، خو دغه پيسې هېڅکله ورنه کړل شوې؛ نو د تاجک پاڅون مشري همدغه علماوو کوله چې د جمعې د لمانځه په خطبه کې يې د شاه د نوم يادول ليرې کړل.

• ډوغل: ژور غار، ژور ځای

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر په لومه کې پیره دار و کلک داسې تړلی
لکه زر خریده مریی، هڅاند د امیر په چوپړ کې ستړی
کله چې امیر پوه شو چې ور دی پرانیستلی
یوه شېبه یې فرصت وموند او وتښتېد بیرې نیولی[۸۶]

اکبر خان هم په همدغه مهال وتښتېد، خو مخکې له دې څخه چې له ښاره ووځي، بېرته ونیول شو. پلار یې په تېښته بریالی شو او د خان کبیر په مرسته یې ځان د فقیر صوفي په جامه کې داسې بدل کړ لکه دېرش کاله پخوا چې شاه شجاع په لاهور کې له رنجیت سېنګ څخه په تېښته کې کړی و. په پیل کې امیر لاره غلطه کړه او په وچو غرونو کې یې په وارخطایي د ډېر مزل له وجې ورکړل شوی اس مړ شو. دی یوازې او لالهانده په اوچتو دښتو کې ګرځېده او همغه وو چې د ژوند هیله له لاسه ورکړې چې د اوښانو له یو کاروان سره مخ شو چې بلخ ته روان و. موهن لال چې وروسته د دوست محمد لمړنی ژوندلیکونکی شو، لیکلي:

امیر ته یو اوښ ورکړل شو چې په دواړو خواوو کې یې کجاوې درلودې. په یوه کجاوه کې په خپله امیر د ناروغۍ په پلمه کښېناست. په چراغچي کې [چېرته چې یو کال مخکې امیر کلابند او بیا ونیول شـو] د بخارا د حکومت کارکوونکو چې د امیر له تېښـتې خبر وو، په کاروان کې د ده په شتون شکمن وو. دوی د کاروان ټولې کجاوې وکتلې، خو امیر یې و نه موند ځکه چې امیر په ډېره ځیرکۍ خپله شنه ږیره په هغه رنګ چې ده د همدې موخې لـه پاره پیدا کړی و، رنګ کړې وه. چا چې په کاروان کې د امیر د شـتون راپور ورکړی و، د افسرانو له خوا مجازات شول ځکه چې دوی یې په دغه کړنه وشرمول.[۸۷]

په راتلونکو څو اونیو کې امیر له کاروان سره و. پیسې یې نه درلودې؛ نو یوازې په هغه څه پایېده چې ده په دروېزه تر لاسه کول. افغان دودیزه کیسې په دغه یون کې د امیر له ربړو او ناخوالو څخه ډکې دي. فیض محمد ځینې دغه ناخوالې په خپل تاریخ کې راټولې کړې دي. نوموړي لیکلي:

امیر په شـهر سبز کې د ملنګانو د یو نیمه وران او زاړه هستوګنځي مخې ته ښکته شـو. دلته څو کسـان ناسـت او د شـیدو چای یې څښـه. امیر ډېر وږی و او په دې تمه چې دوی به ده ته لږ چای ورکړي، د هسـتوګنځي له دروازې سـره کښـېناسـت. دغه بې فکره او ځانپاله خلکو چې ځانونه یې قلندر بلل خو د سپېڅلتوب کرکټر یې نه درلود، پر امیر هېڅ غږ ونه کړ او نه یې څه ورکړل. امیر په وږې خېټه ښـار ته لاړ او هلته یې د ملا کبیر په نوم د یوه سـوداګر پوښـتنه وکړه. ملا کبیر د کابل و، خو کورنی یې په شـهر سـبز کې اوسېده... کله یې چې امیر ولید، ملاکبیر یې لاسونه ښکول کړل او خپل کور ته یې بوت. کور ته له ننوتو سره سم، ملاکبیر چې امیر د ملنګانو په جامه کې لیده، زړه یې له خواخوږۍ څخه دومره ډک شو چې ژړا ورغله.

امیر وروسته له دمې څخه ملا کبیر د شهرسبز والي ته ولېږه چې د خپل راتګ خبر ورکړي.

کله چې والي خبر شو، سمدلاسه د ملاکبیر کور ته لاړ. هلته یې د امیر ډېر درناوی وکړ، په شاهي مېلمستون کې یې هستوګنځای ورکړ او وروسته له مېلمه پالنې یې، د بخارا د امیر د سپک چلند په اړه خبرې وکړې او امیر ته یې وویل چې که غواړي دی به د غچ اخیستنې له پاره یو لښکر بخارا ته ولېږي دوست محمد ترې مننه وکړه او ورڅخه یې وغوښتل چې پر ځای یې یو اوه سوه کسیز اس وال لښکر ورکړي چې له ده سره د امو بلې غاړې ته مل شي. والي یې غوښـتنه ومنله او ټول د اړتیا وړ اذوقه او توکي یې سره له اوه سوه عسکرو ورته تیار کړل.[۸۸]

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغه شــېبې څخه د امیر بخت مخ په ویښــېدو و. له امو څخه تېر او په خوندي توګه بلخ ته ورســېد. کله چې دی د لارې په اوږدو کې د شمالي افغانستان له کلیو څخه تېرېده، پوه شـو چې د ده له بندي کېدو راهیسې حالت بدل شـوی او له انګرېز- سدوزي رژیم څخه د خلکو ناهیلی پراخه شوې. په اکبرنامه کې مولانا کشمیري لیکلي: «د لارې په اوږدو کې ده له مسافرو څخه د کابل او بخارا په اړه پوښتنې کولې.»

یوه ورځ یې د مسافرو په منځ کې و لیدلی
یو ځوان چې نوی له کابل څخه راغلی
ترې ویې پوښتل چې د کابل د وضعیت دې څه خبر راوړی؟
د شاه او پرنګي مشرانو په اړه څه وایي کور او کلی
د جګړې او سولې کوم پلان یې دی جوړ کړی
او کوم خان د پښوا په شان تر اوسه پاتې شوی
ځوان وویل اې غښتلیه او د ښه بخت حاکمه!
شجاع پښوانی شجاع نه دی او نه یې ذهن مخکنی
لکه شاهان خپل ځای لري په تخت کې پاسنی
خو واکمني یې له لاسه وتلې، او واک نه لري لکه پرونی
لاس نه لري په خزانه کې، شجاع نه دی هغه شاه پښوانی
په پټه ځاځناک دی او روح یې ستړی همېشنی
په واک کې له ناظر څخه ټیټ هسې نوم یې سلطانی[۸۹]

دوســت محمد بلاخره په خامرد کې خپل پښواني کوربه، میرولي ته ځان ورســولو. هلته یې خپل زوی افضــل خان هم ولید چې ورته تم و. دلته دوست محمد ته ازبکي مشـر بیا د مرستې وړاندیز وکړ- میر ولي په بشـپړه ډول د ده د مرستې له امله د واک او موقف څښتن شوی و- خو دلته امیر بد خبر هم تر لاسه کړ. د نوموړي ورور، نواب جبار خان چې د ده د ازادۍ هیله یې بایللې وه، د امیر له حرم ســره یو ځای انګرېزانو ته تســلیم شــوی و، خو امیر وار خطا نه کړ او پرېکړه یې وکړه چې پرته له جګړې بله چاره نه شــته او بیا یې د پرنګیانو پر ضــد د جهاد اعلان وکړ. د افغان شــاعرانو له پاره دا له اتلولۍ څخه ډکه شېبه وه:

خپلو زمرو ته یې د دښمن سره د جګړې کمربند پر ملا کړ
خپل خور وور پوځ یې بېرته پیدا کړ
د جنګیالو، د وسلوالو کنډکونو
د پنځو سوو اس والو ډله یې ښه تابیا کړه
د کابل لات جنګي مېکناټن داسې خبر شو
چې زړور امیر ور روان، خپل پوځ یې جګړې ته ایثار کړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمري چمتو او ملاتړلي وو جګړې ته
د ازبک کندکونو سره امير جګړې ته ځان تيار کړ
لات جنګي مېکناټن، د جګړې ښتن ډاکټر ته امر وکړ [ډاکټر پرسيول Percival] ډاکټر د ځلوېښت زره عسکرو او ځلوېښت قوماندانانو د راټولو خبر ورکړ

لکه داړه مار پړانګان ورپسې روان شول
په دې عزم چې زړور زمريان د دوی ښکار شول
په غوراري او جذبې وړاندې روان وو
د باميانو په لور د دوی کتارونه عيان وو[۹۰]

دوســـت محمد اوس يو کوچنی ځواک چې له څه کم زر کســـه ازبک اس والو څخه جوړ و، په لاس کې درلود. دی د سوېل په لور مخ‌ته روان شو او وېې کړای شول چې د انګرېزي سپاهيانو لمړنی تانه شا ته وتمبوي. لږ وخت وروسته په باميانو کې د صالح محمد تر قوماندې لاندې د افغان دولت پوځ، امير ته واوښت او له ده سره يو ځای شو.
د زياتېدونکي کړکېچ راپورونه کابل ته ورسېدل. ميرزا عطا ليکلي: «دغه خبر د انګرېزي عسکرو او حتی د پاچا په زړه کې وېره رامنځ‌ته کړه. دی د امير پرمختګ دومره نارامه کړی و چې خوب يې تښتېدلی او د شپې به د بالاحصار په ښکتنۍ برخه کې شاهي باغ ته لاړ. د تېښتې له پاره يې د خپل تخت د سپاچې لاندې يو تونل وايست.» رښتيا او يا دروغ، ډېر انګرېزي افسرانو خپلې کورنۍ له بکسونو او مالونو سره بالاحصار ته د امان له پاره ولېږلې. په پيل کې مېکناټن نه غوښتل چې تازه دمه ځواکونه باميانو ته ولېږي او ويل يې چې دوی له کابل څخه د دفاع له کبله نه شي سپمولی. بيا يې يو لږ نارامه او له وېرې ډک پيغامونه شېملې ته ولېږل: «افغانان باروت دي او دوست محمد اورلګيت... له موږ څخه جاسوسان چاپېر دي.»[۹۱]
خو د دوی له ډار سره سره، د هغه اسوال جنګي ځواک انډول چې امير جوړ کړی و، د کمپنۍ له دسپلين لرونکي پوځ سره په مخامخ جګړه کې برابر نه و. بلاخره کله چې د وليم ډني تر قوماندې لاندې انګرېزي تازه دمه ځواک باميانو ته ولېږل شو، دغه دوه خواوې د سپتمبر په اتلسم د جمعې په ورځ سره مخامخ شوې. دوست محمد هغه کلاوې په واک کې درلودې چې د درې خوله لاندې ورته پرته وه او خپله سپره ډله يې مرکزي برخې ته ولېږله. خپل زوی، افضل خان يې هغه لوړو ته ولېږلو چې د درې د خولې کيڼ لور ته پرتې وې او ميرولي د درې بل لوري په لوړو کې ځای ونيو،[۹۲] خو افغانانو تر اوسه هم د خپل ژوند په بيه دا درس اخيستی چې د انګرېز پوځ سره چې په مډرنه وسلو سمبال و، په هواره ډاګ کې جګړه يوه لويه غلطي ده. انګرېزي د اس توپچي قوا وتوانېده چې په انګرېزانو باندي يرغليزه افغان سپاره جنګيالي مخکې له دې چې انګرېزانو ته ورسېږي، له پښو وغورځوي:

وحشي او ځګن پوځ د پرنګي
په جګړه يې پيل وکړ سمدستي
سمدلاسه په يو وار ټوله ډله
بريد يې وکړ لکه باد د طاعوني

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ټوپک ډزو او د توپونو ګولۍ
ځمکه او اسمان کړل لړزاني
پرنګیان په لمبو کې را ښکاره شول
کټ مټ لکه شیطانان دوزخي

دوست محمد د جګړې حالت او په خپل ورون سخت ټپ ته په کتو سره، د شاتګ پرېکړه وکړه. که څه هم سل کسه یې مړه شول، خو د بلې جګړې له پاره یې د خپلې قوې ډېره برخه وژغورله. دغه ماتې نوموړی بې اسرې نه کړ او د بشپړ شاتګ پر ځای، د غرونو په نری لارو او په وچو سیندونو کې په مزل کابل ته په دې نیت لاړ چې په کوهستان کې له تاجک یاغیانو سره وګوري.

دا یوه زړوره خو خطرناکه ستراتیژي وه. مېکناټن، برنز او جګړمار باب سېل له دوو لواوو سره چاریکار ته لېږلي وو چې د ولسوالۍ مرکزي دفتر ونیسي. اوس دغو عسکرو د کوهستاني یاغیانو او امیر تر منځ لاره بنده کړې وه. پر دې سربېره، دوست محمد ډېر کوهستاني دښمنان لرل. یوازې یو کال مخکې کله چې انګرېزان د کابل په لور روان وو، کوهستانیان د امیر پر ضد پورته شوي وو، خو امیر دا خطر پر ځان قبول کړ او هیله یې درلوده چې له انګرېزانو څخه ګډه کرکه به د پخوانیو دښمنیو د هېرېدو لامل شي.

دوست محمد مخکې له مخکې خپل استازي کوهستاني مشرانو ته ولېږل او له خپل متحد، د تګاب صافي امیر څخه یې وغوښتل چې د کوهستان او غوربند شیخان او میران دې ته وهڅوي چې د ده تر مشرۍ لاندې یولاس شي؛ نو دوست محمد د خپل ورانديز په اړه د سملاسي ځواب په ترلاسه کولو سره سکون وموند. د جنګ نامې لیکوال غلام کوهستاني چې د همدې سیمې و، سیمه ییز یادښتونه لیکلي چې څرنګه په تګاب کې د دوست محمد راتګ ته ښه راغلاست وویل شو:

لمړی تر ټولو وړاندې چې رامخته شو د پروان و جنګیالی
نوم یې رجب خان او و هوښیار، پوه او بریالی
ویې ویل، ته امیر یې او موږ د چوپړیالان یو
ستا به امر وي، زموږ به د اطاعت درته سر ټیټ او خلاص تندی
زموږ بې ارزښته جونګړې او زموږ ډېرینه، له څڅ نه ډکه ځمکه
کړه دې ارزښتمنه په خپل شتون دې دم ګړی
د امیر په امر دغه زړور پاڅون کوونکي
روان شول په اسونو داسې ځای کې غرنی
یوه شېبه یې اړنګ نه و او نه یې دمه کړه په هېڅ ځای کې
په زړونو کې یې وه وېره، د پرنګیانو د یو برید غلچکی
اندېښمن وو چې دی به ورسېږي
بد بخته برنز چاریکار ته له دوی څخه لمړنی[۹۳]

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورپسې په اونیو چریکي جګړې رواني وې. دوست محمد به دولتي تاڼو ته په غلچکي بریدونو زیانونه اړول، خو دومره ځواک یې نه درلود چې د کمپنۍ په لویو ځواکونو برید وکړي. په عین وخت کې، جنرال سېل په سیستماتیکه توګه د مخالفینو تر واک لاندې کلي وران کړل، باغونه او کروندې یې له منځه یوړې او د کوهدامن په شاوخوا کې یې د مخالفینو تر واک لاندې کلاوې کلابند کړې. له بلې خوا برنز هڅه کوله چې د کوهستان مشرانو ته رشوت ورکړي چې له دوست محمد سره خیانت وکړي او انګرېزانو ته یې وسپاري. د سپټمبر په پای کې برنز وتوانېد چې میر ولي او ورسره ازبکان یې له دوست محمد څخه لیرې کړي؛ نو دوست محمد ته یوازې څو سوه کوهستاني ملاتړې پاتې شول، خو بیا هم انګرېزانو ونه شو کړای چې دی ونیسي. میرزا عطا لیکلي: «د امیر او انګرېزانو ترمنځ جګړو دوه میاشتې دوام وکړ. په ټوله کې دیارلس جګړې او نښتې وشوې، خو په دغه موده کې انګرېزانو هېڅ کله د بریا ښایسته مخ حتی یوه شېبه هم ونه لید. دا دوست محمد و چې د پولو polo د بریا پنډوسکی یې د جګړې په ډګر کې درلود. بلاخره انګرېزانو خپل لټون بس کړ او بېرته چاریکار ته داسې لاړل چې نیمايي یې مړه او ډېر وسایل او ارتزاقي توکي ترې پاتې شوي وو.»

د موهن لال په قول، د دغه جګړو او ورانیو لویه برخه غیر ضروري وه او سمه ارزونه یې نه وه شوې. د کوهستان مشرانو په وضاحت ویلي وو چې دوی حاضر دي چې خپل پاڅون پای ته ورسوي او یوازې د هغه ژمنو پوره کول غواړي چې له دوی سره تېر کال شوې وې. په ځانګړې توکه یو مهم مشر، نقشبندي پیر میر مسجدي خان چې په سیمه کې تر ټولو ډېر د نفوذ خاوند و، په حقیقت کې د تسلیمۍ په مورګه و او ژمنه یې کړې وه چې کابل ته به ځي او«د تېمورشاه په مقبره کې به پناه اخلي». نوموړی په دې اړه د شاه او انګرېز استازي ځواب ته تم و. برنز له دې سره هوکړه وکړه خو «برعکس د مخکنیو ترتیباتو»، سېل او شهزاده تېمور د میرمسجدي د کلا کلابندۍ ته ور ودانګل. د کلا دفاع دومره کلکه وه چې په سر کې دوی ونه شو کړای چې ورننوځي او ټپي او له غوسې څخه ډک مسجدي نجراب ته په تېښته بریالی شو، خو د ده په نه شتون کې یې، کلا ورانه، کورنۍ یې ووژل او ځمکه یې د دښمنانو تر منځ ووېشل شوه. د کلا ویجاړونه او د اوسېدونکو د وژنې ظلم او اکاړۍ د کوهستان خلک ولړزول. غلام کوهستاني لیکلي: دوی د کلا دېوالونه ونړول،

په هر ښایسته زرین کور کې د کلا
چې جوړ شوي وو لکه د پسرلي بڼ سر تر پا
داسې اور یې ورته کړ دروازو او چتو ته
چې پیغام یې تر اسمانو ورسېدا
هېچا د ژوند نښه په کې ونه لیده
هېڅ کله داسې ویجاړوونکې کیسه اورېدلې نه ده چا [۹۴]

نو په دې توګه موهن لال دغه پایله لیکلې: «موږ میر ولي د تل له پاره خپل دښمن کړ.»[۹۵] میر ولي په مناسب وخت کې بېرته راغی او وتوانېد چې انګرېزان له کوهستان څخه وباسي او د چونۍ په وروستي ژوندي پاتو عسکرو پسې چې په تېښته وو، تر کابله لاړ شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اکتوبر په نیمايي کې وضـــعیت نور هم هغه وخت خراب شـــو کله چې په چاریکار کې یوه لویه کوهســـتاني ډله چې انګرېزانو روزلې وه، په بشپړه توګه دوست محمد ته واوښته.[۹۶] د موهن لال په اند، د انګرېزانو د اشغال په ټوله دوره کې دا یو تر ټولو لوی ګواښ و چې انګرېزان ورسـره مخ شـول، امیر ازاد ګرځېده، کوهسـتان په سـرو لمبو کې و او پاتې قومونه د دې لیدو ته تم وو چې څوک بریالي کېږي.«خلک او مشـــران په مســـاوي توګه زموږ د هغه ژمنو په نه ترســـره کولو ناراضه وو چې موږ ورسره کړې وې.»[۹۷]
بلاخره دغه دوه لورو یو له بل ســـره ټکر وکړ، خو دواړو خواوو د دغه نښـــتې تمه نه درلوده. د ۱۸۸۰ کال د نومبر په دویمه، دوســـت محمد په ځیرکۍ برنز او ســـېل په چاریکار کې له خپلې اډې څخه لیرې، پنجشـــېر ته وهڅول. دوی په پروان دره کې چې له ونو څخه ډکه او د ختو کلاوې او د خوبانیو باغونه یې لرل، پورته روان وو چې پر یوه لیرې پرتې کلا برید وکړي. دوی تـه راپور راغی چې دوســـــت محمد لـږ وړاندې دی او پـه چټکۍ د دوی خوا تـه ور روان دی. د څو دقیقو په ترڅ کې دوست محمد له څلور سوه اس والو سره د دوی مخ ته په یوه لوړه پرته ځمکه ښکاره شـو. د سـېل درنې وسـلې شـاته وې؛ نو هغه کسـان چې د کتار په سـر کې وو د دغه وسـلو رارسـېدو ته تم نه شـول او د برنز نږدې ملګري، ډاکتر پرســـیول لارډ په ګډون چې افغان شـــاعرانو د ډاکتر په نوم پېژانده، د برید پیلولو پرېکړه وکړه. انګرېز افسـرانو خپل اسـونه یرغل ته چمتو کول چې ګوري د دوی خپلې هندي پوځې سـپرې ډلې بېرته وګرځېدې او وتښـتېدې.
وروسته چې څه پېښ شول، افغان شاعرانو د دوست محمد له پاره د بریا اعلی شېبه بللې:

بیا ډاکتر داسې ټوپ کړ لکه لوخړه
پوځي سپره ډله وه ور سره خپله
امیر ځیر شو ډاکتر ته
دغه سپي بدبخت ته
او ده ټوپ کړ خپل اس ته
چټکي یې ورته وه سره اور ته
ښکته د مرمرو له غونډۍ نه
د غضب توره یې وایسته له تېکي نه
دی مخ ته او اس وال یې ورپسې وو
بې ځنډه مخ پر وړاندې په ټوپو وو
په عیسویانو یې پیل کړل ګوزارونه
ځمکه توده شوه د پرنګیانو په وینه
چیغه اسمان ته پورته شوه د زړورو
د لمر او مشتري سترګې ډکې کړلې دوړو

لږ وخت وروسته ځمکې د اتلانو له وینې ګلابي رنګ واخیست

(c) ketabton.com: The Digital Library

اتلانو، پرنګیان کړل قصابي او زیر او زبر
د جګړې دغه ورځ وه لکه محشر
بیا افضل خان د خپل زین لاندې،
ټوپک ته لاس کړ وړاندې،
ډز یې وکړ په ډاکټر باندې
ګولۍ د ډاکټر په تنه کې ننوته، لاړه وړاندې
تر ټټر یې تېره او له شا یې ووته
تنه یې څیرې او دمه یې وخته
انګرېزانو شاټک پیل کړ«د کابل زړور په دوی پسې وو»
بیا برنز امر ورکړ په پرېکړې بیړنۍ
چې جګړې ته توپونه راوړئ، ژر شئ
غوراری او درزاری په اسمان کې داسې جوړ شو
تا ویل چې په نړۍ کې لړزان خپور شو
په دې، د ایماندارو زړه حیران شو
جهان ټول تپ تیاره شو
دوی پوه شول چې څه نه شي کولی
څنګه د اوبو یو څاڅکی په سیند کې شي سېلاب ماتولی
نو امیر او افضل هم شول پورته
د جګړې له ډګر څخه لوړو غرو ته
هلته یې یو ځای د کمپ له پاره خوښ کړ
د خپلې غوسې او ستومانۍ د کښېنولو له پاره یې یو څه وخت وقف کړ[۹۸]

دوې ورځې وروسته، د نومبر د څلورم په ماښام ټېرا مېکناټن د خپل پوځي سکرتر، جورج لارنس او یوې کوچنۍ سپرې پوځي ساتکونکې ډلې سره د کابل په لمن کې چکر ته لاړ. د ډاکټر لارډ او یو شمېر نورو افسرانو د مړینې خبر یوه ورځ مخکې رارسېدلی و او ورپسې همغه مازدېګر د برنز یو د بشپړې نابودۍ پیغام هم رارسېدلی و. برنز ټینګار کړی و چې انګرېزان باید د کابل په شمال کې خپل ټول ځایونه پرېږدي او خپلو عسکرو ته دې د مرکز په دفاع کې تمرکز ورکړي. دغه ورځ په وارخطا خبرو اترو تېره شوه - ایا عسکر باید خپل ځایونه پرېږدي او مرکز ته راوغوښتل شي؟ ایا یوه بله

(c) ketabton.com: The Digital Library

قوه دې جوړه او شمال ته ولېږل شي؟ ايا دا سم کار دی چې په کابل کې د عسکرو شمېر لږ کړل شي؟ په دغه شېبه کې چې څه پېښ شول، په اړه يې لارنس خپل يادښت داسې ليکلی:

کله چې موږ هستوګنځي ته په نږدې کېدو وو، ناڅاپه يو اس وال زما او د مېکناټن تر منځ خپل اس ځايولو او له ما څخه يې پوښتنه وکړه چې «دا لارډ صاحب دی؟» کله چې ما هو ورته وويل، ده د سېر ويليم ترسېرۍ ونيو او چيغه يې کړه «امير، امير» مېکناټن حيران او لږ په غوسه يې غږ کړ:«څوک؟ څوک؟ چېرته، چېرته؟» سمدلاسه ما شاته وکتل، يو بل اس وال مې نږدې وليد چې راروان و، له اس څخه ښکته شو او د مېکناټن رکاب يې په لاس کې ونيو. بيا يې د هغه لاس واخيست، لمړی يې په تنده او بيايې په شنډو کېښود چې دا يې د تسليمۍ نښه وه. سېر ويليم سمدلاسه له اس څخه ښکته شو او ويې ويل: «ښه راغلاست، ښه راغلاست» او بيا يې د هستوګنځي د بڼ له لارې خپلې کوټې ته بوت. دوست محمد کوټې ته په ننوتو سره په ختيځې بڼه په سجده شو، دستار يې ليرې کړ او تنده يې په غولي ولګوله. بيا پورته شو او د تسليمۍ د نښې په توګه يې خپله توره تسليم کړه او ويې ويل چې «نور دې ته اړتيا نه لري.» مېکناټن سمدلاسه توره بېرته ورکړه او امير ته يې د هر راز پاملرنې ډاډ ورکړ که څه هم د اوږدې مودې راهيسې يې د برتانوي حکومت مخالفت کړی. امير په ځواب کې ورته وويل: «دا به د ده برخليک وو چې ده نه شوای بدلولی.»

دوست محمد يو مضبوط او قوي سړی و. لوړه او تېره پوزه، ډېرې کمان وروځې او ببره ږيره او بريت يې لرل. لارنس ويلي: «دوست محمد... موږ ته وويل چې د پروان درې له عملياتو څخه مخکې يې د تسليمۍ پرېکړه کړې وه او په دغه عملياتو کې د ده لندمهاله بريا يوه ذره هم دغه پرېکړه بدله نه شوی کړای... د امير د ښه راغلاست له پاره خېمې ودرول شوې او د پالنې دنده يې ما ته راکړل شوه. دا ما ته له اندېښنو څخه ډکه دنده وه. دوه شپې چې د ده مسوليت زما په غاړه و، ما سترګې پټې نه کړې. هره شېبه به له کټ څخه پورته شوم او خېمې ته به ورغلم چې تر اوسه شته او که نه. ما ته دا ټول د خوب په څېر ښکارېدل چې بلاخره امير په خوندي توګه لاس ته راغی او ما دا هېڅ منلی نه شوای پرته له دې چې په وار وار خېمې ته د کتو له پاره ورشم.»[۹۹]

که انګرېزان د دوست محمد تسليمۍ ته حيران وو او دا يې انګېرلې وه چې دی نه پوهېده چې بشپړې بريا ته څومره نږدې شوی و، خو دوست محمد د خپل اند پر بنسټ په خپله تسليمۍ کې د ترک - پارس نورمال پروتوکول تعقيبولو. ماتو شاهانو ته دا غير معمولي کړنه نه وه چې برياليو او سيمه ييزو قدرتونو ته په دې تمه تسليم شي چې فيوډال شي. د اولسې پېړۍ په پای کې دواړه، درانيان او هوتکي غلزي د صفويانو د واليانو په توګه واک ته ورسېدل او کله چې دراني امپراتورۍ په پراخېدو وه، په وار وار يې ځايي حاکمان د واليانو په توګه ګمارلي وو. دغسې سيستم دوام او ثبات ټينګ کړی و او ماتو حاکمانو ته يې د ژوند فرصت ور ښلو. همدا راز د حالاتو په بدلون سره دوی ته بېرته واک ته د رسېدو فرصت هم پيدا کېده. لکه څنګه چې محمد حسين هراتي ليکلي: «کله چې انګرېز پوځ د پرمختګ په درشل کې و، دوی اعلان وکړ چې هر چا دوست محمد ونيو، هغه ته به دوه لکه روپۍ انعام ورکړل شي»؛ نو امير فکر وکړ: «په دې هېواد کې چې يو کس په يوه روپۍ او يا پنځه کسه په پنځه روپۍ وژل کېږي؛ نو زما پر سر چې دغسې انعام اېښودل شوی، زما سره به خيانت ونه شي؟»

دوست محمد کابل ته لاړ او په خپله خوښه تسليم شو ځکه دی پوهېده چې د اوس له پاره خبره خلاصه ده او يو نوی سيمه ييز ځواک راڅرګند شوی. ده په وضاحت هيله درلوده چې يوه ورځ به يې انګرېزان بېرته واک ته رسوي او يا په

(c) ketabton.com: The Digital Library

راتلونکې کې د دوی بشپړه ماته به ده ته دا فرصت ورکړي چې په خپله ځان واک ته ورسوي. دغه ارزونه یې وروسته سمه ثابته شوه.[۱۰۰]

په چټکۍ تیاری ونیول شو چې امیر هند ته بوتلل شي. ده ته په سخاوت خرڅ ورکړل شو او له خپل حرم سره چې هغه وخت د غزني په کلا کې ساتل کېده، بیا یو ځای شو. په دې هوکړه وشوه چې ده ته په لودیانې کې د شاه شجاع هستوګنځی ورکړل شي ځکه چې لنډه موده وروسته د شجاع حرم د کابل په لور ستنېده. مېرزا عطا لیکلي: «د تمې خلاف، په نهو ورځو کې چې دوست محمد په کابل کې پاتې و، د ده او مېکناټن تر منځ ملګرتیا جوړه شوه.»[۱۰۱] مېکناټن حتی اکلنډ ته د دوست په اړه سپارښتنه وکړه. ده لیکلي: «زه باور لرم چې له دوست محمد سره به په سخاوت چلند کېږي. د نوموړي قضیه له شاه شجاع سره پرتله کېږي او زه داسې اورم چې له ده سره باید د شاه شجاع په پرتله ښه چلند ونه شي، خو د دوی قضیې بې اړنګه له یو بل څخه توپیر لري. موږ د شاه د احسان پوروړي نه یو. موږ نوموړی له خپلې پاچاهۍ څخه په محرومولو کې هېڅ لاس نه درلود حال دا چې موږ دوست نسکور کړ په داسې حال کې چې زموږ هغه پالیسیو ته یې هېڅ زیان نه و رسولی چې دی یې قرباني شو.»[۱۰۲]

امیر، انګرېزانو ته په خپله عزتمنه تسلیمۍ او په پروان دره کې د خپلې زړورتیا په ثابتولو دومره خوښ او ذهناً ارامه شو چې د برنز ښنلو ته تیار و حال دا چې هر بارکزي د دوکه باز او ښوی نمک حرام په سترګه ورته کتل. [نمک حرام لوی سپکاوی دی او هغه چا ته وایي چې له خپل کوربه سره خیانت وکړي] لکه څنګه چې برنز خپل یو ملګري ته لیکلي:

له دوست محمد سره زما مرکه ډېره په زړه پورې او دوستانه وه. ده زه په هېڅ څه ګرم نه کړم او راته ویې ویل چې زه یې ښه ملګری یم او دی د هغه لیک په لوستلو تسلیم شو چې ما ورته لیکلی و. زه په دغه خبره باور نه کوم ځکه چې موږ [په کوهستان کې] کور په کور په ده پسې ګرځېدو او بل دا چې دی تسلیمۍ ته اړ شو، خو د هغه لیک په وسیله زه هیله من یم چه د ده کلنۍ خرڅ مې له یو لک روپیو څخه دوه لکو ته اوچت کړی وي. د مخه ښې پر مهال مې یو عربي اس ورته ډالۍ کړ او پوهېږې چې ما ته یې څه راکړل؟ خپله یوازینۍ توره یې چې په وینو ککړه ده. دی هند ته ستون شو ... او په لودیانې کې به ژوند کوي. په کوهستان کې ما د خپلې توپخانې، د خپلو اروپايي عسکرو د یرغل او د سپرو نظامیانو د برید ناکامۍ ولیدې، خو بیا هم خدای موږ ته بری راکړ. که موږ یوه نوې پانه واړوو، موږ به له دغه ناکامیو سره سره، له افغانستان څخه یو ښه خنډ جوړ کړو.[۱۰۳]

یوازې په یوه موضوع کې دوست محمد د انګرېزانو سره همکاري ونه منله. مېکناټن په وار وار له ده څخه وغوښتنه وکړه چې له شاه شجاع سره وګوري، خو دوست محمد په کلکه رد کړه او حتی د ډوډۍ هغه پټنوس یې بېرته ولېږه چې شاه شجاع ورته لېږلی و- دا په افغانستان کې د عزت په دودیزه سیستم کې لوی سپکاوی دی. د مېرزا عطا د لیکنې پر بنسټ: «امیر په ځاځمنه توګه د مېکناټن د غوښتنو په ځواب کې وویل: «دا بس دي چې زه تاسې ته راغلم چې له امله یې زه د زنداني په څېر بهر ته وړل کېږم. زه به د داسې پاچا له لیدو څخه څه ترلاسه کړم چې د بدبختیو دغه توپان یې پر خپل هېواد راوست؟ له شاه څخه پرته به تاسې انګرېزان هېڅ کله نه وای توانېدلي چې افغانستان ته ننوځئ.»»[۱۰۴] فیض محمد د امیر په هکله دې ته ورته خبره کړې: «زما له شاه شجاع سره څه کار نه شته.» داسې ویل کېږي چې ده مېکناټن ته وویل: زه دلته شاه شجاع ته د بیعت کولو له پاره نه یم

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلی.» خو مېکناټن ټینګار وکړ: «د ده موقف ته په کتو سره، دا به یوه مناسبه کړنه وي چې ته له هغه سره وګورې.» امیر ځواب ورکړ: «تاسو دی په تخت کېنولی، نه هغه لوی ولس چې په ازاده توګه غوره او خلع کول کوي. که د ده دغه دریځ رښتینی دی، نو تاسې یې ملاتړ پرېږدئ. که داسې مو وکړل، تاسې او نورو هوښیارو خلکو ته به څرګنده شي چې څوک د سلطنت لیاقت لري او د هېواد خلک او مشران له چا څخه اطاعت کوي. که دی ما ته د ویلو څه لري، دلته دې راشي او ستاسې په شتون کې دې ما ته ووايي.»[۱۰۵]
شاه شجاع ته لوی سپکاوی دا و چې انګرېزانو یې هغه غوښتنه ونه منله چې دوست محمد سدوزیو ته د اعدام له پاره وسپاري. ده په اونیو مېکناټن ته ټینګار وکړ چې دوست محمد ته خونکاران وروليږي چې ویې وژني او یا یې لږ تر لږه ړوند کړي، خو مېکناټن حتی په دې اړه خبرې هم رد کړې. محمد حسین هراتي لیکلي: «اعلحضرت هک پک شو او نه پوهېده چې ولې دوست محمد په بې ادبۍ دربار ته تګ رد کړ. د امیر ټول ملاتړي او پلویان او همدا راز خپلوان چې په افغانستان کې پاتې وو په داسې ازاده توګه خپل کارونه کول لکه کافران چې مسلمان شوي وي او ټولې ګناوې یې پاکې شوې وي! کومه پاملرنه او ښېګڼه چې انګرېزانو د دوست محمد ډلې او قبیلې ته وکړه، په بشپړه توګه ډېر ژر د اعلحضرت داسې د پرستیژ د لاسته ورکولو لامل شوه لکه چې له اسمان څخه ډېر کلک په څمکه ولوېږي. په عین وخت کې، د مېکناټن هغه هڅې چې خپل مېلمه خوښ وساتي او د اعلحضرت حق له پامه وغورځوي بلاخره یې د خپل مرګ لامل شو: نو لکه څنګه چې شاعر وايي: «که ته له بد سړي سره ښېګڼه کوې؛ نو ته ښه او ایماندارو خلکو ته زیان رسوې.»»[۱۰۶]
د نومبر په دیارلسم، دوست محمد خان او زوی یې افضل خان له کابل څخه ووتل. دوست محمد مخکې خپل زوی ته لیکلي وو چې «له ده سره په ډېره مهربانۍ او درناوي چلند وشو» او زوی ته یې ټینګار وکړ چې د ده په پله لاړ او تسلیم شي. په جلال اباد کې دوی دواړه له خپل حرم سره یوځای شول: د دوست محمد نهه ښځې، یوویشت نګورانې، یوسل او دوه وینځې او دوه سوه او لس مریي او چوپړیالان وو چې له لمسیانو او نورو خپلوانو سره ټول درې سوه او یو اتیا کسه کېدل.[۱۰۷] څنګه چې له امیر سره د ښه چلند خبر خپور شو، دغه شمېر بیخي ډېر شو او کله چې دوی لودیانې ته ورسېدل، میرزا عطا لیکلي: «د امیر ټوله کورنۍ او په ده پورې اړوند کسان لودیانې ته ورسېدل: ۲۲ زامن، ۱۳ ورېرونه/ ورېرې/ خوریونه/ خورځې او ۲۹ نور خپلوان، ۴۰۰ چوپړیالان، او ۳۰۰ چوپړیالانې چې په ټوله کې ۱۱۱۵ کسه له امیر سره په تبعید کې یو ځای شول.»[۱۰۸]
کله چې بارکزي بلاخره لودیانې ته د ډسمبر په پای کې ورسېدل، په شېملې او کابل کې سکون او خوښي رامنځته شوه. سېر وېلبي کاټن چې په افغانستان کې د پوځي قوماندان دنده یې پای ته رسېدلې وه او دنده ورکړل شوه چې امیر خپل هستوګنځي ته بدرګه کړي حتی خپل ځای ناستي ته لیکلي وو: «ته به دلته هېڅ کار ونه لرې. دلته بشپړه ارامي ده.»[۱۰۹]

خو په حقیقت کې بغاوت په هېڅ وجه پای ته نه و رسېدلی. اکبرخان، د دوست محمد تر ټولو جنګیالی زوی، لږ وخت مخکې وتوانېد چې له بخارا څخه وتښتي. ده ډېر ژر ثابته کړه چې د مقاومت یو پیاوړی نوی مرکز وګرځي او د پلار په پرتله ډېر اغېزمن، بې رحمه او زورمتی څرګند شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶

موږ د خپلې نادانۍ له امله ناکامېږو

د ۱۸۴۰ کال د فبرورۍ په پیل کې کله چې د ایډن کورنۍ له شـــېملې څخه بېرته کلکتې ته روانه وه، دوی له یوه پخواني سکاټلنډي اشنا، تورن جنرال ویلیم الفنسټون سره مخ شول. دغه دوه کورنیو له پخوا ملګرتیا درلوده او دی چې یو زوړ او صمیمي خو بې کفایته او شاړیار تورن جنرال و- د مونټسټورټ الفنسټون د تره/ترور مشر زوی هم و- د ایډن کورنۍ یې د وروســـتي ځل له پاره د ســـکاټلنډ په پوله په خپل کور کې چېرته یې چې ځمکه درلوده لیدلې وه. کله چې له خپلې ډولۍ څخه ووت، دی د خپل ځوان ملګري، اکلنډ د لیدو له پاره ډېر انتظار خورا ناراحته کړ. ده ایملي ته وویل: «دا عجیبه ده چې ما اې A [لارډ اکلنډ] له هغه وخت راهیسي نه دی لیدلی چې موږ د سیسۍ ښکار ته تللي وو او اوس زه باید د ده حضور ته د منلو له پاره او زما د ګمارنې له پاره غوښتنه وکړم.»[۱]

د ناهیلیو احســـاس دوه اړخیزه و. که الفنســـټون د دوی د موقف په بدلېدو خوښ نه و، د ایډن کورنۍ هم یوازې د الفنسټون په لیدو اندېښمنه کېده. د هغه ورځو را په دېخوا چې دوی د سیسۍ د ښکار د موسم په پیل کې د سارایي ګلانو پر پوله چټک ګامونه اخیســـتل او ټوپک به یې د تخرګ لاندې نیولي وو، د الفنســـټون روغتیایي حالت خراب شـــوی و او اوس په «دردوونکي روماتیزم» اخته و، «خوارکی! یو لاس یې په غاړه او په پښـــو ګوډ» له مرستې او یا لکڼې پرته یې تګ نه شـــوای کولی. د نوموړي وضـــعیت دومره خراب و چې په پیل کې ایملي ونه پېژانده. نوموړې لیکلي: «زما د الفي بې Elphy Bey په نوم په یاد دی او هېڅ مې ونه پېژانده چې دا همغه ســـړی دی، خو یوه اونۍ مخکې مې ناڅاپه په یـــاد راغی.[۲] مـــا هـــغـــســـې بـــد رومـــاتـــیـــزم چـــې دی پـــرې اخـــتـــه دی نـــړدې هـــېـــڅ کـــلـــه نـــه دی لـــیـــدلـــی.»[۳]

جورج اوس هم اندېښـــمن و، خو د ده اندېښـــنه ســـرکاري وه ځکه چې لږ وخت مخکې یې همدغه ســـړی په افغانســـتان کې د پوځ د قوماندې له پاره غوره کړی و او ګمارنه یې د سېږ وېلبي کاټن له تګ څخه وروسته اعلانېده: جنرال ناټ چې د اکلنډ په اند هېڅ ښاغلی نه و او د ستونزغاړي او لنډپاري• په سترګه یې ورته کتل، یو ځل بیا دغه څوکۍ ته له پامه وغورځول شو او اکلنډ په دې اړه لیکلي چې «دا یې یوازې له خپله لاسه دي». د اکلنډ د قضاوت او طبقاتي تعصب په اړه د ناټ وېره هم هغه وخت رښـــتیا شـــوه چې د ده پر ځای د ملکې د اړینې رتبې له افســـرانو څخه «تر ټولو بې کفایته افسر ته د قوماندانۍ څوکۍ» ورکړل شوه.

• لنډپاری: ژر غوسه کېدونکی، اندک رنجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې ناټ ښه پوهېده، د الفنستون نېمګړتیا یوازې ناروغي نه وه. لکه د ده د دورې د ملکي ډېری افسران، ده پنځه ویشت کاله مخکې په واټرلو کې د دري دېرشمې پلې لوا له قوماندې څخه وروسته په پوځي عملیاتو کې برخه نه وه اخیستې او کلونه وروسته یې چې په نیمه تنخوا دنده ترسره کوله، په ۱۸۳۷ کال کې بېرته فعال چوپړ ته په پنځه پنځوس کلنی راوګرځېد چې خپل زیاتېدونکی پور ادا کړي. د ده ملاتړی او هغه څوک چې دی یې هند ته ولېږه، فیتزرای سمرسېټ لارډ رګلن Fitzroy Somerset Lord Raglan و، هغه څوک چې وروسته د لایټ Light غونډ ته د داسې له خطر څخه ډک یرغل په امر ورکولو نومور شو چې ځان وژني ته ورته و.[۴] الفنستون د هغه نړی په اړه پوهه او ناټ نه لرل چې رګلن ور ولېږه. ایملي یې په اړه داسې لیکلي: «دلته یې اوسېدل نه خوښېږي او په غوسه دی ځکه چې هېڅوک د لندن په اړه د هغه په خبرو نه پوهېږي او نه د ده لندني خلک پېژني. د ویلېنګټن له اوردو لیک څخه خوند اخلي ... په هندي ژبه نه یوازې دی بلکې مرستیال یې هم حتی په یوه کلیمه نه پوهېږي. دی سرټکوي چې بار وړونکي یې په خبره هېڅ کله نه پوهېږي او وایي: «زه یو تورپوسته سړی لرم چې انګرېزي خبرې کولی شي، خو ما دلته نه شوای راوستلای.» دی نه شي کولای چې داسې یو تور پوستی غوره کړي چې هندوستاني خبرې کولای شي. زما په انګېرنه له تورپوستي څخه د ده مطلب ځایي خلک دي.»[۵]

که څه هم اکلنډ پوهېده چې الفنستون څه نا څه معلول و او له هند او هندي سپاهیانو سره یې چې دی یې مشر کېده خواخوږي نه درلوده، خو داسې نه برېښېدل چې د خپل ملکري مشري تر پوښتنې لاندې ونیسي او یا یې ګمارنه بېرته لغوه کړي. برعکس، اکلنډ د ټول کال په اوږدو کې نوموړي ته تاوده لیکونه استول او د دوست محمد له تسلیمېدو څخه لږ وخت وروسته یې له ده سره هغه وخت د اشغال په اړه خپلې اندېښنې شریکې کړې کله چې ګمارنه یې بلاخره د ۱۸۴۰ کال د ډسمبر په میاشت کې منظور شوه. ده ورته لیکلي وو: «که څه هم له افغانستان څخه زه کرار کرار د خپلو منظمو عسکرو د وتو لېوال یم، زه په دې اند یم چې لمړی باید د اوس په پرتله نوی رژیم ښه مضبوط او امنیت یې ټینګ کړل شي.»[۶]

د اکلنډ په څېر، الفنستون هم په ټینګ عزم کې ښه نوم نه درلود او لکه اکلنډ خپل ټول کاري ژوند یې د خپلو مرستیالانو په نظریو باندې په ډېر لګولو تېر کړی و، خو په داسې حال کې چې دا به د الفنستون په برخلیک کې وو چې د جنګ غوښتونکي کالوین او په جزیاتو ولاړ، خو بې اړنګه هوښیار مېکناټن لاس ته ولوېږي. نوموړی لا ډېر کم بخته و چې په ټول پوځ کې تر ټولو ناوړه، بدنامه او ناکاره افسر یې مرستیال شو.

د څلور څلوېښتم پلې غونډ برید جنرال جان شلټن یو کرندی، لړاک او بې نزاکته سړی و چې خپل ښی لاس یې د ټاپو وزمې په جګړه کې بایللی و او بې پایه درد یې کرکټر تریو او تیاره کړی و. دی یو کلک دسیپلیني افسر و چې په خپل غونډ کې «د مستبد په نامه یادېده». کله چې کپتان کالن مکنزي د لمړي ځل له پاره دی هغه وخت ولید چې ده خپل عسکر هېواد ته د ننه ستانه کړي وو، په خپل یادښت لیک کې یې ولیکل: «دی یو بروس جنرال دی. هغه لویه ګېوډې چې له سیند څخه د تېرېدو پر وخت د ده د بدې ارزونې له امله رامنځته شوه د شرم وړ او د یو ښکاره او هوډمن دښمن په هېواد کې وژونکې وه.»[۷] وروسته مکنزي بیا د ده پر لاره تېر شو او وېې لیکل: «لکه څنګه چې ما یې تمه کوله، شلټن خپل غونډ له پښو غورځولی... د توپچي اسونه بې کچې ستومانه دي، د سپرې قوا همداسې در ونیسه او لوی شمېر باروړونکي څاروي، اوښان او داسې نور ...مړه شول او د ډېرې ستومانی له امله به د دوی مړینه دوام ولري. له

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه بې ځایه سختیو سره، په تېره بیا له خیبر څخه د تېرېدو په بهیر کې چې ده خپل کسان مخ کړل، ډېره ناراضتیا رامنځته شوه او حتی یو ځل د توپچي اسونو پوځیانو بغاوت وکړ.»[۸]

ټولې پوځي اډې سمدلاسه له شلېدن سره کرکه پیدا کړه. جراح جان مګرت John Magrath چې له ده سره یې په هند کې لیدلي وو، ډېر ژر وویل چې شلېدن «د هر وخت په پرتله اوس د خلکو تر ټولو ډېره کرکه ترې کېږي».[۹] د شلېدن حتی له نرم خویه او صمیمي الفنستون سره هم ګذاره نه کېده. الفنستون لیکلي: «له لمړۍ ورځې څخه د ده چلند ډېر سرغړوونکی و. هېڅ کله یې ما ته مالومات یا مشوره نه راکوله، خو په هر کار کې به یې عیب پیدا کولو او د افسرانو په شتون کې به یې هر امر غندلو او تر پوښتنې لاندې نیولو- ډېری به یې د امر اصلي بڼه بدله کړله او په اجرا کې یې ځنډ راوستلو. داسې برېښي چې دی زما په اړه ښه نیت نه لري.»[۱۰]

د الفنستون له سیاسي افسرانو سره هم نه وه جوړه او نه یې هغه پاچا خوښېده چې ده کار ورسره کاوه. د ۱۸۴۱ کال د اپریل په میاشت کې له میروت څخه نوموړی د خپل سفر په پای کې ژمنۍ پلازمېنې جلال اباد ته ورسېد چېرته چې شاه شجاع هم د کابل له ساړه ژمي څخه تللی و. له مېکناټن سره له لیدو څخه لږ ځنډ وروسته، ده خپل د تره زوی ته لیکلي:

زه فکر نه کوم چې زما ځوکۍ په زړه پورې ده. له مسوولیت او اندېښنو څخه ډکه ده... دلته د مشورو له پاره دومره افسران نه شته. زما په څېر ډېری یې لږ وخت مخکې دغه هېواد ته راغلي. سیاسي اجنټان چې په عمومي توګه ځوان افسران دي، ډېری داسې نقشې طرح کوي چې دوی یې د اجرا مسوولیت پر غاړه نه لري. لږ موده مخکې یې حکومت ته پر هرات باندې د یرغل وړاندیز وکړ چې له کابل څخه ۶۰۰ میله لیرې پروت دی، لاره یې له ستونزو ډکه او هلته د اکمالاتي توکو د لېږد له پاره ۴۰۰۰ اوښانو ته اړتیا ده...[مېکناټن] سوړ او ځانیخوتی دی، خو زما په باور هوښیار هم دی... شاه شجاع چې ما دوه ورځې مخکې ولید، یو ځورب او له اندېښنو څخه ستومانه سړی ښکاري. زه یې په یو بڼ کې چې په بد حالت کې و، خپل حضور ته ومنلم. د ده کور هم د ډېرو نورو کورونو په څېر نارامه او خراب ښکارېده. پرته له مېکناټن څخه نور ټول د ختې جونګړې لري. پاچا په لسمه نېټه کابل ته ستنېږي او زه هم باید ورسره لاړ شم. دغه ما ځوروي ځکه ما نیت درلود چې یوازې لاړ شم. له ده سره مل مشاورین، یاوران او نور به ما ته په لاره کې یو لوی سرخوږی وي.[۱۱]

یوه اونۍ وروسته الفنستون کابل ته ورسېد او د جلال اباد په پرتله یې نور هم زړه په تنګ شو. ده لیکلي: «ښار ډېر پراخ، ککړ او ګڼ دی. په عین وخت کې پرته له یو شمېر عسکرو څخه، د پوځي اډې دفاع مضبوطه نه ده ځکه چې خلک د اډې له ډېرو برخو څخه ننوتلای شي. که چېرې عسکر په بل ځای کې په کار شي، دا به د اډې دفاع ته ښه نه وي او له ما څخه اوس لاره ورکه ده چې څه شی ښه دي چې ترسره شي.»

د افغانستان په اړه یوازې الفنستون سربداله نه و. مېکناټن چې تر ټولو خیالي خوشبین انګرېز و، اوس پوهېده چې د دوست محمد له تسلیمۍ سره سره، هر څه تر اوسه نه دي سم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوېل ختیځ ته، پنجاب اوس په یوه مېرخمنه• ګډوډۍ کې په ډوبېدو و: په دوو کلونو کې درې سبکان پر له پسې د خالصه مشران شول چې په پایله کې یې یو بې مشره او تېر ایستونکی رژیم چې د ملاتړ باور نه شوی پرې کېدای، په افغانستان کې د اشغالګرې قوا او په فېروزپور کې د همدغه قوا د اکمالاتي مرکز ترمنځ پروت و. د ۱۸۴۱ کال د اپریل په میاشت کې ایملي لیکلي: «پنجاب دومره بې ثباته دی چې ټول اضافي عسکر د اړتیا له کبله په پوله کې وساتل شول. د رنجیت سینګ مړینه د الکساندر مړینې او د نیمایي هغه پخوانیو لویو فاتحانو مرګ ته ورته وه چې موږ یې په اړه لوستي دي. ده ښه پوځ او ښه پاچایي درلوده او خپل پوځ او سلطنت ته یې پام کولو، خو له مړینې وروسته یې سمدلاسه هر څه په ګډوډۍ بدل شول او د نوموړي عسکرو خپل فرانسوي او انګرېزي افسران ووژل. اوس همدغه عسکر په ټول هېواد کې په لوټمارۍ بوخت دي. په حقیقت کې دا په موږ پورې اړه نه لري، خو له افغانستان سره زموږ اړیکې ستونزمنې کوي...»[12] د ایملي دغه څرګندونې سطحي وې. په حقیقت کې نه یوازې د افغانستان په لور ستانه اکمالاتي کتارونه د لارې په اوږدو کې تر بریدونو لاندې نیول کېدل او باروړونکي څاروي تښتول کېدل، بلکې زیاتېدونکي باوري راپورونه ورکول کېدل چې په لاهور او راولپنډۍ کې د سبکانو لوړپوړي مشران بارکزي، دراني او نور د حکومت ضد افغان مشرانو ته پناه ورکړې او دوی ته یې د پنجاب او پېښور په شاوخوا غونډیو کې مرکزونه ورکړي چې د افغانستان د پولې په بله غاړه کې پر انګرېزي عسکرو بریدونه وکړي. په هند کې حکومتي ادارې په ستونزمن وضعیت کې راغلې: سبک سرداران لا تر اوسه په نامه متحدین وو، خو په حقیقت کې ډېرو دغه مشرانو تر خپلې وسې هڅه کوله چې په افغانستان کې انګرېزان کمزوري کړي. دومره وخت تېر نه و چې اکلنډ خپل پام د جنګ غوښتونکي کالوېن هغه وړاندیز شوي پلان ته واړولو چې پنجاب له هند سره ضمیمه کړي څو د مخالفینو مرکزونه وتړي او په اکمالاتي لارو کې اسانتیاوې راولي. اکلنډ لیکلي: «زما په اند، که چېرې د سبکانو اداره نوره هم مخ په منحل کېدو شي؛ نو بېرته جوړول یې شونی کار نه ګڼل کېږي. وضعیت تر اوسه کړکېچن حالت ته نه دی رسېدلی، خو په چټکۍ ور روان دی.»[13]

په عین حال کې، د افغانستان د لوېدیځ په اړه داسې اندېښنې وې چې تهران په پوله کې د وضعیت په ترینګلتیا بوخت دی. ډارسي ټاډ، چې د هرات د وزیر، یار محمد د خپلولو سخت کار په غاړه اخیستی و، د خپل ماموریت د ناکامۍ په اړه یې د برنز وړاندوینه رښتیا کړه او په دې کې پاتې راغی چې د هراتیانو او پارسیانو د اړیکو د نږدېوالي مخه ونیسي. وروستی بد خبر دا و چې یارمحمد ټولې هغه روپۍ په خپل جیب کې واچولې چې ټاډ ورکړې وې څو په پوله کې پرغوریانو کلا چې ایران اشغال کړې وه یو برید تمویل کړي. کله چې ټاډ په بشپړه توګه ومنله چې یارمحمد له پارسیانو سره د شاه شجاع او د ده د انګرېزي ملاتړو پر ضد د یو اسلامي ایتلاف نیت لري، د ۱۸۴۱ کال د فبروري په لسمه له رسمي اجازې پرته، بېرته کندهار ته ستون شو او عملاً یې له یارمحمد سره دیپلوماتیکي اړیکي وشلولې. په همدغه مهال یارمحمد د شاه شجاع د تره زوی، کامران شاه سدوزی ونیولو او پانسي یې کړ. د ښار واک یې په خپل لاس کې واخیست. بیا یې سمدلاسه د انګرېزانو پر ضد د پارس له محمد شاه سره ائتلاف وکړ.[14] د کندهار په سوېل او ختیځ کې حتی حالات نور هم له ګواښونو ډک وو. په هلمند او کلات کې دراني او نه

• مېرخمن: دښمن

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماتېدونکي توخي او هوتکي غلزي د انګرېزانو پر ضـــد پورته شـــوي وو. که څه هم ظاهراً دغه پاڅون پر توخي قبېلې باندې چې په دوديزه توګه له ماليې ورکولو څخه معاف وه، د ماليې د وضـــع کولو له کبله رامنځته شـــوی و، خو د مقاومت ويناوو پر اســـلامي ناراضـــتياوو تمرکز درلود او مخالفينو داســـې د جهاد ژبه کاروله چې «خپل ځانونه يې د اسلام سـرتېري بلل».[۱۵] د ډېرو نورو انګرېز افسـرانو برعکس، جنرال ناټ د مخالفينو پر ضـد ځان ډېر اغېزمن ثابت کړ. ده د مخالفينو پر ضـد د چټک غبرګون يو ۵۰۰۰ کسيز ځواک جوړ کړ چې په چټکۍ هر لوري ته لېږل کېده، خو کله به يې په يوه سـيمه کې چې يو پاڅون مات کړ، په بله سـيمه کې به بل پاڅون رامنځته شـو. دی په دې اند شـو چې: «د کافرانو او اشـــغالګرو په توګه، درانيان لـه موږ څخـه ځومره ډېره کرکه لري.» اختر [په هلمند کې د مخـالفينو مخکښ مشـر] خپله ډله د «مسـلمانانو او علماوو جماعت» ګڼي او خپله موخه «د اسـلام جلال» بولي. دی باور لري چې «پرنګيانو هوډ کړی چې ټول محمدي وګړي تباه کړي او ويې شړي.»[۱۶]

د ناټ سـياسـي مرسـتيال ځېرک او وړ هنري لارېنســن و، هغه ځوک چې څلور کاله مخکې يې تر ټولو لمړی ويتکېويچ تر سترګو شو چې د افغانستان د پولې په لور روان و او تهران ته يې په چټک تګ د پېښو هغه سلسله رامنځته کړه چې په جګړې ختمه شــوه. په پارس کې د خپلو پلټنو او په بهســتان کې د پخواني پارس درې ژبې ميخي نســخې د ژباړې په بدل کې، ده ته لږ وخت وړاندې د جغرافيې شـاهي ټولنې د بنسـټ ايښـودونکي مډال ورکړل شـوی و او اوس په کندهار کې دنده ورکړل شـــوې وه چې ډېر وخت يې جهاد ته د بلنې هغه پاڼې ژباړلې چې نږدې هره ورځ د کندهار او هلمند غلزيو خپرولې. په يو سند کې چې لارېنسن، مېکناټن ته لېږلی و داسې ليکل شوي وو:

ټولو سـپېڅلو او رېښـتينو ايماندارو، د خدای رحمت دې پر تاسـې ووربږي. زه غواړم تاسـې خبر کړم چې مسـلمانانو او علماوو ۵۰۰۰ پلي کسان له چقمقي ټوپکو سره او ۲۰۰۰ بشپړ وسلوال اس وال راټول کړي او د الله په رحمت به موږ د اسلام جلال ساتو- خو موږ بايد يو ځای کار وکړو او په همغږۍ تياری ونيسـو. د دغه پاڼې په لوسـتلو سـره تاسـې او پاتې نور غلزي بايد خپلې قواوې جوړې کړئ او راځئ موږ سره يو ځای شئ. درونـد او نوميالي وزير [يارمحمد] له هرات څخه موږ ته ليکلي او د خدای په رضا، کله چې زموږ قواوې متحدې او روانې شـوې، وزير به ګرشـک ته رسـېدلی او فتح کړی به يې وي. د ملاتړو په راټولولو کې ناغېړي مه کوئ، زموږ په سـپېڅلې موخه بشپړ باور ولرئ او پر انګرېزانو باندې د برېد له پاره روان شئ.[۱۷]

کله چې رالېنس ته د ځرو له خوا د دغسې سندونو د راټولولو کچه اوچته شوه، دی د مقاومت په بشپړه کچه پوه شـو چې اوس انګرېزان ورسـره مخ وو. ده ناټ ته په لړېکه ليکلي: «زه به ډېر مننـدوی شـم چې تاسـې له دري څلوېښـتم پلي غونډ سره يو ځای بيا دغه ښار ته ننوځئ ځکه چې د دولت ضد روحيه په هره ولسوالۍ کې ځرګندېږي او که څه پېښ شي، د شـاهي ادارې د ملاتړ له پاره [تر څو چې تاسـې راځئ] د يوې قوې ګمارنه شـونې نه ده.» يوه ورځ وروسـته يې حتی په ډېر تلوار بيا ناټ ته وليکل: «په خواشـــينۍ ســـره بايد ووايم چې لوېديځ لور ته وضـــعيت دومره ډېره خطرناکه بڼه اخلي چې د دولتي ادارې د ملاتړ له پاره، زه د منظمې قوا سملاسي ګمارنه اړينه بولم.»[۱۸] خو وروسـته له لوسـتلو څخه، د لارېنسن د اندېښمنو استونو په اړه د مېکناټن ځواب دومره خانتما و لکه ځومره چې پر غلط قضاوت ولاړ و. ده پر لارېنســن تور ولګاوه چې «زموږ د موقف ډېر ناموجه ســوړ انځور کاږي او د دغه نظر په پاللو او خپرولو کې ګنګوســې خپروي. زموږ ستونزې اوس هم ډېرې دي او د نورو ستونزو جوړولو اړتيا څه ده... زه پوهېږم چې د هېواد په دغه برخه کې [دغسې ګنګوسې] په بشـپړه توګه غلطې دي او زه داسې دليل نه لرم چې د پاچاهۍ په هغه برخه کې چې له تا سـره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده، په رښتينتوب يې باور وکړم.»[۱۹] لارېنسن ته يې په يو ليک کې د ده د ارزونې په اړه چې يو پاڅون په پېښېدو دی، داسې ليکلي:

زموږ د موقف د ستونزو په اړه زه له تا سره همغږی نه يم. برعکس، زما په اند زموږ راتلونکی حالت ډېر خوښوونکی دی او هغه څه چې موږ يې هلته لرو، ستونزې بايد هېڅ نه وي او يا ډېرې لږ وي... د دغه هېواد خلک ډېر خوشباوره دي. دوی پر هر هغه څه چې زموږ پر ضد کارول کېږي باور کوي، خو دوی به ژر پوه شي چې موږ هغه سړي خواره نه يو لکه څنګه چې موږ انځور شوي يو... زموږ له عسکرو سره بې اړنګه په داسې ښار کې خواخوږي نه شته چې د خپلې هستوګنې له پاره يې نيم اوسېدونکي له خپلو کورونو څخه وشړل، خو زه دا ويلی شم چې په انګلنډ کې هم داسې ښار چې پوځ په کې هستوګن وي نه شته چې دې ته ورته پېښې په کې ونه شي... دغه خلک کټ مټ ماشومان دي او د ماشومانو چلند بايد ورسره وشي. که چېرې موږ يو شوخ ماشوم د کوټې په کوټ کې ودروو، پاتې ماشومان به ووېرېږي. موږ د دوی د لوبې سامان اخيستی، يعنې د درانيو له مشرانو څخه مو واک واخيست او دوی يې پايله نه خوښوي. دوی د واک په کارونه نه پوهېدل او د دوی په لاس کې واک پاچاهانو ته بې ګټې او زيانمنوونکی و. موږ بايد دغه واک خپلو روڼ اندو ته وسپارو. دوی ملايان پاروي او د ملايانو خبرې خلک، خو دا به ډېر لنډ مهاله وي.[۲۰]

د کابل شمال ته په کوهستان کې همدغسې وضعيت و. د ۱۸۴۱ کال په دوبي کې، پخوانی د «هرات اتل» اېلډرېډ پاټېنګر د ګورخه Ghukhas له يوې چوڼۍ سره چاريکار ته لاړ. هلته يې انګرېزي اډه وليده چې د دفاعي نيمګړتياوو له اړخه کټ مټ د کابل اډې ته ورته وه. په داسې حال کې چې د ګورخه پوځيانو د ختيو او بې دروازو بارکونه په لږ واټن کې له يوې لوېې کلا څخه ښکته پراته وو چې په لږ اوچته ځمکه جوړه شوې وه، دوی اړ شول چې خېمې ودروي. سربېره پر دې، په ټولو شاوخوا سيمو کې د تاوتريخوالي له نښو سره سره، دوی توپچي قوا نه درلوده. يو فقير چې مخکې د پاټېنګر يو مرستيال خيرات ورکړی و دغه مرستيال ګوښې ته کړ او ورته وې ويل چې په بازار کې په ښکاره ډول د انګرېزي عسکرو د ټولوژنې خبرې کېږي او «ما ته يې په کابل کې د ژمي د تېرولو ټينګه سپارښتنه وکړه». پاټېنګر پوه شو چې يو بل لوی پاڅون په پېښېدو دی،[۲۱] خو مېکناټن د ده اندېښنو ته غوږ ونه نيوه او نه يې توپچي او يا تقويتي قوه چې پاټېنګر د اډې د دفاع له پاره اړينه بلله، ورولېږله؛ نو پاټېنګر څو اونۍ نور ځارګريز مالومات راټول کړل او يوه مفصله ارزونه يې بيا مېکناټن ته ولېږله. هغه ليکلي وو:

د کوهستان مشرانو په پيل کې د شاه شجاع ملاتړ وکړ، خو د سدوزيو او انګرېزانو د ادارې سخت ګيري د دوی ګټو او قدرت ته تر دې کچې زيانمنه تمامه شوه چې پاچا د دې پر ځای چې د دوی پر زياتيو سترګې پټې کړي، اوس يې اطاعت ته اړ باسي. سربېره پر دې، دلته د بغاوت نور دليلونه هم شته: د بېرنيانو واکمني، افراطيت، زموږ د عسکرو عياشي او په خاصه توګه د هغه چا له جزا څخه معافيت چې په داسې يو هېواد کې ښځې لېشه کوي او بيا يې له ځان سره بيايي چې خلک يې په غيرت کې نوم لري... د انګرېزانو دښمنانو خپلې هڅې ډېرې کړې دي چې زموږ کرکټر تور وښيي، د خلکو تعصب زموږ پر ضد وپاروي او قانون ماتوونکي ودوماري. د جولای او اګست په بهير کې چې د کروندو حاصلات لا اخيستل شوي نه وو، د درمندونو د سوځونې او د اوبو لګولو د کانالونو د نړونې پېښې په وار وار وشوې. همدا راز باغيانو په دوامداره توګه بريدونه ترسره کول، خو شاهي ادارې د دوی د نيولو توان نه درلود که څه هم دا ښکاره وه چې ډېر خلک د دوی په تګ او راتګ خبر وو... نږدې هره ګړۍ د پراخې توطيې د جوړښت ګنګوسې اورېدل کېږي... او زه د دغه سپارښتنې ورکړه خپله دنده بولم چې د کوهستان له مشرانو څخه يرغمل وغوښتل شي.[۲۲]

حقيقت دا و چې د انګرېزانو پر ضد هر ځای مقاومت په ډېرېدو و. يوازې په کابل کې تر اوسه د سدوزيو او انګرېزانو د رژيم څه نا څه ملاتړ کېدلو، خو حتی هلته هم د شاه شجاع نوموړتوب مخ په نړېدو و. د مولانا کشميري له قوله:

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړل يې خلک زور ځپلي زور زياتي د پرنګي
دوی يې ځورولي خانتمايي د پرنګي
پاتې نه دی ذره عزت په ښار کې
نظم او قانون نه شته په پام کې
خانان بې عزته شول ډېر وارې
لکه اوبه چې واچوې په خاورې
کله چې کابل ترور ځپلی شو
مصيبت وهلی سور لړلی شو
په هر کور کې وو يادونه د امير د عدالت
شپه او ورځ وو د امير په حسرت[۲۳]

ډېرو انګرېزي افســرانو اوس منلې وه چې د ســدوزيو او انګرېزانو رژيم ناکامېږي - مېکناټن غوندې ډېر لږ خلکو نه منونکی او له بريده وتلی ډاډمن ذهنيت درلود - خو د وضــعيت د بدلولو له پاره د دوی د حل لارو له يو بل څخه توپير درلود. په لندن کې د کنټرول بورډ رېس، جان کم هابهوسJohn Cam Hobhouse چې په ځوانی کې د لارډ بايرن نږدې ملګری او يون ملی و، اسـتدلال کولو چې د عسکرو شمېر په بشپړ ډول ډېر شي، يا دې انګرېزان له افغانسـتان څخه ووځي او يا دې غښتلي کړل شي. هغه ويل چې د عسکرو شمېر دې په سکلېټي چونی کې چې د دوست محمد له تسليمی څخه وروسـته يې د عسـکرو شـمېر ډېر کم کړل شـوی و، بېرته په لويه کچه لوړ شـي. د هېواد بوديجه دې ډېره او پانګونه دې په کې زياته شي. په افغان دولت دې کنټرول ډېر شي او دغه بنسټيز حقيقت دې ومنل شي چې انګرېزان د دغه هېواد واکمنان دي. شاه شجاع بايد د امر اطاعت ته اړ کړل شي. د شاتګ خبره هېڅ بايد مطرح نه شي.[۲۴]
برنز هم د شاه شجاع څنډې کولو او د هغه په فاسـد حکومت کې د اصلاحاتو راوسـتلو ته لېوال و. ده د ۱۸۴۰ کال د اګسـت په مياشـت کې د دوسـت محمد له تسـليمی څخه لږ وړاندې، په يوه اوږد يادښـت ليک کې مېکناټن ته خپل اند ليکلی و چې د شـــاه دولت بې کفايته، ناګران او ګران بيه دی او د رژيم د ژغورنې يوازينۍ لاره په اداره کې د انګرېزانو ډېره ونډه ده. دی شخصاً د افغانستان د بشپړ ادغام يا ضميمې پلوی نه و او دا يې هم په ډاګه کړې وه چې «موږ بايد هېڅ کله د افغانسـتان موضوع د برچې په زور حل نه کړو»، خو دا يادونه يې کړې وه چې د ډېری همکاران يې اوس په دې باور دي چې تر ټولو ښـــه د حل لاره د کمپنۍ په واکمنۍ Company Raj کې د افغانســتان او پنجاب ادغامول دي.[۲۵]
برنز په خپلو شخصي مکاتبو کې توند ناقد و او د ملامتيا ګوته يې اکلنډ او مېکناټن ته نيوله. ده خپل اوښي، هالند ته ليکلي: «دلته پرته له بشــپړې ناتوانۍ څخه بل څه نه شــته.»[۲۶] په همدغه وخت کې يې خپل مشــر ورور ته ليکلي وو: «ښــارونه زموږ په واک کې دي، خو نه مو هېواد په لاس کې دی او نه خلک [د خلکو ملاتړ]، خو بيا مو هم په لويه کچه هېڅ داسې څه نه دي کړي چې افغانستان پياوړی کړو. د لارډ اې A په وس پوره دي چې پېښور او هرات ونيسي او سـلطنت بيا اعاده کړي څو په خپله خپل لګښـت پوره کړي او هند د خپلو ټولو لګښـتونو له بار څخه خلاص کړي، خو دی هېڅ نه کوي. دی دغه شــعار لري: «که زه لاړ شــم، هر څه به تباه شــي.» نوموړی کور ته د تګ هيله من دی، خو د هغه څه له پايلو څخه وېره لري چې تر اوسه يې ترسره کړي دي.»[۲۷]

(c) ketabton.com: The Digital Library

په عین وخت کې مېکناټن درېیمه لاره تعقیبوله: ده تر اوســه د شــاه شــجاع د واک پیاوړي کولو نظریه په ذهن کې درلوده او لکه مرستیال یې، ده هم غوښتل چې د رژیم پولې وغځوي او پرهرات برید وکړي. ده باور درلود چې یار محمد د انګرېزانو پر ضد قبیلې پاڅون ته ډوماري. دا هیله یې هم درلوده چې پنجاب په خپله واکمنۍ کې مدغم او [اســاسي لاره] په کې جوړې کړي. همدارنګه د شــمال په لور پرمختګ وکړي او د ازبک مېرولي تر واکمنۍ لاندې خاوره مدغم کړي چې د شاه شجاع د واکمنۍ پولې تر امو پورې وغځوي او دوی په خپله له منځنۍ اسیا څخه د روسانو د پرمختګ پر وړاندې چمتو وي،[۲۸] خو د ټولو دغسې څوبمنو نقشــو پر وړاندې چې د عســکرو شــمېر ډېر کړي او په لویه کچه انګرېزي واکمنۍ ته پراختیا ورکړي، یو نه انکارېدونکی حقیقت پروت و او هغه دا چې د کلکتې خزانه په بشــپړ ډول تشــه وه. د افغانســتان اشــغال تل یوه لوړبیه ســوداګري ده. په ۱۸۴۱ کال کې د اشــغال ټول لګښــت په کال کې دوه میلیونه پونډو ته ورسېد چې دا څو ځله له هغه لګښــت څخه ډېر و چې په لمړیو کې یې تمه کېده او له هغه ګټې څخه خورا ډېر و چې د ختیځ هند کمپنۍ د چای او تریاکو له سوادګرۍ څخه دغه اشغال تمویل کولو.

د ۱۸۴۱ کال د فبرورۍ په میاشــت کې د محاسبې څانګې مشــر چې په دغه شمېرو یې په کلکته کې کار کولو، اړ شــو چې اکلنډ ته ولیکي او دغه خبر خپور کړي چې «د شپږ میاشتو له تېرېدو څخه مخکې به د هند خزانه په بشپړه توګه تشه شــي».[۲۹] د مارچ په میاشــت کې د ســتونزې بشــپړه کچه اکلنډ ته څرګنده شــوه. ده مېکناټن ته ولیکل: «پیســې، پیســې، پیســې زموږ لمړنی، دویمه او وروســتۍ اړتیا ده. دغســې لګښــت چې اوس یې ته لرې، زه نه شــم ویلی چې تر څه وخته به پیسې در ورسولی شم. د لګښت ډېروالی به مو په مطلق ډول وپرځوي.»

کله چې د محاسبې پایله اعلی سر قوماندان سېر جان کېن ته ولېږل شوه، ده په خپل یادښت کتاب کې د ۱۸۴۱ کال د مارچ په ۲۶مه لیکلي : «موږ بې اړنګه په ناوړه حالت کې یو. دغه هېواد په کال کې له یو میلیون څخه ډېر لګښــت غواړي او موږ یوازې د دومره خلکو په بیعت باوري یو چې زموږ د وســلو مرمۍ او یا زموږ پوځي اس وال ور رســېدای شي... هر څه به وران شي. موږ د درانه او ډېرېدونکي لګښت او د عسکرو د زیاتولو توان نه لرو.» څو ورځې وروسته ده بیا لیکلي: «د هند له خزانې څخه په کال کې د یو میلیون او دوه نیم لکه [په حقیقت کې دغه شــمېرې ډېرې اوچتې وې] پونډو لګښت د یو داسې ډېرېنې پولې له پاره چې ساتل یې ۲۵۰۰۰ عسکر او له لګښت څخه ډک بنستونه غواړي، د منلو وړ نه دی.»[۳۰]

خو په داسې حال کې چې پالیسي ګونګه او پیسې په خلاصېدو وې، اشغال ورځ تر بلې مخ په ټینګېدو و او لمړنی او تر ټولو سخت ګېره مېم صاحبانو* د پنجاب له لارې د کابل اډې ته له خطر څخه ډک یون پیل کړ. د مېکناټن له ټولنیز اړخه لېواله ښځه، فرانسز د هغې پیشو، طوطي او پنځه چوپړیالانې کابل ته لمړی ورسېدل. د فرانسز تګ لږ تر لږه د ایډن خویندو ته راحت ورکړ. له هغه ورځې څخه چې مېړه یې په شــېمله کې له دوی ســره پرېښــوده، دوی هڅه کوله چې له هغې څخه ځان لیرې وساتي. ورپسې فلورونسیه سېل، د جګړه مار باب نه تابع کېدونکې او په هند کې زېږېدلې ښــځه د ۱۸۴۱ کال په دوبي کې د لوېې پیانو او خپلې خوږې کشــرې لور الکســانډرین Alexandrine ســره کابل ته ورســـېـــده.

*هندوستانیانو انګریزي ښځو ته مېم صاحب ویلې. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښـځو په راتګ هر څوک خوښ نه وو. په اړه کې د تند خویه ډاکټر جان مګرت په اند دواړه مېرمنې، مېرمن مېکناټن او مېرمن سېل «د یو او بل په څېر لړاکې او بې شرمه» وې. (خو په خواشینۍ سره نور تفصیل یې نه دی ورکړی) او د مېرمن مېکناټن د کورنیو چارو خورا بدې وړتیاوې یې نه خوښـېدې. ده د ۱۸۴۱ کال د مې په میاشـت کې لیکلي: «ما څو ورځې مخکې د مېکناټن په کور کې ماښامنۍ وکړه او د شپږ میله مزل په بدل کې مې ډېره بې خونده ډوډۍ وخوړه.» بیا یې لیکلي چې «الکسـانډرینه نادانه او نـالوسـتې وه»، خو پـه دې یې هم اعتراف کړی چې «خوش خویـه» وه. له دې سره سره چې الکسانډرینه ګواکې نالوستې وه، د اډې نیمایي افسرانو د مینې هیله ورته پیدا کړه. مګرت یې په اړه لیکلي: «دلته یوازینۍ بکره ده ... او د واده هوډ لري... یو شـی چې دلته د هغې په ګټه دي د پرتلې نه شـتون دی.»[۳۱]
مېرمن سـېل د هغې ډېرې مینه وال نه خوښـول او نه یې د دوی مینه ناکې خبرې خوښـېدې - «په غوړه مالۍ او تشـو الفاظو هېڅ شی نه شي ترلاسه کېدای »؛ نو نومورې دوی څارل - خو د هغې یو ښـایسته لمړی بریدمن، جان سټرټ خوښ و، هغه انجنیر چې بې دفاع بارکونه یې ډیزاین کړي وو؛ نو ډېر وخت نه و تېر چې دی د مینه والو په ډله کې تر ټولو مخکښ شو او د جره همکارانو حسادت یې وپارولو.
راتلونکې ته په پام، مېرمن سـېل په کارنال Karnal کې له خپل بڼ څخه دومره تخم راوړی و چې په کابل کې د خپل هسـتوګنځي چارچاپېره یې د انګرېزي ګلانو دېوالونه جوړ کړل. نومورې لږ موده وروسـته لیکلي وو: «ما داسـې ګلان کرلي چې د هر افغان ښـاغلي خوښ دي. زما د خوړو نخودو او جیري بند ګلونه یې ډېر خوښ شـول او دوی ټولو د خوراکي نخودو چې ډېر ښه غټ شول، د تخم غوښتنه وکړه او په باغچه ګۍ کې مې کچالو ښه په وده کې دي.»[۳۲]

په دغه وخت کې یوازې مېم صاحبانې کابل ته رانغلې. کله چې شجاع، مېکناټن له خپلې مېرمنې سره په کابل کې ولید، ده هم له لودیانې څخه د خپل ړانده ورور، شاه زمان او د دوی د حرم د راوستلو پرېکړه وکړه. دا ځکه چې له یوې خوا به ښـایي په دوی پسې خپه شوی و او له بلې خوا به ده خامخا دا ارزونه کړې وي چې مخکې له دې چې د پنجاب حالات نور هم خطرناک او یا حتی لاره یې بېخي بنده شـي، باید دوی کابل ته راوسـتل شـي څو دی له خپلې کورنۍ څخه جلا پاتې نه شي.
له لودیانې څخه کابل ته د حرم د وړلو له پاره دوه ځوان سـکاټلنډي افسـران وګمارل شـول، دغه یون په نورماله حالاتو کې په دوه درې اونیو کې ترسره کېدای شوی، خو اوس چې خالصه د ګډوډیو سره مخ وو او ډېر غونډونه یې د بغاوت په حالت کې وو، دغه یون ډېر خطرناکه او له اړنګ څخه ډک و. ځوانو افسـرانو ته هغه وخت دغه دنده نوره هم ګرانه شـوه چې شجاع د خپلې سپما لویه برخه او همدا راز د مغولي ګانو خپل نومور بکس له خپلو ښځینه سره یو ځای د راوړلو پرېکړه وکړه او دغه خبره ډېر زر خوره شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جورج براډفوټ George Broadfoot چې د کاروان مسوولیت ورکړل شوی و، یو ځورب سور سری، حساس، واقعبین ارکېډي و او پلار یې په کرکوال Kirkwall کې د سېنټ مګنس St Magnus کلیسا مشر و. مرستیال یې خپل ملګری، کالن مکنزي و چې یو تکړه بریتور او په اصل کې د پردشییر و، د هند په پوځ کې یې د یو ځوان ښایسته افسر په توګه نوم درلود او کلکتې ته له راتګ څخه لنډه موده وروسته یې په ښایست کې د ښار د یوې نومیالۍ، ادولینه پټل Adeline Pattle زړه خپل کړ. نوموړې پنځه خویندې درلودې او په خټه انګرېزه، بنګالۍ او فرانسوۍ وه. ښایسته تورې سترګې او پوستکی یې چنده نوګاري Chandarnagore انا ته ورته وو. دغه خویندې په بنګال او وغسای Versailles کې له خپل فرانسوي بابا سره ستړې شوې وې او بابا یې شولیې د لېتان Chevalie de L'Etang د ماریا اونتونېټ Marie Antoinette د واده اعزازي برخه وال و. دوی په خپل منځ کې بنګالي، هندي او فرانسوي خبرې کولې. د ادولینې یوې کشرې خور د اکلنډ د مشاور، هنري توبي پرېنسېپ Henry Thoby Prinsip سره واده وکړ. نوموړې - که څه هم ایملي «ترټولو زړه تنګوونکی او ستومانه کوونکی مخلوق» بللی - ویلي وو چې د اکلنډ شورا ته د الفنستون او مېکناټن په راوستلو کې مکنزي نېغ لاس درلود. دا هغه څه وو چې وروسته ډېر ګټور ثابت شول. په الیګار Aligarh کې دغه دوه افسران له خپلو بارکونو څخه د شاه شجاع د حرم په لور د تاج محل له لارې ستانه شول. دوی په لاره کې تم شول چې متورا Mathura ته په څېرمه ځنګلونو کې د چیتا ښکار وکړي. لودیانې ته په رسېدو سره دوی پوه شول چې کاروان له ړانده او زاړه شاه زمان، یو شمېر شهزادګانو او ګڼ شمېر د ببلا ببلو عمرونو او موقفونو ښځې [له دوه ښځینه مېنو څخه] شاوخوا ۶۰۰ ښځې له ګڼ شمېر چوپړیالانو سره او لویې خزانې او بکسونو څخه جوړ و. په ټوله کې د دغه ډلې شمېر ۶۰۰۰ کسانو ته رسېده او د دوی د بکسونو او نورو توکو د لېږدولو له پاره ۱۵۰۰۰ اوښانو ته اړتیا وه، خو دغه دوو ځوانو افسرانو تمه درلوده چې داسې ارزښتمن او په اسانۍ زیانمنېدونکی کاروان چې د شوکمارانو وسوسې یې پارولې، یوازې په ۵۰۰ ساتونکو خوندي وساتي. دوی ته دغه دنده نوره هم هغه وخت سخته شوه کله چې دوی د سپکانو په پوله کې د سپکانو د پوځ د یوې ډلې سره مخ شول چې عسکر یې د دوی د ساتنې له پاره خوښ کړل شوي وو. براډفوټ لیکلي: «دغه عسکر د بغاوت روحيې اغېزمن کړي وو او د ساتنې پر ځای موږ ته د خطر سرچینه وو. د یون په پیل کې پنجاب د انارشۍ په مورګه کې و او څومره چې موږ وړاندې تلو، همدومره له سربدالۍ سره مخ کېدو. یاغي عسکر له هر لوري لاهور ته روان وو او کله کله به زموږ مخې ته هم راغلل. له حرکت څخه مخکې یې خپل افسران وژلي او یا شړلي وو...»[۳۳] کاروان کرار کرار مخ ته روان و، خو دوی وکړای شول چې د محتاطې څارنې او ځارګریزو مالوماتو په وسیله د سپکانو تر واکمنۍ لاندې سیمې له یوې پر درېیمې برخې څخه تېر شي.

حالت دوی ته هغه وخت ترینګلی شو کله چې دوی په پېښور کې له لوی بغاوت څخه هغه وخت خبر شول چې په اټک کې له اباسین څخه نه وو تېر شوي. تر دې لا بده خو دا وه چې څلور باغي کنډکونه - شاوخوا ۵۰۰۰ کسه - د دوی له راتګ څخه خبر شوي وو، اوس یې لاره بنده کړې وه او له ټولې توپخانې سره په خپلو مورچلونو کې دوی ته تم وو چې «کاروان لوټ کړي». وروسته له دې چې له اباسین څخه تېر شول، مکنزي د کښتیو ماڼوخونې ماتې کړې څو په دوه جېهو کې په جګړه کې ښکېل نه شي او له سپک ساتونکو څخه چې دوی یې بدرګه کول ځان وساتې. د څو ورځو له پاره دواړو خواوو هېڅ پرمختګ ونه شو کړای تر څو چې براډفوټ یوه ورځ د یاغیانو مشران داسې تېر ایستل چې د ده تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلچکي برید لاندې راغلل او دوی یې یرغمل ونیول. په دې توګه یې وکړای شــول چې په خبرو اترو کې ځان ته د تګ خوندي لاره تضمین کړي او د پېښـور په څنډه کې تېر شي، خو په جمرود کې کاروان بیا له سختو یاغیانو سره چې د پولې ساتونکي وو، مخ شـو. دوی ډېره شـتمنې ولکه کړه او د بېګم د ډولۍ لټولو هڅه یې وکړه، خو بلاخره دوی د خیبر له غاښې څخه پرته له یو ډز څخه تېر شول.[۳۴]

کله چې دوی له جلال اباد څخه د کابل په لور تېرېدل، دواړه افسران سخت نارامه او اندېښـمن شـول او سـمدلاسه پوه شـول چې افغانسـتان د یوه لوی پاڅون په مورګه دی. براډفوټ پوه شـو چې دغه خلک له انګرېزانو څخه څومره کرکه لري او اوسنی پوځ د دغه هېواد د ساتلو له پاره بسنه نه کوي. ده لیکلي: «د اشغالګر پوځ شمېر لږ کړل شوی. یوه برخه یې بېرته هند ته ولېږل شوه او هغه چې پاتې دی، د دې پر ځای چې په یوه یا دوو مهمو ځایونو کې راغونډ کړل شـي، په لوی هېواد کې په وړو وړو ډلو وېشــل شــوی دی.»[۳۵] د افغانســتان په اړه چې دوی یې د واکمنۍ هڅه کوله، د انګرېزانو سوچه ناپوهي هم براډفوټ ته ټکان ورکړی و. ده په حیرانتیا ویلي:

په دې اړه زموږ بې پروایي او د دغه هېواد د بنسـټونو او کرو وړو په هکله زموږ ناپوهي د شـرم وړ ده. کله چې یو هېواد اشـغال کېږي، له سرچینو څخه یې اشغالګر پوځ تل کار اخلي او د پوځ مشر حکومتولي په لاس کې نیسي. لارډ ولېنګټن د سوېلي فرانسې ملکي دولت اداره کولو، مالیې یې ټولولې او د دولت په ټولو چارو کې یې خلک وګمارل. له اشــغال څخه څلور کاله وروســته، په عملي توګه موږ د دغه کړنو په ترسـره کولو کې دومره لږ تابیا لرو لکه په ۱۸۳۸ کې مو چې درلوده او تر یوې کچې په دې اړه د پوهې تر لاســه کولو ته لېوالتیا لږ شـوې ځکه چې ټول په دې اند دي چې موږ به ژر افغانسـتان پرېږدو... داسې ښکاري چې د هېواد د سـرچینو په اړه د کره مالوماتو ترلاســه کول، د راټولولو بنې او د دولت او یو بل سـره د بېلابېلو پرګنو حقوق هېڅ اړین نه دي ګڼل شـوي...نو موږ د خپلې ناداني له امله ناکامېږو.[۳۶]

کله چې دغه دوه افسران کابل ته ورسېدل، دوی ته سمدلاسه د مېکناټن او برنز د لیدو له پاره بلنه ورکړل شوه. دوی د خپلې انګېرنې په اړه نوموړو ته څرګندونې وکړې، خو مکنزي لیکلي: «مېکناټن دغه خبرداریو ته پام ونه کړ او د برنز نوره مداخله نه خوښــېده: برنز د جزیاتو په اســتثنا مېکناټن ته ورته اند درلود او دومره ړوند و چې نه پوهېده په شـاوخوا کې یې څه تېرېږي.»[۳۷] خو پر ځای یې مېکناټن چې تل د تشـریفاتو څوبمن و، دوی ته د شـاه شـجاع له خوا په بالاحصــار کې د یوې لویې مېلمســتیا لاره هواره کړه. د ده په خبره، شــاه شـجاع غوښــتل چې په خوندي توګه د ده د ښځینه راوستلو او د خزانې د راوړلو په بدل کې د دغه مېلمستیا په جوړولو له دوی څخه مننه کوي او هر یوه ته به «یو اس، یوه توره او یوه جوړه اعزازي جامې» ورکړي.[۳۸]

دغه ټولې ډرامې مکنزي نارامه او اندېښمن کړی و. نوموړي په کلکته کې خپلې خسرګنۍ، توبي پرېنسېب ته لیکلي چې د ده په باور دغه اشـغال په اوسنۍ بڼه ډېر سـست او حالت په عمومي ډول ډېر خطرناک دی...«په افغانسـتان کې زموږ زړور ملکري باید ژر تر ژره تقویه شي او که نه، تباه کېږي».[۳۹]

(c) ketabton.com: The Digital Library

شـاه شـجاع خپلې بېګم ته د انتظار په وخت کې پرېکړه وکړه چې یوه بله ځوانه ښځه خپله کړي: «تر ټولو سـپېڅلې ملکه چې بيرغ یې لمر دی.» دا هغه څه دي چې نوموړي، ملکې ویکتوریا ته همغه وخت لیکلي وو او دی دوام ورکوي: «زما مهرباني او درنې خورې، خدای دې وساته! زه ډېر خوښ یم چې ستاسې عالیقدرې په بې‌سارې مهرباني او ملګرتیا مې سـتاسـې د مبارکې پیغام تر لاسـه کړ او سـتاسـې د روغتیا او نېکمرغۍ خبر یې راکړ. دغه لیک د مینې په بڼ کې د بهترینې میوې لامل وګرځېد.»

ده لیکلي چې هېڅ کله یې له برتانیې سره دومره ډېره مینه نه درلوده لکه اوس یې چې له ملکې څخه لیک ترلاسه کړ. دی بیا خپل لیک ته دوام ورکوي: «په هغه شـېبه کې د سـمونتیا او همغږۍ رنګین او خوشـبویه د ګلاب او د مینې معطر ګلونه زما د مینه ناک زړه په باغچه کې وغوړېدل او په خندا شـول.» دی په لیک کې ملکې ته وایي چې نوموړې څه یو مینه وال د کابل په تخت کې لري او څومره پرې ګرانه ده او لیکي:«داسـې ځلانده ذهن لکه لمر، د واکمنې عالیقدرې موقف دومره اوچت لکه اسمانونه، لکه سپوږمۍ، هوښیاره لکه عطارد، خوشخویه لکه زهره چې له لمر یې مخ بېلګه دی، نېک بخته لکه مشـتري چې مریخ یې لاس دی، شـوکت یې لکه زحل، د عدالت او بریا ګاڼه، د مساوات او ساتنې د تخت جلال، د شـهرت او عظمت ځلانده د جنت څورلسمه سپوږمۍ او د خپلواکۍ او ښه بخت روښانه ستوری.»[۴۰]

خو که د ځوانې ملکې په اړه شاه شجاع هر راز احساسات درلودل، په کابل کې یې له خپلو چوپړیالانو سره مینه ورځ تر بلې لړېده که څه هم مېکناټن یې په خپل لیک کې «په مقام کې اوچت، د فضیلت او زړورتیا ټاټوبی، د هوښیارۍ او خپلواکۍ غمی، په ارزښـت او مقام کې ډېر اوچت، وتلی او د درناوي وړ» بللی و. له بلې خوا د مېکناټن پوځي سـکرتر، جورج لارېنسن د شاه شجاع په اړه داسې یادونه کړې وه: «نوموړی چې د پخوا په پرتله اوس خپل موقف ډېر خوندي ګڼي او د واک په ساتلو کې پر موږ باندې د تکیې لړ احساس کوي، زموږ په شـتون کې بې صبري ښـیي. ده څرګنده کړه چې دی څومره په هغه اړینو محدودیتونو چې اسـتازي د ده په بشـپړ واک لګولي د ځورېدنې احسـاس کوي... او ویې ښوده چې د استازي له څارنې څخه په خلاصون کې به څومره خوشحاله وي.»[۴۱]

په عین وخت کې، په انګرېزي اداره کې برنز په خپل اسـتدلال کې مخ په بریا و چې په شـاه شـجاع دې کنټرول ډېر کړل شي او شجاع ته وفادار او د نفوذ خاوند ملا شکور دې ګوښه او پر ځای یې یو انګرېز پلوه نرم او مطیع سړی وګمارل شـي. د دوه کلونو راپه دېخوا د شـاه شـجاع په اداره کې لاسـوهنه په ثابته توګه په ډېرېدو وه او په دغه پرېکړه چې ملا شـکور دې ګوښـه کړل شـي، د افغانسـتان رښـتینی حکومت بلاخره په بشپړه توګه د انګرېزانو لاسـته ولوېد.[۴۲] محمد حسـین هراتي لیکلي: «برنز د ملاشـکور د سـیال، عثمان خان پلوی و چې مخکې د بارکزیو له وفادارانو څخه و. دغه سـړي یوازې د خپلې ګټې په پار خپل بخت په انګرېزانو کې لټولو او په هېڅ وجه یې د اعلحضـرت ملاتړ نه کولو- نو خامخا د ناراضـتیا لمبې پورته شـوې. پلار یې د [شـاه شـجاع د ورور] شـاه زمان وزیر و او له دراني خانانو سـره یې د دښـمنۍ له کبله، د پاچا پرځولو ته لاره هواره کړه، خو مېکناټن پرته له دې چې د ده وړتیا او کرکټر و ازمویي، ده ته د دغه څوکۍ په ورکولو یې ټینګار کولو ځکه چې دغه څوکۍ یې پخوا د پلار وه.» محمد حسین هراتي دوام ورکوي:

په دغه وخت کې میرزا امام وردي Imamverdi چې د دوسـت محمد له نږدې کسـانو څخه و او په جعل او مکارۍ کې یې نوم درلود، د بخارا په زندان کې خان په لېونتوب اچولو او په خپلو غاښـو د خپلې غوښې په شکولو ازاد کړل شـو او وروسـته کابل ته راورسـېد. ده د ملاشـکور په اداره کې د خپل پرمختګ شـونتیا ونه لیده؛ نو هلته یې کار کول غوره ونه بلل او پر ځای یې له عثمان خان سـره اړیکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونیوه چې د اعلحضرت په ټیټ پوړې اداره کې یې کار کولو. د ځو ورځو په ترځ کې یې د ملاشکور پر ضد د پروپاګند او د بدنامۍ دومره اغېزمن کمپاین پیل کړ چې ټولو دراني خانانو او عادي خلکو د ملا شکور په هکله اعلحضرت ته سرونه ټکول. برنز او مېکناټن به په رسمي توګه ویل: «ملا د دغه دندې وړ نه دی - باید ګوښه کړل شي.» خو که اعلحضرت هر څومره دوی ته ویل چې ملا شکور یو پرهېزګار، صادق او خیرخواه سړی دی او د ده په پرتله بل ښه والي نه پیدا کېږي، هېڅ ګټه یې نه درلوده؛ نو عثمان وګمارل شو او د نظام الدوله لقب او څوکۍ ورکړل شوه چې په ټوله پاچاهۍ کې یې واک او د پرېکړې صلاحیت درلود. ملا شکور له دندې ګوښه کړل شو او په کور کې تر کلکې څارنې لاندې ساتل کېده.

د نظام الدوله له باطني خوساتوب څخه ناخبره مېکناټن یې دومره پلوی و چې د هراتي په قول «په څو میاشتو کې په ځان ډېر خانتما شو او په ډېره بې ادبۍ یې له لویو او وړو خلکو سره چلند پیل کړ». هراتي لیکلي: «حتی د اعلحضرت په حضور کې یې سم چلند نه درلود. مېکناټن ته په غلطو راپورونو یې د اوږدې سابقې درانه درباریان، دراني او غیر دراني، کمزوري کړل او بیا به یې د دوی د تنخوا د کمښت او یا بندولو پرېکړه کوله، خو دوی به چې هرڅومره اعتراضونه وکړل او اعلحضرت به چې هر څومره د دوی پلوي وکړه، هېڅ ګټه یې نه درلوده.»[43]
لکه څنګه چې نظام الدوله له شاه سره ښې اړیکې نه درلودې او په بشپړه توګه یې پر انګرېزانو تکیه کړې وه، حتی ډېر سدوزي پلوو اشرافیانو دغه د خپل اړنګ رښتیا کېدل وبلل چې شاه شجاع د خپل حکومت واکدار نه دی او اوس انګرېزان د اصلي واک ټولې ملونې په لاس کې لري. فیض محمد وروسته لیکلي: «د نظام الدوله له خوښې پرته به د شاه غوښتنې هېڅ شوې او که چېرې به یو عسکر او یا بزګر چې ظلم او زیاتی ورسره شوی و، د عدالت غوښتلو له پاره شاه ته راغی، که د نظام الدوله خوښه نه وای؛ نو پرته له تشو خبرو یې هېڅ نه ترلاسه کول. دا هم بارکزیو ته یوه بله ګواهي شوه چې خلکو ته به یې ویل چې له لقب څخه یې پرته، شاه د حکومت په چارو کې هېڅ واک نه لري.»[44]
د شاه له پاره دا د عامه شرمېدنې یوه بله کچه وه. ده د انګرېزانو احسان نه هېرولو او غوښتل یې چې د کورودانۍ په پار د دوی یو ښه متحد پاتې شي، خو د ویاړ او غرور څخه دومره ډک و چې یوازې د بې واکه نانځکي په څېر پاتې کېدل ورته د منلو وړ نه وو. د ملا شکور له ګوښه کېدو څخه وروسته برنز لیکلي:

زه یو ځل بیا شاه وروغوښتم . د هغه له خبرو څخه څرګندېده چې له [نوي] وزیر سره ژوره کینه لري. له ما سره یې د خپل ځور او احساساتو په اړه اوږدې خبرې وکړې. ده وویل چې په خپل هېواد کې یو د اعتبار وړ سړی نه لري او ټول پر دې بوخت دي چې دی زموږ او موږ د ده پر ضد کړي - د ده دښمنان په واک کې پرېښودل شول - د عایداتو هغه برخه چې ده ته ببله شوې وه، راټوله نه شوه او ده ته ورنه کړل شوه - د ده پلویان ناراضه دي - دی په ټولو چارو کې موږ ګوښه کړی، خو بیا هم هېڅ شی سم نه شول. یوازینۍ لاره چې ده ته پاتې ده، مکې ته تګ او حج کول دي [په بل عبارت، پاچاهي پرېښودل دي] او دا چې د دغه ځای په پرتله، ده په لودیانې کې ډېر واک درلود.[45]

خو شاه شجاع هېڅ کله د برنز نه خوښېده، نه یې د هغه وړتیاوو ته ارزښت ورکولو او نه یې اوس ده ته د خواخوږۍ څه احساس درلود. سربېره پر دې، اوس د برنز مشر هم له ده سره همغږی شوی و. برنز په یو لیک کې لیکلي: «له مېکناټن څخه نن یوه اصطلاح واورېدل شوه او هغه دا چې شاه شجاع یوه زړه ښځه دی او پر خلکو د واکمنۍ وړتیا نه لري. ده یې ډېرې نورې غندنې هم وکړې.» برنز بیا لیکلي: «هو، لس کال مخکې تر ۱۸۳۱ کال پورې، زما [د بخارا]

(c) ketabton.com: The Digital Library

یونونو ته وګوره، خو بیا هم د ده وړتیا او ناوړتیا ما ته څه مانا نه لري. موږ دلته راغلي یو چې ده ته حکومت وکړو او موږ یې باید وکړو.»[۴۶]

لږ وخت وروسته جوته شوه چې نظام الدوله له افغان اشرافیانو سره څومره بد چلند وکړ. مېکناټن د ۱۸۴۱ کال د اګست په پای کې، له اکلنډ څخه یو لیک ترلاسه کړ. اکلنډ ورته لیکلي وو چې مالي وضعیت اوس د زوال مورګې ته رسېدلی. کمپنۍ دې ته اړ شوه چې په اوچت سود له هندي سوداګرو څخه پنځه میلیونه پونډه پور واخلي چې د تنخواوو ورکړې ته دوام ورکړای شي.[۴۷] مېکناټن ته امر وشو چې سمدلاسه او په پراخه توګه په لګښتونو کې کمښت راولي. سربېره پر دې، د یوې رایې په توپیر، په لندن کې محافظه کاره حکومت واک ته ورسېد او نوي صدراعظم، سېر رابرټ پیل Sir Robert Peel د دغه جګړې د تمویل په اړه ناټ ونه ښود. ده او همکارانو یې دا د لارډ پامېرسټن یوه ګران بیه او غیر ضروري وېګي جګړه ګڼله.[۴۸] اوس اکلنډ، چې وېګي سیاستوالو ګمارلی و، په جدي توګه خپله استعفا تر غور لاندې نېولې وه. مېکناټن هک پک شو او ویې ویل: «که چېرې دوی - محافظه کاران - شاه شجاع په بشپړه توګه زموږ له مرستې محروم کړي، زه بې اړنګه وایم چې دوی به یو بېساری سیاسي ظلم وکړي. دا به نه یوازې د ترون ماتونه بلکې په لویه کچه درغلي هم وي.»[۴۹]

مېکناټن په لیک کې اکلنډ ته یو لړمونډی اعتراض ولیکلو:«زه دغه پرله پسې لیکونو [چې د لګښت د کمولو غوښتنې په کې کېږي] حیران کړی یم په داسې حال کې چې ما د دغه دولت د خراب مالي وضعیت او د بې شمېره ستونزو په اړه چې زه یې باید حل کړم، ډېر توضیحات ورکړي... زه له دې څخه چې تر اوسه مې کړي نور زیات څه نه شم کولای.»
نوموړي د شاه شجاع، چې ورځ تربلې ناراضه او اندېښمن کېده، د اداره کولو په اړه ستونزې هم اکلنډ ته په دغه لیک کې یادې کړې وې: «په دغه وروستیو کې ما له اعلحضرت سره یو شمېر جنجالي مرکې لرلې او زه په ډاډ ویلی شم چې هغه هڅو چې زه یې د لګښت د کمولو له پاره کوم، نه یوازې اعلحضرت اندېښمن کړی بلکې په هېواد کې یې د ټولو نفوذ خاوندانو دښمني هم خپله کړې ده.» خو مېکناټن د یو ښه ملکي مامور په څېر پوهېده چې د اطاعت سر هغه څه ته ټیټ کړي چې کړنه او کېدل یې حتمي وي: «ما ته ستاسې دوامداره غوښتنې بله چاره نه ده پرېښې پرته له دې چې په بېساري توګه د لګښت کمولو ته مخ کړم. زه پوهېږم چې دغه لوی لګښت چې تر اوسه شوی، د بسپنې جدي کنټرول اړین کوي، خو تاسې به له داسې پاچاهۍ سره څه کوئ چې خالص عایدات یې په کال کې یوازې ۱۵ لکه روپۍ وي؟»[۵۰]

دا ځل مېکناټن د شاه شجاع په لږ کړل شوي خرڅ څه نا څه غرض ونه کړ او نه یې هغه بودیجه کمه کړه چې د شاه افغان ملي پوځ نوي اصلاح شوي غونډونو ته ځانګړې شوې وه. ده غوره وګڼله چې د پلازمېنې پر ځای د لیرې پرتو سیمو بودیجه کمه کړي. نوموړي په کابل کې غلزي او د خیبر مشران دربار ته وروغوښتل او ورته ویې ویل چې دوی ته د اعانې کچه ۸۰۰۰ پونډه کمېږي. په دې کې د اعانې تر ټولو ډېره برخه د ختیځ غلزیو او د دوی د مشر، محمد شاه

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان لېر کړل شـوه. محمد شـاه خان چې د اکبر خان خسـر و، کله چې شـاه شـجاع ته د چوپړ له پاره راغلی و، ده ته د «جلات مشـر» وېروونکی لقب ورکړل شـوی و. دغه کړنه مېکناټن ته بیخي سـمه برېښېده: دی په دې باور و چې لکه په هند کې، د زړو اشـرافیانو ورځې په ختمېدو دي. ده یوازې د فیوډالي سیسـتم حتمي مړینه ګرندۍ کوله. د دوی هر څه یې هسې لاپې بلل او په دې اند و چې د کابل حکومت سـارایي کوچي قبیلو ته په پرېمانه باج ورکولو روږدی و، خو دوی یې په بدل کې داسې څه نه کول چې دغه پیسې جبران کړي.

د دغه کړنې پایلې دا ثابته کړه چې د مېکناټن په ټول کاري ژوند کې دا د نوموړي یوه تر ټولو لویه غلطه ارزونه وه چې د څو اونیو په ترڅ کې یې د اشـغال بشپړ سیسـتم ونړاوه. د غلزویو په اند، دوی د دغه اعانې په بدل کې ډېر زیار ایسـتلی و او په دې باور وو چې دوی د شـجاع له رژیم څخه د ملاتړ په بدل کې، کابل ته د انعام له پاره ورغوښـتل شـوي وو. هنري هولاکHenry Havelock لیکلي: «دوی حتی یوه ګوته پرېښـوده چې زموږ د تاڼو، څرو او کمزورو پوځي ډلګیو پر وړاندې پورته شـي. په دغه غاښـیو او تنګیو کې بېلابېل کتارونه تېرېدل. دا په نړۍ کې تر ټولو لوی غرنیز خنډونه وو، خو دغه ښـکاري قبیلو ډېر لېر او حتی هېڅ غرض پرې ونه کړ. له دغه ځای څخه د لیکونو لېږل داسـې منظم او پر خپل وخت وو لکه د کلکتې او د بنګال د هرې اډې تر منځ.» کالن مکنزي هم دې ته ورته نظر درلود او په ټینګار یې ویلي وو چې دې ته غلزیو د نبغ خیانت په سترګه کتل: «سېر ویلیم راپور ورکړ چې «د قبیلو مشرانو د اعانې کمښت» ومنلو، که څه هم په زړه کې ناراضـه وو.» خو برعکس دا یې د اعتماد او باور نیغ بایلل هم وګڼل. د بودیجې ټول کسـر یوازې څلوېښت زره روپۍ و او د سپما دغه هڅه د جګړې د پیل او ورپسې د راتلونکو مصیبتونو اصلي وجه وه.[51] موهن لال په دې اړه لنډ خو ډېر په وضاحت لیکلي: «موږ د څو لکو روپیو د سپما له پاره ټول هېواد د ځان پر ضد کړ.»[52]

د سـتونزې یوه برخه دا وه چې د ۱۸۴۱ کال په مني کې دغه مشـرانو او د دوی اړوند کسـانو د اعانې د کمښـت توان نه درلود. پوځي اصـلاحاتو د دوی د عاید یوه برخه خوړلې وه او د ور پاتې عاید ارزښـت یې د اوچت انفلاسـیون له کبله کمېده. څلور زره او پنځه سـوه عسـکر او ۱۱۵۰۰ د کمپ کارکوونکي چې په کابل کې مېشـت وو، پر افغان وټې باندې دروند پېټی اچولی و او هېواد ته د ناڅاپي سپین زر روپیو او همدا راز د تعرفو سیلاب د ورځني اړتیا وړ توکو بیه اوچته کړې وه. د مېکناټن په قول، د ۱۸۴۱ کال د جون په میاشـت کې د ځینې اړینو توکو بیه ۵۰۰ سـلنه اوچته شـوې وه*.[53] په دې کې د غلې بیه هم په همدې کچه لوړه شـوې وه چې بې وزله افغانان یې د لوږې مورګې ته نږدې کړي وو. موهن لال په دې پوه شـوی و او برنز ته یې د پایلو د خبرداري هڅه وکړه. ده لیکلي: «زموږ د غلې د اکمالاتو د دفتر افسـرانو چې کومه د غلې پېرودنه کړې وه، نرخونه یې دومره اوچت کړل چې پېرودنه یې په بشـپړ ډول د وګړو لـه توان څخه اوچته شـوه. غوښـه، سـابه، د څارویو له پاره واښـه، لنډه دا چې د ژوندانه له پاره ټول اړین توکي ګران بیه شـوي وو. د لوږې چیغې عامې وې. ډېرو خلکو حتی په زاریو یوه ټوټه ډوډۍ په واټونو کې نه شـوای پېرودلی. که موږ دغه پېرودنه نه وای کړې، هر څه به پرېمانه وو.»[54]

---

*په ۲۰۰۲ کال کې کابل ته د امریکا په مشـرۍ د ائتلاف راتګ دې ته ورته اغېز درلود چې له امله یې په څو میاشـتو کې د کورونو بیه لس برابره اوچته شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او بله بدي دا وه چې مېکناټن د اعانو کمولو د جزياتو او د اجرا د څرنګوالي دنده بې نزاکته او ناګرانه نظام الدوله ته ورکړې وه. ده نه يوازې خرڅ او اعانې په داسې بڼه کمې کړې چې د شاه شجاع ډېر وفادار ملاتړې يې سپک کړل بلکې د سپټمبر په لمړۍ نېټه يې حتی ډېر لوړ پوړي اشرافيان اړ کړل چې يوځې څوکيو ته له سره عريضې وکړي او له سره شاه ته د وفادارۍ سوګند ادا کړي. کله چې دوی دغه غوښتنې ونه منلې او ويې ويل چې داسې کړنه مخکې هېڅ کله نه وه شوې او دا د دوی بې عزتي ده او «د شاهانو دود دا نه دی چې پر خپلو چوپړيالانو باور ونه لري او د دغسې پانې غوښته ترې وکړي»، دوی ټولو ته د تبعيد ګواښ وشو.[55] په راتلونکې درباري ناسته کې لمړني کلک مخالفت ځان څرګند کړ. په دغه وخت کې محمد حسين هراتي په بالاحصار کې و. هغه ليکلي:

يوه ورځ کله چې ټول درباريان په شاهي کتنخونه کې د خپل موقف په اساس حاضر وو، صمد خان، د ځلبک خان دراني بدوزي لمسي عرض وکړ: «زما تنخوا نه ده راکړل شوې.» اعلحضرت نظام الدوله ته اشاره وکړه چې په ځواب کې څه ووايي، خو ده يوازې وويل: «ته دروغ وايې!» صمد خان ځواب ورکړ: «دا ته يې چې دروغ وايې. تا ټول هغه کسان چې شاهي کورنۍ پرې ګرانه ده او ورته وفادار دي، سپک کړي دي.» نظام الدوله چې دغه رښتيا خبرې واورېدې، عصاب يې له لاسه ورکړل او چيغه يې کړه: «زه به دې سترګې وباسم.» صمد خان چې د شاه په حضور کې دغه لړاکې وليده، په ځواب کې وويل: «که چېرې موږ د اعلحضرت په حضور کې نه وای، ما به د ژبه پر خپله توره ستا له ستوني را ايستلې وای. د اعلحضرت له راتګ څخه مخکې، ما او تا دواړو په دغه هېواد کې ډېر وخت تېر کړی او ټول ښه پوهېږي چې په هېواد کې زما کورنۍ پرته له وقفې لوړ او عزتمن موقفونه درلودل په داسې حال کې چې تا يوازې د محمد زمان خان بارکزي د متيازو لوښی وړه راوړه.»

هراتي وايي چې شاه پوهېده چې صمد خان په رښتيا له يوې لوېې دراني کورنۍ څخه و. په دغه شېبه کې شاه اوچت شو او له شاهي کتنخونې څخه ووت. نظام الدوله په سرتيېۍ مېکناټن ته لاړ چې د خپلې خونې د پېښې بيان ورته وکړي. مېکناټن سمدلاسه اعلحضرت ته وليکل: «صمد په دربار کې د پاتې کېدو ارزښت نه لري - بايد وشړل شي.» اعلحضرت د انګرېزانو هر امر ته داسې کتل لکه له اسمان څخه چې نازل شوی وي؛ نو صمد خان يې له درباره ګوښه کړ. درانيان په اندېښنو کې ډوب وو په داسې حال کې چې بارکزي په بريا او وياړ ګرځېدل او د شاه په ناتوانۍ يې د بريا مينه ماتوله.

مېکناټن د نظام الدوله مشوره ومنله چې د غلزي خانانو اعانه په ځانګړې توګه په دې دليل کمه کړي چې «دوی په زرګونو روپۍ خوري او دغه پيسې بېځايه ضايع کېږي. که دغه پيسې ودرول شي، هېڅوک به د اعتراض جرات ونه کړي»، خو هراتي ليکلي: «غلزيو د اعتراض جرات وکړ او ښه اوچت يې وکړ: «هېڅ حاکم هېڅ کله زموږ اعانه کمه او يا بنده کړې نه ده: موږ يې د خپل کار په بدل کې اخلو، د لارو او امنيتي تانو ساتنه کوو اوغلا شوي توکي بېرته پيدا کوو. موږ ته دغه پيسې هسې وړيا نه راکول کېږي. موږ ته په پيسو کې کمښت هېڅ د منلو وړ نه دی.»» غلزي په دې کې برحقه وو. د مغلو له وخت راهيسې، غلزيو او همدا راز د پېښور او خيبر قبيلو ته راه داري ورکول کېده چې لارې، هند ته روان پوځونه او سوداګر خوندي وساتي. خټکو له اباسين څخه تر پېښوره او افرېديو د پېښور څخه تر جمروده لاره ساتله. هر پاچا دغه پيسې ورکولې، خو اوس مېکناټن د دغه قبيلو مشرانو ته خبر ورکړ چې دی په خپل واک او ليکلي امر دغه هوکړه لغوه کوي. د نوموړي دغه کړنه له دوديز قبيلوي قانون سره په ټکر کې وه. هراتي د وضعيت د لا ترينګلتيا په اړه ليکلي: «نظام الدوله په ځبنتوب د دوی سرټکونو ته غوږ ونه نيو او دوی ته يې ستوغې خبرې وکړې؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو له ده څخه په شپه کې لاړل او له کابل څخه بېرته خپلو غونډيو ته وتښتېدل چې د پارونې ور پرانيزي، بغاوت جوړ، کاروانونه لوټ او لاره بنده کړي.»[۵۶]

په اکبرنامه کې مولانا کشميري له کابل څخه د خانانو تګ ته، نه د ځاځمن اعتراض بلکې د يوې ارزول شوې ستراتيژۍ په سترګه کتلي. د ده په قول، افغان سردارانو وېره درلوده چې د تنخواوو له کمولو څخه وروسته به دوی هند او حتی لندن ته په جبري تبعيد اړ ايستل شي؛ نو د يوې کړنې پرېکړه يې وکړه. دوی سره يو ځای شول او په قران يې قسم وکړ چې پاڅون به کوي څو د انګرېزي عسکرو لويه برخه د پاڅون د کرارولو په موخه له کابل څخه ووځي. کله چې په کابل کې د عسکرو شمېر دومره لږ شي چې د کابل دفاع ورته سخته وي، دوی به پر انګرېزي مشرانو يرغل وکړي.

د شپې په راتګ سره خانان غونډ شول ټول
چې کښېني او وغږيږي، عبدالله خان اڅکزي ورته پرانيست خپل کور
دوی وويل اوس د حل لاره ده زموږ په لاس کې
ليندۍ تيارې او غښې مو دي په لاس کې
د دغه توپان اوبه زموږ تر سره رسېدلې نه دي
موږ بايد د عمل له پاره ونيسو تياري
مړه پر توره ښه يوو د جګړې په ډګر کې
تر دې چې ژوند وکړو د پرنګي په زندان کې
لکه شيطان، د برنز له لاسه دی دغه شر
پسېږي په غوږ کې د هر نفر
نو همدغه شپه به ځي محمد شاه خان وړاندې
له خپلو قوميانو سره چې دي توند او زړور
دوی به د جګړې کړي اور بل
په لمبو به يې واچوي سلفر
دوی به د غرونو په درو کې پټ ناست وي
نيسي به يرغمل ټول سوداګر او مسافر
نو شاه به خپل پوځ جګړې ته ولېږي
چې پوځ لاړ شي بيا به برنز سره موږ ګورو...[۵۷]

قسمت داسې و چې د غلزي مخالفينو پاڅون پر الفنستون د روماتيزم له يو نوي يرغل سره سمون درلود. يوه مياشت مخکې، د الفنستون ډاکتر ، ډاکتر کمبل Dr Compbell دی معاينه کړ: د ناروغۍ تشخيص يې دغه ډاکتر

(c) ketabton.com: The Digital Library

سـخت ووېرولو. د نوموړي د محرم راپور پر بنسـټ: «له خپل راتګ څخه را په دېخوا، الفسـنټون ډېر ناروغه دی. مرض يې ټولو اندامونو ته رسېدلی او ډېر يې ژوبل کړی. ما لنډ وخت مخکې ليدلی و او له هغه وخت څخه تر اوسـه د ده بدلې ونګې حيران کړم. سـم د اسـکلېټ په څېر ښـکاري. دواړه لاسـونه يې په اوږو او اوبو او پښـې يې په پلالين ټوکر تړلې وې. دی په ډېر بد حالت کې ناهيلی او په بشـپړ ډول ناتوانه و. زما په عاجز اند، د نوموړي حالت دومره خراب شـوی دی چې زه وېره لرم چې علاج يې ناشـونی دی. ما ته داډ راکړل شـوی چې هرې مهمې چارې ته به بشـپړ پام اړول کېږي...»[58] الفنسـټون دغه راپور اکلنډ ته ولېږه او له دندې څخه د معافيت غوښتنه يې وکړه. اوس يې د هند په لوري د تګ پلان بشـپړولو چې تقاعـد واخلي او بيـا پـه سـکاټلنډ کې د خپلې خوښـې د سـيسـی جلګو تـه لاړ شـي. د لګښـت کمولو د يوې برخې په توګه، مېکناټن په افغانسـتان کې د انګرېزي عسـکرو شـمېر د بيا کمولو پرېکړه هم کړې وه. نوموړي پرېکړه وکړه چې «جګړه مار» باب سـېل، له خپل غونډ سـره بېرته هند ته ولېږي. سـېل ته يې دسـتور ورکړ چې خپل د بېرته تګ لوری بدل کړي چې د غلزيو يو څو کلاوې ونړوي او ټولې هغه د پاڅون نښې وځپي چې دی په لاره کې ورسره مخ کېږي : مېکناټن په ارامی ليکلي: «دغه قبيلې ډېرې مهربانه دي، ځکه داسې وخت يې پاڅون وکړ چې زموږ له موخې سره ښه سمون لري. عسکر به هند ته د بېرته تګ په لاره دوی وځپي.»[59]

کله چې د سـېل ارکېدي انجنير، جورج براډفوټ، الفسـټون ته ورغی چې ځارګريز مالوت ورڅخه واخلي او د ختيځ غلزيو ته د جزا پلان ورسـره بشـپړ کړي، دی يې «په داسـې ډېر خواشـينوونکي حالت کې وموند چې د کار توان يې نه درلود» او داسې «ابتر او مغشوش و» چې براډفوټ د دماغي خلل شک پرې وکړ.[60]

ده په اوچتېدو ټينګار وکړ او د نورو په مرسـته د مېلمنو کوټې ته لاړ. دغه هڅې دومره سـتړی کړ چې نيم سـاعت يې ونه شـو کړای چې مجلس پيل کړي. ده څو ځلې هڅه وکړه، خو هر ځل به دومره سـتومانه شـو چې زه په خپل راتګ پښـېمانه شـوم... ده وويل چې د غلزيو د کلاوو په شـمېر او پياوړتيا نه پوهېږي او په ترخه ژبه يې سر وټکاوه چې [مېکناټن] نوموړی له ټولو صلاحيتونو څخه محروم [او] له صـفر سـره ضـرب کړی دی... زه [وروسـته] بېرته جنرال ته ورغلم. دی په کټ کې پروت او ډېر بې سـېکه و... ده يو ځل بيا راته وويل چې څنګه له لمړی ورځې څخه مېکناټن ځورولی دی. ده په خپله ژبه وويل چې له جنرالۍ څخه يې د بريدمنی موقف ته ټيټ کړی. له ما څخه يې وغوښـتل چې مخکې له تګ څخه د ده ليدنې ته ورشـم، خو دا يې هم وويل: «که هر څه پېښـېږي، خو د خدای له پاره لاړې خلاصې کړئ ځکه چې کېدای شي زه له افغانسـتان څخه ووتلی شـم. ما لاړې اکلنډ ته ويلي چې که زما هر حالت وي، که يون ته جوړ او يا ناجوړه وم، که مې وجود او يا دماغ له کاره لوېدلی هم وي، زه به ځم.» دغه خبره يې دوه درې ځلې وکړه او زياته يې کړه چې د خپل کور په بيا ليدو اړينګ لري حتی که له افغانستان څخه ووتلی هم شي.[61]

براډفوټ، جنرال ته خپلې اندېښـنې بيان کړې: کله چې دی د ښـار پېښـانو او وسله جوړوونکو ته ورغی چې د غلزي کلاوو د کلابندۍ له پاره د ماين ايښـودنې ځينې وسـايل ورته جوړ کړي، هېڅوک پرنګيانو ته د کار له پاره حاضـر نه شـول ځکه چې دوی نورې وسـلې جوړولې. دا چې د کومې موخې له پاره دوی په دغه کار اخته وو، برنز وروسـته وويل چې دوی کوچيانو ته چې ژر به مهاجرت پيل کړي، دغه وسلې جوړولې.[62]

په عين وخت کې د خپل معمول خاصيت په شان، مېکناټن د خپل جنرال په تګ او په ښار کې د وسلو چابکې جوړونې په اړه د ځارګريزو راپورنو او حتی له کابل څخه د غلزي مشـرانو د ځاځمنې وتنې په اړه هېڅ اندېښـنـه او حيرانتيا ونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښودو. ده اکلنډ ته ولیکل چې دوی د اعانې د کمښت له کبله شخړې راپورته کوي او «د دغه سرخوړي له پاره به دوی ښه وځپل شي ... مخکې له دې چې په سوله یېزه توګه ژوند وکړي، دغه خلک به ډېرو پېټنځایونو ته اړتیا پیدا کړي.»[۶۳]

د اکتوبر د نهمې په سهار، د سېل د غونډ مخکښه ساتونکې ډله چې شمېر یې شاوخوا ۱۰۰۰ کسانو ته رسېده، له کابل څخه تګ پیل کړ. دوی بتخاک ته ورسېدل چې د جلال اباد په سړک د انګرېزانو له اډې څخه یې ۱۵ میله واټن درلود او عسکرو د غابښي خولې ته څېرمه کمپ جوړ کړ. په دغه شپه چې تیارې خورې شوې، عسکرو عجیب غږ واورېد چې له ارغاړو او د دوی پر سر د ستغو پانړونو څخه یې انعکاس کولو. یو ځوان افسر، تامس سیټن چې د هند خوندونو ته د بېرته ورتګ لېوال و، لیکلي:

موږ چې څنګه ډله یېزه ماښامنۍ وکړه، د تشریفاتي ګارد ځایي افسرانو یو سپاهي راولېږه چې ډګروال ته ووایي چې د دوی په سر په غونډۍ کې ډېر خلک لیدل کېږي او ده واورېدل چې دوی خپل تور ټوپک ډکول... مردکي د ټوپک په میله کې اچول کېږي او د وسپنې په یو اوږد سیخ ښې ښکته ټکول کېږي چې خپل ځای ته لاړې شي. دغه ټکونه د وسپنې اوچت غږ پورته کوي چې له لیرې واټن څخه اورېدل کېږي. دا په خپل کرکټر کې داسې یو نا اشنا غږ دی چې چا یو ځلې اورېدلی وي، هېڅ کله به یې هېر نه کړي. ډګروال غږ کړ: «ښاغلو، بهتره ده چې تاسې خپلو کنډکونو ته په هر څومره چوپتیا چې کولای شئ، بېرته لاړ شئ . دوی به ډېر زر درباندې راشي.»

ډګروال خپل کسان د کمپ ټولو برخو ته ولېږل چې ټول څراغونه مړه کړي او سیټن ته یې امر وکړ چې له دوو کنډکونو سره د هغه غونډۍ لمنې ته لاړ شي چې افغانان په کې راغونډ شوي. عسکر دې زنګون کېښ او یا ناست وي او باید داسې چوپ وي لکه مړي. تر څو چې دښمن له غونډۍ څخه نه وي ښکته شوی، باید هېڅ ږږ ونه شي. «ما د خپلو کسانو په سر کې حرکت وکړ او خپل ځای ته نه وم رسېدلی چې ناڅاپه ټوله غونډۍ د سلګونو تور ټوپکو د ارابې* څخه داسې ښکاره شوه لکه اور چې واخلي. په عین وخت کې د یالي یالي [د یا الله لنډه بڼه] چیغو هوا څېرې کړه او ورپسې داسې انګولاوې جوړې شوې لکه زر شغالان چې یو ځای په انګولا شي». دغه یرغل څه باندې یو ساعت دوام وکړ.

زموږ په کمپ کې اوږدې چوپتیا او دوامداره تیارې او په ځانګړې توګه زموږ له خوا پر دوی باندې د ډزو نه کول افغانان ډېر ګیچ کړل. دوی په دې خیال وو چې ټول یا تښتېدلي دي او یا«د سویو زامن یې ټول جهنم» ته لېږلي. دوی په دوو ډلو په چیغو د کمپ په لور راروان وو چې کمپ ویجار کړي او ټپیان ووژني...
بلاخره په تیاره کې دوی پیکه زموږ تر سترګو شول. زما د دوه کنډکونو عسکر ناست وو او دان پور ټوپک یې د زنګنونو تر منځ نیولي وو، خو د «تیار» لنډې کلیمې دوی زنګون کېښ کړل او د «اوس» کلیمې په اورېدو ۱۷۰ عسکرو د دښمن په لور ارابې وکړې چې ډېره اغېزه یې درلوده. .. موږ د څلوېښتو کسانو په شاوخوا کې مړه او ټپیان لرل او که د ډګروال د زړه سکون او بصیرت نه وای، زموږ مرګ ژوبله به درې برابره وای.[۶۴]

---

*ارابه: هم وخته ډزې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې مېکناټن د دغه غلچکي برید په اړه وارو‌ېدل، ډېر ځاځناک شـو. ده لیکلي: «د دغه سـرکوزو سـپین سـترګی ته ګوره. له څلور یا پنځه سـوه کسـانو سـره په خرد کابل کې چې له پلازمېنې څخه ۱۵ میله واټن نه لري کمین نیسـي.» «جګړه مار» باب سـېل له پاتې خلکو سـره یو ځای چې شـاوخوا ۱۶۰۰ کسـان وو، د اکتوبر په ۱۲مه له مخکښ ګارد سـره د مرستې او د غاښـیو د خلاصـولو په موخه ولېږل شـو. د غاښي په خوله کې لمړۍ شـپه ارامه وه. په سـباوون یې دوی د خرد کابل په کږو وږو لوړو کې تګ پیل کړ. ر. ج. ر. ګلیګ چې له غونډ سره هند ته روان و، ویلي:

موږ تر هغه وخته له کومې نښـتې سـره مخ نه شـولو چې غاښـي ته ښـه د ننه شـوي نه وو. د غاښـي په دواړو خواوو کې له کمرونو او کړنګونو څخه داسـې د مرمیو باران راباندې جوړ شـو چې موږ پوه شـوو چې لوړې له لوې ځواک څخه ډکې وې. په جګړه کې افغانان دومره ډېر تکړه او ړړ وو چې د تور ټوپکو له لمبو څخه پرته موږ نه پوهېدو چې ښې ویشتونکي چېرته پراته وو. داسې برېښـدل چې دوی ته کمرونو او تیږو چې ځینې یې له یوې دیارلس انچه تختې څخه لویې نه وې، ښـه پټنځایونه برابر کړي وو. دوی د پښـو پر سـر ناست وو، خو له کړنګ څخه د تورټوپکو او دان پورو له میلو او دسـتارونو د پاسنۍ برخې څخه پرته بل څه نه ښکاره کېدل. ښې یې دومره کره وې چې د مخکښ ګارد او نورو واحدونو عسکر په ځمکه غورځېدل.[۶۵]

لکه څنګه چې کلکتې ته په یو رسـمي راپور کې ورته اشـاره شـوې وه، دا څرګنده وه چې په اوچتو غاښـیو کې «زموږ اروپايي او هندوسـتاني منظم عسـکر د افغانانو پر ضـد جګړه کې په ناوړه حالت کې وو. افغانانو په خپله اعلی زغردتوب او جلتیا، له تعقیب څخه د تېښـتې توان درلود او اوږدو تور ټوپکو یې په اوږده واټن کې چې زموږ د دان پور ټوپکو مرمۍ نه ور رسـېدې، په وژونکي دقت ښـې ویشـتلې».[۶۶] د افغانانو دغه وړتیا چې په سـیمه کې تري تام شـي، انګرېزان وېرولي وو. په دې اړه سېل خپلې مېرمنې ته لیکلي: «تر څو یې چې ډزې نه وي پیل کړې، هېڅوک نه پوهېږي چې دوی شـته او که نه»[۶۷] له ټېپانو څخه یو په خپله سـېل و چې د غلچکي برید په لمړیو دقیقو کې یې پښـه د تورټوپک مردکۍ ټوټې ټوټې کړې وه. د نوموړي د غونډ جګړن ویلي: «د زاړه سـېل سـکون زما ډېر خوښ شـو. ده ما ته مخ کړ او وېې ویل: «وېډه، زه خو ټپي شـوم.» او بیا په اس سپور قوماندې ته یې تر هغه وخته دوام ورکړ تر څو چې د ډېرې وینې د ضایع کېدو له امه یې، قومانده ډني ته وسپارله.»[۶۸]

له دې سـره سـره، د سـېل ځواکونه چې له کابل څخه تقویتي قواوې ور رسـېدلې وې، د خرد کابل په غاښـي کې مخته روان وو، خو په ډېرېدونکې توګه درنه مرګ ژوبله ور اوښـته. سېل بیا قومانده په لاس کې واخیسـته، خو دا ځل یې له ډولۍ څخه قوماندې ورکولې. تر ټولو درنه مرګ ژوبله د یوې بلې شـپې په برید کې شـاوخوا د سـهار په پنځو بجو یوه اونۍ وروسته د اکتوبر په ۱۷مه ور واوښته. د تیزین یو مشر انګرېزانو ته یو نوټ ولېږه چې په کې ویلي یې وو«دوی تنګي تاریکي [تیاره تنګي] ته رسېدلي او په دوو ساعتو کی به پر موږ برید وکړي. یو مودبه ځواب دوی ته ولېږل شـو چې موږ د تاسې مشـرانو راتګ ته خوښ یوو او هڅه به وکړو چې مناسـب ښـه راغلاسـت درته ووایو»[۶۹]، خو دغه نوټ یو جنګي تکتیک و:

د دغه نوټ په وسـیله انګرېزانو ته وویل شـول چې اوس دې د یو مخامخ برید په تمه اوسي، خو غلزي وتوانېدل چې د ځواک اصلي برخه یې له شا څخه په انګرېزانو نابېره برید وکړي چېرته چې د شاه شجاع نوې جلب شوې حاضر باشې سپرې قوې ته رشوت ورکړل شوی و چې دوی کمپ ته د ننه پرېږدي: «دوی له یوې قبیلې وو. په داسې حال کې چې نورو جګړه کوله، دغه تل چمتو ښاغلو خپل کار څه ناڅه ترسره کړ، اوښبانه یې وژل او د اوښانو د پښـو عضلې یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوڅوڼې چې له تګه ولوېږي.»[۷۰]

په دغه شپه د سېل غونډ ۸۹ کسه نور له لاسه ورکړل. همدا راز افغانانو له کمپ څخه ډېر پېټي او مهمات په خپله د کمپنۍ پر ۹۰ اوښانو په تېزين کې د غلزيو کلاوو ته يوړل. کوم عمليات چې موخه يې غلزيو ته د جزا ورکړه وه، داسې بڼه واخيسته چې قربانيان يې هغه څوک نه وو چې په نظر کې نيول شوي وو: د غرونو د غاښيو په تنګ جال کې غنه په مچ بدله شوه او ښکاريان په ډېره ناراحتۍ او حيرانتيا پوه شول چې دوی په خپله ښکار کېږي.

د اکتوبر د ۲۳ مې په سهار انګرېزانو له تېزين څخه لږ مخکې د غاښي په ډېره تنګه برخه کې بيا مخ ته تګ پيل کړ. له دوو خورا لويو کمرو څخه په تېرېدو او څنګ ته يې په اوښتو سره وليدل شول چې «ټول اړخونه او غونډۍ چې له درې څخه چاپېر وې، له افغانانو څخه ډکې وې». له سنګرونو څخه په کره نښه ويشتنې او په مناسب وخت کې پر شاتني ساتونکو او د پېټيو پر کتار يرغل، «دوی يو ځل بيا زموږ ګڼ شمېر خلک ووژل او د پام وړ غنيمت يې ونيو. ما ته سخته ده چې ووايم زموږ خلک له ټول اړوند فرنيچر سره د روغتون هغه نهو خېموغوسه او عقده من کړي وو چې افغانانو په غنيمت يوړل او يا هغه بکسونو چې لږ تر لږه د دان پور دېرش زره ګولۍ په کې وې».[۷۱] وروسته دغه مهمات د کابل پر پاټې پوځ وکارول شول چې مرګونی اغېز يې درلود.

په راتلونکې ورځ انګرېزان بيا پوه شول چې کلابند شوي، خو دا ځل د پلې قوا سربېره، د تېزين په لور د دوی لاره لوی شمېر سپرې قوې بنده کړې وه. له لنډ رکود څخه وروسته، سېل کمپ ته د يو داسې پلاوي راتګ ومنه چې د اوربند جنډه ورسره وه. مذاکرې د غلزيو په کمپ کې بيا پيل شوې. سياسي افسر، جورج مکګرېګر George MacGrego چې له غونډ سره مل و، په راپور کې ليکلي چې «ده ته مشرانو په ډېر ادب ښه راغلاست وويل او په دې خوښ وو چې پر دوی يې باور وکړ چې يوازې له يو اسوال سره د خبرو اترو له پاره ورشي. دوی ګڼ شمېر او همغږي برېښېدل او ۷۰۰ کسه يې لرل چې شمېر يې ورځ تر بلې ډېرېده».[۷۲]

مکګرېګر هر هغه څه ومنل چې دوی غوښتل. مېرمن سېل ليکلي: «دوی به ۴۰۰۰۰ روپۍ تر لاسه کړي. دا هغه څه وو چې شخړه يې پيل کړه. د دې په بدل کې دوی ژمنه وکړه چې ټول هغه څه چې زموږ دي بېرته راکړي. د تاوان، مهماتو، پېټو او يو شمېر تانو له لاسه ورکولو او زموږ له ځنډېدنې وروسته، اوس به موږ له هغه ځای څخه روانېږو چېرته مو چې يون پيل کړی و، خو پرته له مړيو او ټپيانو څخه.»[۷۳] وضعيت د مېرمن سېل د يادونې په پرتله ډېر ترينګلی و. ځينې په دې باور وو چې خبرې اترې يوازې د ډېر وخت د ترلاسه کولو په پلمه وې. هنري ډيورنډ Henry Durand دغه خبرې اترې لويه تېروتنه وبللې. ده ليکلي: «دا د عمل وخت و. جګړمار باب بايد جګړه کړې وای، نه خبرې»[۷۴]، خو د پيسو ورکړې سېل ته فرصت ورکړ چې ټپيان له يوې وسلوالې ساتونکې ډلې سره کابل ته ولېږي چې هلته حکومت ته د پاڅون د کچې په اړه هم خبر ورکړي او پاتې عسکر په چټکۍ ښکته د جلال اباد په لور روان کړي. د انګرېزي ځواک بدغوني او تروش ډاکتر، جان مکګرېګر د دغه خبرو اترو په هکله ليکلي: «خوښ يم چې جګړه به نوره نه وي ځکه چې په هرڅه کې چې سېل او ډېني لاس ووهي، هغه به خامخا ناکامه کېږي.»[۷۵]

له بده مرغه، له دوو ورځو سکوت څخه وروسته بريدونه بيا پيل شول. د اونۍ په پای کې سېل راپور ورکړ: «د قوې وروستنۍ ساتونکې ډله هره ورځ تر بريد لاندې راځي او هره شپه پر کمپ ډزې کېږي.»[۷۶] هر سهار «وروسته له دې چې د ښار ډله د بېګل په غږولو بېرته راوغوښتل شي، لکه جادو او سحر يې چې کړې وي، سمدلاسه افغانان له کمپه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیم میل څخه په لږ واټن کې له هرې ورې غونډۍ، کرکنډې•، د وښــو ګېډۍ، هر بوټي او هر کمر څخه بیا برید پیل کړي او په لویه پیمانه د دښــمنانو نیمه کړۍ را څخه تاو شــي.»[۷۷] د افغانانو شــمېر په دوامداره توګه ډېرېده. مېرمن سېل په اډه کې داسې یادونه کړې: «د کابل شاوخوا ټولې کلاوې تشې دي او (ویل کېږي چې) ځوانان تللي چې په تیزین کې زموږ پر ضد جګړه کې مرسته وکړي.» د نومبر په دویمه، بلاخره د سېل غونډ له غاښي څخه تیر، په هوارو کې ښکاره او د ګندمک کوچني حاصل‌خېزه کلي ته ورسېد، چېرته چې د شاه جهان د نیملې باغونه وو او د شــاه شجاع پوځیانو یو کوچنی بارک درلود.

دلته ســېل او افســران یې د لســو ورځو له پاره پاتې شــول چې دمه وکړي او بېرته ورغېږي، خو لکه څنګه چې د پوځ مذهبي مشر ټینګار کړی و، دا د سدتیا وخت و او هېڅا د شرابو په څښلو کې زیاتی ونه کړ. دلته هغه شمېر پوځیانو چې د مېکناټن له خوا په جوړه شــوې افغان لوا، جانبازان، کې پاتې وو «بغاوت وکړ او د انګرېزي افســرانو په وژنه یې پیل وکړ... اوس دا څرګنده وه چې یوازې غلزي مشــرانو د خپلې اعانې د اعادې له پاره پاڅون نه دی کړی، بلکې ټول هېواد زموږ پر ضد پاڅېدلی دی.»[۷۸] تر اوسه یوازې د څو ورځو په ترځ کې دغه غونډ ۲۵۰ کسه له لاسه ورکړي وو او د دوی وضــعیت ورځ تر بلې په چټکۍ خرابېدو. داســې اوازې وې چې د دوی تر شــا په غاښــیو کې او په خپله د کابل په شاوخوا کې درنې جګړې روانې وې؛ نو د جګړې یوه شــورا جوړه شــوه چې د کړنو په یوه تر ټولو ښــه لړۍ پرېکړه وکړي. ســېل او افســرانو یې پرېکړه وکړه چې هند ته او یا بیا بېرته کابل ته د تګ پرځای، ښــکته د جلال اباد په لور خپل پاتې ۳۵ میله مزل بشپړ کړي چې د ښار دفاع بیا پیاوړې کړي او هلته دې ته تم شي چې بیا څه پېښېږي. که څه هم هېڅوک یې په پایله نه پوهېدل، خو دغه پرېکړې د جګړې بهیر بدل کړ.

د سېل غونډ د نومبر په ۱۲مه جلال اباد ته ورســېد او ښــار یې پرته له کلک مقاومت څخه ونیو. د ختو ټیټ دېوالونه په نړېدو وو او عســکرو ته د جلال اباد ښــار «کوچنی او ککړ» ښــکاره شــو، خو یوه خوا یې چې د کابل ســیند ته څېرمه پرته وه، لږ تر لږه حاصلخېزه او ښــه پنه کړل شــوې وه او په نس وږو عســکرو، ســیند له شــېرماهي او د خوږو اوبو له کبانو څخه ډک وموند. دوی به په ذغالو د کبانو کباب کولو. ګلیګ په دې اړه په یوه تبصــره کې ویلي: «که څه هم عادي یون کوونکو ته ښــایي دغه شــاړ ښــار بې خونده برېښــېده، خو د زړورو او په ترخه بڼه د ځورېدلو عســکرو په اند... دغه ښــار ډېر ښــه جزابیتونه درلودل.»[۷۹] جلال اباد ته د راتګ په ماســپښــین، براډ فوټ د اســتحکاماتو په بیا جوړولو پیل وکړ. په دفاعي دېوال کې درزونه او ســوري ډک کړل شــول، تیر کش او مورچلونه جوړشــول، لس توپونه سنګرونو ته وخېژول او ډزو ته تیار کړل شــول. لټوونکې ډلې د خوراکي توکو او وښــو د راټولولو له پاره ولېږل شــوې او د هغه خنډونو ړنګول پیل شول چې له سنجونو• څخه یې د دوی د ډزو مخه نیوله. دغه رغونه په ښه وخت کې ترسره شــوه. ســبا ســهار د غلزیو او شــینوارو ګډه قوه د ښــار ســوېل ته «په ټیټو غونډیو کې ښــکاره شــوه. د ورځې په تېرېدو ګاګریزه لوړې له دوی څخه ډکې شوې».[۸۰]

د ښار دروازې وتړل شوې، خو له دې څخه لږ وخت مخکې، سېل یو وروستی چټک ځری په دې هیله ولېږه چې د خیبر له لارې په خوندي توګه په پېښور کې انګرېزي استازي ته ورشي. نوموړي په یوه ټوټه کاغذ کې په بیړه لیکلي:

• کرکنډه: لویه تیږه چې له غره رارغړېدلې وي

• سنج: هغه دېوال چې د بام پر څنډه د کلا شاوخوا جوړ شوی وي

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوارم چې اعلی ســرقوماندان ته خبر ورکړم چې مخالفینو موږ له هرې خوا کلابند کړي یوو. دوه غونډونه او یوه مېکانیزه ډله د دغه پراخه دېوالونو د دفاع له پاره بسنه نه کوي او زموږ د ډېرو هڅو غوښتنه کوي. موږ سمدلاسه د پیسو او همدارنګه ۲۰۰۰۰ د دان پوډر ګولیو غوښتنه کوو. په حقیقت کې موږ همدا اوس هر راز مرستې ته اړ یو لکه عسکر، پیسې، خوراکي توکي او مهمات. د دغه کړنو ژر تر ژره ترسره کېدنه به موږ ته ګټور وي. عسکرو ته د ورځې نیمه ځیره ورکول کېږي او یوازې د شپږو ورځو له پاره وریجي پاتي دي او اوړه هېڅ نه شته.[۸۱]
د جلال اباد کلابندي پیل شوې وه.

په سوېلي افغانستان کې اوس په وضاحت یو لوی پاڅون په پېښېدو و. په کندهار کې لارېنس په دغه باور و: «زموږ پر ضد احساسات ورځ تر بلې ډېرېږي او زه د پرله پسې اړودوړ تصور کوم. د دوی ملایان د هېواد له یوې ګوښې څخه تر بلې زموږ پر ضد وعظ کوي.»[۸۲] د نوموړي پوځي سیال، جنرال ناټ له ده سره همغږی و او خپلې لور ته یې داسې لیکلي وو: «هېواد په خواشینوونکي وضعیت کې دی... د سېر ویلیم مېکناټن تېروتنې او کمزوری سیستم تر ټولو ډېر جنجال زېږوونکي دي. نوموړی یا باید بدل شــي او یا موږ باید د نړۍ له دغه برخې څخه ووځو... ډېر کلونه به ونیســي چې د مېکناټن کړنې بېرته جبران شي. ولې لارډ اکلنډ دغسې سړی چې د انګرېزانو اړوند هر څه یې له سپکاوی سره مخ کړل، په دغه واکمنه څوکۍ پرېښی؟»[۸۳]
په غزني کې د چونۍ قوماندان، ډګروال تامس پامر په همدغه کچه اندېښمن و. نوموړي ناټ ته لیکلي: «دلته سیمه ورځ تر بلې له ډېر اړودوړ ســره مخ کېږي... زه نه پوهېږم چې ولې د جنرال ســېل غونډ هېواد پرېږدي. هو، کېدای شــي دوی په جګړو خپله لار وباسي، خو دښمن به د دوی شاته لاره بنده کړي او زموږ اړیکي به له هند سره په داسې بشپړه توګه وشلوي لکه په دا تېرو دوه اونیو کې.»[۸۴]
په چاریکار کې الډرېډ پاټېنګر تر ټولو ډېر په وېره کې و. نوموړي اوس په دې کې اړینګ نه درلود چې د ده کوچنۍ د ګورخه چونۍ به له ټولوژنې سره مخ شي؛ نو کابل ته لاړ چې له الفنسټون او مېکناټن سره مخامخ استدلال وکړي. الفنسټون وارخطا ناست و. ډېر زړه نا زړه او اندېښمن ښکارېده، خو ده ونه شو کړای چې پاټېنګر ته کومه فزیکي مرسته او یا لږ تر لږه هغه پوځي سپره قوه او توپخانه چې نوموړي یې له ناچارۍ غوښتنه کوله، په دې دلیل ولېږي چې دغه ځواکونو ته په کابل کې اړتیا وه. په عین وخت کې مېکناټن وویل چې له پاټېنګر ســره د لیدو وخت نه لري او د نوموړي په لیکلي راپور یې مســخرې وکړې: «پاټېنګر داســې لیکلي لکه اوس چې [د میرمســجدي] نجرابیانو تر یرغل لاندې راغي، خو زما خیال دا دی چې د وېرې له پاره دومره ډېر لوی دلیل نه شـــته. کله چې دغه خلک واوري چې غلزي بېرته ارامه شول، دوی به بېرته خپلو سوړو ته ننوځي.»[۸۵]
مېکناټن اوس هم په خپل اند کې سرتمبه برېښېده او هوډ یې درلود چې هېڅ خبر، حتی که ډېر بد او جدي هم و، باید د ده رضـایت او قناعت ګډوډ نه کړي او دا هغه وخت ډېر د پام وړ و کله چې په کابل کې ســتونزې په ښــکاره پراخېدلې، چېرته چې انګرېزان اوس په ځرګنده توګه په واټونو کې کنځل کېدل. کالن مکنزي لیکلي: «د ټولو خلکو

(c) ketabton.com: The Digital Library

چلند داسې و لکه د انګرېزانو په تباهۍ کې چې دوی د بریا اټکل کړی وي.» یو شمېر وژنې هم وشوې: یو عسکر په خپله خېمه کې ویده و چې یو افغان په تومانچه وواژه. یو د ټیټې رتبې عسکر چې ستونی یې غوڅ و په یو لښتي کې وموندل شو. کپتان والر Waller د یو هدفي وژونکي له خوا ټپي شو او یو تورزن، ډاکټر مېټکف Metcalfe خپل کور ته څېرمه هغه وخت په توره وواهه کله چې له ښار څخه د اډې په لور تللو. مېرمن سېل اندېښمنه او په وېره کې وه. نوموړې په خپل یادښت کتاب کې لیکلي: «عمومي انګېرنه داسې ده چې مېکناټن ځان ته په ډاډګېرنه خپل ځان غولوي چې هېواد ارامه دی. دی یو سخت کار په مخ کې لري ځکه چې داسې زړوتیا له ځانه نه ښيي چې اوسنۍ ستونزې په یوازېتوب حل کړي.»[۸۶]

د نوموړي د سرزورۍ د دلیل یوه وجه دا وه چې لږ وخت مخکې یې خبر تر لاسه کړی و چې لارډ اکلنډ ده ته په افغانستان کې د زیار په بدل کې د بمبیي ولایت څوکۍ ورکړې. دا داسې څوکۍ وه چې د ختیځ هند په ټوله کمپنۍ کې یو ملکي مامور ته تر ټولو ښه وه. سربېره پر دې نوموړي ته د ملبار Malaba غونډۍ پر سر یو بشپړ ښایسته پلدیوني Palladian هستوګنځی هم ورکړل شو؛ نو ځکه دا د ده په ګټه وو چې ژر تر ژره له افغانستان څخه لاړ شي او خلکو ته د ښې دندې د ترسره کولو انګېرنه ورکړي. بیا، چې د ده له تګ څخه وروسته څه پېښېږي، ملامتیا به د ده د ځای ناستي په غاړه کېږي. نوموړي اکلنډ ته په غوړه مالۍ لیکلي: «دا یو نابېره درناوی دی او داسې وخت راکړل شو چې په مسوولیت ویلی شم چې زه دغه هېواد د بشپړه ارامۍ او چټک پرمختګ په حال کې پرېږدم.»[۸۷]

هغه کس چې په ډېر احتمال سره د مېکناټن ځای ناستی کېده الکساندر برنز و. استازي نوموړی د څو میاشتو راهیسې په ډېرېدونکې توګه څنګ ته وهلی و؛ نو پرته له دې چې د خپلې خوښې لیکوالانو اثار ولولي، بل څه یې د کړنې له پاره دومره ډېر نه درلودل. نوموړي په اګست کې خپل کور ته ولیکل: «بې اړنګه، زما د ژوند تر ټولو بې موخې او لټ پړاو همدغه اوس دی. زه د حکومت له پاره له مشورې ورکولو پرته کوم بل کار نه کوم او پرته له دې چې زه د میاشتې ۳۵۰۰ روپۍ اخلم، بله کومه دنده نه ترسره کوم... [په عین وخت کې] د تسېتس Tacitus لوستل ما ته دومره خوندور دي لکه د استونو لیکل.»[۸۹] کله چې د استازي له نوې دندې څخه خبر شو، هغه لیکلي چې دی د مېکناټن ځای ناستي ته «څوبمن» دی، خو بیا هم، اوس چې د هغه انعام د ترلاسه کولو په درشل کې و چې له ډېرې مودې راهیسې یې په لټه کې و، نوموړي په دې فکر کولو چې ده په رښتیا څومره دغه څوکۍ غوښته او یا نه. خپل ورور ته یې په ورستي لیک کې لیکلي: «زه ساعت په ساعت د واک او مقام له پاره څوب له لاسه ورکوم او له ځانه پوښتم چې ایا زه د دغه لوی واک دومره وړتیا لرم لکه دومره چې زه پرې باور کوم. کله کله فکر کوم چې نه، خو کله چې په زولانو کې نه وم تړلی ، زه هېڅ کله په واک کې ناکامه شوی نه یم... هیله من یم چې دغه اړنګ مې لیرې شي ځکه چې اندېښنې دردوونکې دي. زما د کرکټر یوه لومه بشپړ جدیت دی. زه د هېڅ داسې کړنې په اړه بې پروا نه یم چې زه یې ترسره کوم. په حقیقت کې، که زه یو کار ته ملا وتړم، بیا نو بې پروا نه شم پاتې کیدای.»[۸۹]

حقیقت دا و چې د اشغال په وخت کې د برنز ډېر استعدادونه په لویه کچه ضایع شول. له مسون څخه پرته، برنز د هر انګرېز افسر او یا یون کوونکي په پرتله افغانستان ډېر پېژانده. په دغه هېواد پوهېده او پرې ګران و. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده ذاتي سياسي وړتيا دومره کره وه لکه قضاوت يې چې اکثراً بې عيبه و، خو نيمګړتيا يې واک او پرمختګ ته لېوالتيا وه چې دی يې په يو بشپړ داسې غير ضروري يرغل او د اشغال په غلطه اداره کې ښکېل کړ چې دواړه يې د يو ځښن دسپليني له خوا اداره کېدل چې نه يې ده ته غوږ نيوه او نه يې د ده نظريو ته درناوی کولو. لکه ويتکېويچ چې د ده سيال و، دی يو زړور او پوه ځوان و او يو داسې بېګانه و چې د خپل زيار په وسيله يې د خپل پېر په تر ټولو لويه جيوپولټيک هڅه کې لوی موقف تر لاسه کړ، خو دغه دواړه په بېلو وسيلو پوه شول چې دوی په پراخه امپرياليستي لوبه کې د سطرنج پلې دانې دي. کله چې ويتکېويچ پوه شو چې د عمر خواري او زيار يې له پامه وغورځول او ضايع شول، د روحي خپګان او کرکې په حالت کې يې ځان وژنه وکړه. دغه حالت ته د برنز ځواب عياشۍ ته مخ اړول وو. په دې توګه، نوموړي تر نن پورې په افغانستان کې خپل ځان د کرکې ځېره وګرځولو. د افغان ماخذونو پر بنسټ، د برنز همدغه کړنو د کابل وروستي وژونکي اور ته پلته ووهله. په دې هکله مېرزا عطا تر ټولو ښه افغاني بيان کړی چې څرنګه برنز دغه اور بل کړ. نوموړي ليکلي چې په کابل کې اشرافيان په پرمختلونکې توګه د انګرېزي اشغال په هکله ځاځمن کېدل او په ځانګړې توګه د دوی د کړنو هغه بنه چې پر غلزي مشرانو يې پيسې کمې کړې وې، شاه شجاع يې څنګ ته کړی او د نوموړي وزير، ملاشکور يې له دندې ګوښه کړی و. دا د خپلې ناتوانۍ په هکله د شاه شجاع سرټکونه وه چې بلاخره يې عزت او ايمان ته د سپکاوي په اړه د شاهي سردارانو ځاځ د اشغالګر پوځ پر وړاندې اوج ته ورسولو. د مېرزا عطا په قول: «دوی هر يو خپلو کورونو ته لاړل او په ترغوني• کې کله چې لمر په لوېديځ کې ولوېد او سپوږمۍ په خپله ښکلا راپورته شوه، دوی سره راغونډ شول او په قران يې سوګند وکړ.» په داسې حال کې چې د سهل ځواکونه لا تر اوسه په خردکابل کې وو، مولانا کشميري د چټک عمل له پاره د ځينو مشرانو ټينګار ياد کړی دی.

پاچا هېڅ پوځ نه لري او لات هې جنګي [مېکناټن] نېشه دی
شراب څښي، مستي کوي، پټک يې تل په لاس کې
ناوخته کېږي، د ځنډ له پاره ځای نه شته
موږ کرار کښېناستی نه شو، بايد لاس په کار شو
چې سويه خبره نه شي
او ښکار مو له لاسه و نه وځي
راځئ چې د بد عمله ارواح، برنز په لوري بېړه وکړو،
او د سپېدو په چاودو کې، د ده کار جوړ کړو[۹۰]

خو په پای کې دوی هوکړه وکړه چې د اشغالګرو تر يو بد چلند پورې صبر وکړي چې د دوی پاڅون توجبه شي. د نومبر په لمړي ماښام چې د روژې لمړی اونۍ وه، مخکښو سردارانو هغه پلمه پيدا کړه چې دوی ورته تم وو. مېرزا عطا ليکلي: «د خدای په رضا، پېښه داسې پيل شوه چې د عبدالله خان اڅکزي يوه وينځه نجلۍ د ده له

• ترغوني: د ماښام تياره

(c) ketabton.com: The Digital Library

هستوګنځي څخه د الکساندر برنز کور ته وتښتېده. خان په ځاځ خپل یو چوپړیال د نادانۍ نجلۍ د بېرته راوستلو له پاره ور ولېږه. دغه انګرېز چې له غرور څخه پړسېدلی و، کنځاوې پیل کړې او د خان چوپړیال یې سخت وواهه او له کور څخه یې بهر واچاوه.» دا له کچې څخه وتلې پارونه وه. د موهن لال کشمیري په قول: «له خپلوانو سره یو ځای، عبدالله خان اڅکزی د امین الله خان لوګري کور ته لاړ، قران یې په لاس کې، ده ته یې زارۍ وکړې چې له ده سره ملګری شي چې په ښار کې خلک د پاڅون له پاره وپاروي. کله چې امین الله خان لوګري دغه غوښتنه ومنله، ځینې نور ناراضه مشران د اڅکزي کور ته ولېږل شول.»[۹۱] کله چې جرګه راغونډه شوه، عبدالله خان اشرافیانو ته وینا پیل کړه:

اوس موږ برحق یو چې دغه انګرېزي ږغ ایسته واچوو: دوی د استبداد لاس غځوي چې ښاریان، لوی او واړه بې عزته کړي: له یوې وینځې نجلۍ سره جماع د مذهبي غسل ارزښت نه لري، خو موږ یې باید همدلته او همدا اوس مخه ونیسو. دغه انګرېزان د خپلو هوسونو پر خرو د ځېنتوب تر ډګره کښېني. تر دې کچې چې موږ تول به ونیسي او لر ځنډ وروسته به مو یو بهرني زندان ته ولېږي. زه په خدای تکیه کوم او د جګړې معیار د خپل پیغمبر، محمد کچې ته اوچتوم او په دې توګه جګړه پیلوم. که بریا موږ ته انعام راکړي؛ نو دا هغه څه دي چې موږ یې غواړو، او که په جګړه کې مړه شوو، بیا هم مرګ له بې عزته او سپک ژوند څخه ښه دی![۹۲]

نورو سردارانو، د ده د وړکتوب ملګرو خپلې ملاوې وتړلې، ځانونه یې تیار کړل او جهاد ته چمتو شول. کله چې موهن لال د خپلو ځرو په وسیله د توطې جوړوونکو په هکله خبر شو، سمدلاسه د برنز کور ته لاړ چې ده ته د هغه څه په اړه خبرداری ورکړي چې په خوټېدو وو. برنز خپله ورځ د خپلې راتلونکې په هکله په اندېښنو تېره کړې وه او په لمړي ځل یې هند ته د تګ شلمه کلیزه وه. ده دا احساس وکړ چې دغه ورځ به ده ته ژوند بدلوونکې وي. د خپل ژورنال په ورستیو لیکو کې یې داسې لیکلي: «دغه ورځ به ما ته څه رامخته کړي؟ زما په اند، تخت یا تابوت. له لمر لوېدو څخه مخکې به پوه شم»[۹۳]، خو د غلزیو پاڅون لارې بندې کړې وې او کوم لیک کابل ته رانغی. د ۱۸۴۱ کال د نومبر په لمړي ماښام، موهن لال لیکلي:

ما برنز ولید او ورته و مې ویل [چې څه په پېښېدو دي] .. ده وویل چې نه غواړي په هغه څه کې لاس ووهي چې استازي جوړ کړي. لکه څنګه چې هغه په خو ورځو کې بمبیې ته ځي او بیا به دی [برنز] پخوانۍ اعانې بېرته اعاده کړي او مشران به پخلا کړي. ما بیا ورته وویل چې دا د چوپړ له احکامو سره ټکر دی چې داسې بدبخته بلاوې پرېښودل شي چې وده وکړي او د بد حالت د مخنیوي مانا دا ده چې مخکې له دې چې دښمنان موږ ته زیان ورسوي دوی نابود کړل شي. کله چې برنز دغه خبرې واورېدې، له څوکۍ څخه اوچت شو، اسوېلی یې وکیښ، بېرته کښېناست او ما ته یې وویل چې له دغه هېواد څخه د وتلو او د بایللو له کبله یې د ماتم وخت رارسېدلی دی.[۹۴]

کله چې موهن لال بېرته د پل چرخي بازار په لور خپل کور ته روان و، توطیه ګر په تیارۍ بوخت وو. میرزا عطا لیکلي:

همدغه شپه، د سپېدو له چاودو څخه مخکې دوی د برنز کور ته لاړل او په خپلو بې رحمو تورو یې پیره داران ووژل. د جګړې خبر په ټول ښار کې خپور شو او د کابل نارینوو، څوربو جنګیالو، دغه خبر له خدای څخه هغه ډالۍ وبلله چې دوی یې غوښتنه کوله. دوی خپلو هتیو ته لاړل، وسلې یې واخیستې او د جګړې ډګر ته یې د یا چار یار [د درانیو او بارکزیو د جګړې ناره] په چیغو منډې کړې. د سپېدو په چاودو سره، دوی لکه ملخ کوڅو ته راتوې او د الکساندر برنز د کور شاوخوا ته راغونډ شول.[۹۵]

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷

ټول نظم په ختمېدو دی

د ۱۸۴۱ کال د نومبر ســـهار روڼ او یخ پیل شـــو. د کابل له دېوالونو بهر په باغونو کې د ژمي لمر ورانګو، له افغاني نښـترو او سـروو څخه تیاره او اوږده سـیوري اچولي وو. له باغونو څخه وراندې، په نوې جوړه شـوې اډه کې د شـاه شجاع د عسکرو د تنخواوو معتمد، کپتېن هیو جانسـن Captair Hugh Johnson سهار وختي له خوبه ویښ شوی و. نوموړی تېره شپه د غونډ یوې ماښامۍ مېلمستیا ته تللی و. خرابېدونکې امنیتي حالت ته په کتو سره، ورونو افسرانو یې وډومارو چې په اډه کې شـپه تېره کړي که څه هم افغانه معشـوقه یې د ښـار په مرکز، شـور بازار کې د ده په کټ کې ورته تم وه.

نوموړي په هغه شپه په خپل یادښت کتاب کې لیکلي: «د لمر ختو په شـاوخوا کې، مخکې له دې چې ویښ شـم، زما یو چوپړیال راغی او ویې ویل چې کارګران نن په خپلو کورونو کې پاتې شـول ځکه چې له دوی سـره د خپلې شـتمنۍ د چور وېره وه. د شپې له خوا داسې ګنګوسې خپرې شـوې وې چې په ښـار کې به اړودوړ رامنځ ته شي. ما دغه کارګران له څو ورځو راهیسـې د ماموریت په احاطه کې په یو کور کې چې ما پېرودلی و په کار ګمارلي وو.»[1] جانسـن دا ناشـونې وګڼله. پرون ماښـام، مخکې له دې چې له ښاره ووځي، د پېښـدونکي اړودوړ هېڅ کومې نښې نه لیدل کېدې او لکه څنګه چې د نوموړي کور د الکسـاندر برنز کور ته نږدې و، دی ډاډه و چې که څارګریزو مالوماتو د اړودوړ د پېښـېدو یادونه کړې وای؛ نو ملګري به یې ده ته خبرداری ورکړی وای. نوموړی زیاتوي: «نیم ساعت وروسـته مې چې چوپړیال د ښـار په لور لاړ، ما ته درې چپړاســیان راغلل او ویې ویل چې زما د کور او خزانې مخ ته یوه ډله خلک راغونډ شـــوې. دوی د ننوتلو هڅې کوي او برنز د دوی د ارامولو هڅه کوي.» جانسن خپلو څرګندونو ته داسې دوام ورکوي:

د اس چمتو کولو امر مې وکړ، خو مخکې له دې چې پر اس سـپور شـم، د اسـتازي پوځي سـکرتر، کپتان لارېنس ته ورغلم چې د هغه څه په هکله خبر ورکړم چې ما اورېدلي وو، خو په دې هکله یې له برنز څخه مخکې یو نوټ ترلاســه کړی و او د جنرال دفتر ته روان و. زما یو بل چوپړیال راغی او ویې ویل چې د هغه واټ کنټرول چې زما او د برنز کور په کې دی، بلوا کوونکو په لاس کې واخیست. ځینو یې هڅه کوله چې زما دروازه پرانیزي، خو زما د خزانې سـاتونکو پر دوی باندې درنو ډزو ته دوام ورکولو. ده چې زما اس زین شـوی ولیده، راته ویې ویل چې خپل کور ته تګ ناشـــونی دی ځکه چې پاڅون کوونکي هره دقیقه ډېرېږي او هر اروپایي یا هندوســـتاني چې مخې ته ورځي، دوی یې وژني. په دې خیال چې جنرال به یوه پوځي ډله ولېږي څو دغه بلوا وځپي او زما خزانه او د هستوګن، الکساندر برنز چې مخکې یې په یو بل نوټ کې د سـملاسي مرستې له پاره زارۍ کړې وې، ژوند وژغوري، زما اس چمتو سـاتل کېده چې زه هم د پوځي ډلې ملتیا وکړم. زه د دفاعي دېوال سر ته وختم چې که له ښـار څخه د بلوا څه نښې ولیدی شم. هلته مې پنځه دقیقې لا تېرې نه وې چې د ښــار له لوري مې یو ټینګ لوګی ولید. زه ســـمدلاســـه پوه شـــوم چې مخالفینو زما کور ته اور واچولو. ما د دان پورو درنې ارابې هم واورېدې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده ته د وژنو او چور د ناوړه راپورونو... رسېدل پيل شول.

موږ حيران وو چې تر اوسه هم کومې پوځي ډلې ته امر نه و شوی. په ساعتونو وخت ضايع شو او د پاځون د ځپلو له پاره هېڅ کړنه ترسره نه شوه. داسې ګنګوسې چې وروسته په حقيقت بدلې شوې روانې وې چې پاڅون کوونکو زما د خزانې دېوال په ماين والوزاوه او خزانه يې چور کړه. همدا راز دروازې ته د اور اچولو په وسيله يې زما د کور واک هم خپل کړی او ټول ساتونکي، يو سوبه دار او ۲۸ سپاهيان، [اروپايي] افسران، زما ټول چوپړيالان - نارينه، ښځې او ماشومان يې وژلي او زما ټوله خزانه يې چې ۱۷۰۰۰۰ روپۍ په کې وې، لوټ کړې ده. زما په دفتر کې د درې کلونو راپه دېخوا ټول اسناد يې سوځولي چې نږدې د يو ميليون پونډو نه تصفيه شوي حسابونه په کې وو او زما شخصي شتمني چې له ۱۰۰۰۰ روپيو څخه يې ډېر ارزښت درلود ترلاسه کړې.[۲]

جانسن باور نه کولو چې د برنز، خزانې او د ده د کارکوونکو د ژغورلو له پاره ډېر څه نه ترسره کېدل او په وار وار يې په دې اړه د پلان پوښتنه کوله. وروسته څرګنده شوه چې ستونزه له الفنسټون سره وه. کله چې په ښار کې د اړودوړ راپورونه راورسېدل، دغه ناروغه جنرال له خپل راتګ څخه را په دېخوا په لمړي ځل پر اس د سپرېدو هڅه وکړه، خو دی ډېر کلک پر ځمکه او اس هم پر ده ولوېد. وروسته له دې، د کپتان وېنسنټ ايير په قول: «الفسټون چې زما په خيال هېڅ کله يو غښتلی او ازاد فکره سړی نه و، داسې يو حالت ته يې تنزيل وکړ چې د زوړتوب له کبله يې اوس دماغ پر ځای نه دی.»[۳]

په اډه کې يو کس چې عسکر يې عمل ته هڅول، د مېکناټن سېکمن ځوان پوځي سکرتر جورج لارنس و. جانسن هم د لارنس په څېر سهار د وخته له خوبه پاڅېدلی و او پوه شو چې اړودوړ روان دی. نوموړي ليکلي: «يو ځری چې ما ښار ته د عادي توکو د پېرودلو له پاره لېږلی و، ساه نيولی او په ډېره وارخطايي بېرته راغی او ويې ويل چې ټولې هټۍ بندې دي او له وسلوالې ګڼې ګوڼې څخه واټونه ډک دي. زه سمدلاسه اوچت شوم او د استازي په لټه کې شوم. نوموړی مې د سهار په اتو بجو پيدا کړ چې له الفنسټون سره په ژورو خبرو بوخت و...»[۴]

لارنس وړانديز وکړ چې د اډې ۵۰۰۰ عسکر دې سمدلاسه د ښار په لور د برنز هستوګنځي ته ولېږل شي او د بلوا د غدی دواړه مشران، امين الله خان لوګری او عبدالله خان اڅکزی دې ونيول شي: «حتی يوه شېبه بايد ضايع نه شي.» ده بيا وروسته ليکلي: «زما وړانديز سمدلاسه رد شو او په داسې حالاتو کې سوچه لېونتوب او بيخي ناشونی وبلل شو،» خو د نوموړي دويم وړانديز ومنل شو او هغه دا چې: د چوڼۍ انجنير، بريدمن سټرټ چې نوی واده يې کړی و، پر اس چارګام بريد جنرال شلټن ته ورشي. دغه جنرال په سياسنګ کې چې له ښار څخه ليرې سيمه وه، ګمارل شوی و چې د نارامه خرد کابل د غابښي خولې او د کابل ښار تر منځ د لارې امنيت وساتي. سټرټ به يې د بلوا په هکله چې د پل چرخي په شاوخوا کې لوټول کوي، خبر کړي او ويې هڅوي چې بالاحصار ته لاړ شي څو له هغه ځای څخه پر دېوال محاط ښار قومانده کړي او مناسب اقدام تر سره کړي. لارنس بايد همدا مهال، د بالاحصار په لور روان شي چې دغه پلان له شاه شجاع سره منظور کړي.

لارنس د سهار نهو بجو شاوخوا، د يوې کوچنۍ څلور کسيزه ډلې په بدرګه د بالاحصار په لور وخوځېد. نوموړي خپلو ساتونکو ته هدايت ورکړ چې «له ده سره نږدې روان وي، که اړتيا وي د بوټانو په پوندو کې دې له تېرو څوکو څخه د اس په چټک ځغلولو کې کار واخلي خو په هېڅ وجه دې نه درېږي».

(c) ketabton.com: The Digital Library

د محمدخان کلا ته څېرمه یو افغان له یوه لښتي څخه راپورته شو او په داسې حال کې چې یوه لویه غبرګ لاسې توره یې خوځوله، د واټ په لور یې را منډې کړې. زما په لور یې یوه ځاځناکه منډه وکړه، خو ما د خپلې ډنډې په ور وارولو ځان ورڅخه بچ کړ، توره مې راوایسته او خپل اس مې د ده په لور په تراټ کړ، بیا زما یو ساتونکي دغه کس د کرېین په ډز وویشت... کله چې موږ له واټ څخه ښکاره شوو، سمدلاسه یوې بلې ډلې چې په یوه لښتي کې پټه وه، پر موږ چیغه وکړه او د دان پورو سملاسي پرله پسې ډزې یې راباندې پیل کړې. یوازې زموږ چټکې ځغاستې او له موږ څخه اوچتو ډزو له تباهۍ څخه وژغورلو.

لارنس چې کله بالاحصار ته ورسېد، د شاه حضور ته بوتلل شو. شاه په ډېره غوسه ښکته پورته ګامونه اخیستل.

اعلحضرت په اوچت غږ وویل: «دا هغه څه نه دي چې ما استازي ته ویل چی که زما مشورې ته پام ونه کړي، پېښ به شي؟» ورپسې ما پاچا ته د خپل راتګ د موخې په هکله خبر ورکړ او غوښتنه مې ترې وکړه چې اجازه راکړي څو د شلټن غونډ ته امر وکړم چې بالاحصار ته راشي. شاه په ځواب کې وویل: «لږ صبر وکړه، زما زوی، فتح جنګ او صدراعظم عثمان خان [نظام الدوله] زما له عسکرو سره ښکته ښار ته تللي دي. زه په دې کې اړینګ نه لرم چې دوی به بلوا وځپي.»[5]
لکه څنګه چې لارنس پوهېده، په دې کې د طنز کوچنی څرک هم نه و. له میاشتو راهیسې انګرېزانو، شجاع لټ او بې اغېزې بللو، خو چې کله کړکېچ راغی، دا یوازې شاه شجاع و چې سمدستي لاس په کار شو چې پاڅون مخکې له دې چې له کنټرول ووځي، وځپي. نوموړي د خپلې ساتونکې ډلې وفادار او د ډېرې سابقې قوماندان، ویلیم کمبل د ۱۰۰۰ کسیزه پوځ او دوو توپونو او همدا راز له فتح جنګ سره یو ځای چې د ده صلاحیت ته مشروعیت ورکړي، د بلوا پر ضد لېږلي وو. په رښتیا، شجاع یوازینی کس و چې د برنز د ژغورلو له پاره یې هڅې وکړې که څه هم نوموړی له لسیزو راهیسې د ده کلک ناقد و. کله چې لارنس له شجاع سره یو ځای تم و، په ښار کې د فتح جنګ د بریالي پرمختګ او د پر له پسې سیمو د ارامولو په اړه راپورونه راتلل.

خو په برېځر کې، پېښو توره څېره خپله کړه. لمړی بریدمن سټرټ «په داسې حال کې چې ډېرې وینې ترې روانې وې» «توره په لاس» دربار ته راغی او «چیغه یې کړه چې دی وژل کېږي. ده وویل چې کله په دروازه کې له خپل اس څخه ښکته کېده، له ګڼې ګونې څخه یو سړي د ده په لور منډه کړه او دی یې درې ځلې پر مخ او ستوني په چاړه ووهلو». وروسته راپور راغی چې مخالفینو د فتح جنګ او کمبل عسکر په تنګو واټونو کې تر غلچکي برید لاندې راوستي او نښه ویشتونکو چې د شوربازار په کورونو کې پټ وو، دوی ته د سلو کسانو په شاوخوا کې مرګ ژوبله اړولې ده. دوی خپل دوه توپونه هم له لاسه ورکړي او اوس د برنز کور ته په لږ واټن کې بند پاتې شوي. شجاع اوس په ډېرېدونکې توګه د خپل زوی په هکله اندېښمن شو او د لارنس له زاریو سره سره، نوموړي «په داسې حال کې چې پلرنی عاطفي اغېزمن کړی و، له لږ ځنډ څخه وروسته یې بلاخره خپل زوی او صدر اعظم بېرته راوغوښتل. رټ، صادق، او جوړجاړی نه خوښوونکی صدر اعظم بلاخره سخت پارېدلی او په نیولې ساه له جګړې څخه بېرته راغی او پاچا ته یې په ځاځمنه بنه وویل: «د بریا په شېبه کې دې موږ بېرته راوغوښتو.عسکر به دې مات شي او پر موږ ټولو به بلا نازله شي.»»[6]

موهن لال یوازې له درې ساعته خوب وروسته یوې چوپړیالې ویښ کړ او په وارخطایي یې د برنز له دروازې څخه بهر چې څو کوره هاخوا د بازار په وروستۍ برخه کې و، د لویې ګڼې ګونې په هکله ورته وویل: «اغا، ته ویده یې او ښار

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترینګلی دی.» موهن لال د خپل باغ انګړ ته ننوت او ویې لیدل چې خلک خپل مالونه له سیمې څخه وتلو خوندي ځایونو ته لېږدوي.

هېڅ والو له خپلو هټیو څخه مالونه ایستل او ټول ښار په خوځښت و. د سلطان جان [د غلزیو یو مخکښ پاڅونوال چې له دوست محمد سره په بخارا کې و] سکرتر، میرزا خدا داد چې له ما سره یې اشنایي درلوده، زما کور ته راغی او ما ته یې په کور کې د پاتې کېدو او د خپلې شتمنۍ د نه ایستلو له کبله چې زه له کوم خطر سره مخ وم، خبرداری راکړ. نایب شریف هم [د قزلباشو یو مشر چې له پخوا راهیسې د برنز یو عیاش انډیوال و] خپل خسر راولېږه چې ما له خپلو ټولو ارزښتمنو مالونو سره د پارسیانو مېنې ته بوځي، خو ما د دوی دغه مهربانه مشوره ونه منله ځکه چې له کور څخه زما خوځېدنه به د پېښېدونکي خطر په اړه اړینګونه ډېر کړي؛ نو ما خپل چوپړیال له یوه نوټ سره سېرالکساندر برنز ته ولېږه. د نوموړي هستوګنځی زما له کور څخه د څو کورونو په واټن کې و. په نوټ کې مې د هغه مالوماتو په اړه ورته لیکلي وو چې ما ترلاسه کړي وو... د ده ځواب دا و چې زه باید په خپل کور کې پاتې شم او ده د عسکرو غوښتنه کړې. دوی به ژر ښار ته راورسېږي. نیم ساعت وروسته مې چوپړیال خبر راکړ چې نظام الدوله، برنز ته مشوره ورکوله چې خپل کور پرېږدي او له ده سره بالاحصار ته لاړ شي ځکه د نوموړي ژوند ته ډېر خطر و.[7]

برنز په خپل شهرت او خوندیتوب دومره باورمن و چې یوازې دوولس ساتونکي یې لرل. نوموړي لږ شېبه مخکې پرېکړه وکړه چې له دغه وزیر سره لاړ شي، خو په وروستیو شېبو کې د نوموړي پخواني جومه دار (د برنز د ساتونکو مشر) ور په یاد کړه چې استازي ته یې پیغام لېږلی؛ نو د هغه تر ځواب پورې دې پاتې شي او دی یې وډومارو چې لاړ نه شي؛ نو نظام الدوله یوازې لاړ او ژمنه یې وکړه چې د شاه د عسکرو له یوه کنډک سره به بېرته راشي. نوموړی چې کله پر اس سپور ستون شو، له بامونو څخه ډزې پرې وشوې، خو ویې کړای شول چې په جګړې خپله لاره بالاحصار ته وباسي.
په دغه وخت کې د مخالفینو مشران داسې یوه ټولګه وه چې له ناراضه شاهي پلوو، بارکزي سردارانو، ځاځناکه اشرافیانو، چې د پوځي اصلاحاتو په هکله په غوسه وو، پخواني وزګاره بېروکراتانو او له منځنۍ پوړې «علماوو، چې د شاه په چوپړ کې نه وو»، جوړه شوې وه. دوی د شور بازار په ګوټ کې عاشقان او عارفان ته راورسېدل اوعبدالله خان اڅکزي چې سمدستي یې د پاځون پوځي قومانده په لاس کې اخیستې وه، دوی ته لارښونه کوله. دوی په یوه باغ کې مورچلې ونېولې چې د برنز کور ته څېرمه و. کالن مکنزي په خپله یاد لیکچه کې یادونه کړې چې د مخالفینو مشرانو «له برنز څخه د داسې سړي په توګه کرکه درلوده چې په ټولیزه توګه داسې باور کېده چې ده انګرېزانو ته د افغانستان لاره وښوده او ادعا یې کوله چې له دوی سره یې په مناسب درناوي چلند نه کولو. که څه هم برنز فکر کولو چې د ټیټې کچې خلکو په منځ کې یې ګرانښت درلود، خو په دې کې ډېر اړینګ شته چې همداسې به وو حال دا چې مشرانو نوموړي ته د نظم یو داسې سیستم د اصلي پلې کوونکي په سترګه کتل چې دوی ته ډېر ناوړه و.»[8] کله چې برنز دوی ته ځري ورولېږل چې د مخالفینو د مشرانو د سرټکونو په اړه وپوښتي او خبرو ته بلنه ورکړي، دوی له لمړي ځري څخه سر غوڅ کړ او نور یې پرېښودل چې دغه ځواب برنز ته ورسوي. ورپسې، د مشرانو سړیو ته امر وشو چې بامونو ته وخېژي او د برنز د هستوګنځي شا ته ځانونه ورسوي. برنز ته باید هېڅ ځای پرې نه ښودل شي. موهن لال لیکلي:
«اوس یې هرې خوا ته څه نا څه دوه سوه کسه راغونډ شوي وو او سېر الکساندر برنز د خپلې پاسنۍ کوټې له کړکۍ نه له پاڅون کوونکو څخه د ارامۍ غوښتنه کوله او ټولو ته یې د ښه انعام ژمنه وکړه. له برنز سره کپتان ویلیم

(c) ketabton.com: The Digital Library

براډفوټ، د جنرال سېل د سور سري انجنیر کشر ورور او د برنز خپل کشر ورور، چارلس چې لږه موده مخکې کابل ته راغلی و، هم په بالکن کې وو.»

په داسې حال کې چې برنز پر پاځونوالو چیغې وهلې، براډفوټ له سینې ځخه لږ ښکته [د دان پور] په مردکي ولګېد. برنز او ورور یې دغه تېي ښکته راوړ او په لاندې خونه کې یې ځای پر ځای کړ. [سپاهي] ساتونکو چې له سختو ډزو لاندې وو، د مخالفینو د پرمختګ مخه نیوله. د سېر الکساندر ځینو چوپړیالانو غوښتل چې نوموړی په خېمه کې ونغاړي او په اوږو یې په داسې بڼه یوسي لکه نور چې د چور مال وړي، خو ده وویل چې خپل ورور او تېي ملګری کپتان براډ فوټ نه شي پرېښودی.

په دغه شـــېبه کې بلواګر وتوانېدل چې د برنز د کور دروازې ته اور واچوي. «کپتان براډ فوټ د اور لمبو وخوړ او د اور لمبې هغه کوټې ته ورسېدې چې سېر الکساندر او ورور یې په کې دربدلي وو. دوی د لمبو کڅې ته کتل او د رحم او بښنې له پاره یې زارۍ کولې. ورپسې بریدمن چارلس باغ ته ووت او مخکې له دې چې ټوټې ټوټې غوڅ کړل شي، شاوخوا شپږ کسه یې ووژل.»

موهن لال پر خپل بام ولاړ و او په وېره یې ننداره کوله په داسې حال کې چې د برنز له کوره مردکیو دېوالونه سوري کول او د ده شاوخوا د کړکۍ ښیښې یې ماتولې. اوس ټوپکوالو نوموړی پر بام ولید او دی باید ژر تر ژره ووځي. دی د خپلې حویلۍ د بهرني دېوال له هغه سوري ځخه ووت چې مخکې یې د تېښتې له پاره جوړ کړی و. پلان یې دا و چې په مراد خانۍ کې پر دېوالونو چاپېر د قزلباشو مېنې ته چې ښه دفاع ترې کېده، په منډه لاړ شي او د برنز د مرستې له پاره انګرېز پلوه شیعه مشر، خان شیرین خان راولي، خو کله چې په واټونو کې په منډه و، مخالفینو چې له مخامخ لوري ځخه راروان وو، دی ونیو او ترې چاپېر شول. همغه وو چې د کافرانو د جاسوس په توګه له ده ځخه سر غوڅ کړي، د ښه بخته، سپین ږیری بارکزی مشر او د دوست محمد د تره زوی، محمد زمان خان چې موهن لال یې یو کال مخکې د تسلیمۍ او د شاه شجاع په دربار کې د ځای لاره برابره کړې وه، مخالفینو ته په مخه ورغی:

دغه نواب له خپل کور ځخه بهر راغی او هغه ځوک یې ورټل چې زه یې نیولی وم. زه یې د دوی له لاسونو ځخه کش کړم، له ځان سره یې ستون کړم او د خپلو ښځینه په منځ کې یې ځای راکړ. دوی چې زما له لوري څه وخت مخکې مرسته ترلاسه کړې وه، ما ته یې د سهارنۍ له پاره یو قاب ښایسته پلو راوړ. د افغانانو په لاس او له دوی سره په ناسته کې به دغه خواړه په یوه بله موکه کې ناڅاپي او ډېر ارزښتمن وای، خو په اوسنیو ناورینجنو شېبو کې داسې برېښېدل چې د وریجو هره دانه زما په ستوني کې بندېده. زه اوس په یوه تیاره کوټه کې کښېنول شوم او ور راپسې کولپ کړل شو. مهربانه نواب له ما ځخه وغوښتل چې خپلې ګوتې له ګوتو ځخه وباسم او چېرته یې پټې کړم چې حرص د ده زوی دې ته ونه هڅوي چې د ګوتیو له پاره زما ګوتې غوڅې کړي. په عین وخت کې زما کور په بشپړ ډول لوټ شو.[۹]

لکه څنګه چې موهن لال چې هر څه یې له نږدې لیدل، اوس د ښځینه په منځ کې پټ کړل شوی و، د کوم بل شاهد داسې څرګندونه نه ده پاتې چې د برنز وروستۍ شېبې بیان کړي او تر یوې کچې هغه بېلابېلې نسخې چې اوس شته، ټولې ګنګوسې دي. تر ټولو ناشونې او په رښتیا تر ټولو خیالي نسخه د میرزا عطا ده. په دې اړه د نوموړي نکل داسې دی:

داسې ویل کېږي، کله چې غازیان هستوګنځي ته په زور ننوتل، په دغه مهال کې برنز د کور په خصوصي برخه کې له خپلې معشوقې سره د شهوت او خوند تود غسل کولو... دغه شېبه غازي چریکان ور ننوتل او ټول یې د ژوند د بدلون له کوټې ځخه را وایستل، په تورو یې ټوټې ټوټې کړل او د مرګ په ایره دانۍ کې یې وغورځول. په کور کې هر څه لوټ شول. جنګیالیو د خزانو بکسونه پرانیستل

(c) ketabton.com: The Digital Library

او خپلې لمنې يې د کمپنۍ له سکو څخه چې اوچت شرنګاری يې کولو ډکې کړې. وروسته يې د تنخواوو د معتمد، کپتان [هيو] جانسن پر کور بريد وکړ او د نوموړي خزانه او د ګدام ټولې زېرمې يې لوټ کړې. هر انګرېز چې په ښار کې و، هڅه يې کوله چې ژر تر ژره اډې ته وتښتي.[۱۰]

د دغه نکل يو بل ډول، منشي عبدالکريم په *محاربه کابل و کندهار* کې ليکلی. منشي عبدالکريم هم لکه ميرزا عطا په دې اند و چې دغه کړکېچ ګواکې د برنز لوېي جنسي اشتها وزېږولو. د منشي په اند، د اور بلېدنه د عبدالله خان اڅکزي د وينځې له کبله نه، بلکې «له يوې افغانې ښځې سره په شهوت کې د برنز ډوبېدل او د هغې د مېړه بندي کول وو».

داسې ويل کېږي چې يوه ورځ برنز د ښار د حالاتو د ارزونې له پاره کرځېده چې ناڅاپه يې يوه ښايسته افغانه ښځه تر سترګو شوه چې د خپل بام پر سر ولاړه وه او په ښايست کې بې جوړې وه. برنز يې په ليدو سمدلاسه لېونی شو، خپله دنده يې هېره کړه او د تقوا او شرم حس يې له لاسه ورکړ. وروسته له دې چې بېرته خپل دفتر ته لاړ، سمدستي يې کوتوال يا د پوليسو مشر ته وويل چې د هغه ځانګړي کور چې په هغه ځانګړې مېنه کې دی څښتن ورته راولي. دغه پوليس لاړ چې ورکړل شوی امر تر سره کړي. دی بېرته له يو ځوان، صادق، او پرهېزګار افغان عسکر سره راغی. نوموړی د دغه کور څښتن او د دغې بې جوړې ښايسته ښځې مېړه و. برنز وويل: «زه تا ته يو کار لرم - که دې زما وړانديز ومنلو، زه به تا افسر کړم، زه به تا بډای کړم، زه به تا يو له خپلو نږدې اشنايانو څخه وګڼم!» دغه ځوان عسکر وپوښتل: «دا کوم کار دی چې زه يې بايد ستا د هيلې د پوره کولو لپاره د ترسره کولو هڅه وکړم؟» برنز وويل : «ته يوه ښځه لرې، ښايسته لکه د څورلسم سپوږمۍ. ما ستا د کور د بام پر سر وليده. زه يې له خپل ذهن څخه نه شم ايستلی. ما ته يې راکړه. ما پرېږده چې هوس مې پوره کړم او هر هغه څه چې ته يې غوښتنه کوې، هغه به ستا شي.»

ځوان عسکر له شرم څخه په لړيکه شو، د ننګ له ترخه غضب او ځاځ څخه ډک شو او په پساري يې وويل: «مردار ځناوره! له خدای څخه وېره نه لرې؟ زه يو بروا• يم چې خپله ښځه د سرو زرو په بدل کې پر تا خرڅه کړم. خبردار، که دې يوه بله خبره وکړه، زه به د خپلې تورې پر څوکه ځواب درکړم.» برنز چې غوښتل يې خپله سربداڼي پټه کړي، دغه سړي ته يې زولانې واچولې او په تل خونې زندان کې يې لکه يو رښتينی قاتل واچاوه.

د منشي عبدالکريم په قول، دا د دغه عسکر خپلوان وو چې وروستنی ګوزار يې پر برنز وکړ:

د دغه ځوان عسکر دوولس خپلوان د برنز کوټې ته ننوتل. له دوی څخه دوه کسانو برنز ته لاس کړ، پر ځمکه يې څملاوه او يو يې پر سينه کښېناسته او په چيغه يې ورته وويل: «ځناوره، ته د سپېڅلو ښځو د بې عزته کولو جرات کوې؟ که ته د عدالت په محکمه کې مشر وای؛ نو راته ووايه چې د دغسې بېشرمه جزا به څه وه؟ د يهودو، عيسويانو او د زردشتيانو د عدالت کتابونه په دې اړه څه وايي؟» برنز د خپل ژوند د ژغورلو له پاره د ښنې زاری وکړې - خو د ده زاريو پر افغانانو اغېز ونه کړ. وروسته له دې چې کور يې لوټ کړ او ټول هغه څوک يې ووژل چې د برنز د مرستې له پاره د دوی په مخه ورتلل، برنز يې وواژه، مړی يې ټوټې ټوټې کړ، زېره يې پرې کله کړه او سر يې په واټونو کې د ننداري له پاره وګرځولو. وروسته بلوا کوونکي زندان ته لاړل، د زندان پر ساتونکو برلاسي شول او دوی يې ووژل. بيا يې دغه ځوان عسکر او نور زندانيان ازاد کړل. يوې بلې ډلې د Bakshi پر خزانه بريد وکړ، په خپلو تورو يې ټول ساتونکي او نور مامورين يې چې هلته وموندل پر ځمکه وغورځول او بيا يې څه چې په خزانه کې وو چور کړل.[۱۱]

د دغه بهير درېيم ډول چې د افغان جګړې لوی ويکتوريايي پېښليکونکی، سېر جان کې يې غوره ګڼي، وايي چې په داسې حال کې چې د برنز کور لمبو نيولی و، يو «نامالوم کشميري مسلمان» ده ته د مرستې وړانديز وکړ. دغه نامالومه سړی - چې په هېڅ نورو پېښليکونو کې يې يادونه نه ده شوې - هغه بالکن ته لاره پيدا کړه چېرته چې برنز او ورور يې له بلوا

• بروا: مرده ګاو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه د ژغورنې په هڅه کې وو او پر قران يې قسم وکړ چې دوی به د کور شا ته د باغ له لارې خوندي ځای ته ورسوي. لکه څنګه چې اوس دا واضح وو چې مېکناټن د خپل ځوان مرستيال د ژغورنې نيت نه درلود، «دواړو ځايي جامې واغوستې» او په دې هيله چې دوی به وتښتېدلی شي، په دغه سرې پسې ښکته د باغ په لور ستانه شول، خو دوی لا څو ګامونه نه وو اخيستي چې «بې وفا کشميري په اوچت غږ چيغه کړه: «وګورئ ملګرو! سکندر برنز دغه دی!» بلواګرو له يوې دقيقې څخه په لږ وخت کې قربانيان ووژل».[۱۲]

موهن لال يې ځلورم ډول لري چې ښايي تر ټولو معتبر او بې اړنګه ډېر خواشينوونکی دی. نوموړی وايي، وروسته له دې چې په ښځينه کوټه کې د الماری ور يو ساعت ورپسې کولپ و، محمد زمان خان ته يې زاری وکړې چې بام ته يې پرېږدي. کوربه يې اجازه ورکړه، خو په دغه شېبه کې هر څه پای ته رسېدلي وو. برنز او د لسو کلونو را په دېخوا د يون نږدې ملګری يې وژل شوي وو او د کور پاتې برخې يې د اور په لمبو کې پټې وې، خو د نواب د ساتونکو په قول چې وروستۍ شېبې يې د کلا له برج څخه ليدلې وې:

کله چې چارلس ووژل شو او ټوله کوټه له اور څخه ډکه شوه، برنز اړ شو چې هغه دروازې ته لاړ شي چې باغ ته پرانيستل کېده. دلته يې ګڼې ګونې ته زاری وکړې چې ژوند يې وسپموي، خو پر ځای يې د ښکنځلو او سپکاوي له باران سره مخ شو... د خونديتوب ټولې هيلې يې له لاسه ورکړې؛ نو د غاړې تور دستمال يې خلاص کړ او خپلې سترګې يې پرې وتړلې چې پوه نه شي چې مرګونی ګوزار له کوم لوري پرې ورځي. وروسته له دې يې بهر ته ګام کېښود او په يوه دقيقه کې ځاځمنو بلواګرو ټوټې ټوټې کړ.[۱۳]

مولانا کشميري ليکلي: «د زړورو افغانانو تېرو تېغونو د نوموړي مړی د هډوکو په ذرو بدل کړ.»

دوی يې اوچت وځړول چې ټول يې ووينې
له هر ګوټ څخه د وينو سيند بهېده
د ده ټوله شتمني او مال يې په غنيمت کې يوړل
لکه د منې باد چې له ونې څخه پاڼې وربېژوي[۱۴]

له دې څخه لږ وخت وروسته مخالفينو په هېواد کې ټولو مشرانو ته يوه اعلاميه ولېږه: «د روژې مبارکې مياشتې د درېيمې سه شنبې په سهار له نورو اتلانو سره چې لکه زمري هنګامه يې جوړه کړې وه، موږ د سکندر برنز پر کور يرغل وکړ. د سپېڅلي او قدير خدای په فضل، زړور جنګيالي له خپل کمين څخه ښې او کيڼ لوري ته خواره شول او د يو شمېر د پام وړ پرنګيانو سربېره، سکندر برنز او نږدې ۵۰۰ د کندېک پوځيان يې پر تورو باندې په بشپړ ډول نابودی او ابدي سزا ته وسپارل.»[۱۵]

د برنز بې سره تنه په واټ کې پرېښودل شوه چې د ښار سپي يې وخوري. د څه کم يوې اونۍ له پاره يې هېڅوک حتی د ليرې کولو له پاره د هڅې په فکر کې هم نه وو. بلاخره د برنز ملګری، نايب شريف چې له برنز سره يې ډېر مست ماښامونه تېر کړي وو، خپل يو چوپړيال ور ولېږه چې خوسا شوي پاتې شوني يې په خپله د برنز په باغ کې ښخ کړي.[۱۶]

سېر الکساندر برنز، سرباز، څارګر، ګرځندوی، ډيپلومات او له بريا څخه محروم شوی د استازي مرستيال د مړينې پر مهال يوازې ۳۶ کلن و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځاځمن بلواګر وروسته له دې چې د برنز کور او د جانسن خزانې ته يې اور واچاوه او د دغو دوو کورونو اوسېدونکي يې ووژل، د سنيانو له مرکز عاشقان او عارفان او شوربازار څخه لاړل او د شاه زمان د پل خشتي جومات له لارې له پله څخه تېر شول چې نورې نښې ومومي. په عين وخت کې کله چې د چور او ګټې خبر خپور شو، د کابل له اطرافو څخه وسلوال قبيلوي خلک ښار ته راتوېي شول. فيض محمد ليکلي: «د شاوخوا سيمو خلک د برنز له وژنې څخه خبر شول او په داسې حال کې چې شاه شجاع او انګرېز افسران لا تر اوسه د يو پلان په جوړولو بوخت وو، په لنډ وخت کې ډېر خلک په ښار کې غونډ شول... دغلزيو پلي عسکرو د ډوډۍ کڅوړې پر شا وې او اسوالو يې د خپلو زينونو په کڅوړو کې اچولې وې. دوی مخکې له دې چې خپل داسې نا اړين څېزونه پر خپلو ځايونو کې پرېږدي، سمدلاسه ښار ته يې اړنګه د ننه شول.»[۱۷]

مېرمن سېل تېره شپه ناوخته لا د مخه له خپل بام څخه ګڼ شمېر وسلوال کوهستاني اسوال ليدلي وو چې د ښار په لور را روان وو. اوس کابل ته له هر لوري او د هر قوم وسلوالو خلکو د لړۍ وياله په سيلاب بدله شوه. ميرزا عطا ليکلي: «عبدالله خان اڅکزي او امين الله خان لوګري رضاکارو وسلوالو ته چې له هر لوري په اتن، ډولونو او خوښۍ راتلل، ښه راغلاست وويل. دوی يې د اسلامي جګړې په ستندرد له دېوالونو څخه بهر راغونډ کړل او د بريد امر يې ورکړ.»[۱۸]

په هغه سهار چې د برنز پر هستوګنځي يرغل وشو، د مخالفينو شمېر شاوخوا ۳۰۰ کسه و، خو ۴۸ ساعته وروسته د جنګيالو شمېر چې په ښار کې راټول شوي وو، څه نا څه ۳۰۰۰ کسانو ته اوچت شو، درې اونۍ وروسته د دوی شمېر نږدې يوې بېسارې ۵۰۰۰۰ زره کسيزې کچې ته ورسېد چې په دې کې ببلابېلې ډلې له بيلابيلو ګيلو او انګېزو سره راټولې شوې وې چې پر انګرېزانو يرغل وکړي. لکه څنګه چې دغه ببلابېلې ډلې، چې کله کله سيالې هم وې، جلا جلا راورسېدې، دوی ځان ته ببل کمپونه جوړ کړل: په حقيقت کې او په ځانګړې توګه په پيل کې، انګرېزانو هېڅ کله دا خيال نه کولو چې دغه مخالفين د دوی پر ضد يوه متحده قوه وه. د بارکزيو پلويانو په شاه باغ کې چې د شاه جهان د يو تفريحي باغ مخ په نړېدو پاتې شونی و، ځای ونيو، کوهستاني تاجکانو په دهمزنګ کې کمپ جوړ کړ، سوېلي غلزي د محمد خان په کلا کې غونډ شول او سدوزي پلوه شاهي غوښتونکي، لکه امين الله خان لوګری په زاړه ښار کې ګڼ شمېر درلود. ډېر راغلي خلک سدوزي نخبه ګان نه، بلکې له څه ناڅه ورو ډلو څخه وو: ځينې يې د کابل سوېل او ختيځ ته د درو او غاښيو او د کوه دامن او لوګر نارامه پښتانه وو، خو داسې برېښېدل چې په لمړيو کې دا دوامداره ياغي کوهستانيان وو چې ډېری يې جوړ کړی و. يو کال مخکې دوی د برنز او سېل زيانمنوونکي جزايي کمپاين ډېر اغېزمن کړي وو او اوس نقشبندي پيرانو، په تېره بيا د مير مسجدي خپلوان، مير افتاب هڅولي وو چې له ده سره په ګڼ شمېر کې د نومبر د درېيمې په ماښام راشي. ځيني خلک لکه لوګريان له خپلو مشرانو سره راغلي وو، نور په انفرادي ډول د سني راديکال علماوو په نارو او همدا راز د لوی لوټ د ګنګوسو په اورېدو راغلل. شاه شجاع وروسته ليکلي چې د ده په باور: «دغه خلک د دين له پاره نه، بلکې د دغې نړۍ د شتمنۍ له پاره راغلي وو چې دوی خپل ژوند

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرې ورکوي او له مرګ څخه وېره نه لري.»[۱۹] خو بې اړنګه، مخالفينو د جهاد يا دين له پاره د جګړې خبرې کولې چې خلک د جګړې له پاره جلب او خپل انقلاب توجېه کړي - دا د افغانســتان په کورني تاريخ کې څه نا څه يو نوښــت و ځکه چې مخکنۍ ډېرې شخړې په خپله د مسلمانانو تر منځ نښتې.* محمد حسين هراتي ليکلي: «ټول اتباع، لوی او کوچني، بډای او بې وزله، ملکي او پوځي خلکو ته پر قران سوګند ورکول کېده چې د جګړې ملاتړ وکړي.»[۲۰]

د مخالفينو لمړنۍ نښې د ښــار او اډې تر منځ يو شــمېر برجونه او کلاوې وې چې انګرېزي بيوروکراتو د زېرمې له پاره غوره کړې وې. هراتي ليکلي: «دغه ټولې کلاوې ښار ته نږدې پرتې وې. چريکانو ته د باغونو او لښتيو لړۍ، چې ګڼو ونو پوښلې وه، دا کار شونی کړی و چې په اسانۍ دغه کلاوو ته ورنږدې شي.»[۲۱] د داسې نښو غوره کول تصادفي نه وو: د مخالفينو مشــران پوهېدل چې انګرېزان د خپلو اکمالاتو د ســاتنې له پاره په اجراتو کې پاتې راغلي وو. دوی خپل اکمالات پـه اډه کې د ننـه نـه، بلکې د جعفرخـان، نشـــان خـان او محمـد شــريف پـه کلاوو کې زېرمـه کړي وو. دوی پوه شـول چې که دغه کلاوې ويجاړې او يا ونيسي، انګرېزان به يا له لوږې مړه شي او يا به د مهماتو د نه شـتون له امله تسليم شي او يا به دغه دواړه وشي؛ نو سمدلاسه د برنز له مرينې وروسته، دوی له ښار څخه ووتل چې کلاوې ويجاړې او زېرمې يې لوټ کړي. دوی د جعفر خان کلا ونړوله او اور يې ور واچولو. بيا يې د محمد شــريف کلا ته چې اډې ته نږدې وه، مخ کړ او بيا غازيانو د دېوالونو نړولو ته پام واړولو. دوی د مېړيانو په څېر د بنســټ په کيندلو پيل وکړ.[۲۲]

دغه سهار کپټان کالن مکنزي په درېيمه کلا کې، د نشان خان کلا، چې د بريد له پاره په نښه شوې وه، ويښ شو. دغه کلا د شاه د ځواکونو اکمالاتو ته ځانګړې شوې وه او په کې د نهو مياشتو له پاره اوړه، د څارويو واښه او د انګرېزانو طبي اکمالات زېرمه وو. د کلا يوې خواته کانال او د قزلباشـو مرکز، مراد خاني پراته وو او بله خوا يې د شـاه باغ سـره نښتې وه او د انګرېزانو له اډې څخه يې يوازې څه د پاسه يو ميل واټن درلود. مکنزي په ښار کې د اړودوړ اوازې مخکې اورېدلې وې، خو د غونډ د حسـابونو په تصفيه کې ډوب و. نوموړي غوښـتل مخکې له دې چې سـبا ته د پېښـور په لور له مېکناټن سره ملتيا وکړي، دغه محاسبې بشپړې کړي.

> ناڅاپه يو بربنډ سړی زما مخې ته ودرېد چې پر سر د توري له دوو ژورو او په مټ او ځان کې د دان پور د پنځه ګوليو له ټپونو په وينو سـور و. نوموړی د مېکناټن يو اسـوال [سـوار] و چې ما ته يې د يو پيغام د سپارلو له پاره رالېږلی و، خو په لاره کې د پاڅونوالو تر بريد لاندې راغلی و. دا ما ته د حالاتو په اړه يو لوی خبرداری و؛ نو ســمدلاســه مې د دروازو د امنيت امر وکړ او په عين وخت کې مې د کپټان د کور [چې له کلا څخه په لږ واټن کې پروت و] په پاسـني دېوال کې د تيرکش ايسـتلو امر وکړ. په دغه کور کې يو بريدمل او نهه سـپاهيان ګمارل شـوي وو. په داسـې حال کې چې موږ د پورتنيو کارونو په ترسـره کولو کې بوخت وو، له ده افغانانو څخه وسـلوال وکړي د باغونو له لارې را وبهېدل او پر موږ يې ډزې پيل کړې... زما يو کس مړ او بل سخت ټپي شو.

ورپسې، بريدګرو ټول شاه باغ ونيو. که څه هم د مکنزي سړيو چې په دوامداره توګه مرګ ژوبله ور اوښته، دوی له کلا څخه تر درانه اور لاندې ونيول خو بېځايه يې نه شـوای کړی.

---

*په دغه سـيمه کې د جهاد د کليمې د کارونې دوه مخکنۍ بېلګې شـته وې. احمدشـاه ابدالي دا کليمه پر پنجاب باندې د يرغل د توجېه له پاره وکاروله او دوست محمد له رنجيت سېنګ څخه د پېښور په بېرته نيولو کې ترې کار واخيست.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ورځې په بهیر کې مخالفینو د کانال اوبه بندې کړې وې او داسې کلکه څارنه یې ور څخه کوله چې زما یو ملاتړی یې چې د اوبو د راوړلو هڅه یې کوله وویشت، خو له نېکه مرغه، موږ یو زوړ څاه چې اوبه یې د څښلو وې، پیدا کړ. نږدې د غرمې پر وخت موږ د عسکرو په چانتو کې له مهماتو پرته نور مهمات نه درلودل. ما له کپتان ټرور سره اړیکه ونیوه. نوموړي لږ تر لږه مهمات راولېږل، خو نوره مرستــه یې را ونه لېږله. د کپتان لارنس زړور وړاندیز چې که دوه ټولې ورکړل شـي، زما مرستــې ته به راشـي، [د الفنســټون او مېکناټن له خوا] رد شو. په ماښام کې مې خوراکي توکي له دولتي زېرمې څخه ووېشل. د شپې په ترڅ کې بریدونو په وقفه یې توګه دوام درلود او موږ په ناوړه اړنګ کې وو چې دښمن مو شمال ختیځ برج کمزوری کوي.[۲۳]

هغه ماسپښین کله چې مکنزي د خپل ژوند له پاره جګړه کوله، د مخالفینو مشرانو د ښار د ننه په خپلو غوراویو بیا کتنه کوله. تر دغه ماسپښـین پورې دوی ټولو خپل اسونه زین ساتلي وو چې انګرېزان د ځواکي برید په وسیله د دوی مرکزونو ته د ننه نه شي،[۲۴] خو دا په ډېربېدونکې بڼه واضح کېده چې انګرېزانو دومره ټکان خوړلی و چې په یوه واحده او مناسبه توګه یې د پاڅون ځواب نه شـو ورکولی. یو شمېر مشـران چې په پیل کې یې انګرېزانو ته د مرستې وړاندیز وکړ او وروســته یې د دوی وارخطایي ولیده، اوس کرار کرار شـــاته کېدل او پر ځای یې تلې ته کتل چې کومه خوا یې درنېږي.[۲۵] وېنسـنټ ایېر په خپله یوه تبصـره کې وایي: «پرته له دې چې عاملینو ته جزا ورکړل شـي، زموږ د هېوادوالو وژنه او د دولتي او شـخصـي شـتمنیو ورانونه له اډې څخه د یو میل په واټن کې او د بالاحصـار له دېوالونو لاندې ترسره شوه. زموږ له خوا د داسې کمزورۍ ښودنه، دښمنانو خپله غښتلتیا وګڼله – همدا راز هغه خلک یې زموږ پر ضد واړول چې له پاڅون سره د یو ځای کېدو له ګروهنې سره سره، تر اوسه بې پرې پاتې شوي وو او بلاخره یې ملت زموږ د تباهۍ له پاره یووالي ته وډوماره»[۲۶]؛ نو د دې له پاره د مخالفینو د مشـرانو لمړنی ګام دغه پرېکړه وه چې دوی ته به دا ښه وي چې یوې چټکې وتنې ته د تیاري پر ځای، ځانونه په یو لنډمهالي حکومت کې تنظیم کړي او یو مشر وټاکي څکه چې پرته له دې څخه د جهاد اعلان روا نه و.

لکه څنګه چې د پاڅون په پیل کې تر ټولو ډېر مخکښ اشـرافیان شـاهي غوښـتونکي وو، د دوی لمړی اند دا و چې شـاه شـجاع ته د دې فرصـت ورکړي چې خپل ملحد ملاتړي وشـړي. له انګرېزانو څخه د شـاه ناراضـتیا په پراخه کچه څرګنده وه، خو د هراتي په قول، د مخالفینو دغه وړاندیز د شاه له خوا له سختې ترټنې سره مخ شـو:

د مخالفینو مشـرانو یو پلاوی اعلحضـرت ته ولېږه او ورته وې ویل: «تاسـې زموږ پاچا یاسـت او موږ د بهرني اشـغال پر ضـد سـتا د ملاتړ په لټه کې یو. موږ هیله کوو چې تاسـې له دغه بهرني قوم څخه ځان بېل کړئ.» اعلحضـرت ځواب ورکړ: «زما واکمني له انګرېزانو چې زه یې ډېرش کاله دروند مېلمه وم، بېلېدونکې نه ده. که څه هم د نظام الدوله او وزیر په توګه د ناکاره عثمان خان ګمارنې ډېر خپګان رامنځته کړ، خو زه دوی ته په زړه کې ګرځ نه لرم. هر څه چې پر دوی باندې کېږي، پر ما دې هم وشـي.» مخالفین چې د شجاع د همکارۍ په خپلولو کې پاتې راغلل، نوموړی یې کافر اعلان کړ.[۲۷]

د یو سـدوزي په نه شـتون کې چې د دوی مشـري وکړي، پاڅونوالو بارکزیو ته مخ واړولو. له څو اونیو راهیسې داسې ګنګوسې وې چې بلاخره د دوست محمد تر ټولو هوښـیار او هوډمن زوی، اکبرخان له بخارا څخه تښـتېدلی، خو د ده په نه شـتون کې مخالفین اړ شـول چې د نوموړي تر ټولو مشـر د تره زوی، زمان خان ته ورشي. زمان خان هغه کس و چې موهن لال یې مخکې وژغوره. کله چې نوموړي د پاڅون په هکله لمړی واورېدل، خپل زوی یې چې شـجاع نومېده او د شـاه شـجاع زوی بللی هم و، کپتان ټرور ته ولېږه چې د مرسـتې وړاندیز ورته وکړي.[۲۸] اوس یې چې کتل د تلې کومه

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوا درنېږي، نوموړي د پاڅون مشـري ومنله او مېکناټن ته يې په ادب وليکل چې «که څه هم خوښـه يې نه وه، خو مشـري يې ځکه ومنله چې د ډېر تاوتريخوالي مخه ونيسـي». ده وويل چې حاضـر دی چې د شـاه شـجاع وزير شـي او د خبرو اترو په وسـيله په ســوله ييزه توګه د انګرېزانو وتلو ته لاره هواره کړي. ناخوښ هراتي ليکلي: «دوی محمد زمان خان د خپل مشـر په توګه وټاکه. نوموړی په «بډای کوچي» نومور دی، يو اطرافي ځېن اوس په کابل کې تر ټولو ډېر واکمن شو.»[۲۹]

د پاڅون دوه رښـتيني مشـران هېر نه شـول: امين الله لوګری د محمد زمان نايب وټاکل شـو، (دغه لقب يې په وياړ د خپل ژوند تر پايه وساته) او عبدالله خان اڅکزی د مخالفو وسلوالو د اعلی سرقوماندان دنده واخيسته. ورپسې يوه اعلاميه خپره شوه: «نواب زمان خان بارکزی، غازي، په نرمۍ او مهربانۍ کې د وخت ګل، او په ديني سرښندنه کې د پېر حيرت، د ټولو قومونو مسـلمانانو له خوا د ايماندارو امير او د مجاهدينو امام وټاکل شـو او ټولو په دغه لقب ومانه.»[۳۰] له دې څخه لږ وخت وروسته، ملايان او ملنګان د ښار واټونو ته راووتل، ډولونه يې وهل او په رسمي توګه يې جهاد اعلان کړ.

مخکې له دې چې پاڅون نور هم پياوړی شـي، په بالاحصـار کې شـاه شـجاع د يو چټک غبرګون په حياتي ارزښـت پوهېده. نوموړی مېکناټن ته هک پک و چې ولې ځوابي برید نه کوي: د نوموړي نه يوازې چوپتيا، بلکې د سولې په وخت کې د ده ناټې چې د افغان دولت هره دقيقه يې اداره کوله، له اوسـني حالت سـره په نبغ ټکر کې وو، خو په ښـار کې له وېرې څخه له ډک وضعيت سره موازي، په اډه کې انګرېز مشرتابه په عجيبه توګه کرار ناست و. داسې لکه چې وېرې کنګل کړی وي. هراتي ليکلي: «اعلحضرت بلاخره خپل سرمنشي په اډه کې مېکناټن ته له دغه پيغام سره ولېږه: «اوس ځنډ يا کرار ناستي ته وخت نه شـته. سـمدلاسـه عسکر ولېږه چې ښار له ټولو خواوو کلابند کړي او مخکې له دې چې نه کنټرولېدونکې کچې ته ورسېږي، دغه بلوا وځپي. مشـران يې ونيسـه مخکې له دې چې بشپړ نظم پيدا کړي، دا کار تر اوسه هم شونی دی.»» هراتی زياتوي:

له بده مرغه د مېکناټن په اند اعلحضـرت هسـې بې کچې وارخطا و؛ نو يوازې د سـپاهيانو يو بلوک يې له توپونو سـره بالاحصـار ته ولېږه چې اعلحضـرت ته سکون ورکړي. اعلحضـرت يو ځل بيا يو بيړنی پيغام ورولېږه: «موږ په حاضـر وخت کې د بالاحصار په کلا کې پوره خوندي يو، خو تر ټولو اړين د ښار امنيت دی چې بايد سملاسي بېرته راوستل شي او که نه، دغه ياغي سرې به هېڅ کله اېل نه شي!» د مېکناټن يوازينی ځواب دا و: «ولې دومره بيړه؟» که مېکناټن د اعلحضـرت مشـوره منلې وای او سـمدلاسـه يې مناسـب انګرېز عسکر له هرې خوا د ښار د کلابندۍ له پاره لېږلي وای او د مشـرانو د کورونو په سـوځولو يې نورو ته د عبرت درس ورکړی وای، دې به د خدای وېره د بلواګرو په سـترګو کې ننه ايسـتلې وای او نظم به بېرته راغلی وای! خو په دغه حالاتو کې، مېکناټن زړغی• و او اعلحضرت يوازې د خپلو ساتونکو يوه وړه ډله درلوده؛ نو د مېکناټن خوښې ته يې سر ټيټ کړ.[۳۱]

په اډه کې انګرېز عيني شـاهدانو ليکلي چې مېکناټن د خپل مرسـتيال له ډارورنکې وژنې سـره سـره، په کومه کچه د حالاتو د جديت په اړه غلطه ارزونه وکړه. وينسـنټ ايير ليکلي: «مېکناټن په پيل کې پاڅون جدي ونه ګڼلو او زموږ پر وړاندې د عامه خلکو د احســاســاتو په اړه د ده څرګندونو نه يوازې ځان بلکې جنرال هم دوکه کولو، خو ناوړه

• زړغی: زړه نا زړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

حقیقت ژر راته ښکاره شو.»[۳۲] په رښتیا، د ماسپښین په پیل کې د دې پر ځای چې ځوابي برید وکړي، مېکناټن د شاټګ پرېکړه وکړه. نوموړي له اډې څخه بهر خپله ودانۍ پرېښوده او خپله ملکي اداره یې اډې ته ولېږدوله. په عین وخت کې الفنسټون امر وکړ چې د اډې پر دېوالونو باندې دې د ساتونکو شمېر دوه برابره شي. پرته له پورتنیو کړنو، د ۵۰۰۰ وسلوالو عسکرو، ګڼ شمېر د اس توپچي او د یوه کال له پاره د مهماتو له درلودلو سره سره، انګرېزي قوماندانانو هېڅ ونه کړل. الفنسټون، مېکناټن ته لیکلي: «ګورو به چې سهار به څه حال وي او بیا به فکر وکړو چې څه باید وشي.»[۳۳] نه ماتېدونکي مېرمن سېل په غوسه وه. نوموړې لیکلي: «هر څه په سربداله او زړغي توب کې وو. استازی پر خپل اس سپور شو او دروازې ته لاړ او بیا بېرته راغی؟...»، خو مېرمن سېل لږ وخت وروسته په نورو کارونو بوخته شوه. د نوموړې نوی زوم، بریدمن سټرټ په تذکره کې له بالاحصار څخه په وینو کې لت پت راوړل شو. نوموړي خبرې نه شوای کولی ځکه چې پر مخ او اوږه د ټپونو له کبله یې عصبي رشتې زیانمنې شوې وې. خوله یې نه خلاصېده، ژبه یې پړسېدلې او فلج وه. د وینې د ضایع کېدو له امله ګنګس او وضعیت یې ډېر ژوبل و. پرېوتی نه شوی ځکه چې وینو یې ساه بندوله. په ډېره سختۍ او له ډېر درد سره، نوموړی د نورو په مرسته پاس وختو او هلته په کټ کې کښېنول شو. ډاکتر هارکورټ یې زخمونه وتړل. نوموړی د لسو بجو په شاوخوا کې ټپي شوی و او اوس چې یوه بجه وه، زخمونه یې وچ کلک او وینې یې ټینګې شوې وې.[۳۴]

په عین وخت کې جنرال شلټن له خپلو عسکرو سره د ښار له شا څخه ناوخته بالاحصار ته راورسېد، خو نه پوهېده چې څه وکړي. د ماسپښین په دریو بجو جورج لارنس بېرته د شاه شجاع دربار ته راغی او د بې پلانه شلټن د پیدا کولو راپور یې وړاندې کړ:

پر ښار یې د خپلو دوو توپونو اټکلي ډزې پیل کړې. د برید جنرال طرزالعمل دومره حیران کړم چې څرګندولی یې نه شم ... [هغه] ډېر ټپرا، خپه او اندېښمن و او نه پوهېده چې څه وکړي. د نوموړي د مخ په هره برخه کې د ناتوانۍ ټاپه وهل شوې وه. ده له ما څخه سمدلاسه پوښتنه وکړه چې څه وکړي او کله چې ما ورته وویل: «سمدلاسه ښار ته ننوځه.» ده کلک وترټلم او ویې ویل: «زما قوه بسنه نه کوي او داسې نه ښکاري چې ته په دې پوهېږې چې د واټونو جګړه څه ته وايي؟...»

په دغه وخت کې پاچا څو ځله له ما څخه وپوښتل چې عسکر ولې اقدام نه کوي او په دې ډېر ځاځناک برېښېده چې موږ هېڅ نه کوو. شلټن د شاه په اندېښنه ښه پوهېده چې دی باید د بلوا د ارامولو له پاره په فعاله توګه اقدام وکړي، خو دی په حقیقت کې په لویه کچه فلج و... [۳۵]

دغه فلج والی و چې د ناراضه مشرانو نابېره اعتراض ته یې لاره هواره کړه - انګرېز مشرانو خیال درلود چې دغه اعتراض د ځاځ یوه بې اسرې څرګندونه ده، نه د یو لوی پاڅون ناره - چې خلک د اسلام له جنډې لاندې سره یو کړي او په نولسمه پېړۍ کې هر چېرته انګرېزان په خپله امپراتورۍ کې له یوې خطرناکې ننګونې سره مخ کړي. په دې اړه لارنس داسې پایله لیکلې: «کومه زړغي او بې وسي چې په پوځي شورا کې واکمنه وه، د هغو خلکو زړونه یې له کاره ایستلي وو چې باید په سبکمنتیا او پرېکندتوب یې اقدام کړی وای. د دوی د خواشینوونکي بې زړه توب له کبله، یوه ناڅاپي بلوا چې سمدستي د یوه کوچني ځواک په ګمارلو ځپل کېدای شوی، په یوه داسې پاڅون بدله شوه چې یو زړور پوځ یې له تباهۍ سره مخ کړ.»[۳۶]

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاه شجاع چې د ماښام په ترخ کې خپل متحدین حتی په ډېره ناهیلی کې په ډوبېدو لیدل، د دوی د خوشحالی له پاره یې د ماښامنۍ مېلمستیا وړاندیز وکړ، خو دغه وړاندیز ته ځواب سوړ و. افسرانو په ځواب کې وویل چې دوی به څنګه مېلمستیا ته ځي، حال دا چې د دوی تشریفاتي یونیفورم په اډه کې پاتې دی؟[۳۷] که څه هم کابل په اور کې سوځېده او د دوی دریغ هره دقیقه کمزوری کېده، انګرېز افسران د مناسبو تشریفاتي ادابو په رعایت کې تر پایه هوډمن وو.

الډرېډ پاټېنګر د نومبر د درېیمې په سهار مخ په تپرا کېدو و. نوموړی یوازې له سلو عسکرو سره په یوه مظبوطه شوې محوطه کې ګمارل شوی و. دا په حقیقت کې د کابل شمال ته د ۶۰ میلو په واټن کې په لغماني Laghmani کې د یوې غونډۍ پر سر یو کاروان‌سرای و. همدا راز دغه تانه په چاریکار کې له انګرېزي بارکونو څخه، چېرته چې د کوهستان له پاره اداري واحد جوړ شوی و، په لنډ واټن کې پرته وه. اوس ګڼ شمېر کوهستانیان چې ښه په وسلو سمبال وو، د ده اوچت هستوګنځي شاوخوا ته غونډ شوي وو، ظاهراً دغه خلک په دې موخه راټول شوي وو چې د نجراب د سیمې ناراضه مشران چې په ۱۸۴۰ کال کې بغاوت ته اړ شوي وو او د سېل جزايي عملیاتو سخت زیانمن کړي وو، د پاټېنګر له اداري سره پخلا کړي، خو پاټېنګر په ټینګه دا احساسول چې هر څه سم نه ښکاري. نوموړي وروسته لیکلي:

او کله چې دوی [د مخالفینو مشران]، چې د [کوهستان د مخالفینو د مشر] میر مسجدي لښکر ورڅخه جوړ و، پر کلاوو باندې برید رد کړ، زه یو لړ احتیاطي کړنو ته وهڅېدم چې د یوې نابېره پېښې پر وړاندې له خپل ځای څخه دفاع وکړای شم، خو لکه څنګه چې د خپلې بدګمانۍ ښودنه هوښیار کار نه و، زه اړ شوم چې نیمه تدابېر ونیسم... په درېیمه ورځ زما د هستوګنځي شاوخوا د خلکو شمېر په خطر ناکه توګه ډېر شو او زه اړ شوم چې [د کلا] برجونو ته عسکر ولېږم. سهار هغه مشرانو چې نجرابیان یې راوستلي وو، لېوال وو چې زه د دوی له ملګرو سره وګورم، خو هغو نورو نجرابیانو چې له دوی څخه لږ موده مخکې راغلي وو، د ډالیو غوښتنه کوله او په نه ترلاسه کولو کې یې ناراضه وو. ما دوی ته یو شمېر پېغامونه لېږلي وو چې که دوی هغه څه ترسره کړي چې ما ورته اشاره کړې وه، زه به نه یوازې ډالۍ ورکړم بلکې له پاچا څخه به اعزازي جامې هم ورته راوړم.

وروسته، د پاټېنګر مرستیال، بریدمن چارلس رټرې* دوی ته چې ۳۰ یارډه* وړاندې په رېبل شوي پټي کې ناست وو ، د ستړې مشي له پاره ورغی. ګورخه حوالدار، موتي رام دغه پېښه داسې بیان کړې: «ښاغلی رټري چې د یوې افغان قوې قومانده یې په لاس کې وه، وهڅول شو چې د خدمت له پاره نوي جلبیان معاینه کړي چې دوی ورسره راوستلي وو. دغه کسان پر اسونو سپاره وو. کله چې رټري د دوی معاینه کوله، دوی له ښۍ او کیڼې خوا د ده په لور ورغلل او ترې چاپېر شول. بیا یې په تومانچه وویشت.» په عین وخت کې، کله چې پاټېنګر له یو شمېر نجرابي مشرانو سره خبرې کولې، د

*چارلس رټري د انځورګر جېمز رټري، چې د جګړې ډېر نومور شوي انځورونه یې کاږلي، ورور و.

*یو یارډ ۰,۹۱ متره دی. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوموړي يو افغان عسکر ده ته ورمنډه کړه چې «له دغه خيانت څخه مې خبر کړي.»

په داسې حال کې چې ډزو موږ ځک کړو، هغه په ډېرې سختۍ وپوهولم ځکه چې په اشارو يې خبرې کولې. کوم مشران چې ما سره وو، اوچت شول او وتښتېدل. زه د دويمې پټې دراوزې له لارې کلا ته وتښتېدم او ورپسې بام ته وختم. له بام څخه مې ښاغلی رټري وليد چې له کلا څخه شاوخوا ۳۰ يارډه ليرې سخت ټپي پروت و او تش په نامه جلبيان، د حاضرباشانو د کمپ له چور څخه وروسته په هر لوري تښتېدل. د دښمن يوې ډلې چې په پټې کې تېرېدل، ښاغلی رټري ته پام شو او د نوموړي په لور يې منډې کړې. له دوی څخه يو کس د خپل ټوپک خوله د رټري پر سر کېښوده او وېې واژه. د ډلې يو شمېر نورو کسانو هم خپل ټوپک وربانديې تش کړل او په بېلا بېلو ځايو يې ووېشت. په دغه وخت کې ساتونکي تيار سئ شوي وو، خپل ټوپک يې ډک کړل او په ډزو يې پيل وکړ چې له کبله يې ساحه پاکه شوه، خو دښمنان چې د دېوالونو او لښتيو تر شا پټ وو، موږ په دوامداره توګه تر فشار لاندې نيولي وو.[۳۸]

لکه څنګه چې پاټېنګر او ګورخه عسکر يې په چاريکار کې له اصلي اډې څخه يوازې له هغه مهماتو سره چې په چانټو کې يې وو، دغه کلا ته راغلي وو، د مهماتو د کمښت له امله بېګا ته په تياره کې له کلابند شوې کلا څخه ووتل او د هغه برمته افغانانو په ګډون چې د کوهستان له مشرانو يې اخيستي وو، سلاح کوټ او خزانه يې هملته پرېښودل. دوی وکولای شول چې په جګړه خپله لاره د درې په لمن کې د انګرېزانو اصلي بارکونو ته وباسي، چېرته چې ۷۵۰ ګورخه پوځيان او د دوی کورنۍ، شاوخوا ۲۰۰ ښځې او ماشومان مېشت وو. هلته دوه توپونه هم وو، خو سپاره پوځيان نه وو. دلته پاټېنګر له يوې نوې ستونزې سره مخ شو. نيمايي اباد او د بې دروازو بارکونو له پاره تر اوسه څاه نه و کيندل شوی؛ نو لږ وخت وروسته دغه کلابند شوې چونۍ اوبه نه لرلې*.[۳۹] هر ځل به چې د شپې په بهير کې يوه رضا کاره ډله څېرمه کانال ته ولېږل شوه چې اوبه راوړي، دوی به د اوبو په غاړه وويشتل او يا ژوندي ونيول شول. که به چا لږ اوبه راوړې «سمدلاسه به چور شوې او د هر چا لاسته ته چې ورغلې، همغه به وڅښې». حوالدار موتي ليکلي:

نارينه به د شپې له خوا يوې څېرمه چينې ته په پټه لاړل چې اوبه يې افغانانو بل لوري ته اړولې وې. چا به چې پټک درلود، ډک به يې کړ. د چا سره به چې لوټې وې، په ټوکر کې به يې نغښتې وې چې د اوسپنې غږ يې دوی برښند نه کړي. د چا سره به چې نه پټک او نه لوټه وه، ټوکر به يې په اوبو کې غوټه کړ او بېرته به يې لوند راوړ. کله به چې نارينه چې خطر يې په ځان منلی و، کلا ته بېرته راغلل، ټول به ترې چاپېر شول او د يوه ګران بيه ځاځکي د ترلاسه کولو هڅه به يې کوله، خو افغانان په دې پوه شول او هر څوک به چې چينې ته نږدې شول، و به يې ويشتل. د کلا له دېوالونو د ننه يو ځاځکی اوبه نه پيدا کېدې او خلک له تندې لېوني شول.[۴۰]

په عين وخت کې کوهستاني قومي خلک راروان وو؛ په ۴۸ ساعتو کې، شاوخوا ۲۰۰۰ تاجکان راغونډ شول چې پاټېنګر او ګورخه پوځ يې په نيمه اباد بارکونو کې کلابند کړي. بريدمن جان هاټن John Haughton په دوبلېن کې زېږېدلی د پاټېنګر همکار ليکلي: «داسې برېښېدل چې د سيمې ټول نارينه وګړي زموږ پر ضد غونډ شوي وو.[۴۱] سبا ته، کلابند کوونکو يوه څېرمه کلا ونيوه چې بارکونه لاندې ورته پراته وو او د ګوليو باران زموږ د محوطې د ننه پيل شو.» دومره وخت تېر نه و چې پاټېنګر د دان پور پر ګولۍ په ورون سخت ټپي شو او د ده پوځي قوماندان کپتان کرېستوفر کادرېنګټن Christopher Codrington په سينه کې مرګونی ټپي شو.

په راتلونکو ورځو کې دفاع کوونکي مخ په نهيلۍ وو. هاټن ليکلي: «[زموږ وروستۍ پاتې] اوبه هغه پوځيانو ته ورکول کېدې چې جګړه يې کوله، هر سړي ته نيمه پياله چې ډېرې يې ختمه وه... ډېرو کسانو د پسه خامه غوښه ځېښله چې

*دغه بارکونه تر اوسه شته او په بګرام کې د امريکا له هوايي اډې څخه په لنډ واټن کې پراته دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپله تنده ماته کړي. جګړه په خپله يو وچ کار دی، خو پرته له اوبو جګړه ناشونې ده. ګراو ډېر زيات و... ژر زموږ غبرګ بوغ شو، شونډې مو وچاودې، مخونه مو په دوړو او لوګي سپېره شول او سترګې مو لکه وينې سرې شوې.» هاټن زياتوي:

غرمې ته لږ وخت پاتې و چې تولې چونۍ اله ګوپي پيل کړه. ما ته وويل شول چې د کابل له لوري يوه ډله سړي را روان ښکاري. زه سمدلاسه لاړم چې ويې وينم. ما بې اړنګه وليدل، خو ايا دا تازه دمه مرستندويه ځواک دی چې موږ يې له ډېره وخته په تمه وو او يا دښمن؟ په يقين سره مرستندويه ځواک، ما په تېلسکوپ کې سم وليدل. په سر کې يې اسوال وو، زموږ پنځمه سپره قوه، دا حقيقت د دوی د سپينو خوليو څخه څرګندېده. موږ يو بل ته مبارکي ورکړه او د خوشحالۍ اوښکې مو له سترګو وبهېدې، خو دريغه! ډېر ژر څرګنده شوه چې موږ وغولېدو. د ځلوب• عجيبه لوبې موږ د غواوو په يوې پادې تېرايستو.[42]

په تول افغانستان کې همدې ته ورته وضعيت و. ناڅاپه او په چټکۍ هر کلی په دښمن بدل شو. د خيبر غاښې په پشپولاق کې پر يوه ډله ځارګر انګرېز عسکرو بريد وشو او دې ته اړ شول چې پېښور ته شاتګ وکړي.[43] د نومبر په دريمه د کابل سوبل ته د کپتان کرافورډ Crawford تر مشرۍ لاندې د سپاهيانو يوې کوچنۍ ډلې يو شمېر د افغان مخالفينو نيول شوي مشران له کندهار څخه غزني ته لېږدول. «موږ توله شپه مزل وکړ او په لمر ختو کې موشکۍ Mooshky ته ورسېدو.» دغه خبره د همت بنايه Himat Baniah په نوم يو سپاهي کړې چې له پېښې وروسته په پوځي محکمه کې يې پوښتنو ته ځواب ويلو. نوموړی زياتوي:

د سهار شاوخوا اته بجې د موشکي او څېرمه کليو خلک غونډ شول او ناڅاپه څه نا څه ۵۰۰ خلک چې په چقمقي ټوپکو او تورو سمبال وو، پر موږ په ډېر شور راغلل. زموږ ډېر کسان يې ووژل او پاتې کسان مو وتښتېدل. موږ تول له يو بل څخه جلا شوي وو، يو په يوه کلا کې او بل په بله کې. ما واورېدل چې بريدمن کرافورډ تر موني Mooni پورې رسېدلی و. کله چې دغه ۵۰۰ خلک پر موږ راغلل، له ما څخه يې هر څه واخيستل، حتی زما جامې يې هم يووړې. له دې وروسته زه په لږ لنډ واټن کې وتښتېدم. په پنځو بجو دوو اسوالو زه پيدا کړم او ويې نيولم. بيا يې د اسير په څېر د غرده Ghardeh په نوم يوې کلا ته بوتلم. [44]

لنډه موده وروسته د غلزيو يوې لويې قوې غزنی کلابند کړ. يوازې کندهار د جنرال ناټ د ځکو سترګو لاندې ارامه و. نوموړي ليکلي: «زه به د کابل ملګرو په څېر په خوب کې ګير نه شم. د هېواد د دغه برخې د خونديتوب له پاره ما هر راز تابيا نيولې ده.»[45]

خو په همدې وخت کې په کابل کې د دوو هغو حياتي کلاوو کلابندي نوره هم تينګېده چې زېرمتونونه په کې وو. د کپتان ټرور برج لرونکی کور د شاه د زېرمتون کلا ته مخامخ پروت و. د نومبر په دريم وروسته له دې چې دی له خپلې کورنۍ سره له شاتنۍ دروازې په تياره کې وتښتېد، سمدلاسه مخالفينو يې پر کور يرغل وکړ. که څه هم په دغه کلاوو کې د تول ژمي له پاره انګرېزانو ته خوراکه اکمالات راغونډ شوي وو، خو نه الفنسټون او نه مېکناټن عسکر ور ولېږل

•ځلوب: سراب: هغه حالت چې په ګرمۍ کې له ليرې واټن څخه په دښته يا د سړک پر سر اوبه ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او نه یې مهمات ور واستول چې د دواړو کلاوو له دفاع کوونکو سره مرسته وکړي حال دا چې د مقاومت مرکز له اډې نه د یو نیم میل څخه په لږ واټن کې لیرې و او په اډه کې ۵۰۰۰ سپاهیان بېکاره ناست او امر ته تم وو. په زیاتېدونکې توګه خوابدې مېرمن سېل په خپله یاد لیکچه کې لیکلي: «لا تر اوسه هېڅ پوځي اقدام نه دی شوی چې د کلابندی په صورت کې د پایښت یوازینۍ وسیله خوندي وساتي. په دغه (خرابه زړه) کلا کې چې مرو کمزورې کړې، تولې بنګالي اکمالاتي زېرمې دي. که چېرې یې مخالفین ونیسي، موږ به نه یوازې خپل تول اکمالات له لاسه ورکړو بلکې له ښار سره به مو اړیکې هم غوڅې شي.»[۴۶]
جنرال شلټن نور اغېزمن نه و. موهن لال لیکلي: «شلټن له پیل څخه دومره ډېر بې اسرې ښکارېده چې پر هر جنګیالي یې زهرجن اثر واچاوه.»[۴۷] جورج لارنس په دې اړه همغږی و او لیکلي یې دي: «که څه هم له شلټن سره د هغه قوې په پرتله ډېر ځواک و چې په رښا ورځ یې د قلات پر کلا یرغل وکړ او ویې نیوه، خو نوموړی په بشپړه توګه هېڅ ونه خوځېد او حتی د [زاړه مغول] شاه باغ او همدارنګه د محمد شریف کلا ته [چې اډه لاندې ورته پرته وه] چې ساتل یې په وضاحت اړین وو، هېڅ پام ونه کړ که څه هم دوی زموږ تر منځ پرتې وې او پر زېرمتونونو د پوځ پایښت تړلی و.»[۴۸]
د نومبر په څلورم د شاه شجاع د ځواکونو د تنخواوو معتمد هیو جانسن، الفنسټون ته ورغی او وضعیت یې په ډېر وضاحت ورته بیان کړ. نوموړي جنرال ته وویل چې «په اډه کې یوازې د دوو ورځو له پاره خوراکه توکي پاتې دي... او په څېرمه کلاوو کې د دښمن د شتون له امله نه شي کولی په شاوخوا سیمو کې څه وپېري. که چېرې د هر راز خطر په منلو سره زېرمتونونه خوندي ونه ساتل شي؛ نو د لوږې له کبله زموږ د ځواکونو تباهي [خامخا] ده». الفنسټون زړه نا زړه د جانسن شننه ومنله، او د کلا دفاع کوونکي، اېنسېن وارن Ensign Warren ته یې پیغام ولېږه چې د شپې په دوو بجو به مرستندویه قوا ورولېږل شي. وارن د بومي پلې قوې افسر و. دی یو ارامه او د پرېکنده زړورتیا څښتن و، خبرې به یې لږ کولې او په خپل کار پسې به له دوه کوچیاني سپیانو سره روان و، خو الفنسټون خپله ژمنه پوره نه کړه که څه هم وارن یو لړ استونې ور ولېږلې چې د سملاسي مرستې غوښتنې یې په کې کړې وې او ورته ویل یې چې که پرته له ځنډه مرسته ور ونه لېږل شي، د خپلو مورچلونو پرېښودلو ته به اړ شي. نوموړي په پیل کې ۷۰ عسکر درلودل چې ډېر یې وتښتېدل. سبا سهار په پنځو بجو د زېرمتون کلا بلاخره پرېښودل شوه. وارن او ورسره لږ شمېر عسکرو یې په زړورتیا د الفنسټون له ژمنې څخه وروسته، پوره درې ساعته نور هم په کلا کې پاتې شوي وو. مېرمن سېل لیکلي: «ورپسې دښمن سمدلاسه کلا ونیوله او موږ یې د پایښت له [کابو] یوازینۍ وسیلې څخه محروم کړو.»
اوس یوازې یو د اکمالاتو انګرېزي مرکز پاتې و. د کالن مکنزي تر قوماندې لاندې د نشان خان کلا چې د شاه شجاع د قوې له پاره پرېمانه اکمالات په کې راغونډ کړل شوي وو. لکه څنګه چې مکنزي لیکلي : «عسکرو له سنجونو څخه د ټرور د زېرمتون د لوټ صحنه په پرېشانی کتله او دښمن د کلا په سر کې چې زما دفاعي لیکه لاندې ورته پرته وه، موضع ونیوله. دوی په خپلو تور ټوپکو داسې کره نښه ویشتله چې زه دې ته اړ شوم چې لوېدیځه دفاعي کرښه پرېږدم.» نوموړی زیاتوي:

زه به په خاپوړو په څو زینو کې پورته شوم او یو په یو به مې په چتکی له دروازې څخه هغه برج ته وکتل چې کمزوری کېده. کله چې یو ځل بیا د برج لیدو ته لاړم، زما یو عسکر راته وویل چې یو افغان له مخامخ تېر کش څخه نښه نیسي، ما چې مخ ور واړولو، د عسکر سترګه څېرې او ټنډه یې په مردکۍ غار، زما له پښو سره مړ ولوېد... ماسپښین، دښمن د دېوال یوه لویه برخه پر موږ ونړوله

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې ټوټو یې زموږ د یو برج پاسنۍ برخه ولړزوله. زموږ د وروستیو مهماتو بشپړه ناکاري، ناهیلي زیاته کړه... افغانانو د سوند لرګي راوړل او د اوږدو لرګیو په سر کې یې احتراقي څېزونه ایښي وو. د سوند لرګي یې د دېوال په بېخ کې کېښودل چې زما دروازه وسوځوي.

اوس د مکنزي ځینو اسوالو په «یو ډول نیمه بغاوت» پیل وکړ او غوښتل یې چې پر اسونو وتښتي: «زه له یو دوه میله ټوپک سره دوی ته ورغلم چې دغه هڅه یې شنډه کړم. مرمۍ مې په ټوپک کې تېره کړه او دوی ته مې امر وکړ چې دروازه بنده کړي او ګواښ مې وکړ چې نه اطاعت کوونکي به وولم. دوی ته زما پرېکندتوب څرګند شو ځکه چې زه مرګ ته چمتو وم؛ نو دوی مې اطاعت ته سر ټیټ کړ.» ماښام ته چې مکنزي او سړیو یې «پرته له دمې شاوخوا ۴۸ ساعته کار او جګړه» کړې وه، له بریده وتلي ستومانه وو:

زه د خپلو وطنوالو له خوا په ښکاره توګه بشپړې نابودۍ ته پرېښودل شوم، خو زما افغان پلویان تر پایه په کلکه راسره وو که څه هم دوی ته ډېر هڅوونکي وړاندیزونه وشول چې له ما سره خیانت وکړي. کله چې بلاخره حتی د یو ډز له پاره د مرمیو قحطي رابانده راغله، حسن خان [د مکنزي افغان تورټوپکوالو قوماندان] ما ته راغی او وې ویل: «زما په اند موږ خپله دنده ترسره کړه. که ته دا اړینه بولې چې موږ دلته مړه شو؛ نو موږ چمتو یو، خو فکر کوم چې موږ هر څه وکړل.»[49]

ورپسې مکنزي ومنله چې د شاتګ له پاره تیاری ونیسي. د روژې میاشت وه؛ نو دوی پلان جوړ کړ چې وروسته له لمرلوېدو څخه چې د کلابند کوونکو د روژه ماتي وخت وي، سمدلاسه وتښتي. د حسن خان افغان نښه ویشتونکي تور ټوپکوال به مخکې روان وي او ورپسې به ټپیان په سملاسي جوړو شوو تذکرو کې له ښځو او ماشومانو سره یو ځای لېږدول کېږي او په اخر کې به مکنزي روان وي. پلان داسې و چې له کلیو څخه لیرې د کانال لاره تر هغه وخته ونیسي تر څو یې چې اډه تر سترګو شي او بیا به په پټیو کې د اډې په لور ځي. ټول بکسونه او خوراکه اکمالاتي توکي به پرېښودل کېږي.[50]

د تېښتې امر اسانه خو ترسره کول یې سخت وو. مکنزي لیکلي:

په ټولیزه توګه، د شپې شاتګ له مصیبت څخه ډک وي او څرګنده شوه چې زموږ شاتګ هم مستثنی نه و. زما رټ امر ته چې ټول کالي او بکسونه باید پرېښودل شي، غوږ ونه نیول شو. ډېرو بېوزلو ښځو خپل شته پر خپلو اوږو وړل او ماشومان یې په پښو روان کړي وو. د دوی ژړا زموږ د بربنډېدو خطر زیاتولو. زه د ښځو منځ ته لاړم چې د خپل امر په اطاعت ځان ډاډه کړم، یوه ځوانه ۱۶ یا ۱۸ کلنه ګورخه نجلۍ چې خپله اوږده لمن یې د پښو تر منځ شا ته تېره او بیا پرملا تړلې وه او پر کمربند کې یې توره ورکړې وه، زما مخې ته ودرېده او خپل ټول شته یې زما له پښو سره وغورځول او راته وې ویل: «صاحبه، تا سمه خبره وکړه، ژوند تر شتمنۍ بهتره دی.» نوموړې یو ښایسته مخلوق و، سپین مخ او غټې تورې سترګې، کالي یې تر ځان تاو کړي او اندامونه یې خلاص وو، د ژوند یو انځور، روح او انرژي. بیا مې هېڅ کله ونه لیده او وېرېږم چې یا به وژل شوې او یا به په همغه شپه یرغمل نیول شوې وي.

مخکې له دې چې دوی یو میل مخته لاړ شي، ډزې پیل شوې. د مکنزي ډله ډېر ژر له تور ټوپکوالو څخه چې مخکې روان وو، بېله شوه او دی په خپله له یو چپړاسي او دوه اسوالو سره د ښځو او ماشومانو په منځ کې چې چیغې یې وهلې، یوازې پاتې شو او تر سختو ډزو لاندې و. لږ شېبه وروسته کلابند شو. ده لمړی فکر وکړ چې خپل کسان یې دي، خو «دوی ډېر ژر زما تېروتنې ته په دغه ناره پام کړ: «پرنګی دی» او په تورو او چړو یې راباندې برید وکړ.» مکنزي خپل اس چو او ګرد یې تاو کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

توره مې له ښی خوا څخه کيڼې ته وهله. د خدای په مهربانی زما ضربو د دوی ډېرې ضربې شنډې کړې او زه دومره بختور وم چې د يوه ځاځمن بريدکوونکي لاس مې غوڅ کړ. توره مې سيده د دغه سړي تر مټ تېره شوه، خو له دې وروسته، ما د سر په شاتنۍ برخه کې سمدلاسه داسې يو لوی ګوزار وخوړ چې د دښمن په لاس کې توري لاو وکړ او زه يې نږدې له اس څخه غورځولی وم. په يوه پښه ځړېدم... بيا مې دومره په ياد دي چې پر زين نېغ ناست وم، دښمنان راپسې وو او ټولې ډلې ډزې راباندې کولې. زه د دان پورو له دوه جوپو ډزو څخه ژوندی ووتم او ټپي نه شوم. دغه ډله راپسې وه، خو زه په ډېره چټکۍ له څو پټيو څخه تېر شوم او له دوی څخه مې ډېر واټن ونيولو... په داسې حال کې چې په ډېر پام مخته روان وم، په ډېر وحشت مې پام شو چې لاره مې د افغانانو يوې ګڼې ډلې بنده کړې. شاتګ ناشونی و؛ نو خدای ته مې ځان وسپارو او د دوی منځ ته مې اس په دغه هيله په منډو کړ چې د اس وزن به لاره راته خلاصه کړي په داسې حال کې چې توره مې د وروستۍ جګړې له پاره چمتو نيولې وه، خو ښه وشول چې دغه پرېکړه مې وکړه ځکه چې دغه افغانان زما خپل تور ټوپکوال وو.

بلاخره، دوی اډې ته ورسېدل. مکنزي ليکلي: «د شپې په ترڅ کې، زما د ډلې ګڼ شمېر خلک چې ډېری يې ملکي کسان وو، اډې ته راورسېدل. په ټوله کې، زما څه نا څه دوولس کسه ووژل شول. له هغه غلطيو څخه چې زموږ د زوال وجه شوې، تر ټولو بده يې زما د تاڼې نه غښتلي کول وو. حتی هر هوښيار افغان ويل چې که زما سره د يو دوه غونډونو مرسته شوې وی، موږ به د ښار واکمنان پاتې وای.»[51]

هيو جانسن چې د خپلې خزانې په ژغورلو کې د جنرالانو غلطيو هک پک کړی و، د بلوا په يوازې ۳۶ ساعتونو کې د ټولو خوراکي اکمالاتي توکو له لاسه وتلو حتی نور هم حيران او په غوسه کړی و. نوموړي په خپل يادښت کتاب کې ليکلي:

د څلور لکو روپيو په ارزښت اوړه، وربشې، واين، بير او هر راز اړين توکي پرته له ځوابي ګوزار څخه دښمن ته تسليم کړل شول. يو شمېر خلک، په ځانګړې توګه غټه او د نفوذ خاونده د قزلباشو قبيله تر دې وخته بې پلوه پاتې شوې وه. دوی به د يوې يا دوو ورځو له پاره زموږ په نه کارنتوب او د خزانې د ورکاوی او همدا راز زموږ د مامورينو د وژلو په اړه زموږ په ښکاره بې غوری خورا ډېر حيران شوي وي. دوی حتی په خوب کې دا نه وو ليدلي چې ۵۰۰۰ کسيزه انګرېزي ځواک چې دوی يې د ښه دسپلين، زړورتيا او د مشرانو د هوښياری په اړه ستاينې اورېدلې وې، کرار کښېني او يو څو بې لارې خوار بربريان يې د خپلې اډې په دروازه کې جګړې ته وننګوي.
خو اوس د ټول افغان ملت سترګې خلاصې شوې وې. هر سړی زموږ دښمن شو. د هغه اوچت کرکټر پر ځای چې موږ تر دې وخته درلود، اوس موږ ته په ډېره سپکه سترګه کتل کېدل. په دغه ورځ د زېرمې کلا د مېرپانو غټې ځالې ته ورته وه. د غرمې په وخت کې له ليرې ځايونو څخه په زرګونو خلک غونډ شوي وو چې د سپيو انګرېزانو په غنيمت کې ونډه واخلي.[52]

افغان سرچينې وايي چې افغانانو په څلورويشتو ساعتونو کې د درې کلونو پوځي او خوراکي اکمالات تر لاسه کړل او هر څه يې ښار ته د ننه ولېږدول. منشي عبدالکريم ليکلي: «دوی د غنيمت مالونه پر خپلو سرونو وړل او د غلې زرګونه انبارونه يې کوچيانو او د کليو اوسېدونکو ته ووېشل، بيا به دوی هم د غلې له ترلاسه کولو وروسته په بلوا کې ګډون وکړ. هر هغه څه چې ډېر درانه او د لېږدولو نه وو، وران به کړل شول.»[53]
مېرمن سېل په وضاحت د پېښې په جديت داسې ليکلي: «دغه حالت دښمن ته نه يوازې باور بلکې ډېر لوټ هم ور په برخه کړ او د اروپايانو په منځ کې چې خپل شراب يې له لاسه وتلي وو، ډېره کرکه رامنځته کړه. تر ټولو لوی زيان د طبي اکمالاتو، د ناروغانو له پاره ځاښکو، د ونو له ريښو څخه جوړه شوې نشايسته، واين او شمپاين له لاسه ورکول وو.»[54] څو اونۍ وروسته کله چې د پېښې خبر جورج براډ فوټ ته د جلال اباد په کلابند ښار کې ورسېد، په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپله یادلیکچه کې یې ځانګړې یادونه کړې:

کالن مکنزی د ښار په لمن کې په یوه زړه کلا کې و. دوه ورځې یې جګړه وکړه او بیا وتوانېد چې هغه لوی ځواک ته ځان ورسوي کوم چې باید ده ته یې ځان رسولی وای. نوموړي خپل ټول سري او د ښځو او ماشومانو ګڼه ګوڼه په خوندي توګه اډې ته راوستل او په خپله دوه ځایه په توره ټپي شو، داسي اتلولي هېڅ کله نه وه ترسره شوې. له خپګان څخه ډک ماشومان او ښځې د همغه وخت وروسته تري تام او یا په مریتوب او وینځتوب ونیول شول ځکه چې ۵۰۰۰ پوځیانو هغه څه ونه شوای کړی چې ده له پنځوسو کسانو سره ترسره کړل.[55]

په کلابند شوې اډه کې لوږه ډېر ژر پیل شوه. عسکرو ته نیمه ځېره ورکول کېده، خو لکه دوه کاله مخکې د بولان د مارش په بهیر کې، دلته هم لمړی د اډې ملکي وګړي او بار وړونکي څاروي وکړېدل. یوه اونۍ وروسته جانسن په خپله یادلیکچه کې لیکلي: «زموږ څاروي له څو ورځو راهیسې له لوږې سره مخ دي. نه د وښو یو خسړی، نه د بوسو یو خلی او نه یوه دانه ترلاسه کېدای شي.* زېرمه شوې وربشې د اډې ملکي وګړو ته په ځېره ورکول کېږي. دوی ته د ورځې یوازې د کیلو یوه پر څلورمه برخه ورکول کېږي. زموږ څاروي د ونو په منډرکیو•، څانګو او پوستکو پایي او د بار وړلو توان نه لري.»[56] یوه اونۍ وروسته وضعیت نور هم خراب شو: «له تېرو دوو ورځو راهیسې، زموږ د اډې ملکي وګړي د خوړلو له پاره هېڅ نه لري پرته له دې چې د هغه مړو اوښانو او اسونو مرداره وخوري چې له لوږې مړه شوي وو. منډرکي او د ونو پوستکي ته نور لاس رسی نه شته. په اډه کې ټولې ونې لوڅې لغړې دي.»[57]
جانسن په چټکۍ د خوراکي توکو یوازینۍ سرچینه پیدا کړه. د صوفي زیارت په کلي، بي بي مهرو کې چې انګرېزانو د بې مارو په نوم پېژانده** او له اډې څخه نیم میل شمال ته پر یوه ټیټه غونډۍ پروت او د اډې شاتنۍ برخه لاندې ورته پرته وه، نوموړي له یوه مشر سره یوه سودا وکړه او لږ اوړه اډې ته راوړل شول، خو دې یوازې د څو ورځو اړتیا پوره کوله.[58] سړې هوا کړاو نور هم زیات کړ او د ژمي لمړنۍ واورې پر ځمکه سپین ګرد غوړولی و. په همدغه وخت کې مخالفینو په هغه توپونو چې په ښار او د زېرمتونونو په کلاوو کې یې نیولي وو، د اډې پر بمباری پیل وکړ، خو په بمباری کې مېتود او ښه وړتیا نه وه او د ټولې جګړې په بهیر کې افغانانو د توپچي په پیدا کولو کې ستونزې درلودې، خو په اډه کې د اټکلي ګولیو لګېدل د کلابند عسکرو وېره ډېروله.
د توپونو د ډزو سربېره، د محمد شریف له کلا څخه چې مخالفینو نیولې وه، د دان پورو اراپې هم پر اډه پیل شوې. له دغه کلا څخه د اډې دروازه مخامخ ښکارېده او څنګ ته یې د ښار سړک پروت و چې افغانانو پرته له مقاومت څخه

*د غلزیو یوه دنده اډې ته د غلې او وښو برابرول وو، خو کله چې مېکناټن پر دوی باندې اعانه ودروله، دوی په ځواب کې اډې ته د دغه اکمالاتو برابرول ودرول.

• منډرکي: د ونې ښاخ

**دغه کلی او زیارت تر اوسه شته چې د هوايي ډګر واټ ته پاس پروت دی او د ایساف لویه اډه او د رېګ په کڅوړو پټ د امریکا سفارت تري لاندې ښکارېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونيو. همدا راز په نيول شوي کلا کې افغانانو سمدستي تيرکش وايستل څو د اډې له اصلي دروازې څخه د انګرېزانو د هر چابک برید هڅه په ډزو شنډه کړي. د نومبر په شپږم، الفنستون د انګرېزانو د مقاومت مخه نوره هم ونیوه او د افغانانو د ډزو په ځواب کې يې ډزې په دې دليل منع کړې چې د شکمنې مېرمن سېل د ليکنې پر بنسټ: «باروت لږ دي، حال دا چې په هغه وخت کې يې د دوولسو مياشتو کلابندۍ ته بسنه کوله.»[۵۹]

اوس ټولو ته څرګنده وه چې الفنستون ټول په خطر کې اچولي. مېرمن سېل ليکلي: «خلک يې اړنګه وايي چې دغه مشر بايد ګوښه کړل شي. د خوارکي جنرال پام بېلابېلو وړاندې شوو نظريو مغشوش کړی او هغه بده ناروغي چې دی ترې کړېږي، د ده ځواک کمزوری کړی. ډېر د غندنې وړ شـــورماشـــور روان دی: د شـــاتګ په اړه خبرې، او پايله يې چې مسلمان عسکر به له پوځ څخه وتښتي پر خلکو بد اغېز کوي.»[۶۰] دې په رښتيا حقيقت درلود: د ناڅاپي باور بايلل او د مشرتابه نه شتون، عسکر هک پک او په وېره کې اچولي وو. سپاهي سيتا رام ليکلي: «د پوځ روحيه ډېره ټيټه وه. هر چېرته جګړه روانه وه او لکه څنګه چې اروپايي عسکرو ته سمه ډوډۍ نه وه، دوی خپله روحيه بايلوله او داسې جګړه چې دوی پخوا کوله، اوس يې نه کوله.» حالت نور هم خراب شو.

يخني دومره ډېره شوه چې د پوځ هغه برخه يې نړدې له کاره وايستله چې له سپاهيانو څخه جوړه وه... موږ شپه او ورځ د توپونو له ډزو څخه ځورېدو. داسې برېښېدل چې د دښمن شمېر په زرګونو ډېرېده او د دوی اوږدو چقمقي ټوپکو په اوږده واټن کې زموږ دان پور ټوپک بې اغېزې کړي وو. که څه هم دوی د يو منظم يرغل پر وړاندې درېدلی نه شـــوای، خو د دېوالونو، کورونو او داســـې نورو ځايونو تر شا ډزو يې موږ ډېر کړولو... ټول پوځ په يو خواشينوونکي وضعيت کې و... د خوراکه توکو بيه د لېونتوب کچې ته رسېدلې وه او هر څوک له ناوړه ربړو سره لاس او ګرېوان وو. ما ډېر صاحبان وليدل چې د ربړو او کړاوونو له امله يې ژړل او خپل مشران او جنرالان يې د دغسې شرمېدنې په هکله ګرمول. دوی به ويل چې د دوی مشران ډېر زاړه او په حقيقت کې بې ګټې دي.[۶۱]

دا چې الفنستون د معيوبوونکي روماتيزوم او پرله پسې ماتو له امله په ژور خپګان کې ډوب شوی و، مېکناټن د نومبر په نهم پرېکړه وکړه چې د ده د ځای ناستی له پاره شلټن له بالاحصار څخه راولي. دا يوه بله غلطي وه. شلټن نه يوازې کټ مټ د الفنستون په څېر بې ارادې و بلکې د انګرېزانو د دريځ په ناهيلۍ قانع و. کالن مکنزي ليکلي: «ده نه مرسته او نه هوسباينه راوسته او په ښکاره يې د شاتګ خبرې کولې.» کله چې راورسېد، مکنزي په خندا ترې وپوښتل چې څنګه دی. ده په ځواب کې وويل: «په تن کې ډېر ښه.» مکنزي وويل: «ښه، په داسې سختو حالاتو کې دا هم غنيمت دی.» برید جنرال په ډېره غمجنه ونګه مخ ور واړولو او داسې يې وويل: «له خاورو جوړ يې او خاورو ته به ځې.»[۶۲] د شلټن راتګ انګرېزي جګپوړي قومانده هم ووېشله. مېکناټن په دې باور و چې دا د چونۍ دنده ده چې په هره بيه له خپل موقعيت څخه بايد دفاع وکړي په داسې حال کې چې شلټن جلال اباد ته پر شـــاتګ ټينګار کولو. وېنسـنټ اير ليکلي: «د داســې حياتي موضــوع په اړه د نظريو توپير خواشـــينوونکې پايلې رامنځته کړې. دغه توپير، جنرال په اړين وخت کې د همغږۍ له اغېز څخه محروم کړ.»[۶۳]

اډې ته د شـــلټن غوښـــتنه په بالاحصـــار کې د انګرېزانو د نه شـــتون او د يوې مظبوطې او په اکمالاتو بسـيا کلا د پرېښـــودنې په مانا وه. د اډې د دريځ کمزورتيا هر چا ته څرګنده وه. ښـــايي يوه ډېره ښـــه ســـتراتيژي به دا وای چې اډه پرېښـودل شوې وی او عسکر بالاحصار ته لېږدول شوي وای. مکنزي په دې اند و: «که څه هم موږ له لوږې سره مخ وو او اسونه او اوښـان مو خوړل، خو که بالاحصار ته لېږدېدلي وای، موږ تر يو کال پورې خپله دفاع کولای شوی؛ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوو اونیو په ترځ کې به پاځون په کرار شوی وای. دا یوه داسې مضبوطه کلا وه چې ټول ښار لاندې ورته پروت و او د مخالفینو د بشپړې قوې پر وړاندې درېدلی شوی، خو هېڅ شي قوماندانان دې ته ونه هڅول چې هلته لېږد وکړي.»[۶۴] د کلا د بنسټیزې دفاع په کمزورتیا هېڅوک دومره نه پوهېدل لکه بریدمن سټرټ ځکه چې ده ډېزان کړې وه. دا چې هر څه سم مخ ته نه تلل، نوموړی اندېښنو کابو لېونی کړی و؛ نو د ناروغۍ له کټ څخه اوچت او په پای جامه کې راووت او په وار وار یې قوماندانانو ته پیغامونه ولېږل چې د شاه شجاع له لرغونې کلا څخه باید نه یوازې شته پوځیان را ونه غوښتل شي بلکې اډه هم باید هلته ولېږل شي. مېرمن سېل په خپله یادلیکچه کې لیکلي: «که چېرې د سټرټ مشورې ته غوږ نیول شوی وای، د پرېمانه مهماتو له لېږد څخه وروسته به موږ ټولو یوه شپه له هغه څه سره چې پر اسونو وړل کېدای شوی، په زړورتیا د بالاحصار په لور مارش کړی وای. هلته به موږ د مېشتو خلکو په کورونو کې اوسېدلو (که څه هم زما په اند هوساینه به نه وای). دوی د ژمي له پاره خپلې غلې او نورې اړتیاوې پوره کړې وې؛ نو موږ به په هره بیه ورځخه پېرودنه کوله او په دې توګه موږ د ټول افغانستان پر وړاندې د ډېر وخت له پاره پاتې کېدای شوی.»[۶۵] خو د سټرټ د پلان په ځواب کې قوماندانانو وویل: «اډه څنګه پرېښودی شو په داسې حال کې چې موږ ډېر لګښت ورباندې کړی؟»

د شلټن له تګ څخه وروسته، شجاع د خپلو پاتې عسکرو او په دوی پورې تړلو له څو انګرېزانو سره په بالاحصار کې یوازې پرېښودل شو. د مېرمن سېل د لیکنو پر بنسټ:

> [دی] د خپل حرمسرای له دراوزې سره هستوګن شو او د کلابندۍ په ټول بهیر کې همدلته پاتې شو. ټوله ورځ به په کړکۍ کې چې اډه ترې ښه ښکارېده، ناست و. تېلسکوپ به یې په لاس کې او په اندېښنه به یې د پېښو ننداره کوله. په ناهیلی او خپګان کې ډوب و. د څه وخت له پاره یې ټول شاهي تشریفات پرېښودل او له افسرانو څخه یې غوښتل چې له څنګ سره یې په څوکۍ کښېني. مزاج به یې له ډېر خپګان څخه ناځاپه په خوښۍ او له خوښۍ څخه خپګان ته بدلېدلو.[۶۶]

د نومبر په دویمه اونۍ په بالاحصار او د اډې په شاوخوا کلاوو کې انګرېزي تانې یا له لاسه ووتې او یا پرېښودل شوې او جګړې په بې بې مهرو کې تمرکز وکړ. دا هغه ځای و چې د ناچارو انګرېزانو وروستنۍ اکمالاتي سرچینه ګرځېدلی و. دلته د کلاوو په شاوخوا کې چې کلی او اډه لاندې ورته پراته وو یو لړ بې پایلې جګړې وشوې. د نومبر په لسمه، یاغیانو چې په شمېر کې «له مېږیانو او ملخو ډېر وو»، د غونډیو دواړه غاړې ونیولې او د کلابندۍ کړۍ یې انګرېزانو ته تنګه کړه. همدارنګه د مخامخ غونډۍ پر سر یې د رکاب باشي په نوم کلا ونیوله.[۶۷]

مخالفینو درې ورځې وروسته دوه نیول شوي توپونه د خپلو سړیو په وسیله دغه غونډیو ته وخېژول. د پخوا په څېر، شلټن د دې په ځواب کې د کومې کړنې ترسره کول په دې وجه ونه منل چې د ماتې خطر په کې ډېر و. ځاځناک مېکناټن بلاخره وویل: «جنراله، ته دښمن پرېږدې چې تا وننګوي. که تر ماښامه دې برید ونه کړ او دغه دوه توپونه دې ونه نیول، نو ته باید هرې شرمېدنې ته چې پر موږ نازلېږي چمتو اوسې.»[۶۸] د سهار په سپېدو کې بلاخره شلټن یو لوی لښ او چټک پلی برید وکړ، خو سمدلاسه یوې غښتلې افغان سپړې قوې چې نېغه د ده د پوځیانو لیکو ته ورننوته، پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی برید وکړ . میرزا عطا لیکلي: «افغانانو خپل ځواک راغونډ کړی و او له غونډیو څخه یې اسونه ښکته په ځغاسته کړل. په سلګونو انګرېز عسکر یې داسې ورېېل لکه واښه. په دواړو خواوو کې زړورتیا او مرګ ژوبلې لیدل کېدې.»[69]

انګرېزانو وکړای شول چې یو توپ سوری او بل اډې ته کش کړي، خو د ۸۰ عسکرو د ژوند او نږدې ۲۰۰ ټپیانو په بیه.[70] دا په زیاتېدونکې توګه د زړورو او په ځان باورمنو افغانانو پر ضد د ټېرا عسکرو اغېزمنتیا ته ښه بېلګه نه وه.

د نومبر په پنځلسمه د انګرېزانو مورال یوه بله ضربه ولیده. دوه شدلي څېرې وتوانېدې چې د کلابندی له لیکې تېرې شي او اډې ته بد خبر راوړي. داسې برېښدل چې د چاریکار په ۷۵۰ کسیزې چونۍ کې یوازې الډرېډ پاټېنګر او جان هاتن ژوندي پاتې شوي وو.

له لسو ورځو کلابندۍ څخه وروسته، پاټېنګر سختې تندې پسې اخیستی و او له پوځ څخه په زیاتېدونکې توګه د عسکرو د تېښتې په اړه اندېښمن و. همدا راز په کلابندۍ کې د ګډون له پاره د تاجکانو او صوفیانو شمېر مخ په ډېرېدو و؛ نو پرېکړه یې وکړه چې یوازېنۍ هیله د کابل په لور تېښته وه. نوموړي وروسته لیکلي: «پوځ په بشپړه توګه د لوږې او تندې د کړاوونو له کبله بې نظمه شوی و. د خپلو عسکرو په کنټرول کې د بومي افسرانو بشپړه بې کفایتي، د دوامداره پیره دارۍ له کبله د عسکرو ستړیا، او په بشپړه توګه د اوبو او نورو خوراکي توکو د نشتوالي له امله ما سوچ وکړ چې د لوا حتی د یوې کوچنۍ برخې د ژغورنې یوازېنۍ لاره د کابل په لور شاتګ و که څه هم دا کار ډېر له خطر څخه ډک و. ما هیله درلوده چې کېدای شي هغه جره فعال او چابک خلک چې د مېرمنو او بچیانو له کبله نه ځنډېږي په خوندي توګه په تېښته بریالي شي.»

خو لکه د زېرمتون له کلا څخه د مکنزي د شاتګ په شپه، دلته هم ګډوډي نږدې په هغه دقیقه پیل شوه چې د پاټېنګر عسکرو له ودانۍ څخه وتل پیل کړل. نوموړي په یو رسمي راپور کې داسې اعتراف کړی: «وروسته له دې چې له دروازې څخه ووتو، دا ما ته ناشونې وه چې نظم وساتلی شم.[71] ما هڅه وکړه چې دوی ته لارښوونه وکړم خو کومه ګټه یې ونه کړه. تښتېدونکي عسکر چې لکه لېونیان د اوبو په لټون کې وو، ویشتل کېدل. ټول ۳۰۰ ټپیان چې شا ته پرېښودل شول او هغه سپاهیان او د دوی ښځې چې ژوندي ونیول شول، د تاجک مشرانو تر منځ وویشل شول او ورپسې سمدلاسه د مریيو او وینځو په څېر خرڅ شول.»[72]

پاټېنګر او هاتن، چې دواړو اسونه لرل، وکولای شول چې کابل ته ورسېږي. دوی به له اصلي لارې څخه لیرې د کوهدامن د لوېدیځ اړخ په اوږدو کې د شپې له خوا مزل کولو او د ورځې به پټېدل، خو د دوی یوازې څو سپاهیان په دوی پسې ونګوښېدل. یو له اسیرانو او ورپسې مریيو څخه حوالدار موتي رام و چې په بې ساري توګه یې د خپل اسیر توب بیان پرېښی دی. موتي رام د ډېرو نورو سپاهیانو په پرتله ډېر مخ ته تللی و او داسې ځای اسیر شو چې خپل منزل یې تر سترګو کېده. نوموړي لیکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هغه وخت کې چې جګړه پيل شــوه، له موږ ســره دوه ګورخه فقيران وو چې په افغانســتان کې د بېلابېلو هندو زيارتونو د زيارت له پاره راغلي وو. دوی د وسلې او مهماتو غوښتنه کوله. زموږ افسرانو يې غوښته ومنله. دغه خرېسو• او سپېځلو څېرو په خپلو زړورو کارنامو ټول هک پک کړل. زموږ څخه هېڅچا د افغانانو په وړاندې دومره ښــه جګړه نه شــوای کولی لکه دوی چې کوله. موږ ټولو يو ځای د شـــپې په ترڅ کې تګ پيل کړ او پرته له کوم مزاحمت څخه تر يو کلي پورې چې قره باغ ته څېرمه و، ورســېدلو. دلته ډزې پيل شــوې او موږ د سـهار تر درې بجو پورې په جګړه مخ ته روان وو، خو دغه مهال زموږ خوځښت دښـمن ته ښکاره شـو او دوی هره دقيقه په ګڼ شمېر تر موږ چاپېرېدل. سړک د قره باغ په منځ کې تېر شوی و او په دواړو خواوو کې يې دېوالونه او انګورباغونه وو چې افغانانو په کې ليکې جوړې کړې وې. دوی ډېرې مرګونې او پرله پسې ډزې راباندې وکړې. يو شمېر مړه شوو او بلاخره بشپړه ماته راکړل شــوه. د انګورو د يو باغ ور د ســړک يوې غاړې ته وتلی و او زه له همدغه وره څخه باغ ته په منډه د ننه شــوم. يو افغان مې جامو ته لاس واچولو چې ما ونيسي، خو ځان مې ترې خلاص کړ او بيا مې منډه کړې او دې ته مې پام و چې دان پور مې بايد راسره وي. زما په چانته کې يوازې پنځه ګولۍ پاتې وې.

کله چې انګرېزي اډې ته نږدې کېده، موتي رام پوه شو چې د افغان کلابند کوونکو په منځ کې روان دی. «زه سـمدلاسـه پوه شـوم چې نور نو د تېښتې ټولې هيلې لاړې. ما په خپل کمربند کې سل روپۍ لرلې چې د شاه په چوپړ کې مې ټولې کړې وې. دغه پيسـې مې خښـې کړې او يوه تيږه مې په دې موخه ورباندې کېښــودله چې بيا يې پيدا کړی شـم. ورپسـې کرار کښـېناسـتم او دې ته تم وم چې څه به پېښ شـي. لنډه شـېبه وروسـته، د اسـوالو يوه ډله چې شـمېر يې څه ناڅه ۲۵ کســانو ته رسـېده، دغه ځای ته چې زه په کې ناســت وم نږدې شــول. ځينو يې له پښــو او ځينو له اوږو ونيولم.»[73] افغانانو درې ځلې هڅه وکړه چې په خپله د موتي رام په ټوپک نوموړی ووژني، خو ټوپک به بند شــو. حوالدار ورته وويل چې مسلمان دی او دا به د خدای رضـا نه وي چې ووژل شـي. بيا ورڅخه وغوښـتل شـول چې کليمه ووايي، او ده وويله.

ورپســې زما له ســتوني څخه توره ليرې کړل شــوه او دوی [خپل مشــر] بهاوالدين ته بوتلم. زما کوټ، پتلون، د ورېښــمو دســمال، تومانچه، بوټ او ځينې نور توکي يې واخيســتل او يوازې يوه جوړه پای جامه يې راته پرېښــوده. د کلي خلکو په دومداره توګه په مرګ ګواښـلم، خو په پای کې بهاوالدين ازاد کړم. زه به دوه ميله نه وم تللی چې د سړک پر غاړه يوه سړي چې يوې يې کوله ودرولم. نوموړي په مرګ وګواښـلم که چېرې زه يوې ورته ونه کړم. کله چې زه له ده سـره وم، هره شـپه به ډېر کرېدم - هوا ډېره سـړه وه، او ما پرته له خپلې چوخې څخه بل څه نه لرل چې پر ځان يې واچوم. زه د ورځې بام ته وختم او ما ته داسې څرګنده شـوه چې که له مګ• څخه څو خښتې ليرې کړم، کېدای شي چې څوک مې ونه ويني او وتښـتېدلی شم. ټوله شپه مې همداسې وکړل او وتښـتېدم.

خو تېښته يې بيا بريالۍ نه شـوه.«زه ښکته د جلال اباد سـړک په لور څه نا څه لس ميله لاړم چې د يوه سـردار زوی چې پلار يې په کابل کې جګړه کوله، په ما پســې څو اســوال راولېږل چې ما ده ته بوځي. د کلي ټول خلک، زاړه او ځوانان، ښځې او نر راغونډ شول او داسې چيغې يې وهلې: «کافر يا پرنګی: مړ يې کړئ، مړ يې کړئ.» خو دغه ځوان مشر له اخ وډب څخه وساتلم او راته ويې ويل چې اس يې بورس کړم. نوموړي په دوامداره توګه په يوه تلسکوپ کې د کابل په لور کتل او ويې ويل چې پلار ته يې دغه تلسکوپ سېر الکساندر برنز ډالۍ ورکړی و.»[74]

• خرېس: غټ او بې کچې مزی سړی

• مګ: دودکش

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نومبر په شـلمه د مخالفینو ډزې ناڅاپه ودرېدې او درې ورځې پر اډه باندې ډزې ونه شـوې. د نومبر د درویشـتم په سـهار څرګنده شـوه چې مخالفینو دغه درې ورځې د مهماتو او باروتو په جوړولو تېرې کړې وې. په دغه سـهار له لمر ختو څخه مخکې، د میرمسـجدي تر قوماندې لاندې ګن شـمېر کوهسـتانیان له اډې څخه پاس غونډیو ته وختل، خندقونه او سـنګرونه یې وکیندل او په بې بې مهرو کې یې د انګرېزانو خوراکي اکمالات په بشـپړه توګه ودرول. ورپسـې یې په توپونو د اډې بمباري پیل کړه. شلټن سمدستي ورولېږل شو چې د ساچې د پاکولو هڅه وکړي.

میرزا عطا لیکلي: «د توپونو ډزو داسې درزاری کولو لکه تندر. غازي عبدالله خان اڅکزي د درنې جګړې غږ واورېد او په بېړه یې په بې بې مهرو کې جهادیانو ته مرستندویه قوه ولېږله: دوی انګرېزي عسکر د خپلو اسونو تر کوښـو لاندې کړل. انګرېزان یې په خپلو تېرو تورو ووژل. بیا یې انګرېزي توپونه ونیول، د الله اکبر نارې یې وهلې او پر انګرېزانو یې یرغل وکړ.»

د اسـوالو پر وړاندې د دفاع په موخه، شـلټن د غونډۍ په سـر کې له خپلې پلې قوا څخه دوه مربعې جوړې کړې. دا د یرغل پر وړاندې انګرېزي دفاعي ستندرد و چې په واټرلو کې د ناپلیون د نېزه وهونکو اسوالو پر ضد ډېر اغېزمن و، خو په افغانسـتان کې دا یو له مصیبت څخه ډک تکتیک ثابت شـو. افغانان شـا ته شـول او د تورټوپک نښې ویشـتونکي رامخته شـول. دوی د کمرونو او ډبرو تر شـا له خپلو مرچلو څخه په ګڼو انګرېزي لیکو ډزې پیل کړې په داسـې حال کې چې د انګرېزي دان پوړ ټوپکو ګولۍ دوی ته نه شـوای رسـېدی. انګرېزان په اسـانۍ نښـه کېدل ځکه دوی د روښـانه سـره یونیفورم داسې یوه جامده کتله وه چې څو سـاعته هېڅ نه خوځېده او سـیوری یې پر موږه اچولی و: له انګرېزي قوا سـره د تعمیراتي چارو سـل عسـکر مل وو«چې له تورټوپکو څخه زموږ د عسـکرو د بشـپړې سـاتنې او عسـکرو ته د خونیتوب د احساس ورکولو په موخه خندقونه او سـنګرونه وکیندي... خو داسې دفاعي خندقونه جوړ نه شـول.»[۷۵]

نو عسکر د غونډۍ پر سر ښـه په نښـه کېدل او لیکې به یې یوه په بله پسې په ځمکه غورځېدې. شلټن تر ډزو لاندې کلک درېدلی و او هېڅ نـه خوځېده. په حیرانوونکې توګه زړور خو په مرګونې توګه په نوښــت کې ډېر پڅ، ظاهراً نه پوهېدو چې د خپلې لوا د تباهۍ په خوب کې څه وکړي.

د دوی مصیبت هغه وخت لا ډېر شـو کله یې چې یو توپ دومره ګرم شـو چې اوس یې د افغانانو د تورټوپکو په ځواب کې نه شـوای کارولی. یو له ټپیانو څخه وینسنټ اییر و چې ګولۍ یې تر کیڼ لاس تېره شـوې وه چې «د اوس له پاره یې زما خدمت پای ته ورسـولو»، او کالن مکنزي په کینه اوږه کې پر ګولۍ ټپي شو. وروسته مکنزي لیکلي:

د مربعې یوه خوا درې ځلې له سـره جوړه شـوه ځکه چې مخکنۍ لیکې په بشـپړ ډول تباه کړل شـوې. زموږ مهمات کابو خلاص شـول. ماسپښین په یوه بجه عسکر د تندې او سـتړیا له کبله کمزوري شوي وو، خو اوبو ته لاس رسی نه و او د مرګ ژوبلې شمېر هره شېبه ډېرېده. ما شـلټن وډومارو چې د شـاتګ امر وکړي، خو په ځواب کې یې راته وویل: «اه، نه. موږ به غونډۍ د اوس له پاره نه پرېږدو.» کله چې شـلټن د شـاتګ وړاندیز ونه مانه، ډګروال الیور Olive چې یو هېوږ او پلونډ سـړی و، وویل چې حتمي پایله به اډې ته یوه ډله ییزه تېښـته وي. لکه څنګه چې نوموړی په خوځښـت کې ډېر سـوکه و، دا یې غوره وګڼل چې هر څومره ژر ټپي شي، همدومره به بهتره وي؛ نو د دښمن ډزو ته یې ځان برابر کړ او مرګونی ټپي شو.[۷٦]

(c) ketabton.com: The Digital Library

مېرمن سېل او پاتې نورو کسانو د اډې له بامونو څخه په وېره او حیرانتیا د جګړې ننداره کوله – «ما له بام څخه د جګړې ډګر سم لیدلی شوای. له دوامداره ګولیو څخه مې چې زما له څنګه په سغاري تېرېدې، د مګ تر شا ځان نیولی و.» د عبدالله خان په مشرۍ اوس د غازیانو یوه لویه ډله پر یو پټ کنډو د مربعو په لور په خاپوړو راپورته شوه. دوی د انګرېزي پلې قوا له سترګو پنا وو، خو مېرمن سېل ته واضح ښکارېدل.[۷۷] څو شېبې وروسته را پورته شول او پر سره رنګه کوټوالو یې ورمنډه کړې. د تاریخ سلطاني پر بنسټ: «عبدالله خان اڅکزي چې په زړورتیا کې نوم درلورد او د همدغه سهار په لمانځه کې یې ځان‌ته د شهادت دعا کړې وه، ناره کړه: «دالله په فضل، بریا بې اړنګه نږدې ده!» او له خپلې ډلې سره یې لکه یو ځاځناک زمری یا لکه د معطره مرغې یو لوی مار برید پیل کړ. ده د انګرېزانو توپ ونیو او پلې عسکر یې خواره واره او شاته وتمبول. انګرېز عسکرو د دغه برید پر وړاندې مقاومت ونه شوای کړی، نو مخونه یې واړول او وتښتېدل.»[۷۸]

په څو دقیقو کې تر ټولو نږدې مربع ماته شوه او افغانانو د نیول شوي توپ په کش کولو پیل وکړ. مېرمن سېل لیکلي: «دا هغه صحنو ته ورته وه لکه په صلیبي جګړو کې چې کارل شوې دي. دښمن زموږ په عسکرو پسې مخ پر وړاندې داسې روان و لکه یو لېوه چې د پسونو رمه په منډو کړې وي. کله چې دوی زموږ توپ نیولو، زموږ توپچیان لکه اتلان وجنګېدل. د توپ له څنګ سره دوه توپچیان ووژل شول. بریدمل مولهل Mullhal درې ځایه ټپي شو. خوارکی لېنګ Laing په داسې حال کې وویشتل شو چې توره یې د توپ په سر خوځوله او عسکر یې په اوچت غږ ستایل. دا یوه اندېښمنه او ډاروونکې صحنه وه چې زموږ زړونه یې په درزاري کړل.»[۷۹]

خو شلټن وتوانېد چې خپله یوه مربع له زیانمنېدو څخه وساتي او خپل بېګل وال ته یې امر وکړ چې د تیارسۍ بېګل وغږوي. بیا یې د برچو ځوابي برید پیل کړ، توپ یې بېرته ونیو او دواړه، مېرمسجدي او د مخالفینو پوځي قوماندان عبدالله خان اڅکزی یې ووژل. سلطان محمد خان دراني لیکلي: «د غازي مړینې هر مسلمان او په خاصه توګه د قبیلې غړي یې په ویر کې پرېښودل. که غازي خپل ژوند له لاسه نه وی ورکړی؛ نو ده به په همغه ورځ انګرېزي اډه نیولې وی.»[۸۰]

د یوه وخت له پاره داسې برېښېدل چې انګرېزان اوس برلاسي وو، خو کله چې افغانان شا ته شول او د مربعو پاتې عسکر بیا راغونډ شول، تورټوپک نښه ویشتونکو بیا ډزې پیل کړې او د سپاهیانو د لا ډېرو لیکو پر ځمکه غورځېدل پیل شول. جورج لارنس چې د اډې له دېوالونو څخه یې په وېره ننداره کوله، لیکلي: «له جنرال څخه په ټینګار او اندېښمنه بڼه غوښتنه وشوه چې له پرېکنده فرصت څخه ګټه واخلي او پر دښمن یرغل وکړي، خو د کومې ناڅرګندې وجې له امله، هېڅ شي ونه شوای کړی چې نوموړی له غونډۍ څخه وخوځوي.»[۸۱]

بیا د یاغي تورزنو دویمه ډله چې د وروستي یرغل له پاره چمتو وه، په پټ کنډو کې راغونډه شوه. دا ځل ټولو عسکرو لیکې ماتې کړې او په داسې حال کې دوی اډې ته وتښتېدل چې افغان اسوال ورپسې وو. جورج لارنس یادونه کړې:

ټول نظم په ختمېدو و. ما له خپلې تانې څخه مخ په تېښته عسکر لیدل چې په چټکۍ دښمنان ورپسې او پر دوی ور ګډ وو او له هر لوري یې په ګڼ شمېر وژل. دغه صحنه دومره وېروونکې وه چې زه یې هېڅ کله هېرولی نه شم. عسکر په تېښته اډې ته په ننوتو وو او موږ پوره باور درلود چې افغانان به په دوی پسې اډې ته ننوځي، خو له نېکه مرغه او چې هېڅ تمه یې نه کېده، افغان اسوال ناڅاپه بڼې خواته وګرځېدل. موږ وروسته پوه شوو چې د دوی قومانده عثمان خان بارکزي کوله. نوموړی یو له هغه مشرانو څخه و چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته له سېر ويليم مېکناټن سره په اړيکه کې و، خو څوک د هغه شپې د وېرې او زموږ د لږيکې انځور کارلی شي ځکه چې موږ د حتمي مرګ احساس وکړ؟ په يقين سره، هېڅ شی زموږ د عسکرو چلند توجيه کولی نه شي، خو د برید جنرال بشپړه ناتواني، په بې پروايي د غونډۍ په سر کې په ساعتونو د خپلو عسکرو درونه، او په سرتمبګی په ټوله ورځ کې له يو شمېر فرصتونو څخه، لکه د دښمن لندمهاله تېښته چې بېرته ځان تنظيم کړي، نه کار اخيستنه هېڅ د توجيه وړ نه دي - د نوموړي بريا د عسکرو کمزوري کول وو، هغه عسکر چې په داسې يو مشر يې باور بايلود چې د قوماندې وړتيا يې نه لرله.[82]

په جګړه کې دا د بدلون ورځ وه. دغه ورځ له مصيبت څخه ډکه وه. له ۱۱۰۰ کسانو څخه چې سهار له شلټن سره ستانه شول، ۳۰۰ يې ووژل شول او په داسې حال کې چې ښځو او بچيانو يې د غونډۍ په بېخ کې بې اسرې ورته کتل، د پرېښودل شوو ټپيانو کولې وايستل شوې. ډېر نور چې لاره يې ونيول شوه او ويې نه کړای شول چې اډې ته ځان ورسوي، ياغيانو لټول چې ويې نيسي. فيض محمد ليکلي: «هغه پوځيان چې له جګړې څخه ژوندي پاتې شول او د اډې په لور يې تېښته وکړه، لاره ترې ورکه شوه، نو هڅه يې وکړه چې په وړو نا اشنا لارو او چاک او چولو کې پټ شي. دوی يو په بل پسې راغونډ کړل او ووژل شول.هر هغه کنټرول چې ښايي انګرېزانو پر پېښو درلود، د دغه ورځې مصيبت ترې واخيست او دوی په حقيقت کې بې اسرې پاتې شول.»[83]
رښتيا همداسې وو. انګرېزانو وروسته له دې بيا هېڅ د کوم نوښت هڅه ونه کړه. مکنزي ليکلي: «د شلټن نه وړتيا د افسرانو اتل ولې شنډه کړه. دوی روحيه بايللې وه او دسپلين يې کابو له منځه تللی و.»[84] ايير په دې اړه له مکنزي سره همغږی و او په همدغه ماښام يې په خپله يادليکچه کې ليکلي: «حتی هغه افسرانو چې تر اوسه يې په خپله ګټه د پېښو د بدلون هيلې درلودې، اوس يې زموږ د راتلونکي برخليک په اړه غمجنې اندېښنې لرلې. زموږ قوا يوې داسې بېړۍ ته ورته وه چې د تيږو او د کبانو د ګلو تر منځ د ټوټې ټوټې کېدو په خطر کې وه ځکه چې يو تکړه مانو نه و چې په خوندي توګه يې د تيږو له منځ څخه تېره کړي. حتی اوس هم که د وضعيت اشتېرېنګ يو وړ لاس ونيسي، کېدای شي موږ له ورانی څخه وژغورل شو، خو د داسې کس په نه شتون کې، دا واضح او څرګنده ده چې يوازې خدای مو ژغورلی شي.»[85]
په همدغه شپه بد خبرونه اډې ته لا را روان وو. د ښه راغلاست جوپه يېړه ډوزو د اکبرخان رارسېدل په ډاګه کړل. نوموړی د دوست محمد تر ټولو ننګيالی او له پوځي اړخه تر ټولو اغېزمن زوی وو چې لږه شېبه مخکې د ميرولي ازبک له ۶۰۰۰ اسوالو سره راورسېد او سمدلاسه يې د مقاومت چارې په غاړه واخيستې.

اکبرخان لمړی څو ورځې د ده په اړه د خلکو په ستاينو او ليدو باندې تېرې کړې. مولانا کشميري ليکلي:«د ده راتګ داسې و لکه پسرلی چه بڼ ته ژوند ورکړي.»

ټول مشران او اشرافيان د درناوي له پاره راغلل
نران او ښځې، ځوانان او زاړه ورته په دعا راووتل

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی ورته وویل، اې زمونږ ټولو ساتونکیه
زمونږ پناه او اصل او اساسه، زمونږ دفاع کوونکیه
داسې په اوچت اواز د دعاوو ترانه له ځمکې پورته شوه
چې په جنت کې له عیسې څخه وپوښتل شول چې دا شور د څه دی[۸۶]

اکبر ډېر ژر خپل ځان هغسې دښــمن ثابت کړ لکه انګرېزانو یې چې په اړه وېره درلوده. د څو ورځو په ترڅ کې یې په لمړي ځل پر اډه باندې په اغېزمن بندیز لګولو د پاځون بنه بدله کړه. ټولو څېرمه کلیو ته یې ملایان ولېږل چې بزګران پر انګرېزانو باندې د اکمالاتي توکو له پلورلو منع کړي.[۸۷] شا ته پراته کلي ونیول شول او جنګیالي په کې ځای پر ځای شــول. د کلیو ملکان په ســملاســي مرګ وګواښــل شــول که دوی حتی یوه بوری غله او یا واښــه پر پرنګیانو وپلورل. د کابل سیند پر سر نوی له لرګیو جوړ شوی پل چې اډه یې د بالاحصار او جلال اباد له واټ سره نښلوله، وسوځول شو. مېکناټن په غوسه و چې د پله د ویجاړونې په مخنیوي کې اډې هېڅ هڅه ونه کړه او دوی یوازې د سنج تر شا کرار ننداره کوله که څه هم هغه افغانانو ته چې د پله په ورانی کې ښــکېل وو، په اســانی د توپک ګولی ور رســېدې. لکه څنګه چې دوه شاهي پلوه مخکښه مشران د بي بي مهرو په لوړو کې وژل شـوي وو، مخکنی د قوماندې څه ناڅه ماته مشـرتابه بېرته په کلکه یو موټی او د اکبرخان او د ده د بارکزیو تر شـا ودرېده. ګرومجن مېکناټن لیکلي: «دا په بشـپړه توګه عجیبه ده چې [مخالفین] خپل یووالی ساتي.»[۸۸]
له وزیراکبر خان سره د غلزیو د یو واکمن مشـر، محمد شـاه خان د لور واده د مقاومت قومي جوړښـت بدل کړ. په داســې حال کې چې عبدالله خان اڅکزی مړ شــو او د میر مســجدي له مړینې څخه وروســته، کوهســتاني تاجک په ډېرېدونکې توګه څنډې ته شــول او ډېری پلویان یې له جنازې ســره لاړل چې خپل پیر ښــخ کړي، اوس ســاده خو نه ماتېدونکې غلزیو په پاځون کې ډېر واک درلود. دوی خپله اډه د ښـار له دېوالونو څخه لږ وتلې د محمدخان په کلا کې جوړه کړه او دا دوی وو چې اوس یې په ډېرېدونکې توګه په غونډیو کې چې تر چوپې او وېرېدلې اډې چاپېر وې، د لیکو کړی ډکې کړې وې. دلته د بارکزیو ځواکونو چې د غونډۍ په لمن، شاه باغ کې یې اډه جوړه کړې وه، د دوی ملاتړ کولو. د اډې د دېوالونو د ننه، فشـار ډېر شـدید شــو ځکه چې د واورې ســاړه توپان او لوږې مورال نور هم ټیټ کړی و. اسـونه دومره وږي وو چې د کېږدیو مړوي یې ژوول او خپل خوشـایه یې څو ځلي خوړل. مېرمن سـېل یو وږی اس ولید چې د بل اس لکۍ یې په غاښـو ترې غوځه او په چټکۍ وخوړله په داسې حال کې چې د هغې خپلې اسپې د کراچۍ عرابه په غاښـونو شکوله. لکه ډېر نور افغانان، میرزا عطا د دغه یو وخت اډمارو• انګرېزانو له سـپکاوي او ناخوالو څخه خوند اخیسـت: «اوس دومره واوره ووربېده چې انګرېز عسکر چې هېڅ کله یې د خراسان واوره نه وه لېدلې، داسې ویلې کېږي لکه له واوری جوړ شوي سري. ډېر یې له لوږې مړه شول، نورو یې د بار اوښان او غوایه ووژل چې مسلمانان یې غوښــه او هندوان یې پوســتکي وخوري! په دغه ســختو حالاتو کې، لکه د دوزخ په تر ټولو ټیټ پوړ کې، ټول مذهبي مناسـک او نا رواوې هېرې شـوې.»[۸۹] د کمپ ملکي کسـانو چې مړه اسـونو او اوښـانو ته یې لاس رسـی نه درلود، لیدل کېدل چې د کوڅو بې څښتنه سپي وریت او سیخ کباب کوي.

• اډمار: مغرور، کبرجن، له خپل ځان څخه خوښ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکبرخان له یوه اوږده کال ربړوونکي بند څخه وروسته، یوازې یوه میاشت مخکې په بخارا کې د زندان له ډوغل څخه ازاد کړل شوی و. د مولانا کشمیري په قول، لږه موده مخکې چې له زندان څخه ازاد شي، اکبرخان یو صوفي بزرګ په خوب کې لیدلی و او ده ته یې وویل چې خپله لونګۍ پر سر کړي، توره پر ملا وتړي او لاړ شي چې خپل هېواد وساتي، هغه هېواد چې ده ته خدای ورکړی.[۹۰] میرزا عطا چې دغه بارکزی وارث یې ډېر خوښ شوی و، د نوموړي له پلویانو څخه یې د کیسې دغه بڼه اورېدلې: «د بخارا اشرافي ښار علما، حاکم ناصرالدوله ته لاړل او د سردار محمداکبر خان او د ده د ملګرو د ازادولو شفاعت یې وکړ. د کابل مشرانو اکبر ته د ښه راغلاست لیک ولېږه او د ده په ازادۍ یې خپله خوښي څرګنده کړه. همدا راز یې په لیک کې زیاته کړې وه چې له وروستیو جګړو څخه راپه دېخوا انګرېز پوځ خورا کمزوری شوی او د مقاومت توان نه دی ورپاتې؛ نو د سردار راتګ ډېر په نېکمرغه وخت کې دی: اوس هغه وخت را رسېدلی چې د خپل پلار، د بې جوړې امیر!، غچ واخلي.» اکبر خان نېغ کابل ته لاړ او هلته مشرانو او نورو د پام وړ خلکو ده ته د انګرېزانو د بې عدالتۍ په اړه خبرې وکړې او له ده څخه یې د عدالت غوښتنه وکړه. ورپسې سردار په یو لیک کې له مېکناټن څخه د لیدو غوښتنه وکړه؛ نو د دوی د لیدنې تابیا ونیول شوه:

سبا ته سردار محمد اکبر خان او د ده څو د اعتبار وړ ملګري له کابل څخه ټاکلي ځای ته پر اسونو لاړل. په همدې توګه مېکناټن هم له اډې څخه دغه ځای ته ورسېد. دوی د زړه له تله یو بل ته غېږې ورکړې او د خصوصي خبرو له پاره ګوښه شول. یوازې دومره په دې اړه راپور ورکړل شوی چې سردار، انګرېز استازي ته وویل چې نور په کابل کې د ده پاتې کېدل مناسب نه دي او نوموړی باید خپل یو افسر د برمته په ډول ده ته تسلیم کړي او دوی باید د هند په لور وخوځېږي. کله چې د سردار درونند پلار، بې جوړې امیر، د انګرېزانو له توقیف څخه خلاص او خراسان ته راوګرځېد، بیا به دغه برمته انګرېز په عزت ازاد کړل شي.
مېکناټن هوکړه وکړه او دغه هوکړه لیکلې بڼې ته راوړل شوه. ټول انګرېزان په دې باور وو چې له دغې هوکړې وروسته به نوره جګړه نه وي.[۹۱]

خو حقیقت لږ ډېر پېچلی و. د موهن لال په وسیله چې په ښار کې فعال پاتې و، مېکناټن د پاڅون له پیل څخه د مخالفینو له یو شمېر قوماندانانو سره په اړیکه کې و او د څو اونیو راپه دېخوا یې د پوځي ملاتړ د پېرودو شونتیا لټوله چې د افغان پوځي ډلو ترمنځ بېلتون راولي او یا له هېواد څخه انګرېزانو ته یوه عزتمنه وتنه برابره کړي. د شلټن له سختې ماتې څخه دوه ورځې وروسته، استازي د افغان مخالفینو له یو پلاوي سره چې د انګرېزانو بې قید او شرطه تسلیمي یې غوښتله، وکتل. مېکناټن په یوه نوټ کې چې د نوموړي له مرګ وروسته یې پر مېز پیدا شو، داسې لیکلي:

زما په نوښت، په پنځه ویشتمه نېټه د مخالفینو یو پلاوی اډې ته راولېږل شو او ماته یې له هېواد څخه په سوله ییزه بڼه زموږ د وتنې پر بنسټ مقدماتي سریزه وسپارله. ما دوی ته یوازې د هغو شرطونو وړاندیز وکړ چې زما په اند په درناوي به ومنل شي. سبا ته، دوی ما ته د مخالفت لیک راولېږه چې که موږ خپلې وسلې ور تسلیم نه کړو او اعلحضرت خپل برخلیک ته پرېږ نږدو، نو سملاسي به له جګړو سره مخ شو. دغه لیک ته ما په ځواب کې ولیکل چې موږ د ژمنې د ماتولو په پرتله مرګ غوره ګڼو او لوی څښتن به زموږ دواړو خواوو په اړه پرېکړه کوي.[۹۲]

مېکناټن چې اکبرخان ته یې د شجاع او د ده د کورنۍ تسلیمول ونه منل او اړیکې یې وشلولې، انګرېزانو د لوړې او اندېښنې غړنتیا دوه نورې اونۍ تېرې کړې. مېکناټن اوس خپله ستراتیژي پر یوه پیکه هیله ترله چې له جلال اباد، غزني او یا کندهار څخه به یوه مرستندویه قوه د اډې د تیټ مورال پوځ وژغوري. نوموړي په وار وار له مککرېکر

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه چې په جلال اباد کې د سېل د غونډ سیاسي افسر و، د مرستې غوښتنه وکړه: «یو درجن لیکونه ولیکل شول چې په کې د سېل له غونډ سره کابل ته ستاسې د سملاسي راتګ غوښتنې وشوې. که چېرې تاسې تر اوسه راتګ نه وي پیل کړی ، زه د زړه له تله درته زاری کوم چې همدغه شېبه راروان شئ. زموږ حالت ډېر نازک دی، خو ستاسې په مرسته به موږ ټول په ښه توګه مخ ته لاړ شو؛ نو که چېرې زموږ ژوند او زموږ د هېواد عزت درته ارزښت لري، باید مرسته راسره وکړئ.»[۹۳] خو وروستنی ځری چې د خردکابل له غاښې تېر شو، د داسې پیغام سره راغی چې په جلال اباد کې سېل په خپله کلابند دی او د خپل پوځ د شمېر په پرتله له ګڼ شمېر مخالفینو سره مخ دی؛ نو له کابل سره د مرستې توان نه لري. نوموړي دا راپور هم ورکړ چې خیبر له لاسه تللی؛ نو له پېښوره د ممکنه مرستندویه ځواک لاره هم بنده شوې ده. د ډسمبر په اوومه کله چې درنې واورې لاره بنده کړه، له کندهاره د مرستندوی ځواک راتګ لږ تر لږه تر پسرلیه د واورې تر ویلې کېدو پورې ناشونی برېښېده. د انګرېزانو وروستی اډه چې په غزني کې وه هم کلابنده شوې وه او په کابل کې یې د خپلو وطنوالو د مرستې توان نه درلود.[۹٤] اوس چې یوازې د یوې ورځې خوراکي توکي پاتې وو، هېڅ کومه هیله نه وه پاتې. لوږه را نږدې کېده او پوځي مشرتابه فلج پاتې و. دواړه الفنسټون او شلټن په ناهیلیو کې ډوب وو. مات او وړي عسکر د بغاوت په مورګه وو. د افغان مقاومت شمېر اوس ۵۰۰۰۰ ته رسېده چې د انګرېزانو په پرتله پنځه برابره ډېر و.

د ټولو دغه لړیکو او اندېښنو پایله د ډسمبر د اتمې په ماښام د انګرېزي قوماندانانو یوه بېړنۍ غونډه وه. په دغه وخت کې الفنسټون، شلټن او مېکناټن له یو بل سره د ناراضتیا له کبله ډېرې لږ خبرې کولې او د ماشوم په څېر چیغې وهونکی شلټن په ځانګړې توګه د مېکناټن په اړه له سپکاوي څخه ډک و: «زه یې په ملنډو سپکوم، زه غواړم چې سپک یې کړم.»[۹۵] د جګړې په شورا کې نوموړی په ښکاره د جنرال په وړاندې لړاک و. پرغولې یې برستن تر ځان تاو کړې وه او کله کله به چې د څه په اړه د ده نظر وغوښتل شو، ځواب به یې اوچت خرېدل وو.

په دغه غونډه کې الفنسټون هغه لیک ولیکه چې مېکناټن ورڅخه غوښتی و. نوموړي په رسمي توګه د تسلیمۍ د خبرو اترو د پیلولو مسولیت په خپله غاړه واخیست. په لیک کې یې داسې لیکلي وو:

د کلابندۍ پر وړاندې د دربېو اونیو له مقاومت وروسته، د خوراکي توکو او وښو نه شتون، زموږ د عسکرو بد وضعیت، د ټپیانو او ناروغانو ګڼ شمېر، د لوېې او بد موقعیته اډې په دفاع کې ستونزې، د ژمي راتګ، د اړیکو شلېدل، د مرستندویه قوې د راتګ ناشونتیا او زموږ پر ضد د ټول هېواد د وسلوال کېدو پر بنسټ، زه په دې اند یم چې نور په دغه ځای کې خپله دفاع شونې نه ده او ته باید د خبرو له وړاندیز څخه چې تا ته شوی کار واخلې.[۹٦]

نورو افسرانو هم په رسمي توګه د انګرېزانو له اډې څخه دفاع ناشونې وبلله «خپل بې اړنګه او پرېکنده نظر یې ورکړ چې عسکر په خپل اوسني حالت کې د نورو پوځي عملیاتو توان نه لري؛ نو هندوستان ته د خوندي شاتګ په موخه د خبرو اترو له پاره باید هېڅ وخت ضایع نه شي، خو دلته شاه شجاع او د نوموړي ګټو ته هېڅ اشاره نه وه شوې ځکه چې د دوی لمړنۍ دنده په اډه کې د دوی تر قوماندې لاندې د انګرېزي عسکرو د عزت او سوکالۍ برابرول وو.»[۹۷] د پوځ چمتووالي چې شجاع یوازې پرېږدي، انګرېزانو ته د نوموړي له بې سارې وفادارۍ سره نېغ په ټکر کې و حال دا چې د مخالفینو له خوا ډېر هڅوونکي وړاندیزونه ورته وشول چې خپل ناګرانه کافر متحدین پرېږدي. مېکناټن په وار وار خبرداری ورکړ چې د شجاع یوازې پرېښودل به انګرېزانو ته «تل پاتې بدنامي» پرېږدي، خو چا پام ورته ونه کړ او امر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته وشـو چې له اکبرخان سـره وګوري چې په کومو شـرطونو له افغانسـتان څخه د انګرېزانو د سـمدسـتي وتنې خونديتوب تضمين کېدای شي.

د دغه دواړو تر منځ ملړنۍ ليدنه د کابل سـيند پر کنګل شـوې غاړه د سـوځېدلي پله د سـکرو له پاتې شـونو څخه لږ وړاندې ترسـره شـوه. له مېکناټن سـره لارنس، ټرور او مکنزي مل وو. اکبر د مخالفينو ټول مخکښ مشـران له ځان سـره راوسـتلي وو.[۹۸] مېکناټن، لکه څنګه چې د ده ځانګړتياوې وې، له صـداقت څخه ليرې د خپل ځان په برحق ښودنه يې سريزه چې په روانه درباري پارسي يې لوستله، پيل کړه: «لکه څنګه چې له وروستيو پېښو څرګنده شوه چې د شـاه شـجاع الملک د ملاتړ له پاره په افغانسـتان کې د انګرېزي پوځ شـتون افغان ملت ډېرى ناراضـه کړي او لکه څنګه چې انګرېز دولت پرته د افغانانو له وحدت، خوشـحالۍ او سـوکالۍ څخه بله موخه نه لري؛ نو چې شـتون يې د موخې د مخنيوي وجه ګرځي، دوی د پاتې کېدو هيله نه لري.» ورپسـې د مېکناټن د تړون د مسـودې غوښـنه برخه راورسـېده: «لمړی؛ په کابل کې به انګرېز عسـکر پېښـور او بيا هند ته په بشـپړه عملي شـونتيا سـره ژر سـتنېږي. دوهم؛ سـرداران به له انګرېزانو سـره په خوراکي اکمالاتو او ترانسـپورت کې مرسـته کوي او دا به تضـمينوي چې انګرېزي عسکرو ته به د لارې په اوږدو کې زيان نه رسېږي او له دوی سره به په عزت چلند کېږي.»[۹۹] مېکناټن په خپل نوټ کې ليکلي چې په دغه شېبه کې «اکبرخان مداخله وکړه او راته ويې ويل چې موږ اکمالاتو ته اړتيا نه لرو ځکه چې سبا سهار ته زموږ په تګ کې کوم خنډ نه شته. زه دا په دې موخه يادوم چې د دغه ځوان بې پامه احساساتي بنه وښيم. نوموړی، نورو مشـرانو پرځای کښـېناوه او پرته له دغه مداخلې څخه يې نور چلند دروند و او په ښـکاره د خپل بخت ناځاپه بدلون لوړ مقام ته رسولی و.»[۱۰۰]

دوه سـاعته وروسـته دوی هوکړې ته ورسـېدل. انګرېزان به درې ورځې وروسـته، د ډسـمبر په ۱۴ مه وځي او د دوی د خونديتوب تضـمين شـوی و. کپتان ټرور به د برمته په ډول دوی ته سـپارل کېږي، انګرېزان به له جلال اباد، غزني او کندهار څخه هم وځي، د لوړې بيانې په بدل کې ډوډۍ، غله او د ترانسـپورت څاروي به انګرېزانو ته لېږل کېږي چې په لاره کې ورسره مرسته وشي. شاه شجاع ته به په کابل کې د يوه عامه وګړي په توګه د پاتې کېدو او له انګرېزانو سره د تګ خوښه ورکول کېږي. لمړی به له بالاحصار څخه پاتې څو انګرېز افسران وځي او ورپسې به بالاحصار اکبر خان ته سـپارل کېږي. په عين وخت کې به دوسـت محمد په لوديانې کې له نظربندۍ خلاص او خپل تخت ته به د بېرته راګرځېدو اجازه ورکول کېږي. افغانان به پرته د انګرېزانو له خوښـې، له بهرني قدرت سـره ائتلاف نه کوي او په بدل کې انګرېزانو ژمنه وکړه چې «انګرېز پوځ به افغان خاورې ته نه ننوځي مګر دا چې په خپله افغان مشران ترې غوښـتنه وکړي.»

د مېکناټن په اند، د دغه شـرطونو منل دومره ښـه وو لکه په هغسې حالاتو کې چې ده يې تمه کوله، خو لکه تل سـاده او د غلط قضـاوت خښـتن، اکلنډ ته يې وليکل: «موږ به له افغانانو څخه لکه ملګري روان شـو او زه خوښ يم چې له دې وروسته هر دولت چې جوړېږي، زموږ سره به د ښه پوهاوي ګروهنه ولري.»[۱۰۱]

(c) ketabton.com: The Digital Library

له یوه کس سره چې په دې اړه مشوره ونه شوه، شاه شجاع و - هغه سړی چې په نوم یې جګړه او اشغال پیل شو. د دغه هوکړې د شرطونو په اړه چې مېکناټن منلي وو، د شاه شجاع د غبرګون په هکله یوازینی بیان چې تراوسه پاتې دی، د نوموړي د ژوند لیکونکي، محمد حسین هراتي دی:

کله چې اعلحضرت ته د دغه هوکړې په هکله پټ راپور راغی، مېکناټن ته یې داسې ولیکل: «زه دې بېرته دغه هېواد ته یوازې د دې له پاره راوستم چې دښمن ته مې وروسپارې؟ ته لا تر اوسه د بارکزیو او د دغه هېواد د خلکو په بې ایمانۍ نه پوهېږې؟ پر دغه کساتي خلکو باندې د پیسو په شنلو سره، ته نه یوازې خپله بلکې زموږ مړینه او تباهي هم ګړندۍ کوې! ایا دا معقول کار دی؟» مېکناټن په ځواب کې یوازې وویل: «اوس په دغه هوکړه کې د بدلون راوستلو له پاره ډېر ناوخته دی.» اعلحضرت ډېر خپه او له اندېښنو څخه ډک لکه د سیمابو مایع یو پر بله تلو، شپه او ورځ به یې لاسونه موښل او ویل به یې: «مېکناټن له سده وتلی - او د دې پایله به زموږ دواړو مرګ وي! »

مېکناټن په بالاحصار کې پاتې انګرېز عسکرو ته امر وکړ چې له بالاحصار څخه ووځي او اکبر خان ته یې پیغام ولېږه چې بالاحصار پرېښودل شو او دی کولی شي خپل سړي په کې ځای پر ځای کړي.
اکبرخان ســمدلاســه ۲۰۰۰ تورټوپکوال ورولېږل. د کابل پاک اندو اوســېدونکو وېره درلوده او ویل یې : «که چېرې اکبرخان د بالاحصار کلا ونیسي، د شاه شجاع ښځینه، ماشومانو او پر ده پورې تړلي خلکو ته به څه پېښ شي!»

د ژر پېښــېدونکي جنســي تېري او لوټ په اړه اندېښــنو اعلحضــرت د خپګان په ګرداوي کې ډوب کړی و، خو د بالاحصـــار ډېری اوسېدونکي پخواني کارکونکي وو چې په همدغه ودانۍ کې زېږدلي وو او همدا راز وفادار چوپړیالان وو چې د شـاهي کورنۍ تر سـاتنې او ملاتړ لاندې لوی شـوي وو. دوی لږ ترلږه له ناچارۍ وار خطا نه کړ او ســمدلاســه د انګرېزانو له وتلو څخه وروســته یې، په جرئت دروازې په ځان پسې وتړلې او د مخالفینو هغه عسکر یې ووژل چې کلا ته مخکې ننوتلي وو. د اکبر خان عسکر په ناهیلۍ شاتګ ته اړ شول.[۱۰۲]

د ده عســکرو دوه ځلې بیا د بالاحصـــار په اصــلي دروازې د برید هڅه وکړه، خو د شــاه شــجاع کورني عســکرو چې انګرېزانو له پخوا څخه «یوه بېکاره د ګړ بړ ډله» بلله، په بریالیتوب شـاته وتمبول او سـخته مرګ ژوبله یې ور واړوله. لارنس لیکلي : «موږ د ده [د شجاع] چټک غبرګون او زړورتیا په داسې کړکېچنه شېبه کې د ستاینې وړ بولو او د زړه له تله مې ارمان درلود چې زموږ خپلو مشرانو داسې سېکمنتیا او انرژي له ځانه ښودلې وای، هغه مشران چې لا تر اوسه داسې برېښېدل چې زموږ د عزت او خوندیتوب د تضمین توان یې نه درلود.»[۱۰۳]
په داسـې حال کې چې انګرېزانو د شـجاع خبرداریو ته پام ونه کړ او سـرونه یې ټیټ کړل او تسـلیم شـول، په خپله شجاع په قوت پاتې شـو او په بریالۍ توګه په بالاحصـار کې تر هغه وخت پورې پاتې شـو چې څو میاشـتې وروسـته په خپـلـه خـوښــه د خـپـلـې ښـمـې اکـمـال شـــوې کـلا څـخـه د پـســرلـي پـه پـیـل کـې ووت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په داسې حال کې چې مېکناټن په پټه شاه شجاع قرباني کولو، لارډ اکلنډ په نابېره توګه تر یوې کچې د شجاع پخوانی سیال، دوست محمد د نڅا په یوه مېلمستیا کې خوشحاله ساتلو. د شېملې له «تازه او سپکمنوونکې» هوا څخه وروسته، د ایډن کورنۍ د کلکتې د اوړي تودې او نمجنې هوا حیرانه کړې وه. ایملي خپلې یوې ملګرې ته لیکلي: «موږ له افغان سیاست سره د خپلې مینې پام له ژوندي کبابېدو څخه د څان ساتنې په اړه ورځنیو ستونزو ته واړولو. زه باید ووایم چې موږ دغه لوړې موخې ته له دې امله پام وګرځولو چې په دې دواړو کې بې ارزښت ډېر او ترلاسه کول یې هم ستونزمن دي؟...»[۱۰۴] ډېرې ګرمۍ د نوموړې او د دې د اند پخلی وکړ او اوس دا وخت را رسېدلی و چې دوی د اسیا له ربړو څخه په چټکۍ بېرته کېنزنګټن Kensington ته لاړ شي: «زموږ جورج په هند کې ښه دنده ترسره کړه، که څنګه؟ ته پوهېږې چې دی زموږ ډېر خوښېږي او درناوی ورته لرو، حتی د ګرمۍ په موسم کې چې ډېر د خندا وړ دی... اوس زما په اند ده ډېر څه وکړل او ښه به وي چې دی هم وطن ته لاړ شي، خو په وطن کې هېڅوک دې ته غوږ نه نیسي او د دغه میاشتې استونو زه بې اسرې کړې یم.»[۱۰۵]

خو دنده، دنده وه. د ملکې ویکتوریا د زېږندې په کلیزه کې، د بنګال په خیشته او نمجنه جون میاشت کې، «په هند کې تر ټولو بده هوا چې تر اوسه حس شوې وه»، دغه خویندو د یوې مېلمستیا د جوړولو پرېکړه وکړه. له مېلمستیا څخه لږ وروسته ایملي لیکلي: «زموږ د ملکې میلمستیا ډېره له پرتم څخه ډکه وه، زه ډېره هېله منه یم چې دا به زموږ وروستۍ مېلمستیا وي او ډېره خوشحاله یم چې ښه تېره شوه. ما خپلې د الماسو ګانې اچولې وې!» د مېلمستیا معظم مېلمه، چې ټولو ته له یوې خوا د حیرانتیا وړ او له بلې خوا د اکلنډ د بهرنۍ پالیسۍ د لوېې بریا څرګندونه وه، په خپله امیر و. ایملي زیاتوي:

دوست محمد، زامنو او درباریانو یې زموږ په مېلمستیا کې برخه اخیستې وه. دا لمړی ځل و چې نوموړي اروپایي مېرمنې په خپلو بې شرمو جامو کې ولیدې، خو ده د نڅا ننداره ونه کړه - جورج بلې کوټې ته بوت. دی ډېر شاهي سړی دی او خپل نیمه بندي او نیمه ارزښتمن موقف په ډېره هوښیاري تمثیلوي. ما له دوست محمد څخه غوښتنه وکړه چې د سطرنج لوبه وکړو څو جورج ته له مېلمه سره د ناستې لږ څه دمه ورکړم. موږ پرله پسې لوبه وکړه او ما ته دا یوه بریا وه که چېرې د ځایي سطرنج لوبې توپیر زموږ د سطرنج لوبې سره په پام کې ونیسو. د لوبې په بهیر کې ده په دوامداره توګه نوي قوانین جوړول؛ نو که دی دوست نه وی، ما به دغه کار له نصاف څخه لیرې ګڼلی وی.[۱۰۶]

وروسته ایملي له خپل سطرنج ملګري څخه پوښتنه وکړه که چېرې اجازه ورکړل شي چې د ده او پلویانو یې یو انځور وکاږي. دوست محمد ومنله چې د نوموړې پنسل ته کښېني. خو وروسته، لکه دومره چې د کلکتې هوا هک پک کړې وه، په همدې کچه لودیانې ته د دوست محمد تګ، پرته له دې چې خبره یې کړې او انځور بشپړ کړي، حیرانه کړه. څه نا څه ځاځناکې ایملي خپلې خور ته په انګلنډ کې لیکلي: «ما د دوست محمد او د ده د کورنۍ انځور کاږلو، خو سهار د برو ولایتونو په لور روان شو حال دا چې یو وراره یې ما تر اوسه انځور کړی نه و. زه سهار په ډېره بیړه اوچته شوم او کالوېن له انګوټ څخه دغه هلک بېرته راوست او له سهارنۍ څخه مخکې مې مخ ته کښېناست چې انځور یې بشپړ کړم. دغه هلک ډېر د جوډېز اېسکریټ Judas Iscariot انځور ته ورته و، خو ډېر ښه هلک و. که څه هم کالوېن سهارنۍ نه وه کړې، خو په پارسي یې په اشارو په زړه پورې خبرې کولې.»[۱۰۷]

وروسته له دې چې دوست محمد له کلکتې څخه لاړ، په افغانستان کې حالات په چټکۍ مخ په خرابېدو وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوه اونۍ وروسته خبر راورسېد چې په لندن کې محافظه کار حکومت تاکل شوی. اکلنډ چې په خپلو غوراویو سوچ وکړ؛ نو د لوی والي له څوکۍ څخه یې استعفا غوره کړه. لارډ الېنبوره چې په پیل کې یې هغه یادښتونه ولیکل چې له کبله یې برنز لس کاله مخکې اباسین ته ولېږل شو، د اکلنډ ځای ناستی وګمارل شو.

یوه اونۍ وروسته، د برنز د وژنې او د لارډ اکلنډ د ټولې افغان ستراتیژۍ د چټکې ناکامۍ خبرونه بنګال ته د ډاګې په وسیله راورسېدل. لمړنی خبر چې د لوی والي ادارې ته ورسېد د جنرال سېل له خوا په یو استولي لیک کې و چې نومړي درې اونۍ مخکې په جلال اباد کې لیکلی و. ده اکلنډ ته په کابل کې د لمړني مصیبت د ګنګوسو په اړه او همدا راز د خپلې کلابندۍ په هکله لیکلي وو. اکلنډ، اعلی سرقوماندان سېر جسپر نېکولز Sir Jesper Nicholls ته ولیکل: «اړېنه نه ده چې درته ولیکم چې دغه استونې مې څومره ځوروي. دا ډېرو جدي او ژورو فرضیو ته لاره خلاصوي. زه به د خپل اند په اړه څه درته ونه وایم، خو پوښتنه دا ده چې څه باید وکړل شي؟»

ورپسې نومړي بېلابېل غوراوي جوړ کړل، خو داسې ښکارېدل چې لکه په کابل کې د خپلو جنرالانو په څېر، دی هم د خواشینوونکو خبرونو لړۍ فلج کړی و او له پیل څخه یې د یو سملاسي پوځي ځواب د نظریې مخالفت وکړ. نومړي په دې اړه ولیکل: «زه سبا ته د یوې خاصې شورا د درلودو وړاندیز کوم، خو ماته څرګندېږي چې موږ باید داسې ځای ته د بیا نیولو په موخه د تازه دمي عسکرو په لېږلو فکر ونه کړو چې اوس مو ښایي له لاسه لاړ شي... زه وېره لرم چې په ټولیزه توګه د افغانانو ملي احساس پارېدلی دی.»[108]

خو په حقیقت کې اکلنډ څو میاشتې مخکې پوه شوی و چې د ده ټوله افغان پالیسي یوه له ناورین څخه ډکه تېروتنه وه او ټول هندي دولت یې د دېوالیه توب• له خطر سره مخ کړی و. اوس چې مصیبت په ډېرېدو و او د نومړي خزانه تشه وه، په دې کې یې هېڅ اړنګ نه درلود چې په دغه ټوله پروژه خط کش کړي او نورې سرچینې په دغه جګړه ونه لګوي ځکه چې په ښکاره له ناکامۍ سره مخ وه؛ نو شاه شجاع، مېکناټن او حتی د ده پخوانی د سیسی ښکار ملګری «الفي بې Elphy Bey» یې پرېښودل چې د دغه ګډوډۍ چاره په یوازېتوب په خپله وکړي. له کلکتې څخه هېڅ مرسته ور ونه لېږل شوه.

د ډسمبر په دویمه اونۍ په کابل کې ډېره واوره ووربده. وربځې له هندوکش څخه ښکته راغلې او سمدلاسه یې د ښار په شاوخوا کې ګردجنې او خړې غونډۍ سپینې او ځلانده کړې. د اډې پر بامونو پنډه واوره پرېوته او د کابل سیند کنګل شو. میرزا عطا لیکلي: «سردارانو او غازیانو ته واوره ستونزه نه وه ځکه چې دوی په کې عادت و، خو له هند څخه راغلی پوځ له واورې سره عادت نه و؛ نو ډېر مړه شول او ډېرو نورو د زیاتې یخنۍ له امله د جګړې توان له لاسه ورکړ.»[109]

• دېوالیه توب: افلاس، د یوې کمپنۍ داسې حالت ته وايي چې د پور د بېرته ورکړې توان ونه لري

(c) ketabton.com: The Digital Library

مېکناټن ته واوره تر ټولو کوچنۍ اندېښــنه وه. لکه څنګه چې هوکړه شــوې وه، نوموړي پاټې کلاوې چې له اډې څخه پاس پرتې وې تسـلیم کړې او اکبر خان ته د ۲۰۰۰۰ روپیو په ګېون، لویه بیانه چې سـردارانو یې غوښـتنه کوله هم تحویل کړه، خو لا تر اوســه خوراکي توکي او واښــه په ډېره کوچنۍ پیمانه اډې ته رسـېدل او پوځ او د بار څاروي د لوږې په مورګه وو.[۱۱۰] له ژمني سره سم د بار ورونکو څارویو او کراچیو کوم څرک هم نه لګېده چې انګرېزانو د بېرته تګ په وخت کې د خپل مال د لېږد له پاره ورته اړتیا لرله؛ نو له دې کبله د دســمبر څوارلســم چې د انګرېزانو تګ ته ټاکل شـوی و، پرته د دوی له کوچني خوځښت څخه تېر شو. په عین حال کې، کومه سرکشي چې په اډه کې پاټې وه، په وېرېدلې اندېښنې او ډار بدله شوه. مکنزي لیکلي:

د تعقل کمښت دومره ډېر و چې په سلګونو دښـمنان چې په وسـلو ښـه سـمبال وو، پرېښـودل شـول چې اډې ته ننوځي او د اډې په شاوخوا کې د ننه څارګرېزه مالومات ټول کړي. له یو ډک شپږ پونډه توپ څخه څو یارډه لیرې، یو غلزي پر بریدمن سټرټ خپله توره راوایسته یوازې له دې امله چې دغه افسر د نوموړي د رډسټرګو ملګرو مخه ونیوه. زموږ عسکر په داسې رټ ډول له ډزو منع شـوي وو چې د اډې ملکي کارکوونکي او زموږ افغان ملګري به ډېر ځلې زموږ له دېوالو څخه یوازې څو یارډه هاخوا لوټ او حتی وژل کېدل. زموږ د بامونو له مورچل څخه ۱۵۰ یارډه لیرې، د ټولې اډې تر سترګو لاندې د پنځمې سپرې قوا د پسونو رمه یوړل شوه.[۱۱۱]

اکبرخان چې د انګرېزانو په ناچاره وضـعیت پوه شـو، اوس یې خپلې غوښـتنې زیاتې کړې. ډېر توپونه باید ورته تسـلیم کړل شي او نور کسان دې هم د برمته په توګه ور وسپارل شي. مېکناټن چې په یو بې بېخه څاه کې خپل لوېدل لیدل، خپلو قوماندانانو ته یې بیا بالاحصـار ته د لېږد او حتی د افغانانو پر وړاندې، چې اوس دومره څک نه وو، د جګړې د بیا پیلولو خبره وړاندې کړه. د لارنس په قول: «مېکناټن وویل چې په ناڅاپي ډول د جګړې له پاره خپلې لښـکرې کابل ته د ننوتو په موخه وباســو او د ښـار د دېوالونو لاندې له دښــمن ســره جګړه پیل کړو. نوموړي د زړه له تله هیله درلوده چې لکه څنګه چې پوځ یې اوس له بالاحصـار څخه د تازه دمو پوځیانو په راتګ غښـتلی شــوی، جنرال به یوه واضح او څرګنده لاره غوره کړي.»[۱۱۲] خو یو ځل بیا، شلټن او الفنسټون د ټولو پلانونو مخالفت وکړ او د هر وخت په پرتله، اوس ډېر هوډمن ښــکارېدل چې له افغانســتان څخه هر څومره ژر چې شــونې وي ووځي. لارنس لیکلي: «په همدغه ماښـام کلاوې تښې شـوې او سـمدلاسـه افغانان ور ننوتل. زه او اسـتازی جومات ته څېرمه پر یوه ډومبسـکه درېدلي وو او له کلاوو څخه د خپلو عســکرو د وتنې ننداره مو کوله. زه پرته له دې چې وشــرمېږم غواړم ووایم چې له خپګان او غوسې څخه مې سـترګې پر اوښـکو لمدې شـوې کله مې چې کلاوو ته کتل، هغه کلاوې چې په کابل کې زموږ د لرزانده ځواک وروستنۍ سـتنې وې، هغه کلاوې چې نیول او دفاع یې زموږ د ډېرو وینو په بیه وې او هغه کلاوې چې پر له پسې مو بېرته خپل بې وفا او د بریا له هلهلو څخه ډک دښمن ته ورغولې.»[۱۱۳]

لږ وروسته، د رڼا او هیلو یو ناڅاپه څرک ښکاره شو. د نومبر په شلم هغه نظام الدوله یا صدراعظم چې مېکناټن پر شجاع تپلی و، خبر ورکړ چې د نوموړي پخوانی ملاتړی، د بارکزیو مشر نواب زمان خان چې په پیل کې یې د بلوا مشري په غاړه اخیسـتې وه، «خوابدی شــوی ځکه چې خلک اوس پر محمد اکبر راټول شــوي او اوس یې پیغام راولېږه چې غواړي د انګرېزانو متحد شي. انګرېزانو چې د افغانونو له تېرو تورو څخه د امان په لټون کې وو، دې ته یې له اسمان څخه د زېري په ســترګه وکتل».[۱۱٤] په همدې مهال دا خبر هم راورســېد چې د خوراکي توکو د لوږې بېې له امله، ډېر یاغیان له اکبر خان څخه ناراضه شـوي.[۱۱۵] مېکناټن سـمدلاسـه د ببل یې کړه، اېل یې کړه په نویو هڅو پیل وکړ. دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ســخت کرېابه و چې د ژمي په نیمايي کې د هند په لور له شـــاتګ څخه ډډه وکړي چې په بدورده غرونو کې له بالقوه ناورین څخه په امان کې شـي؛ نو څو توطيې یې په یو وخت کې په لاره واچولې، «ده هر نوي ترکیب ته چې د مخکني په پرتله یې ډېرې هیلې پیدا کولې، لاس اچولو» نو د موهن لال په وســیله، د قزلباشـــو او غلزیو مشـــرانو ته د ۲۰۰۰۰ روپیو وړاندیز وشـــو چې له یاغیانو څخه جلا شــي او د انګرېزانو ملاتړ وکړي. مېکناټن دا هم په ډاګه کړل: «که د افغانانو کومه برخه په هېواد کې زموږ د پوځ پاتې کېدل غواړي، زه به د هغه هوکړې په ماتونه کې خپل لاس خلاص وګنم کومه مې چې د وتلو په هکله کړې ده. دا هوکړه په دې باور شوې ده چې افغانان زموږ وتل غواړي.»

خو مېکناټن په ناچاره توګه له خپل توان څخه په وتلي حالت کې ښــکېل و. نوموړي موهن لال ته په ســربدالۍ لیکلي: «ډېره ســخته ده، نه پوهېږم چې څه وکړم.» [116] دی د خپښــې په قوت چې اکبرخان یې له غلزیو ســره نښــلولی و، نه پوهېده او حتی په دې هم نه پوهېده چې په کومه کچه ډېر افغانان د خپل هېواد له کافرو اشغالګرو څخه کرکه لري. سربېره پر دې، موهن لال تر ځار لاندې و او د اکبر څارګرو د مېکناټن اماتوري توطيو په اړه ده ته په تفصیل مالوت ورکول. همدا راز، د یاغیانو په منځ کې زیانمنې ګنګوســې وې چې مېکناټن هر هغه چا ته چې اکبر او یا د دښـــمن نور مشـــران ووژني، د پیســـو د ورکړې ژمنه کړې. د میرزا عطا په قول: «مېکناټن په پټه مشـــرانو ته یو لیک ولېږه چې هر هغه چا چې د ســـردار محمد اکبر خان غوڅ ســـر ده ته وروړ، د ۱۰۰۰۰ روپیو انعام به ورکړل شـــي او د اســـتازي د مرستیال په توګه به وګمارل شي. کله چې خانانو دغه لیک ولوست، سمدلاسه یې اکبر ته وسپاره او اکبر دغه لیک له ځان سـره وسـاته.»[117] کېدای شي دغه کیسـه رښـتیا وي. په یقین سـره، د موهن لال له لیکونو څخه داسې شـواهد لیدل کېږي چې د عبدالعزیز په نوم یو هدفي وژونکي د عبدالله خان اڅکزي د وژنې په بدل کې موهن لال تـه حواله لېږلې وه. نوموړي ویلي وو چې د نومبر په درویشـتم کله چې عبدالله خان اڅکزی د شـلټن پر وړاندې په جګړه بوخت و، ده په زهرجنه ګولۍ په شا کې وویشت؛ نو دا خود د دې مانا ورکوي چې د مخالفینو د مشرانو د وژلو په موخه، موهن لال د پیســو ژمنې کولې[118] او دا هېڅ شـونې نه وه چې نوموړي د دې جرئت کړی وای چې له اسـتازي څخه د صلاحیت اخیستنې پرته دغسې کار وکړي.

اکبرخان چې له دې څخه خبر شـــو، نو پرېکړه یې وکړه چې مېکناټن ته یوه اړکۍ• کېږدي چې دوه مخي یې بربنډه کړي. د ډسمبر د دوه ویشتم په ماښـام یې خپل دوه د تره/ ترور زامن اډې ته ولېږل. کپټان جېمز سکېنر د سپږې ډلې یو ځوان انګرېز- هندوستانی قوماندان و. د ده پلار د سېکنرهاړس Skinner's Horse یا د سکېنر سپږې قوا بنسټ اېښودونکی و چې د پاڅون په لمړۍ ورځ په داسې حال کې ونیول شـو چې له ښـار څخه یې په چادرۍ کې د تېښـتې هڅه کوله. کپټان جېمز ســکېنر د اکبرخان دغه دوه کســه بدرګه کړل. د ماښـــامۍ په ترڅ کې، د بارکزیو اســـتازو مېکناټن تـه یو حیرانوونکی نوی وړاندیز وکړ. دوی وویل چې انګرېزان کولی شي تر پسرلي پورې په افغانسـتان کې پاتې شي او شجاع هم پاچا پاتې کېدای شي که چېرې انګرېزان د وزیر په توګه د اکبر د ګمارنې ملاتړ وکړي او ده ته د رښـتیني واک چارې ورکړي. ســـربېره پر دې، که چېرې مېکناټن په لیکلې بڼه له اکبرخان ســـره د مرســـتې ژمنه وکړي، یوه خورا اوچته د ۳۰۰۰۰۰ پونډو بیانه او په کال کې ۴۰۰۰۰ پونډه ورکړي؛ نو اکبرخان به په خوښـی د امین الله خان لوګري ســر ورته

• اړکۍ: دام

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوړي. مېکناټن ته ظاهراً داسې فرصت ورکړل شو چې مخکنۍ هوکړه ځيرې کړي او له اکبرخان سره يوه پټه معامله وکړي. د انګرېزانو بيخي کمزوري موقف ته په کتو سره، دغه وړانديز په شکمنه توګه له سخاوت څخه ډک برېښېده، خو لکه څنګه چې مېکناټن تر پايه د خپل ښاخ ساتنه کوله، داسې ښکارېدل چې ځان يې په دې باور کړی و چې توطيې يې دومره اغېزمنې وې چې اکبر يې جوړجاړۍ ته اړ ايست څو خپل موقف وساتلی شي. د امين الله خان سر يې رد کړ او ويې ويل چې يوازې د نوموړي نيول او د بندي په څېر يې انګرېزانو ته سپارل بسنه کوي، خو پاتې ښکاردانه يې تر ستوني تېره کړه او يو پارسي سند چې خپله رضا يې په کې څرګنده کړې وه، لاسليک کړ. د موهن لال په قول: «داسې نه وو چې استازي دغه وړانديز ته هېڅ د شک په سترګه نه کتل، خو لکه څنګه چې د پوځي مرستې هيله يې هېڅ نه درلوده او د شاتګ نظريه يې د برتانيې نوم ته شرم ګڼله، دی داسې و لکه سېلاب وړی چې شاوړي ته لاس اچوي.»۱۱۹

دا اکبرخان ته داسې ګواهي وه چې د مېکناټن د دوه مخۍ د ثبوت لپار يې ورته اړتيا لرله. دغه سند يې امين الله خان ته وښود او نورو مشرانو ته يې د مېکناټن له خوا له دوی سره د شوو هوکړو د ماتونې لېوالتيا او همدا راز د دوی تر شا د نوموړي د پټو معاملو په اړه خبرداری ورکړ. بيا يې مېکناټن ته پيغام ولېږه چې سبا ته بيا له ده سره وګوري چې د توطيې جزيات بشپړ کړي. مېکناټن يې غوښتنه ومنله او سهار د لمرختو په وخت کې يې جورج لارنس، مکنزي او ټرور له دغه وړانديز څخه خبر کړل. د لارنس په قول، مېکناټن وويل چې:

دی له هر اړخه موجه هيله لري چې دا به زموږ اوسنۍ ستونزې ژر او په خوښۍ پای ته ورسوي او اکبر به موږ ته امين الله خان د بندي په توګه وسپاري. بيا سر مېکناټن ما ته وويل چې وروسته ځان دې ته چمتو کړم چې په چارګام پاچا ته ځان ورسوم او د اکبر د وړانديز په هکله يې خبر کړم. ما يو ځل بيا يادونه وکړه چې دغه طرح خطرناکه ښکاري او له ده څخه مې وپوښتل چې د کومې درغلۍ شک دې وربانديې ونه کړ، ده ځواب راکړ: «هو، خطرناکه ده، خو که بريالۍ شي، د هر راز خطر ارزښت لري. ياغيانو د هوکړې حتی يوه ماده هم عملي نه کړه او زه په دوی هېڅ باور نه لرم. که چېرې په دغه وسيله موږ خپل عزت وساتلی شو؛ نو هر څه به سم شي، خو په هر صورت، زه سل ځلې مرګ غوره ګڼم، نه چې بيا د تېرو شپږو اونيو ژوند ولرم.»

په دغه شېبه کې، د مکنزي د تورټوپکو مشر، حسن خان چې په ايمانداری يې د زېرمتونونو له کلا څخه د شاتګ لارښوونه کړې وه، خبرې پيل کړې او «په وار وار يې له افغان مشرانو سره د خطرناکې ناستې د وژونکې پايلې د شونتيا په اړه سر ويليم ته خبرداری ورکړ. نوموړي استدلال کولو چې د خپلو وطنوالو د نيت په ارزونه د سر ويليم په پرتله ډېر پوهېږي او هغه څه ته چې موږ يې خيانت بولو، دوی يې بې حرمتي نه ګڼي.» مکنزي هم وويل چې دغه وړانديز ډېر شکمن ښکاري، خو مېکناټن په ځواب کې وويل: «يوه توطيه! ما ورته يوازې پرېږدئ - په دې هکله په ما باور وکړئ!» الفنستون چې همدې ته ورته اعتراض وکړ، مېکناټن په ښاخ ورته وويل: «ما ته يې پرېږده. په داسې شيانو زه تر تا ډېر پوهېږم.»

داسې پرېکړه شوې وه چې شلټن له مېکناټن سره يوه پوځي بدرګه ولېږي، خو د هر وخت په څېر، سړه قوا بې نظمه وه او اسوال تر اوسه تګ ته چمتو نه وو. له لږ انتظار وروسته، بې صبره مېکناټن پرېکړه وکړه چې د خپلو درېو مرستيالانو، لارنس، ټرور او مکنزي په ملتيا يوازې له خپلې وړې شخصي ساتونکې ډلې سره لاړ شي. اکبرخان په ټاکلي ځای کې چې هوکړه ورباندې شوې وه دوی ته تم و. ده له ځان سره خپل خپلوان سلطان جان بارکزی او خپل خسر،

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غلزیو مشر محمد شاه خان راوستي وو. همدا راز اکبر خان یو درېیم مشر چې انګرېزانو ونه پېژنده خو په حقیقت کې د امین الله خان کشر ورور و هم راوستلی و چې د مېکناټن د خیانت شاهد شي.
غونډه په پوره درناوي پیل شوه. مېکناټن اکبر ته یو اس چې مخکې یې نوموړي ستاینه کړې وه ډالۍ کړ. د یاغیانو دغه ځوان مشر له مېکناټن څخه په درناوي مننه وکړه چې پرون یې یوه دوه میله تومانچه او له خپلې بګۍ سره یوه جوړه اسونه ورلېږلي وو. دوی له اسونو څخه ښکته شول او د اسونو جالوغونه یې پر یوې هغه ورې غونډۍ وغوړول چې افغانانو ورته اشاره وکړه چې واوره پرې نه وه پرته. دغه غونډۍ له اډې څخه څه نا څه پنا وه. ورپسې استازی د اکبر خان تر څنګ کښېناست او ټرور او مکنزي د ده څنګ ته کښېناستل. لارنس د مېکناټن تر شا ودرېد. وروسته اکبر خان ورته ټینګار وکړ؛ نو دی پر یوه ګونډه کښېناست. بیا، لارنس د افغانانو ډېرېدونکي شمېر ته چې په همدې ځای کې غونډېدل، اشاره وکړه او ویې ویل که چېرې د دغه غونډې خبرې پټه بنه لري؛ نو ښه به وي چې دا نور افغانان لاړ شي. همدغه خبره مېکناټن یو ځل بیا اکبر ته وکړه او ده په ځواب کې ورته وویل: «دوی ټول په دغه راز کې شریک دي.» لارنس وروسته لیکلي: «اکبر لا دغه خبره بشپړه کړې نه وه چې زما لاسونه وتړل شول، تومانچه او توره مې له کمربند څخه واخیستل شوې او زه یې په زور له ځمکې اوچت او بیا یې ځان سره کش کړم. محمد شاه خان غلزي چې زه کلک نیولی وم راباندې چیغه کړل: «که د ژوند ته ارزښت ورکوې، راسره راځه!» زه تاو شوم او ومې کتل چې مېکناټن پروت دی، سر یې چېرته چې مخکې یې پوندې وې، لاس یې اکبرخان پر خپلو لاسونو کلک نیولی او حیرانتیا او وېره یې په ونګه کې خوره وه.»[۱۲۰] د میرزا عطا د بیان په قول:

په داسې حال کې چې لارنس لیرې کش کول کېده، سردار [اکبر] پر مېکناټن چیغه کړه: «ته د یو لوی پاچا وزیر یې، د یو پرتمین پوځ مشر یې، ټول بهرني لورپوري خلک ستا د پوهې او لاسته راوړنو درناوی کوي، خو زه له هغوی څخه نه یم. زه تا یو داسې ځبن ګڼم چې په خبرو دې باور نه شي کېدی او خپل باطني خیانت په هغه څه کې ښېي چې لیکې یې! موږ دې په جګړه کې مات نه شوای کړی او اوس غوارې په درغلۍ موږ تباه کړې. ته بې ایمانه یې، ټګماره دوکه ماره! ته دومره تېز یې چې زموږ په هوکړه کې خیانت کوې! څه خیال دې درلود چې زه به په کابل کې د خپلو وطنوالو پر ځای په تا باور وکړم؟ څه فکر دې کولو چې د خپلې ګټې له پاره به موږ دومره په اسانۍ یو د بل په تباه کولو کې ښکېل کړې؟ ته پوهېږې چې له ځان څخه دې څومره یوه مسخره څېره جوړه کړې؟ شرم وکړه، ته د ملنډو او مسخرو اله یې. زما دا نیت و چې له کابل څخه د وتلو پر مهال په عزت د هند په لور بدرګه کړل شې، خو ستا توطیه دا وه چې ما په چا ووژنې. ستا دماغ له تور لوګي ډک او له انساني ارزښتونو تش دی. اوس ماسره د کابل ښار ته راشه!»

وحشت وهلي مېکناټن د تېښتې هڅه وکړه، «لکه یوه کوتره چې وزرې وهي خو د باز له منګولو وتښتي». اکبر «لاس ور واچاوه، خپله تربې توره یې راوایسته او بیا یې د استازي ځګر څیرې پرانیست او سر یې له تنې غوڅ کړ. د نومور لوی وزیر مېکناټن صاحب له بې سره تنې اندامونه غوڅ شول او لکه د لېوني سپي مرداره، تنه یې ښار ته کش کړل شوه. بیا یې له سر او خولې سره په څلور پوریز بازار کې وځړول شو.»[۱۲۱]
کالن مکنزي چې په غونډه کې و، دغه بهیر لږ بل شانته بیان کړی. نوموړي لیکلي، کله چې د افغان وسله والو یوه ډله ناستو کسانو ته رانږدې شوه، اکبر خان مېکناټن ته وویل چې څنګ ته یې نږدې شي چې پټه خبره ورته کوي. کله چې مېکناټن د ده خواته کوږ شو، اکبرخان ناڅاپه چیغه کړه «بګیریش! بګیریش» یعنې «وې نیسه! وې نیسه!» او مېکناټن یې کلک ونیوه. د اکبر مخ «د یوې ډېرې شیطاني غوسې» بڼه خپله کړې وه او د مېکناټن مخ له «هیبت او حیرانتیا ډک»

(c) ketabton.com: The Digital Library

و. کله چې اکبرخان تر ملا ونيو او تومانچه يې ورته ونيوله چې پر اس سپور شي او له ده سره ښار ته لاړشي، مېکناټن چيغه کړه «از برای خدا» يعنې «د خدای له پاره». «استازي نه غوښتل چې ورسره لاړ شي او وېې پوښتل: «پر ما څه کوې؟»» ورپسې سلطان جان، اکبر خان ته وويل: «ژر شه، که نه ، موږ به ټول هغه عسکر ونيسي چې له اډې څخه را روان دي» نو اکبر خان پر هغه دوه ميله تومانچه استازی وويشت چې نوموړي لږ وخت مخکې ورکړې وه. مېکناټن لا تر اوســه ژوندی و، خو اکبر خپل يو چوپړيال ته امر وکړ چې پر خپل تورتوپک يې ختم کړي؛ نو همدې د برتانيې د استازي ژوند ته د پای ټکی کېښــود. بيا يې اکبر سـر غوڅ کړ او امر يې وکړ چې د کپتان ټرور له مړي سره چې مخکې سلطان جان وواژه، يو ځای د ده مړی په واټونو کې کش کړي.[۱۲۲]

کله چې تاوتريخوالی پيل شـو، د مېکناټن شخصي شپاړس کسيزه ساتونکې ډله سمدلاسه وتښتېده او د افسرانو د ژغورلو له پاره يې هېڅ هڅه ونه کړه.[۱۲۳] کله چې دوی د اډې په لور خپل اسـونه چارګام کړي وو، له اډې څخه د بدرګې ځنډېلې سپره ډله په مخه ورغله. دوی هم بېرته وګرځېدل او د اډې په لور وتښول. لارنس ليکلي:

[له اډې څخه] حتی يو سړی هم را ونه لېږل شـو، نه د کشف په موخه يوه ډله راولېږل شـوه، نه يو چټک او لنډ بريد ترسره شـو او حتی يو ډز هم ونه شـو، خو د دښمن سپرې او پلې ډلې وليدل شـوې چې په بېړه د محمدخان کلا ته رواني وې او يو شمېر افسرانو وويل چې په خپلو لرکوتو کې يې د غونډې په ځای کې په وضاحت دوه سړي ليدل چه پر ځمکه پراته وو. د دوی د مړيو د ترلاسه کولو له پاره هېڅ هڅه ونه شـوه؛ نو زموږ له مورچلونو څخه زموږ د دان پورو په واټن کې د ننه، په رڼا ورځ، د برتانيې استازی په وحشي توګه ووژل شـو او د ده ټوټې ټوټې مړی په ساعتونو هملته پروت و. بيا يې يوې اکاړې بلوا هر راز سپکاوی وکړ او په ټول ښار کې يې وګرځولو، خو د دوی د ژغورنې له پاره هېڅ هڅه ترسره نه شوه او نه د دغه بېساري سپکاوي غچ واخيستل شو.[۱۲۴]

په عين حال کې، مکنزي او لارنس وتښـتول شـول. «د غلزيو يوه کړۍ تورې په لاس او له ډکو تور ټوپکو سره له دوی دواړو چاپېر شوه او د «دا کافران ووژنئ» چيغې ډېرې احساساتي کېدې. ..» خو اکبر وژغورل. مکنزي په مننډويه بڼه ليکلي: «ده خپله توره راوايستله او خپل څنګ ته يې په مېړانه کېښـوده، خو کله چې ډاډه شـو چې زه اوس خوندي يم، غرور يې په درانه چلند لاس بری شــو، ما ته يې مخ واړولو او په بريمنه توګه يې په وار وار په ســپکه بڼه راته وويل: «شــما ملک ما ره ميګيريدا!» يا «تاسې زموږ هېواد نيسئ!»[۱۲۵] لارنس هم پر همدغه مهال د غلزيو يوې ځاځمنې ګڼې ګونې چې د قربانۍ نارې يې وهلې، د ټوپک په زور او تړلې د محمد خان کلا ته چې د غلزيو مرکز و، بوتللو او دوی دواړه يې په يوه کوټه کې واچول. مخکې له دې چې د کوټې دروازه بنده کړي، يو ســړي پر خپله توره په مکنزي ګوزار وکړ. محمد شاه خان غلزی چې نږدې ولاړ و، تر مکنزي يې لاس چاپېر کړل. توره د ده په اوږه ولګېده او غوڅه يې کړه.[۱۲۶]

لږ شېبه وروسته، امين الله خان لوګری چې د مېکناټن د توطيې فرضي قرباني و، د دغه دوه بنديانو کوټې ته په چټکۍ ننوت او دوی ته يې وويل چې ژر به د توپ په خوله کې والوزول شي. د دوی له کوټې څخه بهر غلزي غونډ شـوي وو چې دغه دوه کافر بنديان وځځبړ•ي. دوی به له ارګنې څخه پر دوی نارې تو کولې او د خپلو تورو څوکې به يې ارګنې ته د ننه کړې او ټوپک بـه يې ورتـه نيول. پيره دار يوازې دومره وتوانېد چې دغه ګڼه ګونه پرې نږدې چې دوی ووژني. څو دقيقې وروسته، يو بل شورماشور جوړ شو. بنديان اوچت شـول چې وګوري څه پېښـږي. دوی د نېږې په څوکه کې د يو سړي غوڅ لاس وليد. غلزيو دوی ته نارې کړې: «ښه يې وګورئ، ډېر ژر به ستاسې هم همداسې کېږي.»

• ځځبړل: سپکول، ښکنځل

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا د مېکناټن لاس و. د مېکناټن او ټرور سرونه د نېزو په څوکو کې ګرځول کېدل او تنې یې په کوڅو کې کش کېدی. بیا پوست کړل شول، او پوستکي یې په بازار کې د غوښې په چنګک کې وځړول شول.[۱۲۷] حتی د مېکناټن لویې شنې عینکې نندارې ته کېښودل شوې.[۱۲۸] میرزا عطا لیکلي:

ټول ننداري ته راغلل او د کرکې نارې یې ور تو کولې. د یوه سړي په کړنو کې صداقت او بشپړ درناوی داسې طلایی سکې دي چې لکه اسعار هر چېرته اعتبار لري او خپل ځښتن په ډېرو کړکیچنو حالاتو کې له سپکاوي ساتي. «که ته ایمانداره او صادق اوسې، په خلکو به ګران وې. په درغلۍ کې به خلک کرکه درځخه وکړي او له پامه به دې وغورځوي!» نو له همدې کبله د سردار نومیالتوب عام شو او هر چا په وار وار ویل چې د انګرېزانو ټوله لاسته راوړنه دا وه چې د خپلې ناکامه ځانپالنې وړي خره بېرته هند ته وچلوي او د هند ښځې دې ته اړ باسې چې د خپلو مېړونو په ماتم کې د کونډتوب غمجن څادر پر سر کړي! دا ټولو ته ځرګنده وه چې هغه انګرېزانو چې په پالیسۍ کې یې د هوښیارۍ او ښه قضاوت او په جګړه کې د زړورتیا غورې کولې، د خراسان د سردارانو په پرتله بې ارزښته وو. دوی په حقیقت کې په ختو کې بندې کچرې وې![۱۲۹]

(c) ketabton.com: The Digital Library

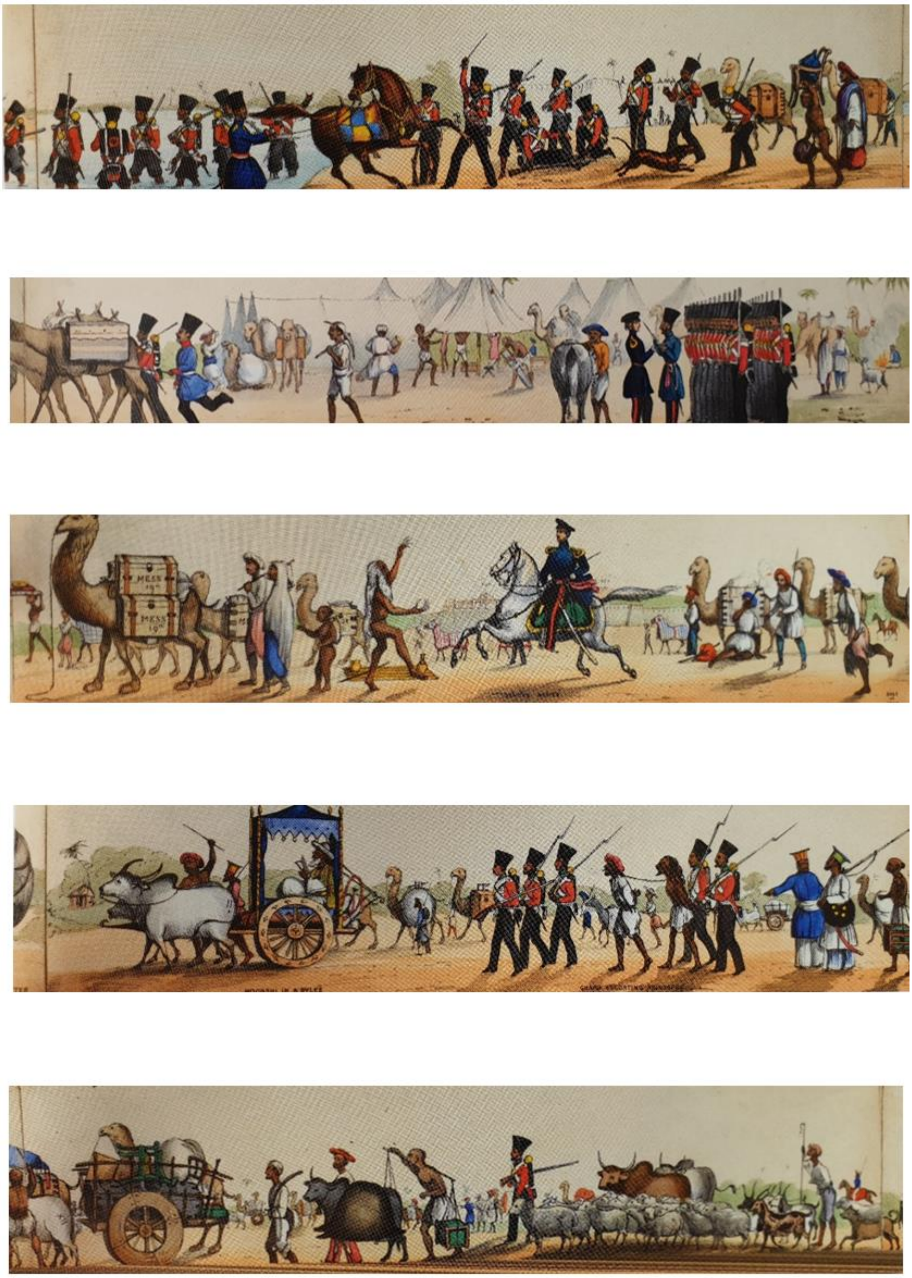

د بنګال لوا د مارش صحنه. دغه لمړي پرله پسې انځور شوي انځورونو ښايي د اباسين پوځ ښيئ چې د سند له لارې افغانستان ته نږدې کېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

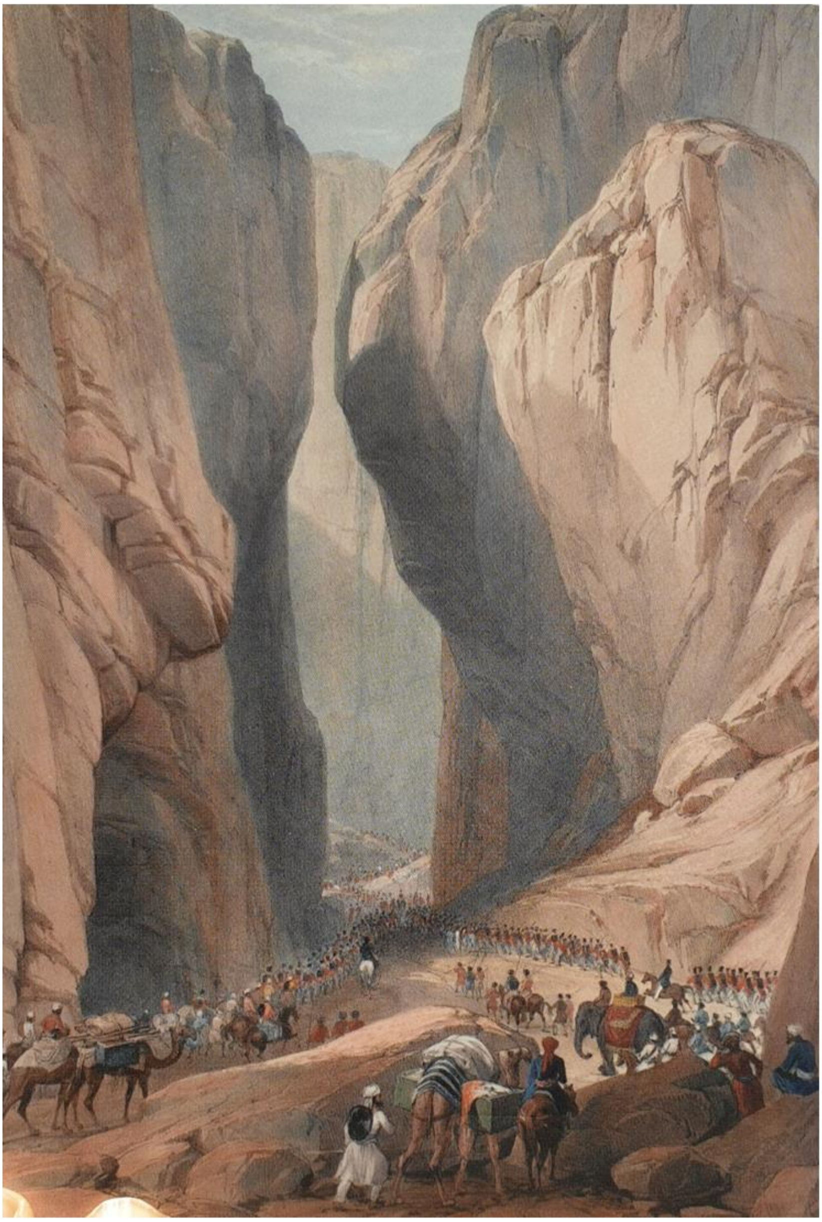

له دادور Dadur څخه بولان ته ننوتنه. د ۱۸۳۹ کال په پسرلي کې د سېرجان کېن تر مشرۍ لاندې یو ۱۲۰۰۰ کسیز انګرېز- هندي د اباسین پوځ د بولان له لارې کندهار فتح کړ. د دغه یرغل موخه دا وه چې شاه شجاع د دوست محمد ځای ناستی کړي ځکه چې شاه شجاع ته د انګرېز پلوي په سترګه کتل کېدل

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اباسين پوځ د بلوچستان په تنګو غاښيو کې د هغه بلوڅانو غلچکي بريدونو په وړاندي ډېر ناتوانه او زيانمنونکی و چې په تنګيو کې پټ وو. نښتي او په ليري واټن کې هدفي ډزي معمول وي. د سپاهي سيتا رام دغه ځای داسي په ياد دی: « دا د دوزخ خوله وه. بلوڅانو به په شپني بريدونو کې موږ ربړولو او د اوښانو اوږده کتارونه يې ځان سره وړل. دوی به چې فرصت پيدا کړ، هر څوک يې وژل او د غره له ارغاړو څخه يې لوی کمرونو زموږ په لور ښکته رغړول

(c) ketabton.com: The Digital Library

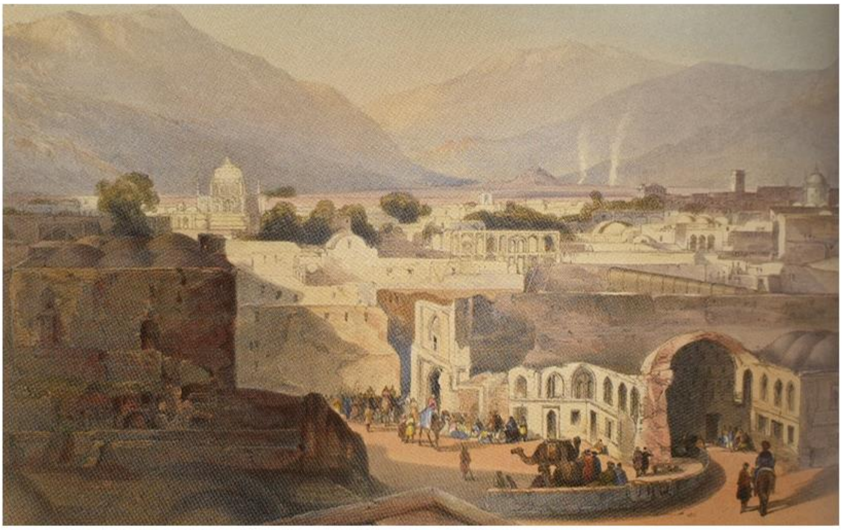

د ۱۸۳۹ کال په اپریل کې د اباسین پوځ کندهار پرته له جګړې ونیو. دلته شاه شجاع داسې ځای یو دربار جوړ کړ چې د خپل نیکه احمدشاه ابدالي د مقبرې ګمبذه ترې ښکارېده

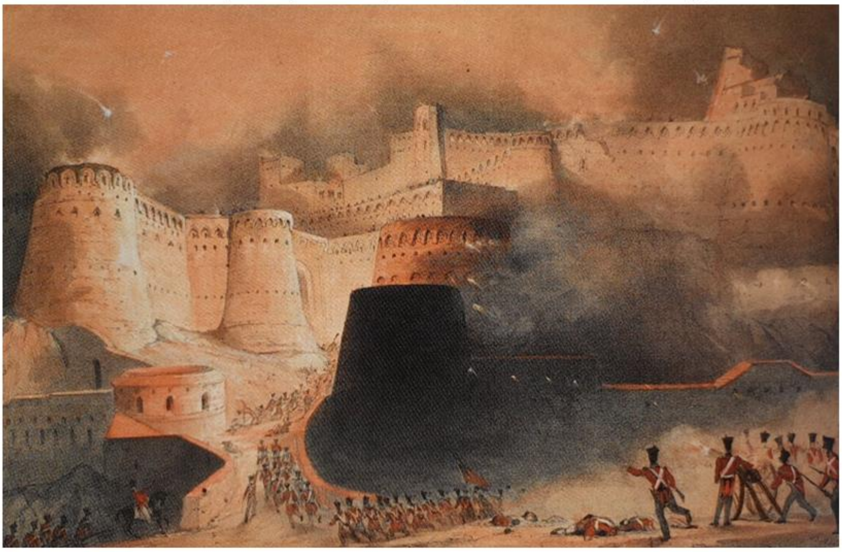

پر غزني باندې یرغل. وروسته له دې چې د اباسین پوځ له بولان څخه تېر او کندهار یې ونیو، د غزني د نه ماتېدونکو او مظبوطو دېوالونو په لور یې پرمختګ ته دوام ورکړ. د غزني ښار پنډ او شپېته فوټه اوچت دېوالونه لرل. دا انګرېزانو ته یوه لویه ستونزه شوه ځکه چې دوی خپل درانه توپونه په کندهار کې پرېښي وو. د برنز ارزښتمن څارګر مشر،موهن لال کشمیري مالومات ترلاسه کړل چې د ښار یوه دروازه په خښتو نه ده پټه شوې او کچېرې نابېره یرغل پرې وشي، نیول یې شوني دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

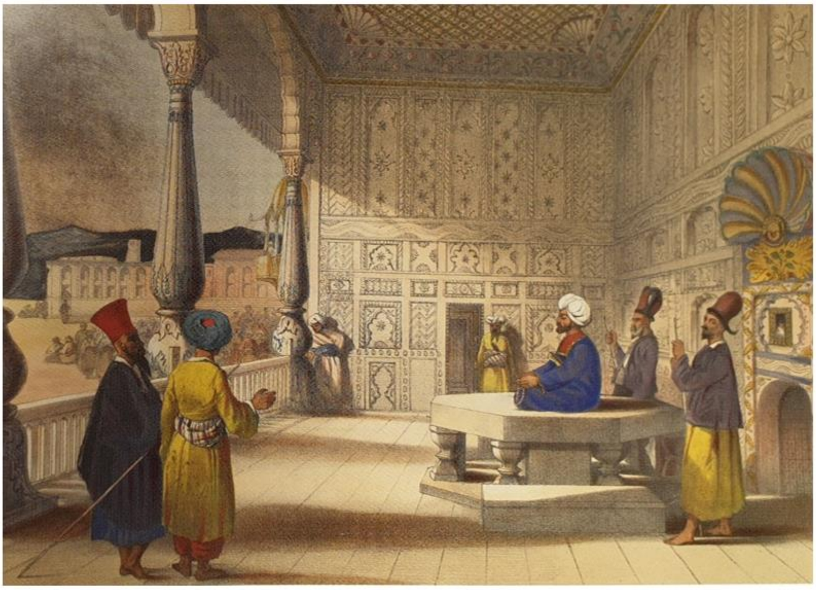

په کابل کې د شاه شجاع الملک دربارخانه. د غزني له نیولو وروسته دوست محمد له کابل څخه وتښتېد او شاه شجاع د ۱۸۳۹ کال د اګست په میاشت کې پر تخت کښېنول شو. ده به په بالاحصار کې خپل دربار په دغه دالان کې چې مغولي بڼه یې لرله، جوړولو. نوموړي به همدلته خپل اشرافیان او انګرېز افسران څورول. دوی به یې په ساعتونو تم ساتل چې د ده سره لیدنه وکړي. یو برتانوي افسر، لاکییر وېلېس هارټ چې وروسته انځورګر شو لیکلي: « له دغه بڼې او تشریفاتو څخه افغانانو کرکه لرله او دا د پاچا لوی عیب و چې کله کله به د لېونتوب کچې ته ورسېد.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انګرېزي اشغال په وخت کې د کابل ښار

د کابل ښځې اشغالګرو عسکرو ته زړه وړونکې وې – دې له ناورین څخه ډکې پایلې وزېږولې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شاه شجاع الملک درباریان. په دغه انځور کې د اکبر خان خسر، محمد شاه خان غلزی (په کیڼ لوري کې) چې انګرېز- سدوزي رژیم ته راوستل شو، په دربار کې د جلات مشر وېروونکی تشریفاتي لقب ورکړل شو. دی وروسته یو له مخکښو مخالفینو څخه و او د ۱۸۴۲ کال د شا تګ په بهیرکې د غلزیو په لوړو غاښیو کې، نوموړي د هر چا په پرتله د انګرېزي چونۍ د ټول وژنې ډېره پېره په غاړه درلوده.

د رټري یوه خاکه چې د اشغال په لمړیو ورځو کې مخکې له دې چې اډه جوړه شي د خېمو لیکې ښیي. د بالاحصار لوړه د انځور په شاتنۍ کینه خوا کې لیدل کېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر دوست محمد، انګرېزي استازي ته د ۱۸۴۰ کال د نومبر په میاشت کې تسلیمېږي.
مېکناټن او مرستیلان یې کابل ته څېرمه د قلعه قاضي درې ته پر اسونو چکر ته تللي وو
کله چې دوست محمد ورته تسلیم شو

(c) ketabton.com: The Digital Library

بوډا، بې اغېزې او روماتيزم ځپلی جنرال ویلیم الفنستون په افغانستان کې د انګرېزانو نظامي قوماندان و. کله چې پاڅون پيل شو، دی له ډېرې وارخطایی داسې حالت ته لاړ چې د پتېينې توان يې نه درلود

د انګرېزي اشغال پر ضد افغان پلي سرتېري په کره او اوږد ميل لرونکو تورتوپکو په اډه کې پر داسې انګرېزي ځايونو ډزې کوي چې دفاع يې انګرېزانو ته ناشونې ده.

افغان پاڅونوال له کابل څخه بهر پر انګرېزي اډه د برید تیاری نیسي. دغه انځور ښيي چې څرنګه له ښکېلاکي ډولي اډو څخه له هرې خوا غونډۍ چاپېر وې او دفاع يې کابو ناشونې وه. په دغه انځور کې د انګرېزي ماموريت اډه کيڼې خوا ته ليدل کېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کپتان کالبن مکنزي د پاڅونوالو پر ضد د
اکمالاتي کلا قومانده په لاس کې درلوده. دی او
لارنس (ښي لوری ته) کله چې له افغانستان
څخه بېرته لاړل، ډېر نومور شول او په افغاني
جامو کې یې انځور ته له درېدو څخه خوند
اخیست

مېرمن سېل په اسارت کې پټکی پر سر کړی.

تورن جنرال سېر رابرټ هنري سېل چې
خپلو عسکرو یې د «جګړه مار باب» په نوم
پېژانده ځکه چې هر وخت به یې سختو
جګړو ته ور ودانګل.

الکساندرینه، د خرد کابل په غاښي کې له تول
وژني وروسته، اکبرخان یرغمل ونیوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

انځورګر ایير، دلته يې خپل انځور کاږلی.

کپتان سکېنر، دلته مخکې د انګرېزانو له
وتلو څخه اسير دی. د ۱۸۴۲ کال د شاتګ
په بهير کې د جګدلک په غاښې کې د
جګړې په ترځ کې ووژل شو

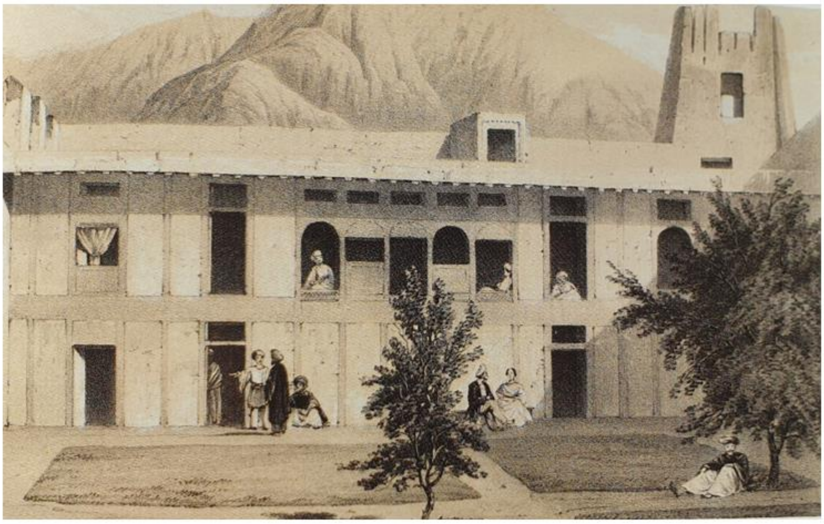

د هغه کلا انګړ چې انګرېز اسيران په کې ساتل کېدل

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانانو د څلورڅلوېښتمې پلې قوې وروستي ژوندي پاتې پوځیان د ګندمک د غونډۍ په سر کې ولیدل او بیا یې کلابند کړل. که څه هم د انګرېزانو شمېر د افغانانو په پرتله ډېر لږ و، دوی وروستي مقاومت ته مخه کړه. دوی د دفاع له پاره یوه مربع جوړه کړه او څو ځله یې افغانان تر هغه وخت پورې د غونډۍ لمنې ته وځغلول تر څو چې د دوی مرمۍ خلاصې شوې. بیا یې په برچو تر هغه وخت پورې جګړه وکړه تر څو چې یو پر بل پسې ووژل شول

په جلال اباد کې د انګرېزانو چونۍ چې له اوچت برج څخه یې یو تېزسترګي افسر په لیرې واټن کې ډاکټر برایډن ولید چې د کلا په لور ور روان و او بیا یې ژغورونکي ورولېږل

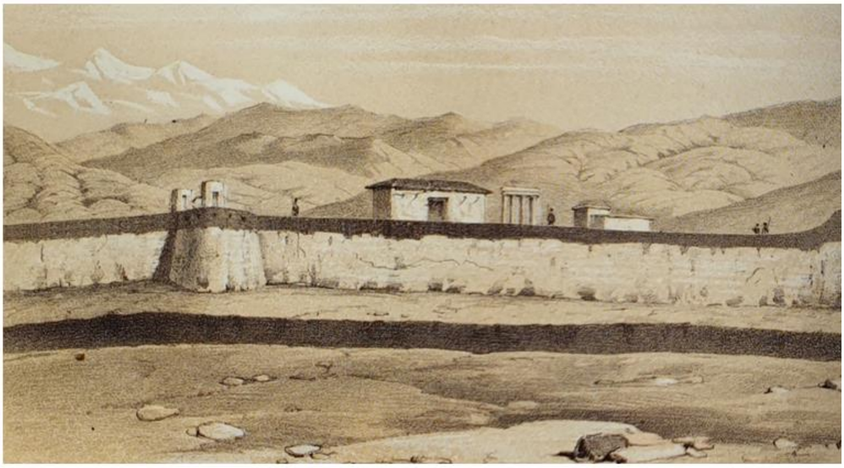

(c) ketabton.com: The Digital Library

د *پوځ پاتې شونې* په نوم د مېرمن بټلر نومور انځور چې د جلال اباد دېوالونو ته د ډاکتر برايډن ستومانه
رارسېدنه ښيي. په دغه انځور کې د رسامي او نقاشي له پاره له ځانګړو تيلو څخه کار اخيستل شوی

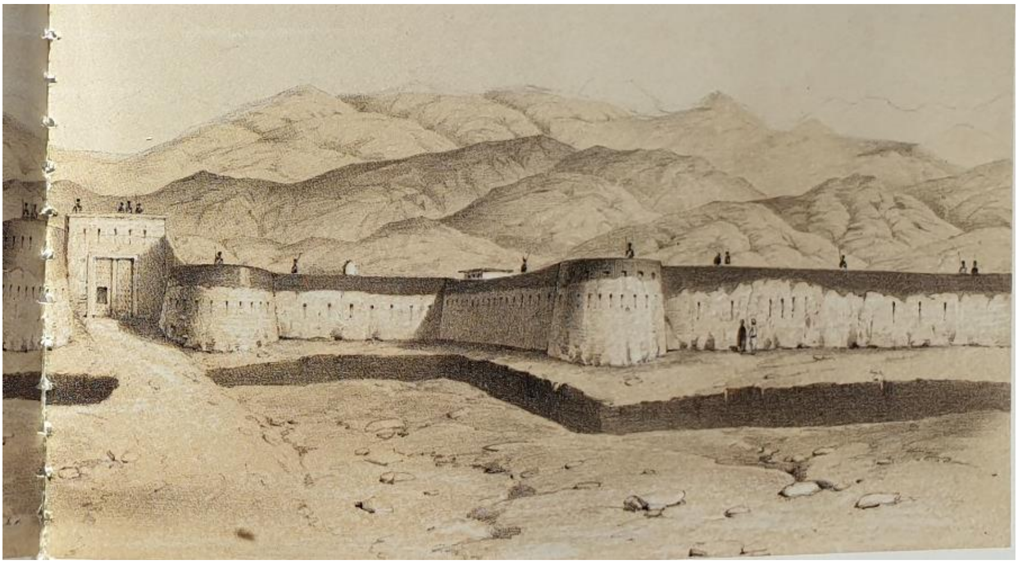

(c) ketabton.com: The Digital Library

دقیق خو بې رحمه تورن جنرال پالک د کساتي پوځ قوماندان و چې سوېل ختیځ افغانستان یې وران ویجاړ کړ او کابل یې وسوځلو.

جنرال ویلیم ناټ په هند کې د کمپنۍ یو مشر جنرال و. دی یو ځیرک ستراتیژست و او خپلو تکړه زړورو سپاهیانو ته تل وفادار او له دوی سره یې بې کچې ډېره مینه درلوده. نوموړی په انګرېزي جنرالانو کې تر ټولو اغېزمن ثابت شو. د ۱۸۴۲ کال د اګسټ په میاشت کې یې د افغانستان له یوه سره تر بله پوري مارش وکړ او ټول هغه ځواکونه یې مات کړل چې د نوموړي پر ضد لېږل شوي وو او د سپټمبر په اولسمه، دوه ورځې وروسته چې جنرال پالک د کابل ښار بیا ونیو، کابل ته ورسېد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کساتي پوځ د ۱۸۴۲ کال د سپټمبر په میاشت کې کابل ته ورسېد. وروسته له دې چې انګرېز اسیران یې ازاد کړل، دغه پوځ د کابل لوی چارچته سرپټی بازار وران کړ، هغه نوی جومات یې له خاورو سره برابر کړ چې د انګرېزانو د ماتې په ویاړ جوړ شوی و او د ښار بېلابېلو برخو ته یې اور ورته کړ.« داسې چیغه پورته شوه چې کابل لوټ ته پرېښودل شوی.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوست محمد (د نڅاګرو د کړۍ کېنې خوا ته ناست دی) کابل ته د بېرته تګ په لاره کې په لاهور کې هرکلی ورته وویل شو. وروسته له دې چې شاه شجاع په خاینه بڼه د خپل زوی بللي په لاس ووژل شو او انګرېزان په بشپړ ډول له افغانستان څخه ووتل، دوست محمد بېرته په ۱۸۴۲ کال کې پر تخت کښېنول شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸
د بېګلو کوکې

د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په شپږم، د سهار له نهو بجو څخه وروسته له کابل څخه سمدلاسه شاتګ پیل شو. تېره شپه بریدمن سټرټ چې اوس څه نا څه جوړ شـوی و، د شـاتنۍ دروازې کیڼ لوري ته د دېوال په یوه برخه کې ماینونه ښخ کړل چې یوه پراخه چوله رامنځته کړي څو پاتې ۳۸۰۰ سپاهیان، ۷۰۰ اروپايي سپړه او پلې قوا او ۱۴۰۰۰ د اډې ملکي کارکوونکي او پر اډې پورې تړلي ملکي خلک ترې تېر شـي. ماینونه د لمرختو پر وخت وچول شـول او دېوال بهرني لوري ته داسې رنګ شو چې د خندق پر سر یې پل جوړ کړ.
د کلا د رنګ کړل شوي دېوال له یوې غاښورې چولې څخه په کتو، له کابل نه چاپېر د برېښنده سپینو غرونو له کرۍ څخه لمر راپورته شـو او د یوې ښـایسـته رڼې او سـړې ورځې پیلامه یې څرګنده کړه. پر ځمکه کابو یو فوټ واوره پرته وه،[1] خو د اډې د ننه له څه ناڅه خوندي دېوالونو څخه د افغانستان په غرونو کې د یو نا څرګند برخلیک په لور تګ ته تم عسکرو یوه نه الهام بښـونکې صحنه جوړه کړې وه. ګرومجن جورج لارنس چې له کالن مکنزي سره یوځای ازاد شـو څو د شـاتګ په څارنه کې مرسـته وکړي، په دې اړه خپل اند داسې څرګند کړی: «یو په پښـو لړزانده، په ملا کوږ او روحیه بایللی پوځ له هغه څه څخه ډېر په توپیر کې دی چې څه موده مخکې د سړیو یوه منظمه او خوشحاله ټولګه ښکارېده.» داسې واورې ته په رسېدو سره چې تر اوسه ګام په کې نه و ایښـودل شوی «په هر ګام کې به [سمدلاسه] سړي یو فوټ په واره کې ننوتل... زما زړه ولوېده ځکه چې زه پر دې باور شوم چې موږ خامخا یو سټ ځواک یو».[2]
اوس له هغه ورځې څخه دوې اونۍ تېرې شـوې وې چې انګرېزانو په یقیني توګه واورېدل چې اکبرخان د دوی سـیاسـي مشر سېر ویلیم مېکناټن وواژه. د متناقضو ګنګوسـو په ترڅ کې، له دوو ورځو اندېښمن انتظار څخه وروسته د پوځ تر ټولو بده وېره په حقیقت بدله شوه. هو، انګرېزانو خپل مشر او مهرمن مېکناټن خپل مېړه له لاسه ورکړ.
د افغانانو په منځ کې د هغه حیرانوونکې بشـپړې ناکامۍ په پار چې اډمارو پرنګي اشـغالګرو وګاله، د خوښۍ جشـن و، خو لږ تر لږه د شــاعرانو په منځ کې د مېرمن مېکناټن په اړه مودبه خواخوږي هم شــته وه. په اکبرنامه کې مولانا کشـمیري د مېرمن مېکناټن په ژبه کې د ویر درد انځور کړی، هغه درد چې نوموړې وروسـته له دې څرګند کړ چې ورته وویل شول مېړه یې بیا نه راځي.

غم یې اوج ته ورسېد او له خپل خاوند څخه د محرومیت ساندې یې پیل کړې
دې چیغه کړه: اې د پرنګې هېواد شهزاده
تا ته په روم کې درناوی کېږي او په اېتوپیا کې نومور یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو په دغه هېواد کې ته په مرګ محکوم شوې
دلته ستا مرګ حتمي و
بېرته راشه! زه له تا سره په بې وزلۍ کې خوشحاله یم
د دغسې لوړ موقف په پرتله دروېزه ښه بولم
نن سپین سترګي او فاسد غله
ستا پر رغړېدونکي سر داسې لوبې کوي لکه پر پنډوسکي
بېرته راشه، اې ویاړمنه فاتح
تا هغه تخت او تاج ته اعزاز ورکړ چې ستا و
خو نن په کابل کې، د واټونو د دوړو پر سر
ستا بې سره تنه پرته ده، او سر دې بې تاجه دی[۳]

خو د مولانا د خواخوږۍ ځرګندونه هغه ډاډمنتوب پیکه کړې وه چې د ځواکمنو انګرېزانو فوق العاده چټک زوال له هر څه نه ډېر د خدای د ناراضـتیا له کبله و: دروغجنو او درغلګرو کافرانو ته خپله موجه سـزا ورکړل شـوه او د مولانا په اند، د دې وروستی ثبوت په کابل کې د واورې بېساری توپان و چې له امله یې د خدای په غضب اخته کافرانو ربړې او شرمېدنې لا ډېرې شوې:

د دومره غم او ماتم، درد او بدبختیو له ګاللو سره سره
خدای د دوی ربړونه لا نه وه بس کړې
نو د دوی د بشپړې تباهۍ له پاره یې
په کابل تر ټولو سوړ ژمی راوست
له اسمانه داسې یوه بلا راښکته شوه
چې حویلۍ او بام له واورې یو شول
په بهانده سیند کې نورې اوبه نه وې
په ځلانده لمر کې نوره تودوخه نه وه
ځارویو بهر انګولاوې او رمباړې وهلې
د سیلۍ په وژونکو چړو ټوټې ټوټې شوې
د پرنګیانو ډلې ته چې لا د مخه مصیبت ځپلې وه
د واورې او د واورې د توپان غږ اورېدنه لکه ناورین و
عسکر ډېر خو ډوډۍ یې لږ وه
مصیبت شا ته او مرګ یې مخ ته ولاړ و
پاتې کېدل یې بې عقلي وه او تګ یې ناشونی
نه د سولې هیله، نه د جګړې فرصت[۴]

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغه پړاو کې، انګرېزانو هم دا احساس وکړ چې کوم غضب وربانديې نازل شوی دی. حتی سرکښې او تل هوډمنې مېرمن سېل ومنله چې اوس کلابند عسکرو ته هر څه ډېر بد برېښي، خو په خپله يادليکچه کې يې بيا هم، لکه څنګه چې د نوموړې ځانګړتيا وه، حالات دومره جدي نه دي بيان کړي:

يوه خپګانوونکې د کرېسمس ورځ ده او زما حالت له خوښۍ ډېر ليرې دی. لارنس د ننه راغی، ډېر ستومانه او د اندېښنو له کبله لس کاله زوړ ښکارېده... نايب شريف د سېر الکساندر برنز د خښېدو لګښت له خپله جيبه ورکړ، خو بيا هم خښ نه کړل شو او د مړي يوه ټوک ټوک برخه يې لا تر اوسه د خپل باغ په ونو کې ځړېږي. [اوس] د استازي سر په چوک کې د پوزي په يوه کڅوړه کې ساتل کېږي او اکبر وايي چې دا به بخارا ته ولېږي چې پاچا ته وښيي چې څنګه يې دلته پرنګيان ونيول او څه ورسره کوي... که موږ له يوه تړون پرته او يا د يوه تړون پر بنسټ هم لاړ شو، زه وېره لرم چې لږ خلک به مو ولاياتو ته په رسېدو کې ژوندي پاتې شي... ۵

نوموړې زياتوي کله چې د هغه مالونو او کاليو په راټولولو بوخته وه چې په شاتګ کې يې له ځان سره وړل، د تامس کمبل Thomas Campbell د شعري ټولګې يوه کاپي يې ومونده،

کتاب مې چې خلاص کړ، په هواېنلندن Hohenlinden مې سترګې ولګېدې چې يوې څلوريزې يې شپه او ورځ ځورولم:

لږ او لږ به له هغه ځايه لاړ شي چېرته چې ډېرو سره ليدل

واوره به د دوی کفن شي

او د دوی تر پښو لاندې هر چم به

د يوه عسکر مقبره شي ۶

د انګرېزانو په منځ کې وضعيت لا نور خراب شو. انګرېزي عسکر اوس پوه شول چې مېکناټن داسې وخت ووژل شو چې له افغانانو سره يې د لاسليک کړې هوکړې د ماتولو هڅه کوله. دوی نه يوازې وږي، په خپل چل کې پړ او بنديز وهلي وو، بلکې اوس په دې هم پوه شول چې له اخلاقي اړخه يې هم موضع له لاسه ورکړې ده. سربېره پر دې، د دوی هغه تصور هم غلط وخوت چې هغه افغان جنګيالي چې په شمېر او ځيرکتيا کې پر دوی برلاسي وو، ټول ځانګړي غرني جنګيالي نه وو، بلکې - لږ تر لږه يوه برخه يې - يوازې «د ښار سوداګر او کسب کار وو؛ نو په خپل خپګان کې مو حتی دغه تسليت هم له لاسه ورکړ چې موږ له قومي جنګياليو سره په جګړه بوخت يو».۷

د مېکناټن له مړينې وروسته، اوس الډرېډ پاټېنګر چې سخت ټپي شوی و، د انګرېزانو تر ټولو لوړپوړی ژوندی سياسي افسر و. سره له دې چې نوموړي الفنسټون او شلټن ته وويل چې پر اکبر باور ونه کړي او دوی ته يې ټينګار وکړ چې يوازينۍ هيله د بالاحصار په لور تګ دی، خو شلټن په شاتګ باندې ټينګار ته دوام ورکړ او پاټېنګر يې په يوه ډولۍ کې کښېناوه او د تسليمۍ او شاتګ د شرطونو په اړه يې د خبرو اترو له پاره ولېږه. نوموړي وروسته ليکلي: «زه يې په ناروغۍ کې له خپلې کوټې څخه په زور وايستلم او دنده يې راکړه چې د يوې داسې ځنې ډلګۍ د خونديتوب له پاره خبرې اترې وکړم چې يوازې په خپله تباهۍ کې تکړه وه.»۸ اکبر اوس د خوندي لارې او اکمالاتو په بدل کې د دوی د خزانې او ټولو توپونو د سپارلو غوښتنه کوله.

خوراکي توکو او بار وړونکو ځارويو ته د انتظار په بهير کې انګرېزان په دوامداره توګه ځځېرل کېدل. تر ټولو ډېر تېرې کوونکي د غلزيو ډېرېدونکی شمېر و چې په ډله ييزه توګه به د اډې دروازو شاوخوا ته راټلل چې د اوس مهال بې اسرې اشغالګر او د دوی لا تر اوسه پاتې افغان ملګري وځوروي، وې کنځي او لوټ يې کړي. وېنسنټ اير ليکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغه خلکو مو هره ورځ ډېر ځور ګاللو. دوی بې ازاره پلورونکي چې له ښار څخه به له غلې او وښو سره راغلي وو، وروسته له دې چې له اډې څخه به ووتل، سمدلاسه لوټول. زموږ په سپاهيانو يې ډېر ځلې بريدونه کول او په دغسې شېبو کې پر دوی باندې د ډزو د اجازې غوښتنه په وار وار رد شوه که څه هم دا ټولو ته ځرګنده وه چې د دوی مشرانو په خپله موږ ته مشوره راکړې وه چې په دغسې حالاتو کې پر دوی ډزې وکړو... نو پايله يې دا وه چې زموږ عسکرو هره ورځ تر ټولو سپک او له حقارته ډک پيغورونه او کړنې له داسې چا څخه زغمل چې د يوې برچې بريد به دوی ټول داسې خواره کړي وی لکه پخلې.[9]

ترټولو عذابوونکې پوهېدنه دا وه چې ټولو هغه افغانانو چې له انګرېزانو سره په اړيکه کې وو په بشپړه توګه يقين درلود چې انګرېزان په خپله د اړکۍ په لور روان دي. د ۱۸۴۱ کال د ډسمبر په نهه ويشتمه، هيو جانسن په خپله يادليکچه کې داسې ليکلي:

په ښار کې زما يو شمېر ځايي ملګري هره ورځ زما ليدو ته راځي. پرته له دې چې په خبرو کې بې توپير وي، په يو غږ وايي چې د بلوا په پيل کې د خپلې ښځې او ځينتوب له کبله مو ټوله دغه بلا په خپله پر ځان راوسته. دوی دا هم وايي چې د شاتګ په بهير کې زموږ خونديتوب يوازې په خپله موږ پورې تړلی دی او د هېڅ مشر په ژمنو بايد تکيه ونه کړو ځکه چې دوی هر يو مخکې تر مخه نيت کړی چې تر وروستۍ کچې به هڅه وکړي چې موږ يو پنا کړي.[10]

موهن لال چې په ټول کابل کې يې بېساري اړيکې لرلې، پر له پسې خبرداري ولېږل چې انګرېزان د غلچکي بريد په لور نبغ روان دي او د قزلباش مشرانو هغه صريح ځارګريز مالومات يې ورولېږل چې انګرېزان به له ټولوژني سره مخ شي، خو ده ته پام وا نه اړول شو.[11] هيبتناکه ګنګوسې خورې وې چې افغانان به انګرېز ښځې ونيسي او ټول نارينه انګرېز به پرته له يو کس څخه ووژني چې نوموړی به د خيبر د غاښې په خوله کې بې پښو او لاسونو پرېږدي او پر سينه به يې يو نوټ وټومبي چې انګرېزانو ته خبرداری ورکړي چې هېڅ کله بيا افغانستان ته د ننوتلو هڅه ونه کړي. مېرمن سېل چې تل يې سپينې خبرې کولې، له شاتګ څخه يوه شپه مخکې په خپله يادليکچه کې په ناهيلی ليکلي: «افغانان موږ ته وايي چې له حتمي مرګ سره مخ يو.» [12]

د ټولو په پرتله، په خپله شاه شجاع انګرېزانو ته د هغه برخليک په اړه چې دوی ته تم و ډېر خبرداری ورکړ. محمد حسين هراتي ليکلي: «اعلحضرت پاچهنګر ته وليکل: «په دغه ساړه ژمي کې د اډې پرېښودل د ځينتوب وروستۍ کچه ده. باخبر، جلال اباد ته د تګ پرېکړه هېڅ بايد ونه کړئ. که تاسې خامخا له اډې څخه وځئ؛ نو راځئ ژمی له موږ سره په بالاحصار کې تېر کړئ او دلته به يو ځای د ژمي پای ته تم شو. که چېرې مو اکمالات خلاص شي، موږ به په شاوخوا سيمو کې د لوټ له پاره چټک او لنډ بريدونه وکړو»، خو دغه وړانديز ونه منل شو...»[13]

لکه څنګه چې موهن لال ورته اشاره کړې، د انګرېزانو دغه پرېکړه چې شاه شجاع يوازې پرېږدي، په رښتيا لويه بې وفايي وه. نوموړي ليکلي: «د درې ګوني تړون مادو ته هېڅ درناوی ونه شو او د شاه شجاع دولت چې موږ تېر دوه کاله وساتو، د خپلو دښمنانو منګولو ته پرېښودل شو. که چېرې موږ د يو خپلواک پاچا په څېر پرېښی وای، ده به خپل بارکزي دښمنان له منځه وړي وای او خپل ځان او موږ به يې اوس له دغه وژونکو پايلو څخه ژغورلي وای.» [14]

شجاع د انګرېزانو په بې وفايۍ خپه او ګيله من نه ښکارېده، خو د خپلو متحدينو سوډرتوب هک پک کړی و. په لوديانې کې له خپلو انګرېزي کوربه والو سره له مکررو اختلافونو سره سره، د څو کلونو په ترڅ کې يې د هندي کمپنۍ روان اداري اغېزمنتوب خوښ شوی و، خو په تېرو شپږو اونيو کې يې چه څه وليدل، د دوی په اړه د ده له باور سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نبغ ټکر کې وو. څنکه انګرېزانو، په تېره بیا واکمن او یو وخت پوه مېکناټن داسې ساده بدانګه کار وکړ؟ «سر ویلیم مېکناټن ماته غوږ ونه نیو.» دا هغه څه دي چې بې اسرې شاه شجاع، اکلنډ ته لیکلي او زیاتوي چې مېکناټن ته یې په وار وار وویل چې:

د دغه خلکو له وژلو او یا زولانې کولو څخه پرته بله چاره نه شته. زه دوی ښه پېژنم، خو زما خبرې بې ګټې وې...
ما ډېر ځلې وویل چې زه هېواد پرېږدم ځکه چې یو پاڅون به خامخا کېږي، خو استازي به راته ویل چې غم ونه کړم او هېواد به په یو ځو لواوو ارامه کړي. ما بیا ورته وویل: «پام کوه چې ته غولېدلی یې او زه له هېواد څخه وځم» ، خو مخه مې کورنی نېولې وه. ژمی راغی او زه لاړ نه شوم او ورپسې اړودوړ پیل شو. دغه خلک څه سپي دي! ما هیله درلوده چې له خراسانه تر پارس پورې ټول هېواد ارامه کړم. داسې څوک شته وو چې زما مخه یې نیولې وای؟ خو دوی دا موضوع کافر او مسلمان ته واړوله چې له کبله یې ټولو خلکو له ما څخه مخ واړولو.[۱۵]

شاه شجاع په ځانګړې ډول د مېکناټن د وروستیو خبرو اترو بنې ډېر ځاځناک کړی و چې په خپله د ده له بودیجې له اوږدمهاله سپما څخه وروسته یې د پیسو دومره لوی رقم اکبر خان ته ورکړ او په دې توګه یې ده ته مناسبې سرچینې پرې نه ښودې چې د ښې دفاع له پاره یې وکاروي:

محمد اکبر او نور له لوړې مړه کېدل - تا په خپلو پیسو دوی په پښو ودرول. تا خپل دښمن ته پیسې ورکړې چې په خپله تا ووژني. دی به ستا په پیسو څه کوي، خو که ستا پیسې نه وای، لس ورځې به نه و پایېدلی.
ما پرته د سر ویلیم مېکناټن له اجازې حتی اوبه هم نه څښلې او په وار وار مې ورته وویل چې موږ به نابود شو. کپتان لارنس ژوندی دی، د ده پر وړاندې مې دا ورته ویلي. کپتان برنز اوس مړ دی، ده خپل زړه ته کتل او د خلکو خبرو تېر ایسته. ما ورته وویل چې خلک ور څخه خوښ نه دي او ستا په اړه بد نیت لري، مه غولېږه، خو زما خبرو څه ګټه نه لرله... په یوه یا بله وسیله زه تر اوسه پایېدلی یم، خو اوس سرې رالېږي او وایي چې شجاع اسلام ډوبوي او خلک وایي چې زه له تاسې [انګرېزانو] سره یم، نو له دې امله خلک له ما څخه لاړل.

لکه څنګه چې د نوموړي ځانګړتیا وه، خپل لیک ته یې داسې پای ورکړی: «څه چې د خدای رضا وي، هغه به پېښ شي.»[۱۶]

جورج لارنس یوازینی ژوندی پاتې افسر و چې له شاه شجاع سره یې نږدې اړیکې لرلې؛ نو دا د ده په خوښې پورې اړه درلوده چې د شاه شجاع وروستی بېړنی پیغام جنرال ته ورسوي. په پیغام کې یې له جنرال څخه هیله کړې وه چې اډه پرې نږدي او د اکبرخان په ژمنو په هېڅ وجه باور ونه کړي. پاچا ټینګار کړی و چې: «تر هغه پورې چې موږ له خپل موقعیت څخه ساتنه کوو، دوی به موږ ته زیان ونه شي رسولی، خو که خپل ځایونه پرېږدو، نو بیا به په مړو کې شمېرل کېږو.» لارنس لیکلي: «پاچاهنکر مې په مناسبه توګه له دغه خبردارېو څخه خبرولو. ده به الفنسټون ته بوتلم او هغه ته به مې خبرداري تکرار کړل... خو موږ ته به یې وویل چې اوس پاتې کېدل ګټه نه کوي او موږ باید شاتګ وکړو.»[۱۷]

شاه شجاع چې د اډې واکمنان د خوندي شاتګ په ناشونتیا قانع نه شوای کړی؛ نو هڅه یې وکړه چې خپل ځو اشنایان وژغوري. په دې اړه وېنسنټ ایېر لیکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

[ده] له بریده وتلې هڅه وکړه چې مېرمن مېکناټن او ورسره مل ښځینه ودوماري چی له پوځ څخه چی له منځه به یوړل شي، بېلې شي او د نوموړي تر ســـاتنې لاندې په بالاحصـــار کې پاتې شـــي. ده له برید جنرال انکټیل Anquetil څخه چې د ده د پوځ قومانده یې په لاس کې وه، همدې ته ورته غوښتنه وکړه: «چې د اړتیا پر وخت یوازې پرې نه ښودل شي او له هغه پوځ څخه محروم نه شي چې تر اوسه ورته ویل کېدل چې خپل پوځ یې دې وګڼي.» خو دغه ټولې غوښتنې بې ګټې وې. جنرال او د جګړې شورا هوډمن وو چې باید شاتګ وکړي او ویې کړ.[18]

د مېرمن سېل په قول، د جنوری په پنځمه د شپې ناوخته شاه شجاع د وروستي ځل له پاره له خپلو متحدینو هیله وکړه او په لاس چټک لیکلي «پیغام کې یې غوښـــتنه وکړه چې که چېرې لږ تر لږه د ده د پوځ یو افســـر ورســـره پاتې شي؟»[19]

خو اوس یې چې شاه شجاع یوازې پرېښود او مشورو ته یې پام ونه کړ، دغه افسران د خپل ژر پیلېدونکي حرکت په تیاریو بوخت وو او حتی د نوموړي پیغام ته یې د ځواب فکر هم ونه کړ.

د جنوری په شپږمه د سهار په نهه بجو د بېګل او ډولونو له غږ سره سم، لمړني انګرېز عسکر له اډې څخه ووتل او د جلال اباد په ســړک د خردکابل غاښــي په لور تر ګونډو پورې په واوره کې یې کرار او کمزوري درانه ګامونه اخیســتل پیل کړل. له ځلانده لمر سره سره، د مېرمن سېل ترمامیتر د تودوخې درجه «له صفر څخه ډېره ټیټه ښوده».[20]

د خوشبینۍ څه نښې علامې شته وې: په داسې حال کې چې شاوخوا ۱۰۰ افغانان راغونډ شوي وو چې د اشغالپال پوځ د وتلو ننداره وکړي، هغه غازیان چې د اډې په دروازو کې به غونډېدل، په مرموزه توګه تري تام وو او د پوځ مخکښـــه ســاتونکې ډله پرته له دې چې له کوچني مقاومت سره مخ شي، وړاندې روانه شوه. حتی د کلاوو هغه کرۍ چې تر اډې چاپېر وه او په تېرو شــپږو اونیو کې ورڅخه په اډه باندې ډزې کېدې، په بشــپړ ډول چوپه وه. هیو جانس چې اوس یې زړه ارامه شوی و، لیکلي: «حتی یو کس هم د کلاوو پر دېوالونو نه لیدل کېدو.» نو له دې کبله مخکښه ساتونکې ډله ډېره خوشحاله وه:

په اډه کې د ننه، د دوو میاشتو او درې ورځو له بند څخه وروسته، چې په لږ کې یې موږ یو شمېر جګړې بایلولې، د خپلو افسرانو او عسکرو یوه لویه برخه مو له لاسه ورکړه او په اډه کې مېشتو خلکو سخته لوږه، یخني او اضافه کاري وګالله، سپاهیان په دې تمه ډېر خوشحاله وو چې بلاخره په دغه موسم کې له داسې سړې هوا څخه روانېږي او په تېره بیا په داسې وخت کې چې د ټول ژمي له پاره د سوند لرګي خلاص وو او د اډې کابو ټولې د مېوې ونې وهل شوې او سوځول شوې وې.[21]

مېرمن سـېل خپله وروسـتۍ سـهارنۍ د خپل خوړنځي د مېز په لرګیو پخه کړه. بیا یې دسـتار پر سـر کړ او د پسـه له څرمنې جوړ افغان پوسـتین یې چې افغان ملګرو یې د اغوسـتو مشـوره ورکړې وه، واغوسـت. دې خپله شـل کلنه امیندواره لور هم ځان سـره مل کړه. نوموړې د کپټان لارنس وړاندیز چې د دوی سـاتنه به وکړي، ونه منلو او پرځای یې د سکینر له هغې سپرې قوا سره روانه شوه چې روښانه یونیفورم یې درلود او مخکښه ساتونکې ډله ترې جوړه وه. د هغه بدرګې ډلې نښې نه لیدل کېدې چې مشرانو یې ژمنه کړې وه چې له انګرېزانو سره به ولېږل شي، او نه د کابل په کنګل سیند کې هغه په بېړه جوړ شوی او پر اوبو اېښی خوځنده پل په ټاکل شوي وخت کې کار اخیستنې ته چمتو و؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو عسکر به يو ساعت په ليکه کې درېدلي وو چې پر پله تېر شي. که څه هم د مېرمن سېل زوم، بريدمن ستړټ ټپي و، نوموړي ټوله شپه تر ملا پورې په اوبو کې تېره کړې وه چې د توپونو د لېږد کراچۍ په سيند کې ډوبې او پر سر يې تختې کېږدي، خو د پله له کبله د ټول هغه ځنډ او ګډوډۍ سره سره چې په زرګونو بېرېدلو، وړو او کرختو د اډې هغه ملکي خلکو جوړه کړې وه چې د خونديتوب په موخه په خپله له سپاهيانو سره ګډ شوي وو، داسې ښکارېدل چې د افغانانو د تورو په پرتله، اوس هم مخ په تېښته عسکرو ته واوره ډېره خطرناکه وه. جورج لارنس ليکلي: «هوا کرغېچوونکې او کنګلوونکې وه. خوارکيو بومي عسکرو او د کمپ ملکي خلکو ته زما ډېر زړه بد شو چې تر ګونډو پورې په واوره او چيکړو کې روان وو. ما هغه کسان چې مسووليت يې زما په غاړه و يو ځای نه شوای ساتلی. ځينې د توکو حاملين به چټک مخ ته روان وو، خو ځينې نور به چې د ماشومانو او ښځو ډولۍ لېږدولې، ډېر شاته پاتې کېدل.»[۲۲]

لمړنۍ ستونزه وروسته له يوولسو بجو سملاسي هغه وخت رامنځته شوه چې نواب زمان خان اڅکزي انګرېزانو ته پيغام ولېږه چې خپل تګ ودروي او نور مخ ته لاړ نه شي ځکه چې د دوی د خوندي تګ له پاره يې تر اوسه ټول تياری نه دی بشپړ شوی. په دغه شېبه کې بالاخره مخکښې ساتونکې ډلې د ستړټ له بېړني جوړ پله څخه تېرېدل پيل کړي وو او عسکر چې د بريد له خطر سره په بې وسۍ مخ وو، په سړه هوا کې د اډې او سيند تر منځ په اوږده ليکه کې تم وو. الفنسټون چې د تل په څېر اوس هم زړغی و، د درېدو امر وکړ او بيا نه پوهېده چې اوس څه وکړي. په همدغه مهال، د هغو غازيانو په ګډون چې تر اوسه تري تام وو، د افغانانو يوه لويه جوپه له بې بې مهرو څخه په داسې بڼه راښکته شوه چې فضا يې له بريمنو نارو څخه ډکه کړې وه او د ماموريت د تشې شوې ودانۍ چې د اډې اصلي ودانۍ شمال ته نېغه پرته وه، په لوټ او سوځولو پيل وکړ. د لوګي لوخړو او د نږدې ډزو غبر وېره رامنځته کړه چې له کبله يې جواليانو او د کمپ ملکي وګړو ليکې ماتې کړې او«په عسکرو ورګډ شول چې له امله يې په دوی کې بشپړه ګډوډي رامنځته شوه».[۲۳]

غازيان يو ساعت وروسته د ماموريت د ودانۍ پر دېوالونو وختل او پر تم عسکرو يې ډزې پيل کړې. د ساتونکو شاتنۍ ډلې د اډې له سنجونو څخه پر دوی ځوابي ډزې کولې. تر يوې بجې پورې، د اروپايي پلې پوځي ډلې پنځوس کسه په واوره کې مړه او يا ټپي پراته وو. مکنزي پوه شو چې ټول وژنه په پېښېدو ده او الفنسټون اوس هم زړغی دی؛ نو له امر څخه په سرکښۍ يې خپل اس چارګام کړ - جنرال په کمزوره غبږ ورپسې ناره کړې: «مکنزي، دا کار ونه کړې.» مکنزي پله ته ځان ورسولو. هلته يې شلټن ته ووېل چې تګ بېرته پيل کړي. د مکنزي له پرېکنده کړنې سره سره، ورځ په تياره کېدو وه او بالاخره په پنځو بجو د شاتنۍ ساتونکې ډلې وروستی سپاهي له اډې څخه ووت. دوی په سړه هوا کې يوولس ساعته د اډې پر بامونو کې پرته له ډوډۍ تېر کړل.[۲۴] د دوی په وتلو سره، غازيانو د تشې شوې اډې په لور منډه وکړه، بامونو ته يې وختل او سمدلاسه يې په خپلو اوږدو تورټوپکو پر عسکرو باندې ډزې پيل کړې.

په دغه پړاو کې چې د عسکرو لويه برخه د بګراميو سيمې ته چې د لمړنۍ شپې د تېرولو له پاره ټاکل شوې وه، په نږدې کېدو وه، ډېری بارونه او ټول مهمات لا تراوسه له پله څخه تېرېدو ته تم وو. غلزي غازيانو چې دوی د خپلو تورټوپکو د ګوليو د واټن د ننه ومونډل، د کمپ ملکي کسان او د شاتنۍ ساتونکې ډلې وروستني عسکر به چېرته چې درېدلي وو، هملته به پر ځمکه وغورځېدل. دوی داسې ترهېدلي وو چې لمړی په ټمبه او ټېله او بيا يې يو بل سره په جګړو له پله څخه د تېرېدو هڅې کولې. د وېرې په دغه صحنه کې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د [کالن] مکنزي د دغه شـرموونکې ورځې یوه تر ټولو زړه دردوونکې صـحنه تل په یاد وه. د نوموړي سـترګې ناڅاپه په یوې کوچنۍ هندوستاني ماشومې ولګېدې چې په بشپړ ډول بربنډه په واوره کې ناسته وه. مور یا پلار یې تر څنګ نه لیدل کېدل. دغه ښایسته ماشومه شاوخوا دوه کلنه وه، یوازې دومره لویه وه چې د خپلو کوچنیو پښو پر سر نېغه ناسته وه. ولول وېښته یې تر نرم او کوچني ستوني تاو راتاو وو او ښایسته تورې سترګې یې چې د خپلې نورماله کچې په پرتله دوه برابره غټې شوې وې، په تېرېدونکو وسلوالو او اسوالو او همدا راز په نورو عجیبو صحنو کې خښې وې...نوموړي ډېر داسې نور کوچني وژل شوي ماشومان په لاره کې ولیدل. همدې ته ورته، ښځې چې اوږده تور وېښتان یې په خپلو وینو کې خیشته وو، مړې پرتې وې... [لږ څنډ وروسته] افغانانو [په واوره کې ګنه ګوڼه جوړه کړه او مخ په مرګ کسان یې ختمول] او په خپلو چړو یې ټپي پوځیان وهل.[۲۵]

که څه هم سټرټ، جنرال ته یاده کړې وه چې له پله څخه لږ وړاندې سیند دومره ژور نه دی او اوښان او اسونه په کې تېرېدی شي، خو داسې برېښېدل چې دغه مالومات له چا سره شریک شوي نه وو. د اډې له سنجونو څخه په ډېرېدونکې توګه د ډزو له دوام سره سره، د ښځو او ماشومانو په ګډون، سپاهیانو هڅه کوله چې د توپونو له کراچیو څخه پر نوي جوړ شوي پله تېر شي؛ نو مازدیګر ناوخته کله چې لمر د غرونو تر شا ښکته کېدو او سیوري په چټکۍ اوږدېدل، د سیند غاړه په یوه «کنګل شوي» ډنډ بدله شوه او دومره ښویه شوه چې د بار اوښانو ته ناشونې وه چې حتی سیندغاړې ته ور نږدې شي. لکه څنګه چې د اډې له سنجونو څخه ډزې کره او ډېرېدې، خېمې، د باروتو بېلرونه، د دان پورو د ګولیو بکسونه، د جامو او خوراکه توکو بستې په لویه پیمانه د کابل په سیندغاړه کې پرېښودل شول. د اډې د اور لمبو، پر پرېښول شوو بوریو او زین کځوړو باندې رڼا اچولې وه. شاتنۍ ساتونکې ډله دې ته اړ شوه چې د هغه نهو توپونو څخه چې د وړلو اجازه یې انګرېزانو ته ورکړل شوې وه، دوه یې سوري کړي ځکه په واوره کې کش کول یې دوی ته ناشوني وو. په پای کې وېره او ترور دومره زیات و چې کابو ټول بارونه له پله څخه تېر نه کړل شول؛ نو په دې توګه د کلابندۍ له پیل څخه تر اوسه الفنسټون د دویم ځل له پاره تر ټولو لویه تېروتنه وکړه او هغه دا چې اوس بیا د اکمالاتو په خوندي ساتلو کې پاتې راغی.

اییر لیکلي: «شپه رانږدې شوه، خو غازیانو چې د ماموریت ودانۍ او د اډې کابو هرې ودانۍ ته اور اچولی و، د اور لمبو د سیمې شاوخوا ځو میله رڼا کړې وه. دې یوه بېساري وېروونکې صحنه جوړه کړې وه.»[۲۶] کله چې وروسته له لمر لوېدو هوا نوره هم سړه شوه، اووه میله وړاندې په بګرامیو کې اوس د عسکرو اصلي برخه د ډوډۍ، سوند لرګیو او د خېمو رارسېدو ته بې ګټې تم وه. څو ساعته وروسته په داسې حال کې چې شپه لا ډېره سړه او تیاره کېده، داسې خبرې خورې شوې چې خوراکه توکي او نور بارونه له لاسه وتلي دي. د شاتګ د څو ساعتونو په ترځ کې دغه ځواک اوس یو ځل بیا خپل ټول اکمالات له لاسه ورکړل.

په دغه شپه په بګرامیو کې ګډوډي واکمنه وه. د شاتنۍ ساتونکې ډلې وروستي عسکر د شپې په دوو بجو کمپ ته راورسېدل. «دوی په ټوله لار کې له جګړې سره مخ وو او د هغه بدبخته خوارکیو نارینه، ښځینه او ماشومانو له دوامداره لیکو څخه تېر شول چې د یخنۍ او یا ټپونو له کبله مړه او یا د مرګ په مورګه پراته وو. په دغه لیکو کې ځینو به چې د خوځښت توان له لاسته ورکړی و، له خپلو ملګرو څخه وغوښتل چې مړه یې کړي او عذاب ته یې پای ورکړي.»[۲۷] د ساتونکو شاتنۍ ډلې حتی د کمپ تر خولې پورې «د شلګونو سپاهیانو او د کمپ ملکي کسانو لیکه ولیده چې په ناچارۍ مرګ ته په واوره کې تم وو».

په دغه شپه کې یوازې څو نېک بخته کسانو لږ خواړه درلودل. مېرمن مېکناټن چې له ځان سره یې خپل خوراکي توکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لېږدول، جورج لارنس ته يې «لږ سره غوښه او هسپانوي واين» ورکړل. نور کابو ټول خلک وږي پاتې شول او «دې ته اړ شول چې پرته له ډوډۍ، اور او سرپناه په واوره کې څملي... د سړيو چوپه چوپتيا د دوی د ناهيلۍ او بې وسۍ څرګندونه کوله، هېڅ غږ نه اورېدل کېده».[۲۸]

مېرمن سېل د ډېرو نورو خلکو په پرتله نېک بخته وه. که څه هم خپل ټول مال يې له لاسه ورکړی و او د خوراک له پاره يې څه نه درلودل، خپله هغه برېستن يې د خپلې لور چوپړيالۍ ته ورکړه چې پر اس ورباندې کښېناستله؛ نو په غير معموله توګه مېرمن سېل او په دې پورې اړوند کسانو داسې څه درلودل چې په دغه شپه يې پر ځان واچوي. څو نورو کسانو هم ښه بخت درلود. د بېلګې په توګه، بدخويه ډاکټر مګرت يوه تشه ډولۍ وموندله چې په کې ويده شي، خو اوس دا څرګنده شوه چې بنګالي سپاهيان نه پوهېدل چې له واورې سره څرنګه مقابله وکړي. د دوی دغه ناتواني د مکنزي وفاداره تورټوپکوالو د وړتيا سره په نېغ ټکر کې وه. دوی وښووده چې له دغسې حالت سره څرنګه مقابله وکړي. ايير چې د دوی وړتيا اغېزمن کړی و، ليکلي: «کمپ ته له رسېدو سره سم، لمړی يې يو کوچنی ځای له واورې څخه پاک کړ او ورپسې ټول څنګ په څنګ يو بل ته ډېر نږدې د کړۍ په بڼه داسې پرېوتل چې پښې يې د کړۍ منځ ته وې او ټولې تودې جامې چې دوی درلودې، په برابره او مساوي توګه يې پر ځان واچولې. په دغه ساده بڼه د يو او بل د وجود د تودخې له توليد څخه په کار اخيستنې، دوی له يخنۍ وهنې څخه ځانونه وژغورل. کپتان مکنزي چې له دوی سره پروت و، وويل چې له يخنۍ څخه يې هېڅ د ناراحتۍ احساس ونه کړ.»[۲۹]

د دغه تخنيک اړينتوب سبا ته څرګند شو. ډېر عسکر د يخنۍ له کبله مړه شوي وو. جورج لارنس ليکلي: «زما خېمې ته نږدې، سپين وېښته بوډا لارښود مګرېګر د ډېرې يخنۍ له کبله شخ پخ مړ پروت و. دی له ډېرې ستومانۍ هلته پرېوتلی و او په دې توګه يې ځان مرګ ته سپارلی و.»[۳۰] ډېری د ځانيخود سکاټلنډي په لټه کې شول. نوموړی ډېرش کلن ويليم برايډن William Brydon و چې د شاه شجاع د پوځي ډلې د ډاکټر د مرستيال دنده يې درلوده. ده په خپل پوستين کوټ کې چې د پسه له څرمنې جوړ و، توده شپه تېره کړې وه او اوس په سباون کې يې هغه خلک چې لا تر اوسه ژوندي وو په بېړه هڅول چې ښکته پورته ټوپونه ووهي. ده په خپله يادليکچه کې ليکلي: «ما بوميانو ته چې زما څنګ ته پراته وو وويل چې جګ شي، خو يوازې څو کسانو د جګېدو توان درلود. ځينو يې په حقيقت کې پر ما وخندل چې زه دوی خوځېدو ته هڅوم او په عين وخت کې يې خپلو پښو ته اشاره وکړه. د دوی پښې داسې تکې تورې شوې وې لکه د لرګيو د سکرو ګرګې. دغه خوارکي يخنۍ سوي وو او هملته پرېښودل شول.»[۳۱]

د شاتګ دويمه ورځ د لمړۍ ورځې په پرتله لا ډېره له شرغوبل څخه ډکه وه. وېنسنټ ايير ليکلي: «اوس له نيمايي څخه لږ عسکرو د دندې ترسره کولو وړتيا درلوده. يخنۍ حتی د ډېرو تکړه سړيو لاسونه او پښې داسې سوي وو چې د دوی څواک يې اوبه او د دندې توان يې ترې اخيستی و.» حتی اسوالو د دې توان نه درلود چې پر خپلو اسونو سپاره شي؛ نو دوی «خپلو اسونو ته اوچت کړل شول... د اسونو په کوښو د کلکې واورې غونډاري داسې ټينګ سرېښ وو

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې پر سـوټک او څولۍ• یې ترې لیرې کول. کومه هوا چې موږ تنفس کوله، په بېرته راوتلو کې به په خوله او سـږمو کې کنګل شـوه او زموږ په برېتو او ږیرو کې به یې کوچني د کنګل ګړونګي جوړ کړل... اوس یوازې څو ســوه د جګړې وړ سرې پاتې وو.»[۳۲]

عسکر نه یوازې له فزیکي اړخه ډېر کمزوري شوي وو بلکې د دوی اراده او پر ځان باور او کنټرول لا ډېر زیانمن شوي وو. هیو جانسن په خپله یادلیکچه کې لیکلي: «د سهار د اونیمو بجو په شاوخوا کې، پرته له دې چې امر ورته وشي او یا بېګل وغږول شي، مخکښـې سـاتونکې ډلې تګ پیل کړ. دسـپلین مخ په ختمیدو و.»[۳۳] پاتې بکســونه او بارونه پر اوښـانو او غویو لا بار شـوي نه وو چې یو لوی شـمېر افغانان د غرونو له ارغاړو راښـکته شـول او هر څه چې لاسـته ورتلل، له ځان سره یې وړل. د افغانانو یوې ډلې پر درېیو توپونو چې سپاهیانو پر کچرو کش کول، هغه وخت ناڅاپه مخامخ برید وکړ کله چې کمپ ته څېرمه د خښتو له یوې کوچنۍ کلا څخه تېرېدل. دغه توپونه افغانانو ونیول او هغه سپاهیان چې باید د توپونو سـاتنه یې کړې وای، سـمدلاسـه وتښـتېدل. په لاره کې د عسـکرو له مخته تګ سـره سـم د افغانانو شـمېر ډېرېده. دوی له انګرېزانو سـره موازي د لیکو په دواړو خواوو کې روان وو او پر مهاجرو چې د دوی تر منځ یې په ټمبه او ټېلې او شرغوبل منډې وهلې داسې اټکلي ډزې کولې لکه شپانه چې په ماهرانه ډول د ترهېدلو پسونو یوه رمه کنټرولوي. ترهېدلو سپاهیانو د ځوابي جګړې اراده لا د مخه بایللې وه.

یوه بشـپړه هندوسـتاني لوا - د شـاه شـجاع ۲۹مه لوا- همغه سـهار اکبرخان ته واوښـته. ډېر نور سـپاهیان چې یخنۍ داسې سوي وو چې نور یې د مخته تګ توان نه درلود، خپله وسله ایسته واچوله او بېرته کابل ته په دې هیله وتښتېدل چې د دوی د زخمونو له کبله به په ښـار کې د مریبو سـوداګر پر دوی غرض ونه کړي او بل دا چې «د هغه حتمي مرګ په پرتله چې دوی له پوځ سره په تګ کې لیدلو، اسـارت یې غوره ګڼلو». څو میاشـتې وروسـته په سـلګونو دغه پخواني سپاهیان د کابل په بازارونو کې ولیدل شول چې ګوډ او مات نګوښېدل او خیر یې ټولولو.

که څه هم اوس دومره خوراکه توکي او مهمات پاتې نه وو چې د پوځ اصـلي برخې له پاره تر جلال اباد پورې بسـنه وکړي، خو پوځ پنځه میله لا مزل نه و کړی چې په دویم ماسپښـین الفنسټون د بت خاک د خرد کابل د لوی غاښي په خوله کې د درېدو غږ وکړ؛ نو لکه څنګه چې جانسن یې یادونه کړې،«یوه بله ورځ یې هم له لاسه ورکړه».

موږ له کابل څخه یوازې د ورځنۍ ځیرې یوه پر څلورمه برخه چې د پنځو ورځو له پاره یې بسـنه کوله له ځان سـره درلوده چې تر جلال اباد پورې مو ورســوي. د څارویو له پاره مو هېڅ واښــه نه درلودل او نه یې د پیدا کولو هیله وه؛ نو په دغه بنه یې بدبخته عسکر چې یخنۍ کابو فلج کړي وو، په واوره کې پرته له سرپناه څخه د یوې بلې شپې تېرولو ته اړ ایستل. عسـکرو ته ځایونه نښـاني شــوي نه وو، بشـپړه ګډوډي او سـربدالي واکمنه وه. د سـپاهیانو درې پر څلورمه برخه د کمپ له ملکي خلکو سـره ګډ شـول او نه پوهېدل چې د دوی پوځي قرارګاوې چېرته وې.[۳۴]

مېرمن سېل په همدې کچه د جنرال مشرۍ ته په غوسـه وه او نوره هم په دې باور شـوه چې په لویه کچه ټولوژنه ژر پېښېدونکې ده. نوموړې لیکلي:

• څولۍ: سکنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه ناآرېنې تمېدنې، موږ د خوراکي توکو له کمښت سره مخ کوي او ټول افسران یا عسکر د سرپناه د نه شتون له امله سم فلج شوي...

لا تر اوسه یو فوټ واوره پرته ده، د سړیو له پاره دوډۍ او د څارویو له پاره واښه نه شته او حتی له څېرمه سیند څخه د اوبو ترلاسه کول سخت دي ځکه کله چې زموږ سړي د اوبو راوړلو هڅه وکړي، پر دوی باندې ډزې کېږي، خو له دې سره سره، زموږ حاکمان دومره ړوند اخلاص لري چې موږ ته وايي چې سرداران وفادار دي او اکبرخان زموږ ملګری دی او او او، او دلته یې زموږ د پاتې کېدو غوښتنه ځکه وکړه چې ښايي سرداران خپل عسکر غاښیو ته ولېږي چې موږ ته یې امنیت ونیسي! هو، په دې کې اړنګ نه شته چې دوی به خپل عسکر هلته ولېږي، خو هر څه هغسې پېښېږي لکه څنګه چې موږ ته مخکې له حرکت څخه ویل کېدل.[۳۵]

نو د دویمې شپې له پاره عسکر په وړې نس په ډېره واوره کې پرېوتل*. خو دا ځل شاوخوا ټولې ارغاړې له افغانانو ډکې وې او ټوله شپه یې پر دوی ډزې کولې. داسې ګنګوسې خپرې شوې چې په خپله اکبرخان دوی ته د ډزو لارښوونه کوي. ایير لیکلي: «یوه د لوږې، یخنۍ، ستړیا او مړینې شپه وه او د هر راز مړینې خیال چې زه یې کولی شم، یو یې دومره دردمن نه دی لکه کنګلېزه یخني چې د سړي د بدن هر حساس غړی تر هغه وخته شکنجه کړي تر څو چې ډېر سخت روح په خپله د انسان د بې کچې ربړې او ځور له امله لاړ شي.»[۳۶]

خو د راتلونکو ورځو په پرتله، د لمړیو دوو ورځو ربړې هېڅ وې.

بتخاک د خردکابل د غاښي له اوچتو کړنګونو څخه بر په لنډ واټن کې پروت دی*. همدلته، د غاښي خولې ته څېرمه، دوه میاشتې مخکې د جګړه مار باب پر غونډ باندې لمړی ځل داسې وخت برید وشو کله چې دوی د شپې تېرولو له پاره تم شوي وو. اوس همدغه کړنګونه د سباوون په بهیر کې د لا ډېر خونړي غلچکي برید شاهدان شول. د پښوا په څېر، وژنې وروسته له دې پیل شوې چې د تورټوپکو د ډکولو ډاروونکي غیبي غږونه واورېدل شول.[۳۷]

له لمر خاته څخه لږ مخکې، یو لوی شمېر افغانان په تیاره کې د کمپ په شاتني لوري کې ټول شوي وو. کله چې سپاهیان پاڅېدل چې د یخنۍ له کبله هغه مړه کسان ولټوي چې پر ځمکه د څو پاتې خېمو شاوخوا ته پراته وو، په همدغه شېبه جګړه پیل شوه. هیو جانسن لیکلي:

په لمړختو کې دغه صحنه ډاروونکې وه. زموږ ځواک په بشپړه توګه بې نظمه و. داسې ښکارېدل چې هر سړی د یخنۍ له کبله داسې

---

*د شاتک پوځ ته به دا ډېره ښه وای چې د شپې له خوا یې مزل کړی ځکه چې واوره به کنګل وی او غلزیو به په شپه کې کره نښې نه شوی ویشتی. په ۱۹۸۰ مو کلونو کې له همدې کبله افغان مجاهدین په همدغه تګ لوري د شپې له خوا مزل کړلو، خو دا یو داسې پوځ و چې د غرونو او ژمنۍ جګړو له پاره روزل شوی نه و او نه یې د داسې جګړو له پاره سم تجهیزات لرل.

*پوځ کولی شوای چې د لته بند تګ لوری ونیسي چې ډېر له خطر څخه ډک نه و. دا تر اوسه مرموزه پاتې ده چې دوی ولې دا کار ونه کړ. د افغان انګرېز په دویمه جګړه کې، انګرېزي پوځ همدغه تګ لوری ونیو او د خردکابل او تیزین له وېروونکو غاښیو څخه یې ډډه وکړه چېرته چې ډېرې وژنې ترسره شوې وې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلج شوی و چې کابو خپل دان پور یې په لاس کې نه شوی نیولی او یو ګام یې نه شوی اخیستی. ځینې دښمنان د کمپ په شاتنۍ برخه کې رابښکاره شول. د کمپ ټولو ملکیانو د کمپ مخکنۍ برخې ته لویه ډله یېزه منډه وکړه، سرې، ښځې او ماشومان... ځمکه د مهماتو په بکسونو او بېلابېلو مالونو پټه وه. دښمنان ډېر ژر په ګڼ شمېر راغونډ شول. که چېرې دوی پر موږ یرغل کړی وای، موږ به هېڅ مقاومت نه و کړی او هر یو به وژل شوي وای.[۳۸]

خو افغانانو د دې پر ځای چې دلته برید پیل کړي، دوی د پوځ تر ټولو مخکښه برخه او ملکیان د خردکابل غاښــي د خولې په لور په ډېره ځیرکۍ سم کړل. د ښځو مشري مېرمن سېل کوله - «زه د یو ګیلاس هسپانوي واین په څښلو، چې په نورو حالاتو کې یې ښــایي د بې تهذیبي ښـځې احســاس راکړی وای، ډېره مننـدویه وم.» په عین وخت کې، جنرال الفنسټون او کارکوونکو یې د افغان اسوالو یوه ډله ولیده چې شاته په یو واټن کې د یوې جنډې لاندې درېدلي دي او په وضاحت د تګ لاربښوونه کوي. د انګرېزانو انګېرنه چې دا اکبرخان و سمه وخته؛ نو مکنزي او لارنس ورولېږل شول چې د خوندي تګ له پاره چې په کابل کې ژمنه ورسره شوې وه، ورسره بیا خبرې اترې وکړي. اکبرخان ومنله چې که ملګري یې، مکنزي او لارنس، ده ته د یرغمل په څېر وسپارل شي، دی به خپل تر ټولو بانفوذه خلک له انګرېزانو څخه مخکې «غاښـي ته چې غلزیو نیولی و، ولېږي څو نوموړي ترې وباسي» او د انګرېزانو امنیت خوندي شي.[۳۹] دغه شرط ومنل شو.

لارنس لیکلي: «موږ چې د اکبر دوه اړوند کسـان راسره وو، د دښـمنانو په منځ کې تر هغه وخته وړاندې لاړو چې اکبر خان ته ورسېدو. دی د یوې غونډۍ څنګ ته ناست او سـباناری یې کولو. موږ ته یې په درنښت ست وکړ او خپلو کسانو ته یې امر وکړ چې زموږ وسلې راخخه واخلي... بیا، موږ کښېناستو، خو د داسې سړي له کاسې څخه خوراک چې لږ وخت مخکې یې استازی وژلی و، موږ بې لړزې پرې نه ښودو.»[۴۰] وروسته کله چې اکبر په نرمۍ دغه دوه ځوان افسـران ترټل چې ولې انګرېزانو مخکې له دې چې دی یې د لارې د امنیت له پاره تابیا ونیسي، له کابل څخه حرکت پیل کړ، دوی د غاښـي له منځه د دان پورو ډېرې ارابې واوریدې. دلته، د سـاتونکو مخکښـه ډله یوه ښـه ترسره شـوي غلچکي برید ته وریپورې وهل شوې وه.

وروسته څرګنده شوه چې غلزیو څو ورځې دغه شیې ته تابیا نیوله. پټمونه، تېشلي• خندقونه او د تیږو سنګرونه په داسې واټن کې په پام جوړ شوي وو چې د انګرېزي دان پورو ګولۍ نه ور رسېدې، خو د درې بېخ ته دومره نږدې وو چې انګرېز ځواکونه د افغان تورټوپکو د ویشـتنې په واټن کې د ننه وو. لکه څنګه چې اوس باید په اتوماتیک ډول د پلو ځواکونو کړنه وای، هېڅ داسې هڅه تر سره نه شوه چې جناحي ډلې مخکې تر مخکې اوچتو ځایونو ته د کتار د امنیت له پاره ولېږل شـي - نو اوس چې د پوځ مخکنۍ برخه ښـه د غاښـي خولې ته ننوتلې وه، غلچکی برید پیل شـو. په همغه شپه مېرمن سېل لیکلي*: «موږ لا نیم میل مخته نه وو تللي چې درنې ډزې راباندې پیل شوې. هغه افغان مشران چې له مخکښـې ډلې سـره وو، زموږ څخه یې وغوښـتل چې دوی ته نږدې روان اوسـو. بې اړنګه، دوی له خپلو ملاترو څخه

• تېشلی: هغه ځای چې لږ ژور وي

*په حقیقت کې، جبارخیل او خروټي غلزي چې په دغو غاښیو کې ګزمه کوله، د بارکزیو د مشرانو په نه اطاعت کې به یې دومره د ملامتیا احساس نه وي کړی. غلزیو له بارکزیو څخه دومره کرکه درلوده لکه له سدوزیو څخه. مېکناټن دوی ته د پیسو په اړه خپله ژمنه ماته کړې وه او اوس دوی غوښتل چې خپلې پیسې ترلاسه کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوښتل چې په لوړو کې خلکو ته ور چیغه کړي چې دړې ونه کړي، خو ملاترو یې دغه کار په اغېزمنه توګه ونه کړ. دغه مشران له همداسې خطر سره مخ وو لکه موږ چې ورسره وو، خو زه ډېره په دې باور یم چې دوی به په انفرادي ډول ځان قربان کړی وای چې خپل وطن له موږ څخه خلاص کړي». نوموړې دوام ورکوي:

وروسته له دې چې له ډېرو درنو دړو څخه تېر شوو، د جګړن تېن Thain اس مخې ته راغی چې د ملا او د شا پښو تر منځ په ګولۍ لګېدلی و. کله چې موږ څه ناڅه خوندي ځای پیدا کړ، خوارکی سترت بېرته پر اس سپور شو چې د جګړن تېن غم وخوري. نوموړی پر اس سپور و چې اس یې ولګېد او کله چې دی له ځمکې بېرته اوچتېده، په ګېډه کې سخت ټپي شو. دی پر یو ټټو په ډېره سختۍ دوه کسانو نیولی و او د خرد کابل کمپ ته یې راوړ.
هغه ټټو چې د سترت مېرمن وربانديې سپره وه، په غوږ او ورمېږ کې ټپي شو. زه له نېکه مرغه یوازې پر یوه ګولۍ په مړوند کې ولګېدم. درې نورې مې اوږې ته نږدې له پوستین څخه، پرته له دې چې ما خوږ کړي، تېرې شوې. پر موږ باندې له پنځوسو یاردو څخه په لږ واټن کې دړې کېدې، خو موږ خپل اسونه ډېر چټک په داسې لاره کې وځغلول چې په نورمال حالت کې به مو ډېر په پام پرته له دې چې پرېږ سپاره شو تېر کړي وای؛ نو په دې توګه موږ ته زیان ونه رسېد...

د ډېر شرغوبل له کبله غاښې ډېر ژر بند شو او «په داسې حال کې چې چېرته خوځېدی نه شوای، موږ د ډېر وخت له پاره د درنو دړو لاندې پاتې وو... اوه دېرشـم [غونډ] پرته له دې چې یو دز وکړي، کرار کرار وړاندې خوځېدلو. دوی له یخنۍ څخه دومره فلج شوي وو چې د افسرانو هېڅ راز ډومارنې نه شوی هڅولی څو دښمنان چې له ځینو څخه یې نه یوازې دان پور بلکې د دوی د تن جامې اخیستې وې، شاته وتمبوي. د څلور څلوېښتمې قوې یو شمېر سرېیو د سپاهیانو له چانټو څخه ګولۍ واخیستې... په ټول دغه بهیر کې زموږ خلک له لوړو څخه د دړو له کبله په دوامداره توګه پر ځمکه غورځېدل... [لړترلړه] پنځه سوه عسکر او ۲۵۰۰ په کمپ پورې تړلي ملکیان ووژل شول...»[۴۱]
خو د مل کسانو د ویناوو پر بنسټ، د عسکرو لمړۍ څپه چې مېرمن سېل هم ورسره وه، څه نا څه لږ زیانمنه شوه. هیو جانسن لیکلي: «د پوځ مخکښې ساتونکې ډلې د پام وړ زیانونه وزغمل، خو که چېرې د پوځ له شاتنۍ برخې سره پرتله شي، دوی بیا هم ډېر نېک بخته وو.»

هلته د وژنو صحنې ډېرې وېروونکې وې. د دغه ډاروونکي غاښې په ټوله لاره کې چې کابو پنځه میله ده، موږ د دښمن له دړو سره مخ وو. ټول بارونه پرېښودل شول. دښمنانو نه یوازې د لوړو په دواړو خواوو کې له هر کمر او غار څخه پر موږ د دړو باران جوړ کړی وو بلکې درې ته هم راښکته شول او سړي، ښځې او ماشومان یې ووژل. ټوله پنځه میله اوږده لاره په مړیو او د مرګ په مورګه ټپیانو پټه وه. اوه دېرشم بومي پلي غونډ له نیمایي څخه ډېر پوځیان له لاسه ورکړل او په همدغه تناسب نور ځواکونه هم زیانمن شول. حتی هغه څوک چې ژوندي پاتې شول، په ډېره سختۍ خوځېدی شوای ځکه چې لاس او پښې یې یخنۍ سوي وو. زموږ کړاو هغه وخت لا ډېر شو کله چې د واورې ورېدل پیل شول.[۴۲]

په داسې حال کې چې د دان پورو د دړو انعکاس ته یې په دره کې غوږ نیولی و، لارنس او مکنزي ټول سهار له اکبرخان سره په وړو خبرو اترو تېر کړ. مکنزي چې یو ښه ژبپوه و، ویلي چې اکبرخان به په دري ژبه چې د ډېرو انګرېزانو زده وه، خپلو خلکو ته چیغه وکړه چې انګرېزان «وسپموئ» او بیا به یې په پښتو ژبه چې د قبیلو ژبه وه او یوازې د مکنزي او څو نورو افسرانو زده وه، ورته وویل چې ټول ووژنئ. ماسپښین ناوخته، دوی دواړه یو ځل بیا لکه د مېکناټن د وژنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ورځ، د اسیرانو په څېر روان کړل شول، خو دا ځل د اکبرخان د تره زوی، سلطان جان بارکزي تر ساتنې لاندې وو. د هغه لارې صحنه چې دوی پرې تېر شول په بېساري توګه وېروونکې وه. لارنس يې داسې څرګندونه کړې:

له هرې خوا څخه سپاهيان او د کمپ ملکيان لوټ کېدل او چا به چې د خپلو پيسو او يا ارزښتمن مال له ورکولو ډډه وکړه، سمدلاسه به په چړو ووهل او يا ووژل شول... دوی به چې کله موږ وليدو، دغه خوار مخلوق به موږ ته د مرستې چيغې وکړې. د دوی ډېرو زه وپېژندلم او ما ته به يې زما په نوم اخيستلو غږ وکړ، خو موږ څه کولای شوی... غلزيو اوس د وينو خوند څکلی و او په ښکاره يې خپل پرانګغونی طبيعت ښودلو. له موږ سره د دوی چلند تند او بې رحمه کېدلو او غوښتل يې چې موږ د ژوند هيله هېره کړو او قربانۍ ته ځان وسپارو. خپلې په وينو ککړې اوږدې چاړې به يې زموږ مخ ته خوځولې او راته به يې ويل چې شاوخوا د مړيو انبارونو ته وګورو ځکه چې موږ به هم ډېر ژر د دوی په منځ کې پراته وو. دوی به چيغې رااباندې وکړې: «تاسې کابل ته د مېوو له پاره راغلي وئ، کنه؟ اوس يې خوند درکړ؟»

کله چې لارنس د يو انګرېز مړی وليد چې په لاره کې اوږد پروت و، پر اس نږدې ورغی او ګوري چې ژوندی دی:

دغه خوار ملګري سر پورته کړ، زه يې وپېژندلم او چيغه يې راته وکړه: «د خدای له پاره کپتان لارنس، ما دلته مه پرېږده!» ما له خپل اس څخه ټوپ کړ، ده ته ورغلم. سلطان جان خپلو دوه کسانو ته امر وکړ چې ما سره مرسته وکړي؛ نو د دوی په مرسته مې پورته کړ. نوموړی د څلورڅلوېښتمې قوې يو بريدمل و او لمړی داسې ښکارېدل چې يوازې کيڼ لاس يې له لاسه ورکړی، خو په ډېره خواشينۍ او وېرې، کله مې چې پورته کړ، ګورم چې له ورمېږ څخه تر ملا پورې ټوک ټوک غوڅ و. افغانانو وويل: «د ده د پورته کولو ګټه څه ده؟ په څو دقيقو کې به مړ شي.» زه زړه نا زړه ور ټيټ شوم او دغه خوار ملګري ته مې وويل چې موږ ده ته هېڅ نه شو کولی، بيا ده راته وويل: «نو داسې چې ده، د خدای له پاره، ډز رااباندې وکړه.» ما په غمجنه توګه ورته وويل: «زه حتی دا هم نه شم کولی.» بيا يې راته وويل: «نو همدلته مې پرېږده چې مړ شم.» موږ همدغسې کړنې ته اړ شولو...
کله چې موږ وړاندې روان وو، د دښمن ګڼ شمېر سپاره او پلي مو وليدل چې له راز راز لوټ کړل شوو مالونو سره د کابل په لور ستانه وو. يو بد عمله، يوه کوچنۍ هندي نجلۍ خپل شاته پر اس کښېنولې وه...[۴۳]

په دغه شپه چې انګرېزان د غاښي سر ته رسېدلي وو، دغه ځای ورته د تېرې شپې په پرتله لا ډېر سوړ ښکاره شو. ماښام د واورې ورېدل پيل شول او د شپې په نهو بجو دغه ورېدل په توپان بدل شول. د ټول پوځ له پاره يوازې څلور خېمې پاتې وې چې يوه يې مېرمن سېل او د هغې لور ته ځانګړې شوه. د سوند او خوراک له پاره هېڅ نه وو، خو لږ تر لږه له ځينو ډاکترانو سره تر اوسه د دوا کڅوړې شته وې. د ډاکتر برايډن ملګری او سکاټلندي وطنوال، ډاکټر الکساندر برېس Bryce «راغی او د سټرټ ټپونه يې وکتل». دا مېرمن سېل ليکلي او نوموړې زياتوي: «د ده پر ټپونو يې ټپۍ کېښودې، خو له ونګې يې زه پوه شوم چې د ژوندي پاتې کېدو هيله يې ورته نه لرله. بيا يې زما له مړوند څخه ګولۍ وايستله او زما پر دواړو ټپونو يې ټپۍ کېښودې...[دغه شپه] نيمه يخنۍ وهلي سپاهيانو او د کمپ ملکيانو په زور هڅه وکړه چې نه يوازې زموږ خېمې بلکې زموږ د خوب کټونو ته راننوځي... د دغه کمبخته خوارکيو ډېری د خېمې شاوخوا ته په دغه شپه مړه شول... ډېرې ښځې او ماشومان وتښتول شول.»[۴۴]
ايېر ليکلي: «واوره ټولو ته د خوب توشکه وه او له سهار څخه مخکې ډېرو ته کفن شوه. دا ډېره عجيبه وه چې موږ په هر صورت په هغه وېروونکې شپه کې ژوندي پاتې شوو.» مولانا کشميري دغه فکر ته په اکبرنامه کې داسې انعکاس ورکړی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژمي له خپلې بې رحمۍ سره
د کابل په زړورو خلکو مینه وروله
که کافران د واورې له کبله مړه نه شول
او یا د لوټمارانو له تورې څخه
ځنګلي سپیو، لېوانو او شغالانو ته له هر لوري
ګیدړې غړ کړ او دوی یې د غوښو مېلمستیا ته را وبلل
بازانو پورته ګردې الوتنې کولې
ټولو ښکاري ژوو ته یې سخاوتمنده بلنه ورکوله
په هغه لاره څو کسه ژوندي وتښتېدل؟
ټول ښکته وغورځول شول او په واوره کې پرېوتل [۴۵]

د جنورۍ په نهمه د شاتک په څلورم سهار، د تودوخې په منفي درجه او د لوړو او د توپان په منځ کې بلاخره وارخطايۍ بشپړې ناهیلۍ ته لاره ورکړه. د شاه شجاع د پوځي ډلې یو وروستی افسر چې ژوندی پاتې شوی و لیکلي: «د سړیو له پښو څخه به غوښې پترۍ پترۍ غورځېدې. په دغه شپه کې په شلګونو خلک د یخنۍ له کبله مړه شول.»[۴۶]
لکه څنګه چې د هر وخت په پرتله د واورې توپان په ډېر شـــدت دوام درلود، په ټوله ورځ کې یوازې یو میل پرمختګ وشو. منشي عبدالکریم لیکلي:

په هر لوري کې اسمان له واورو ډک و. د اسمان څنډه نه لیدل کېده او داسې سخت باد پیل شو چې ونې یې له بېخه وایستلې. تورې تخته وربځې له تندر او برېښنا سره خورې شوې. د ډېرې واورې په ورېدو سره یخني ډېره شوه او هر څه په سپین پوډر داسې پټ وو لکه کافور. انګرېز عسکر یخنۍ ووهل، د دوی د ګوتو سرونه ټوټه ټوټه لوېدل، نرمې حجرې یې له هډوکو غورځېدې او حتی پښې یې له ښونګرو جلا کېدې. په کنګل شوو ضایعاتو کې د خوځښت په نه شتون کې د مړي او ژوندي توپیر نه شوی کېدای. افغان قبیلې چې له دغسې سختو حالاتو سره روږدې وې، غونډۍ ډکې کړې وې او په یرغل ښکته شول چې بې وسه انګرېز عسکر لوټ کړي. کله چې ور نږدې شول، افغانان پوه شول چې دوی نیمه مړه دي، یخنۍ داسې کلک کړي وو لکه تیږه، نور یې د خپلو وسلو، سرو زرو او نورو شتمنیو پروا نه لرله، یوازې دومره په خود کې وو چې په خپل ربړن وضعیت پوهېدل.[۴۷]

همدغه ماښام الفنسټون په عمل کې ومنله چې د ده عسکر له تباهۍ سره مخ دي او ټولې ښځینه انګرېزانې یې - یا لږ تر لږه هغه انګرېزانې چې د افســرۍ رتبې یې لرلې* - اکبرخان ته په لاس ورکړې. ټوله ورځ اکبر په پوځي کتار پســې و او ټینګار یې کولو چې تر خپلې وسې هڅه کوي چې د غلزیو مخه ونیسي، خو دا ادعا یې کوله چې اوس یې حتی د دوی خپل

* د افسر له رتبې ټیټو انګرېزي ښځو ته وویل شول چې دوی د خپل غم په خپله وخوري. په دغه غاښیو کې د یو قومي کس د وینا پر بنسټ چې ما خبرې ورسره وکړې، د ډېرو دغو ښځو ځایي حرمونه کورونه شول او نورې چې دومره د خیال نه وې، د وینځو په څېر خرڅې شوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشران هم مخه نه شي نيولی ځکه چې اوس دوی د وينې خوند څکلی. پر ځای يې، نوموړي د ښځو، ماشومانو او هغه ټپي افســرانو چې ده ته ځانونه ســپاري د ســاتنې ورانديز وکړ. په پای کې ۱۹ کســان، دوه نارينه، اته ښــځې او نهه ماشـومان د اکبرخان خلکو بوتلل. مېرمن سېل او لور يې، الکسـاندرين د سـټرټ مېرينه هغه وخت وليده کله چې دی د يو لړزانده ټټو په شـا ترل شـوی و. مېرمن سېل ليکلي: «ډېرې خوځېدنې د ده کړېدل ډېر او مېرينه يې ګرندی کړه، خو دی لا هم په سد کې و او پوهېده چې زه او ښځه يې ورسره يوو. موږ په خپګان کې دغه تسليت درلود چې د ده مړی مو په عيسوي مراسمو خښ کړ...» لږ وروسته نوموړې بيا ليکلي:

کورني خپګان او کړاوونو دومره زور رابانديې اچولی و چې نه ما او نه مېرمن سټرټ په خپله دا پرېکړه کولای شوی چې د سردار د ساتنې وړانديز ومنو او يا نه. لږ پيکه هيله مو درلوده چې جلال اباد ته به په خونديې توګه ورسېږو؛ نو موږ هم په دغه بهير پسې شـوو... په يوه ډېره اوږده لاره د خرد کابل کلاوو ته بوتلل شـوو. هلته مو محمد اکبر خان له نورو يرغملو سـره وليد. موږ ته درې کوټې ځانګړې شـوې وې. هرې کوټې يو کوچنی ور درلود، خو کړکۍ په کې نه وې؛ نو ډېرې تياره او چټلې وې... په نيمه شـپه کې موږ ته د پسـه غوښـه او ډېرې غوړې وريجې راوړل شـوې. ټول هغه څه چې زه او مېرمن سـټرټ يې اوس لرو په تن کې مو هغه جامې دي چې له کابل څخه په کې روان شوو.[48]

د انګرېزانو له پاره هغه چا ته د خپلو ښځو سپارل چې دوی د اکاړانو په سـترګه ورته کتل تر ټولو شـرموونکې شـېبه وه. برعکس، د انګرېزي مېم صاحبانو د ساتنې وړانديز د افغانانو له پاره د مېړانې نښه وه. منشي عبدالکريم ليکلي:

قوماندان اکبرخان په بې رحمه جګړه کې ښکېل شـو، خو کله يې چې د ښځو او ماشـومانو وېروونکی وضعيت وليد، ډېر زړه يې ورته بد شـو. له خدای سـره د مينې او د حرمت په پار يې امر وکړ چې ژوندي له مړو څخه جلا کړل شـي او ژوندي دې تاوده ځای ته يووړل شي او د پسه پوستين او د سمور چپنې دې ورکړل شي. ډېرې يخنۍ د دوی په رګونو کې وينه درولې وه؛ نو اکبرخان دوی نغري ته نږدې ځای پر ځای کړل چې بېرته په سد کې شي. افغان مېلمه پالنه داسې ده! حتی وروسته له ډېرې درنې جګړې څخه دوی له کمزورو سره چې له سخت کړاو سره مخ وي، داسې مرسته کوي لکه د خپلې کورنۍ غړي يې چې وي ځکه چې که د خدای رضا وي حتی کافر د ثواب وجه ګېدای شي.[49]

خو هغه خلکو ته چې تر اوسـه په شـاتګ کې وو ربړو دوام درلود. د جنورۍ د لسـې په سـهار، د خردکابل په لوړو کې د دويمې شپې له تېرولو وروسـته، هيو جانسـن واضح ليکلي: «د کابل له ټولې قوا څخه اوس حتی يو سـپاهي نه دی پاتې. زموږ د بارونو هره کوچنۍ برخه له لاسـه ووته. موږ ټولو خپل ځانونه ضـايع بللي... زموږ په منځ کې هر سـړی دا فکر کوي چې په راتلونکو ساعتونو کې په مرګ محکومېږي، يا به يې يخني يا لوږه او يا به يې دښمن وژني... سـترګې مې واورې وړې دي، ډېر درد کوي او کابو داسې يم لکه ړوند. څو افسران اوس ليد نه لري.»[50]

دغه سـهار ډاکټر برايډن نېک بخته و چې د مېرمن مېکناټن د خوراکه توکو توښـه يې ومونده. کله چې نوموړې اکبرخان ته وسـپارل شـوه، دغه توکي ترې پاتې شـوي وو. هغه غوښـه او هسـپانوي واين چې مخکې يې له جورج لارنس سـره هم شريک کړي وو، اوس خلاص وو خو هګۍ او يو بوتل واين تر اوسـه پاتې وو... هګۍ اېشـولې نه وې خو يخنۍ کلکې کنګل کړې وې. واين هم داسـې ټينګ شـوي وو لکه شـات...«برايډن ښـه بخت درلود چې د پايښـت له پاره يې لږ څه ومونډل

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه چې د شاتک تر ټولو بده ورځ لا نه وه رارسېدلې». یخنۍ وهلي او واورې ړانده کړي عسکرو د تیزین غاښي په تنګو لارو کې تیندک• وهلو او دلته یو ډېر دقیق غلچکی برید ورته تم و. برایډن په خپله یادلیکچه کې لیکلي:

دغه یو ډېر هیبتناکه تک و. پر موږ باندې د دښـمن دوامداره ډزې وې او ګڼ شـمېر افسـران چې د واورې له کبله یې سـترګو څه نه لیدل او نه پوهېدل چې کومه خوا روان دي، غوځ غوځ شول. زه په لوړو کې ډېره لاره د یوناني سوداګر، ښاغلي بنېس Bannes مخ ته روان وم او هغه ته مې لاره ښوده او ډېر ځلې مې دومره د ړوندوالي احساس وکړ چې یو موټی واوره به مې په سترګو وموښله او نورو ته مې هم همدا سپارښتنه کوله ځکه چې درد یې ډېر ارامه کولو. کله چې د تیزین په لور ښکته کېدو، سپین والی دومره ډېر نه و او کله چې لمر ولوېد، زموږ نابینايي هم ورکه شـوه، خو اوس چې موږ غاښي ته ننوتلي وو، دښـمن ډېر رانږدې شـو او ډزې یې ډېرې شـوې. دا یوه لویه تباهي وه.

په ټوله لار کې دښمن له اړخونو او شا څخه پر موږ ډېر زور اچولی و او کله چې ماښام د تیزین درې ته ورسېدو، له بومي غونډ نه چې له کابل څخه روان شوی و، یوازې څو کسه ژوندي پاتې وو... څنګه چې ډاکتر برېس غاښي ته ننوت، په سینه کې ولګېد او د مړینې پر وخت یې خپل وصیت لیک کپتان مارشال ته ورکړ.[51]

الفنسـټون په خپل رسـمي یادښـت کتاب کې حکومت ته لیکلي: «سـپاهیانو لږ یا هېڅ مقاومت ونه کړ. د دوی ډېرو د لاس یا پښـو ګوتې له لاسـه ورکړې وې او له واورې څخه ډک دان پور یې دومره کارنده نه وو؛ نو حتی که دوی یې د کار اخیسـتنې توان هم درلوداى، ګټه یې نه لرله. وژنې ډېرې وېرووونکې وې او کله چې موږ کبار جبار [خاک جبار] ته ورسېدو، د پوځیانو او د کمپ د ملکیانو تر منځ په سختۍ توپیر کېدای شوای. ډېرو پوځیانو خپلې وسلې او تجهیزات ایسته اچولي وو او په اسانۍ زموږ د وینو تږي او ځنګلي دښمنانو ښکار شول.»[52] د تل په څېر، د الفنسـټون اوامرو یوازې حالات لا ډېر خرابول. لارنس لیکلي: «زموږ پوځي مشرتابه چې د شاتک د بهیر په اداره کې یې خپله ناتواني داسې ثابته کړه لکه له شاتک څخه مخکې په عملیاتو کې یې چې ښکاره کړې وه، په ډېره عجیبه ناقصه توګه یې زموږ سرېو ته د ځوابي ډزو امر ورنه کړ چې پایله یې زموږ لیکو ته د دښـــمن ننوتل او پرته لـه توپیره تر تزین پورې زموږ د بې مقاومته خلکو وژنه وه...»[53] سـتړي او بې اسـرې جانسـن لیکلي: «موږ داسـې یوه لویه ګنه ګونه وو چې هر ډز زموږ د کتار یوې یا بلې برخې ته مرګ ژوبله اړوله.»[54]

د جنورۍ د یوولسـمې په ماښـام، وروسـته له یوې بلې ټولوژنې چې ټوله ورځ یې دوام وکړ، کله چې په دوامداره توګه لړېدونکی کتار د تیزین له غاښي په تیندک ووت اود جګدلک حاصلخېزه کلي په لور روان و چې د درې په ښکتنۍ برخه کې پروت دی، د مرګ ژوبلې شمېر ۱۲۰۰۰ کسانو ته رسېدلی و. یوازې ۲۰۰ پاتې عسکر مخ په وړاندې روان وو. شاتنۍ کوچنۍ ساتونکې ډله د شلټن تر قوماندې لاندې وه. نوموړي د لمړي ځل له پاره خپل ځواک وښود او د کتار په شا کې یې د افغانانو د نږدې کېدو مخنیوی کولو. جانسن لیکلي: «هېڅوک د شلټن زړورتیا ته نه شي رسیدای. هغه داسې و لکه یو ګلډانګ• سپی چې له هرې خوا د ګڼ شـمېر څو رګه سـپیانو تر برید لاندې وي او هڅه کوي چې سـر، لکۍ او څنګ ته یې خولې واچوي. اسوالو او پلو د شلټن په کوچنۍ ډله برید وکړ او که څه هم دوی په شمېر کې پنځوس ځله

• تیندک: په منده یا تک کې پر ډېره یا بل شي باندې د پښې لګېدل او کابو لوېدل

• ګلډانګ: غټ خولی سپی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شلېتن د سرېو په پرتله ډېر وو، خو چا د نږدې کېدو جرئت ونه کړ... کله چې درې ته ښکته کېدو، موږ په رښتینې انګرېزي بڼه شلېتن ستایلو او په دغه شېبه کې موږ هم طاقت ونه شو کړی او په غونډیو کې د دښمن ننېې ویشتونکو ته به نېغ ودرېدو.»

په دغه شپه، په داسې حال کې چې پاتې عسکر د جګدلک په یوه د ختیو کوچنۍ او ورانه ودانۍ کې کلابند او وږې پاتې وو، اکبر خان، الفنسټون او شلټن د خبرو اترو له پاره ور وغوښتل. هیو جانسن له دوی سره مل و او لیکلي یې دي: «سردار او ډله یې په ازاده هوا کې په یو لندمهاله کمپ کې وو. دغه مشر موږ ته په بېساري مهربانۍ او ظاهري خواخوږۍ ستړي مشي وویل او کله چې پوه شو چې موږ وږي او تږي یو، سمدلاسه یې چېرته چې موږ ناست وو په ځمکه د دسترخوان د غوړولو امر وکړ.»[۵۵] دوی ته یې په خپل کمپ کې د اوړ غوړو لمبو څنګ ته د ناستې بلنه ورکړه، ماښامنۍ یې ورکړه، خو بیا یې پرې نه ښودل چې بېرته خپلو عسکرو ته ستانه شي. شلېتن په ځاځ و او د افسر او عسکر په توګه یې د دې حق غوښتنه کوله چې بېرته پرېښودل شي، د خپلو سرېو مشري وکړي او په جګړه کې مړ شي، خو غوښتنه یې ونه منل شوه.

د راتلونکې شپې په نهو بجو وروسته له دې چې ټوله ورځ د دومداره ډزو لاندې وو او دا څرګنده شوه چې پاتې ټول مشران یې اسیر او یا وژل شوي، د پاتې ژوندیو ډېری «چې اوس له لوږې او په ځانګړې توګه له تندې کابو لېوني شوي وو او د څلورویشتو ساعتونو را پدېخوا په مزل کې وو، یا که رښتیا وویل شي د څلورویشتو ساعتو را پدېخوا لکه ژوي د ښکار اله وو» پرېکړه وکړه چې د ژوندي پاتي کېدو یوازینۍ هیله یې په شپه کې د تګ دوام دی، خو د دوی لاره څېرۍ ته ورته اغزنو بوټو چې تر یو بل ښه تاو کړل شوي او شېږ فوټه اوچت وو، بنده کړې وه. «دغه بوټي لږ شېبه مخکې د غابنې په تر ټولو تنګه لاره کې ځای پر ځای شوي وو.»[۵۶] هر هغه چا به چې په لوڅو لاسونو د بوټیو د نړولو او یا په منګولو د ختلو هڅه وکړه، و به ویشتل شول. یوازې څو کسه په تېرېدو بریالي شول. یو له هغه کسانو څخه چې په تېرېدو کې پاتې راغی، سیتا رام و. نوموړي لیکلي چې ولې:

کله چې جنرال صاحب لاړ، ټول دسپلین له منځه لاړ چې له کبله یې افغانانو ډېر ځورولو... یو شمېر سپاهیان او د دوی اړوند ملکیان د خپل ژوند د ژغورلو له پاره دښمن ته واوښتل. زما غونډ تری تام شو؛ نو زه د اروپايي غونډ له پاتې کسانو سره یوځای شوم. ما دا فکر وکړ چې له دوی سره په یوځای کېدو به زما چانس ډېر شي چې له دغه کرکجن هېواد څخه ووتلی شم. خو دریغې، دریغې، څوک له برخلیک سره مقابله کولی شي؟ موږ په جګړه اخته وو او د لارې په هر ګام کې مو سرې له لاسه ورکول. پر موږ مخامخ، له شا او د غونډیو له سر څخه برید وشو. په حقیقت کې هر څه راته دوزخ وو. زه نه شم کولی هغه وېره بیان کړم. په پای کې موږ یو اوچت دېوال ته چې لاره یې بنده کړې وه، ورسېدو. کله چې موږ د تېرېدو هڅه وکړه، زموږ ټوله ډله تباه شوه. سرېو د خدایانو په څېر جګړه کوله، خو د مقابل لوري شمېر پر دوی غلبه درلوده. زه د تورټوپک پر ګولۍ د سر په یو اړخ ولګېدم.

سیتا رام بې سده شوی و او کله چې په سد کې راغی، پوه شو چې:

د اس پر شا تړل شوی او په چټکۍ له جګړې څخه د کابل په لور وړل کېږم. زه پوه شوم چې زه یې نیولی یم څو د مریي په څېر مې خرڅ کړي. ما زارۍ وکړې چې ما په ټوپک وولي او یا مې ستونی غوڅ کړي او افغانانو ته مې په خپله او پښتو ژبه ښکنځلې وکړې... خو زما تښتوونکو وګواښلم چې که چوپ نه شم، ما به په همدی ځای سمدلاسه مسلمان کړي. څه یوه ډاروونکې ټول وژنه مې په دغه لاره کې ولیده! پېښې او لاسونه له واورې څخه راوتلي وو، اروپایان او هندوستانیان نیمه ښخ وو... دا داسې صحنه وه چې تر څو ژوندی یم هېره به مې نه شي.[۵۷]

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو له څو کسانو څخه چې وتوانېد د بوټیو له دېوال څخه تېر شي، وروستی ژوندی پاتې بریدمل ډاکټر برایډن و. د نوموړي په یاد وو چې:

ډېره ناوړه سربدالي وه، او دغه چیغې «ودرېږئ، ودرېږئ، اسوال شاته کړئ» دوامداره وې. وروسته له دې چې له غاښي څخه تېر شوو، ما سمدلاسه په ډېره سختۍ ځان د کتار سر ته ورسولو. موږ په تیاره کې دومره ډېر مزل نه و کړی چې زه په دې پوه شوم چې کلابند شوي یوو. په دغه شېبه کې زما چوپړیال په بیړه ما ته راغی او وېې ویل (چې) ټپي شوی او ټټو یې ورک دی. له ما څخه یې هیله وکړه چې ځان سره یې په اس سپور کړم، خو مخکې له دې چې اس مې څنګ ته ودروم، یو افغان په سر باندې پر چاړه ووهلم او ښکته وغورځېدم. که چېرې مې په عسکري خولۍ کې د بلک وډ Blackwood مجلې یوه برخه نه وای ایښې، زه به خامخا وژل شوی وی ځکه چې زما له ککرۍ څخه د هډوکي یوه پرخچه غوڅه شوه او زه کابو بې سده شوم. کله چې بېرته په ګونډو پاڅېدم، ګورم چې دویم ګوزار رابانديې کېږي؛ نو ما خپله توره ورمخته کړه، ګمان کوم چې د تورې ژۍ مې د بریدکوونکي ګوتې غوڅې کړې ځکه چې چاړه یې پر ځمکه ولوېده. ده یوه لوري او ما پرته له خولۍ بل لوري ته منډې کړې. چوپړیال مې مړ شوی و او هغه کسان چې ما سره وو، بیا مې هیڅکله ونه لیدل. زه له خپلو عسکرو سره بېرته یوځای شوم او پر ونو باندې، چې په غاښي کې لاره پرې بنده کړل شوې وه، پر لاس او پښو ختلو. یو افغان له غونډۍ رامنډه کړه، او ما ته یې په اوږه کلک ګوزار راکړ.[۵۸]

برایډن چې سخت ټپي و د یو افسر د اس رکاب یې ټینګ نیولی و او د ګڼې ګوڼې او سربدالۍ له صحنې څخه لیرې کش کړل شو؛ نو په دې توګه وژغورل شو. د سپوږمۍ په رڼا کې یې پر نورو ډېرو مړیو تیندک کولو چې سترګې یې په مرګونې بڼه پر یو ټپي شوي اسوال ولګېدې. د ده له سینې څخه ګولۍ تېره شوې وه او په سره یونیفورم کې وینې ترې بهېدې. نوموړي، برایډن پر لاسونو کلک ونیو او ورته وېې ویل چې ټټو یې دی واخلي مخکې له دې چې بل څوک یې بوځي. بیا، اسوال شاته ولوېد او مړ شو. برایډن چې له دغه خیر رسوونکي څخه مننداوی او د نورو ژوندي پاتې ټپیانو په پیدا کولو کې هڅاند و، پر ټټو سپور او په تیاره کې ستون شو.

څو نور کسان هم په حیرانوونکې توګه په تېښته بریالي شول. په چاریکار کې د ګورخه له چونۍ څخه یو وروستی ژوندی پاتې کس، حوالدر موتي رام و چې بیا کابل ته له رسېدو سره سم مریيتوب ته ونیول شو. نوموړي اورېدلي وو چې د کابل انګرېزي اډه مخ په وتلو وه او وتوانېد چې له خپل نیوونکي څخه یو ځل بیا د جنورۍ د شپږمې په شپه وتښتي.

کله به چې افغانانو دی درولو، ده به ورته وویل چې یو اوښبون دی او د شاه شجاع له خدمت څخه وشړل شو. ده هغه تیږه ومونده چې د خپل ژوند توښه یې ترې لاندې ایښې وه او بیا وتوانېد چې له خپلو همکارانو سره داسې وخت یو ځای شي چې دوه ورځې وروسته د خردکابل په ټولوژنه کې حاضر و. نوموړي وروسته لیکلي:

په جګدلک کې انګرېزي ځواک د اکبرخان اسوالو کلابند کړی و او څومره یې چې توان و، دومره خلک یې ووژل. ما له دغه عاموژنې څخه په تیاره کې ځان خلاص کړ او د غونډیو سر ته مې یو ځل بیا پناه یوړه. هلته یوه ورځ پاتې شوم او شپږویشت ساعته مخکې مې چې لږ ډوډۍ خوړلې وه، بیا مې څه نه وو خوړلي. له یخنۍ مې حس له لاسه ورکړی و... ما د مرګ هیله کوله چې له دغه کړاو څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې نور د زغملو نه و، خلاص شم؛ نو لاړې ته په دې هوډ ښکته شوم چې زه به لمړني افغان ته چې مخ ته راشي ځان ښکاره کړم څو د یوې زړه سواندې تورې ګوزار وپاروم. ما یوه ډله ولیده چې رانږدې کېده او ځان سره مې وویل چې زما د مرګ شېبه راورسېده.

خو دغه ډله پنځه هندو سوداګر وو[*].

سوداګرو راته وویل: «دا چې ته هندو یې، موږ به د ژوند وژغورو، خو لمړی باید موږ ته پیسې راکړې.» زه یې ولټولم او زما له کمربند څخه یې همغه سل روپۍ واخیستې او بیا یې لس روپۍ بېرته راکړې. دوی یو درمسال ته چې یو هندو فقیر په کې و، بوتلم. له هغه څخه مې هم د ژغورنې غوښته وکړه او همغه پاتې لس روپۍ مې ده ته ورکړې. نوموړي ما ته د فقیرانو سرې جامې را واغوستې، زما په مخ یې ایرې وموښلې او راته وېې ویل چې د زیارت کولو په پلمه به هارډورHardwar ته ستانه شو او زه به د ده د مرید په ډول چلند کوم. لږ وخت وروسته یوه ډله د مېوې سوداګر راورسېدل. زه، فقیر او هغه نور سوداګر له دوی سره یوځای شوو او له اوچتو لارو څخه د پېښور کېنې لورې ته ښکته شوو. تر هغه چې زه د سېر جسپر نیکولز Sir Jasper Nicholls کمپ ته چې له لودیانې څخه یو مزل دېخوا و، نه وم رسېدلی، ډېر ګوښه مزل مې کولو.[۵۹]

تر ټولو کم بخته په سلګونو هغه سپاهیان او ملکیان وو چې نه په تېښته وتوانېدل، نه د مریبو په توګه ونیول او نه ووژل شول. یوازې د تیزین په غابنې کې، افغانانو له ۱۵۰۰ دغه کسانو څخه مالونه او جامې واخیستې او بیا یې هلته په واورو کې پرېښودل چې له لوږې او یخنۍ مړه شي. د دوی انګرېز ګمارونکو دوی یوازې پرېښودل او افغان نیوونکو یې سپک چلند ورسره وکړ.[۶۰] مېرمن سېل او نور بندیان چې کله کابل ته تلل، دوی ډېر داسې څه په راتلونکو ورځو کې ولیدل. نوموړې په خپله یادلیکچه کې لیکلي:

لاره په ناوړه او ټوټې ټوټې بربنډو مړیو ډکه وه. موږ څه نا څه له دوو سوو مړیو څخه تېر شوو. ډېری یې اروپایان وو. ټول بربنډ او په خلاصو ټپونو پټ وو... یو شمېر د کمپ ملکیان مو ژوندي ولیدل خو وږي او یخنۍ سوي وو. خپل حواس یې له لاسه ورکړي او د لېونو په څېر وو... دغه ډېره وېروونکې صحنه وه. د وینو بوی خوا بدوونکی و او دومره ډېر مړي پراته وو چې ورته نه کتل ناشوني وو ځکه چې اس ته مې باید لارښوونه کړې وی چې پر دوی پل کېنږدي.

دوی د کمپ له یو شمېر ملکیانو سره مخ شول چې د غارونو او کمرونو له شا څخه راپورته شول. «د کمپ دغه ملکیانو د افغانانو له وژونکو چړو او له ډېرې سړې هوا څخه هلته پناه وړې وه.»

له دوی څخه هر څه اخیستل شوي وو او یوازې څو کسانو د دې توان درلود چې پر لاسونو او ګونډو خاپوړې وکړي. پښې یې یخنۍ سوې وې. دلته، جانسن خپل دوه چوپړیالان وموندل: د یوه لاس او پښې یخنۍ سوي وو، په یوه لاس یې د تورې ډېر سخت ټپ و او د دانېور یوه ګولۍ یې په ګېډه کې ننښتې وه. د بل ښی لاس په مټ کې په بشپړه توګه غوڅ و. دواړو د اغوستو هېڅ نه لرل او پنځه ورځې یې د ډوډۍ څکه نه وه کړې... دغه ټپیانو او وږیو له بوټیو او وښو څخه اور بل کړی و او یو ځای راغونډ او یوبل ته نږدې راټول شوي وو چې تاوده وي. وروسته مو واورېدل چې له دغه خوارکیو څخه هېڅ یو له دې ناورین څخه ژوندی ونه وت او دوی د پایښت له پاره خپل مړي خوړل.[۶۱]

---

[*] دا د ملتان او شکارپور کاتري Khatri سوداګر وو چې د بخارا او سند تر منځ د منځنۍ اسیا په سوداګرۍ کې یې لوی لاس درلود. دغه وګورئ: Arup Banerji, Old Routes: North Indian Nomads and Bankers in Afghan, Uzbek and Russian Lands, New Delhi, 2011, p.2.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د جنورۍ د دوولسمې په شپه، له پوځي ډلې څخه یوازې اتیا کسان وتوانېدل چې د جګدلک د اغزنو بوټیو له دېوال څخه تېر شي.
د دوی ډېری - د شلګړو د څلور ځلوېښتمې پلې قوې شاوخوا شل افسران او پنځه ځلوېښت عسکر او یو څو توپچیان او سپاهیان - لس میله وړاندې د ګندمک د غونډۍ پر سر په سپېدو کې ولیدل شول او بیا کلابند شول په داسې حال کې چې لاره یې ورکه کړې وه او نه پوهېدل چې په کومه لاره لاړ شي. د دښمن په پرتله دوی په شمېر کې بیخي لږ وو - او «له هرې جونګړې څخه خلک د وژلو او لوټ له پاره راووتل.» - یوازې د شلو دان پورو او هر یوه د دوه ګولیو په لرلو سره، دغه پوځیانو پرېکړه وکړه چې خپله وروستۍ مقابله وکړي. دوی ته د رحم او بښنې وړاندیز وشو خو دوی ونه منلو. ټولو دا احساس کولو چې د دوی غونډ کله چې د نومبر د درویشتم په ماښام د بي بي مهرو له غونډۍ څخه وتښتېد، سپک او وشرمول شو او اوس دوی پټېلې وه چې تر مرګه وجنګېږي څو د خپل غونډ عزت بېرته اعاده کړي. دوی یوه مربع جوړه کړه او له ځان څخه یې دفاع وکړه .تر څو چې د دوی ګولۍ خلاصېدې «څو ځله یې افغانان له غونډۍ څخه ښکته وځغلول». او بیا یې په برچو جګړې ته دوام ورکړ».[٦٢] بیا، یو پر بل پسې ووژل شول*. افغانانو یوازې نهه کسه اسیر ونیول. له دوی څخه یو کپټان تامس سوټر Thomas Souter و چې د څلور ځلوېښتم غونډ رنګینه پیټې یې تر ملا تاو کړې وې. غلزیو فکر وکړ چې دغه سړی چې رنګینې جامې یې په تن دي، کېدای شي د پیسو په بدل کې یې د ازادولو هڅه وشي. نوموړي لیکلي: «زما ډولي ښې ته په کتو سره دوی فکر وکړ چې زه یو لوی سړی یم. وروسته له دې چې په تومانچه کې مې ګولۍ خلاصې شوې او اوږه مې داسې سخته غوڅه شوه چې توره مې له لاسه ولوېده، دوه کسانو ونیولم او له دغه ځای څخه یې په بېړه لیرې بوتلم، پرته له خولۍ او پرتوړ څخه، نورې جامې یې راباندې وایستلې او یو کلي ته یې بوتلم.»[٦٣]
پنځلس نور اسوال وتوانېدل چې تر فتح اباد پورې ورسېږي. دوی د ځینو کلیوالو سباناری ومنلو او کله چې ورته کښېناستل، لس کسه یې ووژل شول، څلور نور یې کله چې پر اس سپرېدل څو له کلي څخه ووځي، د بامونو له سره وویشتل شول. وروستي یې د الډرېډ پاټینګر ځوان وراره/ خوربی ، تامس و چې خلک پسې شول، وېې نیوه او سر یې ترې غوڅ کړ. نوموړی د شاه جهان د نیملې په باغ کې د ښایسته سروو او ویالو په منځ کې پټ و چې ونیول شو. دا هغه ځای و چې شاه شجاع ته په ۱۸۰۹ کال کې ماته ورکړل شوه او نوموړي خپل تخت له لاسه ورکړ.
یوازې یو سړی له دغه ځای څخه وړاندې په تګ بریالی شو. ډاکټر برایډن لا تر اوسه پنځلس میله د جلال اباد له خوندي ځای څخه لیرې و. ده لیکلي:

زه یوازې مخ ته روان وم چې یوه څه نا څه شل کسیزه ډله مې تر سترګو شوه چې زما په خوا راروانه ده. کله چې زه ورنږدې شوم، دوی غټې ډبرې په لاس کې واخیستې... نو ما په ډېره سختۍ خپل ټټو په ډګ ډګ کړ. کله چې د دوی له منځه تېرېدم، ملونه مې په خوله کې

*کله چې لیکوالان، ننسي او لویس ډوپري Nancy and Louis Dupree په ۱۹۷۰مو کلونو کې ګندمک ته لاړل، دوی له کلي څخه بر، د غره په تیږو کې هډوکي، د ویکتوریایې وسلو او پوځي وسایلو ټوټې وموندې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونیوه او ښۍ او کیڼې خوا ته مې توره وهله. د دوی چاړې ما ته نه رسېدلې، خو پر یوه یا دوه ډبرو ولګېدم. لړ وړاندې، دې ته ورته یوه ډله مخ ته راغله. ما هڅه وکړه چې له دوی څخه هم همداسې تېر شم لکه د مخکنۍ ډلې څخه، خو دلته دې ته اړ شوم چې ټټو مې د تورې په څوکه په ډګ ډګ کړم. په دغه ډله کې له لارې څخه لږ لیرې پر یوه ډومبسکه یوه سړي ټوپک درلود او پر ما یې ښکته ډز وکړ. زما توره یې ماته کړه او یوازې شپږ انچه اوږده په لاستي کې پاتې شوه.

براینډن وتوانېد چې له دغه برېدکوونکو څخه ځان خلاص کړي، خو پوه شو چې ګولۍ په خوارکي ټټو لګېدلې او«په ملا ټپي دی».

بیا مې پنځه اسوال ولیدل چې سرې جامې یې په تن وې. ما فکر وکړ چې دوی زموږ غیر منظم پوځي اسوال دي؛ نو د دوی په لور روان شوم، خو کله چې نږدې ورغلم، پوه شوم چې افغانان دي او د کپتان کالیر Collyer اس یې تر مخ کړی. ما هڅه وکړه چې وتښتم، خو ټټو په ډېره سختۍ خوځېده. دوی یو کس په ما پسې راولېږه. نوموړي د تورې ګوزار راباندې وکړ. کله چې ما خپله ماته توره د دفاع له پاره د ده د ګوزار پر وړاندې ونیوه، له لاستي څخه ولوېده. دی مې له څنګه تېر شو، خو بېرته راوګرځېد او زما په لور یې بیا یرغل وکړ. دا ځلې، کله یې چې پر ما ګوزار کولو، ما د تورې لاستی د ده سر ته وار کړ چې ځان ترې بچ کړم، خو زما د کیڼ لاس شا غوڅه شوه او لاس مې له کاره ولوېد. بیا مې ښی لاس اوږد کړ چې ملونې ونیسم، فکر کوم چې دښمن مې د تومانچې خیال ورباندې وکړ ځکه سمدلاسه یې مخ وګرځلو او په ډېره چټکۍ بېرته لاړ. وروسته مې تومانچې ته لاس کړ چې ما په جیب کې اېښې وه، خو هغه هم نه وه. زه اوس بې وسلې وم او پر یو داسې خوارکي ځاروي سپور وم چې وېره مې درلوده چې تر جلال اباد پورې به مې ونه شي رسولای.

دغه ډاکټر ناځاپه د بشپړې کمزورۍ احساس وکړ: «زه وارخطا شوم او له سیورو وېرېدم. ما په رښتیا دا فکر کولو چې له زین څخه به ښکته ولوېږم، خو د دې په اوج کې ...» د جلال اباد د کلا له برج څخه، نوموړی یو تیز سترګي افسر ولید او سمدلاسه د مرستې له پاره ځغورونکي ورولېږل شول.

له لمړنیو کسانو څخه یو کپتان سېنکلر Sinclair و چې چوپړیال یې خپل یو بوټ ما ته راکړ چې پښو یې کړم. زه د تعمیراتو خوړنځي ته بوتلل شوم. ډاکټر فارسایډ Forsyth زما په ټپونو پټۍ وتړلې او وروسته له یوې ښې ماښامنۍ څخه مې په ډېره مننډویۍ له ښه خوب څخه خوند واخیست... کله چې معاینه کېدم، زه پوه شوم چې سربېره په کیڼ لاس، په کیڼ زنګون هم په توره ټپي شوی یم او یوه ګولۍ مې لږ اوچته له پرتوږ څخه تېره شوې او څرښنده زما په پوستکي لګېدلې وه... خوارکی ټټو نبغ شپاله ته بوتلل شو. هلته پرېوت، خو بیا هېڅ کله پورته نه شو. وروسته له دې چې ما حالت بیان کړ، جنرال سېل سمدلاسه یوه ډله ولېږله چې هوارې ولټوي... خو دوی یوازې د کپتاین هاپکېنز Hopkins او کالیر او ډاکټر هارپر Harper مړي وموندل...[۶۴]

په دغه شپه د جلال اباد پر دروازه څراغونه ولګول شول او بېګل وغږول شول چې که څوک ژوندي پاتې وي لاره ور وښیي، خو هېڅوک رانغلل. کپتان تامس سیټن لیکلي: «له سوېل څخه تېز باد لګېده چې د بېګلو غږ یې ټول ښار ته خپرولو. د بېګلو دغه وېروونکې کوکې به هېڅ کله هېرې نه کړم. دا زموږ وژل شوو عسکرو ته د ماتم کوکې وې چې ټوله شپه اورېدل کېدې. دې یو نه څرګندوونکی غمجن اغیز درلود. د ډاکټر براینډن کیسې د ټولو په زړه کې وېره واچوله ... ټول پوځ تباه شو. یوازې یو کس په تېښته بریالی شو چې دا وېروونکې کیسه بیان کړي.»[۶۵]
په راتلونکو ورځو کې، د ډاکټر براینډن د ملګري ښاغلی بنېس Banness یوناني سوداګر او د یو شمېر سخت سره ګورخه پوځیانو په ګډون، څو نور ژوندي پاتې کسان ګوډ او مات راورسېدل. په لنډ وخت کې دا افسانه خپره شوه چې په افغانستان کې د انګرېزانو ټول پوځ پوپنا شو. یقیناً چې داسې نه وو، په کندهار او جلال اباد کې لوېې چونۍ ژوندۍ پاتې شوې او حتی د کابل له پوځ څخه ۲۰۰۰ سپاهیان له ۳۵ انګرېز افسرانو، ۵۱ خصوصي عسکرو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲ښځو او ۲۲ ماشومانو سره بلاخره بېرته خپلو کورونو ته راغلل. دوی ټول یا یرغمل (اروپایان) نیول شوي وو او یا بېرته کابل ته تللي کسان (هندوستانیان) وو چې هلته یې دروېزه کوله، خو دا انګرېزانو ته یوه خارق العاده ماته او افغان مقاومت ته کابو یوه معجزوي بریا وه. د انګرېزي امپراتورۍ په اوج کې، په داسې وخت کې چې انګرېزانو د نړۍ دومره ډېره ونډه کنټرولوله چې بل هېڅ وخت یې په دې کچه بیا تر کنټرول لاندې رانغله او په داسې وخت کې چې دودیز ځواکونه د صنعتي ښکېلاکي پوځونو له خوا په هرځای کې له ټولوژني سره مخ کېدل، دا د ښکېلاکي پوځونو د بشپړې سپکاوۍ یوه لړموندې شېبه وه.

دغه کیسه سمدلاسه افغان شاعرانو او سندرغاړو بیا بیان کړه. هر ځل به چې بیا دغه کیسه ویل کېده، د مرګ ژوبلې او د بریا کچه به هم ورسره اوچتېده. میرزا عطا لیکلي :

داسې ویل کېږي چې ۶۰۰۰۰ انګرېز عسکر - نیمایې یې له بنګال څخه او پاتې نیمایي یې له نورو ولایتونو څخه - پرته له دې چې چوپړیالان او د کمپ اړوند ملکي کسان ورسره وشمېرل شي، افغانستان ته لاړل، خو یوازې څو کسه ګوډ او مات بېرته ژوندي ووتل. پاتې یې پرته له ګور او کفن څخه پر ځمکه داسې خواره پراته وو لکه خوسا کېدونکي خره. د انګرېزانو پیسې او سره زر دومره خوښېږي چې پر هره شتمنه سیمه لاس اېږدي، خو په افغانستان کې دوی څه ګټه وکړه پرته له دې چې له یوې خوا یې خپله خزانه تشه کړه او له بلې خوا یې خپل پوځ له سپکاوي سره مخ کړ. داسې ویل کېږي چې د انګرېزانو له ۴۰۰۰۰ کسیز پوځ څخه چې په کابل کې و، ډېر یې اسیران شول، ډېر یې معیوب او دروېزګر په کابل کې پاتې شول او پاتې یې په غرونو کې پوپنا شول؛ داسې لکه یوه بېړۍ چې ډوبه شي او بیا موندل یې ناشوني وي؛ نو ځکه د خراسان د سلطنت اشغال او اداره کول اسانه کار نه دی.[۶۶]

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹

د يوه پاچا مړينه

د انګرېزانو د بشــپړ پوځ د ټولوژني خبر په چټکۍ په ټوله ســيمه کې خپور شــو. د بخارا امير دغه خبر د خپلو دوو انګرېزي بنديانو، چارلس کانولي او ارتر ســټاډرډ Charles Connolly and Arthur Stoddard په وژلو ونمانځلو. په هرات کې وزير يار محمد پوه شو چې اوس نه شاه شجاع او نه انګرېزان د ده مخه نيولی شي، له دغه فرصت څخه په کار اخيســتنې يې خپل ســلطان، کامران شــاه ســدوزی پانســي کړ. دغه خبر حتی په هند کې ډېر هياهوی جوړ کړ. په ډهلي کې د چاندني چوک بازار بانکوالو دغه خبر د ښــکېلاکي اداري په پرتله دوې بشــپړې ورځې مخکې ترلاســه کړ. د دوديزې سوداګرۍ د ليک استونې سيستم د ښکېلاکي سوکه ډاګي سيستم Harkara په پرتله ډېر چټک او اغېزمن و.[1] مخکې له دې چې کلکتې ته ورســېږي، دې خبر لا د مخه د هندوســتان په ســور او اوږدو کې د کمپنۍ د واکمنۍ ډېرو مخالفينو ته هيلې او ډومارنې زېږولې وې. په ۱۸۵۷ کال د لوی بغاوت پيلېدل تصادفي نه و. بغاوت د سپاهيانو په هغه لوا کې پيل شــو چې انګرېزي افســرانو يې د خردکابل په واورو کې يوازې پرېښــې وه او همدا راز په هغه ملکي مرکزونو لکه اګره، لکنهو او کنپورکې بغاوت رامنځته شــو چې پارســي مطبوعاتو د انګرېزانو د ماتې په اړه افغان حماســي شعرونه او نثرونه په خوښمنۍ بيا چاپ کړل.[2]

لارډ اکلنډ کابو تر ټولو وروستی کس و چې د دغه ناورين په هکله يې واورېدل. د ډاکټر براېډن د کيسې چټکه استونه پوره په دوه اونيو کې د لوی والي مقام ته د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په دېرشمه ورسېده. لکه څنګه چې ايملي ايډن ويلي، دغه خبر«خوارکی جورج» په لسو ساعتو کې لس کاله زوړ کړ. ده چيغه وکړه، ډېر په توغمه• شو او بيا خپل کټ ته لاړ. نوموړی بېرته نيمايي فلج راښــکاره شــو او داســې باور کېده چې کوم ډول مغزي ســکته يې کړې وي.[3] په راتلونکو ورځو کې، د ده خور ورځ تر بلې اندېښمنه کېده او په ناهيلۍ به يې خپل ورور ته کتل چې د مخ رنګ يې ژېړ، د ورځې په برنډه کې ښــکته پورته ګامونه اخلي او د شــپې په چمن کې پرمخې اوږد پروت وي او د راحت له پاره مخ پر يخ چمن موښي. يوازې څو اونۍ مخکې، د ده اعتباري سلاکار، مېکناټن له کابل څخه ده ته ليکونه استول او ورته يې ليکل چې د خلکو په منفي خبرو باور ونه کړي او هر څه ســم روان دي. اوس د نوموړي ټوله ښــکېلاکي ســتراتيژي او «د عامه ښــېګڼې او امنيت له پاره زما ټول هغه پلانونه چې ډېره پانګونه مې پرې کړې وه، د داســې يو افت او بلا له امله شــنډ شــول چې په تاريخ کې لږ ســاری لري».[4] په يقين ســره «که څه هم څومره يې چې بيان ناشــونی دی په همدې کچه بوږنوونکی هم دی»، دغه ټول ناورين په خپله د اکلنډ له لاسه و. لا نور بد خبرونه را روان وو او هغه دا چې اکبر او د مقاومت نور مشــران اوس په جلال اباد، غزني او کندهار کې د پاتې درې نورو انګرېزي چونيو د ختمولو په لور روان

• توغمه: غوسه، غضب

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي. په هند کې ګنګوسې خپرې شوې چې لکه څنګه چې اوس د هند د پوځ ډېره برخه په چین کې د اکلنډ د تریاکو په جګړه اخته ده، افغانان به له خیبر څخه ښکته راوبهېږي او د پخوا په څېر به د هند ډاګونه بیا لوټ کړي. لندن یوه بله اونۍ وروسته د پېښې په هکله خبر شو. د ټایمز ورځپاڼې اولس ته د لمړي ځل له پاره دغه خبر خپور کړ: «په خواشینۍ سره خبر ورکوو چې هغه ځارګریز خبرونه چې موږ ته نن راورسېدل، تر ټولو ډېره غمجنه او له خپګان څخه ډکه بڼه لري.» څو ورځې وروسته یوه د معمول په څېر روس کرکجنه مقاله خپره شوه چې په دغه پېښه کې د روسي لاس لرلو ته په کې څه ناڅه نېغه خو ناسمه اشاره شوې وه او لیکل شوي وو چې لمړنی سړی چې هدفي وژنې ته په نښه شو، بل څوک نه، بلکې الکساندر برنز و چې د ویتکېویچ سرسخته سیال او «د روسي اجنټانو لېوال دښمن» و.[۵] د سېر رابرټ پیل Sir Robert Peel نوی محافظه کار حکومت دې ته چمتو و چې له افغانستان څخه پوځ وباسې او د ټولې هغه چټلۍ څخه چې مخکنی لېبرال حکومت رامنځته کړې وه لاس ومینځي، خو اوس کابینې په دې سلا وکړه چې لمړی دې د هېواد پوځي حیثیت بېرته اعاده کړل شي. د اباسین د پالیسۍ بنسټ اېښودونکی ایډیالوجست، لارډ اېلېنبوره چې د لوی والي اکلنډ د ځای ناستي په توګه لېږل شوی و، د دغه ناورین په اړه هغه وخت خبر شو چې بېړۍ یې د فبرورۍ په یوویشتمه په مدراس Madras کې لنګر واچولو. نوموړي د ولایت له مقام څخه سمدلاسه رابرټ پیل ته ولیکل چې افغانانو ته د داسې سبق ورکولو نیت لري چې دوی به یې هېڅ کله هېر نه کړي: «په افغانستان کې زموږ د وسلوال پوځ ویاړ باید بېرته اعاده شي... د هند د ساتلو له پاره چې له هر راز سختۍ سره مخ کېږو، باید پرې برلاسي شو.»[۶] کله چې اېلېنبوره کلکتې ته ورسېد - په داسې حال کې چې په ستونزو کې ډوب او سپک شوي مخکني والي او د هغه د خور سره یې کابو هېڅ خبري نه کولې - یو بل خبر راورسېد چې غزنی هم د غلزیو لاس ته لوېدلی او خلک یې یا ژوندي نیول شوي، یا وژل شوي او یا مریتوب ته اړ ایستل شوي.

په دغه وخت کې یو ښه وسلو سمبال مرستندوی ځواک چې له شپږو لواوو څخه جوړ و او د کساتي پوځ ناولی نوم ورکړل شوی و، د مېروت او فېروزپور له اډو څخه مخکې تر مخکې لېږل شوی و چې د سوتلج Sutlej له سیند څخه تېر او د پېښور په لور روان شي. دوی ته امر شوی و چې د ورانونې او ویجاړونې له پاره چمتو شي. د دغه ځواک د قوماندې له پاره د اکلنډ لمړنی خوښه، لکه الفنسټون یو بل زوړ او په نظامي چارو کې پوخ جنرال و، خو عسکر نېک بخته وو چې دغه لړزانده او کمزوری بوډا، سېر هري لملي Sir Harry Lumley د روغتیایي ستونزو له وجې وړ ونه ګڼل شو؛ نو پر ځای یې، تورن جنرال جورج پالک ته قومانداني ورکړل شوه. نوموړی په اګره کې د خپلې بنګلې پر برنډه ناست و او خپل سهارنی نری سیګار یې څکولو چې دغه امر یې ترلاسه کړ. پالک یو دقیق، حساس او سخت سړی کارنده لندنی و چې په هند کې له دېرشو کلونو څخه ډېر د کمپنۍ افسر و او په نیپال او برما کې یې په جګړو کې برخه اخیستې وه. لکه څنګه چې د جورج لارنس کشر ورور، هنري ویلي وو: «پالک د هر ښه جنرال په څېر د دغه دندې وړتیا لري.» کله چې په جلال اباد کې د کلابند دېوالونو د ننه جورج براډفوټ له دغه ګمارنې خبر شو، ده هم خپله خوښي څرګنده کړه. نوموړي لیکلي: «که څه هم پالک ناپلیون نه دی، خو په دغه سیمه کې د ټولو هغه افسرانو په پرتله وړ کس دی چې تر اوسه یې ما د پېژندنې فرصت موندلی.»[۷] په عین وخت کې کله چې پالک د خپلې ګمارنې په هکله خبر شو، د دوست محمد ساتونکي، کپتان نېکلسن Nicholson ته امر ولېږل شو چې له افغان پولې څخه خپل بندي لیرې کړي او په انزوا کې یې تر څارنې لاندې ونیسي. د شمال لوېدیځې پولې اجنټ جورج کلاک George Clerk، نېکلسن ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

امر وکړ: «ته باید د دغه لیک له ترلاسه کولو سره سم، پرته له ځنډه تر ټولو کلک ګامونه د دوست محمد په توقیف کې پورته کړې. نوموړی کوټه قلفي کړه او پرته له دې چې ته اجازه ورکړې، د ده سره یې د افغان او یا هندوستاني سلاکارانو د هر راز اړیکو مخه ونیسه.»[۸]

د څو ورځو په ترځ کې، دوست محمد له مسوري Mussoori څخه بر، په لوړو غونډیو کې یوې ګوښه ودانۍ ته ولېږدول شو. د خپل بندي د ساتلو په اړوند د نېکلسن دغه کړنو هغه له کچې وتلې وېره او بدګماني څرګندوله چې په دغه وخت کې په هند کې پر انګرېزانو واکمنه وه. د سپاهیانو د یوې کوچنۍ ساتونکې ډلې پر ځای، د ملکې له لوا څخه لږترلږه یوسل او لس کسیزه نوې راغلې انګرېزي ډله وګمارل شوه. حتی د سکېنرز هارس اسوال غونډ چې د سکېنر د زوی، جېمز په ګډون، یو کنډک یې له کابل څخه د شاتګ په بهیر کې پو پنا شو، له سیمې څخه لیرې کړل شو ځکه چې «د محمدیانو شمېر په کې دومره ډېر و چې دا ډېر غوره او ښه برېښېدل چې داسې عسکر دندې ته ونه ګمارل شي چې مذهب یې - که هر څومره موږ ته ګروهنه ولري- د خپلې دندې نه ترسره کولو ته وهڅوي».
ښه ارزول شوي اقدامات ونیول شول چې د دوست محمد د تېښتې او له افغان مخالفینو سره یې د اړیکو ټینګولو مخه ونیسي. نېکلسن لیکلي: «د امیر په حریم کې عسکر ګمارل شوي او همدارنګه له لنډور او راجوپور څخه راغلې لارې په دوامداره توګه د عسکرو تر څارنې لاندې دي. زما له اجازې پرته هېڅ بېګانه ته د ننوتلو اجازه نه ورکول کېږي. یوازې د اړتیا په وخت کې مې که چا ته اجازه ورکړه؛ نو له هغه سره به یو اروپایي عسکر مل وي.» د اړیکو د مخنیوي په موخه نورې احتیاطي کړنې هم ترسره شوې:

... ما د غونډۍ په بېخ کې یوه کوچنۍ تانه جوړه کړه چې له لوېدیځ اړخه د هر راز بېګانه کسانو، په ځانګړې توګه د افغانانو او کشمیریانو د راتګ څار وکړي او د هر شکمن بني ادم په اړه سمدلاسه خبر راکړي... سربېره پر دې، زه دا ورانديز هم کوم چې زما په اوسني ماموریت کې داسې یو کس وګمارل شي چې د اباسین شاوخوا ته د ټولو هېوادونو په ژبه خبرې وکړی شي او له ده سره به یو هندو چپړاسي او څلور غرني کوچیان مل وي. د دوی دنده به دا وي چې هر شکمن کس په پټه د غونډیو له لارې تر ټولو نږدې عسکرو پورې راولي او بیا یې هغه ساتونکو ته ور وسپاري چې د امیر کور ته څېرمه به وګمارل شي.

یوه بله کړنه به دا وي چې ټول کشمیریان د مسوري غونډیو ته له راتګ څخه منع شي، مګر دا چې دوی ځانګړی اجازه لیک ولري.

ځکه یو افغان ځری به هڅه ونه کړي چې په خپله له دوست محمد سره چې تر کلکې څارنې لاندې دی، نېغې اړیکې ونیسي؛ نو د داسې چا په مرسته به دا کار وکړي چې ډېر شک ورباندې نه کېږي. دا ډېره شونې ده چې داسې سړی به کشمیری وي.
د ځری په توګه د دوی کرکټر ټولو ته دومره څرګند دی چې د یادولو اړتیا یې نه شته او زه په ځانګړې توګه پر دوی ډېر شکمن یم؛ نو له دې وچې غواړم دا وړاندیز وکړم چې په لودیانه او امباله Amballah کې امر وشي چې هېڅ کشمیري، پرته ستا له اجازه لیک څخه د دون Dhoon درې یا غونډیو ته پرې نه ښودل شي. که چېرې د امباله ولسوالۍ پولیس د هر کشمیري یون کوونکي په اړه ما ته د ډاګې په وسیله مالومات راولېږي، دا به ښایي زما له هڅو سره هم مرسته وکړي او په دې وسیله به زه د خپلې تانې خلک هم د څار په اړه کنټرول کړی شم.

کلاک سربېره پر دې چې د نېکلسن ټول اقدامات یې منظور کړل، نوموړي ته یې ځانګړی واک ورکړ چې «هر شکمن سړی ونیسي او سم یې تلاشي کړي».[۹]

(c) ketabton.com: The Digital Library

په عين وخت کې، ټولو د ملامتيا ګوتې اکلنډ ته نيولې. په هغه شپه چې براېډن جلال اباد ته ورسېد، تامس سيټن په خپله يادليکچه کې ليکلي: «بې اړنګه، د الفنسټون ځبنتوب د دغه سپکاوي او سونځ ناورين نېغ لامل دی، خو اصلي عامل يې هغه څوک دی چې داسې سختې او له مسوليت څخه ډکې څوکۍ ته يې داسې يو سړی غوره کړ چې روماتيزوم په لاس او پښو ګوډ او دماغ يې د بدن دردونو ته سرټيټ کړی و او په هېڅ وجه يې د دغه دندې توان نه درلود.»[۱۰] ډېر ژر، د انګرېزي مطبوعاتو او د ولسي جرګې د ډېرو غړو په ګډون، هر څوک همدغه پايلې ته ورسېدل. په تېره بيا، د ولسي جرګې يو محافظه کار ځوان غړي، بېنجمېن ډېسرېلي Benjamin Disraeli د اکلنډ پر ضد په ولسي جرګه کې يو دوامداره کمپاين په لاره واچولو.

کلکتې ته په رسېدو سره، اېلېنبوره د مخکني لوی والي په وړاندې دومره لړاک و چې جورج په لندن کې خپل ملګري، هاب هوس Hobhouse ته وليکل چې داسې برېښي لکه اېلېنبوره چې بيخي لېونی شوی وي.[۱۱] اکلنډ بله چاره نه درلوده، مګر دا چې ډېره پړه په خپله غاړه واخلي او بېرته په بې حرمتۍ کور ته لاړ شي. په دغه وخت کې د ده ليکونه، چې د پوهاوي وړ دي، له ناهيليو ډک وو. نوموړي هاب هوس ته ليکلي و: «زه ډېر خپه يم. په افغانستان کې زموږ پېښې نه جبرانېدونکې ګڼم، خو موږ بايد د هر هغه څه له پاره چې ژغورل يې شو نور خطر په غاړه واخلو چې له نورې تباهۍ څخه يې وژغورو... زه وېرېږم چې زموږ په برخليک کې د نورو مصيبتونو په اړه اورېدل هم شته.»[۱۲]

خو اکلنډ نه پوهېده چې هغه رژيم چې ده په کابل کې جوړ کړی و په هېڅ وجه ختم نه و. انګرېزانو شاه شجاع تل له پامه غورځولی و او کمزوری يې ګڼلو. اوس چې برنز او مېکناټن دواړه مړه وو او د دوی د کابل پوځ کنګل شوي مړي د غلزيو په واورو پټو غاښيو کې د تيوسانو خوراک شول، شاه شجاع د بالاحصار د اوچتو دېوالونو تر شا خوندي او په امنيت کې پاتې شو. په رښتيا، اوس چې د ده انګرېزي متحدين نه شته وو، په کابل کې يې د خلکو او مشرانو په منځ کې نومورتوب په ښکاره توګه مخ په ډېرېدو و. د مېکناټن د بدو مشورو په نه شتون کې، شاه شجاع چې د تل په څېر د مصيبت پر وړاندې کلک او هوډمن درېده، وتوانېد چې په افغان قومي سياست کې خپله ځيرکتيا وښيي.

شاه شجاع اوس د هغه دوه پاتې لمړنيو مخالفينو، امين الله خان لوګري او نواب زمان خان بارکزي، له حسادت څخه ګټه پورته کوله چې د اکبر خان پر وړاندې يې درلود ځکه اکبرخان په دې وروستيو کې راورسېد او د پاڅون مشري يې په داسې وخت کې په لاس کې واخيسته چې دوی انګرېزانو ته ماته ورکړې وه. شاه شجاع د څو ورځو په ترڅ کې له دوی سره په داسې وخت کې خبرې اترې پيل کړې چې اکبرخان له کابل څخه ډېر لېرې انګرېز اسيران په لغمان کې يوې خوندي کلا ته بوتلل او بيا بېرته کلابند شوي جلال اباد ته لاړ. شاه وتوانېد په دې هيله يو نوی ائتلاف جوړ کړي چې دی په واک کې پاتې شي او اکبر خان ګوښه پاتې شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شجاع دغه دوه کسانو ته په دې موخه ورنږدې شو چې بېلابېلې پانګې خپلې کړي. د اکبرخان تره، نواب زمان خان د بارکزيو د مشرۍ د وراثت په لړ کې د مشرۍ مدعي و او په کابل کې يې يوه لويه شتمني - ټول ټې او ناروغه انګرېزان- تر کنټرول لاندې وه، خو نومورې لږ نظامي وړتيا او همدارنګه ډېرې لږ مالي او د ذکاوت سرچينې درلودې. برعکس، بوډا خو لا تراوسه ډېر ځيرک نايب امين الله خان لوګري، په دې ورستيو کې ډېره شتمني غونډه کړې وه. ده هغه پيسې چې له انګرېزانو څخه يې د تسليمۍ د هوکړې پر بنسټ ترلاسه کړې وې، د کابل هندو بانکوالو سره يې په معاملو کې لا ډېرې کړې وې. دغه پيسې يې د سپاهيانو د يوې قوې په جوړولو او همدا راز په لوګر کې په خپلو قومي خلکو ولګولې. نوموړي دا وياړ هم درلود چې يو له هغه کسانو څخه و چې انګرېزان يې په بشپړه توګه په کابل کې وځپل، خو دا چې نوموړی نه سدوزی او نه بارکزی و او څه نا څه د ټيټې کچې له کورنۍ څخه و، ظاهراً يې د دې توان نه درلود چې د دغه يوې يا بلې قبيلې له ملاتړ څخه پرته واک ته ورسېږي؛ نو له نواب زمان خان او شاه شجاع سره په ائتلاف يې وکړی شول چې د دواړو قبيلو ملاتړ ترلاسه کړي.[١٣]. نايب امين الله خان تل سدوزي سلطنت ته وفاداره و. نواب زمان خان له خپل جذاب وراره څخه داسې کرکه درلوده لکه يو عادي سړی چې کله کله د خپلې ځانپالنې له وجې له يو رښتيني استعداد څخه ولري. دغه ائتلاف دوامداره ښکارېده ځکه چې دې ټولو ښکېلو خواوو ته څه ورپه برخه کول او هر لوري ائتلاف ته داسې څه راوړل چې بل ورته اړتيا درلوده.

د شاه شجاع د ژوند ليک ليکونکي، محمد حسين هراتي د ليکنو پر بنسټ، شجاع هر څه په بې عيبه دقت پلان کړي وو. نوموړي ليکلي:

د بارکزيو پروپاګند، چې اعلحضرت له انګرېز يرغلګرو سره هېڅ توپېر نه لري، خپلې ريښې په لويو او عامه خلکو کې غځولې وې. له دې سره د مقابلې له پاره او د ښې مشورې په پلې کولو سره چې له اوسني پاځون څخه چې سلطنت يې ګواښلو، د وتلو يوازينۍ لاره وه، شاه شجاع له مهربانه او فاضل امين الله خان لوګري سره د بيا پخلاينې لاره خپله کړه. ده خپل تر ټولو ګران او وړ زوی، شهزاده شاپور د امين الله کور ته ولېږه او نواب زمان خان ته يې د ۲۰۰۰۰۰ روپيو د ورکړې ژمنه وکړه؛ نو اوس امين الله او ډېرو نورو خانانو د اعلحضرت ملاتړ ځکه وکړ چې مخکې نواب د امير په توګه له دې وجې ټاکل شوی و چې اعلحضرت د بهرنيانو او کافرانو د ګټو له پاره چوپړ کولو، خو اوس يې چې خپل استقلال بېرته ترلاسه کړی او بېرته يو رښتينی مسلمان پاچا شوی، امير ته نوره اړتيا نه شته او زمان خان به د وزير څوکۍ ته چې يو واکمن مقام دی، خوشحاله وي. اکبر خان په دغه نوي ائتلاف کې برخه نه درلوده.

د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په اولسمه، د شاه شجاع زوی، شهزاده شاپور، امين الله خان لوګری او زمان خان بارکزی په بالاحصار کې د شاه دربار ته لاړل چې دغه هوکړې ته رسمي بڼه ورکړي. هراتي ليکلي: «دوی له خپلو جنډو، اسوالو، دراني خانانو، غلزيو، د کابل اوکوهستان پارسي ژبو سره يو ځای د اعلحضرت ليدنې ته لاړل چې له ده څخه امر واخلي. له دغه شېبې څخه وروسته، هر سهار او ماښام دغه دود ترسره کېده او اعلحضرت دغه نوي متحدين د څوکۍ، اعانو او نقدي انعامونو په ژمنو بوخت ساتلي وو. په عين وخت کې يې جورج مککرېګر او په جلال اباد کې د انګرېزانو قوماندان ته وليکل چې بلاخره اوس حالات تر کنټرول لاندې راځي.» [١٤]

د فبرورۍ د مياشتې د دويمې اونۍ په پای کې، د تېرو درې مياشتو مصيبتونو سره سره، دا په ډېرېدونکې بڼه واضح کېده چې د اکبرخان ښکاره بريا په هېڅ وجه يوه حتمي پايله نه وه ځکه چې شاه شجاع لا تراوسه هر څه درلودل چې د خپل پاينښت له پاره ترې کار واخلي. بې اړنګه، د شاه شجاع د بخت يوه عجيبه بېرته ويښېدنه چې د ده ژوند يې اغېزمن

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي، دغه وه چې ښايي نوموړي اوس د خپلې واکمنۍ د هر وخت په پرتله، د خپلو پلرني سيمو ډېر کنټرول په لاس کې درلود. د درانيانو او قزلباشو ډېرو مشرانو چې وليدل د تلې کومه خوا درنه ده، خپله ګټه يې په شاه شجاع پورې تړلې وګڼله او يو په بل پسې د نوموړي دربار ته لاړل چې ښــــنه ترې وغواړي او خپله وفاداري ورته څرګنده کړي. مولانا کشميري ليکي: «کله چې نوی ائتلاف سم ټينګ شو، شاه به خپل حضور ته ټول خانان په دربار کې منل.»

ده ټول اوچت خانان نور هم اوچت کړل

او په پوځ يې د مهربانۍ باران جوړ کړ

کابل له تاوتريخوالي او پارونو خلاص شو

حکومتولي يو ځل بيا د شاه کار او بار شو

خو اکبر ته يې کومه څوکۍ ورنه کړه

په زړه کې يې د کرکې اور لا سوړ شوی نه و... [۱۵]

حالات تر اوسه نازک وو. شجاع لا تر اوسه له بالاحصار څخه د وتلو جرئت نه درلود او پر خپلو دوو نويو متحدينو، په ځانګړې توګه د امين الله خان پر مټو متکي پاتې و. د ميرزا عطا په خبره: «شاه شجاع څه نا څه شکمن و ځکه چې د کابل دغه دوه مشـران يو وخت د دوسـت محمد خان ملاتړي وو: ايا دوی د شـجاع د وژلو توطيې په جوړولو بوخت وو؟ او په تېره بيا په داســې وخت کې چې ويل کېدل انګرېزان اوس بيا رانږدې کېږي او کېدای شــي د خراســان د بيا اشغال هڅه وکړي. شجاع د پاڼ او پړانګ تر منځ و، خو پاچا په دغه وخت کې څه نا څه لس زره کسيز پوځ، دوولس توپونه، بېشمېره خزانې او د باروتو پرېمانه زېرمې لرلې.» [۱۶] دغه ارقام ښايي خوشبينانه وو، خو له خپلو ټولو ستونزو سره سره، د تېرو څو مياشتو په پرتله د شاه راتلونکې اوس روښانه وه. [۱۷]

د فبرورۍ په اوومه، شجاع په خپل لاس د زړه له تله يو ليک «زما ګران زوی» شهزاده تيمور ته چې له جنرال ناټ سره په کندهار کې و، ولېږه. موهن لال کشـــميري چې په کابل کې پاتې و او له ټولوژنې څخه يې ځان وژغوره، ژمنه وکړه چې دغه ليک د خپلې ځارګرې شــبکې او ځرو په وســيله کندهار ته ورســوي. ده خپل ليک د برخليک په بنه د الهي نه پوهېدونکې رضا د منلو او په هغه څه چې پېښ شول د شرم او خپګان په څرګندولو پيل کړ. «دلته موږ د هغه صحنو تکرار وليد چې د دغه ســيمې خلکو په وار وار ترســره کړې دي.» نوموړي ليکلي: «ما د هغه څه په اړه چې پېښــېدونکي وو، ډېر ځلې انګرېزانو ته خبرداری ورکړ - خو دوی ما ته هېڅ پام ونه کړ. برخليک داسې صحنې رامنځته کړې چې ما يې هېڅ کله د پېښــېدو هيله نه کوله. د کابل خلکو د ملحدانو پر ضــد د جګړې اعلان وکړ او حتی له ما څخه يې مخ واړولو او ويل يې چې شاه د انګرېزانو سره دی.» بيا يې خپل زوی ته څرګنده کړه چې د ځان د ژغورلو له پاره دې ته اړ شـو چې خپله بڼه بدله کړي: «ما دوی ته وويل چې انګرېزان ماته څه ارزښت لري؟ خو انګرېزانو، بې اړنګه، له ما سره په مهربانۍ چلند کړی و او زه د دغه ملت اوږد مهاله مېلمه وم - خو څه مې کړي وای؟ دا ما ته نه ښــايېدل - خدای دې ما له دغه شـرم څخه [چې له خپلو ملګرو منکر شـوم] وسـاتي چې زه يې احسـاسـوم. که چېرې د خدای رضا وه او بيا مو سره وليدل، زه به د خپل زړه رازونه درته ووايم. دا به زما په قسمت کې وو چې داسې وکړم.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا یې شـــهزاده تیمور ته د خپلو هیلو په هکله لیکلي وو: «غم مکوه، اوس حالات ښــــه دي او هر څه ســـم روان دي. خوښ او خوشحاله اوسـه - مور به اوس هم هغه څه ترلاسـه کوو چې په اړه یې ناهیلي شـوي وو او زه به پر تا پوره پام وکړم. زه هغه جزیات چې زه یې غواړم نه شـم درلېږلی ځکه چې لارې له خطر څخه ډکې دي. د ویلو له پاره ډېر څه شـته - که چېرې حالات زما له هیلو سره سم شول او وضعیت په خوشحالۍ واوښت، هر څه به ډېر ژر درته ووایم.» [۱۸]

اوس چې د مخالفینو مشـرتابه لا تراوسـه یو موټی نه بلکې ټوټې ټوټې وه، د شـجاع لیکونو د ده د ډېرېدونکي ډاډمنتوب څرګندونه کوله. په یو لیک کې یې مککرېګر ته ټینګار کړی و چې د یو چټک پرمختتک په موخه د کابل په لور راروان شي. مخکې له دې چې د بارکزیو د بې وفایۍ په اړه خپل زوړ مضمون بیا پیل کړي، له مکرېګر سـره یې دغه ژمنه وکړه : «سـتا یوه پشـۍ به هم ژوبله نه شـي.» بیا، نوموړي په ځانګړې توګه خپل زوړ دښـمن، امیر دوسـت محمد خان ته د انګرېزانو درناوی وغندده چې تر اوسه یې ورته کولو. ده مککرېکر ته داسې لکچر ورکړ:

د داسې پېښو سره سره، ولې دوست محمد او کورنۍ یې په عشرت کې هلته پاتې دي؟ تاسې له دغه سپي سره څرنګه چلند کوئ او په بدل کې تاسې له دغه بې ایمانه څه ترلاسـه کړي. د صاحب (مېکناټن. ژباړن) په غچ کې چې په دغه هېواد کې مړ شـو، زما هیله ده چې محمد اکبر، دوسـت محمد، ښـځې او ماشـون یې په بې وزلۍ کې د هندوسـتان په بازارونو او واټونو کې ولیدل شي. خدای د زما د زړه دغه هیله ترسره کړي! که چېرې اکبر زما لاسته راشي؛ نو څرنګه چلند به ورسره وشي! [۱۹]

دا چې انګرېزانو له دوسـت محمد څخه په هغه بڼه غچ وانه خیسـت چې شـجاع یاده کړې وه، یوه وجه یې دا وه چې له اکبرخان سـره د جګړې ډېر اسـیران وو. ځینې یې هغه ټپیان وو چې په کابل کې پرېښـودل شـول، ځینې یې د ترون پر بنسـټ د یرغمل په څېر ورسـپارل شـوي وو او پاتې یې یا تسـلیم شـوي او یا ژوندي نیول شـوي وو چې له هغه کلیو او غارونو څخه را ایسـتل شـوي وو چې دوی پناه ور وړې وه. په ټوله کې، ۱۲۰ اروپایان راغونډ کړل شـوي وو چې د نه ماتېدونکې مېرمن سېل او امیدواره ماتم وهلې لور، کونډه شـوې مېرمن ټرور او د مېرمن مېکناټن او د هغې د پشۍ په ګډون (لکه چې طوطي یې د کابل نه له شاتګ څخه ژوندی نه و وتلی) ، څه نا څه څلوېښت کسان یې اکبر نیولي وو.

لمړنۍ څو ورځې تر ټولو سختې وې. د اکبرخان بندیان د غاښـیو په لاره چې په واوره پټ وو، بوتلل شـول او د غره پر سر په چټلو کلاوو او لیرې برجونو کې سـاتل کېدل. اسـیران څو ورځې په «سـوځوونکي یخ » باد کې په داسې لاره سـپاره روان کړل شـوي وو چې د دوی د ملګرو له وینو څخه ډک او ټوټې ټوټې مړي په کې پراته وو. کله کله به یې خپل نږدې ملګري په کې وپېژندل. د بېلګې په توګه، جګدلک ته څېرمه مکنزي د جېمز James یا ښاغلی جیم سکېنر Gentleman Jim Skinner د مړي پاتې شـونې ولید چې د نورو مړیو په انبار کې پروت و. بیا یې د درېدو اجازه وغوښـته چې یو تېشـلی قبر ورته وکیندي. دوی د «بربنډو، ټپي او یخنۍ سـوېو سـپاهیانو له کوچنۍ ډلو څخه تېر شـول چې یو بل ته نږدې راغونډ شوي وو... افسوس! مور دغه ځپل شـوو خوارکیو ته هېڅ مرسـته نه شـوی کولای او په راتلونکو څو ورځو کې له دوی څخه یو هم ژوندی پاتې نه شـو». [۲۰] د دې ارزونه سـخته ده چې اسـیر انګرېز افسـرانو به څه توان درلود چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل سپاهیان وژغوري، خو له غابښیو څخه ډېر ژر ګنګوسو هند ته لاره ومونده چې انګرېز افسران یوازې د ځان ژغورنې په هڅه کې وو او خپل سري یې مریتوب او مرګ ته پرېښودل.

د یوې کلا اوسېدونکو نه غوښتل چې اسیران ورسره هستوګن شي او ویل یې چې «موږ کافران یو» او دوی یې اړ ایستل چې د«غواوو په یو خرابه شپول» کې واړوي.[۲۱] دوی د کنګلېزه پنجشیر سیند له یو شمېر ځانګو څخه «چې نه یوازې ژورې بلکې اوبه یې هم ډېرې چټکې بهېدې»، تېر شول. یو ځل له سیند څخه د تېرېدو په مهال «د افغانانو یوې لوټماري ډلې پر ټولو هغو کسانو برید وکړ چې د سیند په غاړه پاتې وو... ډېرو له ناچارۍ ځانونه سیند ته واچول او ډوب شول».[۲۲] بیا، پر یو ډېر ستوغ غابښي ختل پیل شول. مېرمن سېل لیکلي: «لاره دومره ستوغه وه چې زه اړه شوم چې د اس یال• کلک ونیسم څو زه او زین مې یو ځای ښکته ونه غورځېږو.» د غابښي په سر کې دوی د قبیلوي دښمنۍ په یوه خپلمنځي نښته کې ګیر شول، خو هغه د ګولیو باران چې دوی په خرد کابل کې لیدلی و، دا ورته په تاوتریخوالي کې کابو هېڅ وه، لړترلړه مېرمن سېل ته : «یو څو د تور ټوپکو ډزې وشوې او د اوچتو خبرو ډېر شور و. لږ وروسته بیا هر څه پای ته ورسېدل.» اوس یو ډېر کوچنی خوند هم دوی ته لوی عشرت ښکارېده. مېرمن سېل یو سهار لیکلي : «موږ له مخ مینځلو څخه ډېر خوند واخیست او د دال او تربوچې• لوی سبناری مو وخوړ.» [۲۳]

خو کله چې دوی د اکبر خان د خسر کلا ته ورسېدل، د اسیرانو وضعیت سمون ومومند. د ټولو افغان او یو شمېر هندي مسلمانانو په لیکنو کې پر خپلو بندیانو د اکبرخان مهرباني ډېره ښه او بېلګه یېزه یاده شوې او په حماسي شعرونو کې د ادب، صداقت او مهربانی بیلګه او یا یو ډول افغان صلاح الدین یاد شوی چې تر اوسه په کابل کې په همدې ځانګړتیاو یادېږي. د منشي عبدالکریم بیان یې یوه بېلګه ده:

کله چې د قوماندان اکبر خان مېلمانه ورغېدل او د درېدو او د بدن د سویو غړو د خوځېدو توان یې پیدا کړ، دغه قوماندان کلا ته راوګرځېد چې د ادب او درناوي په پار د دوی لیدنه وکړي.

بندیان ټول په لیکه کې لړزانده او په وېره کې ودرېدل چې خپله مننودینه څرګنده کړي. اکبرخان دوی ته ډاډګېرنه ورکړه او جنرال الفنسټون او د وزیر کونډې ته یې ډېر درناوی څرګند کړ. ده هر یو ته یوه د چرمو چپنه ورکړه چې ژۍ یې د سمور د پوستکي وې او په خپله یې د دوی پر اوږو واچولې. همدارنګه دوی ته یې په داسې حال کې د پسه پوستین ورکړ چې سترګې یې له اوښکو ډکې وې او ویې ویل: «هېڅوک وړاندوینه نه شي کولی، هېڅوک برخلیک او الهي حکم نه شي بدلولی. ما ته په کابل کې زما د پوځ سپینږیري وایي چې په ژوندي تاریخ کې دومره ډېره سړه هوا او واوره په دغه سیمه کې نه وه شوې. هېڅ مه وېرېږئ، زه به ستاسې ساتنه وکړم او د لغمان تودې هوا ته به مو ولېږم چې ورغېږئ او تر هغه وخته په کې هوسا ژوند وکړئ تر څو چې هوا توده شي، واورې ویلې شي او د هندوستان لارې یو ځل بیا پرانیستل شي.» د قوماندان اکبرخان بېساري ښه چلند، تواضع او زړه سواندې پاملرنې د ټولو درناوی او خوښي وګټه او د ژوند تر پایه یې د مننودینې سوګند وکړ. کله چې اسیر مېلمانه لغمان ته ورسېدل، د مېرمنو له پاره پراخه هستوګنځي ځانګړي شوي وو او چوپړیالانې نجونې یې چوپړ ته ګمارل شوې وې. ډوډۍ هم ورته پرېمانه وه: غلې، دانې او غوښې، د پسه لم، چرګان، هګۍ او هر راز تازه او وچې مېوې.[۲۴]

هغه څه چې ښايي ډېر د حیرانتیا وړ وي، دا دي چې په داسې حال کې چې ځینې انګرېز بیانونه د جګړې د بندیانو په

• یال: د اس پر غاړه اوږده وېښته

• تربوچه : سره مولۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځور او کړاو تمرکز کوي، خو ډېر نور انګرېزان د اکبرخان ســـتاینه کوي چې دوی ته يې پاملرنه درلوده. پاتېنګر په رسـمي توګه جنرال پالک ته ليکلي وو څو داډ ورکړي چې «په افغاني بڼه، دوی ته ټوله هغه پاملرنه شــوې چې يو بندي يې تمه لري او کله که کوم بد چلند راسره شوی، هغه د اکبرخان له خوښې پرته، د ټيټو کچو خلکو کړی او کله چې په دې اړه ده ته ســرټکونه شــوي؛ نو تر خپلې وســې يې ســرغړوونکي ترټلي دي.» ۲۵ لارنس ليکلي چې «اکبرخان خپله ډولۍ مېرمن سېل او مېرمن مېکناټن ته ورکړه. او تل يې په ادب کې چلند کولو» په تېره بيا له مېرمن مېکناټن سره او مېرمنو ته يې ډاډ ورکړ«چې دوی يې» درانه مېلمانه دي او هر څه چې دوی غواړي، دی به يې ورته راوړي او وروســته له دې چې لاړې خوندي شــوې، دوی به ســمدلاسه جلال اباد ته ولېږي. په عين وخت کې دوی کولی شي په ازاده توګه خپلو ملګرو ته ليکونه وليکي. کله چې لارنس اکبر ته وويل چې بنديان لږ پيسو ته اړتيا لري، ده ته يې سمدلاسه ۱۰۰۰ روپۍ ورکړې: «ما چې د پيسـو رسيد پاڼه ورکړه، ده څيرې کړه او ويې ويل چې داسې کاغذونه د سوداګرو تر منځ وي، نه د ښاغلو تر منځ.» وروســته کله چې لارنس د يو چوپړيال په اړه چې دی يې ښـکنځلی و، اکبرخان ته ســرټکونه وکړه، «ســردار دغه ســړی ښـــه وډبولو او ويې ويـل: «کـه يې دا بس نـه وي او تـه خوشـحـالـه کېږې، زه بـه يې غوږ غوڅ کړم.»»۲۶ په حيرانوونکې بڼه، بنديانو په پراخه توګه د افغانانو په ښـو ځانګړتياو اعتراف کړی. کالېن مکنزي په خپل اسارت کې ليکلي: «په دې کې هېڅ اړنګ نه شـــته چې افغانان او اروپايان د هندوســـتانيو او اروپايانو په پرتله ډېر ښـــه ســره جوړېږي. افغانان ډېر ســخت ســره، زړور او خپلواک نســـل دی، ډېر هوښـــيار او د مجلس له پاره د خبرو تياره او خوندوره زېرمه لري چې له دوی څخه ډېر په زړه پورې مل او ملګري جوړوي... افغان ښــاغلي په ادب کې ډېر حســاس دي او دوی په خپله اعلی چلند لري.»۲۷ وېنســنټ ايير په دې اړه همغږی و او ليکلي يې دي: «افغان ښــاغلي ډېر په زړه پورې يون ملي دي.» که څه هم ســلطان جان يوازې يوه مياشــت مخکې د لارنس ملګری، کپټان ټرور وژلی و، خو کله يې چې ډېره اشــنايي ورســره پيدا کړه، نوموړي داسې ويلي: «ســلطان جان په طبيعي توګه د ښـــه مزاج خاوند و او له ماشومانو سره يې ډېره مينه لرله»* ۲۸

خو دغه بنديان له ځينو خپلو هغه انګرېزانو څخه په لويه کچه ناراضـــه وو چې يو ځای ورســـره بندي وو. مېرمن مېکناټن چې تر يوې کچې يې خپل بکســـونه ژغورلي وو، چا ته يې خپلې جامې او واين نه ورکول؛ نو په دې توګه د ټولو بده ابشـېده. انګرېزه-هندوســتاني مېرمن وېډ لا ډېره د دوی نه خوښـېده. لغمان ته له راتګ څخه لږ وخت وروســته ، نوموړې خپل انګرېز مېړه طلاق کړ او پر ځای يې له خپل يو يرغمل نيوونکي ســـره د واده په نيت اړيکې ټينګې کړې او

*دغه اندونه په ځانګړې توګه بايد حيرانوونکي نه وي او بايد د ستاکهولم سنډروم Stockholm Syndrome يوه بېلګه ونه ګڼل شي. (ستاکهولم سنډروم يو داسې رواني حالت دی چې يرغمل شـوي له يرغمل کوونکو سره د خپل پايښت له پاره خواخوږي پيدا کوي. ژباړن) د افغانانو په اړه د انګرېزانو اند په دوديزه توګه مثبت او ســتايونکی دی. د مونټسـټورټ الفنسـټون په اند افغانان برسکاټلنديانو Scottish Highlanders ته ورته دي. (د دې په هکله د بېن هاپکېن Ben Hopkins ډېره ښـه شننه وګورئ The Making of Modern Afghanistan). د نولسـمې پېړۍ په وروسـتيو او د شلمې پېړۍ په لمړيو کې انګرېز افســران د افغانانو په دغه ځانګړتياوو پوه شــول او د دوی پوله ييزه جګړې يې د ښــونځي په ډرامو او ډګري ســپورټونو کې ليدلې دي. دغه ځانګړتياوو د کلېپلېنګ Klipling په ليکنه کې هم لاره موندلې ده. د «اصيل پښتون» نظريه تر اوسه ژوندی ده په تېره بيا د وروستي اشغال په بهير کې په انګرېزي ځواک کې چې افغانانو ته يې د «ذاتي جنګياليو» په ســترګه کتل. د دغه ځانګړتيا د اســتعارې يوه ډېره کمرنګه بېلګه د رامبو ۳ Rambo III په نوم د ســلوېســټر سټلون Sylvester Stallone په فلم کې ليدلی شئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسلمانه شوه، «د مسلمانانو دود او دستور يې خپل کړ او د خپل دين د بدلولو څرګندونې يې کولې... نوموړې د ځينو پلانونو په اړه چې اسيرانو د تېښتې له پاره جوړ کړي وو مالومات بربنډ کړل چې کابو د ټولو د سرونو د غوڅولو وجه ګرځېدلې وو... خپل وينده ته يې وويل چې مېړه يې څرنګه د سرو زرو سکې په خپله چپنه کې پټې کړې دي؛ نو ښکاره وه چې بيا دغه سره زر ترې واخيستل شول.»[۲۹] له بدخويه شلتن څخه تر ټولو ډېره کرکه کېده. ده کابو له هر بندي سره شخړه کوله حتی هغه وخت چې دوی ټول د فبرورۍ په نولسمه زلزلې کابو مړه کړي وو، ده يوه پلمه پيدا کړه چې شخړه جوړه کړي. کله چې زلزله پيل شوه، مکنزي د کلا په هوار بام کې و او د همدغه بام لاندې په کوټه کې شلتن په څوکۍ ناست و:

ده په غوسه شاوخوا وکتل چې څوک يې څوکۍ ښوروي. مکنزي چيغه وکړه: «زلزله ده، جنراله!» او په داسې حال کې چې مېرمن سېل ته يې چيغه کوله، په هغه زينو کې يې ښکته منډه کړه چې شاوخواته يې چاکېدې او نړېدې. دوی ټول د خدای په مهربانۍ په خوندي توګه ښکته شول. ماښام ته شلتن راغی څو مکنزي په دې پوه کړي چې په کومه کچه يې ده ته سپکاوی کړی؛ نو په ډېره رسمي او درنه بڼه يې مکنزي ته وويل: «مکنزي، غواړم تا سره خبرې وکړم.»، «ډېر ښه جنراله.» ورپسې شلتن ورته وويل: «مکنزي، نن ته تر ټولو لمړی ښکته لاړې.» مکنزي په ډېره سړه سينه ځواب ورکړ: «په زلزله کې همداسې بايد وشي، جنراله. دا مې په مانېلا Manila کې له هسپانيوي توکمو څخه زده کړي.»[۳۰]

مېرمن سېل د معمول په څېر د زلزلې په هکله خپله روحيه داسې بيان کړې: «زموږ د کوټې بام په هيبتناکه اوچت غږ ولوېد. کله چې زه ښکته کېدم، زينې نړېدې، خو زه ژوبله نه شوم. زه مېرمن سټرټ ته اندېښمنه وم، خو ما يوازې د خاورو ختلو يو انبار ليدو او کابو ګيچ او ګوله وم چې يو خوشحاله غږ مې واورېد: «مېرمن سېل، دلته راځه، ټول جوړ او روغ دي.» او ټول مې په حويلۍ کې روغ رمټ وليدل...» نوموړې زياتوي : «د مېرمن مېکناټن پشی، تر خاورو لاندې وه خو بېرته راويستل شوه.»[۳۱]

په همدغه سهار د فبرورۍ په نولسمه، د جلال اباد له سوېلي دروازې څخه تامس سيټن له يو مېتي* سره ولېږل شو چې د يوې کارګرې ډلې مشري وکړي.

ده او سړيو ته يې امر شوی و چې له ښار څخه لرې بهر نيمه نړېدلې د خاورو دېوالونه چپه کړي. د دغه دېوالونو تر شا افغان اسوالو هغه ډلې څورولې چې انګرېزانو هره ورځ په وښو پسې لېږلې. سيټن ته ويل شوي وو چې دغه دېوالونه چپه کړي څو په دروازه کې د توپ د ډزو مخه پرانيستل شي او د سيمې دغه ټوله برخه اس ساتونکو او د کمپ هغه ملکيانو ته خوندي شي چې واښه رېبي او بيا يې وڅوي. په دې کې بيړه پکار وه او سيټن ته کلک دستور ورکړل شوی و چې له لمر لوېدو څخه مخکې دا کار بشپړ کړي ځکه چې جاسوسانو راپور ورکړی و چې اکبرخان او پوځ يې له جلال اباد څخه د اس په مزل يوازې يوه ورځ ليرې دي: کله يې چې خپل بنديان داسې ځای خوندي کړل چې انګرېزانو نه شوی

---

* مېتي: دوه سرې تسکوره، کلنګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژغورلی - یا یې سـیالانو نه شـوی تښـتولی- اکبر بېرته راوګرځېد چې په هېواد کې د پاتې انګرېزانو شـتون ختم کړي. له یوولسو بجو څخه لږ وخت وروسته، سیټن خپل مېتی کېښود او ښکته د درې له منظرې څخه یې خوند اخیست. دغه شېبه یې یوه پیکه لړزه تر پښو لاندې احساس کړه او ورپسې یې ټیټ غوږمباری تر غوږ شو. بیا یوه وقفه راغله او ورپسې:

سمدلاسه غوږمباری ډېر شو او داسې د تندر غږ ترې جوړ شو لکه ۱۰۰۰ بګۍ چې په کنډ او کپر لاره کې په چټکۍ روانې وي. زما زړه بد شو، خوا مې ګرځېده او سخته وېره مې بدن ته ننوته. ځمکه لکه سمندر پورته او بیا بېرته ښکته شوه او ټول ډاګ د څپو په څېر زموږ په لور راروان شو. خوځېدنه دومره ډېره وه چې زه نږدې لوېدلی وم او هره شېبه مې د ټول ښار د بلع کېدو تمه کوله. زما سترګې کلا ته واوښتې او کتل مې چې دېوالونه، مورچل او کورونه په ډېر شدت پورې وورې ښوري او په بشپړه توګه نړېږي. سوېل او لوېديځ لوري ته، سـنجونه چې موږ په ډېر زیار او سـتوماني جوړ کړي وو داسـې نړېدل لکه رېګ. ټوله کلا د دوړو په یوه لویه ورېځ کې ورکه شوه او د هیبت او ترور چیغې ترې راپورته شوې.

کله چې «دغه سونځ غږ او لړزه» ودرېده، چوپه چوپتیا جوړه شوه. «سړي مې له وېرې تک شنه وو او زه د مړي په څېر تک ژېړ وم. د درې شاوخوا ته مې چې وکتل، هر ځای مې د دغه الهي غضب ناوړه نښې نښانې ولیدې. هره کلا، هر کلی او ښـار د دوړو په ټینګو لوخړو کې پټ وو. له ځینو دوړو څخه داسې څه پورته کېدل لکه هغه ځای چې اور اخیستی وي. له نورو ځایونو څخه د برېښکۍ په څېر داسـې اوچتې ټینګې لوخوړې پورته کېدې لکه ماین چې په کې چاودلی وي.» دا څرګنده وه چې نه یوه کلا، نه یو کلی او نه یو ښار جوړ پاتې و.

کله چې ورمې د جلال اباد له ښاره دورې لیرې کړې، د ورانۍ او ویجاړۍ یوه ناوړه صحنه راښکاره شوه. د کورونو بنیالي او تراشلې پاسني پوړونه چې څو دقیقې مخکې د مورچلونو شاته پاس درېدلي وو، ټول له منځه تللي وو او تیرونه، پایې، کړکۍ، دروازې، خادې د دېوالونو ورې ټوټې، د بامونو څنډې، خاورې او دوړې ټول ګډ او وډ انبار پراته وو. دېوالونه هم په همدې کچه په ډېر بد حال وو او شاوخوا ته یې مورچلونه نړېدلي او د دېوالونو بېخ ته یې د خاورو خځلو انبارونه جوړ کړي وو. په ډېرو ځایونو کې دېوالونه چاودلي او ډېرو برجونو درزونه کړي وو. په ختیځ دېوال کې دومره لویه چوله جوړه شـوې وه چې دوه ټولي څنګ په څنګ ترې تېرېدی شـوی... د سلو درنو توپونو د یوې میاشتې ډزو به دومره ورانی نه وی کړی لکه د څو ثانیو زلزلې چې وکړ.[۳۲]

په راتلونکو سـاعتونو کې، سـر انجنیر جورج براډفوټ، جنرال سـېل د ورانو دفاعي لیکو کتنې ته بوت. سـېل د ورانۍ کچې هک پک کړ. نوموړي کلکتې ته ولیکل چې هغه وخت چې دوه میاشـتې مخکې جلال اباد ته ورسـېد، «د جلال اباد دېوالونه په داسـې حالت کې وو چې د دفاعي شـونتیا له پلوه یې زموږ ناهیلي توجېه کوله». کلا یې پر خپلو لاسـونو په سـوچه فزیکي کار په ډېر زیار خوندي کړه او «د کپتان براډ فوټ د حیرانوونکي هوډ او پوهې په مرسـته، عسـکرو په سـخت او بې دمې کار دغه ښـار بېرته په ښـه توګه د دفاع وړ کړ.» اوس باید دفاع کوونکي هر څه بېرته له سـره پیل کړي ځکه چې زلزلې «ټول سنجونه وران کړل، د ښار یوه پر درېیمه برخه خلک یې ژوبل کړل، د پېښور لوري په دفاعي دېوال کې یې یوه لویه چوله جوړه کړه او د کابل لوري دروازه یې په یوه بې بڼې کنډوله بدله کړه»[۳۳]
پرته له دې چې ټوله چونۍ په کارګرې ډلې بدله شي او سـمدلاسـه چاک او چولې بېرته جوړې شي، بل بدیل نه شـته و. کله چې کار لږ مخته روان و،«لمر لوېدو ته نږدې، د اکبر له کمپ څخه یوه کوچنۍ اسـواله ډله د ځار له پاره راغله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

توپچي اوګستس ابت Augustus Abbot چې پيره يې کوله، پر دغه ډلې د توپ يو ډز وکړ او دوی په ځغاسته له سترګو پنا شول».[۳۴] براډ فوټ وپسېد: «د اکبر له پاره اوس ښه وخت دی.»[۳۵]
دفاع کوونکي نېک بخته وو ځکه چې پنځه داسې پرېکنده ورځې افغانان ونه ليدل شول چې زلزلې انګرېزانو ته له کلا څخه دفاع ناشونې کړې وه؛ نو داسې برېښېدل چې زلزلې کلابند کوونکي دومره سخت ژوبل کړي وو لکه کلابند شوي چې ژوبل شوي وو. په دغه وخت کې خلکو په چونۍ کې کابو هېڅ خوب نه کولو. سيټن ليکلي: «هر سړی به په سپېدو کې اوچت شو او له لږ رڼا کېدو سره سم به کار ته چمتو و. افسرانو او عسکرو به ورکړل شوي کارونه په عزم کول... د څلورويشتم په ماښام د برجونو رغونه بشپړه شوه، د کلا شاوخوا سنجونه داسې جوړ شول چې په ډېرو ځايو کې يې د پخوا په پرتله دوه برابره قوت درلود. کار ډېر سخت و، د ماښامه به مې لاسونه دومره پړسېدلي وو چې د خوراک له پاره مې پنجې او چاکو ته ګوتې نه شوی راټولولی. په دغه څلورو ورځو کې نه يو افسر او نه کوم عسکر جامې بدلې کړې. هر څوک په خپل سنګر کې د دفاعي دېوالونو تر شا ويده کېدل او د بريد په صورت کې دفاع ته چمتو وو.»[۳۶]
د فبرورۍ په پنځه ويشتمه بلاخره اکبرخان له سيند څخه تېر شو او د ازبک اسوالو د راتګ دوړې يې د ښار په سوېل کې غونډۍ Piper's Hill ته د ختلو په مهال له ليرې ښکاره شوې، «ټول په بنيالۍ ښه سپاره وو ، جنډې ورسره وې او يوه ښايسته ننداره يې جوړه کړې وه». څو دقيقې وروسته، اسوالو په وښو رېبونکو او وښو راوړونکو پسې چې په منډو يې تېښته کوله له غونډۍ څخه ښکته خپل اسونه په ځغاستو کړل. دراوزې وتړل شوې او«افغانان له لوی څواک سره راغلل او لوی شمېر پلي سرتېري تر موږ چاپېر شول». د ښار کلابندي اوس په ډېر شدت بيا پيل شوه، خو اوس هغه شېې تېرې وې چې چونۍ په اسانۍ زيانمنه کېدای شوی.
لکه په کابل کې، اکبرخان سمدلاسه اغېزمنې کړنې په لاره واچولې چې ښار ته د اکمالاتو مخه ونيسي. نوموړي د ټولو کليو اوسېدونکي په مرګ وګواښل که چېرې دوی پر پرنګيانو باندې خوراکي توکي، ګوګړ، ښنګلي مالګه• او مهمات خرڅ کړي. دومره وخت نه و تېر چې سيټن په خپله يادليکچه کې د خپلې ډېرېدونکې لوږې په هکله ليکل پيل کړل: «د مارچ دويمه، هوسا‌ينه په چټکۍ له منځه ځي. چای ډېر وخت مخکې خلاص شوی، کافي نن خلاصه شوه، بوره په خلاصېدو ده، کوچ خلاص دي، غواوو ته واښه نه شته، شمعې نه شته او واين او الکول اوس تېر يادونه دي. په راتلونکو څو ورځو کې به زموږ د غوايه مالګينې غوښې او د لواړې بورې ځيره نيم پونډ (۲۲۶ ګرامه. ژباړن) ته راټيټه شي او تمه کېږي چې نوره ځيره به هم لږ شي.» څو ورځې وروسته يې بيا په لا ډېره بدمرغۍ ليکلي : «ناری يا ناشتا مو نن ونه کړه او غوښه ډېره لږمونډې کېږي.[۳۷] سبل د مارچ په درويشتمه جنرال پالک ته په پېښور کې احوال ورکړ چې نور د مقاومت توان نه لري: نوموړي خپل ټول باروړونکي اوښان له منځه وړي وو چې پاتې واښه اسونو ته ورکړي او ده ارزولې وه چې مالګينه غوښه به د اپريل په څلورم خلاصه شي.[۳۸] د دان پورو له پاره ګولۍ هم اوس په خطرناک ډول مخ په خلاصېدو وې.
اکبر يو ځل بيا د اسلام د اتل دريځ غوره کړ او د يو سپېڅلي جنګيالي په توګه يې له خپل نوي نوميالتوب څخه کار واخيست چې نور ملاتړ او متحدين حتی د هغه خلکو په منځ کې ترلاسه کړي چې د ده په مشرۍ شکمن وو. لکه څنګه

• ښنګلي مالګه: پوتاشيم نايټريټ، هغه مالګه چې د دارو، باروتو او سرې په جوړونه کې کار ورڅخه اخيستل کېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې مکګرېګر د مارچ په نیمایي کې پالک ته لیکلي: «دی اوس ځان داسې سړی ښيي چې کور، کورنۍ، له چا سره کوم تړښت او کومه موخه نه لري، خو د رښتیني دین بیا اعاده او د دښمنانو نابودي غواړي.»[39] له لغمان څخه د جلال اباد په لاره کې یې چې هر ځای شپه کوله، له وخت څخه په کار اخیستنې یې افغان اشرافیانو ته پیغامونه لېږل چې د ده ملاتړ وکړي. نوموړي به د جهاد ژبه په داسې نېغه او نوښتیزه بڼه کاروله چې نه ده او نه بل چا تر اوسه کارولې وه.[40] ده دا رموز هم وکړ چې هر څوک چې له شاه شجاع سره متحد کېږي، له هغه سره به د مرتد چلند وشي. هېڅوک به بې پلوه نه پاتې کېږي. اکبر خان، سید احیاالدین ته چې د شاه شجاع یو نږدې متحد اشرافي و، داسې لیکلي:

ښه ډاډه اوسه: ته چې له پرنګیانو سره د اړیکو ساتلو ته اړ شوی وې او اوس یې که چېرې د پایلو په اړه وېره لرې، زه له تا څخه هیله کوم چې په دې اړه په زړه کې هېڅ وېرې ته ځای ورنه کړې، ځکه تا د وخت له غوښتنې سره سم عمل کړی. هر سړی، لوی او کوچنی، د خپلو ګټو له پاره دې ته اړ و چې له پرنګیانو سره څه نا څه تړښت ولري، خو اوس د دغه کرکجن نسل کتاب په باد شیندلو پاڼو بدل شوی او اوس چې د اسلام د پوځ لیکې په کلکه یو موټی شوې، ستا د شا ته کېدو وجه څه کېدای شي؟ زه دغه لیک درته لیکم چې کلکه هیله در څخه وکړم چې هر راز پردیتوب پرېږده او زما کور خپل کور وګڼه. که چېرې موږ سره ولیدل، ته به پرته له ځنډه بېرته راوګرځې او زموږ ملګرتیا به نوره هم ډېره شي. زه باور لرم چې ته به دغه لوري ته اوښتنه سمدلاسه پیل کړې.[41]

اکبر، تره باز خان ته چې یو بل اشرافي و، په خپل لیک کې حتی ډېر روښانه مذهبي - او حتی تصوفي - عرض وکړ: دی باید پرنګیان پرېږدي او د رښتینو ایماندارو ټولنې ته راوګرځي. ده لیکلي:

داسې ښارګریز مالومات مې ترلاسه کړل چې تا لالپوره پرېښې او غونډیو ته دې پناه وړې. له دې څخه ښرګندېږي چې ته له اسلامي نسل څخه د بېلتون نیت لرې. زما درنه ملګریه، دغه الهي کلام اوس خپور دی. د تېرو څلورو میاشتو په بهیر کې د دغه خاورې هوښیارو او سپېڅلو سړیو ښایسته خوبونه لیدلي او داسې لیدلوري یې ترسترګو شوي چې پاک پیغمبر او څلورو یارانو یې د اسلام له پاره خپلې تورې تر ملا تړلې وي. ټول اسلام یو موټی او یو زړه شوی او موږ له کفارو سره په جګړه کې ښکېل شوو. د کافرانو نسل مغلوب او ټول تباه شو. دا د انسان پرېکړه نه ده بلکې د خدای حکم دی. ته باید د خپل مذهب په ګټه خپلې سترګې خلاصې کړې... په خپله قضاوت وکړه، زه او ته باید د مسلمانانو په منځ کې په عزت او درنښت ژوند وکړو او یا خپل ژوند د کفارو په منځ کې تېر کړو؟ که ته د اسلام ښېګڼه غواړې؛ نو زما خپل کور او شتمني خپل وګڼه، خو که ته د کفارو سره چې موږ نه غواړو اړیکې ورسره ولرو، ملګرتیا ته دوام ورکوې؛ نو ما ته ژر خبر راکړه.[42]

دغه نارو او غوښتنو خپل بشپړ اغېز درلود. د اکبر خان پوځ په لوړه کچه لوی شو په داسې حال کې چې د یو بریالي مجاهد په توګه یې د لوړېدونکي حیثیت خبرونه په غرونو کې خپرېدل. د ده له ډېرو ستاینکو څخه یو میرزا عطا و:

غازي سردار محمد اکبرخان د انګرېزي چوڼۍ کلا بندي پیل کړه او تبلیغیان یې اطرافو ته ولېږل چې دغه تبلیغ کړي: «هر څوک چې رښتینی مسلمان دی؛ نو د قران دغه ایت باید اطاعت کړي: «د خدای په لاره کې په خپلو مالونو او سرونو جهاد وکړئ. دا ستاسې له پاره ښه دي که پوهېږئ.»» ده هرڅوک هڅول چې د عیسویانو پر ضد جګړه کې ګډون وکړي. د دغه اعلان په پایله کې ۲۰۰۰ لېوال ځوان جنګیالي د اکبرخان له پوځ سره یوځای شول. کله چې دغه ځوان اتل د بخارا له بند څخه ازاد شو او کابل ته راغی، ده دولت او شتمني نه درلودل، خو اوس یې خزانه له انګرېزي لوټ کړل شوو مالونو څخه تر سرېمو ډکه وه او وسله تونونه یې په دان پورو او باروتو ډک وو. د ده په بریمنو رکابونو پسې په زرګونو زړور جنګیالي روان وو. ده پلان درلود چې لکه په کابل کې، انګرېز افسران ژوندي ونیسي او خزانه یې ترلاسه کړي چې د خپل پلار، امیر دوست محمد خان چې په هند کې یې په اسارت کې ژوند کولو، ازادي

(c) ketabton.com: The Digital Library

تضمین کړي؛ نو دوه میاشتې یې د جلال اباد له ښار څخه بهر د چونۍ په کلابندۍ او د خندقونو او سنګرونو په جوړولو کې تېرې کړې.[۴۳]

د مارچ په پای کې کلابندکوونکي په بریالیتوب نږدې راغلل او د کلابندۍ ماشین او لرګین دېوالونو یې د ښار دېوالونه ته د اتیا یارډو په واټن کې نږدې راوړل. اوس هېڅ خوراکي توکي ښار ته نه د ننه کېدل او اکمالات ورځ تر بلې مخ په کمښت وو. اکبرخان یوازې یوې ښې توپخانې ته اړتیا لرله چې کلا ته لاره پیدا کړي، خو د سېل په شتون کې، اکبرخان د کابل په پرتله له یوې لوړې روحیې لرونکي دښمن سره مخ و. د کلا د دېوالونو د ننه، د کمپ هر چوپړیال ته وسله ورکړل شوه او حتی اوښبونو او د اسونو ساتونکو ته نېزې جوړې او ورکړل شوې چې له عسکرو سره د سنجونو تر شا په مورچلو کې مرسته وکړي او په ځانګړې توګه هغه وخت چې عسکر لنډ او چټک برید ترسره کوي. کله به چې دفاع کوونکي د مهماتو له کمښت سره مخ وو، دوی به یوه خولۍ چې د دوو خواوو څنډې یې پورته اړول شوې وې، یوې لوېې سرې ته ورته نانځکې ته ور په سر کړه او له دېوال څخه به یې پورته ونیوله چې ډزې پرې وشي. بیا په ماښام کې کله به چې کلابند کوونکي بېرته خپل کمپ ته لاړل، دوی به بهر ووتل او د ګولیو ټول پوچک به یې راټول کړل چې وروسته یې ویلې کول او په قالب کې به یې هغه څه ترې جوړ کړل چې چونۍ ورته اړتیا لرله. سېټن لیکلي: «موږ ټول په خپلو ځانګړو دفاعي ځایونو کې ویده کېدو. افسرانو تورې له ملاوو کابو هېڅ نه لیرې کولې او ښایي خپلې موزې یې هم نه ایستلې. هېڅچا یونیفورم نه اغوست - او په ډېر پام مو په خپل ځای کې اېښي وو- خو موږ د اوښ شړۍ اغوستې. پر دوی باندې کیندلو، لوبدو، نم، دوړو او خټو اغېز نه کولو او نه په کې ښکاره کېدل... دومره وخت تېر نه و چې اکبرخان په دې حقیقت پوه شو چې د ده د بریا یوازېنی چانس دا دی چې لوږه موږ بهر راوتلو ته اړ کړي.»[۴۴]
د اپریل په لمړۍ نېټه دفاع کوونکو له کلابند کوونکو څخه په بریالیتوب غلا وکړه او خپله د خوراکي توکو زېرمه یې ډېره کړه. دا کلابند کوونکو ته یو لوی ګوزار و. اکبر د مارچ میاشتې په وروستیو ورځو کې پرېکړه وکړه چې چونۍ له هغه لږو وښو څخه هم محرومه کړي چې په مرغه کې پاتې وو. ده د اسوالو تر ساتنې لاندې یوه رمه پسونه څرځایونو ته ورخوشې کړل چې پاتې واښه خلاص کړي. د کلابندۍ کړۍ ورځ تربلې ټینګېده او شپانه دومره زړور شول چې د مارچ په یودېرشم یې خپلې رمې تر څلور سوه یاردو نږدې د کلا ارغاړې بیخ ته راوستې. په لمړلوېدو کې وږیو دفاع کوونکو په داسې حال کې چې «د پسونو د غوښو ټوټې او ورنونه یې په خیال کې ګرځېدل، رمو ته یې کتل چې لاړې او له سترګو یې پنا شوې»، خو سبا ته، سېل دوی ته تابیا نیولې وه.
سېل امر وکړ چې په سپېدو کې اسوال پوځیان باید د ۶۵۰ کسیزه پلې قوې، رضاکاره نېزه والو او د براډفوت تعمیراتي انحرافي قوې سره یو ځای په چوپه چوپتیا انتظار وباسي. کله چې پسونه دومره نږدې شول چې دوی ور رسېدی شوی، له شمالي دروازې څخه سمدلاسه د تعمیراتو عسکر ووتل او د دښمنانو په سنګرونو یې ډزې پیل کړې چې د کلابند کوونکو پام ځان ته واړوي. په عین وخت کې، د سوېل دروازه په چوپتیا خلاصه کړل شوه او اسوالو په ډېره تېزۍ د رمو په لور ځغاسته پیل کړه. شپانه او د دوی ساتونکي وتښتېدل. سپرو عسکرو په چټکۍ پسونه راغونډ او کلا ته یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اوچتېدونکي پل draw bridge* په لاره د ننه کړل دغه ټول مانور تر لســو دقیقو لږ وخت ونیو. تر څو چې افغان اسـوال راښـکاره کېدل، عسـکر او پسـونه کلا ته په خوندي توګه ننوتلي وو. په همدغه شـپه کله یې چې د نمانځنې په ماښامنۍ کې د پسه کباب وخوړ، سیټن په خپله یاد لیکچه کې لیکلي: «موږ ټولو لوړه روحیه درلوده. کله چې دښمن د توغنې نخا کوله، موږ له دېوالونو څخه د اوچتې خندا سلامی ورته کولې، «بئئئه-بئئئه!» څلور سوه او یو اتیا پسونه او څو وزې مو په دغه ورځ کلا ته د ننه کړې او دې د شپاړسو ورځو له پاره د غوښې د ورځنۍ څېرې درې په څلورمه برخه راته برابره کړه... په درېیمه ورځ یو جاسوس کلا ته راغی او ویې ویل کله چې اکبرخان خبر شو چې موږ یې پسونه وړي دي، دومره ځاځناک شو چې خپل سرې یې له وېرې نه شوی ورنږدې کېدی.»[۴۵]

له دې څخه لږ وخت وروســته، اکبرخان یو ډېر سـخت زیان وګالو. نوموړي ټوله ورځ په کلا باندې د یو برید مشــري وکړه او ماښـام بېرته کمپ ته لاړ چې د خاجراني Khajrani قبیلې یوې ډلې ته چې ده ته د چوپړ له پاره راغلې وو، سـتړې مشې ورکړي. د هغه راپورونو پر بنسټ چې له انګرېزانو سره یو خواخوږي افغان قومي مشر انګرېزانو ته ورکړي وو:

وروسـته له دې چې له نویو راغلو خلکو سره یې سـتړې مشې وکړل، سـردار اکبرخان چې ټوله ورځ یې څه نه وو خوړلي څو ګامه څنګ ته شـــو چې ورته راوړې ډوډۍ وخوري او د برید په موخه د جلال اباد دفاعي لیکو ته د خاجرانیو نږدې کېدل وګوري. نوموړی چېرته چې ولاړ و، د یوه دوه میله ټوپک پر ګولۍ سخت ټپي شـو. ګولۍ یې د مټ په غوښـنې برخې ولګېده او له سینې څخه یې تېره شـوه. د ده د سـرتېرو روحیه ډېره ټیټه شـوه. دوه کسـه ونیول او په دې کړنې تورن شـول. یو له دوی څخه د شـاه شـجاع پېش خدمت و. دوی ویل چې ټوپک په تېروتنه خلاص شـو. سـردار په خپل ځای کې پروت و او پرته له محمد شـاه خان غلزي [خپل خسـر یې] بل هېڅوک نه ور پرېښودل کېدل... [۴۶]

ټولو افغان سرچینو دغه پېښـه د هدفي وژنې یوه هڅه ګڼلې. میرزا عطا د داسې ګنګوسـو راپور ورکړی چې په دې کې د انګرېزانو لاس و. ده لیکلي: «جنرال سـېل بې ګټې له هر راز وسـیلې څخه په کار اخیسـتنې غوښـتل چې سـردار له خپل مورچل څخه وشـړي، خو په پای کې په دې بریالی شـــو چې د ســردار یو اعتباري شـخصـي چوپړیال ته دوه لکه روپۍ ورکړي چې ســـردار ووژني. دغه بدبخته خپل ایمان او عزت د پیســـو په بدل کې خرڅ کړل او یو فرصــت ته تم و چې سردار وولي. که څه هم اکبر خان په ګولۍ ټپي شو، خو خدای وساتو او مړ نه شو.»[۴۷]

خو ډېرو کتونکو سدوزیو ته ګوته نیوله. د فیض محمد د لیکنو پر بنسټ:

ځینې حاضرینو دغه ناشکره سړی چې اکبرخان یې ټپي کړ، سمدلاسه ونیو او وروسته له دې چې د اکبر خان په ټپ پټۍ ولګول شوې، ده ته یې راوست. اکبرخان نوموړی وتړلو او د وچې پوښتنه یې ترې وکړه. نوموړي پښېماني څرګنده کړه، ځمکه یې مچې کړه او د شاه شجاع یو لیک یې راوایسـت چې په کې د اکبر د وژنې په بدل کې یې د ۵۰۰۰۰ روپیو ژمنه ورته کړې وه. ده دا هم وویل چې شـاه شـجاع او انګرېزانو ۲۵۰۰۰ روپۍ مخکې تر مخکې ورکړې وې او پاتې ۲۵۰۰۰ روپۍ به وروسـته د اکبرخان له وژنې ورکړي. سـردار د شـجاع لیک ځان سره وساتو او لکه څنګه چې دغه سړي رښتیا وویل، سردار وبښلو، خو غازیانو دی او ملګری یې چې په دغه دسیسه کې

---

* draw bridge داسې پل دی چې یوه خوا یې پورته کېږي څو له لاندې یې غټې بېړۍ تېرې شي او په پخوا وختونو کې د هغه کلاوو په دېوال کې به همداسې پل جوړ شـو چې څلورو خواوو ته یې د دېوالونو بېخ ته خندقونه کیندل شـوي وو څو دښـمن کلا ته د ننوتلو لاره ونه لري. د دغه پل هغه سر به په رسیو تړل شـوی و چې د خندق په بله غاړه کې و. کله به چې د کلا اوسـېدونکو د خطر احسـاس وکړ، د پله دغه سـر به یې پورته کړ؛ نو پل به د کلا له دېوال سره داسې ودرېد لکه دروازه. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسره شریک و، ونیول او دواړه یې ووژل.[۴۸]

د هغه راپورونو پر بنسټ چې اسیرانو ته د دوی نیوونکو ورکړي، داسې برېښي چې دغه ممکنه هدفي وژونکی ژوندی کباب کړل شو.[۴۹]

کله چې د مارچ میاشت په اپریل بدله شوه، یوازې اکبر تر فشار لاندې نه و. په کابل کې د شاه شجاع نوی ائتلاف اوس تر ګواښ لاندې و ځکه چې د ده دوه نویو ور اوښتیو متحدینو، امین الله خان لوګری او نواب زمان خان، دواړو د واک او د ښار په نورو سرچینو د کنټرول ځنګلې وهلې. د مارچ په نیمایي که د دوی سړیو د ضرابخانې او د ګمرک له ادارې څخه د مالیو د اخیستلو د حق په سر په واټونو کې وسلوالې نښتې وکړې.[۵۰]
بله ډېره ګواښوونکې خبره دا وه چې د اکبرخان د وسلوال جهاد د نارې له وجې اوس د مسلمانانو د مشر په توګه، د شاه شجاع اعتبار تر پوښتنې لاندې و. په دې اړه فیض محمد لیکلي:

اکبرخان شاوخوا سیمو ته لیکونه ولیکل چې دغه پیغام خلکو ته ورسوي: «که چېرې شاه له مسلمانانو سره په صداقت چلېږي، د انګرېزانو سره مینه نه لري او ستاسې په ګټه د دولت او مذهب چارې مخته وړي؛ نو تاسې غبر ورباندې وکړئ چې جهاد اعلان کړي چې موږ ټول یو موټی پر انګرېزانو برید وکړو او د دوی له شتون څخه دغه هېواد خلاص کړو.» سردار په دوامداره توګه په خلکو باندې تر هغه وخته د جهاد غږ وکړ تر څو چې د ده په دستور عالمانو او د دوی زده کوونکو د اولیاوو له زیارتونو څخه قرانونه په سر کېښودل او کلي په کلي، بانډه په بانډه خلکو ته ورغلل او له ملا امامانو او مؤذنانو څخه یې وغوښتل چې خلک جهاد ته وهڅوي؛ نو د خلکو وړې او لویې ډلې د شاه د ماڼۍ دروازو مخې ته راغونډې شوې او ده ته یې چیغې وهلې چې د جهاد اعلان وکړي. دوی به په اوچت غږ وویل: «راځئ چې انګرېزان له دغه هېواد څخه وباسو.»[۵۱]

دغه کړنو شاه په ډېر سخت موقف کې پرېښود. په عامه توګه، نوموړی دې ته اړ ایستل شو چې له خپلو انګرېز ملاتړو څخه لاس واخلي او په دربار کې د کافرانو د نابودولو اعلان وکړي،[۵۲] خو په خصوصي توګه، ده تر اوسه ځان د انګرېزانو د احسان پوروړی احساساوه او په دې باور و چې د بارکزیو د ماتولو له پاره د دوی مرستې ته اړتیا لري؛ نو له همدې کبله یې مکګرېګر ته یو لړ لیکونه ولېږل او زاری یې ورته کولې چې ژرترژره کابل ته انګرېز عسکر ورولېږي او په ډېرېدونکې ناچارۍ یې دا پوښتنه هم کوله چې عسکر به څه وخت وروررسېږي. لکه څنګه چې محمد حسین هراتي لیکلي:

اعلحضرت له پرېکړې څخه ځان تېرولو. ده به ژمنې کولې چې انګرېزانو ته ځري ورلېږي چې دوی وډومارې چې په خپله خوښه دغه هېواد پرېږدي، خو په حقیقت کې یې انګرېزانو ته د خپلې وفادارۍ ډاډ ورکولو. لمړی یې خپل منشي، عنایت الله خان بامیزی، بیا یې خپل شخصي چوپړیال، دین محمدخان انګرېزانو ته ولېږه. دربیم ځل یې په پټه دوی ته ولیکل: «څرنګه د دغه دسیسه جوړونکو او درغلګرو بارکزیو او پارېدلو کابلیانو له فشار څخه ځان خلاص کړو؟» مکګرېګر بېرته په ځواب کې ورته ولیکل چې اعلحضرت دې دوه نورې اونۍ په کابل کې ځان ټینګ کړي ځکه چې له پېښور څخه مرسته راروانه ده. اعلحضرت په پرله پسې پلمو دوه نورې میاشتې تېرې کړې، خو کومه مرسته ور ونه رسېده.[۵۳]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شجاع تېر ته په کتو سره، له انګرېزانو سره د ده په خواخوږۍ تر اوسه په پراخه کچه په کابل کې شک کېده او ډېر مشران په سمه په دې باور وو چې دی خپلې اصلي موخې پټوي. په سراج التواریخ کې راغلي: «لکه څنګه چې شاه ځنډمن عمل کولو، بارکزیو عوامو ته ویل: «شاه شجاع د انګرېزانو مینه وال دی. د ده په داسې خبرو مه غولېږئ چې له عمل سره یې په ټکر کې دي. که دا خبره رښتیا نه وي؛ نو ولې تراوسه جلال اباد ته نه دی تللی او له هغه اسنادو سره سم چې ده انګرېزانو ته ورلېږلي، ولې دوی تر اوسه نه دي وتلي.»»[۵۴] په داسې حال کې چې د مارچ میاشت وړاندې روانه وه او په جلال اباد کې د اکبرخان د زړورتیا کیسې په کابل کې خورېدې، د شجاع د اصلي متحد نایب امین الله خان لوګري په ګډون، ډېرو ملاترو یې ده ته ټینګار کولو چې سمدلاسه جلال اباد ته په تګ سره خپله ژمنتیا وښیي او یا لېترلږه په خپل استازیتوب، خپل یو زوی هلته ولېږي.[۵۵]
دا چې شجاع اوس د پاڼ او پړانګ تر منځ ایسار شوی و او نه یې غوښتل چې انګرېزانو ته بې اعتباره شي؛ نوموړي یو شمېر مشرانو ته رشوت ورکړ چې له ده څخه پرته لاړ شي. د مارچ په دویمه شهزاده تیمور ته امر وشو چې جلال اباد ته لاړ شي، خو دی د خرد کابل له خولې، بت خاک څخه وړاندې لاړ نه شو.[۵۶] د مارچ په اتلسمه، امین الله او نور بارکزي په بالاحصار کې د شاه دربار ته لاړل او د خلکو په شتون کې یې پر نوموړي غږ وکړ چې له کلا څخه راووځي او د یو ۸۰۰۰ کسیز پوځ مشري وکړي چې د کافرانو پر ضد جګړه کې له اکبرخان سره یو ځای شي.[۵۷] مولانا حمید کشمیري د شجاع دوه مخې پالیسي د اکبرخان له زړورې جګړې سره پرتله کړې:

یوه ورځ یوه ډله مشرانو او جنرالانو
د شجاع د دربار کتنخونې ته لاره ومونده
دوی ورته وویل: «اې نوموره پاچا!»
ته څه غواړې وکړې؟ موږ ته ووایه!
ته شاهي څوکۍ په خپل واک کې لرې
څکه چې ستا په چوپړ کې موږ په خپله ژمنه ټینګ ولاړ یو
موږ باور درلود چې ته به له هېواد څخه دفاع وکړې
چې ته به پر قانون عمل او د قانون ساتنه وکړې
نو راته ووایه چې اکبر څه ناروا کړې
چې تا د ده د تباهۍ له پاره ملا تړلې
پرته له دې چې ته یې د دغه خاورې پاچا کړې
او شیطاني ځواکونه یې ګوډ او مات کړل
د دې پر ځای چې هغه ته اوچت مقام ورکړې
ته هڅه کوې چې ښکته یې وغورځوې
تا د ده د وژلو دنده یو چا ته سپارلې
خاصو سړیو او بې ایمانه ځناورو ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپه او ورځ د خپل قلم سولوې
زموږ دښمنانو ته لیکونه لیکې؟ [۵۸]

د اپریل په څلورم پر شــاه بانديې فشــار نور هم هغه وخت ډېر شــو چې د کابل د علماوو مشــر میر حاجي، په دې وروستیو کې د وژل شوي میرمسجدي ورور هم د جهاد له نارې سره یو ځای شو او د جمعې د لمانځه په وعظ کې یې شجاع د کفارو پر ضد د اسلامي پوځ مشری ته وسکونډو. موهن لال د میرحاجي په هکله لیکلي: «خاین او ریاکاره میر حاجي د جلال اباد په لاره کې خېمه ودروله او تبلیغیان یې ښــار ته ولېږل چې مذهبي جګړې ته د ده د تګ اعلان وکړي او دا تبلیغ کړي چې هر هغه مسلمان چې له ده سره نه یو ځای کېږي، کافر به وګڼل شي.»[۵۹] او هراتي لیکلي: «بیا یې د ځنګلي فقیرانو یو اوږد لاریون د جلال اباد په لور روان کړ. دوی د جګړې جنډې، قران شــریفونه، له زیارتونو څخه ســپېڅلي توکي ځان ســره لېږدول او په پراخه لاریون کې یې مذهبي شــعارونه ورکول. دا کېدای شــوی د ځان له پاره د میرحاجي یوازې او یوازې سیاسي ګټه اخیستنه وه، خو اعلحضرت پوه شو چې که چېرې له دوی سره لاړ نه شي، یو نوی بغاوت به په کابل کې پیل شي.»[۶۰]
وضعیت اوس ډېر کړکېچن و. په دغه شپه، نواب زمان خان د یوه مهر شوي قران سره خپله ښځه مانۍ ته ولېږله چې شجاع ته د خپلې وفاداری ډاډ ورکړي. «د نوموړي ښځې شاه شجاع ته زاری وکړې چې پرته له وېرې له بارکزیو سره جلال اباد ته لاړ شي او د دې مېره به دغه داعې ته وده ورکړي او د یو وفادار چوپړیال په څېر به د اعلحضرت تر څنګ ودرېږي. د میرحاجي نارې ته په پام سره او د ټولو مشرانو ټینګار ته په کتو سره، شاه بلاخره دې ته اړ شو چې خپله خېمه ولېږي او له دوی سره جلال اباد ته لاړ شي.»[۶۱]
د جګړې شاهي خېمه په سیاسنګ کې د جلال اباد په لاره ووهل شوه. اندېښمن موهن لال لیکلي: «زه کابو هېڅ باور نه کوم چې دی به جلال اباد ته کوم وخت روان شي او که داسې وکړي بارکزي به یې یا ژوند او یا ووژني.»[۶۲] شاه یو بله اونۍ په بالاحصار کې سودایي پاتې شو چې جنرال پالک به وتوانېږي چې خپل پوځ له خیبر څخه دې لوري ته راواړوي. نوموړي په ناچارۍ مکګرېګر ته لیکلي: «اوس کابو یوه میاشت کېږي چې جلال اباد ته مې د عسکرو لېږل ځنډولي، خو په دغه وخت کې مې ستا څخه هېڅ لیک ترلاسه نه کړ. زه ستا د نیت په هکله کابو هېڅ نه پوهېږم. که انګرېز عسکر په راتلونکو لسو، پنځلسو ورځو کې راورسېږي، ښه به وي، خو هرڅومره چې ژر راشي دومره به ښه وي او که چېرې را ونه رسېږي، څه باید وکړل شي؟ دا داسې موضوع نه ده چې عادي چلند ورسره وشي. هر څه چې ته د مشورې وړ ګڼې، ما ته یې په ساده بڼه ولیکه چې سم پرې پوه شم او په اړه یې تابیا ونیسم.» نوموړي زیاته کړې: «ستا له لاسه ما د ټولو محمدیانو په منځ کې خپل ګرانښت له لاسه ورکړ، خو ته لا تر اوسه په دې نه یې پوه شوی. هیله کوم ځان پوه کړه. دوی وایي چې زه غواړم رښتینی ایمان له منځه یوسم. دا د ژوند او مرګ موضوع ده... خدایه، ته مې وساته.»[۶۳]

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو تورن جنرال جورج پالک د بیړې سـرې نه و. ده په ډېر پام په پلان جوړونه او په ډېر دقیق لوجسـتیک کې نوم درلود. د جنورۍ په میاشـت کې د کابل پوځ ټولوژنې ته په کتو سـره، نوموړي هوډ درلود چې دې ته به اړ نه کړل شـي چې حتی یوه شـېبه هم مخکې له دې چې بشـپړ تیاری ونه لري خوځېدل پیل کړي. په دې هکله، په کلکته کې اعلی سـر قوماندان سـېر جسـپر نېکلس Jasper Nicholls د ده تر شـا ولاړ و او لندن ته یې ولیکل: «ډېره ښـه ده چې د کمپنۍ د پوځ یو متین او پامیالی افسر قومانده په لاس کې ولري. هره هغه بیړنۍ کړنه چې یو جنرال یې د نوموړتوب له پاره کوي، تر ټولو بد اغېز به ولري.»[۶۴]

پالک د فبرورۍ په پنځمه پېښـور ته ورسـېد. دلته د پوځ روحیه ډېره ټیټه او ډېر سـپاهیان په روغتون کې بسـتر پراته وو. ۱۸۰۰ کسـان د ناروغۍ په نوملړ کې لیکل شـوي وو. همدارنګه په شـاتګ کې د ژوندي پاتې یخنۍ سـویو سـپاهیانو نرۍ لیکه ګوډ او ماته پېښـور ته رارسـېده. دوی به د ماتې د بهیر او د افسرانو په اړه چې دوی یې یوازې پرېښې وو کیسې کولې؛ نو فضا په چټکۍ بغاوتي شـوې وه. پالک پوه و چې دغه ناراضتیا باید له منځه یوسي؛ نو سمدلاسه یې سپاهیانو ته ډاډګېرنه پیل کړه. د ده لمړنۍ کړنه سـپاهیانو ته د وړیو لاس ماغو او اوږدو جورابو ورکړه وه چې له یخنۍ څخه یې وساتي. نوموړي نېکلس ته لیکلي: «زه باید په وار وار د دوی د لیدنې له پاره روغتون ته لاړ شم او په هره وسیله د دوی په هوساینه کې ډېروالی راولم، دوی ته باید دا وښیم چې زه ناټ ورسره لرم.» دومره وخت نه و تېر چې د ناروغانو شمېر ورځ تر بلې ټیټېده او په ښکاره په کمپ کې فضا مخ په ښه کېدو وه.

په راتلونکو دوو میاشـتو کې نورې لواوې او د اکمالاتو واګونونه راورسـېدل. پالک کرار کرار خپله قوا راټوله. هر ماښام به پر اس سپور شو او په لرکوټ کې به یې هغه منظمې دفاعي لیکې او سنګرونه کتل چې افریدیو په خیبر کې د انګرېزانو د پرمختګ د مخنیوي په موخه جوړول. ده دا محاسـبه کړې وه چې ۲۷۵۰۰۰ ګولیو ته اړتیا وه چې د پوځ هر کس ته ۲۰۰ ورسـېږي او دا ټول د مارچ په نیمایي کې ورته راورسـېدل. نوموړی د اوښـبونو د تېښـتې له وجې دوې نورې اونۍ وځنډېد چې پوځ یې بېرته د لېږد وړتیا پیدا کړي. له فېروز پور څخه یې د اسـوالو د یوې بلې لوا او یو شـمېر د اسونو نور توپونه هم راوغوښتل. په عین وخت کې یې په ډېرېدونکې توګه ناچاره سېل ته په جلال اباد کې ولیکل: «ستا وضـعیت هېڅ کله زما له پامه نه دی غورځېدلی ... زه یوازې د اړتیا له کبله تراوسـه دلته پاتې یم؛ نو ځکه له تا څخه هیله کوم چې پرته له هېڅ اړنګه ما ته ووایې چې تر کومې ورځې مقاومت کولی شې.» سېل په ځواب کې د وریجو په اوبو کې، چې یوازې له ایودین iodine څخه په کار اخیسـتنې ښـکاره کېدل، ورته ولیکل چې مالګینه غوښـه یې د اپریل په څلورم خلاصېږي.[۶۵]

بلاخره اوښـان، د اسـوالو لوا او توپخانه د مارچ په ۲۹ مه راورسـېدل. په دغه شـپه پالک امر وکړ چې کمپ دې پرېښـودل شي او هر څه دې د خیبر په خوله کې د جمرود کلا ته ولېږدول شـي. یوه اونۍ وروسـته، د اپریل په پنځم، د سهار په درېیو بجو یې خپلو عسکرو ته امر وکړ چې په درې ډلو ووېشل شي او په تیاره کې په چوپتیا د خیبر د لوړو په لور تګ پیل کړي. له لمر ختو سره، افریدیانو ولیدل چې د پالک سپاهیان د دوی له سنګرونو څخه پاس د لوړو دواړه خواوې نیولې. په بریځر کې قبایلو خپل په دقت جوړ شـوي سـنګرونه پرېښـودل او په بیړه یې شـاتګ ته مخ کړ. د ماسپښـین په دوو بجو د پالک منځنۍ ډلې د علي مسجد کلا نیولې وه او بیا په ډلو وېشـل شـوي وو او دې ته چمتو وو چې د جلال اباد مرستې ته روان شي.[۶۶]

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هغه سهار چې د پالک سپاهیان د خیبر په لوړو کې روان وو، شاه شجاع بلاخره له خپلو انګرېزي متحدینو څخه لاسونه مینځلي وو. ده چې له مکګرېګر څخه د خپل وروستي بې اسرې لیک ځواب ترلاسه نه کړ، اوس یې بله چاره نه لرله پرته له دې چې په کلا کې له خپلې سرپناه څخه ووځي او د جلال اباد په لور روان شي.

ده یوه بې خوبه شپه تېره کړه. «ښکته پورته نارامه ګامونه یې اخیستل، خدای یې یادولو، او په وار وار یې له خپل خواجه چوپړیال څخه د وخت پوښتنه کوله.» بیا یې اودس وکړ، له خپلو ښځو سره یې خدای په اماني وکړه او له خپلو پاتو الماسو، یاقوتو او ملغلرو یې کوچنۍ غوټه جوړه کړه. «د سپېدو په لمړیو شېبو کې یې دوه رکعته سنت لمونځ په خپل محرم هستوګنځي کې وکړ او غوښتل یې چې دوه رکعته فرض لمونځ د سیاسنګ په کمپ کې وکړي. دی په خپله ډولۍ کې کښېناست او ډولۍ وړونکو ته یې ټینګار وکړ چې چټک لاړ شي چې لمونځ قضا نه شي. اعلحضرت یوازې لږ شمېر چوپړیالانو بدرګه کولو.»[۶۷]

د نومبر د دویمې راهیسې کله چې بغاوت پیل شو، تېره ورځ چې د اپریل څلورمه نېټه وه، شاه شجاع د لمړي ځل له پاره له بالاحصار څخه ووت. دی خپلې خېمې ته د سیاسنګ په لور روان شو او هلته یې عسکر معاینه کړل او د کابل اشرافیانو سره یې کتنه وکړه. په دغه ناسته کې یې په رسمي توګه جلال اباد ته خپل تګ اعلان کړ او تر بېرته راتګ پورې یې خپل ګران زوی شهزاده شاپور په کابل کې خپل ولیعهد وګمارو او نصرالله چې د امین الله خان لوګري مشر زوی و، د شاپور لندمهاله لوی وزیر وټاکه. د میرزا عطا د لیکنې پر بنسټ: «پاچا له ځان سره ۲۰۰۰۰۰ روپۍ او یو شمېر دوه بره شالونه راوړي وو چې د کابل مشرانو ته یې د دوی له منصب او موقف سره سم ډالۍ کړي. د شاه په ځانګړې توګه امین الله خان لوګری ډېر خوښ و ځکه چې د ده تر ټولو نږدې همرازه شوی و. بیا، له خپل زوی سره په ډولۍ کې کښېناست او بېرته بالاحصار ته لاړ چې خپله وروستۍ شپه له خپلې کورنۍ سره تېره کړي.»[۶۸]

خو شاه شجاع په دې نه پوهېده چې د ټولو په حضور کې امین الله خان ته د اعزاز ورکړه د ده د بل متحد، نواب زمان خان د قصدي سپکاوي تعبیر وګرځېد. نایب امین الله خان او نواب زمان خان له یو بل سره کابو هېڅ خبرې نه کولې او اوس په سیاسنګ کې د ټولو پر وړاندې له امین الله سره د شاه صمیمیت ښودنې، د نواب په کمپ کې لوی سپکاوی رامنځته کړ په داسې حال کې چې دی د امین الله په پرتله له ډېرې لوېې کورنۍ څخه و. میرزا عطا په دې هکله لیکلي :

زمان خان یو لوی سړی و او ډېر جنګیالي یې درلودل حال دا چې امین الله خان په دې وروستیو کې یوازې یو د ده له چوپړیالانو څخه و. د سیاسنګ په دربار کې، نواب زمان خان او نورو هغه مشرانو ته چې امیر دوست محمد خان ته نږدې وو، اعزازي چپنې ورنه کړل شوې او د شاه په خوښۍ او پاملرنه کې ډېر نادیده وګڼل شول. د بخت دغه بدلېدنه په نواب ښه ونه لګېده. که چېرې شاه په مساوي توګه دوی ته د اعزاز په سترګه کتلي وای، کېدی شوای چې د دوی پټ اختلاف د ډېرېدو پر ځای لږ شوی وای، خو په داسې حال کې چې نواب او ملګري یې له ډېرې غوسې خوټېدل، پاچا یې پام ورته ونه کړ.

د زمان خان مشر زوی، شجاع الدوله تر ټولو ډېر خپه و. پر نوموړي باندې دغه نوم د ده پلار بللي [شاه شجاع] ایښی و چې په زېږېدنه کې یې هم حاضر و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شجاع الدوله، چې د زړور او یا اتل مانا ورکوي او دغه نوم د ده په شخصیت اغېز کړی و، خپل پلار ته داسې سر وټکاوه: «امین الله خان لوګری زموږ چوپړیال و او اوس نورو کوچنیو مشـرانو چې په ټولنه کې دومره نفوذ نه لري، د پاچا ټوله پاملرنه او لورینه ځانته اړولې او ټولې اعزازي څوکۍ دوی ته ورکړل شوې دي. په عین وخت کې، موږ ته هېڅ پام نه کېږي. تاج او پاچاهۍ ته زموږ ټول چوپړونه او قربانۍ هېرې شوې. موږ په وچو شونډو ګورو چې موږ ته یو کور ودانی نه ویل کېږي، خو د نورو ستاینې کېږي. که زه یې توان پیدا کړم، پاچا به ووژنم.» که څه هم پلار یې ورته وویل چې اوس د دې خبرو وخت نه دی او باید د انګرېزانو پر ضـد جګړې ته پام واړول شي، خو دغه هلک د پلار خبرو ته هېڅ پام ونه کړ او د یوه غلچکي برید پلان یې جوړ کړ چې هغه وخت یې ترسره کړي کله چې شاه له کلا څخه د کمپ په لور روان شي. له سـپېدو څخه مخکې، دی له پنځلسـو وسـلوالو سـره تر هغه پټ ناسـت و چې د بدرګې شـاهي اسواله ډله رانږدې شوه.

کله چې د شاه شجاع ډله له بالاحصار څخه په کرږو وږو لاره روانه شوه، د نواب زوی راښکاره شو او د خپل پلار بللي په ډولۍ یې غږ وکړ. د ډولۍ وړونکي ودرېدل او ډولۍ یې پر ځمکه کېښـــوده. شـــاه له پردې څخه بهر وکتل او په دغه شېبه کې تم وسـلوال ډز وکړ. په وینو ککړ شـاه شـجاع له ډولۍ څخه راووت او په نکوښـېدو یې هڅه کوله چې له پټېو څخه تېر شـي. یو له هدفي وژونکو څخه چې د تېښــتې په حال کې و، شــاه شـجاع ولید او په خپل ګمارونکي یې چیغه وکړه چې ختم یې کړي؛ نو شـجاع الدوله ورپسـې روان شـو او پر پرېوتلي پاچا یې ټوپ کړ. په داسې حال کې چې په یې رحمۍ یې په توره وهلو، دغه چیغې یې وربانـدې کولې: «همدا اوس هغه اعزازي چپنه راکړه!» ده لـه مړه پـاچـا څخه ګانې، د سرو زرو وښې، کمر بند او توره واخیستل - دې ټولو د یو میلیون روپیو ارزښت درلود - د پاچا نرمه تنه چې د وړیو نرمو بخملي بالښـتونو ته زېږېدلې وه، اوس له پښـو څخه نیول شـوې او په کندو او کړو او ډبرینه ځمکه خندق ته کش کړل شوه.[۶۹] هراتي په تبصره کې لیکي:

دغه بې عیبه پاچا د دوه لمونځونو په منځ کې شــهید کړل شــو. په خپلو ســهارنیو دعاوو کې یې د خدای ســپېڅلی نوم په وار وار واخیست، خو قاتلینو ابدي جزا ترلاسه کړه! شهنواز چې د شاه یو چوپړیال و د مقاومت هڅه وکړه او دوه هدفي وژونکي یې ټپي کړل. بیا چې کله پوه شـــو چې ســـاحه کې اوس څوک نه وو او د ګانو غوټه هلته پرته وه، غوټې ته یې لاس کړ او د کلا په لور یې منډه کړې. دغه غوټه یې په دې نیت د یو زاړه دېوال په یوه چوله کې پټه کړه چې وروســـته یې خرڅه کړي، خو دی په دې کار کې ولیدل شـــو، او دغه غوټه د شجاع د وژونکي او د هغه پلار، نواب زمان خان لاسته ولوېده.
افسـوس دغه سـلطان ته چې یو وخت یې د شـاهي باغ په لارو کې ګامونه اخیسـتل، خو هېڅ کله یې د خپلو هیلو او موخو ګلان ونه شکول او پر ځای یې، په وینو او دوړو کې پرېوت او مړی یې پرته له دې چې ښخ شي په ډاګ پروت و. دی د سفر میاشتې په درویشتمه مړ شـــو او خپل تل پاتې هســـتوګنځی یې په جنت کې ځانته جوړ کړ. «څکه چې موږ د خدای بنده ګان یو او ده ته به موږ بېرته ورځو.»[۷۰]

شهزاده شاپور سمدلاسه بالاحصار ته لاړ چې د شاهي ښځو او ماشومانو ساتنه وکړي. د پلار مړی یې څلورویشت ســاعته د وژنې په ځای کې پروت و. ســدوزیو د کلا دروازه بنده کړه او د ړانده زمان خان په مشـری ســره راغونډ شـــول. په داســې وخت کې چې دوی د یوې ســتراتیژۍ په جوړولو بوخت وو چې خپل موقف وســاتي او له قاتلینو څخه غچ واخلي، «بارکزیو په خوښــۍ د مبارکۍ چیغې وهلې او میرحاجي چې جهاد یې پلمه کړی و، له خپلو جنډو ســره ســمدلاســه راوګرځېد او داسې اعلان یې وکړ: «موږ لوی صـاحب [شـاه شـجاع] ولېږه چې له کوچني صـاحب

(c) ketabton.com: The Digital Library

[مېکناټن] سره یو ځای شي.» ټولو یو بل ته مبارکي ورکولې او داسې یې ویل: «اوس مو د کافرو بهرنیانو ريښې له هېواد څخه وایستلې.»»[۷۱]

یوازې یو سړي دا خپله دنده وګڼله چې د شاه شجاع مړي ته ورشي. دا سړی د شاه شجاع سقاو، مهترجان خان اسحاقزی و چې په لودیانه کې یې په تبعید کې د شاه شجاع ملتیا کړې وه. دی په همغه شپه ناوخته د شجاع مړي ته ورغی او ورسره پاتې شو چې له ټوټې ټوټې کولو څخه یې وساتي. سهار ته، ده او د شاه یو بل چوپړیال، عظیم ګل خان چې د عرض بیګي دنده یې لرله، د شاه مړی د خښولو له پاره چمتو کړ. دوی دواړو یوازې د ده د وژنې ځای ته څېرمه په یو نږېدلې جومات کې یو تېښلی قبر وکیندلو او هلته یې ښخ کړ. د قبر پر سر یې د ده ډولۍ کېښوده. دوی په هغه ځای کې هم تیرې غونډې کېښودې چېرته چې وژل شوی و.

د همغه دوبي په پای کې، په وینو ککړه ډولۍ او تیرې تر اوسه په هغه ځای کې شته وې چېرته چې د شاه دوه وفادارو چوپړیالانو پرېښې وې.[۷۲]

د شلمې پېړۍ په پیل کې، تاریخپوه فیض محمد ته ویل شوي وو چې وروسته شاه شجاع د خپل پلار، تیمورشاه په ښایسته مغول ډوله مقبره کې ښخ کړل شو. همداسې به وي او دا شونې ده چې د مقبرې په تلخونه کې له درې قبرونو څخه یو د ده وي، خو که دا رښتیا وي، د نوموړي قبر نښه شوی نه دی او څه نه دي پرې لیکل شوي چې دا د شاه موقف په نني افغانستان کې ښيي.

حتی د شاه شجاع په خپل دوران کې، د دغه دوو قبیلو ترمنځ د شخړو په اړه د بریال بارکزیو اند په هغه بڼه اغېز اچولی چې افغانانو د جګړې په اړه لیکنې کړې دي، ځکه چې دوی لږ تر لږه د هغه شاعرانو ملاتړي او خواخوږي وو چې دغه لیکنې یې کولې. د بېلګې په توګه، مولانا حمید کشمیري د شجاع د وژونکي په خوله کې دغه وینا اچوي چې د شاه په ځانکندن کې په چیغو ورته وایي: «اې بې رحمه مستبده! ته څه وخت شاه وې چې ځانته شاه وایې؟» او بیا زیاتوي:

دغه هېواد چې تا ته یې د شاه لقب درکړ
تا د ورانۍ سیورې پرې واچاوه او ویجاړ دې کړ
لکه لېونی پیل داسې نښه وې
تا پرنګي ځواکونه وهڅول او مرسته دې ورسره وکړه
په کابل او غزني ناتار راغی
د ظلم لاس هر کور ته ورسېد

(c) ketabton.com: The Digital Library

تا د اسلام خاوره د کفارو په خاوره بدله کړه
تا د کفر بازار سېکمن او ځواکمن کړ
ستا ظاهري بڼه لکه په مکه کې د یوه حاجي ده
خو په باطن کې د مسلمانانو د وینې تږی یې
تا زما ډېر ورونه ووژل
او ته وایې چې زه تا وژنم؟
زه له قانون سره سم د غچ وینې وباسم
ستا د ستوني په وینو به تا ومینځم چې له وینو پاک شې[۷۳]

دا په یقین سره رښتیا دي چې شاه عیبونه لرل او د قضاوت او ارزونې ډېرې غلطۍ یې وکړې. هغه په جګړه کې کابو هېڅ اغېزمن مشر نه و او د پاچاهۍ په ټول دوران کې، د ده غرور او ځان لوړ ګڼنې ډېر باالقوه ملاتړي ورڅخه پردي کړل. لکه څنګه چې ویلیم فرېزر وروسته له دې چې شاه شجاع په لمړي ځل د انګرېزي هند له پولې په ۱۸۱۶ کال کې تېر شو، لیکلي: «بې اړنګه، دی په خپلو غوښتنو او تمو کې له بریده وتلی شاهانه و.»[۷۴] د شجاع دغه د برم او پرتم شاهانه نظر د تیموریانو له سلطنت څخه سرچینه اخیستې وه: نوموړي په ۱۸۳۴ کال کې لارډ بېنټېنک Lord Bentinck ته لیکلي و چې دی باور لري چې «د خدای د ځانګړې ساتنې لاندې دی».[۷۵]
خو له ټولو دغه نیمګړتیاوو سره سره، شجاع یو د پام وړ سړی و: د ډېرې پوهې خاوند، هوښیار، هوډمن او په عزم کې تر ټولو ډېر نه ماتېدونکی و. د خپل ژوند په بهیر کې یې په وار وار ډېرې بدمرغۍ وزغملې چې وچې یې ډېری وخت د ده له کنټرول څخه وتلې وې، خو دی هېڅ کله ناخوالو ته تسلیم نه شو او نه یې نهیلی ته مخ کړ. نوموړي په خپله ځوانۍ کې، کله چې ورور یې خلع قدرت او ړوند کړل شو او دی په تېښته کې و، داسې لیکلي: «کله چې له سختیو سره مخ شوې، هیلې له لاسه مه ورکوه، تورې وریځې ډېر ژر ربه باران ته لاره ورکوي.»[۷۶] د ده په ټول ژوند کې دغه خوشبینۍ ده ته قوت ورکړی و. کټونکو، حتی په ډېرو خرابو حالاتو کې په وار وار د ده د «ظرافت او درنښت» یادونه کړې.[۷۷] انګرېزانو، دی ناکاره او بې اغېزې بللو او برنز په ځانګړې توګه مسخرې ورباندې کولې او ویل یې نوموړی داسې یو سړی دی چې د خپلو نیکونو سلطنت یې بایلود، خو کله چې د ۱۸۴۱ کال د نومبر په میاشت کې د پاڅون کرکېچنې شېبې راغلې، شجاع یوازینی کس و چې د پاڅون پر وړاندې یې یو اغېزمن ځواب وړاندې کړ. همدارنګه، نوموړی یوازینی سړی و چې د برنز د ژغورنې هڅه یې وکړه که څه هم برنز تل هڅه کوله چې نوموړی سپک کړي.
شاه شجاع تل په غیر معمولي توګه خپلو متحدینو ته په درنښت وفادار او خپلو تړونونو او هوکړو ته په داسې سیمه کې صادق و چې په دې دوارو کې یې ښه نوم نه درلود؛ نو ځکه نوموړي هېڅ کله بارکزي له دې کبله ونه بښل چې هغه جوړښت یې مات کړ چې د ده د نیکه، احمدشاه ابدالي او د دوست محمد خان د نیکه، حاجي جمال خان تر منځ شوی و او هغه دا چې سدوزي به پاچاهي کوي او بارکزي به د دوی وفاداره چوپړیالان وي. ده خپل ځانته د ډېر باکلتوره پارسي ژبو صفویانو او تیموریانو د تمدن د رښتیني وارث په سترګه کتل او په دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

باندې ډېر پوهان لکه مونټ ســټورټ چې په ۱۸۰۹ کال کې یې د شــجاع په دربار کې وخت تېر کړی و، په ډېره حیرانتیا پوه شــوي وو. د خپلې پاچاهۍ په اړه د ده لیدلوری یو شــاته پاتې غرنی او په انزوا کې ســلطنت نه بلکې داسې یو سلطنت و چې له نړۍ سره په اتحادونو تړلی او د عام پارسي تمدن په وسیله د سیمې له نورو هېوادونو ســره له دیپلوماتیکي، کلتوري او وټه ییز اړخه وحدت ولري. په خواشــینۍ ســره، دغه لیدلوري ته حتی نن هم د رسېدو نښې نه لیدل کېږي که څه هم دغه نظریه هېڅ کله په بشپړ ډول مړه شوې نه ده.

د شجاع واکمنې خپلو تېروتنو نسکوره نه کړه، بلکې په افغانستان باندې د یرغل او اشغال له ناورین څخه ډکې غلطې ادارې چې مشري یې اکلنډ، مېکناټن او په پای کې الفنسټون کوله، د نوموړي واکمنې له زوال سره مخ کړه. دغه ادارې نوموړی په یو داسې بېخونده او سخت حال کې راوست چې له یوې خوا انګرېزو اعتبار پرې نه کولو او دوی غلط کار ورڅخه اخیســته او له بلې خوا په ټول هېواد کې د کافرانو د نانځکې په توګه ورته کتل کېدل، خو بیا هم، د ۱۸۴۱ کال پاڅون د شـاه شـجاع پر ضـد نه، بلکې په ځانګړي ډول د انګرېزانو پر ضـد و. بې اړنګه، له افغان سرچینو څخه په ښکاره څرګندېږي چې د پاڅون ډېرو برخه والو خپله موخه دا بلله چې شاه له هغه زرین قفس څخه ازاد کړي چې د دوی په اند انګرېزانو د خپلو ګټو له پاره په کې اچولی و. ده ته پاڅون کوونکو حتی د پاڅون د مشــرۍ وړاندیز وکړ او هغه وخت یې له ده ســره مخالفت پیل کړ چې نوموړی له خپلو انګرېز ملاتړو څخه لیرې نه شو. پاڅون ډېر وروسته هغه وخت د سدوزیو- بارکزیو د واک په شخړه بدل شو چې اکبرخان کابل ته راورسېد. کله چې اکبرخان له کابل څخه جلال اباد ته لاړ، ډېر اشـرافیان بېرته شاه شجاع ته واوښتل. په دغه بهیر کې نوموړي په حیرانوونکې توګه خپل ګرانښــت درلود او کابو د ټولو هغه کســانو په پرتله ډېره موده ژوندی پاتې شـو چې په دغه ناکامۍ کې ښـکېل وو: شـجاع نه یوازې د برنز، مېکناټن او د کابل د پاتې پوځ په پرتله، بلکې د هغه سړي، رنجیت سېنګ په پرتله هم ډېر وخت ژوندی پاتې شو چې د ده تر ټولو ګرانبیه شتمني یې اخیستې وه.

د شاه شجاع تر ټولو لویه تېروتنه دا وه چې د خپلو بې کفایته انګرېزي ملاتړو په عسکرو یې ډېره ډېره وهلې وه. ده باید په ۱۸۳۹ کال کې وروســته له دې چې واک ته ورســول شــو، د ټولو انګرېزي ځواکونو په بېرته تګ ټینګار کړی وای. لکه څنګه چې په هغه وخت کې د افغانستان په هکله تر ټولو حساس او پوه انګرېز کتونکي، چارلس مسون یاده کړې وه: «افغانانو پر دغه جوړې باندې اعتراض نه درلود، خو د ترغیب او مینې په بنه یې خوښ نه وو.»[۷۸]

لکه څنګه چې په ۱۸۴۲ کال کې له کابل څخه د انګرېزانو له وتنې وروســته، د ده ګرانښــت بېرته اعاده شــوی و، د ســدوزیو د واکمنۍ د ملاتړ له پاره لا ډېر څه شــته وو، خو ده باور او تکیه پرې ونه کړه. پر ځای یې، ده د تل له پاره په خپلو ناګرانه متحدینو ځان غوټه کړی و او نه یې غوښتل چې له انګرېزانو سره خپلې اړیکې تروې کړي چې همدا یې د زوال وجه وګرځېده.

نو په پایله کې، د شــاه شـجاع توپاني ژوند چې ډېره برخه یې په ناکامیو کې تېره شــوې وه پای ته ورســېد. د ده بې وخته مړینې خپلو ځای ناســتو ته کوم وراثت پرې نه ښـود: لکه څنګه چې مولانا کشــمیري لیکلي، د ده زامن او لمســیان اوس داســې وو«لکه په یو څرځای کې چې یوه رمه شــپون ونه لري». که څه هم د کابل پوځ له ټولوژنې وروسته داسې برېښېدل چې د سدوزیو د واک بیا را ژوندي کېدل شوني وو، خو د نوموړي له مرګ څخه وروسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ده زامن او ړوند ورور، شـاه زمان په یو ناهیلي وضـعیت کې پاتې شـول او ډېر لږ فرصـت ورته پاتې و چې د خپلې کورنۍ واک مضــبوط کړي. په دې اړه هراتي دغه یادونه کړې: «ســدوزیو ته ورځ په توره شــپه بدله شــوه... اعلحضـرت ۶۵ کلن و چې ووژل شـو: ده د خپل اوږده ژوند د بریا او بدبخت خوند څکلی و او په دې پوه شـوی و چې په خپل بې وفا او هوبي• لاس لاندو باور ونه کړي. شـاه شـجاع الملک چې له یوې اشـرافي کورنۍ څخه و، هېڅ کله نه غوښتل چې د انګرېزانو د ډېرو کلونو مېلمه پالنې د احسان په هېرولو ځان وشرموي، خو د مېکناټن پر له پســې غـلـطـو پـرېـکـړو نـومـوړی داســې کـمـزوری کـړ چې بـېـرتـه اوچـتـېـدل یـې نـاشــونـي وو.»[۷۹] خو د شـاه شـجاع مړینې، نه جګړو او نه وژنو ته د پای ټکی کېښــود ځکه چې په داســې وخت کې چې د ده مړی د کابل په دوړو کې پروت و، د پالک کســاتي پوځ لا د مخه د جلال اباد په لور روان و او لکه څنګه چې مېرمن ســېل له خپلو اندېښمنو بندي کوونکو څخه واورېدل، دغه پوځ نه اسیر نیولو او نه یې په چا رحم کولو.[۸۰]

•هوبي: مذبذب

(c) ketabton.com: The Digital Library

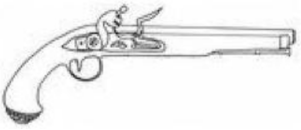

۱۰

د ناښنده موخې له پاره يوه جګړه

د ۱۸۴۲ کال د اپرېل د شپږمې په ماښـام، د جلال اباد په شـاوخوا کې د اکبر خان توپخانه په درزاري شـوه او يو لړ د خوښۍ ړناوې يې د توپونو په پرله پسې ډزو جوړې کړې. ټوله شپه ډزو دوام وکړ - دغه ډزې د چونۍ له دېوالونو څخه اورېدل کېدې - او ورپسې به د خوښۍ نارې او د ساز او نڅا غږ د کلابندۍ له ليرې ليکو څخه راغی.

اکبرخان د توپخانې د ډزو امر ورکړی و چې د شجاع مړينه او پر سدوزي سيالانو او دښمنانو د بارکزيو مرګونی ګوزار ولمانځي، خو د کلابند ښـــار له دېوالونو د ننه، په ډزو دغه لمانځنه په يوه بله مانا تعبير شـــوه. په چونۍ کې پوځيان پوهېدل چې پالک به د خيبر د نيولو په موخه د سـختو او سـتونزمنو عملياتو هڅه وکړي؛ نو په چونۍ کې انګرېزانو داســې وګڼل چې د توپونو ډزې د پالک د ماتې په خوشـحالۍ کېږي. د انګرېزانو د يو جاســوس يو غلط راپور د دغه تېروتنې پخلی وکړ او دا په کې زياته شوې وه چې اکبر خان مرستندويه ځواکونه خيبر ته لېږلي چې د پالک پاتې پوځ ختم کړي.

سـېل د جلال اباد د دفاع له پاره خپله ټوله ارزونه په دې خيال کړې وه چې پالک به ډېر ژر د دوی ژغورنې ته ورځي او اوس چې مهمات نږدې خلاص وو او يوازې ۵۰۰ پسونه د عسکرو د خوراک له پاره پاتې وو، سېل په دې باور شـو چې اوس دومره بديلونه نه دي ور پاتې؛ نو په ژور خپګان کې ډوب شـــو. د نوموړي ځوانو افســرانو دی وډومارلو چې ټول خطرونه په ځان ومني او د کلابندۍ د ماتولو له پاره يوه وروســتۍ هڅه وکړي که څه هم له غلزيو او شـينوارو څخه جوړ د اکبرخان لوی پوځ په شـمېر کې لږترلږه درې برابره د چونۍ د پوځيانو په پرتله ډېر و. ورپسې د جګړې يوه شـورا جوړه شوه او د شورا په غونډه کې «هر چا خپل اند ځرګند کړ چې که دوی ستېږي؛ نو ښه به دا وي چې وسله په لاس د نرانو په څېر مړه شــي». لکه څنګه چې ريويرډ جورج رابرټ ګليګ ليکلي: «دوی به خپله وروســتۍ هڅه وکړي او په خپله وروستۍ جګړه کې به ښکېل شي. پايله يې چې هر څه شوه، شي دې، خو دوی ته به د دان پورو دومره ګولۍ پاتې نه شي چې په يوه بله هڅه کې يې وکاروي؛ نو ځکه دا اړينه ده چې د دوی بريا نه يوازې حتمي بلکې بشپړه هم وي، دومره بشپړه چې دوی ته د خيبر او ښايي له خيبر څخه وړاندې لاره هم خلاصه شي.»[1]

په همدغه ماښـام وروسـته له ډېرو خبرواترو، يوه سـاده سـتراتيژي جوړه شـوه. ټې عسـکر او د کمپ ملکيان به له خپلو جوړو کړو نېزو سـره په کلا کې په دفاعي سـنګرونو کې درېږي او پاتې ټول جوړ عسـکر به په درېيو ډلو وېشـل کېږي. درې واړه به «مخامخ د اکبرخان پر کمپ يرغل کوي، کمپ به ســوځوي، اکبرخان به د ســيند په لور شـــاته تمبوي، او ټولې وسلې به يې چونۍ ته راوړي».[2] دوی د ماتې په صورت کې بل پلان يا بديل نه درلود. د راتلونکې ورځې له ساړه سباونه مخکې، د اپريل د اوومې د سپېدو په رڼا کې د ښار دروازې خلاصې شوې او د ډسمبر د پای راهيسې کله چې د سـېل قوا جلال اباد ته راورسـېده، په لمړي ځل ټوله چونۍ د ښـار له دېوالونو بهر راووته. د سـېل تمه وه چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکبر پر دفاعیانو نابېره برید وکړي، خو د جنرال د دغه قمار خبره په یو ډول نه یو ډول د اکبرخان سرېو ته رسېدلې وه. کله چې د جلال اباد په ختیځ کې د غرونو تر شا لمر راپورته شو، عسکر پوه شول چې اکبرخان مخکې له مخکې خبر شوی و او خپل ټول پوځ یې «چې په زرګونو پوځیان وو»، جګړې ته چمتو کړې و.[۳] ډزې سمدستي پيل شوې او لمرنۍ مرګ ژوبلې ترټولو ختیځ لوري ډلې ته ورواوښتې. د دغه ډلې قومانده اوږد ږیري تعمیدي شراب نه څښونکي هنري هولاک کوله. اکبر خپل ټول اسوال د ده په لوري د یرغل له پاره واستول. کله چې «د اسوالو لویه ډله» ورنږدې کېده، هولاک په کراره خپلې ډلې ته امر وکړ چې مربع جوړه کړي. ورپسې یې له دوی څخه چاپېر اسوالو ته سخته مرګ ژوبله واړوله او یرغل یې شاته وتمبولو. نوموړي وروسته لیکلي: «ما تل دا احساس کولو چې خدای زما په پلو دی.» په کلا کې د کلابندی په بهیر کې د ده له وعظ څخه عسکر ډېر ستړي شوي و، خو دلته د جګړې په ډګر کې، د ده په کابو مرموزه بنه سره سینه یې ډېره خوښه شوه. په دې اړه یې یو عسکر داسې لیکلي: «دی له ډزو لاندې داسې ارامه درېدلی و لکه چې له مېرمنو څخه په یوه ډکه حجره یا مېلمه خونه کې ولاړ وي.»[۴]
د جګړې په ټول بهیر کې، د ښار له دېوالونو څخه توپخانې په ډېره ځیرکۍ له دغو درېیو انګرېزي ډلو سره مرسته کوله. دا هغه څه وو چې انګرېز پوځیانو په کابل کې هېڅ کله سم کار ترې نه و اخیستی. خو دلته، لکه د اشغال په لمړنیو جګړو کې، د توپخانې کره او اغېزمنو ډزو د افغان قبایلو پر ضد جګړه کې ډېر توپیر راوست ځکه چې افغانان د توپ له مردکیو څخه ډکو ګولیو او له مړنو چاودېدونکو مرمیو سره اشنا نه وو. سربېره پر دې، د جلال اباد هوار ډاګونه هم د دسپلین لرونکې پلې قوا د انګرېزي ډوله جګړې په ګټه وو او دلته افغانانو له غرنیزه چریکي تکتیکونو څخه چې په غاښیو کې انګرېزانو ته ډېر زیانمنوونکي وو، کار نه شوی اخیستی؛ نو سمدلاسه دا څرګنده شوه چې له شپږو میاشتو وروسته اوس وضعیت د انګرېزانو په ګټه بدلېده.
کله چې سېل خپل مرستیال ویلیم ډني ته امر وکړ چې د ختو په هغه کوچنۍ کلا یرغل وکړي چې د ښار او اکبرخان د کمپ تر منځ ولاړه وه، په پرمختګ کې لږ وقفه راغله. په ګډوډۍ کې، کله چې ډني - هغه سړی چې په ۱۸۳۹ کال کې یې پر کندهار بریالی یرغل وکړ او یو کال وروسته یې دوست محمد خان ته په بامیانو کې ماته ورکړه - د خپلو سرېو په سر کې په منډه د کلا له دروازې څخه د ننه کېده، په ګولۍ ولګېد او مړ شو، خو له دې سره سره پرمختګ دوام وکړ. د اکبرخان لیکو ته په نږدې کېدو سره، افغانانو پر انګرېز پوځیانو ډزې پیل کړې. انګرېز پلې ډلې خورې شوې او له برچو سره یې پر افغانانو ورمنډه کړې. تامس سیټن چې یو له هغه کسانو څخه و چې تر نورو مخکې وو، داسې لیکلي:

زموږ ډلې ډېر ژر د اکبرخان کمپ ته د ننه شوې. موږ ورمنډې کړې او پرته له کوم خنډه ورانډې لاړو. دښمن په ونو کې مخ په تېښته شو. موږ د دوی ګڼ شمېر ولیدل چې په سیند کې یې ځانونه واچول. د سیند اوبه دومره ډېرې او چټکې وې چې ډېری یې مړه کړل. د دښمن اسوالې ډلې د څه وخت لپاری مقاومت وکړ، خو کله یې چې د دوی پر ضد زموږ د اسوالو او توپونو نندارہ ولیده، دوی هم د سیند په غاړه شا ته شول. د اکبر ټول کمپ زموږ لاس ته ولوېد. د ده توپونه، مهمات، جنډې، د لوټ مال او نور هر څه یې چې درلودل، موږ ونیول. وروسته، د بېګل په غږ زموږ پلي جنګیالیو ته د بېرته تګ امر وشو او زه له څو کسانو سره له دوی څخه بېل شوم چې خېمو او څپرو ته چې د ونو له څانګو او درمو څخه جوړې وې، اور واچوم. دغه څپرې او خېمې بېخي ډېرې وې او لوګی یې دومره ډېر و چې ټولې درې ته یې زموږ د بریا خبر ورکړ. یو شمېر اوښان او د غلې ډېرۍ هم لاسته راغلې... د دښمن پر تانبو باندې د برید په ترځ کې له خواشینوونکې تېروتنې سره سره [د ډني وژل کېدل]، زموږ مرګ ژوبله په حیرانوونکې توګه لږ وه. په ټوله کې زموږ یوولس کسه ووژل شول.[۵]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ماښام په اوو بجو هر څه پای ته ورسېدل. ځېل شوي او ټپي افغان کلابند کوونکي ژر د ګندمک په لور بېرته ستانه شول او غرمې ته نږدې د اعاشې او اباتې کارکوونکي لا د وخته ښار ته په ډېره پیمانه د نیول شوو باروتو، د توپ او ټوپک ګولیو او د غلې په لېږدولو بوخت وو. همداراز «ډېر چرګان او هیلۍ چې هاخوا دېخوا الوتل» هم راوړل شول. خوشحاله ګلیګ لیکلي: «بریا هېڅ کله دومره بشپړه نه وه لکه دا چې وه. اکبر او ځېل شوی پوځ یې د کابل په لوري وتښتېدل او په دې بل لوري کې د سیمو مشرانو خپلې تسلیمۍ راولېږلې.»[6]
نهه ورځې وروسته کله چې بلاخره د پالک مرستندویه ځواک ترسترګو شو، د چونۍ پوځیانو د دې توان درلود چې د دوی بدرګې ته پر اسونو ورشي. کساتي پوځ په دې خیال و چې دوی به اوس د چونۍ کلابند شوي پوځیان په اوږدو ږیرو، ستړي ستومانه مخونو، څیرې او زړو جامو کې ویني، خو پر ځای یې دوی «کتل چې دغه ټول پوځیان چاغ، ګلابي، د ښې روغتیا خاوندان، په ډېر پام او پاک ږیرې خرېیلي او داسې پاکې جامې یې په تن وې لکه د هند په یوه تر ټوله منظمه اډه کې چې هستوګن وي. خو برعکس، موږ د مرستدویه ځواک سرېو، له دوی سره ډېر توپیر درلود... زموږ کوټونه او پرتوګونه څیرې او چټل وو او لمر مو شونډې او مخونه تناکې کړي وو.»[7]
په داسې وخت کې چې د پالک ځواک ښار ته د ننه کېدلو، دوی ته مخامخ باجه غږول کېده او داسې پخوانۍ یعقوبي• Jacobite سندره یې ورته بلله: «اه، تاسې باید ډېر مخکې راغلي وای.»

د تل په څېر، چا جنرال پالک بیړې ته نه شوی اړ ایستلی او پرمختګ یې په بې رحمۍ له تاوتریخوالي ډک او په ډېره مېتودیکي بڼه و.
کله چې ده پر خیبر خپلې منګولې ټینګولې، د ده سپاهیانو د افغانانو د مخکنیو ظلمونو په بدل کې غچ اخیستنه پیل کړه. دوی به د هغه افریدیو چې دوی وژلي وو تنې ټوټې ټوټې کړې او د خپلو ټوپکو «برچې به یې د دوی په ککریو کې وهلې وې او د بریا د نښې په څېر به یې کمپ ته راوړلې». په وژل شوو کې یو شمېر افریدۍ ښځې هم وې*. د پالک یو افسر دویم بریدمن ګرین ووډ Greenwood دغه سپاهیان وترټل، خو یوه یې په ځواب کې ورته وویل: «صاحبه، په دغه ناولي غاښـي کې ما خپل دوولس پوځي ورونه له لاسه ورکړي؛ نو زه به په ډېره خوشحالۍ خپله برچه په یو میاشتني خیبري ماشوم کې چې د مور په غېږ کې یې هم وي، خښه کړم.»[8]
پالک په دې اړه داسې څه ونه کړل چې د دغه ګروهنې مخنیوی وکړي او کله چې د جلال اباد په لور روان و، د ده کساتي پوځ به هغه کلي وسوځول چې دښمن به وګڼل شول. دوي یوه بانده چې د لوټ مال او د وژل شوو عسکرو یونیفورم یې په کې وموندل، په مېتودیکي ډول له خاورو سره برابره کړه. پالک په یوه استونه کې په بې پروا بڼه لیکلي:

• د برتانیې په تاریخ کې په ۱۶۸۸ کال کې د معزول او تبعید شوي پاچا، دویم جېمز پلویانو ته یعقوبیان وایي. ژباړن
*کېدای شي دغه ښځو جنګیالیو ته اوبه وروړلې. په جګړه کې دا د پښتنو ښځو دود و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«د علي بوغان Ali Boghan ويجاړونه د نابېره احســاســاتو د پارېدنې پايله وه چې هېڅ تمه يې نه کېده او موږ يې د مخنيوي له پاره احتياطي چارې اړينې نه وې ګڼلې.»[۹]

جلال اباد ته چې ورســېد، پالک بيا هلته تم شــو. که څه هم په چونۍ کې ډېرو کســانو غوښــتل چې پرته له ځنډه په اکبرخان پسـې چې کابل ته په تېښــته کې و، لاړ شـي، خو پالک هوډمن و چې هېڅ څه د بخت ازموينې ته پرېنږدي. لکه څنګه چې چونۍ خپل ټول اوښـان د کلابندۍ په بهير کې خوړلي و، پالک په دې اند و چې د پوره اکمالاتو د لېږد له پاره د بار ځاروي لږ دي؛ نو مخکې له دې چې د کابل د بيا نيولو په موخه وړاندې لاړ شـي، لږترلږه ۹۰۰۰ نورو اوښــانو ته اړتيا وه.[۱۰]

ســربېره پر دې، تراوســه دا هم څرګنده نه وه چې نوی لوی والي به ده ته د څومره وړاندې تګ صـلاحيت ورکړي او په ډېرېږونکې توګه داسې ښې، ښـانې ليدل کېدې چې اېلېنبوره چې يو وخت جګړه پال و، اوس په وېره کې و او اړنګ يې ډېربده. اېلېنبوره د کلکتې د تشې خزانې په هکله اندېښــمن و؛ نو پالک او ناټ ته يې پيغامونه لېږل چې اوس چې جلال اباد نيول شــوی او اکبرخان ته ماته ورکړل شــوې ده، دوی بايد د عملياتو پای ته رســول پيل کړي او بېرته هند ته د راتګ تابيا ونيسـي. که چېرې اړتيا وي، بنديان او يرغمل دې خپل برخليک ته پرېښــودل شـي. د جلال اباد او کندهار چونيو هېڅ باور نه کولو چې دوی د کابل له بيا نيولو څخه منع کړل شول، هغه هم په داسې وخت کې چې اکبرخان مخ په تېښـته و. کله چې براډ فوټ دغه خبر واورېد، داسې يې وليکل: «داسې ښکاري چې په دغه هېواد کې تېروتنې زموږ په برخه دي. د پلازمېنې په لور يو ځواکمن پرمختګ به بې اړنګه بريالی وي او دا هم کابو يقيني ده چې پايله به يې د هېواد بشـپړه تسـليمي وي... [خو] جنرال ته د حکومت له خوا هېڅ ډول دسـتور نه دی ورکړل شـوی او حتی که همدا اوس يې کولی هم شوای، ده به يرغل په لاره نه و اچولی ځکه چې نوموړی نه پوهېږي چې مشران څه غواړي.»[۱۱]

په کندهار کې کله چې لارنس - چې په انګرېزي هند پورې يې د ټول افغانستان د ضميمه کولو کمپاين کولو - د کندهار په ګډون د ټول افغانستان د پرېښـودلو په هکله ولوستل، هک پک شـو او داسې يې ليکلي: «د کندهار د پرېښـودلو بې وخته امر داســې و لکه زموږ پر ســر چې تکه ولوېږي.» جنرال ناټ لا ډېر زړه توری شــو چې د بريا شــبې ورڅخه واخيستل شوې. نوموړي خپلې لور ته ليکلي:

> په واک کې خلک يا ټول لېونې دي او يا خدای د يوې ښــې موخې له پاره ړانده کړي دي. زه له کار څخه ډېر ډېر ســتومانه يم. له دغه هېواد څخه ستړی يم او د خپلوهېوادوالو له ځېنتوب څخه ستړی يم... زما عسکرو څلور مياشتې تنخوا نه ده اخيستې. د کندهار په خزانه کې حتی يوه روپۍ نه شته او پور هم نه اخيستل کېږي. د ناروغانو او ټپيانو له پاره هېڅ درمل نه لرم. د عسکرو له پاره د غوايو کراچۍ نه لرم او نه يې د پېرودلو او يا کرايه کولو له پاره پيسـې شـته او مهمات مې لږ دي. د تېرو شـپږو مياشـتو راهيسـې مې د دغه ټولو غوښـتنه کړې ده او کوم يې، خو يوه کوچنۍ مرسته هم راسره نه ده شوې... څومره مې په اسـتراليا کې يوه ښـايسـته ځای ته زړه کېږي.[۱۲]

جنرال پالک او ناټ دواړو بېرته تګ نه غوښـت؛ نو هر څه يې ځنډول او اېلنبوره ته يې پرله پسـې پلمې لېږلې چې ولې تر اوسه په بېرته ورتګ نه دي توانېدلي - خرابه هوا، د لېږد د وسيلو نشتوالی، پيسې او داسې نور - او په عين وخت کې يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هند او برتانيه کې تندلاري پاليسي جوړوونکي هڅول چې ايلېنبوره اند بدلولو ته وهڅوي. ډيوک اف وېلېګټن* Duke of Wellington، چې د جګړې ډېر پلوی و، لوی والي ته وليکل: «دا ناشونې ده چې په هغه کلکه بنه چې زه يې غواړم تا ته ټينګار وکړم چې په ختيځ کې زموږ د پوځ د حيثيت بيا اعاده څومره ارزښت لري.»[۱۳] پالک هم کلکتې ته په پرله پسې ليکونو کې همدغه خبره کوله او ويل يې: «زموږ د وتلو په اړه زه وېره لرم چې په اوسني وخت کې به دا تر ټولو بده اغېزه ولري. دا به يوه ماته وګڼل شي او د يو ځواکمن ملت په توګه به زموږ حيثيت د نړۍ په دغه برخه کې له منځه لاړ شي.»[۱۴] ايلېنبوره پوه شو چې نوموړی به په دې تورن شي چې يو ښه فرصت يې له لاسه ورکړ چې له اکبرخان څخه يرغمل ازاد او د انګرېز پوځ حيثيت بېرته اعاده کړي؛ نو د داسې لارې په لټه کې شو چې خپل دريځ بېرته بدل کړي.

پالک دې ته تم و چې ايلېنبوره يې پرې ورخوشې کړي، خو په عين وخت کې يې له هغه افغانانو غچ اخيست چې د ده لاس وررسېده. نوموړي جزايي ډلې د جلال اباد د درې قبيلو ته لېږلې چې د «دوی د کورنو د بامونو په نړولو او د هر هغه څه چې سوځول کېدل، په سوځولو» دوی ځانته تابع کړي.[۱۵] يو غونډ په سوېل کې د شينوارو سيمې ته ولېږل شو چې ټولې کلاوې او ټول کلي وسوځوي او ټولې ونې يې چپه کړي. يوازې په يوه ورځ کې يې ۳۵ کلاوې وسوځولې. د توپچي اګستس ابټ Agustus Abbott تر قوماندې لاندې يو بل غونډ د ګندمک په لور ولېږل شو چې د کليو اوسېدونکو ته چې د څلورڅلوېښتمې قوې وروستي ژوندي پاتې يې په ټوليزه توګه وژلي وو، سزا ورکړي. نوموړي وروسته ليکلي: «موږ د انګورو ټول باغونه له منځه يووړل او د دوه پېړيو زړو ونو چاپېر مو ژوره کړۍ وکينده. د دوی کلاوې او کورونه مو وران کړل، دېوالونه مو والوزول او د دوی ښايسته ونې مو وچېدو ته پرېښودې**. دغه غچ په خپل اغېز کې بشپړ او دوامداره و. دغسې بد چلند د خواشينۍ وړ و، خو د درس داسې ورکړه اړينه وه.»[۱۶] د پوځ سياسي افسر، مکګرېګر هم د دغه ظلم او ورانۍ په پلوۍ ليکلي چې کېدای شي وران دېوالونه ژر ورغول شي، خو د ونو داسې له منځه وړل چې يو متمدن اند ته به بربريت ښکاره شي، يوازينۍ لاره وه چې افغانانو ته «زموږ د ځواک کچه ښکاره شي څکه چې دوی د خپلو ونو له سيوري خوند اخيست». داسې امر شوی و چې «سمدلاسه د هر هغه کلي چې له اکبرخان سره د مرستې ګمان پرې کېده، کلاوې، کورونو، ونې، غله او واښه له منځه يووړل شي».[۱۷]

په عين وخت کې، په جلال اباد کې د تودوخې او له وچې يې د مرضونو راتګ د پوځيانو ناخوښي او ځورېدنه ډېروله. لمړی بريدمن ګرين ووډ په دې هکله ليکلي:

د افسرانو په منځ کې ناهيلي او د عسکرو په منځ کې د ناراضتيا بنګاری هغه وخت ډېر شو چې دوی لمړی په ورځو او ورپسې په اونيو بېکاره پراته وو... هره ورځ ګڼ شمېر اوښان او نور د بار وړلو څاروي مړه کېدل او د دوی له مردارو او په کمپ کې د چټلی تودوم د زغملو وړ نه و. د مړو څارويو مردارو چې په هره خوا کې پراته وو، په ميليونونو مچان وزېږول او له دوی څخه به فضا توره وه. دې زموږ ربړه دومره ډېره کړه چې يوه دقيقه ارامتيا راته ناشونې شوه. تدارکات خراب او لږ وو. د سړيو په منځ کې ناروغي خوره شوه او

---

*ډيوک اف وېلېګټن هغه ايرلندي انګرېز پوځي و چې ناپليون ته يې په ۱۸۱۵ کال کې په واټرلو کې ماته ورکړه او وروسته له ۱۸۲۸ کال څخه تر ۱۸۳۲ کال پورې د برتانيې صدراعظم و. (ژباړن)

**په ۱۹۹۰ مو کلونو کې کله چې طالبانو په پروان کې چې تاجک کلي په کې ډېر دي، خپل زغم بايلود، د باغونو او انګور تاکونو پر وړاندې يې همدغسې تکتيک وکارولو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی به په ترخه بڼه سرېکونه کوله چې د دې پر ځای چې سمدلاسه د دښمن په لور د خوځېدو قومانده ورکړل شي، دوی د دې له پاره دلته راوستل شول چې د ډارنو په څېر په دغه طاعون وهلي ځای کې مړه شي.[۱۸]

د تودوخې درجه ډېر ژر ۴۳ سانتي ګرېډ ته اوچته شوه او ډېرو افسرانو به خپل وخت د کورونو په سړو تلخونو کې تېرولو.

په کلا کې یو سړی په ځانګړې توګه ډېر غمجن ښکارېده. تامس سیټن لیکلي: «هر ماښام، کله به چې عسکرو ماښامنۍ پیل کړه، جنرال سېل به غلی ووت چې ظاهراً زموږ د کار د پرمختګ کتنه وکړي، خو په حقیقت کې به د خپلې ښځې او لور د ناچاره وضعیت په اړه په فکر کې ډوب و او له ځان سره به یې ارزونې کولې چې دوی څرنګه وژغوري.» سیټن پوه شو چې اوس خو کلابندي ماته شوې او په دې اړه د سېل اندېښنې لیرې شوې وې؛ نو د نوموړي فکر خامخا د خپلې کورنۍ د برخلیک په اړه ډېر څرخي، په ځانګړې توګه اوس چې اېلېنبوره له افغانستان څخه د پوځ د ایستلو په اړه سوچ کولو او داسې ښکارېدل چې د جګړې یرغمل او نور برمته کسان به په اسارت کې پرېښودل شي. د کلابندۍ په وخت کې داسې ګنګوسې هم وې چې اکبرخان به مېرمن سېل د ښار د دېوالونو مخته راولي او هغې ته به د سېل پر وړاندې شکنجه ورکړي چې تسلیمۍ ته یې اړ کړي. یو ماښام سیټن په پیره درېدلی و او په دې مهال سېل هم یوازې ورښکاره شو. دلته، سیټن خپل زړه راغوند کړ او له جنرال څخه یې پوښتنه وکړه چې که دغه ګنګوسې رښتیا شي، دی به څه وکړي: «زما لوري ته یې، ژېړ خو جدي مخ واړولو او په کېېدلو ژورو احساساتو یې داسې ځواب راکړ: «زه به د هر توپ میل د هغې په لور واړوم، زما زاړه هډوکي دې د دغه کلا په ړنګو کې ښخ شي، خو زه به هېڅ کله تسلیم نه شم.»»[۱۹]

داسې ښکارېدل چې د سېل له خوا د اکبرخان ماته، مېرمن سېل او نورو اسیرانو ته یو له ښو او بدو څخه ګډ خبر و.

لکه د جلال اباد په چونۍ کې، دوی غلطې ګنګوسې اورېدلې وې چې پالک ته ماته ورکړل شوې؛ نو دوی په ژور خپګان کې ډوب شوي وو، خو کله چې د سېل د بریا او د خیبر له لارې د پالک له بریالي راتګ څخه خبر شول، دوی ته د ابهام حالت بیا راژوندی شو او له یوولسو اونیو ثبات وروسته، بیا پر اسونو کښېنول او د شمال په لوري ولېږل شول چې د انګرېزانو د ژغورنې له ممکنه هڅې لیرې وساتل شي. دوی وروسته خبر شول چې د جلال اباد له جګړې څخه وروسته، ډېرو مشرانو - په ځانګړې توګه د ختیځ غلزي مشرانو - «غوښتنه کوله چې دوی ټول ووژل شي، خو یوازې په خپله اکبرخان د دوی د ژغورنې له پاره مداخله کوله.»[۲۰]

مخکې له دې چې دوی بیا لالهانده ولېږل شي، د اکبر خان خسر او په لغمان کې د بابکرخیل غلزیو مشر چې دغه بندیان یې په اسارت کې وو، د دوی د مالونو غوره توکي واخیستل. مېرمن سېل لیکلي: «ده د مېرمن مېکناټن ټولې ګانې واخیستې چې له یو لک روپیو څخه یې ډېر ارزښت درلود او همدا راز د دېرش - څلوېښت زره روپیو په ارزښت شالونه یې هم ترې واخیستل.» خو مېرمن سېل نه غوښتل چې په اسانۍ لوټ شي. نوموړي دوام ورکوي: «دوی زما

(c) ketabton.com: The Digital Library

جعبه لرونکی بکس په ډېره خوښۍ واخیست - خو ما هسې بې ارزښته چتیات او یو څو کوچنې بوتل چې ما ته بې ګټې وو، په کې اېښي وو. هیله منه یم چې افغانان د دغه بوتلو مواد د دارو په خیال وخوري او اغېزمن ورته تمام شي. په یو بوتل کې نایتریک اسید او په بل کې د سپلورنایټریټ محلول و.»[۲۱]
څو ورځې وروسته د اسیرانو کاروان د ټپي اکبرخان له کاروان سره چې د کابل په لوري روان و، مخامخ شو. کله چې جورج لارنس د دوی له څنګه تېرېده، اکبر خان یې په ډولۍ کې ولید . نوموړي لیکلي:

اکبرخان په رنګ ژېړ او ناروغه ښکارېده او ټپي لاس یې په غاړه کې اچولی و. زموږ سلام ته یې په ډېر ادب ځواب ورکړ او کله یې چې زه له څنګه تېرېدم، ما ته یې موسکا وکړه او په اشاره یې راته ووېل چې ورسره یوځای شم. نوموړی په ډېره ازاده بڼه او د یو سرتېري په څېر د سپل د بریا او د خپلې ماتې په هکله وغږېد. زموږ د عسکرو زړورتیا او همدا راز د سپل ښکاره بڼه یې چې د خپلو عسکرو په سر کې پر خپل سپین اس سپور و، وستایله. ده ومنله چې سرېو یې په بېړه تېښته وکړه او دی په خپله اړ شو چې له خپلې ډولۍ ووځي او په اس وتښتي. که چېرې په ده پسې زموږ ځواکونه څو میله د سیند تر غاړې تللي وای، هغه حتماً یرغمل نیول کېده ځکه چې نوموړی څو ساعته هلته تم و څو یوه جاله ورته برابره کړل شي چې له سیند څخه یې تېر کړي.[۲۲]

وروسته اکبر خان دوی ته د خدای په امانی لاس وخوځولو او د کابل په لوري روان شو. بندیان په یوه بله لاره د تېزین غاښي په سر کې یوې کلا ته ولېږدول شول. په لاره کې دوی یو ځل بیا د جنورۍ د میاشتې د شاتګ په لاره تېر شول او په وار وار هیبتناکه تېر یادونه یې تازه کېدل. لارنس لیکلي: «ډېر هغه مړي چې په واوره کې پټ پاتې وو، لږ خراب شوي وو خو ډېر نور په اسکلیټ بدل شوي وو.»[۲۳] تر ټولو غمجنه صحنه د سپاهیانو د لښکر د ببرو او ځنګلي شوو پاتې عسکرو لیدل وو چې ځینې یې تر اوسه د اوچتو غاښیو په غارونو کې پټ وو. مېرمن سېل یو غار ولید چې مخې ته یې د انسانانو ډېر هډوکي انبار پراته وو «او د غار خولې ته څېرمه له وینو څخه داسې ښکارېدل چې د پایښت له پاره دوی یو بل خوړل. په غار کې لږ د ننه، ما د اروا په څېر درې څېرې ولیدې چې په خاپوړو خوځېدلې او د تېرېدو په مهال کې مې له دوی څخه د مرستې غږ واورېد».[۲۴]
په راتلونکو څو ورځو کې د یرغملو جبري یون په باران او ډېرو ختو کې و. سروبي ته څېرمه باران دومره ډېر شدید شو چې بلاخره ناروغه الفنستون یې ختم کړ. لکه څنګه چې ده ډېر مخکې وړاند وینه کړې وه، دی به بیا هېڅ کله په پوله کې د ښایسته سیسیو دیدن ونه شي کړی. که څه هم د دغه ناورین پړه چې د بندیانو دغه حالت ته یې لاره هواره کړه، یوازې او یوازې د ده په غاړه وه، خو د ده د شخصي جذابیت له وجې، نورو یرغملو یې په وفادارۍ تر پایه پالنه وکړه. ده ته مکنزي او لارنس په ځانګړې توکه زړه سوی درلود او د نوموړي د چوپړیال، مور Moore سره یې په نوبت د دغه بوډا جنرال چې ورځ تر بلې یې حالت خرابېدو، پرته له درمل څخه پالنه کوله. مکنزي «وتوانېد چې د انارو له پوټکي څخه د سپکمنتیا شربت جوړ کړي او تر یوې کچې د الفنستون وروستیو ځورېدنو ته ارامتیا ورکړي».[۲۵] لارنس لیکلي: «ده په وار وار راته ووېل چې هیله او حتی دعا کوي چې مړ شي. د شاتګ ډاروونکی هیبت یې په خوب او ویښه کې تل د سترګو مخې ته ولاړ و. زموږ ټولو زړه ډېر ورته بدېده او هڅه مو کوله چې دغه بوډا ته ډاډګېرنه او ارامتیا ورکړو، خو هېڅ ګټه یې نه کوله ځکه چې ذهن او ځان یې له کاره وتلی و او په ښکاره یې د شاتګ پېښو زړه مات کړی و. زخمونه یې جوړ نه شول، خو ده یې پروا نه لرله. د ذهن رېړېدنه یې دومره ډېره وه چې حتی د خپل وجود دردونو ته یې پام نه کېدلو ...»[۲۶]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژوند په خپله وروستۍ شپه کې، الفنسټون له خپل چوپړيال څخه یوه کاسه اوبه او یو پاک کمیس وغوښت. له مینځلو او کمیس بدلولو وروسته، نوموړي مکنزي ته وویل چې هغه دعاوې ولولې چې مړینې ته په نږدې خلکو لوستل کېږي او خپل له ژړا څخه ډک چوپړيال ته یې وویل چې سر یې اوچت کړي. د دغه مهال په اړه لارنس داسې لیکلي:

زه خوارکي جنرال ته نږدې په وچ غولي پرېوتم. [ده] ټوله شپه هېڅ سترګې پټې نه کړې ځکه چې له ډېر درد څخه ځورېده. ما څو ځلې خبرې ورسره وکړې، خو ده به یوازې مننه راڅخه کوله او و به یې ویل چې زه ده ته هېڅ نه شم کولی او ډېر ژر به هر څه پای ته ورسېږي... درد یې ډېر زیات و، خو ده به په زغم او منلو ګاللو. په وار وار یې ما ته وویل چې ډېر خواشینی دی چې د شاتګ په بهیر کې ونه وژل شو. د ده د مهربانه او نرم طبیعت او د نورو په کارو کې د نه غرض له کبله، موږ ټولو ورته درناوی کولو او که څه هم ده ته یې خپله مړینه تر ټولو خوشحاله خلاصون و، خو موږ ټول یې په مړینه خواشیني وو.[۲۷]

کله چې اکبرخان د جنرال له مړینې خبر شو، په درناوي او ادب یې امر وکړ چې مړی یې له چوپړيال سره جلال اباد ته ولېږدول شي، خو دا به د الفنسټون په برخلیک کې وو چې حتی په مړینه کې هم وځورېږي. بېرته د جلال اباد په لاره کې یوه ډله لاروي غلزي پوه شول چې څه لېږدول کېږي. دوی تابوت خلاص کړ، بیا یې مړی لوڅ لغړ کړ او په تیږو یې وویشت. اکبر یوه بله اس واله ډله ولېږله چې مړی او ساتونکي یې وژغوري. بیا یې دواړه، مړی او چوپړيال، په جاله کې د کابل سیند له لارې د جلال اباد دروازو ته ولېږل.
هلته د اپریل په دېرشمه، پالک او سېل دغه کم بخته جنرال په بشپړو پوځي تشریفاتو خښ کړ*.

کله چې د اکبرخان د بشپړې ماتې خبر کابل ته ورسېد او د ده ځپل شویو جنګیالیو د اپریل د اتمې په ماښام کابل ته نګوښېدل پیل کړل، هلته ډېره وېره رامنځته شوه او د بارکزیو ډېرو ملاتړو غونډیو ته تېښته پیل کړه.[۲۸]
د فتح جنګ او سدوزي شهزادګانو چې د خپل پلار له وژنې راهیسې وارخطا په بالاحصار کې ایسار پاتې وو، هیلې بیا راژوندۍ شوې. دوی د خوراکي توکو، وسلو او مهماتو په غونډولو پیل وکړ او د دوی د اصلي متحد، امین الله خان لوګري په هڅونې یې د کوهستان له تاجکانو سره خبرې اترې پیل کړې چې نور عسکر خپلې داعیې ته جلب کړي. لکه په وار وار د پخوا په څېر، کابل د سدوزیو او بارکزیو تر نفوذ لاندې سیمو وېشل شوی و او نواب زمان خان په نهیلۍ د امین الله او د ده د سدوزي متحدینو پر وړاندې له خپلو اډو څخه دفاع کوله. د اپریل په لسمه جلال اباد ته په خپله یوه استونه کې موهن لال کشمیري داسې راپور ورکړی: «د امین الله خان لوګري واک ورځ تر بلې ډېرېږي. دی د شاه او فتح جنګ د خزانې واک په لاس کې لري او د خپلې قبیلې سرې، لوګریان راټولوي.»[۲۹]

* په پای کې پالک د ده مړی هند ته ولېږدولو او د کلکتې په پارک سټریټ Park Streetهدیره کې داسې ځای ښخ شو چې د هغه مقبرې څخه دومره لیرې نه دی په کومه کې چې مېرمن مېکناټن د خپل مېړه هغه پاتې شوني ښخ کړل چې نوموړې یې په موندلو بریالۍ شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مېرمن سېل د تل په څېر د دغه پېښو په اړه سپينه خبره وکړه او په خپله يادليکچه کې يې ليکلي: «په کابل کې مېلمستياوو زور اخيستی. نواب زمان خان وايي چې دی به پاچا شي، اکبرخان او جبارخان هم همدغه خبره کوي او امين الله خان هم لکه محمدشاه خان او شهزاده فتح جنګ دې ته ورته خيال لري.» نومورې زياتوي:

عسکر هره ورځ د جګړې له پاره روان وي... اوس د ګوزار وخت دی، خو يوازې له دې کبله چې مونږ څو کسه د اکبرخان په لاس کې يو، زه د وخت پر ضايع کېدو اندېښمنه يم. زمونږ د هېواد د درنښت او عزت په پرتله، زمونږ ژوند څه ارزښت لري؟ داسې نه ده چې زه د خپل ستوني غوڅېدو ته حاضره يم. برعکس، زه هيله منه يم چې د بريا برتانوي توغ يو ځل بيا په افغانستان کې ووينم، بيا به د امير دوست محمد خان واک ته د رسېدنې په هکله کومه نيوکه ونه لرم. راځئ چې مونږ يوازې دوی ته وښيو چې ماتولی يې شو، د دوی خاين مشران وشرموو او د خپلو عسکرو د ناوړه وژنې غچ واخلو او راځئ چې لکه يو په متروکو ښرل شوی سپی، له دغه هېواد څخه په پټه وتلو سره د انګرېزانو نوم بد نه کړو... پرېږده چې زمونږ لوی والي او اعلی سر قوماندان په دې فکر وکړي او زه خپلو لمسيانو ته د جرابو اوبدل وکړم، خو زه له ډېر وخت راهيسې د يو سرتېري ښځه يم؛ نو نه شم کولی په داسې حال کې ارامه کښېنم چې زمونږ پر عزت لکه ولګول شي... که ما واک درلودای، افغان مشرانو به هېڅ کله زه نه وای هېره کړې ځکه چې ويل کېږي د ښځې غچ ډېر هيبتناکه وي، خو له اکبر، سلطان جان او محمد شاه څخه به هېڅ راز غچ اخيستنه زما د غچ تنده ماته نه کړي.[30]

رکود او ابهام د مې مياشتې په نهمه هغه وخت مات شو چې اکبرخان کابل ته ورسېد. په خپله معموله سېکمنتيا او پرېکندتوب يې سمدلاسه د سدوزيو کلا کلابند کړه او يو لړ لوی ماينونه يې د تر ټولو اسانه زيانمنېدونکو برجونو لاندې کېښودل. دلته يې هم له هغه تکتيک څخه کار واخيست چې په جلال اباد کې ورته د ملاترو په ټولولو کې ډېر اغېزمن و. نومورې يو ځل بيا خپل ځان د اسلام د اتل په څېر څرګند کړ او سدوزي يې د انګرېزانو ملګري او خاين وبلل. ده نورو مشرانو ته وليکل: «دا د ګمراه کافرانو پر وړاندې د رښتيني ايمان د خاوندانو د يو موټي کېدو د بېساري ارزښت خبره ده؛ نو ځکه د رښتيني ايمان مخلصو پلويانو په دې خوښه وکړه چې ما د خپل مشر په توګه ومني او زما پر لارښوونه عمل وکړي.»[31]

يوازې په يوه اونۍ کې اکبرخان وتوانېد چې امين الله خان ته رشوت ورکړي چې د سدوزيو ملاتړ پرېږدي. يوه اونۍ وروسته يې ميرحاجي خپل کړ چې په وسيله يې د «کابل علما او کوهستانيان» هم د ده پلويان شول.[32] نومورې له هغه سپاهيانو څخه هم يو غونډ جوړ کړ او وسلوال يې کړل چې د شاتګ په مهال يې انګرېزي پوځ پرېښی و. د مې مياشتې په پای کې، ۱۲۰۰۰ کسه د ده تر جنډې لاندې ودرېدل چې د سدوزي دفاعيانو په پرتله درې برابره ډېر وو.[33] وروسته له دې چې فتح جنګ يوه مياشت تر بمبارۍ او ماين چاودنو لاندې و او د باروتو زېرمه او د توپ ګولۍ يې خلاصې شوې، دی بلاخره تسليمۍ ته اړ شو. د جون په اوومه، اکبرخان ته په بالاحصار کې بلنه ورکړل شوه. د همدغه مياشتې په پای کې فتح جنګ اړ ايستل شو چې ټول واک اکبرخان ته چې رسماً يې ځان وزير ټاکلی و، وسپاري؛ نو اکبرخان سمدلاسه ټول واک ترلاسه کړ. فتح جنګ وروسته بيا اړ ايستل شو چې په يو ليک کې پالک ته دغه توضيحات ورکړي: «ما سردار محمد اکبرخان ته د ټولو شتمنيو او هر راز چارو بشپړه اداره وروسپارله او د تل له پاره مې د هر څه په هکله په ټولو موضوعګانو د ارزونې او حل واک ورکړ. نومورې چې د انګرېزانو سره هر راز جوړښت کوي، زه يې منم او منظوروم او څه بدلون به په کې نه راوستل کېږي.»[34]

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې ښکاري چې په پیل کې اکبرخان لا تراوسه د يو سدوزي تش په نامه مشرۍ ته د اړتيا احساس کولو چې خپله واکمني مشروع کړي: د هغه توري لکې سره سره چې سدوزيو د کړکې وړ کافرانو سره اتحاد کړی و او دغه لکې سدوزي زيانمنول، خو د احمد شاه دراني د اولادې داسې کرشمه وه چې اوس هم اکبرخان د دې اړتيا احساسوله چې د هېواد مشرۍ ته يو سدوزی وساتي،[۳۵] خو د جولای مياشتې په پيل کې اکبرخان له دغه ناسمې عقيدې څخه سترګ شو او کله يې چې د مياشتې په نيمايي کې د فتح جنګ او پالک تر منځ يو ليک کشف کړ، ده سمدلاسه ټول سدوزي شهزادګان او ړوند بوډا شاه زمان راغونډ او د بالاحصار په سر کې يې بنديان کړل. فيض محمد ليکلي: «دغه ليک د عزت، غيرت او وفادارۍ له ټولو دودونو سره په ټکر کې و او هغه ترون يې ماتولو چې شاه د ده سره کړی و؛ نو ځکه يې بندي کړ او ټولې هغه ګانې او ګران بيه توکي يې ضبط کړل چې فتح جنګ ترلاسه کړي وو، خو د اکبرخان لا تراوسه زړه تش نه و. نوموړي غوښتل چې شاه ته په متروکو جزا ورکړي او ټول شته يې ضبط کړي.»[۳۶]
کله چې اکبرخان د وزير په توګه د خپل واک په اوج کې و او د بالاحصار مانۍ يې په واک کې وه، ده پرېکړه وکړه چې هغه انګرېز افسران ماښامنۍ ته راوغواړي چې د غزني په سقوط کې يرغمل نيول شوي وو او د ده په امر په دې وروستيو کې کابل ته راوستل شوي وو چې له نورو يرغملو سره يې يو ځای کړي. د دوی په منځ کې يو پټ خولی الستړی ځوان هم و چې وروسته يې د هند د تاريخ بهير بدل کړ. نوموړی کپتان جان نېکلسن نومېده او داسې سړی و چې په اسانۍ چا اغېز نه شوی پرې کولی، خو وروسته يې خپلې مور ته داسې ليکلي: «زه هېڅ کله له داسې ښاغليو او مهذب سړيو سره نه وم ناست. دوی ډېر ښايسته دي او د افغان سردارانو په توګه، د ډېر درنښت او وقار خاوندان دي... ما چې د دوی ناستې کړۍ ته له يوه سره تر بله وکتل، دواړه، پاچا وژونکي او خپلوان وژونکي سړي مې تر سترګو شول - په دې مېلمستيا کې زموږ د استازي قاتل ښايي داسې سړی و چې ترټولو يې لږ لاس پر وينو سره وو.»[۳۷] د نېکلسن همکار، دويم بريدمن کرافورډ هم د اکبرخان بې عيبه چلند هک پک کړی و. نوموړي وروسته ليکلي:

موږ ته په ډېره مهربانۍ ښه راغلاست وويل شو. ما هېڅ باور نه کولو چې داسې مېړنی، خوش خويه، په زړه کې مهربانه او صادق سړی به چې زموږ د روغتيا او په مزل کې د ستړيا په اړه يې پوښتنې وکړې د مېکناټن قاتل او زموږ د عسکرو د ټولوژنې مشر وي... ده د ماښامنۍ غړ وکړ او په پاټېنګر او ټروپ Troup پسې يې سړي ولېږل چې زموږ ليدو ته راشي. کله چې دوی راورسېدل موږ ټول داسې ښې ماښامنۍ ته کښيناستو چې ما په مياشتو نه وه خوړلې. د ماښامنۍ په ترڅ کې وزير په بېلابېلو موضوعګانو خبرې او ټوکې کولې ... سبا سهار ته، دغه شيطان ډېر ښه سباناری راولېږه... او د جامو او داسې نورو توکو چې موږ اړتيا ورته لرله يو نوملړ يې وغوښت څو موږ ته يې برابر کړي.[۳۸]

يو سړی چې د نوي وزير له خوا دومره په درنښت چلند ورسره ونه شو، د برنز پخوانی منشي او د څارګرو مشر موهن لال کشميري و. اکبرخان د موهن لال او انګرېزانو تر منځ يو لړ مکاتبې کشف کړې وې او په دې هم خبر شوی و چې دغه منشي په فعاله توګه فتح جنګ ته وسلې او مهمات راټولول. د هغه چلند برعکس چې اکبر خان له انګرېزانو سره وکړ، موهن لال سم دلاسه کوټه قلفي او وډبول شو او وروسته شکنجه ورکړل شوه.
موهن لال په يو ليک کې چې په زندان کې يې په چټکۍ له ډېرو ګرامري تېروتنو سره ليکلی و او بيا وتوانېد چې په قاچاقي توګه يې انګرېزانو ته ولېږي، داسې ليکلي: «زه يې ځملولم. بيا پر ما باندې يوه اوږده ځوکۍ (کوچ) کښېښودل شوه چې خلکو يې په سر ټوپونه وهل. دوی زه په لرګي وهلم او په ډېره لړاکه او بې رحمه بڼه يې شکنجه راکوله. اکبر

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۰۰۰۰ روپۍ له ما څخه غواړي او وايي چې که يې ورنه کړم، زما سترګې به وباسي. زما ټول ځان ډېر سخت ډبول شوی. زه د دولت له امر پرته، د هېڅ شي ژمنه نه شم کولی مګر دا چې د خپلې تباهۍ ننداره وکړم. زما پښې له ډېرې قف پايي څخه پړسېدلې دي.»[۳۹]

يوه اونۍ وروسته موهن لال بيا يو خبر ولېږه چې حالت يې ډېر خراب شوی دی: «کله کله له لاس او پښو څخه کلک نيول کېږم او په شا مې يوه درنه تيږه ايښودل کېږي او په عين وخت کې مې سره مرچ د سترګو او پزې سره سوځول کېږي. کله کله قف پايي کېږم. له هر راز کړاو څخه چې تصور يې کېدای شي، ځورېږم. دی له ما څخه ۳۰۰۰۰ روپۍ غواړي. وروسته له دې چې په لړاکۍ يې له ما څخه کار واخيست، ۱۲۰۰۰ روپۍ يې ترلاسه کړې او وايي که چېرې پاتې روپۍ ورنه کړل شي، زما سترګې به وباسي او په سره اوسپنه به مې وسوځوي.» موهن لال د خپل ليک په دوام کې وايي چې که ووژل شي، حکومت بايد په ډهلي کې د ده د ښځې، دوه ماشومانو او بوډا پلار پالنه وکړي. له څو نورو ورځو شکنجو وروسته، نوموړی په ناهيلۍ کې ډوب شوی و او د داسې ليکونو ليکل يې پيل کړل لکه دی چې بل څوک وي او د موهن لال په هکله داسې خبرې کوي چې اوس مرسته ورته بې ګټې او ناوخته وه: «موهن لال درې ځله ډېر سخت ووهل شو او ډېر ظالمانه او بې عزته چلند ورسره وشو. دی تر اوسه د ۱۸۰۰۰ روپيو ورکړې ته اړ ايستل شوی او خدای خبر دی چې ده ته به نور څه پېښ شي. په خپله مهربانۍ مو له دغه رېړو څخه د ده د ژغورنې له پاره څه وکړئ.»[۴۰] خو د برنز په نه شتون کې چې له ده ساتنه وکړي، موهن لال د پالک په پوځ کې داسې څوک نه لرل چې له ده سره مرسته وکړي؛ نو له جلال اباد څخه يې کوم ليک يا ډاډګېرنه ترلاسه نه کړه. يوازېنی کس چې د ده د خلاصون له پاره يې د پيسو پيدا کولو هڅه وکړه، په ډهلي کې د نوموړي پخوانی د کالج ملګری او اوس ځارګر او د وېډ منشي، شهامت علي و چې په اينډور کې يې د کابل له هندو بانکرانو څخه د پور اخيستنې هڅه وکړه چې د ده د خلاصون ته لاره هواره کړي او په دې کې بلاخره برياللی شو.[۴۱] په دې اړه اکبرخان ته د پالک له خوا يو ناوخته اعتراض ليک هم مرستندويه و، خو ظاهراً موهن لال تر هغه وخته پرېنښودل شو ترڅو چې مسلمان نه شي.[۴۲]

په عين وخت کې، اکبرخان د بالاحصار دفاعي برخې بيا جوړې کړې، خندقونه يې وکيندل او خوراکي توکي او مهمات يې زېرمه کړل څو که چېرې انګرېزان د کابل د بيا نيولو هڅه وکړي د دفاع له پاره چمتو وي.[۴۳] همدارنګه، د تيزين او خردکابل د غاښيو تنګو برخو ته يې سړي ولېږل چې سنګرونه او مورچلې وکيندي.

له درې مياشتو انتظار وروسته، د جولای په دوه ويشتمه بلاخره پالک او ناټ هغه امر ترلاسه کړ چې دوی ورته تم وو. ايلېنبوره له داسې کليمو څخه په کار اخيستنې چې ټول مسووليت يې د دغه دوو جنرالانو پر غاړه اچولو، دوی ته يې امر وکړ چې که دوی غواړي «نو کولای شي د کابل په لاره له هېواد څخه ووځي». دغه امر يې هم ورکړ چې «د انګرېزي پوځ د ځواک پرېکنده ثبوتونه هلته پرېږدي».[۴۴] نو اوس د دغه جنرالانو تر منځ لوبه پيل شوه چې څوک به ژرترژره کابل ته ورسېږي که څه هم د ناټ مزل ډېر اوږد و - شاوخوا ۳۰۰ ميله حال دا چې د پالک پر وړاندې ۱۰۰ ميله پراته وو.

ناټ همدغه ماښام په احساساتي بڼه خپلې لور ته ليکلي: «دوی مې تړلې لاسونه خلاص کړل. ما ته اوس ګوره، زه به سمدلاسه لاس په کار شم. زه دلته ناست يم او په ډاډمنه توګه ليکم چې زما ښايسته او اصيل غونډونه به دوی ته سم سبق ورکړي.»[۴۵]

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو بل سړی چې دغه خبر ډېر خوشحاله کړی و، جنرال سېل و چې په دې هکله یې لیکلي: «د خوښۍ احساساتو دومره غلبه راباندې کړې چې سم لیکل نه شم کولی.»

جنرال ناټ د تلوسې او ګډوډۍ په حال کې بلاخره د اګست په اتم له ۶۰۰۰ پوځیانو سره له کندهار څخه ستون شو.[۴۶] د کندهار اداره یې د شاه شجاع کشر زوی، شهزاده صفدرجنګ ته وسپارله. دغه شهزاده چې ویل کېږي د یوې لودیانۍ نڅاګرې زوی و، سوګند وکړ چې ښار به د سدوزیو تر ولکې لاندې ساتي که څه هم ناټ اړنګ درلود چې دی به ډېر دوام ونه شي کړی او په شخصي توګه په دې باور و چې «د انګرېزانو له وتلو وروسته به په کندهار کې ډېره ګډوډي او وینه تویونه رامنځته شي».[۴۷] خو دغه ځوان شهزاده هوډمن و چې که وکړای شي، ښار به تر خپلې ولکې لاندې وساتي. کله چې ناټ له کندهار څخه لاړ، صفدر جنګ ډېر ژر په یو لیک کې داسې ورته ولیکل: «موږ له ټینګ هوډ څخه پرته بل څه نه احساسوو چې د پاچا د وینې غچ واخلو. همدا اوس زما وینې داسې په خوټېدو دي چې پرته له ښې غچ اخیستنې بل فکر نه شم کولی. زما دې په خدای قسم وي چې تر څو ژوندی یم، زه به بل کار ونه کړم او ټول پام به مې غچ اخیستنې ته وي: یا به زما برخلیک هم د پلار په څېر شي او یا به د ده د مرګ بدل واخلم.»

یوولس ورځې وروسته، پالک له لږ لوی پوځ، ۸۰۰۰ عسکرو سره له جلال اباد څخه حرکت وکړ، خو د ده لاره ډېره خپګانوونکې وه. څومره ډېر به چې کساتي پوځ وړاندې تله، همدومره ډېر مړي به یې ترسترګو کېدل او همدومره ډېر به د دوی تګ هیبتناکه کېده. لمړی یې د «شپېتو خلکو اسکلیټونه د ګندمک په غونډۍ کې خواره واره» ولیدل. د افسرانو توپیر په اسانۍ کېدی شوی ځکه چې «اوږده وېښته یې تر اوسه پر ککریو سرېښ وو». وروسته چې پوځ جګدلک ته ورسېد، تامس سیټن د خپلو سترګو لیدلی حال داسې بیان کړی: «غاښی له مړیو څخه دومره ډک و چې لاره یې بنده کړې وه. موږ اړ شولو چې دوی یوې خواته کړو چې توپونه مو تېر شي. دا یوه ناوړه صحنه وه او موږ ته ژور احساس پیدا شو چې د دغه ناورین په بدل کې به هېڅ راز غچ بسنه ونه کړي... د ټولې لارې په اوږدو کې، په هره شېله او په هر ګوټ کې له کابل څخه د تښتېدلو هغه خلکو اسکلیټونه او مړي پراته وو چې یا وژل شوي او یا له ستومانۍ یا ډېرې یخنۍ مړه شوي وو.»[۴۸] همدارنګه لمړی بریدمن ګرین ووډ داسې لیکلي:

د ځینو یوازې اسکلیټونه پاتي وو او ځینې نور مړي تر اوسه سم پاتې شوي وو او بڼه یې په بشپړه توګه سمه پاتې وه، خو رنګ یې بدل شوی و. د دوی سترګې په ښکاره لیدل کېدې چې ښکاري مرغانو خوړلې وې. دغه مرغانو په هوا کې په دوامداره توګه زما پر سر دورې وهلې او داسې برېښېدل چې زه یې په خپل حریم کې یو پردی او نابللی مېلمه ګڼلم. کله چې د یو لوی کمر ګوټ ته واوښتلو، پنځه، شپږ مړي سر په سر پراته وو او یو ګرګس چې په خوړلو یې اخته و، په لنډ واټن کې یې ها خوا بې پروا ټوپ واچولو او دومره سپین سترګی و چې پرته له دې چې والوزي، خپل لوی وزر یې رپول. ما په خپه زړه له دغه خوابدوونکې صحنې څخه مخ واړولو او په دې هوډ شوم چې زه به پر خپل ټول توان هڅه وکړم چې د افغانانو د غچ دغه پور ادا کړم.[۴۹]

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی له دې څخه بدتره حالت لا نه و ليدلی او هغه دا چې جګدلک ته څېرمه د غونځو په دېوال کې يې په سلګونو مړي وليدل چې په تياره کې هغه وخت ويشتل شوي وو چې د ختلو په موخه يې پر اغزن دېوال منګولې ښخې کړې وې او تر اوســه همانغه ځای پراته وو چېرته چې ويشـــتل شـــوي و. له دې څخه لږ وړاندې، د جګدلک د خاورينې کلا د ټيټو دېوالونو د ننه چېرته چې د شاتګ په بهير کې پوځيان يوه ورځ او دوه شپې پاتې شوي وو، دوی له اتياوو تر سلو د مړيو اســکليټونه وليدل چې کوټه پراته وو. دغه مړي له دوو خواوو څخه هغه وخت د غلزيو د تورټوپکو د ډزو لاندې راغلي وو چې شــلټن او الفنســټون اکبرخان ته د خبرواترو له پاره ورغلي وو او دوی يې بې ګټې بېرته راتګ ته تم وو. ســيټن ليکلي: «دوی په ليکو کې ويشـتل شـوي وو او همداسې مو په ليکو کې پراته وموندل. غوښې يې لا تر اوسـه شـته وې او هر مخ په بشـپړه توګه هغه چا ته د پېژندنې وړ و چې مخکې يې پېژندلو.» دې ته څېرمه، د درې په سـر کې يو ګرد د ځار برج و. دلته يې د سـلګونو هغه سـپاهيانو او ملکيانو مړي وموندل چې افغانانو ژوندي نيولي وو، وروسـته يې کالي ترې ايستلي او بيا يې واورو ته شړلي وو چې مړه شي.

حتی تر بام پورې، ټول برج له اسکليټو او مخ په ورسـتېدو مړيو څخه ډک و او د مړيو يوه ډېرۍ له برج څخه بهر وه. د دغه ډېرۍ يو سـر له دروازې څخه نيمايي د ننه او بل سـر يې د برج له دېوال څخه نيولې تر اووه ويشـتو فوټو پورې اوږد پروت و او زينې ټولې پر مړيو پټې وې. ډېره هيبتناکه صحنه وه. داسې ښکاري چې دغه خوارکيو دلته پناه اخيستې وه. هغوی چې وروسته برج ته د ننه کېدل، هغه چا ته به يې هوا بنده کړه او مړه به شـول چې له دوی څخه مخکې د ننه شـوي وو او بيا به يې د دوی مړي ايسـته واچول چې ځان ته ځای پيدا کړي خو د نورو په راتګ سره به دوی هم له منځه لاړل - تر پښو لاندې به شول، ساه به يې بنده شوه او مړه به شول او هغه چا به ايسـته واچول چې له دوی څخه وروسـته راغلي وو. جګړه له ځانسـره تر ټولو هيبتناکه بلا لېږدوي - د غچ روحيه زېږوي، پالنه ورکوي، د بدنيتۍ ټولې هغه جذبې پاروي چې د سـړي په زړه کې لاسـبرې دي او داسـې کړنو ته يې هڅوي چې د خدای مخلوق ته نه، بلکې يو شـيطان ته ښـايي... اوس سـپاهيانو هر چېرته چې کولی شـول هلته يې له ژونديو او که ژوندي نه وو له مړيو څخه غچ اخيست.[۵۰]

په هر هغه ځای کې چې باور کېده له اکبرخان سره يې تړاو درلود په ځانګړي ډول سخت چلند کېده. يو ښـايسـته کلي چې باغونه او بڼونه ترې چاپېر وو، د سپاهيانو په اند د اکبر خان د خوښې دوبنی هستوګنځی و او که څه هم هستوګن يې پرته له جګړې تسليم شول، د کلي «هر کور وران کړل شو، ونې يې يا چپه او يا يې پوټکي وايستل شول او وروسته د ښکېلو سپاهيانو ډلې د پام وړ ګڼ شمېر سخوندر، پسونه او وزې راغونډ او کمپ ته يې راوستل».[۵۱]
په پيل کې د پالک په پرتله د ناټ پرمختګ ډېر له دســپلين څخه ډک او تاوتريخوالی يې لږ و، خو کله چې په يو کلي کې يو شـمېر عسکر مړه شـول او بيا د غلزيو مشـران په رسـمي توګه تسليم شول، يوه بشـپړه ټولوژنه پيل شـوه. ټول بالغ نارينه په برچو ووژل شـول، پر ښـځو جنسـي تېري وشـول او مالونه يې لوټ شـول. نوېل چمبرلېن ليکلي: «اوښـکو او زاريو ګټه نه کوله. دان پور به په لوی لاس اوچت کړل شـو، ماشـه به کش کړل شـوه او خوښ به هغه څوک وو چې سمدلاسه به مړه شول. دغه زلنده• قتلونه (چې د خدای پر وړاندې يوازې او يوازې ډېر ناوړه دي) په رښتيا ډېر ناوړه وو... دا په افغانسـتان کې يوه تر ټوله ښـايسـته دره ده، خو موږ ورانه او ويجاړه کړه. هندوسـتانيان د افغانانو پر ضد

•زلند: جابر، ظالم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دومره پارېدلي وو چې هر څه يې ورانولی شـــوی وران يې کړل او تولو کلاوو او مانيو ته يې چې لاس رســـېده اور ورته کړ.»[۵۲]

د ناټ په پوځ کې عيســـوی ملا رېويرډ ای. اين. الن Rev. I. N. Allen ته دغه پېښـــو لا ډېر ټکان ورکړی و او ليکلي يې و چې يو مذهبي مشـــر کابو هېڅ کله د دغسـې صـحنو ليدو ته نه و اړ ايســـتل شـــوی او زياتوي: «هره دروازه به په زور خلاصه کړل شـوه، هر سړی به له ليدو سره سم ووژل شـو. پوځيان انګړ په انګړ، برج په برج په دوی پسې وو او ډېر لږ کسان په تېښـته بريالي شـول. يوه دروازه چې د کور اوسـېدونکو نه خلاصوله پر شـېږ- پونډه توپ والوزول شـوه او د کور ټول اوسـېدونکي پر برچو ووژل شـول.»[۵۳] يو عسـکر چې په سـبا د دغه کلي کلا ته لاړ، ووېل چې «شـاوخوا ۱۰۰ مړي خواره پراته او شـپږ يا اته ماشـومان په نيمه سـويو سـکرو کباب او د سـوځېدلو خځلو د کوټې لاندې پټ کړل شـوي وو. په کلا کې يوازې يوه ښـځه ژوندۍ وه او بې اسـرې د پلار، ورور، مېړه او ماشـومانو مړيو ته چې شـاوخوا ته يې پراته و، ناسته وه. وروسته يې د دوی مړي يو ځای ته کش کړل او په منځ کې يې کښېناسته».[۵۴]

کله چې ناټ غزني ته نږدې شو، د ولايت د بارکزي والي په مشرۍ ۱۲۰۰۰ درانيانو يوه لنډه خو سخته جګړه د دوی پر ضد پيل کړه. کله چې دفاعيان بېرته د ښـار دېوالونو ته د ننه شـول، پالک هم داسې ځای واړول چې د توپونو ګولۍ نه ور رسـېدلې. په راتلونکې سـهار ټول ښـار په بشـپړ ډول تش و. غلزي وېرېدلي وو که څه هم د سـلطان جان په مشـرۍ مرستندويه ځواک په دې وروستيو کې ور رسېدلي و، خو د شپې په بهير کې يې ښار پرېښی و. له سپېدو سره سم، ناټ د ښـــار دروازې والوزولې. نوموړي وروســـته په خپل راپور کې ډېر لنډ ليکلي: «ما د غزني د ښـــار، د کلا او ټولو اړونده هنري توکو د ورانولو امر وکړ.»[۵۵]

خو يوازې د يو وروستي دود سرته رسونه پاتې وه. د هند د تاريخ په نوم يو نومور کتاب ابلېنبوره لوستی و. که څه هم د دغه کتاب ليکوال جېمز مېلر James Mille هېڅ کله هندوستان ته نه و تللی، نه يې کوم هندوستاني پېژنده او نه يې کومه هندي ژبه زده وه، خو په کتاب کې يې ابلېنبوره يوه بشـــپړه غلطه نظريه منلې وه چې د دې ادعا يې کوله چې د ســـلطان محمود غزنوي (۹۹۸ - ۱۰۳۰) د مقبرې دروازې له چندڼ لرګي څخه جوړې هغه افســـانوي دروازې وې چې نوموړي په ګجرات کې د سومنات لوی معبد د لوټ په مهال پټې کړې وې، خو په حقيقت کې په خپله مقبره او دروازې يې په يولسـمه پېړۍ کې د سـلجوقيانو د هنر ښکارندويه وې- رالېنسـن يې هم په ليدو سـمدلاسـه پوه شـو چې په دروازو کې حکاکي شـوي ليکنې په عربي ژبه وې چې په اسـلامي بڼې په شـپږ ګوټه سـتوريو کې چې پېچلې عربي مېناتورۍ ترې چاپېر وې، ليکل شـــوې وې، خو هر څه چې وو، پروا يې نه کوله ځکه چې ابلېنبوره دغه دروازې غوښـــتې وې؛ نو خامخا به ورکول کېدې.

نو لکه څنګه چې تمه يې کېده، ابلېنبوره د شـمالي او ختيځ هند مشـرانو او شـهزادګانو ته په خطاب کې يوه اعلاميه خپره کړه چې څنګه يې د ۸۰۰ کلونو ســـپکاوي غچ واخيســـت او څنګه يې له ښـــکېلاکې پېر څخه مخکې پر هندوانو باندې د افغانانو د پېړيو تســـلط برعکس کړ. د انګرېزانو له برکته، هغه دروازې چې يو وخت د هندوانو د ســـپکاوي نښې وې اوس له پوځي اړخه د اباسـين پر ها خوا هېوادونو باندې د هند د ځواکمنتيا په نښـو بدلې شـوې. وروسـته، دغه دروازې له يوې جبرې تشـريفاتي ډلې سـره يو ځای په هند کې سـې وګرځول شـوې او په تشـريفاتو به هک پک لارويو ته د ننداري له پاره ايښودل کېدې چې د هند خلکو ته د انګرېزي حاکميت مهرباني او پياوړتيا وښيي، خو هندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

شـــهزادګانو کوم غبرګون ونه ښــود. همـدې تـه ورتـه، د هنـداونو غبرګون لا ډېر ســوړ و ځکـه چې پـه دې هکلـه نـه شهزادګانو او نه هندوانو څه اورېدلي وو.[۵۶] کله چې رالېنسن د دغه ښايسته سلجوقي دروازو د ايستلو مديريت کولو، نوموړی پوه شــو چې دوی به په ســختۍ په ســومنات کې کېښــودل شــي ځکه چې د ســومنات نه وې. دغه معبد د زرو کلونو راپدېخوا په کنډوالو بدل شوی و او بل دا چې په خپله هندوانو د دغه ټولې ډرامې هېڅ پروا نه لرله.[۵۷]
افغانان هم د دروازو په وړلو دومره خپه نه وو. د رالېنســن د ليکنې پر بنســټ، د مقبرې منجور هســې په بې پروايۍ خپلې اوږې وخوځولې او ويې ويل: «دغه زاړه لرګي به ســتاســې څه په کار شــي؟»[۵۸] خو په دې هکله ميرزا عطا داســې سپينه خبره کړې: «اېلېنبوره امر وکړ چې دروازې هند ته ولېږدول شي چې د خراسان بيا نيول تشهير کړي او په داسې يو هېواد کې لوی لګښتونه توجيه کړي چې ډېر لږ عايدات يې لرل. لکه څنګه چې وايي، رښتينی ځواک لباسي پروپاګند ته اړتيا نه لري! تر نن پورې د دغسې ځواک دوامداره نښې د ګڼ شمېر انګرېزي پوځيانو خوسا کېدونکي مړي دي چې تر اوسه يې د خراسان کوچنۍ او لويې لارې بندې کړې دي.»[۵۹]

د جولای په ټوله مياشــت کې، د يرغملو د تبادلې په هکله څو ځلې د خبرو اترو هڅې وشــوې. لمړی مکنزي او بيا لارنس جلال اباد ته ولېږل شول چې له پالک سره يوې هوکړې ته ورسېږي، خو په پای کې خبرو څه پايله ورنه کړه. دوی دواړه بېرته په درناوي خپل اسارت ته لاړل ځکه چې له اکبرخان سره يې همداسې ژمنه کړې وه.
پاټېنګر يو ځانګړی ليک پالک ته ولېږه او د داسې هوکړې په هکله يې خبرداری ورکړ چې ټول انګرېز نارينه او ښځې ازاد کړل شي خو ګڼ شمېر بې اسرې سپاهيان په افغانستان کې بند پرېښودل شي. نوموړي ليکلي: «که چېرې موږ يوازې د يو څو انګرېزانو د ازادۍ له پاره پيســې ولګوو؛ نو د انګرېزانو نوم او حيثيت به په هند کې د خپل رعيت او عســکرو پر وړاندې زيانمن شي.»

په داسې حال کې چې په زرګونو بومي عسکر او په دوی پورې تړلي د کمپ ملکي خلک په دغه هېواد کې د مرييتوب حالت ته اړ ايستل شــوي، ډېر نور کم بخته چې خپلې پښــې، لاســونه او يا د بدن نور غړي يې له لاســه ورکړي خپل ناځرګند پايښــت ته په دروېزه دوام ورکوي. که دغه خلک هم ازاد نه کړل شي او که چېرې ټول نه، خو ډېری يې په راتلونکي ژمي کې مړه شي؛ نو ما ته داسې ښکاري چې حکومت به د ځان پر ضد کرکې ته لاره هواره کړي او که يوازې انګرېزان د پيسو په بدل کې ازاد کړل شي، د ناښنده پلوۍ تور به پرې ولګېږي.[۶۰]

ســربېره پر دې، د بند پاتې هنديانو حال ډېرې پاملرنې ته اړتيا لرله. د مرييو يو ســوداګر چې هغې کلا ته راغلی و چېرته چې يرغمل په کې ســاتل کېدل، مېرمن ســېل ته ويلي و چې «څلور ســوه هندوســتانيان په کابل کې په دې ډاډګېرنې بند پاتې دي چې جلال اباد ته به په خوندي توګه ورســول شــي... نارينه په شــپږ څلوېښــت او ښــځې په دوه ويشــت روپيو خرڅېږي». له ازبک ســوداګرو څخه چې د کابل په مارکېټ کې ډېری وو او د مرييو ســوداګري يې کوله، ډېره وېره کېده ځکه چې دوی په ځانګړي ډول عادتاً پر خپلو مرييو بانـدې بې رحمه او ظالم وو. کله چې جوســـايه هارلن د خلم لـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځه تېر شــو، د ازبکانو «شــیطاني نوښـــتونه» یې بیان کړل او هغه دا چې ازبکانو به خپل یرغمل ســم پر خپل زین ګنډلي وو: «چې یرغمل د دوی تر شا سم روان وي او شا ته پاتې نه شي، دوی به د اس د وښتو یوه کوڅۍ په یوه ستن کې چې چنګک غوندې کېږه وه پېودې وه او بیا به یې دغه کوڅۍ د یرغملو په ګروي کې د ســـینې له هډوکي څو اینچه لیرې تېره او غوټه کړې وه او بل سـر به یې له یوه پړي سـره غوټه او پړی به یې د اس پر زین تړلی و؛ نو لاس تر شـا تړلي بې اسـرې یرغمل به اړ وو چې د اس څنګ ته چټک روان وي.»[۶۱] کله چې اکبر، پالک ته ګواښ وکړ چې که دی د کابل د بیا نیولو هڅه وکړي، د جګړې ټول انګرېز یرغمل به ســمدلاســه شــمال ته ولېږل شــي چې د مریيو په څېر د بخارا په مارکېټ کې خرڅ شي، یرغملو ته د اندېښنو له پاره یو بل ښه دلیل پیدا شو.

خو له کابل څخه بهر په یوه کلا کې انګرېز یرغملو څه ناڅه په هوســـاینه کې ژوند کولو. دغه مهال اکبرخان واورېدل چې د پالک او ناټ پوځونو له دوه لوریو د ده د پلازمېنې په لور حرکت پیل کړی. د نوموړي تر ټولو نږدې متحد، محمد شاه خان غلزي دی وډومارو چې د کافرانو پر ضد د وروستۍ جګړې، مرګ یا ژوند له پاره تیاري ونیسي. ده خپل زوم ته وویل: «دوی جګړه غواړي؛ نو د خپلو وینو تر وروســتي څاڅکي ورســره وجنګېږه. راځه چې دوی ټول نیســـت او نابود کړو»[۶۲] نو د جمعې په ورځ اکبرخان پر اس د پلچرخي جومات ته لاړ او له منبر څخه یې د انګرېزانو پر ضـد د وروسـتي او پرېکنده جهاد له پاره له احساساتو څخه ډکه غوښتنه وکړه.

کله چې یرغملو د اګسـټ په پنځه ویشـتمه شـپه د خوب له پاره تابیا نیوله، دوی ته دغه بدمرغه خبر ورکړل شـو چې ژرترژره به د شـمال په لور هندوکش ته ولېږدول شي. همغه شـپه د سـپوږمۍ په رڼا کې دوی ته امر وشـو چې خپل پاتې مالونه په هغه ټټوګانو او اوښـانو بار کړي چې اکبرخان ورلېږلي وو. ښځو ته د لمړي ځل له پاره وویل شـول چې افغاني بورکې واغوندي. مکنزي سـخته تبه لرله او فکر یې کولو چې مړ کېږي. دی په یوه کجاوه کې چې د اوښ په یوه خوا کې تړل شوې وه کښېنول شو.[۶۳] دوی د کابل په لمن کې د بابر د مقبرې د دېوالونو له څنګه تېر او د کوهستان په لاره روان کړل شـــول او ورته وویل شـــول چې لمړنی منزل یې د شـــمال لوري ته د اکبرخان هغه کلا ده چې په بامیانو کې د بودا لرغونې دره لاندې ورته پرته ده. دغه دره د بودا د مجسمو په لرلو نوموره ده.[۶۴]

دوی یوې څلور سوه کسیزه اسوالۍ ډلې لېږدول. د دغه ډلې مشري د صالح محمد خان په نوم یو قزلباش اسوال افسر کوله. نوموړی د شـاه شـجاع په چوپړ کې و، خو کله چې دوسـت محمد په ۱۸۴۰ کال کې له بخارا څخه بېرته راغی، د شاه شجاع چوپړ یې پرېښـود او له دوست محمد سره یوځای شو. جورج لارنس او هیو جانسـن له همغه وخته لږ پېژنده او د ساتونکو په ډله کې پاټېنګر خپل لس پخواني عسکر چې له ده سره یې په ۱۸۳۸ کال کې د هرات د کلابندۍ په بهیر کې مرســته کړې وه، ولیدل. په دوی کې حتی دوه هغه تورټوپکوال هم وو چې د اډې د کلابندۍ په وخت کې یې د انګرېزانو په پلوۍ لـه مکنزي ســـره څنګ په څنګ جګړه کوله.[۶۵] ټول، پاټېنګر، لارنس، جانســـن او مکنزي ژر د یو فرصت په شتون پوه شول او له دوی سره یې خبرې پیل کړې چې که له دوی څخه کوم یو رشوت اخیستلو ته څوبمن وي. په لمړیو کې دوی په ســـنګینۍ ځان ډډې ته کولو، خو کله چې د شـــمال په لور د کولو Kulu د بې رحمه غرونو په لړۍ کې د کاروانونو د تګ لوري په ستغه لاره ختل او ورپسې د هزاره ګانو د سیمې په اوچتو چاودلو ځمکو کې روان وو او کله چې د پالک او ناټ د غوځو برياوو د راپورونو رارسېدل پیل شول، د دغه ساتونکو چلند بدل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر ټولو لمړی جانسن، صالح محمد ته خبره یاده کړه. نوموړی په دې هکله د اګست په ۲۵مه په خپل ژورنال کې داسې لیکلي:

صالح محمد یو خوش طبعه او خوشحاله انډیوال دی او له موږ غوندې کافرانو سره تعصب نه لري. نوموړی د پیسو عسکر دی او د یرغملو دومره پروا نه لري. دی څو میاشتې مخکې په بخارا کې د قاسم په اسارت کې و. زه ټوله لاره ورسره مل وم او د ده کیسو ته مې سات تېر و. دی په خپل اټکل یو لوی اتل دی. د اتلولۍ کیسې یې پای نه لري او زه د دوه دلیلونو له کبله ورته سم غوږ نیسم. لمړی دا چې زما سات تېرېږي او دویم دا چې زما په غوږ نیونه د درناوي او خوښۍ احساس کوي او زه هیله من یم چې په دې به د ځان د ګټې له پاره ترې کار واخیستی شم.

څو ورځې وروســته کله چې دوی دواړه یوازې ناســت وو، جانســن خبره ور یاده کړه. نوموړي لیکلي: «کله چې زموږ له قوماندان سـره زما اشـنایي ښـه ډېره شـوه، یوه ورځ چې موږ دواړه یوازې ناسـت وو او زه ډاډه وم چې درېیم کس زما خبرې نه اوري او لکه څنګه چې زه نه پوهېدم چې غبرګون به یې څرنګه وي؛ نو په نیمه ټوکه او نیمه جدي بڼه مې ورته وویل چې موږ به د پیسو یو غر ورکړو که چېرې د بامیانو پر ځای موږ مخالف لوري ته د ناټ د پوځ په لور بوځي او په عین وخت کې مې په هند کې د خوندونو غورې ورته کولې چې که زموږ د ازادولو وروســته دی هم هند ته د تګ ګروهنه پیدا کړي. لمړی زما په وړاندیز هک پک شـو.» ۶۶ خو دومره وخت تېر نه شـو چې نوموړي په وضاحت وویل چې «غواړي یوه شــي چې موږ د خپلې ازادۍ له پاره څه ته تیار یو» او له بندیانو یې غوښــتنه وکړه چې پرته له ټوکو ده ته خپل وړاندیز ورکړي.۶۷

کله چې دوی بامیانو ته ورسېدل، خبرو اترو دوام درلود. موهن لال چې تل د ښـه تدبیر څښـتن و، د دغه خبرو اترو له دوام سره یې مرسته وکړه. ده په کابل کې د خپلو قزلباشو ملګرو په وسیله یو لړ له ژمنو ډک لیکونه یرغمل ساتونکو ته ولېږل. وروســته اکبر خان په یو لیک کې صــالح محمد ته امر وکړ چې بندیان نور هم د شــمال په لور، خلم ته وخوځوي؛ نو لارنس خپله بولۍ اوچته کړه او صــالح محمد ته یې د ۲۰۰۰۰ روپیو نغدې بیانې د سـملاسـي ورکړې او همدارنګه د نوموړي د ژوند تر پایه په میاشــت کې د زرو روپیو د ورکړې وړاندیز وکړ. لکه څنګه چې عطا محمد لیکلي: «سره زر عجب شی دي: په لیدو یې سترګې خوښې مومي او غږ یې خپګان لیرې کوي»؛ نو دغه وړاندیز د صالح محمد پام ځانته واړولو او دې ته تیار شو چې یرغمل ازاد کړي.۶۸

د صالح محمد په مرسته، یرغملو په یوې اشـارې د هغه کلا کنټرول په خپل لاس کې واخیسـت چې دوی په کې سـاتل کېدل. بیا یې له خپلو پخوانیو سـاتونکو سـره د څلورو میاشـتو اضـافي تنخوا ژمنه وکړه که چېرې د کلا په دفاع کې د دوی تر ژغورنې ورسـره مرسـته وکړي. کله چې صـالح محمد د دفاع له پاره بندیانو ته ټوپک ورکړل، دوی چې اوس له څو میاشتو لټ اسارت وروسته بلاخره خپل برخلیک په خپل لاس کې درلود، دومره هک پک شـول چې اوس پیره دارۍ ته په رضا کاره توګه نه حاضرېدل. په دغه شېبه کې مېرمن سېل اوچته شوه چې وروسته یې په اړه داسې لیکلي: «زه په دې اند شـوم چې ښـایي سـړي د خپلې دندې په ترسـره کولو کې وېره ولري؛ نو لارنس ته مې وویل چې ما ته ټوپک راکړي چې د پیره دارۍ مشري زه وکړم.»۶۹

د مېرمن سـېل د څکو سـترګو لاندې ډېر وخت تېر نه و چې یرغملو دومره زړه پیدا کړ چې انګرېزي جنډه یې په لکړه کې ورکړه. پاټېنګر هم لکه په کوهسـتان کې د سیاسي اجنټ په توګه دنده پیل کړه او د څېرمه سیمو ټولو مشرانو ته یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلنه ورکړه چې د ده دربار ته ورشي او اعزازي جامې ترلاسه کړي. د سپټمبر په څوارلسم جانسن په خپله یادلیکچه کې لیکلي:

زموږ توطیه نوره هم په غوړېدو وه. له څو میلو شـاوخوا سـیمو څخه کابو ټول بانفوذه مشـران زموږ لیدلو ته راغلل...موږ ته یې د وفاداری ژمنې وکړې او د اړتیا په وخت کې یې د جنګیالیو د مرسـتې ژمنه هم راسـره وکړه. موږ نه پوهېدو چې زموږ پوځ څه کوي او چېرته دی، خو داسې مو ګڼل چې دوی به کابل ته نږدې شوي وي او ښایي له اکبرخان سره په جګړه بوخت وي؛ نو که همداسې وي، دا د حیرانتیا ځای نه دی چې ښـایي اکبرخان له پنځه، شپږ سوه اسـوالو سره هره شـېبه په دغه دره کې راښکاره شي. اوس موږ خپل ټول پام له کلا څخه د دفاع مضبوطتیا ته اړولی او د مورچلو د غارونو مخې ته مو چې هر څه د لید مخنیوی کولو، لیرې کړل چې که چېری زموږ په کلا تېری وکړي، دوی ته تود هر کلی ووایو.[۷۰]

یوه اونۍ وروسـته، دغه پخواني یرغملو د مېرمن سېل په مشـری، حتی له تېرېدونکو کاروانونو څخه د مالیې اخیسـتل پیل کړل.

سهار د وخته د سپټمبر په لومړۍ نېټه، د پالک له کمپ څخه بهر یو اسوال د پالک د یوې ځارونکې ډلې په لور مخامخ روان و. کله چې یو عسکر ودراوه، دغه اسوال خپل ځان د شاه فتح جنګ په نوم وروپېژانده.

د اګسـت په پای کې په بالاحصار کې داسې ګنګوسې وې چې وروسـته له دې چې اکبرخان د سـدزویو د تاج دغه ځوان وارث په سرو اوسپنو داغي کړ، اوس یې د وژلو پلان جوړوي. د دغه اوازې په خپرېدو، د بالاحصار پخوانیو کارکوونکو د زندان په خاورین بام کې یو سـوری جوړ کړ او فتح جنګ یې د یو تونل له لارې چې د دېوال لاندې جوړ شـوی و، له کلا څخه وایسـته او په چندولو کې یې د قزلباشـو مېنې ته بوت. هلته اسـونه تیار ورته زین شـوي وو او نوموړي څلورویشت ساعته وروسته له جنرال پالک سره سباناری وکړ.[۷۱]
د هغه ویناوو پر بنسـټ چې فیض محمد په دې هکله کړې دي، دغه ځوان شـاه پر انګرېزانو تور ولګاوه چې د ده پلار یې یوازې پرېښـود او د دې غوښـتنه یې کوله چې انګرېزان باید په هغه ژمنه عمل وکړي چې د ده له کورنۍ سره یې کړې وه. داسې ګڼل کېږي چې فتح جنګ انګرېزانو ته دغه لاندې خبرې هم وکړې:

«انګرېزانو د افغانســتان په اشــغال کې بله موخه نه درلوده پرته له هغه څه چې د دوی په اند پایله به یې بلاخره دوی ته ګټوره وي. دوی هېڅ کله زما له پلار سره مرسته ونه کړه او حتی هېڅ پام یې ورته نه کولو... خو له دې سره سره، زه تر اوسه [درې اړخیزه] تړون ته چې زما د پلار او انګرېزي دولت تر منځ شوی، ځان ژمن ګڼم. زه اوس ځکه تاسې ته راغلی یم چې که تاسې په خپله ژمنه ولاړ یاست؛ نو له ما ســره به مرســته وکړئ او د یرغل په موخه به د کابل په لور وخوځېږئ، او که نه، بیا زه هم انګرېزي دولت ته کومه ژمنتیا نه لرم او ستاسې ځان غوښتونکې موخې او بدنیتي به ټولو ته ښکاره شي.» جنرال پالک د فتح جنګ د خبرو په اورېدو د شرم احساس وکړ؛ نو د متانت له وجې او چې د خلکو له شونډو پر انګرېزانو پورې تړلې بد نوم لیرې کړي، د ده مرستې ته تیار شو.[۷۲]

دا څرګنده نه ده چې د فتح جنګ او انګرېزانو تر منځ پورتنۍ خبرې شـوې او که نه، خو پالک په رښـتیا د فتح جنګ ښـه هر کلی وکړ او له پیل څخه یې داسې په ادب او درنښـت چلند ورسـره کولو لکه مېکناټن چې له شاه شجاع سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

درې کاله مخکې هغه وخت کولو چې نوموړی په همدغه دره کې د خپل تخت د بیا نیولو له پاره روان و، خو په شخصي توګه، فتح جنګ د پالک خوښ نه و او په اړه یې داسې لیکلي: «دغه ناخوښ شهزاده ... په ښایسته بڼه ډنګر او د ښایسته ونګې څېښتن دی، خو په ماغزو کې د استعداد څه نه لري او نه په اخلاقو کې د درناوي وړ دی. په دې هکله زه د شاه هغه ګروهنې ته اشاره کوم کله چې په ۱۸۳۹ – ۱۸۴۰مو کلونو کې یې په کندهار کې دنده درلوده.«نوموړي کله کله د چوڼی پر عسکرو جنسي تېری کولو.»»[73] پالک دا هم لیکلي چې ده په لوی لاس له شاه څخه دغه حقیقت پټ کړ چې دوی به له کابل څخه وروسته له دې ووځي چې خپلو هغه محدودو موخو ته ورسېږي چې اېلنبوره ورته ټاکلې وې: د اکبرخان ماتول، د جنګي بندیانو او یرغملو ازادول، د دومره سپاهیانو موندل چې څومره یې شونتیا وي او افغان قبیلو ته د انګرېزانو په اند د دوی د خیانت په بدل کې د جزا ورکول.[74]

یوه اونۍ وروسته د سپتمبر په اتمه، د پالک ځواکونه پر کابل باندې د یرغل له پاره وروستي مزل ته چمتو وو؛ نو له جګدلک څخه یې د تېزین غاښي د خولې په لور حرکت وکړ. د غونډیو له سر څخه پر دوی ډزې د ورځې له تېرېدو سره سم ډېرېدې. که څه هم پالک په شااوخو ټولو لوړو کې څارونکې ډلې ځای پر ځای کړې وې، خو کله چې تیاره خوره شوه، د تور ټوپکو غیبي ګولۍ د انګرېزي ځواکونو پر کمپ ورېدې. لمړی بریدمن ګرین ووډ لیکلي: «عسکر بېر ته راوغوښتل او تیارسۍ وساتل شول. دښمن په دوامداره توګه زموږ پر کمپ له هغه لوړو څخه ډزې کولې چې زموږ په کنټرول کې نه وې او د دوی ګولۍ لکه ګلی زموږ د خېمو په منځ کې ورېدلې. د غونډیو اړخونه زموږ د عسکرو د دان پورو او د دښمن د تور ټوپکو د ډزو له ځرک څخه رڼا وو.»[75] سبا سهار په سپېدو کې، د پالک د څارنې مخکښې ډلې خبر ورکړ چې د محمد شاه خان غلزي او امین الله خان لوګري په ملاتړ، اکبرخان په خرد کابل کې له خپلو جوړو کړو مورچلونو څخه له ۱۶۰۰۰ عسکرو سره په دغه لور خوځېدلی او اوس له دوی څخه لږ وړاندې د تېزین په لوړو کې دی.

پالک خپل ځواکونه په درې ډلو ووېشل. هغه ډلې چې له برسکاټلډیانو او په اوږدو جامو پټ له افغان تورټوپکوالو څخه جوړې شوې وې، د غاښي په دواړو ارغاړو یې پورته ختل پیل کړل او د غاښي په بېخ کې، د سېل تر قوماندې لاندې توپچي او د اسوالو مخکښه ډله په احتیاط وړاندې روان شول. ګرین ووډ لیکلي: «موږ په ډله یېزه بڼه مخته روان وو، خو په هېڅ لوري کې مو د دښمن د شتون څه نښې نښانې ونه لیدې. کله چې څه ناڅه دوه میله تنګي ته ننوتلو، ناڅاپه د لوړو له دواړو خواوو څخه یوه اوږده لمبه خوره شوه او ګڼ شمېر ګولیو زموږ د سرونو شاوخوا ته په شپېلي او بزاري تېرې شوې. غونډی د دښمن له لیکو ډکې وې او پر موږ یې ډېرې درنې ډزې پیل کړې.» [76] په دغه ځای کې یو له هغه کسانو څخه چې نږدې مړ شوی و، ډاکتر برایډن و چې د لوا د ډاکټر په توګه یې خپله دنده بیا پیل کړې وه. «دی د بانس پر یو تیر چې ډولۍ پرې وړل کېده ناست و کله چې د دښمن یوه شېږ پونډه ګولۍ ولګېده او بانس یې په پرخچو بدل کړ، خو دی هېڅ ټپي نه شو.»[77]

د تېر ځل برعکس چې برایډن له خپلو همکارانو سره چې سترګې یې واورې وړې وې او په دغه غاښي کې نکوښېده، دا ځل د پالک عسکرو چمتووالی درلود. ابټ د توپ ډزې پیل کړې او په عین وخت کې «سېر رابرټ [سېل] دیارلسمې لوا ته امر وکړ چې ښي لوري ته پر لوړو وخېژي او پر دښمن یرغل وکړي او نهمې او یودېرشمې لوا ته یې د کیڼ لوري پر لوړو د ختلو امر وکړ.» دا هغه څه وو چې ګرین ووډ بیان کړي او نوموړی زیاتوي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ په بېړه او سربدالۍ پورته ختلو. غونډۍ داسې ډېره لوړه او ستغه وه چې سړی په اسانۍ نه شوای ختلی، خو د دښمن ډزو زموږ ختل ګړندي کړل او په لنډ وخت کې دوی ته وروړسېدو. د دښمن ډزې بېخي ډېرې وې او زموږ په منځ کې ګولۍ له هر لوري په شېپلي تېرېدې او هاخوا دېخوا لګېدې. دښمنان بېشمېره ډېر وو او داسې ښکارېدل چې دوی د خپل ژوند تر وروستۍ شېبې له غونډۍ څخه د دفاع هوډ درلود، خو کله چې زموږ سړي د غونډۍ سر ته ورسېدل او په خپلو ټوپکو کې یې برچې ورکړې او بیا یې په لوړه چیغه د هورا په ویلو پر دښــمن ورمنډه کړې... افغانانو د جګړې چیغې «یا الله یا الله» پیل کړې او په داســې حال کې چې موږ یې په بېلابېلو ښایسته نومونو لکه سپیو، کافرانو او داسې نورو نومولو، زموږ په لور رانږدې کېدل او موږ ته یې ډاډ راکولو چې هېڅ کله به کابل ته ونه رسېږو. د کپتان براډ فوټ عسکرو دوی ته همدې ته ورته سپکې سپورې ویلې.[۷۸]

کله چې افغانان د خپلو مورچلو پرېښــودلو ته اړ ایســتل شــول، د ســېل په قومانده، انګرېزي پوځیانو د موږې په اوږدو کې افغانان څوکه په څوکه په غونډیو کې ځغلول. په عین وخت کې د غونډیو په بېخ کې اســوالو د اکبر خان پر توپونو یرغل وکړ. دا هغه توپونه وو چې نوموړي د الفنسټون له ځواکونو نیولي وو او اوس یې توپچیان هغه سپاهیان وو چې د خپل بخت ازمویلو له پاره اکبرخان ته ور اوښــتي وو. کله چې اســوال ورنږدې شــول، دغه بدبخته تښــتېدلي ســپاهیان ســمدلاســه «ووژل شــول».[۷۹] جګړې ټوله ورځ دوام وکړ. افغانانو په ډېره زړورتیا خپل مقاومت ته دوام ورکولو او حتی یو انچ هم نه شاته کېدل. بلاخره انګرېزي پوځ پر دوی برلاسی شـو او د برچو په زور له هرې پرله پسې څوکې څخه وشړل شـول. ماسپښـین ناوخته، انګرېزانو د ټولو غونډیو څوکې ونیولې او د اکبرخان سـړیو ته بله چاره پاتې نه شـوه پرته له دې چې شـاته شي او په داسې حال کې وتښتي چې دوی مخته او د دوی مشـر او نور غلزي مشـران په دوام داره توګه وړپسـې روان وو. د دوی ماته دومره بشــپړه وه چې ســبا ته انګرېزان د خردکابل په لا ډېرو لوړو او ستغو لارو کې داسې تېر شول چې حتی یو ډز ته هم اړ نه شول.

د سـپټمبر د پنځلسـمې په ماښــام د پالک سـتومانه پوځ بلاخره کابل ته ننوت، خو اوس د اکبرخان په ګډون کابو ټول وګړي له ښار څخه تښتېدلي وو. په دغه شپه، انګرېزانو د اس د ځغاستې په هغه ډګر کې واړول چې درې کاله مخکې د مېکناټن په امر جوړ شــوی و. په راتلونکې ورځ کې فتح جنګ په بالاحصــار کې پر تخت کښــېنول شــو، خو دا ځل د بالاحصار د بیرغ پر لکنه د انګرېزانو توغ وړېد.

ناټ او د کندهار پوځ یې دوه ورځې وروسـته کابل ته ورسـېدل او د سـپټمبر په یوویشـتم، انګرېزانو ته په کابل کې خبر ورســېد چې د جګړې ۱۲۰ یرغمل هم راروان دي.* پالک د خپل یو ځوان افســر، ســېر رېچمانډ شــېکســپیر Sir Richmond Shakespeare په مشــری ۶۰۰ قزلباش اســوال د دوی د موندلو له پاره ولېږل. دغه افســر خبر نه و چې یرغملو په خپله ځان ازاد کړی؛ نو کله یې چې دوی ولیدل چې د زندان د ســاتونکو تر ســاتنې لاندې د ده په لور ډاډمن روان دي ، نوموړی هک پک شو. ورپسې د خوښۍ او خوشحالۍ چیغې پورته شوې «موږ وژغورل شوو» خو یوازې یو کس ناراضه ښکارېدلو. د دغه کس په اړه مېرمن سېل داسې لیکلي: «جنرال شلټن د یو لوړپوړي افسـر په توګه دا نه هېرول چې باید درناوی ورته وشي. کله چې سېر رېچمانډ پر ده باندې تر ټولو لمړی غړ ونه کړ او د ده د رارسېدنې راپور یې په مناسبه بڼه تېر نه کړ، سخت د سپکاوي احساس یې وکړ.»[۸۰] مکنزي له ډېرې تبې مغشوش او دومره ډېر ناروغه

* قزلباش د یرغملو د ازادولو په خبرو اترو کې انګرېزانو ته ډېر ګټور وو او د یرغملو د ازادۍ له پاره یې د رشـوت د اړینو پیسـو په برابرولو کې مرسـته وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

و چې له ځمکې اوچتېدی نه شوی او کله چې ورته وویل شول چې وژغورل شول یوازې «اه» یې وکړل: «او کله یې چې سېر رېچمانډ او صالح محمد ولیدل چې یو بل ته خپلې لونګۍ ورکوي، یوازې یوه لټه پوښتنه یې په سر کې وګرځېده چې داسې یو ښاغلي لکه رېچمانډ ته په کتو سره چې د یو داسې کرغېړن کس لکه صالح محمد سره راکړه ورکړه کوي؛ نو د شېکسپیر به هم له داسې چټلیو سره سروکار و او کنه.»[۸۱]

یوه ورځ مخکې له دې چې یرغمل کابل ته ورسېږي، جنرال سېل د شمال په لور د دوی مخې ته د سټرې مشې له پاره ورغی. مېرمن سېل چې کابو یو کال خپل مېړه نه و لیدلی، د بیا لېدو په هکله یې داسې لیکلي: «دا مورږ ته ناشونې ده چې د ده د راتګ په هکله خپل احساسات په سمه توګه بیان کړو. ما او لور ته مې د خوښۍ راتګ دومره ډېر ځنډنی شوی و چې د ده لیدل په نابېره توګه راته دردمن شول او ستوني مو داسې ډک شول چې په ژړا یې راحت نه موندلو.»[۸۲]

مکنزي چې تر اوسه تبه لرله په تیندک جنرال ته ورغی او ورته وې ویل: ««تاسې ته مبارکي وایم جنراله!» دغه زړور بوډا ده ته مخ واړولو او د ځواب هڅه یې وکړه، خو احساساتو یې پرې غلبه وکړه. د مخ ونګه یې پرله پسې تروشه او تروه کېده، بیا یې اس ته چوکه ورکړه او په چارګام له دې ځایه چټک لاړ.»[۸۳]

کله چې د جګړې یرغمل کابل ته ورسېدل، دوی ته د توپ پر یوویشتو ډزو هرکلی وویل شو او کمپ ته د ننوتلو په حال کې په کتار کې ولاړ پلي عسکرو دوی ټولو ته د خوښۍ نارې وهلې. اېنسېن ګرېنول ستېپلټن Ensign Greville Stapylton ویلي: «دوی یوه خارق العاده بڼه خپله کړې وه. ټولو اوږدې ږیرې او برېت پرېښي وو او افغاني جامې یې پر تن وې. خلکو په سختۍ خپل ملګري په کې پېژندل.»[۸۴]

کساتي پوځ په کابل کې یوازې دوه اونۍ پاتې شو. عسکرو لمړۍ څو ورځې د کابل له باغونو څخه د تازه انګورو او مڼو خوړلو په مشغولا او د ښار په لیدلو تېرې کړې او ډېری هغه ځایونو ته لاړل چې تېر کال ظلمونه او وژنې په کې شوې وې. هغه چا چې کابل د اشغال په وخت کې لیدلی و، اوس یې په لیدو حیران شول. انځورګر جېمز رټري لیکلي: «زما په نه شتون کې ډېر ناوړه بدلونونه راغلي وو. بشپړ ویجاړ کورونه او تور دېوالونه مې تر سترګو شول. هېڅوک نه ښکاره کېدل. خلکو ښار پرېښی و، هستوګنځي یې تش او تیاره وو. موږ په واټونو کې پر اس سپاره روان وو خو هېڅوک مو ونه لیدل او پرته د یو بې ځېښتنه سپي له انګولا څخه، چې ښایي انګرېزي وینې یې څکلې وې، بل هېڅ غږ مو تر غوږ نه شو. زموږ د نیولي غږ او «اسونو د کوښو انعکاس» د ترلي بازار په اوږدو کوڅو کې خورېدلو».[۸۵] په ۱۸۳۹ کال کې نوېل چېمبرلېن د وروستي ځل له پاره د برنز کور ته د کرېسمس په مېلمستیا کې د ګډون له پاره تللی و. په دغه مېلمستیا کې برنز د بر سکاټلند جامې اغوستې وې او په خپله سکاټلندي لمن کې یې د مېز پر سر سکاټلندي نڅا وکړه. اوس یې د اور لمبو کور له خاورو سره یو کړی و او سوځېدلي او تور بنسټونه یې خلکو د خزانې د موندلو له پاره کیندلي وو. چمبرلېن په خپل ژورنال کې لیکلي: «د سېر الکساندر کور چې ما ډېرې د خوښۍ شپې په کې تېرې کړې وې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کنډواله بدل شـوی و او اډه چې ډېرې پیسـې مو پرې لګولې وې، ټوله ویجاړه پرته وه. هلته نه یو کور، نه یو بارک او نه کومه ونه پاتې وه.»[۸۶]

هیو جانس لا ډېر هک پک و او وروسته له دې چې کابل ته بیا لاړ، په خپل ژورنال کې یې سمدلاسه داسې ولیکل: «کله چې د خپل پخواني کور د کوڅې په ګوټ کې تېرېدم، و مې نه شو کړی چې پرته له لیدو یې بېرته لاړ شم. که څه هم زه په دې تمه وم چې د ټول کور بامونه به نړېدلي وي، خو داسې یوې بشپړې ورانۍ ته تیار نه وم. نه زما د کور او نه زما د کور څنګ ته د سېر الکساندر برنز د کور یوه خښته پر بله ابښې پاتې وه. پرته د څځلو او خاورو له کوټې څخه چې زموږ د کم بخته خلکو مړي یې لاندې پراته وو، بل څه نه لیدل کېدل. د سـېر الکســاندر د حویلۍ په انګړ کې هغه ځای هم راوښودل شو چې دی په کې ښخ و. روح یې دې ارامه وي!»[۸۷]

خو د ګوډو او ماتو سـپاهیانو لیدنه ډېره زړه دردوونکې وه. دوی د کابل په واټونو کې په سـوال او دروېزه له سـاړه ژمي ژوندي وتلي وو. هغه افسران چې ډېر راستمن وو د خپلو غونډونو د سپاهیانو په راټولولو کې یې هڅې پیل کړې: په دې هڅه کې لمړی بریدمن جان هاټن، هغه څوک چې له پاټېنګر سـره یوځای له چاریکاره تښـتېدلی و، تر ټولو بریالی و. دی چې د کابل په پټیو، کوڅو او د مریيو په مارکېټ کې د دوی په لټون کې و، لږترلږه ۱۶۵ ګورخه یې پیدا کړل او په دوی کې یې ډېری حتی له مریيتوبه ازاد کړل.

په دې بهیر کې دا جوته شـوه چې په ټوله کې شـاوخوا ۲۰۰۰ سـپاهیان او د کمپ ملکیان ژوندي پاتې وو. دوی ټول راغونډ کړل شـول او دوه افسـران ورته وګمارل شـول چې د دوی د درملنې چارې مخته یوسي. په دې بهیر کې د ځینو د بدن غړي هم پرې کړل شول.[۸۸]

د هغه زرګونو انګرېزانو او هندوسـتانیانو د خښـولو له پاره هم ډلې وګمارل شـوې چې تر اوسـه یې مړي په ښـار کې هر ځای پراته وو. لکه څنګه چې موهن لال ویلي: «دوی موږ ته چیغې وهې چې غچ یې واخلو.»[۸۹] دومره وخت نه و تېر چې عسـکرو پر پالک زور واچولو چې د کابل خلکو ته په جزا ورکولو خپل ځواک څرګند کړي. پالک هم همدا غوښـتل او دومره ډومارنې ته یې اړتیا نه لرله.

اکبرخان له ماتې وروسـته د شـمال په لور خلم ته تښـتېدلی و او هلته د انګرېزانو لاس نه شـوی ور رسـېدی، خو امین الله خان لوګري او قومیانو یې د پروان له غازیانو سـره یو ځای پرېکړه کړې وه چې له کابل څخه یوازې پنځه دېرش میله د شمال خواته د مېلو او چکر په سیمه، استالف کې خپله دفاع مضبوطه کړي.

په افغانسـتان کې اسـتالف یو له هغه ځایونو څخه و چې په ښـایسـت کې یې تل نوم درلود - په شـپاړسـمه پېړۍ کې امپراتور بابر په دغه ځای مین شـو او په خپل دوبني هسـتوګنځي او د ګلابو په بڼ کې به یې د واین مېلمسـتیاوې جوړولې. درې سـوه کاله وروسـته، برنز به همدغه ځای ته راتلو او د کابل له ډیپلوماتیکي پېچلتیاوو څخه به یې دلته

(c) ketabton.com: The Digital Library

دمه کوله. د بدړ او غوز ونو سربېره، دغه سیمې «تر ټولو ډېر حاصلخېز د انګورو او نورو مېوو باغونه» لرل. له غره څخه د بهانده اوبو ویالې یې له کبانو ډکې وې. پالک د غچ اخیستلو له پاره همدغه ځای ته پام واړولو.
کله چې د نوموړي پوځ له کابل څخه د شـمالي په هوارو کې د انګور باغونو په منځ کې تېرېده، لکه له دوی څخه مخکې چې ډېرو یون کوونکو پر دغه ځای زړه بایللی و، د عسـکرو زړه هم په غونډۍ کې د ښـارګوټي شـاوخوا ته د رڼو اوبو ویالو او شـنو پټیو یووړلو، خو سره له دې یې دغه ځای وران ویجاړ کړ. ښارګوټی یې کلابند کړ، بیا یې برید وربانديې وکړ او ورپسې یې په سیسـتماتیکه توګه لوټ او تالا کړ. کله چې پوځیانو پنځه سـوه مریتوب ته اړ ایسـتل شـوي سپاهیان وموندل چې په ربړن وضعیت کې په ځنځیرونو تړلي په تلخونو کې ساتل کېدل، دوی په ډلو ډلو ټپي افغانان راغونډ کړل او بیا یې «د خپلو قربانیانو د کتان جامو ته اور واچاوه» او ژوندي یې وسـوځول. بیا یې د اسـتالف ښځې په خپل منځ کې د کمسایي د دانې په اچولو وویشلې.[۹۰]
د نوېل چمبرلېن اسوال د شاتنۍ ساتونکې ډلې یوه برخه وو. کله چې نوموړی هلته ورسېد، خپل د سترګو لیدلی حال یې داسې بیان کړې:

د دغه صحنې لیدنه له بیان څخه وتلې خبره ده... کېږدۍ، بکسونه او هر شی په لارو کې او د هغه کم بختو مړیو څنګ ته پراته وو چې له دې ځای څخه یې په تګ کې ځنډ کړی و او یا یې په زړورتیا تېښتې ته مخه نه وه کړې او نه یې غوښتل چې ښځینه او ماشومان یې مخکې له دې چې دوی یې په دفاع کې ځانونه قربان کړي، زموږ لاس ته ولوېږي. لکه څنګه چې پوهېږئ، له څوارلس کلنو څخه پورته خلکو باندې دریغ ونه شـو... څو کسـه زما پر وړاندې ووژل شـول، کله کله به ځینې یوازې ټپیان وو او په دویمه ګولۍ به ووژل شـول... ځینې پوځیانو (په بنه کې نه، خو په زړه کې بې رحمه خونکارانو) غوښـتل چې له ښـځو غچ واخلي...له دغه برید څخه مخکې، د کابل په لور زموږ د پرمختګ له خبرېدو سره سم، د کابل د مالونو لویه برخه او د غټو مشرانو ښځینه مخکې له مخکې استالف ته لېږدول شوي وو ځکه چې افغانانو دغه ځای نه ماتېدونکی ګڼلو... د تاړاک صحنې هیبتناکه وې. هر کور له انګرېزي او بومي عسکرو ډک و او په حویلیو کې د ننه یې هر څه په بشـپړ ډول له خاورو سـره برابر کړي وو. سـامان، اسـباب، کالي او په کورونو کې چې هر څه وو ټول لارو کوڅو ته غورځول شـوي وو... ځینو وسـلې واخیسـتې، ځینو ګاڼې او ځینو کتابونه... کله چې عسـکرو خپل زړه تش کړ، د کمپ ملکیانو ته وار ورسـېد او دوی د ورانونې او ویجاړونې کار بشـپړ کړ... عسـکرو ته دغه ټوله ورځ دنده ورکړل شـوې وه چې ښـار وسوځوي او عسکرو او د کمپ ملکیانو هر هغه څه اخیستل چې د لرلو ارزښت یې درلود.

پر نوېل چمبرلېن باندې د استالف د بېګناه ښځو او ماشومانو ربړو ډېر سخت اغېز وکړ:

کله مو چې ښار نیولو، ما یو ټنډ مخی کوچنی ماشـوم په لاره کې ناسـت ولید چې داسې یې ژړل لکه زړه یې چې پرک چوي. دغه خوراکی یوازې پرېښـودل شـوی و او یا د ډېرې بیړې له کبله له مور او پلار څخه یې پاتې شـوی و... په یو بل ځای کې مې د یوې بوډۍ ښـځې په لیدو چې مړه پرته وه سـخت ټکان وخوړلو. د دې له څنګ سـره یو د درېیو- څلورو میاشـتو ژوندی ماشـوم هم پروت و، خو دواړه ورنونه یې په ګولیو سوري او ځیرې وو. دی کمپ ته ولېږدول شـو، خو ځورېدنې ته یې مرګ ډېر ژر د پای ټکی کېښـود. لږ وړاندې یوه بله ښځه له خپل ټپ څخه نالېده او ټوله شپه یې پرته له سرپناه څخه هملته تېره کړې وه؛ یو ماشـوم یې کلک په غېږ کې نیولی و او داسـې برېښـېدل چې د خپلو دردونو په زیاتېدو یې په ماشـوم باندې عاطفه ډېرېده... په لاره کې د زړو او ورو، بډایو او بېوزلو مړي پراته وو... کله چې زه خپه او زړه توری بېرته کمپ ته تلم، یوه ډنګره بوډۍ مې ولېده چې له خپل پټنځای څخه په دې خیال راپورته شوې وه چې موږ د وخته بېرته تللي یو. نوموړې په سختۍ د یوې وړې ویالې په لور روانه وه چې خپله تنده ماته کړي... ما یې کوزه ورته ډکه کړه، خو په بدل کې یې یوازې دغه راته وویل: «په پرنګیانو د لعنت وي!» زه په داسې حال کې بېرته کمپ ته لاړم چې له خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځان، نړۍ او اکاړ مسلک څخه مې کرکه پیدا کړه. په حقیقت کې موږ له جواز لرونکو وژونکو څخه پرته بل هېڅ څه نه یو.[۹۱]

کساتې پوځ په استالف کې له غرونو ښکته شو او د ولایت مرکز، چاریکار یې لوټ او وسوځولو. دا هغه ځای و چې یو کال مخکې پاتېنګر او هاټن له خپلو ګورخه پوځیانو سره کلابند پاتې وو. په تاریخ سلطاني کې سلطان محمد دراني داسې لیکلي: «کساتي پوځ ټولې ولسوالۍ ته اور ورته کړ.» او بیا د لوټ له مال سره «بېرته کابل ته روان شو.»[۹۲]

کله چې بېرته کابل ته ورسېدل، دوی یوه شـول چې په کابل کې د دوی پاتې همکاران هم کرار نه وو ناست: د براډفوټ عسکرو د لوی سرپټي او څلور پوړېزه یا چار چته بازار په طاق کې چاودېدونکي توکي اېښي وو. دغه بازار د شاه جهان په واکمنۍ کې جوړ شوی و او نه یوازې یې د مغلو د اعلی مهندسۍ د عجایبو په توګه نوم درلود بلکې په ټوله منځنۍ اسیا کې یوه تر ټوله ښه ودانۍ هم وه. ځینې خلکو ویلي چې دغه ښکلې ودانۍ چې په زړه پورې کاشي کاري شوې وه او د لرګي ګومبزي چتونه یې نقاشي شوي وو، په افغانستان کې یوازېنۍ تر ټولو ښایسته ودانۍ وه، خو پالک یې د ورانولو هوډ کړی و ځکه چې په همدغه ځای کې د مېکناټن مړی په چنګک کې د سپکاوي له پاره ځړول شوی و. میرزا عطا د دې ودانۍ ورانول د انګرېزانو د کمزورتیا او دوه مخۍ یوه بله نښه ګڼلې: «کله چې انګرېزان کابل ته ننوتل، د شانداره څلورپوړیزه بازار په ګېډون یې د ښـار لویې ودانۍ په توپونو وراني کړې. هغه متل دی چې وایي: «په اوښ یې زور نه رسـېده، په خره باندې بار کجاوې ته یې لرګي ونیول! »»[۹۳] دغه ورانونې د جګړې یو له هغه تناقضـاتو څخه وې چې انګرېزانو په لمړي سـر کې برنز د خپلو ګټو او سـوداګرۍ د پراختیا له پاره اباسین ته لېږلي و، خو اوس له دغه ناورین څخه ډک داستان وروستی پېښه په دې سیمه کې د سوداګرۍ د اصلي مرکز کساتي ورانونه وه؛[۹۴] نو په اباسین کې د بېړۍ چلولو له بریده وتلې ستایل شـوې طرحه هېڅ شـوه او اوس مخکې له دې چې انګرېزان د سـوتلیج بلې غاړې ته بېرته لاړ شي، په منځنۍ اسیا کې یې تر ټولو لوی مارکېټ له خاورو سره برابر کړ.

لکه په استالف کې، د لوی بازار ورانونې په کابل کې لوټماریو، وژنو او جنسي تېریو ته لاره هواره کړه. چمبرلېن وروسته له دې چې په اووم د اکتوبر بېرته کابل ته لاړ، داسې لیکلي: «د کندهار او جلال اباد د اډو پوځیان او ملکیان په ښار کې په تالا بوخت وو. هر ځای، دلته او هلته، د لوګي تورو لوخړو د مشـرانو د کورونو د سـوځېدنې څرګندونې کولې... همدارنګه، د ښـار یوه برخه هم په لمبو کې وه.»[۹۵] دغه لمبې هسې تصادفي نه وې. په دې هکله لمړی بریدمن ګرین ووړ لیکلي: «کله مو چې په کابل کې شاوخوا دوه اونۍ تېرې کړې، یو ماښام [موږ ته] امر وشو چې سبا ښار ته د تګ له پاره چمتو اوسو. د تګ موخه راته ونه ویل شوه، خو موږ ښه پوهېدو چې هلته به څه کوو او په دې اړه زموږ اټکل سم وخوت. سبا ته مو ټول اصلي چوکونه او بازارونه والوزول او په ښـار کې مو ډېرو ځایونو ته اور واچولو. کورونه مو هم په ډېر لږ وخت کې وران کړل او کالي، د سـان جامې، پوسـتینچې، برسـتنې او د اغوسـتلو هر څه مو بهر راویستل او له منځه مو یوړل... زموږ ځینې سرېو یو شمېر د سیسۍ او نورو غوښو سرتېرلي انګرېزي کوټي پیدا کړل او ځانونه یې ښه پرې ماره کړل... »

دغه ویجاړونې د تیارې تر خورېدو او د پوځیانو تر ستومانۍ پورې دوام وکړ:

له اور او لوګي څخه زموږ ډېر پوځیان داسې ښکارېدل لکه مګ پاکې. په راتلونکو ورځو کې نورې ډلې ښار ته ولېږل شوې چې په پای کې پرته له بالاحصار او د قزلباشو له مېنې څخه ټول کابل په بشپړ ډول وران او سوځول شوي و... ټول کورونه له وچو لرګیو جوړ شوي وو؛ نو کله به یې چې اور واخیست، بیا یې ژغورنه ناشونې وه. اور لګونو تر هغه وخته چې موږ په څېرمه سیمه کې وو دوام درلود... یو لوی جومات چې افغانانو د الفنستون پر پوځ باندې د بریا په ویاړ جوړ کړی و، والوزول او ویجاړ کړل شو.[۹۶]

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو د ګرین ووډ دغه د خوښۍ څرګندونې د هغه څه په اړه وضاحت نه ورکوي چې د خپلو فرضي دښمنانو د تښو هڅیو او کورونو د نړولو سربېره، انګرېزي لوټمار پوځ داسې کړنې ترسره کړې چې هغوی ته په اوسني وخت کې د خپلو قزلباشو او هندو متحدینو پر ضد د جنګي جرمونو نوم ورکول کېږي. بې اړنګه، د کابل هندي سوداګرو سوله منه ټولنه په پېړیو د راز راز افغان واکمنانو له لوري د پیسو د ترلاسه کولو په موخه خپل سري نیونې او شکنجې ګاللې وې، خو بیا هم تر اوسه په کابل کې پاتې وو او اوس یوازې په اته څلوېښتو ساعتو کې انګرېزي لوټوماری دوی پوپناه کړل. لکه څنګه چې په دې هکله یوې رسمي پلټنې اعتراف کړی: «له بده مرغه په کابل کې له ډېر تشدد څخه کاراخیستنه رښتیا ده.» اګستس ابټ وروسته اېلېنبوره ته داسې اقرار وکړ:

مخکې له دې چې موږ ور ورسېږو، ټولو افغانانو ښار پرېښی و او یوازې هندوان او پارسیان هلته پاتې وو. هندوانو چې زموږ د کابل پوځ له تباهۍ څخه وروسته یې لوی خطر پر ځان منلی و او زموږ په سلګونو کم بخته عسکرو ته یې ډوډۍ او پناه ورکړې وه، په طبعي توګه تمه درلوده چې موږ به یې ساتنه وکړو؛ نو دوی په خپله مېنه کې په بشپړه توګه له خپلو کورنیو او شتمنیو سره پاتې شوي وو. پارسیانو [قزلباشو] زموږ د یرغمل افسرانو او عسکرو په موندلو کې راسره مرسته کړې وه؛ نو دوی ته هم د دوستانو په سترګه کتل کېدل، خو د هندوانو د سیمې په پرتله، چندول چې قزلباش په کې اوسېدل دومره کمزورې مېنه نه وه چې له امر څخه د یوې سرغړوونکې ډلې تر خطر لاندې وي. لږ لنډ وخت وروسته، د ۱۸۴۲ کال د اکتوبر په نهمه، یوه ډله انجنیران ووتل چې د ښار مارکېټ وران کړي. په پوځي کمپ کې داسې یوه عمومي انګېرنه رامنځته شوې وه چې کابل به چور ته پرېښودل شي؛ نو سپاهیان، ډېر اروپايي عسکر او په زرګونو د کمپ ملکیان د ښار په لور وخوځېدل او ښار ته چې نیمګړي دېوالونه ترې چاپېر وو، پرته له کومې ستونزې ننوتل. هغه عسکر چې د انجنیرانو د ساتنې له پاره لېږل شوي وو، د ښار په یوه یا دوو دروازو او همدار راز مارکېټ ته نږدې په یو ځای کې غونډ شوي وو؛ نو دوی له هغه تاوتریخوالي څخه هېڅ خبر نه وو چې د هندوانو په مېنه کې ترسره کېده. هلته، د کورونو دروازې ماتې کړل شوې، په ښځو جنسي تېري وشول، شتمنۍ په زور لوټ او مالکان یې لکه سپي په ډزو وویشتل شول... [۹۷]

هنري لارېنسن، هغه سړی چې په ۱۸۳۷ کال کې یې د افغانستان پولې ته څېرمه د وېتکېویچ په لیدو سره د جګړې لمړنیو ګامونو ته لاره هواره کړې وه او تر دغه وخته یې د انګرېزي واکمنۍ پر مهربانۍ باور درلود، د کابل د اشغال په وروستیو ورځو کې د انګرېزي ځواک داسې سپکې ځان ښودنې یې سخته کرکه وپاروله. نوموړي په خپل ژورنال کې داسې لیکلي:

ګڼ شمېر خلک بېرته کابل ته راغلل ځکه چې زموږ د ساتنې په ژمنو یې تکیه کړې وه. ډېرو یې خپلې هټۍ بېرته پرانیستلې، خو اوس دغه خلک له خاورو سره برابر کړل شول. مال یې تالا شو او د دوی مخته یې کورونه وسوځول شول. هندوانو، چې شمېر یې څه نا څه ۵۰۰ کورنیو ته رسېدلو، هر څه له لاسه ورکړل او دې ته اړ شول چې په زاریو زموږ د پوځ تر شاه هند ته ستانه شي. چندول هم نږدې د همدغسې برخلیک سره مخ شوی و. که چېرې غلام خانې [د قزلباشو د مېنې خاص ساتونکي] وسلې ته لاس نه وی اچولی او د خپل ژوند تر پایه یې له خپلې شتمنۍ څخه د دفاع هوډ نه درلودی، نو زموږ لوټماران به د دوی په لور هم ورغلي وی.[۹۸]

ناټ هم په همدې کچه ناهیلی شوی و. ده په نهم د اکتوبر لیکلي: «پرته له دې چې د افغانانو او د ټولې نړۍ د خندا وړ شوو، زه بیخي نه پوهېږم چې موږ د څه له پاره دلته پاتې یوو.»[۹۹]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اکتوبر په لسم سهار، انګرېزانو د ژمي لمرنۍ واوره ولیده چې د کابل غونډۍ یې ګردجنې کړې وې. اوس یې چې کابو ټول ښار سوځولی و، پالک په همدغه سهار امر وکړ چې دوې ورځې وروسته به له افغانستان څخه وځي څو د داسې واورې له توپان سره مخ نه شي لکه کوم چې د الفنسټون د پوځ په تباهۍ کې یې مرسته کړې وه.

انګرېزانو له افغانستان څخه خپله وتنه پټه ساتلې وه او د کابل ډېر اشرافیان چې له انګرېزانو سره یو ځای شوي وو، داسې ګڼلې وه چې اشغال به د پخوا په څېر دوام ولري. موهن لال چې ډېر کله یې د انګرېزانو او افغان اشرافیانو په منځ کې اړیکې ټینګولې سخت خوا بدی شو او دا یې په نېغه له دې افغانانو سره خیانت وبللو. نوموړي وروسته لیکلي: «زموږ د تګ په وخت کې مې دوی ته نه شوی کتلی. دوی ټول په ژړا راغلل او ویې ویل: «موږ خپل ملګري وغولول او جزا مو ورکړه او دې ته مو اړ ایستل چې د خپلو وطنوالو پر ضد ودرېږي او اوس یې د زمریانو خولې ته یوازې پرېږدو.»» د موهن لال په ګډون ټول پوهېدل چې د انګرېزانو له تګ وروسته به اکبر خان کابو په یقیني توګه سمدلاسه بېرته کابل ته راشي او«ټولو هغه خلکو ته به جزا ورکړي چې زموږ پلوي یې کړې وه، بندیان به یې کړي او په زور به پیسې ورڅخه واخلي».[100] شاه فتح جنګ هم په همدې اند و. د پالک له اعلان څخه یوه ورځ تېره شوې نه وه چې نوموړي خپل تخت پرېښود او اعلان یې وکړ چې له خپل ړانده تره، شاه زمان سره هند ته ځي. د ده کشر ورور او پر شجاع باندې تر ټولو ګران زوی، شاپور په خپله دې ته حاضر شو چې د شاه فتح ځای ونیسي، خو ډېرو کمو خلکو دا باور درلود چې د ده واکمني به له څو اونیو څخه ډېر پایښت ولري.

په یوه هڅه کې پالک غوښتل چې د شاپور واکمنۍ ته د پایښت یو فرصت برابر کړي؛ نو د اکتوبر په یوولسم یې د کابل پاتې اشرافیان په زور وهڅول چې بالاحصار ته لاړ شي او شاپور ته د وفادارۍ سوګند وکړي. هلته، یو د وفادارۍ د ژمني سند په بېړه جوړ کړل شو او دوی ټولو خپل مهرونه پرې ولګول. بیا دوی جلا جلا په قران لاس کېښود چې د خپلې ژمنې پخلی وکړي: «په دغه خوشحاله شېبه کې چې سلطان (شاپور) چې د سلطان زوی دی زموږ حاکم شوی او موږ سوګند یادوو او خدای او پیغمبر ته یې او ټولو پیغمبرانو ته... د دې پخلی کوو چې موږ به له دغه درونډ او نومیالي حاکم څخه پرته بل حاکم غوره نه کړو. موږ به له ده څخه خپل چوپړ ونه سپموو او دا پر خپل ځان، هېواد، عسکرو او وګړو فرض ګڼو چې امرونه یې سرته ورسوو.»[101] خو د راټول کړل شویو اشرافیانو له غوښتنو سره سره، پالک دوی ته د وسلو او مهماتو ورکړه ونه منله؛ نو په دې توګه یې دوی ته دا ناشونې کړه چې خپلې ژمنې او سوګند وساتي.[102] د پوځ بیرنۍ وتنې نه یوازې انګرېز پلوه اشرافیان د مرګ له خطر سره مخ کړل بلکې خپل ډېر سپاهیان یې هم په اسارت کې پرېښودل. خوابدي مکنزي په دې هکله لیکلي: «موږ باید د خپلو عسکرو د موندلو له پاره ډېره موده پاتې شوي وای. په سلګونو دغه سپاهیان په مریټوب کې بند پاتې شول.»[103]

کلونه وروسته، مکنزي یو داسې سپاهي ولید چې مریټوب ته اړ ایستل شوی و او بیا په تېښته بریالی او هند ته بېرته راغلی و. لکه څنګه یې چې همداسې ګمان کولو، دغه سپاهي ورته وویل چې «په هغه وخت کې غرونه له اسیرانو ډک وو. [وروسته] ډېر اسیران د مریبو په څېر بلخ ته ولېږدول شول. په دوی کې انګرېزان هم وو. که چېرې زموږ عسکرو ته د څو نورو ورځو د پاتې کېدو اجازه ورکړل شوې وای؛ نو دغه اسیران به یې ازاد کړي وای.»[104]

د ۱۸٤۲ کال د اکتوبر په دوولسمه له لمرختو سره سم، انګرېزانو له بالاحصار څخه انګرېزي توغ ښکته کړ. ریو. ای. ان الن د دغه شېبې په اړه داسې لیکلي: «خپلو پخوانیو شرمېدنو او اوسني ځاځ ته مو شا واړوله - دا یوه د خپګان او

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې عزتۍ صحنه وه.»[۱۰۵] نوېل چمبرلېن د دوی تر شا د خپلو سترګو لیدلی حال داسې بیان کړی: «ټول اسمان د اور له لمبو څخه سور رنګ درلود.» پرته له یو څو مېنو څخه چې تر اوسه شته وې، د کابل ټول ښار یا د بېنونو ښار چې د برنز په اند په سیمه کې تر ټولو ښکلی و، اوس په خوګلنو ویجاړو بدلېدلو. منشي عبدالکریم لیکلي: «ورانونې او غچ اخیستنې د کورنیو او هستوګنځایونو بېخ وایسته. ډېر لږ معزز ښاریان بې زیانه پاتې شول. بازار ویجاړ کړل شو، ټش ځایونه په مړیو ډک کړل شول او چټلۍ او تورږم هوا ککړه کړې وه. داسې ځایونه چې یو وخت ښایسته باغونه وو اوس ګرګس او کونګ په کې ګرځېدل. خلک داسې ناچاره شول چې اوس د دروېزګرو په څېر له سختې بې وزلۍ سره لاس او ګرېوان وو.»[۱۰۶]

که ډېر عسکر دې ته خوشحاله وو چې بېرته د هند په لور خپلو اډو ته ستانه دي، خو له کابل څخه دغه د تګ لړۍ یوه له خپګان څخه ډکه ننداره وه ځکه چې ډېرې بېلابېلې ډلې چې د اکلنډ د ناکامې او خطرناکې تجربې ښکار شوې وې، په انګرېزانو پسې په غناسکي• وې: هغو اشرافیانو چې د انګرېزانو پلوي یې کړې وه، په تېره بیا انګرېز پلوه قزلباشانو اوس بله چاره نه لرله پرته له دې چې په خپلو بېرته تلونکو متحدینو پسې لاړ شي. پر دوی سربېره، د هغه ګوډ او ماتو سپاهیانو اوږدې لیکې هم ورپسې وې چې د الفنستون افسرانو د شاتګ په وخت کې یوازې پرېښې وو او اوس چې د ډېرو یې د بدن غړي ترې غوڅ شوي وو په ډولیو او د اوښانو په کجاوو کې په منجېدو لېږدول کېدل. هغه پنځه سوه بې وزله هندو کورنۍ هم په دوی پسې روانې وې چې لوټ شوې وې، کورونه یې وران کړل شوي وو او جنسي تېري ورباندې شوي وو. د کتار په شا کې، د سدوزي کورنۍ پاتې ژوندي غړي او د شاه شجاع، شاه زمان او فتح جنګ حرم و چې د پاچاهۍ د بېرته ترلاسه کولو هیلې یې بې کفایته او ناګران اشغال شنډې کړې وې او اوس بیا په یو پردي هېواد کې د ناڅرګنده راتلونکې سره مخ کېدل. لکه څنګه چې محمد حسین هراتي د پایلې په څېر د خپل کتاب، واقعیت شاه شجاع، په پای کې لیکلي: «نو په دې توګه انګرېزانو د سدوزیو شاهي کورنۍ تباهي بشپړه کړه!»[۱۰۷]

کله چې پالک خپل ستومانه پوځ د خردکابل له کړوونکې او غمجنې* لارې چې اسکلېټونه هاخوا دېخوا په کې پراته وو، بېرته روان کړی و او د الفنستون د پوځ له پاتې شونو څخه تېرېدلو - «داسې توکو لکه جرابې، لاس ماغو، رمنځې، مات چیني لوښې او د توپونو ارابې چې د مړو عسکرو په ککریو لګېدلې وې، موږ ته د خپلو عسکرو سپکاوی رایادولو» - په همدغه وخت کې خبر راغی چې اېلېنبوره له هغه کورنۍ سره د یو وروستي خیانت مشري وکړه د کومې په نوم چې انګرېزي دولت پر افغانستان یرغل کړی و.[۱۰۸] دوه اونۍ مخکې، د اکتوبر په لمړۍ نېټه، له شېملې څخه لوی والي یوه اعلامیه خپره کړه چې له سدوزیو سره یې د انګرېزي دولت د اړیکو د شلولو خبرتیا په کې ورکړې وه. نوموړي دغه پرېکړه په بشپړو ناسمو دلیلونو کړې وه او هغه دا چې شاه شجاع داسې کړنې ترسره کړې چې له کبله یې«خپله وفاداري هغه دولت ته تر پوښتنې لاندې راوسته چې دی یې واک ته رسولی و». دا په ښکاره دروغ خبره وه: له خپلو ټولو ناکامیو سره سره، شاه شجاع انګرېزانو ته کلک وفادار پاتې و او حتی هغه وخت هم چې انګرېزانو په یوه اړخیزه توګه

•غناسکي: په ربړو او کړاو تګ

*دلته لیکوال د دولاروسه Dolorosa کلیمه کارولې چې د غم یا درد او عذاب لارې ته وایي او د عیسویانو په باور په بیت المقدس کې هغه لاره ده په کومه چې عیسی ع پر صلیب باندې مېخ کولو ته بوتلل شو. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ده سره کړې تړون مات کړ او دی یې د ۱۸۴۱ کال د ډسمبر په میاشت کې خپل برخلیک ته یوازې پرېښود. اېلېنبوره په اعلامیه کې خپلو څرګندونو ته داسې دوام ورکړی: «لوی والي به افغانان پرېږدي چې په اوسنۍ انارشۍ کې چې د دوی د خپلو جرمونو له کبله رامنځ ته شوې، یو حکومت جوړ کړي.» د دغه اعلامیې په پای کې داسې څه لیکل شوي وو چې د اوولین Orwellian* له نظریې سره یې ښه سمون درلود: «د یو ملت له خوښې پرته پر دوی د یوه حاکم تپل به د برتانیې د حکومت له پالیسیو سره په ټکر کې وي. لوی والي به په خوښۍ هر هغه حکومت په رسمیت وپېژني چې د خلکو په خوښه جوړ شوی وي او د خپل ګاونډ هېوادونو سره ښې اړیکې وپالي.»[۱۰۹]

په حقیقت کې اېلنبوره په دې باور و چې یوازې یو سړی کولی شي په افغانستان کې بېرته نظم راولي. د پورتنۍ اعلامیې له خپرولو سره سم، امیر دوست محمد خان په چوپتیا له ځارنې څخه په مسوري کې ازاد کړل شو. میرزا عطا لیکلي:

امیر مخکې له دې چې فېروز پور ته لاړ شي، ټولو ته یې یوه د خوشحالۍ مېلمستیا ونیوله. هلته یې له لوی والي سره وکتل او وروسته، د فېروز پور په لور په رسمي توګه ۵۰۰ اسوالو او پلو عسکرو بدرګه کړ. د بار د لېږد له پاره د غوایو بګۍ، پیلان او اوښان هم ورکړل شول. د امیر زوی حیدر خان [چې د غزني په سقوط کې ژوندی نیول شوی و] او حاجي خان کاکړ [چې د اوتړم د پلټنې ډله یې وځنډوله او دوست محمد ته یې بخارا ته د تېښتې فرصت ورکړ] لودیانې ته ولېږل شول چې د امیر له بدرګې سره یوځای شي. دوی دوه میاشتې وروسته د افغانستان په لور حرکت وکړ؛ لارډ اېلېنبوره یوه ګران بیه اعزازي چینه ورکړه او یوه اوږده خصوصي ناسته یې ورسره درلوده. نوموړي دوست محمد ته په ټینګار وویل چې هېڅ کله د برتانوي دولت پر وړاندې ونه درېږي او مخالفت یې ونه کړي، له سېکانو سره ښې اړیکې ټینګې کړي او له دښمنۍ څخه لاس واخلي. ده دا مشوره هم ورکړه چې خپل زوی، اکبرخان لاړې ته راولي. ورپسې دوی خدای په اماني وکړه او اېلنبوره امر وکړ چې د دوست محمد ورځنۍ خرڅ دې تر هغه وخت پوری ورکړل شي څو چې خیبر ته نه وي تللی.[۱۱۰]

له کابل څخه دویم شاتګ په ارامۍ پیل شو. د عسکرو، مهاجرو او د کمپ د ملکیانو اوږدې لیکې د خردکابل او تیزین له غاښیو پرته له دې چې یو ډز وشي تېرې شوې، خو کله چې له جګدلک څخه لږ مخکې د غلزیو اصلي سیمې ته نږدې شول، نښې ویشتونکې ډزې پیل شوې. نوېل چمبرلېن چې د پوځي ډلې په وروستۍ برخه کې و، لیکلي:

په داسې حال کې چې زه ټوپک په لاس او د قوماندې پر اس سپور د ټولو هغه پوځیانو شاته روان وم چې زما تر قوماندې لاندې وو، سپین سترګي دښمن پر ما او ما پر دوی ډزې کولې. په دغه وخت کې مې د اس له ورمېږ څخه ګولۍ تېرې شوې او بیا څو ګامه وروسته زه په خپله په ګولۍ ولګېدم. له لګېدو سره سم ګرد وچورلېدم او په ځمکه ولوېدم، خو ډېر ژر بېرته اوچت شوم او له ډېر درد سره وړاندې نګوښېدم. ما هوډ درلود چې افغانان به زما د وژل کېدو خوند ونهویني. کله مې چې خپلې شا ته لاس کړ، ما فکر وکړ چې ژوند مې نور په ختمېدو دی، خو کمپ ته له رسېدو وروسته، موږ ته څرګنده شوه چې ګولۍ مې تر پوستکي نه وه تېره شوې او کله چې

* اوولین یو ستاینوم دی چې د جورج اوویل George Orwell د ټولنیز وضعیت په اړه هغه نظریې ته اشاره کوي کومه چې نوموړی یې یوې ازادې ټولنې ته زیانمنه بولي. دا نظریه هغه پالیسۍ څرګندوي چې د پروپاګند، ځارنې، له حقیقت څخه په انکار او د غلطو مالوماتو په خپرولو ډېر سخت قوانین رامنځته کوي. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډاکټر ګوته وروړه، ګولۍ لاندې د ډاکټر پر مېز ولوېده.[۱۱۱]

خو ځينې نورو دومره ښــه بخت نه درلود. چمبرلېن ليکلي چې د لمړي شـــاتګ په ځېر اوس د کمپ ملکيان او مهاجر د لارې په غاړه چپه کېدل. دوی هملته پرېښـــودل شـــول «چې غلزي يې ووژني ځکه چې موږ د دوی د لېږد له پاره کومې وســـيلې نه لرلې. ما خپلو ســـړيو ته وويل چې له اســـونو ښـــکته شـــي او خپل اس مې هم ورکړ چې دغه خوارکي پرې ولېږدوي، خو دوی داسې کمزوري شـوي وو چې پر اسـونو يې ځانونه نه شـوی نيولی؛ نو زه دې ته اړ شـوم چې دوی د هغه بې رحمه بدماشـــانو چړو ته پرېږدم چې د بې وزله، ډنګر او بې اسـرې مخلوق د ســـتوني په غوڅولو يې جلال موندلو. له هرې سيمې څخه چې موږ تېرېدو، د هغه خلکو مړي به مو ليدل چې له موږ څخه مخکې ډلو پرېښي وو».[۱۱۲]
کله چې چمبرلېن جلال اباد ته ورسېد، براډفوټ د هغه کلا په دېوالونو کې ماينونه خښـول چې دوی دوه ځله بيا رغولې او په بريالېتوب يې ترې دفاع کړې وه. د هر برج لاندې ډېر لوی ماينونه او د ســـنجونو په اوږدو کې لړ واړه مينونه کېښـودل شـول.[۱۱۳] د اکتوبر په ۲۷، وروسته له دې چې پالک حرکت وکړ، سمدستي يوه لويه چاودنه وشـوه او د کابل په ځېر، جلال اباد هم د ويجاړۍ په لوګيو کې پرېښـودل شـو.[۱۱۴]
د شـــاتګ په دويم پړاو کې کله چې خيبر ته ښـــکته کېدل، انګرېزان له تر ټولو ســـخت مقاومت ســـره مخامخ شـــول. افريدي د معمول په څېر د خپلو غرنيو کليو څخه را و ښهېدل چې پر انګرېزانو يرغل وکړي، وېې وژني او لوټ يې کړي. دلته انګرېزانو بيا په غچ اخيســـتنې پيل وکړ. د اکتوبر په ۲۹مه شـــپه چمبرلېن په چټکۍ ليکلي: «په چا رحم نه کېدلو. موږ له ۱۵۰ څخه تر ۲۰۰ کســـه ووژل ... ټولې زېرمې او کلي تالا او وســـوځول شـــول.» د نومبر په لمړۍ نېټه، جان نېکلســـن د لنډ وخت له پاره له خپل کشـر ورور الکســـاندر ســـره وليدل مخکې له دې چې د غاښـي په ســـر کې د کټار وروستۍ برخې ته ولېږل شي څو له چمبرلېن سره يو ځای شي.
سبا ته، د عيسوي ملا، الن په ملتيا، چمبرلېن او نېکلسن له علي مسجد څخه ښکته په کږه وږه لاره مزل پيل کړ. کله چې په لاره کې يو تېره ګوټ ته واوښتل، هلته يې لاره د خپلو هغه همکارانو له مړيو څخه ډکه وليده چې پرون ماسپښين له دوی څخه بېل شـوي وو. د دوی ټوله ډله د افريديو د غلچکي بريد لاندې راغلې وه او افريدي ورباندې برلاسي شـوي وو. اوس د دوی «ټوک ټوک او لوڅ او لغړ مړي دلته، هلته پراته وو او په غوښـو يې سپيانو او ښکاري مرغانو له وخته پيل کړی و. په دوی که دوې بومي ښځې هم وې چې يوه يې ځوانه او ښايسته وه».[۱۱۵] په مړيو کې د نېکلسـن کشـر ورور هم لوڅ لغړ او ټوټې ټوټې پروت و. د افريديو د دود سـره سـم، د الکسـاندر د بدن تناسلي غړي غوڅ او په خوله کې يې ورکړل شـوي وو.[۱۱۶] دغه پېښې، نېکلسـن په يو احساسـاتي عقلي ناروغ بدل کړ او له ټولو مسـلمانانو سـره يې داسې کرکه پيدا شـوه چې د دوی د تباهۍ هيلې يې په سـر کې پاللې. نوموړي په راتلونکو ډېرو کلونو کې کله کله د دوی پر ضد جـګـړو کـې بـرخـه اخيســـتـلـه او د ۱۸۵۷ کـال پـه لـوی پـاڅـون کـې يـې خـپـل زړه تـش کـړ.[۱۱۷]
سبا سـهار چې په افغانسـتان کې د دوی وروسـتۍ ورځ وه، دا ځل د چمبرلېن وار و چې تر غلچکي بريد لاندې راشي. دی يو ځل بيا په شـاتنۍ سـاتونکې ډله کې و او کله چې د لارې په وروسـتۍ برخه کې د جمرود کلا په لور ښـکته کېده، تور ټوپک نښې ويشتونکو چې په لوړو شـېلو کې پټ وو، د ده پر ډله يې د ګوليو باران جوړ کړ. چمبرلېن ليکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه له خپلې ډلې څخه څو ګامه مخکې پر اس سـپور روان وم، ډزې ډېرې نږدې لګېدې. ما خپلې ډلې ته مخ واړولو او يو افسـر ته مې وويل: «دغه خلک په نښه کې دومره بد نه دي.» دا ربښتيا وه او يوه شېبه وروسته زه ولګېدم. ګولۍ داسې ګلکه رابانديې ولګېده چې غږ بې زما يو ملګري واورېد او راته وې ويل: «زړه انډيواله، ولګېدې.» خو ما يې خبرېدو ته اړتيا نه لرله. لوا خپل اسـونه په چارګام کړل چې له ډزو څخه ځانونه وباسـي. زه دې ته اړ شـوم چې له اس څخه ښـکته شـم يا که ربښـتيا ووايم له اس څخه نيمه لوېدلی وم چې ښکته شوم او بيا په داسې حال کې چې يو سپاهي نيولی وم څو ونه لوېږم، اس مې وړاندې کش کولم. بيا، د يو لوی کمر شاته پرېوتم چې له ډزو څخه خوندي اوسم تر څو چې لږ وخت وروسته يوه ډولۍ راته راوړل شوه او د جمرود کمپ ته ولېږدول شوم.[۱۱۸]

چمبرلېن د جګړې په وروسـتۍ ګولۍ ټپي شـو. جمرود لکه يوه پوله چې په سـترګو نه ليدل کېده هغه ځای و چې د افغانسـتان له وژنو څخه ډک تاوتريخوالی په کې ناڅاپي په ټپه ودرېد. رېو. ای. ان ال د پېښـور په لمنو کې يوې بلې بدلې نړۍ ته په ماښـام کې ورسـېد. نوموړي په حيرانتيا ليکلي: «خلک د واټونو په غاړه ناسـت او غله دانه او خواږه خوراکي توکي يې خرڅول. موږ چې له څو مياشـتو راهيسې پرته له دښمن څخه بل انسان نه و ليدلی، دا موږ ته عجيبه صحنه ښکارېده.»[۱۱۹]

وروسـې د پنجاب له لارې د کمپنۍ تر واکمنۍ لاندې، فېروزپور ته څېرمه د سـوتلېج سـيمې ته د پنځو اونيو اوږد يون پيل شـو. چمبرلېن ټوله لار په ډولۍ کې يووړل شـو: «دومره ناجوړه وم چې له منظرو څخه مې خوند نه شـوی اخيسـتی... د يون په بهير کې په سـلګونو خلک د ډېرې سـتومانۍ او ټپونو له کبله مړه شـول. زه د نورو په پرتله، يو له نيک بختو څخه وم چې ژوندی پاتې شـوم. زه هيله لرم چې بيا هېڅ کله له داسې ربړو سره مخ نه شم.»[۱۲۰]
د پوځيانو لمړنۍ ډله له کرېسـمس څخه لږ وړاندې د ډسـمبر په درويشـتمه فېروزپور ته ورسـېده. کله چې له کښـتيو څخه په جوړ شـوي پله تېرېدل، لارډ ايلېنبوره د سـيند په بله غاړه کې د دوی د ښـه راغلاسـت له پاره درېدلی و او د لوا يوې تشـريفاتي ډلې دغه سـندره غږوله: «سـوبمنو• اتلانو ته ګورئ چې راغلل.» د کالن مکنزي ښـځې/ ورېندارې جوليه مارګرېټ کمرون Julia Margaret Cameron چې يوه لمړنۍ مخکښه عکاسه وه، د ايلېنبوره په هکله داسې د يادښت وړ خبره کړې: «ايلېنبوره په ټولو اداري موضـوعګانو کې جګړه مار او له اداري وتلی دی... [خو] په پوځي موضـوعګانو کې بې کچې څوبمن او لېوال دی او يوازې پوځي چارو د ده پام ځانته اړولی دی.»
د ښـه راغلاسـت له پاره، د بانس يو لوی طاق درول شـوی او د کتان په رنګينو ټوټو ښـکلی شـوی و. مکنزي ليکلي: «دغه طاق د پانسي يو لوی دار ته دومره ډېر ورته و چې له لاندې يې عسکر په کرېسارې خندا تېرېدل.»[۱۲۱] له دې څخه پاس د ۲۵۰ پيلانو دوه ميله اوږده ليکه د لارې په اوږدو کې جوړه وه. پر پيلانو ښـکلې نملې اچول شـوې وې او په خپله لوی والي د دوی د شـونډکونو په رنګولو کې برخه اخيسـتې وه.[۱۲۲] نوموړي د لمانځنې يوه لړۍ رسـم ګذشـتونه هم په هغه ځايونو کې په لاره واچول چې دوی ورڅخه درې کاله مخکې د افغانسـتان په لور سـتانه شـوي وو څو د ده په خبره د پوځ بريالی بېرته راتګ ولمانځي. د سـېل، پالک او ناټ د درناوي له پاره د توپ يوويشـت ډزې وشـوې. حتی د هغه دروازې له پاره چې د سـومنات د معبد يې ګڼله، هغه وخت د توپ يو ډز وشـو چې د جعفري ګلانو په هارونو کې پټه اډې ته راوړل شوه. وروسې په تجېرونو کې پرله پسې مېلمستياوې جوړې شوې که څه هم وروسته له هغه څه چې په پوځيانو باندې تېر شـوي وو، ډېرو کسـانو د داسې خوشحاليو ناټ نه درلود. په يوه مېلمسـتيا کې مکنزي بېرته خپلې کېږدۍ ته

• سوبمن: بريالی

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاړ او وېې لیکل: «ډېرو لږو کسانو هغه خوشحالي احساسوله چې دوی یې تمه کوله... ټول [پخواني] یرغمل له روحي خپګان څخه ځورېږي، ځینې لکه ایېر بیخي ډېر اغېزمن شوي او ځینې میرمنې هغه څه په خوب وینې چې دوی یې هره شپه د خو میاشتو له پاره شاهدانې وې.»[123]

اعلی سر قوماندان سېر جسپر نېکولس هم دغو لمانځنو ناهیلی کړی و. وروسته له دې چې د یو څه وخت له پاره یې د عسکرو د مارش ننداره وکړه، بېرته خپل دفتر ته لاړ چې یو رسمي راپور ولیکي چې ولې د ده پوځ د داسې بېساري مصیبت سره مخ شو. نوموړي لیکلي: «ما به د هېڅ راز درناوي او اعزاز په بدل کې د دغه یرغل مشوره نه وای ورکړې.»[124] او بیا یې په پایله کې داسې لیکلي: «دغه ګران بیه جګړې چې قانونیت یې شکمن و، وروسته له دې چې نه یوازې ډېرې تباهۍ او تاوانونه یې راواړول بلکې د انګرېزانو د وسلوال پوځ پر عزت او شهرت یې تور داغ ولګاوه او د انګرېزانو واکمني یې کمزورې کړه، وروسته له دې چې پنځلس میلیونه پونډه پرې ولګول شول [په اوسني وخت کې له پنځوسو ملیاردو پونډو څخه ډېر] چې له کبله یې د هند خزانه تشه شوه، د هند د بانکي پور شبکه یې د ړنګېدو مورګې ته بوتله او د تل له پاره یې د ختیځ هند کمپنۍ د پور د بېرته ورکړې توان زیانمن کړ، وروسته له دې چې شاوخوا ۴۰۰۰۰ خلک ووژل شول او ۵۰۰۰۰ اوښان له منځه لاړل او وروسته له دې چې د بنګال پوځ یې داسې راڅخه پردی کړ چې اوس د بغاوت له پاره چمتو دی، انګرېزانو افغانستان داسې له لاسه ورکړ لکه په کومه توګه یې چې ترلاسه کړی و.» په داسې وخت کې چې دوست محمد له جلا وطنۍ څخه بېرته هېواد ته د تګ په درشل کې او د تخت د بیا لاسته راوړنې په مورګه کې و، د چټک ډاګي په وسیله خبر راورسېد چې په قبیلوي اړودوړ کې شهزاده صفدر جنګ په کندهار کې او شهزاده شاپور په کابل کې بارکزیو دښمنانو د واک پرېښودلو ته اړ ایستل.

په حقیقت کې پرته له یوازې غوریالي لوی والي څخه، افغانان خو پرېږده، بل هېچا د انګرېزي بریا خبره نه کوله. په دې هکله میرزا عطا لیکلي:

کله چې پاتې عسکر په خوندي توګه له افغانستان څخه ووتل، لوی والي په خپلو ویناوو دوی ته ښه راغلاست وویل. هغه متل دی چې وایي: افغانستان د بازانو کور دی، خو هند د خوساکېدونکو مرو کارغانو ځای دی. ... وایي چې انګرېزان د دویم ځل له پاره افغانستان ته یوازې په دې موخه ننوتل چې انګرېز یرغمل ازاد کړي، خو په لکونو پیسې یې افغانانو ته په رشوت ولګولې چې لاره ورکړي او له دې سره سره یې په زرګونو نور سرې هم له لاسه ورکړل. بیا یې د کابل مارکېټ په ورانولو خپله اصلي څېره وښوده او سمدلاسه بېرته هند ته لاړل. دوی هیله درلوده چې په افغانستان کې ځانته ځای پیدا کړي چې د روسې د پرمختګ مخه ونیسي - خو د ډېرو پیسو د لګولو او د خپلو ډېرو خلکو له قربانولو سره سره، یوازېنۍ پایله یې خپله تباهي او شرمېدنه وه. که انګرېزانو د دې توان درلودی چې افغانستان فتح او اشغال ته یې دوام ورکړي؛ نو دوی به له داسې هېواد څخه بېرته تللي وي چې څلور څلوېښت ډوله انګور لري او نورې مېوې لکه مڼې، انار، ناشپاتي، رواشې، توت، خوږې هندوانې، موشکي ختکي، خوبانۍ او شفتالو لري؟ او داسې سړې اوبه چې په ټول هند کې نه موندل کېږي؟

پر افغانستان باندې د انګرېزي هند یرغل چې پیسې او پوځې وسیلې یې ضایع کړې او د ډېرو عسکرو، د سپینو او تورو، ژوند یې واخیست، د خاینو هندي کارغانو او زړورو افغان بازانو تر منځ یې یوه بې انډوله جګړه رامنځته کړه: کله به چې دوی یو غر ونیو، دې ته به څېرمه بل غر تل په بغاوت کې و. په حقیقت کې انګرېزانو به هېڅ کله، هېڅ وخت او حتی په کلونو کلونو خراسان اېل کړې نه وی. د انګرېزانو او د دوی کارغانو ته ورته عسکرو هډوکې د افغانستان دغرونو په ارغاړو کې خواره او ناخښ پراته دي. په دې جګړه کې زړوورو افغانانو شهادت ته هوډ کړی و او هم په دې نړۍ او هم په هغه بله کې د بریا څښتن شول: بې اړنګه، رحمت پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه چا دی چې د شهادت جام یې وڅښه![125]

دا چې د میرزا عطا غازیانو له جګړې څخه وروسته په افغانستان یا په جنت کې رحمت ترلاسه کړ او کنه، څرګنده نه ده، خو دا بې اړنګه رښتیا دي چې د ډېرو لړو هغو خلکو، په تېره بیا د انګرېز- سدوزي نظام پلویانو، چې په جګړه کې یې برخه اخیستې وه، ژوند سمون وموند. حتی له جګړې څخه مخکې، ډېرو افغانانو انګرېزانو ته خبرداری ورکړی و چې کم بخت شاه شجاع ته ښېرا شوې؛ نو څکه یې تر ټولو ښه پلانونه هر کله په مصیبت ختمېږي.[126] د شاه شجاع له مړینې ډېر وخت وروسته؛ دغه بد بخت داسې برېښېده چې هر هغه چا ته په برخه شوی و چې له واک څخه د دوست محمد د شړلو په هڅه کې یې برخه اخیستې وه. رنجیت سېنګ، ویتکېویچ او مېکناټن خو لا د مخه مړه شوي وو. د خالصه په غوښتنه، وېډ په پوله کې له هغه څوکۍ څخه لیرې کړل شو چې ده یې په حسادت ساتنه کوله او د منځني هند په انډور کې یوه کم ارزښته څوکۍ ورکړل شوه. د برنز هغه کم بخته د بار اسونه چې په ډېره سختۍ یې اباسین ته لېږدولي وو، هم مړه شول: کله چې دا په ډاګه شوه چې دغه اسونه د څغاستي نه وو، د رنجیت سېنګ مینه ورسره پای ته ورسېده او شپول یې ځای شو؛ نو لکه څنګه چې خلک نه پوهېدل چې له دوی سره څه وکړي، دومره وخت نه و تېر چې مړه شول.

چارلس مسون، هغه کس چې له جګړې څخه وړاندې هم په کابل کې و، له یو خواشینوونکي برخلیک سره مخ شو. په ۱۸۳۷-۱۸۳۸ کلونو کې د برنز له ناکامه ماموریت څخه وروسته، کمپنۍ له مسون څخه پام واړولو او دی یې ګوښې ته کړ څکه چې اوس دغه کمپنۍ له افغانستان سره د جګړې په تیارېو بوخته شوې وه که څه هم نوموړی د هر بل انګرېز په پرتله د افغانستان په اړه ډېر پوهېده. دی په ۱۸۴۰ کال کې د کابل په لور په هغه لاره روان شو چې د اباسین پوځ پرې تللی و او بیا نوموړي ویلي وو چې په دغه لاره د پوځ د تېرېدو له کبله سیمې ډېرې زیانمنې شوې وې. دی تر کلات پورې ورسېد او کله چې انګرېزانو د کلات پر ښار یرغل وکړ، دی یې ونیو او د خیانت او جاسوسۍ په تور یې بندي کړ. ده په شپږو میاشتو کې خپله بېګناهي ثابته کړه او ازاد کړل شو. بیا، کله چې لارېنسن وروسته له ډېرو پلټنو په کراچۍ کې پیدا کړ، په لیدو یې هک پک شو چې په دغه سړي څه شوي وو چې ده یې د سیمې د یو لوی لرغونپوه په توګه ډېر درناوی کړلو. په دې هکله یې وروسته داسې لیکلي:

کله چې د کراچۍ په کمپ کې وم، ښار ته لاړم چې د هغه سړي (مسون) لیدنه وکړم چې ما یې په هکله ډېر اورېدلي او لوستلي وو. دی مې په یوه خرابه کوډخه کې له څو بلوڅانو سره نیم لوڅ او نېشه پیدا کړ. زه څو ساعته ورسره پاتې شوم او د هر څه په لیدو یې سخت ودردېدلم. په پیل کې یې داسې پوچه ژبه کاروله چې ما د لېونتوب خیال ورباندې وکړ، خو وروسته یې راته وویل چې تېره شپه په لیکنو بوخت و او یو بوتل واین یې د ماښامنۍ په خوړلو کې څښلی و او اوس چې ورځ شوې وه، نېشه یې تر اوسه په سر کې وه، خو له دې سره سره، زه په دې اند شوم چې نوموړی به خپل سد له لاسه ورکړي. ما ته یې خپلې یو شمېر لیکنې راکړې، خو په داسې ګونګه او ټوکماره بڼه لیکل شوې وې لکه څنګه چې دی پرې غړېده او ما ته داسې ښکارېدل چې خپل ټول مالومات یې د خپلو لیکنو په بڼه کې ګونګ کړي وو. د برنز، اکلنډ او وېډ په اړه یې کابو ترخې خبرې کولې... د خپلو یونونو په هکله او په افغانستان کې د خپل کار

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اړه يې تر اوسه دوه ټوکه کتابونه بشپړ کړي وو او اوس په درېيم ټوک بوخت و. د کتابونو ډېرې برخې يې چې ما ته وښودې عجيبه او غير معمولي وې؛ نو دغه کتابونه به چاپ او خپاره نه شي - ليکنې يې رواني نه دي او تسلسل نه لري. همدارنګه نظرېې يې داسې په ګونکه توکه خيالي او لنډې ليکل شوې چې د اوسني وخت په خوند برابرې نه دي. که پاټېنګر يې په همدې بنه چې اوس دي د چاپ اجازه ورکړي، مسون به د يو ځانمن غبي په توګه وپېژندل شي، نه د يو خواريکښ، راستکاره او شعوري سړي په څېر چې دی په رښتيا همداسې دی. زه هيله لرم چې بمبيي ته د ده د تګ له پاره څه لارې چارې ترسره شي.[127]

خو په دې هکله هېڅ څه ترسره نه شول او مسون دې ته اړ شو چې پر خپل ځای کرار کښېني او په افغانستان کې د مېکناټن د مرګونې تېروتنو ننداره وکړي. نومورې بل څه نه شوی کولی پرته له دې چې رسنيو ته بې نومه ترخې ليکنې ولېږي. په يوه ليکنه کې يې داسې ليکلي: «نن مې ستاسې په ورځپانه کې ولوستل چې ځېن خلک به په افغانستان کې وګمارل شي. د دغه کړنې دليل څه کېدای شي؟ ايا دغه اوښان هلته ستړي شوي دي؟ دغه ځېن چې په سياسي ځانګو کې له ډېر وخت راهيسې کار کوي، ايا په پوځي چارو کې د دوی ګمارل د يو نوي سيستم پيلامه ده چې په پوځ کې يوشانتوب رامنځته شي؟»[128] نوموړی بلاخره انګلنډ ته لاړ چېرته يې چې خپرونو داسې سړې کره کتنې وزېږولې لکه څنګه چې لارېنسن يې وړاندوينه کړې وه او په هېواد کې مېشتو سيالانو يې د يو لرغونپوه په توګه نومورتوب زيانمن کړ. دی په بېوزلۍ کې پاټرز بار Potter's Bar ته څېرمه په ۱۸۵۳ کال کې «د مغزو د يوې ناڅرګندې ناروغۍ له کبله مړ شو»، خو نوموړی په دې نه پوهېدو چې ۱۶۰ کاله وروسته به د افغان لرغونپوهنې د پلار په توګه درناوی ورته وشي.
الډرېډ پاټېنګر چې په افغانستان کې د خپل چوپړ په بدل کې کوم انعام ترلاسه نه کړ، په کمپنۍ کې يې له دندې څخه استعفا وکړه او خپل تره/ ماما، سېر هنري پاټېنګر ته د اوسېدو له پاره هانکانګ ته لاړ. هانکانګ ته د ده له تګ څخه لږ وخت مخکې، مشر پاټېنګر چينايان دې ته اړ ايستلي وو چې دغه ټاپو ده ته وروسپاري؛ نو هلته له رسېدو سره سم، د لوېې لوبې پخواني لوبغاړي خپل ځان د دغه ټاپو لمړنی والي کړ. نوموړی هملته په ۱۸۴۳ کال کې د خپلو ټپونو، سخت ژوند او د فزيکي او روحي خپګان د اغېزو له کبله مړ شو.[129]
بريد جنرال شلټن ته په څه نا څه حيرانوونکې توګه په پوځي محکمه کې د هغې پړې په هکله برأت ورکړل شو چې د پاځون پر وړاندې يې له ناورين څخه ډک چلند کړی و، خو له نوموړي څخه د تل په شان کرکه کېدله. په ۱۸۴۴ کال کې کله چې په دوبلېن کې له اس څخه ولوېد او مړ شو، لاس لاندې يې د پريټ ډګر ته راووتل او د ده مرګ يې د خوشحالۍ په درېيو چيغو ولمانځه.
په افغانستان کې د مېرمن سېل او د هغې د مېړه د ژوند په اړه د نوموړې يوه نسخه په استلي سرکس Astley's Circus کې د ډرامې په يوه نوموړه لوبه بدله شوه. دغه لوبې ته «د کابل يرغمل» نوم ورکړل شوی و، خو درې کاله وروسته په ۱۸۴۵ کال کې د انګرېزانو او سېکانو تر منځ د جګړې په بهير کې، په خپله «جګړه مار باب» سېل له جورج براډفوټ سره يو ځای د موډکي Moodki په جګړه کې هغه وخت مړ شو چې کمپنۍ له فرصت څخه په کار اخيستنې غوښتل د پنجاب شتمنې سيمې تر خپل واک لاندې راولي. وروسته کونډې مېرمن سېل سوېلي افريقا ته مهاجرت وکړ او په ۱۸۵۳ کال کې په کېپ ټون Cape Town کې مړه شوه. د قبر په شناخته يې داسې ليکل شوي: «له دغه تيږې لاندې مېرمن سېل پرته ده.»[130]

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډاکټر برایډن چې له کابل څخه د انګرېزانو د شاتګ په بهیر کې د کمپنۍ یوازینی اروپایي کس و چې جلال اباد ته ژوندی ورسېد، په راتلونکو کلونو کې په یو بل لوی ښکېلاکي ناورین کې ښکېل شو: پنځلس کاله وروسته په ۱۸۵۷ کال کې په سیمه کې د لوی پاڅون په بهیر کې نوموړي د لارنس د کښر ورور، هنري تر مشرۍ لاندې په لکنهو کې د ولایتي ادارې په دفاع کې برخه واخیسته. بلاخره دی په ۱۸۷۳ کال کې هغه وخت په خپل کټ کې مړ شو چې د تقاعد ارامه ژوند یې په نېګ Nigg کې چې په برسکاټلند کې مخامخ بلک ایل Black Isle ته پروت دی تېر کړ.
اکلنډ خپل پاتې ژوند په څه ناڅه شرم کې په کېنزېنګټن کې تېر کړ او یوازې په ۶۵ کلنۍ کې په ۱۸۴۹ کال کې مړ شو. درې میاشتې وروسته یې خور، فني هم ورپسې لاړه.[۱۳۱] وروسته دا هم ثابته شوه چې د امپراتورۍ جوړونه د دغه کورنۍ په استعداد پورې تړلې نه وه: د دغې کورنۍ راتلونکي غړي، انتوني ایډن Anthony Ede یوسل او څوارلس کاله وروسته بیا همداسې هڅه وکړه او په سوېز کې له شرمونکې ناکامۍ سره مخ شو.*
اتل او ځیرک موهن لال ته هغه لوی پورونه چې د کلابندۍ په بهیر کې د مېکناټن په ګټه د ځان په نامه اخیستي وو چې د افغان مخالفو مشرانو د هدفي وژنو له پاره پیسې برابرې کړې او بیا هغه نور پورونه چې په ۱۸۴۲ کال کې یې واخیستل چې د یرغملو په ازادولو کې یې وکارول، هېڅ کله بېرته ورنه کړل شول. ده ویل چې په ټوله کې ۷۹۴۹۶ روپۍ پوروړی و؛ نو له دې امله نوموړی د خپل ژوند تر پایه په پورونو کې ډوب پاتې شو. د عدالت د اعادې له پاره، دی بلاخره له خپل هم پوړي منشي شاه محمد علي سره برتانیې ته لاړ چېرته چې د کمپنۍ د مشرانو د ملاتړ ترلاسه کولو په هڅو کې یې نوي تقاعد شوي ډګروال وېډ او ځواني ناوې یې په ایل اف وېټ Isle of Wight کې مېلمه پالنه وکړه. دی سکاټلند ته هم لاړ چې په مانټروز کې د برنز کورنۍ ته د نوموړي لیکونه او ژورنال وروسپاري. په ایډنبوره کې نوښتګرو سکاټلندي عکاسانو، ډیوډ اکټیوس هېل David Octavius Hill او رابرټ ادمسن Robert Adamson د ده عکسونه په ګډو افغان-کشمیري جامو کې واخیستل. دغه جامو ته د ټایمز مجلې د «شانداره هندي جامو» نوم ورکړ.[۱۳۲] په برتانیه کې یې له برنز سره د خپلو یونونو یو یادښت کتاب چاپ کړ او همدارنګه د دوست محمد ژوندلیک یې په یوه لوی نهه سوه مخه ییزه کتاب کې په دوه ټوکونو کې خپور کړ. ده حتی له ملکې وېکتوریا او شهزاده البرټ Albert سره هم لیدنه درلوده، خو افغان جګړې یې پر ژوند اغېز کړی و او د ده کاري ژوند ته یې عملاً د پای ټکی ایښی و.
کله چې بېرته هند ته لاړ، ده ته د لکنهو او حیدراباد په معتبرو ولایتي ادارو کې د پارسي منشي په توګه هغه څوکۍ ورنه کړل شوې چې ده یې غوښتنه کړې وه. انګرېزي مامورینو پر ده اعتبار نه درلود او په وار وار یې د ده په هکله لیکلي وو چې دی «ځانمن» دی او له «خپل لمڅي څخه پښې ډېرې اوږدې غځوي». نوموړی نه یوازې دا چې اوزګاره پاتې شو، بلکې خپلې کشمیري پنډېټ ټولنې یې هم ورټلو او له ټولنې یې وشړلو. د ۱۸۵۷ کال په پاڅون کې، بغاوتي سپاهیانو په دې تور چې د انګرېزانو خواخوږی دی د ده د وژنې تکل درلود، خو دی په تېښته بریالی شو. دی بلاخره په بېوزلۍ او ورکنومۍ کې په ۱۸۷۷ کال کې په داسې حال کې مړ شو چې ښکېلاکي او تر ښکېلاک لاندې خواوو له ځانه شړلی و.[۱۳۳]
د سدوزیو شهزادګانو همدې ته ورته برخلیک درلود. د ۱۸۴۳ کال د مارچ په میاشت کې دوی ټول په لاهور کې بند پاتې

* خو په نیوزیلند کې د ایډن کورنۍ ځان ته یو تل پاتې نوم جوړ کړ. د دغه هېواد د هغه وخت پلازمېنه د جورج په نوم ونومول شوه او د کرېکټ اوسنی لوبغالی د ایډن پارک په نوم دی. لارډ اېلېنبوره چې په هغه وخت کې صدراعظم و، خپل نوم ته یې د استرلیا په نقشه کې ځای وموند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وو چې نه بېرته افغانســتان ته او نه انګرېزي هند ته تللی شــوی او لکه پلار يې دېرش کاله مخکې، هره ورځ يې په دې وېره کې تېروله چې ســپک کوربه وال به يې پاتې شــتمني لوټ کړي.[۱۳۴] دوی ته بلاخره له پولې څخه د تېرېدو او خپل د کوچنيوالي ښار ته د تګ اجازه ورکړل شوه، خو دا هم په واضح توګه ورته وويل شول چې دوی ته به يې د پلار په څېر لوی هستوګنځي ورنه کړل شي او خرڅ به يې هم کوچنی وي.[۱۳۵] په پای کې ټول سدوزي په پورونو کې ډوب شول او په ملي ارشيفونو کې د دوی د پورورکونکو او حکومت تر منځ يوه لړۍ مکاتبې شته چې پر دوی باندې يې د پور د نه ورکړې عريضې کړې وې. دوی ټول، پرته له کومې استثنا په بې وزلۍ کې مړه شول.

کالن مکنزي چې په لوديانه کې د ســرحدي غونډ د جوړولو له پاره ګمارل شــوی و، په داســې حال کې چې نوی واده يې کړی و، په ۱۸۴۷ کال کې لوديانې ته ورســېد. هلته يې د افغان مهاجر ټولنې په اړه له خپګان څخه ډکه ليکنه کړې. دغه افغانان په ورځني ژوند کې د پايښــت له پاره له ډېرو ســتونزو ســره لاس او ګرېوان وو. مکنزي په خپل يادښــت کتاب کې ليکلي: «کومې ربړې چې موږ په خپل تېرې هغه خلکو ته ورواړولې چې موږ يې د مرستې ادعا کوله بايد هېرې نه شي. په خواشينۍ سره، ډېر لوړ پوړي او معزز خلک اوس د بشپړې بې وزلۍ کچې ته راټيټ شوي دي. يو پلار او زوی چې د شاه شجاع له کورنۍ سره يې نږدې اړيکي درلودې، هېڅ کله د دوی ليدو ته يوځای نه ورتلل ځکه چې يوازې يوه چوخه يې درلوده. يو بل لوړ پوړی سړی دي ته اړ شو چې حتی خپله توره د ډوډۍ په بدل کې وپلوري. د شاه شجاع يو پخواني چوپړيال په خپګان وويل: «زه له لوږې روژه نيســم او کومه ورځ چې لږ دال پاخه کړو، زموږ په کور کې اختر وي.»»[۱۳۶]

د ړانده او بوډا شــاه زمان غوښــتنه چې د ســرهند د صــوفيانو په زيارت کې د درويش په څېر ژوند وکړي، د پټيالې Patiala مهاراجا ونه منله،[۱۳۷] خو کله چې په ۱۸۴۴ کال کې مړ شــو، دغه مهاراجا له ځانه نرمښــت وښــود او د شــاه زمان مړی يې پرېښــود چې په دغه زيارت کې د خپلې ورېندارې، د شــاه شــجاع مشــره ښــځه او د دوســت محمد خور وفابېګم، د قبر تر څنګ خښ شي.[۱۳۸]

د سدوزي شهزادګانو وروستی څرک د رابرټ واربرټن Robert Warburton په يادښت کتاب کې موندل کېږي. دی د يو انګرېز افسر او شــاه جهان بېګم د خوشحاله واده ثمره و. شــاه جهان بېګم د دوســت محمد خورځه/ورېره وه چې د لوديانې په افغان تبعيدي ټولنه کې ستره شوې وه.

دوی چې په دولتي او اولســي کچه هرې نيمګړتياوې لرلې، هغه وخت زما عمر دومره نه و چې زه يې قضــاوت وکړم، خو پر ما باندې له هغوی څخه د ځينو مهرباني چې په کلونو يې دوام درلود تل يو شــانته او نه بدلېدونکې وه. زه د دوی له حرمسرای څخه نه منع کېدم او په پارسي ژبه کې زما بلدتيا ما ته د دې توان راکړی و چې زه د ټولو شــهزادګانو له ښځو سره خبرې اترې وکړم... هلته دوه ورونه وو، شــهزاده شــاپور او شــهزاده نادر چې دواړه د بدقســمته شــاه شــجاع الملک کشــري زامن وو. دغه دواړه په ځانګړي ډول زما ځکه ډېر خوښ شــول چې په خپلو جنجالونو کې يې له زغم څخه کار اخيســت، په هر هغه چا مهربانه وو چې له دوی سره په اړيکه کې کېدل او د نورو خلکو احساساتو او هيلو ته يې پام اړولو. ما په دغه بنه ډېر لږ رښــتيني ښــاغلي ليدلي لکه دوی چې وو. هندي دولت د مياشتې ۵۰۰ روپۍ مشــر ته او ۱۰۰ روپۍ کشــر ته ورکولې - دا په رښــتيا ډېرې کمې پيســې وې چې دوی نه يوازې خپلې کورنۍ ورباندې چلولې بلکې هغه چوپړيالانو ته يې هم اذوقه پرې برابروله چې په کابل کې له خپلو کورونو څخه شــړل شــوي وو او د هند په تودو ډاګونو کې يې په دې هيله مزل کړی و چې دغه شاهي کورنۍ يې مرستندويه شي.[۱۳۹]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د جګړې افغان بریمنو ته هم خوشـحاله پایلې ور په برخه نه شـوې. دوسـت محمد خان په چټکۍ نواب زمان خان بارکزی ګوښې ته کړ او نوموړي ته بیا هېڅ کله لویه دولتي څوکۍ ورنه کړل شوه.[۱۴۰] امین الله خان لوګری اخلالوونکی او ډېر ځانپاله وګڼل شو او د جګړې له پای څخه سمدلاسه وروسته په عمري قید محکوم شو. نوموړی د خپلې هغه ګروهنې له وجې بندي شو چې د فیض محمد د لیکنې پر بنسټ: «سوله من خلک بې ناوړه کړنو ته هڅول.»[۱۴۱] د امین الله ورور چې په لودیانه کې مهاجر شـوی و، مکنزي ته وروسـته وویل چې دوسـت محمد «د امین الله له لور سـره واده وکړ او وروسته یې په خپلو لاسونو د ده پر خوله بالښت کېښود، ساه یې پرې بنده کړه او مړ یې کړ».[۱۴۲]

د انګرېزانو له تګ څخه وروسـته، وزیر اکبرخان یو کال په واک کې پاتې شـو، خو کله یې چې پلار په ۱۸۴۳ که بېرته راغی، دی د لغمان او جلال اباد د والي په توګه هلته ولېږل شـو. بیا، دومره وخت نه و تېر چې د نوموړي دربار ته د دوست محمد د مخالفینو د مرکز په سترګه کتل کېدل. کله چې اکبرخان ته په ۱۸۴۷ کال کې زهر ورکړل شول، ډېرې پراخه ګنګوسې خپرې شـوې چې دا کار د ده د پلار په امر ترسره شـوی.[۱۴۳] له مړینې څخه لږ وخت مخکې، اکبر په یو لیک کې له مکنزي څخه «په مینه ګیله کړې وه چې په ملګرتیا کې سـست دی او خپل حال او احوال ده ته نه ورلېږي». دولت، مکنزي منع کړ چې د لیک ځواب ورکړي «ځکه چې دغه لیک د دښـمن له خوا و»،[۱۴۴] خو مکنزي د محمد شـاه خان غلزي یو لیک ته ځواب ورکړ. له محمد شاه خان سره هم د دوست محمد ناتې لږ شوی و ځکه چې د ده په اند، واک یې بې کچې ډېر شـوی و؛ نو د خپل زوم له مړینې څخه وروسـته، دی هم سـمدلاسـه د لتاړونې سـره مخ او په کافرستان کې تبعید ته اړ شوی و. نوموړي مکنزي ته یو لیک ولېږه چې خپله ملګرتیا ور په یاد کړي او ترې وپوښتي چې ایا د مکنزي په اند دغه ملګرتیا تر اوسه شته؟

مکنزي ته یو سـید لیک راوړی و. محمد شـاه خان دغه سـید ته یوه نښـه هم ویلې وه چې د لیک له ورکړې څخه مخکې یې له مکنزي څخه ځواب وغواړي چې د ده په اړه د نوموړي مزاج مالوم کړي. سـید خبرې داسې پیل کړې: «محمد شـاه خان له تا نه پوښـتي: «کله چې [د مېکناټن له مرګ څخه وروسـته] د محمدخان په کلا کې سـتا ژوند په خطر کې و، ما څه وکړل؟»» مکنزي په ځواب کې ورته وویل: «کله چې پر ما باندې یو چا توره پورته کړه، محمد شاه خان زما تر غاړې لاسونه تاو کړل؛ نو توره د ده په اوږه ولګېده او وینې یې کړه.» بیا سید لیک ورکړ او د لیک له لوستلو وروسته، مکنزي وویل: «زه یې تل خپل ملګری ګڼم.»[۱۴۵]

یوازېنی سـړی چې د افغان - انګرېز له لمړۍ جګړې څخه ګټه پورته کړه هغه څوک و چې د تخت د چپه کولو په موخه یې جګړه پیل شوې وه. د ۱۸۴۳ کال د اپریل په میاشت کې وروسته له دې چې له خالصه سېکانو سره یوه موده مېلمه و، دوست محمد پېښـور ته سـتون شـو او د خیبر غابنې په سـتغو لارو علی مسجد ته ورسېد. هلته، اکبرخان د ښـه راغلاسـت له پاره ورغلی و او دی یې تر کابل پورې بدرګه کړ. فیض محمد لیکلي: «د ښـار په لارو کې خلک په لیکو کې ولاړ وو او زړو او وړو یې پر راتګ خوشـحالی کولې. په لیدو به یې د ملاترو سـترګې رڼا او سـینې به یې له ویاړ څخه ډکې شوې. خوښي او خوشحالي بیخي ډېره وه. اووه ورځې او شپې د خوښۍ لمانځنې ترسره شوې. پر څراغونو شپې روښانه شـوې وې او د ورځې به غزلې او سـندرې ویل کېدې. د جشـنونو او ښـادیو انګازې اوچتېدې او هر ځای د خوشـحالۍ چیغې وې.»[۱۴۶]

کوم څارګرېزه راپورونه چې انګرېزانو په افغانسـتان کې له خپلو جاسـوسـانو او خواخوږو څخه په ۱۸۴۳ کال کې ترلاسه کول، د دې څرګندونه کوله چې «د امیر او د ده د کورنۍ واکمني هسې په نامه ده او له کوهستانیانو، غلزیو، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کنړ له خلکو او خیبریانو څخه هیڅ شی نه اخلي. دوست محمد خپل وخت او پیسې پر بې ګټو هڅو لګوي چې دسپلیني کندېکونه جوړ کړي او هسې په شوده ګی د هندي شهزادګانو تقلید او له دوی سره سیالي کوي».[۱۴۷]

خو لکه پخوا، انګرېزي څارګرې ادارې د دوست محمد د وړتیا په اړه سم اټکل نه و کړی. امیر کرار کرار خپل واک ډېر کړ او په ختیځ افغانستان کې یې خپله واکمني پراخه کړه؛ نو په دې توګه یې د خپلو راتلونکو لاسته راوړنو له پاره بنسټ کېښود چې لمړی بامیان او بیا بدخشان او ورپسې خلم او ټول شمالي افغانستان فتح کړي. د ۱۸۵۰ مو کلونو په پیل کې یې د غزني په شاوخوا کې غلزي قبیلې ځانته تابع کړې او په ۱۸۵۵ کال کې یې په کندهار کې خپل میړني وروڼه له واکه وشړل. دی د خپلې مړینې تر وخت، ۱۸۶۳، پورې له انګرېزانو سره کړو تړونونو ته وفادار پاتې شو، د مالیې راټولونه یې له ۲,۵ میلیونو څخه ۷ میلیونو ته ورسوله او د مړن افغانستان پر کابو ټولو سیمو یې واکمني درلوده. د هرات په ګډون، د دوست محمد د فتحو وروستی پولو د اوسني افغانستان پولې جوړې کړې، خو له ده څخه پېښور پاتې شو - دغه سیمه تر اوسه د افغانانو، په تېره بیا د پښتون نشنلېستانو د ناراضتیا سرچینه ده.

عجیبه دا وه چې له هغه اداري اصلاحاتو څخه دوست محمد ګټه پورته کړه کوم چې مېکناټن ترسره کړل څو د شاه شجاع واکمني مضبوطه کړي. مېکناټن د دراني قبیلو د مشرانو واک لږ کړ، یو مسلکي پوځ یې جوړ او د مالیې راټولولو یو کارنده جوړښت یې رامنځته کړ.[۱۴۸] بې اړنګه، دا یوازې یوه له هغه ګڼ شمېرو کړنو څخه وه چې انګرېزي ښکېلاک د افغان دولت په داسې جوړونه کې ونډه واخیسته چې له اشغال څخه د مخکني وخت په پرتله اوس په افغانستان کې د یو دولت شتون په ښکاره احساسېده، خو اوس دغه سم راغونډ او منظم افغانستان چې دوست محمد په کې واکمني کوله، په خپل تاریخ کې د هر وخت په پرتله ډېر بېوزله او په انزوا کې و. دغه هېواد نور د وړېښمو شتمنه څلورلاره نه و او نه د تیموریانو پارسي کلتور پرتمینې ورځې بېرته راتلې. په خپل تاریخ کې د لمړي ځل له پاره د بارکزیو تر واکمنۍ لاندې افغانستان څه نا څه وروسته پاتې هېواد شو.

هرات وروستی ښار و چې دوست له خپلې مړینې څخه لږ مخکې کلابند او بیا فتح کړ. د خپل سیال، شاه شجاع برعکس چې ښایي بې نومه قبر یې د خپل پلار، تیمورشاه د مقبرې په تل خونه کې وي، دوست محمد هملته د ګذرګاه په صوفي زیارت کې چې په افغانستان کې تر ټولو ښکلی زیارت دی، ښخ کړل شو. نوموړی له یوه ښایسته او لوی ځلي لاندې چې په حکاکي شوو مرمرو ښکلې شوی، د سیمې د یو ډېر پېژندل شوي بزرګ صوفي او شاعر، خواجه عبدالله انصاري څنګ ته د معززو په ځای کې ښخ دی. د دوست محمد اولادې د ۱۹۷۰ مو کلونو تر انقلابونو پورې پر یو موټي افغانستان واکمني وکړه.

اوس په افغانستان کې هرات تر ټولو ارامه او ښېرازه دی او ګذرګاه تر اوسه د زیارت کولو له پاره ډېر نومور ځای دی. رابرټ بایرن Robert Byron په ۱۹۳۰ مو کلونو کې لیکلي: «هر څوک ګذرګاه ته ځي، بابر تللی و، همایون لاړه، شاه عباس یې د اوبو رسونې سیستم ته سمون ورکړ او تراوسه د چکر له پاره د هراتیانو د خوښې ځای دی.» او اوس چې اتیا کاله تېر شوي، همغسې ښکلی ځای پاتې دی. دغه زیارت د هغه غونډیو په څنډه کې دی چې تر ښار چاپېرې دي. یو لوی تیموري ور، یو ارامه او ساړه انګړ ته لاره پرانیزي چېرته چې پر قبرونو او یادګاري ځلیو ډېرې ښکلې خطاطي شوې دي. توتکی د نښتر او څېړۍ په ونو کې په چټکۍ ها خوا دېخوا الوتنې کوي، زاړه سړي په سیورو کې په خوب

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویده او خپل سپین دستارونه یې سر ته بالښت کړي وي، ځینې نور په نرمۍ خپلې تسبېح اړوي او شاوخوا ته یې کوترې کو کو غاړې کوي.

د افغانستان او پاکستان په نورو ځایونو کې، د طالبانو له بېرته راتګ سره د صوفیت مریدي چې د دوی له عقیدې سره په ټکر کې ده منع کړل شوه: زیارتونه یا وتړل او یا والوزول شول او د سازندګانو د موسیقي الې ماتې کړل شوې، خو په ګذرګاه کې صوفیان پرته له دې چې څوک څه ورته وواېي تر اوسه شته. کله چې په ۲۰۰۹ کال کې زه هلته وم، د مریدانو یوې ډلې سمدلاسه د دوست محمد د مقبرې شاته په ذکر پیل وکړ. دوی ټول په ګونډو ګرد ناست وو او کله چې یو د اوږدو څنو مشرسندرغاړي د خواجه صیب یو شعر په اوچت اوازه بللو، نورو چکه ورته وهله او«حق! حق! حقیقت! حقیقت!» نارې یې وهلې او بیا یې نارې تر هغه وخته چټکې او اوچتېدې چې دوی د روحانیت وروستۍ کچې ته ورسېدل. بیا د شا په تخته پر قالینو پرېوتل او په ډېره خوښۍ او په اوږده ساه یې اسوېلي ایستل چې دمه یې جوړه شي.

د ۱۸۴۴ کال په دوبي کې وروسته له دې چې دوست محمد بېرته په تخت کښېناست او د خپلې لوټ او ړنګې پاچاهۍ پر بیا یووالي او بیا رغولو یې پیل وکړ، د نړۍ په بله برخه کې تزار نېکولس سمدلاسه پرته له بلنې د وېنسر په کلا کې د ملکې وېکتوریا او شهزاده البرټ مېلمه شو.

له تزار سره یې د بهرنیو چارو وزیر کونټ نېسلروډ مل و. نوموړی هغه څوک و چې په ۱۸۳۷ کال کې یې ویتکېویچ د یو ماموریت د ترسره کولو له پاره دوست محمد ته لېږلی و؛ نو که د روسانو او انګرېزانو تر منځ سیالۍ او پر یو بل باندې بدګمانیو د افغان جګړې ناورین وزېږولو، اوس دا وخت رارسېدلی و چې د شخړې له سکاسې• څخه په سوله یېزه توګه مخ واړوي.

تزار چې له خپلو درباریانو سره په پټه او بدل نوم (کونټ اورلو) یون کولو چې د پولندي تروریستانو د هدفي وژنې ښکار نه شي، په یو هالندي انکوټ کې په نابېره توګه د جون په لمړۍ نېټه د وولېچ Woolwich لنګرځای ته ورسېد. کله یې چې یوه شپه د روسې په سفارت کې چې د وېسټ مېنسټر په اشبرنهم هوس Ashburnham House کې و، تېره کړه، بیا په اورګاډي کې وېنسر ته لاړ.

وېکتوریا چې پنځه ویشت کلنه او امیندواره وه، د داسې اکاړ تاتار د راتګ تمه یې نه لرله او یوه بدګماني هغه وخت رامنځته شوه چې د تزار له راتګ سره سم د نوموړي یو کس کاداني ته ولېږل شو چې یوه د څرمنې کڅوړه له بوسو څخه ډکه کړي. تزار له دې څخه د توشکې کار اخیسته او د کمپ په پوځي کټ کې به هر وخت ورباندې ویده کېده، خو په پای کې، د ملکې دغه مېلمه خوښ شو. دې د جون په څلورمه خپل تره ته لیکلي:

دی بې اړنګه ډېر د پام وړ سړی دی او ښکلی هم دی، ونګه یې بنیالی او چلند یې دروند دی. خورا ډېر بانزاکته او په حیرانوونکې توګه ډېر مودب او پامیالی دی، خو د سترګو بڼه یې ډېره ډاروونکې ده او ماهېڅ کله دې ته ورته څه نه دي لیدلي. ما او البرټ ته نوموړي

•سکاسه: د انسان او یا ژوي په بڼه هغه وهمي څېره چې په شپه کې وېرېدلي کس ته ښکاري

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې خیال راکړ چې دی یو خوشحاله سړی نه دی او د خپل لوی واک او ځواک دروند پېټی یې پر اوږو په دردوونکې توګه پروت دی. خندا کابو هېڅ نه کوي او کله چې وخاندي، ونګه یې خوشحاله نه ښکاري، خو له نوموړي سره مجلس ډېر اسانه دی.[۱۴۹]

د لیډنو په پای کې شــهزاده البرټ، تزار د چېزیک هوس Chiswick House کوټې ته بوت - د ا د لندن په لوېدیځ کې د کلیوالي سیمو او پالېزونو په منځ او د تېمز سیند Thames په غاړه کې یوه وېنېټو پلېډیني* Palladian ودانۍ ده چې په عجیبه توګه هلته یوازې یوه جوړه شوې. دلته د ډېون شیر Devonshire ډیوک، هغه ځوک چې د وېک بنسټ ته ډېر ارزښـتمن و، د تزار په ویاړ یو لوی تشـریفاتي سـباناری جوړ کړی و چې د هېواد ډېرو واکمنو سـیاسـتوالو او ټولې دیپلوماتیکي کړۍ په کې برخه اخیستې وه. د دغه لیدنې د اصلي موضوع په هکله په یو باور نه کېدونکې ځای کې خبرې ترسـره شـوې. دغه ځای د چېزیک سـرپټي بـازار د سـیـنـدغاړي لـه پـلې لارې څـخـه لـږ بـر پـروت و. د جون په اتمه، د دوبې د یوې ځلانده ورځې په پنځه پاتې دوو بجو، شـاهي اسـواله ډله د چېزیک هوس په دروازه ننوتله. له دغه ډلې څخه مخکې یوه د بدرګې اسـواله ډله چې ملي تشـریفاتي یونیفورم یې درلود راغله او په عین وخت کې د کولډسـټریم ګارډس Coldstream Guards او هارس ګارډس Horse Guards هنري ډلو د روسـې ملي سـرود وغږولو. د امپراتورۍ توغ د سمر پالر Summer Parlour او شـاهي توغ د ارکېډ Arcade پر سـر اوچت کړل شـول او د توپ یوویشـت ډزې له هغه توپخانې وشـوې چې د کوټې په انګړ کې ځای پر ځای شـوې وه. ورپسې تزار په داسې لاره سالون ته بوتلل شـو چېرته چې د ډیوک ځلور زرافې ولاړې وې. سـالون د منځنیو پېړیو د لوېې خېمې په بڼه تیار شـوی و. د مېلمسـتیا په بهیر کې تزار ډېرې خبرې له ډیوک اف ولېنګټن سـره کولې او د لارډ مېلبورن Lord Melbourne او د صدراعظم سـېر رابرټ پیل سـره یې هم مجلس وکړ. کونټ نېسـلروډ نېغ خپل پخواني سـیال، لارډ پامسـټن ته ورغی. پامسـټن په خپل دولتي کاري ژوند کې د روسـې په مخالفت کې نوم درلود. دوی دواړو ټول ماسـپښـین له یو بل سـره په خبرو تېر کړ.[۱۵۰]

د دې لیدنې موخه د دغه دوو لویو قدرتونو په منځ کې د اړیکو ټینګول وو چې د داســې نـاســم پوهاوي او بدګمانۍ مخنیوی وکړي کومه چې په منځنۍ اسیا کې د ډېرې ویني تویونې وجه وګرځېده. لکه څنګه چې تزار، رابرټ پیل ته وویل: «زه هیله لرم چې د خپلو دوستانه خبرو په وسیله د دغه دوو هېوادونو په منځ کې بدنیتي له منځه یوسو.»[۱۵۱] د عامه اړیکو له پلوه، د تزار لیدنه یې اړنګه یوه لویه بریا وه. نوموړي په خپله ښـایسـته ونګې او دروند چلند د لندن ټولنې ښځې اغېزمنې کړې وې. برون سټاکمر Baron Stockmar لیکلي:«دی د ښځینه ښایست مینه وال دی او خپلو پخوانیو انګرېزي معشـوقو ته یې ډېره پاملرنه لرله»، خو ټوکې یوې خوا ته، له ښـه نیت سـره سـره، د چېزیک سـباناري په ترڅ کې خبرو اترو د راتلونکو شخړو له پاره تخم وشینده.

تزار چې د انګرېزي پارلمان او مخالفو سـیاسـي ګوندونو د نفوذ په اړه دومره مالومات نه لرل، له برتانیې څخه په دې باور لاړ چې د ملکې او نورو مخکښـو وزیرانو، په ځانګړې توګه د سـېر رابرټ پیل او د ده د بهرنیو چارو وزیر لارډ ابردین Lord Aberdeen سره خصوصي او شخصي خبرې اترې د حکومت د پالیسۍ په مانا وې. دی په ځانګړې توګه

---

*وېنېټو پلېډین هغه ودانیو ته وایي چې په جوړولو کې یې د مهندس انډریه پلېډیو Andrea Palladio له ډېزان څخه الهام اخیستل شـوی وي. نوموړی د ایټالیا د وېنیشن Venetian ښار هستوګن و. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې باور و چې برتانیه به اوس له روسیې سره لاس یو کړي چې عثماني امپراتوري ټوک ټوک کړي، خو انګرېزانو دغه خصوصي خبرو اترو ته یوازې د شخصي نظریو د تبادلې په سترګه کتل، نه د داسې کومې ژمنې په سترګه چې تزار ګڼلې وه.[۱۵۲]

سباناری په سمبولیک ډول په ډېره ګډوډۍ او لېونتوب پای ته ورسېد: د زاکسني Saxony پاچا په ګډون ځینې مېلمانه په جالو کې چې د ډیوک جالوانو چلولې له ډنډ څخه تېر شول چې د ډیون شییر زرافي وګوري، خو زرافې په اوبو کې مخامخ لوري ته واوښتې او د چېڅبک هوس د انګړ په چمن کې یې د تزار د ډلې هغه خلک تر پښو لاندې کړل چې په بله غاړه کې تم ولاړ وو. د پارک کارکوونکو، چې تشریفاتي دولتي یونیفورم یې اغوستی و، بلاخره زرافې له دغه ځای څخه وایستلې، خو له دغه شېبې څخه یو لړ پېښو، لفظي تېروتنو او ډیپلوماتیکي ناسم پوهاویو په ۱۸۵۳ کال کې د روسیې او برتانیې تر منځ داسې یوې جګړې ته په کریمیا کې لاره هواره کړه چې مخنیوی یې ناشونی و.

دا ځل د انګرېزانو او روسانو سیالۍ د اته لکو خلکو ژوند واخیست.

د کېم Kim د کیسې په پای کې، کېپلېنګ Kipling د خپلې کیسې اتل ته دغه خبره په خوله کې ورکوي: «لویه لوبه مخکې نه، بلکې هغه وخت پای ته رسېږي چې ټول مړه شي.»

په ۱۹۸۰مو کلونو کې له ناکام اشغال څخه وروسته، له افغانستان څخه د روسیې بېرته وتنې د شوروي اتحاد د انحلال لاره هواره کړه. کابو شل کاله وروسته، په ۲۰۰۱ کال کې، انګرېز او امریکایي عسکر افغانستان ته ننوتل، داسې ځای ته چې که برتانیې ته پام واړوو، انګرېزانو د څلورم ځل له پاره په دغه هېواد کې د خپلې څلورمې ماتې له پاره خپلې مټې ونغاړلې. د پخوا په څېر، د میلیاردونو ډالرو د لګولو، د ټول افغان پوځ د روزنې او د اشغالګرو د بې سارو پرمختللو وسلو سره سره، په پای کې افغان مقاومت وتوانېد چې کرکجن کافران لمړۍ کلابند او بیا یې شرموونکې وتنې ته اړ باسي. په دواړو حالاتو کې، اشغالګرې قوې د ډېرو لګښتونو په بدل کې د لږ لاسته راوړنو له وجې د جګړې د دوام هوډ له لاسه ورکړ.

له ډېرو توپیرونو سره سره، په یوویشتمې پېړۍ کې د افغانستان د اشغال او په ۱۸۳۹- ۱۸۴۲کلونو کې د دغه هېواد د اشغال ترمنځ بې اړنګه ورته والی هم شته. د دواړو شخړو په تکامل کې د سیاسي جغرافیې اغېز په رښتیا شته. په خپله د کابل موقعیت یوه موضوع ده - چې له یوه لوري د کوهستان تاجک وګړو ته نږدې دی او په بل لوري کې یې د ختیځ غلزي مېشت دي او بله د قبیلو موضوع ده. اوس یو بل پوپلزی، حامد کرزی د ختیځ غلزیو په مشرۍ له چریکي بریدونو سره لاس او ګرېوان دی. کرزی د نفوذ او ملاتړ سیمه نه لري او په حیرانوونکې توګه له هغه فرعي قبیلې څخه دی له کومې چې شاه شجاع و او نن غلزي د طالبانو د جنګیالیو لویه برخه جوړوي او مشري یې یو بل قومي مشر، ملا عمر کوي چې د هوتک له حاکم ټبر څخه دی*.[۱۵۳]

---

*ملاعمر د سوبلي افغانستان د لمړني واکمن، میرویس هوتکي لیږي خپلوان دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغه کتاب له پاره د پلټنو په بهیر کې، په ۲۰۰۹ او ۲۰۱۰مو کلونو کې افغانســـتان ته زما د اوږده یون په پیل کې ما ځانته دوه موخې وټاکلې. لمړۍ دا چې ما غوښتل چې د دغه جګړې په هکله لږ مونده افغان سرچینې چې ما یې په شتون باور درلود ومومم. زه په دې کار کې بریالی شــوم او په دغه کتاب کې مې ترې کار واخیســـت. دویم دا چې زه د دې کازمن وم چې پر افغان انګرېز لمړۍ جګړې پورې تړلې دومره ډېرې سیمې په خپلو سترګو ووینم څومره یې چې په داسې حالاتو کې شـونتیا وه ځکه چې پر افغانسـتان باندې د ایسـاف* د کنټرول منګولې په ښکاره ورځ تر بلې سـستېدې. په ۲۰۱۰ کال کې طالبانو د افغانســـتان په اویا ســـلنه خاوره کې شـــتون درلود او د کرزي حکومت له ســـتراتیژیکي اړخه له ۱۲۱ مهمو ولسوالیو څخه یوازې پر ۲۱ ولسوالیو بشپړ کنټرول درلود. په پورته یاده شوې اویا سلنه خاوره کې هغه سیمې راتلې چې د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په میاشـت کې د انګرېزانو د شـاتګ لارې په کې پرتې وې. زه په دې پوهېدم چې په دغه کتاب کې د انګرېزانو د شـاتګ لارې په اړه د لیکنې په موخه باید دغه سـیمو ته لاړ شـم چې د جغرافیې په اړه یې ځان سم پوه کړم. ما په ځانګړې توګه غوښتل چې ګندمک ته لاړ شم او هغه ځای ووینم چېرته چې انګرېزانو خپل وروستی مقاومت وکړ.

د ۱۸۴۲ کال د شاتګ لاره د غرونو هغه لړۍ ته وځي چېرته چې توره بوره او د پاکستان پوله پرته ده. د کوټې په ګډون چې د طالبانو د جلب ســـیمه ده، دغه ســـیمې تل د غلزیو تاټوبی وې او دي. ما ته مشــــوره راکړل شـــوه چې له ځایي ساتونکو پرته دغه سیمو ته د تګ هڅه ونه کړم؛ نو بلاخره د یو سیمه ییز قومي مشر په ملتیا چې د کرزي په حکومت کې وزیر هم و، هلته لاړم. دا د جګدلک په نوم یو پلونډ سـرۍ و چې په ۱۸۸۰مو کلونو کې یې په جمعیت اسـلامي کې د روسانو پر ضد جهاد کې نوم پیدا کړ.

د همدغه جګدلک غلزي نیکونه وو چې په ۱۸۴۲ کال کې یې انګرېزي پوځ ته ډېرې بدې مرګ ژوبلې واړولې. په خپله جګدلک هم کله چې په همغه غاښـیو کې په ګاډي کې ورسـره روان وم څو ځله همدغه خبره یاده کړه. ده وویل: «دوی موږ دې ته اړ ایسـتو چې وسـله واخلو او له خپل عزت څخه دفاع وکړو؛ نو موږ دغه حرموني تول ووژل.» که څه هم په دې موضــوع پورې اړه نه لري، خو اوس خبره راغله او هغه دا چې د نوموړي دومره خبرو د ده مخه ونه نیوله چې خپله کورنۍ له کابل څخه د لندن په شمال کې د نارتالټ Northolt خوندي سیمې ته ولېږي.

په هغه ورځ چې موږ ګندمک ته تللو، ما ته ویل شـوي وو چې باید د سهار په اوو بجو د جګدلک وزارت ته ورشـم چې د کابل په هغه اداري محله کې و چې اوس د وزیراکبرخان په نوم یادیږي؛ نو ما هم په کړو وړو امنیتي کټنځایونو او پټري تارونو razor wire کې چې تر وزارت چاپېر وو خپله لار وایســـته چې جګدلک ته ورشـــم. هلته مې کتل چې د جګدلګ حاضرباشـو سـاتونکو نوموړی په بیړه د مضبوطو زغروالو اس او وي SUV ګاډو کتار ته ور د ننه کوي او شـاوخوا د لاسي مخابرو شغاری دی او ټوپک ډزو ته تیار دي.

جګدلک په خپله ګاډی چلولو او تر شـا یې له وسـلوالو افغان سـاتونکو څخه ډک د پیک اپ ګاډي روان وو. کله چې موږ له پلازمېنې وتلو، د اوسـني اشـغال د ناکامۍ نښې هر ځای لیدل کېدې. کابل د نړۍ یوه تر ټولو بې وزله او ګډ وډه پلازمېنه پاتې ده. که څه هم د امریکا متحده ایالاتو شـــاوخوا ۸۰ میلیارده ډالر افغانســـتان ته وېهول، خو کابو ټولې

*نړیوال مرستندوی امنیتي ځواک چې په ۲۰۰۱ کال کې ملګرو ملتونو جوړ کړ او په ۲۰۰۳ کال کې یې ناټو ځای ناستی شو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه پيسې په دفاعي او امنيتي چارو کې ورکې شوې او د پاکستان د ولايتي ښارګوټو د واټونو په پرتله چې ډېر له پامه غورځول شـوي د کابل واټونه تر اوسـه ډېر ويالي ويالي وو. په واټونو کې ځراغونه نه وو او ظاهراً د کثافاتو د ټولولو ځرک هم نه ليدل کېده. د جګدلک د خبرې پر بنسټ، دا يوازې د پټې سـردى. له ۲۰۰۱ کال څخه را په دېخوا، له څه باندې يوې لسيزې راهيسې، د يو درجن هېوادونو او کابو زر اېجنسيو له هڅو سره سره، افغانستان لاتراوسه په بد حالت کې دی: په افغانسـتان کې يو پر څلورمه برخه ښوونکي نالوستي دي، په ډېرو سيمو کې حکومت کابو هېڅ نه شـته: نيمايي واليان خپل دفتر او ډېر يې برېښـنا نه لري. د عامه خدمتونو کارکوونکي ډېرې بنسـټيزه زده کړې او وړتياوې نه لري.

موږ د کابل ښار په کنډ او کېږ واټونو کې او د امريکا سفارت د استحکامي دېوالونو او د ناټو د هغه بارکونو له څنګه تېر شوو چې ټيک په هغه ځای کې يې جوړ کړي وو چېرته چې ۱۷۰ کاله مخکې انګرېزانو خپله اډه جوړه کړې وه. ورپسې بت خاک ته ورسېدلو او بيا په کږه وږه لاره د غاښـيو په سـپېره ليکه کې وړاندې روان وو. لمړی خردکابل او بيا تيزين ته، چې کابل له خيبر سره نښلوي ورسېدلو.

دا رښـتيا ډېره ډراماتيکه او احسـاسـاتي منظره وه. زموږ په دواړو خواوو کې په اوچتو پرتو باروت رنګه کمرونو کې د ځپل شــوو او ماتو ډېرو د پوړونو چاودلو ليکو هاخوا دېخوا په زګېرويو لاره ايسـتلې وه او پاس، د غاښــورو غرونو څوکې د ګرد په ډارونکو ورېځو کې پټې وې. د لارې په اوږدو کې جګدلک په ترخه بنه له خپل حکومت سره د لوېديځې نړۍ د چلند په اړه سـر وټکاوه. کله چې موږ له لومړي غاښـي څخه په ښکته کېدو کې وو، ده په کرار غږ وويل: «په ۱۹۸۰مو کلونو کې چې موږ امريکايانو ته روسان وژل، موږ يې د ازادۍ جنګيالي نومولو، خو اوس موږ جنګسالار بولي او مخ راڅخه اړوي.» په سـروبي کې، چېرته چې غرونه يوې سـرې بخونې اوچتې دښـتې ته غېږه پرانيزي چې په کې ځای ځای د غلزي کوچيانو خېمې ليدل کېدې، موږ له اصلي سـړک څخه ووتو او د طالبانو د سيمې په لور ستانه شـوو. پنځه نور د پيک اپ ګاډي چې د جګدلک له پخوانيو مجاهدينو ډک وو له يوې فرعي لارې راښـکاره او له موږ سـره يوځـای شــول. ټولو خپـل راکټونـه پورتـه پورتـه خوځول او خپـل مخونـه يې پـه خپلو لونګيو کې پټ کړي وو. د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په دوولسمه، وروستي ۲۰۰ يخنۍ سـوي انګرېز عسـکر د جګدلک په کلي کې د زرګونو غلزيو له لوري کلابند شـول. يوازې څو کسه په دې وتوانېدل چې د غونځو له دېوال څخه ها خوا تېر شي، خو شکر دی چې په دغه ځای کې موږ ته تود هرکلی وشـو. دا زما د کوربه لمړی ځل و چې وروسـته له وزير کېدو څخه خپل کلي ته راغی او وياړمنو کليوالو يې د تېرو وختونو په ياد خپل پخوانی قوماندان داسې غونډېو ته د چکر لپاره بوت چې د سـارايي وبلني او ترخې بوی په کې خور و او بيا يې د غرونو لمنو ته بوت چې د خېرو پر ګلانو او د توت پر ونو پټې وې او سپېدارو خپل سـوری پرې غوړولی و. دلته د شـاوخوا څوکو په سـر کې، د ځار هغه برج ته څېرمه چې بربنډو او يخنۍ وهلو سپاهيانو په کې پناه اخيستې وه، د جدلګ د پخوانيو مجاهدينو د هغه خندقونو او تلخونو پاتې شوني پراته وو چې د روسـانو پر ضـد يې ترې کار اخيسـته. کله چې دغه چکر پای ته ورسـېد، د کلي خلکو د تيموريانو په بڼه د درې په بېخ کې د خوبـانيو پـه يو بـاغ کې موږ تـه مېلمسـتيا وکړه. هلتـه پر قـالينو د انـارو د غوټيو او د انګورو تر چيلي لانـدې کښېناستو او زموږ مخ ته د کباب او قابلي پلو پرله پسې غوري کېښودل شـول. په داسې حال کې چې د غرمنۍ په بهير کې کوربه والو کله کله د غونځو دېوال او په کلي کې نورو هغه ځايونو ته اشاره کوله چې په ۱۸۴۲ کال کې انګرېزان په

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ســـټ شـــوي وو، مور د دغه جګړې په هکله د خپلو کورنیو تېر یادونه ســـره پرتله کړل. ما د خپل تر نیکه د ورور، کالن مکنزي چې دغه ځای ته څېرمه یرغمل نیول شـوی و، په هکله خبرې وکړې او له دوی څخه مې پوښتنه وکړه چې د هغه وخت او اوســـي وضـــعیت په هکله دوی کوم ورته والی ویني. جګدلک په ځواب کې وویل: «اوســـی حالت کټ مټ همغه وخت ته ورته دی. په دواړو پېښـــو کې بهرنیان د خپلو ګټو له پاره راغلل، نه زمونږ د ګټو له پاره. دوی وایي: «مونږ ستاسې ملګري یو او غواړو چې مرسته درسره وکړو.» خو دروغ وایي.» محمد خان، زمونږ کوربه او د دغه باغ څښتن چې مونږ په کې ناست وو، له جګدلک سره همغږی و او ویې ویل: «حتی اوس هم که څوک افغانستان ته راځي، دوی به د برنز، مېکناټن او ډاکتر برایډن برخلیک ولري.» ټولو حاضرینو په هوښیاری د هو سر وخوځولو. په خپلو هېوادونو کې د هغه پوځیانو نومونه چې د ۱۸۴۲ کال په جګړه کې مړه شـــوي وو، ډېر مخکې هېر شـــوي، خو دلته هغه پېښـــې لاتراوسه یادېږي.

یو بوډا سړي چې زما ښي لوري ته ناست و، وویل:«له انګرېزانو څخه وروسته، روسان راغلل، او دوی مو هم وشړل، خو وروســـته له هغې چې زمونږ د کلي ډېر کورونه یې بمباري کړل.» نوموړي زمونږ شـــاته په غونډیو کې یوې موړې ته اشـاره وکړه چې د ختو له رنګو کورونو څخه ډکه وه. بیا، محمد خان وویل: «مونږ د نړۍ بام یو. له دغه ځای څخه هر ځای لیدی او کنټرولېدی شي.» ورپسې جګدلک له محمد خان سره په همغږۍ وویل: «افغانستان د هر هغه ملت له پاره چې ځواکمن کېږي، د یوې څلورلارې په څېر دی، خو مونږ د دې وس نه لرو چې خپل برخلیک په خپله کنټرول کړو. زمونږ برخلیک زمونږ ګاونډیان ټاکي.»

د مازدیګر کابو پنځه بجې وې چې له دسترخان څخه د ډوډۍ وروستۍ ټوټه پورته کړل شوه او په دغه وخت کې مونږ ته ځرګنده شـوه چې اوس ګندمک ته د تګ له پاره بیخي ناوخته دی. نو پر ځای یې پر اصلي لاره نېغ جلال اباد ته لاړو چې څه ناڅه خوندي ښار و. هلته پوه شوو چې مونږ له لوی خطر څخه بچ شوي یو. په همغه سهار په ګندمک کې د دولتي ځواکونو او د کلیوالو د یوې ډلې تر منځ چې طالبانو یې ملاتړ کولو نښته شوې وه؛ نو د مېلمستیا لوېې کچې، اوږدوالي او زمونږ خېټورتوب له دې څخه وژغورلو چې نېغ د غلچکي برید په لور ستانه شـوو. دغه نښـته ټیک هغه ځای شـوې وه چېرته چې په ۱۸۴۲ کال کې انګرېزانو خپل وروستی مقاومت کړی و.

ســبا ســهار په جلال اباد کې د غلزیو د مشـرانو یوې جرګې ته لاړو چېرته چې د اوربند تر جنډې لاندې د ګندمک شـنه ږیري راغلي وو چې د پرونۍ نښـتې د پېښـېدو په اړه خبرې اترې وکړي. د ګډونوالو کیســې د هغه څه په اړه وې چې ما د معمول په څېر د کرزي د حکومت په اړه اورېدلي وې او دا یې وښـوده چې څرنګه د فسـاد، بې کفایتۍ او بې احســاسۍ یوې ګډولۍ د طالبانو بېرته راتګ ته چې مخکې کرکه ترې کېده لاره هواره کړه.

په داسـې حال کې چې وژونکو بې پیلوټه الوتکو په څېرمه هوایي ډګر کې په دوامداره توګه ناسـتې او الوتنې کولې، غلزي ســپینږیرو د هغه پېښـــو یادونه کوله چې څرنګه تېر کال دولتي عســکرو د دوی د کوکنارو حاصــلات له منځه یوړل. حکومت له کلیوالو سره ژمنه کړې وه چې که چېرې دوی یې عسکرو ته د منځه وړلو اجازه ورکړي؛ نو دوی ته به بشپړ تاوان ورکړل شـي، خو هېڅ کله تاوان ورنه کړل شـو. ورپسـې د کرنې په موسـم کې، د ګندمک خلک یو ځل بیا جلال اباد ته لاړل چې له دولت څخه غوښتنه وکړي چې د کوکنارو پر ځای د نورو حاصلاتو په کرنه کې مرسته ورسره وکړي. دولت ژمنې وکړې، خو بیا دغه خلکو ته هېڅ شی ورنه کړل شـول؛ نو دوی کوکنار وکرل او سـیمه ییزو دولتي چارواکو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته یې خبر ورکړ چې که دا ځل یې د حاصـلاتو د له منځه وړلو هڅه وکړه، دوی به بله چاره ونه لري پرته له دې چې مقاومت ته مخ کړي. کله چې عســکر بیا هغه وخت ورغلل چې موږ ګندمک ته څېرمه په جګدلک کې وو، د کلي خلک دوی ته تیار تم ناست وو او له ځایي طالبانو څخه یې د مرستې غوښتنه هم کړې وه. په دغه نښته کې نهه پولیس ووژل شول، شپږ ګاډي له منځه لاړل او لس پولیس یرغمل ونیول شول.

کله چې جرګه پای ته ورسېده، د ګندمک دوه سپین ږیري موږ ته راغلل او په یوه چاینکه شین چای مو بنډار وکړ.

یوه یې وویل: «تېره میاشــت ځینې امریکایې افســرانو موږ یوه هوټل ته د مجلس له پاره وروغوښــتلو. د امریکایانو یو افسر له ما څخه وپوښتل: «تاسې ولې زموږ څخه کرکه لرئ؟» ما ځواب ورکړ: «ځکه چې تاسې زموږ دروازې الوزوئ، زموږ کورونو ته ننوزئ، ښځینه مو له وېښتانو کش کوئ او ماشومان مو په لغته وهئ. موږ دا نه شو منلی او ځوابیه جګړه به وکړو. ستاسې غاښونه به مات کړو او کله مو چې غاښونه مات شول، هغه وخت به تاسې بېرته داسې لاړ شئ لکه له تاسې مخکې انګرېزان چې ووتل. دا کار به خامخا کېږي .»»

«بیا هغه څه درته وویل؟»

«هغه خپل ملګري ته مخ واړولو او ویې ویل: «چې سپین ږیري یې داسې دي؛ نو ځوانان به یې څرنګه وي؟» په حقیقت کې دلته ټول امریکایان پوهېږي چې خبره یې خلاصه ده. یوازې د دوی سیاستوال له دغه حقیقت څخه انکار کوي.»

ورپسې هغه بل سپینږیري وویل: «دا د امریکایانو وروستۍ ورځې دي. بل ځل به د چینایانو وار وي.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ليکوال يادښت

په ۱۸۴۳ کال کې، کله چې په جلال اباد کې د پوځ عيسوي ملا رېو. ج. ر. ګليک د افغان-انګليس د لمړۍ جګړې له کوتلځي• بېرته راغی، د دغه له ناورين څخه ډکې لښکرکشۍ په اړه يې يو يادښت کتاب وليکه. نوموړی يو له هغه نيک بخته کسانو څخه و چې له دغه جګړې څخه ژوندی وتلی و. ده ليکلي: «جګړه د يوې ناښندې موخې له پاره پيل شوه، د بيړې او وېرې په عجيبه ګډوله کې مخته وړل کېده او د افت، ځور او کړاو له زغملو وروسته داسې پای ته ورسول شوه چې نه يې حکومت ته چې دغه جګړه يې اداره کوله، او نه يې د پوځ لويې برخې ته چې جګړه يې مخته وړله، کوم برم او جلال ور په برخه کړ. د دغه جګړې په ترسره کولو سره نه يوه سياسي او نه يوه پوځي ګټه ترلاسه شوه او له کبله يې له افغانستان څخه زموږ بېرته وتنه د يو مات پوځ شاتګ ته ورته وه.»[۱]

د څلور څلوېښتمې پلې قوې په نوم د ويليم بارنز ولن William Barnes Wollen يوه نوموړه نقاشي شته چې په کې د ګندمک د غونډۍ پر سر يوه ډله شډل خو هوډمن عسکر داسې انځور شوي چې له برچو سره په يوه نرۍ کرۍ کې ولاړ دي په داسې حال کې چې پښتانه قبايلي جنګيالي ورنږدې کېږي. دغه نقاشي د خپل وخت تر ټولو نومور انځور وګرځېد. همدې ته ورته، د «پوځ وروستی پاتې شونی» په نوم د مېرمن بټلر Butler يو اثر هم ډېر نومور شو چې په کې ډاکټر براېډن چې ګواکي يوازېنی ژوندی پاتې پوځي و داسې انځور شوی چې پر خپل ستومانه او مخ په لوېدو اس باندې د جلال اباد د کلا د دېوالونو مخې ته رسېږي.

ټيک هغه وخت چې په ۲۰۰۶ کال کې د لوېديځ له لوري د افغانستان د اشغال خوند ترېو کېده، ما ته د افغانستان د اشغال له پاره د برتانيې د لمړۍ ناکامې هڅې په اړه د يو نوي تاريخ د ليکلو اند پيدا شو. له يوې اسانه فتحې او د يو لوېديځ پلوه ګوډاګي واک ته له رسولو وروسته، کښېنول شوی رژيم له ډېرېدونکي مقاومت سره مخ کېده او تاريخ بيا تکرارېده.

د لمړنيو پلټنو په بهير کې، زه ډېرو هغو ځايونو ته لاړم چې له پورتنۍ جګړې سره يې تړاو درلود. په افغانستان کې په لمړۍ ورځ زه د شمالي ډاګونو ته لاړم چې په چاريکار کې د الډرېډ پاټېنګر د بارکونو پاتې شوني ووينم. په بګرام کې اوس له دغه ځای څخه په لږ واټن کې د امريکايانو د هوايي قواوو اډه پرته ده. په هرات کې د دوست محمد خان مقبرې ته چې د ګذرګاه په صوفي زيارت کې ده، لاړم. په جلال اباد کې د کابل په سيندغاړه کې کښېناستم او همغسې په سکرو کباب خوندور د سيند کبان، شير ماهي مې وخوړل چې ۱۷۰ کاله مخکې انګرېزي کلابند عسکر ورباندې پايېدل او په ځانګړي ډول د «جګړه مار باب» سېل ډېر خوښېدل. کندهار ته چې ورسېدم، هغه ګاډی چې په ما پسې هوايي ډګر ته استول شوی و، پر شاتنۍ ښيښه يې هغه وخت د نښې ويشتونکي ګولۍ ولګېده کله چې محوطې ته نږدې کېده. وروسته زه د بابا ولي زيارت ته چې د ښار په څنډه کې و، لاړم. دا يو له هغه ځايونو څخه و چې د هنري لارنسن خوښېدلو. بيا مې يوه امريکايي ګزمه وليده چې د ارغنداب له سيند څخه د تېرېدو په مهال کې پر IED ماين والوزول شوه. دا هغه ځای و چې لکه د انګرېزانو په لمړي اشغال کې، اوس يې هم د اشغال شوې سيمې او د افغان مقاومت تر واک لاندې سيمو تر منځ پوله جوړه کړې وه. په کابل کې وتوانېدم چې د بالاحصار د ليدو اجازه ترلاسه کړم. هغه

• کوتلځی: قصابخانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت د شــاه شــجاع مانۍ وه او اوس په کې د افغان پوځ د څارګرې اداري مرکزي دفترونه دي چېرته چې د جګړې له لمرۍ کرښې څخه راغلي راپورنه ارزول کېږي او شــاوخوا يې د ۱۸۴۲ کال انګرېزي ســوري توپونه او د ۱۹۸۰مو کلونو روسي T72 ټانګونه سرچپه پراته دي.

څومره چې زه ډېر ورته ځير کېدم، همدومره ډېر داسې راته برېښــېدل چې په افغانســتان کې د لوېديځ له ناورين څخه ډکې لمړنۍ بند پاتې کېدنې په ښکاره هغه انګازې درلودې کومې چې اوس، زموږ په پېر کې خطرناکې نوې ښکېلاکې neo-colonial هڅې رامنځته کړې دي، ځکه چې د ۱۸۳۹ کال جګړه د يو داســې ګواښ په اړه د تحريف شــوو څارګرېزه راپورونو پر بنسټ پيل شـوه چې کابو هېڅ نه شته وو: په دغه قضيه کې يوې ډلې ځانپالو او ايډيالېسټ جګړه پلوو په کابل کې يوازې د يوه روســي پلاوي په اړه مالومات تحريف کړل او بيا يې په اړه له مبالغې څخه کار واخيســت چې د يو خيالي روســي يرغل په هکله وېره رامنځته کړي. لکه څنګه چې په تهران کې د برتانيې ســفير جان مکنيل چې له روســانو څخه يې کرکه لرله په ۱۸۳۸ کال کې له تهران څخه ليکلي وو: «موږ بايد دا په ډاګه اعلان کړو چې هغه څوک چې زموږ پلويان نه دي؛ نو زموږ پر ضــد دي... موږ بايد افغانســتان ونيســو.»[۲] نو په دې توګه يوه داســې ناارېنه او ګران بيه جګړه رامنځته شوه چې په بشپړه توګه يې مخنيوی کېدای شوای.

د دغه دوه يرغلونو ورته والی چې زه وربانديې پوه شـوم، نه يوازې دا چې بې بنسـټه نه دی، بلکې پر حقايقو ولاړ دی. يو ســل او اويا کاله وروســته، همغســې قبيلوي ســيالۍ او همغســې جګړې له نويو بېرغونو، نويو ايډيالوژيو او د نويو ګوډاګي لرونکو په څېره کې دوام درلود. په همغه ښارونو کې داسې بهرنيانو چې په همغه ژبه غږېدل اډې جوړې کړې او له همغه غونډيو او اوچتو غاښيو څخه بريدونه وربانديې کېدل.

په دواړو قضــيو کې، يرغلګر په دې اند وو چې دوی به هېواد ته ورننوځي، رژيم به بدل کړي او په دوو کلونو کې به بېرته ووځي. په دواړه قضيو کې دوی ونه توانېدل چې په لويه او پراخه شخړه کې بند پاتې نه شي. همغسې چې د ۱۸۴۱ کال د پېښو په کابو کولو کې د انګرېزانو بې وسي نه يوازې د مشرتابه د ناکامۍ زېږنده وه بلکې د مېکناټن او شاه شجاع تر منځ د ســتراتيژيکو اړيکو پرېکېدنه يې هم وجه وګرځېده، اوس هم د ايســاف د مشرتابه او اولسـمشـر کرزي ترمنځ ســـړې اړيکې د اوســـنيو پېچلو حالاتو لوی لامل شـــوې. کله چې زه په ۲۰۱۰ کال کې کابل ته لاړم، په هغه وخت کې د برتانيا خاص استازي، سېر شېررډ کوپر کولز Sir Sherard Cowper-Coles د هالبروک Holbrook په اړه داسې وويل: «هالبروک يو داسې غوبۍ دی چې هر ځای ته ځي، له ځان سـره خپله د چيني لوښـو هټۍ وړي.» (داسې سـړی دی چې په خپلو بې پروا کړنو او خبرو وضــعيت لا ډېر ترينګلی کوي. ژباړن). دا دغســي تعريف دی چې ۱۷۴ کاله مخکې د مېکناټن بنه په بشپړ ډول خلاصه کوي. شېررډ د «له کابل څخه تلګرافونه» په نوم يو يادښت کتاب ليکلی. د اوسـنې اشـغال د ناکامۍ په اړه د نوموړي شـنې په حيرانوونکې توګه د اکلنډ او مېکناټن شـنو ته ورته دي: «هېواد ته ننوځو خو په دې سم نه پوهېږو چې څنګه به بېرته ورڅخه وځو.» دا کابو داسې ښکاري لکه په لوی لاس چې اصلي ننګونې نه په ګوتو کېږي. دا ځکه چې په دوامداره توګه موخې بدلېږي، يو ثابت، څرګند او منظم پلان نه شـــته، ماموريت په بېسارې کچه ورو مخ ته ځښېږي، د سياسې او پوځي قوماندې په مشـترتابه کې يوالی نه شـته او داسې نه شـتون هم بېسارې کچې ته رسېدلی. په ډېر نازک وخت کې پام بل لوري ته واړل شو او سرچينې هم بلې خوا ته وګرځول شوې (په

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوسنۍ قضیه کې عراق ته، او هغه وخت د ترياکو جګړې ته)، د سیمه ییزو متحدینو غوراوی ناسم و او سیاسي مشرتابه کمزورې وه.[۳]

لکه اوس، هغه وخت هم په افغانستان کې بېوزلۍ دا ناشونې کړې وه چې له خلکو څخه مالیې ټولې کړي چې په وسیله یې خپل اشغال تمویل کړي؛ نو په لیږې پرتو سیمو کې د قانون د پلي کولو لګښت د اشغالګرو سرچینې تشې کړې. اوس امریکا په کال کې لس میلیارده ډالر په افغانستان کې لګوي. هغه پیسې چې امریکا یې په هلمند کې د دوو سمندري کنډکونو په ساتنه کې لګوي، د هغه پراختیايي او پوځي مرستې په پرتله ډېرې دي چې دغه هېواد یې له ټول مصر سره کوي. په دواړو قضیو کې له افغانستان څخه د پوځیانو د ایستلو پرېکړه د داسې فکتورونو پر بنسټ وشوه چې له افغانستان سره یې دومره تړاو نه درلود لکه دومره یې چې د اشغالګرو هېوادونو په مالي وضعیت او د سیاست په ناڅاپي بدلونونو ټرېنګ درلود.

کله چې زه په خپلو پلټنو کې مخته روان وم، ما ته د دې کتل حیرانوونکي وو چې اوس څنګه د ورځپاڼو په سرمقالو کې په همغسې اوږده بڼه په اخلاقي اصولو شخوند وهل کېږي لکه د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې په لیکونو کې چې وهل کېده. لکه څنګه چې یو انګرېز افسر په ۱۸۴۰ کال کې ویلي وو، ایا موږ باید د انسانیت ګټو ته وده ورکړو او د داسې دودونو لکه د زناکارو ښځو سنګسارولو په منع کولو سره د ټولنیزو او نورو اصلاحاتو کلک ملاتړ وکړو؟ او یا باید، پرته له دې چې خلک وپاروو، یوازې د هېواد اداره کولو ته خپل پام واړوو؟ که چېرې ستا متحد خپل دښمنان ژوندي سوځوي او په اوبو کې یې ایشوي، ته به مداخله وکړې؟ ایا د لوېدیځ سیاسي سیستمونو د پلي کولو هڅه کوې؟ لکه څنګه چې د څارګرې اداري مشر سېر کلاډ ویډ په ۱۸۳۹ کال کې د یرغل له پیل څخه مخکې خبرداری ورکړی و : «زموږ د بنسټونو د فضیلت په اړه له هغه اوچت باور څخه پرته چې موږ ورسره اشنا یو او په یوه نوې او نه ازمویل شوې خاوره کې د دوی په پلي کولو کې زموږ د اندېښنې له څرګندونې څخه پرته، بل هېڅ داسې څه نه شته چې وېره ترې وشي او یا له هغوی څخه خوندي وساتل شي. دغسې لاسوهنه، که له تاوتریخوالي څخه ډک غبرګون نه زېږوي؛ نو لږترلږه به تل ترخې شخړې رامنځته کړي.»[۴]

د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې ناورین، اوس په افغانستان کې لوېدیځوالو ته یوه نارامه کوونکې بېلګه ده. دا هېڅ تصادفي نه وو چې په کابل کې د بهرنیو خبریالانو بندارځای ته د ګندمک هستوګنځي نوم ورکړل شو او د افغانستان په سوېل کې د انګرېزانو پر یوې اصلي اډې د سوټر کمپ Camp Souter نوم کېښودل شو. سوټر د څلورڅلوېښتمې پلې قوې یوازینی پوځي و چې په وروستي مقاومت کې ژوندی پاتې شوی و.

خو برعکس، د افغانانو له پاره د انګرېزانو د ۱۸۴۲ کال ماته له بهرني اشغال څخه د ازادۍ سمبول وګرځېده او د هر بهرني ځواک د واکمنۍ په نه منلو کې یې د هوډ نښه شوه؛ نو له همدې کبله په کابل کې دیپلوماتیکي سیمې ته د وزیراکبر خان نوم ورکړل شوی، هغه څوک چې د بارکزیو په پروپاګند کې د ۱۸۴۱-۱۸۴۲ کلونو د ازادۍ یو مخکښ جنګیالی پاتې شوی دی.

په لوېدیځ کې موږ ښايي دا هېر کړي وي چې د دغه تاریخ جزیاتو د بهرنۍ واکمنۍ پر ضد د افغانانو کرکې ته بڼه ورکړه، خو دغسې جزییات د افغانانو هېر نه دي. شاه شجاع ته په ځانګړې ډول د یو داسې خاین په سترګه کتل کېږي چې بهرني اشغالګر ته یې د خپل هېواد د اشغالولو لاره ورکړه. طالبان له خپلو ځوانانو څخه پوښتنه کوي: «غواړئ چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاه شجاع د زامنو په څېر په ياد کې پاتې شئ او يا د دوست محمد؟» کله چې واک ته ورسېد، ملا عمر په لوی لاس د دوســـت محمد په څېر په کندهار کې د محمد خرقه شـــريفه له زيارت څخه راوايســـته او تر ځان يې تاو کړه او لکه دوست محمد خان، خپل ځان يې اميرالمومنين اعلان کړ. دا په نېغه او لوی لاس د افغان-انګليس د جګړې د پېښـو بيا راژوندي کول وو چې په انګازو يې سمدلاسه ټول افغانان پوه شول.

تاريخ هېڅ کله سل په سلو کې يو شان نه تکرارېږي او دا رښتيا دي چې د ځينې مهمو پېښـو تر منځ چې اوس پېښېږي او په ۱۸۴۰مو کلونو کې پېښـې شـوې وې، توپير شـته. د افغان مقاومت په هسـته کې اوس يوه داسـې يو موټی کوونکې څېره نه شته چې ټول افغانان يې د مشروعيت او عدالت سمبول وګڼي. ملاعمر، دوست محمد او يا وزير اکبرخان نه دی او قومونه هم په ده پسې داسې ونه درېدل لکه په ۱۸۴۰مو کلونو کې چې د يو مشـر تر شـا ودرېدل. د محافظه کارو او په دفاع کې ښــکېل قومي پاڅون کوونکو چې د ســدوزيو- انګرېزانو واکمني يې په ښــکېلاکي پېر کې پای ته ورســوله او د اخواني انقلابي طالبانو تر منځ چې غواړي په افغانســتان کې وارده شــوې ســوچه وهابي ايډيالوژي پر بېلابېلو مذهبي کلتورونو وتپي، څرګند توپير شته. او تر ټولو مهم توپير د کرزي هغه هڅه وه چې يو پراخ بنسټه او په دموکراتيکه توګه ټاکلی حکومت جوړ کړي. له ډېرو عيبونو او بې کچې فســاد ســره ســره، د کرزي حکومت بيا هم د سـدوزي شاه شجاع د رژيم په پرتله ډېر اسـتازوال او محبوب دی، خو د سيمې د ټوپوګرافۍ، وتپې، مذهبي لېوالتياوو او قومي جوړښــتونو د نه بدلېدو له کبله، د يوســلو اويا کلونو پخوانۍ ماته موږ ته تر اوســه ځينې مهم ګواښــونه په ګوتو کوي. اوس هم دومره ناوخته نه دی چې په ۱۸۴۲ کال کې د برتانيې له تېروتنو درس واخلو، او که نه، دا يقيني برېښـي چې په دغه هېواد کې د لوېديځ ځلورمه جګړه به له دومره لږو سـياسـي ګټو سـره پای ته ورسـېږي لکه مخکنۍ درې جګړې او لکه همدغه تېرې جګړې، وروسته له شـرموونکې ماتې څخه به ځواکونه په سـپکاوي ترې وايستل شي، افغانسـتان به يو ځل بيا په قومي ګډوډيو کې پرېښـودل شـي او دا به ډېره شـونې شـي چې هغه څوک بيا واک ترلاسـه کړي چې د پرځولو په موخه يې جګړه پيل شوه.

لږ وخت مخکې له دې چې انګرېزان دېرش کاله وروســـته بيا په شـــوده ګۍ د افغان-انګليس په دويمه جګړه کې ځان ښـکېل کړي، جورج لارنس په لندن کې د ټايمز ورځپاڼې ته وليکل: «اوس نوي نسـل سـر راپورته کړی او د دې پر ځای چې له تېرو درســـونو څخه په صـــداقت ګټه پورته کړي، دوی غواړي او د دې لېوال دي چې يو ځل بيا موږ په دغه کړکېچن او ناخوښ هېواد کې ښـکېل کړي... که څه هم کېدای شي د پوځي ناورين مخنيوی وشي او که له پوځي اړخه پرمختګ هر څومره بريالی هم وي، دا شـونې ده چې له سـياسـي اړخه به يې پايلې بې ګټې وي... له کابل څخه د شـاټک ناورين بايد د تل له پاره راتلونکو مشـرانو ته د يو خبرداري په څېر پاتې شـي څو بيا داسـې پاليسـۍ تکرار نه شـي لکه کومې چې په ۱۸۳۹-۱۹۴۲ کلونو کې يې ترخه مېوه ثمر شوه.

د دغه سيمې له مرکزي ستراتيژيکي ارزښت سره سره، د افغانستان د تاريخ په هکله په حيرانوونکې توګه ښې ليکنې لږ دي او کومې چې شـته دي، هرې يوې يې په انګرېزي ژبه د چاپي بيانونو او يا په لندن کې د ډېرو کټل شـوو هندي دفتر لـه ارشـــيفونو څخـه کار اخيســـتی. کـه څـه هم لـه لوی وېکټوريـايي تـاريخ درې ټوکـه ييز کتـاب څخـه نيولې، د فلش من Flashman تر انتيکونو پورې، دافغان-انګليس د جګړې کيسـه ډېر ځل ويل شـوې ده، خو د جګړې په هکله حتی په تخصـصي اکاډميکو څېړونو کې هېڅ داسې چاپي څه نه شـته چې د نولسـې پېړۍ په لمړيو کې يې له افغان معاصرو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرچینو او له داسې اسنادو څخه کار اخیستی وي چې په خپله د افغانانو چې تېرې ورباندې شوی و او تر اشغال لاندې شوي وو بیان په کې وي او یا د ښکېلاک پرضد د افغان مقاومت په اړه یې له اسنادو ګټه پورته کړې وي.[5]

د افغان-انګلیس لمړۍ جګړه په بې ساري توګه ښه مستنده ده او ما د جګړې د ټولو لوریو له بېلابېلو نویو سرچینو څخه ګټه پورته کړه. په تېرو څو کلونو کې، د هغه انګرېزانو چې په جګړه کې ښکېل وو په سلګونو زاړه او څېرې لیکونه او په وینو ککړې یادلیکچې د خپلو کورنیو په بام لاندې تحویلخانو کې رابرسېره شوې او ما دغه نویو اسنادو ته چې د بېلابېلو کورنیو په کلکسیونونو، په چلسي Chelsea کې د ملي پوځ په موزیم او برتېش کتابتون کې وو، لاس رسی وموند.

دلته په ډهلي کې د تېرو څلورو کلونو راهیسې، د هند په ملي ارشیف کې د ۱۸۳۹-۱۸۴۲ کلونو د اشغال په پنډو اسنادو کې پلټنې کوم. په پورتنیو اسنادو کې د اشغال په اړه کابو ټولې هغه مکاتبې، استونې او په لاس لیکلي یادښتونه شته چې په کلکته کې د اکلنډ په پوځ او اداره کې رامنځته شوې وې. په هغه د پام وړ څېړونو کې چې ما وموندل، په دې کیسه کې د یو اساسي انګرېز لوبغاړي، الکساندر برنز داسې لیکونه شته چې تر اوسه خپاره شوي نه وو او همدارنګه د انګرېزي پوځ د ظلمونو په اړه یوه پلټنه ده چې داسې ښکاري لکه د وېکټوریایي د پېر ویکي لیک. سربېره پر دې، ځینې ډېرخواشینوونکي اسناد هم شته چې د هغه سپاهیانو د پوځي محاکمو په اړه دي چې مریتوب ته اړ ایستل شوي او وروسته په تېښته بریالي شوي وو. دوی چې کله بېرته خپلو غونډونو ته راغلل، له پوځ څخه د تېښتې په تور محاکمه شول.

د جګړې په هکله د هند په ملي ارشیف کې په فارسی ژبه یو لیکل شوی تاریخ هم و چې تر اوسه نه و ژباړل شوی او کار ترې نه و اخیستل شوی. دغه کتاب، *محاربه کابل و قندهار* منشي عبدالکریم لیکلی. نوموړي له یو انګرېز افسر سره چې په دغه جګړه کې ښکېل و د منشي په توګه کار کولو. ده لیکلي چې د ۱۸۵۰مو کلونو په پیل کې یې دغه پروژه په دې هیله پیل کړه چې په زاړه عمر کې د یوازیتوب پام پرې غلط کړي او چې خپلو اولادونو او لمسیانو ته په نړۍ کې د حقایقو په هکله درس ورکړي، خو زیاته کړې یې ده چې «داسې ښکاري چې اوسنۍ پېښې په ځانګړې توګه د هند په تړاو وي».[6] کېدای شي دغه خبره په هند کې د کمپنۍ پر ضد پاڅون ته یوه پټه اشاره وه او په رښتیا په ۱۸۵۷ کال کې همداسې یو پاڅون رامنځته شو. پاڅونونه لمړی په هغه غونډونو کې پیل شول چې سپاهیان یې انګرېز افسرانو په ۱۸۴۲ کال کې له کابل څخه د شاتګ په بهیر کې یوازې پرېښي وو.

د پاکستان د لاهور په پنجاب ارشیف کې مې د کلاډ وېډ داسې لیکنې او یادښتونه وموندل چې تر اوسه کار نه و ترې اخیستل شوی. دی د لوېې لوبې لمړنی څارګر مشر و او په ۱۸۳۵ کال کې د ده تر مشرۍ لاندې د شمال لوېدیځ پوله ییزه اېجنسۍ North West Frontier Agency جوړه شوه. په دغه ارشیف کې د نوموړي د څارګرې شبکې د هغه کارکوونکو ټول راپورونه شته چې په پنجاب، همالیا او له هندوکش څخه هاخوا تر بخارا پورې خواره وو. همداراز، د پنجاب په ارشیف کې د شاه شجاع ټولې هغه مکاتبې هم شته چې په لودیانه کې د ده د تبعیدي ژوند او د تخت د بېرته نیولو د هڅو په اړه دي.

په روسي سرچینو کې زه وتوانېدم چې د وېډ تزاري سیال، کونټ پېروفسکي او د ده تر نظر لاندې زده کړیال، ایون ویتکېویچ چاپي اسنادو ته لاس رسی ومومم. تل داسې ګڼل کېدل چې مخکې له دې چې د سن پیټرزبورګ په مېلمستون

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې خپل سر په ګولۍ والوزوي، ویتکېویچ خپل ټول اسناد له منځه وړي وو، خو دا څرګنده شوه چې د برنز په اړه د ده د لیکنې او په بخارا کې د ټولې انګرېزي څارګرې شبکې د بربنډولو د اسنادو په ګډون، د نوموړي یو شمېر څارګرېزه راپورونه تر اوسه شته. دغه راپورونه د لمړي ځل له پاره په انګلیسي ژبه دلته ترسترګو کېږي.

خو د سرچینو په موندلو کې مې تر ټولو ښه پرمختګ په حیرانوونکې بڼه په کابل کې د افغان بډایه سرچینو موندنه وه. په ۲۰۰۹ کال کې کله چې د کرزون Curzon د دورې سوځېدلې برتانوي سفارت ته څېرمه، د رای ستیورټ د ختو په کلا کې مېشت وم، په افغان ارشیف کې مې پلټنې پیل کړې. دغه ارشیف د نولسمې پېړۍ په یوه ښایسته ماڼۍ کې دی چې په عثماني بڼه د کابل په مرکز کې جوړه شوې او په حیرانتیا سره زیانمه شوې نه ده، خو دلته د شاه شجاع او دوست محمد د پېر اسناد د ناهیلتیا تر کچې لږ وو، خو کله چې په ارشیف کې په پلټنو بوخت وم، له جوان شیر سره مې اشنايي پیدا کړه. دی یو ځوان افغان تاریخ پوه او د فول برایټ Fulbright فارغ دی. د یوې غرمنۍ په مهال، نوموړي د زاړه ښار په جوی شیر کې د زړو کتابونو یو پلورونکي ته بوتلم. د دغه پلورونکي د کتابونو له غرفې څخه ما ته داسې وبرېښېدل چې زما د اړتیا څه شی به ونه لري، خو وروسته څرګنده شوه چې نوموړي د ډېرو هغه اشرافیانو شخصي کتابتونونه پېرودلي وو چې په ۱۹۷۰-۱۹۸۰مو کلونو کې یې مهاجرت کړی و؛ نو له یو ساعت څخه په لږ وخت کې مې د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې په هکله اته داسې پارسي سرچینې وموندې چې مخکې ترې کار نه و اخیستل شوی او ټولې د جګړې په وخت او د انګرېزانو له ماتې څخه وروسته په افغانستان کې لیکل شوې وې، خو یو شمېر یې د ۱۸۵۷ کال له لوی پاڅون څخه مخکې د هند په پارسي مطبعو کې د ځایي کار اخیستنې له پاره چاپ شوې وې.

په دغه سرچینو کې د اتلولۍ حماسي شعرونو دوه ټولګې دي. یوه یې اکبرنامه یا د وزیر اکبرخان تاریخ دی چې مولانا حمید کشمیري لیکلی او دویمه یې جنګ نامه یا د دغه جګړې تاریخ دی چې محمد غلام کوهستاني غلامي لیکلی. د دغه دواړو لوستل داسې دي لکه د رولند سندرې The Song of Roland[•] افغاني بڼه چې سرې لولې او دواړه په ۱۸۴۰مو کلونو کې په اغېزمنه پارسی د لرغونې فردوسي شهنامې په څېر د افغان مقاومت د مشرانو په ستاینه کې لیکل شوي. داسې ښکاري چې د هغه شعرونو له بډایه ټولګې څخه چې افغان بریا ته ځانګړې او ډالۍ شوي وو یوازې پورتني دوه کتابونه پاتې شوي. د داسې حماسي شعرونو ډېره برخه په ګرنۍ بڼه له یو سندرغاړي څخه بل ته او له یو شارګرد[•] څخه بل شارګرد ته پاتې شوې ځکه چې د افغانانو له پاره د انګرېزانو پر ضد د دوی بری کابو یوه معجزه وه. دا داسې یوه لویه بریا وه چې د ټرفلګر، واټرلو او د برتانیې جګړې بریاوې یې په ګډه کچې ته رسېږي.[۷] (Trafalgar,Waterloo, Battle of Britain د برتانیې درې بریالۍ جګړې دي. ژباړن)

د جنګنامې یوازینۍ کاپي په ۱۹۵۱ کال کې په پروان کې وموندل شوه. لمړۍ او وروستۍ پاڼې یې نه وې او ظاهراً په چاریکارو کې د ختیځ هند کمپنۍ د انګرېزي اډې پر لوټ شوو کاغذ پاڼو لیکل شوې ده. جنګنامه د مقاومت کوهستاني مشر میر مسجدي په اړه څرګندونې کوي. نوموړی نقشبندیه صوفي پیر و او په پاڅون کې یوه مهمه څېره و، خو

[•] د رولند سندره د هغه جګړې په اړه د حماسي شعرونو یو فرانسوی کتاب دی چې په ۷۷۸ عیسوي کال کې د فرانسې او بسک Basque (اوس د فرانسې او هسپانیا یوه برخه) تر منځ شوې وه. ژباړن

[•] شارګرد: مجلسي سندرغاړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

جنګنامه وایي چې نوموړي په مقاومت کې مرکزي ونډه درلوده. اکبرنامه چې دا ځل په ۱۹۵۱ کال کې په پېښــور کې وموندل شوه، د جنګنامې برعکس د اکبرخان ستاینه کوي. مولانا کشمیري لیکلي: «لکه لوی رستم، په دغه کتاب کې به د اکبرخان نوم د تل له پاره په یاد پاتې شي. اوس چې دغه حماسي شعرونه بشپړ شول، د نړۍ په هېوادونو کې به خپاره شي او د لویو خلکو مجلسونو ته به ښکلا ورکړي. دا به اوس له کابل څخه هرې غونډې ته داسې یون کوي لکه د پسرلي وږمه چې له یو بڼ څخه بل بڼ ته خوربږي.»[8]

د عین الوقایع کتاب چې لږ ورسته لیکل شوی د پاڅون په اړه د هراتیانو د نظر څرګندوی دی. هرات د افغانستان په لوېدیځ کې له پارس سره پوله لري. د نولسمې پېړۍ دوه نور کتابونه، تاریخ سلطاني او سراج التواریخ یا د تاریخ څراغ د افغانســتان د پاچاهانو رســمي درباري تاریخونه دي چې د پېښــو په اړه د دوســت محمد خان د ځای ناســتو له انده څرګندونې کوي.[9] په دې وروستیو کې د مقاومت د یو مخکښ مشر امین الله خان لوګري پاتې پارسي لیکونه چې په ملي موزیم کې د طالبانو تر لوټولو روغ پاتې شــول، د نوموړي اولادې بیا چاپ کړل. د دغه ټولګې نوم پادشــاه خدمتګذار صادقین غازي نایب امین الله خان لوګری دی.[10]

د مېرزا عطا محمد ځائمن او خوابدي، خو له بصــیرت څخه ډک د «نوای معرکه» کتاب د جګړې په هکله د یو شــکارپوري ټیټ پوړي افســر له نظره څرګندونې کوي. (شــکار پور اوس په پاکســتان کې دی، خو هغه وخت هسې په نوم د کابل تر واکمنۍ لاندې و.) دغه افسر لمړی د شاه شجاع په چوپړ کې بوخت و، خو وروسته د کافرانو په مرسته د شـــاه شــجاع ډډه لګونې ناهیلی کړ او بیا یې په ډېرېدونکې خواخوږۍ د مقاومت په اړه لیکنې کولې.د لیکنې بنه یې د اطرافي مغلو په څېر ډېره مفصــله او د هغه وخت د لیکوالانو د لیکنو په پرتله ډېره ټوکماره او ژوندۍ ده. دغه کتاب چې د انګرېزانو د ماتې په اړه په دوامداره توګه کرکجنې څرګندونې کوي، په حیرانوونکې توګه د شکارپور د لمړني انګرېز مالیې ټولوونکي، اي بی ایسټ وېک E B Eastwick په غوښــتنه لیکل شــوی. میرزا عطا په سریزه کې په ترهېدلې بڼه ده ته په عذر لیکلي: «هغه متل دی چې رښــتیا ویل ترخه دي، که څه هم ما د ښــو او بدو پېښــو په بیان کې هڅه وکړه چې له داسې کلیمو څخه کار واخلم چې چا ته په کې سپکاوی ونه شي، زه هیله لرم چې د دولت لوړپوړو چارواکو سپکاوی نه وي شــوی، خو په هر صــورت، د دغه فاني او بې ایمانه نړۍ خوښــې او غم تلپاتي نه دي.«دغه نړۍ د یو خوب په څېر ده - ته یې چې هر رنګ انځور په خپل سـر کې جوړوې، جوړ یې کړه خو نړۍ تېرېدونکې ده، تر هغه وخته پورې چې ته هم په خپله له دې نړۍ څخه لاړ شې.»»[11]

ښــایي داســې ســرچینه چې تر ټولو ډېر په زړه پورې او مهم مالومات لري *واقعیت شاه شجاع* وي. دا په خپله د شــاه شــجاع رنګین او د زړه خوږي کتاب دی چې له جګړې څخه یې مخکې په تبعید کې په لودیانه کې لیکلی او وروســته له دې چې ووژل شــو د ده یو ملاتړي نوي مالومات ور زیات کړل. شــاه شـجاع په ســریزه کې لیکلي: « هغه پوهانو ته چې د بصــیرت خاوندان دي دا څرګنده ده چې لویو شــاهانو تل د خپل ســلطنت پېښــې او هغه بریالۍ جګړې چې دوی په کې برخه اخیســتې ثبت کړې دي. ځینو ته چې خدای اســتعداد ورکړی، په خپله یې د خپل ســلطنت په دوران کې پېښــې لیکلي، خو ډېرو دغه دنده وتلو لیکوالانو ته سپارلې ده چې دغسې د ملغلرو ټولګې د تاریخ په حافظه کې پاتې شي؛ نو د مهربان خدای په دربار کې دغه عاجز بنده هم هوډ وکړ چې له هغه وخت څخه چې په اوولس کلنۍ په تخت کښېناستم ، د خپل سـلطنت د دورې جګړې او پېښې ولیکم چې د خراسـان تاریخ پوهان د دغه پېښـو او جګړو په واقعي تفصیل

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوه وي او مفکر لوستونکي له دغه بېلګو څخه درس واخلي.»[۱۲] په دغه کتاب کې په افغان لوري کې د اصلي لوبغاړو هیلې او وېرې څرګندې شوې چې د دغه دورې لیکنو ته یوه حیاتي زیاتونه ده. عجیبه دا ده چې په داسې حال کې چې ډېرې دغه سرچینې دري ژبو افغان تاریخ پوهانو ته ښې مالومې وې، او دوی په نشنلستي دري تاریخونو کې په ۱۹۵۰ او ۱۹۷۰ مو کلونو کې ورڅخه کار اخیستې، خو له دغه سرچینو څخه حتی یوازې له یوې څخه هم په انګلیسي ژبه د دغه جګړې په تاریخونو کې کار نه دی اخیستل شوی او یوه یې هم په انګلیسي ژبه نه ده اړول شوې که څه هم یوازې د واقیعت شاه شجاع د څو څپرکو لنډیز بڼه په ۱۸۴۰ مو کلونو کې د کلکتې په یوه مجله کې چاپ شوې. همدارنګه د کولمبیا په پوهنتون Columbia University کې د سراج التواریخ په بشپړه ژباړه باندې اوس رابرټ مکچزني Robert McChasney کار کوي او ما ته په سخاوت دې ته د لاس رسي فرصت راکړل شو.

دغه بډایه او مفصله سرچینې موږ ته ډېر داسې څه وایي چې اروپایي سرچینو له پامه غورځولي او یا ورڅخه خبرې نه دي. د بېلګې په توګه، برتانوي سرچینې په خپل پوځ کې د بېلابېلو ډلو په شتون ښې خبرې دي او په اړه یې لیکنې کړې، خو داسې برېښي چې په لویه کچه له هغه ترینګلتیاوو څخه خبر نه دي چې په افغان لوري کې یې د مخالفینو بېلابېلې ډلې وېشلي وې. د افغانانو په بیان کې، دا واضح څرګندېږي چې افغان مقاومت ژور درزونه لرل. بېلو ډلو د بېلو قوماندانانو تر مشرۍ لاندې په بېلو ځایونو کې اډې جوړې کړې وې او په خورا لږ همغږۍ یې چارې پر مخ وړلې. سربېره پر دې، سیالو ډلو بېلابېلې موخې درلودی او د خپلو ګټو له پاره یې تل ائتلافونه جوړول او پرېښودل. په دې اړه یوه ځانګړې حیرانتیا دا وه چې په پیل کې څومره مخالفینو غوښتل چې شاه شجاع د دوی د پاچا په څېر پاتې شي او یوازې یې له ده څخه دا غوښتل چې خپل انګرېز ملاتړي وشړي. وروسته له دې چې انګرېزي پوځ د خپلې تباهۍ په لور د خردکابل غاښیو ته ستون شو، شاهي پلوه قوې سمدلاسه بېرته شاه شجاع ته واوښتې. ټیک داسې لکه د روسانو ګوډاګی چې د ټولو د تمې خلاف په ۱۹۸۰ مو کلونو کې د روسانو له وتلو وروسته ډېر وخت په واک کې پاتی شو، کیدای شوی چې شاه شجاع هم تر ناڅرګند وخت پورې په واک کې پاتې شوی وای که چېرې خپل زوی بللي یې د شخصي خپګان له کبله په خاینه توګه نه وای وژلی.

د افغان سرچینو د مقاومت لوبغاړي له هغو افغان لوبغاړو څخه څه نا څه توپیر لري چې په انګرېزي سرچینو کې یاد شوي. د انګرېزي بیانونو په پرتله په افغان سرچینو کې میرمسجدي کوهستاني او امین الله خان لوګري او د ده لوګریان ډېر وتلي او څرګند دي او په تېره بیا په هغه بیانونو کې چې وروسته د بارکزیو تر ملاتړ لاندې لیکل شوي او په پاڅون کې د دغه بریمنې کورنۍ په مرکزي ونډې ټینګار کوي، هغه څه چې یوازې د انقلاب په وروستي پړاوونو کې رښتیا وو.

بله ډېره مهمه خبره دا ده چې د افغان سرچینو په برکت د افغان مقاومت مشران ناڅاپه داسې سم سړي څرګند شول چې له خپلو ټولو حواسو سره ښه انسانان وو چې خپل انفرادي اندونه او انګېزې یې درلودې، خو انګرېزي سرچینو په ټولیزه توګه یوازې د رېږورو تنګ نظرو او متعصبو په سترګه ورته کتلي. د افغان سرچینو په برکت اوس د دې پوهېدل شوني شول چې ولې افغان مشرانو چې ډېر یې د شاه شجاع وفادار ملاتړي وو خپل ژوند په خطر کې واچولو او د کمپنۍ ظاهراً نه ماتېدونکو ځواکونو پر ضد یې وسله واخیسته. درونډ او د عزت څښتن امین الله خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته یو ټیټ پوړي انګرېز افسـر سـپکاوی وکړ او خپلې ځمکې یې هغه وخت له لاسـه ورکړې کله یې چې د اوچتې مالیې ورکړه ونه منله. د تند خویه ځوان عبدالله خان اڅکزي معشـوقه الکسـاندر برنز لېښـه کړه او کله یې چې د بېرته راوسـتلو هڅه وکړه، ملندې وربا‌ندې ووهل شـوې. میر مسـجدي نږدې و چې تسـلیم شـي، خو وروسـته په دې اړه له پوهاوي او خبرتیا سـره سـره، انګرېزانو د ده پر کلا برید وکړ او ټوله کورنۍ یې ووژله. بیا یې کلا ضـبط شـوه او د انګرېزانو مرکزي ولایتي دفتر په کې جوړ شـو. ځمکه یې د دښـمنانو په منځ کې ووېشـل شـوه. د اکبرخان پرمختللې او پېچلې څېره تر ټولو بشپړه انځور شـوې. د ده یوناني ګندهاري مجسـمې خوښـېدې، غوښـتل یې چې د لوېدیځ زده کړې په خپل هېواد کې دود کړي او په کابل کې د مقاومت تر ټولو زړه وړونکی او سـرتېری مشـر ګڼل کېدلو. په اکبرنامه کې حتی د ده د واده د کټ خوندونه په تفصیل لیکل شوي؛ نو اوس د انګرېزي سرچینو کاریکاتورونه «خاین مسلمانان» زموږ په سترګو کې د ماسپښیني فلمونو په اتلانو بدلېږي.

افغان سـرچینې موږ ته یوه هنداره هم راکوي چې د الکسـاندر برنز د تره/ ترور د زوی، رابي برنز Robbie Burns په خبره «خپل ځان په کې داسـې ووینو لکه څنګه چې نور خلک مو ویني.»[۱۳] دا ځکه چې د اروپایي بیانونو برعکس چې برنز یې یو مینه ناک سـربښـندونکی بللی، د افغان حماسي شـاعرانو د شـعرونو پر بنسـټ، برنز یو د شـیطاني جاذبې درلودونکی دوکه باز، او په غوړه مالۍ او خیانت کې استاد و. ده د کابل اشرفیان په فساد ککړ کړل. یو اشرافي دوست محمد ته وایي: «برنز په ظاهر کې یو سـړی خو په باطن کې یو رښـتینی شـیطان دی.»[۱۴] همدې ته ورته، د افغانانو په اند لوېدیځ پوځونه په بې رحمۍ، د ډېرو بنسـټیزو اخلاقي اصـولو په نه لرلو او په ځانګړې توګه د ملکي وګړو د مرګ ژوبلې په هکله په بې پروایۍ کې د پام وړ وو. په اکبرنامه کې دوست محمد خپل زوی اکبرخان ته داسې خبرداری ورکوي: «د دوی غوسه او د زیان رسونې لېوالتیا د کورونو د سوځولو او په لمبو کې د پټو دېوالونو په مانا ده.»

نو په دې ډول دوی خپل ځواک ښيي
څوک یې چې مخې ته درېږي په ترور کې یې اچوي
د دوی دود دی چې خلک ځانته مطیع کړي
چې هېڅوک د مساواتو ادعا ونه کړي

سـربېره پر دې، په افغان سـرچینو کې په دوامداره توګه سـرټکونې شـوې چې انګرېزانو ښـځو ته هېڅ درناوی نه درلود. دوی به چې هر ځای تلل، بې عزتي او جنسـي تېري به یې کول. او «شـپه او ورځ به پرته له کنټرول څخه د شـهوت پر اس» سـپاره وو. نو په بله وینا، په افغان سـرچینو کې انګرېزان خاین ، پر ښـځو تېري کوونکي او ځپونکي تروریسـتان دي. په داسې سترګو موږ ته کټل هغه بڼه نه ده چې موږ یې له افغانانو څخه تمه لرو.

د ټولو افغان سرچینو په زړه کې په خپله د شاه شجاع مرموزه څېره پرته ده. شـاه شـجاع د خپلو او د ده د ملاتړو له لیکنو څخه یو داسې پېچلی او ډېر ځیرک سـړی راڅرګندېږي چې د پخوانیو تیموري شـاهانو بڼه یې ځانته غوره کړې وه. په *واقعیت شـاه شـجاع* کې د ځان په اړه د څرګندونو پخلی یې د هغه نورو لیکوالانو په لیکنو کې کېږي چې دی یې یو داسې هوډمن، زړور او نه ماتېدونکی سـړی بللی چې د خپل برخلیک د هر راز ناخوالو پر وړاندی ودرېد. دغه انځور په حیرانوونکې توګه له هغه فاسـد او بې کفایته انځور سـره توپیر لري چې انګرېزي خانتما چارواکو نوموړي له پامه

(c) ketabton.com: The Digital Library

غورځولی و حال دا چې لمړی يې د دراني امپراتوری دغه وارث بيا واک ته ورسوالو او بيا يې هڅې پيل کړې چې ځندې ته يې کړي. همدارنګه نوموړی د بارکزيو د يوسـل اويا کلونو له پروپاګند څخه وروسـته په اوسـني افغانسـتان کې د يو کمزوري هېواد پلورونکي خاين په څېر بد نوم لري. شاه شجاع په خپل چارچاپېر کې يوه تهذيبي پارسي نړۍ جوړه کړې وه - هېڅ داسې نښې نه شته چې د شاه پښتو زده وه او بې ارنګه په پښتو يې ليکنه نه ده کړې. ده د يوې داسې ګرځنده پاچاهۍ ژوند وکړ لکه له ده څخه مخکې مغولو چې کړی و او په ډېرو برخو کې داسـې راڅرګندېږي لکه د تيموريانو وروسـتی پاچا چې وي . نوموړي په داسې ځای کې واکمني کوله چې د ايران، منځنۍ اسـيا، چين او هندوسـتان په څلور لاره کې پروت و، نه په داسې ځای کې چې تر ځنډو يې غرونه چاپېر وي لکه وروسته چې همداسې شو.
که تېر ته نظر واچول شي، د شاه شجاع واکمني د يوې نړۍ د پای او د بلې د پيل په مانا وه. له ډېرو ګران بيه تېروتنو سره سره، د افغان-انګليس لمړۍ جګړې مهمې او اوږدمهاله اغېزې درلودې. د انګرېزانو له پاره يې يوه ثابته پوله جوړه کړه. د څو کلونو په ترڅ کې انګرېزانو پنجاب چې د سېک خالصانو تر واکمنۍ لاندې و او د اباسين کوزې سيمې چې د سـند اميرانو تر واکمنۍ لاندې وې ځان سـره مدغم کړې، خو دوی دغه سـبق هم زده کړ چې پېښـور به د دوی د راج شمال لوېديځه پوله وي.
دغه جګړې د افغانانو له پاره د دوی هېواد د تل له پاره بدل کړ. کوم اصـلاحات چې انګرېزانو راوسـتي وو، دوسـت محمد ته په ميراث پاتې شـول او دغه اصـلاحاتو ورسـره مرسـته وکړه چې داسـې يو افغانسـتان مظبوط کړي چې له جګړې څخه د مخکې پېر په پرتله اوس ډېر جوت و. بې ارنګه، شاه شجاع او د ده ډېرو هم پېرو هېڅ کله د افغانستان کليمه نه وه ياده کړې. - ده ته دا د کابل يو سـلطنت و چې د دراني امپراتورۍ وروسـتۍ پاتې ټوټه وه چې د جغرافيې په يوه ځنډه کې پرته او ده د خراسـان په نوم بلله، خو د يو نسـل په ترڅ کې د افغانسـتان نوم په پراخه کچه د هېواد د ننه او بهر په نقشـو کې شـتون وموند. په دغه هېواد کې خلکو خپل ځانونه افغان يادول. د شـاه شـجاع بېرته راتګ او ناکامه ښکېلاکي جګړه چې د ده د بيا واک ته رسولو په موخه پيل شـوه د سـدوزي کورنۍ واک يې بلاخره له منځه يووړ او د دراني امپراتورۍ وروسـتي يادونو ته چې دوی يې بنسـټ ايښـی و د پای ټکی کېښـود؛ نو په دې توګه دغه جګړې د اوسني افغانستان د پولو په تعريفولو کې لويه ونډه درلوده او د تل له پاره يې د يو هېواد نظريه چې نوم يې افغانسـتان دی پياوړې کړه.
که د افغان انګليس لمړۍ جګړې د يو هېواد په توګه د افغانسـتان په مضبوطتيا کې مرسته وکړه، اوس پوښـتنه دا ده چې اوسنۍ لوېديځه مداخله به د يو هېواد په توګه د افغانستان په مړينه کې مرسته وکړي.
دغه کتاب د ليکنې په مهال د لوېديځ پوځ بيا د يو کمزوري پوپلزي په مشـرۍ حکومت ته د افغانسـتان د پرېښـودلو تابيا نيوله. دا ناشـونې ده چې د دغه رژيم او د يو ټوټې ټوټې او وېشلي افغانستان د برخليک وړاندوينه وشي، خو هغه څه چې ميرزا عطا له ۱۸۴۲ کال څخه وروسته ليکلي اوس هم همغسې رښتيا دي: « بې ارنګه، دا اسانه کار نه دی چې د خراسان پر سلطنت يرغل او واکمني وشي.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځلیک

Chapter 1: No Easy Place to Rule

1 Alexander Burnes, *Cabool: A Personal Narrative of a Journey to, and Residence in that City in the Years 1836, 7 and 8*, London, 1843, p. 273, for details of the Kabul spring.

2 Sultan Mohammad Khan ibn Musa Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 219.

3 Khurasan also included much of eastern Iran, but was not usually thought to include northern Afghanistan.

4 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Eighteenth Event.

5 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 226.

6 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Eighteenth Event.

7 Dominic Lieven, *Russia against Napoleon*, London, 2009, pp. 45–7.

8 Quoted in Sir John Malcolm, *Political History of India*, 2 vols, London, 1826, vol. I, p. 310.

9 Iradj Amini, *Napoleon and Persia*, Washington, DC, 1999, p. 112; Muriel Atkin, *Russia and Iran 1780–1828*, Minneapolis, 1980, p. 125.

10 OIOC, Board's Collections: Sec Desp to India, vol. III, Draft to Governor General-in-Council, 24 September 1807, no. 31; J. B. Kelly, *Britain and the Persian Gulf, 1795–1880*, Oxford, 1968, pp. 82–3. For the Russian nobleman beneath the barge see Peter Hopkirk, *The Great Game*, London, 1990, p. 33.

11 Amini, *Napoleon and Persia*, p.129.

12 Sir John William Kaye, *Lives of Indian Officers*, London, 1867, vol. I, p. 234.

13 There is a wonderful account of the two boys' trip written by Edward's descendant Barbara Strachey in *The Strachey Line: An English Family in America, India and at Home from 1570 to 1902*, London, 1985, pp. 100–5. The diaries of both boys survive in the India Office Library, though Elphinstone's writing is so scruffy as to be partly illegible. Mountstuart Elphinstone's is in BL, OIOC, Mss Eur F88 Box 13/16[b] and Edward Strachey's at Mss Eur F128/196.

14 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 40. The 1761 Battle of Panipat was the fifth at the site.

15 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, Introduction, pp. 1–9.

16 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 63.

17 Olaf Caroe, *The Pathans*, London, 1958, p. 262; Syad Muhammad Latif, *History of the Punjab*, New Delhi, 1964, p. 299; Robert Nichols, *Settling the Frontier: Land, Law and Society in the Peshawar Valley, 1500– 1900*, Oxford, 2001, p. 90.

18 H. T. Prinsep, *History of the Punjab, and of the rise, progress, & present condition of the sect and nation of the Sikhs [Based in part on the 'Origin of the Sikh Power in the Punjab and political life of Muha-Raja Runjeet Singh'],*

(c) ketabton.com: The Digital Library

London, 1846, vol. I, p. 260; Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 84; Mountstuart Elphinstone, *An Account of the Kingdom of Caubul, and its dependencies in Persia, Tartary, and India; comprising a view of the Afghaun nation, and a history of the Dooraunee monarchy*, London, 1819, vol. I, p. 317.

19 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 57–75.

20 Ibid., *Waqi'at-i-Shah Shuja*, Introduction.

21 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 212.

22 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, Introduction.

23 Ibid., The Seventh Event.

24 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 95.

25 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 217.

26 Ibid., p. 215.

27 Ibid., pp. 244–69. Afghans still have a tendency to talk about Indians and even Pakistanis in this way. As rice and meat eaters they see themselves as infinitely superior human beings.

28 Robert Johnson, *The Afghan Way of War – Culture and Pragmatism: A Critical History*, London, 2011, p. 48.

29 B. D. Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, London, 2008, pp. 129, 159; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 281.

30 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 288.

31 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. I, pp. 2–7.

32 Ibid., p. 13.

33 Ibid., p. 21.

34 Ibid., pp. 52–4.

35 BL, OIOC, Forster Papers, Mss Eur B 14/Mss Eur K 115, 12 July 1785.

36 Adapted from Caroe, *The Pathans*, p. 244.

37 Though widely attributed to Khushhal, many scholars doubt the authenticity of this celebrated couplet.

38 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. I, pp. 67–8.

39 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, p. 171, WF to his father, 6 March 1809.

40 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.

41 Sayed Qassem Reshtia, *Between Two Giants: Political History of Afghanistan in the Nineteenth Century*, Peshawar, 1990, p. 18; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 8.

42 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 86.

43 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. I, pp. 82–3, 282.

(c) ketabton.com: The Digital Library

44 Ibid., pp. 80–1.

45 Ibid., p. 399.

46 Ibid., vol. II, p. 276.

47 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, p. 149, WF to his father, 22 April 1809.

48 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 44.

49 Ibid., p. 42.

50 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. II, p. 276.

51 Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, p. 1.

52 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, pp. 164–5.

53 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 43.

54 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, p. 177, WF to his father, 7 May 1809.

55 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. I, p. 87.

56 Ibid., p. 89.

57 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 223.

58 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, pp. 201–6, WF to his father, 19 June and 6 July 1809.

59 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 115.

60 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 229.

61 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.

Chapter 2: An Unsettled Mind

1 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 10–12.

2 Khuswant Singh, *Ranjit Singh: Maharaja of the Punjab*, London, 1962.

3 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.

4 Ibid.; Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 13–15. Sikh sources give a rather different account.

5 Prinsep, *History of the Sikhs*, vol. II, pp. 14–15.

6 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.

7 Turk Ali Shah Turk Qalandar, *Tadhkira-i Sukhunwaran-Chashm-Didah*, n.d.

8 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.

9 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 135.

10 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Seventh Event.

11 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, pp. 171–2, WF to his father, 9 May 1809.

(c) ketabton.com: The Digital Library

12 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 136.

13 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Eighth Event; Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 136–7; Prinsep, *History of the Sikhs*, vol. II, p. 22.

14 Arthur Conolly, *Journey to the North of India, 1829–31*, London, 1838, vol. II, pp. 272, 301.

15 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Ninth Event.

16 Eruch Rustom Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade: A Study of British Relations with the Sikhs and Afghans, July 1823–March 1840', unpublished PhD thesis, SOAS, c.1930, p. 18. Wade did his best to stamp out the trade: Sir C.M. Wade, *A Narrative of the Services, Military and Political, of Lt.-Col. Sir C.M. Wade*, Ryde, 1847, p. 33.

17 Jean-Marie Lafont, *La présence française dans le royaume sikh du Penjab 1822–1849*, Paris, 1992, p. 107.

18 Ibid., p. 110.

19 Punjab Archives, Lahore, from Metcalfe, Resident in Delhi, to Ochterlony in Ludhiana, 6 January 1813, book 8, no. 2, pp. 5–8.

20 Sadly this much repeated and thoroughly delightful story may well be apocryphal: certainly I have been unable to trace it back further than Edward Thompson's *The Life of Charles Lord Metcalfe*, London, 1937, p. 101, where it is described as 'local tradition . . . this sounds like folklore'. It may well have been inspired by the famous miniature of Ochterlony in the India Office Library. In his will, BL, OIOC L/AG/34/29/37, Ochterlony only mentions one bibi [an Indian consort, either a legal wife or a mistress], 'Mahruttun, entitled Moobaruck ul Nissa Begum and often called Begum Ochterlony', who was the mother of his two daughters, although his son Roderick Peregrine Ochterlony was clearly born of a different bibi. Nevertheless it is quite possible that the story could be true: I frequently found Old Delhi traditions about such matters confirmed by research, and several Company servants of the period kept harems of this size. Judging by Bishop Heber's wonderful description of him, Ochterlony was clearly Indianised enough to have done so.

21 Punjab Archives, Lahore, from Ochterlony in Ludhiana to John Adam, Calcutta, 9 July 1815, book 14, no. 226, pp. 5–8.

22 Punjab Archives, Lahore, Captain Birch to Adam, Ludhiana, 2 December 1814, book 15, no. 6.

23 Punjab Archives, Lahore, vol. 18, part II, Letters 117 and 118, p. 535. In Urdu the address reads: Banam-i Farang Akhtar Looni Sahib. Ochterlony's name – or rather its Urduised rendering, Akhtar Looni – translates as Crazy Star.

24 Punjab Archives, Lahore, Fraser, Ramgurh to Ochterlony, Ludhiana, 3 September 1816, vol. 18, part II, Case 118, pp. 538–9.

25 Punjab Archives, Lahore, Captain Murray to Sir D. Ochterlony Bart. K.C.B., vol 18, part II, Case 150, pp. 653–8.

26 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 39; *Waqi'at-i-Shah Shuja*, Introduction.

27 Punjab Archives, Lahore, Adam to Ochterlony, 5 October 1816, book 9, no. 98, pp. 637–9.

28 Punjab Archives, Lahore, Ludhiana Agency, Murray to Ochterlony, 20 January 1817, book 92, Case 17.

(c) ketabton.com: The Digital Library

29 Punjab Archives, Lahore, Adam to Ochterlony, 5 October 1816, book 9, no. 98, pp. 637–9.

30 Mohan Lal Kashmiri, *Life of Amir Dost Mohammad of Kabul*, London, 1846, vol. I, pp. 104–5. This was presumably a euphemism for rape.

31 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 29–39.

32 Patrick Macrory, *Signal Catastrophe: The Retreat from Kabul 1842*, London, 1966, p. 35.

33 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 140.

34 Punjab Archives, Lahore, R. Ross, Subhatu to Sir D. Ochterlony, Kurnal, 2 September 1816, book 18, Serial no. 116. Ross reported: 'I am writing to you in Goorkhalee libas [dress/disguise] a most perfect image in which after closing this I shall slip out of my house by a by-path into the beds of the Ganges whence I shall proceed with a Subadar and a Sipahi (*Nusseeree*), out of uniform and like myself in Goorkhalee dress to look at the royal party'.

35 Charles Masson, *Narrative of Various Journeys in Baluchistan, Afghanistan and the Panjab, 1826 to 1838*, London, 1842, vol. III, p. 51.

36 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirtieth Event.

37 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 39–56.

38 Josiah Harlan, 'Oriental Sketches', insert at p. 42a, mss in Chester Country Archives, Pennsylvania, quoted in Ben Macintyre, *Josiah the Great: The True Story of the Man Who Would be King*, London, 2004, p. 18.

39 Harlan's 'Sketches', p. 37a, quoted in Macintyre, *Josiah the Great*, pp. 22–3.

40 Godfrey Vigne, *A Personal Narrative of a Visit to Ghuzni, Kabul and Afghanistan and a Residence at the Court of Dost Mohamed with Notices of Runjit Singh, Khiva, and the Russian Expedition*, London, 1840, p. 4.

41 Punjab Archives, Lahore, Ludhiana Agency papers, Wade to Macnaghten, Press List VI, Book 142, serial no. 44, 9 July 1836. Shah Mahmood Hanifi, 'Shah Shuja's "Hidden History" and its Implications for the Historiography of Afghanistan', *South Asia Multidisciplinary Academic Journal* [online], Free-Standing Articles, online since 14 May 2012, connection on 21 June 2012, http://samaj.revues.org/3384.

42 See, for example, Punjab Archives, Lahore, Captain C. M. Wade, Pol. Assistant, Loudhianuh to J. E. Colebrooke, Bart., Resident, Delhi, 1 June 1828, Ludhiana Agency Records, book 96, Case 67, pp. 92–4, for one round of the slave-girl saga. See also Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade', p. 6.

43 Victor Jacquemont, *Letters from India (1829–1832)*, London, 1936, p. 162.

44 Jean-Marie Lafont, *Indika: Essays in Indo-French Relations 1630–1976*, New Delhi, 2000, p. 343.

45 Ibid.

(c) ketabton.com: The Digital Library

46 Public Records Office (now The National Archives, Kew), PRO 30/12, Ellenborough, Political Diary, 3 September 1829.

47 M. E. Yapp, *Strategies of British India: Britain, Iran and Afghanistan, 1798–1850*, Oxford, 1980, pp. 247, 111–12; Mark Bence-Jones, *The Viceroys of India*, London, 1982, p. 15.

48 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 39.

49 Norris, *The First Afghan War 1838–1842*, p. 15.

50 Laurence Kelly, *Diplomacy and Murder in Tehran: Alexander Griboyedov and Imperial Russia's Mission to the Shah of Persia*, London, 2002, ch. XIX, pp. 153–61.

51 Edward Ingram, *The Beginning of the Great Game in Asia, 1828–1834*, Oxford, 1979, p. 49; Wellington to Aberdeen, 11 October 1829, Arthur Wellesley, Duke of Wellington, *Supplementary Despatches and Memoranda of Field Marshall Arthur Duke of Wellington*, ed. by his son, the 2nd Duke of Wellington, London, 1858–72, vol. VI, pp. 212–19.

52 Kelly, *Diplomacy and Murder*, p. 54.

53 Orlando Figes, *Crimea: The Last Crusade*, London, 2010, p. 5.

54 Peter Hopkirk, *The Great Game*, London, 1990, p. 117.

55 Ibid., p. 117; PRO, Ellenborough, Political Diary, II, 122–3, 29 October 1829.

56 BL, OIOC, Secret Committee to Governor General, 12 January 1830, IOR/L/PS/5/543.

57 Hopkirk, *The Great Game*, p. 119.

58 Cobden, quoted by Norris in *First Afghan War*, p. 38.

59 National Archives of India (NAI), Foreign, Political, 5 September 1836, nos 9–19, Minute of Charles Trevelyan.

60 Ingram, *Beginning of the Great Game*, p. 169.

61 James Lunt, *Bokhara Burnes*, London, 1969, p. 39.

62 The two cousins may have spelled their surnames differently, but were in fact closely related.

63 Thanks to Craig Murray for pointing out that Burnes was not educated at the Trades School as Kaye had maintained.

64 Alexander Burnes, *Travels into Bokhara, Being the Account of a Journey from India to Cabool, Tartary and Persia, also a Narrative of a Voyage on the Indus from the Sea to Lahore*, London, 1834, vol. I, p. 127.

65 Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, p. 51.

66 Jacquemont, *Letters from India*, pp. 171–3.

67 Burnes, *Travels into Bokhara*, vol. I, p. 132.

68 Ibid., p. 143.

(c) ketabton.com: The Digital Library

69 Ibid., p. 144.

70 Lunt, *Bokhara Burnes*, p. 49. The dray horses were all dead by 1843. According to Norris, they 'died in luxury, far from their Kentish meadows, from over-feeding': *First Afghan War*, p. 47. See also Yapp, *Strategies*, pp. 247, 208.

71 Sir John William Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, pp. 231–3.

72 Burnes, *Travels into Bokhara*, vol. II, p. 334.

73 Lafont, *Indika*, p. 343.

74 Burnes, *Travels into Bokhara*, vol. II, pp. 313, 341; vol. III, p. 185.

75 Ibid., vol. II, pp. 330–2.

76 Quoted in Norris, *First Afghan War*, p. 57.

77 BL, OIOC, Enclosures to Secret Letters (ESL) 3: no. 69 of no. 8 of 2 July 1832 (IOR/L/PS/5/122), Wade to Macnaghten, 11 May 1832.

78 Ibid.

79 Ibid., attached letter, 'Translation of a note from Shah Shoojah ool Moolk to Hajee Moolah Mahomed Hussein, the Shah's Agent with Capt. Wade'.

80 BL, OIOC, F/4/1466/5766, Extract Fort William Political Consultations of 12 February 1833: Shah Shuja to the Secretary and Deputy Secretary to Govt, received 18 December 1833, and F/4/1466/57660, Macnaghten to Fraser, 8 December 1832.

81 BL, OIOC, Board's Collections, F/4/1466/57660, no. 52479.

82 BL, OIOC, IOR/P/BRN/SEC/372, Item 34 of Bengal Secret Consultations, 19 March 1833, From the Governor General to Dost Mahomed, written 28 February 1833.

83 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirty-Second Event.

84 Lafont, *Indika*, p. 351.

85 Cited in Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade', pp. 178–9.

86 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 146.

87 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirty-Third Event.

88 NAI, Foreign, Secret Consultations, 10 April 1834, no. 20.

89 Ibid.

90 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 148.

91 Ibid., pp. 148–62.

(c) ketabton.com: The Digital Library

92 NAI, Foreign, Political Consultations, 5 September 1836, nos 9–19, Minute of Charles Trevelyan. Trevelyan and Arthur Conolly were the ones who really formed the Indus Policy of Lords Ellenborough and Auckland.

93 Macintyre, *Josiah the Great*, p. 18.

Chapter 3: The Great Game Begins

1 Elizabeth Errington and Vesta Sarkhosh Curtis, *From Persepolis to the Punjab: Exploring Ancient Iran, Afghanistan and Pakistan*, London, 2007, p. 5.

2 George Rawlinson, *A Memoir of Major-General Sir Henry Creswicke Rawlinson*, London, 1898, p. 67.

3 Royal Geographical Society, Rawlinson Papers, HC2, Private Journal Commenced from 14 June 1834, entry for 24 October 1834.

4 Ivan Fedorovitch Blaramberg, *Vospominania*, Moscow, 1978, p. 64.

5 Yapp, *Strategies*, pp. 138–9.

6 I. O. Simonitch, *Précis historique de l'avènement de Mahomed-Schah au trône de Perse par le Comte Simonitch, ex-Ministre Plénipotentiaire de Russie á la Cour de Téhéran*, Moscow, 1967, quoted by Alexander Morrison, *Twin Imperial Disasters: The Invasion of Khiva and Afghanistan in the Russian and British Official Mind, 1839–1842* (forthcoming).

7 Sir John MacNeill, *The Progress and Present Position of Russia in the East*, London, 1836, p. 151.

8 Rawlinson, *Memoir*, p. 67.

9 Ibid., p. 68.

10 NAI, Foreign, Secret Consultations, 17 October 1838, nos 33–4.

11 Rawlinson, *Memoir*, p. 68.

12 NAI, Foreign, Secret Consultations, 17 October 1838, nos 33–4.

13 Errington and Curtis, *From Persepolis to the Punjab*, p. 5.

14 NAI, Foreign, Secret Consultations, 17 October 1838, nos 33–4.

15 Blaramberg, *Vospominania*, p. 60; Melvin Kessler, *Ivan Viktorovitch Vitkevich 1806–39: A Tsarist Agent in Central Asia*, Central Asia Collectanea, no. 4, Washington, DC, 1960, pp. 5–8; V. A. Perovsky, *A Narrative of the Russian Military Expedition to Khiva under General Perofski in 1839*, trans. from the Russian for the Foreign Department of the Government of India, Calcutta, 1867; Mikhail Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', *Central Asian Survey*, vol. 3, no. 1 (1984), p. 72.

16 'Peslyak's Notes', *Istorichesky Vestnik*, no. 9, 1883, p. 584.

17 Letter from V. A. Perovsky, Military Governor of Orenburg, to K. K. Rodofinikin, head of the Asian Department at the Ministry of the Foreign Affairs, 14 June 1836, quoted by N. A. Khalfin, predislovie k sb. *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (preface to Notes on the Khanate of Bukhara), Moscow, 1983.

(c) ketabton.com: The Digital Library

18 Blaramberg, *Vospominania*, p. 60.

19 Perovsky, *A Narrative of the Russian Military Expedition to Khiva*, pp. 73–5. Morrison in *Twin Imperial Disasters* points out that this passage was in fact written by Ivanin, not Perovsky.

20 Khalfin, *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (Notes on the Khanate of Bukhara)

21 Blaramberg, *Vospominania*, p. 60.

22 Khalfin, *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (Notes on the Khanate of Bukhara).

23 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 70.

24 Khalfin, *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (Notes on the Khanate of Bukhara).

25 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', pp. 73–4.

26 Ibid., p. 70; Morrison, *Twin Imperial Disasters*, pp. 16–17.

27 Khalfin, *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (Notes on the Khanate of Bukhara).

28 Cited by Morrison in *Twin Imperial Disasters*, p. 16.

29 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 72.

30 N. A. Khalfin, *Vozmezdie ozhidaet v Dzhagda* (Drama in a Boarding House), *Voprosy Istorii*, 1966, No. 10; also Yapp, *Strategies*, p. 234. The original source for this is Duhamel's memoirs.

31 Kessler, *Ivan Viktorovitch Vitkevich*, p. 12.

32 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 74.

33 Ibid.

34 Blaramberg, *Vospominania*, p. 60.

35 Ibid., p. 64.

36 Burnes, *Cabool*, p. 104.

37 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 70.

38 See Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 184–8; Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, pp. 307–9; Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, pp. 101–7; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, pp. 15–17; Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade', p. 203.

39 NAI, Foreign, Secret Consultations, 15 May 1837, no. 08, Masson to Wade, 25 February 1837.

40 Ibid.

41 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 186. The Amir who commissioned the *Siraj* left a marginal note on the mss: 'I heard from some elderly men that Hari Singh was riding on an elephant and heading into the fray when suddenly a bullet struck him in a fatal spot and he died. It is not known who killed him.' Whatever the truth, Afghan literature has

(c) ketabton.com: The Digital Library

always assumed that it was Akbar Khan who personally despatched Hari Singh, and he is credited with the deed in Kashmiri's *Akbarnama* and several other epics.

42 Norris, *First Afghan War*, p. 114.

43 Burnes, *Cabool*, p. 139, and his letter to Calcutta, 9 October 1837, NAI, Foreign, Political Consultations, letters from Secretary of State, 28 September 1842, no. 21.

44 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, p. 445.

45 Ibid., pp. 447–9.

46 See for example Maulana Hamid Kashmiri, *Akbarnama.*

47 Ibid.

48 Ibid., ch. 9.

49 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, p. 97.

50 Vigne, *Visits to Afghanistan*, pp. 176–7.

51 Burnes, *Cabool*, p. 140.

52 Ibid.

53 Ibid., pp. 142–3.

54 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 162–72.

55 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 10.

56 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 192.

57 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 11.

58 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, pp. 452–3.

59 Ibid. A more accurate translation of Garib Nawaz would be 'He Who Cherishes the Poor'.

60 NAI, Foreign, Secret Consultations, 19 August 1825, Burnes to Holland, nos 3–4.

61 Sir Penderel Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, London, 1989, p. 492.

62 This was of course the same Macaulay who ignorantly remarked in his Minute on Education that 'a single shelf of a good European library was worth the whole native literature of India and Arabia . . . the historical information which has been collected from all the books written in the Sanscrit language is less valuable than what may be found in the most paltry abridgments used at preparatory schools in England'. In the 'anglicist' vs 'Orientalist' debate which followed, Macaulay and Macnaghten were on opposing sides. For the procession see Emily Eden, *Up the Country: Letters written to her Sister from the Upper Provinces of India*, Oxford, 1930, p. 1.

63 Emily Eden, *Miss Eden's Letters*, ed. by her great-niece, Violet Dickinson, London, 1927, p. 293.

(c) ketabton.com: The Digital Library

64 W. G. Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Sing*, London, 1840,pp. 209–10. The Venetians, masters of a previous trading empire, had a similar approach.

65 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 263.

66 Ibid.

67 Eden, *Up the Country*, p. 18.

68 Fanny Eden, *Tigers, Durbars and Kings: Fanny Eden's Indian journals, 1837–1838*, transcribed and ed. by Janet Dunbar, London, 1988, p. 72.

69 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 299; Eden, *Up the Country*, p.3.

70 Eden, *Up the Country*, p. 156.

71 Eden, *Tigers, Durbars and Kings*, pp. 77–80.

72 Eden, *Up the Country*, pp. 4, 46.

73 Eden, *Tigers, Durbars and Kings*, p. 124.

74 Ibid., p. 60.

75 Mohan Lal, *Life of Amir Dost Mohammad*, vol. I, pp. 249–50.

76 Yapp, *Strategies*, p. 245; A. C. Banerjee, *Anglo-Sikh Relations: Chapters fromJ. D. Cunningham's History of the Sikhs*, Calcutta, 1949, p. 53.

77 Mohan Lal, *Life of Amir Dost Mohammad*, vol. I, pp. 250–2.

78 BL, OIOC, ESL 48: no. 87 of no. 1 of 8 February 1838 (IOR/L/PS/5/129), Extract of a letter from Wade to Macnaghten, 1 January 1838.

79 BL, OIOC, ESL 50: no. 18; Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade', p. 385.

80 BL, OIOC, ESL 48: no. 87 of no. 1 of 8 February 1838 (IOR/L/PS/5/129), Extract of a letter from Wade to Macnaghten, 1 January 1838.

81 NAI, Foreign, Political Consultations, 11 September 1837, no. 4.

82 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 76.

83 NAI, Foreign, Political Consultations, 6 June 1838, nos 21–2.

84 BL, Broughton Papers, Add Mss 37692, fol. 71, Auckland to Hobhouse, 6 January 1838; Norris, *First Afghan War*, p. 139.

85 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 42.

86 Herawi, *'Ayn al-Waqayi*, p. 29; Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I,pp. 189–90.

87 Norris, *First Afghan War*, pp. 129–30.

(c) ketabton.com: The Digital Library

88 NAI, Foreign, Secret Consultations, 19 August 1825, nos 3–4, 1, 11–14. Extracts from private letters from the late Sir Alex Burnes to Major Holland between the years 1837 and 1841 relating to affairs in Afghanistan.

89 Burnes, *Cabool*, pp. 261–2.

90 BL, OIOC, L/PS/5/130, Burnes to Macnaghten, 18 February 1838.

91 BL, OIOC, ESL 48: no. 100 of no. 1 of 8 February 1838 (IOR/L/PS/5/129), Burnes to Auckland, 23 December 1837.

92 NAI, Foreign, Secret Consultations, 19 August 1825, nos 3–4, 1, 11–14.

93 Norris, *First Afghan War*, p. 141.

94 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 76.

95 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, p. 465.

96 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 162–72.

97 Norris, *First Afghan War*, p. 151.

98 NAI, Foreign, Secret Consultations, 22 August to 3 October 1838, no. 60, Pottinger to Burnes.

99 Mohan Lal, *Life of Amir Dost Mohammad*, vol. I, p. 281.

100 Michael H. Fisher, 'An Initial Student of Delhi English College: Mohan Lal Kashmiri (1812–77)', in Margrit Pernau (ed.), *The Delhi College: Traditional Elites, the Colonial State and Education before 1857*, New Delhi, 2006, p. 248.

101 Mohan Lal, *Life of Amir Dost Mohammad*, vol. I, pp. 307–9.

102 Burnes to Macnaghten, 24 March 1838, Parliamentary Papers [PP] 1839, Indian Papers 5. For fuller text see PP 1859.

103 NAI, Foreign, Secret Consultations, 22 August to 3 October 1838, no. 602, Burnes to Macnaghten.

104 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 11.

105 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 77.

106 Morrison, *Twin Imperial Disasters*, p. 22.

107 NAI, Foreign, Secret Consultations, 19 August 1825, nos 3–4, no. 04, Burnes to Holland, Peshawar, 6 May 1838.

108 BL, OIOC, ESL 49: no. 12 of no. 11 of 22 May 1838 (IOR/L/PS/5/130), Auckland's Minute of 12 May 1838.

109 Eden, *Up the Country*, p. 125.

110 Norris, *First Afghan War*, p. 161.

111 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 293.

112 BL, OIOC, ESL 49: no. 12 of no. 11 of 22 May 1838 (IOR/L/PS/5/130), Auckland's Minute of 12 May 1838.

113 Eden, *Miss Eden's Letters*, pp. 299–300.

(c) ketabton.com: The Digital Library

114 Eden, *Up the Country*, p. 186.

115 Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Sing*, pp. 70–89.

116 Ibid., p. 90.

117 Ibid., p. 190.

118 Major W. Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot, C.B.*, London, 1888, p. 121; also Henry Lawrence, in Yapp, *Strategies*, p. 247.

119 BL, OIOC, Mss Eur E359, Diary of Colvin, entry for 1 June 1838.

120 Norris, *First Afghan War*, p. 182.

121 *Calendar of Persian Correspondence of the Punjab Archives abstracted into English*, Lahore, 1972–2004 vol. 2, p. 158. Mirza Haidar Ali, an attendant to Shah Shuja ul-Mulk, to the Political Agent, Ludhiana, 15 September 1837.

122 Maulana Mohammad-Ghulam Akhund-zada Kohistani, b. Mulla Timur-shah, *mutakhallis ba* 'Gulam' (or Gulami Mohammad Ghulam), *Jangnama. Dar wasfi-i mujahidat-i Mir Masjidi-khan Gazi wa sair-i mudjahidin rashid-i milli-i aliya-i mutajawizin-i ajnabi dar salha-yi 1839–1842 i. Asar: Maulina* [sic] *Muhammad-Gulam Kuhistani mutakhallis ba 'Gulami'*, Kabul 1336 AH/1957 (*Anjuman-i tarikh-i Afghanistan*, No. 48) [preface by Ahmad-Ali Kohzad, without index], pp. 184–6.

123 Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Sing*, pp. 207–8.

124 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirty-Fifth Event.

125 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 290.

126 Ibid., p. 311.

127 Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, p. 505.

128 NAI, Foreign, Secret Consultations, 21 November 1838, no.104, Mackeson to Macnaghten, 16 August 1838.

129 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, p. 495.

130 Yapp argues convincingly for Macnaghten being the main driving force behind the invasion – see *Strategies*, pp. 246–7.

131 Colonel William H. Dennie, *Personal Narrative of the Campaigns in Afghanistan*, ed. W. E. Steele, Dublin, 1843, p. 30.

132 Sir John William Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. 2, p. 254.

133 Yapp, *Strategies*, p. 253.

134 Sir John William Kaye, *History of the War in Afghanistan: From the unpublished letters and journals of political and military officers employed in Afghanistan*, London, 1851, vol. I, p. 375.

(c) ketabton.com: The Digital Library

135 Henry Marion Durand, *The First Afghan War and its Causes*, London, 1879, p. 81.

Chapter 4: The Mouth of Hell

1 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, Wade to Auckland, 31 January 1839.

2 Yapp, *Strategies*, p. 263.

3 Dennie, *Personal Narrative of the Campaigns in Afghanistan*, p. 51.

4 Norris, *First Afghan War*, p. 254.

5 Ibid., p. 248.

6 Ibid.

7 *Calendar of Persian Correspondence,* vol. 2, p. 1119, 11 December 1838, Shah political Agent, Ludhiana

8 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 305.

9 Eden, *Tigers, Durbars and Kings*, p. 162.

10 Ibid., p. 159.

11 J. H. Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott, GCB*, London, 1854, vol. I, p. 79 .

12 Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Singh* pp. 213–14.

13 Eden, *Up the Country*, pp. 205–6.

14 Henry Havelock, *Narrative of the War in Affghanistan in 1838–9*, London, 1840, vol. I, p. 72; Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 392.

15 Eden, *Tigers, Durbars and Kings*, p. 182.

16 Ibid., p. 175.

17 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 393.

18 Saul David, *Victoria's Wars: The Rise of Empire*, London, 2006, p. 27.

19 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 91.

20 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 162, The English in Sindh and the Bolan Pass.

21 Ibid.

22 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 419.

23 Ibid., p. 415.

24 NAI, Foreign, Secret Consultations, Burnes to Holland (pte), 21 March 1839, 8/43, 28 September 1842.

25 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 11.

26 Major-General Sir Thomas Seaton, *From Cadet to Colonel: The Record of a Life of Active Service*, London 1873, p. 74.

(c) ketabton.com: The Digital Library

27 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, p. 7.

28 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 162, The English in Sindh and the Bolan Pass.

29 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 85.

30 G. W. Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain GCB*, Edinburgh, 1909, pp. 31–2.

31 *Calendar of Persian Correspondence*, vols. 2 and no. 3, contains many of the letters sent out by Shah Shuja and Wade in an attempt to raise the tribes of Afghanistan for the Sadozai restoration. E.g. vol. 3, no. 206, 19 February 1839, p. 30.

32 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. I, pp. 262–3.

33 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 198.

34 Major William Hough, *A Narrative of the March and Operations of the Army of the Indus 1838–1839*, London, 1841, pp. 83–4.

35 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 89.

36 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 122.

37 Hough, *March and Operations of the Army of the Indus*, p. 68.

38 George Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, London, 1875, p. 7.

39 Sita Ram Panday, *From Sepoy to Subedar*, trans. Lt. Col. J. T. Norgate, London, 1873, pp. 88–9. This is an irresistible text, but also a somewhat problematic one. The Hindustani original, supposedly written down in Devanagari by Sita Ram in retirement, has never come to light, and the earliest version of it appeared in English in the 1870s. It was then translated *back* into Arabic-script Hindustani (as the *Khwab o Khiyal*) for use as an examination text for the Indian Civil Service (ICS). It is always possible that there is no original, and that the text was actually written by the British officer who first published it. However, having read many other letters allegedly written by sepoys to the Delhi press, and in fact clearly written by their British officers, I am inclined to accept the authenticity of this text.

40 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 170, The English in Sindh and the Bolan Pass.

41 *Calendar of Persian Correspondence*, vol. 3, p. 155, no. 1000, 9 June 1839, Shah Shuja to Colonel Wade.

42 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 171, The English in Sindh and the Bolan Pass.

43 National Army Museum, NAM 2008–1839, Gaisford Letters, p. 1, Camp Artillery Brigade Near Kabool, 20 August 1839.

44 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 101.

45 National Army Museum, NAM 1983–11–28–1, Gaisford Diary, p. 1.

46 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 12–13.

47 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 115.

48 National Army Museum, NAM 1983–11–28–1, Gaisford Diary, p. 1.

(c) ketabton.com: The Digital Library

49 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 206.

50 Haji Khan Kakar had already sent a verbal message to Shah Shuja, but this was the first sign that he was planning to act on his word – see NAI, Foreign, Secret Consultations, 16 October 1839, no. 70, Abstract of letters received by Shah Shooja from different Chiefs West of Indus in reply to communications addressed to them by His Majesty; sent for the perusal of Captain Wade.

51 Kashmiri, *Akbarnama.*

52 Letter of Alexander Burnes quoted by Emily Eden, *Up the Country*, p. 291.

53 National Army Museum, NAM 2008–1839, Gaisford Letter, p. 1, Camp Artillery Brigade Near Kabool, 20 August 1839.

54 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, Macnaghten to Auckland, 6 May 1839.

55 William Taylor, *Scenes and Adventures in Afghanistan*, London, 1842, p. 95.

56 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 104, The Thirty-Fifth Event.

57 Ibid.

58 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 225.

59 Amini, *Paadash-e-Khidmatguzaari-ye-Saadiqaane Ghazi Nayab Aminullah Khan Logari*, p. 4.

60 Rev. G. R. Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, London, 1843, p. 39.

61 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, London, 1843, pp. 91–2.

62 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain GCB*, p. 35.

63 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, fols 63–8, Auckland to Hobhouse,18 June 1839.

64 *Calendar of Persian Correspondence*, vol. 3, p. 111, no. 762, 16 May 1839, Political Agent, Ludhiana to Shah Dad Khan; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 169.

65 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 259; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 43.

66 NAI, Foreign, Secret Consultations, 16 October 1839, no. 70, Abstract of letters received by Shah Shooja from different Chiefs West of Indus in reply to communications addressed to them by His Majesty; sent for the perusal of Captain Wade.

67 William Barr, *Journal of a March from Delhi to Peshawar and thence to Cabul*, London, 1844, pp. 134–5.

68 *Calendar of Persian Correspondence*, vol. 3, p. 50, no. 334, 19 March 1839, Political Agent, Ludhiana to Maharajah Ranjit Singh.

69 Ibid., p. 52, no. 356, 21 March 1839, Political Agent, Ludhiana to Maharajah Ranjit Singh.

(c) ketabton.com: The Digital Library

70 Ibid., p. 56, no. 382, 27 March 1839; p. 58, no. 399, 1 April 1839; p. 60, no. 410, 3 April 1839; p. 64, nos 443 and 444, 8 April 1839; all Political Agent, Ludhiana to Maharajah Ranjit Singh.

71 Ibid., p. 57, no. 394, 31 March 1839, Khalsa sarkar to General Avitabile.

72 Ibid., p. 87, no. 604, 1 May 1839, Political Agent, Ludhiana to Maharajah Ranjit Singh.

73 Ibid., p. 29, no. 200 and p. 104, no. 716, 13 May (for demands of the Khyber chiefs) and p. 107, no. 735, 15 and 21 May 1839, Maharajah Ranjit Singh to Political Agent, Ludhiana.

74 Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Sing*, pp. 223–4.

75 Eden, *Up the Country*, pp. 292, 310.

76 Yapp, *Strategies*, pp. 363–5.

77 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, p. 264.

78 BL, OIOC, ESL 79: no. 5 of Appendix VI in no. 3 of no. 71 of 20 August 1840 (IOR/L/PS/5/160), Extract from a demi-official letter from Todd to Macnaghten, 15 June 1840.

79 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, Wade to the Governor General, 31 January 1839.

80 NAI, Foreign, Secret Consultations, 12 June 1839, no. 75, Wade to Maddock,18 July 1839.

81 Taylor, *Scenes and Adventures in Afghanistan*, pp. 101–2.

82 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, p. 171.

83 BL, OIOC, Mss Eur D1 118, Nicholls letters, Keane to Nicholls, August 1839.

84 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, p. 97.

85 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 39–56.

86 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 226–7.

87 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 238–42.

88 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, p. 174.

89 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirty-Fifth Event.

90 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, p. 98.

91 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, pp. 178–9.

92 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirty-Fifth Event.

93 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 173–6.

94 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 17.

95 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 46.

(c) ketabton.com: The Digital Library

96 National Army Museum, NAM 1983–11–28–1, Gaisford Diary, pp. 71ff.

97 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 173–6.

98 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 53.

99 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, pp. 166–7.

100 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 173–6.

101 Ibid.

102 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 228.

103 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 307.

104 Havelock, *Narrative of the War in Affghanistan*, vol. II, p. 97.

105 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 236–7.

106 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 53.

107 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 14.

108 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 25.

109 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 461.

110 Hough, *March and Operations of the Army of the Indus*, pp. 251–2.

Chapter 5: The Flag of Holy War

1 Khalfin, *Vozmezdie ozhidaet v Dzhagda* (Drama in a Boarding House).

2 BL, Add Mss 48535, Clanricarde to Palmerston, 25 May 1839.

3 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 209n.

4 NAI, Foreign, Secret Consultations, 18 December 1839, no. 6, Translation of a letter from Nazir Khan Ullah at Bokhara to the address of the British Envoy and Minister at Kabul dated 15th Rajab / 24 September 1839.

5 Perovsky, *A Narrative of the Russian Military Expedition to Khiva*, pp. 73–5. Also quoted, in a slightly different translation, in Morrison, *Twin Imperial Disasters*, pp. 22–4. Morrison says only four letters from Vitkevitch in Kabul survive in his file in the Russian archives.

6 Khalfin, *Vozmezdie ozhidaet v Dzhagda* (Drama in a Boarding House); also Morrison, *Twin Imperial Disasters*, p. 23.

7 Khalfin, *Vozmezdie ozhidaet v Dzhagda* (Drama in a Boarding House),pp. 194–206.

8 Sungurov's notes were assembled into a memoir by his cousin I. A. Polferov in 'Predatel' (The Traitor), *Istoricheskij vestnik*, St Petersburg, vol. 100 (1905),p. 498 and note. See also Kessler, *Ivan Viktorovitch Vitkevitch*, pp. 16–18.

9 Blaramberg, *Vospominania*, p. 64.

(c) ketabton.com: The Digital Library

10 Morrison, *Twin Imperial Disasters*, p. 32.

11 George Pottinger and Patrick Macrory, *The Ten-Rupee Jezail: Figures in the First Afghan War 1838–42*, London, 1993, p. 7.

12 Yapp, *Strategies*, p. 268; David, *Victoria's Wars*, p. 35.

13 Eden, *Up the Country*, pp. 205–6.

14 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 126, The Thirty-Fifth Event.

15 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 69.

16 Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, pp. 144–8.

17 James Rattray, *The Costumes of the Various Tribes, Portraits of Ladies of Rank, Celebrated Princes and Chiefs, Views of the Principal Fortresses and Cities, and Interior of the Cities and Temples of Afghaunistan*, London, 1848, p. 16.

18 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24.

19 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, pp. 69–70.

20 Ibid., pp. 71–2.

21 Rattray, *The Costumes of the Various Tribes*, p. 16.

22 Many thanks to Craig Murray for bringing this to my attention. Both Alexander and James Burnes, as well as Mohan Lal Kashmiri, were enthusiastic Masons

23 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 27.

24 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 315.

25 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 228.

26 Mohammad Ghulam Kohistani, *Jangnama*, p. 70.

27 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 20.

28 J. H. Stocqueler, *Memorials of Affghanistan: State Papers, Official Documents, Dispatches, Authentic Narratives etc Illustrative of the British Expedition to, and Occupation of, Affghanistan and Scinde, between the years 1838 and 1842*, Calcutta, 1843, Appendix I, 'The Pursuit of Dost Mohammad Khan by Major Outram of the Bombay Army', p. iv.

29 Ibid., p. ix.

30 Ibid.

31 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24 .

32 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 228–31.

33 BL, OIOC, Elphinstone Papers, Mss Eur F89/3/7; Yapp, *Strategies*, p. 332.

(c) ketabton.com: The Digital Library

34 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, pp. 54–5.

35 Macintyre, *Josiah the Great*, pp. 264, 308.

36 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 71.

37 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 305–12; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 226; Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 197.

38 Thomas J. Barfield, 'Problems of Establishing Legitimacy in Afghanistan', *Iranian Studies*, vol. 37, no. 2, June 2004, p. 273.

39 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, fol. 188, Auckland to Hobhouse, 21 December 1839.

40 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 127, The Thirty-Fifth Event.

41 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 32.

42 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 109.

43 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 258.

44 NAI, Foreign, Secret Consultations, 18 December 1839, no. 6, Translation of a letter from Nazir Khan Ullah at Bokhara to the address of the British Envoy and Minister at Kabul dated 15th Rajab / 24 September 1839.

45 Ibid.

46 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 September 1842, no. 37–38, Sir A. Burnes Cabool to Captain G. L. Jacob, Rajcote*,* Private, Cabool, 19 September 1839.

47 Yapp, *Strategies*, p. 339.

48 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 323.

49 Quoted in Yapp, *Strategies*, p. 344.

50 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, pp. 49–50.

51 Ibid., p. 50.

52 National Army Museum, NAM 7101–24–3, Roberts to Sturt, 10 May 1840.

53 Yapp, *Strategies*, pp. 322–3.

54 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24.

55 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, pp. 282–3.

56 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 399.

57 National Army Museum, NAM 7101–24–3, Roberts to Sturt, 10 May 1840.

58 Jules Stewart, *Crimson Snow: Britain's First Disaster in Afghanistan*, London, 2008, p. 64.

59 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 124, The Thirty-Fifth Event.

(c) ketabton.com: The Digital Library

60 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 235–6.

61 NAI, Foreign, Secret Consultations, 5 October 1840, no. 66, Macnaghten to Auckland.

62 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 314–15.

63 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, fol. 188, Auckland to Hobhouse, 21 December 1839.

64 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 June 1840, no. 95–6, Auckland to Shah Shuja.

65 M. E. Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. 27, no. 2 (1964), p. 342. See also Thomas Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, Princeton, 2010,pp. 118–20.

66 BL, OIOC, ESL, 88, no. 24 of no. 32 of 17 August 1842, Lal, Memorandum,29 June 1842.

67 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 380–1.

68 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 50.

69 NAI, Foreign, Secret Consultations, 15 January 1840, no. 75–77, Shah Shuja to Auckland.

70 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, p. 245.

71 NAI, Foreign, Secret Consultations, 24 August 1840, covering letter of Macnaghten of 22 July 1840.

72 NAI, Foreign, Secret Consultations, 15 January 1840, no. 75–77, Shah Shuja to Auckland.

73 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 314–15.

74 Waqi'at-i-Shah Shuja, pp. 124–5, The Thirty-Fifth Event.

75 Rattray*, The Costumes of the Various Tribes*, p. 3, and Lockyer Willis Hart, *Character and Costumes of Afghanistan*, London, 1843, p. 1.

76 Shahmat Ali, *The Sikhs and Afghans in Connexion with India and Persia*, London, 1847, p. 479.

77 NAI, Foreign, Secret Consultations, 24 August 1840, Sir A. Burnes' report of an interview with Shah Shooja with some notes of Sir Wm Macnaghten to GG. Capt. Lawrence accompanied Burnes.

78 NAI, Foreign, Secret Consultations, 5 October 1840, no. 66, Macnaghten to Auckland.

79 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 245.

80 BL, OIOC, IOR L/PS/5/162.

81 BL, OIOC, ESL 74: no. 5 of no. 24 of no. 13, 19 February 1841.

82 BL, OIOC, ESL 70: no. 35 of no. 99 of 13 September 1840, Burnes Memo of a conversation with Shah Shuja, 12 July 1840.

83 National Army Museum, NAM 7101–24–3, Roberts to Osborne, 18 February 1840.

84 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, pp. 256–7 .

(c) ketabton.com: The Digital Library

85 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. I, p. 272.

86 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 17.

87 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 314–15.

88 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 237.

89 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 17.

90 Ibid.

91 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 197; BL, OIOC, no. 7 of no. 122 of 16 October 1840 (L/PS/5/152), Macnaghten to Torrens, 22 August 1840.

92 Dennie, *Personal Narrative*, p. 126.

93 Mohammad Ghulam Kohistani, *Jangnama*, pp. 184–6.

94 Ibid, pp. 157–8.

95 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 349–50.

96 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 205–10.

97 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 360.

98 Mohammad Ghulam Kohistani, *Jangnama*, pp. 193–5.

99 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 49–52.

100 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 126, The Thirty-Fifth Event. For the tradition of rulers surrendering see the perceptive analysis in Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, pp. 117–18.

101 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 209.

102 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. II, p. 98.

103 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, pp. 280–1.

104 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 210.

105 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 240.

106 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, pp. 126–7, The Thirty-Fifth Event.

107 Stewart, *Crimson Snow*, p. 71.

108 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 211.

109 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 53.

Chapter 6: We Fail from Our Ignorance

1 Eden, *Up the Country*, p. 389.

2 Ibid.

3 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 334.

(c) ketabton.com: The Digital Library

4 Karl Meyer and Shareen Brysac, *Tournament of Shadows: The Great Game and the Race for Empire in Europe*, London, 1999, p. 93.

5 Eden, *Up the Country*, p. 390.

6 BL, Broughton Papers, Add Mss 37703, Auckland to Elphinstone, 18 December 1840.

7 Helen Mackenzie, *Storms and Sunshine of a Soldier's Life: Lt. General Colin Mackenzie CB 1825–1881*, 2 vols, Edinburgh, 1884, vol. I, p. 65.

8 Ibid., p. 75.

9 National Army Museum, NAM 1999–02–116–9–1, Magrath Letters, Letter 9, Cantonment Caubul, 22 June 1841.

10 BL, OIOC, ESL 86: no. 38 of no. 14, 17 May 1842, Elphinstone Memo, December 1841.

11 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Major-General William Elphinstone to James D. Buller Elphinstone, 5 April 1841.

12 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 343.

13 BL, Broughton Papers, Add Mss 37705, Auckland to George Clerk, 23 May 1841. See also Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, p. 67.

14 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 291; Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 382; see also Yapp, *Strategies*, p. 366.

15 See for example the letter from Malik Mohamad Khan and Abdah Sultan in Ghazni to Naib Aminullah Khan Logari, undated but c.1841, reproduced in Amini, *Paadash-e-Khidmatguzaari-ye-Saadiqaane Ghazi Nayab Aminullah Khan Logari*, p. 167. The original was in an album of letters (which now seem to have disappeared) in the Kabul museum.

16 M. E. Yapp, 'Disturbances in Western Afghanistan, 1839–41', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. 26, no. 2 (1963), p. 310.

17 BL, OIOC, ESL 75: no. 37 of no. 34 of 22 April 1841 (IOR/L/PS/5/156), Aktar Khan's address to Naboo Khan Populzye, and forwarded by that Chief to Ata Mahomed Khan (Sirdar), who transmitted it to Candahar. Translated by H. Rawlinson, February 1841.

18 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, pp. 272–3.

19 Rawlinson, *A Memoir of Major-General Sir Henry Creswicke Rawlinson*, p. 81.

20 BL, OIOC, ESL 81: no. 64a of no. 109 (IOR/L/PS/5/162), Extract from a letter from Macnaghten to Rawlinson dated about 2 August 1841.

(c) ketabton.com: The Digital Library

21 Colonel (John) Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment, Shah Shooja's Force, in 1841*, London, 1878, pp. 5–6; George Pottinger, *The Afghan Connection: The Extraordinary Adventures of Eldred Pottinger*, Edinburgh, 1983, p. 117.

22 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Pottinger to Maddock, 1 February 1842.

23 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 21.

24 BL, OIOC, Board's Collections of Secret Letters to India, 13, Secret Committee to Governor General in Council, 694/31 December 1840.

25 Burnes to Wood, February 1841, in John Wood, *A Personal Narrative of a Journey to the Source of the River Oxus by the Route of the Indus, Kabul and Badakshan, Performed under the Sanction of the Supreme Government of India, in the Years 1836, 1837 and 1838,* London, 1841, pp. ix–x.

26 NAI, Foreign, Secret Consultations, 28 September 1842, nos 43, Burnes to Holland, 6 September 1840.

27 NAI, Foreign, Secret Consultations, 28 September 1842, no. 37–38, A. Burnes to J. Burnes.

28 Norris, *First Afghan War*, p. 317. For the cost of the Afghan War to the Company economy see also Yapp, *Strategies*, pp. 339–42; Shah Mahmood Hanifi, 'Impoverishing a Colonial Frontier: Cash, Credit, and Debt in Nineteenth-Century Afghanistan', *Iranian Studies*, vol. 37, no. 2 (June 2004); and Shah Mahmood Hanifi, *Connecting Histories in Afghanistan: Market Relations and State Formation on a Colonial Frontier*, Stanford, 2011. See also Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, pp. 25–30.

29 Yapp, *Strategies*, p. 341.

30 BL, OIOC, IOR/HM/534–45, Papers Connected to Sale's Brigade, vol. 39, Nicholls Papers and Nicholls's Journal, 26 March 1841.

31 National Army Museum, NAM, 1999–02–116–9–1, Magrath Letters, Letter 8 and 9, Cantonment Caubul, 21 May and 22 June 1841.

32 Lady Florentia Sale, *A Journal of the Disasters in Affghanistan 1841–2*, London 1843, p. 29.

33 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, p. 14.

34 Ibid., pp. 15–17.

35 Ibid., p. 8.

36 Ibid., p. 121.

37 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 99.

38 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, p. 20.

39 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 99.

40 NAI, Foreign, Secret Consultations, 25 January 1841, nos 80–82, Translation of a letter from His Majesty Shah Shooja ool Moolk to Her Majesty the Queen of England.

(c) ketabton.com: The Digital Library

41 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 54.

42 Yapp, *Strategies*, p. 315.

43 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, pp. 124–5, The Thirty-Fifth Event.

44 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 244–5.

45 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 387.

46 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, p. 286.

47 For the degree to which Afghan debts endangered the financial underpinnings of the East India Company, see Hanifi, *Connecting Histories in Afghanistan*, and Shah Mahmoud Hanifi, 'Inter-regional Trade and Colonial State Formation in Nineteenth Century Afghanistan', unpublished PhD dissertation, University of Michigan, 2001.

48 David, *Victoria's Wars*, p. 45.

49 Quoted in Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 138.

50 BL, OIOC, ESL 81 (IOR/L/PS/5/162), Extract from a letter from Macnaghten to Auckland, dated Cabool, 28 August 1841.

51 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 96.

52 BL, OIOC, ESL 88: no. 24 of no. 32, dated 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Mohan Lal's Memo.

53 Barfield, 'Problems of Establishing Legitimacy in Afghanistan', p. 273; also Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, p. 120; Hanifi, 'Inter-Regional Trade and Colonial State Formation in Nineteenth Century Afghanistan', p. 58.

54 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 319.

55 Ibid., p. 381.

56 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, pp. 131–2, The Thirty-Fifth Event.

57 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 21.

58 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Extract of a letter from Asst. Surgeon Campbell in Medical Charge of the 54th N.I., dated Cabool, 26 July 1841.

59 Pottinger, *The Afghan Connection*, p. 120.

60 BL, OIOC, Mss Eur F89/3/7, Broadfoot to W. Elphinstone.

61 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, pp. 26–8.

62 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Captain Broadfoot's Report.

63 Macrory, *Signal Catastrophe*, pp. 141–2.

64 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 138.

(c) ketabton.com: The Digital Library

65 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 80.

66 BL, OIOC, ESL 81: no. 10 of no. 109 of 22 December 1841 (IOR/L/PS/5/162), Macnaghten to Maddock, 26 October 1841.

67 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p.11.

68 Quoted in Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 149.

69 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 149.

70 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 15.

71 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 93.

72 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 20.

73 Ibid., p. 24.

74 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, p. 338.

75 National Army Museum, NAM 1999–02–116–10–4, Magrath Letters, Camp Tezeen 25 October 1841.

76 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 25.

77 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 157.

78 Ibid., pp. 156–7.

79 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 118.

80 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 165.

81 NAI, Foreign, Secret Consultations, 13 December 1841, nos 1–2, Sale to Nicholls, 13 November 1841.

82 Quoted in Hopkirk, *The Great Game*, p. 238.

83 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, pp. 35–9.

84 Ibid., vol. I, pp. 350, 360.

85 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. II, p. 161.

86 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 22.

87 BL, OIOC, ESL 81: no. 64a of no. 109 (IOR/L/PS/5/162), Extract from a letter from Macnaghten to Auckland, dated Cabool, 29 September 1841.

88 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, p. 286.

89 Ibid., p. 287.

90 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 22, The killing of Burnes.

91 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 390–1.

(c) ketabton.com: The Digital Library

92 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 215–20.

93 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, p. 289.

94 BL, OIOC, ESL 88: no. 24 of no. 32, dated 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Mohan Lal's Memo.

95 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 215–20.

Chapter 7: All Order Is at an End

1 Private Collection, The Mss Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 1, entry for 2 November 1841.

2 Ibid., pp. 1–2.

3 Pottinger, *The Afghan Connection*, p. 141.

4 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 62.

5 Ibid., pp. 63–4.

6 Ibid., p. 65.

7 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 401–2.

8 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 105.

9 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 407.

10 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24, Events leading to the murder of Burnes and the great revolt.

11 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 54–7.

12 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. II, pp. 163ff.

13 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 408–9.

14 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 22, The killing of Burnes.

15 BL, Wellesley Papers, Add Mss 37313, James Burnes to James Carnac,1 February 1842, Extract of a Persian Letter in exhortation from the Khans of Cabaul to the Chiefs of the Afreedees, a copy of which was received from Captain Mackinnon by Mr. Robertson at Agra on 20 December.

16 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 155.

17 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 249.

18 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 29; Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24, Events leading to the murder of Burnes and the great revolt.

19 Quoted by Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', p. 380.

20 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 132, The Thirty-Fifth Event.

21 Ibid., p. 137.

22 Ibid.

(c) ketabton.com: The Digital Library

23 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, pp. 106–7.

24 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 75.

25 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 39.

26 Major-General Sir Vincent Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, London, 1879, p. 87.

27 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 133, The Thirty-Fifth Event.

28 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 39.

29 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 133, The Thirty-Fifth Event.

30 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 369.

31 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 133, The Thirty-Fifth Event.

32 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 89.

33 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. II, p. 187.

34 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 29–32.

35 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 67–9.

36 Ibid., p. 69.

37 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 35.

38 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghoorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, pp. 47–8.

39 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Pottinger to Maddock, 1 February 1842.

40 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghoorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, pp. 47–8, 51.

41 Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, p. 15.

42 Ibid., pp. 21–4 .

43 Yapp, *Strategies*, p. 179.

44 BL, OIOC, ESL 88: no. 74 of no. 32 of 17 August 1842 (IOR L/PS/5/169), Court Martial of Himmat Bunneah, 'An European Special Court of Inquiry held at Candahar by order of Major Genl. Nott commanding Lower Afghanistan for the purpose of enquiring into such matter as may be brought before it', Candahar, 15 June 1842.

45 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I,pp. 394–5.

46 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 38.

47 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 413.

(c) ketabton.com: The Digital Library

48 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 74–5.

49 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, pp. 106–7.

50 Ibid., p. 107.

51 Ibid., pp. 108–10.

52 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 8, entry for 3 November 1841.

53 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 57–8.

54 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 46.

55 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 109.

56 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 15, entry for 2 December 1841.

57 Ibid., p. 16.

58 Ibid., p. 15.

59 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 47.

60 Ibid., p. 82.

61 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, pp. 110–13.

62 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, pp. 108–10.

63 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 116.

64 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 133.

65 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 66.

66 Ibid., p. 47.

67 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 137, The Thirty-Fifth Event.

68 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 84.

69 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24, Events leading to the murder of Burnes and the great revolt.

70 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 124.

71 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Pottinger to Maddock, 1 February 1842.

72 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 416; 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghoorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, pp. 47–8, 54.

(c) ketabton.com: The Digital Library

73 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghoorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, p. 55.

74 Ibid., p. 56.

75 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 176.

76 Ibid., p. 162; Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 121.

77 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 85.

78 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 271.

79 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 86.

80 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 271.

81 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 93.

82 Ibid.

83 Fayz Mohammad, *Siraj al-Tawarikh*, vol. I, pp. 251–3.

84 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 123.

85 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 182.

86 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 25, Akbar Khan returns to Kabul.

87 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 120.

88 Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', p. 347.

89 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

90 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 25, Akbar Khan returns to Kabul.

91 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

92 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Enclosure AA: Macnaghten to Maddock, n.d.

93 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 178.

94 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Enclosure AA: Macnaghten to Maddock, n.d.

95 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 123.

96 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 180.

97 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 100–1.

(c) ketabton.com: The Digital Library

98 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Enclosure AA: Macnaghten to Maddock, n.d.

99 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 188.

100 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Enclosure AA: Macnaghten to Maddock, n.d.

101 Ibid., Macnaghten to Auckland, Encl with Lawrence to Pottinger, 10 May 1842.

102 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, pp. 138, The Thirty-Fifth Event, The death of Macnaghten.

103 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 110.

104 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 323.

105 Ibid., p. 329.

106 Ibid.

107 Ibid., p. 355.

108 BL, Broughton Papers, Add Mss 37706, fol. 197, Auckland to Nicholls,1 December 1841.

109 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

110 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 111.

111 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 124.

112 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 111.

113 Ibid., pp. 111–12.

114 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 253–7.

115 Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', p. 349.

116 NAI, Foreign, Secret Consultations, 28 December 1842, no. 480–82, quoted in Mohan Lal's Memo.

117 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

118 Hari Ram Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War, Based on Mohan Lal's Observations*, Chandigarh, 1940, p. 246. Mohan Lal appears to have doubted the truth of Abdul Aziz's claim.

119 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 421–2.

120 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Macnaghten to Auckland, Encl. with Lawrence to Pottinger, 10 May 1842.

(c) ketabton.com: The Digital Library

121 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

122 NAI, Foreign, Secret Consultations, 28 December 1842, no. 480–82, Mohan Lal's Memo.

123 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 216.

124 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 139.

125 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 127.

126 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Macnaghten to Auckland, Encl with Lawrence to Pottinger, 10 May 1842; Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. II, p.32.

127 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 66–72.

128 BL, OIOC, ESL 82: Agra Letter, 22 January 1842, (IOR/L/PS/5/163), Pottinger to MacGregor (date unclear).

129 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

Chapter 8: The Wail of Bugles

1 Private Collection, The Mss Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 30, entry for 6 January 1842.

2 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 143.

3 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 28.

4 Ibid.

5 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 132–4.

6 Ibid., p. 147.

7 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 96.

8 Quoted by Peter Hopkirk in *The Great Game*, p. 258.

9 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, pp. 247–8.

10 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 30, entry for 29 December 1841.

11 Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War, Based on Mohan Lal's Observations*, pp. 176–8.

12 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 141.

13 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 138, The Thirty-Fifth Event, The death of Macnaghten.

14 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 428–9.

(c) ketabton.com: The Digital Library

15 NAI, Foreign, Secret Consultations, 1 June 1842, no. 19, Shuja's letter to the Governor General on the causes which led to the murder of Sir Wm Macnaghten (free translation).

16 Ibid.

17 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 142.

18 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 249.

19 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 142.

20 Ibid., p. 143.

21 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, pp. 30–1, entry for 6 January 1842.

22 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 144.

23 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 258.

24 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 135.

25 Ibid.

26 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 259.

27 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 145–6.

28 Ibid., p. 146.

29 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 261.

30 Ibid.

31 Brydon Diary, quoted in John C. Cunningham, *The Last Man: The Life and Times of Surgeon Major William Brydon CB*, Oxford, 2003, p. 88.

32 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, pp. 261, 265.

33 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 31, entry for 7 January 1842.

34 Ibid.

35 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 149.

36 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 264.

37 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 138.

38 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 33, entry for 8 January 1842.

39 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 265.

(c) ketabton.com: The Digital Library

40 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 151.

41 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 155.

42 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 34, entry for 8 January 1842.

43 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 154–5.

44 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan 1841–2*, p. 155.

45 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 28.

46 BL, OIOC, Mss Eur C703, Diary of Captain William Anderson, entry for9 January 1842.

47 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 66–72.

48 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan 1841–2*, p. 158.

49 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 66–72.

50 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 41, entry for 9 January 1842.

51 National Army Museum, Diary of Surgeon-Major William Brydon, NAM 8301/60, entry for 10 January 1842.

52 BL, OIOC, Mss Eur F 89/54, First Elphinstone Memorandum, n.d.

53 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 163.

54 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 36, entry for 10 January 1842.

55 Ibid.

56 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 142.

57 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, pp. 114–15.

58 National Army Museum, Diary of Surgeon-Major William Brydon, NAM 8301/60, entry for 13 January 1842.

59 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghoorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, pp. 57–8.

60 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 188; Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, p. 197.

61 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 160.

62 National Army Museum, NAM 6912–6, Souter Letter, Lieutenant Thomas Souter to his Wife.

63 Ibid. The colours were later returned 'though divested of the tassels and most of its tinsel'.

64 National Army Museum, NAM 8301/60, Diary of Surgeon-Major William Brydon, entry for 13 January 1842.

(c) ketabton.com: The Digital Library

65 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 186.

66 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 230–2, Pottinger succeeds Macnaghten, leaves Kabul and is plundered.

Chapter 9: The Death of a King

1 *Delhi Gazette*, 2 February 1842.

2 Munshi Abdul Karim's *Muharaba Kabul wa Kandahar* was for example published in Lucknow in 1849 and in

a. Kanpur in 1268/1851; Qasim-Ali-khan 'Qasim' Akbarabadi's *Zafar-nama-i Akbari* (as in Sprenger), or *Akbar-nama* (as in Peshawar catalogue, completed in 1260/1844), was published in Agra, 1272/1855–6.

3 Charles Allen, *Soldier Sahibs: The Men Who Made the North-West Frontier*, London, 2000, p. 43.

4 BL, Broughton Papers, Add Mss 37707, fols 187–8, Auckland to Hobhouse,18 February 1842.

5 Hopkirk, *The Great Game*, pp. 270–1.

6 PRO, Ellenborough Papers, 30/12/89, Ellenborough to Peel, 21 February 1842.

7 Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, pp. 162–3.

8 NAI, Foreign, Secret Consultations, 31 January 1842, no. 70a, Clerk to Captain Nicholson, i/c of Dost Mohammad Khan, camp, Saharanpore, 12 January 1842.

9 NAI, Foreign, Secret Consultations, 15 June 1842, no. 34, Captain P. Nicholson with Dost Mohammad Khan, to Clerk, Mussoorie, 2 May 1842.

10 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 190.

11 BL, Hobhouse Diary, Add Mss 43744, 26 August 1842.

12 BL, Broughton Papers, Add Mss 37707, fols 187–8, Auckland to Hobhouse,18 February 1842.

13 There is an excellent analysis of this in Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', pp. 350–1. See also Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. III, p. 104.

14 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 141, The Thirty-Fifth Event, The death of Macnaghten.

15 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 29, Shuja-ul-Mulk sets out for Jalalabad and is killed at the hands of Shuja-ud-Daula.

16 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 236–9, Muhammad Akbar Khan besieges Jalalabad, Shuja al-Mulk is killed in Kabul.

17 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 436–8.

18 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 April 1842, no. 32–3, MacGregor to Maddock, Translation of letters received from Captain MacGregor at Jellalabad on 22 March 1842.

19 Ibid., 'From Shah Shoojah to Captain Macgregor dated 8th Feb and written *seemingly* in H.M.'s own hand'.

(c) ketabton.com: The Digital Library

20 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 173–4, 168.

21 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 180–3.

22 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 173–4, 170.

23 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 180–3.

24 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 72–4.

25 BL, OIOC, ESL 88: no. 36 of no. 32 of 17 August 1842 (IOR L/PS/5/169), Eldred Pottinger to Pollock, 10 July 1842.

26 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 173–4, 191.

27 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, pp. 146–7.

28 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 176.

29 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 237.

30 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 149.

31 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 190–1.

32 Seaton, *From Cadet to Colonel*, pp. 192–4.

33 NAI, Foreign, Secret Consultations, 29 June 1842, no. 8, To: T. A. Maddock Esq, Secr. to the Govt, Political Dept, From: R. Sale, Major General, Dated Jellalabad, 16 April 1842.

34 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 195.

35 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, p. 82.

36 Seaton, *From Cadet to Colonel*, pp. 195–6.

37 Ibid., pp. 197–8.

38 Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, p. 167.

39 BL, OIOC, ESL 85: no. 20 of no. 3 of 21 April 1842, MacGregor to Pollock,14 March 1842.

40 See Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, pp. 75–80, 98–102, 105–7.

41 BL, OIOC, ESL 83: Agra Letter, 19 February 1842 (IOR/L/PS/5/164), Mahomed Akbar Khan to Sayed Ahai-u-din.

42 Ibid., Translation of a letter from Mahomed Akbar Khan to Turabaz Khan Ex Chief of Lalpoora.

43 Mirza ʻAta, *Naway Maʻarek*, pp. 236–9, Sardar Mohammad Akbar Khan besieges Jalalabad.

44 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 198.

45 Ibid., pp. 207–8.

46 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 April 1842, no. 14–15, n.d., Pollock transmits letter from Captain Mackeson on the wounding of Mohammad Akbar Khan.

47 Mirza ʻAta, *Naway Maʻarek*, pp. 236–9, Sardar Mohammad Akbar Khan besieges Jalalabad.

(c) ketabton.com: The Digital Library

48 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 272.

49 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 183.

50 For the complicated politics of Kabul at this period, see Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', pp. 350–1.

51 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 273.

52 BL, OIOC, ESL, 86: no. 30 of no. 14 of 17 May 1842, Lal to Macgregor, 30 January 1842.

53 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 141, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

54 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 274.

55 BL, OIOC, ESL, 86: no. 30A of no. 14 of 17 May 1842, Lal to Colvin,29 January 1842; also ESL, 84: no. 27 of no. 25 of 22 March 1842, Conolly to Clerk, 26 January 1842.

56 BL, OIOC, ESL, 85: no. 24 of no. 3 of 21 March 1842, Shuja to MacGregor, recd 7 March 1842.

57 BL, OIOC, ESL, 86: no. 30 of no. 14 of 17 May 1842 (IOR/L/PS/5/167), Lal to MacGregor, 18 March 1842.

58 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 29, Shuja-ul-Mulk sets out for Jalalabad and is killed at the hands of Shuja-ud-Daula.

59 NAI, Foreign, Secret Consultations, December 1842, no. 480–2, Mohan Lal's Memorandum of 29 June enclosed with a letter from General Pollock, Commanding in Afghanistan, to Maddock, Secretary to the Governor General, dated Jelalabad, 10 July 1842.

60 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 141, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

61 NAI, Foreign, Secret Consultations, December 1842, no. 480–82, Mohan Lal's Memorandum of 29 June enclosed with a letter from General Pollock, Commanding in Afghanistan, to Maddock, Secretary to the Governor General, dated Jelalabad, 10 July 1842.

62 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. III, p. 109n.

63 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 April 1842, no31, Translation of a letter from His Majesty Shah Soojah ool Moolk to Captain MacGregor written by the Shah himself.

64 Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, p. 165.

65 Ibid., pp. 166–7.

66 Ibid., pp. 169–70.

67 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 149, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

68 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 237–9, Shuja' al-Mulk is killed in Kabul.

69 Ibid.

70 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 149, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

(c) ketabton.com: The Digital Library

71 Ibid.

72 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, pp. 303, 309.

73 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 29, Shuja-ul-Mulk sets out for Jalalabad and is killed at the hands of Shuja-ud-Daula.

74 Punjab Archives, Lahore, from Fraser, Ramgurh to Ochterlony, Ludhiana,3 September 1816, vol. 18, part 2, Case 118, pp. 538–9.

75 NAI, Foreign, Secret Consultations, 10 April 1834, no. 20, Wade to Bentinck, Translation of a letter from Shah Shuja, 12 March 1834.

76 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 212.

77 These were the words of Josiah Harlan on meeting Shuja for the first time in Ludhiana. Josiah Harlan, 'Oriental Sketches', insert at p. 42a, Mss in Chester Country Archives, Pennsylvania, quoted in Macintyre, *Josiah the Great*, p. 24.

78 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. I, p. ix.

79 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 149, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

80 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 200.

Chapter 10: A War for No Wise Purpose

1 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, pp. 158–9.

2 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 209.

3 Ibid., p. 210.

4 Quoted in Stewart, *Crimson Snow*, p. 179.

5 Seaton, *From Cadet to Colonel*, pp. 210–11.

6 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 162.

7 Charles Rathbone Low, *The Life and Correspondence of Field Marshal Sir George Pollock*, London, 1873, p. 276.

8 Lieutenant John Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign in Afghanistan under General Pollock*, London, 1844, p. 169.

9 Charles Rathbone Low, *The Journal and Correspondence of Augustus Abbott*, London, 1879, p. 315.

10 Ibid., p. 306.

11 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Broadfoot to Lord Elphinstone, 26 April 1842.

12 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II, p. 35.

13 Quoted by Hopkirk, *The Great Game*, p. 273.

14 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II, p. 57.

(c) ketabton.com: The Digital Library

15 Low*, The Journal and Correspondence of Augustus Abbott*, p. 320.

16 Ibid., p. 317.

17 Ibid., pp. 318–19.

18 Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign*, pp. 173–4.

19 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 215.

20 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 185.

21 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 203.

22 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 187.

23 Ibid., p. 197.

24 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 211.

25 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Broadfoot to Lord Elphinstone, 26 April 1842.

26 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 190.

27 Ibid., p. 194.

28 Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War*, pp. 198–9.

29 BL, OIOC, ESL 86: no. 30 of no. 14 of 17 May 1842 (IOR/L/PS/5/167), Lal to MacGregor, 10 April 1842.

30 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 217, 254.

31 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. III, pp. 453–5.

32 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 53.

33 NAI, Foreign, Secret Consultations, December 1842, no. 480–82, Mohan Lal's Memorandum of 29 June enclosed with a letter from General Pollock, Commanding in Afghanistan, to Maddock, Secretary to the Governor General, dated Jelalabad, 10 July 1842.

34 Ibid.

35 Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, pp. 125–6.

36 Fayz Mohammad, *Siraj al-Tawarikh*, vol. I, p. 284.

37 Quoted in Allen, *Soldier Sahibs*, p. 47.

38 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II,pp. 316–17.

39 Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War*, p. 186.

40 Ibid., p. 187.

41 Fisher, 'Mohan Lal Kashmiri (1812–77)', p. 249.

(c) ketabton.com: The Digital Library

42 Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War*, p. 189. Mohan Lal's conversion to Islam is recorded in the *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 282: 'An Indian munshi disobeyed this order by delivering small quantities of powder to the Bala Hisar. When it was discovered, Sardar Muhammad Akbar Khan had the man jailed. After his imprisonment, the Indian converted to Islam and was immediately freed'. Mohan Lal had long used a Shia alias and his conversion may have been part of a much longer game of double identity that he had been playing for several years.

43 BL, OIOC, ESL 88: no. 28 of no. 32 of 17 August 1842 (IOR L/PS/5/169), Pollock to Maddock, 11 July 1842.

44 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II,pp. 79–84, 109–10.

45 Ibid., p. 43.

46 The Rev. I. N. Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, London, 1843, p. 216.

47 Ibid., p. 217.

48 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 209.

49 Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign in Afghanistan under General Pollock*, pp. 191–2.

50 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 221.

51 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 169.

52 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 136.

53 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, pp. 241–2.

54 BL, OIOC, Mss Eur 9057.aaa.14, 'Nott's Brigade in Afghanistan', Bombay, 1880, p. 81.

55 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II, p. 126.

56 Romila Thapar, *Somanatha: The Many Voices of a History*, New Delhi, 2004, pp. 174–5.

57 Yapp, *Strategies*, p. 443.

58 Rawlinson, *A Memoir of Major-General Sir Henry Creswicke Rawlinson*, p. 132.

59 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 244–69, The second coming of the English to Kabul and Ghazni.

60 BL, OIOC, ESL 88: no. 36 of no. 32 of 17 August 1842 (L/PS/5/169), Pollock to Maddock, 14 July 1842.

61 Josiah Harlan, *Central Asia: Personal Narrative of General Josiah Harlan, 1823–41*, ed. Frank E. Ross, London, 1939, p. 228.

62 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 210.

63 Mackenzie, *Storms and Sunshine,* vol. I, p. 187.

64 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 260.

65 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 189.

(c) ketabton.com: The Digital Library

66 Private Collection, The Mss Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 98, entry for 29 August 1842.

67 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 220.

68 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 348–54, The march to Bamiyan to release the prisoners.

69 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 272.

70 Private Collection, The Mss Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 111, entry for 14 September 1842.

71 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 141, The Thirty-Fifth Event, p. 147, The fate of Princes Shahpur and Timur.

72 Fayz Mohammad, *Siraj al-Tawarikh*, vol. I, p. 284.

73 Low*, The Journal and Correspondence of Augustus Abbott*, p. 349. For Fatteh Jang's alleged penchant for homosexual rape, see Yapp, *Strategies*, p. 318.

74 BL, OIOC, ESL 90: no. 30 of no. 52 of 19 November 1842 (IOR/L/PS/5/171), Pollock to Maddock, 21 October 1842.

75 Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign in Afghanistan under General Pollock*, p. 212.

76 Ibid., p. 213.

77 Ibid., p. 222.

78 Ibid., pp. 213–14.

79 Ibid., p. 223.

80 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 273.

81 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 190.

82 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 275–6.

83 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 191.

84 National Army Museum, NAM 9007–77, Ensign Greville G. Chetwynd Stapylton's Journal, entry for 21 September 1842.

85 Rattray, *The Costumes of the Various Tribes*, p. 16.

86 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, pp. 142, 152.

87 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 116, entry for 21 September 1842.

88 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 194.

89 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 88.

(c) ketabton.com: The Digital Library

90 Joseph Pierre Ferrier, *A History of the Afghans*, London, 1858, p. 376.

91 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, pp. 143–9.

92 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 280.

93 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 244–69, The second coming of the English to Kabul and Ghazni.

94 Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, p. 69.

95 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 151.

96 Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign in Afghanistan under General Pollock*, p. 243.

97 NAI, Foreign, Secret Consultations, 3 May 1843, no. 20, A. Abbott to Ellenborough, 29 March 1843.

98 Low, The Life and Correspondence of Field Marshal Sir George Pollock,p 415

99 Stocqueler, The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott, vol. II, p 163

100 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 490.

101 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 254–69, The return of Amir Dost Muhammad Khan to Kabul.

102 Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', p. 483.

103 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 194.

104 Ibid., vol. II, p. 30.

105 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, pp. 321, 325.

106 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 82–4; Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 152.

107 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 149, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

108 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, p. 326.

109 The text of the Simla Proclamation is given in full in Norris, *First Afghan War*, pp. 451–2.

110 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 254–69, The return of Amir Dost Muhammad Khan to Kabul.

111 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 154.

112 Ibid., p. 155.

113 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, p. 344.

114 BL, OIOC, BSL (1) 27,873, Governor General to Secret Committee 48/, 19 October 1842.

115 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, p. 352.

116 Allen, *Soldier Sahibs*, pp. 53–5.

117 I have written at length about John Nicholson's psychopathic behaviour in 1857 in my *The Last Mughal: The End of a Dynasty, Delhi 1857*, London, 2006.

118 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 158.

(c) ketabton.com: The Digital Library

119 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, p. 359.

120 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 158.

121 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 198.

122 Ibid.

123 Ibid., p. 194.

124 BL, OIOC, HM/434, Nicholls Papers, Nicholls's Journal, vol. 40, 7 January 1843. See also Pottinger, *The Afghan Connection*, pp. xi-xii.

125 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 244–69, The second coming of the English to Kabul.

126 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 12.

127 Royal Geographical Society, Rawlinson Papers, HC4, Masson Diary, entry for 1 December 1839.

128 BL, OIOC, Mss Eur E162, letter 4.

129 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 199.

130 Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, p. 167.

131 Eden, *Up the Country*, p. xix.

132 *The Times*, 25 October 1844.

133 See Michael Fisher's excellent essay 'Mohan Lal Kashmiri (1812–77)', in Margrit Pernau (ed.), *The Delhi College*, pp. 231–66. See also Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War.* The book has an admiring introduction by the young Jawaharlal Nehru.

134 NAI, Foreign, Secret Consultations, 29 March 1843, no. 91, From the Envoy to the Court of Lahore, Ambala, 4 March 1843.

135 NAI, Foreign, Secret Consultations, 23 March 1843, no. 539, From Colonel Richmond, Camp Rooper, 18 December 1843.

136 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. II, pp. 27, 29.

137 NAI, Foreign, Secret Consultations, 23 March 1843, no. 539, From Colonel Richmond, Camp Rooper, 18 December 1843.

138 Aziz ud-Din Popalzai, *Durrat uz-Zaman*, Kabul, 1959, ch. The Private Life of Zaman Shah from His Dethronement till His Death.

139 Robert Warburton, *Eighteen Years in the Khyber 1879–1898*, London, 1900, p. 8.

140 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 57.

(c) ketabton.com: The Digital Library

141 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 198. See also NAI, Foreign, Secret Consultations, 23 March 1843, no. 531, From Colonel Richmond, Agent of the Governor General in the North West Frontier, Ludhiana, 27 November 1843.

142 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. II, p. 33.

143 BL, OIOC, ESL no. 20 of 3 March 1847 (IOR L/PS/5/190), Lawrence to Curvie, 29 February 1847.

144 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. II, p. 23.

145 Ibid., p. 32.

146 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 297.

147 NAI, Foreign, Secret Consultations, 23 March 1844, no. 531, From Colonel Richmond, Agent of the Governor General in the North West Frontier, Ludhiana, 27 November 1843.

148 Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, p. 127.

149 *The Letters of Queen Victoria: A Selection from Her Majesty's Correspondence between the Years 1837 and 1861*, ed. Arthur C. Benson and Viscount Esher, vol. II: *1844–1853*, London, 1908.

150 James Howard Harris Malmesbury, *Memoirs of an Ex-Minister: An Autobiography*, London, 2006, vol. I, entry for 6 June 1844, pp. 289–90.

151 Quoted by Figes, *Crimea*, p. 68.

152 Ibid., pp. 61–70.

153 I'd like to thank Michael Semple for pointing this out ot me.

Author's Note

1 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 182.

2 J. A. Norris, *The First Afghan War 1838–1842*, Cambridge, 1967, p. 161.

3 Sherard Cowper-Coles, *Cables from Kabul: The Inside Story of the West's Afghanistan Campaign*, London, 2011, p. 289–90.

4 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, Wade to the Governor General,31 January 1839.

5 The one striking exception to this is Christine Noelle's remarkable *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan: The Reign of Amir Dost Muhammad Khan (1826–1863)*, London, 1997, but its treatment of the First Afghan War is very brief and she has accessed only a small number of the available Dari sources for the period.

6 Munshi Abdul Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, Kanpur, 1851, Introduction.

7 In his *Chants Populaires des Afghans*, Paris, 1888–90, p. 201, James Darmesteter mentions a whole body of song and poetry about the war, and adds that Muhammad Hayat sent him a collection from the war, but that it hadn't arrived by the time of publication.

(c) ketabton.com: The Digital Library

8 Maulana Hamid Kashmiri, *Akbarnama. Asar-i manzum-i Hamid-i Kashmiri*, written c.1844, published Kabul, 1330 AH/1951, preface by Ahmad-Ali Kohzad, ch. 34.

9 Muhammad Asef Fekrat Riyazi Herawi, *'Ayn al-Waqayi: Tarikh-i Afghanistan*, written c.1845, pub. Tehran 1369/1990; Sultan Mohammad Khan ibn Musa Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, began writing on 1 Ramzan 1281 AH (Sunday 29 January 1865) and published first on 14 Shawwal 1298 AH (Friday 8 September 1881), Bombay; Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, pub. Kabul, 1913, trans. R. D. McChesney (forthcoming).

10 Muhammad Hasan Amini, *Paadash-e-Khidmatguzaari-ye-Saadiqaane Ghazi Nayab Aminullah Khan Logari* (The Letters of Ghazi Aminullah Khan Logari), Kabul, 2010.

11 Mirza 'Ata Mohammad, *Naway Ma'arek* (The Song of Battles), pub. as *Nawa-yi ma'arik. Nuskha-i khatt-i Muza-i Kabul mushtamal bar waqi'at-i 'asr-i Sadoza'i u Barakza'i, ta'lif-i Mirza Mirza 'Ata'-Muhammad*, Kabul, 1331 AH/1952.

12 Shah Shuja ul-Mulk, *Waqi'at-i-Shah Shuja* (Memoirs of Shah Shuja) written in 1836, supplement by Mohammad Husain Herati 1861, published as *Waqi'at-i Shah-Shuja. Daftar-i avval, duvvum: az Shah-Shuja. Daftar-i sivvum: az Muhammad-Husain Harati*, Kabul, 1333 AH/1954 (*Nashrat-i Anjuman-i tarikh-i Afghanistan*, No. 29) [pub. after the text of the Kabul manuscript, without notes or index, with a preface by Ahmad-'Ali Kohzad].

13 Robert Burns, 'To a Louse', *The Collected Poems*, London, 1994.

14 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 10.

15 Ibid., ch. 32.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library